matura

ZGODNE Z WYTYCZNYMI CKE

Teoria do matury

do powtórek zamiast z podręczników

wiedza o społeczeństwie

VADEMECUM

OPERON

Vademecum

matura

wiedza o społeczeństwie

Iwona Walendziak
Mikołaj Walczyk

OPERON
Edukacja jest podróżą
2023

Konsultacja merytoryczna tematów z zakresu prawa i polityki: **prof. dr hab. Roman Bäcker**
Konsultacja merytoryczna tematów z zakresu socjologii: **dr Monika Kwiecińska-Zdrenka**
Konsultacja merytoryczna tematów z zakresu stosunków międzynarodowych: **dr Olga Hołub-Śniadach**

Projekt okładki: **Paweł Kwacz**
Redaktor prowadzący: **Izabela Kozak**
Redakcja językowa: **Monika Turała**
Redakcja graficzna i skład: **Roman Osiński, Zespół**
Fotoedycja: **Marta Jasińska**
Korekta: **Marlena Dobrowolska**

Zdjęcia: **Shutterstock, Tomasz Golab/Gość Niedzielny/Forum, Andrzej Hulimka/ Forum, Shutterstock, Hadrian/ Shutterstock.com, Uczelnia Łazarskiego/www.lazarski.pl, Wikimedia Commons, Wikimedia Commons/Adrian Grycuk/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv, B 145 Bild-F078072-0004/Katherine Young/CC BY-SA 3.0 DE, Wikimedia Commons/Bundesarchiv, Bild 183-39998-0427/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/ EmDee/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/European Parliament from EU/CC BY 2.0, Wikimedia Commons/ FDR Presidential Library & Museum/CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons/Kancelaria Senatu RP/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Quirinale.it, Wikimedia Commons/Sejm RP/CC BY 2.0, Wikimedia Commons/Unión Europea en Perú from Lima/CC BY 2.0, Wikimedia Commons/Etienne Ansotte, © European Union/CC BY-SA 3.0**

Dane są akutalne na dzień 06.07.2023 r.

© Copyright by Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON Sp. z o.o. & Iwona Walendziak, Mikołaj Walczyk
Gdynia 2022

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
N8385

Wydawca:
Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON Sp. z o.o.
81-212 Gdynia, ul. Hutnicza 3
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-380-9

Spis treści

1. CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE

1.1. Potrzeby człowieka i ich hierarchia . . . 12
1.2. Grupy społeczne i role społeczne . . . 13
1.3. Rodzina jako grupa społeczna . . . 16
1.4. Socjalizacja i kontrola społeczna . . . 18
1.5. Normy społeczne . . . 20
1.6. Klasyczne koncepcje osobowości . . . 21
1.7. Postępowanie człowieka a racjonalność, emocje i uczucia . . . 24
1.8. Kształtowanie i zmiana postaw . . . 24
1.9. „Swoi" i „obcy" . . . 25
1.10. Stereotypy – ich przyczyny i skutki . . . 26
1.11. Zasady komunikowania się i współpracy w grupie . . . 27
1.12. Autoprezentacja . . . 27
1.13. Konflikty społeczne . . . 28
1.14. Metody rozwiązywania problemów . . . 29
1.15. Historyczne i współczesne formy organizacji społeczeństwa . . . 29
1.16. Problemy życiowe młodzieży w społeczeństwie polskim . . . 31

2. RÓŻNORODNOŚĆ KULTUROWA

2.1. Wartości afirmowane w społeczeństwach europejskich . . . 34
2.2. Indywidualizm i kolektywizm . . . 34
2.3. Kultura masowa . . . 35
2.4. Obrzędy przejścia i ich znaczenie . . . 38
2.5. Subkultury młodzieżowe . . . 38
2.6. Spory światopoglądowe . . . 39

3. STRUKTURA SPOŁECZNA I PROBLEMY SPOŁECZNE

3.1. Struktura społeczna . . . 42
3.2. Ruchliwość społeczna i jej rodzaje . . . 43
3.3. Struktura społeczeństwa polskiego . . . 43
3.4. Problemy życia społecznego w Polsce. Nierówności społeczne . . . 47
3.5. Procesy migracyjne . . . 52

4. ASPEKTY ETNICZNE ŻYCIA SPOŁECZNEGO

4.1. Koncepcje narodu . . . 58
4.2. Postawy wobec narodu . . . 59
4.3. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce . . . 61
4.4. Sytuacja mniejszości narodowych w wybranych państwach europejskich . . . 64
4.5. Polonia i Polacy za granicą . . . 64
4.6. Wielowarstwowość tożsamości narodowej . . . 67
4.7. Różne modele polityki państw wobec imigrantów . . . 68
4.8. Rdzenne grupy autochtoniczne w wybranych państwach . . . 69

5. PAŃSTWO, MYŚL POLITYCZNA I DEMOKRATYZACJA

5.1. Władza . . . 72
5.2. Państwo . . . 74
5.3. Obywatel – obywatelstwo . . . 77
5.4. Polityka . . . 80
5.5. Ideologia – doktryna – program . . . 81
5.6. Demokracja . . . 92

6. SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE I KULTURA POLITYCZNA

6.1. Koncepcje społeczeństwa obywatelskiego . . . 104
6.2. Znaczenie kapitału społecznego dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego . . . 105
6.3. Rozwój społeczeństwa obywatelskiego w państwie polskim w XX w. . . . 106
6.4. Organizacje pozarządowe w Polsce . . . 106
6.5. Kultura polityczna społeczeństwa . . . 111
6.6. Partie polityczne w Polsce . . . 111
6.7. Nieposłuszeństwo obywatelskie . . . 113

6.8. Środki masowego przekazu . . . 113
6.9. Kampanie społeczne . . . 118
6.10. Badanie opinii publicznej . . . 119

7. RYWALIZACJA O WŁADZĘ

7.1. Partie polityczne . . . 122
7.2. Systemy partyjne państw demokratycznych . . . 124
7.3. Wybory i systemy wyborcze . . . 127
7.4. Cele i formy marketingu politycznego . . . 133
7.5. Partie polityczne i system partyjny w Polsce . . . 134

8. MODELE SPRAWOWANIA WŁADZY

8.1. Formy współczesnych państw . . . 138
8.2. Monarchie i republiki . . . 139
8.3. Style rządzenia (reżimy polityczne) współczesnych państw . . . 142
8.4. Systemy polityczne współczesnych państw . . . 146
8.5. Ustroje terytorialne współczesnych państw . . . 160
8.6. Przykłady procesów dezintegracji państw złożonych w Europie . . . 162
8.7. Wybrane zagrożenia dla demokracji . . . 164

9. SPRAWOWANIE WŁADZY W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

9.1. Finanse publiczne . . . 168
9.2. Budżet państwa . . . 168
9.3. Dochody i wydatki samorządu terytorialnego . . . 169
9.4. Polityka publiczna . . . 172
9.5. Polityka gospodarcza w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 173
9.6. Polityka rozwoju regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 174
9.7. Polityka przemysłowa i gospodarka żywnościowa w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 178
9.8. Ochrona środowiska i bezpieczeństwo ekologiczne w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 181
9.9. Polityka na rynku pracy w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 182
9.10. Polityka społeczna w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 183
9.11. Polityka kulturalna w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 187
9.12. Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 188
9.13. Nauka i innowacje w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 190
9.14. Bezpieczeństwo wewnętrzne w Rzeczypospolitej Polskiej . . . 192
9.15. Modele relacji państwo – Kościół . . . 196

10. KONTROLA WŁADZY

10.1. Polskie tradycje demokratyczne . . . 198
10.2. Zasady ustrojowe RP . . . 200
10.3. Wybory i systemy wyborcze . . . 202
10.4. Formy demokracji bezpośredniej . . . 207
10.5. Struktura oraz organizacja pracy Sejmu i Senatu RP . . . 209
10.6. Kompetencje Sejmu RP i Senatu RP oraz Zgromadzenia Narodowego RP . . . 214
10.7. Wybory i kompetencje Prezydenta RP . . . 218
10.8. Powoływanie i odwoływanie oraz kompetencje Rady Ministrów . . . 223
10.9. Organy stanowiące i wykonawcze samorządu terytorialnego na poziomie gminy i miasta na prawach powiatu oraz powiatu i województwa w RP . . . 227
10.10. Sądy i trybunały . . . 229
10.11. Organy kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego . . . 237
10.12. Służba cywilna oraz zasady postępowania urzędnika służby cywilnej w RP . . . 240
10.13. Stany nadzwyczajne w RP i warunki ich wprowadzania . . . 243

11. SYSTEM PRAWA W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

11.1. Prawo . . . 246
11.2. Zasady systemu prawa . . . 252
11.3. Prawo cywilne . . . 254
11.4. Prawo rodzinne . . . 259
11.5. Postępowanie cywilne . . . 261
11.6. Prawo karne . . . 262
11.7. Postępowanie karne . . . 266
11.8. Ofiara, sprawca, świadek przestępstwa . . . 267

11.9. Środki odwoławcze w postępowaniu sądowym ... 268
11.10. Prawo administracyjne ... 269
11.11. Alternatywne sposoby rozwiązywania sporów między stronami ... 272
11.12. Pomoc prawna ... 272
11.13. Dokumentacja gromadzona w urzędach ... 273

12. PRAWA CZŁOWIEKA

12.1. Idea praw naturalnych i praw człowieka ... 276
12.2. Międzynarodowe systemy ochrony wolności i praw człowieka ... 279
12.3. Uniwersalne systemy ochrony praw człowieka ... 280
12.4. Regionalny system ochrony praw człowieka Rady Europy ... 282
12.5. Dylematy związane z prawami socjalnymi i sposobem ich realizacji przez państwo ... 285
12.6. System ochrony wolności i praw człowieka Unii Europejskiej ... 285
12.7. Organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka ... 287
12.8. Humanitarne i charytatywne organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną wolności i praw człowieka 291
12.9. Łamanie praw człowieka w państwach demokratycznych i niedemokratycznych ... 292
12.10. Środki i mechanizmy ochrony wolności i praw w Polsce ... 293

13. ŁAD MIĘDZYNARODOWY

13.1. Ład międzynarodowy ... 298
13.2. Prawo międzynarodowe publiczne ... 298
13.3. Stosunki międzynarodowe ... 299
13.4. Globalizacja – jej formy i skutki ... 303
13.5. Konflikty międzynarodowe i etniczne w XXI w. ... 308
13.6. Źródła współczesnego terroryzmu ... 323
13.7. Klasyfikacja organizacji międzynarodowych ... 330
13.8. Organizacje regionalne i subregionalne o charakterze ogólnym ... 338
13.9. Międzynarodowe inicjatywy i organizacje gospodarcze ... 341
13.10. Formy współpracy regionalnej z udziałem Polski ... 344

14. INTEGRACJA EUROPEJSKA

14.1. Unia Europejska ... 346
14.2. Przebieg integracji europejskiej ... 347
14.3. Najważniejsze instytucje Unii Europejskiej ... 351
14.4. Sposoby podejmowania decyzji w Unii Europejskiej ... 361
14.5. Dochody i wydatki budżetowe UE oraz procedura tworzenia budżetu ogólnego ... 364
14.6. Przykłady działalności UE w polityce spójności społecznej i gospodarczej, konkurencji i ochronie konsumentów oraz w wybranych politykach sektorowych ... 365
14.7. Przyszłość UE w zakresie jej struktury i zadań oraz jej składu członkowskiego ... 370
14.8. Polska w UE ... 372
14.9. Globalna rola Unii Europejskiej w 2020 r. ... 375

15. POLSKA POLITYKA ZAGRANICZNA

15.1. Racja stanu w polityce zagranicznej państwa ... 378
15.2. Cele, instrumenty i treści polskiej polityki zagranicznej od 1989 r. ... 378
15.3. Relacje Polski z innymi państwami ... 381
15.4. Euroatlantycki kierunek polskiej polityki zagranicznej ... 391
15.5. Wkład Polski w utrzymanie pokoju i demokracji na świecie ... 394
15.6. Zadania ambasad i konsulatów na przykładzie placówek RP ... 399

16. EDUKACJA I NAUKA

16.1. Edukacja w XXI w. ... 400
16.2. Nauki społeczne i humanistyczne w Polsce ... 401
16.3. Wkład Polaków w rozwój nauk społecznych ... 403
16.4. Zasady przyjmowania do szkół wyższych w Polsce ... 403
16.5. Warunki podejmowania nauki w Unii Europejskiej ... 404

Wzory pism ... 405
Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku ... 411
Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ... 438
Indeks rzeczowy ... 441
Indeks osobowy ... 449

Rok maturzysty

Zdasz, tylko pamiętaj o...

optymalizacji nauki pod kątem wybranej dla siebie drogi rozwoju; ucz się tych przedmiotów, które będą Ci potrzebne podczas rekrutacji na studia

systematyczności w nauce; zacznij od planu na początku roku szkolnego i go realizuj

stopniowym **zwiększaniu intensywności nauki;** nie tylko Ty przyśpieszasz po studniówce

higienie czasu; wysypiaj się

higienie psychiki; nie rezygnuj ze wszystkich swoich przyjemności i zajęć dodatkowych

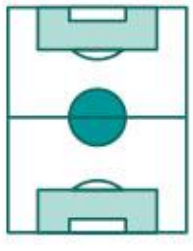

Wybierz przedmioty na maturę, a zacznij od...

1. **WYTYPOWANIA**
tych kierunków studiów, które są dla Ciebie wymarzonymi

2. na poszczególnych uczelniach, jakie są kryteria przyjęć na te kierunki

3. **UPEWNIENIA SIĘ,**
że dobrze rozumiesz zawód, który Cię interesuje; porozmawiaj z kimś, kto go wykonuje

4. **DOWIEDZENIA SIĘ,**
jako kto i gdzie możesz pracować po rozpatrywanym kierunku studiów

5. **WYTYPOWANIA**
alternatywnych kierunków studiów

6. **ROZWAŻENIA**
stacjonarnego i niestacjonarnego trybu nauki oraz możliwych po nim tytułów zawodowych

7. z listami uczelni publicznych i niepublicznych

W nauce pomoże Ci...

stosowanie tych technik pamięciowych, które masz już sprawdzone

wyłączenie aplikacji z mediami społecznościowymi

wypróbowanie słuchania webinarów/wykładów oraz videolekcji i podkastów podczas innych czynności, np. sprzątania czy uprawiania sportu

autogratyfikacja, wręczanie sobie małych i większych nagród za przebycie kolejnych etapów nauki

znalezienie dla siebie **najlepszej pory dnia** lub nocy na naukę

Miej plan B na przyszłość, czyli...

wiedz, że są **inne opcje rozwoju** niż studia

odwiedź **biura karier**

poszukaj **staży i praktyk** w dużych firmach i organizacjach

zainteresuj się **wolontariatem**

zaangażuj się w **działalność organizacji pozarządowych**

ucz się **języków obcych** i decyduj, jak je wykorzystasz

znajdź w swoim otoczeniu programy z serii **„Work & Travel"**

a może... zechcesz **poprawić wyniki z matury** dzięki udziałowi w kursach

1

Człowiek w społeczeństwie

1.1. Potrzeby człowieka i ich hierarchia

Piramida potrzeb według Abrahama Maslowa

Jednostki mają wiele potrzeb, które można sklasyfikować według ich wagi. Taką klasyfikację opracował i przedstawił w postaci **piramidy potrzeb** Abraham Maslow.

Do najbardziej podstawowych potrzeb człowieka należą potrzeby fizjologiczne, a kolejne potrzeby (wyższego rzędu) pojawiają się, gdy te podstawowe zostaną zaspokojone. Na szczycie piramidy znajdują się potrzeby tworzenia i odbioru piękna. Większość ze swoich potrzeb jednostka może zaspokoić tylko przez kontakty z innymi, tj. będąc członkiem grupy społecznej.

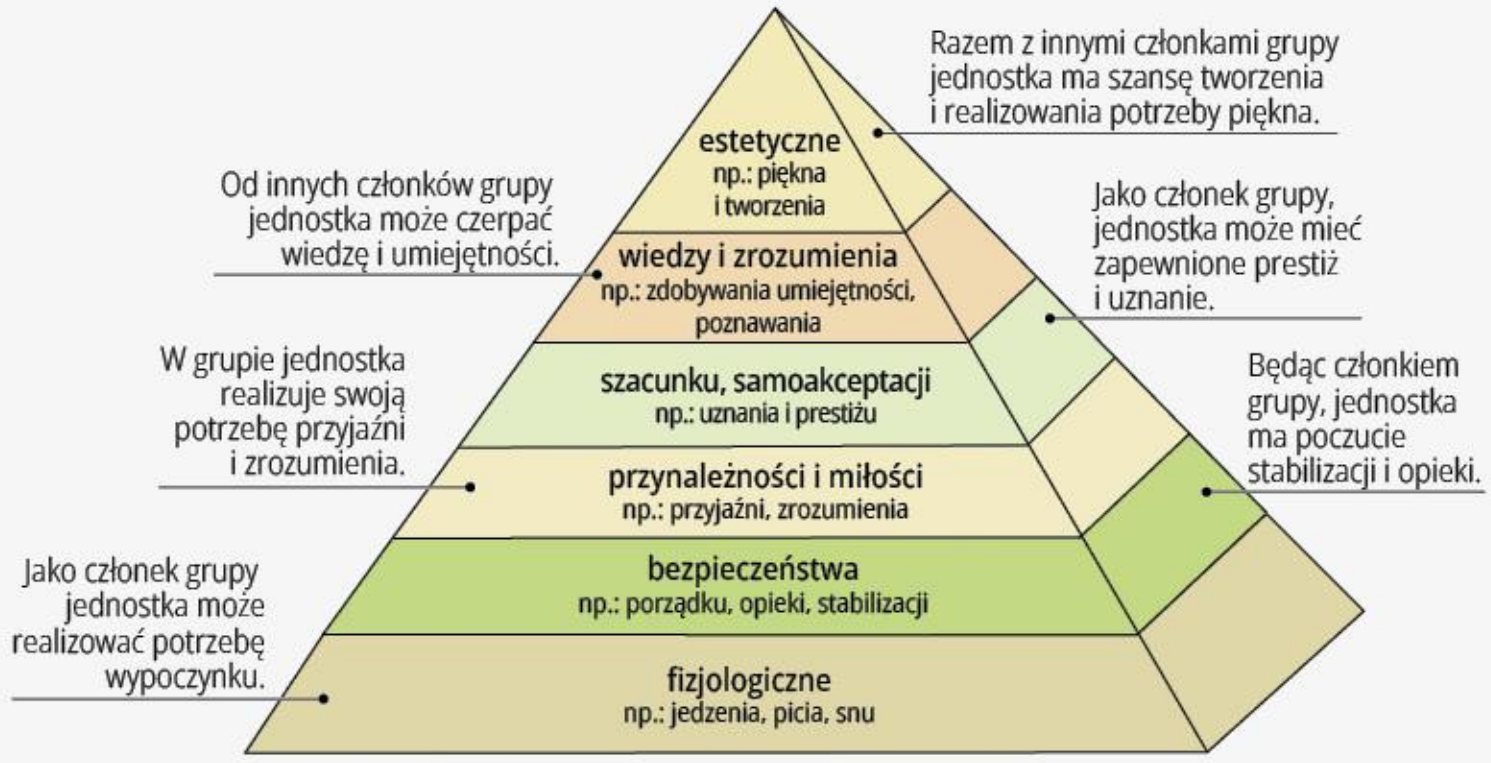

Jednostki podczas realizacji swoich potrzeb na ogół uwzględniają społecznie akceptowany system aksjologiczny (system wartości występujący w społeczeństwie). Jeśli ich zachowanie narusza system normatywny, to jednostki są przywoływane do porządku przez grupę społeczną. Polski filozof Władysław Tatarkiewicz sformułował zarys porządku wartości:

1. wartości moralne (np. uczciwość i dobroć),
2. wartości poznawcze (intelektualne (np. prawda i twórczość),
3. wartości estetyczne (np. piękno),
4. wartości hedoniczne (np. przyjemność),
5. wartości witalne (np. życie, zdrowie, siły uroda).

Katalog wartości afirmowanych w społeczeństwie polskim

Co dla Pana/Pani jest najważniejsze w życiu?

Zdrowie	47%
Rodzina	39%
Praca, dobra praca, pewność zatrudnienia, stabilne zatrudnienie	8%
Dobrobyt, dostatek, stabilizacja materialna/finansowa, bezpieczeństwo finansowe/ekonomiczne	6%
Spokój	6%
Ojczyzna, Polska, dobro ojczyzny, patriotyzm	4%
Pieniądze, dobre zarobki, godne wynagrodzenie	4%
Spokój w kraju i na świecie, pokój, brak wojny	4%
Stabilizacja życiowa, stabilizacja, przewidywalność – ogólnie	3%
Zdrowie rodziny, bliskich	3%
Bóg, wiara w Boga, zbawienie, religia, Kościół	3%
Wolność	3%
Dzieci	3%

Dobro rodziny, pomyślność rodziny	2%
Miłość	2%
Bezpieczeństwo, poczucie bezpieczeństwa – ogólnie lub fizyczne	2%
Rozwój osobisty, samorealizacja, możliwość rozwoju, realizacja pasji, spełnianie marzeń, osiągnięcie wytyczonych celów	2%
Szczęście	2%
Zgoda, porozumienie, zrozumienie	2%
Szczęście rodziny, szczęście najbliższych	2%
Życie, długie życie	1%
Uczciwość	1%
Dobre życie – ogólnie	1%
Przyszłość	1%
Godność, godne życie	1%
Sprawiedliwość	1%
Prawda, prawdomówność	1%
Bezpieczeństwo rodziny, bliskich	1%
Wykształcenie, nauka	1%
Przyjaźń, przyjaciele	1%
Zgoda w rodzinie, spokój w rodzinie, harmonia, dobre relacje z ludźmi	1%
Szacunek, wzajemny szacunek	1%

Źródło: *Wartości w czasach zarazy,* Komunikat z badań CBOS, 160/2020, http://link.operon.pl/cp (dostęp: 07.09.2021).

1.2. Grupy społeczne i role społeczne

Człowiek jest istotą społeczną, dlatego wraz z innymi tworzy różne zbiorowości czy grupy społeczne.

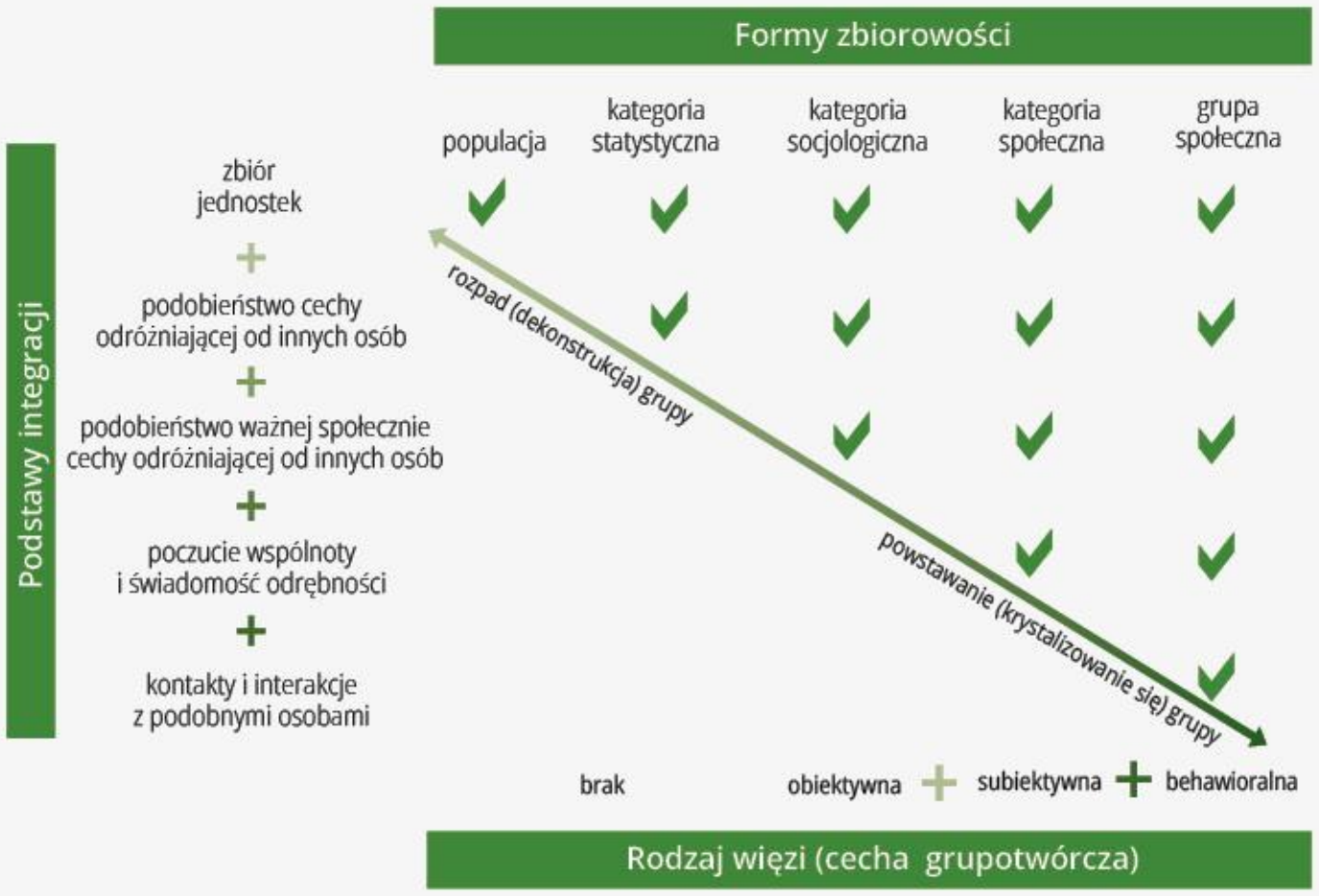

Na podstawie: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczna*, Kraków 2012.

* Według niektórych socjologów za grupę społeczną uznaje się minimum 3 osoby.

Klasyfikacja (typologia) grup społecznych

Obiektywne kryteria podziału	Rodzaj grupy	Charakterystyka grupy	Przykłady grup
Struktura, kontakty, wielkość grupy	mała	Prosta struktura, kontakty bezpośrednie, niewielka liczba członków.	patrol policji, załoga jachtu
	duża	Kontakty pośrednie, złożona struktura, duża liczba członków.	pracownicy korporacji, członkowie partii politycznej
Rodzaj (typ) więzi	pierwotna	Więzi oparte na osobistych kontaktach i emocjonalnym stosunku.	rodzina, przyjaciele
	wtórna (celowa)	Kontakty rzeczowe, wspólne zainteresowania, interesy, cele.	zespół koszykówki NBA, kolegium kardynalskie
Stopień sformalizowania	nieformalna	Organizowana spontanicznie, często jest elementem struktur formalnych.	koledzy z pracy, chłopcy grający w piłkę nożną
	formalna	Zorganizowana przez instytucje, więzi określone przepisami.	załoga czołgu, posłowie na sejm
Sposób uzyskania członkostwa	dobrowolna	Powstaje w wyniku wyborów ludzi, którzy ją tworzą.	studenci wydziału prawa, pracownicy supermarketu
	niedobrowolna (automatyczna)	Nie zależy od woli jednostki, człowiek należy do niej automatycznie.	rodzina, naród
Dostępność (sposób rekrutacji, stopień otwartości)	otwarta (inkluzywna)	Brak jakichkolwiek kryteriów przynależności.	dzieci bawiące się w piaskownicy, uczestnicy gminnego festynu
	ograniczona	Istnieją mało rygorystyczne kryteria przynależności.	uczestnicy zajęć w ramach klubu seniora
	zamknięta (ekskluzywna)	Istnieją konkretne i rygorystyczne kryteria przynależności.	członkowie związku zawodowego, rada ministrów

Obiektywne kryteria podziału	Rodzaj grupy	Charakterystyka grupy	Przykłady grup
Trwałość więzi	krótkotrwała	Istnieją tak długo, jak długo trwa tworzące je wydarzenie.	kibice na meczu siatkówki, uczestnicy pikiety
	długotrwała	Istnieją dłużej niż tworzące je wydarzenie.	uczniowie szkoły, wspólnota religijna
Zakres aktywności	jednofunkcyjna (wyspecjalizowana)	Członkowie podejmują tylko jeden typ działalności.	uczestnicy warsztatów filmowych, załoga samolotu
	wielofunkcyjna	Członkowie podejmują różnorodne formy działalności.	sąsiedzi, pracownicy magistratu

Ze względu na **subiektywne kryteria podziału** (psychologiczną relację jednostki do grupy) wyróżniamy np. grupy członkowskie (własne) i grupy odniesienia (obce).

Grupy odniesienia pozytywnego i negatywnego

Są jednak grupy, do których jednostka nie należy, ale ma świadomość ich istnienia, czyli tzw. grupy odniesienia dla jednostki:
- może ona do nich nie należeć, ale chce zachowywać się jak jej członkowie, aspiruje do członkostwa w tych grupach (**grupy odniesienia pozytywnego**)
  lub
- nie akceptuje postępowania członków grupy, nie zgadza się z wyznawanymi przez nich wartościami i działaniami (**grupy odniesienia negatywnego**).

Oba rodzaje grup odniesienia mogą wpływać na postępowanie jednostki jako wzór do naśladowania lub jako przykład zachowań, których należy unikać.

Więzi społeczne

Relacje i zależności wiążące jednostki w ramach zbiorowości społecznych to więzi społeczne. Tworzą się one etapowo i mają różny charakter, w zależności od sposobu ich powstawania.

WIĘZI SPOŁECZNE
(ogół stosunków i zależności łączących ludzi w trwałe zbiorowości)

Źródła więzi	Etapy powstawania więzi		Rodzaje więzi	Charakter kontaktów
naturalne wynikają z faktu znajomości, pokrewieństwa, pochodzenia, np. przyjaciele, rodzina, naród	I styczność przestrzenna kontakt, stykanie się z innymi, obserwowanie innych	tworzy ➡	więź obiektywna świadomość podobieństwa sytuacji życiowej: miejsca zamieszkania, zawodu, wieku	osobowe dotyczą konkretnych jednostek i kontaktów między nimi
stanowione są nadane albo narzucone (czasem poprzez użycie siły) np. poborowi, więźniowie	II styczność psychiczna nawiązanie kontaktu, narodziny sympatii lub przyjaźni	tworzy ➡	więź subiektywna poczucie wspólnoty z pozostałymi członkami zbiorowości	bezosobowe dotyczą kontaktów opartych na formalnych ustaleniach (np. regulaminie)
zrzeszeniowe dobrowolne, zależne od chęci, np. pracownicy korporacji, członkowie partii politycznej	III styczność społeczna wzajemne oddziaływanie, narodziny stosunków i zależności społecznych	tworzy ➡	więź behawioralna* podobne lub wspólne działania podejmowane przez członków grupy	

*** Poczucie wspólnoty oparte na przekonaniu o wzajemnej niezbędności członków grupy dla realizacji celów indywidualnych i zbiorowych nazywamy więzią kooperacyjną (taka więź występuje w organizacjach społecznych)**

Grupy społeczne lepiej funkcjonują, gdy relacje między ludźmi oparte są na tzw. **regułach życia społecznego**. Należą do nich:

1. **zasada wzajemności** – budowanie u drugiego człowieka poczucia zobowiązania, wzajemności, często poprzez świadczenie uprzejmości wobec niego,
2. **zasada zaufania** – oparta na przekonaniu o uczciwości i dobrych intencjach innych ludzi,
3. **zasada pomocy** – wspieranie jednostek słabszych, które nie radzą sobie z funkcjonowaniem w społeczeństwie.

Jako członkowie zbiorowości jednostki odgrywają różne role grupowe.

Role grupowe

Role grupowe to innymi słowy role społeczne jednostki, które:
– determinują jej prawa i obowiązki (oczekiwania związane z rolami społecznymi),
– są zależne od okoliczności, posiadanych umiejętności czy wiedzy,
– mogą być odgrywane w różny sposób, np. lider może zarządzać grupą w sposób autokratyczny (narzucając decyzje bez konsultacji), demokratyczny (licząc się ze zdaniem członków grupy) lub liberalny (pozostawiając całkowitą swobodę członkom grupy),
– mogą mieć charakter przypisany (gdy jednostka nie ma wyboru co do ich ogrywania) i osiągany (gdy jednostka je zyskuje poprzez swoje działania).

Odgrywając wiele ról jednocześnie, jednostka może doświadczyć **konfliktu ról** – realizując jedną z nich, może mieć problem z odgrywaniem drugiej (np. policjant, który jest ojcem młodego człowieka złapanego na popełnieniu przestępstwa).

Od roli, którą odgrywa jednostka, zależy jej **status społeczny**, czyli pozycja zajmowana w grupie dzięki wysiłkom jednostki (np. jej osiągnięć, zasług, zajmowanego stanowiska czy wykonywanego zawodu) lub niezależnie od jej działań (np. ze względu na jej pochodzenie rasowe, etniczne lub społeczne). Istnieją także sytuacje, gdy to status społeczny wymusza na jednostce pewne zachowania, czyli odgrywanie roli społecznej. Manifestujemy swoją pozycję przez otaczanie się przedmiotami oraz podejmując role, które temu statusowi odpowiadają (np. profesor powinien mieć w domu książki, nie wypada mu też być „kibolem").

1.3. Rodzina jako grupa społeczna

Rodzina – mała grupa społeczna, której członkowie połączeni są małżeństwem, więzami pokrewieństwa (niekiedy adopcji), siecią wzajemnych zależności i stosunków społecznych, pełnią w niej odpowiednie role społeczne (matki, ojca, dziecka, krewnego). Istnieje w każdym typie społeczeństw i jest uniwersalną instytucją społeczną, tzn. jest utrwalonym w tradycji wszystkich kultur zrytualizowanym zespołem działań ludzkich ukierunkowanych na zaspokajanie określonych potrzeb swoich członków. Rodzina jest podstawową agendą socjalizacji.

Funkcje rodziny jako instytucji społecznej

- **ekonomiczna** – zaspokajanie potrzeb materialnych członków rodziny
- **opiekuńcza** – zapewnianie pomocy członkom rodziny
- **prokreacyjna** – wydanie na świat potomstwa
- **seksualna** – zaspokajanie potrzeb płciowych
- **kontrolna** – sankcjonowanie postępowania członków rodziny
- **socjalizacyjna** – wychowywanie dzieci
- **stratyfikacyjna** – nadanie pozycji społecznej członkom rodziny
- **kulturowa** – zapoznawanie członków rodziny z dziedzictwem kulturowym
- **rekreacyjna** – zapewnianie członkom rodziny potrzeby rozrywki
- **emocjonalna** – zaspokajanie emocjonalnych potrzeb członków rodziny

Współczesna rodzina różni się od rodziny tradycyjnej:

- coraz częściej jest to rodzina mała, neolokalna, egalitarna, a nie wielka, patry- lub matrylokalna, patriarchalna i patrylinearna,
- zmieniają się relacje między rodzicami a dziećmi (dawniej miały charakter bardziej formalny, obecnie coraz częściej partnetrski),
- zmniejsza się wielkość rodziny (obecnie jest to na ogół rodzina nuklearna 2+1, dawniej większa była liczba dzieci, a rodziny miały charakter wielopokoleniowy – wspólne gospodarstwo domowe tworzyli oprócz rodziców i dzieci także dziadkowie),
- wzrasta liczba związków nieformalnych (konkubinaty, związki partnerskie), które dawniej należały do rzadkości.

Problemy współczesnej rodziny

Kryzys współczesnej polskiej rodziny

Obecnie rozpad więzi rodzinnych jest zjawiskiem masowym. Kryzys współczesnej rodziny przejawia się:

- **spadkiem liczby zawieranych małżeństw** – chociaż 76% Polaków twierdzi, że małżeństwo we współczesnym społeczeństwie ma i będzie mieć duże znaczenie, a tylko 20%, że jest instytucją przestarzałą (badania GfK Polonia z 2014 r.), to jednak liczba zawieranych w Polsce małżeństw spada: 307 tys. w 1980 r., 211 tys. w 2000 r. i tylko 188,5 w 2014 r.; dzieje się tak m.in. za sprawą zmiany stylu życia (na typowy dla społeczeństwa otwartego) i rosnącej akceptacji dla związków nieformalnych, ale także z powodu obawy przed trudnościami materialnymi i mieszkaniowymi;
- **wzrostem liczby rozwodów oraz separacji** – liczba rozwodów zwłaszcza w dużych miastach i metropoliach rośnie (w 1980 r. odnotowano 39,8 tys.

Która z opinii jest bliższa Pana(i) poglądom?

Źródło: *Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej*, Komunikat z badań CBOS, 42/2019 (dostęp: 22.06.2022).

rozwodów, w 2000 r. 42,8, a w 2014 65,8 tys.); od kiedy pod koniec 1999 r. wprowadzono w Polsce **separację**, ich liczba także rosła (z 1,3 tys. w 2000 do 11,6 tys. w 2005 r.), ale od 2006 r. nastąpił ich spadek (w 2014 r. niespełna 2 tys.); małżeństwa rozpadają się z powodu konfliktów między małżonkami – częstymi powodami są konflikty związane z wydatkami domowymi, trudności finansowe, trudności związane z godzeniem ról zawodowych i domowych, różnice światopoglądów, a także alkoholizm, ubóstwo i przemoc domowa;

- **niskim poziomem dzietności** – spadek liczby rodzących się dzieci związany jest najczęściej z przemianami obyczajowymi, m.in. opóźnieniem wejścia w dorosłość i wydłużeniem okresu niesamodzielności społecznej (tzw. moratorium dojrzewania), wydłużeniem okresu edukacji, opóźnieniem wieku zawierania małżeństw, zmianą funkcji małżeństwa, emancypacją zawodową kobiet;
- **sieroctwem społecznym** – w ostatnich latach obserwujemy też rozdzielanie dzieci i rodziców z powodów innych niż śmierć rodziców, np. z powodu trudnej sytuacji ekonomicznej rodziny i – będącej konsekwencją tego – migracji zarobkowej; odmianą tego zjawiska jest eurosieroctwo, osierocenie nastąpiło z powodu wyjazdu przynajmniej jednego z rodziców za granicę w celach zarobkowych;
- **zanikiem tradycyjnych funkcji rodziny** – rodzina przestała pełnić funkcję prokreacyjną, zmianie uległy role wewnątrz rodziny – zmieniła się pozycja kobiet oraz dzieci (demokratyzacja stosunków rodziców z dziećmi), co prowadzi do przemian funkcji opiekuńczych rodziny; dynamiczny rozwój społeczny wpływa na zmianę funkcji socjalizacyjnej rodziny (w zaawansowanych społeczeństwach dorośli uczą się od dzieci); ze względu na różnicowanie społeczne i wykluczenie społeczne część rodzin nie jest zdolna do spełniania funkcji ekonomicznej.

Liczba dzieci przypadająca na jedną Polkę w wieku rozrodczym (współczynnik dzietności)

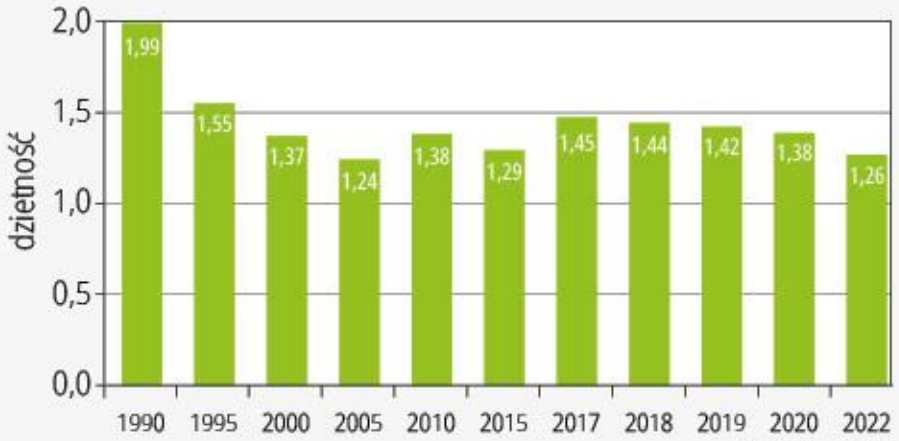

Źródło: GUS

Preferowana i rzeczywista liczba dzieci

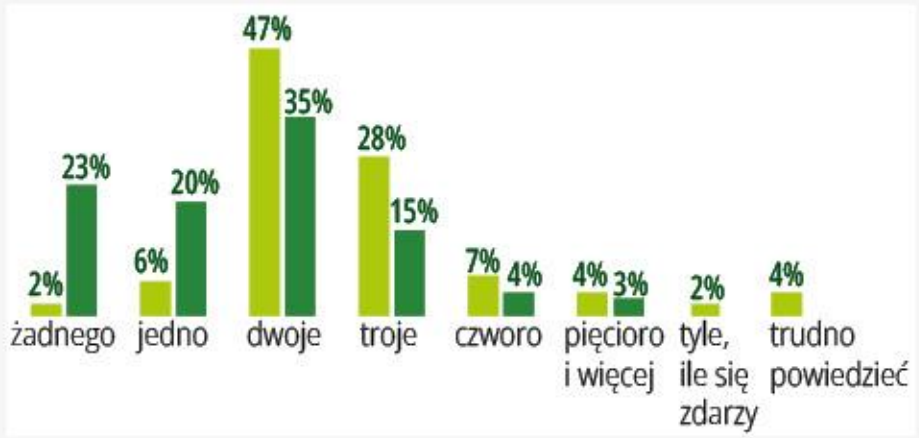

Niezależnie od tego, jaki jest Pana(i) stan cywilny, w jakim jest Pan(i) wieku, a także czy ma Pan(i) dzieci czy też nie, proszę powiedzieć – ile dzieci chciał(a)by Pan(i) mieć w swoim życiu?

Ile dzieci faktycznie Pana(i) ma?

Źródło: *Preferowane i realizowane modele życia rodzinnego*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa, kwiecień 2019 r.

1.4. Socjalizacja i kontrola społeczna

Etapy socjalizacji

Socjalizacja – proces rozwoju jednostki, przystosowania do życia społecznego, który przez przyswojenie systemu wartości i norm oraz nabycie umiejętności pomaga jednostce stać się członkiem zbiorowości. Na proces socjalizacji (uspołecznienia) mają wpływ różne czynniki (np. osobowość jednostki, rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, mass media). Przebiega ona etapowo przez całe życie jako **socjalizacja pierwotna**, a następnie **wtórna**.

Funkcje socjalizacji:
- przygotowanie jednostki do życia w cywilizacji oraz kulturze swojej społeczności,
- przejmowanie wzorców kulturowych, dorobku cywilizacyjnego poprzednich pokoleń przez pokolenia następne,
- gwarancja porządku społecznego poprzez przejmowanie norm postępowania obowiązujących w danej społeczności.

RÓŻNICE MIĘDZY SOCJALIZACJĄ PIERWOTNĄ I WTÓRNĄ

pierwotna

1) przebiega w dzieciństwie
2) przebiega głównie poprzez naśladowanie
3) nabywanie umiejętności to np. mówienie chodzenie, panowanie nad czynnościami fizjologicznymi, obserwowanie, naśladowanie i kopiowanie zachowań matki, ojca
4) osoba, od której nabywanie są umiejętności, to tzw. znaczący inny, czyli osoba bliska dziecku

wtórna

1) przebiega w młodości i kolejnych etapach życia (trwa przez całe życie)
2) przebiega poprzez mniej lub bardziej świadome analizowanie
3) nabywanie umiejętności to np. nauka (szkoła, studia), funkcjonowanie w grupach, odgrywanie ról społecznych
4) osoba, od której nabywane są umiejętności, to tzw. uogólniony inny, czyli osoby niekoniecznie bliskie jednostce

Socjalizacja jest procesem, który może przebiegać bądź zgodnie ze wzorcami promowanymi przez społeczeństwo, bądź w sposób niewłaściwy (**socjalizacja dewiacyjna**). Jednostka może zatem wymagać ponownego uspołecznienia, czyli **resocjalizacji**. Współcześnie obserwujemy także zjawisko **socjalizacji odwróconej (odwrotnej)**, kiedy to pokolenie starsze uczy się od młodszego (np. wnukowie pomagają dziadkom poznać zasady obsługi komputera).

Kontrola społeczna

Społeczeństwo wymusza na jednostce zachowanie zgodne z normami społecznymi poznanymi w procesie socjalizacji poprzez formy kontroli społecznej, stosując sankcje za nieprzestrzeganie norm. Efektem działania kontroli społecznej jest wymuszanie na jednostce **postawy konformistycznej** (podporządkowania się wzorcom, normom grupy). Może ona przybrać formę **legalizmu** (to, co jest zgodne z oczekiwaniami, musi być przestrzegane, gdyż wynika np. z obowiązującego prawa) bądź **oportunizmu** (to, co jest zgodne z oczekiwaniami, musi być przestrzegane, gdyż w ten sposób można osiągnąć korzyść).

Osoby, które nie chcą się podporządkować regułom, buntują się przeciw nim, są określane mianem **nonkonformistów** lub **antykonformistów**.

Nonkonformizm – sprzeciw wobec obowiązujących norm i poglądów, niezależność jednostki od próby narzucenia systemu wartości, ale tylko wówczas, gdy jest on niezgodny z jej sposobem myślenia.

Antykonformizm – skrajna postawa nonkonformistyczna, polegająca na odrzuceniu norm i wartości uznawanych przez grupę bez względu na to, czy są one zgodne czy nie z systemem jednostki.

Ludzie często manifestują swój nonkonformizm odmiennym wyglądem.

Do systemu kontroli społecznej należą:
- **zwyczaj** – powszechnie przyjęty, tradycyjny sposób postępowania w pewnych sytuacjach, często wynikający z przyzwyczajeń,
- **obyczaj** – sposób postępowania przyjęty w jakiejś grupie w określonych sytuacjach, poparty uznawaną przez zbiorowość tradycją,
- **sankcja** – sposób reagowania jakiejś społeczności na zachowania jednostki.

Z powodu zmian społecznych, gospodarczych i politycznych także proces socjalizacji uległ przemianom. Współcześnie rodzice wychowują dzieci niekoniecznie tak samo, jak byli wychowywani. Zmieniły się system wartości, reżim polityczny, sytuacja gospodarcza Polski. Nastąpiły zmiany klimatyczne, a także szybki rozwój technologiczny. Nie można jednak oceniać tych różnych sposobów socjalizacji jako lepszych bądź gorszych – są one inne, ponieważ inny jest współczesny świat.

Przykładowe **różnice** między socjalizacją współczesną a socjalizacją pokolenia rodziców:
- położenie większego nacisku na dbanie o rozwój i emocje dziecka niż na kwestie materialne i opiekuńcze,
- zwracanie większej uwagi na kształtowanie samodzielnego, myślącego i czującego człowieka,
- większa dbałość o podstawowe potrzeby, rozwój i uczucia dziecka,
- zmiana relacji – mniej karania, więcej słuchania tego, co dziecko ma do powiedzenia.

1.5. Normy społeczne

Zachowania jednostek w społeczeństwie są regulowane poprzez społecznie akceptowane reguły postępowania zwane **normami społecznymi**. Wskazują one nam, jak powinniśmy postępować w określonych okolicznościach i jakiego postępowania powinniśmy unikać, jakie mamy obowiązki w związku z pełnieniem różnych ról życiowych (zawodowych, rodzinnych, koleżeńskich). Ich nieprzestrzeganie może spowodować **sankcje społeczne** (rodzaj kary wymierzanej przez daną społeczność).

Rodzaje norm społecznych			Źródła norm	Źródła sankcji za łamanie norm	Konsekwencje nieprzestrzegania norm
Nieformalne	moralne (etyczne)	Czy to, co robię jest dobre, czy złe?	• umysł człowieka (sumienie) • natura • Bóg	• jednostka sama sobie, członkowie społeczności	• poczucie winy: wyrzuty sumienia • sankcja rozproszona: pogarda, utrata prestiżu, wykluczenie (ostracyzm)
	zwyczajowe	Czy to, co robię wypada, czy nie wypada robić?	• zwyczaj • nawyk • moda	• członkowie społeczności • jednostka sama sobie	• poczucie wstydu • sankcja rozproszona: ośmieszenie, pogarda, utrata prestiżu, wykluczenie (ostracyzm)
	obyczajowe	Czy to, co robię robią, czy nie robią od lat inni?	• obyczaj • tradycja • kultura		
Formalne	religijne	Czy to, co robię podoba, czy nie podoba się Bogu?	• Bóg • religia objawiona • święte księgi	• Bóg • instytucje religijne, • społeczność wiernych • jednostka sama sobie	• potępienie • poczucie winy • sankcja rozproszona: pogarda, utrata prestiżu, wykluczenie (ostracyzm)
	prawne	Czy to, co robię jest legalne, czy nielegalne?	• państwo (parlament, urzędnicy)	• państwo (sądy, policja) • jednostka sama sobie, członkowie społeczności	• pozbawienie wolności • poczucie winy • sankcja rozproszona: pogarda, utrata prestiżu, wykluczenie (ostracyzm)

Normy społeczne mogą się na siebie **nakładać** (np. „nie zabijaj" to zarówno norma moralna, jak i religijna oraz prawna). Zjawisko to powoduje, że normy są wówczas częściej przestrzegane.

Normy społeczne mogą także **ulegać zmianom** przez dostosowanie ich do nowej rzeczywistości (np. podczas pandemii koronawirusa wypracowaliśmy zachowanie dystansu społecznego czy nowe sposoby witania się). W związku z intensywnym rozwojem mogą także powstawać **nowe normy** (np. tzw. netykieta, czyli zasady postępowania w sieci).

Klasyfikacja sankcji za nieprzestrzeganie norm społecznych

SANKCJE JAKO ŚRODKI KONTROLI SPOŁECZNEJ

- **formalne** – określone przepisami prawa, wymierzane przez powołane organy
- **nieformalne (rozproszone)** – określone przez członków grupy, wymierzane przez nich
- **negatywne** – kary, np. nagana, grzywna, docinki, szyderstwa
- **pozytywne** – nagrody, np. pochwała, premia

Wyróżnia się też sankcje:
- **prawne** (określone przepisami prawnymi),
- **etyczne** (wynikające z zasad moralnych),
- **satyryczne** (zachowania ośmieszające),
- **religijne** (wynikające z zasad religijnych).

Przejawem nieprzestrzegania norm społecznych mogą być **zachowania dewiacyjne**.

Dewiacja społeczna

Zachowania dewiacyjne to takie, które oznaczają naruszenie norm społecznych. Dewiacji nie należy mylić z przestępstwem, które podlega sankcjom karnym. Dewiacja jest pojęciem szerszym i określa także zachowania niezagrożone sankcjami prawnymi. W socjologii zauważa się też dewiacje o charakterze pozytywnym, np. innowacja (patrz skutki anomii społecznej s. 21). Istnieje kilka typów **reagowania na dewiację**:

- **styl karny** – osoba, która naruszyła zakaz, powinna zostać ukarana, odczuwać ból, deprywację lub upokorzenie,
- **styl kompensacyjny** – dewiant staje się dłużnikiem winnym odszkodowania za niewywiązanie się z obowiązków, stosownie do rozmiarów szkody, którą dany czyn spowodował,
- **styl terapeutyczny** – dewiant wymaga pomocy, która pozwoli go przywrócić do stanu normalnego, **styl koncyliacyjny** – dewiant jest stroną sporu, który powinien być rozwiązany tak, żeby przywrócić harmonię społeczną,
- **strategia prewencji** (profilaktyka) – skierowana na zmianę sytuacji potencjalnego dewianta,
- **strategia reformy** (resocjalizacji) – skierowana na usunięcie przyczyn zachowania dewiacyjnego.

Wzrostowi zachowań o charakterze dewiacyjnym i przestępczym sprzyja zjawisko **anomii społecznej**.

Anomia społeczna

Anomia społeczna jest zjawiskiem przejawiającym się brakiem norm i wartości bądź ich załamaniem, polegającym na dezorganizacji działań jednostek, co może mieć wpływ na funkcjonowanie zarówno jednostek, jak i grup społecznych.

Przyczyny i skutki anomii wg Roberta Mertona

Przyczyny	Skutki
• rewolucja ustrojowa • rewolucja technologiczna • wojna, np. domowa • przemiany ideologiczne • przemiany obyczajowe	• dezorientacja jednostki • alienacja jednostki • rozpad więzi międzyludzkich • nasilenie postaw egoistycznych • zahamowanie rozwoju społecznego • tendencje autodestrukcyjne, np. samobójstwa • wzrost patologii • adaptacja jednostki poprzez przyjmowanie zachowań dewiacyjnych, np.: • konformizm (bierna adaptacja do wymogów społecznych) • rytualizm (odrzucenie wartości, celów społecznych przy jednoczesnej akceptacji norm, np. olimpizm – ważniejszy od wyniku jest sam udział w zawodach) • wycofanie (odrzucenie wartości i norm społecznych, bez zastąpienia ich nowymi, samowykluczenie, np. przedstawiciele subkultury emo) • bunt (oznacza zastąpienie ich nowymi wartościami i normami, np. alterglobaliści) • innowacyjność (uznanie wartości, ale odrzucenie norm, skutkuje wybieraniem drogi na skróty, np. zdobycie dyplomu przez kupienie go nielegalnie bez zdawania egzaminów)

1.6. Klasyczne koncepcje osobowości

Charakter – zespół cech względnie stałych, właściwych danemu człowiekowi, oparty na wartościach, określający stosunek do ludzi, świata (np. punktualność).

Temperament – zespół stałych biologicznych cech zachowania i działania człowieka (np. wybuchowość).

Osobowość – cechy psychiczne i czynniki wewnętrzne wpływające na postępowanie człowieka. Często postrzegana jako sposób myślenia, zachowania i odczuwania jednostki, czyli jej charakter i temperament.

Typy osobowości według Hipokratesa:

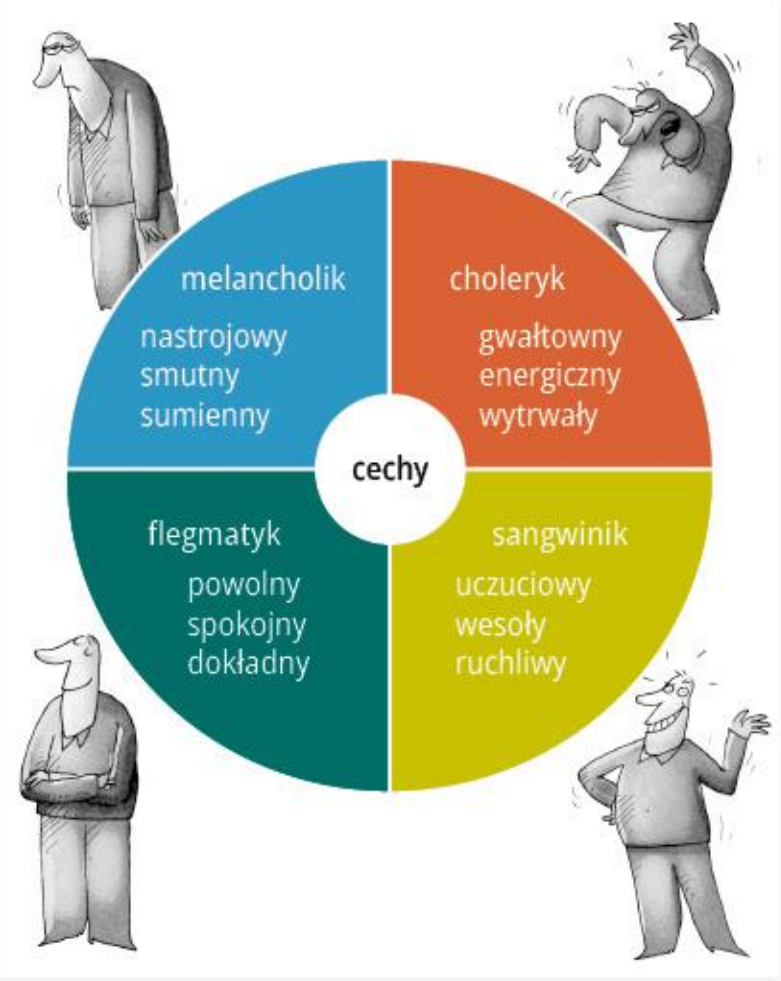

Cechy osobowości:
– **introwertyk** – skrytość, nieśmiałość, wycofanie z życia towarzyskiego, ale też rozwaga, skoncentrowanie i analizowanie,
– **ekstrawertyk** – otwartość, potrzeba kontaktu z innymi, optymizm, ale też impulsywność.
– **ambiwertyk** – połączenie introwertyka z ekstrawertykiem, elastyczność zachowania w zależności od nastroju, sytuacji, otoczenia.

Klasyfikacja teorii osobowości

1. Teorie psychoanalityczne i neopsychoanalityczne (Freud, Jung, Adler, Fromm, Erikson)

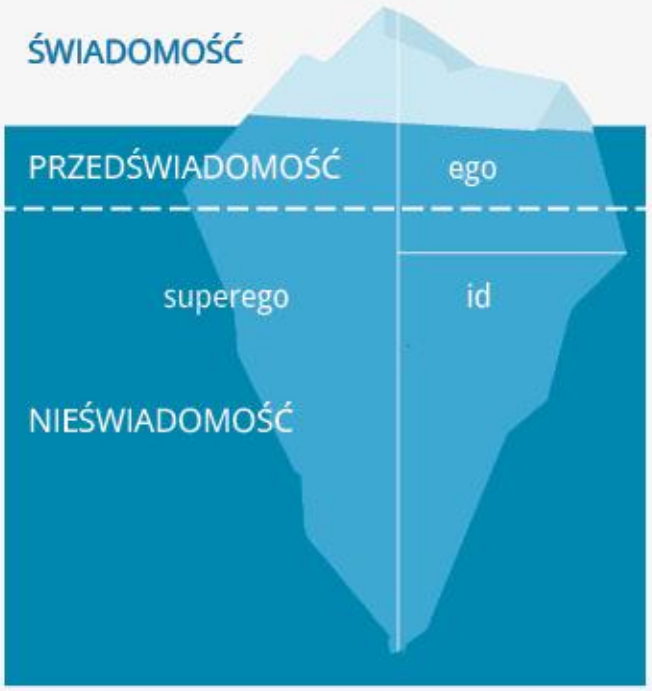

Zygmunt Freud – w psyche ludzkiej wyodrębnił świadomość, przedświadomość i nieświadomość. Uważał, że na działania człowieka największy wpływ ma nieświadomość. Te trzy dziedziny życia psychicznego w tzw. drugiej topice Freud powiązał z modelem trzech funkcji i wyodrębnił: id (naturalne popędy i instynkty), superego (ideały i normy moralne) oraz ego (poziom zapadania decyzji, próbujący równoważyć id i superego).

Carl Gustav Jung – kontynuator teorii Freuda. Wzbogacił ją o tzw. nieświadomość zbiorową z funkcjonującymi w niej archetypami (wyobrażeniami wspólnymi dla członków społeczeństwa, np. archetyp kobiecości – *anima* i archetyp męskości – *animus*).

Alfred Adler – uważał, że osobowość jednostki jest kształtowana przez dążenie do przewagi nad innymi, które wynika z poczucia niższości. Człowiek powinien przezwyciężać zarówno poczucie małej wartości, jak i dążenia do przewagi nad innymi.

Erich Fromm – jego teoria charakteru i osobowości społecznej była polemiką z teorią Freuda. Uważał, że człowiek może najpełniej kształtować swoją osobowość jedynie wraz z innymi ludźmi, ponieważ inaczej czuje się samotny i wyobcowany. Potrzebne jest do tego zdrowe społeczeństwo, czyli pełne miłości, braterstwa i solidarności.

Erik Erikson – tzw. neofreudysta. Według niego o konstrukcji osobowości człowieka decyduje jego umiejętność rozwiązywania kryzysów rozwojowych, które pojawiają się od dzieciństwa do późnej starości.

2. Teorie oparte na pojęciu cechy (Allport)

Gordon Allport – według niego na cechy osobowości człowieka wpływają jego dzieciństwo oraz współczesne mu otoczenie. Cechy te podzielił na trzy grupy: dominujące (wyraźnie zarysowane, kojarzone z daną osobą, np. Joanna d'Arc i bohaterstwo), centralne (tworzące podstawę osobowości – każdy posiada od 5 do 10 takich cech, np. inteligencja, nieśmiałość, szczerość) i wtórne (uwidaczniają się w ściśle określonych sytuacjach lub warunkach).

3. Teorie kognitywistyczne (Kelly, Piaget)

George Kelly – twórca teorii konstruktów osobistych, czyli pewnych kategorii pozwalających nazywać i systematyzować cechy, zdarzenia czy zachowania. Człowiek wzbogaca swój system konstruktów przez całe życie, a dzięki temu lepiej rozumie i poznaje świat.

4. Teorie przyjmujące perspektywę społeczno-behawiorystyczną (Skinner, Bandura)

Burrhus Skinner – według niego najważniejsza jest obserwacja zachowania jednostek, a zależy ono od warunków, w jakich te jednostki funkcjonują. Aby stworzyć dobre społeczeństwo, postulował oparcie na wzmocnieniu pozytywnym, czyli nagrodach, a nie karach.

Albert Bandura – według niego najważniejsze dla kształtowania osobowości jest tzw. uczenie się obserwacyjne. Człowiek obserwuje innych, ich zachowania i wynikające z nich skutki. Jeśli są one postrzegane negatywnie – odrzuca je, jeśli pozytywnie – dąży do ich naśladowania.

5. Teorie tworzone w perspektywie humanistyczno-egzystencjalnej (Maslow, Rogers)

Abraham Maslow – człowiek powinien dążyć do samorealizacji, wykazując się aktywnością w zaspokajaniu odczuwanych potrzeb (piramida potrzeb Maslowa). Nie powinny być to jedynie potrzeby podstawowe – istotne są także tzw. metapotrzeby (potrzeby wyższego rzędu), pozwalające na doskonalenie się.

Carl Rogers – podstawowym dążeniem człowieka powinno być samodoskonalenie. Na jego przebieg ma wpływ ocena innych ludzi. To z kolei wpływa na postawy jednostek (np. wrogość) i ich relacje z otoczeniem.

6. Teorie konstytucjonalne (Sheldon)

William Sheldon – uważał, że temperament jednostki i jej osobowość zależą od budowy ciała. Wyróżnił trzy modelowe somatotypy: ektomorficzny (jednostka szczupła – nadwrażliwa, nerwowa, powściągliwa, introwertyczna), mezomorficzny (jednostka o proporcjonalnej budowie ciała – aktywna, dynamiczna, odważna, stanowcza) i endomorficzny (jednostka o przysadzistej sylwetce – zrównoważona, towarzyska, otwarta i pogodna).

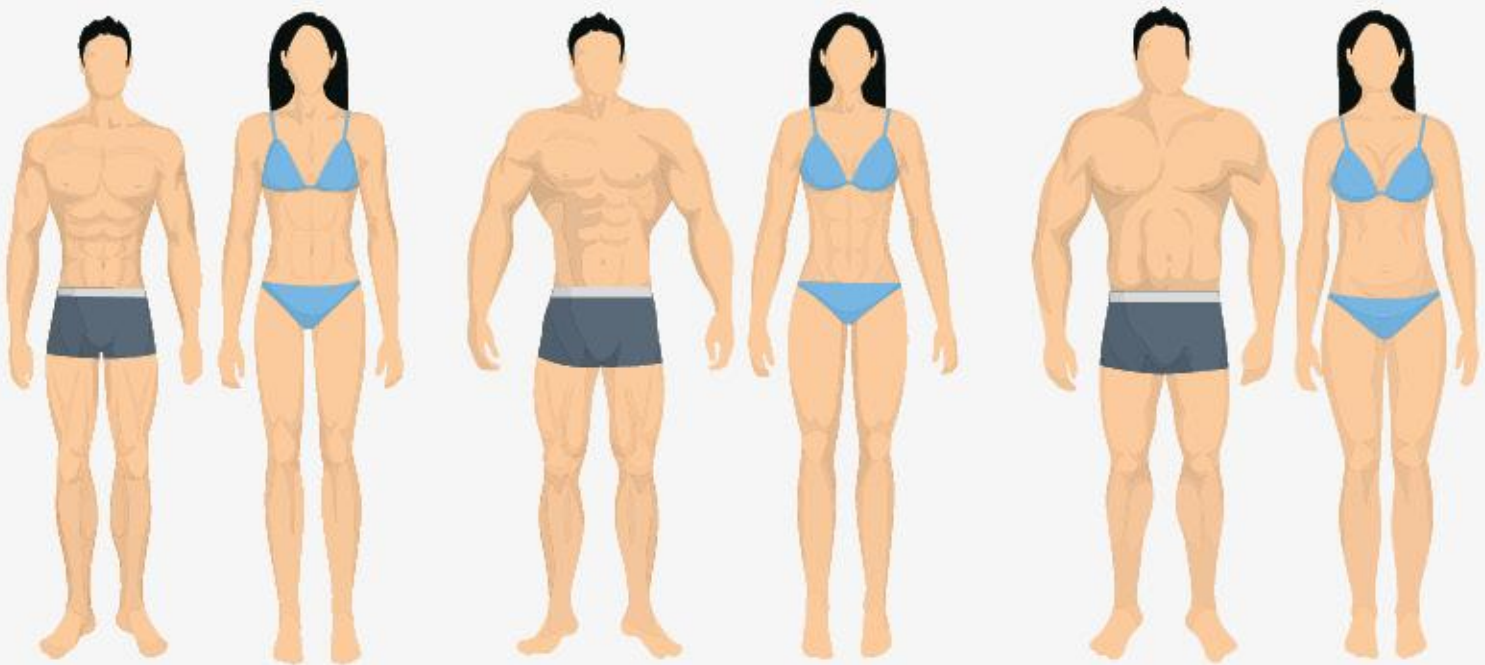

Ektomorficzny Mezomorficzny Endomorficzny

1.7. Postępowanie człowieka a racjonalność, emocje i uczucia

Na osobowość człowieka składają się charakter i temperament, ale na jego postępowanie wpływają także inne czynniki.

Racjonalność – kierowanie się logicznymi działaniami, wiedzą i systemem wyznawanych wartości. Takie zachowanie jest możliwe do wyjaśnienia i dość przewidywalne. Dotyczy bardziej podejmowanych decyzji, mniej – ich skutków.

Emocje – kierowanie się uczuciami. Takie zachowanie wynika z pobudzenia, może mieć znak dodatni lub ujemny (przyjemność lub przykrość), często powoduje zmianę zachowania jednostki i bywa nieprzewidywalne. Jest stanem przejściowym.

Filozofowie uważali, że racjonalność i emocje są sobie przeciwstawne, a kierowanie się emocjami zakłóca kierowanie się rozumem. Współcześnie znacznie częściej emocje są traktowane jako zjawiska wspierające racjonalność, np. podpowiadają one, jak powinniśmy zachować się racjonalnie w określonych przypadkach (emocja strachu pomaga podjąć racjonalną decyzję o wycofaniu się i ucieczce, a emocja szczęścia wspiera racjonalną ocenę dokonania dobrego wyboru).

W kontrolowaniu emocji jest pomocna **inteligencja emocjonalna**, czyli zdolność jednostki do wykorzystywania i zarządzania własnymi emocjami oraz radzenia sobie z emocjami innych. Jest ona uzupełnieniem inteligencji jednostki, czyli zdolności mierzonych ilorazem inteligencji.

Kompetencje emocjonalne

Psychologiczne (relacje z samym sobą)	Społeczne (relacje z innymi)	Prakseologiczne (stosunek do zadań, wyzwań i działań)
• samoświadomość • samoocena • zarządzanie sobą (samokontrola)	• empatia • asertywność • perswazja • przywództwo • współpraca	• motywacja • zdolności adaptacyjne • sumienność

Inteligencja emocjonalna wpływa na:
– relacje z innymi,
– sukcesy życiowe,
– zdrowie (fizyczne i psychiczne).

1.8. Kształtowanie i zmiana postaw

Postawa – stosunek jednostki do zjawisk, osób, zdarzeń, jej reakcja w odniesieniu do świata społecznego. Może prowadzić do akceptacji bądź odrzucenia. Wiąże się z oceną (pozytywną lub negatywną – zakłada choćby umiarkowany stosunek emocjonalny, dlatego też określenie „postawa obojętna" jest w psychologii uważane za wewnętrznie sprzeczne), jest względnie trwała (nabywa się ją i modyfikuje w procesie socjalizacji).

Czynniki wpływające na:

kształtowanie postawy jednostki
– socjalizacja pierwotna i wtórna,
– doświadczenia jednostki,
– pozycja jednostki w społeczeństwie,
– wiedza,
– stopień internalizacji wartości.

zmianę postawy jednostki
– perswazja,
– sytuacja zewnętrzna,
– skłonność do konformizmu,
– autorytet nadawcy przekazu,
– tzw. efekt fałszywej jednomyślności.

Jednym z czynników ułatwiających obronę własnej postawy jest **asertywność**.

Asertywność

Asertywność – umiejętność wyrażania własnego zdania bez agresji i naruszania praw innych osób, połączona z przyjmowaniem i wyrażaniem krytyki oraz pochwał i własnych opinii.

Etapy zachowania asertywnego:
1. udzielenie informacji (np. na temat nieodpowiadającego nam zachowania),
2. wyrażanie uczuć (np. informacja o naszych uczuciach w związku z zaistniałą sytuacją),
3. ostrzeżenie o konsekwencjach w przypadku braku zmiany zachowania rozmówcy,
4. zastosowanie zapowiedzianej konsekwencji, jeśli ma miejsce brak zmiany zachowania.

Korzyści z zachowania asertywnego:
– obrona własnej godności,
– zdobycie szacunku innych oraz szacunek dla innych,
– postępowanie zgodnie z wyznawanymi wartościami,
– wzrost poczucia własnej wartości,
– umiejętność unikania i rozwiązywania konfliktów,
– pozytywny wpływ na otoczenie,
– lepsze gospodarowanie czasem.

1.9. „Swoi" i „obcy"

Podział na „swoich" i „obcych"

Przykładowe przyczyny dzielenia ludzi na „swoich" i „obcych": konflikty między grupami mającymi rozbieżne interesy, odmienne poglądy (np. polityczne), podział ze względu na posiadanie wspólnych cech (np. osobowościowych).

Od akceptacji do tolerancji

Akceptacja	Tolerancja
bierne aprobowanie innych wartości czy kultur współistniejących na pewnym obszarze, pogodzenie się z czymś, czego nie można i nie chce się zmienić	czynne podejście do różnorodności, np. kulturowej, zakładające nie tylko współistnienie, lecz także otwartość na dyskusję; nie jest tożsama z akceptacją – można tolerować istnienie postaw, których się nie akceptuje i próbować na nie wpływać właśnie poprzez rozmowę, a nie – agresję

Skutki podziałów na „swoich" i „obcych":
– wzajemna pomoc i współpraca w ramach grup,
– poczucie bezpieczeństwa,
– osiąganie wspólnych celów,
– wzmacnianie negatywnych stereotypów grupowych.

Przykładowe formy nietolerancji:
– dyskryminacja (słowna i czynna),
– bojkot,
– unikanie kontaktów,
– izolowanie osób i grup w tworzonych gettach,
– nacisk na asymilację, agresja.

Sposoby przeciwstawiania się nietolerancji:
– organizowanie kampanii przeciwko nietolerancji,
– działalność edukacyjna,
– promowanie zachowań tolerancyjnych,
– nagłaśnianie przypadków nietolerancji i ich skutków.

Rodzaje nietolerancji:
– rasowa,
– religijna,
– polityczna,
– narodowościowa.

Jednym ze skutków podziału na „swoich" i obcych" jest zjawisko **stygmatyzacji**.

Stygmatyzacja

Stygmatyzacja oznacza naznaczenie połączone z publicznym potępieniem i odrzuceniem jednostki, grupy czy kategorii społecznej. Jest określana jako „choroba cywilizacyjna" XXI w.

Istotą stygmatyzacji jest **społeczne naznaczenie** grupy oraz pojedynczych osób, często towarzyszy temu publiczne potępienie i odrzucenie. Stygmatyzacja nie musi wynikać z zachowań osoby naznaczanej, ale zwraca uwagę na wybrane jej cechy (np. niepełnosprawność lub cechy wyglądu lub zachowania), na dalszy plan spychając te jej cechy, które nie pasują do nadanego piętna (np. inteligencję, uczciwość). Proces stygmatyzacji jest względnie trwały, to znaczy, że określa jednostkę nawet wówczas, gdy ta zaczyna zachowywać się zgodnie z normami społecznymi.

Przyczyny i skutki stygmatyzacji

Przyczyny	Skutki
• nietypowy wygląd, zachowanie, poglądy, odmienność kulturowa lub rasowa • nieakceptowana orientacja seksualna • zachowanie przestępcze (dewiacyjne) • choroba jednostki • kierowanie się stereotypami	• depresja, często prowadząca do samobójstwa, lub agresja • bezsilność jednostki • niskie poczucie wartości • wzrost poczucia zagrożenia • zachowanie zgodne z nadaną „etykietą" • pogłębienie dewiacji • wykluczenie społeczne

Uświadomienie sobie, jak działa mechanizm stygmatyzacji, może okazać się pozytywne dla jednostki – jest wykorzystywane w terapii mającej na celu pomoc w wyjściu z uzależnienia i odzyskania kontroli nad sobą.

Sposoby przeciwstawiania się nietolerancji i stygmatyzowaniu:
– edukacja i upowszechnianie wiedzy o mało znanych grupach, ludziach, zjawiskach,
– promowanie postawy tolerancyjnej poprzez wskazywanie korzyści z niej płynących,
– organizowanie kampanii społecznych,
– ochrona prawna osób dyskryminowanych.

1.10. Stereotypy – ich przyczyny i skutki

Jedną z przyczyn stygmatyzacji są **stereotypy**, czyli fałszywy lub półfałszywy, uproszczony i uogólniony obraz osób lub grup osób, instytucji lub sytuacji. Stereotypy są zabarwione wartościująco. Najczęściej są negatywne, ale bywają także pozytywne.

Przyczyny i skutki powstawania stereotypów

Przyczyny	Skutki
• brak wiedzy • fałszywy obraz rzeczywistości • lęk międzygrupowy • konflikt społeczny, ekonomiczny, polityczny • niska samoocena • socjalizacja • skłonność do dzielenia (np. na „swoich" i obcych")	• narastanie uprzedzeń i negatywnych postaw • dyskryminacja • demonizacja stereotypizowanych • przyjmowanie postaw zgodnych ze stereotypem • wzmocnienie tożsamości grupowej • ułatwienie manipulowania grupami i jednostkami • usprawiedliwienie dla zachowania grup i jednostek • alienacja

Przykładowe rodzaje stereotypów:
– związane z podziałami rasowymi lub narodowymi,
– związane ze stanem zdrowia,
– związane z grupami zawodowymi,
– związane z płcią.

W socjologii znane jest także zjawisko **autostereotypu**, czyli wyobrażenia o sobie lub o swojej grupie.

Jednym ze skutków stygmatyzacji może być **alienacja**, czyli wyobcowanie polegające na izolowaniu się od innych i osłabieniu relacji z innymi. Zjawisko to może wynikać także:
– ze sprzeczności poglądów czy oczekiwań,
– z presji środowiska,
– z osobistych cech jednostki,
– z utraty panowania nad własnym życiem,
– z anomii społecznej.
– z obniżonego poziomu zaufania społecznego.

Możliwe **skutki alienacji**:
– osamotnienie i bezsilność jednostki,
– poczucie braku samorealizacji,
– kłopoty w adaptacji,
– uległość,
– lęki i fobie.

1.11. Zasady komunikowania się i współpracy w grupie

Członkowie grupy się porozumiewają, stosując komunikaty werbalne (słowne) i niewerbalne (tzw. mowa ciała). Żeby **komunikacja była skuteczna**, czyli żeby adresat poprawnie odkodował intencję nadawcy, należy:
– jasno i konkretnie wyrażać własne zdanie,
– trafnie dobierać słowa i formy gramatyczne,
– słuchać tego, co ma do powiedzenia strona przeciwna,
– nie przekręcać sensu wypowiedzi dyskutanta,
– nie ośmieszać interlokutora,
– zadawać pytania w razie niejasności,
– zadbać o zgodność pomiędzy wypowiadanymi słowami a mową ciała.

Komunikacja między członkami grupy jest szczególnie istotna, gdy należy podjąć decyzję lub rozwiązać problem. Wówczas dużo zależy od współpracy między członkami grupy i sposobu podejmowania decyzji.

Wśród najbardziej popularnych metod są głosowanie i decyzja lidera – najlepiej by było, gdyby podjęcie decyzji zostało poprzedzone dyskusją między członkami grupy; wówczas istnieje szansa na wypracowanie kompromisowego rozwiązania.

Formy komunikacji **niewerbalnej**:
– gesty (pantomimika),
– mimika,
– relacje przestrzenne (proksemika, czyli tzw. dystans komunikacyjny),
– czynniki paralingwistyczne (np. barwa i ton głosu, płynność mówienia),
– czynniki społeczno-personalne (np. wygląd, ubiór, zapach).

Znaczenie komunikacji **niewerbalnej**:
– pomaga osiągać zamierzone cele,
– pomaga rozpoznać stan emocjonalny i wiarygodność rozmówcy,
– wspomaga samoprezentację,
– ułatwia zrozumienie komunikatu.

1.12. Autoprezentacja

Autoprezentacja – przedstawienie, ukazanie swojego wizerunku, które nie jest szczegółowym opisem danej osoby, ale zapoznaniem innych z cechami wartościowymi z punktu widzenia odbiorcy. Umożliwia budowanie obrazu opartego na naszych zaletach i mocnych stronach oraz kontrolowanie tego, jak postrzegają nas inni.

Pozytywne przedstawienie własnej osoby ułatwiają:
– pewność siebie – znajomość swoich dobrych cech,
– asertywność,
– umiejętność zdobycia sympatii innych,
– zdolności komunikacyjne,
– życzliwość i autentyczność.

Taktyki autoprezentacji:

1. obronne
   - usprawiedliwianie – próba porównywania swojego postępowania do postępowania innych,
   - wymówki zmniejszające odpowiedzialność,
   - przeprosiny – wyrażenie żalu za swoje postępowanie,
   - suplikacja – prezentowanie swojej słabości i bezradności;

2. asertywno-zdobywcze
   - ingracjacja – wkradanie się w czyjeś łaski,
   - autopromocja – podkreślanie własnych pozytywnych cech i działań,
   - świecenie przykładem – budowanie wizerunku osoby kompetentnej i moralnej,
   - zastraszanie – przedstawianie siebie jako osoby o nieograniczonych możliwościach.

1.13. Konflikty społeczne

Konflikty społeczne są elementem życia społecznego. Powstają pomiędzy jednostkami, grupami lub państwami w wyniku różnic między nimi, a także w wyniku rywalizacji jednostek czy grup o te same cele.

W szczególnych przypadkach konflikty mogą mieć **pozytywny wpływ** na uczestników sporu, np. uczą poszukiwania jego możliwych rozwiązań i współpracy, pozwalają poznać poglądy innych oraz pomagają kształtować postawę tolerancji. Warunkiem pozytywnego wpływu konfliktu jest jego konstruktywne rozwiązanie, prowadzące do kompromisu (osiągnięcia wspólnego stanowiska poprzez ustępstwa obu stron) lub konsensusu (współpracy stron pomagającej uzyskać wspólne stanowisko). Nie sprzyjają temu takie postawy jak: unikanie, rywalizacja, dostosowanie (uleganie) czy zastosowanie siły.

Szczególną formą konfliktu są **konflikty międzygrupowe**. Grupy budują swoją tożsamość grupową (najczęściej jest ona skutkiem silnej integracji wewnątrzgrupowej), a współzawodnictwo pomiędzy grupami najczęściej prowadzi do sytuacji konfliktowej. Może ona wynikać z nieporozumień lub rzeczywistych różnic. Konflikty, jeśli nie są rozwiązywane, prowadzą do napięć i eskalacji napięcia w społeczeństwie, sytuacji konfliktowej lub wzmocnienia własnej tożsamości przez rozróżnienie na „swoich" i „obcych.

Przyczyny konfliktów społecznych

1) klasowe (np. różny poziom życia poszczególnych klas)

2) kulturowe (np. różne zwyczaje i obyczaje)

3) ekonomiczne (np. kryzys gospodarczy)

4) wartości (np. różny światopogląd)

5) pokoleniowe (np. rodzice – dzieci)

6) rodzinne (np. związane z patologiami)

Rodzaje konfliktów społecznych

1) ze względu na źródło konfliktu:
- strukturalne (wynikają ze struktury społeczeństwa, np. różnice w poziomie życia między klasą wyższą i niższą)
- sytuacyjne (wynikają z kontekstu społecznego, np. różny system wartości)

2) ze względu na strony konfliktu:
- klasowe
- wyznaniowe
- pokoleniowe
- rasowe
- międzypaństwowe

3) ze względu na zakres konfliktu:
- totalne (całościowe)
- fragmentaryczne (częściowe)
- bezwzględne (między stronami występują jedynie różnice)
- względne (wraz z różnicami występują także podobieństwa między stronami)

4) ze względu na przebieg:
- gwałtowne (wykorzystujące przemoc, siłę)
- niegwałtowne (wykorzystujące metody pokojowe, parlamentarne)

1.14. Metody rozwiązywania problemów

Problemy można rozwiązywać indywidualnie bądź zespołowo, w zależności od ich wagi i zasięgu.

Przykładowe kreatywne metody rozwiązywania problemów

Mapa myśli i burza mózgów
Wykorzystanie tzw. struktury promienistej do zaproponowania różnych rozwiązań. Pozwala spojrzeć na problem z kilku różnych perspektyw. Wykorzystuje obie półkule mózgowe, czyli zarówno logikę, jak i procesy kreatywne, emocjonalne. Zaczyna się od wypisania pomysłów na rozwiązanie problemu (burza mózgów). Po tym następuje analiza każdego z rozwiązań pod kątem możliwości wprowadzenia go w życie.

Drzewo decyzyjne
Graficzna metoda wspomagająca podjęcie decyzji. Najpierw zapisuje się problem, a następnie podaje się wszystkie możliwe sposoby jego rozwiązania. Przy każdym sposobie notuje się np. pozytywne i negatywne skutki jego zastosowania. Na koniec następuje wybór rozwiązania, które po analizie wydaje się przynosić największe korzyści.

Metoda 635
Nazwa nawiązuje do 6 uczestników, którzy przez 5 minut zapisują swoje 3 pomysły na rozwiązanie problemu. Uczestnicy wymieniają się kartkami i generują kolejne 3 pomysły (dobrze jest, jeśli rozwijają one propozycje, które już są na kartce). Zakończenie następuje wtedy, gdy każda kartka wróci do swojego właściciela. Metoda ta pozwala wypracować wspólne rozwiązanie dzięki wielu osobom.

Analiza SWOT
Metoda polega na zastanawianiu się nad mocnymi i słabymi stronami zagadnienia, a następnie zbadaniu szans i zagrożeń z nich wynikających. Analiza jest próbą zbadania, czy mocne strony pozwolą wykorzystać wynikające z nich szanse, czy też słabości to uniemożliwią lub czy mocne strony pozwolą przezwyciężyć zagrożenia, czy też słabe strony te zagrożenia umocnią.

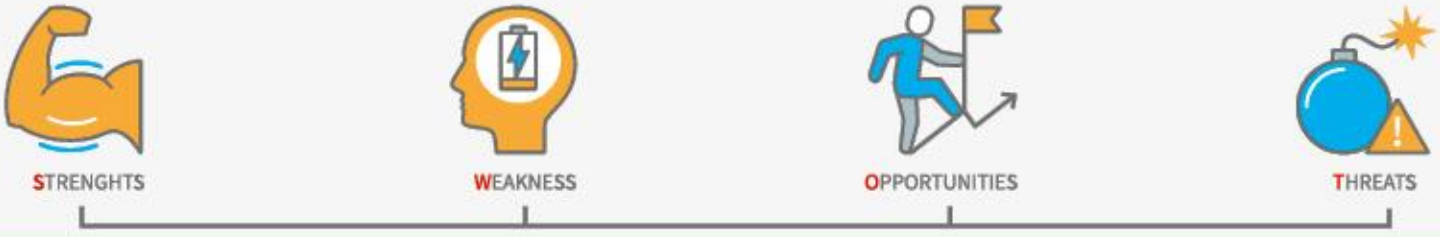

1.15. Historyczne i współczesne formy organizacji społeczeństwa

Historyczne formy organizacji społeczeństw

	Społeczeństwo pierwotne (myśliwsko-zbierackie)	Społeczeństwo tradycyjne (kopieniackie, rolnicze, chłopskie)	Społeczeństwo industrialne (przemysłowe)	Społeczeństwo postindustrialne (poprzemysłowe, usługowe)
Stosunki społeczne	• podział pracy oparty na różnicy płci, wieku • tradycyjne role kobiet i mężczyzn • duże znaczenie rodziny, opartej na więzach krwi • brak dużych różnic społecznych • kultura o charakterze przedpiśmiennym	• zróżnicowana struktura społeczna (podział na stany społeczne, przywileje) • niewielka ruchliwość społeczna • silne zróżnicowanie regionalne • ludność skupiona głównie we wsiach wokół dworów, folwarków lub grodów	• duże nierówności materialne (robotnicy – burżuazja) • początki klasy średniej • duża ruchliwość społeczna (pionowa i pozioma) • ludność skupiona głównie w miastach, wyludnianie wsi • ujednolicenie zachowań • kultura o charakterze masowym	• duża ruchliwość społeczna • duża waga wykształcenia (kluczowa rola wiedzy) • duże znaczenie wykwalifikowanych specjalistów • tolerancja dla różnych stylów życia • większość ludzi skupiona w dużych aglomeracjach

	Społeczeństwo pierwotne (myśliwsko-zbierackie)	Społeczeństwo tradycyjne (kopieniackie, rolnicze, chłopskie)	Społeczeństwo industrialne (przemysłowe)	Społeczeństwo postindustrialne (poprzemysłowe, usługowe)
Stosunki gospodarcze	• działalność oparta na myślistwie, zbieractwie, rybołówstwie • czasem prymitywne rolnictwo i hodowla • proste narzędzia z kamienia i drewna • słaba wymiana handlowa (handel wymienny)	• duże znaczenie uprawy roli i hodowli • zastosowanie pracy ręcznej, pracy zwierząt pociągowych i energii naturalnej (wiatr, woda) • handel wymienny zastąpiony wymianą pieniężną	• rozwój przemysłu związany z rewolucją przemysłową • nowe technologie produkcji (maszyna parowa, energia elektryczna	• główny przedmiot produkcji to dobra niematerialne (informacje, usługi) • przewaga pracowników zatrudnionych w sektorze usług • dominacja ponadnarodowych korporacji • produkcja masowa

Współczesne formy organizacji społeczeństwa

Społeczeństwo nowoczesne (datowane mniej więcej od XVII w., ale rozwijające się zwłaszcza od czasu rewolucji przemysłowej oraz Wielkiej Rewolucji Francuskiej) jest formacją ogromnie dynamiczną i ekspansywną. Społeczeństwo nowoczesne ulegało głębokim zmianom i dziś wyłaniają się jego nowe formy:

Społeczeństwo postindustrialne

– „Społeczeństwo klasy usługowej" (Ralf Dahrendorf) – przesuwanie się struktury wytwarzania i zatrudnienia od tradycyjnego przemysłu wytwórczego do sektora usług (tzw. III sektora) dzięki automatyzacji i robotyzacji oraz rozwoju telekomunikacji.
– Dominują kryteria pragmatyczne i technokratyczne nad ideologicznymi czy etycznymi.
– Rozkwit celowego wykorzystania nauki dla potrzeb praktyki.
– Zmiany struktury społecznej – wzrost pozycji wysokokwalifikowanych specjalistów (menadżerów, inżynierów, ekonomistów).
– Twórcy koncepcji: **Daniel Bell, Alain Tourain.**

Społeczeństwo informacyjne

– Podstawowym towarem jest **informacja**, która podlega gromadzeniu, przetwarzaniu, przekazywaniu i użytkowaniu.
– Zmiana w konsekwencji rozwoju komputerowych technik przetwarzania oraz powiązań sieciowych.
– Powszechna dostępność do informacji.
– Głównym medium komunikacji jest internet.
– Rozwój gospodarki opartej na wiedzy – rozwój opiera się na intensywnym wykorzystaniu wiedzy i doświadczenia wyedukowanych specjalistów.
– Zmiana więzi społecznych, powstanie cyberplemion (to tzw. nowoplemienność – wg **Michela Maffesoli**) – to jest wspólnot ludzi komunikujących się głównie w sieci.

Społeczeństwo globalne

– Ta forma społeczeństwa wywodzi się z założenia, że wszyscy mieszkańcy Ziemi tworzą wielką wspólnotę, tzw. **globalną wioskę**.
– Nieograniczone możliwości komunikowania się i przemieszczania – kompresja czasu i przestrzeni (czas i przestrzeń skurczyły się przez swoją dostępność).
– Wzrost mobilności ludzi – pojawiają się grupy, których życie ani praca nie są przypisane do żadnego miejsca.
– Zmiana gospodarki z państwowej w światową (dotyczy to też rynku pracy), powstają międzynarodowe korporacje.
– Zmiana systemu kulturowego – upodobnienie stylów życia za sprawą dostępu do tych samych rzeczy i usług, niezależnie od wartości, z którymi się wiążą.
– Proces macdonaldyzacji (**George Ritzer**) – w różnych sferach życia (edukacji, pracy, opiece zdrowotnej) obowiązują zasady działania baru szybkich dań: sprawność (poruszanie się najkrótszą drogą do osiągnięcia celu), wymierność (ważna jest ilość w stosunku do ceny/kosztu), przewidywalność (zyskujemy bezpieczeństwo i stabilność, bo w różnych kulturowo miejscach realizowane są podobne scenariusze) i możliwość sterowania (podporządkowujemy się narzuconym regułom).

– Twórca koncepcji: **Herbert Marshall McLuhan**.

Społeczeństwo konsumpcyjne

– To efekt wzrostu zamożności społeczeństw zachodnich oraz umasowienia produkcji i wzrostu usług konsumpcyjnych, które umożliwiły łatwy dostęp do dóbr i zmianę stylu życia.
– **Społeczeństwo kupujące** – najważniejszym obszarem życia społeczeństwa i podstawowym celem jednostki jest (bezrefleksyjna) konsumpcja.
– „Jesteś tym, co kupujesz" – wzrost symbolicznego znaczenia posiadanych dóbr.
– Rozwój kultury masowej wg **Antoniny Kłoskowskiej** – kultura ulega unifikacji, schematyzacji i standaryzacji, m.in. poprzez rozpowszechnianie identycznych przekazów kulturowych w dużej ilości, często kosztem jakości (tania książka, odzież ze sklepów sieciowych).
– Zmiana systemu wartości – przedkładanie wartości wolnego czasu nad wartość produkcji, tradycyjne potrzeby społeczne zastąpione pragnieniem posiadania rzeczy.
– Zmiana relacji społecznych – rozszerzenie zjawiska wykluczenia społecznego.

Społeczeństwo otwarte

– Społeczeństwo, w którym panuje wolność przekonań, uznaje **różnorodność (pluralizm)**, oparte jest na zasadzie tolerancji (różne postawy są równouprawnione), akceptuje odrębność (np. światopoglądową, religijną) i zapewnia obywatelom możliwość wyboru.
– Społeczeństwo swobód politycznych, w którym polityka rządu podlega ocenie i zmienia się pod jej wpływem. Charakteryzuje się poszanowaniem prawa oraz sprawiedliwością społeczną.
– Zmiany społeczne następują w wyniku konsensu społecznego i mają charakter stopniowy.
– Zmiana poziomu ruchliwości społecznej – awans zawodowy i społeczny jest kulturowo oczekiwany i wymagany.
– Przeciwieństwo **społeczeństwa zamkniętego**, w którym zakazy sztywno regulują życie społeczne, a życie jednostki jest podporządkowane interesowi ogółu społeczeństwa.
– Twórcy koncepcji: **Henry Bergson, Karl R. Popper**.

Społeczeństwo masowe

– Charakteryzuje je rozpad więzi międzyludzkich, zanik wartości wyższych u ludzi, bierna postawa ludzi.
– Jednostki składające się na społeczeństwo masowe upodabniają się do siebie, zanika natomiast indywidualizm. Istnieje kult przeciętności.
– Charakteryzuje je brak zakorzenienia w tradycji, nadmierny materializm, konsumpcjonizm, hedonizm, konformizm oraz uniformizacja kultury.
– Członkowie tego społeczeństwa łatwo poddają się manipulacji propagandą, ulegają wpływom reklamy.
– Do krytyków społeczeństwa masowego należą: **Erich Fromm, José Otrega y Gasset** i **Thomas Stearns Eliot**.

1.16. Problemy życiowe młodzieży w społeczeństwie polskim

Konsekwencją szybko zmieniającego się świata są nowe, czasem nieznane wcześniejszym pokoleniom problemy. Dotyczą one różnych sfer: emocjonalnej, społecznej i poznawczej. Młodzież boryka się także z problemami typowymi dla ich wieku. W ostatnich latach te problemy nasiliły się m.in. za sprawą zmian zewnętrznych, globalnych czy ekologicznych. Ważnym czynnikiem stała się także niepewność młodzieży co do przyszłości (zjawisko zwane psychofalą).

Przykładowe problemy współczesnej młodzieży:
– depresja,
– zastraszanie, w tym cyberprzemoc,
– substancje psychoaktywne, narkotyki, alkohol,
– zaburzenia odżywiania,
– problemy szkolne,
– presja grupy rówieśniczej,
– uzależnienie od internetu lub gier komputerowych,
– problemy w rodzinie.

Wiele mówi się o zjawisku przemocy w szkołach. Jak oceniasz, czy w Twojej szkole przemoc jest poważnym problemem?	Wieś	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	Miasto powyżej 100 tys. do 500 tys. mieszkańców	Miasto powyżej 100 tys. do 500 tys. mieszkańców
	w procentach				
Zdecydowanie tak	4	5	3	2	4
Raczej tak	6	8	3	2	3
Raczej nie	52	48	56	45	39
Zdecydowanie nie	38	39	38	51	53

Źródło: Badanie KBPN 2016

Czy w Twojej szkole zdarzają się przypadki: zażywania narkotyków, picia alkoholu lub palenia papierosów przez uczniów na terenie szkoły?

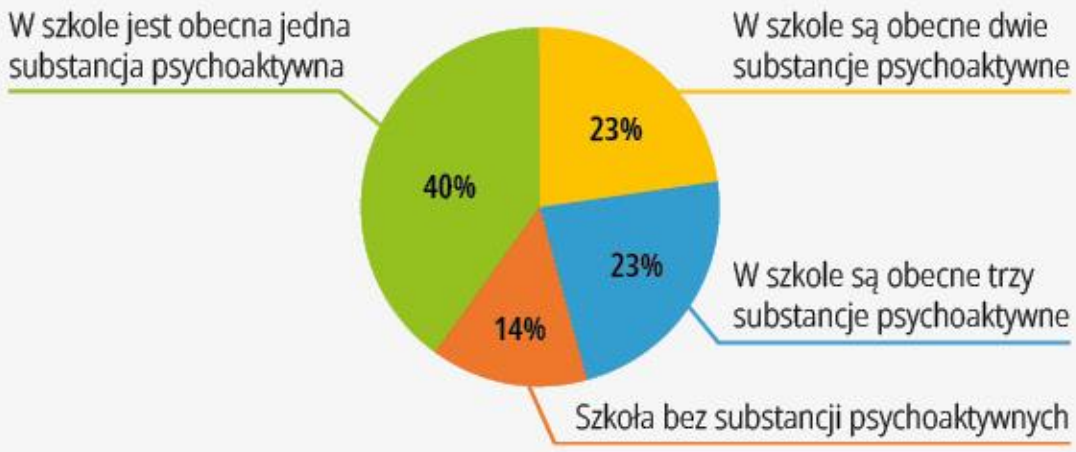

Źródło: CBOS, *Młodzież 2016. Raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, s. 42, 46, https://www.cinn.gov.pl/portal?id=15&res_id=1150305 (dostęp: 17.02.2022).

2

Różnorodność kulturowa

2.1. Wartości afirmowane w społeczeństwach europejskich

Pojęcie **wartości** stanowi kategorię **aksjologii** (nauki o wartościach). Wartości są ważne i cenne dla jednostki lub społeczeństwa, stanowią cel ich dążeń.

Klasyfikacja wartości:
– konkretne (wartości życia codziennego, np. praca zawodowa, życie rodzinne, wykształcenie, rozrywki, stan posiadania),
– abstrakcyjne (np. prestiż, sława, dobrobyt, moralność, postęp).

Wartości aprobowane przez jednostki wpływają na ludzkie postępowanie, wyznaczają kierunki działania i tworzą osobiste normy zachowania.

Znaczenie wartości dla jednostki:
– pozwalają przezwyciężyć trudne, stresujące sytuacje,
– ułatwiają realizowanie marzeń i celów,
– wpływają na samoocenę jednostki.

Hierarchia wartości według Maxa Schellera:
– religijne (to, co boskie i to, co święte), czyli absolutne (skoncentrowane wokół pojęcia świętości);
– duchowe, które dzielą się na:
  • poznawcze (wola czystego poznania prawdy),
  • prawne (porządek – nieporządek, poczucie hierarchii i sprawiedliwości),
  • estetyczne (piękno – brzydota);
– witalne (związane z życiem i śmiercią, np. prawo do życia, zdrowie);
– hedonistyczne (przyjemne – nieprzyjemne, np. dostatnie życie, radość życia, ryzyko);
– utylitarne (użyteczne – nieużyteczne) – cywilizacyjne, tzn. przynoszące korzyści.

2.2. Indywidualizm i kolektywizm

Geert Hofstede uważał, że różnice między społeczeństwem indywidualistycznym a kolektywistycznym dotyczą znaczenia jednostki i grupy – w społeczeństwie indywidualistycznym liczy się dobro jednostki, a w społeczeństwie kolektywistycznym nadrzędne są interesy grupy.

Indywidualizm	Kolektywizm
• silne poczucie niezależności jednostki • interes jednostki jest ważniejszy niż interes grupy • postępowanie jednostki odbiega od wzorów i norm • osiągnięcie celu przez jednostkę jest istotniejsze niż relacje międzyludzkie • równe normy i wartości dla wszystkich	• silna identyfikacja jednostki z grupą, wspólnotą, zbiorowością • interes grupy jest ważniejszy niż interes jednostki • postępowanie jednostki zależy od norm i wartości narzuconych przez grupę • relacje międzyludzkie są istotniejsze niż cel jednostki • często odmienne prawa dla różnych grup (uprzywilejowani i nieuprzywilejowani)

Wymiar indywidualizm – kolektywizm ma wpływ na funkcjonowanie społeczeństw.

Społeczeństwo indywidualistyczne:
– jednostki dążą do samorealizacji i osiągania własnych celów,
– awans jednostki zależy od jej sukcesów,
– jednostka opiera się na grupach i instytucjach innych niż rodzina,
– głównym źródłem informacji są środki masowego przekazu,
– w sytuacjach wymagających wsparcia jednostka może zwracać się do instytucji samorządowych, grup sąsiedzkich i organizacji,
– duża mobilność (np. zawodowa) jednostki,
– prawo jednostki do manifestowania własnego zdania,
– edukacja jednostki służy np. polepszeniu jej warunków materialnych, podniesieniu własnej wartości.

Społeczeństwo kolektywistyczne:
– jednostka działa i pracuje dla dobra grupy, utożsamia się z jej sukcesem,
– awans jednostki zależy od przynależności do grupy,
– istotna jest rola grupy, do której należy jednostka, w tym rodziny,

– głównym źródłem informacji są kontakty i powiązania osobiste z innymi członkami grupy,
– w sytuacjach wymagających wsparcia jednostka może zwracać się do innych członków grupy,
– jednostka przywiązana do grupy jest mało mobilna,
– jednostka reprezentuje zdanie lub pogląd grupy,
– edukacja stanowi szansę na dostęp do grupy o wyższym statusie.

Stopień indywidualizmu na świecie

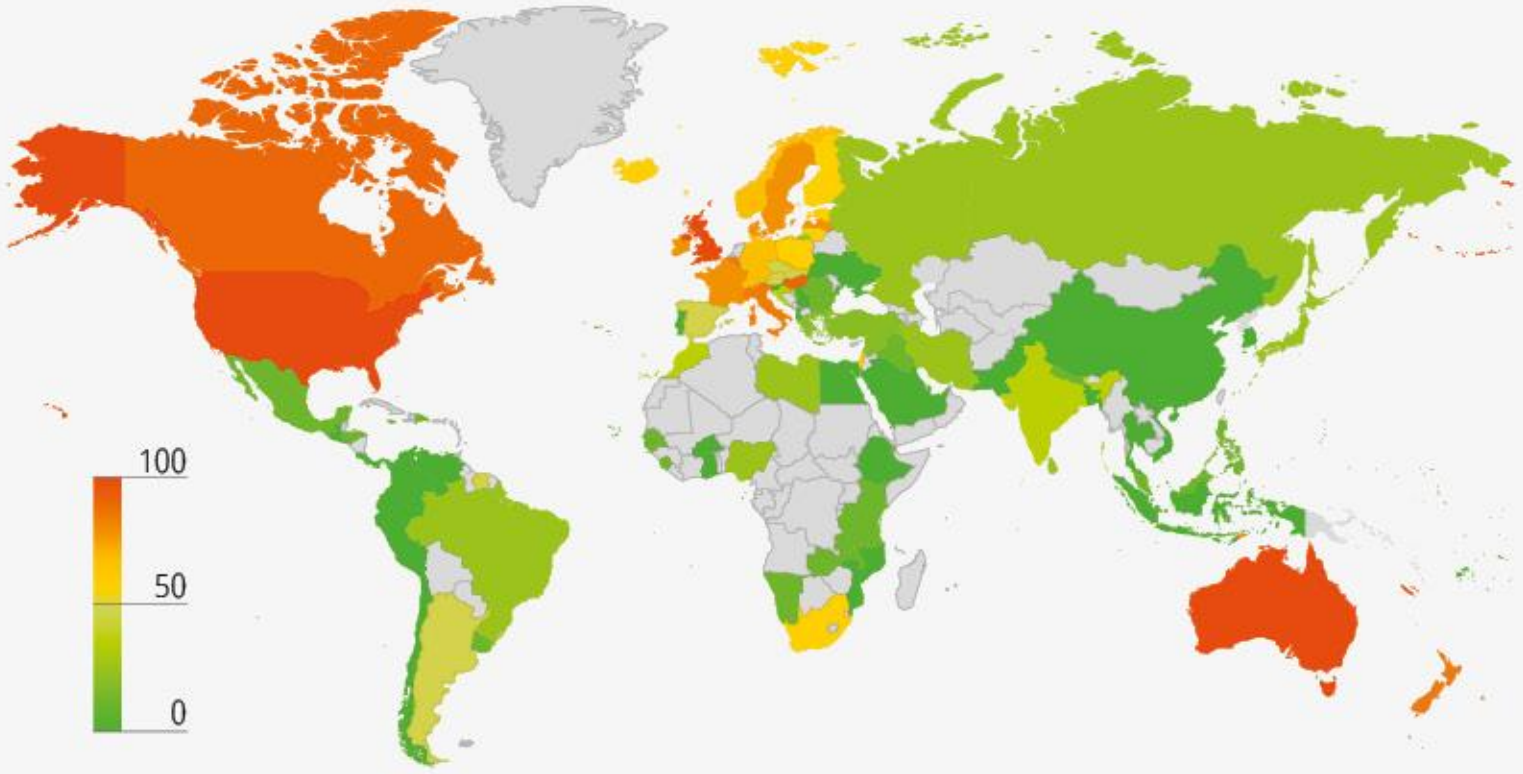

Źródło: Research Gate, http://link.operon.pl/cq (dostęp: 4.12.2021).

2.3. Kultura masowa

Kultura to dorobek społeczeństwa:
– **materialny**, czyli dotyczący materialnych wytworów, takich jak: budowle, rzeźby, obrazy, ale także sposoby uprawy ziemi czy technologia produkcji,
– **duchowy**, czyli dotyczący wytworów niematerialnych, takich jak: religia, teatr, muzyka, film, moda.

DEFINICJE POJĘCIA *KULTURA*

opisowa (szerokie ujęcie)

Kultura, czyli cywilizacja, jest to złożona całość, która obejmuje wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawa, obyczaje oraz inne zdolności i nawyki nabyte przez ludzi jako członków społeczeństwa.

E. Tylor

normatywna (węższe ujęcie)

Kultura to przekazane i wytworzone treści i wzory wartości, idei i innych symbolicznie znaczących systemów, będące czynnikami kształtującymi ludzkie zachowania, oraz wytwory stanowiące produkt zachowania.

A. Kroeber, T. Parsons

Deformacja w postrzeganiu innych kultur na podstawie literatury

W stosunku Sienkiewicza do mieszkańców Afryki, do tubylców, przeważa tendencja generalizująca, europocentryczna. Typizuje, uogólnia, wnioskuje na podstawie pobieżnych obserwacji. Zwracając uwagę na ich „wygląd, zapach, temperament i odmienność zachowań", posługuje się całym arsenałem środków, „dzięki którym funkcjonuje klasycznie rozumiana zasada «swój–obcy»". „Murzyni, dla nieprzywykłego oka, są wszyscy do siebie podobni" – nadzy, ulani jakby ze spiżu, dzicy, o czarnej skórze, rozpalonych ruchliwych twarzach,

wełnistych włosach. To „żerujące zwierzęta" – dopiero misjonarze „murzyna-zwierzę zmieniają w murzyna-człowieka": „nie tylko murzynów chrzczą – ale uczą ich karmić się, mieszkać i odziewać się po ludzku – słowem, z dziczy zupełnej tworzą ucywilizowane społeczeństwo".

Źródło: H. Witek, *Wizerunek obcego. Kultury afrykańskie w relacjach Henryka Sienkiewicza, Mariana Brandysa i Marcina Kydryńskiego*, s. 21, Śląska Biblioteka Cyfrowa, http://link.operon.pl/cr (dostęp: 4.12.2021).

Brandys nieustannie zestawia „afrykańskie" z „polskim" – tropi różnice i szuka cech wspólnych. Porównuje. I tak, ruch samochodowy w Kairze przewyższa ten panujący na ulicach warszawskich dziesięciokrotnie. Zgiełk i tłok w Gizie przypomina świąteczny jarmark w Łowiczu. Omdurmańskie ulice i place są szersze i większe od stołecznej Marszałkowskiej i od placu Zwycięstwa. Zabudowa Addis Abeby ma w sobie coś swojskiego – podobne domy stawiają w Nowym Targu czy w Muszynie Podhalanie. Pociąg, którym Brandys podróżuje z Addis Abeby do Dire Daua, to właściwie podwarszawska «ciuchcia». Wizyta w muzeum mahdystów przywołuje wspomnienie Powstania Warszawskiego. Zabobony panujące w abisyńskich wsiach nie dziwią, przecież w końcu „na polskiej wsi także jest jeszcze dużo zabobonów". Nawet charakterystyczny dla mieszkańców Addis Abeby zwyczaj nierozstawania się z parasolem, zostaje opatrzony swojskim komentarzem: „Szanujący się Etiop nigdy nie wychodzi na miasto bez parasola, tak samo jak szanujący się warszawiak nie rusza się bez teczki". „Lew w koronie jest herbem Etiopii, tak samo jak biały orzeł jest herbem Polski". Brandysowskie tłumaczenia z kultury na kulturę, choć sumienne i wykonywane z prawdziwym zaangażowaniem, zdają się być efektem pracy ze słownikiem „polskoafrykańskim" człowieka władającego wyłącznie polskim. Translator nie stara się nawet o autoryzację swych tłumaczeń, publikuje je bez zezwolenia; przecież Afrykańczycy językiem polskim nie władają.

Źródło: H. Witek, Wizerunek obcego. Kultury afrykańskie w relacjach Henryka Sienkiewicza, Mariana Brandysa i Marcina Kydryńskiego, s. 37, Śląska Biblioteka Cyfrowa, http://link.operon.pl/cr (dostęp: 4.12.2021).

Ukochana Afryka – przyznaje Kydryński – pomimo niezliczonych prób złamania jej kodów, „pozostała najbardziej nieprzenikalna". Dlatego, że niechętnie dopuszcza do siebie obcych. Nie przyjmuje roli cierpliwego tłumacza. Obojętna wobec tez i hipotez przyjezdnych, nie daje się wypełnić ich „rozumiem". W rozmowie z Aloszą, Iwan Karamazow stwierdza: „chodzi mi tylko o fakty. Dawno już postanowiłem nie rozumieć. Jeśli zechcę coś zrozumieć, to od razu tym samym zmienię fakty". Rozumienie, rozpoznanie, przychodzi wraz z przetworzeniem danych, jest tego opracowania efektem; polega na uświadomieniu sobie zjawisk i na ich nazwaniu, terminologicznym okiełznaniu, interpretacyjnym umiejscowieniu (zakończonym powodzeniem, gdy zdarzenia gładko przywierają do etykietek). Rozumienie jest więc odejściem (niewątpliwie koniecznym) od faktów. Już sam proces zbierania danych, nie mówiąc o procesie przetwarzania, wymaga czasu. Interpretacja wymaga czasu. Gdy nie ma czasu, pozostają nagie fakty. Gdy jest czas na ich opracowanie, istnieje niebezpieczeństwo, że tym, co pozostanie, będą jedynie komentarze do faktów, nie fakty.

Źródło: H. Witek, *Wizerunek obcego. Kultury afrykańskie w relacjach Henryka Sienkiewicza, Mariana Brandysa i Marcina Kydryńskiego*, s. 51–52, Śląska Biblioteka Cyfrowa, http://link.operon.pl/cr (dostęp: 4.12.2021).

Kultura wysoka (elitarna) a kultura masowa (popularna)

Kultura wysoka	Kultura masowa
• przekazuje treści erudycyjne, trudne w odbiorze, zaliczamy do niej dzieła literackie, filmowe, teatralne • skierowana do przygotowanego, krytycznego odbiorcy, elity społeczeństwa • przedstawiana w teatrze, operze czy muzeum, często na imprezach organizowanych dla niewielkiego grona • ma charakter niekomercyjny, (wyższej użyteczności)	• przekazuje treści służące rozrywce, łatwe w odbiorze, zaliczamy do niej seriale, literaturę popularną, przedstawienia kabaretowe, muzykę popularną • skierowana do masowego odbiorcy • przedstawiana przez środki masowego przekazu: telewizję, radio, internet czy na imprezach masowych • ma charakter komercyjny

Religia w kulturze polskiej

Wpływ religii na rozwój kultury polskiej wynika z:
– silnego związku pomiędzy początkami polskiej państwowości a chrześcijaństwem,
– otwartości państwa polskiego na inne religie w różnych okresach jego istnienia,
– pluralizmu wynikającego z demokratycznego charakteru państwa.

Pomimo występowania okresów nietolerancji religijnej w państwie polskim (np. w XVII w.), wieloetniczność Polski, a co za tym idzie – wielowyznaniowość, sprzyjała wpływowi różnych religii na rozwój

kultury. W ostatnich latach rola religii w kulturze wyraźnie maleje. Jest to związane m.in. z nasilającą się sekularyzacją.

Przykład wpływu religii na kulturę polską

- **wzory zachowań**, np. działalność filantropijna Piotra Skargi, patriotyczna Piotra Ściegiennego, gospodarcza Piotra Wawrzyniaka, postawa Maksymiliana Kolbego;
- **szkolnictwo**, nauka, np. średniowieczne szkoły przyklasztorne, szkolnictwo jezuickie, protestanckie, działalność Hugo Kołłątaja;
- **literatura**, np. początki twórczości w języku polskim (Mikołaj Rej), polskie przekłady Biblii (Biblia brzeska), utwory ks. Tischnera, ks. Twardowskiego;
- **muzyka**, np. kolędy, pastorałki, *Bogurodzica*, twórczość Mikołaja Gomółki;
- **architektura**, np. budowle sakralne – kościoły chrześcijańskie, zbory protestanckie, synagogi, meczety;
- **malarstwo i rzeźba**, np. witraże, mozaiki, freski, ikony, obrazy, rzeźby o tematyce religijnej lub z motywami religijnymi.

Znacznie mniej Polaków jednakże deklaruje swój udział w praktykach religijnych.

Deklaracja wiary Polaków w 2020 r. Niezależnie od udziału w praktykach religijnych, czy uważa Pan(i) siebie za osobę:

Źródło: *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach, Komunikat z badań CBOS*, Warszawa, czerwiec 2020 r.

Czy bierze Pan(i) udział w praktykach religijnych, takich jak: msze, nabożeństwa lub spotkania religijne?

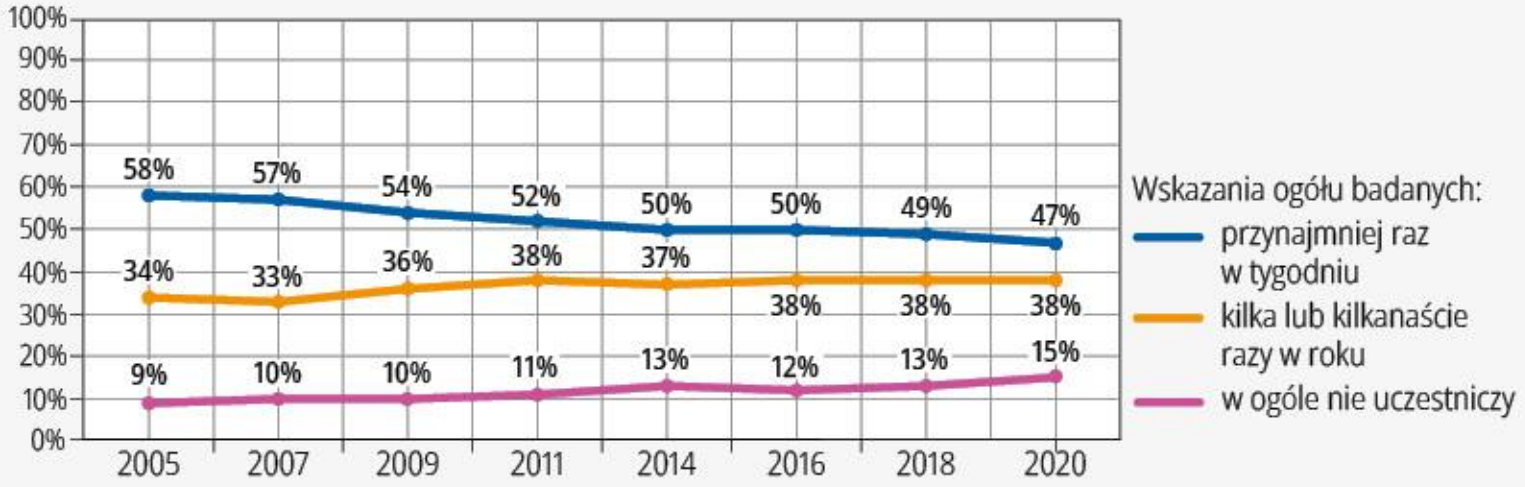

Źródło: *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa, czerwiec 2020 r.

Deklarowana religijność w wybranych państwach europejskich w latach 2002–2018

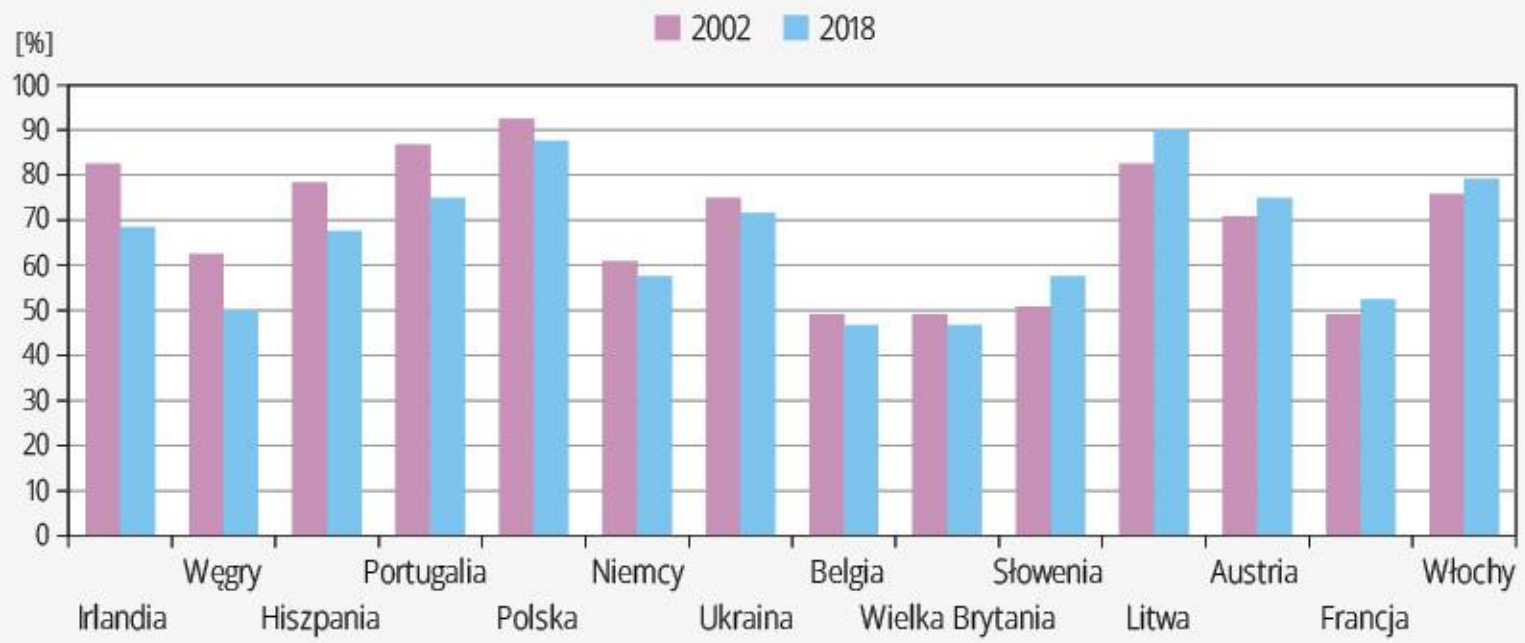

Na podstawie: https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C80897%2Cbadanie-w-wiekszosci-krajow-europy-religijnosc-spada.html (dostęp: 4.12.2021).

2.4. Obrzędy przejścia i ich znaczenie

Obrzędy przejścia to rytualne, symboliczne działania, które wyrażają i podkreślają zmianę statusu społecznego jednostek bądź grup. Są związane z przełomowymi momentami życia, podkreślają ich cykliczność.

Schemat przebiegu obrzędów przejścia według Arnolda van Gennepa:
1) faza oddzielania (separacji, wyłączenia, faza preliminarna) – obejmuje czynności, które mają wyłączyć osobę poddawaną obrzędowi z dotychczasowej grupy (pozycji) społecznej;
2) faza marginalizacji (okres przejściowy, faza liminalna) – wiąże się z symbolicznymi działaniami wobec osoby pozostającej poza „normalnym" (codziennym, zwykłym) układem społecznym;
3) faza włączania (agregacji, integracji, faza postliminalna) – obejmuje obrzędy, które wprowadzają jednostkę w nową rolę (pozycję) społeczną, będące często odwróceniem aktów separacji.

Przykłady rytuałów przejścia w polskiej kulturze współczesnej, np.: chrzest, komunia, bierzmowanie, pasowanie na ucznia, tzw. osiemnastka, studniówka, matura, zaręczyny, ślub, pogrzeb.

Rytuały (obrzędy) cykliczne w polskiej kulturze współczesnej, np.: święta Bożego Narodzenia, Wielkanoc, dożynki, topienie marzanny.

2.5. Subkultury młodzieżowe

Subkultura to działająca w ramach ogółu społeczeństwa grupa młodzieżowa i jej kultura, której cechy to: sprzeciw wobec kultury dorosłych, odrzucenie ich autorytetów, wytworzenie własnych, odmiennych obyczajów, wzorców, względna spójność członków grupy, spontaniczność utworzenia, akcentowanie własnej odrębności (ubiór, język, muzyka).

Przykładowe subkultury, które powstały w latach sześćdziesiątych: skini (skinheadzi), hippisi, krisznowcy; w latach siedemdziesiątych: punki, goci, hiphopowcy, skaterzy (skejci), metalowcy; w latach osiemdziesiątych: sataniści, emo, depeszowcy.

Subkultury młodzieżowe można podzielić na:

1) subkultury alternatywne, w granicach których występują:
a) subkultury religijno-terapeutyczne, stawiające sobie za główny cel indywidualne doskonalenie osobowości i podnoszenie na wyższy poziom stanu świadomości i wiedzy;
b) subkultury ekologiczno-pacyfistyczne, które w działalności na rzecz środowiska, zdrowia ludzkiego i w idei pokoju upatrują nową jakość społecznych przeżyć i doświadczeń;

2) subkultury buntu i ucieczki:
a) subkultury buntu społeczno-obyczajowego – zakładają szacunek dla indywidualności i dążenia do realizowania określonego stylu życia (np. beatnicy, hippisi, punki, poppersi), jak również występują z pewnym pozytywnym programem przemian w wymiarze kulturowym, społecznym, a nawet politycznym;
b) subkultury izolacji od społeczeństwa – w swojej genezie odwołują się do kultu siły i podległości (np. gitowcy, rockersi, killersi, skinheadzi), a łączą ich doświadczenia resocjalizacyjne (poprawczaki, więzienia), swoisty żargon oraz specyficzne formy komunikacji, tzw. drugie życie; w warunkach wolnościowych grupy te można określić jako subkultury przygody i ryzyka;

3) subkultury kreacyjne – młodzież ta wybiera twórczą drogę rozwoju (undergroundowa muzyka rockowa, działalność paradziennikarska):
a) subkultury autokreacji artystycznej – funkcjonowanie w trzecim obiegu kulturowym traktowane jest jako forma samodoskonalenia się i samorealizacji w oparciu o zasadę niezależności od profesjonalistów: uznanych twórców, tzw. elity kulturotwórczej;
b) subkultury kultury dziania się, bycia w drodze, na szlaku (imprezy, festiwale młodzieżowe, miejsca spotkań itp.);
c) subkultury działalności happeningowej – jest to zjawisko o cechach efemerycznych, choć dowodzące potrzeby samookreślenia się wobec rzeczywistości poprzez ulotne akcje, pikiety, manifestacje, sprejowanie murów itp.

Źródło: M. Śmiałek, *Subkultury młodzieżowe w Polsce. Wybrane zagadnienia*, s. 11, Centrum Szkolenia Policji. http://csp.edu.pl/download/6/20411/SubkulturymlodziezowewPolsce-wybranezagadnienianr131SmialekM.pdf (dostęp: 4.12.2021).

2.6. Spory światopoglądowe

Badania genetyczne

Genetyka, czyli nauka o zmienności organizmów, umożliwia przeprowadzanie badań genetycznych na roślinach i zwierzętach, a także daje możliwość ingerencji w strukturę genetyczną człowieka.

Swoboda prowadzenia badań genetycznych

Argumenty zwolenników	Argumenty przeciwników
• umożliwiają uzyskanie bardziej wartościowych roślin uprawnych czy zwierząt o cechach cennych dla hodowców • przyczyniają się do zwiększenia produkcji żywności • ułatwiają diagnostykę chorób • pomagają w uzyskaniu komórek, tkanek czy narządów do przeszczepów	• obawa przed wpływem organizmów zmodyfikowanych genetycznie na środowisko oraz na zdrowie człowieka • niebezpieczeństwo wykorzystania do produkcji ulepszonej broni biologicznej • instrumentalne traktowanie ludzi i zwierząt • niebezpieczeństwo dyskryminacji osób z defektami genetycznymi

Praktyka przerywania ciąży

Argumenty zwolenników (*pro-choice*)	Argumenty przeciwników (*pro-life*)
• kobiety mają prawo do podejmowania decyzji bezpośrednio ich dotyczącej • płód nie od początku jest „osobą", ale ma predyspozycje, by się nią stać • decyzja podejmowana jest we względów zdrowotnych i społecznych • zakaz aborcji prowadzi do rozwoju „podziemia aborcyjnego", co jest niebezpieczne dla zdrowia kobiet • może to powodować wzrost liczby dzieci niechcianych, bezradnych (tzn. zdanych na opiekę innych), a przez to nieszczęśliwych	• decyzja dotyczy dziecka, a nie tylko kobiety • płód jest osobą od momentu poczęcia • decyzja podejmowana ze względów moralnych • przyzwolenie na aborcję może mieć wpływ na zdrowie kobiety, np. uniemożliwienie zajścia w ciążę • każdy ma prawo do życia (życie jest ważniejsze)

Eutanazja

Eutanazja oznacza dosłownie „dobrą śmierć". Jest to zadanie śmierci osobie nieuleczalnie chorej umotywowane skróceniem jej cierpień. Eutanazja jest pojęciem przede wszystkim z dziedziny etyki (zwłaszcza bioetyki) i prawa. Jest dopuszczalna w niektórych państwach, np. Holandii, Belgii, Luksemburgu, Albanii, Japonii czy Szwajcarii.

Argumenty za eutanazją i przeciw niej

Argumenty zwolenników	Argumenty przeciwników
• człowiek ma prawo do godnego życia, ale także do godnej śmierci • umożliwia to skrócenie jego cierpienia • podstawowym prawem człowieka jest wolność podejmowania decyzji • legalizacja przyczynia się do zapewnienia bezpieczeństwa przeprowadzenia eutanazji	• może podważyć prawo słabych i chorych do opieki • człowiek nie powinien decydować o zakończeniu życia • prawo do życia jest niezbywalnym prawem-człowieka • rozwijająca się medycyna daje szanse na wynalezienie nowych leków i wyzdrowienie

Prawa dla mniejszości seksualnych

Mniejszością seksualną określa się osoby o orientacji seksualnej innej niż heteroseksualna. Określenie to bywa kwestionowane, ponieważ może być odbierane pejoratywnie. Jednak słowo „mniejszość" nie odnosi się do konkretnej liczby, a szacunkowego ujęcia. Dla całej grupy zachowań i osób nieheteroseksualnych przyjmuje się określenie LGBT, od angielskiego akronimu oznaczającego lesbijki, gejów, biseksualistów i osoby transpłciowe. W 1991 r. Światowa Organizacja Zdrowia wykreśliła homoseksualizm z listy chorób, nie jest on także uznawany za przestępstwo (wyjątek stanowią niektóre państwa Afryki i Azji).

Osoby należące do mniejszości seksualnej mają różne prawa w różnych państwach, np.:
- prawo do zawierania małżeństwa i adopcji dzieci (Hiszpania, Belgia, Holandia, Norwegia, Szwecja, Argentyna, Kanada, RPA),
- prawo do zawierania małżeństwa bez prawa do adopcji dzieci (Portugalia),
- prawo do zarejestrowania związku partnerskiego z podobnymi uprawnieniami jak małżeństwo (Dania, Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Finlandia).

Tęczowa flaga jest jednym z symboli społeczności LGBT.

Stosunek Polaków do praw osób homoseksualnych

Czy, Pana(i) zdaniem, pary dwóch osób tej samej płci pozostających ze sobą w intymnym związku, powinny mieć prawo:		Wskazania respondentów według terminów badań (w procentach*)				
		2005	2010	2013	2017	2021
zawierać związki małżeńskie	Tak	22	16	26	30	34
	Nie	72	78	68	64	56
adoptować dzieci	Tak	6	6	8	11	16
	Nie	90	89	87	84	75

* Pominięto odpowiedzi „trudno powiedzieć".
Źródło: *Stosunek Polaków do osób homoseksualnych.* Komunikat z badań CBOS, Warszawa, grudzień 2021 r.

Marsze równości organizowane cyklicznie w różnych miastach budzą wśród niektórych osób wiele kontrowersji.

Prawa dla mniejszości seksualnych w Polsce

Argumenty zwolenników	Argumenty przeciwników
• brak praw jest formą dyskryminacji z powodu orientacji seksualnej • każdy człowiek może decydować o własnym życiu, nie może z tego powodu być pozbawiony praw • jest to rozwiązanie stosowane w państwach cywilizowanych • w społeczeństwie występuje coraz większe zrozumienie dla homoseksualistów i praw dla nich	• taki związek jest sprzeczny z prawem naturalnym • jest zagrożeniem dla instytucji rodziny i posiadania potomstwa • dziecko w takim związku nie jest w stanie rozwijać się w pełni • w Polsce, w której większość obywateli deklaruje przynależność do Kościoła katolickiego, powinny być respektowane zasady tej religii

3

Struktura społeczna i problemy społeczne

3.1. Struktura społeczna

Społeczeństwo i jego struktura

Społeczeństwo w socjologii jest definiowane jako samowystarczalna forma życia zbiorowego ludzi, która została ukształtowana historycznie na wspólnym terytorium. Jest to kompleks zbiorowości i grup społecznych połączonych także wspólnymi formami działań, instytucji i wartości kulturowych. Potocznie społeczeństwo to ogół mieszkańców danego kraju czy jakiegoś mniejszego obszaru, pozostających we wzajemnych relacjach.

Społeczeństwa są wewnętrznie zróżnicowane, m.in. ze względu na podział takich dóbr, jak: bogactwo, prestiż, władza, wykształcenie i zdrowie. Posługujemy się terminem **stratyfikacja** na oznaczenie hierarchicznego układu, który jest efektem tych różnic. Poziomy położenia społecznego, które powstają przez podział wymienionych dóbr nazywamy **klasami** lub **warstwami**.

Struktura klasowa

Klasa społeczna to część społeczeństwa, do której należą osoby o podobnej sytuacji ekonomicznej. Pozycja w strukturze klasowej jest wyznaczona przede wszystkim przez zamożność, ale jest także związana z wykształceniem, wykonywanym zawodem, zajmowanym stanowiskiem i stylem życia. Wyróżnia się z reguły cztery lub pięć klas:

- **Klasa wyższa** – nie jest zbyt liczna, obejmuje osoby bardzo zamożne, o wysokim wykształceniu, wybitnych specjalistów, właścicieli dużych przedsiębiorstw oraz wysokie kadry kierownicze.
- **Klasa średnia** (czasem dzielona na klasę wyższą, średnią i niższą) – najliczniejsza klasa, obejmuje średnich i drobnych przedsiębiorców, średnią i niższą kadrę menedżerską, specjalistów (nauczycieli, lekarzy, prawników) oraz wykwalifikowanych robotników.
- **Klasa niższa** – obejmuje osoby o niskim wykształceniu, wykonujące prace niewymagające specjalnych kwalifikacji.
- ***Underclass* (podklasa)** – zbiorowości ludzi wyłączonych z głównego nurtu życia społecznego, zmarginalizowanych i wykluczonych, na ogół są to osoby o niskim wykształceniu, niepracujące, niepłacące podatków, biedne, żyjące w złych warunkach ekonomicznych oraz bezdomne. Osoby należące do *underclass* tworzą specyficzną kulturę przetrwania – subkulturę ubóstwa, której cechami mogą być np. brak zapobiegliwości i aspiracji edukacyjnych czy zawodowych, wczesne, samotne macierzyństwo, przestępczość, uzależnienia.

Podział na klasy nie jest sztywny i trwały – ludzie mogą zmieniać pozycje społeczne i przynależność grupową. Przemieszczenia między pozycjami i grupami ulokowanymi na różnych szczeblach hierarchii stratyfikacyjnych nazywamy **(pionową) ruchliwością społeczną** (zob. zagadnienia szczegółowo omówione na następnej stronie).

Struktura warstwowa

Od struktury klasowej różni się tym, że członkowie warstw społecznych (także hierarchicznych) uznają, że łączy ich wspólna **pozycja społeczna (status społeczny)**. Wyznacznikiem tej pozycji może być poziom kultury, styl życia, zainteresowanie kulturą, poglądy polityczne. Warstwa może być wewnętrznie zróżnicowana.

Współczesne społeczeństwa są też zróżnicowane ze względu na inne cechy, np. demograficzne (struktura demograficzna) lub pozycję zawodową (struktura zawodowa).

Struktura demograficzna

Struktura demograficzna pozwala na wyróżnienie grup ze względu na **cechy demograficzne**, takie jak: wiek, płeć lub miejsce zamieszkania. Można podzielić członków społeczeństwa ze względu na wiek na grupy w wieku:
– przedprodukcyjnym (do 17. roku życia),

– produkcyjnym mobilnym – charakteryzującą się aktywnością zawodową i dużą ruchliwością zawodową (18–44 lata),
– produkcyjnym niemobilny (45–59 dla kobiet i 45–64 lat dla mężczyzn),
– poprodukcyjnym (60 lat i więcej dla kobiet lub 65 lat i więcej dla mężczyzn).

Struktura zawodowa

Społeczeństwo jest także zróżnicowane ze względu na pozycję zawodową i związany z nią **prestiż zawodowy**, czyli uznanie społeczne. O pozycji zawodu nie muszą świadczyć zarobki. Na przykład na szczycie hierarchii zawodowej od wielu lat znajdują się wykładowcy wyższych uczelni, których zawód cieszy się dużym uznaniem społecznym, a ich zarobki są przeciętne. W ostatnich latach struktura zawodowa uległa poważnym zmianom – zmniejsza się liczebność i zmienia prestiż zawodu robotnika lub rolnika, pojawiły się też nowe kategorie, jak maklerzy giełdowi lub przedsiębiorcy.

Wyróżnia się jeszcze **strukturę narodowościową**, w której istnieje podział ze względu pochodzenie etniczne (np. Polacy, Karaimi, Białorusini) oraz **wyznaniową** (podział ze względu na wyznawaną religię, np. katolicy, prawosławni, protestanci).

3.2. Ruchliwość społeczna i jej rodzaje

Rodzaje ruchliwości społecznej

Ruchliwość społeczna – przemieszczanie się jednostek lub grup społecznych w strukturze społecznej. Jest ona możliwa w społeczeństwie otwartym (panuje w nim wolność działania), a utrudniona bądź prawie niemożliwa w społeczeństwie zamkniętym (istnieją w nim formalne lub nieformalne ograniczenia, np. system kastowy).

Pionowa (wertykalna)	awans	przechodzenie jednostki w górę w hierarchii społecznej
	degradacja	przechodzenie jednostki w dół w hierarchii społecznej
Pozioma (horyzontalna)	zawodowa	zmiana miejsca pracy w obrębie tego samego poziomu w hierarchii społecznej
	terytorialna	zmiana miejsca zamieszkania w obrębie tego samego poziomu w hierarchii społecznej
	między pokoleniowa	dotyczy zmiany pozycji jednostki w stosunku do jej przodków (rodziców, dziadków)
	wewnątrzpokoleniowa	dotyczy zmiany pozycji jednostki w ciągu jej życia
	indywidualna	polega na przemieszczaniu się jednostek w strukturze społecznej
	zbiorowa	polega na przemieszczaniu się grup zawodowych, warstw i klas społecznych w strukturze społecznej
	strukturalna	wynika z przekształcenia struktury społecznej (np. w wyniku transformacji), wiąże się z ustąpieniem jednej klasy i pojawieniem się nowej
	wymienna (cyrkulacyjna)	wynika z wymiany jednostek (np. pokoleniowej), nie wiąże się ze zmianami struktury społecznej

3.3. Struktura społeczeństwa polskiego

Przemiany społeczeństwa polskiego

Społeczeństwa podlegają przemianom. Społeczeństwo polskie najgwałtowniejsze przemiany przechodziło po 1989 r. W wyniku zmiany systemowej w krótkim czasie transformacji uległa struktura wykształcenia i struktura zawodowa, a w konsekwencji także struktura klasowo-warstwowa. Inne czynniki – o charakterze makrospołecznym i historycznym – wpłynęły z kolei na zmiany demograficzne i etniczne (narodowościowe).

Struktura demograficzna Polski i jej przemiany

Polska należy do grupy największych pod względem liczby ludności krajów europejskich. W 2021 r. w Polsce było 38,04 mln osób. Liczba mieszkańców jest względnie stała (zmiany w ostatnich 30 latach były nieznaczne: w 1988 r. 37,88 mln, a w 2011 r. 38,51 mln osób).
W strukturze demograficznej **dominują kobiety** – na 100 mężczyzn przypada 107 kobiet. Większe dysproporcje pod tym względem występują w mieście, natomiast na wsi struktura demograficzna pod względem płci jest zrównoważona (liczba mężczyzn i kobiet jest zbliżona).
Większość Polaków mieszka **w miastach** – w 2021 r. mieszkańcy miast stanowili 59,8% wszystkich mieszkańców. Proporcje te są dość trwałe, a saldo migracji zbilansowane. To znaczy migracje mieszkańców wsi do miast równoważone są przez zjawisko odwrotne – osiedlanie się mieszkańców miast na wsi.
Społeczeństwo polskie starzeje się. Spada udział ludności w wieku przedprodukcyjnym (o 12 punktów procentowych w ostatnich 30 latach) na rzecz wzrostu wielkości grupy ludności w wieku produkcyjnymi i poprodukcyjnym (o 8 punktów procentowych). Największy przyrost obserwowany jest w grupie najstarszej, powyżej 75. roku życia. Od 1990 r. rodzi się coraz mniej dzieci (w 1990 r. 552 tys., w 2021 r. 333 tys.), a jednocześnie wydłuża się długość życia Polaków – w 2017 r. mężczyźni żyli (średnio) 74 lata (o prawie 8 lat dłużej niż w 1990 r.), a kobiety prawie 82 (wzrost o ponad 6 lat). Ostatnio jednak średnia długość wieku Polaków zaczęła spadać (w 2021 r. mężczyźni żyli niecałe 72 lata, a kobiety niecałe 80 lat). Zmiany struktury demograficznej mają **poważne konsekwencje ekonomiczne**: mogą prowadzić do m.in. trudności na rynku pracy (potrzebnych jest więcej miejsc pracy), obniżenia zdolności do rozwoju gospodarczego za sprawą obciążenia zwiększającymi się wydatkami na emerytury, ubezpieczenia społeczne i opiekę zdrowotną. Istotne są też konsekwencje społeczne: zmiany systemu wartości (znaczenie zyskuje solidarność międzypokoleniowa), potrzeba tworzenia warunków aktywności pozazawodowej dla osób starszych (zagospodarowanie czasu wolnego, wykorzystanie ich doświadczeń zawodowych i życiowych), potrzeba utrzymania sprawności i dobrego stanu zdrowia, zabezpieczenia materialnego osób starszych, przeciwdziałanie poczuciu osamotnienia, wykluczeniu społecznemu i napięciom społecznym związanym z niemożnością aspiracji życiowych przez ludzi młodych (w związku z przeciążonym rynkiem pracy), zmiany struktury zawodowej (np. powstawanie nowych zawodów związanych z opieką nad osobami starszymi) niezbędne zmiany struktury szkół w związku ze zmniejszającą się liczbą dzieci.

Piramida wieku i płci ludności Polski w 2019 r.

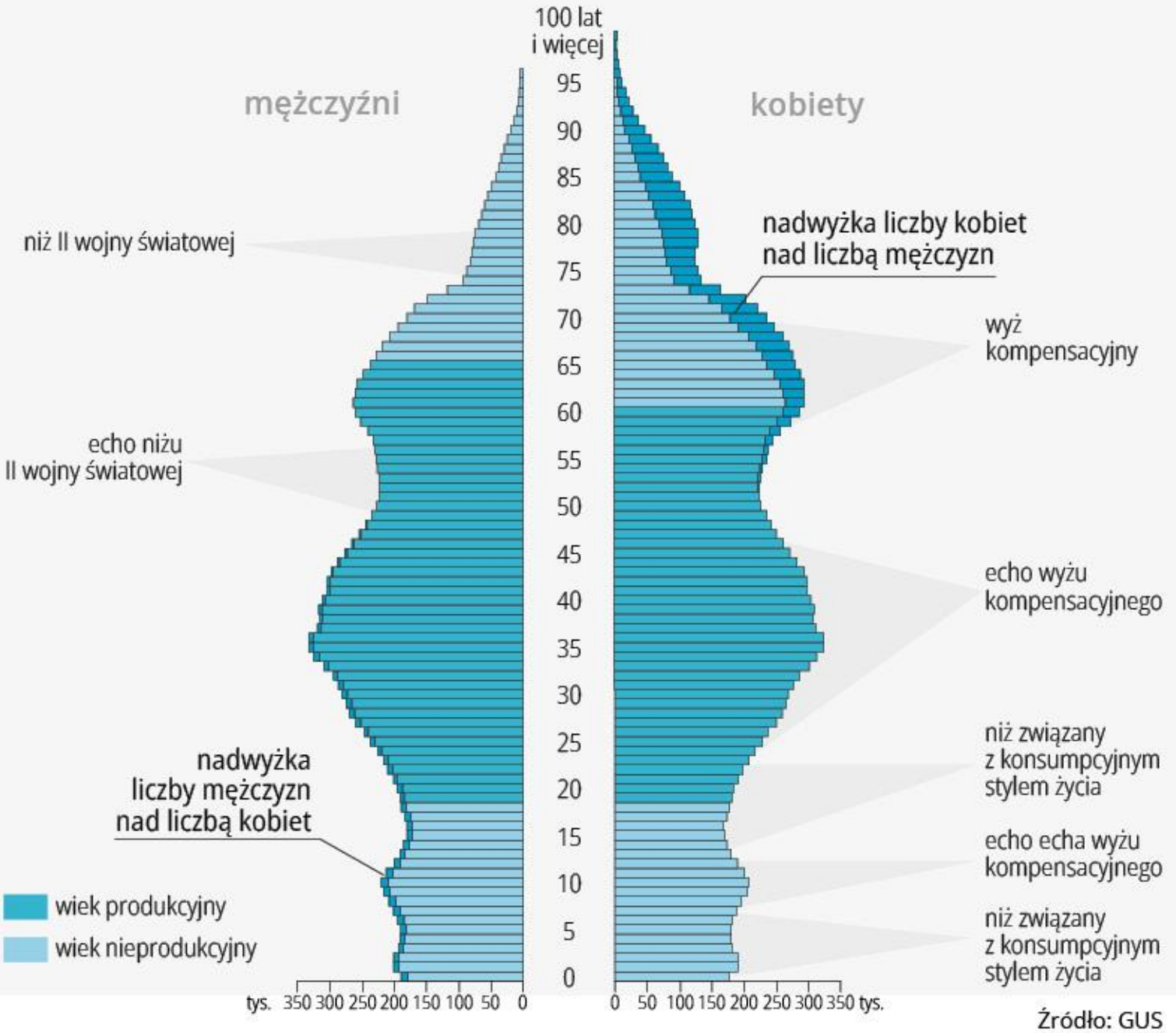

Źródło: GUS

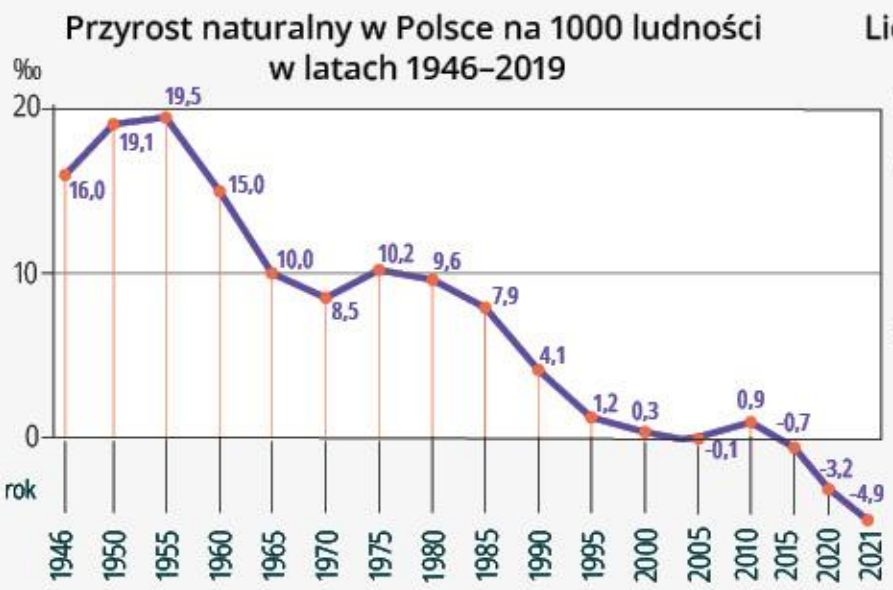

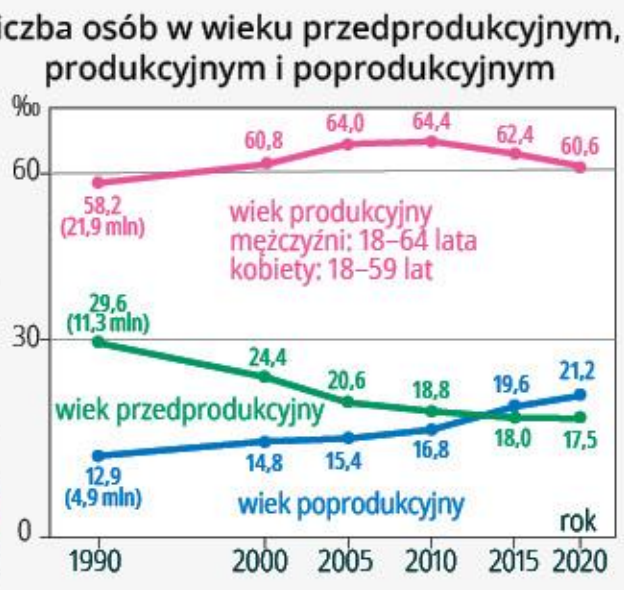

Źródło: GUS

Struktura zawodowa i wykształcenie Polaków

- Po 1989 r. nastąpiły istotne zmiany w strukturze zatrudnienia. Jedną z najbardziej wyraźnych zmian był **spadek zatrudnienia**. Dopiero od 2008 r. zaczęła rosnąć liczba aktywnej zawodowo ludności w ogóle (w 2022 r. współczynnik aktywności zawodowej osiągnął 58%).
- W wyniku przekształceń własnościowych wzrasta udział zatrudniania w sektorze prywatnym w porównaniu z sektorem publicznym (obecnie są to proporcje 4:1).
- Zmianie ulega też udział zatrudnienia w poszczególnych sektorach gospodarki: **najliczniejszym jest sektor III (usługi)**, najmniej liczne jest zatrudnienie w rolnictwie. Chociaż proporcje te są niekorzystne w porównaniu z rozwiniętymi krajami, obserwujemy stały wzrost sektora usług, stopniowe kurczenie się sektora rolnictwa i względnie trwały sektor przemysłu (obejmujący też budownictwo).
- Zmiany te można uznać za przejaw powolnego rozwoju w kierunku **społeczeństwa postindustrialnego**.
- Inne obserwowane zmiany wiążą się ze wzrostem aktywności zawodowej kobiet oraz migracjami zarobkowymi, w tym migracjami zagranicznymi.
- Ważnym wskaźnikiem rozwoju społecznego i gospodarczego jest poziom wykształcenia mieszkańców państwa. Mimo istotnych przemian, jakie zaszły po 1989 r., struktura wykształcenia w Polsce nadal jest mało korzystna. Taka struktura wykształcenia Polaków wiąże się z ważnym społecznym problemem: **funkcjonalnego analfabetyzmu** (osoby nieposiadające wykształcenia lub posiadające formalne wykształcenie nie potrafią wykorzystać wiedzy do tego, by sprawnie funkcjonować w codziennym życiu, m.in. nie mają umiejętności poprawnego pisania ani czytania ze zrozumieniem). Utrzymują się dysproporcje wykształcenia między wsią a miastem.
- W roku akademickim 1990/1991 na Polskich uczelniach studiowało łącznie 390 tys. studentów, a ich liczba stale rosła. W roku 2005/2006 osiągnęła liczbę 1,95 mln , a w roku 2021/2022 zmalała do 1,22 mln.

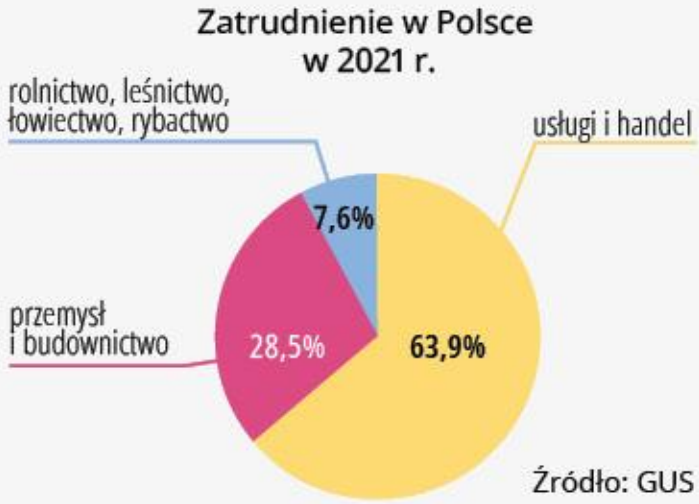

Źródło: GUS

Wykształcenie Polaków w wieku 13 lat i więcej w 1988 oraz (w 1988 r. 15 lat i więcej)
(dane w %)

Źródło: Narodowe Spisy Powszechne Ludności i Mieszkań z lat 1988, 2002, 2011 i 2021.

Struktura klasowo-warstwowa Polski

Przed 1989 r. w społeczeństwie polskim można było wyróżnić następujące klasy i warstwy:
– **klasa robotnicza** – należeli do niej robotnicy zatrudnieni w przemyśle, budownictwie (w 1988 r. było to ok. 40% pracujących osób) oraz pracownicy państwowych i spółdzielczych gospodarstw rolnych (robotnicy rolni);
– **klasa chłopska** – obejmowała właścicieli gospodarstw rolnych;
– **inteligencja** – reprezentowali ją pracownicy umysłowi posiadający przynajmniej średnie wykształcenie;
– **drobnomieszczaństwo** – do tej klasy społecznej należeli właściciele małych przedsiębiorstw i warsztatów rzemieślniczo-usługowych.

Transformacja ustrojowa oraz przemiany gospodarcze od 1989 r. spowodowały **zmiany w strukturze** społeczeństwa polskiego, spośród których należy wymienić:
– spadek znaczenia klasy robotniczej oraz chłopskiej,
– pauperyzacja klasy robotniczej oraz chłopskiej,
– pauperyzacja inteligencji,
– pojawienie się nowej uprzywilejowanej warstwy społecznej – bogatych przedsiębiorców,
– znaczne rozwarstwienie stanu materialnego społeczeństwa,
– wyodrębnienie się podklasy – osób żyjących na marginesie społeczeństwa.

Następnie struktura klasowo-warstwowa społeczeństwa polskiego upodobniła się do struktury społeczeństw zachodnich. Obecnie można wyróżnić (podobnie jak na Zachodzie) następujące klasy (zob. też s. 42):
– **klasa wyższa**,
– **klasa średnia**,
– **klasa niższa**,
– **podklasa** (*underclass*).

Termin *inteligencja* w odniesieniu do pewnej zbiorowości społecznej jest charakterystyczny dla Europy Środkowej i Wschodniej, ale po transformacji 1989 r. warstwa ta uległa znacznemu zróżnicowaniu (dyferencjacji).

Inteligencja	
przed 1989 r.	po 1989 r.
• wykształcona • nieliczna, ale dość jednolita • wykonująca zawody wymagające wysokich kwalifikacji • słabo opłacana • wyróżniająca się stylem życia (sposób ubierania się, mówienia, spędzania wolnego czasu)	• wykształcona • znacznie liczniejsza, ale zróżnicowana • tworzona przez: specjalistów, ekspertów • kierowników wyższego szczebla, przedsiębiorców, wolnych zawodów, inteligencji etosowej (szkolnictwo, działalność artystyczna), inteligencji zdeklasowanej (niewykonującej zawodu uznawanego za inteligencki) • stanowiąca tzw. klasę średnią • niekoniecznie wyróżniająca się stylem życia

Obecnie termin *inteligencja* wzbudza wiele kontrowersji.

Wykształceni wielkomiejscy nie lubią, by ich nazywać inteligencją. [...] *Oto mamy czasy nowego mieszczaństwa, klasy średniej, rosną zastępy profesjonalistów i ekspertów; jeśli jakaś wyraźna warstwa się z tego wyłania, to można by ją nazwać warstwą specjalistów, lecz nie ma już miejsca w strukturze społecznej dla grupy, która żywiłaby przeświadczenie o swej wyjątkowej ważności i specjalnej misji.* [...] *Dyskusje publicystyczne już w III RP* [...] *skłaniały ku wnioskowi, że inteligencja, dokonawszy wraz z robotnikami transformacji ustrojowej, ostatecznie abdykowała ze sceny polskiej historii społecznej. Prof. Henryk Domański* [...] *od lat jest rzecznikiem poglądu o nieuchronnym rozmyciu się inteligencji w nowocześnie rozwarstwionej klasie średniej (udział tzw. profesów, czyli specjalistów, ekspertów, kierowników wyższego szczebla, szacuje na 10–12 proc. społeczeństwa). Twierdzi jednakowoż, że istnieje pewna cecha odróżniająca inteligentów: zawsze byli gorliwymi recenzentami klasy rządzącej, wykazywali największą czujność obywatelską. Ich uprzywilejowana pozycja społeczna, niekoniecznie materialna, ale wynikająca z wiedzy i prestiżu, owszem, prowadziła do poczucia pewnej wyższości, ale też zobowiązywała do aktywności społecznej, życia zaangażowanego. Tzw. etos inteligencki – styl życia, praktyki kulturowe, system wartości – tyleż wynosił ich ponad przeciętność, ile stawał się atrakcyjnym wzorcem i przedmiotem aspiracji dla, nazwijmy je, mas inteligenckich: inżynierów, ekonomistów, kierowników wyższego szczebla, urzędników bankowych, lekarzy, nauczycieli itd. Na etos – niezależnie od*

zapatrywań światopoglądowych i ideowych – zwykle składały się chęć dzielenia tym, co się ma, działalność pro bono, *szerokość horyzontów, przywiązanie do takich wartości, jak egalitaryzm, pluralizm, solidarność społeczna.*

Źródło: E. Wilk, *Koniec inteligentów?*, „Polityka", 9 maja 2017, http://link.operon.pl/cs (dostęp: 09.01.2022).

Przed 1989 r. ukształtowało się pojęcie ***homo sovieticus*** (człowiek sowiecki, czyli ukształtowany przez system komunistyczny). Jego cechy charakterystyczne to:
– bierność,
– roszczeniowość wobec państwa,
– ucieczka od odpowiedzialności i wolności,
– brak samodzielnego myślenia i działania,
– oportunizm,
– podporządkowanie władzom państwowym.

3.4. Problemy życia społecznego w Polsce. Nierówności społeczne

Problemy życia społecznego w Polsce

Problemy społeczne (lub kwestie społeczne) to takie zjawiska i okoliczności, które tworzą stan napięcia społecznego, wywołują powszechne zaniepokojenie i jako takie powodują także dążenie do rozwiązania problemu. Wiele problemów życia społecznego w Polsce wynika z błędów poprzedniego systemu i niedostosowania niektórych jednostek do nowych warunków po transformacji. Do najbardziej istotnych problemów należą: bezrobocie, ubóstwo, uzależnienia (alkoholizm, nikotynizm, narkomania, siecioholizm), przestępczość, bezdomność, kryzys rodziny, trudny dostęp do opieki zdrowotnej oraz edukacji.

Ubóstwo i bezdomność

Bezrobocie, zwłaszcza w połączeniu z innymi niekorzystnymi cechami (chorobami, uzależnieniami, niekorzystnymi cechami demograficznymi) prowadzi do ubóstwa, a nawet do bezdomności.

Kontrowersje związane kwestią ubóstwa koncentrują się na definiowaniu tego pojęcia, określaniu przyczyn ubóstwa, metodach przewidywania i przeciwdziałaniu ubóstwu.

Najczęściej ubóstwo definiuje się jako **deprywację potrzeb ekonomiczno-materialnych i potrzeb psychologiczno-społecznych** (brak ważnych dla człowieka czynników o charakterze biologicznym, psychologicznym lub społecznym).

Można też ubóstwo definiować jako **niemożność osiągnięcia minimalnego standardu życiowego**.

W celu określenia skali ubóstwa najczęściej posługujemy się dwoma ujęciami ubóstwa:

1. **Ujęcie absolutne** – miarami ubóstwa absolutnego są miary oparte na budowie koszyka dóbr i usług konsumpcyjnych – analizuje się wówczas wskaźnik minimum socjalnego oraz minimum egzystencji.

Minimum socjalne – wyznacza górną granicę niedostatku, poniżej której następuje deprywacja potrzeb człowieka i pojawia się zagrożenie wchodzenia w proces wykluczenia społecznego; to miara zbliżania się do ubóstwa (w Polsce w 2004 r. 60% Polaków żyło poniżej minimum socjalnego, w 2012 r. – ok. 43%, a w 2018 r. – 41%).

Minimum egzystencji – wyznacza rozmiary skrajnego ubóstwa, uwzględnia potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, granicę, poniżej której występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka (w Polsce w 2005 r. grupa osób o dochodach poniżej minimum egzystencji wynosiła 12,3%, w 2011 r. – 6,6%, a w 2018 r. – 5,4%).

2. **Ujęcie względne (relatywne)** – miarami ubóstwa względnego są miary odnoszące się do przeciętnego poziomu wydatków lub dochodów gospodarstw domowych (najczęściej stosowane w porównaniach międzynarodowych); to ujęcie, według którego ubóstwo oznacza mniej niż 50% przeciętnych dochodów lub wydatków.

Można też posługiwać się miarami obiektywnymi lub subiektywnymi.

Przyczyny ubóstwa

Zwykle wyróżnia się trzy rodzaje przyczyn:
- **osobowe niezależne od człowieka** (kalectwo, niepełnosprawność, podeszły wiek, długotrwała choroba – **teoria ograniczonych możliwości**),
- **subiektywne zależne od człowieka** (brak aspiracji, niedbalstwo, brak umiejętności, zdolności, możliwości – **teoria skażonych charakterów**),
- **obiektywne – cechy systemowe** (złe rozwiązania socjalne i prawne w państwie – **teoria wielkiego brata**).

Szacuje się, że w Polsce zagrożonych ubóstwem jest 21% osób, przy czym częściej zagrożone ubóstwem są osoby młode (poniżej 18. roku życia) i kobiety (zjawisko **feminizacji biedy**).

Ze zjawiskiem biedy łączy się też problem **„kultury ubóstwa"** (przekazywania biedy z pokolenia na pokolenie) oraz powstawania enklaw biedy (społeczności zepchniętych na margines społeczny).

Ubóstwo może prowadzić m.in. do **bezdomności**. Z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 r., w którym po raz pierwszy podjęto próbę dokładnego policzenia osób bezdomnych, wynika, że w Polsce zjawisko to dotyczy niemal 25 tys. osób, z których ponad 14,5 tys., to osoby bez stałego miejsca zamieszkania przemieszczające się między różnymi instytucjami zbiorowego zakwaterowania (schroniska, noclegownie), a pozostali żyją na ulicach, w lasach, parkach itp.

Najczęstsze przyczyny bezdomności to wypędzenie z mieszkania przez rodzinę lub współlokatorów, wymeldowanie decyzją administracyjną, pozostawienie mieszkania rodzinie z własnej inicjatywy, eksmisja i bezrobocie.

Najwyższe bezrobocie notowane w Polsce w latach 1990–2023 (w procentach), GUS

	styczeń	luty	lipiec	grudzień
2023	5,5			
2020				6,3
2015	11,9	11,9		
2010		13,2		
2005	19,4	19,4		
2003		20,7		
2000				15,1
1995	16,1			
1990				6,5

Przestępczość

- **Liczba przestępstw** w ostatnich latach rosła. W 1990 r. popełniono w Polsce ok. 900 tys. przestępstw, a w 2003 r. – już prawie 1,5 mln. W kolejnych latach liczba przestępstw nieznacznie zmniejsza się lub utrzymuje na podobnym poziomie. W 2021 r. stwierdzono 821 tys. przestępstw. Do 2018 r. stale rósł wskaźnik ich wykrywalności, aż osiągnął poziom 73,4% (w 2021 r. spadł do 71,2%).
- W 2021 r. **nieletni** byli sprawcami 2,2% wszystkich czynów karalnych (w 2011 r. 8,7%). Sądy powszechne, w związku z takimi czynami, prawomocnie orzekły kary wobec 8,9 tys. nieletnich (w 2010 r. wobec 22,8 tys.).
- **Przyczyny przestępczości** można wiązać z cechami indywidualnymi (cechy przestępcy, zachwianie równowagi psychicznej, uzależnienia), ale także z cechami otoczenia społecznego (rozpad więzi społecznych, niesprawiedliwość i konflikty społeczne, pogłębiające się nierówności społeczne i szanse życiowe, niewydolność instytucji publicznych, w tym szkół publicznych).
- **Przestępczość jest zróżnicowana terytorialnie**. Większa skala tego zjawiska dotyczy miast niż wsi.

Najwyższe zagrożenie przestępstwami (liczba przestępstw przypadających na 100 tys. mieszkańców) jest w województwach dolnośląskim, lubuskim i śląskim, a najniższe – w podkarpackim, podlaskim, lubelskim i mazowieckim (z wyłączeniem miasta Warszawy).

- **Nowymi formami** przestępczości są: **przestępczość ekonomiczna** (m.in. wyłudzenia podatku, przestępczość na rynku kapitałowym, pranie pieniędzy) i **korupcyjna** oraz **cyberprzestępczość** (np. bezprawne rozpowszechnianie filmów lub muzyki i gier, nielegalny handel towarami akcyzowymi, jak papierosy, wymuszenia, oszustwa handlowe, kradzież zabezpieczeń kart płatniczych i kradzieże z ich użyciem, kradzieże danych osobowych, kradzieże środków finansowych z kont bankowych).
- **Poczucie bezpieczeństwa Polaków** jest mimo to dość wysokie. Według badań CBOS w 2023 r. 88% Polaków było przekonanych, że Polska jest krajem bezpiecznym (w 2001 r. było to tylko 18% Polaków). 96% mieszkańców Polski twierdziło, że miejsce, w którym mieszkają, jest bezpieczne (w 2001 r. – 68% Polaków), a 61% nie miało obaw, że może stać się ofiarą przestępstwa (a w 2001 r. – 34% Polaków).

Liczba przestępstw stwierdzonych ogółem oraz ich wykrywalność w Polsce w latach 2001–2021

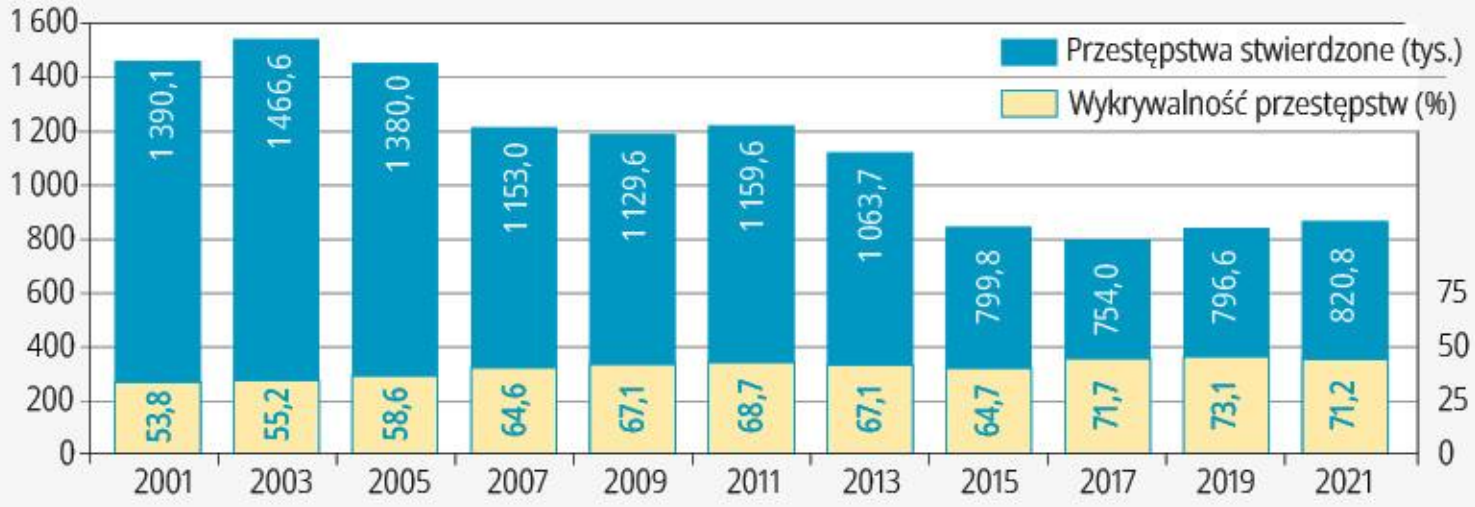

Źródło: Komenda Główna Policji, www.statystyka.policja.pl

W 2021 r. najwięcej przestępstw popełniono w województwach: mazowieckim (198 tys.), śląskim (121 tys.) i dolnośląskim (82 tys.), a najmniej – w województwach: opolskim (17 tys.), podlaskim (18 tys.) i świętokrzyskim (222 tys.).

Jakość usług społecznych: dostęp do opieki zdrowotnej i kształcenia

Poważnym problemem społecznym jest też dostęp do usług społecznych, takich jak opieka zdrowotna lub kształcenie. Źródłem problemu jest poziom finansowania tych dwóch obszarów.

- W przypadku **edukacji** – wydatki na nią obejmują 6% PKB (produktu krajowego brutto) i nie zmieniły się od 2000 r. Jednocześnie występują znaczne różnice terytorialne – w gorszej kondycji jest szkoła wiejska. Konsekwencją niskiego poziomu nakładów na edukację (także na poziomie samorządowym) jest obniżenie jakości kształcenia: niski poziom kadr, brak specjalistów w szkołach, niski dostęp do atrakcyjnych i skutecznych środków dydaktycznych, a w przypadku szkół wiejskich zmniejszanie sieci szkół, co prowadzi do wydłużenia drogi ucznia do szkoły.
- Podobny problem odnosi się do **dostępu do opieki zdrowotnej**, gdzie zauważamy różnice terytorialne i społeczne w wydatkach z dochodów osobistych ponoszonych na zakup usług i artykułów medycznych (48% Polaków deklaruje, że musiało opłacać usługi zdrowotne, z których skorzystali). Powody ekonomiczne skłaniają też do rezygnacji z zakupu leków bądź leczenia zębów.
- Do **skutków społecznych** tych problemów należy zaliczyć: narastanie nierówności społecznej, marginalizację społeczną, rosnące poczucie niesprawiedliwości społecznej i narastanie frustracji społecznych, powolne zmiany struktury wykształcenia, niski poziom zdrowia i w konsekwencji wysokie obciążenie gospodarki (renty, pomoc socjalna itp.).

Uzależnienia: alkoholizm i narkomania

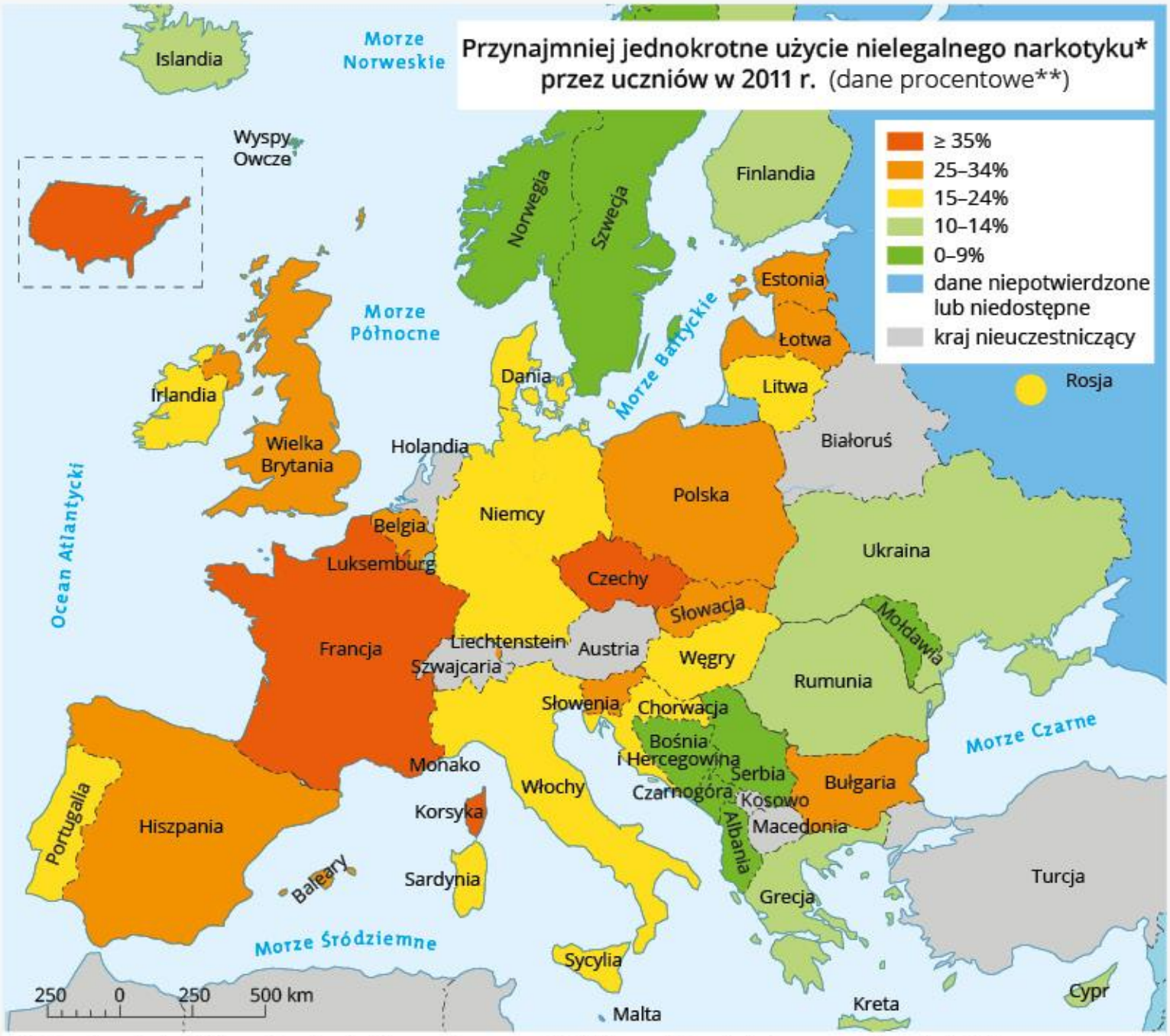

* W tym konopie indyjskie, amfetamina, kokaina, crack, ecstasy, LSD lub inne substancje halucynogenne, heroina i GHB.

** Ograniczony zasięg geograficzny: Belgia (Flandria), Bośnia i Hercegowina (RS), Cypr, Niemcy (5 krajów związkowych) i Rosja (Moskwa). Ograniczona porównywalność: Hiszpania, Wielka Brytania i USA.

Źródło: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, http://www.parpa.pl (dostęp: 18.07.2014).

– Alkoholizm uznaje się **za największą plagę społeczną** w Polsce. Około 2% dorosłych to osoby uzależnione od alkoholu, a 5–7% populacji (2–2,5 mln osób) to osoby pijące szkodliwie.
– Alkoholizm ma wpływ na wszystkie sfery życia osób uzależnionych i osób mieszkających w ich otoczeniu. Do najważniejszych skutków społecznych zalicza się: rozpad rodziny, osłabienie więzi społecznych, współuzależnienie członków rodziny, przemoc domową, agresję, przestępczość, izolację społeczną, ubóstwo i marginalizację.
– Zjawisko spożywania alkoholu dotyczy także młodzieży – **57% młodzieży pije alkohol** (w tym 37% upija się).
– Młodzieży dotyczy też zjawisko narkomanii. Kontakt z różnymi substancjami psychoaktywnymi miał **co czwarty uczeń** szkół ponadgimnazjalnych: 23% paliło konopie indyjskie, 7% sięgnęło po inny narkotyk, a 8% używało wziewnych środków odurzających.
– **Społeczne skutki narkomanii** to wzrost przestępczości związanej z produkcją i dystrybucją narkotyków, przestępstwa, których celem jest zdobycie narkotyków lub przestępstwa popełniane pod ich wpływem. Pod wpływem narkotyków dochodzi też do dezorganizacji osobowości i wypadania z ról społecznych, co prowadzi do obniżenia sprawności społecznej i rozluźnienia norm społecznych.

Nierówności społeczne wiążą się z miejscem zajmowanym w hierarchii społecznej. Są one skutkiem różnych czynników, np.:
– nierównomiernych dochodów (wpływ na poziom konsumpcji, jakość życia),
– talentów i umiejętności (mogą dotyczyć poziomu autorytetu w społeczeństwie),
– dostępu do edukacji (trudności środowisk wiejskich),

– pracowitości (pozwalają na osiągnięcie celów),
– nierówności prawnych (prowadzą do uprzywilejowania pewnych grup społecznych),
– dziedziczenia pozycji społecznych (np. funkcja stratyfikacyjna rodziny).

Skalę nierówności pozwala zbadać tzw. współczynnik Giniego. Przyjmuje on wartości od 0 (0%) do 1 (100%). Im niższa wartość, tym bardziej równomierny rozkład dochodów.

Zróżnicowanie dochodów mierzone współczynnikiem Giniego dla Polski według klasy miejscowości zamieszkania w latach 2004–2016

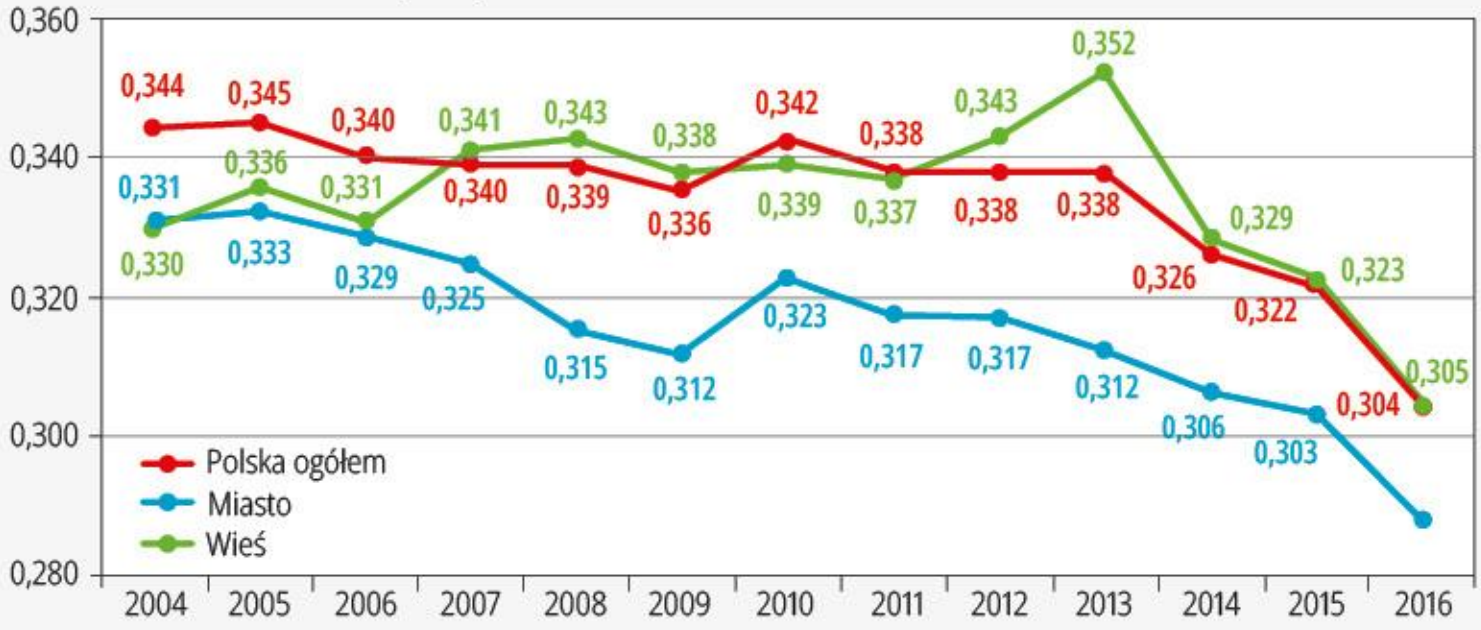

Źródło: Forsal.pl, http://link.operon.pl/ct (dostęp: 15.01.2022).

Współczynnik Giniego w krajach UE
w 2018 r.

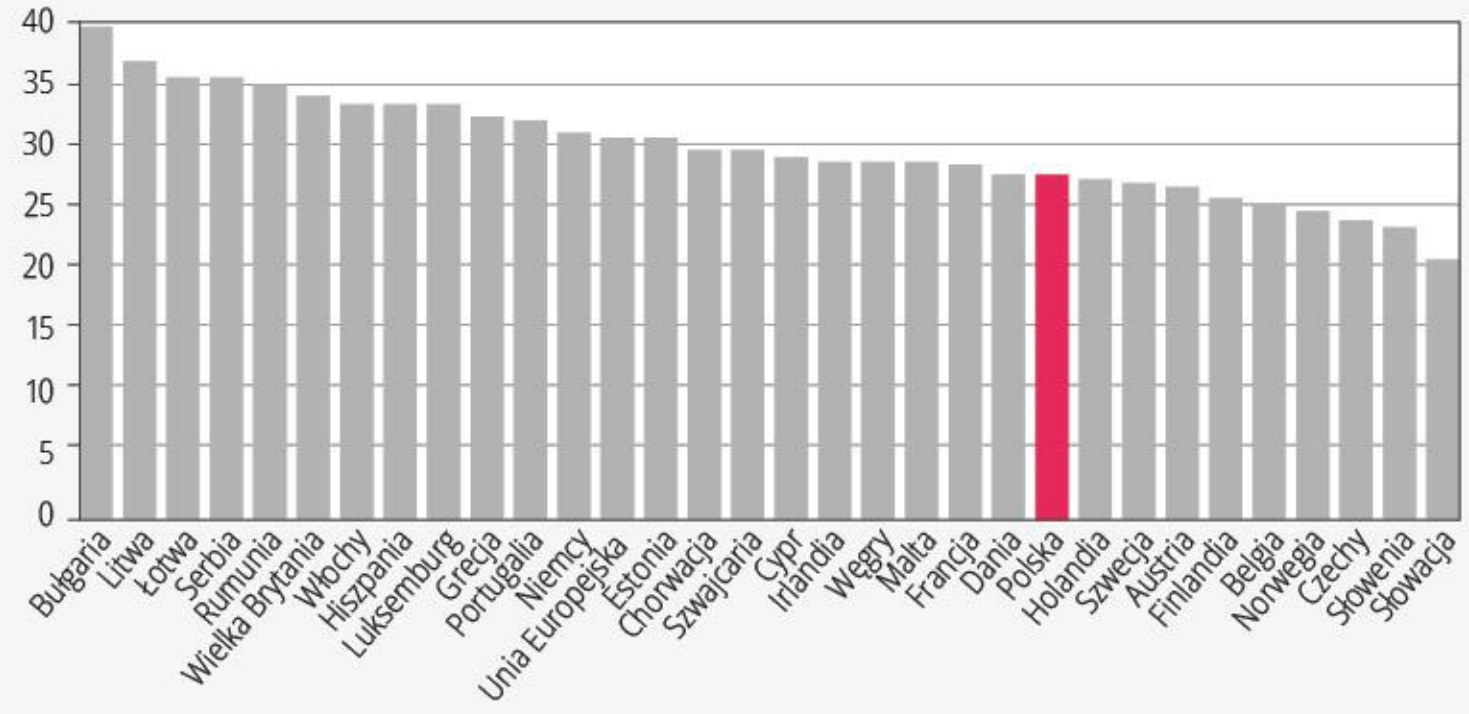

Źródło: Flourish, http://link.operon.pl/cu (dostęp: 15.01.2022).

3.5. Procesy migracyjne

Migracja – przemieszczanie się jednostek w przestrzeni terytorialnej, zmiana miejsca zamieszkania na dłuższy okres lub na stałe.

Formy migracji ze względu na ich kierunek

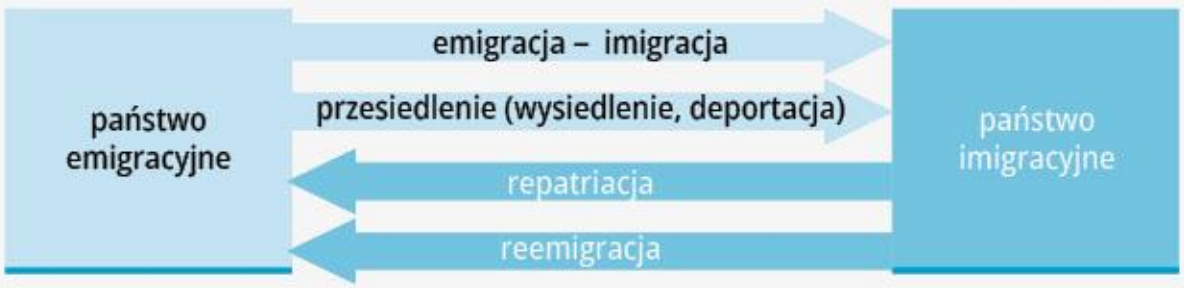

Migranci i uchodźcy we współczesnym świecie

Motywy migracji, teoria „wypychania i przyciągania" (ang. *push and pull*)

Czynniki	„wypychające"	„przyciągające"
ekonomiczne i demograficzne	ubóstwo, bezrobocie, niskie płace, wysoki przyrost naturalny, brak podstawowej opieki medycznej, braki w systemie edukacji	perspektywy wyższych zarobków, perspektywy poprawy standardu życia, rozwój osobisty lub zawodowy
polityczne	konflikty, niebezpieczeństwo, przemoc, korupcja, łamanie praw człowieka	poczucie bezpieczeństwa, wolność polityczna
społeczne i kulturowe	dyskryminacja wynikająca ze względów etnicznych, religijnych	łączenie rodzin, migracja do kraju przodków, brak dyskryminacji

Źródło: Bank Światowy, *Migration and Remittances. Easter Europe and the former Soviet Union*, New York 2006, s. 52.

Niezależnie od „wypychania" i „przyciągania", migracje są powodowane także czynnikami natury ogólnej, takimi jak:
– ciekawość świata (chęć poznania tego, co jest „za horyzontem"),
– dążenie do życia w lepszych warunkach (marzenie o prawdziwym albo wyidealizowanym lepszym świecie),
– demografia (dysproporcja pomiędzy liczbą ludności a możliwościami zaspokajania jej potrzeb).

Emigracja – czasowe bądź stałe, dobrowolne bądź pod przymusem opuszczenie ojczyzny i zamieszkanie w innym państwie.

Imigracja – przyjazd obcokrajowców do danego państwa w celu czasowego lub stałego osiedlenia się.

Impatriacja – powrót do kraju urodzonych poza jego granicami potomków obywateli danego kraju.

Przesiedlenie (wysiedlenia, deportacje) – przymusowe wydalenie (przemieszczenie) osób poza granicę państwa w wyniku wojen i konfliktów lub wyroku sądowego.

Repatriacja (powrót do ojczyzny) – zorganizowany lub żywiołowy powrót (jeńców, osób internetowych, przesiedleńców itp.) do kraju ojczystego z innego państwa.

Reemigracja – przyjazd emigrantów do kraju ojczystego lub kraju będącego miejscem ich poprzedniego zamieszkania.

Liczba imigrantów na świecie w latach 1960–2020 (w milionach)

Region	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
Świat	**76**	**81**	**99**	**153**	**174**	**221**	**281**
Afryka	9	10	14	16	15	18	87
Azja	29	28	32	48	50	66	86
Europa	14	19	22	50	57	71	59
Ameryka Łacińska i Karaiby	6	6	6	7	7	8	25
Ameryka Północna	13	13	18	28	40	51	15
Oceania	2	3	4	5	5	7	9

Uwaga: ONZ definiuje imigrantów jako osoby, które mieszkają poza swoim krajem urodzenia od co najmniej 12 miesięcy.

Źródło: United Nations, https://www.un.org/en/global-issues/migration (dostęp: 04.15.2022).

Globalne migracje po 1973 r.
(sytuacja w 2013 r.)

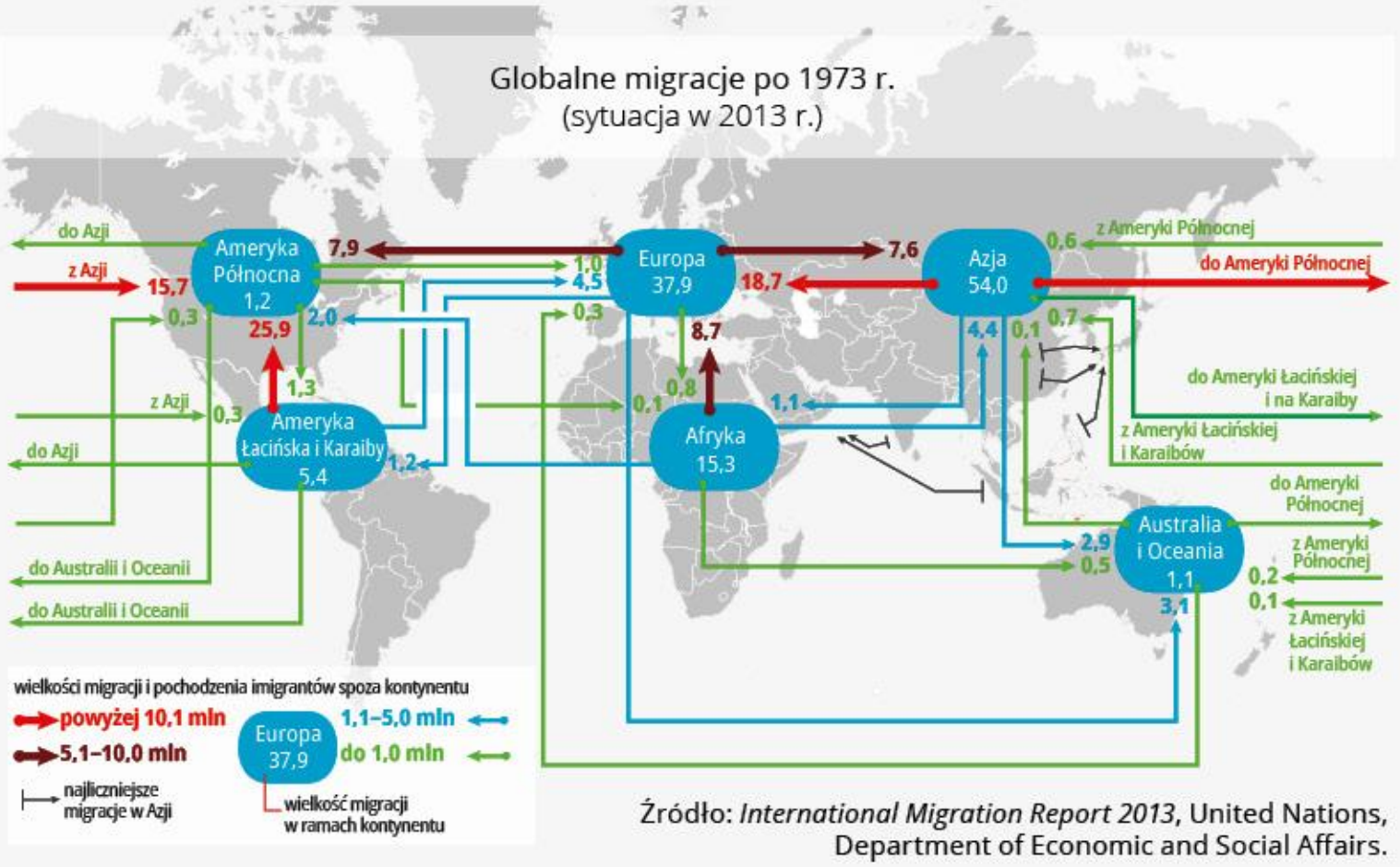

Źródło: *International Migration Report 2013*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs.

Uchodźca – osoba, która została zmuszona do opuszczenia kraju swojego pochodzenia z powodu uzasadnionej obawy przed prześladowaniem ze względu na rasę, religię, narodowość, poglądy polityczne lub przynależność do określonej grupy społecznej (najczęściej jest to związane z konfliktami zbrojnymi).

Uchodźca wewnętrzny (IDP) – osoba, która została zmuszona do opuszczenia miejsca zamieszkania z tych samych powodów co uchodźca, ale nie przekroczyła granicy swojego państwa (tzw. przesiedlenie wewnętrzne).

Podstawowym dokumentem międzynarodowym regulującym status uchodźców (ale nie uchodźców wewnętrznych) jest **konwencja genewska – Konwencja Dotycząca Statusu Uchodźców z 1951 r.** i Protokół Nowojorski z 1967 r. Konwencja Genewska określa status uchodźcy i najważniejszą zasadę ochrony uchodźców *non-refoulement* (niezawracania uchodźców do kraju ich pochodzenia). Za ochronę uchodźców odpowiada specjalny organ ONZ – **Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR).** Obowiązek udzielania ochrony uchodźcom spoczywa na państwach przyjmujących (państwach-stronach Konwencji Genewskiej z 1951 r.). Fale nielegalnej migracji do państw Unii Europejskiej mają bezpośredni związek z wydarzeniami geopolitycznymi. Ostatni kryzys migracyjny w Europie miał miejsce w pierwszej połowie lat 90. i był związany z rozpadem Związku Radzieckiego oraz wojną na Bałkanach. W latach 1991–1993 państwa UE przyjęły ponad 1,7 mln wniosków o azyl (z czego 674 tys. w 1992 r.). Przyczyną obecnej fali migracyjnej, o niespotykanej dotąd skali, jest przede wszystkim destabilizacja polityczna Bliskiego Wschodu, a zwłaszcza trwająca od 2011 r. wojna domowa w Syrii, która wywołała największy kryzys humanitarny XXI w. (śmierć co najmniej 500 tys. osób i ponad 13 mln uchodźców). W 2018 r. liczba wniosków uchodźczych (o azyl) złożonych w 28 państwach należących do UE utrzymała się na bardzo wysokim poziomie (581 tys.), chociaż już trzeci rok z rzędu zmniejszyła się (w 2017 r. 655 tys., 2016 r. 1 206 tys., 2015 r. 1 257 tys. – rekord w historii UE).

Czy Pana(i) zdaniem, Polska powinna przyjmować uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi?

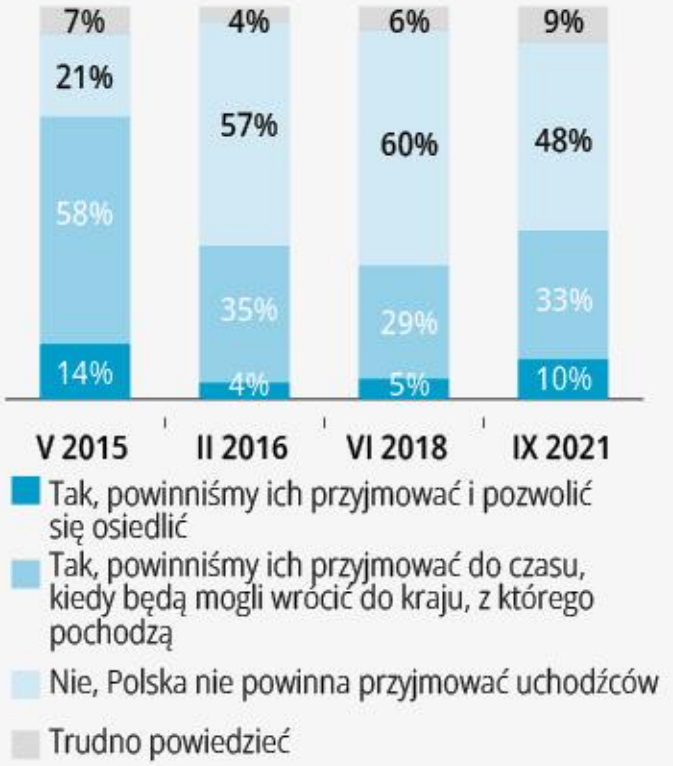

Źródło: *Opinia publiczna wobec uchodźców i sytuacji migrantów na granicy z Białorusią, Komunikat z badań CBOS, nr 111/2021*

Migracje do Europy w latach 2013–2019

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	w tysiącach						
nielegalna imigracja przez M. Śródziemne	59,4	225,5	1 032,4	373,7	185,1	141,5	125,5
wnioski o azyl złożone w państwach UE	398,2	562,7	1 256,6	1 206	654,6	580,8	612,7

W szczycie kryzysu w 2015 r. przybyło do Europy przez Grecję 857 tys. imigrantów, przez Włochy 154 tys., a przez Hiszpanię 15 tys. Prawie połowa wszystkich imigrantów (498 tys.) pochodziła z Syrii. 363 tys. wniosków azylowych zarejestrowanych w UE-28 zostało złożonych przez Syryjczyków.

Źródło: http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home (dostęp: 20.04.2022).

W 2018 r., szósty rok z rzędu, najwięcej osób ubiegających się o azyl pochodziło z Syrii (81 tys. wniosków). Było to jednak czterokrotnie mniej niż w 2016 i 2015 r. (odpowiednio 335 i 363 tys.), ale ponad trzykrotnie więcej niż w 2012 r. (25 tys.). Na kolejnych miejscach znaleźli się mieszkańcy Afganistanu (41 tys.), Iraku (40 tys.), Pakistanu (25 tys.) i Iranu (23 tys.).

Kraje pochodzenia i liczba osób ubiegających się o azyl w 2016 r. (w tysiącach)

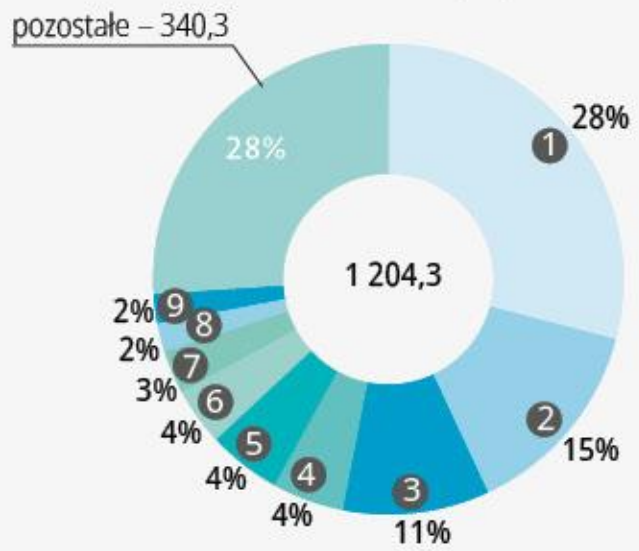

Źródło: *Asylum in the EU Member States*, Eurostat Newsrelease, nr 44/2016.

Liczba wniosków o azyl złożonych w 6 państwach Unii Europejskiej, w których takie wnioski były składane najczęściej w 2018 r.

w tysiącach

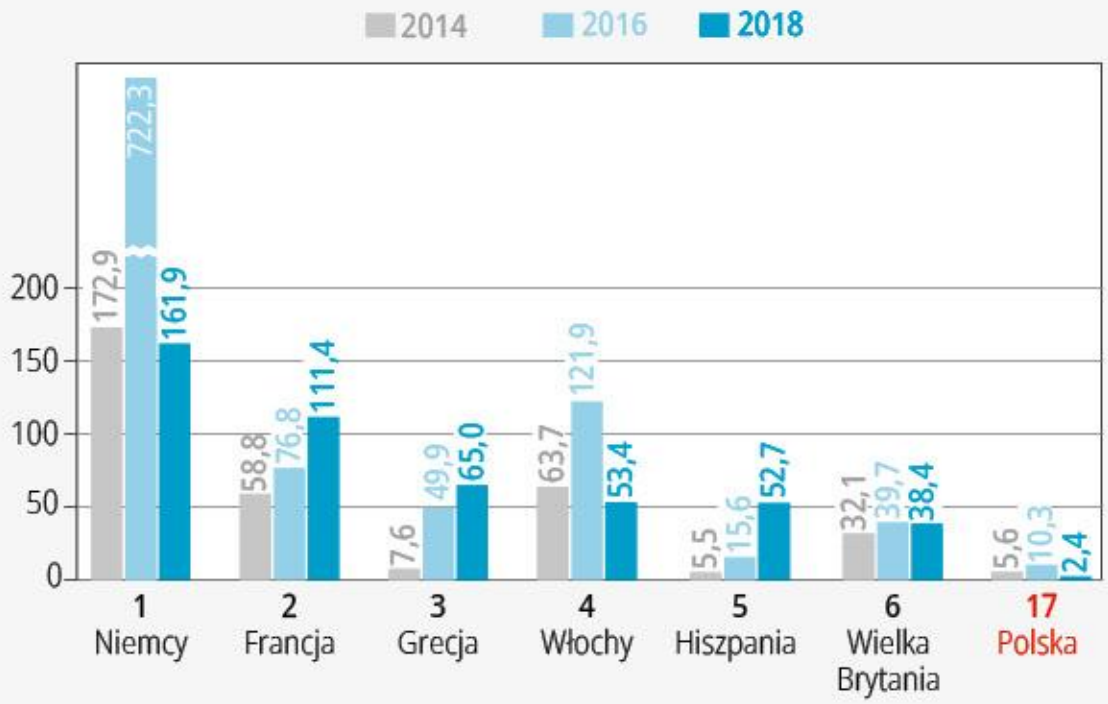

Źrodło: *Asylum in the EU Member States*, Eurostat Newsrelease, nr 46/2019.

W 2018 r., szósty rok z rzędu, najwięcej wniosków azylowych przyjęły Niemcy (162 tys.), co stanowiło 28% wszystkich wniosków o azyl złożonych w 28 państwach UE.

Przykłady kryzysów migracyjnych

1) w Europie w 2015 r.

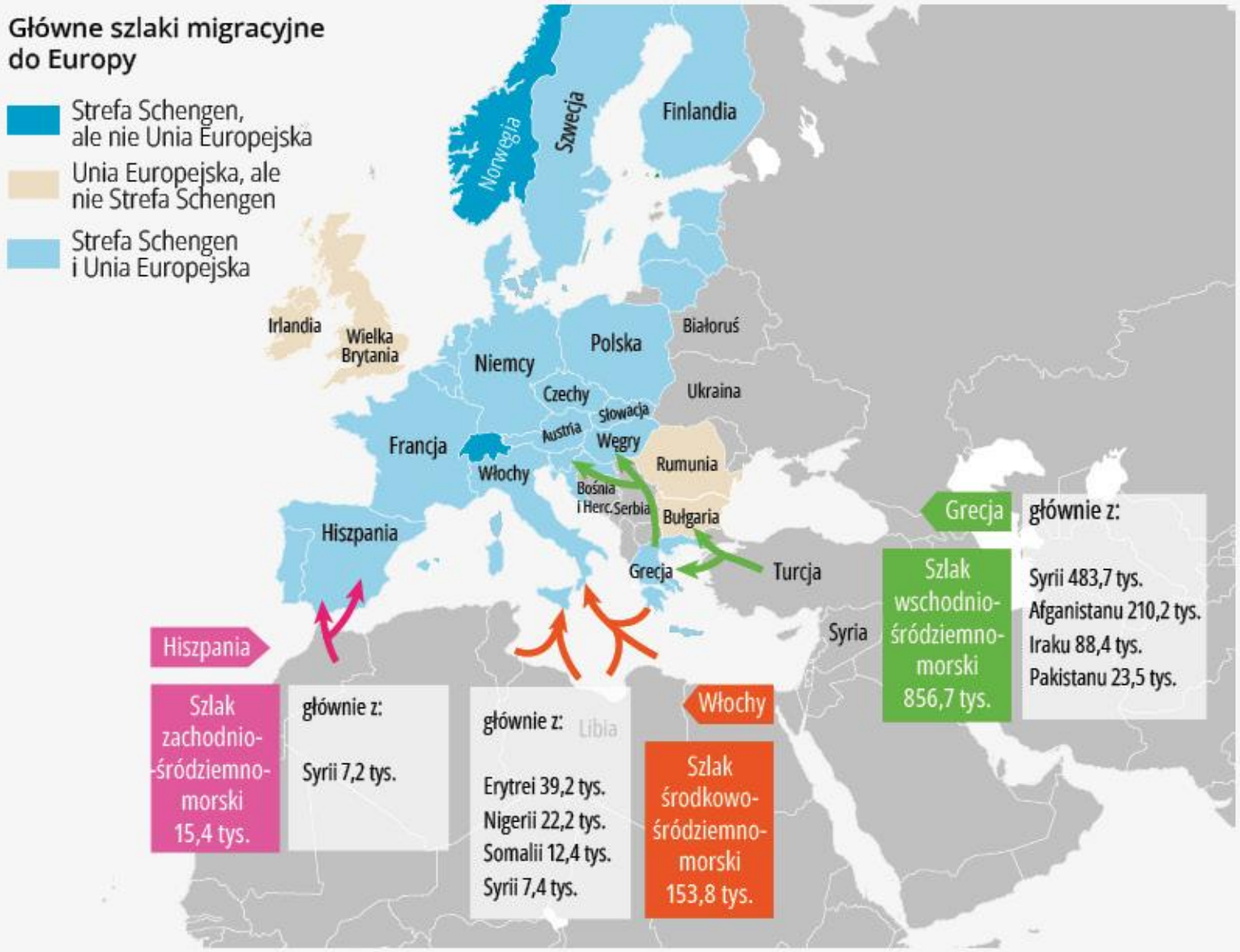

Źródło: UNHCR.

2) na granicy Białorusi z Unią Europejską w 2021 r.

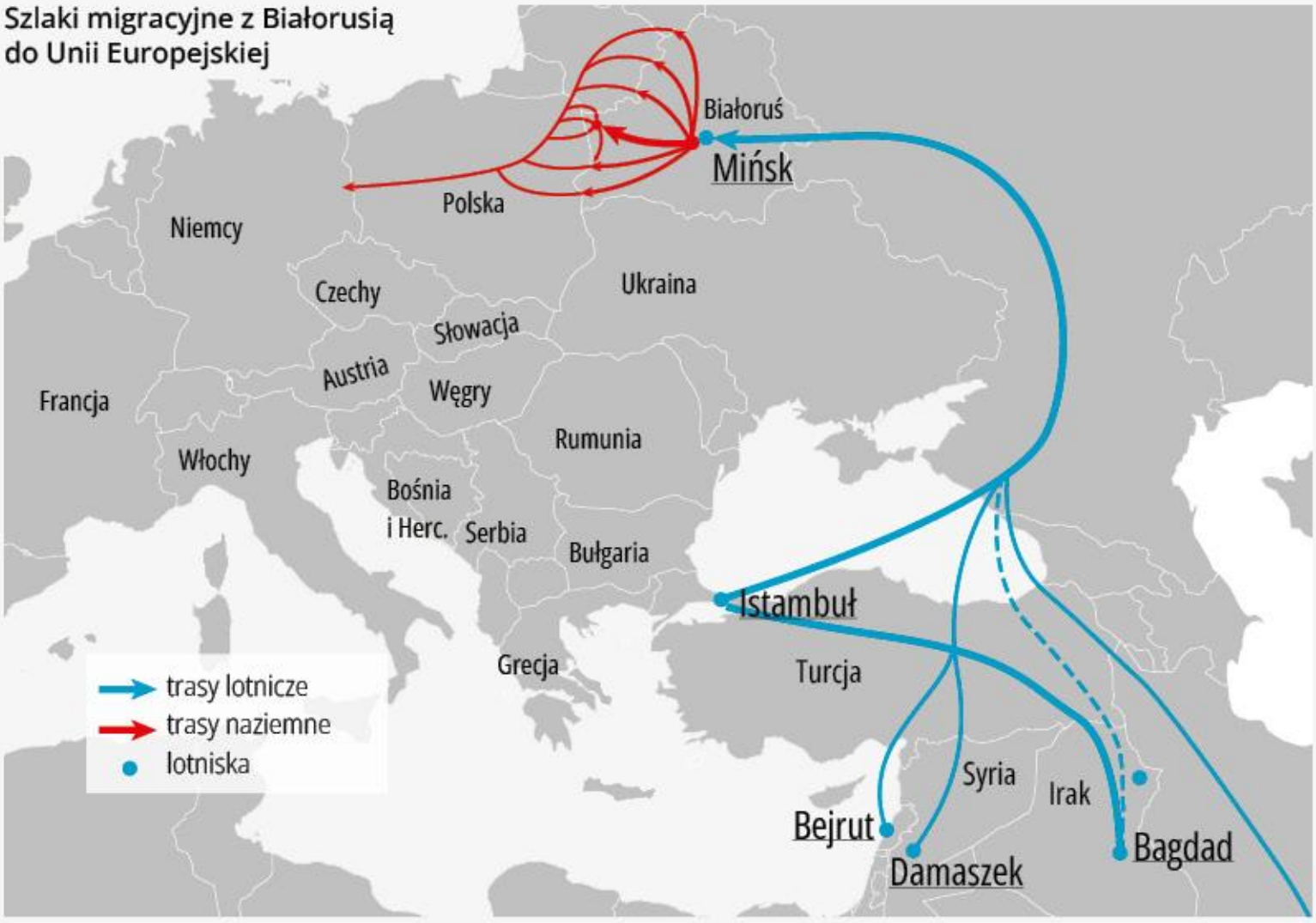

Źródło: http://link.operon.pl/cw (dostęp: 15.01.2022).

W 2021 r. polską granicę z Białorusią nielegalnie próbowało przekroczyć 40 tys. osób. W 2022 r. presja migracyjna osłabła – takich prób Straż Graniczna odnotowała 15,7 tys. Obecnie migranci przybywają na Białoruś (Mińsk, Grodno) przez Rosję; wcześniej przylatywali samolotami bezpośrednio na Białoruś. Przerzucani do nas cudzoziemcy to niemal bez wyjątku mężczyźni, którzy nie chcą zostać w Polsce – ich celem są kraje zachodnie, głównie Niemcy. Dominują Irakijczycy, Afgańczycy i Syryjczycy, ale są wśród nich także imigranci z Sri Lanki, Madagaskaru, Togo i Kuby (łącznie z ponad 40 państw).

Cudzoziemcy zatrzymani/ujawnieni przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej polsko-białoruskiej wbrew przepisom lub usiłowanie jej przekroczenia 2019–2022

2019 r. 218 (–38%) w tym: Białorusini 130, Rosjanie 32, Turcy 8, Chińczycy 6

2020 r. 246 (+13%) w tym: Rosjanie 93, Mołdawianie 60, Irakijczycy 26, Afgańczycy 23

2021 r. 2877 (+1070%) w tym: Irakijczycy 1557, Afgańczycy 447, Syryjczycy 272, Rosjanie 100

2022 r. 588 (–80%) w tym: Irakijczycy 167, Syryjczycy 79, Białorusini 46, Irańczycy 41

Źródło: Straż Graniczna, https://link.operon.pl/qw (dostęp: 06.07.2023).

4

Aspekty etniczne życia społecznego

4.1. Koncepcje narodu

Koncepcje narodu

Naród to dynamiczna wspólnota (grupa społeczna) ponadstanowa, ponadwarstwowa i ponadklasowa o charakterze historycznym, powstała w wyniku procesu dziejowego jako wspólnota terytorialna, występująca w świadomości swych członków. Grupa ta wyposażona jest w cechy obiektywne (np. terytorium, państwo, język) i przymioty subiektywne wyrażające się w świadomości przynależności do wspólnoty – przy czym znaczenie czynnika świadomościowego w czasach współczesnych rośnie. Coraz częściej naród traktowany jest jako wspólnota wyobrażona, ponieważ członkowie narodu nie znają większości swoich rodaków, nie spotykają ich, nic o nich nie wiedzą, a mimo to pielęgnują w umyśle obraz wspólnoty.

Ze względu na wiele czynników, które doprowadziły do powstania narodu, wyróżniamy różne koncepcje dotyczące jego genezy. Przeplatają się one wzajemnie i czasem trudno jest jednoznacznie przypisać konkretną koncepcję do powstania konkretnego narodu.

Ogólnie przyjmuje się, że istnieją „stare narody", w których utworzenie państwa przyczyniło się do wykształcenia wspólnoty kulturowej (Niemcy, Francuzi). Są też „nowe narody" typu naród-państwo, często wieloetniczne (naród kanadyjski, australijski). Wyodrębniły się także nowe małe wspólnoty ze starych wielkich (np. naród austriacki wyrastający z austriackich Niemców) lub takich, w których wspólnota kulturowa pojawiła się jako pierwsza, a chęć posiadania własnego państwa narodziła się później – np. Ukraińcy, Białorusini.

KONCEPCJE NARODU

etniczno-kulturowa (antropologiczna)

1) istotne czynniki powstania narodu to język, religia, zwyczaje, historia, terytorium, czyli głównie czynniki kulturowe
2) pomagają one przetrwać narodowi nawet bez posiadania własnego państwa
3) ta droga wykształcenia się narodu jest określana jako droga od narodu do państwa
4) twórcą koncepcji był Johann G. Herder

polityczna (politologiczna)

1) koncepcja podkreśla rolę państwa bądź dążenie do jego utworzenia jako czynnik narodotwórczy
2) państwo jest gwarantem ochrony takich wartości, jak: język, obyczaje, wierzenia, przed obcymi wpływami
3) ta droga wykształcenia się narodu jest określana jako droga od państwa do narodu
4) twórcą koncepcji był Ernest Gellner

Czynniki narodotwórcze:
– język, alfabet,
– terytorium,
– struktury państwowe,
– gospodarka,
– wspólne pochodzenie,
– historia, tradycja,
– kultura,
– religia,
– świadomość narodowa.

Polskie symbole narodowe

Godło: Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego zwróconego w prawo, ze złotą koroną, złotym dziobem i złotymi szponami, na czerwonym tle. Symbol orła białego na czerwonym tle był godłem władców Polski z dynastii piastowskiej już od XIII w. Po odzyskaniu niepodległości, w 1919 r. Sejm przyjął go za herb państwa. Jego wygląd ulegał zmianom, np. w latach 1945–1989 orzeł nie miał korony. Obecna forma nawiązuje do godła z 1937 r.

Barwy narodowe: Biel i czerwień jako barwy narodowe zostały wprowadzone w 1831 r. przez Sejm Królestwa Polskiego w okresie powstania listopadowego. Kolorystyka ta nawiązuje do kolorystyki godła. Pas biały oznacza orła, a pas czerwony – pole tarczy herbowej. W układzie poziomym barwa biała znajduje się u góry, a w pionowym kolor biały umieszcza się po lewej stronie płaszczyzny oglądanej z przodu. Polskie lotnictwo cywilne i przedstawicielstwa dyplomatyczne używają flagi z godłem umieszczonym na białym tle.

Hymn: Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest *Mazurek Dąbrowskiego* (*Jeszcze Polska nie zginęła*), który powstał w 1797 r. jako pieśń Legionów gen. Jana Henryka Dąbrowskiego we Włoszech. Słowa pieśni napisał Józef Wybicki. Hymnem narodowym mazurek był od 1831 r., a hymnem państwowym – od 1927 r.

4.2. Postawy wobec narodu

Postawy wobec narodu

Dla jednostek przynależnych do różnych narodów stosunek do innych grup etnicznych może być postrzegany przez pryzmat własnego narodu. Postawa ta jest charakterystyczna dla ideologii, takich jak: patriotyzm, nacjonalizm, szowinizm czy rasizm. Natomiast dla internacjonalisty czy kosmopolity kwestia przynależności do konkretnego narodu jest sprawą mniejszej wagi.

Patriotyzm – postawa miłości do własnego narodu przy jednoczesnym szacunku dla innych narodów, ich dorobku kulturowego i osiągnięć.

Nacjonalizm – postawa stawiająca interesy własnego narodu ponad inne wartości oraz postulująca podporządkowanie innych narodów interesom własnego narodu, głosząca niechęć i nietolerancję.

Szowinizm – postawa skrajnego nacjonalizmu, charakteryzująca się bezkrytycznym stosunkiem do własnego narodu i pogarda do innych narodów.

Rasizm – postawa głosząca dominację pewnych ras nad innymi z powodu ich pełnowartościowości i wyższości nad rasami niższymi.

Kosmopolityzm – postawa wynikająca z zanikania więzi narodowych, społecznych i historycznych, ignorująca tradycję narodową na rzecz integracji ponadpaństwowej.

Często niechęć i wrogość wobec przedstawicieli innych narodów wynika z braku wiedzy o nich i strachu, czyli z **ksenofobii.** Jej przeciwieństwem jest życzliwość wobec obcych, czyli **ksenofilia**. Oparcie swojej postawy na ideologii głoszącej wrogość wobec innych narodów czy ras może spowodować skrajnie negatywne zjawiska, np. Holocaust, do którego doprowadziła polityka antysemityzmu III Rzeszy, czy apartheid w Republice Południowej Afryki.

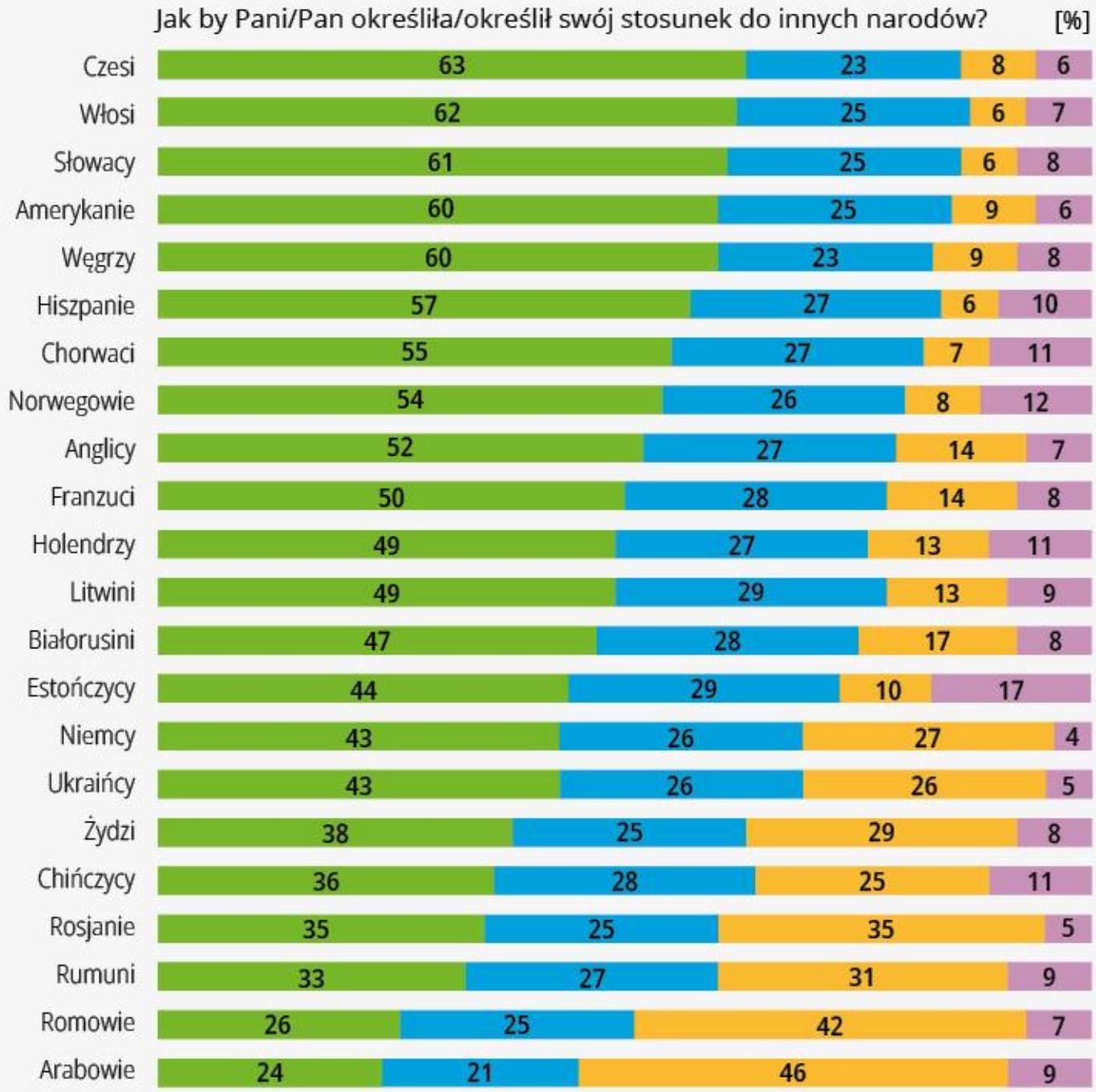

Źródło: *Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań CBOS, 30/2021, http://link.operon.pl/cx (dostęp: 04.12.2021).

Jak Pan/Pani myśli, czy przedstawiciele mniejszości narodowych lub etnicznych powinni:	2005			2015		
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
	w procentach					
• mieć możliwość nauki swojego języka w szkołach polskich na dodatkowych lekcjach	82	11	7	79	15	6
• mieć możliwość uczenia się w swoim języku	61	29	10	63	30	7
• otrzymywać pomoc finansową od państwa na podtrzymywanie własnej kultury	41	43	16	43	47	10
• mieć możliwość porozumiewania się w swoim języku w urzędach lokalnych w miejscowościach, w których mieszkają	37	52	12	41	51	8
• mieć możliwość umieszczania tablic z nazwami miejscowości we własnym języku obok tablic z nazwami polskimi, tam gdzie mieszkają	26	63	11	32	60	8
• być zwolnieni z wymogu przekroczenia progu 5% głosów w skali kraju, aby wejść do Sejmu	18	57	25	19	61	20

Źródło: *Tożsamość narodowa i postrzeganie praw mniejszości narodowych i etnicznych*, Komunikat z badań CBOS, 106/2015, http://link.operon.pl/cy (dostęp: 04.12.2021).

Czynniki sprzyjające asymilacji

Przedstawiciele różnych narodów często zamieszkują na tym samym obszarze. Zdarza się, że pojawia się wówczas trudność zachowania własnej tożsamości narodowej.

Asymilacja (wchłanianie narodu przez inny) zachodzi łatwiej, gdy:
– grupa narodowa jest zdecydowanie mniejsza od grupy etnicznej, wśród której zamieszkuje,
– polityka państwa sprzyja asymilacji (z reguły reżimy totalitarne i autorytarne dążą do ujednolicenia społeczeństwa, zasadą demokracji jest zaś pluralizm),
– grupa narodowa żyje w diasporze (rozproszeniu),
– grupa narodowa jest zdecydowanie odmienna kulturowo od reszty społeczeństwa,
– przynależność do większości wydaje się atrakcyjna dla przedstawicieli mniejszości.

W zależności od narodu, który próbuje narzucić innym swoją tożsamość narodową, mówimy np. o germanizacji, rusyfikacji, czechizacji czy polonizacji. Proces powrotu do własnej tożsamości narodowej nosi nazwę **natywizacji**.

Czy, Pani/Pana zdaniem, Polska powinna przyjmować uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi?

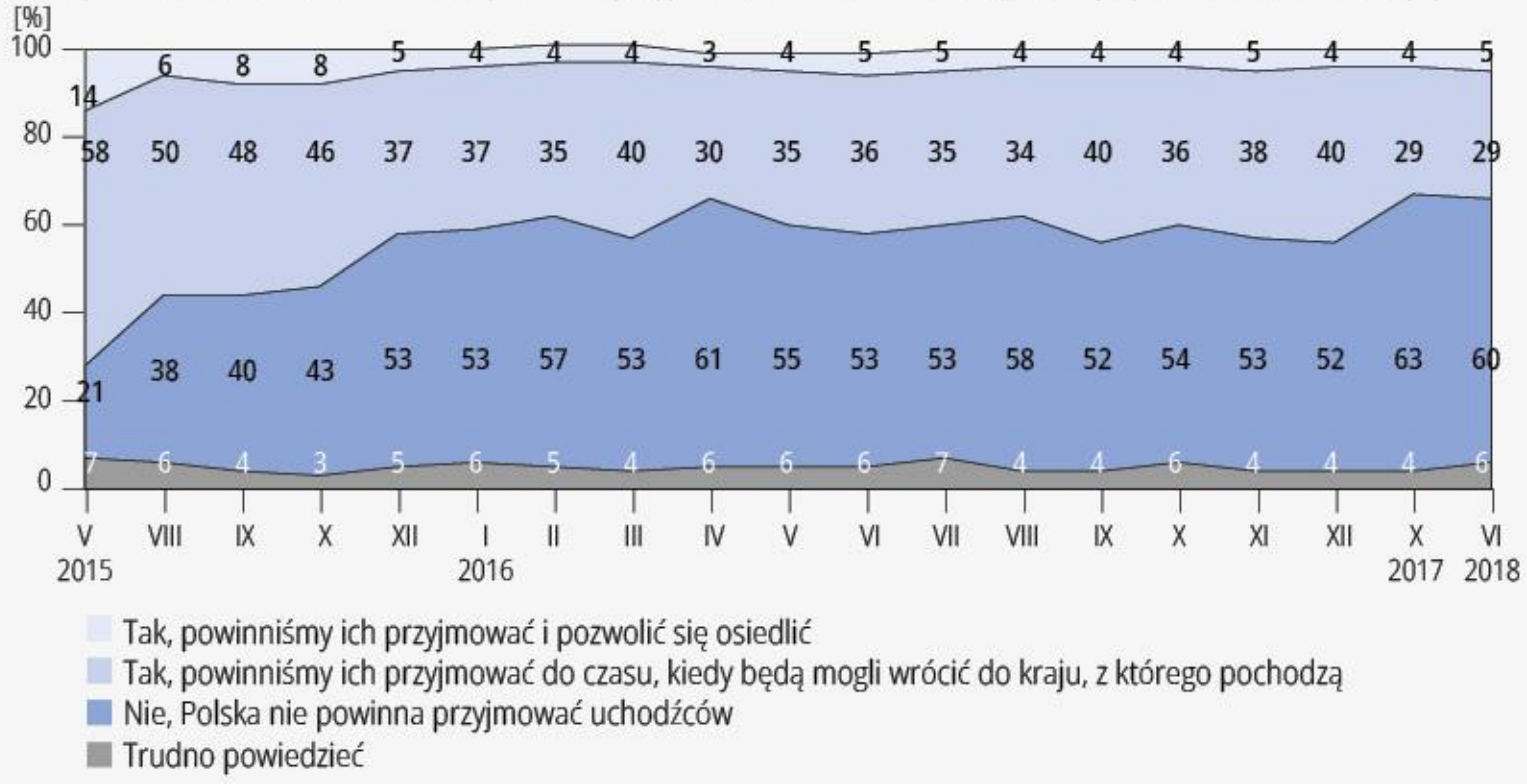

Z powodu dużego napływu uchodźców z Bliskiego Wschodu i Afryki do niektórych państw Unii Europejskiej kraje te nie są w stanie poradzić sobie z tym problemem. Czy, Pani/Pana zdaniem, Polska powinna przyjąć część uchodźców przybywających do Europy?

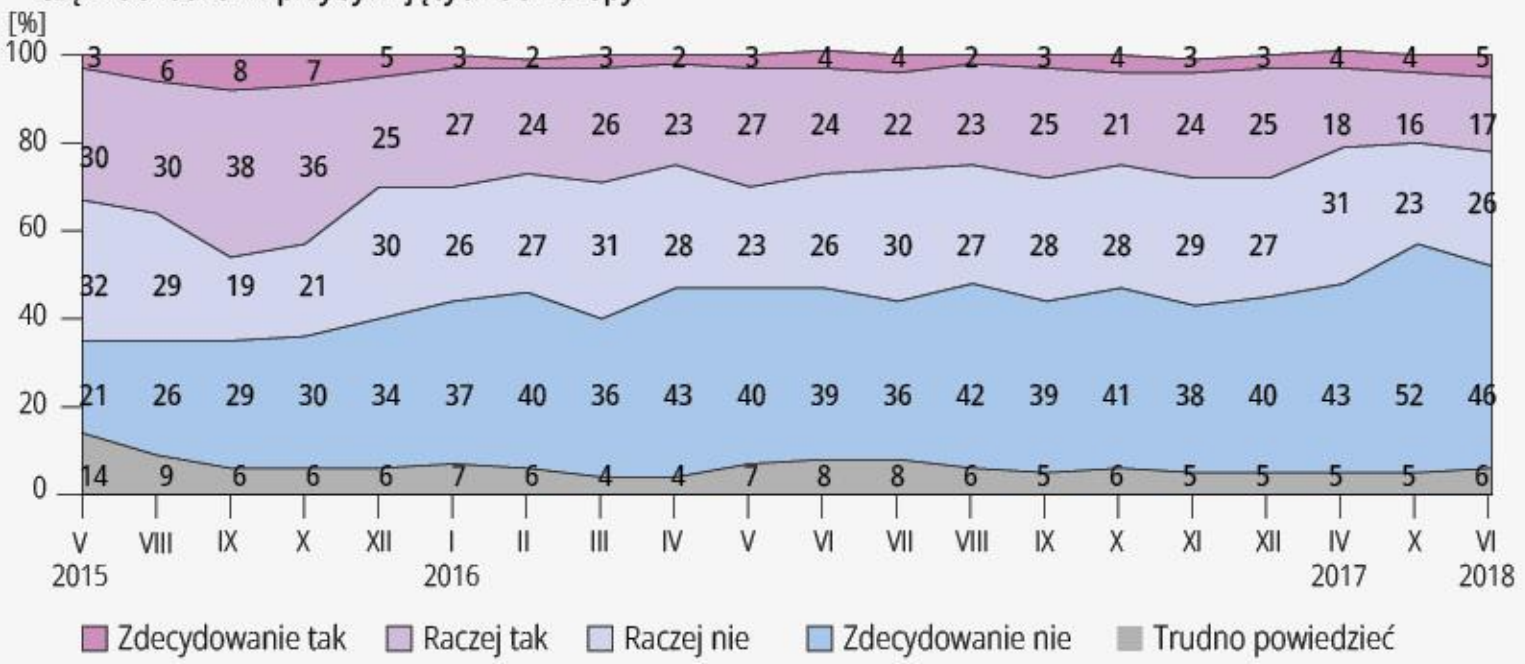

W związku z konfliktem na wschodzie Ukrainy odnotowano także wzrost liczby uchodźców z tego kraju. Czy, Pani/Pana zdaniem, Polska powinna przyjąć ukraińskich uchodźców z terenów objętych konfliktem?

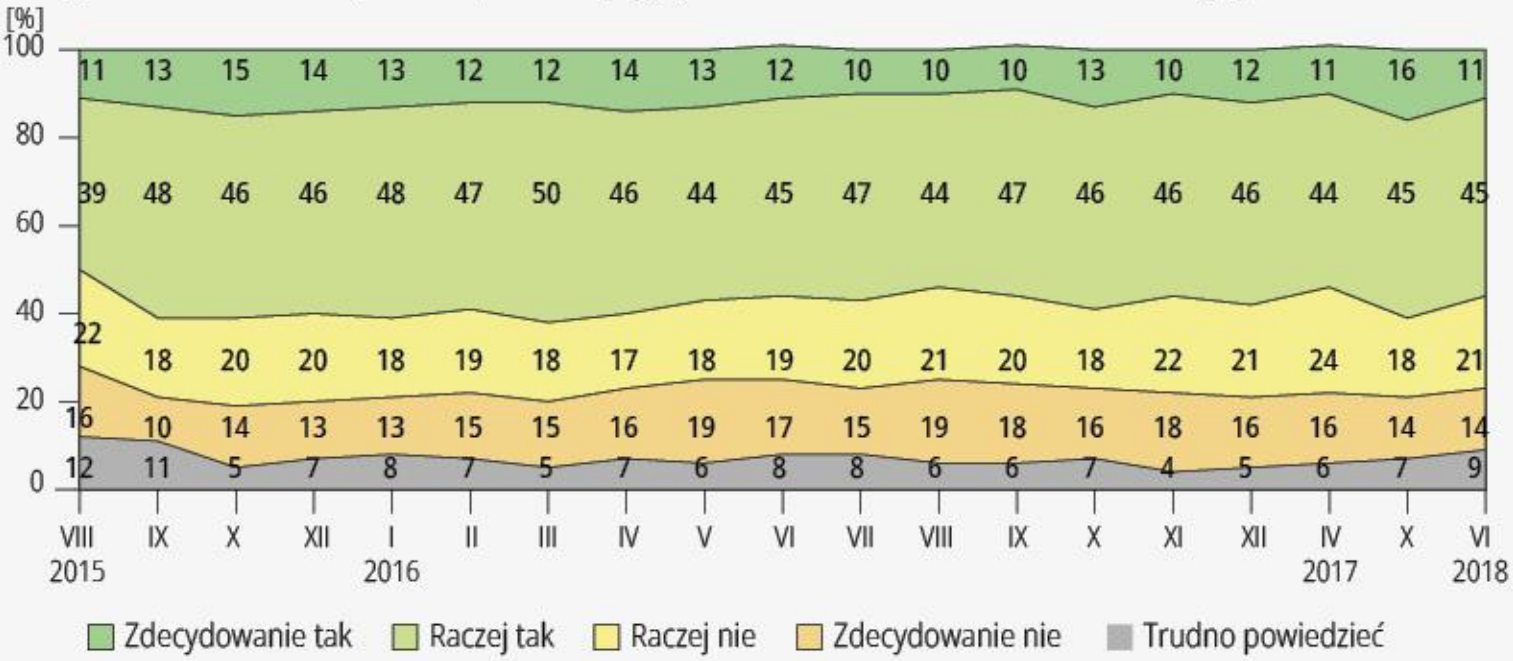

Źródło: *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, Komunikat z badań CBOS, 87/2018, http://link.operon.pl/cz (dostęp: 04.12.2021).

4.3. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

W polskim prawie terminy **mniejszość narodowa**, **mniejszość etniczna** i **społeczność z językiem regionalnym** definiuje Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z 2005 r.

Mniejszość narodowa a etniczna.

Podobieństwa	Różnica
• obie mniejszości są mniej liczne od pozostałej części ludności Polski • obie mniejszości w sposób istotny odróżniają się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją • obie mniejszości dążą do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji • obie mniejszości mają świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i są ukierunkowane na jej wyrażanie i ochronę • przodkowie obu mniejszości zamieszkiwali na terytorium Polski od co najmniej 100 lat	mniejszość narodowa utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie, a mniejszość etniczna nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie (czyli w przypadku mniejszości narodowej istnieje państwo narodowe tej mniejszości, a w przypadku mniejszości etnicznej takie państwo nie istnieje)

Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce.

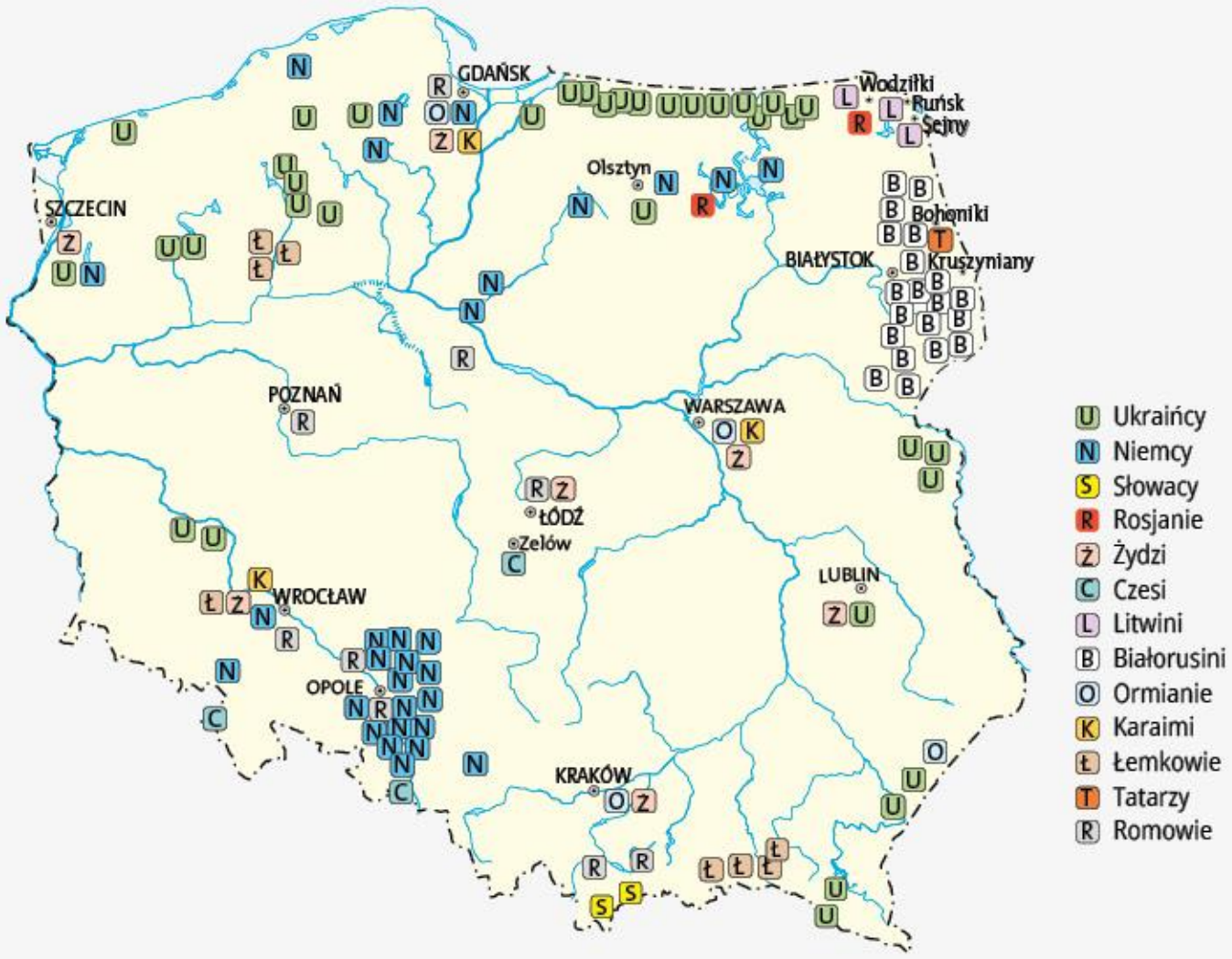

Polska jest państwem **jednolitym narodowościowo**. To radykalna zmiana w porównaniu ze stanem sprzed II wojny światowej. Na podstawie spisu powszechnego z 1931 r., podczas którego respondenci byli pytani o swój język ojczysty, można przyjąć, że terytorium II Rzeczypospolitej zamieszkiwało 68,9% Polaków, 13,9% Ukraińców, 8,6% Żydów, 3,1% Białorusinów i 2,3% Niemców. Powojenna zmiana struktury narodowościowej Polski była spowodowana m.in. eksterminacją przedstawicieli mniejszości narodowych przez nazistowskie Niemcy, zmianami granic Polski, wojennymi i powojennymi migracjami, polityką władz komunistycznej Polski, które dążyły do ujednolicenia polskiego społeczeństwa.

Z ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego przeprowadzonego w 2021 r. wynika, że obecnie w Polsce mieszka 3,5% osób, które zadeklarowały narodowość inną niż polska; najczęściej zadeklarowały równocześnie narodowość polską jako drugą (albo pierwszą). Od 2005 r. władze Polski uznają istnienie na swoim terytorium 9 **mniejszości narodowych** (Niemcy, Ukraińcy, Białorusini, Rosjanie, Litwini, Żydzi Ormianie, Czesi, Słowacy), 4 **mniejszości etniczne** (Romowie, Łemkowie, Tatarzy, Karaimi) i 1 **społeczność posługującą się językiem regionalnym** (Kaszubi). Z tego samego spisu dowiadujemy się, że terytorium Polski zamieszkuje ponad 100 narodowości, z których większość nie posiada statusu mniejszości narodowej ani etnicznej. Najliczniejszą z nich są Ślązacy.

Struktura narodowościowa Polski XXI w.

Identyfikacje narodowo-etniczne mieszkańców Polski w 2011 r.

Narodowość (przynależność narodowa lub etniczna) – deklaratywna, oparta na subiektywnym odczuciu, indywidualna cecha każdego człowieka, wyrażająca jego związek emocjonalny (uczuciowy), kulturowy lub wynikający z pochodzenia rodziców (genealogiczny) z określonym narodem lub wspólnotą etniczną.

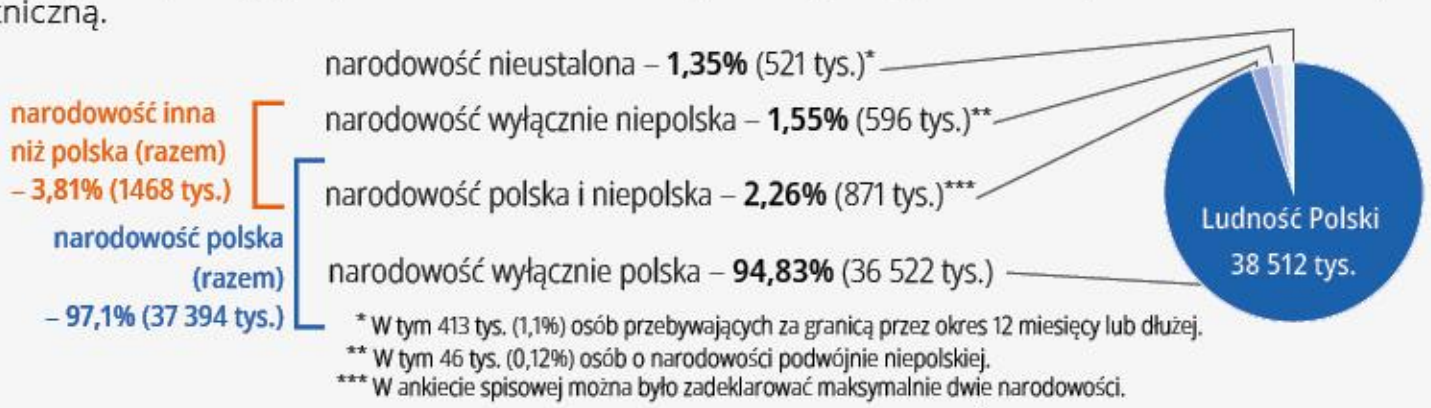

* W tym 413 tys. (1,1%) osób przebywających za granicą przez okres 12 miesięcy lub dłużej.
** W tym 46 tys. (0,12%) osób o narodowości podwójnie niepolskiej.
*** W ankiecie spisowej można było zadeklarować maksymalnie dwie narodowości.

Źródło: Narodowy Spis Powszechny 2011 r.

Mniejszości narodowe i etniczne oraz społeczność posługująca się językiem regionalnym mają prawo do:
- dostępu do publicznych mediów,
- zachowania i rozwoju własnej tożsamości narodowej (w tym praktykowania religii, posługiwania się własnym językiem, rozwijania własnej kultury, wydawania książek i czasopism),
- zakładania instytucji o charakterze narodowym (edukacyjnych, kulturalnych, religijnych),
- używania i pisowni imion i nazwisk zgodnie z zasadami pisowni ich języka (w przypadku pisowni w innym alfabecie niż łaciński podlegają one transliteracji),
- tablic informacyjnych (miejscowości, obiektów fizjograficznych lub ulic) w dwóch językach – polskim i mniejszości (jeśli mniejszość stanowi co najmniej 20% mieszkańców miejscowości lub jeśli zgodę na takie tablice wyrazi co najmniej 50% mieszkańców miejscowości),
- nauki we własnym języku lub nauki własnego języka,
- używania własnego języka jako języka pomocniczego w gminach (jeśli mniejszość stanowi co najmniej 20% mieszkańców gminy), czyli języka do kontaktów z organami gminy zarówno w formie pisemnej, jak i ustnej,
- zwolnienia z 5-procentowego progu wyborczego komitetów wyborczych w wyborach do Sejmu RP (tylko komitety rejestrowane przez mniejszości narodowe).

W Polsce nie wolno:
- stosować środków mających na celu asymilację osób należących do mniejszości bez ich woli,
- dyskryminować osób należących do mniejszości.

Akty prawne regulujące sytuację mniejszości w Polsce:

1) polskie:
   - Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r.,
   - Ustawa z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym,

2) międzynarodowe:
   - Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. (ratyfikowana przez Polskę w 1993 r.),
   - Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r. (ratyfikowany przez Polskę w 1973 r.),
   - Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych z 1 lutego 1995 r. (ratyfikowana przez Polskę w 2000 r.).

Narodowości posiadające status mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w 2021 roku

Narodowość		Deklarowana narodowość (tys.)	
		ogółem	w tym razem z narodowością polską
Mniejszości narodowe	Niemcy	132,5	38,7
	Ukraińcy	79,4	62,9
	Białorusini	54,3	41,9
	Żydzi	15,7	7,2
	Rosjanie	14,8	10,2
	Litwini	9,7	7,6
	Ormianie*	3,6	1,5
	Czesi*	3,4	2,2
	Słowacy*	3,2	1,1
Mniejszości etniczne	Romowie	11,8	8,0
	Łemkowie	12,7	8,6
	Tatarzy*	1,9	1,1
	Karaimi*	0,3	
Społeczność posługująca się językiem regionalnym – Kaszubi		176,9	14,6

* Dane Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r.

Najliczniejsze narodowości nieposiadające status mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w 2021 roku.

Narodowość	Deklarowana narodowość (tys.)	
	ogółem	w tym razem z narodowością polską
Ślązacy	585,7	231,8
Anglicy	48,7	4,0
Amerykanie	25,1	2,3
Włosi	17,7	3,1
Francuzi	13,0	1,9

Źródło: GUS, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021, *Wstępne wyniki NSP 2021 w zakresie struktury narodowo-etnicznej oraz języka kontaktów domowych*, 11.04.2023 r.

Przykłady dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności z językiem regionalnym w Polsce:
- zwyczaje, np. kaszubskie wielkanocne smaganie dziewcząt jałowcem, ścinanie kani w wigilię św. Jana, kodeks romanipen, polterabend na Śląsku i Kaszubach, żydowskie święto Purim, Festiwal Tradycji i Kultury Tatarów Polskich w Kruszynianach, białoruskie Kupalle;
- kuchnia, np. litewskie kartacze, tatarski pierekaczewnik, niemieckie spatzle;
- symbole, np. czarno-złota flaga Kaszub lub herb z czarnym gryfem na złotym polu, romska flaga etniczna;
- religia, np. Kościół ormiańsko-apostolski, Kościół ewangelicko-augsburski, staroobrzędowcy, religia mojżeszowa.

4.4. Sytuacja mniejszości narodowych w wybranych państwach europejskich

W państwach europejskich grupy mniejszościowe są różnie traktowane. Przyjmuje się, że w Europie wykształciły się **dwa systemy ochrony mniejszości narodowych**:

1. System, dla którego charakterystyczny jest brak lub niewielka liczba uregulowań prawnych dotyczących ochrony praw mniejszości. Obowiązuje on w takich państwach, jak: Szwecja, Niemcy i Bułgaria.

   - **Szwecja** – Szwedzi stanowią ok. 87% ludności tego kraju. W konstytucji istnieje ogólny zapis o zakazie dyskryminacji ze względu na rasę, pochodzenie czy wyznawaną religię. Wszyscy obywatele są równi wobec prawa. Niechęć do uznawania mniejszości narodowych i ich prawa do posługiwania się własnym językiem utrzymywała się w Szwecji stosunkowo długo. Oficjalna polityka została stworzona w latach siedemdziesiątych XX w. Zaczęto wówczas mówić o wolności wyboru zakresu integracji imigrantów ze społeczeństwem szwedzkim. Przeprowadzono reformę języka ojczystego, która umożliwiła dzieciom imigrantów naukę w szkole we własnym języku, ale w ograniczonym stopniu (nauka w języku mniejszości jest prowadzona jedynie w młodszych klasach). Mniejszości są zmuszone samodzielnie dbać o przetrwanie własnego języka i kultury.

   - **Republika Federalna Niemiec** – najważniejszym kryterium uznania grupy etnicznej za mniejszość narodową jest okres zamieszkania na terytorium kraju. W Niemczech są cztery uznane mniejszości narodowe: duńska, serbołużycka, fryzyjska oraz niemieccy Romowie i Sinti. Mniejszości narodowe w Niemczech otrzymują co prawda dotacje na działalność kulturalną i edukacyjną oraz na media, ale każdą z nich na innych zasadach. Polacy, choć stanowią poważną liczebnie grupę (jest ich ponad 2 mln, są drugą – po Turkach – grupą migrantów na terytorium RFN), są słabo zorganizowani (brak np. aktywnych przywódców polonijnych), a władze niemieckie są nastawione raczej na integrację, a nie na wspieranie rozwoju mniejszości polskiej. Tylko 3% młodych Polaków może w Niemczech podejmować naukę języka polskiego jako języka ojczystego.

   - **Bułgaria** – system prawny nie uznaje pojęć takich jak *mniejszość narodowa* czy *mniejszość etniczna*, używa się określeń *grupy religijne* i *grupy językowe*. Konstytucja zabrania działalności partiom etnicznym. Żadna z mniejszości nie jest objęta ochroną prawną.

2. System, w którym został stworzony pewien rodzaj ochrony dla mniejszości, z reguły zapisany ustawie zasadniczej lub innych ustawach. Jest on charakterystyczny dla takich państw, jak Austria czy Węgry.

   - **Austria** – w tym kraju rozróżnia się mniejszości autochtoniczne i mniejszości napływowe. Jedynie pierwsza grupa korzysta z szerokiego katalogu uprawnień. Są one zapisane w Ustawie o grupach narodowościowych i określają m.in. prawo do używania własnego języka w urzędach, stosowania podwójnego nazewnictwa, zakładania własnych organizacji i korzystania z państwowych środków finansowych. W Austrii funkcjonują także Narodowościowe Rady Doradcze reprezentujące interesy kulturalne, społeczne i gospodarcze grup etnicznych.

   - **Węgry** – prawo uznaje trzynaście oficjalnych mniejszości. Państwo jest zobowiązane do zachowania dziedzictwa kulturowego mniejszości oraz gwarantuje prawo do ochrony języka i kultury, używania nazw geograficznych i imion własnych w językach mniejszości. Mniejszości na Węgrzech mają własne media, rząd wspiera inicjatywy lokalne, dotuje budowę szkół i ośrodków kulturalnych. W parlamencie zasiada 13 rzeczników dbających o interesy swych społeczności.

4.5. Polonia i Polacy za granicą

Mianem **Polonii** określa się Polaków mieszkających poza granicami państwa polskiego. Niekiedy za Polaków (nie za Polonię) uznaje się osoby, które pozostały poza granicami Polski w wyniku działań wojennych z lat 1939–1945.

Obchody stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości – parada Polonii w Chicago

Przyczyny emigracji Polaków

polityczne	ekonomiczne
• represje po powstaniach narodowych XIX w. • okres II wojny światowej • przejęcie władzy przez partię komunistyczną po II wojnie światowej • prześladowania antysemickie (np. emigracja pomarcowa – 1968 r.) • prześladowania z okresu PRL (np. z lat osiemdziesiątych)	• ubóstwo z II połowy XIX w. i początku XX w. (aż do 1939 r.) • trudna sytuacja gospodarcza okresu PRL (np. lata osiemdziesiąte) • problemy gospodarcze po 1989 r.

Szacunkowa liczba Polaków i osób pochodzenia polskiego poza Polską – ok. 21 mln

Europa	Ameryka Pn. i Pd.	Inne kontynenty
Niemcy – 2 000 000 Francja – 1 050 000 Białoruś – 950 000 Rosja – 350 000 Wielka Brytania – 250 000 – 5000 000	Stany Zjednoczone – 10 600 000 Brazylia – 1 800 000 Kanada – 900 000 Argentyna – 450 000 Meksyk – 10 000	Australia – 200 000 RPA – 35 000 Izrael – 4000 Zjednoczone Emiraty Arabskie – 3000 Turkmenistan – 5000

Polonia i jej więź z ojczyzną

Udział Polaków i osób polskiego pochodzenia w ogólnej liczbie ludności poszczególnych państw

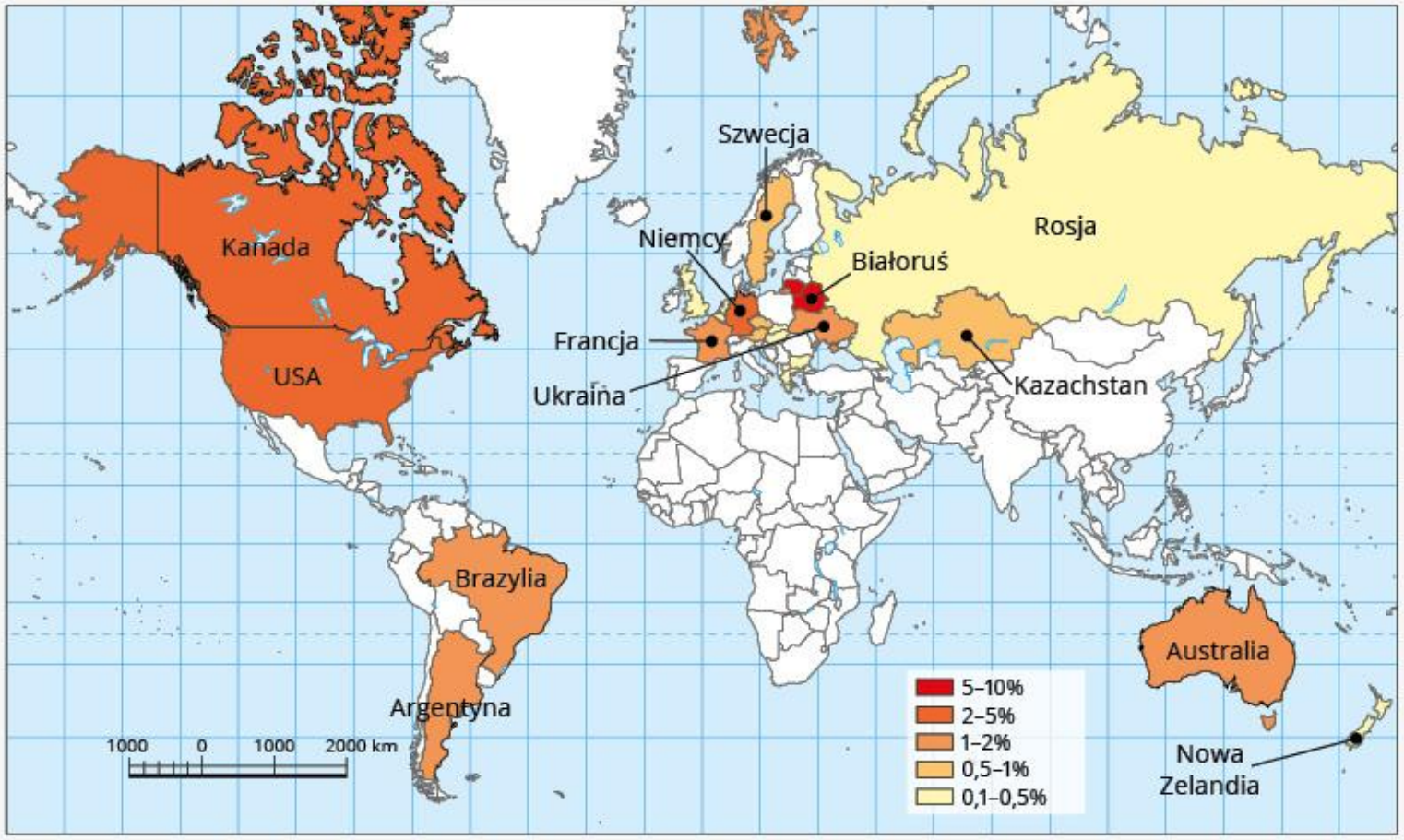

Dokumentem potwierdzającym przynależność do narodu polskiego jest **Karta Polaka**. Jej otrzymanie nie oznacza posiadania polskiego obywatelstwa. Aby ją otrzymać, należy spełnić następujące warunki:
– wykazać związek z polskością (podstawowa znajomość języka polskiego, kultywowanie polskich tradycji i zwyczajów),
– złożyć pisemną deklarację przynależności do narodu polskiego w obecności konsula,
– wykazać przynależność do narodu polskiego (narodowość polska co najmniej jednego z rodziców lub dziadków albo dwojga pradziadków, ewentualnie zaświadczenie organizacji polskiej lub polonijnej o aktywnym zaangażowaniu w działalność na rzecz języka i kultury polskiej mniejszości narodowej przez okres co najmniej ostatnich trzech lat).

Karta Polaka jest ważna 10 lat (jeśli została przyznana osobie, która ukończyła 65 lat, jest ważna na czas nieokreślony).

Posiadacz Karty Polaka ma prawo do:
– zwolnienia z obowiązku posiadania zezwolenia na pracę oraz podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej na takich samych zasadach, co obywatele polscy;
– odbywania studiów, studiów doktoranckich oraz innych form kształcenia, a także uczestniczenia w badaniach naukowych i pracach rozwojowych;
– korzystania ze świadczeń opieki zdrowotnej w stanach nagłych;
– ulgi 37% przy przejazdach w Polsce w pociągach osobowych, pospiesznych i ekspresowych na podstawie biletów jednorazowych;
– bezpłatnego wstępu do wybranych muzeów państwowych w Polsce;
– pomocy konsula w sytuacji zagrożenia życia lub bezpieczeństwa, w ramach jego kompetencji, z zastosowaniem i poszanowaniem zwyczajów i prawa międzynarodowego,
– zwolnienia z opłat konsularnych za:
– przyjęcie i rozpatrzenie wniosku o wydanie wizy krajowej w celu korzystania z uprawnień wynikających z posiadania Karty Polaka;
– przyjęcie i opracowanie wniosku o nadanie obywatelstwa polskiego;
– otrzymania świadczenia pieniężnego na częściowe pokrycie utrzymania w Polsce w przypadku złożenia wniosku o pobyt stały (świadczenie pieniężne przyznaje się na okres do 9 miesięcy);
– pierwszeństwa przy ubieganiu się o pomoc finansową przeznaczoną na wspieranie Polaków za granicą.

Wiza krajowa w celu **repatriacji** może być wydana osobie, która spełnia łącznie następujące warunki:
– jest polskiego pochodzenia;
– przed dniem wejścia w życie ustawy (to jest przed dniem 1 stycznia 2001 r.) zamieszkiwała na stałe na terytorium obecnych Republiki Armenii, Republiki Azerbejdżanu, Gruzji, Republiki Kazachstanu, Republiki Kirgiskiej, Republiki Tadżykistanu, Turkmenistanu, Republiki Uzbekistanu albo azjatyckiej części Federacji Rosyjskiej.

Za osobę polskiego pochodzenia uznaje się osobę deklarującą narodowość polską i spełniającą łącznie dwa warunki:
– co najmniej jedno z jej rodziców lub dziadków albo dwoje pradziadków było narodowości polskiej;
– wykaże ona swój związek z polskością. [...]

Decyzję w sprawie uznania wnioskodawcy za osobę polskiego pochodzenia wydaje **konsul**.
– Wiza krajowa w celu repatriacji może być również wydana małżonkowi oraz zstępnym do czwartego stopnia (a także ich małżonkom) osoby spełniającej warunki wydania wizy krajowej w celu repatriacji, [...] jeżeli zamierzają z nią przybyć do Polski z zamiarem osiedlenia się na stałe.
– W drodze repatriacji nabywa obywatelstwo polskie również małoletni pozostający pod władzą rodzicielską repatrianta. Jednakże w przypadku, gdy repatriantem jest tylko jedno z rodziców, małoletni nabywa obywatelstwo polskie jedynie za zgodą drugiego z rodziców, wyrażoną w oświadczeniu złożonym przed konsulem.
– Małoletni, który ukończył 16 lat, może nabyć polskie obywatelstwo w drodze repatriacji jedynie po wyrażeniu na to jego zgody.

Źródło: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, https://www.gov.pl/web/mswia/kto-moze-ubiegac-sie-o-repatriacje (dostęp: 04.12.2021).

4.6. Wielowarstwowość tożsamości narodowej

Królestwo Belgii – nie istnieje jednorodna, narodowa tożsamość belgijska. Belgowie czują się Flamandami, Walonami i Brukselczykami. Silna jest tam także mniejszość niemiecka. Językami urzędowymi są niderlandzki, francuski i niemiecki.

Flamandowie	Walonowie
• spokrewnieni z Holendrami • używają języka niderlandzkiego • są przeważnie katolikami • zamieszkują głównie Flandrię w północnej części Belgii	• są narodem romańskim • używają języka francuskiego (nieformalnie także walońskiego) • są przeważnie katolikami • zamieszkują głównie Walonię w południowej części Belgii
Flaga flamandzka	Flaga walońska

Królestwo Hiszpanii – zróżnicowane etnicznie, co jest przyczyną licznych konfliktów. Poszczególne regiony posiadają autonomię, ale w niektórych widoczne są tendencje separatystyczne (np. Katalonia, gdzie w 2017 r. zorganizowano nielegalne referendum niepodległościowe, czy Kraj Basków, gdzie działała, zawieszona obecnie, terrorystyczna organizacja ETA). Językiem urzędowym jest kastylijski (potocznie zwany hiszpańskim) oraz regionalnie także: kataloński, baskijski, galicyjski i aranejski. Każdy obywatel Hiszpanii ma obowiązek znać język kastylijski. Główne społeczności regionalne Hiszpanii to Katalończycy, Baskowie i Galisyjczycy.

Konfederacja Szwajcarska – naród szwajcarski składa się z przedstawicieli etnicznie różnych, ale połączonych przywiązaniem do swojego państwa i małej ojczyzny (kantonu). Różnią się oni religią (katolicy, protestanci), językiem (niemiecki, francuski, włoski, retoromański, inaczej romansz) oraz pochodzeniem (wpływy celtyckie, galijskie, germańskie, łacińskie i retyckie). W konstytucjach poszczególnych kantonów określono język lub języki urzędowe obowiązujące na danym obszarze. Absolwent wyższej uczelni powinien porozumiewać się przynajmniej w trzech językach.

Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej – państwo wieloetniczne, zarówno na skutek historycznego podziału na cztery części składowe (Anglia, Walia, Szkocja, Irlandia Północna), jak i dużego napływu imigrantów (po 2004 r. masowo imigrowali także Polacy, którzy stali się trzecią mniejszością w Wielkiej Brytanii).

Anglicy	Szkoci	Walijczycy	Irlandczycy
• język angielski • zwolennicy jedności Wielkiej Brytanii	• język angielski (odmiana szkocka), gaelicki szkocki, scots • silny, choć niedominujący ruch na rzecz niepodległości Szkocji (w referendum niepodległościowym w 2014 r. za odrębnością głosowało 45% uczestników)	• język walijski (choć większość posługuje się angielskim) • zwolennicy funkcjonowania w ramach Wielkiej Brytanii, stawiający sobie jednak za cel uzyskanie większej autonomii	• język irlandzki (choć większość posługuje się angielskim) • stosunek do Wielkiej Brytanii jest uzależniony od natężenia konfliktu między protestantami a katolikami

4.7. Różne modele polityki państw wobec imigrantów

Państwa reprezentują różny stosunek do imigrantów:
– całkowita nieufność i brak jakichkolwiek działań mających na celu integrację; traktowanie ich jako obcych, którzy przybyli tylko na krótki okres,
– włączanie imigrantów w szeregi społeczeństwa (może ono przybrać różny wymiar).

Polityka włączania imigrantów

Model unifikacji/asymilacji	Model integracji	Model wielokulturowości
1) założenie, że imigranci to przyszli obywatele państwa 2) brak wsparcia dla podtrzymania etnicznej odrębności imigrantów 3) przekonanie o różnicach etnicznych jako źródłach konfliktów	1) założenie, że odrębność etniczna imigrantów to ich prywatna sprawa 2) brak wsparcia dla podtrzymania etnicznej odrębności imigrantów, gdyż byłoby to niezgodne z zasadą równości 3) akceptacja istnienia odrębnych grup etnicznych	1) założenie, że imigranci mają prawo do etnicznej odrębności 2) przyznanie obywatelstwa nie oznacza likwidacji tej odrębności 3) wspieranie i ochrona wielokulturowości, wielonarodowości, wielojęzyczności

Trudności integracji imigrantów (zwłaszcza przybywających do Europy z innych kontynentów) z ludnością państwa, w którym zamieszkali, najczęściej wynikają z: różnic kulturowych (w tym obyczajowych i religijnych), braku znajomości języka, braku wykształcenia, stereotypów, sytuacji finansowej imigrantów, niechętnego nastawienia samych imigrantów do integracji.

Model polityki włączania imigrantów ma wpływ na ich **akulturację** (przyjęcie innej kultury) i **asymilację**.

Według Emory'ego Bogardusa, akulturacja może być:
– niezamierzona – wynikająca z kontaktu pomiędzy różnymi kulturami, prowadząca do naturalnych zapożyczeń,
– demokratyczna – odbywająca się w ramach pluralizmu kulturowego w krajach o partnerskich stosunkach między różnymi społecznościami,
– narzucona – będąca efektem dominacji jednej kultury nad drugą i skutkująca najczęściej wyeliminowaniem słabszej tożsamości kulturowej.

Według Hieronima Kubiaka, asymilacja może być:
– przymusowa,
– dobrowolna,
– kierowana,
– narodowa,
– państwowa.

4.8. Rdzenne grupy autochtoniczne w wybranych państwach

Autochtoni to rdzenna ludność danego obszaru, czyli ludność tubylcza (z greckiego *autochthon* – z tej ziemi). Obecnie są to przeważnie potomkowie tych, którzy zamieszkiwali swoje ziemie przed okresem kolonizacji lub podboju. Przyjmuje się, że na świecie jest ok. 5 **tysięcy grup autochtonicznych** (ok. 6% ludności świata w 70 krajach). W wielu regionach można zaobserwować proces zanikania kultury ludności tubylczej – to wynik polityki władz (wcześniejszej bądź obecnej), powolnej asymilacji lub globalizacji. W 1994 r. ONZ ustanowiła 9 sierpnia Dniem Ludności Rdzennej (Tubylczej).

Przykłady ludności autochtonicznej na świecie

Kraj	Ludność i jej charakterystyka	
Australia	**Aborygeni** – stanowią ok. 2–3% populacji – wypierani z żyznych terenów w głąb kontynentu przez Europejczyków – w latach 1894–1897 zbrojny bunt Aborygenów – metody przymusowej asymilacji do połowy XX w.: • rezerwaty • odbieranie dzieci (tzw. stracone [skradzione] pokolenie) – szkoły z internatem lub adopcja – pełnia praw wyborczych od 1965 r. – w 1992 r. Sąd Najwyższy uznał istnienie tubylczego prawa (tytułu) własności ziemi – prawa wyborcze od 1984 r. – w 2008 r. premier Australii wygłosił w parlamencie przemówienie, w którym przeprosił Aborygenów za dyskryminację i prześladowania	 Aborygeni-wojownicy australijscy podczas pokazu tańca
Federacja Rosyjska	Np. **Buriaci, Jakuci, Tuwińcy, Chakasowie, Ałtajczycy, Nieńcy** – polityka carskiej Rosji: • rosyjskie osadnictwo • intensywna eksploatacja • narzucanie danin • zdziesiątkowanie ludności (polityka caratu, choroby, głód, alkoholizm) – polityka po rewolucji 1917 r.: • nadanie pewnej autonomii • jednoczesny proces wynaradawiania, np. oderwanie dzieci od własnych grup etnicznych (szkoły) • możliwość kariery dla osób rosyjskojęzycznych • rozpijanie autochtonów – polityka Federacji Rosyjskiej: • początkowo dostęp do własnych mediów, szkolnictwa • przywileje polityczne (np. własny parlament) • od początku XXI w. stopniowe ograniczanie samodzielności oraz wzrost niechęci w związku z rozwijającym się nacjonalizmem rosyjskim	 Buriaci w tradycyjnych strojach

Kraj	Ludność i jej charakterystyka	
Kanada	**Inuici, Metysi** (określenia *Eskimosi* i *Indianie* są uważane za rasistowskie), – stanowią ok. 5% populacji – posiadają status prawny tzw. Pierwotnych Narodów Kanady – Ustawa o Indianach z 1876 r. • narzucenie europejskich form rządów i przywództwa • stworzenie rezerwatów • zakaz obchodzenia tradycyjnych świąt • stworzenie przymusowych szkół z internatem – od 2008 r. władze Kanady wielokrotnie przepraszały za wcześniejszą politykę wobec autochtonów – wielu tubylców uważa to jednak za puste słowa i sądzi, że ich sytuacja wciąż niewiele się zmieniła, a Ustawa o Indianach obowiązuje z pewnymi zmianami	 Inuicka rodzina w tradycyjnych strojach
Stany Zjednoczone Ameryki	**Indianie** – stanowią mniej niż 1% populacji – prześladowani od początku kolonizowania tych obszarów: • rzezie rdzennych Indian • rezerwaty • przymusowe szkoły z internatem, • przymusowa sterylizacja – Ustawa o reorganizacji Indian z 1934 r. umożliwiła: • zakończenie procesu dzielenia ziem plemiennych • zorganizowanie władz samorządowych w rezerwatach • ustanowienie funduszu kredytowego na rozwój przedsiębiorczości i funduszu stypendialnego dla uczniów – Ustawa o ochronie praw obywatelskich Indian z 1968 r. gwarantowała: • swobodę wyznania, praktyk religijnych, wypowiedzi, publikacji, zgromadzeń • ochronę własności	 Indianie podczas tradycyjnego tańca

W 2009 r. ONZ stworzyła raport *Kondycja ludności rdzennej na świecie*. Wynika z niego, że wciąż ludność autochtoniczna w wielu miejscach jest ofiarą dyskryminacji, doświadcza wykluczenia politycznego i ekonomicznego, jest słabo wykształcona, biedna, a jej prawa są często naruszane.

5

Państwo, myśl polityczna i demokratyzacja

5.1. Władza

Tak więc na pierwszym miejscu stawiam jako ogólną skłonność wszystkich ludzi stałe i nieznające spoczynku pragnienie coraz to większej mocy [władzy], które ustaje dopiero ze śmiercią.

Thomas HOBBES (1588–1679)
angielski filozof

Władza demoralizuje, a władza absolutna demoralizuje absolutnie.

John ACTON (1834–1902)
angielski filozof

Żadne rozstanie na świecie nie jest tak bolesne jak rozstanie z władzą.

Charles M. TALLEYRAND (1754–1838)
francuski polityk

Władza

Władza jest zjawiskiem społecznym, które stanowi niezwykle istotny czynnik warunkujący ludzkie działanie. Bez władzy nie mogą funkcjonować pionowe (hierarchiczne) struktury społeczne, ponieważ gwarantuje ona zachowanie w nich podstawowego ładu.

Istnieje wiele definicji władzy. Jedną z najbardziej znanych jest **definicja** jednego z ojców socjologii **Maxa Webera** (1864–1920), który twierdził, że „władza oznacza szansę przeprowadzenia swej woli, także wbrew oporowi, w ramach pewnego stosunku społecznego, bez względu na to, na czym ta szansa polega".

Władza polityczna

Władza polityczna – rodzaj władzy umożliwiający świadome (dyskretne i jawne) modyfikowanie zachowań całych społeczności przez podejmowanie i egzekwowanie decyzji (narzucanie także siłą swojej woli innym). Zjawisko władzy politycznej (w tym państwowej) stanowi podstawowy problem polityki i od wieków znajduje się w centrum zainteresowania nauk społecznych, a zwłaszcza nauki o polityce. Nie każda władza jednak jest władzą polityczną, np. władza rodzicielska (ojca lub matki nad dziećmi) czy ekonomiczna (kierownika nad pracownikiem).

Cechy władzy politycznej:
– jest związana z istnieniem państwa i ma charakter zorganizowany;
– jest realizowana w różnorodnych strukturach (organach, instytucjach, partiach, związkach);
– jest sprawowana na podstawie formalnych norm społecznych albo bez podstawy normatywnej;
– stanowi mechanizm kontroli zachowań społeczeństwa;
– może być instrumentem realizacji potrzeb i interesów obywateli.

Władza państwowa

Władza państwowa – szczególny rodzaj władzy politycznej, sprawowanej na określonym terytorium, nad którym państwo posiada kontrolę, przy pomocy wyodrębnionych organów, które mają prawo stosować środki zorganizowanego przymusu.

Cechy wyróżniające władzę państwową:
– ma charakter pierwotny (nie jest wyprowadzana z innej władzy);
– jest sprawowana na określonym terytorium;

– jest niepodzielna (nie może być wykonywana przez podmioty niepubliczne);
– jest niezależna od innych władz na terytorium państwa i poza nim;
– ma charakter trwały (nieustający);
– jest realizowana na podstawie norm prawnych i przy ich udziale;
– jest urzeczywistniana w sposób zinstytucjonalizowany (przez organy państwowe);
– może stosować legalnie (zgodnie z prawem) środki przymusu, także przymusu bezpośredniego.

Legitymizacja (prawomocność) władzy według Maxa Webera

Panowanie jest autorytarną władzą wydawania rozkazów.

Max WEBER (1864–1920)
niemiecki socjolog

Legitymizacja (prawomocność) władzy – cecha władzy politycznej, która opiera się na przyzwoleniu społeczeństwa, by rządzący podejmowali wiążące decyzje w ich imieniu.

Max Weber odróżniał szersze pojęcie *władza*, która może, ale nie musi być prawomocna, od węższego pojęcia *panowanie*, które prawomocne być musi. Według tego niemieckiego socjologa panowanie oznacza „szansę znalezienia wśród określonej grupy ludzi posłuchu dla pewnych lub dla wszystkich rozkazów" pod wpływem ich przekonania o prawomocności władzy (uznania władzy politycznej przez tych, którzy jej podlegają).

„CZYSTE" TYPY PANOWANIA (legitymizacja władzy wg Webera)

tradycyjne	charyzmatyczne	legalne (racjonalne)
wiara w tradycyjną prawomocność „odwiecznej" władzy, w „to, co zawsze było": pan – służba – poddani (rodzina, państwo patriarchalne, monarchia patrymonialna)	wiara w niezwykłe umiejętności i przymioty władzy, w „to, co niecodzienne", w autorytet osobisty wynikający z charyzmy: przywódca – uczniowie – zwolennicy (wspólnota religijna, państwo autorytarne)	posłuszeństwo wobec bezosobowego prawa, które określa, co, komu i w jakim stopniu przysługuje: przełożony – urzędnik – obywatel (przedsiębiorstwo, partia, państwo demokratyczne)

Max Weber uważał, że „czyste typy [panowania] oczywiście rzadko można spotkać w rzeczywistości" – regułą jest ich współwystępowanie i wzajemne przenikanie się.

Mechanizmy sprawowania władzy

Kiedy chodzi bowiem o ocalenie ojczyzny, nie wolno kierować się tym, co słuszne lub niesłuszne, litościwe lub okrutne, chwalebne lub sromotne. Nad wszystko inne zważać należy wtedy na to, aby zapewnić jej przetrwanie i uratować jej wolność.

Niccolò MACHIAVELLI (1469–1527)
włoski filozof

Makiawelizm – w ścisłym znaczeniu oznacza myśl polityczną Niccola Machiavellego oraz aktywność odwołujących się do niego polityków, nazywanych „politycznymi realistami" (np. kardynał Armand Jean de Richelieu, książę Charles Maurice de Talleyrand). Jej istotą jest rozumienie polityki przez pryzmat skuteczności, która jest konieczna dla zachowania państwa, oraz kierowanie się racją stanu, przy założeniu nieuchronności stosowania środków moralnie nagannych. Jej źródłem był antropologiczny pesymizm Machiavellego – przekonanie, że „można [...] o ludziach w ogóle powiedzieć, że są niewdzięczni, zmienni, kłamliwi, unikający niebezpieczeństw i chciwi zysku; gdy im czynisz dobrze, wszyscy są ci oddani [...] – lecz odwracają się, gdy się w potrzebie znajdziesz".

– *Otóż niezbędnym jest dla księcia, który pragnie utrzymać się, aby potrafił nie być dobrym i zależnie od potrzeby posługiwał się lub nie posługiwał dobrocią.*
– *Musicie bowiem wiedzieć, że dwa są sposoby prowadzenia walki: jeden – prawem, drugi – siłą; pierwszy sposób jest ludzki, drugi zwierzęcy, lecz ponieważ częstokroć pierwszy nie wystarcza, wypada uciekać się do drugiego.* [...] *Trzeba przeto być lisem, by wiedzieć, co sidła, i lwem, by postrach budzić u wilków.*
– *Mądry pan nie może ani nie powinien dotrzymywać wiary, jeżeli takie dotrzymywanie przynosi mu szkodę.*

– *Książę* [...] *musi częstokroć działać wbrew wierności, wbrew miłosierdziu, wbrew ludzkości, wbrew religii. Trzeba więc, by miał on umysł zdolny do zwrotu,* [...] *nie powinien porzucać dobrego, gdy można, lecz umieć czynić zło, gdy trzeba.*
– *Niech przeto książę oblicza się tak, aby zwyciężać i utrzymać państwo, wtedy środki będą zawsze uważane za godziwe i przez każdego chwalone.*

Niccolò Machiavelli, *Książę*, Warszawa 1987, s. 80–88.

Gdybym w tych sprawach postępował niegodziwie, nie spodobałbym się bogom, a gdybym postępował godziwie, współobywatelom.

CHRYZYP z Soloi (279–207 p.n.e.)
grecki filozof
(zapytany, czemu nie zajmuje się działalnością polityczną)

Etyka przekonań czy etyka odpowiedzialności? (postawy polityków wg Maxa Webera)

ETYKA PRZEKONAŃ CZY ETYKA ODPOWIEDZIALNOŚCI

Etyka przekonań
Polityk bierze pod uwagę wartość etyczną swoich działań (motywy moralne). Najwyżej stawia wyznawane przez siebie wartości. Uznaje, że realizacja jego idei jest ważniejsza niż uboczne negatywne skutki jego działań. Uważa, że nawet jeżeli popełnia przy tym czyny złe, to robi tak dla wyższych racji, kierując się wewnętrzyny imperatywem. Często postępują tak ludzie rewolucyjnej bądź religijnej wiary.

Etyka odpowiedzialności
Polityk bierze pod uwagę skutki swoich działań. Przedkłada pragmatyzm nad ideową bezkompromisowość. Wierzy, że świat jest etycznie irracjonalny: z dobra może wyniknąć zło, a ze zła dobro; dobro nie musi być nagrodzone, a zło potępione i ukarane. Potrafi zrezygnować ze swojego sumienia na rzecz skuteczności działania (dobro i skuteczność nie muszą bowiem iść w parze, kto tego nie widzi – pisał M. Weber – ten faktycznie jest dzieckiem pod względem politycznym).

5.2. Państwo

Państwo to abstrakcja, a rzeczywistość to zespół urzędników, w których interesie leży, aby państwo, czyli oni sami, mieli jak największą władzę.

o. Józef M. BOCHEŃSKI (1902–1995)
polski filozof

Państwo jest korporacją osiadłego ludu, wyposażoną w bezpośrednią, samorodną władzę zwierzchnią.

Georg JELLINEK (1851–1911)
niemiecki prawnik

Klasyczna (trójelementowa) definicja państwa

państwo = terytorium + ludność + władza

Państwo – polityczna i terytorialna organizacja społeczeństwa, wyposażona w suwerenne organy władzy legalnie stosujące przymus, do której przynależność ma sformalizowany charakter.

Państwo jako organizacja:
– **polityczna** – ma zorganizowaną władzę publiczną (administracyjną, ustawodawczą, sądowniczą i kontrolną), która jest organizatorem życia obywateli oraz mediatorem w razie konfliktów między nimi;
– **terytorialna** – dysponuje określonym obszarem (lądowym, morskim, powietrznym, placówkami dyplomatycznymi), które kontroluje i broni; bycie obywatelem państwa jest najczęściej związane z zamieszkiwaniem na jego terytorium;

– **legalnie stosująca przymus** – systematycznie i jawnie stosuje przymus wobec swoich obywateli (ściąganie podatków, obowiązek nauki, sądy, sankcje prawne, policja, siły zbrojne), dążąc do monopolu w tym względzie;
– **suwerenna** – wewnętrznie (państwo posiada zwierzchnią władzę nad terytorium i obywatelami, zmienia ustrój i stanowi prawa, ma monopol na broń i środki przymusu); zewnętrznie (państwo nawiązuje równorzędne stosunki z innymi państwami, prowadzi niezależną od innych państw i organizacji międzynarodowych politykę wewnętrzną i zagraniczną);
– **sformalizowanej przynależności** – ma monopol na nadawanie i ewentualnie odbieranie obywatelstwa według zasad przez siebie ustalonych.

Okazuje się [...], *że państwo należy do tworów natury, że człowiek jest z natury stworzony do życia w państwie, taki zaś, który z natury, a nie przez przypadek żyje poza państwem, jest albo nędznikiem, albo nadludzką istotą.*

ARYSTOTELES (384–322 p.n.e.)
grecki filozof

Teorie powstawania (genezy) państwa

Teoria	Autor (prekursor)	Czas powstania	Treść
naturalna	Platon, Arystoteles	IV w. p.n.e.	Człowiek jest stworzony do życia w państwie, które powstało na drodze naturalnego rozwoju (od rodziny, przez gminę, do państwa), żeby zapewnić ludziom szczęśliwe życie.
teistyczna (teologiczna)	św. Augustyn, św. Tomasz z Akwinu	IV–V w., XIII w.	Państwo powstało dzięki zamiarowi Bożemu. Konkretne ustroje państw są dziełem ludzi, ale władza jest nadprzyrodzona i pochodzi od Boga. Dlatego bunt przeciwko niej jest uzasadniony tylko wówczas, gdy władca łamie boskie prawa.
umowy społecznej (kontraktualna)	Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau	XVII, XVIII w.	Państwo było skutkiem umowy (kontraktu) zawartego między członkami społeczeństwa, żyjącymi dotąd w stanie natury, na mocy której jednostki poddały się woli zbiorowej.

Teoria	Autor (prekursor)	Czas powstania	Treść
marksistowska (klasowa)	Karol Marks Fryderyk Engels	XIX w.	Państwo było efektem wzrostu wydajności pracy, powstania własności prywatnej i rozpadu bezklasowych wspólnot rodowo-plemiennych na walczące ze sobą klasy: panującą i poddaną.
podboju (osiedlania się ludów koczowniczych)	Ludwik Gumplowicz Eugen Dühring	XIX w.	Państwo powstało w wyniku podboju słabszych plemion przez plemiona silniejsze, które przejęły w nim władzę i regulowały wszelkie aspekty życia społeczno-politycznego.

POWSTANIE PAŃSTWA WEDŁUG ARYSTOTELESA (384–322 r. p.n.e.)

Kto zaś nie potrafi żyć we wspólnocie albo jej wcale nie potrzebuje, będąc samowystarczalnym, bynajmniej nie jest członem państwa, a zatem jest albo zwierzęciem, albo bogiem. Wszystkim ludziom właściwy jest z natury pęd do życia we wspólnocie, a ten, kto ją pierwszy zestroił, jest twórcą największych dóbr.

Arystoteles, *Polityka*

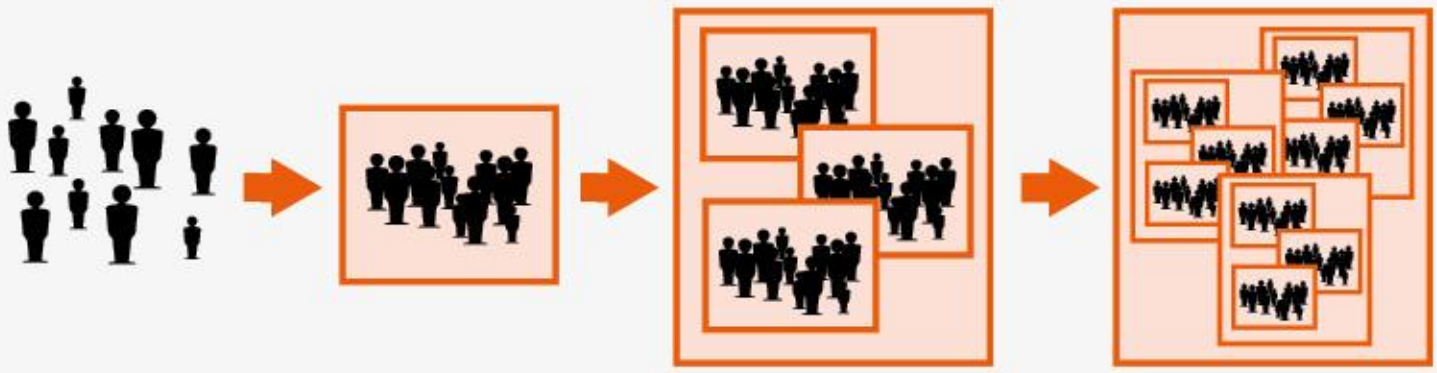

jednostki

dom (rodzina)

Najpierw tedy konieczną jest rzeczą, aby się łączyły ze sobą istoty, które bez siebie istnieć nie mogą, a więc żeńska i męska [...]. *Tak samo zdani są na siebie dla swego zachowania ten, kto włada z natury, i ten, kto mu jest poddany.*

Z obu tych wspólnot powstaje tedy najpierw dom, czyli rodzina.

gmina wiejska

Pierwsza wspólnota większej ilości rodzin dla zaspokojenia potrzeb, wychodzących poza dzień bieżący, stanowi gminę wiejską.

państwo (polis)

Pełna w końcu wspólnota, stworzona z większej ilości gmin wiejskich [...] *jest państwem;* [...] *Każde państwo powstaje zatem na drodze naturalnego rozwoju* [...].

Powstanie państwa według Thomasa Hobbesa (1588–1679)

Jedyną drogą do tego, żeby sobie ustanowić taką moc nad ogółem ludzi, która by była zdolna bronić ich od napaści obcych i od krzywd, jakie sobie czynią wzajemnie [...] *jest przenieść całą ich moc na jednego człowieka albo na jedno zgromadzenie ludzi* [...] *na mocy ugody każdego człowieka z każdym innym* [...]. *I tak powstaje ten wielki Lewiatan.*

Thomas HOBBES, *Lewiatan*, ks. II, r. 17.

POWSTANIE PAŃSTWA WEDŁUG THOMASA HOBBESA (1588–1679 r.)

Jedyną drogą do tego, żeby sobie ustanowić taką moc nad ogółem ludzi, która by była zdolna bronić ich od napaści obcych i od krzywd, jakie sobie sobie czynią wzajemnie [...] jest przenieść całą ich moc na jednego człowieka albo na jedno zgromadzenie ludzi [...] na mocy ugody każdego człowieka z każdym innym [...]. I tak powstaje ten wielki Lewiatan.

Thomas Hobbes, *Lewiatan*, ks. II, r. 17.

stan natury

Ludzie żyją, nie mając nad sobą mocy, która by ich trzymała w stra- chu [...] w stanie takiej wojny, jak gdyby każdy był w wojnie z każdym innym.

umowa społeczna

Uczucia, które skłaniają ludzi do pokoju to strach przed śmiercią, pragnienie takich rzeczy, jakie są potrzebne do wygodnego życia.

państwo

Państwo [...] jest mocodawcą wszystkiego tego, co uczyni lub sprawi w rzeczach dotyczących wspólnego pokoju i bezpieczeństwa.

5.3. Obywatel – obywatelstwo

Obywatelstwo jest podstawowym prawem człowieka, ni mniej, ni więcej, tylko prawem do posiadania praw.

Earl WARREN (1891–1974)
prezes Sądu Najwyższego USA

Obywatel – człowiek (osoba fizyczna) związany z konkretnym państwem trwałym węzłem prawnym i (najczęściej) przebywający na jego terytorium, co przesądza o zakresie jego praw i obowiązków wobec państwa i odwrotnie.

Obywatelstwo – więź prawna łącząca człowieka (osobę fizyczną) z państwem, na mocy której posiada on określone **prawa** i obowiązki **wobec państwa**, a państwo ma **prawa i obowiązki wobec niego.**

Bezpaństwowiec (apatryda, łac. *ápatris* – pozbawiony ojczyzny) – **osoba nieposiadająca żadnego obywatelstwa** (której żadne państwo nie uznaje za swojego obywatela).

Zasady nabywania obywatelstwa

- Prawo krwi (*ius sanguinis*) – nabycie przez dziecko obywatelstwa swoich rodziców/rodzica (także nabycie obywatelstwa w wyniku przysposobienia).
- Prawo ziemi (*ius soli*) – nabycie przez dziecko obywatelstwa tego państwa, na którego terytorium się urodziło (także nabycie przez dziecko, którego rodzice są nieznani, nie posiadają żadnego obywatelstwa albo których obywatelstwo jest nieokreślone, obywatelstwa kraju, w którym się urodziło lub zostało znalezione).

– **Naturalizacja** – nadanie obywatelstwa cudzoziemcowi albo uznanie za obywatela państwa cudzoziemca, który legalnie mieszkał na jego terytorium przez jakiś czas.
– **Małżeństwo** – uznanie za obywatela państwa cudzoziemca, który zawarł związek małżeński z osobą będącą obywatelem tego państwa.
– **Repatriacja** – przywrócenie obywatelstwa państwa cudzoziemcowi, który utracił je nie ze swojej winy.
– **Reintegracja** – przywrócenie obywatelstwa państwa po ustaniu lub unieważnieniu małżeństwa zawartego z cudzoziemcem, które doprowadziło do utraty pierwotnego obywatelstwa.
– **Opcja** – przywrócenie obywatelstwa państwa dziecku, które utraciło je w wyniku wcześniejszego oświadczenia woli swoich rodziców (obywateli dwóch różnych państw).
– Często po spełnieniu **dodatkowych wymogów** (czas zamieszkiwania na terytorium państwa, stałe dochody, znajomość języka, czas trwania małżeństwa itp.).

Procedury nabywania i zrzekania się polskiego obywatelstwa

Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r.
Ustawa o obywatelstwie polskim z 2 kwietnia 2009 r.

Z mocy prawa
– przez urodzenie, gdy:
  • co najmniej jedno z rodziców jest obywatelem polskim,
  • małoletni urodził się na terytorium RP (jego rodzice są nieznani, nie posiadają żadnego obywatelstwa, ich obywatelstwo jest nieokreślone).
– przez znalezienie na terytorium RP, gdy:
  • małoletni został znaleziony, a jego rodzice są nieznani.
– przez przysposobienie, gdy:
  • małoletni cudzoziemiec został przysposobiony przez osobę (osoby) posiadające obywatelstwo polskie (jeżeli przysposobienie pełne nastąpiło przed ukończeniem 16. roku życia).

Nadanie przez Prezydenta RP
– na wniosek cudzoziemca (złożony za pośrednictwem wojewody lub konsula),
– nie wymaga zamieszkiwania na terytorium Polski,
– nie wymaga dowodu utraty lub zwolnienia z obcego obywatelstwa,
– wymaga pozytywnej opinii sporządzonej przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych (na podstawie informacji Komendanta Głównego Policji, Szefa ABW lub innych organów).

Uznanie za obywatela przez wojewodę
– na wniosek cudzoziemca (złożony do wojewody),
– wymaga nieprzerwanego przebywania na terytorium Polski:
  • 2 lata, gdy cudzoziemiec:
    – pozostaje co najmniej od 3 lat w związku małżeńskim zawartym z obywatelem polskim lub
    – nie posiada żadnego obywatelstwa lub
    – posiada status uchodźcy nadany w RP lub
    – posiada polskie pochodzenie.
  • 3 lata, gdy cudzoziemiec:
    – posiada zezwolenie na osiedlenie się, zezwolenie na pobyt rezydenta długoterminowego Wspólnot Europejskich lub na podstawie prawa stałego pobytu,
    – posiada w Polsce stabilne i regularne źródło dochodu,
    – posiada tytuł prawny do zajmowania lokalu mieszkalnego.
  • 10 lat, gdy cudzoziemiec:
    – przebywa legalnie na terytorium RP,
    – posiada zezwolenie na osiedlenie się, zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Wspólnot Europejskich lub na podstawie prawa stałego pobytu,
    – posiada w Polsce stabilne i regularne źródło dochodu,
    – posiada tytuł prawny do zajmowania lokalu mieszkalnego,
    – wymaga pozytywnej opinii na podstawie informacji komendanta wojewódzkiego Policji, dyrektora delegatury ABW lub innych organów,
    – wymaga poświadczonej znajomości języka polskiego.

Przywrócenie polskiego obywatelstwa
– odbywa się na wniosek cudzoziemca (złożony do ministra właściwego do spraw wewnętrznych lub za pośrednictwem konsula),
– dotyczy osób, które utraciły obywatelstwo na podstawie przepisów poprzednio obowiązujących,
– wymaga opinii na podstawie informacji Komendanta Głównego Policji, Szefa ABW lub innych organów.

Utrata polskiego obywatelstwa

– obywatel polski nie może utracić obywatelstwa, chyba że sam się go zrzeknie,
– wniosek o zrzeczenie się obywatelstwa polskiego składa się za pośrednictwem wojewody lub konsula, którzy przekazują go Prezydentowi RP za pośrednictwem ministra właściwego do spraw wewnętrznych,
– wniosek wymaga opinii na podstawie informacji Komendanta Głównego Policji, Szefa ABW lub innych organów,
– Prezydent RP postanowieniem wyraża zgodę na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego lub odmawia jej wyrażenia.

Posiadanie wielu obywatelstw

Podwójne (wielokrotne) **obywatelstwo** – status prawny, w którym dana osoba jest jednocześnie uznawana za obywatela przez więcej niż jeden kraj.

Możliwość posiadania dwóch (wielu) obywatelstw jest stosunkowo nową ideą. Przez wieki podwójne obywatelstwo uznawano za niemożliwe do pogodzenia z całkowitą władzą państwa nad swoim terytorium i jego mieszkańcami, podkreślając ryzyko jego konfliktu z tradycyjnie rozumianą lojalnością obywateli w stosunku do własnego państwa. Sytuacja ta zaczęła się zmieniać w latach 60. XX w., kiedy coraz więcej państw zaczęło dopuszczać uzyskiwanie podwójnego (wielokrotnego) obywatelstwa. Odtąd liczba państw pozwalających na podwójne (wielokrotne) obywatelstwo stale rośnie.

Korzyści związane z posiadaniem wielu obywatelstw:	Trudności związane z posiadaniem wielu obywatelstw:
• przyczynia się do integracji tych osób w „nowych" ojczyznach: nabycie praw politycznych (udział w wyborach), ekonomicznych (większe szanse na rynku pracy), społecznych (prawo do emerytury, pomocy socjalnej) • ułatwia podróżowanie po świecie (np. bez wizy) i gwarantuje opiekę konsularną „nowego" państwa • przynosi korzyści ekonomiczne „nowym" ojczyznom (transfery finansowe i inwestycje)	• trudność z zachowaniem lojalności w stosunku do tych państw, których takie osoby są obywatelami • trudność z porozumieniem się, które państwo ma wykonywać opiekę dyplomatyczną nad takimi obywatelami • konieczność ustalenia, w którym z państw te osoby mają realizować obowiązek służby wojskowej (obowiązek obrony kraju)

Polityka państw wobec problemu podwójnego obywatelstwa

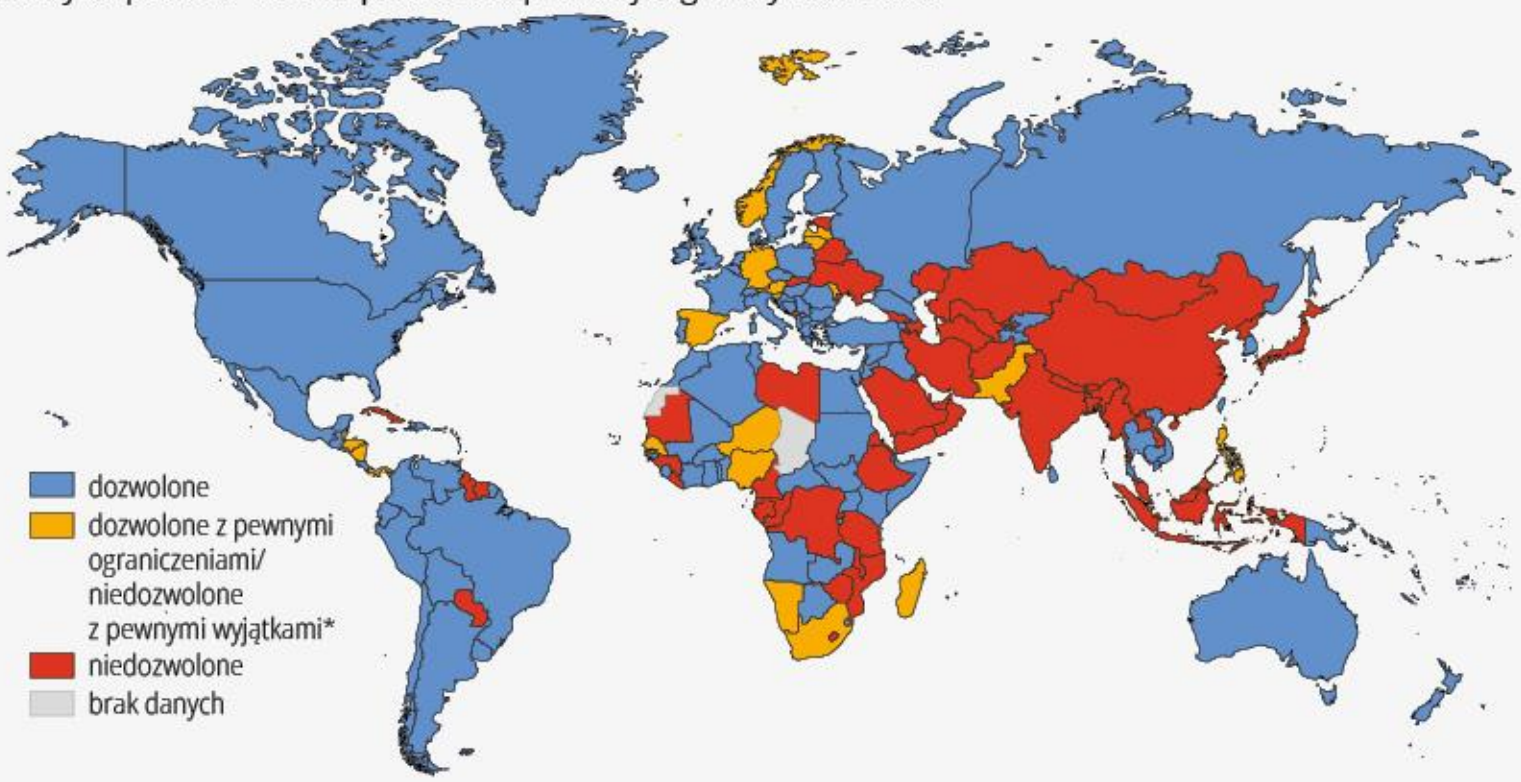

* Na przykład Austria, Holandia, Indie, Japonia wymagają zrzeczenia się poprzedniego obywatelstwa przez osoby występujące o naturalizację (przyjęcie obywatelstwa innego kraju automatycznie powoduje utratę obywatelstwa tych państw). Hiszpania uznaje podwójne obywatelstwo wobec krajów związanych z nią historycznie (Portugalia, Filipiny, Gwinea Równikowa, Andora, kraje iberoamerykańskie). W Niemczech nabycie obywatelstwa nieszwajcarskiego lub obywatelstwa kraju spoza UE bez pozwolenia oznacza automatyczną utratę obywatelstwa niemieckiego. Pakistan zezwala na podwójne obywatelstwo tylko wobec wybranych krajów: Wielkiej Brytanii, Włoch, Francji, Australii, Nowej Zelandii, Szwecji, Stanów Zjednoczonych, Belgii, Islandii, Szwajcarii, Kanady, Egiptu, Jordanii, Irlandii, Holandii i Syrii.

Relacja między narodem a państwem (narodowość a obywatelstwo)

	Naród tworzą ludzie związani subiektywnym poczuciem wspólnoty – narodowością.	**Państwo** tworzą ludzie związani obiektywną więzią prawną – obywatelstwem.
Zakres pojęcia	Szeroki – mieszkańcy państwa oraz diaspory.	Wąski – jest związany z konkretnym terytorium i władzą.
Powstanie więzi	Rodzice tej samej narodowości, świadomość narodowa, język, kultura, tradycja.	Urodzenie z rodziców obywateli, urodzenie na terytorium państwa lub stworzenie więzi przez państwo (poprzez nadanie obywatelstwa).
Charakter więzi	Emocjonalna, kulturowa, genealogiczna (subiektywna).	Prawna (obiektywna).
Trwałość więzi	Trwała – niezależna od woli własnej ani państwa.	Nietrwała – zależna od woli własnej i państwa.
Konsekwencje uchylania się od obowiązków	Sankcja rozproszona – potępienie, pogarda, wykluczenie.	Sankcja karna – grzywna, ograniczenie wolności, pozbawienie wolności.

5.4. Polityka

Polityka jest niemal tak samo ekscytująca jak wojna, tyle że bardziej niebezpieczna. Na wojnie bowiem można być zabitym tylko raz, a w polityce po wielokroć.

Winston CHURCHILL (1874–1965)
angielski mąż stanu

Polityka była początkowo sztuką uniemożliwiania zwykłym ludziom wtrącania się do tego, co ich bezpośrednio obchodzi. Później uzupełniono ją sztuką zmuszania ludzi do podejmowania decyzji w sprawach, na których się nie znają.

Paul VALÉRY (1871–1945)
francuski poeta

Polityka (gr. *politiká*) – sztuka rządzenia państwem (zdobywania i utrzymywania władzy, zarządzania sprawami publicznymi, podejmowania decyzji politycznych i skuteczna ich realizacja). Według Maxa Webera jest to „kierowanie lub wywieranie wpływu na kierowanie związkiem politycznym, a więc w dobie współczesnej – państwem".

Koncepcje polityki:
- **klasyczna** – polityka jako sztuka rządzenia państwem (wspólnotą obywateli) przez kompetentnych polityków, którymi kieruje troska o wspólne dobro wszystkich obywateli;
- **koercyjna** – polityka jako prawomocne stosowanie środków publicznej regulacji (także przymusu) w celu zagwarantowania bezpieczeństwa obywateli oraz utrzymania porządku publicznego;
- **konsensualna** – polityka jako sztuka dochodzenia do konsensusu (eliminacji przemocy) i egzekwowania przyjętych ustaleń (jest oparta na ugodzie i negocjacjach);
- **konfliktowa** – polityka jako walka o zdobycie i utrzymanie władzy lub wywieranie wpływu na władzę (rozstrzyganie konfliktów przez konfrontację, walkę, przemoc, agresję);
- **bez ideologii** – polityka jako dążenie do zdobycia poparcia wyborców (sztuka wybierania i bycia wybieranym), w której sukces polityczny jest mierzony liczbą zdobytych głosów.

Wszyscy jesteśmy politykami „okazjonalnymi", kiedy oddajemy naszą kartkę wyborczą lub w podobny sposób dajemy wyraz naszej woli – chociażby poprzez aplauz czy protest na zebraniu „politycznym" – kiedy wygłaszamy mowę polityczną itd. U wielu ludzi do tego ogranicza się cały ich stosunek do polityki.

Max WEBER (1864–1920)
niemiecki socjolog

Polityk (gr. *politikos*) – osoba zajmująca się sprawami państwa (uprawiająca sztukę rządzenia państwem), człowiek biegły w polityce, zdolny do rządzenia państwem, mąż stanu, dyplomata.

5.5. Ideologia – doktryna – program

Idee mają konsekwencje.

Richard M. WEAVER (1910–1963)
amerykański filozof

Dzisiejsze książki są jutrzejszymi czynami.

Tomasz MANN (1875–1955)
niemiecki pisarz

Pojęcie ideologii wprowadził francuski filozof Destutt de Tracy pod koniec XVIII w. dla oznaczenia jednego z kierunków myśli filozoficznej (nawiązującego do programu *science of ideas* angielskiego empirysty Johna Locke'a). Początkowo zatem ideologia znaczyła tyle co nauka o ideach, bez odbiegania od swojego etymologicznego znaczenia.

Ideologia – mniej lub bardziej spójny zbiór poglądów, przekonań, wartości, które stanowią podstawę zorganizowanych działań politycznych, mających na celu zachowanie, zmodyfikowanie bądź obalenie panujących stosunków społecznych, ekonomicznych, politycznych, np. liberalizm, konserwatyzm, socjalizm, faszyzm.

Ideologie zazwyczaj zawierają:
- krytykę istniejącej rzeczywistości – oferują wyjaśnienie istniejącego porządku, zazwyczaj w postaci „światopoglądu",
- pożądane wartości – przedstawiają model pożądanej przyszłości, wizje dobrego społeczeństwa,
- strategię działania – kreślą zarys tego, w jaki sposób można i należy doprowadzić do zmiany politycznej.

- Ideologie nie są zamkniętymi systemami myślowymi, lecz zmiennymi zbiorami idei (są jednak mało podatne na innowacje).
- Ideologie nie mogą być oceniane z perspektywy prawdy i fałszu (nie są prawdziwe ani fałszywe).

Doktryna – instrumentalna wersja ideologii – wynikający z niej bardziej konkretny i uporządkowany zbiór poglądów na rzeczywistość społeczną, ekonomiczną i polityczną, z zagadnieniami dotyczącymi władzy i ustroju państwa, roli jednostki w społeczeństwie, sposobu funkcjonowania instytucji; zawiera propozycje zmian obowiązującego porządku oraz wskazania teoretyczne i praktyczne, jak zrealizować te cele w konkretnych realiach (metody i środki działania).
- Wyodrębniony z ideologii problem (fragment ideologii, rzeczywistości społeczno-ekonomiczno-politycznej), np. doktryna ekonomiczna, doktryna militarna, doktryna religijna.
- Zbiór poglądów jakiegoś filozofa czy polityka, np. doktryna J.S. Milla (m.in. postulat rządu reprezentatywnego), doktryna J. Locke'a (m.in. nienaruszalność własności), doktryna M. Bakunina (m.in. kolektywizm w ramach anarchizmu).

W potocznym języku różnice znaczeniowe między pojęciami *ideologia* a *doktryna* są rzadko zauważane.

Program polityczny – wykaz działań politycznych, które dana grupa polityczna (partia, ruch społeczny, komitet wyborczy, *think tank*, prywatna osoba) zamierza podjąć w określonym miejscu i czasie, będący konkretyzacją (uszczegółowieniem) doktryny politycznej (inaczej doktryna zastosowana w praktyce) lub konkretyzacją stylu politycznego myślenia opartego na ideologii (czasem na elementach kilku różnych ideologii).

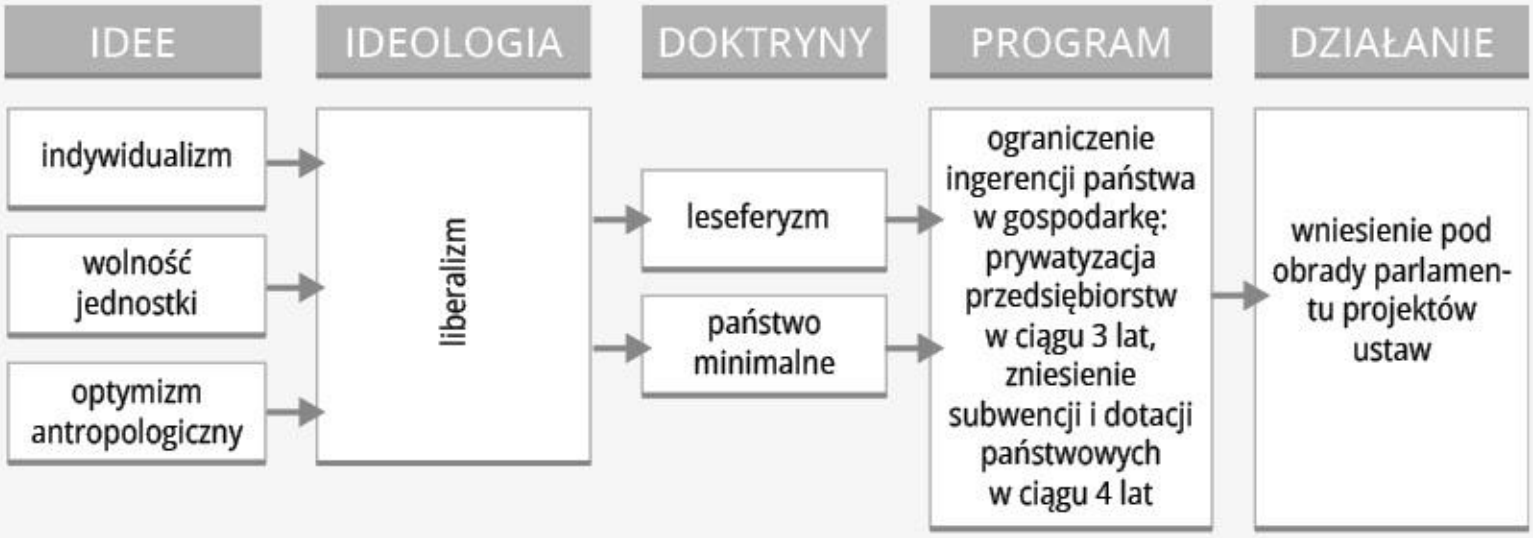

Typologie ideologii/doktryn politycznych

Klasyczna typologia ideologii/doktryn politycznych (ze względu na stosunek do wyznawanych wartości)

LEWICOWE	PRAWICOWE
• dążą do radykalnych zmian	• sprzeciwiają się radykalnym zmianom
• opowiadają się za poszerzeniem zakresu działań państwa	• opowiadają się za ograniczoną do minimum rolą państwa
• odrzucają tradycyjne wartości (kultura, religia) – permisywizm moralny	• pochwalają tradycyjne wartości (kultura, religia) – rygoryzm moralny
• popierają bezwzględny rozdział Kościoła od państwa	• uważają Kościół za jeden z fundamentów społeczeństwa
• reprezentują ludzi słabszych (biedniejszych) – aktywna polityka socjalna	• reprezentują ludzi zadowolonych z życia (lepiej sytuowanych) – minimalistyczna polityka socjalna
• głoszą hasła sprawiedliwości społecznej i równych praw, także wyborczych (egalitaryzm)	• początkowo (w XIX w.) opowiadały się za wyborczym cenzusem majątkowym i cenzusem wykształcenia (elitaryzm)
• opowiadają się za uspołecznieniem (silny sektor publiczny, nacjonalizacja) i kontrolą państwa nad gospodarką – etatyzm	• sprzeciwiają się uspołecznieniu (silna własność prywatna, gospodarka rynkowa) i kontroli państwa nad gospodarką – liberalizm
• popierają progresywną politykę podatkową	• popierają niskie, liniowe podatki

W ujęciu historycznym:
– prawicę tworzą ugrupowania konserwatywne społecznie i liberalne gospodarczo;
– lewicę tworzą ugrupowania liberalne społecznie i antyliberalne gospodarczo;
– centrum (z definicji) tworzą ugrupowania łączące te idee, zazwyczaj przez konserwatyzm społeczny i antyliberalizm ekonomiczny.

Ideologie/doktryny polityczne – model dwuosiowy

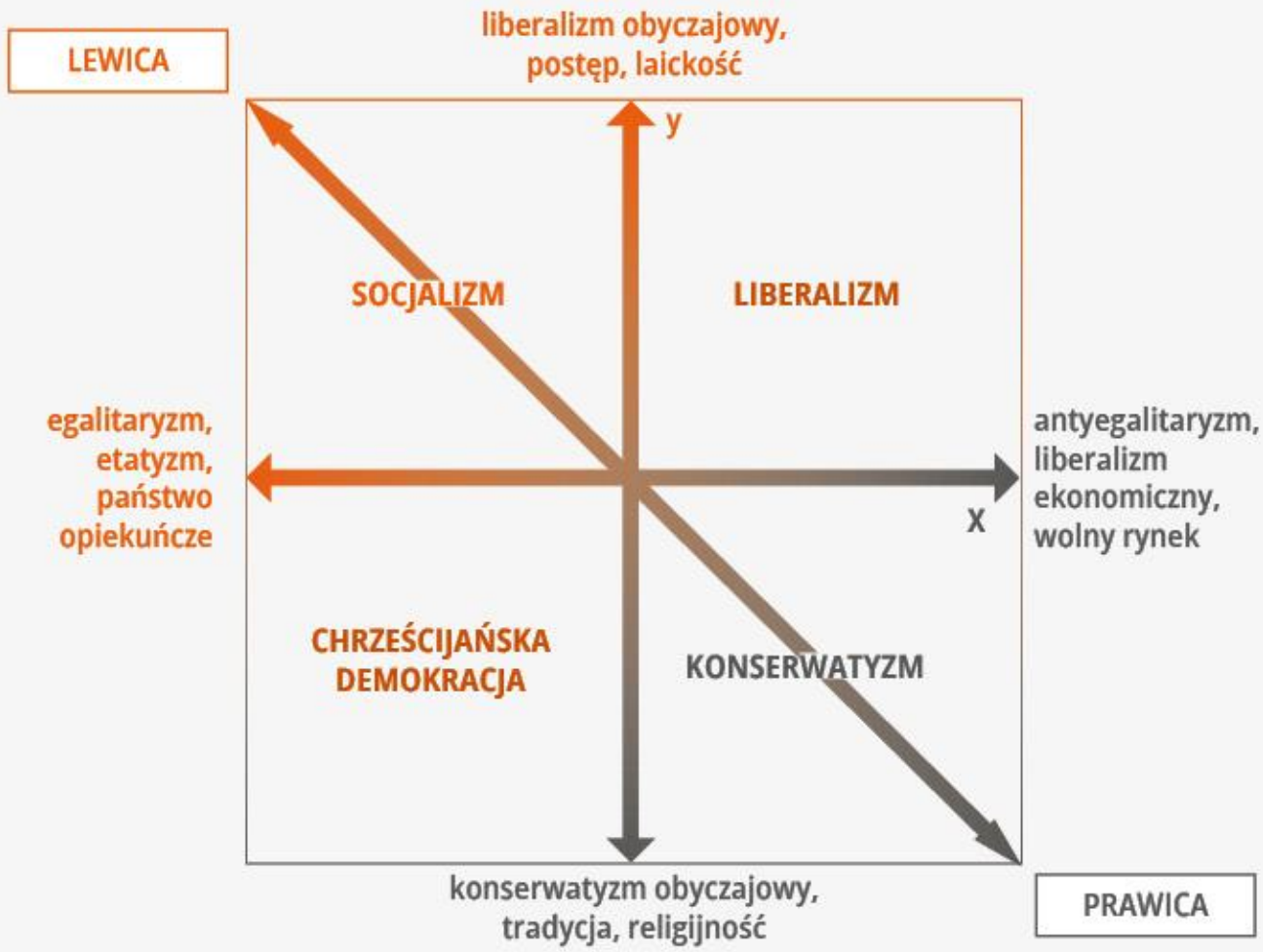

x – oś interesów (kwestie gospodarcze) y – oś wartości (kwestie ideowe)

Założenia myśli liberalnej, konserwatywnej, socjaldemokratycznej i katolickiej nauki społecznej

LIBERALIZM

Myśliciele: John Locke (1632–1704), Charles de Montesquieu (1689–1755), Adam Smith (1723–1790), Benjamin Constant (1767–1830), John Stuart Mill (1806–1873), Ludwig von Mises (1881–1973), Friedrich A. von Hayek (1899–1992), Karl R. Popper (1902–1994), sir Isaiah Berlin (1909–1997), Milton Friedman (1912–2006).

Politycy: Thomas Jefferson (1743–1826), David Lloyd George (1863–1945), Franklin Delano Roosevelt (1882–1945), Stefan Kisielewski (1911–1991), Janusz Korwin-Mikke (ur. 1942).

Indywidualizm – wiara w to, że jednostka ludzka jest bytem nadrzędnym wobec jakiejkolwiek grupy społecznej (rodziny, wspólnoty, państwa) i ma prawo do swobodnego rozwoju w dążeniu do samodzielnie zdefiniowanego „dobra".

Wolność – przekonanie, że naturalna indywidualna wolność ma pierwszeństwo przed równością, sprawiedliwością czy autorytetem, a człowiek powinien korzystać z niej w taki sposób, żeby nie kolidowała z wolnością pozostałych osób (wolnością osobistą, wolnością słowa, wyznania, sumienia, zrzeszania się).

Optymizm antropologiczny – wiara w to, że człowiek jest z natury dobry i potrafi samodzielnie poznawać świat, dąży do postępu, pozwala rozwiązywać konflikty w drodze debaty, wymiany poglądów i stosowania siły argumentów, a nie argumentu siły (kieruje się rozumem, radzi sobie z trudnościami, potrafi współpracować z innymi).

Egalitaryzm – uznanie, że naturalne różnice między ludźmi, wynikające z urodzenia, talentów, majątku, nie powinny mieć wpływu na równość wobec prawa, równość konkurencji czy równość w życiu publicznym („jeden człowiek – jeden głos", „każdy głos – taka sama siła").

Tolerancja – zgoda na to, żeby ludzie mogli myśleć, mówić i działać w sposób, którego inni ludzie nie akceptują; tolerancja stanowi gwarancję wolności indywidualnej i jest korzystna dla rozwoju człowieka oraz przyczynia się do wzbogacenia życia społecznego, a także prowadzi do pożądanego pluralizmu (różnorodności) kulturowego i politycznego.

Umowa społeczna – wiara w to, że wszelkie relacje międzyludzkie powinny być zawsze oparte na zgodzie między podmiotami życia społecznego, ze szczególnym uwzględnieniem władzy, która musi być tworzona „oddolnie" i opierać się na „zgodzie rządzonych" (legitymizacja obywateli).

Konstytucjonalizm – przekonanie, że rząd, który jest ważnym gwarantem porządku społecznego, powinien być jednak ograniczony (pisana konstytucja, podział władz, deklaracja praw), żeby nie przekształcił się w tyranię (człowiek powinien pamiętać, że państwo stanowi największe zagrożenie dla jego przyrodzonej wolności).

KONSERWATYZM

Konserwatysta [to] mąż stanu, który kocha istniejące bolączki społeczne, w przeciwieństwie do liberała, który chciałby je zastąpić innymi.

Ambrose BIERCE (1842–1914)
amerykański pisarz

Myśliciele: Edmund Burke (1729–1797), Joseph de Maistre (1753–1821), François-René de Chateaubriand (1768–1848), Gilbert Keith Chesterton (1874–1936), Eric Voegelin (1901–1985), Michael J. Oakeshott (1901–1990), Russell Kirk (1918–1994), Thomas Molnar (1921–2010) i Roger Scruton (ur. 1944).

Politycy: John Adams (1735–1826), Aleksander Hamilton (1755–1804), Benjamin Disraeli (1804–1881), Charles Maurras (1868–1952), Winston Churchill (1874–1965), Charles de Gaulle (1890–1970), Ronald Reagan (1911–2004), Margaret Thatcher (1925–2013), Viktor Orbán (ur. 1963).

Tradycja – dostrzeganie wartości tradycji, szacunek dla utrwalonych zwyczajów oraz istniejących od wieków instytucji, które sprawdziły się i które powinny być zachowane dla dobra obecnego oraz przyszłych pokoleń („pragnienie zachowania"), ponieważ dają jednostkom poczucie społecznej i historycznej przynależności.

Pragmatyzm – uznanie, że rozum człowieka jest bezradny wobec nieskończonej złożoności świata, a w związku z tym ludzkie działania powinny być uzależnione od bieżących celów i istniejących okoliczności (na podstawie doświadczeń pokoleń i historii), a nie od abstrakcyjnych zasad czy teorii.

Pesymizm antropologiczny – przekonanie, że człowiek jest z natury niedoskonały, kieruje się emocjami, jest skażony egoizmem, żądzą władzy i skłania się ku agresji, dlatego potrzebuje stabilnych oraz uporządkowanych wspólnot, silnego państwa i surowych praw.

Organicyzm – przekonanie, że społeczeństwo jest organiczną całością, dlatego wspólnotowy wymiar życia (naród, wspólnota lokalna, a zwłaszcza rodzina) jest dla człowieka naturalną koniecznością, ważniejszą niż jego wymiar jednostkowy, i przyczynia się do zdrowia oraz równowagi społecznej.

Hierarchia – uznanie nierówności społecznej za zjawisko naturalne i nieuniknione, odzwierciedlające różne role społeczne odgrywane przez ludzi (rodzice – dzieci, nauczyciele – uczniowie, pracodawcy – pracownicy), a zdeterminowana przez szczęście i urodzenie pozycja społeczna zobowiązuje osoby znajdujące się wyżej w hierarchii do troski o tych znajdujących się niżej.

Autorytet – wiara w istnienie pochodzącego „z góry" uznania społecznego (prestiżu, szacunku), które ułatwia ludziom utrzymanie wspólnoty i pozwala im zrozumieć, kim są oraz czego od nich oczekują inni; ułatwia też tym, którym czasami brakuje wiedzy, doświadczenia czy wykształcenia, podejmowanie roztropnych działań (np. autorytet rodziców).

Własność – przekonanie, że własność zapewnia ludziom bezpieczeństwo, autonomię w stosunku do władzy, wzmacnia szacunek do prawa i własności innych, musi więc być traktowana jako zobowiązanie – odziedziczona po przodkach powinna być przekazana przyszłym pokoleniom.

SOCJALDEMOKRACJA

Kto nie był za młodu socjalistą, ten na starość będzie łajdakiem.

Georges CLEMENCEAU (1841–1929)
francuski mąż stanu

Myśliciele: Ferdynand Lassalle (1825–1864), Edward Bernstein (1850–1932), Jean Jaurès (1859–1914), Karol Kautsky (1854–1938), George Bernard Shaw (1856–1950), Léon Blum (1872–1950), Harold Laski (1893–1950).

Politycy: Paul-Henri Spaak (1899–1972), Bruno Kreisky (1911–1990), Willy Brandt (1913–1992), François Mitterrand (1916–1996), Olof Palme (1927–1986), Tony Blair (ur. 1953), José Luis Zapatero (ur. 1960).

Determinizm społeczny – przekonanie, że człowiek jest istotą, na którą społeczeństwo (rodzina, szkoła, rówieśnicy, sąsiedzi) wywiera wpływ, decydując o jego przystosowaniu do życia społecznego i ponosząc winę za jego kondycję psychiczną, intelektualną i materialną.

Państwo opiekuńcze – uznanie demokratycznego państwa, będącego w stanie zapewnić obywatelom odpowiednie warunki do zaspokojenia najważniejszych potrzeb, gwarantującego równe szanse rozwoju i strzegącego prawa, za drugi – obok społeczeństwa – ważny obszar funkcjonowania człowieka.

Interwencjonizm państwowy – przekonanie, że państwo, przy zachowaniu własności prywatnej (obok innych społecznych form własności), powinno, kiedy trzeba, ingerować w życie gospodarcze, żeby zapewnić sprawiedliwy podział wytwarzanych dóbr oraz chronić obywateli przed negatywnymi skutkami społecznymi wolnego rynku.

Sprawiedliwość społeczna – wiara w to, że sprawiedliwy podział dóbr oraz równość wobec prawa i równość szans stanowią fundament życia społecznego, a każdy obywatel powinien mieć zagwarantowane podstawowe prawa socjalne (do pracy, darmowej edukacji i opieki zdrowotnej).

Reformizm – przekonanie, że walkę z nierównościami społecznymi należy prowadzić przez realizację polityki stopniowych reform społecznych, drogą ewolucyjną, bez odwoływania się do radykalnych, rewolucyjnych metod.

Laickość – przekonanie, że państwo powinno być neutralne światopoglądowo, bezwzględnie przestrzegać zasady rozdzielenia Kościoła od państwa oraz uzgadniać interesy różnych grup społecznych, przez m.in. skupianie się na przestrzeganiu praw człowieka, w tym praw kobiet i mniejszości seksualnych.

Pluralizm – opowiadanie się za demokracją przedstawicielską (demokratycznymi wartościami, zasadami i rozwiązaniami ustrojowymi), która jest jedynym gwarantem realizacji ewolucyjnej strategii socjaldemokratycznych reform społecznych i gospodarczych.

CHRZEŚCIJAŃSKA DEMOKRACJA

Myśliciele: Leon XIII (1810–1903), Pius XI (1857–1939), Jan XXIII (1881–1963), Paweł VI (1897–1978), Jan Paweł II (1920–2005), Jacques Maritain (1882–1973), Emmanuel Mounier (1905–1950).

Politycy: Konrad Adenauer (1876–1967), Alcide De Gasperi (1881–1954), Robert Schuman (1886–1963), Kurt Waldheim (1918–2007), Helmut Kohl (1930–2017).

Personalizm – przekonanie, że osoba ludzka jest nadrzędna w stosunku do uwarunkowań społeczno-ekonomicznych i historycznych, ponieważ została stworzona „na obraz i podobieństwo Boga" i dlatego też postępowanie człowieka powinno być zgodne z nauką społeczną Kościoła i nie może być poddawane relatywizacji.

Godność osoby ludzkiej – uznanie, że przestrzeganie praw i wolności człowieka ma ogromne znaczenie dla życia społecznego, a w związku z tym władza polityczna powinna zapewnić ludziom godne życie i sprawiedliwe traktowanie.

Solidaryzm społeczny – przekonanie, że społeczeństwo powinno budować naturalną wspólnotę interesów różnych grup i warstw społecznych, niezależną od ich statusu ekonomicznego lub zawodowego i związanych z nimi różnic interesów.

Organicyzm – przekonanie, że społeczeństwo jest organizmem, który powinien się rozwijać harmonijnie i w którym poszczególne jednostki i wspólnoty mają swoje miejsce, ponieważ wypełniają tylko właściwe im zadania, a kluczową grupą społeczną jest rodzina.

Subsydiarność – wiara w to, że ład społeczny musi być budowany zgodnie z zasadą pomocniczości państwa (subsydiarności). Polega na udzielaniu pomocy mniejszym wspólnotom (np. rodzinom) przez wspólnoty większe (np. gminy), jeżeli nie radzą sobie z właściwymi dla siebie zadaniami (np. edukacją czy wychowaniem dzieci).

Własność – uznanie, że podstawą ustroju gospodarczego jest respektowanie własności prywatnej, co chroni jednostkę przed zniewoleniem i zagubieniem oraz zapewnia jej godziwy byt w ramach społecznej gospodarki rynkowej (dopuszcza się możliwość umiarkowanej ingerencji państwa w sferę ekonomiczną).

Praca – uznanie ludzkiej pracy za niezwykle ważny element ludzkiej egzystencji sprawia, że instytucje polityczne i gospodarcze powinny zapewniać człowiekowi godziwe warunki jej wykonywania, a on sam nie powinien koncentrować się wyłącznie na materialnej i konsumpcyjnej stronie życia, zgodnie z zasadą „bardziej być", a nie „więcej mieć".

Pluralizm – opowiadanie się za demokracją przedstawicielską, także w wymiarze lokalnym, w której konkretne rozwiązania ustrojowe i wybór władz powinny być pozostawione wolnej woli obywateli.

KOMUNIZM, FASZYZM, NAZIZM – ZAŁOŻENIA

Bolszewizm zwyciężył z łatwością, niemalże bez oporu, ponieważ proponował utopię: wszystko, wszystkim i od razu. [...] *Bolszewicy dali złudzenie pokoju, ziemi, chleba. Rzeczywistością stały się nowa wojna, konfiskaty zboża, głód. I niebywały terror.*

Michał HELLER (1922–1997), Aleksander NIEKRICZ (1920–1993)
rosyjscy historycy emigracyjni

Obóz koncentracyjny, obok państwa monopartyjnego i wszechwładnej służby bezpieczeństwa, jest podstawowym wkładem bolszewików do politycznych praktyk XX wieku.

Richard PIPES (1923–2018)
amerykański historyk

Niemcy

ZSRR: „Naprzód! Pokonajcie niemieckich najeźdźców i wypędźcie ich z granic naszej ojczyzny!"

Plakaty z okresu II wojny światowej

Włochy: „Dołącz do włoskiego legionu SS. Włochy walczą z bronią w ręku"

ZSRR: „Ojczyzna wzywa! Wojenna przysięga"

Plakaty z okresu II wojny światowej

Komunizm – ideologia będąca mieszanką dialektyki (G.W.F. Hegel), materializmu dialektycznego (F. Engels), materializmu historycznego, teorii klas, teorii walki klas, teorii światowej rewolucji społecznej (K. Marks), dyktatury proletariatu (W.I. Lenin), kultu jednostki (J. Stalin):

- **dialektyka i materializm dialektyczny** – postęp dokonuje się w walce między sprzecznościami, stare obumiera, nowe powstaje (teza + antyteza = synteza); świat rozwija się według obiektywnych i poznawalnych praw;
- **materializm historyczny** – idee, poglądy, świadomość, struktury mają swoje źródła w materialnych warunkach życia człowieka – „byt kształtuje świadomość";
- **koncepcja światowej rewolucji społecznej** – droga do komunizmu prowadzi przez rewolucję, gdyż żadna z panujących klas nie odda władzy dobrowolnie – rewolucja jako „parowóz dziejów";
- **koncepcja walki klas** – prawo historyczne stanowi siłę napędową rozwoju i poprzez dyktaturę proletariatu prowadzi do bezklasowego społeczeństwa komunistycznego;
- **dyktatura proletariatu** – pośredni etap w drodze do „obumarcia" państwa i stworzenia społeczeństwa bezklasowego;
- **partia nowego typu** – przewodnia partia złożona z zawodowych rewolucjonistów o żelaznej dyscyplinie;
- **kult wodza** (kult jednostki) – bezgraniczne wiara i posłuszeństwo;
- **koncepcja socjalfaszymu** – wszelkie nurty socjalistyczne, poza bolszewickim, są w istocie „faszystowskie" – zwalczanie europejskich socjaldemokracji;
- **koncepcja zaostrzania się walki klasowej wraz z sukcesami budownictwa socjalistycznego** – wzmacnianie aparatu państwa i służb specjalnych oraz podtrzymywanie psychozy strachu i stosowanie terroru – „Jak można robić rewolucję bez egzekucji?";
- **idea ekspansji zewnętrznej** – eksport rewolucji;
- **terror** – wszechwładna tajna policja państwowa (NKWD), obozy pracy i kolonie karne (gułagi); prześladowanie „wrogów ludu" i „elementów klasowo obcych": urzędników, inżynierów, naukowców, pisarzy, dziennikarzy, artystów, byłych ziemian, przedsiębiorców, kupców, bogatych chłopów-kułaków, duchowieństwa („Elektryczność zastąpi Boga"), członków i liderów partii komunistycznej, oficerów armii („Oczyszczenie ziemi rosyjskiej ze wszelkich szkodliwych insektów"); cenzura i totalna propaganda.

Faszyzm – ideologia będąca mieszanką absolutyzmu państwowego (G.W.F. Hegel), syndykalizmu, kultu siły i przemocy (G. Sorel), elitaryzmu (V. Pareto), imperializmu (A. Oriani), nacjonalizmu (E. Corradini), charyzmatycznego wodzostwa i kultu „nadczłowieka" (F. Nietzsche):

- **kult państwa jako struktury totalnej**, zniesienie różnic między państwem a społeczeństwem („Państwo jest absolutem", „Wszystko w ramach państwa, nic poza państwem, nic przeciw państwu");
- **idea wodzostwa** (Duce Benito Mussolini: „Kto mnie kocha, idzie za mną!") – **autorytaryzm** i **hierarchizm** (apoteoza roli wybitnych jednostek);
- **kult działania** (walki), siły, przemocy i życia wśród niebezpieczeństw („Wierzyć! Być posłusznym! Walczyć!", „Credo faszyzmu to heroizm, credo burżuazji to egoizm");
- **solidaryzm społeczny** realizowany przez przymusowy **korporacjonizm** (organizacje pracowników i pracodawców) likwidujący konflikty społeczne („Państwo, które nie jest korporacyjne, nie jest faszystowskie") – wspólna praca na rzecz państwa („kampanie zbożowe", „dar złota dla ojczyzny", społeczne „soboty faszystowskie"), unifikacja ruchu młodzieżowego;
- **antymaterializm** – wyższość ducha nad materią, wartości narodowe, tradycja;
- **antysocjalizm** i **antykomunizm**;
- **antyliberalizm** (gospodarczy i polityczny), **antykapitalizm** – **etatyzm**;
- **antydemokratyzm** (antyparlamentaryzm) – **monopartyjność** (PNF – Narodowa Partia Faszystowska);
- **idea ekspansji zewnętrznej** – odtworzenie Imperium Romanum („Morze Śródziemne dla nas"), **antypacyfizm** („Pacyfiści to indywidua godne pogardy");
- **terror** – utrzymanie monarchii i konstytucji z 1848 r. i dość licznych obszarów wolności (Kościół katolicki, inteligencja), ale stosowanie terroru psychicznego i fizycznego zwłaszcza wobec przeciwników ideowych i politycznych.

Nazizm (narodowy socjalizm) – ideologia będąca mieszanką autorytaryzmu (C. Schmitt), charyzmatycznego wodzostwa (O. Spengler), kultu „nadczłowieka" i „rasy panów" (F. Nietzsche), walki gatunków (K. Darwin), rasizmu (A. de Gobineau, H. Chamberlain), imperializmu (A. van den Bruck), mitu krwi i ziemi (A. Rosenberg):

- **kult narodu** („Ty jesteś niczym – naród jest wszystkim", „Jeden naród, jedna Rzesza, jeden Wódz");
- **idea wodzostwa** (Führer Adolf Hitler) – **autorytaryzm** i **hierarchizm** (apoteoza roli wybitnych jednostek);
- **kult siły i walki** – militaryzm;
- **przymusowy korporacjonizm** (organizacje pracowników i pracodawców);
- **rasizm** – eugenika, rasa panów (rasa nordycka, aryjska) vs podludzie (Słowianie, Cyganie, Żydzi), **antysemityzm** – dyskryminacja i prześladowania „podludzi" („ustawy norymberskie" wobec Żydów, getta, Holokaust);
- **antysocjalizm** i **antykomunizm**;
- **antyliberalizm** (gospodarczy i polityczny), **antykapitalizm** – **etatyzm**;
- **antydemokratyzm** (antyparlamentaryzm) – **monopartyjność** (NSDAP – Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników);
- **idea ekspansji zewnętrznej** – odtworzenie Rzeszy Niemieckiej („Trzecia Tysiącletnia Rzesza"), **idea przestrzeni życiowej**, **antypacyfizm**;
- **terror** – wszechwładna tajna policja państwowa (Gestapo), obozy pracy, obozy koncentracyjne i obozy zagłady (Dachau, Sachsenhausen, Auschwitz-Birkenau, Bełżec), prześladowanie opozycji politycznej (komunistów, socjalistów) oraz różnych grup i kategorii społecznych (ludobójstwo): Słowian, Romów, Żydów, katolików, osób psychicznie chorych; cenzura prewencyjna („indeks ksiąg zakazanych" i twórców „zdegenerowanych"); cenzura i totalna propaganda.

Komunizm, faszyzm, nazizm – podobieństwa

Na poziomie kształtowania świadomości komunistów i nazistów uczono podkreślać dzielące ich różnice. Gdy jednak próbowano ich nakłonić do streszczenia własnych przekonań, często dawali uderzająco podobne odpowiedzi. Nie na darmo ludzie wystawiani na taką retorykę byli skłonni uważać komunistów za „czerwonych faszystów", a nazistów – za „brunatnych komunistów".

Norman DAVIES (ur. 1939)
walijski historyk

- **zasada wodzostwa** – hierarchiczna struktura władzy, kult przywódcy partii (charyzmatycznego wodza), który posiada pełnię władzy i pozostaje poza jakąkolwiek kontrolą;
- **monopolistyczna ideologia państwowa** – upaństwowienie większości obszarów życia społecznego (oświaty, nauki, kultury, a w Rosji także gospodarki); zastąpienie religii ideologią, bezwzględna walka z Kościołem (wyjątek: faszyzm);

– **scentralizowana partia rządząca** kierowana przez oligarchię – likwidacja wszystkich innych partii (brak legalnej opozycji); pozbawienie realnego znaczenia parlamentu, powoływanie go przez partię lub fikcyjne „wybory";
– **dualizm państwo-partia** – tworzenie w obrębie aparatu partyjnego organów dublujących i nadzorujących działania instytucji państwowych; totalna propaganda oparta na zasadzie „wielkiego kłamstwa" (redukowanie wszystkiego do opozycji „dobro – zło", „przyjaciel – wróg"; odczłowieczanie wrogów systemu);
– **militaryzm** – wymyślanie zagrożenia zewnętrznego w celu zmobilizowania obywateli do obrony ojczyzny; przedstawianie agresywnych planów wobec innych państw jako „obrony koniecznej"; kontrolowanie przez partię sił zbrojnych („armia – zbrojne ramię partii");
– **terror jako zasada rządzenia** – rozbudowana tajna policja polityczna i służba bezpieczeństwa; fizyczna likwidacja obywateli za samą przynależność do danej kategorii społecznej – rasy, narodu, państwa w Niemczech; ludu, klasy, wyznania w Rosji, a także przeciwników politycznych i osób podejrzanych o niechęć do reżimu (także we Włoszech); masowe aresztowania i egzekucje, obozy koncentracyjne (Niemcy) i obozy pracy (Rosja), które miały zniszczyć zdolność ludzi do buntu;
– **wróg dialektyczny** – „psychologia nienawiści" skierowana przeciwko wewnętrznym i zewnętrznym „wrogom" ludu (Rosja) i narodu (Niemcy): Żydom, Cyganom, Słowianom, komunistom (Niemcy), faszystom, imperialistom, klerowi, „kułakom" i sabotażystom (Rosja); mobilizowanie społeczeństwa do walki z „wrogami" rasy, narodu, państwa (Niemcy), ludu, klasy, wyznania (Rosja) – sposób na utrzymywanie ciągłego strachu wśród obywateli;
– **cenzura prewencyjna** – kontrolowanie przez państwo wszystkich źródeł informacji (prasy, radia); ograniczanie dostępu do niepożądanych faktów i opinii oraz fabrykowanie danych dopuszczanych do obiegu; kontrolowanie korespondencji obywateli i życia prywatnego obywateli; wychowanie ***homo sovieticus*** – „człowieka sowieckiego" w Rosji i nadczłowieka („rasa panów") w Niemczech;
– **kolektywizm** – umacnianie więzi grupowych, podnoszenie dyscypliny społecznej i kształtowanie konformistycznych wzorców zachowań (wciągnięcie obywateli do służby na rzecz państwa, kreowanie postaw bierności i przyzwolenia) kosztem poczucia tożsamości rodziny i jednostki; państwowe przedszkola i szkoły, upaństwowione związki zawodowe, jednolity ruch młodzieżowy poddany kontroli partii.

Na podstawie: N. Davies, *Europa*, Kraków 1999, s. 1003–1006.

Nacjonalizm

Skrajny nacjonalizm oznacza nie tyle solidarność z własnym narodem i służbę jego interesom, co faktyczny jego kult, który opiera się na przekonaniu, że [...] *istnieje między narodami hierarchia, w której własny naród albo już znajduje się na jej szczycie, albo ma predyspozycje i obowiązek, by tam się znaleźć.*

Adam WIELOMSKI (ur. 1972)
polski politolog

Nacjonalizm (łac. *natio* – naród) – system poglądów i postawa wobec własnego oraz innych narodów, który wyraża się w przekonaniu, że tożsamość narodowa stanowi najważniejszy składnik tożsamości jednostki, a naród – najważniejszą formę życia zbiorowego. Interes narodowy jest najwyższą wartością, a solidarność narodową należy stawiać ponad wszelkie inne zobowiązania, podobnie jak wszystko, co narodowe, nad to, co cudzoziemskie. Zasięg terytorialny państwa powinien odpowiadać obszarowi zamieszkanemu przez dany naród. Podstawowym zadaniem państwa według nacjonalizmu jest obrona interesów narodowych.

Samo pojęcie *nacjonalizm* pojawiło się w XVIII w. W Anglii i oznaczało wszelkie przejawy narodowej świadomości, a we Francji – skrajny patriotyzm w wydaniu jakobińskim.

Nacjonalizm nie jest samodzielną ideologią, ponieważ nie przedstawia kompletnego obrazu świata. Nie jest też doktryną, ponieważ nie niesie ze sobą żadnej wizji państwa, nie rozstrzyga o jego ustroju politycznym, społecznym czy gospodarczym – może to być zarówno republika, jak i monarchia, państwo demokratyczne i totalitarne, państwo socjalne i minimalne. Nakazuje jedynie podejmowanie wszelkich działań politycznych w imię interesu narodowego. Chociaż nacjonalizm narodził się na skrajnej lewicy (francuscy jakobini), a dzisiaj kojarzony jest przede wszystkim ze skrajną prawicą (np. francuski Front Narodowy), to z samej definicji nie jest ani lewicowy, ani prawicowy. Nacjonaliści bywali socjalistami, liberałami, konserwatystami, faszystami, nazistami, a nawet anarchistami. Dlatego można mówić o narodowym socjalizmie, narodowym liberalizmie, narodowym konserwatyzmie, czyli o wielu nacjonalizmach, a nie – o jednym.

Historyczne formy nacjonalizmu

Nacjonalizm jakobiński	→	Nacjonalizm integralny
Narodziny: koniec XVIII w.		Narodziny: koniec XIX w.
Miał charakter egalitarny i rewolucyjny. We Francji formę takiemu nacjonalizmowi nadali m.in. Jules Michelet, a we Włoszech – Giuseppe Mazzini. Według nich nacjonalizm łączył się z demokracją i republiką, a przejawiał w obronie republiki przed europejskimi monarchiami, w wyzwalaniu narodów spod władzy tyranów i niesieniem im wolności i demokracji.		Miał charakter prawicowy, kontrrewolucyjny i antydemokratyczny. Znalazł wyraz w filozofii politycznej Maurice'a Barresa, Enrico Corradiniego, Romana Dmowskiego i Charlesa Maurrasa, którzy przeciwstawili sobie nacjonalizm i naród. Uważali, że gwarantem interesu narodowego nie jest wola narodu wyrażana w powszechnych wyborach przedstawicieli, lecz władza, która działając w jego interesie, jest jednak od niego niezależna (monarcha, przywódca).

Regionalizm

Regionalizm – ruch społeczno-polityczny, dążący do zachowania, wzmocnienia lub demonstrowania kulturowej, ekonomicznej lub politycznej odrębności regionu – części składowej państwa. Towarzyszą mu próby zreformowania ustroju państwa w kierunku decentralizacji i federalizacji.

Termin *regionalizm* pojawił się pierwszy raz w 1874 r. we Francji. Idea regionalizmu jest widoczna szczególnie w takich krajach europejskich, jak Belgia, Hiszpania, Wielka Brytania, Włochy. Występuje także w silnie scentralizowanych państwach (np. Francja) oraz w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (np. Polska, Czechy).

Separatyzm

Separatyzm (łac. *separatio* – oddzielenie) – dążenie określonej grupy narodowej, etnicznej, politycznej, religijnej do oddzielenia się od większej części społeczno-politycznej (dominującej wspólnoty). W przypadku separatyzmu narodowego (etnicznego) celem jest oderwanie określonego terytorium od jakiegoś państwa, utworzenie własnego państwa i uzyskanie suwerenności.

Alterglobalizm

Alterglobalizm – ruch społeczny, który wyrósł z przekonania o jałowości antyglobalistycznych wystąpień (manifestujących się często w formie ulicznych „zadym") oraz z przekonania o nieodwracalności procesów globalizacyjnych. Ten ruch nie ma instytucjonalnych struktur ani przywództwa. Alterglobaliści dostrzegają pozytywne strony procesów globalizacyjnych – nie występują przeciwko samej globalizacji, lecz przeciwko jej bezdusznej wersji, pozbawionej społecznej wrażliwości, pragną „globalizacji z ludzką twarzą". Wskazują, jak powinna przebiegać globalizacja, aby służyła człowiekowi oraz rozpowszechnianiu praw obywatelskich, praw człowieka i praw pracowniczych. Wśród alterglobalistów są: pacyfiści, ekolodzy, obrońcy praw konsumenckich, działacze na rzecz praw człowieka, feministki, związkowcy, anarchiści, socjaliści, komuniści. Początki tego ruchu sięgają początków XXI w. (Światowe Fora Społeczne w brazylijskim Porto Alegre w latach 2001–2003).

Postulaty głoszone przez alterglobalistów:
- wyjście poza dominujący w globalizującym się świecie ekonomiczny wymiar rzeczywistości (makroekonomiczne wskaźniki wzrostu, deficytu, inflacji),
- wzmocnienie państwa jako instytucji mogącej reprezentować interesy ludzi we wszystkich obszarach życia społecznego (w edukacji, kulturze, służbie zdrowia, ubezpieczeniach czy opiece społecznej),
- wprowadzenie globalnych regulacji prawnych i politycznych, mających na celu kontrolę międzynarodowych rynków finansowych,
- dążenie do zbliżania się gospodarek i społeczeństw (globalna koordynacja wymiany towarów i usług) z uwzględnieniem celów społecznych (godna płaca i warunki pracy, ochrona środowiska naturalnego, promowanie modelu zrównoważonego rozwoju w krajach Trzeciego Świata),

– wspieranie „rewolucji informatycznej", umożliwiającej swobodny przepływ informacji, a przez to będącej głównym środkiem społecznego oddziaływania i warunkiem budowy społeczeństwa obywatelskiego,
– odejście od neoliberalnej, skrajnie deterministycznej, wizji świata na rzecz przekonania o możliwości realnego wpływu ruchów społecznych (zwłaszcza organizacji pozarządowych) na rzeczywistość społeczną,
– walka ze społeczną uniformizacją przez budowę nowej formy organizacji społecznej – „społeczności glokalnych" (zgodnie z hasłem „myśl globalnie, działaj lokalnie"), które korzystając z możliwości, które daje globalizacja (np. internet), zachowują swój lokalny (regionalny, etniczny, narodowy) charakter, tradycyjne wzorce i wartości.

Ekologizm

Ekologizm (ruch ekologiczny, ruch zielonych) – ruch społeczny, działający na rzecz ochrony środowiska i racjonalnego korzystania z zasobów naturalnych w celu zapewnienia odpowiedniej jakości życia (zdrowe powietrze i żywność, czysta woda) i prawidłowego jego rozwoju na Ziemi, a także odrzucający antropocentryzm. Ekologizm zalicza się do nowych ruchów społecznych. Powstał na początku lat siedemdziesiątych XX w. jako sprzeciw wobec cywilizacji konsumpcyjnej, którą prezentowały ruchy kontestacyjne końca lat sześćdziesiątych XX w. Wiązał się z badaniami naukowymi dotyczącymi zagrożenia środowiska.

W 1973 r. w Wielkiej Brytanii powstała pierwsza partia ekologiczna w historii. Następne powstały w innych państwach zachodniej Europy, a pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. – w Polsce i innych krajach Europy środkowej i wschodniej. Działalność partii, a także grup, klubów i stowarzyszeń ekologicznych ma na celu ukazywanie zagrożeń ekologicznych i walkę z nimi oraz wyrabianie poczucia osobistej odpowiedzialności jednostki za własne losy i rozwój cywilizacji.

Najważniejsze hasła ruch ekologicznego:
– odrzucenie „systemu przemysłowego" i stworzenie systemu alternatywnego,
– człowiek i społeczeństwo jako część przyrody – konieczność życia w harmonii,
– zastąpienie pojęcia wzrostu pojęciem ekorozwoju, czyli takim modelem produkcji, który będzie opierał się na odnawialnych źródłach energii (rezygnacja z energetyki węglowej i jądrowej),
– uwzględnianie w polityce właściwości ekologicznych i społeczno-kulturalnych regionów w bliższej i dalszej perspektywie,
– zastąpienie istniejącej centralizacji i struktur biurokratycznych zdecentralizowaną, bezpośrednią demokracją,
– rezygnacja z przemocy jako środka politycznego.

Feminizm

Feminizm (łac. *femina* – kobieta) – ruch społeczny, polityczny, intelektualny, który działa na rzecz równouprawnienia kobiet oraz zniesienia ich dyskryminacji. Nazwa powstała w latach sześćdziesiątych XX w. w USA, ale idee feministyczne formułowano od końca XVIII w.

Feminizm I fali miał na celu pomoc kobietom, ulżenie ich losowi, wsparcie na drodze do społecznego usamodzielniania się. Tę samodzielność miało gwarantować przede wszystkim prawo do wykształcenia (prekursorka feminizmu Mary Wollstonecraft twierdziła, że kobieta wykształcona będzie lepszą żoną i matką). W XIX w. feministki postulowały równość w sferze ekonomicznej: prawo do pracy, własności, zachowania własnego majątku po wyjściu za mąż, równych praw w obrębie rodziny. Domagały się ponadto wolności słowa oraz praw wyborczych (sufrażystki). W drugiej połowie XX w. (tzw. feminizm II fali) oprócz praw społeczno-politycznych walczyły o prawo w zakresie wolności indywidualnych i zdrowia reprodukcyjnego: prawo do edukacji seksualnej, do aborcji, wolność od przemocy w rodzinie i molestowania seksualnego. Sprzeciwiały się także wszelkim formom dyskryminacji kobiet. Współcześnie feministki dążą do zwalczania stereotypowego wizerunku kobiet w kulturze – w mediach, a zwłaszcza w reklamie – walczą z uprzedmiotowianiem kobiet (ukazywaniem ich jako obiekt seksualny, towar).

W efekcie tych działań kolejne państwa (zwłaszcza demokratyczne) stopniowo przyjmowały (i nadal przyjmują) ustawy gwarantujące kobietom prawa wyborcze, pełny dostęp do edukacji, stanowisk politycznych, wolnego wyboru kariery zawodowej i kształtu własnej rodziny oraz prawa dotyczące zdrowia reprodukcyjnego – edukacji seksualnej, dostępu do środków antykoncepcyjnych, aborcji, kontroli urodzeń.

Populizm

Populizm – polityczna forma walki o władzę, polegająca na składaniu obietnic i deklaracji, które są najbardziej popularne w społeczeństwie, niezależnie od tego, czy istnieje realna możliwość ich realizacji. Jest często stosowany jako epitet służący zdyskredytowaniu programów politycznych i działań przeciwników politycznych – a wówczas jako „populistyczne" określa się różne, często zupełnie odmienne, poglądy i ugrupowania.

Cechy populizmu:
– opiera się na charyzmie przywódcy,
– nie jest ani lewicowy, ani prawicowy (albo i taki, i taki),
– skierowany przede wszystkim do uboższych warstw społeczeństwa („ludu"),
– próbuje trafić do osób niezadowolonych z sytuacji
– jest antysystemowy,
– ma charakter antyintelektualny,
– jest pozbawiony szerszego programu,
– posługuje się prostym językiem i demagogią.

5.6. Demokracja

Demokracja ma sama w sobie niewiele zalet: jest tak samo dobra lub tak samo zła, jak zasady ludzi, którzy ją uprawiają. W rękach ludzi liberalnych i tolerancyjnych przyniesie rządy tolerancyjne i liberalne; w rękach kanibali – rządy kanibali.

Norman DAVIES (ur. 1939)
walijski historyk

Najważniejsze tradycje demokracji (antyczna, europejska, amerykańska)

TRADYCJE DEMOKRATYCZNE

ATENY
- Kleistenes, Perykles, Arystoteles
  - demokratyzacja bezpośrednia
  - zgromadzenie ludowe
  - równość wobec prawa
  - równy dostęp do urzędów
  - wolność słowa

RZYM
- Katon Młodszy, Cyceron
  - *respublica*
  - prawo rzymskie
  - zasada obywatelstwa
  - ustrój mieszany
  - senat

AMERYKA
- Benjamin Franklin, James Madison, Aleksander Hamilton, Tomasz Jefferson
  - *Deklaracja Niepodległości* z 1776 r.
  - Konstytucja z 1787 r.
  - *Karta Praw* z 1791 r.
  - republikanizm
  - federalizm
  - system prezydencki
  - system *checks and balances*
  - Sąd Najwyższy

ANGLIA
- Tomasz Hobbes, John Locke, John Stuart Mill, lord Acton
  - *Wielka Karta Swobód* z 1215 r.
  - *Petycja Praw, Habeas Corpus Act, Bill of Rights* z XVII w.
  - liberalizm, konserwatyzm
  - monarchia, system parlamentarny
  - zasada „król panuje, ale nie rządzi"
  - rząd ograniczony
  - partie polityczne
  - większościowy system wyborczy
  - system dwupartyjny
  - sufrażystki
  - prawo precedensowe (*common low*)

EUROPA
- Karol Monteskiusz, Jean Jacques Rousseau, Alexis de Tocqueville
  - *Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela* z 1789 r.
  - trójpodział władz
  - umowa społeczna
  - suwerenność ludu
  - *wolność, równość, braterstwo*
  - prawa człowieka
  - socjalizm, nauka społeczna Kościoła
  - powszechne prawo wyborcze
  - proporcjonalny system wyborczy
  - system wielopartyjny

Fundamenty nowożytnej demokracji liberalnej

Idea demokracji nowożytnej rodziła się w Europie i Ameryce przez *Wielką Kartę Swobód*, monarchie stanowe, reformację oraz rewolucje: angielską, amerykańską i francuską.

↓

Powstanie demokracji nowożytnej było wynikiem połączenia elementów idei demokratycznych i liberalnych. Do połowy XIX w. demokraci i liberałowie znajdowali się w ostrym sporze ideowym i politycznym.

↓

Demokraci za fundamentalne wartości uważali równość, kolektyw (lud, naród, klasę) oraz suwerenność ludu wyrażaną bezpośrednio i mieli podejrzliwy stosunek do własności prywatnej.

↓

Demokraci widzieli w liberałach najgroźniejszego wroga ideowego i politycznego zaraz po klerykalno-monarchistyczno-arystokratycznej „reakcji".

Liberałowie cenili wolność, jednostkę, rząd przedstawicielski i system parlamentarny oraz opowiadali się za wolnym rynkiem.

↓

Liberałowie obawiali się demokracji jako realnego zagrożenia dla wolności osobistej i politycznej, własności prywatnej oraz wyższej kultury.

↓

W procesie zbliżenia stanowisk części demokratów i liberałów kluczową rolę odegrał angielski filozof John Stuart Mill.

↓

Dzięki J.S. Millowi powstała doktryna demoliberalna, której elementami składowymi stały się niektóre zasady demokracji i liberalizmu.

Doktryna demoliberalna

Wartości i zasady demokratyczne	Wartości i zasady liberalne
• równość • wspólnota (lud, klasa) • suwerenność ludu (wyrażana bezpośrednio) • rządy większości • powszechne i równe prawo wyborcze (zasada „jeden człowiek – jeden głos") • etatyzm	• wolność • jednostka i jej autonomia • rząd przedstawicielski (system parlamentarny) • prawa człowieka (w tym prawa mniejszości) • ograniczone prawa wyborcze (cenzus majątkowy i wykształcenia) • wolna przedsiębiorczość

Demokracja bezpośrednia a demokracja przedstawicielska

Różnice [między demokracją antyczną a nowożytną] są [...] *tak ogromne, że gdyby* [...] *Ateńczyk znalazł się wśród nas, to stwierdziłby, że nowożytna demokracja żadną demokracją w ogóle nie jest.*

Robert A. DAHL (1915–2014)
amerykański politolog

Demokracja bezpośrednia (antyczna, grecka, partycypacyjna, czysta, prosta, natychmiastowa) – reżim (styl rządzenia), w którym pełnia władzy znajduje się w rękach zwoływanego regularnie zgromadzenia ludowego (zachowanie zasady jedności miejsca i czasu obrad oraz udziału całego zbiorowego podmiotu suwerenności we wszystkich etapach procesu podejmowania decyzji od zgłoszenia wniosku aż do jej zatwierdzenia).

Demokracja pośrednia (nowożytna, przedstawicielska, reprezentacyjna, liberalna) – reżim (styl rządzenia), w którym wyłonieni na określoną kadencję w wolnych wyborach reprezentanci narodu (deputowani, prezydent) sprawują władzę w jego imieniu (suwerenny naród przenosi w ten sposób uprawnienia władcze na swoich przedstawicieli w parlamencie, a ci wyłaniają władzę wykonawczą).

Demokracja z systemem przedstawicielskim jest lepsza od demokracji bezpośredniej nawet na małych terytoriach. Gdyby w Atenach został wprowadzony system przedstawicielski, ustrój demokratyczny zostałby ulepszony.

Thomas PAINE (1737–1809)
angielski pisarz

Zalety demokracji pośredniej (w stosunku do demokracji bezpośredniej):
– możliwa do zastosowania w wielomilionowych społeczeństwach,
– pozwala na powierzenie władzy najlepszym (najmądrzejszym, najuczciwszym),
– ogranicza wpływ na decyzje osobom „mało inteligentnym" i „mało uczciwym",
– daje ludziom czas na zajmowanie się innymi sprawami,
– daje szansę na stanowienie dobrego prawa dzięki wielostopniowemu podejmowaniu decyzji (komisje, sejm, senat, prezydent, trybunał konstytucyjny),
– ułatwia prowadzenie dyskusji i podejmowania decyzji (niewielkie grono).

Demokracja większościowa a demokracja konstytucyjna (liberalna)

Demokracja większościowa	Demokracja konstytucyjna
• decyduje niczym nieograniczona wola ludu • brak jakiegokolwiek ograniczenia władzy większości • obowiązuje zasada, że większość ma zawsze rację	• szczególna rola prawa zawartego w konstytucji i ustawach • konstytucyjne ograniczenie władzy większości • gwarancja praw i wolności dla obywateli, zwłaszcza praw osobistych i politycznych • funkcjonowanie państwa w granicach i na podstawie prawa • system organów państwa opiera się na zasadzie podziału i równowagi władz

Zasady (cechy) państwa demokratycznego

Współcześnie istnieje wiele państw demokratycznych, które stosują różne rozwiązania ustrojowe (są wśród nich republiki i monarchie; państwa o systemie prezydenckim i parlamentarnym; państwa jednolite i złożone), jednak wszystkie są oparte na wspólnych podstawowych zasadach, które razem tworzą pewien model państwa demokratycznego.

Suwerenność narodu (ludu) – przekonanie, że wszelka władza w państwie pochodzi od narodu, który posiada nieograniczoną moc stanowienia i egzekwowania praw (jest źródłem i piastunem wszelkiej władzy). Oświeceniowa koncepcja francuskiego filozofa Jeana-Jacques'a Rousseau (*Umowa społeczna*, 1762 r.), głosząca odrzucenie spersonalizowanej władzy „kogoś" nad obywatelem, władzy jako własności jakiejś jednostki na rzecz kolektywnej władzy narodu.

Elementy demokracji bezpośredniej występujące w demokracji pośredniej

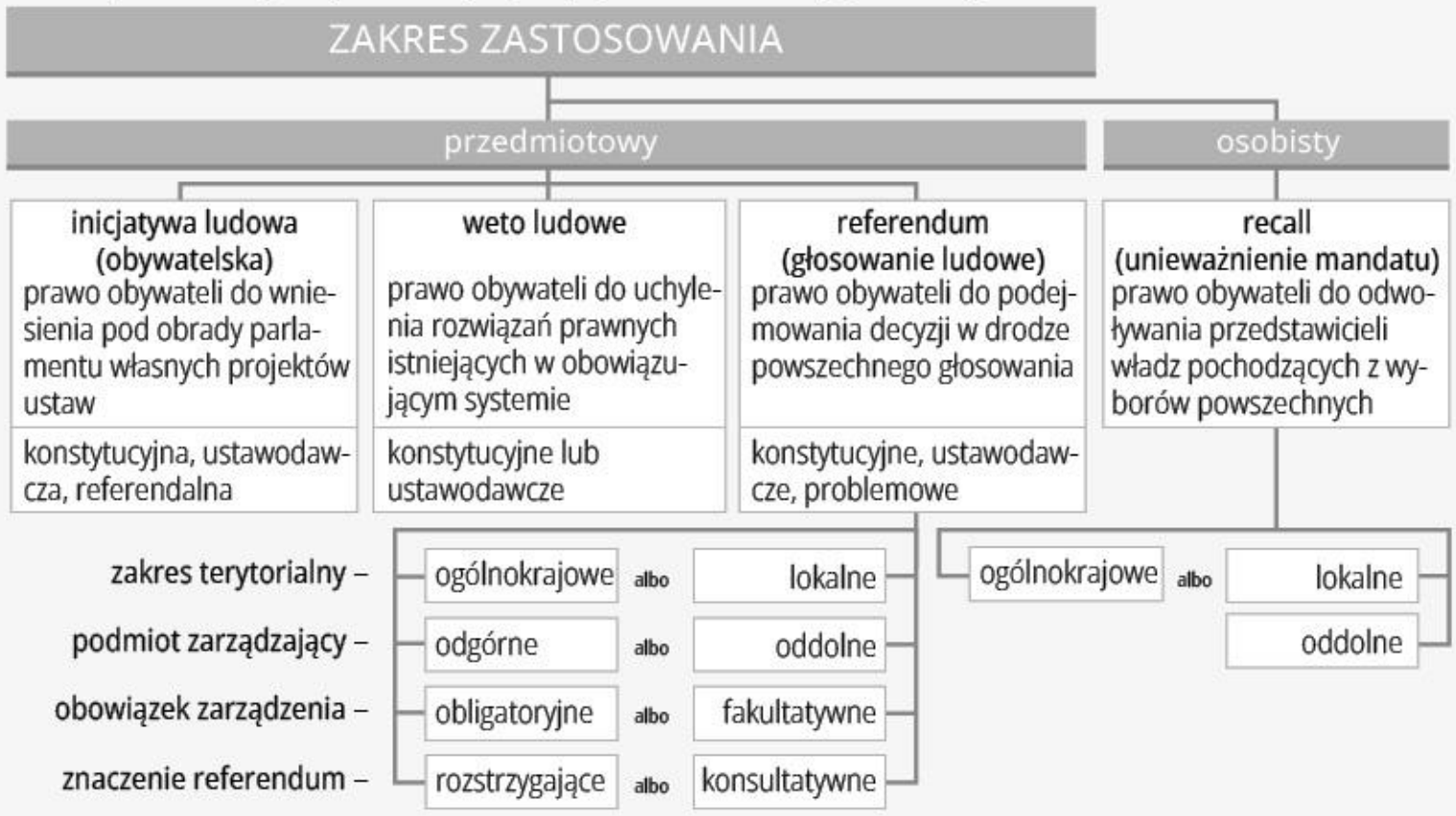

Reprezentacja (przedstawicielstwo) – zasada, że wyłonieni na określoną kadencję w wolnych (demokratycznych) wyborach reprezentanci narodu sprawują władzę w jego imieniu.

Konstytucjonalizm – zasady ustroju określa konstytucja (najwyższe prawo ratyfikowane przez większość obywateli), która w taki sposób ogranicza władzę państwową, aby były gwarantowane prawa i wolności obywateli (prawa polityczne, socjalne, ekonomiczne i kulturalne winny być zawarte w konstytucji wraz z środkami ich ochrony); zapisy konstytucji powinny być przestrzegane przez władze.

Wspólne elementy konstytucji:

1) preambuła (uroczysty wstęp do konstytucji),
2) zasady ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego,
3) prawa i wolności obywatelskie,
4) organy władzy państwowej i samorządowej (sposób ich wyłaniania, kompetencje, zasady funkcjonowania),
5) procedury (tryb) wprowadzania zmian w konstytucji.

Cechy konstytucji:

1) szczególna moc prawna,
2) szczególna treść,
3) specjalny tryb jej uchwalania i zmiany.

Funkcje konstytucji:

1) wychowawczo-integracyjna,
2) prawna,
3) organizacyjna.

Klasyfikacja konstytucji

Forma konstytucji
– akt normatywny (konstytucja pisana)
– zbiór konstytucyjnych norm (konstytucja niepisana, rozproszona)

Zamierzony czas obowiązywania oraz zakres regulowanych spraw
– pełna (tzw. ustawa zasadnicza)
– niepełna (mała, tzw. ustawa konstytucyjna)

Sposób uchwalenia
– oktrojowana (nadana)
– uchwalona (przez parlament i ewentualnie na drodze referendum)

Sposób wprowadzania zmian
– sztywna (specjalne procedury)
– elastyczna (tak jak zwykła ustawa)

Podział władz – władza wykonawcza, ustawodawcza i sądownicza są oddzielone (instytucjonalnie i personalnie), niezależne od siebie i równoważne; władze powstrzymują i kontrolują się wzajemnie; jest to zgodnie z koncepcją francuskiego filozofa Charlesa de Montesquieu (*O duchu praw*, 1748 r.).

Praworządność (państwo prawa) – wszystkie organy władzy działają na podstawie i w granicach prawa; nikogo nie wolno zmuszać do tego, do czego nie zobowiązuje prawo; każdemu obywatelowi wolno czynić wszystko, czego prawo wyraźnie nie zabrania; na straży prawa stoją niezawisłe sądy i trybunał.

Ograniczone rządy większości – realizacja woli (władzy) większości przy zachowaniu praw mniejszości; udostępnienie mniejszościom możliwości wyrażania opinii. Demokracji wyborczej (elektoralnej, większościowej) przeciwstawiono demokrację konstytucyjną (liberalną), niczym nieograniczoną władzę większości – władzę większości ograniczoną prawami mniejszości.

Najbardziej niezawodnym wskaźnikiem oceny, czy dany kraj cieszy się prawdziwą wolnością, jest stopień bezpieczeństwa, w jakim żyją mniejszości.

John ACTON (1834–1902)
angielski filozof

Pluralizm polityczny – gwarancje swobody zrzeszania się i głoszenia różnorodnych poglądów; istnienie organizacji reprezentujących różne grupy społeczne i nurty ideowe, które konkurują ze sobą w walce o wpływy i władzę zgodnie z prawem konstytucyjnym i zwyczajowym.

Wybrane zasady demokracji – ocena ważności i stopnia ich przestrzegania w Polsce

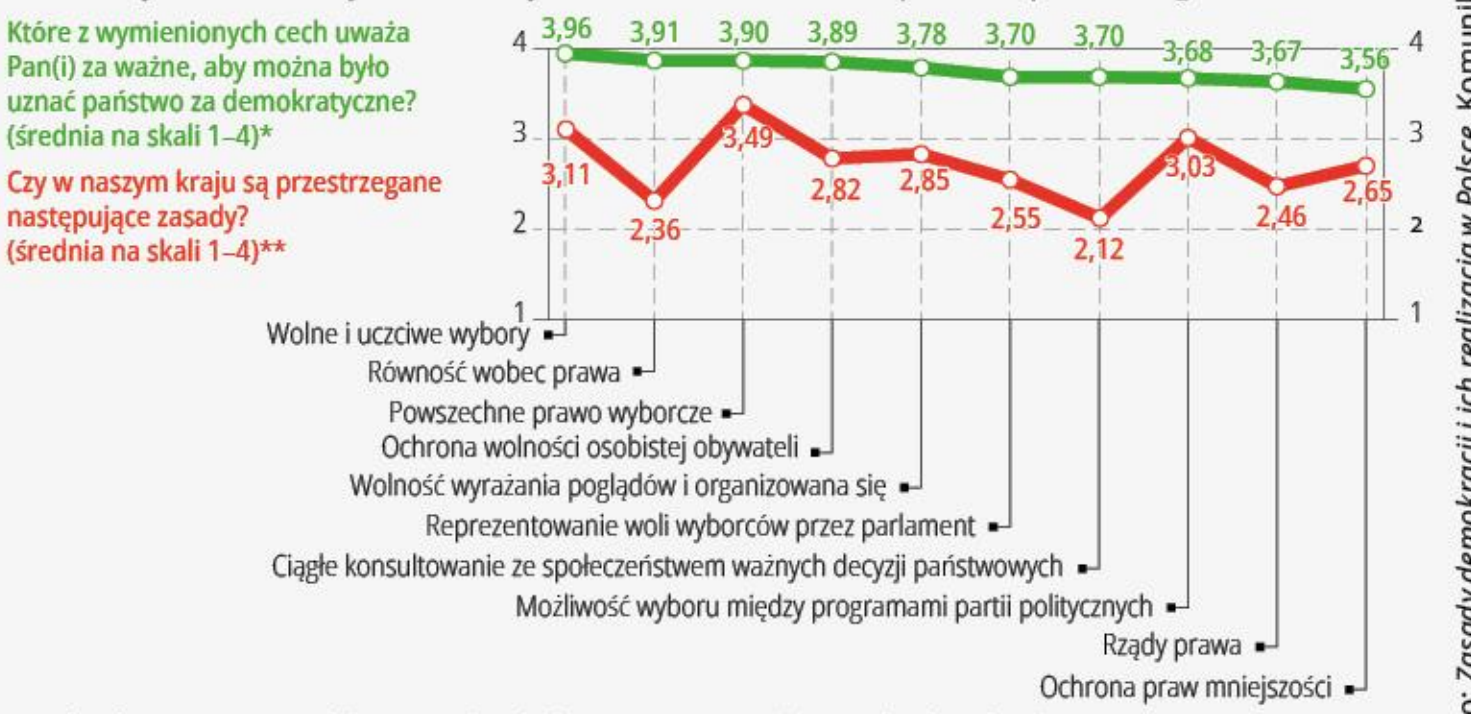

* 4 – bardzo ważne, 3 – średnio ważne, 2 – niezbyt ważne, 1 – to nie jest cecha demokracji.
** 4 – zdecydowanie tak, 3 – raczej tak, 2 – raczej nie, 1 – zdecydowanie nie.

Źródło: *Zasady demokracji i ich realizacja w Polsce*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa, sierpień 2017.

Wśród czterech najważniejszych cech demokracji Polacy wymieniają wolne i uczciwe wybory, równość wobec prawa, ochronę wolności osobistej oraz powszechne prawo wyborcze. Spośród nich, zdaniem respondentów, najlepiej przestrzegana jest powszechność prawa wyborczego. Równocześnie ankietowani uważają, że w Polsce występuje największy problem z ciągłym konsultowaniem ze społeczeństwem ważnych decyzji państwowych oraz równością wobec prawa.

Modele demokratyzacji

Modele (typy) demokratyzacji w zależności od zaangażowania różnych grup aktorów politycznych, w tym głównie elit władzy i opozycji wg Samuela P. Huntingtona

	Transformacja	Przemieszczenie	Zastąpienie
Charakter zmian	przebiegają ewolucyjnie, w pokojowy sposób	mają charakter ewolucyjno-rewolucyjny	odbywają się w sposób gwałtowny, w wyniku rewolucji
Inicjator	reformatorska elita władzy	reformatorska elita władzy i demokratyczna opozycja	demokratyczna opozycja
Przebieg	1) reformatorskie skrzydło w obozie rządzącym, które odsuwa od władzy przeciwników zmian 2) w proces reform zostaje zaangażowana opozycja, co prowadzi do kontynuacji procesu zmian i wspólnego budowania nowego ustroju	1) reformatorzy w obozie władzy razem z przedstawicielami opozycji, wywierającej presję na rządzących, np. przez masowe manifestacje 2) zawarcie kompromisu między reformatorami z obozu rządzącego i umiarkowaną opozycją, który prowadzi do budowy nowego ustroju	1) obalenie dotychczasowych władz przez demokratyczną opozycję 2) przejęcie władzy przez opozycję następuje dzięki masowemu wsparciu ze strony społeczeństwa (w trakcie protestów dochodzi do walk z siłami wiernymi upadającemu reżimowi)
Przykłady państw	Węgry, Bułgaria, ZSRR, Hiszpania	Polska, Czechosłowacja, Korea Południowa	Rumunia, NRD, Portugalia

Kształtowanie się systemu demokratycznego

Jeżeli powszechne wybory najwyższych decydentów stanowią istotę demokracji, to krytycznym punktem w procesie demokratyzacji będzie zastąpienie rządzących, którzy nie pochodzą z wolnych, otwartych i równych wyborów, takimi właśnie rządzącymi.

Samuel P. HUNTINGTON (1927–2008)
amerykański politolog

Demokratyzacja – 1) proces przechodzenia państwa od systemu niedemokratycznego do demokratycznego; 2) upowszechnianie się demokracji na świecie, prowadzące do wzrostu liczby państw demokratycznych.

Samuel P. Huntington zdefiniował demokrację jako ustrój polityczny, w którym władza ustawodawcza i wykonawcza są wyłaniane w okresowych wolnych wyborach powszechnych, czyli jako demokrację elektoralną. Twierdził, że od początku XIX w. niektóre państwa zaczęły spełniać dwa, jego zdaniem, minimalne warunki, które pozwalały uznać ich ustrój za demokratyczny:
– co najmniej 50% dorosłych mężczyzn posiadało czynne prawa wyborcze,
– istniała odpowiedzialna władza wykonawcza wyłaniana przez pochodzący z wyboru parlament (Europa) albo wyłaniana w okresowych wyborach powszechnych (Ameryka).

Według Huntingtona, od początku XIX w. obserwujemy na świecie cykliczne procesy przechodzenia państw od niedemokratycznych do demokratycznych systemów politycznych. Sekwencje tych procesów, które następowały w określonym czasie i które były wyraźnie liczniejsze od następujących w tym samym czasie przemian w odwrotnym kierunku, politolog ten nazwał **falami demokratyzacji**.

Falowanie demokracji wg Samuela P. Huntingtona

Samuel P. Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, 1991

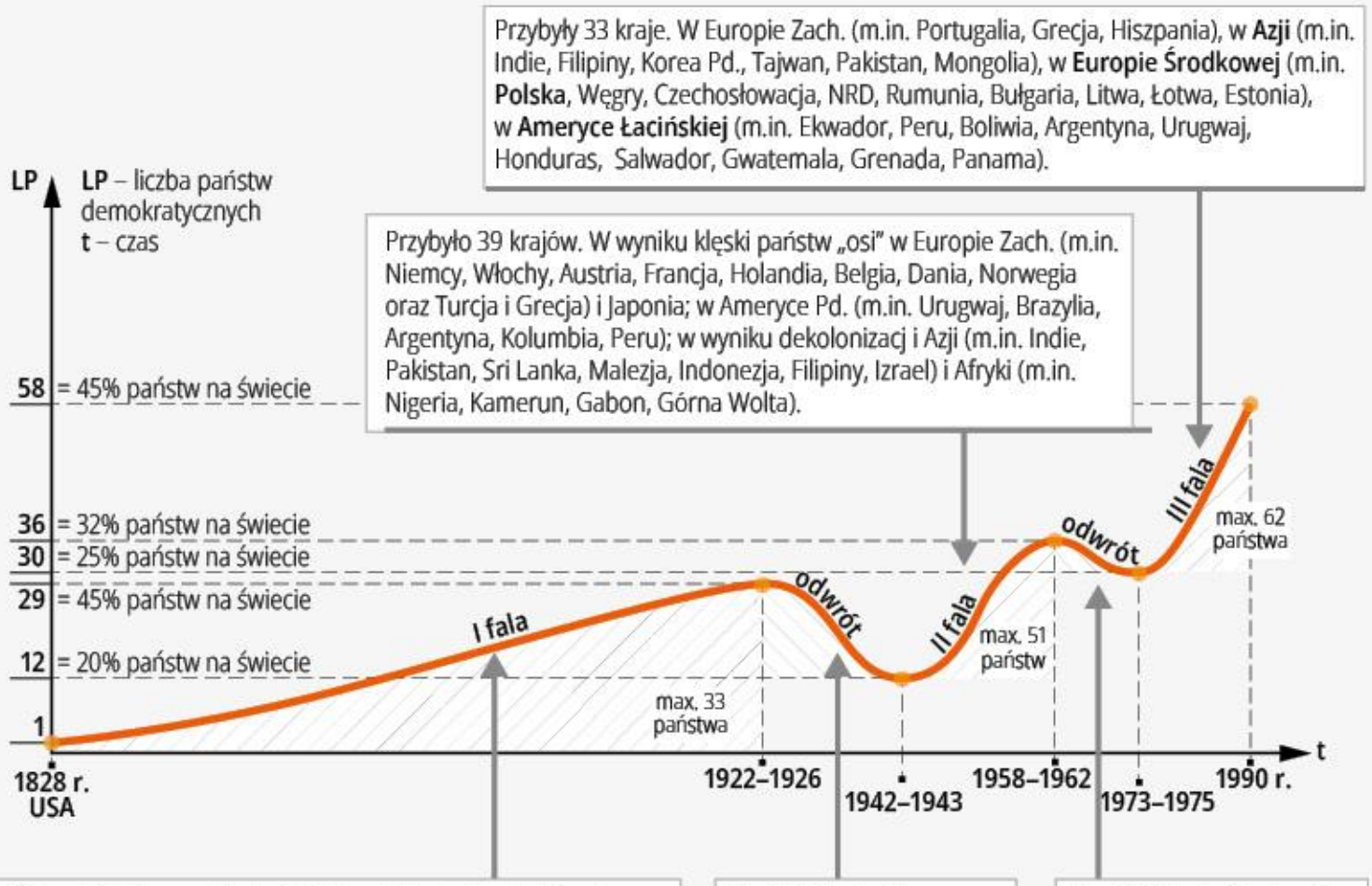

Przybyły 33 kraje. W Europie Zach. (m.in. Portugalia, Grecja, Hiszpania), w **Azji** (m.in. Indie, Filipiny, Korea Pd., Tajwan, Pakistan, Mongolia), w **Europie Środkowej** (m.in. **Polska**, Węgry, Czechosłowacja, NRD, Rumunia, Bułgaria, Litwa, Łotwa, Estonia), w **Ameryce Łacińskiej** (m.in. Ekwador, Peru, Boliwia, Argentyna, Urugwaj, Honduras, Salwador, Gwatemala, Grenada, Panama).

Przybyło 39 krajów. W wyniku klęski państw „osi" w Europie Zach. (m.in. Niemcy, Włochy, Austria, Francja, Holandia, Belgia, Dania, Norwegia oraz Turcja i Grecja) i Japonia; w Ameryce Pd. (m.in. Urugwaj, Brazylia, Argentyna, Kolumbia, Peru); w wyniku dekolonizacj i Azji (m.in. Indie, Pakistan, Sri Lanka, Malezja, Indonezja, Filipiny, Izrael) i Afryki (m.in. Nigeria, Kamerun, Gabon, Górna Wolta).

Do 1914 r. USA, **Europa Zach.** i jej kolonie (m.in. Anglia, Francja, Holandia, Belgia, Włochy, Irlandia, Szwajcaria, Dania, Norwegia, Szwecja, Grecja, Niemcy, Australia, Kanada, Nowa Zelandia); po 1918 r. (po klęsce państw centralnych) Europa Środkowa (m.in. Finlandia, Litwa, Łotwa, Estonia, **Polska**, Czechosłowacja, Austria, Jugosławia), kilka krajów Ameryki Pd. (m.in. Argentyna, Urugwaj, Kolumbia).

Minimalne warunki, żeby można było w XIX w. uznać ustrój za demokratyczny:
1) Co najmniej 50% dorosłych mężczyzn posiada czynne prawa wyborcze.
2) Istnieje odpowiedzialny rząd wyłoniony przez pochodzący z wyboru parlament albo istnieje rząd wyłaniany w okresowych wyborach powszechnych.

Ubyły 22 kraje. Pierwsze Włochy. Tylko 1 z 10 „starych" demokracji sprzed 1910 r. (Grecja) i aż 13 „młodych" demokracji europejskich i latynoamerykańskich, które powstały w latach 1910–1931 (m.in. Litwa, Łotwa, Estonia, **Polska**, Hiszpania, Argentyna, Brazylia); po 1933 r. Niemcy i ich ofiary oraz m.in. Paragwaj, Urugwaj, Japonia.

Ubyły 22 kraje. **Tendencje autorytarne** w Azji (m.in. Pakistan, Indie, Korea Pd., Indonezja, Filipiny), w basenie M. Śródziemnego (Grecja, Turcja), w **Afryce** (m.in. Ghana, Gwinea, Tanzania, Kongo, Somalia, Senegal, Algieria, Nigeria) i Ameryce Łacińskiej (m.in. Brazylia, Boliwia, Argentyna, Peru, Ekwador, Urugwaj, Chile).

Polska Ludowa 1944–1989

1. Jedna scentralizowana partia rządząca, kierowana przez oligarchię – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (od 1948 r.). Istnienie dwóch *quasi*-partii (Zjednoczone Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne), tworzących pozory pluralizmu politycznego.
2. Duży wpływ monopolistycznej ideologii państwowej na życie społeczne (naukę, kulturę i oświatę). Walka z Kościołem – próby zastąpienia religii ideologią.
3. Kontrola PZPR nad wieloma dziedzinami życia społecznego (także nad gospodarką).
4. Surowe, ale selektywne represje (w latach 1944–1956 terror jako jedna z zasad rządzenia – fizyczna likwidacja przeciwników politycznych oraz obywateli należących do „wrogiej" rasy czy klas).
5. Brak niezależnej prasy. Kontrola państwa nad środkami przekazu – totalna cenzura prewencyjna.
6. Mobilizowanie społeczeństwa do wytężonej pracy na rzecz państwa. Próby wywierania wpływu na życie prywatne obywateli (moralność publiczna).
7. Jednoizbowy sejm pozbawiony realnego znaczenia, powoływany w drodze fikcyjnych (fałszowanych) wyborów.
8. Pozostająca jednym z filarów reżimu armia, zdominowana i kontrolowana przez partię („zbrojne ramię" partii).
9. Ujednolicone i upaństwowione związki zawodowe (z wyjątkiem lat 1980–1981).
10. Jednolity, chociaż nieobowiązkowy, ruch młodzieżowy pod kontrolą partii. Kreowanie postaw bierności i przyzwolenia (niszczenie zdolności do buntu wśród młodzieży).
11. Brak legalnie działającej opozycji (w latach 70.) i tolerowanie umiarkowanej opozycji, działającej półlegalnie (w latach 1980–1981). istnienie szerokiego ruchu konspiracyjnego po 13 XII 1981 r.

Polska Ludowa w pamięci społecznej

Jak Pani/Pan ocenia okres PRL w polskiej historii?

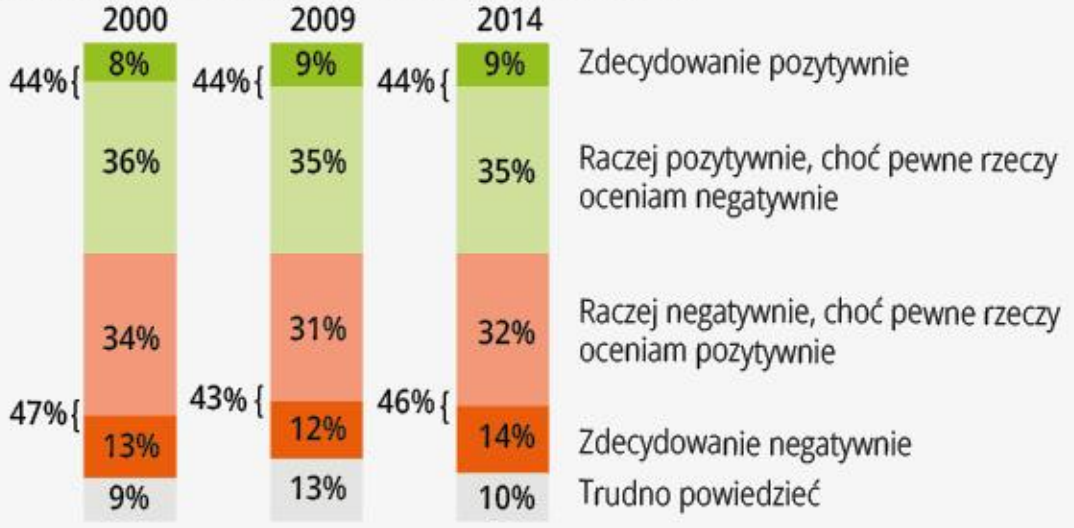

Źródło: *PRL – doświadczenia, oceny, skojarzenia*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa, maj 2014 r.

Czy z perspektywy czasu może Pani/Pan powiedzieć, że warto było w 1989 r. zmieniać ustrój w Polsce, w Czechach, na Słowacji, na Węgrzech, czy też nie warto?

Źródło: *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa, maj 2014 r.

Polska demokratyzacja przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.

W Polsce to trwało 10 lat, na Węgrzech 10 miesięcy, w NRD 10 tygodni, może w Czechosłowacji zajmie to 10 dni?

Timothy GARTON ASH (ur. 1955)
brytyjski historyk
(w rozmowie z Václavem Havlem 23 XI 1989 r. w teatrze Laterna Magika w Pradze)

	POLSKA „10 lat”	WĘGRY „10 miesięcy”	NRD „10 tygodni”	CZECHOSŁOWACJA „10 dni”
dekada przed	VII–VIII 1980 r. – strajki w Lublinie, Gdańsku, a następnie wielka fala strajków w całym kraju 31 VIII 1980 r. – podpisanie porozumień sierpniowych w gdańskiej Stoczni im. Lenina w Gdańsku, tzw. karnawał solidarności (powstanie NSZZ „Solidarność”) 13 XII 1981 r. – wprowadzenie stanu wojennego przez władze komunistyczne IV–V, VIII–IX 1988 r. – strajki w całej Polsce 31 VIII 1988 r. – spotkanie gen. Czesława Kiszczaka i Stanisława Cioska z Lechem Wałęsą i bp. Jerzym Dąbrowskim – początek 5-miesięcznych rozmów w Magdalence na temat zwołania Okrągłego Stołu	3 V 1988 r. – ustąpienie Jánosa Kádára z funkcji sekretarza generalnego Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (WSPR) VI, X 1988 r. – demonstracje w Budapeszcie X, XI 1988 r. – organizowanie się pierwszych partii demokratycznych		
1989	6 II–5 IV – obrady „Okrągłego Stołu” zakończone podpisaniem porozumienia przez przedstawicieli władz i „Solidarności” 17 IV – legalizacja NSZZ „Solidarność” 4 i 18 VI – „kontraktowe” wybory do Sejmu i Senatu – bezapelacyjne zwycięstwo kandydatów „Solidarności	I–II – przywrócenie przez władze wolności zgromadzeń, zrzeszania się i systemu wielopartyjnego, uznanie „kontrrewolucji” 1956 r. za powstanie narodowe 15 III – masowe manifestacje w rocznicę Wiosny Ludów w Budapeszcie 13 VI – początek rozmów przedstawicieli opozycji, władz i prorządowych organizacji społecznych – tzw. Trójkątny Stół 16 VI – drugi symboliczny pogrzeb Imre Nagya (300 tys. uczestników) – Węgry		I – masowe demonstracje na placu Vaclava w Pradze, aresztowania działaczy opozycji, m.in. Václava Havla VI – wezwanie władz przez opozycję do podjęcia rozmów

	POLSKA „10 lat”	WĘGRY „10 miesięcy”	NRD „10 tygodni”	CZECHOSŁOWACJA „10 dni”
1989		wstępują na drogę reform 27 VI – symboliczna likwidacja Żelaznej Kurtyny przez ministrów spraw zagranicznych Węgier i Austrii (razem przecinają zasieki graniczne)		
	19 VII – wybór przez Zgromadzenie Narodowe gen. Wojciecha Jaruzelskiego na Prezydenta PRL		VIII – masowe ucieczki obywateli NRD przez Węgry do Austrii (i RFN) przez ambasady tego państwa w Budapeszcie, Pradze i Warszawie	VIII – masowe manifestacje w Pradze i innych miastach, pacyfikowane przez milicję
	12 IX – powstanie rządu Tadeusza Mazowieckiego	18 IX – koniec obrad Trójkątnego Stołu – podpisanie dokumentu końcowego przez część środowisk opozycyjnych (zapowiedź zmian w konstytucji i wolnych wyborów)		
	10 X – ogłoszenie przez rząd programu reform gospodarczych (tzw. plan Balcerowicza)	7 X – rozwiązanie WSPR i powołanie Węgierskiej Partii Socjalistycznej – pierwsza likwidacja partii komunistycznej w bloku 23 X – proklamowanie demokratycznej Republiki Węgierskiej	2 X – początek fali masowych manifestacji ulicznych w Berlinie, Dreźnie i Lipsku, brutalnie pacyfikowanych przez milicję 18 X – ustąpienie stalinowskiego przywódcy NRD Ericha Honeckera („z przyczyn zdrowotnych”) 20–26 X – manifestacje antyrządowe w Berlinie, Lipsku (modlitwy w intencji pokoju w kościele św. Mikołaja) i innych miastach 4 XI – największa demonstracja w historii NRD – prawie 700 tys. ludzi na ulicach Berlina 9 XI – upadek muru berlińskiego wybudowanego w 1961 r. w celu powstrzymania wyjazdów obywateli NRD na Zachód 13 XI – wielkie demonstracje w wielu miastach NRD 21 XI – zaproponowanie przez opozycję zwołania Okrągłego Stołu	17 XI – początek 12-dniowej fali masowych protestów w Pradze (tzw. aksamitna rewolucja) – brutalne działania milicji, wielu rannych i aresztowanych 19 XI – powołanie opozycyjnego Forum Obywatelskiego z Václavem Havlem na czele
	11–22 XI – wizyta Lecha Wałęsy w USA – przemówienie przed obiema izbami Kongresu			

	POLSKA „10 lat”	WĘGRY „10 miesięcy”	NRD „10 tygodni”	CZECHOSŁOWACJA „10 dni”
1989	29 XII – zmiany w konstytucji PRL – m.in. przywrócenie nazwy *Rzeczpospolita Polska* i przywrócenie korony orłowi w godle	18–21 XII – decyzja o rozwiązaniu Parlamentu i przeprowadzeniu wolnych wyborów	7 XII – początek obrad Okrągłego Stołu (opozycja, rząd, Kościół) – zapowiedź nowej konstytucji i wolnych wyborów	20–27 XI – codzienne wielotysięczne manifestacje w Pradze, Bratysławie i innych miastach (23 XI – wystąpienie Václava Havla w Pradze i Alexandra Dubčeka w Bratysławie, 25 XI – największa demonstracja w historii Czechosłowacji – 800 tys. ludzi na praskich błoniach) 27 XI – dwugodzinny strajk generalny; Forum Obywatelskie wzywa do zakończenia protestów 10 XII – złożenie urzędu prezydenta kraju przez komunistę Gustáva Husáka 29 XII – jednomyślny wybór Václava Havla na prezydenta państwa przez komunistyczny parlament
1990	29 I – rozwiązanie PZPR i utworzenie Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej 27 V – wolne wybory do samorządu gminnego 7 IX – nota rządu RP o wycofaniu Armii Radzieckiej z Polski 9 XII – wybór Lecha Wałęsy na Prezydenta RP	25 III i 8 IV – wolne wybory do parlamentu	18 III – pierwsze wolne wybory do parlamentu 5 V – 12 IX – negocjacje i zgoda na zjednoczenie NRD i RFN podczas tzw. konferencji „2+4”, w której obok dwóch państw niemieckich uczestniczą ZSRR, USA, Wielka Brytania i Francja 3 X – zjednoczenie Niemiec	8–9 VI – wolne wybory do parlamentu
1991	8 IV – początek wycofywania Armii Radzieckiej z Polski (trwającego do 17 IX 1993 r.) 27 X – pierwsze wolne wybory do Sejmu			

Indeks demokracji

W raporcie *Indeks demokracji* – publikowanym od 2007 r. przez zespół badawczy The Economist Intelligence Unit – państwa otrzymują oceny od 0 do 10 (10 = ocena najwyższa, 0 = najniższa) w pięciu kategoriach:
1) **proces wyborczy i pluralizm** – niezbędne warunki wolnych, uczciwych i rywalizacyjnych wyborów;
2) **swobody obywatelskie** – ochrona podstawowych praw człowieka, takich jak wolność słowa, wypowiedzi i prasy, wolność wyznania, wolność zrzeszania się oraz prawo do uczciwego procesu;
3) **funkcjonowanie władzy** – ocena skuteczności i przejrzystości władzy, jej wolność od nacisków zewnętrznych i korupcji, systemu wzajemnej kontroli władz itp.;
4) **kultura polityczna** – aktywność obywatelska, zachodząca w określonych ramach i oparta na respektowaniu reguł demokratycznych;
5) **partycypacja** – aktywne uczestnictwo obywateli w debacie publicznej, w wyborze przedstawicieli, w działalności partyjnej itp.

Średnia ocena państwa z pięciu obszarów określa państwo jako:
– „demokrację pełną" (8,00–10,00 pkt),
– „demokrację wadliwą" (6,00–7,99 pkt),
– „system hybrydowy" (4,00–5,99 pkt),
– „reżim autorytarny" (0,00–3,99 pkt).

Ranking *The Economist Democracy Index 2020**

Państwa	*Indeks demokracji*	Status
1. Norwegia (9,81), 2. Islandia (9,37), 3. Szwecja (9,26), 4. Nowa Zelandia (9,25), 5. Kanada (9,24), 6. Finlandia (9,20), 7. Dania (9,15), 8. Irlandia (9,05), 9. Australia, Niderlandy (8,96), 11. Tajwan (8,94), 12. Szwajcaria (8,83), 13. Luksemburg (8,68), 14. Niemcy (8.67), 15. Urugwaj (8,61), 16. Wlk. Brytania (8,54), 17. Chile (8,28), 18. Austria (8,16), 19. Kostaryka (8,16), 20. Mauritius (8,14), 21. Japonia (8,13), 22. Hiszpania (8,12), 23. Korea Południowa (8,01).	8,00–10,00 (23 państwa)	demokracja pełna
np.: 25. Francja (7,99) 26. USA (7,92), 27. Izrael (7,84), 29. Włochy (7,74), 31. Czechy (7,67), 32. Republika Zielonego Przylądka (7,65), 33. Botswana (7,62), 36. Belgia (7,51), 39. Malezja (7,19), 49. Brazylia (6,92), 50. Polska (6,85), 51. Surinam (6,82), 55. Filipiny (6,54), 55. Węgry (6,56), 57. Peru (6,53), 61. Mongolia (6,48), 62. Rumunia (6,40).	6,00–7,99 (52 państwa)	demokracja wadliwa
11 ostatnich (0,00–1,95): 157. Libia (1,95), Jemen (1,95), 159. Tadżykistan (1,94), 160. Gwinea Równikowa (1,92), 161. Laos (1,77), 162. Turkmenistan (1,72), 163. Czad (1,55), 164. Syria (1,43), 165. Republika Środkowej Afryki (1,32), 166. Demokratyczna Republika Konga (1,13), 167. Korea Pn. (1,08).	0,00–3,99 (57 państw)	reżim autorytarny

* Indeks uwzględnia 167 największych państw świata.

Źródło: *Democracy index 2020*, The Economist Intelligence Unit Limited 2021.

Rodzaje państw	2006		2010		2020	
	liczba państw	populacja	liczba państw	populacja	liczba państw	populacja
Demokracje pełne	28	13,0%	26	12,3%	23	8,4%
Demokracje wadliwe	54	38,3%	53	37,2%	52	41,0%
Systemy hybrydowe	30	10,5%	33	14,0%	35	15,0%
Reżimy autorytarne	55	38,2%	55	36,5%	57	35,6%
Suma	167	100%	167	100%	167	100%

Według The Economist Intelligence Unit Limited w latach 2006–2020 zmalała liczba pełnych demokracji – z 28 do 23 – oraz wadliwych demokracji, która obecnie wynosi 52. Zmalał odsetek ludzi zamieszkujących państwa demokratyczne (pełne i wadliwe) – z 51,3 do 49,4% – i wzrósł odsetek zamieszkujących państwa niedemokratyczne – z 48,7 do 50,6%. Wzrosła liczba systemów hybrydowych – z 30 do 35 oraz liczba reżimów autorytarnych – z 55 do 57.

Źródło: *Democracy index 2020*, The Economist Intelligence Unit Limited 2021.

6

Społeczeństwo obywatelskie i kultura polityczna

6.1. Koncepcje społeczeństwa obywatelskiego

Koncepcje społeczeństwa obywatelskiego

Teorie dotyczące społeczeństwa obywatelskiego, choć zmieniały się przez wieki, zawsze kładły nacisk na aktywność i działalność jednostek, ich współdziałanie i dążenie do osiągnięcia wspólnego celu.

EWOLUCJA KONCEPCJI SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

KONCEPCJE KLASYCZNE IV–I w. p.n.e.	KONCEPCJE NOWOŻYTNE XVII–XIX w.	KONCEPCJE WSPÓŁCZESNE XX–XXI w.
Arystoteles (IV w. p.n.e.) – *koinonia politike*, wspólnota polityczna państwa-miasta (*politeja*). **Cyceron** (II–I w. p.n.e.) – *societas civilis*, społeczeństwo obywateli w ramach republiki. Obie te koncepcje stawiały na pierwszym miejscu interes wspólnot politycznych (*politeja, respublica*) rządzonych dla ich dobra przez wolnych obywateli, przekonanych o wyższości dobra publicznego nad dobrem prywatnym, ale posiadających także gwarantowane przez tę wspólnotę określone prawa i wolności.	**John Locke (1632–1704)** Obywatele są osobami, które: • żyją w państwie, • posiadają prawa polityczne, • obywatele tworzą *civil society* (społeczeństwo obywatelskie), które jest tożsame z *political society* (społeczeństwem politycznym). **Georg W.F. Hegel (1770–1831)** Na społeczeństwo obywatelskie składają się trzy sfery życia człowieka: • potrzeby (produkcja, handel), • prawa (własność prywatna, zrzeszanie się), • opieka (rodzina, instytucje opiekuńcze, samorządowe). Hegel był pierwszym myślicielem, który przeciwstawił społeczeństwo obywatelskie państwu. **Alexis de Tocqueville (1805–1859)** Istnieją trzy obszary życia zbiorowego: • cywilny (życie osobiste, rodzina, własność, gospodarka), • publiczny (stowarzyszenia, organizacje, opinia publiczna), • polityczny (hierarchia, biurokracja). Społeczeństwo obywatelskie obejmuje dwa spośród tych obszarów: cywilny i publiczny.	**Edward Shils (1910–1995), Ernest Gellner (1925–1995), John Keane (ur. 1949)** Społeczeństwo obywatelskie – część niezależnej wobec państwa przestrzeni publicznej złożonej z dobrowolnie współdziałających zrzeszonych jednostek. Tożsame z grupami bądź organizacjami (nieformalnymi lub formalnymi), które, działając niezależnie od struktur państwa, dbają o różnorodne interesy społeczne. Społeczeństwo obywatelskie jest pośrednikiem pomiędzy jednostką a społeczeństwem, obywatelem a państwem.

społeczeństwo obywatelskie rozumiane jako społeczeństwo polityczne → XVIII–XIX w. zmiana znaczenia pojęcia → społeczeństwo obywatelskie rozumiane jako społeczeństwo pozapolityczne

Definicja oraz przejawy społeczeństwa obywatelskiego

W najprostszym ujęciu **społeczeństwo obywatelskie** to przestrzeń między jednostką a państwem (a zatem także między rodziną, państwem, rynkiem). Innymi słowy, to obszar działania jednostki, grup społecznych, instytucji czy organizacji.

Przejawami społeczeństwa obywatelskiego są:
– aktywność obywateli w wielu sferach,
– samoorganizowanie się obywateli,
– współpraca na rzecz wspólnoty i dla jej dobra,
– funkcjonowanie niezależnych mediów.

Podmioty społeczeństwa obywatelskiego

Podmiotami społeczeństwa obywatelskiego są ludzie (obywatele), którzy działają wspólnie (w różnych grupach, ale i jako całość) niezależnie (a często i w opozycji) od państwa (organów władzy).

6.2. Znaczenie kapitału społecznego dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego

Kapitał społeczny

Aby możliwe było funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego, musi istnieć tzw. kapitał społeczny.

Definicje pojęcia *kapitał społeczny* podkreślają znaczenie różnych elementów dla zaistnienia zaangażowania obywatelskiego:

- zaufanie i wspólne wartości – np. prawdomówność, wywiązywanie się z obowiązków, wzajemność w stosunkach z innymi (R.D. Putnam, F. Fukuyama),
- silne relacje, więzi międzyludzkie (J. Coleman),
- liczba znajomych (P. Bourdieu).

Aby zbadać poziom kapitału społecznego, Robert Putnam skonstruował *Social Capital Index*, na który składają się następujące elementy:

- życie społeczne (liczba funkcjonujących organizacji non profit, zaangażowanie w działalność takich organizacji),
- zaangażowanie w sprawy publiczne (udział w wyborach, publicznych zebraniach, manifestacjach),
- wolontariat (liczba organizacji opartych na pracy wolontariuszy, poziom zaangażowania jednostek),
- nieformalne zaangażowanie społeczne (jakość życia towarzyskiego),
- mierniki zaufania (stosunek do innych, szczególnie obcych).

Kapitał społeczny jest uważany za jeden z czynników, który – obok kapitału materialnego, finansowego i ludzkiego – ma wpływ na poziom rozwoju materialnego społeczeństw.

Istotą kapitału ludzkiego jest indywidualna konkurencyjność oparta na zasobach intelektualnych, motywacyjnych i symbolicznych (np. prestiż). Wskaźnikami tych zasobów mogą być: wykształcenie, doświadczenie zawodowe, migracje oraz – rzadziej przez badaczy uwzględniane – zdolności. Istotą zaś kapitału społecznego jest konkurencyjność zespołowa oparta na wzajemnych relacjach członków grupy. Powszechnie wykorzystywanymi w badaniach miarami kapitału społecznego są zaufanie interpersonalne i dobrowolna przynależność do organizacji społecznych.

Źródło: J. Czapiński, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny. Polski paradoks*, s. 5–6, CEJSH, http://link.operon.pl/c- (dostęp: 25.12.2021).

Formy aktywności obywateli

Aktywni obywatele tworzący społeczeństwo obywatelskie mają **możliwość działania** na poziomie:
- **społeczności lokalnej** (np. współtworzenie budżetu obywatelskiego, inicjowanie „Dnia sąsiada"),
- **regionu** (np. inicjowanie i udział w referendum lokalnym, działanie w lokalnych stowarzyszeniach, współpraca z regionalnymi mediami, pisanie petycji),
- **państwa** (np. udział w wyborach, aktywność na rzecz inicjatywy ustawodawczej czy referendalnej, działalność w partiach politycznych),
- **globalnym** (np. udział w protestach społecznych, aktywność na rzecz potrzebujących w różnych częściach świata, np. ubogich w Afryce, ofiar trzęsienia ziemi w Japonii).

6.3. Rozwój społeczeństwa obywatelskiego w państwie polskim w XX w.

Rozwój społeczeństwa obywatelskiego jest w pełni możliwy w państwie demokratycznym, gdyż charakteryzuje się ono samoorganizacją, niezależnością od instytucji państwowych, aktywnością obywateli, suplementarnością wobec instytucji państwa. Jest to sprzeczne z zasadami funkcjonowania państwa niedemokratycznego. Dlatego też słusznie swoistość funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w Polsce przedstawił Adam Podgórecki:

Społeczeństwo obywatelskie znaczyło w Polsce co innego niż w krajach Zachodu. Na zachodzie działało ono równolegle z państwem. Uzupełniało jego możliwości lub podejmowało działania, do których państwo się nie nadawało. [...] *Państwo i społeczeństwo nie tylko tolerowały się wzajemnie, respektując obustronnie zakreślone granice ich aktywności, ale także wspierały się nawzajem. W Polsce żyły w stanie wzajemnej wrogości.*

Źródło: A. Podgórecki, *Społeczeństwo polskie*, Rzeszów 1995, s. 160.

Etapy rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w państwie polskim przed 1989 r.:
- bezpośrednio po II wojnie światowej – działalność organizacji skupionych wokół Kościoła katolickiego, prześladowanego przez władze PRL,
- po 1956 r. (po odwilży październikowej) – działalność organizacji społecznych pod pewną kontrolą władz (np. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze),
- od lat siedemdziesiątych XX w. – działalność opozycji demokratycznej, w większości nielegalna (np. KOR, przekształcony w KSS KOR, ROPCiO, WZZ, KPN, RMP),
- lata osiemdziesiąte XX w. – NSZZ „Solidarność".

Budowa społeczeństwa obywatelskiego według zachodnioeuropejskiego modelu w Polsce była możliwa dopiero po przemianach 1989 r. Wówczas dopuszczalna była działalność: organizacji pozarządowych i obywatelskich (tzw. trzeci sektor), wspólnot lokalnych, ruchów społecznych, subkultur młodzieżowych.

6.4. Organizacje pozarządowe w Polsce

Liczba organizacji pozarządowych w poszczególnych województwach w Polsce w 2018 r.

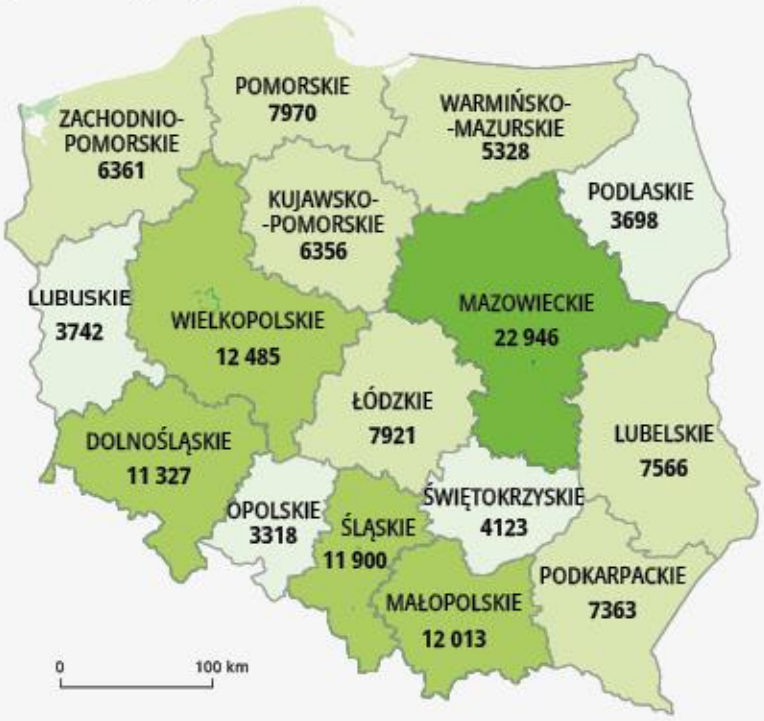

Główne obszary działalności organizacji pozarządowych w Polsce w 2018 r.

Źródło: Stowarzyszenie Klon/Jawor 2018, http://civicpedia.ngo.pl.

Organizacje pożytku publicznego

Status OPP może uzyskać organizacja pozarządowa – stowarzyszenie lub fundacja (z wyjątkiem związków pracowników czy pracodawców, partii politycznych i założonych przez nie fundacji oraz fundacji Skarbu Państwa) prowadząca działalność charytatywną, edukacyjną, wspierająca niepełnosprawnych i bezrobotnych, mniejszości narodowe, społeczności lokalne, działająca na rzecz ochrony środowiska, na rzecz promowania kultury i tradycji, kultury fizycznej, wspomagająca obronność kraju, zapobiegająca patologiom społecznym itp.

ORGANIZACJA POŻYTKU PUBLICZNEGO (OPP)

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

status OPP może uzyskać:
- organizacja pozarządowa
- aktywna społecznie (np. w dziedzinie ochrony zdrowia, edukacji, ochrony przyrody, praw człowieka)

OPP posiadają **uprawnienia**, np.:
- są zwolnione z niektórych podatków i opłat
- mają możliwość uzyskania 1,5% z podatku dochodowego od osób fizycznych

OPP posiadają **obowiązki**, np.:
- sporządzanie rocznych sprawozdań finansowych i merytorycznych
- upublicznianie tych sprawozdań

Stowarzyszenia

STOWARZYSZENIE

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach

zwykłe
1) aby je utworzyć, potrzeba 3 osób
2) nie posiada osobowości prawnej, ale może nabywać prawa, w tym własność i inne prawa rzeczowe, zaciągać zobowiązania, pozywać i być pozywane
3) posiada regulamin
4) posiada przedstawiciela albo zarząd
5) jest zgłoszone do ewidencji stowarzyszeń zwykłych organu nadzorującego

rejestrowe
1) aby je utworzyć potrzeba 7 osób
2) posiada osobowość prawną
3) posiada statut
4) posiada zarząd, organy kontroli wewnętrznej, władze (walne zgromadzenie)
5) jest zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym na wniosek komitetu założycielskiego przez sąd okręgowy

Przykłady stowarzyszeń

Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta to organizacja dobroczynna, która powstała w 1981 r. Pomaga osobom potrzebującym – bezdomnym, ubogim, starszym, ofiarom przemocy. Stowarzyszenie prowadzi Domy Pobytu Dziennego dla bezdomnych, jadłodajnie dla ubogich, organizuje spotkania socjoterapeutyczne, treningi, spotkania ze specjalistami dla dzieci potrzebujących tego rodzaju pomocy, ale także imprezy okolicznościowe (np. choinka dla dzieci), wycieczki integracyjne.

Stowarzyszenie Eko-Edukacja posiada status OPP od 2010 r. Celami działania stowarzyszenia jest sfera zadań publicznych, która obejmuje m.in. działania na rzecz ekologii i ochrony zwierząt oraz ochrony dziedzictwa przyrodniczego, wspieranie i koordynowanie inicjatyw obywatelskich na rzecz ekorozwoju, promowanie inicjatyw związanych z działalnością proekologiczną.

Monar jest stowarzyszeniem działającym od 1981 r., założonym z inicjatywy Marka Kotańskiego (1942–2002). Pomaga osobom uzależnionym, bezdomnym, zarażonym wirusem HIV, wykluczonym społecznie (także więźniom). Prowadzi profilaktykę, poradnictwo, terapię uzależnień, opiekę nad bezdomnymi w kilkudziesięciu ośrodkach terapeutycznych i placówkach dla bezdomnych.

STOWARZYSZENIE monar

Fundacje

FUNDACJA

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach

1) ustanowiona przez fundatora w oświadczeniu woli złożonym przed notariuszem lub w testamencie
2) fundator przeznacza majątek na publicznie użyteczny cel
3) posiada statut (ustalony przez fundatora)
4) jest zarejestrowana
5) ma osobowość prawną
6) posiada zarząd (ustanowiony dla realizacji celów)

Przykłady Fundacji

Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy została założona przez Jerzego Owsiaka w 1993 r. Fundacja poprzez organizowanie koncertów i zbiórkę pieniędzy wspiera zakup sprzętu medycznego dla szpitali, pomoc medyczną, działa na rzecz ratowania życia. Podsumowania całorocznej akcji odbywają się podczas tzw. wielkiego finału (pierwszy został zorganizowany w 1993 r. w Warszawie).

wielka orkiestra świątecznej pomocy

Porozumienie bez Barier założono w 1997 r., od 2004 r. posiada status OPP. Zajmuje się udzielaniem pomocy dzieciom niepełnosprawnym, chorym czy w inny sposób pokrzywdzonym, propagowaniem wiedzy na temat chorób cywilizacyjnych czy też promowaniem zdrowego trybu życia. Dziełem fundacji były m.in. akcje „Możesz zdążyć przed rakiem", „Miej serce i dbaj o serce" czy „Motylkowe szpitale". Fundacja współpracuje z krajowymi i międzynarodowymi organizacjami pozarządowymi, np. Światową Organizacją na rzecz Rodziny, Międzynarodowym Ruchem Kobiet na rzecz Pokoju.

FUNDACJA JOLANTY KWAŚNIEWSKIEJ
Porozumienie Bez Barier

Fundacja Dzieci Niczyje powstała w 1991 r. i miała zajmować się sieroctwem społecznym. Obecnie Fundacja Dzieci Niczyje jest największą w Polsce organizacją pozarządową, która zapewnia pomoc krzywdzonym dzieciom, ich rodzinom oraz opiekunom, przeciwdziała krzywdzeniu dzieci poprzez działalność edukacyjną i prowadzenie kampanii społecznych na rzecz wychowywania bez przemocy i opieki nad dziećmi.

FUNDACJA DZIECI NICZYJE

Związki zawodowe

Organizacjami niezależnymi od organów władz, innych organizacji oraz pracodawców są **związki zawodowe**. Skupiają pracowników najemnych i służą obronie ich praw, a także reprezentują ich interesy zawodowe oraz socjalne. Prawo do przynależności do związku zawodowego ma każdy pracownik. Związek może powstać mocą uchwały 10 pracowników. Związek powinien mieć status definiujący cele organizacji, zasady przynależności i utraty członkostwa, źródła finansowania oraz strukturę organizacyjną. Związek nabywa osobowość prawną z chwilą rejestracji w sądzie.

Związki zawodowe mają prawo do:
– opiniowania projektów ustaw, których tematem są warunki pracy, płace dla pracowników, świadczenia, emerytalne, prawa socjalne pracowników,
– wygłaszania opinii w mediach,

– rokowań zbiorowych i zawierania układów zbiorowych dla wszystkich pracowników określonego zawodu także niebędących członkami związku (dotyczy to przede wszystkim zwolnień grupowych, awansu zawodowego, poprawy warunków socjalnych, wysokości płac, poprawy bezpieczeństwa pracy itp.),
– strajku – jeśli związek pozostaje w konflikcie z pracodawcą i nie udaje się wypracować kompromisu na drodze mediacji oraz arbitrażu.

Do jednej z największych organizacji związkowych w Polsce – Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność" należą pracownicy różnych branż.

OPZZ, czyli Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych jest centralą związkową, która skupia lewicowe związki zawodowe wielu branż, m.in. Związek Nauczycielstwa Polskiego.

Think tanki

Nazwa wywodzi się od organizacji działających w krajach anglosaskich. Think tanki są niezależnymi organizacjami eksperckimi non profit, które wyrastają ze środowiska naukowego, a ich celem jest udział w bieżącej polityce zarówno państwa, jak i samorządu. Wspierają, szkolą, doradzają i opiniują, bazując na badaniach naukowych. Ich prace są prowadzone w zespołach interdyscyplinarnych, które opracowują raporty, ekspertyzy, rekomendacje. Starają się także wyjaśniać obywatelom zjawiska i procesy społeczno-ekonomiczne oraz polityczne, a także ich konsekwencje. Środki na swoją działalność pozyskują zarówno z budżetu państwa, jak i od podmiotów prywatnych (darowizny, sponsoring). Mogą także prowadzić działalność gospodarczą.

Przykłady think tanków w Polsce

Centrum Edukacji Obywatelskiej jest organizacją pozarządową wspierającą szkoły w aktywizowaniu uczniów, uczeniu ich krytycznego myślenia, współpracy i odpowiedzialności. Eksperci CEO przygotowują podręczniki, materiały edukacyjne, warsztaty, przewodniki metodyczne. W ramach współpracy z CEO szkoły mogą także przystąpić do licznych programów edukacyjnych, np. Angażuj obywatelsko, Wyjaśniaj politykę, Ucz otwartości.

Jak można przeczytać na stronie: *Celem Fundacji Batorego jest wspieranie rozwoju demokracji i społeczeństwa obywatelskiego – społeczeństwa ludzi świadomych swoich praw i obowiązków, angażujących się w sprawy swojej społeczności lokalnej, swojego kraju i społeczności międzynarodowej*. Fundacja prowadzi kampanie społeczne i działania rzecznicze, monitoruje funkcjonowanie instytucji publicznych, organizuje konferencje i debaty, warsztaty i spotkania, wydaje publikacje.

Jest to think tank technologiczny. Został założony przez przedsiębiorców, prawników, pracowników naukowych oraz inwestorów. Za cel stawia sobie stymulowanie przedsiębiorczości technologicznej, likwidację barier systemowych w polskim prawie i administracji, które ograniczają rozwój młodych firm, oraz reprezentowanie interesów przedsiębiorców technologicznych w dialogu z polską administracją publiczną, instytucjami UE, korporacjami czy środowiskiem akademickim.

Spółdzielnie

Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze

1) aby ją utworzyć, potrzeba 10 osób fizycznych lub 3 osób prawnych, a w przypadku spółdzielni produkcji rolnej – 5 osób fizycznych

2) posiada statut określony przez jej założycieli

3) jest zarejestrowana w Krajowym Rejestrze Sądowym

4) ma osobowość prawną

5) posiada zarząd i walne zgromadzenie

6) jej członkiem może zostać każda osoba fizyczna o pełnej zdolności do czynności prawnych lub osoba prawna

7) każdy członek musi wnieść wpisowe i zadeklarowany udział (zgodnie ze statutem)

Przykłady spółdzielni w Polsce

Gminna Spółdzielnia „Samopomoc chłopska" w Żukowie współpracuje z producentami rolnymi w zakresie przetwórstwa mięsnego i produkcji pieczywa. Zatrudnia ok. 110 pracowników – stanowi jeden z większych podmiotów gospodarczych w gminie. Kształci uczniów w zawodach: wędliniarz, piekarz, sprzedawca, kucharz. Współpracuje z organizacjami i stowarzyszeniami działającymi na rzecz lokalnej społeczności, bierze udział w regionalnych i krajowych targach i wystawach.

Spółdzielnia Mleczarska Mlekovita jest największą grupą mleczarską w Europie Środkowo-Wschodniej. W 22 zakładach produkcyjnych zatrudnia ok. 5 tys. pracowników. Oferuje ponad 1500 rodzajów produktów mlecznych przygotowanych na bazie mleka dostarczanego przez ponad 15 tys. polskich rolników.

Kościoły i związki wyznaniowe

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania

1) zezwolenie na utworzenie wspólnot religijnych w oparciu na wolności sumienia i wyznania

2) zakaz dyskryminacji bądź uprzywilejowania z powodu religii lub przekonań w sprawach religii

3) rozdzielność kościołów i innych związków wyznaniowych od państwa

4) równouprawnienie wszystkich kościołów i związków wyznaniowych

5) swoboda pełnienia funkcji religijnych

6) prawo wpisu do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych (wniosek o wpis do rejestru podpisany przez co najmniej 100 obywateli polskich, stworzenie statutu, podanie nazwy, źródeł finansowania)

7) posiadanie osobowości prawnej

Przykłady kościołów i związków wyznaniowych w Polsce według danych GUS z 2011 r.

katolicyzm – 86,9%	Kościół rzymskokatolicki – 86,7% Kościół greckokatolicki – 0,14% starokatolicyzm – 0,12%
prawosławie – 1,31%	Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny
protestantyzm – 0,38%	luteranie i ewangelicy reformowani – 0,18% zielonoświątkowcy – 0,09% pozostali ewangelikalni chrześcijanie – 0,07% adwentyści i inne grupy – 0,04%
Świadkowie Jehowy – 0,34%	Chrześcijański Zbór Świadków Jehowy
buddyzm – ok. 0,04%	
islam – 0,013%	
rodzimowierstwo – ok. 0,01%	Rodzimy Kościół Polski Rodzima Wiara Zachodniosłowiański Związek Wyznaniowy „Słowiańska Wiara"
judaizm – 0,004%	Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej Związek Postępowych Gmin Żydowskich „Beit Polska"

6.5. Kultura polityczna społeczeństwa

Kultura polityczna współczesnej Polski

Kultura polityczna – wszystkie zwyczajowe, tradycyjne, lecz także nowo powstałe i już utrwalone zasady, normy, wzory postępowania w życiu publicznym: znajomość, rozumienie i sposób oceniania wydarzeń politycznych, praktyczne zachowywanie się w życiu publicznym, stosunek do prawa w życiu publicznym, sposób podejmowania, ogłoszenia, egzekwowania decyzji administracyjnych.

Zróżnicowanie typów kultury politycznej według kryteriów świadomości i aktywności politycznej

Typy kultury politycznej	Świadomość polityczna	Aktywność polityczna
zaściankowa	–	–
podporządkowana	+	–
uczestnictwa	+	+

Mówi się również o kulturze obywatelskiej, będącej połączeniem elementów kultury podporządkowanej (umiarkowana partycypacja obywateli) i uczestniczącej (spore zaufanie do władzy), charakterystycznej dla rozwiniętych demokracji. W praktyce nie występują „czyste" typy kultury politycznej – regułą jest ich współwystępowanie.

Rodzaje kultury politycznej według Olivera H. Woshinsky'ego

Kultura	Obywatele	▶	Rodzaj kultury politycznej
jednorodna	aktywni	▶	poliarchiczna
niejednorodna	aktywni	▶	rozbita
jednorodna	bierni	▶	kolektywistyczna
niejednorodna	bierni	▶	prowincjonalno-imperialna
Polska wyszła z kultury politycznej „kolektywistycznej" i zmierza ku „poliarchicznej".			

6.6. Partie polityczne w Polsce

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych

1) dobrowolna organizacja, której członkami mogą być pełnoletni obywatele polscy
2) posiada statut
3) posiada osobowość prawną
4) musi być zgłoszona do ewidencji partii politycznych
5) musi mieć skrót nazwy i symbol graficzny

6) aby ją założyć, potrzeba poparcia co najmniej 1000 pełnoletnich obywateli polskich
7) jej działalność nie może być sprzeczna z art. 13 Konstytucji RP

Najważniejsze partie polityczne w Polsce

Partia polityczna	Program polityczny
PiS Prawo i Sprawiedliwość	• „sanacja" państwa i budowa IV Rzeczypospolitej • system semiprezydencki • progresywna skala podatkowa • lustracja i dekomunizacja • reforma finansów publicznych • utrzymanie przez państwo kontroli nad spółkami o strategicznym znaczeniu • program wspierania rodziny • sprzeciw wobec legalności aborcji • zakaz rejestracji związków partnerskich i małżeństw osób tej samej płci
Platforma Obywatelska	• decentralizacja i wzmocnienie samorządów • zmniejszenie liczby posłów • możliwość odwołania prezydenta przez obywateli (referendum) • ograniczenie przywilejów byłych funkcjonariuszy komunistycznego aparatu bezpieczeństwa • obligatoryjne referenda (1 mln podpisów) • ograniczenie ulg podatkowych • zakaz legalizacji eutanazji • zakaz całkowitej legalizacji aborcji • zarejestrowanie związków partnerskich
Sojusz Lewicy Demokratycznej	• jednoizbowy parlament i aktywna rola Prezydenta RP • ingerencja państwa w życie gospodarcze • progresywna skala podatkowa • rozdzielenie państwa i Kościoła • zrównoważenie statusu kobiet i mężczyzn • legalna aborcja • rejestracja związków partnerskich
PSL	• mieszana ordynacja wyborcza • obligatoryjne i wiążące referenda • możliwość odwołania posła • wsparcie dla rolnictwa, modernizacja wsi • „emerytura bez podatku" • ulgi dla rodzin, młodych i niepełnosprawnych • rozwiązania proekologiczne • zakaz legalizacji eutanazji i aborcji • zakaz rejestracji związków homoseksualnych
KONFEDERACJA WOLNOŚĆ I NIEPODLEGŁOŚĆ	• eurosceptycyzm • powszechna ulga podatkowa, PIT 0% i dobrowolność składek na ZUS • prywatyzacja szkolnictwa, kultury i sztuki • ograniczenie przyjmowania uchodźców i imigrantów • całkowity zakaz aborcji • zakaz rejestracji związków homoseksualnych • przywrócenie kary śmierci

6.7. Nieposłuszeństwo obywatelskie

Formą aktywności obywatelskiej w ramach działania społeczeństwa obywatelskiego jest także tzw. nieposłuszeństwo obywatelskie.

Nieposłuszeństwo obywatelskie

Nieposłuszeństwo obywatelskie to działanie: w obronie interesów jednostki lub grupy, a nie w obronie interesów własnych, w imię wartości wyższych, wbrew prawu z gotowością poddania się sankcjom, podejmowane metodami pokojowymi (bez przemocy).

PRZYKŁADY NIEPOSŁUSZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

w Polsce

1) Tadeusz Rejtan (przeciwko I rozbiorowi Polski – próba niedopuszczenia do jego ratyfikacji)
2) działacze KOR, ROPCiO (przeciwko władzy komunistycznej – organizowanie strajków, działalność w Solidarności)
3) działalność ekologów (w obronie środowiska – organizowanie akcji w Dolinie Rospudy, koło Czorsztyna)

poza Polską

1) Henry David Thoreau (przeciwko niewolnictwu, dyskryminacji Indian, wojnie USA z Meksykiem – odmówił zapłacenia 1$ podatku)
2) Mahatma Gandhi (walka o niepodległość Indii – organizował marsze, głodówki)
3) Martin Luther King (walka o prawa czarnoskórej ludności – organizował bojkot autobusów, wiece, marsz na Waszyngton)

6.8. Środki masowego przekazu

Funkcje mediów w państwie demokratycznym i niedemokratycznym

Funkcja	Państwo	
	demokratyczne	**niedemokratyczne**
informacyjna	dostarczanie informacji z zakresu życia społecznego, politycznego, gospodarczego	
	informacje z różnych stron świata są zbierane i opracowywane przez agencje informacyjne (prywatne lub państwowe)	istnieje monopol władzy, która poprzez cenzurę kontroluje informacje przekazywane społeczeństwu
opiniotwórcza	kształtowanie opinii publicznej	
	komentarze zależne od subiektywnych odczuć autorów, reprezentujących różne opcje	komentarze zależne od władz, przedstawiają jednostronną wizję rzeczywistości
propagandowa	kształtowanie określonych poglądów i zachowań	
	niezbyt istotna, lecz możliwa do wykorzystania przez władze lub instytucje	dominująca funkcja, mobilizująca społeczeństwo do popierania władzy, często jest ono budowane na nieprawdziwych faktach i wydarzeniach
rozrywkowa (rekreacyjna)	dostarczanie odbiorcom rozrywki	
	istotna szczególnie w dobie rywalizacji mediów prywatnych o odbiorcę (głównie masowego), zapewniająca osiąganie zysków	istotna ze względu na odwrócenie uwagi społeczeństwa od istotnych kwestii społecznych, politycznych czy gospodarczych

Funkcja	Państwo	
	demokratyczne	niedemokratyczne
kulturotwórcza	upowszechnianie kultury	
	istotna ze względu na problemy w upowszechnianiu współczesnej kultury wśród mało zainteresowanego odbiorcy masowego, umożliwiająca jej promowanie	ograniczona do rozpowszechniania kultury akceptowanej przez władze
edukacyjna	poszerzenie wiedzy odbiorców	
	związana z tzw. misją społeczną, wypełniana głównie przez media publiczne	stosowana w ograniczonym zakresie pod kontrolą władz
kontrolna	nadzorowanie nieprawidłowości w życiu politycznym, społecznym czy ekonomicznym	
	związana z jawnością i przejrzystością, pomaga w wykrywaniu problemów i wpływa na zachowanie ludzi, głównie rządzących (media jako czwarta władza)	wypełniana pod nadzorem władz, służy np. eliminowaniu przeciwników, których przedstawia się jako aferzystów
mobilizacyjna	zachęcanie społeczeństwa do podejmowania działań	
	związana z budowaniem społeczeństwa obywatelskiego, wspomagającego np. ofiary klęsk żywiołowych czy wykluczonych (akcje charytatywne)	występuje pod nadzorem władz (np. czyny społeczne) ze względu na niebezpieczeństwo zbudowania samoorganizującego się społeczeństwa, które może wymknąć się spod kontroli

Najbardziej opiniotwórcze polskie media w 2022 r.

(liczba cytatów lub powołań na dane media w przekazach prasowych, radiowych, telewizyjnych)

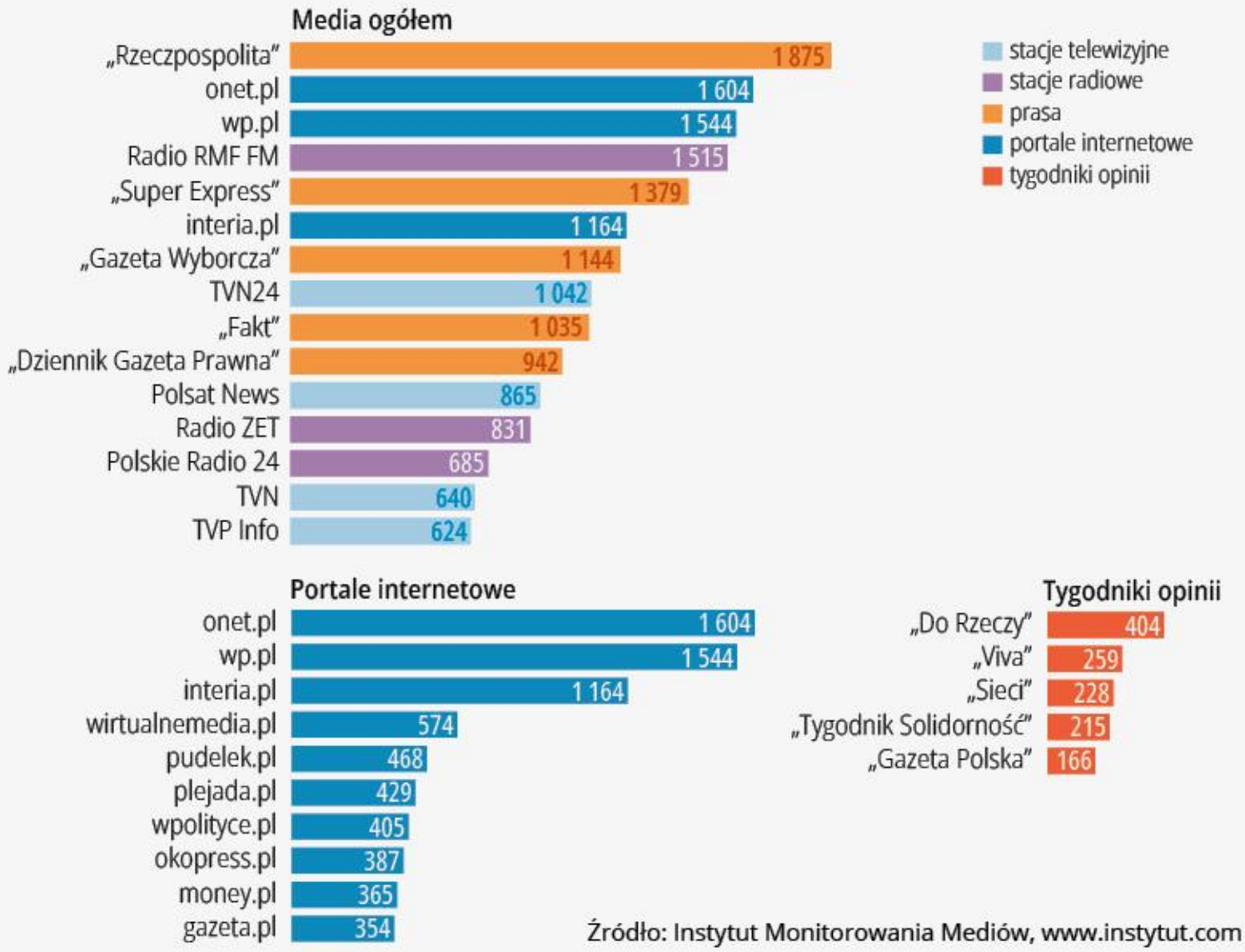

Źródło: Instytut Monitorowania Mediów, www.instytut.com

Pluralizm i niezależność mediów

Pluralizm (wielość) mediów:
- występuje jedynie w państwach demokratycznych,
- umożliwia funkcjonowanie zarówno mediów publicznych (państwowych), jak i prywatnych (komercyjnych) – pluralizm strukturalny,
- stanowi gwarancję istnienia mediów różnorodnych światopoglądowo – pluralizm zawartości,
- pomaga odbiorcy ukształtować swoje poglądy poprzez porównanie różnych przekazów, a zatem sprzyja wykształcaniu się samodzielnego stanowiska.

W Polsce o pluralizm mediów dbają:
- **Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji** (KRRiT) – monitoruje i kontroluje uczciwość konkurencji na rynku mediów,
- **Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów** (UOKiK) – zapobiega koncentracji mediów (sytuacji, że jedna firma posiada wiele kanałów informacyjnych).

Niezależność mediów:
- występuje jedynie w państwach demokratycznych,
- sprzyja swobodzie wypowiedzi,
- umożliwia wyrażanie różnych opinii,
- pozwala stać na straży interesu publicznego (np. poprzez kontrolowanie władzy),
- zmniejsza nadużycia władzy,
- zwiększa zaufanie społeczeństwa do mediów.

Ograniczanie niezależności mediów może prowadzić np. do:
- tzw. efektu zamrożenia wypowiedzi dziennikarskiej,
- upolitycznienia mediów,
- spadku zaufania do mediów,
- zaniku profesjonalizmu dziennikarzy.

Gwarancje niezależności mediów

Wolność słowa	**Konstytucja RP art. 54** 1. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. 2. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. **Konstytucja RP art. 213** Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji stoi na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji. **Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności art. 10** Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe.
	Jest uważana za najważniejszą z wolności obywatelskich, stanowi fundament państwa demokratycznego. Granicą wolności słowa są prawa i wolności innych, chronione przez przepisy prawa.
Niepodleganie presji władzy	**Konstytucja RP art. 14** Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu.
	Jest określana mianem niezależności politycznej. Oznacza niezmuszanie dziennikarzy do wypełniania poleceń polityków.
Niezależność ekonomiczna	Umożliwia swobodne działanie mediów, wolność od nacisków ze strony właścicieli mediów.

Zasady etyczne w mediach

W 1995 r. z inicjatywy Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich powstała Karta Etyczna Mediów, a następnie powołana została Rada Etyki Mediów, która stoi na straży opracowanych zasad.

Karta Etyczna Mediów

Dziennikarze, wydawcy, producenci i nadawcy, szanując niezbywalne prawo człowieka do prawdy, kierując się zasadą dobra wspólnego, świadomi roli mediów w życiu człowieka i społeczeństwa obywatelskiego, przyjmują tę Kartę oraz deklarują, że w swojej pracy kierować się będą następującymi zasadami:

***Zasadą prawdy** – co znaczy, że dziennikarze, wydawcy, producenci i nadawcy dokładają wszelkich starań, aby przekazywane informacje były zgodne z prawdą, sumiennie i bez zniekształceń relacjonują fakty w ich właściwym kontekście, a w razie rozpowszechnienia błędnej informacji niezwłocznie dokonują sprostowania.*

***Zasadą obiektywizmu** – co znaczy, że autor przedstawia rzeczywistość niezależnie od swoich poglądów, rzetelnie relacjonuje różne punkty widzenia.*

***Zasadą oddzielania informacji od komentarza** – co znaczy, że wypowiedź ma umożliwiać odbiorcy odróżnianie faktów od opinii i poglądów.*

***Zasadą uczciwości** – co znaczy działanie w zgodzie z własnym sumieniem i dobrem odbiorcy, nieuleganie wpływom, nieprzekupność, odmowę działania niezgodnego z przekonaniami.*

***Zasadą szacunku i tolerancji** – czyli poszanowania ludzkiej godności, praw dóbr osobistych, a szczególnie prywatności i dobrego imienia.*

***Zasadą pierwszeństwa dobra odbiorcy** – co znaczy, że podstawowe prawa czytelników, widzów, słuchaczy są nadrzędne wobec interesów redakcji, dziennikarzy, wydawców, producentów i nadawców.*

***Zasadą wolności i odpowiedzialności** – co znaczy, że wolność mediów nakłada na dziennikarzy, wydawców, producentów, nadawców odpowiedzialność za treść i formę przekazu oraz wynikające z nich konsekwencje.*

Źródło: Rada Etyki Mediów, http://link.operon.pl/d0 (data dostępu: 18.07.2014).

Dziennikarze szanujący zasady etyki powinni także:
– unikać opinii stronniczych, zniekształcających fakty, a błędy i pomyłki jak najszybciej prostować,
– zbierać materiały zgodnie z zasadami obowiązującego prawa, przy zachowaniu tajemnicy źródła informacji,
– opracowywać materiały bez zmieniania ich sensu i wymowy, uznając prawo do autoryzacji wypowiedzi,
– używać starannego języka wypowiedzi, bez wulgaryzmów i określeń obscenicznych,
– zachować postawę niezaangażowanych obserwatorów,
– nie wykorzystywać we własnym interesie nieujawnionych publicznie informacji,
– nie stosować nieuczciwej konkurencji wobec kolegów i współpracowników oraz nie stosować kryptoreklamy.

Media w Polsce i na świecie

Klasyfikacja mediów według podanych kryteriów		Przykłady
Zasięg oddziaływania	globalne (ponadpaństwowe)	Reuters, „Time", „Newsweek"
	ogólnokrajowe	„Gazeta Wyborcza", Polsat, TVN
	regionalne	„Gazeta Pomorska", Telewizja Gdańsk
	lokalne	„Życie Podkarpackie", Radio Rzeszów
Siła i tempo oddziaływania	wolnego kroku	prasa, książki
	szybkiego kroku	telewizja, radio, internet
Kierunek przepływu informacji	tradycyjne	prasa, książki, telewizja
	interaktywne	internet

Klasyfikacja mediów według podanych kryteriów		Przykłady
Sposób interpretacji informacji	zimne	telewizja, internet
	gorące	prasa, radio
Sposób przekazywania informacji	wizualne	prasa, internet
	audialne	radio
	audiowizualne	telewizja
Typ własności	publiczne	TVP, Polskie Radio
	komercyjne	TVN, Polsat, „Newsweek”
Tematyka, np.	ekonomiczna	„Forbes”, „Puls Biznesu”
	kulturalno-społeczna	„Literatura na Świecie”
	sportowa	„Przegląd Sportowy”
	filmowa	„Kino”
Ideologia, np.	konserwatywna	„Do Rzeczy”
	liberalna	„Gazeta Wyborcza”
	katolicka	„Tygodnik Powszechny”

Prasa wielkonakładowa

Dociera do największej grupy odbiorców, choć z roku na rok jej nakład maleje (głównie za sprawą popularności internetu). **Ma różnorodny charakter:**
– gazety codzienne (kształtują opinię czytelników na temat bieżących wydarzeń),
– tygodniki, miesięczniki (zawierają pogłębioną analizę, ale nie są w stanie szybko reagować na wydarzenia),
– tabloidy (mają głównie zwizualizowany charakter, są efektem rozwoju społeczeństwa masowego).

Internet jako źródło informacji

Internet to najszybciej rozwijające się źródło informacji, rozrywki, komunikacji.

Zalety	Wady
• szybkość działania (dotarcia do informacji) • duża aktualność informacji • interakcje z innymi użytkownikami • rozbudowane bazy danych • atrakcyjność przekazu • w większości darmowe informacje • dostępność o każdej porze • szerokie spektrum informacji	• brak rzetelności niektórych przekazów (możliwość dezinformacji) • anonimowość autorów wypowiedzi • subiektywizm opinii i komentarzy • nadmiar informacji i wiadomości

Media społecznościowe

Media społecznościowe (tzw. *social media*) – forma przekazu informacji tworzona przez społeczności będące użytkownikami serwisów internetowych (stron lub aplikacji). Umożliwiają kontakt między użytkownikami, którzy tworzą swój profil i sami decydują, komu i jakie treści chcą udostępniać. Łączność między członkami grupy pozwala na wymienianie informacji (tekstów, zdjęć, filmów).

Według Krystyny Polańskiej można je podzielić na:
– **towarzyskie**, np. Facebook,
– **zawodowe**, np. LinkedIn,
– **publikacyjne**, np. YouTube,
– **konsumenckie**, np. Groupon.

Mirosław Moroz jako najważniejsze funkcje mediów społecznościowych wymienia:
– możliwość zaprezentowania osoby, organizacji, produktu,
– nawiązanie kontaktu i podtrzymywanie więzi pomiędzy członkami grupy,
– komentowanie treści zamieszczonych przez użytkowników,
– obserwowanie działań członków grupy,
– zdobywanie informacji.

6.9. Kampanie społeczne

Dla kształtowania społeczeństwa obywatelskiego istotne mogą okazać się działania w ramach tzw. marketingu społecznego.

Marketing społeczny

Pojęciem **marketingu społecznego** określa się wszelkie działania, które mają na celu promowanie, kształtowanie oraz osiągnięcie pożądanych postaw społecznych. Innymi słowy marketing społeczny **kształtuje** opinię publiczną w odniesieniu do problemów, które są istotne społecznie (np. HIV oraz AIDS, walka z rakiem, walka z depresją, uzależnienia, przemoc domowa, zanieczyszczanie środowiska itp.).

Instrumentami marketingu społecznego są:
– **kampania społeczna** – (zob. poniżej),
– **reklama społeczna**, która powinna koncentrować się na problemie oraz grupie docelowej będącej motorem zmian,
– **edukacja**, która może prowadzić do pożądanej zmiany (np. organizowanie kursów pierwszej pomocy może zwiększyć liczbę osób, które są w stanie pomóc poszkodowanym),
– **legislacja**, która wprowadza prospołeczne zmiany prawne (np. zakaz palenia w miejscach publicznych),
– **ekonomia**, która wymusza zmiany (np. wzrost cen alkoholu może spowodować zmniejszenie popytu),
– **religia** (np. sprzeciw Kościoła wobec aborcji może przyczynić się do wzrostu urodzeń).

Kampanie społeczne – cele, sposoby realizacji oraz skuteczność

Kampanie społeczne są instrumentem marketingu społecznego. Można je zdefiniować jako zespół działań skierowanych do wybranej grupy społecznej w celu zmiany sposobu myślenia czy postaw odbiorców. Kampania jest pojęciem szerszym od reklamy, gdyż w przypadku kampanii stosuje się także pozareklamowe środki działania. Korzysta się z takich samych narzędzi, jak w marketingu komercyjnym, m.in. z metod PR (***public relation***), czyli zbioru wysiłków podejmowanych w celu utrzymania relacji danej organizacji z odbiorcami, budowania wzajemnego zaufania i dobrego wizerunku organizacji.

Cele, np.	Sposoby realizacji, np.	Skuteczność zależy np. od
• kształtowanie postaw • promowanie działań społecznych • przekonanie opinii publicznej do projektów czy reform • zachęcenie innych instytucji do podjęcia określonych działań zdobycie funduszy czy pozyskanie partnerów biznesowych do różnych przedsięwzięć	• spotkania, publikacje, wystąpienia w mediach • udział znanych osób oraz autorytetów (tzw. twarz promująca) • kampanie reklamowe	• siły perswazji • efektu, jaki kampania wywołała • trafności doboru „twarzy" promującej kampanię • poglądów większości • stopnia zaangażowania obywateli • sytuacji gospodarczej, społecznej, politycznej społeczeństwa • popularności rządzących i opozycji

6.10. Badanie opinii publicznej

Kształtowanie się opinii publicznej i sposoby jej wyrażania

Opinia publiczna – poglądy, przekonania i ocena zjawisk z zakresu życia społecznego, politycznego i ekonomicznego wyrażana przez ogół społeczeństwa. Przez niektórych badaczy utożsamiana z opinią społeczną, przez innych traktowana jako zjawisko odrębne (w tym przypadku opinia publiczna dotyczy kwestii politycznych, a opinia społeczna – szerszego zakresu problemów).

Czynniki kształtujące opinię publiczną

Mass media, np.: • telewizja • radio • prasa • internet	• informują o wydarzeniach, a także przedstawiają opinie autorów • można je pogrupować według poglądów (politycznych, społecznych, ekonomicznych) • starają się wzbudzić zainteresowanie i emocje
Partie polityczne	• wykorzystują różne możliwości przekazu (np. mass media, spotkania z przedstawicielami społeczeństwa, kampanie reklamowe) • próbują przekonać społeczeństwo do własnych poglądów (szczególnie istotne w reżimie demokratycznym) • starają się przedstawić partię i jej członków (głównie liderów) w pozytywnym świetle
Instytucje, np.: • organizacje pozarządowe • związki zawodowe • związki wyznaniowe	• często działają poprzez osoby znane i popularne w społeczeństwie, mass media, kampanie reklamowe • ich wpływ zależy od możliwości rozpowszechniania i nagłaśniania poglądów, co jest tożsame z możliwościami finansowymi i organizacyjnymi • stopień oddziaływania instytucji zależy także od popularności i społecznego uznania (zaufania)

Wpływ opinii publicznej na decyzje polityczne

Opinia publiczna, szczególnie w państwie demokratycznym, **ma wpływ na decyzje polityczne**:

– obywatele mogą manifestować swoje poglądy np. poprzez wiece, pikiety, listy otwarte i wymuszać podejmowanie decyzji przez rządzących,

– rządzący traktują opinię publiczną jako barometr nastrojów społecznych i mogą kierować się nią przy podejmowaniu decyzji,

– politycy opozycyjni wykorzystują opinię publiczną, by wpływać na decyzje partii rządzących, traktując ją jako środek perswazji,

– politycy często usprawiedliwiają swoje działania (podejmowane decyzje lub wycofywanie się z nich) oczekiwaniami opinii publicznej,

– opinia publiczna może także doprowadzić do ustąpienia polityków z określonego stanowiska, dymisji ministrów lub nawet upadku gabinetu.

W państwie demokratycznym politycy muszą brać pod uwagę oceny i sądy społeczeństwa.

Decyzje polityczne a opinia publiczna

Wpływ opinii publicznej na decyzje polityczne zależy od:	
stopnia zainteresowania społeczeństwa polityką i jego aktywności (kultury politycznej)	• im większe zainteresowanie społeczeństwa polityką, tym większa aktywność polityków skierowana na sprawy istotne dla aktywnych obywateli • im większa skuteczność działań podejmowanych przez aktywne jednostki, tym więcej osób ma potrzebę aktywnego włączenia się w sferę publiczną • im większe zainteresowanie i aktywność społeczeństwa, tym wyższa jakość działania instytucji państwowych i wyższa kultura polityczna
wykształcenia społeczeństwa	• im lepsze wykształcenie społeczeństwa, tym wyższa jakość życia politycznego • im niższe wykształcenie społeczeństwa, tym łatwiejsze manipulowanie opinią publiczną
sytuacji w kraju (politycznej, społecznej, ekonomicznej)	• im trudniejsza sytuacja (np. kryzys ekonomiczny), tym większa podatność społeczeństwa na hasła populistyczne • im trudniejsza sytuacja, tym mniejsze zainteresowanie udziałem społeczeństwa w procedurach demokratycznych

Badania opinii publicznej

Badaniem opinii publicznej zajmuje się w Polsce kilka instytutów:
– CBOS (Centrum Badania Opinii Społecznej) – to ośrodek, który powstał w 1982 r.; obecnie ma status niezależnej od władz fundacji, która prowadzi badania społeczne na użytek publiczny;
– renomowane firmy badawcze zrzeszone w towarzystwie OFBOR (Organizacja Firm Badania Opinii i Rynku); należy do nich m.in. TNS OBOP (Ośrodek Badań Opinii Publicznej – instytut założony w 1958 r., który do lat dziewięćdziesiątych XX w. prowadził badania na potrzeby władz telewizji publicznej) czy PBS (Pracownia Badań Społecznych, założona w 1990 r. w Sopocie); instytuty te prowadzą badania komercyjne.

Logo Centrum Badania Opinii Społecznej

Rodzaje badań: sondaże, wywiady kwestionariuszowe: osobiste, telefoniczne, elektroniczne.

Trafność (wiarygodność) badań, a zarazem ich **wynik**, zależą od: konstrukcji pytań, poruszanej problematyki, sposobu doboru badanej grupy (czy jest reprezentatywna, czyli odpowiadająca strukturze społeczeństwa), metody zbierania danych, czasu realizacji badania, wielkości błędu pomiaru, kontroli jakości pracy ankieterów.

Manipulacja opinią publiczną

Może się zdarzyć, że pewne grupy będą chciały wykorzystać wyniki badań do **manipulacji** społeczeństwem w celu osiągnięcia własnych korzyści. Manipulacja może się odbyć poprzez: stosowanie uogólnień, powoływanie się na opinię większości, przedstawianie wyników wybiórczo, tj. wyłącznie korzystnych dla siebie lub tylko niekorzystnych dla innych grup.

Jednym ze sposobów **przeciwdziałania manipulacji** tego typu jest np. wprowadzanie zakazu publikacji wyników sondaży w okresie tzw. ciszy przedwyborczej (w Polsce jest to okres 24 godzin przed głosowaniem). Poza tym renomowane instytuty badawcze respektują zasady zawarte w Międzynarodowym Kodeksie Postępowania przy Publikacji Wyników Sondaży Opinii Publicznej, opracowanym przez ESOMAR (Europejskie Stowarzyszenie Badaczy Opinii Publicznej). Kodeks zawiera także zasady wykorzystywania danych i powoływanie się na wyniki sondaży.

Wyniki badań opinii publicznej mogą – niezależnie od intencji autorów – stać się **źródłem zmiany opinii publicznej**. Samo poznanie opinii innych członków społeczeństwa powoduje skłonność do głosowania strategicznego (np. przerzucania głosów na wygranych lub przegranych – np. w celu zamanifestowania głosu sprzeciwu wobec większości). To tłumaczy, dlaczego wyniki sondaży przedwyborczych nie zawsze się sprawdzają.

7

Rywalizacja o władzę

7.1. Partie polityczne

Funkcje partii politycznych w państwach demokratycznych i niedemokratycznych

Partia polityczna (łac. *pars* – część, w tradycji polskiej – stronnictwo) – organizacja społeczna jednocząca swoich członków na podstawie programu politycznego (doktryny, ideologii) wyrażającego interesy określonych grup (warstw, klas) społecznych, dążąca do realizacji tego programu przez zdobycie i sprawowanie władzy państwowej lub przez wpływanie na działalność ośrodków dysponujących władzą (niezależnie od stosowanej nazwy: partia, stronnictwo, unia, sojusz, platforma, koalicja, ruch).

Na podstawie: *Słownik wyrazów obcych*, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1971, s. 554.

koterie (frakcje) arystokratyczne	kluby polityczne (partie klubowe)	partie masowe	partie wyborcze
• niewielka liczba członków • nieformalny charakter i brak złożonej struktury • dominacja liderów wywodzących się z elity arystokratycznej • silne więzi stanowe • realizacja jednorazowych celów politycznych (brak programu)	• niewielka liczba członków • formalny charakter, ale brak rozbudowanych struktur • dominacja liderów wyłanianych według wewnętrznych procedur • charakter ponadstanowy • wierność ideologii – zręby programu politycznego	• duża liczba członków silnie powiązanych wertykalnie • rozbudowana struktura • dominacja liderów wyłanianych według wewnętrznych procedur • duża rola aparatu partyjnego • wierność ideologii (partia „wyznawców")	• mała liczba członków – duża rola sympatyków • brak rozbudowanych struktur • dominacja liderów sprawujących funkcje publiczne • duża rola ekspertów • nacisk na konkretne kwestie problemowe (partia „opinii")
• wigowie, torysi w Anglii • stronnictwo Potockich, Familia Czartoryskich w Polsce	• jakobini, żyrondyści, kordelierzy we Francji • Klub Przyjaciół Konstytucji, stronnictwo królewskie w Polsce	• SPD Niemczech, Partia Pracy w Anglii • PPS, PSL, PZPR w Polsce	• Partia Konserwatywna, Partia Demokratyczna w USA • Platforma Obywatelska (w latach 2001–2002) w Polsce

Max Weber uważał, że między poszczególnymi etapami rozwoju partii politycznych powinna istnieć ciągłość. Dlatego za pierwowzór partii politycznych należy uznać koterie arystokratyczne, angielskie stronnictwa wigów i torysów, a nie stronnictwa znane z demokratycznych Aten (stronnictwo demokratyczne i arystokratyczne) czy republiki rzymskiej (stronnictwo optymatów i popularów).

Funkcje partii politycznych w państwach demokratycznych

Rekrutacyjna kształtowanie (wyłanianie) elit politycznych	Umożliwia naturalną i społecznie kontrolowaną selekcję elit politycznych: kształtuje, wyłania i pozwala swoim członkom uzyskać mandat polityczny do piastowania stanowisk publicznych. Pomaga im zdobyć doświadczenie oraz wiedzę niezbędną do aktywnego udziału w życiu politycznym.
Ideologiczno-programowa formułowanie doktryn i programów politycznych	Przeprowadza krytyczną analizę stanu państwa, ocenia szanse i przedstawia perspektywy wprowadzenia zmian prowadzących do jego rozwoju. Formułuje doktryny i programy polityczne, określające wizję państwa, jego ustrój, cele polityki oraz sposoby ich realizowania w różnych obszarach życia społecznego.

Opiniotwórcza edukowanie społeczeństwa i kształtowanie opinii publicznej	Wpływa na poglądy polityczne swoich członków oraz ogółu społeczeństwa; kształtuje ich postawy wobec partii i państwa. Informuje obywateli o podejmowanych działaniach, zabiegając o ich społeczną akceptację (polityka informacyjna). Tworzy korzystny wizerunek własny, pozyskując sympatyków (marketing polityczny).
Rządzenia i kontroli rządów	Pozwala liderom partii rządzących na pełnienie najwyższych stanowisk państwowych (prezydent, przewodniczący parlamentu, premier, ministrowie), a jej członkom – kluczowych urzędów w administracji rządowej. Umożliwia liderom opozycji kontrolowanie działań rządu poprzez wpływanie różnymi metodami na jego decyzje.
Wyborcza uczestniczenie w wyborach	Dokonuje selekcji i wskazuje kandydatów na wyłaniane w wyborach stanowiska państwowe (element funkcji rekrutacyjnej). Formułuje programy wyborcze (element funkcji ideologiczno-programowej). Mobilizuje obywateli do poparcia swoich programów i kandydatów na stanowiska pochodzące z wyborów (element funkcji opiniotwórczej).

Klasyfikacje partii politycznych (podział ze względów ideologiczno-programowych)

Stosunek do wyznawanych wartości
- lewicowe
- prawicowe

Stosunek do porządku społeczno-politycznego
- reakcyjne
- zachowawcze
- reformistyczne
- rewolucyjne

Preferowana forma rządu
- republikańskie
- monarchistyczne

Potencjalny elektorat – klasa/warstwa, do której kierują swój program
- chłopskie
- burżuazyjne
- robotnicze

Klasyfikacje partii politycznych (podział ze względów organizacyjno-funkcyjnych)

Struktura organizacyjna
- komitetowe
- rozwinięte

Stopień upartyjnienia kandydatów w wyborach
- kadrowe
- masowe

Podział kompetencji w strukturze partyjnej
- scentralizowane
- zdecentralizowane

Sposób powoływania władz
- demokratyczne
- niedemokratyczne

Podziały alternatywne
- merytoryczne
- populistyczne
- postkomunistyczne
- postsolidarnościowe

Od połowy XX w. klasyczne partie polityczne wyrażające interesy konkretnych grup społecznych zaczęły przekształcać się w partie nowego typu: partie wyborcze, nowe ruchy społeczne i partie antysystemowe.

Partie wyborcze
– rezygnacja z reprezentowania dążeń konkretnej grupy społecznej
– poszukiwanie elektoratu w możliwie najszerszych kręgach społeczeństwa (upodobnianie się różnych partii do siebie)
– tworzenie ogólnych, niekontrowersyjnych i rozmytych ideowo programów politycznych
– brak określonej tożsamości ideowej (rezygnacja z konkretnej ideologii, uprawianie „polityki bez ideologii")

– wybieranie bardzo ogólnych propozycji programowych (atrakcyjnych dla dużej liczby wyborców)
– oparcie swojej siły na wyborcach, a nie na rozbudowanych strukturach partyjnych
– ograniczone angażowanie się członków partii w życie i działania swojego ugrupowania
– szukanie fundatorów (sponsorów) swoich działań wśród różnych grup interesu w tym w biznesie

Nowe ruchy społeczne
– oddolne i pozbawione instytucjonalności wspólne działania ludzi w celu zrealizowania łączących ich celów (np. ruchy feministyczne, pacyfistyczne, ekologiczne)
– „korzystanie" na kryzysie demokracji, dylematach związanych z rozwojem cywilizacyjnym, zmianach w systemach wartości (zamiast osiągniętego już dobrobytu celem działań stają się wartości postmaterialne: jakość życia, estetyka, udział w procesach decyzyjnych, samorealizacja, poczucie przynależności)
– przywoływanie w dyskursie publicznym nowych lub zapomnianych problemów (np. ryzyko stosowania energetyki jądrowej, postępujące zanieczyszczenie środowiska, zagrożenie pokoju, równouprawnienie mniejszości, zwiększenie partycypacji społeczeństwa)
– stosowanie niekonwencjonalnych, niejednokrotnie kontrowersyjnych, narzędzi działania (okupowanie budynków publicznych, nielegalne demonstracje)
– skupienie jednostek, nierzadko całkowicie od siebie różnych, które połączył wspólny cel

Nurty antysystemowe (antyestablishmentowe)
– wykorzystanie kryzysu istniejących systemów partyjnych i kryzysu „starych" partii politycznych (zatarcie różnic między partiami, polaryzacja programów partyjnych, unikanie radykalnych haseł, wszechobecny populizm)
– radykalna krytyka działania „starych" partii politycznych i tworzony przez nie system partyjny („partiokrację")
– gromadzenie zwolenników wokół celów politycznych, ekonomicznych, symbolicznych
– programy sformułowane na podstawie występujących w społeczeństwie nierówności czy prześladowania pewnych grup obywateli
– działania w imię tzw. ideologii nowoczesności (mobilizacja ludzi do działania, organizacja akcji sprzeciwu i aktów oporu)
– działanie nie poza samym systemem, ale bycie jego częścią (sprzeczność: występowanie przeciwko systemowi do czasu wygranej, po której elity tych ruchów obejmują władzę)

7.2. Systemy partyjne państw demokratycznych

System partyjny – układ wszystkich partii politycznych, a także organizacji quasi-partyjnych (stowarzyszeń, związków zawodowych); relacje wewnątrzpartyjne, stosunki między partiami oraz między partiami a strukturami państwowymi.

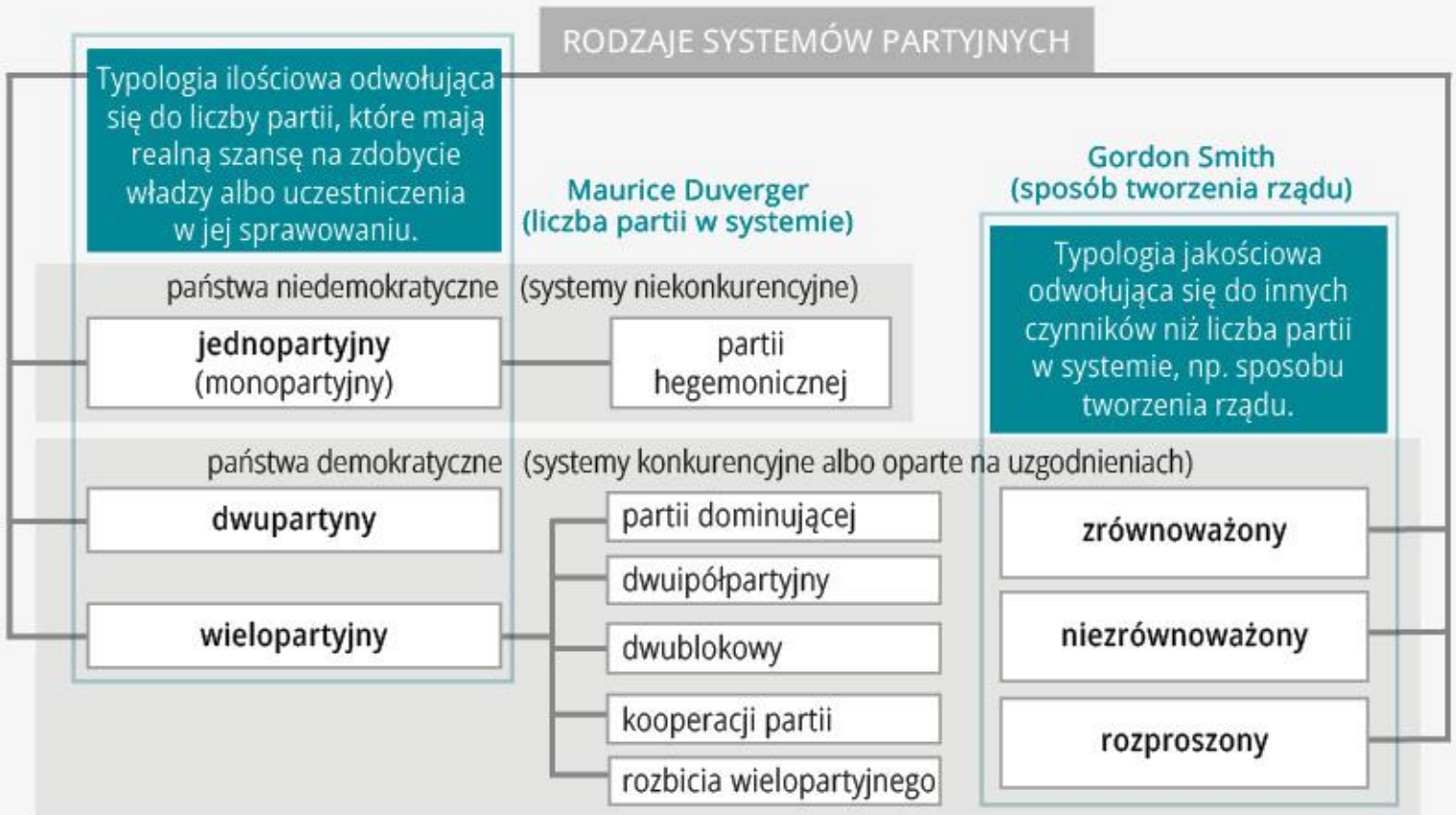

Ilościowa typologia systemów partyjnych Maurice'a Duvergera (1917–2014)

System jednopartyjny – istnieje tylko jedna legalna partia, co oznacza zakaz działania innych partii, oprócz rządzącej. Występował w państwach nazistowskich/faszystowskich (Niemcy 1933–1945; Włochy 1922–1943), występował (i nadal występuje) w państwach realnego socjalizmu (ZSRR 1917–1991, ChRL, KRL-D) oraz w krajach postkolonialnych (Wietnam, Laos, Erytrea).

Jego odmianą jest **system partii hegemonicznej** – nominalnie istnieje kilka partii, faktycznie jedna z nich pełni funkcję hegemona, zmuszając pozostałe partie (tzw. satelickie) do całkowitego podporządkowania się (w Polsce 1948–1989 układ PZPR – ZSL – SD).

System dwupartyjny – istnieje wiele partii, ale tylko dwie spośród nich mają realne szanse zdobycia władzy w wyborach. Zazwyczaj współistnieje z większościową ordynacją wyborczą. Stabilizuje system polityczny (partia rządząca sprawuje władzę przez całą kadencję, zmiana partii rządzącej nie powoduje radykalnych zwrotów w polityce). Jest wyrazem integracji społeczeństwa wokół dwóch biegunów politycznych. Występuje w USA (Partia Republikańska i Partia Demokratyczna) i w Wielkiej Brytanii (Partia Konserwatywna i Partia Pracy); na jedną kadencję zaistniał w Japonii od 2009 r. (Partia Demokratyczna i Partia Liberalno-Demokratyczna).

System wielopartyjny – istnieją trzy partie (lub więcej) mające szansę na zdobycie władzy. Często jest związany z proporcjonalną ordynacją wyborczą. Żadna z partii nie zdobywa takiej przewagi w parlamencie, żeby wystarczyła ona do samodzielnego utworzenia rządu, konieczne są więc rządy koalicyjne. Może powodować niestabilność i częste zmiany na rządów. Jest wyrazem znacznego rozbicia i zróżnicowania społecznego. Jest spotykany w większości współczesnych państw demokratycznych.

System wielopartyjny występuje w wielu odmianach:

- **partii dominującej** – wśród wielu istniejących partii jedna cieszy się zdecydowanie największym poparciem i pozostaje niemal bez przerwy u władzy; od 1920 r. w Szwecji prawie bez przerwy rządzi Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza (SAP), w latach 1929–2000 i 2012–2018 w Meksyku rządziła populistyczna Partia Rewolucyjno-Instytucjonalna (PRI), a Indyjski Kongres Narodowy rządzi Indiami z krótkimi przerwami od 1947 r.; obecnie występuje m.in. w RPA i Paragwaju;
- **dwuipółpartyjny** (wielopartyjny ustabilizowany) – istnieją dwie partie zdecydowanie dominujące nad pozostałymi, zmieniające się co jakiś czas u władzy, jednak potrzebujące zwykle współpracy z inną mniejszą partią (ewentualnie utworzenia „wielkiej koalicji"); np. w powojennych Niemczech wielokrotne koalicje socjalistycznej SPD lub chadeckiej CDU/CSU z liberalną FDP; podobny system występuje także w Austrii i Hiszpanii;
- **dwublokowy** – istnieje wiele partii, które rywalizują ze sobą w ramach dwóch (najczęściej) koalicji (bloków): centroprawicowej i centrolewicowej; w 2001, 2008 i 2018 r. we Włoszech wybory wygrała centroprawicowa koalicja (w 2001 i 2008 r. Dom Wolności Silvio Berlusconiego), a w 2006 i 2013 r. – centrolewicowe koalicje (w 2006 r. Unia Romano Prodiego, w 2013 r. Włochy. Wspólne Dobro Pier Luigi Bersaniego); spotykany jest także we Francji, w Chile i na Węgrzech;
- **kooperacji partii** – największe partie, które rywalizują ze sobą w okresie przedwyborczym, po wyborach współpracują ze sobą, tworząc rząd koalicyjny, działający zgodnie z ustaleniami międzypartyjnymi; taki system jest możliwy w „starych" demokracjach albo w czasach kryzysu; w latach 1959–2008 w Szwajcarii rząd tworzyły niezmiennie cztery partie: ludowo-konserwatywna SVP, liberalna FDP, socjaldemokratyczna SPS i chadecka CVP;
- **rozbicia wielopartyjnego** (wielopartyjny nieustabilizowany) – istnieje wiele partii, żadna z nich nie jest jednak partią większościową; konieczne jest tworzenie koalicji (najczęściej opierającej się na partiach centrowych, z udziałem ugrupowań lewicowych lub prawicowych); w niesprzyjających okolicznościach może zagrażać stabilności systemu parlamentarnego; system rozbicia wielopartyjnego występuje m.in. w Peru i Boliwii, do początków XXI w. występował na Litwie, a na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. w Polsce.

Typologia jakościowa Gordona Smitha (1927–2009)

System zrównoważony – występuje w nim wyraźna polaryzacja, ale bez dłuższej dominacji jednego ugrupowania. Konkurencja między dwiema partiami lub ich większą liczbą (ale skupionych wokół dwóch biegunów). Tendencja do regularnej zmiany rządów (Wielka Brytania, Stany Zjednoczone).

System niezrównoważony – jedna partia rządzi samodzielnie albo dominuje w koalicji przez dłuższy czas. Wybory nie decydują w praktyce o przejęciu władzy, mogą jedynie wpływać na zakres uczestnictwa określonej partii w rządzie (RFN z dominacją CDU/CSU albo SPD).

System rozproszony – nie występuje wyraźna polaryzacja i kilka partii może uzyskać podobne wyniki w wyborach. Nie ma wyraźnego związku między wynikami wyborów a kształtem rządu. Polityczny skład rządu może ulegać zmianie między wyborami. System ten nie musi się wiązać z niestabilnością rządów. Występuje np. w Belgii i Finlandii, a na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. występował w Polsce.

Państwo	System partyjny	Najważniejsze partie	Inne partie	Wyniki wyborów
Wielka Brytania	dwupartyjny, z pewnymi zawirowaniami po wyborach w 2010 r. (rząd koalicyjny) i 2017 r. (rząd mniejszościowy).	Partia Konserwatywna (CON) Partia Pracy (LAB)	Szkocka Partia Narodowa (SNP) Liberalni Demokraci (LD) Partia Zielonych Anglii i Walii (GP)	2019 r. Izba Gmin CON – 43,6% LAB – 32,1% LD – 11,5% SNP – 3,9% GP – 2,7%
Stany Zjednoczone	dwupartyjny	Partia Republikańska (GOP) Partia Demokratyczna (DP)	Partia Libertariańska (NLP)	2020 r. Izba Reprezentantów DP – 50,8% GOP – 47,7% NLP – 0,7%
Niemcy	dwuipółpartyjny, z pewnymi zawirowaniami po wyborach w 2005, 2013 i 2017 r. (rządy tzw. wielkiej koalicji CDU/CSU – SPD)	Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna, Unia Chrześcijańsko-Społeczna (CDU/CSU) Socjaldemokratyczna	Wolna Partia Demokratyczna (FDP) Związek 90/Zieloni (GRÜNE) Lewica (Linke) Alternatywa dla Niemiec	2021 r. Bundestag SPD – 25,7% CDU/CSU – 24,1% GRÜNE – 14,8% FDP – 11,5% AfD – 10,3% Lewica – 4,9%
Szwajcaria	wielopartyjny kooperacji partii	Szwajcarska Partia Ludowa (SVP)Partia Socjaldemokratyczna (SP) Partia Radykalno-Demokratyczna (FDP), Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa (CVP)	Szwajcarska Partia Zielonych (GPS) Szwajcarska Liberalna Partia Zielonych (GLP) Partia Konserwatywno-Demokratyczna (BDP)	2019 r. Zgromadzenie Federalne SVP – 25,6% SP – 16,8% FDP – 15,1% GPS – 13,2% CVP – 11,4% GLP – 7,8% BDP – 2,4%
Francja	wielopartyjny blokowy	Blok prezydencki Ensemble (ENS): Republiko Naprzód! (LREM), Ruch Demokratyczny (MoDem), Horizons, Blok lewicowy Nowa Unia Ludowa, Ekologiczna i Socjalna (NUPES): Partia Socjalistyczna (PS), Francja Niepokorna (FI), Ekologiczna Europa – Zieloni (EELV), blok centroprawicowy Unia Prawicy i Centrum (UDC): Republikanie (LR), Unia Demokratów i Niezależnych (UDI)	Zjednoczenie Narodowe (RN)	2022 r. Zgromadzenie Narodowe: ENS – 25,8%, NUPES – 25,7%, RN – 18,7%, UDC – 11,3%
Włochy	wielopartyjny blokowy	Blok centroprawicowy: Bracia Włosi (FDI), Liga, Naprzód Włochy (FI), Blok centrolewicowy: Partia Demokratyczna (PD), Sojusz Zielonych i Lewicy (AVS), Więcej Europy (+EU)	Ruch Pięciu Gwiazd (M5S), Akcja Włochy Żyją (AZ-IV)	2022 r. Izba Deputowanych: FDI – 26,0%, PD – 19,1%, M5S – 15,4%, Liga – 8,8%, FI – 8,1%, AZ-IV – 7,8%, AVS – 3,6%

7.3. Wybory i systemy wyborcze

Demokracja jest systemem, w którym partie polityczne przegrywają wybory.

Adam PRZEWORSKI (ur. 1940 r.)
polski politolog

Zdrowie demokracji, bez względu na jej rodzaj i zakres, zależy od nędznego szczegółu technicznego: procedury wyborczej. Wszystko inne jest drugorzędne.

José Ortega y GASSET (1883–1955)
hiszpański filozof

Demokratyczne wybory są równoznaczne z **wyborami wolnymi**, a sposób ich przeprowadzania określają konstytucja oraz specjalne ustawy (ordynacje, kodeksy wyborcze).

Wolne wybory polegają na:
- **bezstronności i neutralności organów państwowych** w trakcie całego procesu wyborczego,
- **pełnej swobodzie wyrażania przez wyborców ich woli** w nieskrępowanym i wolnym od nacisku organów władz państwowych akcie głosowania,
- **stworzeniu równych szans podczas kampanii wyborczej**, która zagwarantuje uczciwą rywalizację kandydatów i opcji programowych wszystkich bez wyjątku komitetów wyborczych,
- **uczciwym przeprowadzeniu procedur wyborczych** (przede wszystkim rzetelnym ustaleniu wyników głosowania).

Współcześnie przyjmuje się także, że wybory demokratyczne to wybory pięcioprzymiotnikowe:
- powszechne,
- tajne (w głosowaniu tajnym),
- równe/nierówne,
- bezpośrednie/pośrednie,
- większościowe/proporcjonalne.

Wybory powszechne – każdy obywatel, niezależnie od płci, wykształcenia, majątku, dochodów, zawodu, stanu, klasy, wyznania, rasy, języka, poglądów politycznych, który najpóźniej w dniu wyborów ukończył określony przez prawo wiek, może oddać swój głos (czynne prawo wyborcze, prawo wybierania) i może kandydować (bierne prawo wyborcze, prawo wybieralności)*.

* Nie są sprzeczne z tą zasadą określone wymagania (warunki): obywatelstwo, domicyl, pełne prawa obywatelskie, pełna zdolność do czynności prawnych, sprawność umysłowa.

Współcześnie jedynym akceptowanym ograniczeniem powszechności wyborów jest cenzus wieku. W wyjątkowych sytuacjach ta zasada może być ograniczona prawomocnym wyrokiem sądu.

Najczęściej z czynnego prawa wyborczego mogą korzystać obywatele, którzy najpóźniej w dniu wyborów ukończyli 18 lat – rzadko kiedy mniej (np. 16 lat w Austrii w wyborach do Rady Narodowej i w wyborach Prezydenta Federalnego) lub więcej (np. 25 lat we Włoszech w wyborach do Senatu).

Korzystanie z biernego prawa wyborczego również jest uzależnione od cenzusu wieku. W zależności od państwa i wybieranego organu przysługuje obywatelom, którzy ukończyli co najmniej 18 lat (wybory do brytyjskiej Izby Gmin), 21 lat (wybory do rosyjskiej Dumy Państwowej), 23 lata (wybory do francuskiego Zgromadzenia Narodowego), 25 lat (wybory do Izby Reprezentantów w USA), 35 (wybory prezydenckie w Polsce), 40 lat (wybory do włoskiego Senatu), 50 lat (wybory prezydenckie we Włoszech).

Demokratyzacja prawa wyborczego w wybranych krajach OECD[1]

Rok	Powszechne (czynne i bierne) prawo wyborcze mężczyzn	Rok	Powszechne (czynne i bierne) prawo wyborcze kobiet
1848	Francja	1893	Nowa Zelandia[2]
1870	Stany Zjednoczone	1902	Australia
1871	Niemcy	1906	Finlandia
1877	Grecja	1913	Norwegia
1889	Nowa Zelandia	1915	Dania, Islandia[3]

Rok	Powszechne (czynne i bierne) prawo wyborcze mężczyzn	Rok	Powszechne (czynne i bierne) prawo wyborcze kobiet
1879	Szwajcaria	1918	Austria, Niemcy, Polska, Wielka Brytania[4]
1897	Norwegia	1919	Luksemburg, Niderlandy[2], Szwecja
1902	Australia	1920	Kanada, Stany Zjednoczone
1906	Finlandia	1922	Irlandia[4]
1907	Austria, Hiszpania	1930	Turcja
1911	Portugalia	1931	Hiszpania[2]
1915	Dania, Islandia	1944	Francja
1917	Niderlandy	1945	Włochy
1918	Polska, Wielka Brytania, Włochy	1947	Japonia
1919	Belgia, Luksemburg, Szwecja	1948	Belgia
1920	Kanada	1952	Grecja
1922	Irlandia	1971	Szwajcaria[5]
1925	Japonia	1976	Portugalia
		1984	Liechtenstein[6]

[1] Pierwsza decyzja o przyznaniu kobietom praw wyborczych, bez późniejszego wycofania (np. w Hiszpanii w latach 1936–1976) oraz pozostałości ograniczeń (np. w Australii wobec Aborygenów, w Kanadzie wobec Indian).
[2] Tylko czynne prawo wyborcze (bierne prawo wyborcze przyznano kobietom w Nowej Zelandii w 1919 r., w Niderlandach w 1917 r., w Turcji w 1934 r., w Hiszpanii w 1933 r.).
[3] Z cenzusem wieku 40 lat.
[4] Z cenzusem wieku 30 lat.
[5] Ostatni kanton przyznał kobietom prawa wyborcze w 1991 r.
[6] Ostatnie państwo w Europie (niebędące członkiem OECD), które przyznało kobietom prawa wyborcze.

Wybory w głosowaniu tajnym
– Państwo zapewnia obywatelowi poufność wyborów.
– Każdy obywatel ma prawo do nieujawniania swojej decyzji.

Wybory bezpośrednie albo pośrednie

bezpośrednie	pośrednie
Obywatele oddają głos bez udziału pośredników (osobiście, listownie, przez internet, przez pełnomocnika).	Obywatele wybierają organ pośredni (np. deputowanych, elektorów), który dokonuje wyboru ich przedstawicieli.

Wybory równe albo nierówne

równe	nierówne
formalnie – wyborcy mają taką samą liczbę głosów = głosy mają równą wagę, materialnie – siła głosu każdego obywatela jest taka sama = w równym stopniu wpływa na wynik wyborów (w każdym okręgu wyborczym podobna liczba obywateli wybiera podobną liczbę przedstawicieli).	formalnie – wyborcy mają różną liczbę głosów = głosy mają nierówną wagę, materialnie – siła głosu każdego obywatela nie jest taka sama = w różnym stopniu wpływa na wynik wyborów (w każdym okręgu wyborczym różna liczba obywateli wybiera różną liczbę przedstawicieli).

Wybory większościowe albo proporcjonalne

większościowe	proporcjonalne
Obywatele wyłaniają swoich przedstawicieli w jednomandatowych (JOW), rzadziej wielomandatowych okręgach wyborczych, w których dla zdobycia mandatu wystarcza uzyskanie zwykłej (względnej) albo absolutnej (bezwzględnej) większości głosów.	Obywatele wyłaniają swoich przedstawicieli w wielomandatowych okręgach wyborczych, w których liczba zdobytych przez komitet wyborczy mandatów jest proporcjonalna (stosunkowa) do uzyskanego przez ten komitet poparcia w okręgu.

Wybory są **mieszane**, gdy obywatele wyłaniają część przedstawicieli (np. 1/2, 3/4 składu izby) do jednego organu w wyborach większościowych, a część (np. 1/2, 1/4 składu izby) w wyborach proporcjonalnych.

Formuły wyborcze (metody przeliczania głosów na mandaty) w systemie proporcjonalnym

FORMUŁA (METODA) D'HONDTA

Liczby głosów oddane na poszczególne listy (partie) w okręgu wyborczym dzieli się przez kolejne liczby naturalne (1, 2, 3, 4,...), w liczbie równej liczbie mandatów do obsadzenia w tym okręgu. Mandaty otrzymują te listy (partie), które zdobędą kolejne największe ilorazy.

Partia	Liczba uzyskanych głosów	Liczba uzyskanych głosów podzielonych przez kolejne liczby nieparzyste					Liczba uzyskanych mandatów
		1	2	3	5	7	
A	1 000	1000	500	333	200	143	4
B	420	420	210	140			1
C	205	205					1
D	135	135					0

- Metoda wymyślona przez belgijskiego prawnika i matematyka Victora d'Hondta i po raz pierwszy zastosowana w 1889 r. w Belgii.
- Stosowana m.in. w Belgii, Austrii, Finlandii, Hiszpanii, Holandii, Islandii, Izraelu, Japonii, Portugalii, Szwajcarii i w Polsce (Sejm) w 1922, 1993, 1997, 2005, 2007, 2011, 2015 i 2019 r.
- Preferuje duże partie (tzw. efekt św. Mateusza), zmniejsza reprezentatywność parlamentu (w porównaniu z metodą Sainte-Laguë), sprzyja stabilizacji gabinetowej.

FORMUŁA (METODA) SAINTE-LAGUË

Liczby głosów oddane na poszczególne listy (partie) w okręgu wyborczym dzieli się przez kolejne liczby nieparzyste (1, 3, 5, 7,...), w liczbie równej liczbie mandatów do obsadzenia w tym okręgu. Mandaty otrzymują te listy (partie), które zdobędą kolejne największe ilorazy.

Partia	Liczba uzyskanych głosów	Liczba uzyskanych głosów podzielonych przez kolejne liczby nieparzyste				Liczba uzyskanych mandatów
		1	3	5	7	
A	1 000	1000	333	200	143	4
B	420	420	140			1
C	205	205				1
D	135	135				0

– Wymyślona przez francuskiego matematyka André Sainte-Laguë w I połowie XX w.
– Stosowana m.in. w Niemczech, Nowej Zelandii, Kosowie i na Łotwie, a metoda skandynawska (pierwszym dzielnikiem jest 1,4) w Danii, Norwegii, Szwecji i w Polsce (Sejm) w 2001 r.
– System pośredni między metodą d'Hondta i Hare'a-Niemeyera (bardziej zrównoważony).

FORMUŁA (METODA) HARE'A-NIEMEYERA

Wyniki poszczególnych list (partii) w okręgu wyborczym dzieli się przez dzielnik, którym jest iloraz liczby ważnie oddanych głosów w okręgu oraz liczby mandatów do obsadzenia w okręgu. Liczby całkowite z tego działania oznaczają liczbę mandatów uzyskanych przez poszczególne listy (partie). W sytuacji, gdy pozostaną mandaty nieobsadzone, przyznaje się je kolejno listom (partiom), które posiadają największe reszty z danego dzielenia (metoda największej reszty).

Partia	Liczba uzyskanych głosów w okręgu	Liczba uzyskanych głosów pomnożona przez liczbę mandatów w okręgu	Liczba uzyskanych głosów pomnożona przez liczbę mandatów w okręgu i podzielona przez sumę głosów oddanych w okręgu	Liczba mandatów		Liczba uzyskanych mandatów
				Etap		
				I	II	
A	1 000	6 000	3,41	3	0	3
B	420	2 520	1,43	1	0	1
C	205	1 230	0,70	0	1	1
D	135	810	0,46	0	1	1

– Wymyślona przez angielskiego prawnika Thomasa Hare'a i zmodyfikowana przez niemieckiego matematyka Horsta Niemeyera w II połowie XX w.
– Stosowana w Niemczech (1987–2005), we Włoszech (do 1992 r.) oraz w Polsce (Sejm) w 1991 r.
– Preferuje małe partie, zwiększa reprezentatywność parlamentu (w porównaniu z metodą Sainte-Laguë), nie sprzyja stabilizacji gabinetowej.

Argumenty na rzecz ordynacji większościowej i proporcjonalnej

Ordynacja jednomandatowa to bezpłatna premia dla ludzi niezaangażowanych w stronnictwach politycznych [...], to [...] emancypacja moralna i intelektualna członka parlamentu od wpływu bezwzględnie dążących do władzy szczytów stronnictw.

Adolf Maria BOCHEŃSKI (1909–1944)
polski pisarz i publicysta

Argumenty na rzecz stosowania ordynacji większościowej:
– ma przejrzyste i zrozumiałe dla obywateli reguły (występuje w niej mała liczba odmian i prosta zależność między oddanym głosem a wynikiem wyborów),
– zwiększa stabilność parlamentu (ułatwia parlamentowi skuteczne wykonywanie swoich obowiązków),
– pozwala kandydatom niezależnym na start w wyborach (likwiduje monopol partii politycznych na tworzenie list kandydatów),
– uniemożliwia uzyskanie mandatu politykom z najmniejszym poparciem (obywatele głosują na konkretnych kandydatów, a nie na listy komitetów wyborczych),
– wzmacnia więź posłów z wyborcami i wyborców z posłami (powoduje zmniejszenie anonimowości posłów wybieranych w mniejszych okręgach wyborczych i ich większą niezależność).

DODATKOWO (ALE TYLKO W SYSTEMIE PARLAMENTARNYM):
– zwiększa realny (pośredni) wpływ wyborców na skład rządu,
– przyspiesza desygnowanie premiera i powołanie rządu,
– zwiększa stabilizację gabinetową.

Argumenty na rzecz stosowania ordynacji proporcjonalnej:
– dość wiernie odwzorowuje stratyfikację polityczną społeczeństwa,
– pozwala partiom mniejszościowym na uzyskanie mandatów w parlamencie,
– ogranicza dostęp przypadkowych polityków do parlamentu.

Wybór zależy od zastosowanej formuły wyborczej, wielkości okręgów i wysokości progów wyborczych.

Rozwiązania prawne w systemie proporcjonalnym sprzyjające personalizacji wyborów i stabilności rządu

Personalizacja wyborów (polityczna) – przesunięcie głównej uwagi w strategii i procesie wyborczym z partii politycznej i jej programu na osobę lidera, który staje się „lokomotywą wyborczą" dla swojej partii.

Kluczową rolę w procesie personalizacji wyborów i kreowaniu wizerunku polityków odgrywają środki masowego przekazu, szczególnie telewizja i internet. To dzięki nim coraz częściej kampanie wyborcze przestają być debatami, a stają się spektaklami. Należy jednak pamiętać, że media mogą być także twórcami antywizerunku polityków.

Telewizja i internet:
- ułatwiły adresowanie przekazu do szerokiej publiczności,
- zmieniły styl wystąpień publicznych,
- zwiększyły znaczenie wizerunku kandydatów,
- zmniejszyły znaczenie treści wystąpień,
- ograniczyły rolę partii politycznych jako pośrednika między kandydatami a wyborcami,
- wykreowały profesjonalnych konsultantów od mediów i publicznego wizerunku (spin doktorów) oraz agencji reklamowych.

Konstruktywne wotum nieufności – instytucja związana z odpowiedzialnością polityczną rządu przed parlamentem, polegająca na złożeniu przez określoną liczbę deputowanych (opozycję parlamentarną) wniosku wyrażającego brak zaufania do rządu lub szefa rządu połączonego ze zgłoszeniem kandydatury na nowego szefa rządu. Uchwalenie przez parlament takiego wniosku oznacza powołanie nowego kandydata na szefa rządu.
Ma to na celu ochronę rządu przed skutkami działań przypadkowej tzw. negatywnej większości w parlamencie. Zapewnia stabilność rządu i nie dopuszcza do kryzysów rządowych (chroni przed destabilizacją państwa przez większość parlamentarną, która może być wprawdzie zdolna do odwołania rządu, ale do utworzenia nowego już nie).

Europejskie państwa, w których występuje instytucja konstruktywnego wotum nieufności*

Państwo	Przypadki zastosowania (do 2015 r.)		Izba podejmująca decyzję	Wnioskodawca	Adresat wniosku	Wymagana większość w głosowaniu	Powołanie nowego rządu / szefa rządu przez prezydenta / monarchę	Konieczność uzyskania przez nowy rząd wotum zaufania od parlamentu
	udane	nieudane						
Niemcy	1	1	pierwsza**	1/4 składu izby lub frakcja	szef rządu	bezwzględna większość ustawowego składu izby	tak	nie
Węgry	1	0		1/5 składu izby	szef rządu			
Belgia	0	0		1/10 składu izby	rząd			
Hiszpania	0	1						
Polska	0	2						
Słowenia	1	0						tak

*Konstruktywne wotum nieufności występuje także poza Europą, np. w Izraelu i Lesoto.
**Na Węgrzech i w Słowenii parlamenty są jednoizbowe.

Znaczenie progu wyborczego dla reprezentatywności wyborów i tworzenia rządzącej koalicji

Klauzula zaporowa (próg wyborczy) – mechanizm polegający na ustaleniu procentowego progu poparcia, jaki komitet wyborczy musi osiągnąć w skali kraju, żeby móc uczestniczyć w podziale mandatów w każdym z okręgów wyborczych, stosowany wyłącznie w proporcjonalnych ordynacjach wyborczych. Najczęściej spotykane w państwach demokratycznych progi wyborcze wahają się między 3% a 5% głosów.

Skutki zastosowania klauzuli zaporowej:
– przeciwdziała rozdrobnieniu sceny politycznej,
– przyczynia się do zmniejszenia liczby partii reprezentowanych w parlamencie,
– utrudnia uzyskanie mandatów przez ugrupowania marginalne (skrajne),
– gwarantuje sprawne działanie parlamentu,
– umożliwia wyłonienie parlamentu o zwartej większości umożliwiającej powołanie stabilnego rządu,
– umacnia istniejący w danym państwie system partyjny,
– zwiększa polityczną niereprezentatywność parlamentu (tzw. zmarnowane głosy oddane na ugrupowania, które nie zdołały osiągnąć progu wyborczego).

Podział mandatów w wyborach do Sejmu RO w 2015 r.
(progi wyborcze + formuła d'Hondta)

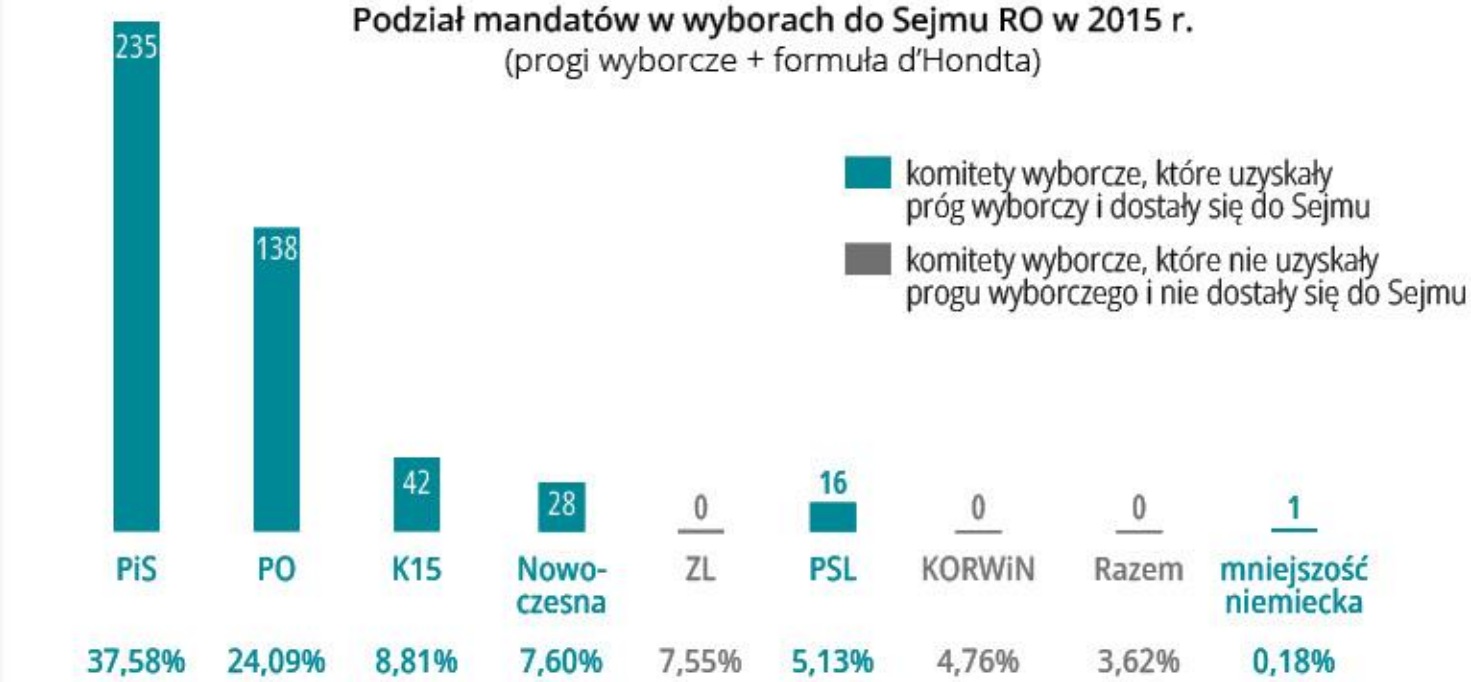

Typy systemów wyborczych i ich wpływ na systemy partyjne

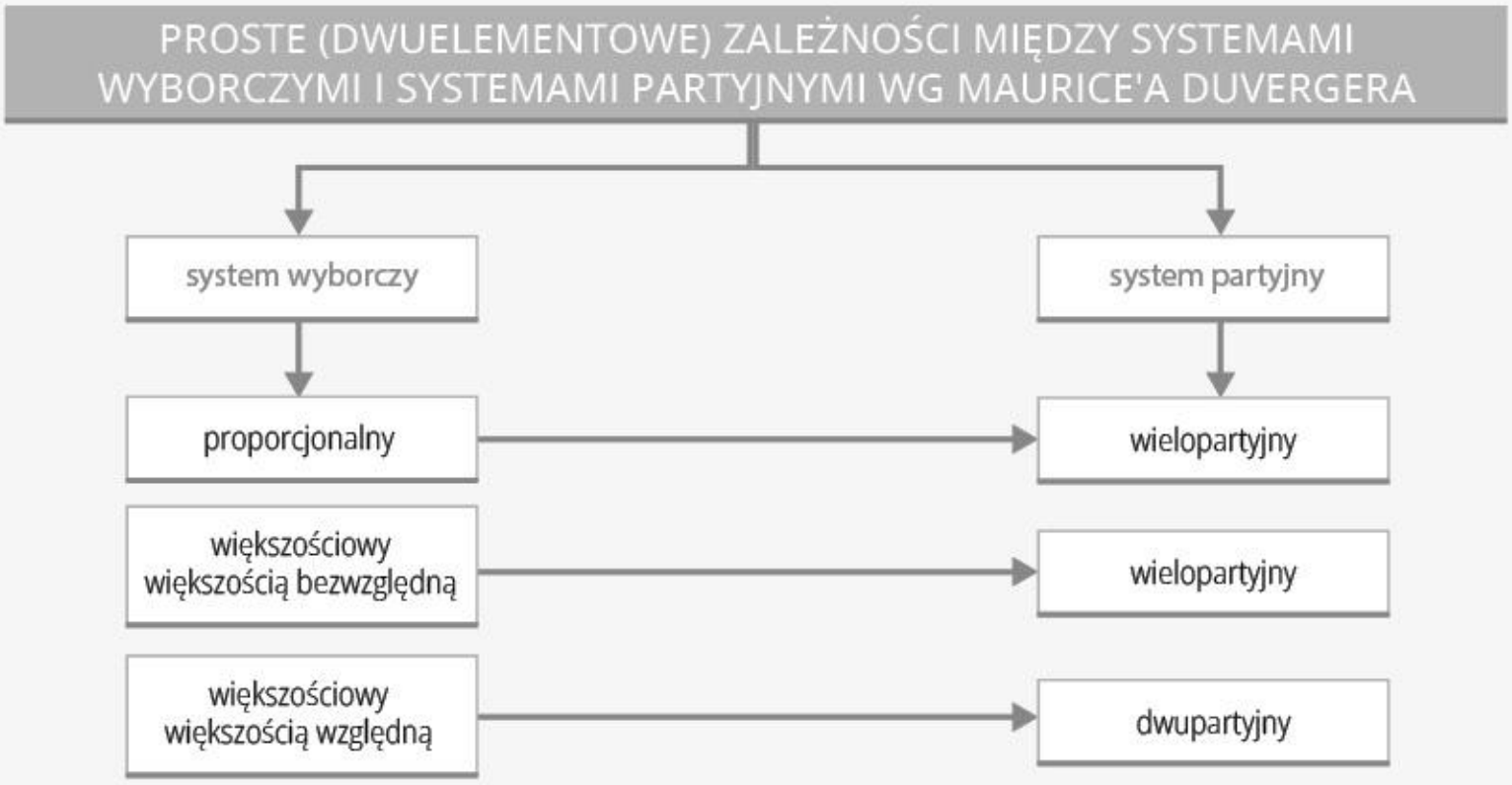

ZŁOŻONE (TRÓJELEMENTOWE) ZALEŻNOŚCI MIĘDZY SYSTEMAMI WYBORCZYMI I SYSTEMAMI PARTYJNYMI WG DIETERA NOHLENA*

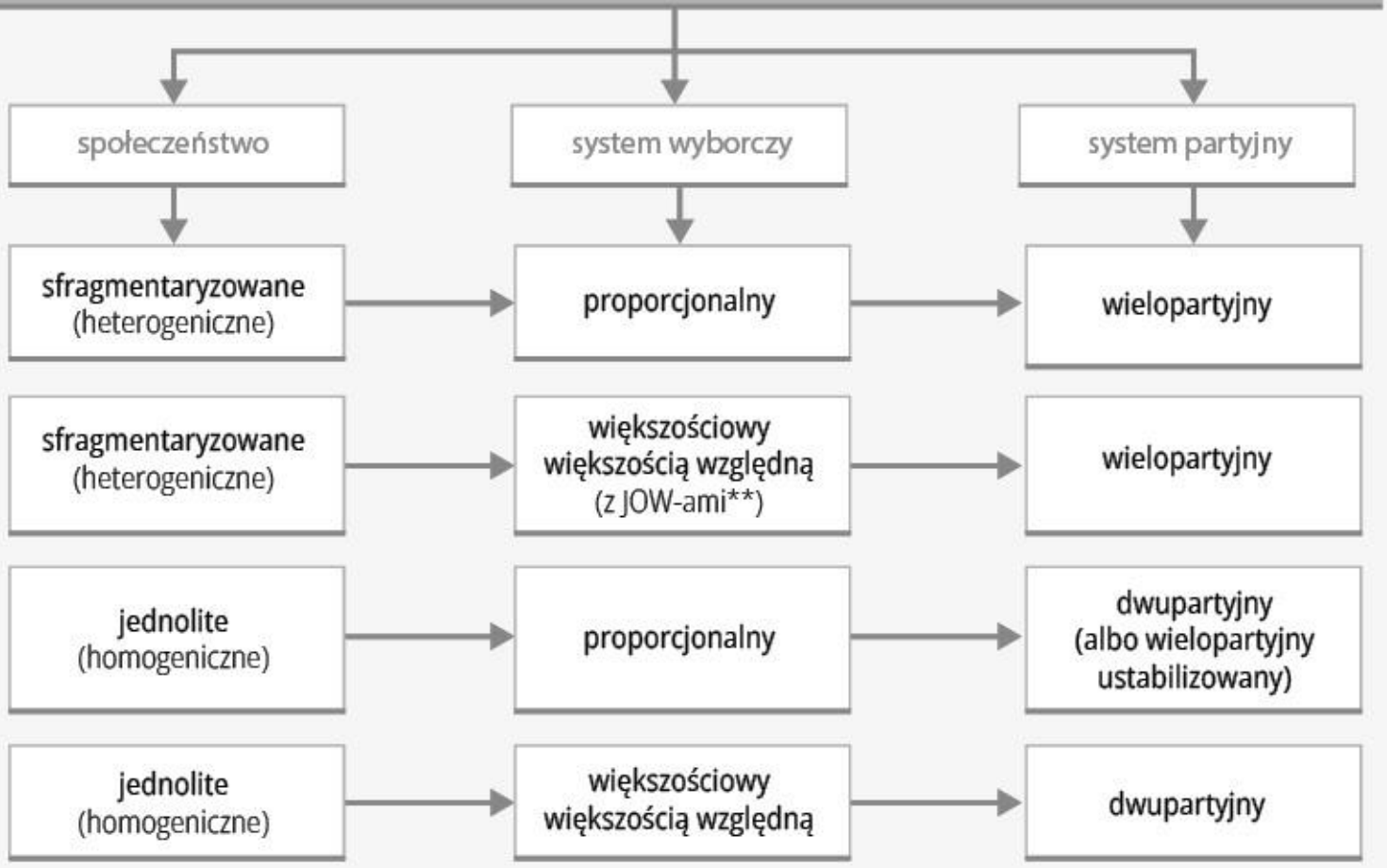

*System wyborczy prowadzi do systemu dwu- lub wielopartyjnego w zależności od tego, czy społeczeństwo jest sfragmentaryzowane czy jednolite.
**JOW – jednomandatowe okręgi wyborcze (są możliwe wyłącznie w systemie wyborów większościowych).

7.4. Cele i formy marketingu politycznego

Marketing polityczny – zespół technik służących do uzyskania określonej liczby głosów przy jak najmniejszym zużyciu środków poprzez stworzenie odpowiedniego obrazu kandydata (partii politycznej) wśród jego elektoratu, wypromowanie jego osoby, wyróżnienie go spośród rywali. Polega na uruchamianiu procesów wymiany (transakcji) oraz na ustanawianiu, utrzymywaniu i wzmacnianiu związków (relacji) między podmiotami życia publicznego (politykami, partiami politycznymi, wyborcami, grupami interesów, instytucjami). Nie należy sprowadzać marketingu politycznego tylko do działań wyborczych, ponieważ ma on coraz częściej charakter kampanii permanentnej – metody użyte w celu zdobycia poparcia są również wykorzystywane do utrzymania go w okresie między wyborami. Taka aktywność określana to marketing zarządzający.

Współcześnie, jak pisał specjalista od marketingu politycznego prof. Bruce I. Newman, polityka wkracza w nowy okres. Coraz częściej odchodzi od rzeczowej debaty problemowej. Dyskurs polityczny ulega spłyceniu. Celem współczesnych kampanii marketingu politycznego staje się „paraliżowanie krytycznego myślenia". Długoterminowym skutkiem takiego działania jest redukowanie wiedzy obywateli na temat rzeczywistości społeczno-politycznej, brak stabilnego poparcia w kolejnych wyborach, a ostatecznie – psucie demokracji.

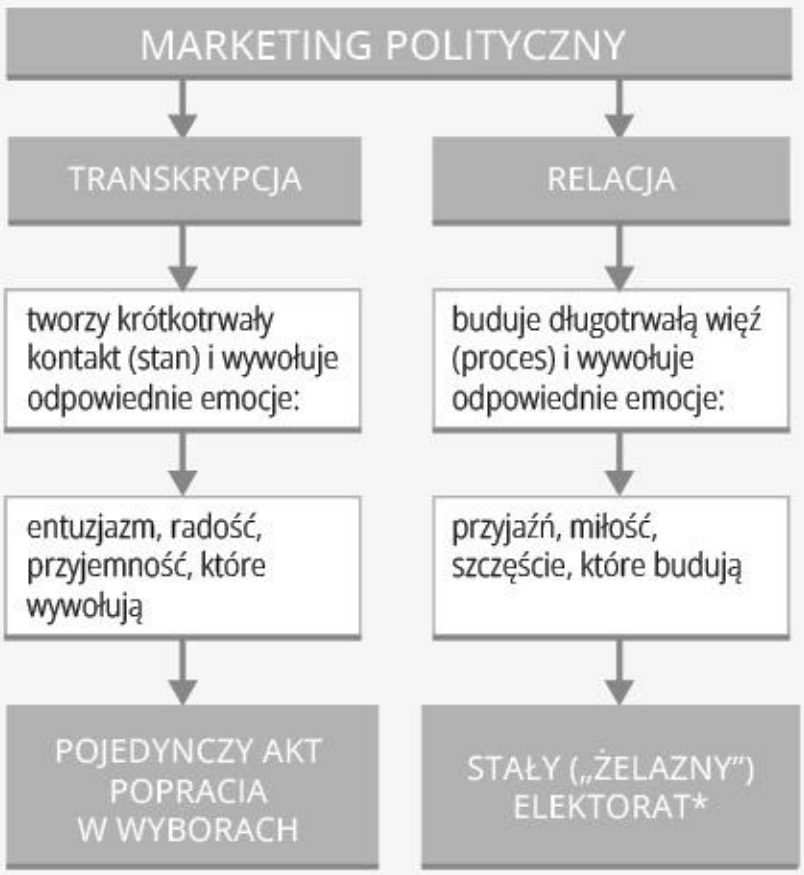

* Celem marketingowych oddziaływań w największym stopniu jest elektorat pozytywnie niezdecydowany, a dopiero potem tzw. żelazny.

Marketing szokujący" – jedna z technik stosowana w marketingu politycznym, bazująca na prowokacji, zaskoczeniu, kontrowersji, skandalu, która ma na celu wprowadzić w zakłopotanie przeciwnika politycznego, a także przedstawić go (często wraz z całym środowiskiem politycznym) w niekorzystnym świetle oraz zdyskredytować w oczach opinii publicznej za pomocą słów powszechnie uchodzących za obraźliwe (np. *kanalia, cham, alkoholik, ruski agent, bydło*). Z technik marketingu szokującego korzysta się też, by wyróżnić atakującego polityka spośród rywali i tym samym uzyskać większe poparcie dla niego.

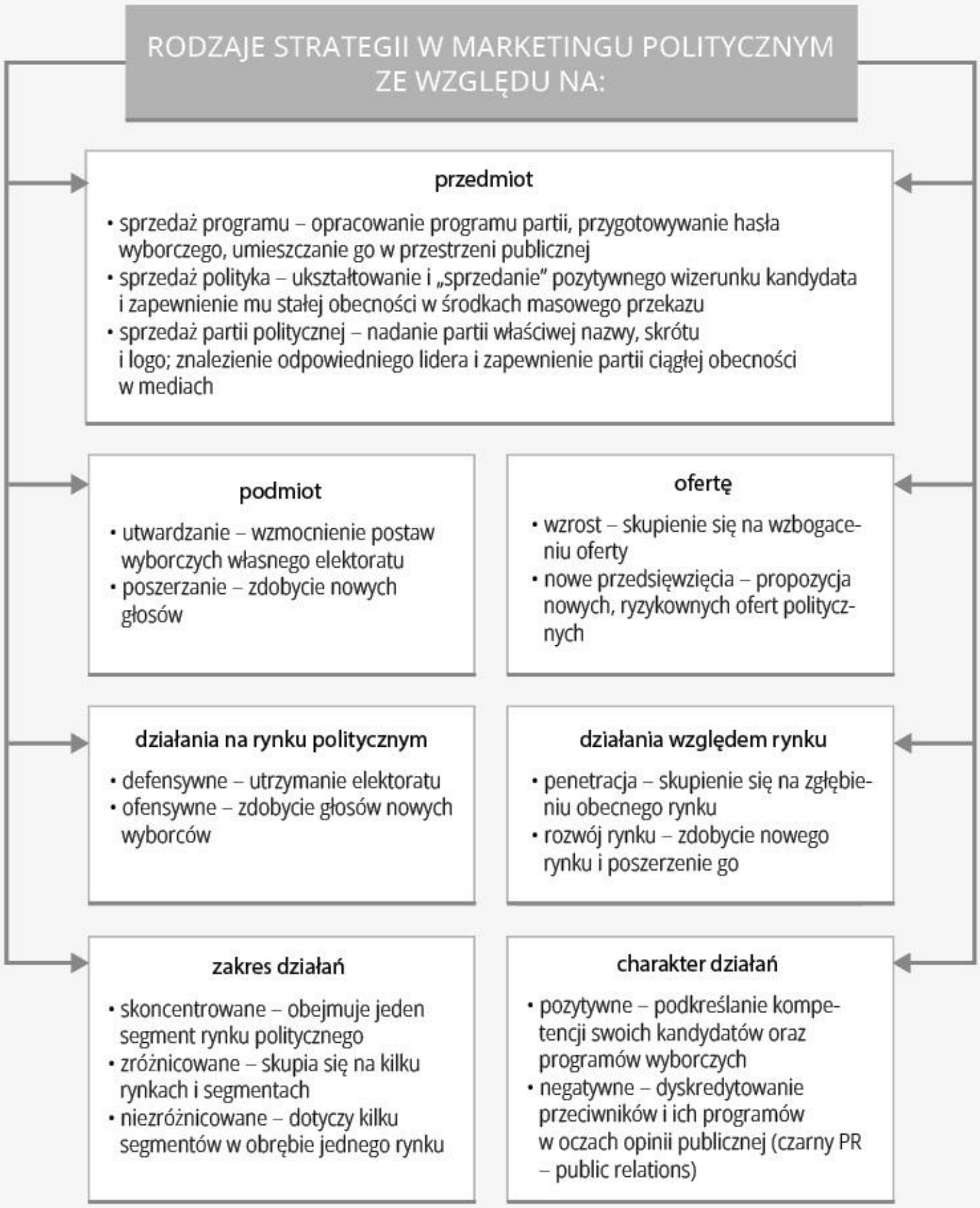

7.5. Partie polityczne i system partyjny w Polsce

Etapy rozwoju systemu partyjnego w Polsce

W pierwszych demokratycznych wyborach do Sejmu w 1991 r. nie zastosowano progów wyborczych (klauzuli zaporowej), a głosy na mandaty przeliczano według formuły (metody) Hare'a-Niemeyera, która sprzyja rozdrobnieniu parlamentu. W efekcie do Sejmu weszli przedstawiciele 29 komitetów wyborczych, wśród których aż 11 było reprezentowanych tylko przez jednego posła. Najsilniejsze komitety wyborcze – Unia Demokratyczna i Sojusz Lewicy Demokratycznej – uzyskały odpowiednio 62 mandaty i 60 mandatów. Mandaty przypadły też m.in. Polskiej Partii Przyjaciół Piwa (16 mandatów), Mniejszości

Niemieckiej (7), Partii „X" (3), Ruchowi Autonomii Śląska (2), Związkowi Podhalan (1), Sojuszowi Kobiet Przeciwko Trudnościom Życia (1). Sejm uległ silnemu rozdrobnieniu, nie był w stanie zbudować stabilnej większości zdolnej do powołania rządu i po niespełna dwóch latach doszło do jego rozwiązania.

Podział mandatów między komitety wyborcze w wyborach do Sejmu w latach 1991–2019

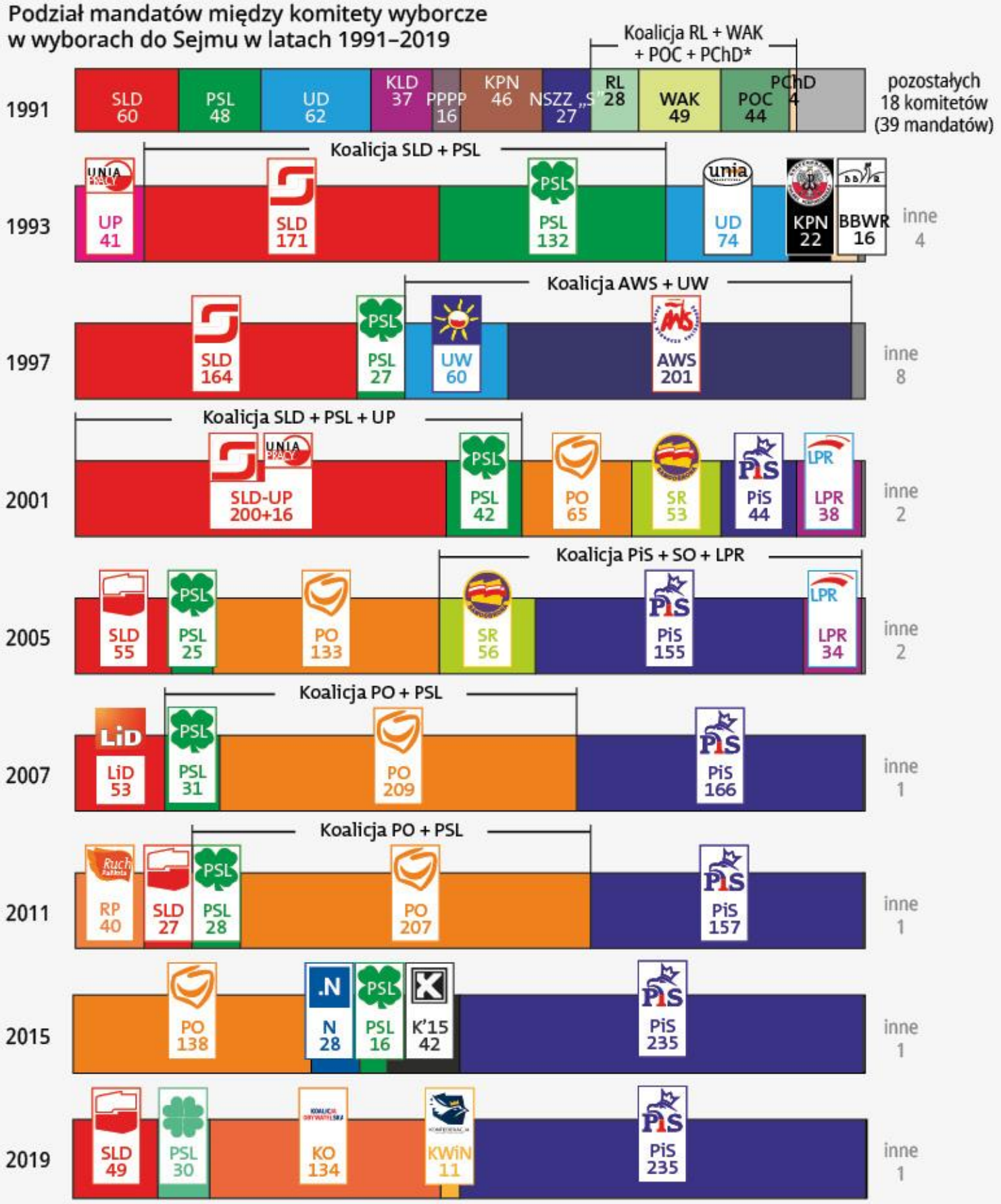

SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej
PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
UD – Unia Demokratyczna,
KLD – Kongres Liberalno-Demokratyczny
PPPP – Polska Partia Przyjaciół Piwa
KPN – Konfederacja Polski Niepodległej
NSZZ „Solidarność" – Niezależny Samorządny Zawiązek Zawodowy Solidarność
RL – Ruch Ludowy
WAK – Wyborcza Akcja Katolicka
POC – Porozumienie Obywatelskie Centrum
PChD – Partia Chrześcijańskich Demokratów
UP – Unia Pracy
BBWR – Bezpartyjny Blok Wspierania Reform
UW – Unia Wolności
AWS – Akcja Wyborcza Solidarność
PO – Platforma Obywatelska
SR – Samoobrona Rzeczypospolitej
PiS – Prawo i Sprawiedliwość
LPR – Liga Polskich Rodzin
LiD – Lewica i Demokraci
RP – Ruch Palikota
N – Nowoczesna Ryszarda Petru
K'15 – Ruch Kukiz'15
KO – Koalicja Obywatelska PO .N IPL Zieloni
KWiN – Konferencja Wolność i Niepodległość

Partie polityczne w Polsce z punktu widzenia ideologii

ULOKOWANIE ELEKTORATÓW PARTII POLITYCZNYCH W POLSKIEJ PRZESTRZENI POLITYCZNEJ W WYBORACH DO SEJMU RP W 2019 R.

Liberalizm światopoglądowy:
postęp, permisywizm[1], swoboda obyczajowa, niewyróżnianie przez państwo żadnego z wyznań, krytyka Kościoła katolickiego, liberalne stanowisko w sprawie prawnej regulacji aborcji, akceptacja sformalizowania związków partnerskich przez osoby tej samej płci i adopcji przez nie dzieci, poparcie dla edukacji seksualnej w szkołach, dążenie do przekreślenia politycznej przeszłości (sprzeciw wobec dekomunizacji i lustracji), niezgoda na ograniczanie praw obywatelskich w imię walki z przestępczością.

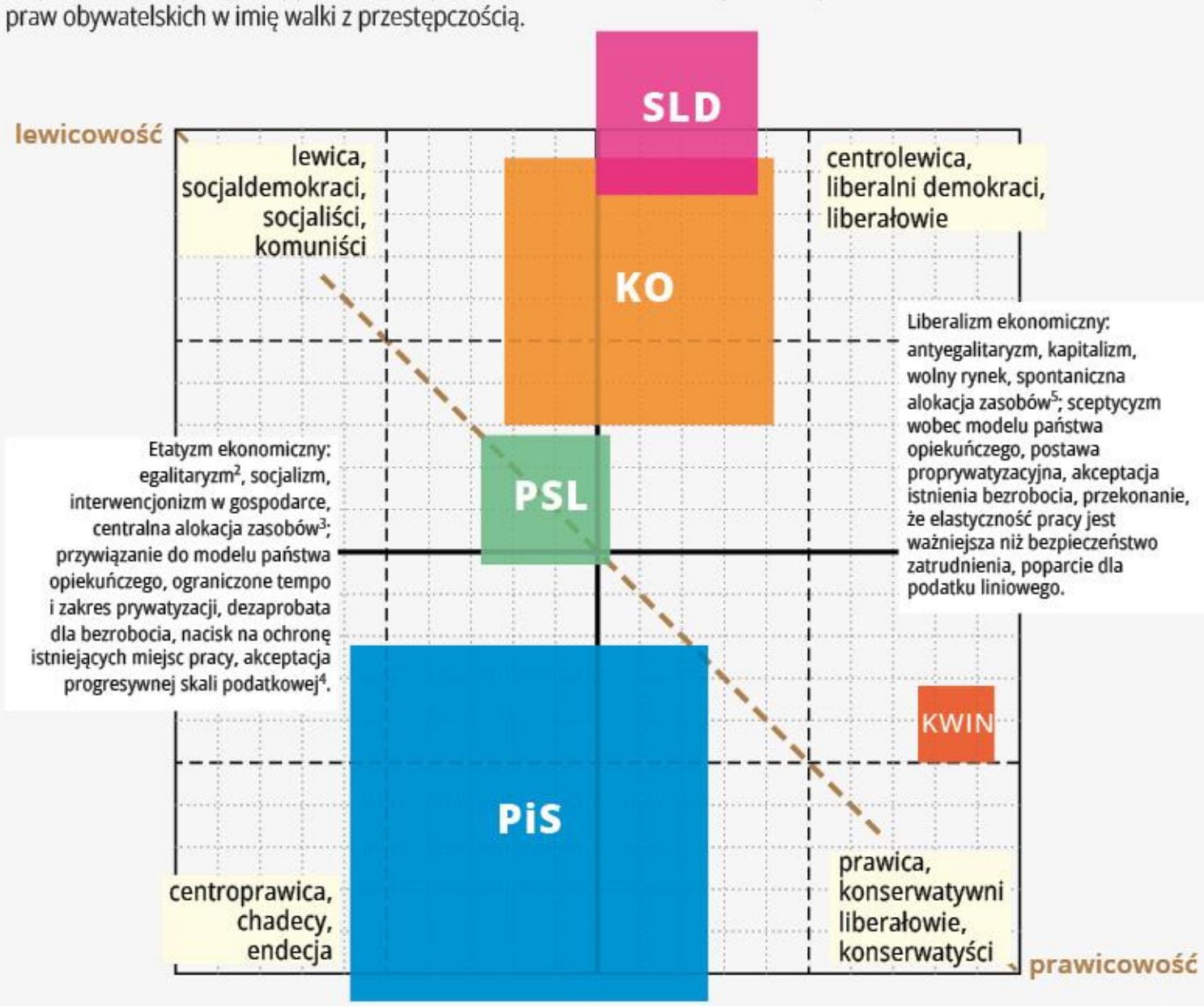

Konserwatyzm światopoglądowy:
tradycja, hierarchia, rodzina, religijność (akceptacja wpływu Kościoła na sprawy państwa), zaufanie do Kościoła, aprobata idei rozrachunku z PRL-owską przeszłością (poparcie dla dekomunizacji i lustracji), sprzeciw wobec prawnej dopuszczalności aborcji, zgoda na ograniczanie swobód obywatelskich w walce z przestępczością.

- PiS – 43,6% – Prawo i Sprawiedliwość, Porozumienie, Solidarna Polska
- KO – 27,4% – Platforma Obywatelska, Nowoczesna, Inicjatywa Polska, Zieloni
- SLD – 12,6% – Sojusz Lewicy Demokratycznej, Lewica Razem, Wiosna
- PSL – 8,6% – Polskie Stronnictwo Ludowe, Kukiz'15
- KWIN – 6,8% – KORWiN, Ruch Narodowy, Konfederacja Korony Polskiej

[1] permisywizm – tendencja do zbytniej tolerancji dla odbiegających od normy zachowań społecznych
[2] egalitaryzm – koncepcja społeczno-polityczna głosząca, że podstawą sprawiedliwego ustroju społecznego powinna być zasada równości między ludźmi pod względem ekonomicznym, społecznym i politycznym
[3] centralna alokacja zasobów – zjawisko w gospodarce polegające na ingerowaniu państwa w przemieszczanie i dystrybucję dóbr (wszystkich środków, które mogą być wykorzystane, bezpośrednio lub pośrednio, do zaspokajania potrzeb ludzkich)
[4] progresywna skala podatkowa – sposób naliczania podatku dochodowego, w którym stawka opodatkowania rośnie wraz ze wzrostem dochodu podatnika
[5] spontaniczna alokacja zasobów – zjawisko w gospodarce polegające na przemieszczaniu i dystrybucji dóbr (wszystkich środków, które mogą być wykorzystane, bezpośrednio lub pośrednio, do zaspokajania potrzeb ludzkich) bez udziału państwa

8

Modele sprawowania władzy

8.1. Formy współczesnych państw

Wszystkie państwa, wszystkie rządy, które miały lub mają władzę nad ludźmi, bywają republikami albo księstwami.

Niccolò MACHIAVELLI (1469–1527)
włoski filozof

Refleksja nad formami państw sięga czasów antycznych. Już w IV w. p.n.e. Platon w dialogu zatytułowanym *Państwo* zawarł klasyfikację ustrojów greckich polis, które porównał ze swoją wizją państwa idealnego. W IV w. p.n.e. uczeń Platona Arystoteles w traktacie ***Polityka*** podzielił greckie polis ze względu na to, ilu ludzi w nich rządzi oraz dla czyjego dobra sprawują swoje rządy.

Ustroje polis wg Arystotelesa

Kryterium ilościowe *Kto (ilu) rządzi?*		**Kryterium celowe (teleologiczne)** *Rządy – w jakim celu?*	
		dla dobra ogółu (rządy dla dobra rządzonych)	**dla dobra własnego (rządzą dla dobra rządzących)**
		dobre ustroje	**złe ustroje**
liczba osób sprawujących rządy	rządy jednego	monarchia	tyrania
	rządy niewielu	arystokracja	oligarchia
	rządy wielu	politeja*	demokracja**

*Politeję (rządy obywateli) Arystoteles uważał za najlepszy z greckich ustrojów. Był to ustrój oparty na licznym i dość zamożnym stanie średnim, czyli według niego „mieszaninie oligarchii i demokracji".

**Demokrację utożsamiał Arystoteles z jej skrajną formą – ochlokracją (dosł. rządami motłochu, najbiedniejszych i najgorzej wykształconych obywateli), w której, jak pisał, panem jest lud, a nie prawo.

Już w czasach nowożytnych (w XVI w.) Niccolò Machiavelli zauważył w *Księciu*, że wszystkie znane mu państwa były albo republikami, albo księstwami. W ten sposób dokonał klasyfikacji państw według stosowanego także i dzisiaj kryterium, czyli ze względu na **formę rządów** – na to, kto jest głową państwa (kto nominalnie stoi na jego czele).

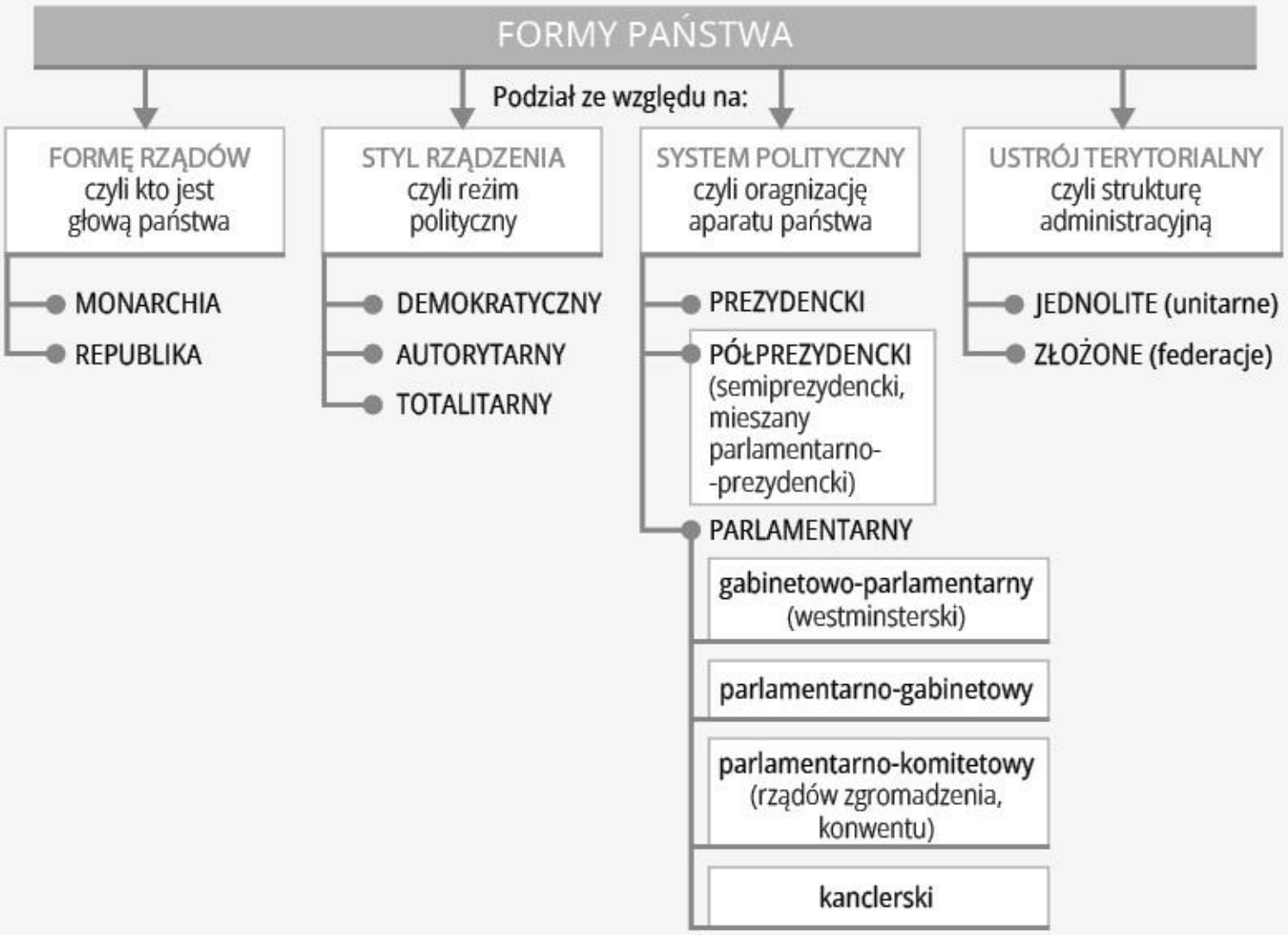

8.2. Monarchie i republiki

Monarchia (gr. *monarchia*, jedynowładztwo) – forma rządów, w których władza zwierzchnia jest sprawowana przez głowę państwa piastującą swoją funkcję dożywotnio i zazwyczaj dziedzicznie, noszącą tytuł np. cesarza, króla, księcia.

Republika (łac. res *publica*, rzecz wspólna, publiczna) – forma rządów, w których głową państwa jest osoba (lub rzadziej organ kolegialny) wybierana na określony czas i zazwyczaj nosząca tytuł prezydenta.

JAK ODRÓŻNIĆ MONARCHIĘ OD REPUBLIKI?

	MONARCHIE	REPUBLIKI
Nazwa państwa	królestwo, wielkie księstwo, księstwo, cesarstwo, sułtanat, emirat, stolica apostolska	republika, rzeczpospolita
Tytuł głowy państwa	król, wielki książę, książę, cesarz, sułtan, emir, papież	prezydent, kapitanowie, wódz, rada państwa
Sposób wyłaniania głowy państwa	dziedziczenie, elekcja	wybór przez obywateli (demokracje) zamach, przewrót (niedemokracje)
Czas sprawowania urzędu przez głowę państwa	dożywotnio	określony czas (demokracje) dożywotnio (niedemokracje)

Ilu europejskich królów przetrwa nadciągającą I wojnę światową?
– Dziesięciu: czterech w kartach, trzech w kalendarzu, dwóch w szachach i jeden w... Wielkiej Brytanii.

Odpowiedź wróżki na pytanie zadane przez księcia Bułgarii CYRYLA (1895–1945)

Formy rządów państw europejskich 2021 r.

W 1910 r. istniało w Europie 20 monarchii i 3 republiki. Trzy najstarsze istniejące nieprzerwanie europejskie republiki to: San Marino (w 1243 r. po raz pierwszy dokonano tam wyboru dwóch kapitanów, a w 1291 r. uzyskano suwerenność za zgodą Państwa Kościelnego), Szwajcaria (w 1291 r. powstał luźny „związek wieczysty" trzech kantonów: Uri, Schwyz i Unterwalden, w 1848 r. utworzono państwo federalne) i Francja (narodziny III Republiki w 1875 r.).

W 2021 r. istniało w Europie 35 republik (z Kosowem) i 12 monarchii (w tym Watykan – teokratyczna monarchia elekcyjna – i Andora – formalnie (współ)księstwo elekcyjne, chociaż faktycznie republika – zob. tabela poniżej). W 2021 r. na świecie istniały 44 monarchie (obejmowały ok. 17% powierzchni lądów i ok. 8% populacji wszystkich państw): 1 papiestwo, 1 cesarstwo, 1 wielkie księstwo, 2 sułtanaty, 3 emiraty (w tym 1 federacja emiratów – Dubaj, Abu Zabi i inne), 3 księstwa i 33 królestwa (z których 16 należy do tzw. Wspólnoty Narodów, której głową jest królowa brytyjska).

Typy współczesnych monarchii

Sposób wyłaniania monarchy	
dziedziczne	**elekcyjne**
po śmierci albo abdykacji monarchy tron obejmuje jeden z jego potomków (kiedy umiera bezdzietnie – osoba z nim spokrewniona)	po śmierci albo abdykacji monarchy władcą zostaje osoba wybrana przez elektorów (kilku – kilkudziesięciu, ogół obywateli)

Zakres posiadanej przez monarchę władzy		
absolutne (nieograniczone)	**ograniczone**	
	konstytucyjne	**parlamentarne**
władca skupia pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej oraz stoi ponad prawem stanowionym	władca pełni funkcje wykonawcze na podstawie nadanej przez siebie konstytucji	władca pełni funkcje reprezentacyjne na podstawie konstytucji uchwalonej przez parlament

Współczesne monarchie europejskie

	Państwo	Władca	Początek panowania	Dynastia	Typ monarchii
1.	Belgia	król Filip I	od 2013 r.	Koburg	parlamentarna, dziedziczna
2.	Dania	królowa Małgorzata II	od 1972 r.	Oldenburg--Glücksburg	parlamentarna, dziedziczna
3.	Hiszpania	król Filip VI	od 2014 r.	Burbon	parlamentarna, dziedziczna
4.	Liechtenstein	książę Jan Adam II	od 1989 r.	Liechtenstein	konstytucyjna, dziedziczna
5.	Luksemburg	wielki książę Henryk	od 2000 r.	Burbon	parlamentarna, dziedziczna
6.	Monako	książę Albert II	od 2005 r.	Grimaldi	konstytucyjna, dziedziczna
7.	Niderlandy	król Aleksander	od 2013 r.	Oranje-Nassau	parlamentarna, dziedziczna
8.	Norwegia	król Harald V	od 1991 r.	Oldenburg--Glücksburg	parlamentarna, dziedziczna
9.	Szwecja	król Karol XVI Gustaw	od 1973 r.	Bernadotte	parlamentarna, dziedziczna
10.	Wielka Brytania	król Karol III	od 2022 r.	Windsor (Koburg)	parlamentarna, dziedziczna

	Państwo	Władca	Początek panowania	Dynastia	Typ monarchii
11.	Stolica Apostolska	papież Franciszek	od 2013 r.	brak	absolutna, elekcyjna
12.	Andora	prezydent Francji i biskup Urgell w Hiszpanii reprezentowani przez delegatów (współksięstwo)		brak	parlamentarna, elekcyjna

Wybrane współczesne monarchie pozaeuropejskie

	Państwo	Władca	Początek panowania	Dynastia	Typ monarchii
1.	Arabia Saudyjska	król Salman ibn Abd al-Aziz as-Saud	od 2015 r.	Saudowie	absolutna, dziedziczna
2.	Brunei	sułtan Hassanal Bolkiah	od 1967 r.	Bolkiah	absolutna, dziedziczna
3.	Japonia	cesarz Naruhito	od 2019 r.	Yamato	parlamentarna, dziedziczna
4.	Katar	emir Tamim ibn Hamad Al Sani	od 2013 r.	As-Sani	absolutna, dziedziczna
5.	Nowa Zelandia	król Karol III	od 2022 r.	Windsor	parlamentarna, dziedziczna
6.	Tajlandia	król Rama X	od 2016 r.	Czakri	parlamentarna, dziedziczna

Przykładowe uprawnienia głowy państwa w systemie parlamentarnym

1) uprawnienia symboliczne
   - jest najwyższym przedstawicielem państwa
   - czuwa nad przestrzeganiem konstytucji
2) wobec władzy ustawodawczej
   - zarządza wybory do parlamentu
   - zwołuje pierwsze posiedzenia parlamentu
   - posiada inicjatywę ustawodawczą
   - podpisuje ustawy i zarządza ich ogłoszenie
   - skraca kadencję parlamentu
3) wobec władzy wykonawczej
   - desygnuje, powołuje i odbiera przysięgę od premiera
   - powołuje i odbiera przysięgę od członków rządu
4) wobec władzy sądowniczej
   - powołuje sędziów
5) w polityce zagranicznej
   - reprezentuje państwo za granicą
   - współpracuje z premierem
   - ratyfikuje i wypowiada umowy międzynarodowe
   - mianuje i odwołuje ambasadorów
6) w polityce obronnej
   - jest najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych
   - decyduje o stanie wojny i pokoju
7) uprawnienia tradycyjne (honorowe)
   - nadaje obywatelstwo
   - nadaje ordery i odznaczenia
   - nadaje tytuły profesorskie
   - stosuje prawo łaski
8) uprawnienia „własne”
   - wydaje akty urzędowe (rozporządzenia i zarządzenia)
   - zrzeka się urzędu

Głowa państwa w wybranych republikach europejskich w 2021 r.

	Państwo	System polityczny	Sposób wyboru	Czas kadencji	Prezydent*	Czas sprawowania urzędu
1.	Czechy	parlamentarny	powszechne, bezpośrednie	5 lat	Petr Pavel	2023–
2.	Francja	półprezydencki	powszechne, bezpośrednie	5 lat	Emmanuel Macron	2017–2022, 2022–
3.	Irlandia	parlamentarny	powszechne, bezpośrednie	7 lat	Michael D. Higgins	2011–2018, 2018–

Państwo		System polityczny	Sposób wyboru	Czas kadencji	Prezydent*	Czas sprawowania urzędu
4.	Islandia	parlamentarny	powszechne, bezpośrednie	4 lata	Guðni Thorlacius Jóhannesson	2016–2020, 2020–
5.	Niemcy	kanclerski	Zgromadzenie Federalne	5 lat	Frank-Walter Steinmeier	2017–2022, 2022–
6.	Rosja	parlamentarny	powszechne, bezpośrednie	6 lat	Władimir Putin	2000–2004, 2004–2008, 2012–2018, 2018–
7.	San Marino	komitetowy	Rada Generalna	1/2 roku	Alessandro Scarano, Adela Tonnini	IV 2023 – X 2023
8.	Szwajcaria	komitetowy	Zgromadzenie Federalne	1 rok	Alain Berset	2023
9.	Ukraina	półprezydencki	powszechne, bezpośrednie	5 lat	Wołodymyr Zełenski	2019–
10.	Włochy	parlamentarny	Zgromadzenie Narodowe	7 lat	Sergio Mattarella	2015–2022, 2022–

* W San Marino funkcję kolegialnej głowy państwa sprawuje dwóch Kapitanów Regentów.

8.3. Style rządzenia (reżimy polityczne) współczesnych państw

Demokracja, autorytaryzm, totalitaryzm

Demokracja (gr. *demokratía*, władza/rządy ludu) – reżim polityczny oparty na przekonaniu, że źródłem oraz podmiotem władzy zwierzchniej jest „lud", który co do zakresu bywa różnie rozumiany, ale najczęściej jako zorganizowana zbiorowość obywateli; jej zwolennicy opowiadają się zazwyczaj za społeczną i polityczną równością wszystkich ludzi. (zob. s. 127).

Autorytaryzm (łac. *auctoritas*, powaga, znaczenie, wpływ, władza) – antydemokratyczny reżim polityczny, w którym najwyższą pozycję przyznaje się innemu organowi władzy centralnej niż parlament (partii, biurokracji, juncie); jego twórcy mają zazwyczaj na celu odbudowę autorytetu państwa i władzy w społeczeństwie.

Totalitaryzm (łac. *totalitas*, całość; ***totalis***, cały, zupełny) – antydemokratyczny reżim polityczny, który na podstawie jednej ideologii państwowej dąży do całkowitej kontroli nad społeczeństwem, podporządkowując sobie w maksymalnym stopniu wszystkie sfery życia publicznego: władzę ustawodawczą, wykonawczą, sądowniczą, gospodarkę, edukację, kulturę, wojsko, policję, środki masowego przekazu.

Reżimy totalitarne żywią się ludzką nędzą. Plenią się na glebie skażonej biedą i konfliktami. Kwitną, gdy umiera nadzieja ludzi na lepsze życie. Do nas należy podtrzymywanie tej nadziei.

Harry S. TRUMAN (1884–1972)
33. prezydent USA

	Autorytaryzm	Totalitaryzm
	Hiszpania 1939–1975, Portugalia 1926–1974	**Rosja Radziecka 1917–1991, Niemcy 1933–1945**
1.	Obdarzony charyzmą dyktator, skupiający w swoim ręku najważniejsze urzędy.	Obdarzony charyzmą dyktator z pełnią władzy, pozostający poza jakąkolwiek kontrolą.
2.	Jeden „ruch narodowy"; ograniczony pluralizm w ramach „ruchu".	Jedna, scentralizowana partia rządząca kierowana przez oligarchię; likwidacja innych partii.
3.	Parlament o ograniczonej roli, złożony z przedstawicieli korporacji zawodowych i gmin.	Parlament pozbawiony realnego znaczenia, powoływany przez partię lub w drodze fikcyjnych wyborów.

	Autorytaryzm	Totalitaryzm
	Hiszpania 1939–1975, Portugalia 1926–1974	**Rosja Radziecka 1917–1991, Niemcy 1933–1945**
4.	Tolerowanie umiarkowanej opozycji, działającej półlegalnie.	Brak legalnie działającej opozycji.
5.	Armia stanowiąca jeden z filarów reżimu (w praktyce w znacznym stopniu niezależna).	Armia zdominowana i kontrolowana przez partię („zbrojne ramię" partii).
6.	Surowe, ale selektywne represje, zwłaszcza wobec radykalnej opozycji.	Terror jako zasada rządzenia; fizyczna likwidacja przeciwników politycznych oraz obywateli należących do „wrogiej" rasy czy klasy.
7.	Kontrola państwa nad niektórymi sferami życia publicznego; ograniczony wpływ państwa na gospodarkę (etatyzm).	Ścisła kontrola partii nad wszystkimi dziedzinami życia społecznego (w komunizmie także nad gospodarką).
8.	Jednolite korporacje zawodowe (ale i działalność opozycyjnych „komisji robotniczych").	Ujednolicenie i upaństwowienie związków zawodowych.
9.	Jednolity ruch młodzieżowy realizujący oficjalną ideologię (w praktyce działalność także niezależnych organizacji studenckich).	Jednolity ruch młodzieżowy pod kontrolą partii; kreowanie postaw bierności i przyzwolenia (niszczenie zdolności do buntu).
10.	Duży wpływ państwa na kulturę, naukę i oświatę; mobilizowanie społeczeństwa do wytężonej pracy na rzecz państwa.	Wszechobecny wpływ monopolistycznej ideologii państwowej na całe życie społeczne (oświatę, naukę, sztukę); walka z Kościołem – zastąpienie religii ideologią.
11.	Niezależna prasa, ograniczona cenzura represyjna (post factum).	Kontrola państwa nad środkami przekazu – totalna cenzura prewencyjna.
12.	Próby wywierania wpływu na życie prywatne obywateli (moralność publiczna).	Kontrolowanie przez państwo życia prywatnego obywateli.

Reżimy autorytarne i totalitarne w Europie międzywojennej

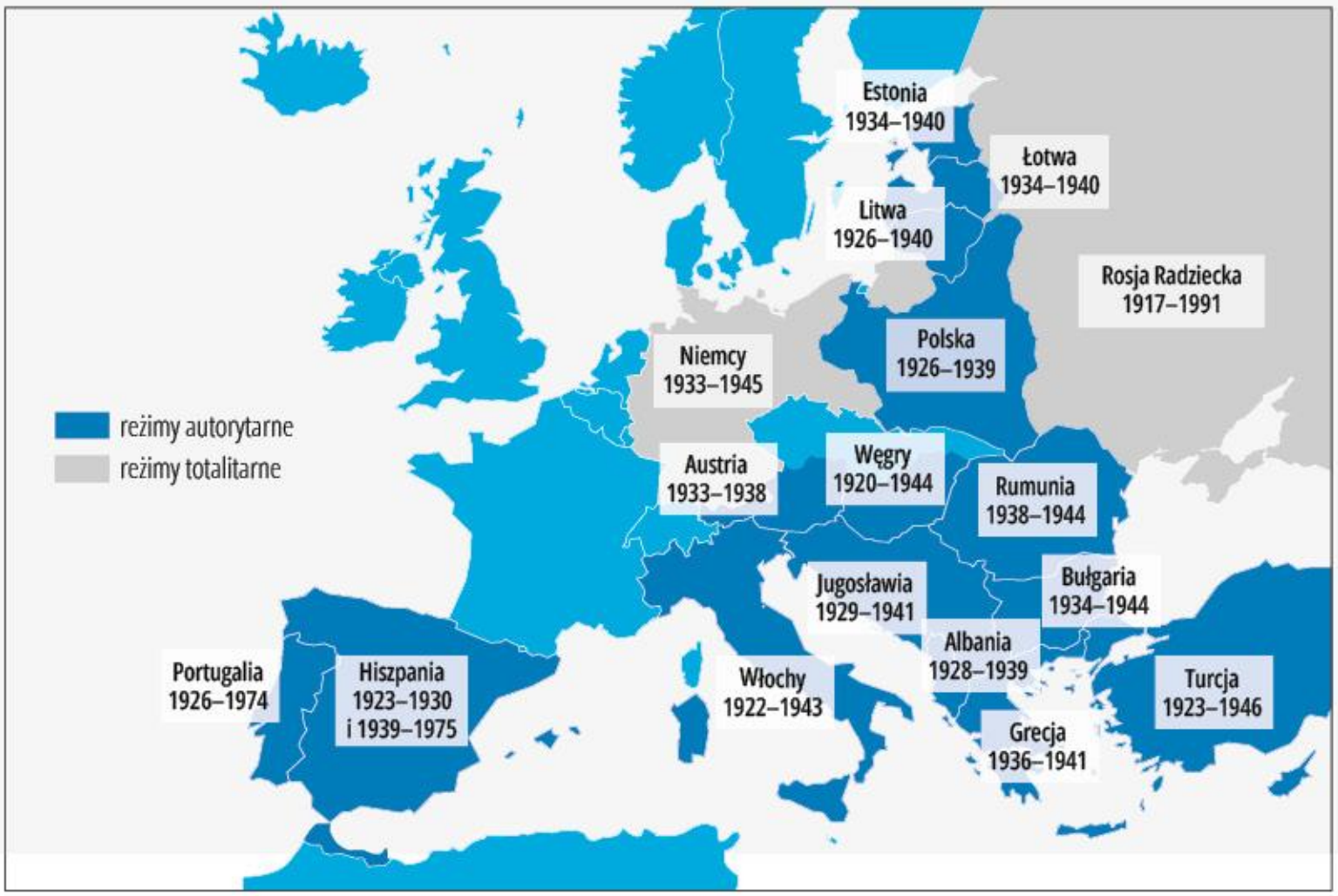

Reżimy autorytarne i totalitarne w Europie po II wojnie światowej

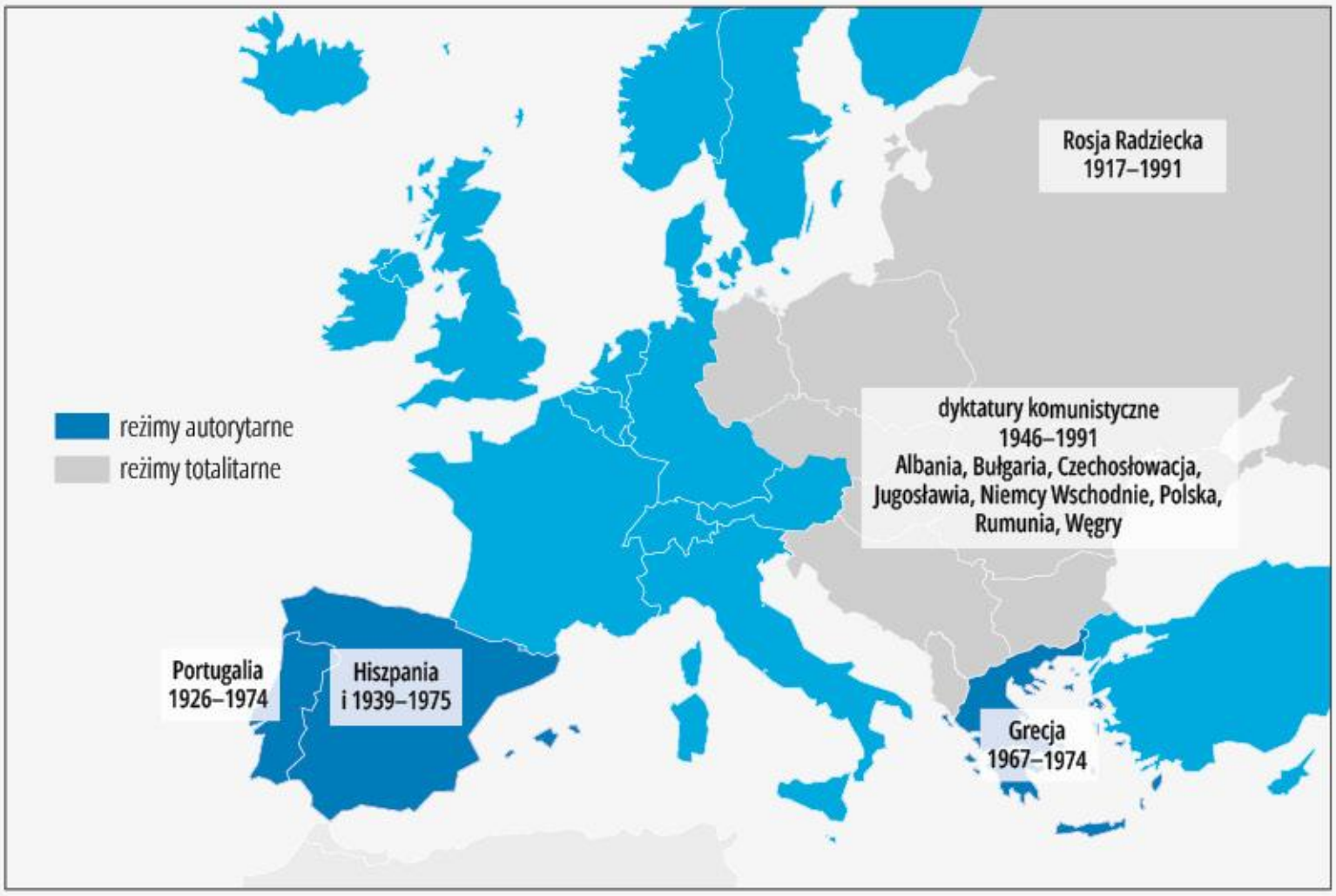

Reżimy autokratyczne w Europie w 2023 r.

– Przed wybuchem II wojny światowej w Europie były 2 państwa totalitarne i 15 państw autorytarnych.
– Po wojnie w różnym czasie istniały 3 zachodnie państwa autorytarne i 9 komunistycznych dyktatur (totalitarnych/autorytarnych).
– Obecnie w Europie dominują państwa demokratyczne, ale występują też 3 reżimy autorytarne.

Cechy współczesnych systemów hybrydowych i reżimów autorytarnych

	Reżim hybrydowy	Reżim autorytarny
proces wyborczy i pluralizm polityczny	• nieprawidłowości procesu wyborczego, presja władz na partie i kandydatów opozycyjnych, brak równych zasad prowadzenia kampanii wyborczej (wybory nie są ani wolne, ani uczciwe)	• wybory, jeśli się zdarzają, nie są ani wolne, ani uczciwe, ani rywalizacyjne; nieobecny lub mocno ograniczony pluralizm polityczny (partie i grupy opozycyjne, jeżeli istnieją, są zwalczane)
swobody obywatelskie (ochrona podstawowych praw człowieka)	• ingerowanie władz w wolność słowa (brak cenzury, ale naciski na media i nękanie dziennikarzy), ograniczanie wolności zrzeszania się oraz naruszanie prawa do uczciwego procesu	• nie istnieje wolność słowa, wypowiedzi i prasy, wolność zrzeszania się oraz prawo do uczciwego procesu, ograniczana jest wolność wyznania (wszechobecna cenzura i represje wobec krytyki władz)
funkcjonowanie władzy (przejrzystość, wolność od nacisków i korupcji, wzajemna kontrola władz)	• dominacja władzy wykonawczej nad pozostałymi, powszechna korupcja i klanowość, łamane rządy prawa, naciski na sądy	• często są to jawne dyktatury, władza ustawodawcza i sądownicza są całkowicie podporządkowane władzy wykonawczej, brak niezależnego sądownictwa
kultura polityczna (aktywność obywatelska oparta na regułach demokratycznych)	• zaściankowa kultura polityczna, funkcjonowanie organizacji społecznych przy jednoczesnych próbach ich kontrolowania przez państwo, neutralizowanie organizacji zagrażających władzy	• bierność obywateli, formalnie istnieją niektóre instytucje demokracji, ale mają one niewielkie znaczenie
partycypacja (udział obywateli w wyborach, działalności partyjnej i debacie publicznej)	• słabe społeczeństwo obywatelskie i niska frekwencja wyborcza, małe zaangażowanie obywateli w działalność partyjną i debatę publiczną	• brak społeczeństwa obywatelskiego, niska frekwencja wyborcza (oficjalnie wysoka albo niska, ale wymuszona przez państwo), brak głosu obywateli w debacie publicznej

Ranking „The Economist" *Democracy Index 2022**

Przykłady państw	*Democracy Index*	Status
30. USA (7,85) 45. RPA (7,05) 46. Indie (7,04), Polska (7,04) 70. Singapur (6,22)	6,00–7,99	demokracja wadliwa (48 państw = 28,7%)
87. Ukraina (5,42) 90. Gruzja (5,20) 100. Boliwia (4,51) 103. Turcja (4,35) 105. Nigeria (4,23)	4,00–5,99	system hybrydowy (36 państw = 21,6%)

* Indeks uwzględnia 167 największych państw świata.

Przykłady państw	*Democracy Index*	Status
124. Irak (3,13) 139. Kuba (2,65) 146. Rosja (2,28) 150. Arabia Saudyjska (2,08) 151. Libia (2,06) 153. Białoruś (1,99) 154. Iran (1,96) 155. Jemen (1,95) 156. Chiny (1,94) 161. Turkmenistan (1,66) 163. Syria (1,43) 165. Korea Północna (1,08) 167. Afganistan (0,32)	0,00–3,99	reżim autorytarny (59 państw = 35,3%)

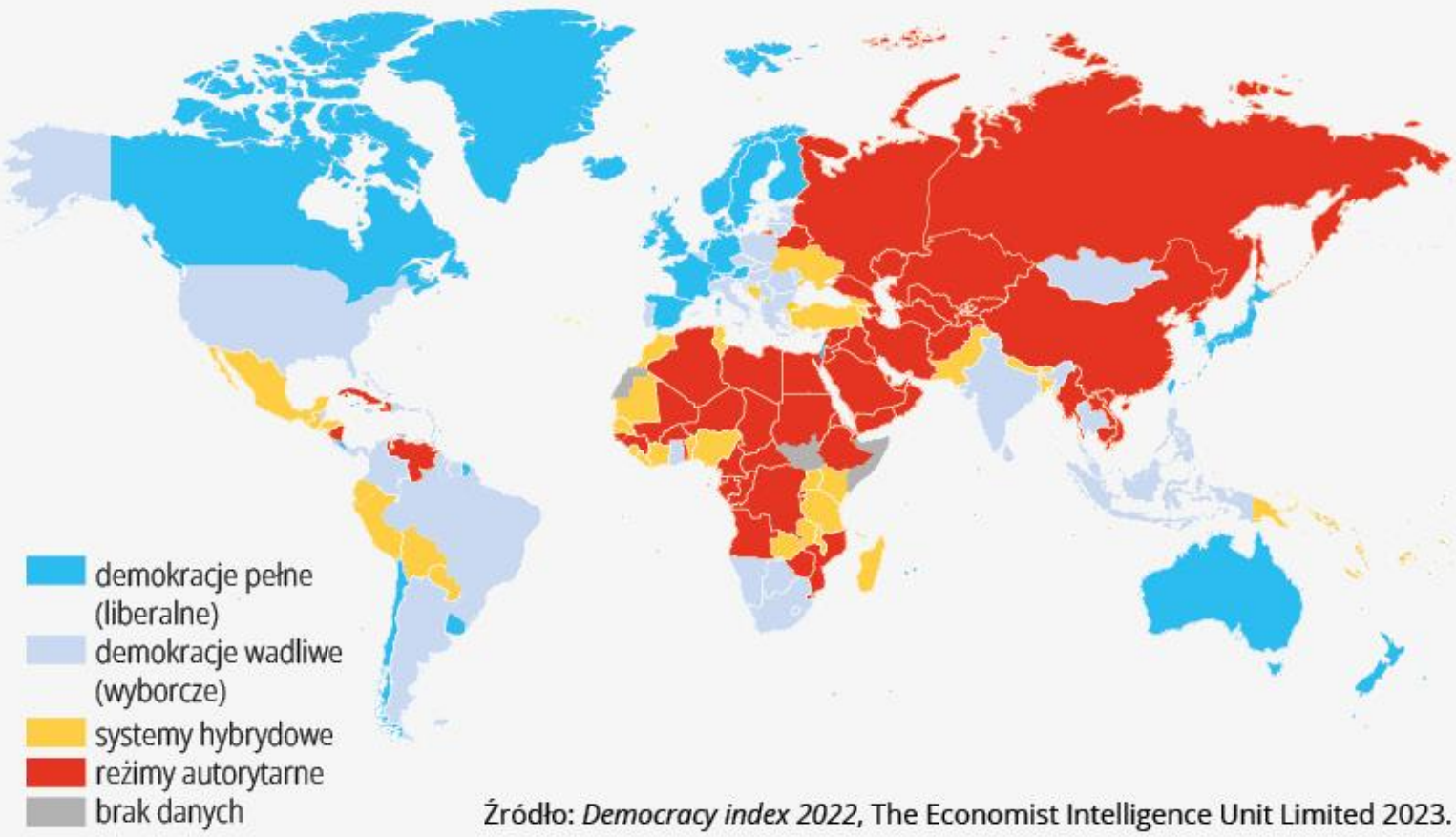

Źródło: *Democracy index 2022*, The Economist Intelligence Unit Limited 2023.

8.4. Systemy polityczne współczesnych państw

System polityczny – zasady (przepisy, normy, procedury), według których układają się stosunki między naczelnymi organami państwa.

Korzenie systemów politycznych współczesnych państw demokratycznych sięgają XVIII w. – czasów narodzin angielskiego parlamentaryzmu i amerykańskiego republikanizmu. W XIX i XX w. angielski ustrój polityczny stał się wzorem dla dominujących obecnie w Europie systemów parlamentarnych, a ustrój amerykański – dla dominujących na zachodniej półkuli systemów prezydenckich. Ewolucja obu systemów doprowadziła do ukształtowania się różnych odmian parlamentaryzmu (gabinetowo-parlamentarnej w Wielkiej Brytanii, parlamentarno-gabinetowej w większości europejskich państw, np. we Włoszech i Polsce, parlamentarno-komitetowej w Szwajcarii i San Marino, kanclerskiej w Niemczech i Austrii) i prezydencjalizmu (z zamkniętą egzekutywą, np. w USA, Chile, Brazylii) oraz ich hybryd (półprezydenckiej we Francji i na Ukrainie). W Europie spośród 44 państw demokratycznych (bez Watykanu, Białorusi i Rosji) tylko Francja i Ukraina mają system półprezydencki, a pozostałe państwa – odmianę systemu parlamentarnego.

Pierwowzorem państwa o systemie mieszanym (półprezydenckim) jest Francja (od 1958 r.). Niektórzy współcześni badacze takim mianem określają także ustrój Rumunii, Turcji i Ukrainy.

W przeszłości system mieszany istniał np. w Niemczech (1919–1933), Finlandii (1919–2000) i Portugalii (1976–1986).

Obecne systemy polityczne państw w Europie

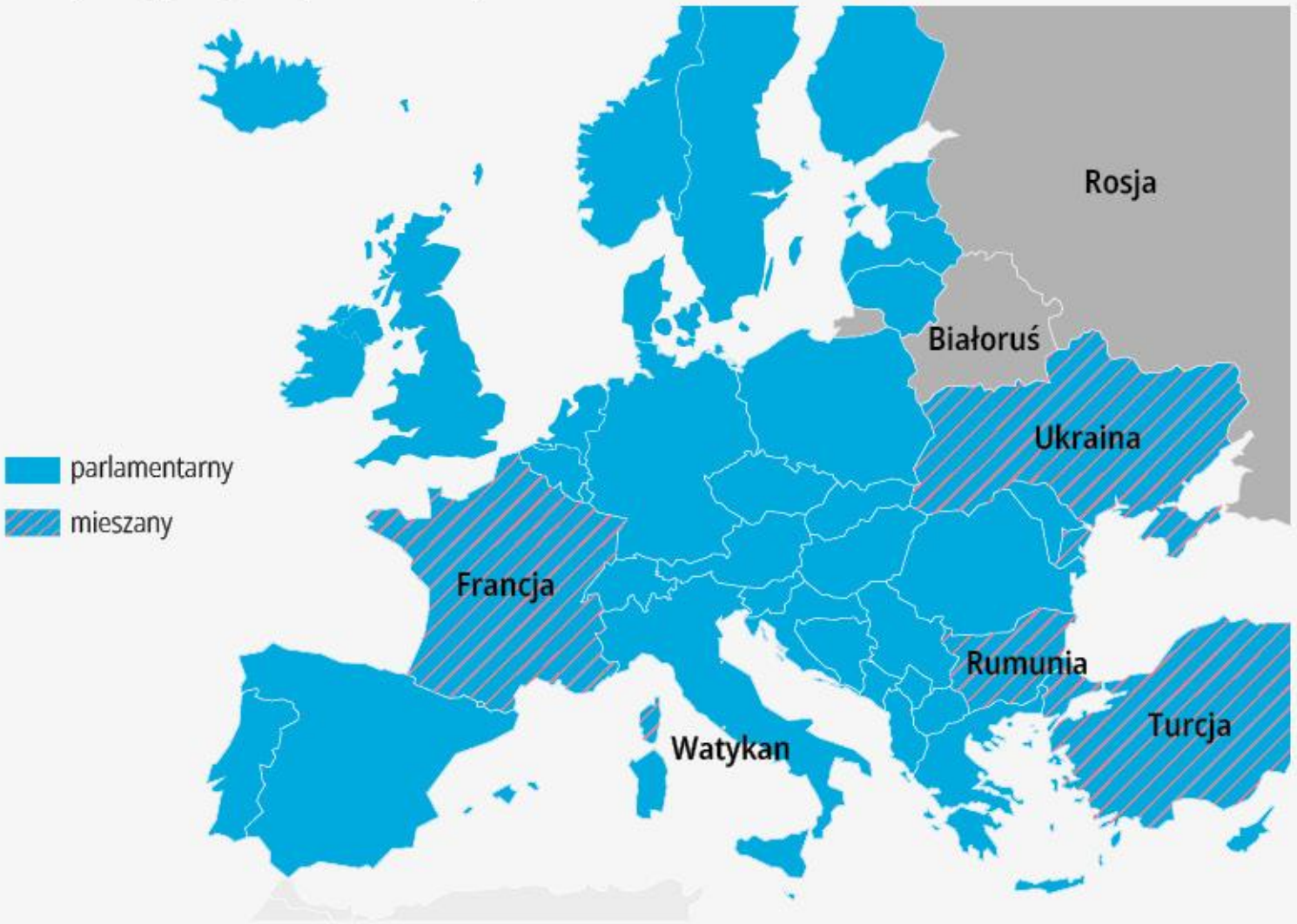

Założenia systemów

SYSTEM PARLAMENTARNY	SYSTEM MIESZANY (PÓŁPREZYDENCKI)	SYSTEM PREZYDENCKI
połączenie wyborów parlamentarnych z wyłonieniem rządu = dwa związane ze sobą ośrodki władzy: parlament i rząd	rozdzielenie wyborów parlamentarnych i prezydenckich = dwa niezależne ośrodki władzy: parlament i prezydent	rozdzielenie wyborów parlamentarnych i prezydenckich = dwa niezależne ośrodki władzy: parlament i prezydent
określona kadencja parlamentu z możliwością jej skrócenia, co prowadzi do dymisji rządu	określona kadencja parlamentu z możliwościa jej skrócenia i określona kadencja prezydenta bez możliwości jej skrócenia	określona kadencja parlamentu i prezydenta bez możliwości ich skrócenia
odpowiedzialność polityczna rządu (przed parlamentem)	odpowiedzialność polityczna rządu przed parlamentem (oraz prezydentem)	brak odpowiedzialności politycznej „rządu" (przed parlamentem)

System parlamentarny – forma demokracji konstytucyjnej, w której władza wykonawcza pochodzi „z" i jest odpowiedzialna „przed" władzą ustawodawczą, a faktyczna władza formowania i dymisjonowania gabinetu przysługuje wyłącznie parlamentowi. Występuje w nim:
- dualizm egzekutywy (głowa państwa + rząd),
- odpowiedzialność polityczna rządu przed parlamentem (odpowiedzialność kolegialna),
- odpowiedzialność polityczna ministrów przed parlamentem (odpowiedzialność indywidualna),
- brak odpowiedzialności politycznej głowy państwa,
- odpowiedzialność konstytucyjna głowy państwa,
- dysponowanie przez władzę wykonawczą instrumentami wpływu na legislatywę (w określonych sytuacjach z prawem jej rozwiązania włącznie).

Modele demokracji większościowej (westminsterskiej) i konsensualnej

Kryterium	Model westminsterski	Model konsensualny
polityczny skład rządu	jednopartyjny gabinet większościowy	koalicyjny gabinet większościowy
relacja między egzekutywą a legislatywą	przewaga rządu	równowaga
system partyjny	dwupartyjny	wielopartyjny
system wyborczy	większościowy	proporcjonalny
strategie grup interesu	konfrontacyjne	kooperacyjne
terytorialny ustrój państw	unitarny	federalny
władza w parlamencie	skupiona w jednej izbie	rozproszona między dwie izby
charakter konstytucji	elastyczna	sztywna
sądowa kontrola konstytucyjności ustaw	nie istnieje	istnieje
bank centralny	zależny od rządu	niezależny od rządu

Źródło: *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. R. Herbut, A. Antoszewski, Wrocław 1997, s. 32.

Głowa państwa w systemie parlamentarnym

Pozycja głowy państwa	Dziedziczenie władzy	Wybór przez parlament	Wybór w głosowaniu powszechnym
symboliczna	TYP I	TYP II	TYP III
	Szwecja Wielka Brytania	Estonia Łotwa Węgry	Austria Irlandia Słowacja Słowenia
korygująca	TYP IV	TYP V	TYP VI
	Belgia Hiszpania Niderlandy	Grecja Izrael	Finlandia Litwa **Polska** Portugalia Rumunia

Wielka Brytania

SYSTEM GABINETOWO-PARLAMENTARNY na przykładzie Wielkiej Brytanii

(m.in. *Wielka Karta Swobód* z 1215 r., *Habeas Corpus Act* z 1679 r., *Bill of Rights* z 1689 r., *Act of Settlement* z 1701 r., *Ustawa o Parlamencie* z 1911 r., *Ustawy o Izbie Lordów* z 1999 r., *Ustawa o reformie konstytucyjnej* z 2005 r.)

PARLAMENT
Suwerenność ustawodawcza Parlamentu

MONARCHA
Dziedziczny, dożywotni monarcha z dynastii Windsor, który „panuje, ale nie rządzi". Brak odpowiedzialności politycznej monarchy, który „nie może czynić źle". Konieczność kontrasygnaty premiera na decyzjach monarchy, który „nie może działać sam". Zwierzchnik Kościoła anglikańskiego.

powołuje i odwołuje ministrów na wniosek Premiera

desygnuje (wyznacza) Premiera

zwołuje i rozwiązuje Izbę Gmin na wniosek Premiera

NARÓD
Czynne prawo wyborcze – 18 lat.

wybiera członków Izby Gmin

IZBA GMIN
650 posłów wybieranych według ordynacji większościowej na 5-letnią kadencję. Wymagane poparcie 10 wyborców i wpłacenie kaucji 500 funtów (zwrotnej przy uzyskaniu 5% poparcia). Bierne prawo wyborcze – 18 lat. Inicjatywa ustawodawcza pojedynczego posła.

udziela Rządowi wotum zaufania

odpowiada przed Izbą Gmin

udziela Rządowi wotum nieufności

RZĄD
Premier = lider partii mającej większość w Izbie Gmin. Praktyka łączenia funkcji członka rządu z zasiadaniem w Parlamencie.

PREMIER

kieruje pracą

MINISTROWIE
GABINET

proponuje poprawki do ustaw

odrzuca poprawki Izby Lordów

IZBA LORDÓW
Około 700 lordów: m.in. ok. 550 dożywotnich (w tym 20 lordów prawa), 92 dziedzicznych (wybieranych przez wszystkich lordów), 26 duchownych, 5 członków rodziny królewskiej. Inicjatywa ustawodawcza pojedynczego lorda.

wybiera lokalne władze stanowiące

PARLAMENTY REGIONÓW

wyłaniają

RZĄDY REGIONÓW

Władze trzech regionów (Szkocja, Walia, Irlandia Pn.) w ramach państwa unitarnego.

mianuje lordów dożywotnich na wniosek Premiera

SĄDY

SĄD NAJWYŻSZY
12 sędziów mianowanych spośród kandydatów rekomendowanych przez komisję selekcyjną.

sądy niższe
(w tym regionalne)
Sędziowie mianowani spośród kandydatów mianowanych przez komisje nominacyjne

mianuje sędziów na wniosek Premiera

Przewaga rządu nad parlamentem

1) Bardzo słaba pozycja monarchy (pełni głównie funkcje reprezentacyjne).
2) Monarcha nie ponosi żadnej odpowiedzialności (ani politycznej, ani konstytucyjnej).
3) Monarcha desygnuje na premiera lidera zwycięskiej partii (jednej z dwóch liczących się).
4) Monarcha powołuje ministrów na wniosek premiera.
5) Rząd ma poparcie większości członków parlamentu.
6) Premier ma wyjątkowo silną pozycję pośród wszystkich organów państwa.
7) Premier i ministrowie ponoszą jedynie fasadową odpowiedzialność polityczną przed Izbą Gmin.
8) Premier i ministrowie faktycznie nie ponoszą odpowiedzialności konstytucyjnej.

Rishi Sunak, premier Wielkiej Brytanii od 2022 r.

Stany Zjednoczone Ameryki

SYSTEM PREZYDENCKI na przykładzie Stanów Zjednoczonych

(konstytucja z 1787 r.)

KOLEGIUM ELEKTORSKIE
538 elektorów zgromadzonych w siedzibach władz stanowych wybiera prezydenta (tylu z każdego stanu, ilu pochodzi z niego kongresmenów + 3 z dystryktu Kolumbia).

wybiera Prezydenta

PREZYDENT
Wybierany na 4-letnią kadencję (możliwa jednokrotna reelekcja). Bierne prawo wyborcze 35 lat + urodzenie na terytorium USA.

odpowiadają przed Prezydentem

powołuje i odwołuje sekretarzy

SEKRETARZE
Stoją na czele 14 departamentów. Zakaz zasiadania w Kongresie.

przełamuje weto Prezydenta (2/3 głosów obu izb), kontroluje wydatki administracji

wetuje ustawy Kongresu

przeprowadza procedurę *impeachmentu*

powołuje sędziów

kontrolują zgodność aktów prawnych administracji z konstytucją

NARÓD
Czynne prawo wyborcze – 18 lat.

wybiera członków Kongresu

KONGRES

IZBA REPREZENTANTÓW
435 deputowanych (od 1 do 53 z każdego stanu) wybieranych w wyborach większościowych na 2-letnią kadencję. Bierne prawo wyborcze – 25 lat. Inicjatywa ustawodawcza pojedynczego reprezentanta.

równorzędność ustawodawcza izb

SENAT
100 senatorów (po 2 z każdego stanu) w wyborach większościowych na 6-letnią kadencję (co 2 lata wymiana 1/3 składu). Bierne prawo wyborcze 30 lat. Inicjatywa ustawodawcza pojedynczego senatora.

kontrolują zgodność ustaw z konstytucją

SĄDY

SĄD NAJWYŻSZY
9 sędziów powoływanych dożywotnio. Tworzy normy prawa precedensowego, interpretuje obowiązujące przepisy.

zatwierdza powołanie sędziów przez Prezydenta

sprawuje nadzór

SĄDY NIŻSZE

wybiera legislatury i gubernatorów

LEGISLATURY STANÓW

GUBERNATORZY

Władze 50 stanów posiadających autonomię w ramach federacji.

powołuje sędziów

zatwierdza prezydenckie nominacje i ratyfikuje traktaty

Dominacja prezydenta przy równoczesnej separacji władzy wykonawczej, ustawodawczej i sądowniczej

1) Prezydent, Kongres i sądy tworzą „system powstrzymywania i równowagi".
2) Prezydent jest równorzędnym z Kongresem reprezentantem narodu (pochodzi z wyborów powszechnych).
3) Prezydent jest jednocześnie głową państwa i kieruje administracją (samodzielnie powołuje i odwołuje sekretarzy – szefów departamentów).
4) Prezydent i jego administracja nie ponoszą odpowiedzialności politycznej przed Kongresem.
5) Prezydent ponosi odpowiedzialność konstytucyjną przed Kongresem za naruszenie konstytucji.
6) Kongres posiada wyłączną inicjatywę ustawodawczą (z wyjątkiem ustawy budżetowej).
7) Kongres nie może zostać rozwiązany przez prezydenta.
8) Sądy sprawują kontrolę konstytucyjności (legalności) stanowionego prawa.
9) Sąd Najwyższy jest najwyższą sądową instancją odwoławczą – „trzecią" izbą Kongresu.

Joe Biden, prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki od 2021 r.

Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki przewiduje odpowiedzialność konstytucyjną Prezydenta, Wiceprezydenta oraz wszystkich urzędników państwowych za „zdradę, przekupstwo lub inne ciężkie przestępstwa i przewinienia". Służy do tego **procedura *impeachmentu*** (postawienie w stan oskarżenia). Wyłączną władzę jej stosowania ma **Izba Reprezentantów**, natomiast władzę sądzenia w tym trybie posiada **Senat** (jeżeli sądzony jest Prezydent Senatowi przewodniczący Prezes Sądu Najwyższego). Wyrok zapada kwalifikowaną większością 2/3 członków Senatu, a karą jest usunięcie urzędnika z zajmowanego stanowiska. Od wyroku Senatu Prezydentowi nie przysługuje prawo łaski. Usunięcie ze stanowiska może też w przyszłości skutkować pozbawieniem tej osoby prawa do zajmowania jakiegokolwiek urzędu sprawowanego w imieniu Stanów Zjednoczonych oraz wszczęciem wobec niej postępowania karnego.

Procedura *impeachmentu* (postawienia w stan oskarżenia) i usunięcia ze stanowiska urzędnika państwowego

			Reprezentant	
IMPEACHMENT	1. Podejrzenie	urzędnik państwowy	Urzędnik państwowy (także prezydent i wiceprezydent USA) jest podejrzewany o zdradę, przekupstwo albo inne przestępstwo lub wykroczenie.	
	2. Wniosek	Izba Reprezentantów	Kongresmen może złożyć wniosek o uruchomienie procedury *impeachmentu*.	
	3. Śledztwo	Komisja Sprawiedliwości Izby Reprezentantów	Komisja sprawiedliwości Izby Reprezentantów, po dochodzeniu, formułuje tzw. artykuły oskarżenia (*impeachmentu*) i przyjmuje je zwykłą większością głosów.	
	4. Decyzja	Izba Reprezentantów	Kongresmeni, pod debacie decydują zwykłą większością głosów o postawieniu urzędnika w stan oskarżenia i wybierają spośród siebie oskarżycieli – „menedżerów *impeachmentu*".	
USUNIĘCIE ZE STANOWISKA	5. Proces	Senat	Senatorowie, jako ława przysięgłych (z Prezesem Sądu Najwyższego na czele w przypadku *impeachamentu* Prezydenta USA):	wysłuchują zeznań świadków, opinii obu stron, uczestniczą w debacie
	6. Wyrok			kwalifikowaną większością 2/3 głosów decydują o winie urzędnika państwowego, co prowadzi do jego usunięcia ze stanowiska

W całej historii USA Senat rozpatrywał **21 spraw wobec 20 urzędników federalnych**: 3 prezydentów (Andrew Johnsona 1868 r., Billa Clintona 1998 r. i dwukrotnie wobec Donalda Trumpa 2019 i 2021 r.), 1 sekretarza departamentu, 1 senatora i 15 sędziów federalnych. Spośród nich skazał 8 osób – wyłącznie sędziów federalnych.

Republika Włoska

SYSTEM PARLAMENTARNO-GABINETOWY na przykładzie Włoch

(konstytucja z 1947 r.)

ZGROMADZENIE NARODOWE
Ponad 600 Wielkich Elektorów: deputowani, senatorowie, 58 delegatów regionów (po 3 z 19 i 1 z 1 regionu).

wybiera Prezydenta

PREZYDENT
Wybierany na 7-letnią kadencję większością 2/3 głosów (po trzecim głosowaniu bezwzględną większością). Nieograniczone prawo do reelekcji. Bierne prawo wyborcze – 50 lat.

nominuje 1/3 składu Sądu Konstytucyjnego

powołuje i odwołuje ministrów na wniosek Premiera

desygnuje (wyznacza) Premiera

wchodzą w skład Zgromadzenia Narodowego

wetuje ustawy Parlamentu

przełamuje weto Prezydenta

zwołuje i rozwiązuje Parlament

RZĄD
Premier = polityk mający poparcie większości członków obu izb Parlamentu. Możliwość łączenia funkcji członka rządu z wykonywaniem mandatu parlamentarnego.

PARLAMENT

udziela Rządowi wotum zaufania

odpowiada przed Parlamentem

udziela Rządowi wotum nieufności

PREMIER

kieruje pracą

MINISTROWIE

NARÓD
Czynne prawo wyborcze do Izby Deputowanych – 18, do Senatu – 25 lat.

wybiera deputowanych i senatorów

IZBA DEPUTOWANYCH
400 deputowanych wybieranych w wyborach mieszanych (147 mandatów w większościowych + 245 w proporcjonalnych + 8 z zagranicy) na 5-letnią kadencję (3% próg wyborczy dla komitetów). Posiada inicjatywę ustawodawczą. Bierne prawo wyborcze – 25 lat.

równorzędność izb

SENAT
200 senatorów wybieranych w wyborach mieszanych (74 mandaty w większościowych + 122 w proporcjonalnych + 4 z zagranicy) + senatorowie dożywotni (byli prezydenci i maksymalnie 5 osób mianowanych przez prezydenta) na 5-letnią kadencję (3% próg wyborczy dla komitetów). Bierne prawo wyborcze – 40 lat.

wybiera 1/3 składu Sądu Konstytucyjnego

SĄDY

SĄD KONSTYTUCYJNY
15 sędziów z nominacji Prezydenta, Parlamentu i najwyższych sądów.

SĄDY POWSZECHNE
Sędziowie powoływani na drodze konkursu, nominowani przez Najwyższą Radę Sądownictwa pod przewodnictwem Prezydenta.

wybierają delegatów do Zgromadzenia Narodowego

wybiera władze regionów

RADY REGIONÓW

PREZYDENCI REGIONÓW

władze 20 regionów, w tym 5 autonomicznych

Przewaga parlamentu nad rządem

1) Prezydent ma słabą pozycję (pełni głównie funkcje reprezentacyjne).
2) Prezydent nie odpowiada politycznie przed parlamentem (nie może być odwołany).
3) Utworzenie rządu najczęściej wymaga współpracy kilku partii (utworzenia koalicji).
4) Prezydent desygnuje na premiera lidera zwycięskiej partii (lub osobę przez niego wskazaną).
5) Prezydent powołuje ministrów na wniosek premiera.
6) Rząd musi uzyskać zaufanie (poparcie) większości członków obu izb parlamentu.
7) Premier i ministrowie ponoszą odpowiedzialność polityczną przed parlamentem.
8) Prezydent ponosi odpowiedzialność konstytucyjną za naruszenie konstytucji i ustaw.

Giorgia Meloni, premier Włoch od 2022 r.

Republika Francuska

SYSTEM PÓŁPREZYDENCKI (semiprezydencki, mieszany, parlamentarno-prezydencki) na przykładzie Francji

(konstytucja z 1958 r.)

PREZYDENT
Na 5-letnią kadencję, bezwzględną większością głosów (prawo do jednokrotnej reelekcji). Zarządza referendum konstytu- cyjne (na wniosek Rządu, obu izb Parlamentu albo 1/5 członków Parlamentu popartego przez 1/10 wyborców).. Bierne prawo wyborcze – 23 lata.

mianuje członków Rady Konstytucyjnej i Sędziów
powołuje i odwołuje na wniosek premiera
samodzielnie powołuje
przewodniczy
wybiera
przełamuje weto
wetuje ustawy
zwołuje i rozwiązuje
odpowiada (*cohabitation*)

RZĄD
Zakaz łączenia funkcji członka rządu z wykony- waniem mandatu parlamentarnego. Inicjatywa ustawodawcza premiera.

PREMIER
kieruje pracą
MINISTROWIE
współtworzy

NARÓD
Czynne prawo wyborcze – 18 lat.
wybiera

PARLAMENT

ZGROMADZENIE NARODOWE
577 deputowanych w wyborach większościowych (większość bezwzględna ew. II tura dla 2 naj- lepszych kandydatów + tych, którzy dostali co najmniej 12,5% głosów) na 5-letnią kadencję. Inicjatywa ustawodawcza pojedynczego depu- towanego. Bierne prawo wyborcze – 23 lata.

odpowiada
udziela wotum nieufności
wybiera
wetuje ustawy organiczne
przełamuje veto b.w.g.*

SENAT
348 senatorów (proporcjonalnie do liczby mieszkańców każdego z departamentów) na 6-letnią kadencję (co 3 lata wymiana 1/2 składu). Inicjatywa ustawodawcza pojedyn- czego senatora. Bierne prawo wyborcze – 35 lat.

mianuje członków

SĄDY

RADA KONSTYTUCYJNA
9 członków mianowanych przez Prezydenta, ZN i senat na 9-letnią kadencję + byli prezydenci Francji.

SĄDY POWSZECHNE
Sędziowie mianowani przez Prezydenta na wniosek ministra sprawiedliwości.

DEPARTAMENTALNE KOLEGIA ELEKTORSKIE
Ok. 145 tys. elektorów: deputowani do Zgromadzenia Narodowego i członkowie władz lokalnych: regionów, departamentów, gmin.
wybierają

*b.w.g. – bezwzględna większość głosów

Separacja i współdziałanie prezydenta i parlamentu

1) Prezydent posiada szczególnie silną pozycję wśród organów państwa (przewodniczy obradom rządu, kształtuje politykę zagraniczną, zarządza referenda, wprowadza stan wyjątkowy).
2) Prezydent i Parlament są reprezentantami narodu (pochodzą z wyborów powszechnych).
3) Prezydent samodzielnie powołuje premiera (faktycznie zgodnie z układem sił w Zgromadzeniu Narodowym).
4) Prezydent na wniosek premiera mianuje ministrów.
5) Władza wykonawcza to współrządy Prezydenta i premiera (czasami koabitacja – współrządy Prezydenta i premiera wywodzących się z różnych ugrupowań).
6) Rząd odpowiada politycznie przed Prezydentem i Zgromadzeniem Narodowym.
7) Prezydent nie odpowiada politycznie przed Parlamentem.

Emmanuel Macron, prezydent Francji od 2017 r.

Konfederacja Szwajcarska

SYSTEM PARLAMENTARNO-KOMITETOWY (RZĄDÓW ZGROMADZENIA, KONWENTU) na przykładzie Szwajcarii

(konstytucja z 1999 r.)

REFERENDUM
Obligatoryjne (zmiany konstytucji, przystąpienie do organizacji ponadnarodowej); fakultatywne (tzw. weto ludowe; dot. m.in. ustaw federalnych, umów międzynarodowych) na żądanie 50 tys. obywateli albo 8 kantonów w ciągu 100 dni od wprowadzenia regulacji, którą ma uchylić. O wyniku referendum rozstrzygają obywatele większością głosów (w przypadku referendum obligatoryjnego wymagane jest także poparcie przez większość kantonów, tzw. podwójne referendum).

inicjuje

inicjuje i decyduje

inicjują

NARÓD
Czynne prawo wyborcze – 18 lat. Inicjatywa ludowa w sprawie całkowitej lub częściowej zmiany konstytucji na wniosek 100 tys. obywateli.

wybiera

wybiera lub uczestniczy

ZGROMADZENIE FEDERALNE

RADA NARODOWA
200 deputowanych (od 1 do 34 z kantonu, proporcjonalnie do liczby jego mieszkańców) w wyborach większościowych lub proporcjonalnych na 4-letnią kadencję.

równorzędność izb

RADA KANTONÓW
46 deputowanych (po 2 z 20 i po 1 z 6 kantonów) według różnych ordynacji kantonalnych, na 4-letnią kadencję. Inicjatywa ustawodawcza każdego deputowanego, frakcji i komisjii

wybiera spośród członków Rady Federalnej

RADA FEDERALNA

PREZYDENT FEDERACJI
Wybierany na 1 rok (*primus inter pares*). Brak możliwości reelekcji w trakcie kadencji Rady Federalnej.

przewodniczy

CZŁONKOWIE RADY FEDERALNEJ
7 radców na czele 7 Departamentów na 4-letnią kadencję. Zakaz łączenia członkostwa w Radzie z członkostwem w Zgromadzeniu. Brak odpowiedzialności politycznej Rady. Inicjatywa ustawodawcza.

wybiera

nadzoruje

PARLAMENTY KANTONÓW

nadzoruje

wybierają

RADY KANTONÓW
Władze 26 kantonów (rady i parlamenty; w dwóch kantonach zgromadzenia ludowe zwoływane kilka razy w roku).

powołują

wybiera i nadzoruje

SĄD FEDERALNY
30-45 sędziów proponowanych przez partie polityczne na 6-letnią kadencję (z prawem do wielokrotnej reelekcji).

SĄDY KANTONALNE

Podporządkowanie władzy wykonawczej Zgromadzeniu Federalnemu

1) Jednolitość władzy państwowej (brak klasycznego trójpodziału władz).
2) Dominacja Zgromadzenia Federalnego – najwyższego organu reprezentującego naród.
3) Zgromadzenie Federalne wybiera Radę Federalną (rząd) zgodnie z „magiczną formułą" („wielka koalicja"): jej członkowie od 1943 r. reprezentują 4 największe partie (3 w latach 1953–1959 i 5 w latach 2009–2015), 3 największe kantony, 3 najpopularniejsze języki i 3 największe wyznania.
4) Zgromadzenie Federalne wybiera Prezydenta i wiceprezydenta Federacji spośród członków Rady Federalnej.
5) Rada Federalna i Prezydent Federacji ponoszą fasadową odpowiedzialność polityczną przed Zgromadzeniem Federalnym (brak solidarnego i indywidualnego wotum nieufności).
6) Prezydent Federacji nie może rozwiązać Zgromadzenia Federalnego.
7) Olbrzymia rola federalnych (kantonalnych i gminnych) referendów (w latach 1848–2021 zorganizowano ponad 600 referendów federalnych).

Alain Berset, prezydent Szwajcarii od 2023 r.

Republika Federalna Niemiec

SYSTEM KANCLERSKI
na przykładzie Niemiec

(konstytucja z 1949 r.)

ZGROMADZENIE FEDERALNE
1472 elektorów (wszyscy deputowani Parlamentu Związkowego i taka sama liczba przedstawicieli parlamentów krajowych).

wybiera

PREZYDENT
Na 5-letnią kadencję (możliwa jednokrotna reelekcja). Bierne prawo wyborcze – 40 lat.

mianuje i odwołuje sędziów
mianuje i odwołuje na wniosek kanclerza
mianuje i odwołuje

wchodzą w skład

wnioskuje o powołanie kanclerza

zwołuje i rozwiązuje

wybierają delegatów spośród swojego grona

NARÓD
Czynne prawo wyborcze – 18 lat.

wybiera

PARLAMENT ZWIĄZKOWY
736 deputowanych w wyborach mieszanych (299 w większościowych + 299 w proporcjonalnych) + mandaty nadwyżkowe i wyrównawcze na 4-letnią kadencję. Bierne prawo wyborcze – 18 lat.

wybiera
odpowiada przed
udziela konstruktywnego wotum nieufności

RZĄD
Konieczność łączenia funkcji członka rządu z wykonywaniem mandatu parlamentarnego.

KANCLERZ

kieruje pracą

MINISTROWIE

wybiera deputowanych

weto zawieszające lub absolutne

przełamuje weto

RADA ZWIĄZKOWA
69 członków rządów krajów związkowych (od 3 do 6 z każdego kraju proporcjonalnie do liczby jego mieszkańców). Związani instrukcjami swoich rządów.

wybierają sędziów do Trybunału

SĄDY I TRYBUNAŁY
- FEDERALNY TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY
- SĄDY I TRYBUNAŁY FEDERALNE
- SĄDY KRAJÓW ZWIĄZKOWYCH

PARLAMENTY KRAJÓW ZWIĄZKOWYCH

wyłaniają

RZĄDY KRAJÓW ZWIĄZKOWYCH
Władze 16 krajów związkowych.

powołują przedstawicieli

Dominująca pozycja kanclerza

1) Bardzo silna pozycja kanclerza i bardzo słaba prezydenta.
2) Parlament Związkowy (Bundestag) wybiera kanclerza na wniosek prezydenta.
3) Prezydent powołuje kanclerza, a na jego wniosek – ministrów.
4) Kanclerz odpowiada politycznie przed Parlamentem Związkowym.
5) Udzielenie wotum nieufności urzędującemu kanclerzowi polega na wybraniu przez Parlament Związkowy nowego kanclerza (tzw. konstruktywne wotum nieufności).
6) Prezydent nie odpowiada politycznie przed parlamentem (nie może być odwołany).
7) Prezydent ponosi odpowiedzialność konstytucyjną za naruszenie konstytucji i ustaw.
8) Rada Związkowa (Bundesrat) reprezentuje interesy 16 krajów związkowych (landów).

Olaf Scholz, kanclerz Niemiec od 2021 r.

Federacja Rosyjska

SYSTEM POLITYCZNY FEDERACJI ROSYJSKIEJ

(konstytucja z 1993 r.)

PREZYDENT FEDERACJI
Na 6-letnią kadencję (możliwa jednokrotna reelekcja). Wymóg 50% frekwencji. Bierne prawo wyborcze – 35 lat.

mianuje i odwołuje gubernatorów i prezydentów podmiotów Federacji

wnioskuje do Rady Federacji o powołanie /odwołanie sędziów

wybiera

powołuje i odwołuje na wniosek premiera

powołuje i decyduje o dymisji

przewodniczy

weto zawieszające

odwołuje większością 2/3 głosów

zarządza wybory i rozwiązuje

odpowiada przed

RZĄD
Zakaz łączenia funkcji członka Rządu z wykonywaniem mandatu parlamentarnego. Posiada inicjatywę ustawodawczą.

ZGROMADZENIE FEDERALNE

NARÓD
Czynne prawo wyborcze, ukończone 18 lat.

wybiera

DUMA PAŃSTWOWA
450 deputowanych w wyborach proporcjonalnych, połowa w większościowych i połowa w proporcjonalnych) na 5-letnią kadencję. Bierne prawo wyborcze – 21 lat.

zgadza się na powołanie

odpowiada przed

udziela wotum zaufania /nieufności

PREMIER
Premier = polityk mający zaufanie Prezydenta. Dymisja premiera nie musi powodować dymisji Rządu

kieruje pracą

MINISTROWIE

wybiera

ZGROMADZENIA USTAWODAWCZE PODMIOTÓW FEDERACJI ROSYJSKIEJ

zatwierdzają mianowanie

zgłasza poprawki do ustaw

odrzuca poprawki rady

wybierają przedstawicieli

RADA FEDERACJI
ok. 200 senatorów wybieranych przez zgromadzenie ustawodawcze podmiotów Federacji (85) i powoływanych przez Prezydenta Federacji (nie więcej niż 30, w tym nie więcej niż 7 dożywotnio). Dodatkowo byli Prezydenci Federacji (dożywotnio). Posiada inicjatywę ustawodawczą. Minimalny wiek – 30 lat.

GUBERNATORZY, PREZYDENCI lub RZĄDY PODMIOTÓW FEDERACJI ROSYJSKIEJ

mianują przedstawicieli

Władze 85 podmiotów Federacji Rosyjskiej (przed aneksją Krymu): 22 republiki, 1 obwód autonomiczny i 3 miasta wydzielone.

powołuje sędziów

SĄDY I TRYBUNAŁY

Dominująca pozycja prezydenta nad pozostałymi organami władzy

1) Prezydent Federacji posiada dominującą pozycję wśród organów państwa (wydaje dekrety, kieruje pracami rządu, określa jego zadania i priorytety, kieruje polityką zagraniczną, siłami zbrojnymi i aparatem bezpieczeństwa, zarządza referenda, wprowadza stan wyjątkowy i stan wojenny).
2) Prezydent Federacji jest równorzędnym z Dumą Państwową organem reprezentującym naród (pochodzi z wyborów powszechnych).
3) Rząd faktycznie odpowiada jedynie przed Prezydentem Federacji.
4) Prezydent Federacji za zgodą Dumy Państwowej powołuje i odwołuje premiera (faktycznie samodzielnie).
5) Prezydent Federacji może rozwiązać Dumę Państwową.
6) Prezydent Federacji nie ponosi odpowiedzialności politycznej przed Zgromadzeniem Federalnym.
7) Prezydent Federacji ponosi odpowiedzialność konstytucyjną za zdradę stanu lub inne ciężkie przestępstwo.

Władimir Putin, prezydent Rosji 2000–2004, 2004–2008, 2012–2018 i od 2018 r.

System prezydencki vs. superprezydencki

System prezydencki (klasyczny, amerykański) z zamkniętą egzekutywą	System superprezydencki (wschodni, postsowiecki) z otwartą egzekutywą
prezydent nie znajduje się ponad innymi organami państwa (obowiązuje trójpodział władz)	prezydent znajduje się ponad innymi organami państwa (formalnie obowiązuje trójpodział władz)
prezydent nie ma prawa wydawania dekretów	prezydent ma prawo wydawania dekretów
prezydent dysponuje prawem weta zawieszającego wobec ustaw, które jednak może być przełamane przez parlament	prezydent dysponuje prawem weta zawieszającego wobec ustaw, które w praktyce ma charakter weta absolutnego
prezydent samodzielnie powołuje szefów departamentów (sekretarzy) i stoi na czele administracji (nie istnieje funkcja premiera)	prezydent ma decydujący wpływ na procedurę formowania rządu (powołanie premiera i ministrów)
szefowie departamentów odpowiadają wyłącznie przed prezydentem	rząd za swoje działania odpowiada politycznie przed prezydentem
nie istnieje procedura parlamentarnego wotum nieufności wobec gabinetu ani jego członków	parlamentarne wotum nieufności wobec rządu jest fikcją (prezydent w każdej chwili może zdymisjonować rząd lub rozwiązać parlament)

Funkcje legislatywy

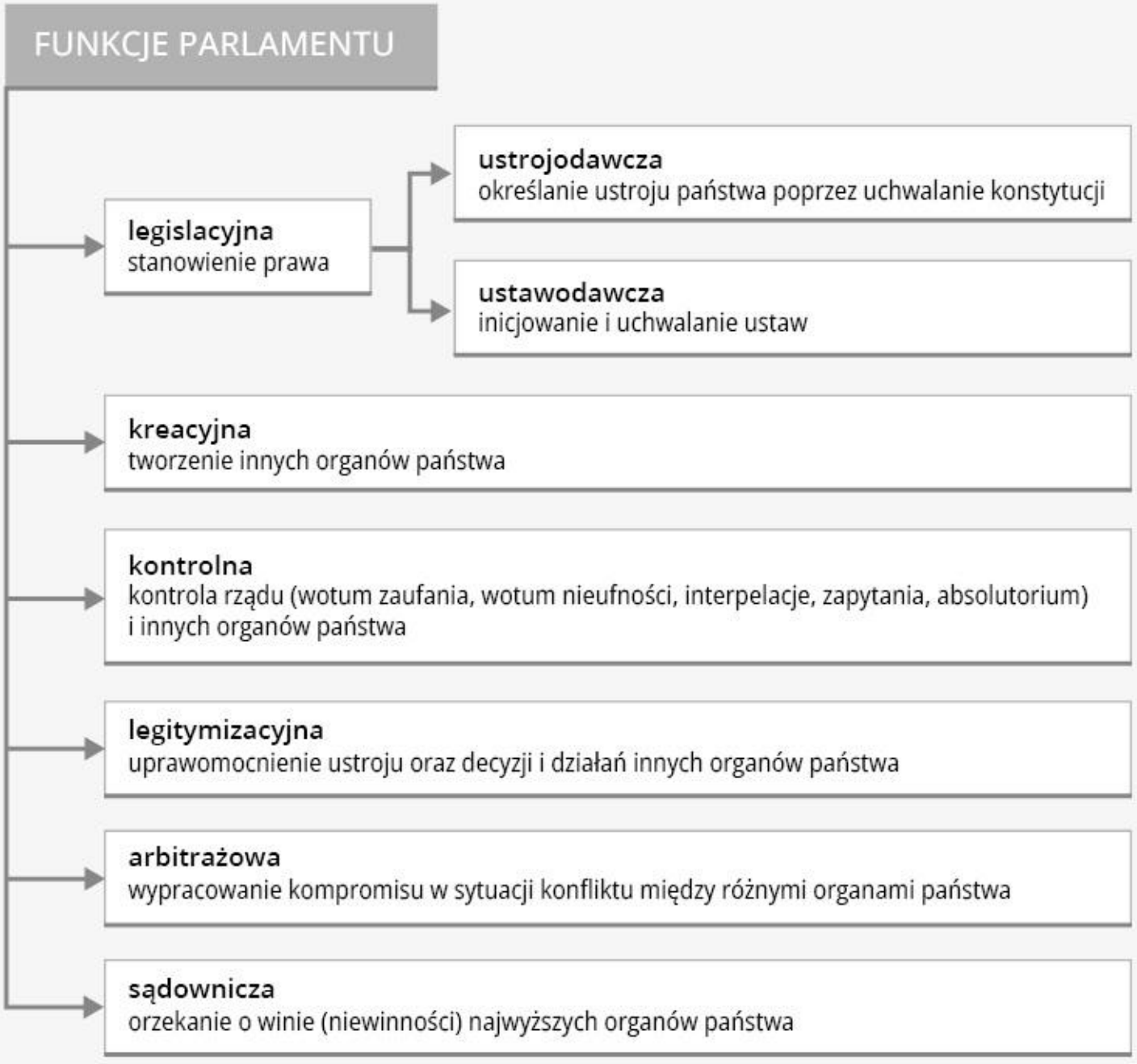

Unikameralizm i bikameralizm

[Senat] jest tym, co pozostałe władze do szlachetnych działań pobudza, od nieuczciwych odwodzi, a namiętności studzi. Dlatego bez rady, opinii i kontroli Senatu nic w Rzeczypospolitej ani poza jej granicami czynić się nie godzi.

Andrzej FRYCZ MODRZEWSKI (1503–1572)
polski pisarz polityczny

UNIKAMERALIZM I BIKAMERALIZM

unikameralizm (jednoizbowość)

Zasada ustroju politycznego państwa, zakładająca istnienie jednej izby parlamentarnej.

bikameralizm (dwuizbowość)

Zasada ustroju politycznego państwa, zakładająca istnienie dwóch izb parlamentu: niższej i wyższej.

- symertyczny (zrównoważony) – obie izby posiadają podobne kompetencje, np. Włochy, USA
- asymertyczny (niezrównoważony) – izba niższa posiada przewagę nad izbą wyższą, np. Wielka Brytania, Polska

Państwa świata z parlamentami dwuizbowymi

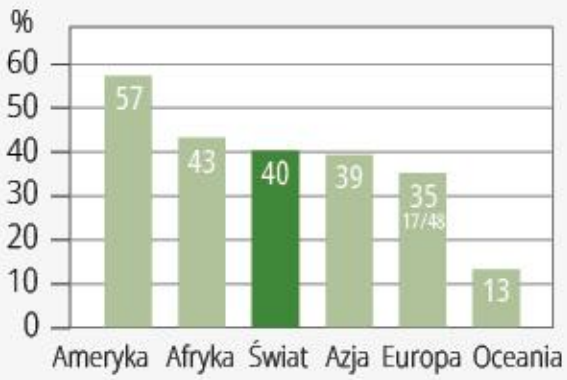

Państwa Europy z parlamentami dwuizbowymi

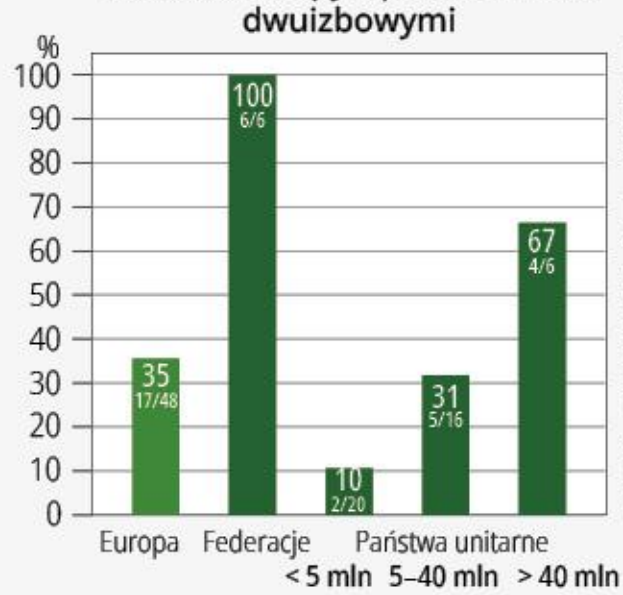

Federacje:
Austria, Belgia, Bośnia i Hercegowina, Niemcy, Rosja, Szwajcaria

Państwa unitarne
< 5 mln:
Irlandia, Słowenia
5–40 mln:
Białoruś, Czechy, Holandia, Polska, Rumunia
> 40 mln:
Francja, Hiszpania, Wielka Brytania, Włochy

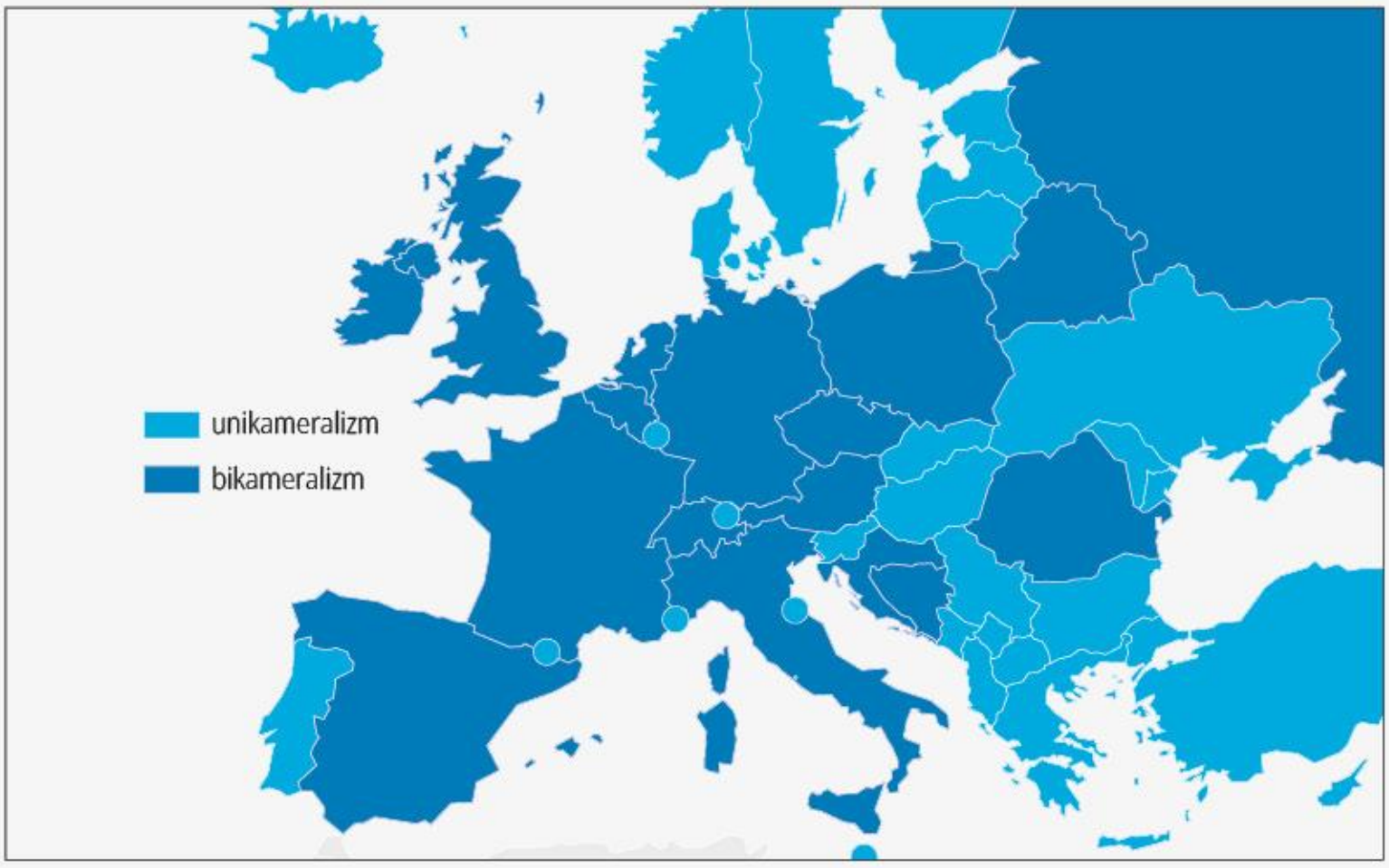

Mechanizmy wyłaniania rządu i jego odpowiedzialność polityczna

NIEMCY

Wotum zaufania
Zaufanie parlamentu do rządu wynika z wyboru kanclerza przez Bundestag.

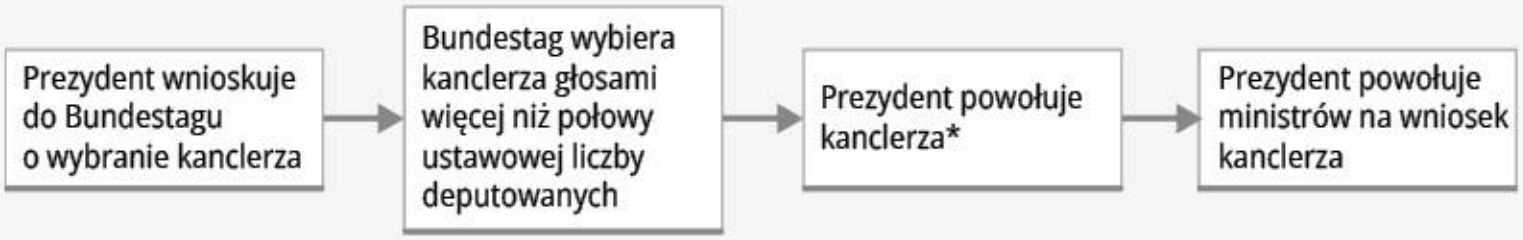

* W razie niepowodzenia Bundestag w ciągu 14 dni wybiera „swojego" kandydata głosami więcej niż połowy ustawowej liczby deputowanych, a Prezydent powołuje go na urząd.

W razie niepowodzenia w kolejnym głosowaniu Bundestag wybiera kanclerza zwykłą większością głosów, a Prezydent powołuje go na urząd albo rozwiązuje Bundestag.

Wotum nieufności
Zmiana na stanowisku kanclerza jest możliwa jedynie przez wyrażenie kanclerzowi przez Bundestag konstruktywnego wotum nieufności.

Bundestag wyraża kanclerzowi wotum nieufności, wybierając większością ustawowej liczby deputowanych jego następcę i przedkładając Prezydentowi wniosek o odwołanie dotychczasowego kanclerza. Prezydent jest zobowiązany do powołania wybranej osoby na urząd kanclerza.

Kanclerz może też poprosić Bundestag o udzielenie mu wotum zaufania. Jeżeli taki wniosek nie uzyska poparcia większości ogólnej liczby deputowanych, to Prezydent na wniosek kanclerza może rozwiązać Bundestag, co prowadzi też do zmiany na stanowisku kanclerza.

ROSJA

Zaufanie parlamentu do rządu wynika z udzielenia przez Dumę Państwową zgody na powołanie premiera przez Prezydenta.

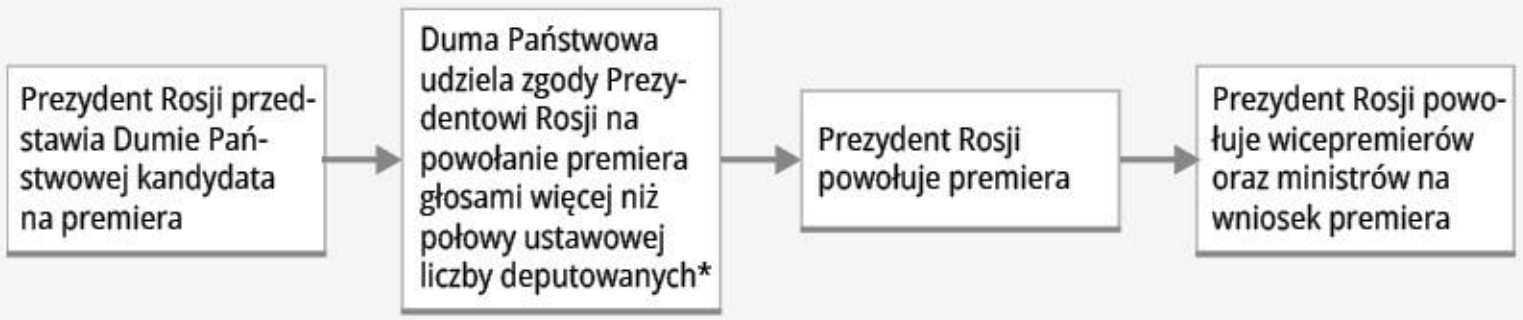

* Po trzykrotnym odrzuceniu przez Dumę Państwową kandydatów na stanowisko premiera Prezydent Rosji powołuje premiera, rozwiązuje Dumę Państwową i zarządza nowe wybory.

Wotum nieufności
Zmiana na stanowisku premiera jest możliwa przez wyrażenie premierowi przez Dumę Państwową wotum nieufności.

Duma Państwowa wyraża rządowi wotum nieufności większością głosów ustawowej liczby deputowanych. Po wyrażeniu wotum nieufności Prezydent Rosji może, ale nie musi, zdymisjonować rząd. Jeżeli Duma Państwowa w ciągu trzech miesięcy powtórnie wyrazi rządowi wotum nieufności, Prezydent dymisjonuje rząd albo rozwiązuje Dumę Państwową.

Premier może poprosić też Dumę Państwową o udzielenie rządowi wotum zaufania. Jeżeli Duma Państwowa nie udzieli rządowi wotum zaufania, Prezydent Rosji dymisjonuje rząd albo rozwiązuje Dumę Państwową.

Koalicja rządowa w systemach parlamentarnych

Tworzenie koalicji rządowej jest konieczne w sytuacji, kiedy żadna z partii politycznych, która uzyskała mandaty w parlamencie, nie zdobyła w nim większości bezwzględnej. W takim przypadku konieczne jest porozumienie co najmniej dwóch partii politycznych w celu utworzenia rządu, który uzyska taką większość.

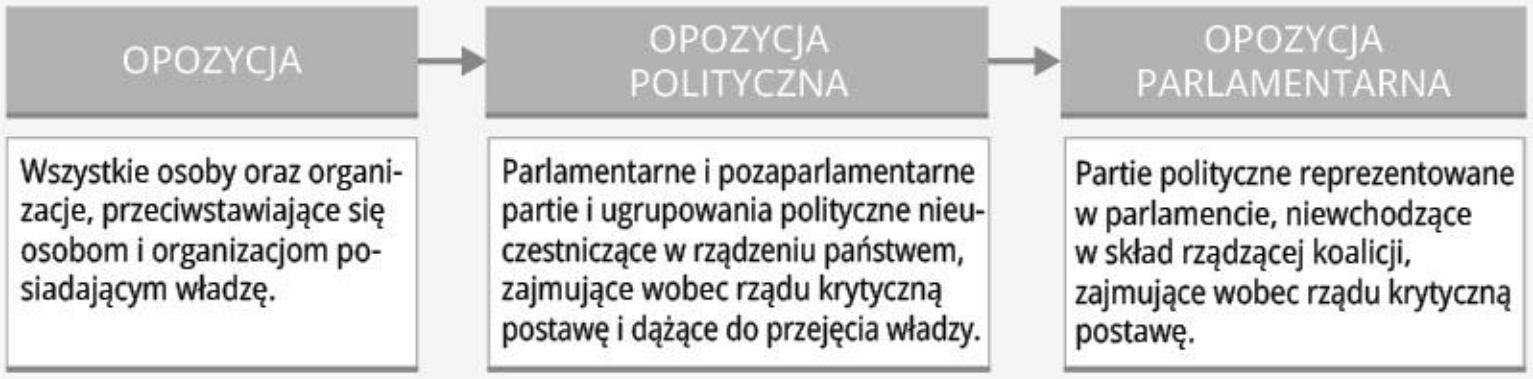

Opozycja polityczna – ugrupowania i partie polityczne oraz popierające je organizacje społeczne (np. związki zawodowe), deklarujące sprzeciw wobec polityki i działalności rządu oraz dążące do przejęcia lub zmiany władzy w państwie.

Ze względu na **miejsce funkcjonowania** wyróżnia się:
- **opozycję parlamentarną** (ugrupowania, partie, które mają swoją reprezentację w parlamencie, ale nie wchodzą w skład rządu i są przeciwne jego polityce),
- **opozycję pozaparlamentarną** (siły polityczne, które nie posiadają własnej reprezentacji w parlamencie).

Ze względu na **cele zawarte w programie** wyróżnia się:
- **opozycję prosystemową** (siły polityczne, które akceptują zasady ustrojów państwa, ale zmierzają do zmiany rządu przez jego krytykę i prezentowanie alternatywnych rozwiązań,
- **opozycję antysystemową** (ugrupowania, które dążą do zmiany systemu politycznego i zastąpienia go innym).

Funkcje opozycji politycznej w stosunku do rządu w państwie demokratycznym:
- **kontrola** – sprawdzanie projektów ustaw proponowanych przez rząd i jego działań,
- **krytyka** – krytyczne odnoszenie się do programu przedstawionego przez rząd i jego działań,
- **alternatywa** – udział w wyborach, przedstawianie własnych propozycji realizowania polityki.

W latach 2010–2011 w Belgii trwał najdłuższy (541 dni) kryzys rządowy we współczesnej historii politycznej świata. W wyniku wyborów parlamentarnych z czerwca 2010 r. belgijska Izba Reprezentantów, licząca 150 osób, nie była w stanie wyłonić konstytucyjnego rządu, ponieważ w jej skład weszli przedstawiciele aż 12 partii politycznych. Najwięcej mandatów zdobyły: Nowy Sojusz Flamandzki (27) i walońska Partia Socjalistyczna (26).

8.5. Ustroje terytorialne współczesnych państw

Państwo jednolite (unitarne) – forma państwa jednorodnego wewnętrznie, w którym wszystkie wchodzące w jego skład jednostki administracyjne są tak samo zorganizowane i podporządkowane organom centralnym określającym ich ustrój i kompetencje.

Podział państw unitarnych ze względu na stopień centralizacji:
- **państwa scentralizowane** – rząd centralny wyznacza lokalnych urzędników i sprawuje zwierzchnią władzę nad organami regionalnymi, np. Finlandia, Francja, Holandia;
- **państwa zdecentralizowane** – organy regionalne są formowane niezależnie od rządu i istnieje dobrze rozwinięty samorząd terytorialny o znacznych kompetencjach („tyle władzy samorządowej, ile można"), a władza centralna zastrzega sobie prawo do podejmowania tylko najważniejszych decyzji („tyle władzy centralnej, ile trzeba"), np. Japonia, Wielka Brytania, Włochy.

Państwo złożone – forma państwa, która obecnie występuje głównie w formie federacji (państwa związkowego), składającej się z mniejszych, obdarzonych autonomią części (stanów, kantonów, landów, prowincji), posiadających wspólny (federalny) rząd. Zazwyczaj części te posiadają szeroką autonomię wewnętrzną (w tym prawo do tworzenia własnych praw) przy zachowaniu wspólnej polityki zagranicznej, obronnej oraz waluty.

Jak odróżnić państwo unitarne od federacji?

PAŃSTWO JEDNOLITE		PAŃSTWO ZŁOŻONE
	Terytorium	
Podzielone na jednostki administracyjne bez szczególnych uprawnień		Składa się z autonomicznych części o szerokich uprawnieniach
	Kompetencje	
Przekazywane przez władze centralne jednostkom administracyjnym		Dobrowolnie przekzywane przez podmioty federacji jednej władzy federalnej
	Jednostki administracyjne / **Podmioty federacji**	
Posiadają jednorodny system prawodawczy oraz jednolity system prawny i sądowy		Posiadają władzę ustrojodawczą i ustawodawczą oraz zróżnicowany system prawny i sądowy
	Parlament	
Nie reprezentuje interesów lokalnych		Poprzez drugą izbę reprezentuje podmioty federacji
	Obywatelstwo	
Wyłącznie państwa		Jednego z podmiotów federacji i federalne

Ustrój terytorialny państw europejskich w 2023 r.

W 2021 r. istnieje w Europie 6 federacji.

Poza Europą:
– **Ameryka Północna i Południowa**: Argentyna, Brazylia, Kanada, Meksyk, Saint Kitts and Nevis, USA, Wenezuela.
– **Azja**: Bangladesz, Indie, Irak, Malezja, Nepal, Pakistan, Zjednoczone Emiraty Arabskie.
– **Afryka**: Etiopia, Komory, Nigeria, RPA, Sudan, Sudan Południowy.
– **Australia i Oceania**: Australia, Mikronezja.

8.6. Przykłady procesów dezintegracji państw złożonych w Europie

Czechosłowacja

Czechosłowacja powstała w październiku 1918 r. w wyniku realizacji XIX-wiecznej idei czechosłowakizmu. W okresie międzywojennym była to oficjalna ideologia państwa, wyrażona m.in. w preambule konstytucji z 1920 r. („My, naród czechosłowacki") i uznająca za oficjalny język państwa język czechosłowacki. Czechosłowakizm nigdy nie zyskał pełnego poparcia, zwłaszcza wśród Słowaków. W 1990 r. po pokojowym obaleniu władzy komunistycznej (tzw. aksamitna rewolucja) Czechosłowacja przekształciła się w Czeską i Słowacką Republikę Federacyjną.

26.08.1992 r. premier Czech Václav Klaus i premier Słowacji Vladimír Mečiar podjęli decyzję o podziale kraju na dwa niezależne państwa: Republikę Czeską i Republikę Słowacką. Nastąpiło to 1.01.1993 r. (tzw. aksamitny rozwód). Brak referendum w sprawie likwidacji wspólnego państwa do dzisiaj budzi kontrowersje, a sposób, w jaki do niego doszło, nie jest uznawany za demokratyczny.

ZSRR

W marcu 1985 r. w Związku Radzieckim funkcję Sekretarza Generalnego KC KPZR objął Michaił Gorbaczow, który w 1986 r. rozpoczął proces modernizacji kraju. Symbolami zmian stały się *pierestrojka*, *głasnost* i *uskorienije* (przebudowa, jawność i przyspieszenie). Zbyt późno i nieudolnie przeprowadzone

reformy nie powstrzymały kryzysu i rozkładu państwa. Na mocy nowej konstytucji z 1990 r. Gorbaczow został prezydentem ZSRR i wkrótce zaakceptował niekomunistyczne rządy w Europie Środkowo-Wschodniej. Reformy Gorbaczowa i pogarszająca się sytuacja polityczna i ekonomiczna w ZSRR wywołały wzrost napięć narodowościowych i niezadowolenie społeczne w 15 radzieckich republikach. Powstawały tam nowe rządy, które domagały się niepodległości.

W marcu 1990 r. deklarację niepodległości ogłosiła Litwa, a w kwietniu 1991 r. zrobiła to Gruzja. Od sierpnia do października tego roku pozostałe republiki ogłosiły swoją niepodległość, wystąpiły z ZSRR i stały się niepodległymi państwami. Na początku grudnia 1991 r. Borys Jelcyn – prezydent Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej (części ZSRR) – zawarł z prezydentami Ukrainy i Białorusi porozumienie o rozwiązaniu Związku Radzieckiego (tzw. układ białowieski). Gorbaczow podał się do dymisji 25 grudnia 1991 r., a formalne rozwiązanie ZSRR nastąpiło 26 grudnia 1991 r. ZSRR zastąpiła organizacja o nazwie Wspólnota Niepodległych Państw (Federacja Rosyjska i 10 dawnych republik radzieckich).

JUGOSŁAWIA

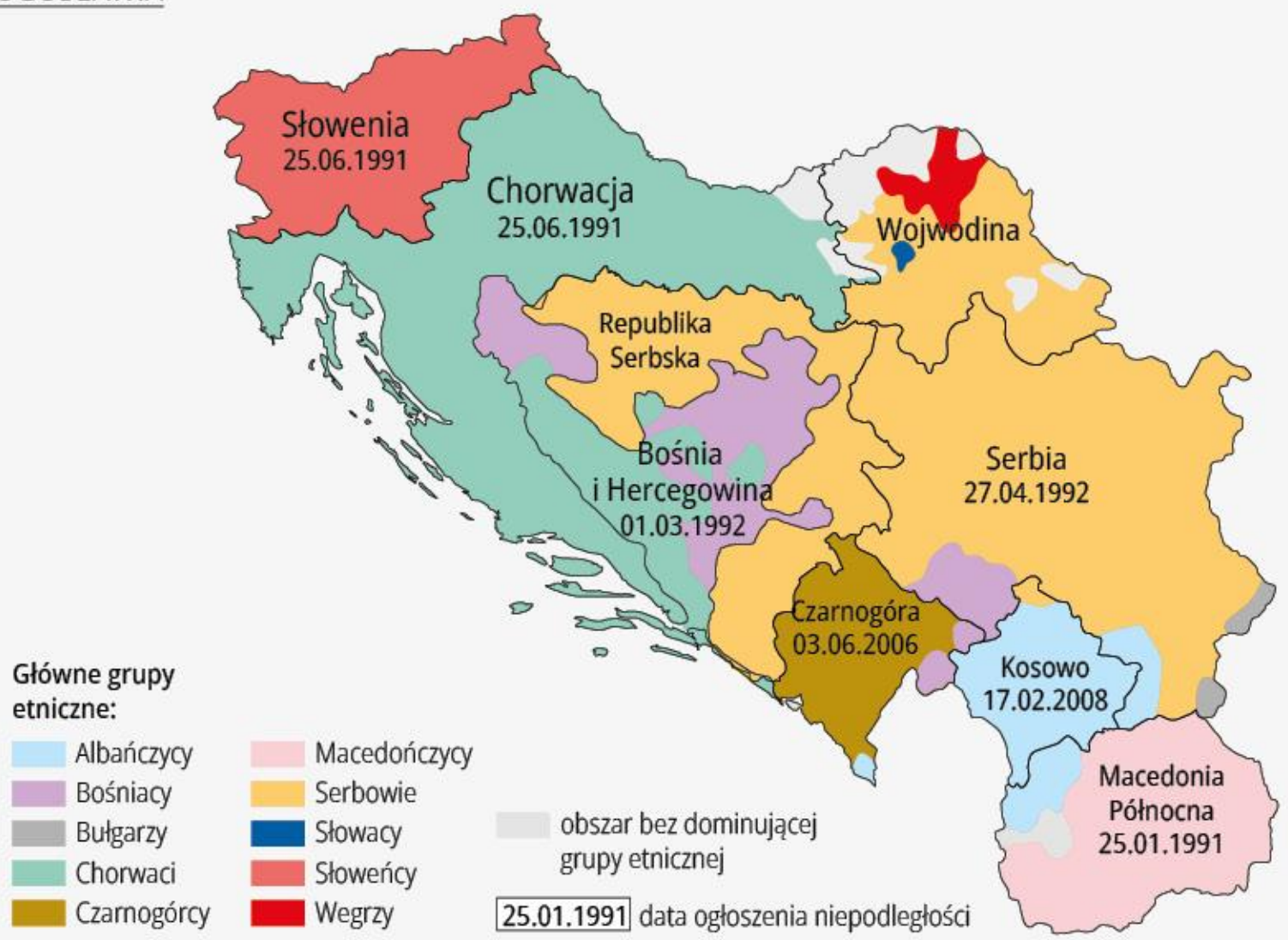

Jugosławia, jako Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców, powstała w grudniu 1918 r. w wyniku realizacji XIX-wiecznej idei jugosławizmu, zakładającej zjednoczenie południowych Słowian w jednym państwie. W okresie międzywojennym była to oficjalna ideologia państwa, która jednak nigdy nie zyskała pełnego poparcia, zwłaszcza wśród Chorwatów.

W latach 80. XX w. Jugosławię dotknął kryzys polityczny i gospodarczy, który spowodował odchodzenie od idei jugosłowiańskiej, szczególnie w Słowenii i Chorwacji. Był to proces długotrwały i wynikał z wielu czynników: śmierci dyktatora Jugosławii Josipa Broz Tity, załamania gospodarki, nieumiejętnej polityki rządu, upadku rządów komunistycznych w Europie w 1989 r., odrodzenia narodowych idei i konfliktów etnicznych, sięgających korzeniami czasów przedwojennych. Efektem był rozpad Jugosławii, zapoczątkowany ogłoszeniem secesji przez Słowenię i Chorwację (25.06.1991 r.). Jego skutkiem była 10-dniowa wojna serbsko-słoweńska (czerwiec – lipiec 1991 r.), wojna serbsko-chorwacka (1992–1995), wojna w Bośni i Hercegowinie (1992–1995) i wojna w Kosowie (1996–1999). Niepodległość ogłosiła Macedonia (17.09.1991 r.), a Serbia i Czarnogóra proklamowały utworzenie Federalnej Republiki Jugosławii (27.06.1992 r.). W 2003 r. FRJ przekształciła się w Serbię i Czarnogórę, ale już po trzech latach Czarnogóra ogłosiła niepodległość (3.06.2006 r.). Kosowo poszło drogą Czarnogóry (17.02.2008 r.) i stało się najmłodszym europejskim państwem.

BELGIA

Królestwo Belgii jest zamieszkane głównie przez dwie narodowości – Flamandów (ok. 58% populacji) i Walonów (ok. 31% populacji). Równocześnie tylko 41% populacji identyfikuje się z narodem belgijskim. W Belgii obowiązują trzy języki urzędowe: niderlandzki, francuski i niemiecki. Pierwszym z nich posługuje się niemal 60%, drugim – ok. 40%, a ostatnim – zaledwie 1% mieszkańców państwa.

Daleko idące różnice między Flamandami a Walonami doprowadziły do przekształcenia struktury terytorialnej państwa. W latach sześćdziesiątych XX w. uchwalono ustawy regulujące współistnienie dwóch grup językowo-etnicznych w Belgii (zakazano zadawania pytań dotyczących używanego języka w spisach powszechnych, zmodyfikowano granice prowincji i gmin, nadając im jednorodny charakter, określono stosowanie języka w administracji, szkolnictwie i sądownictwie, nadając Flandrii i Walonii pełną jednojęzyczność i utrwalając liczbę gmin dwujęzycznych w Brukseli). Poprawka do konstytucji z 1970 r. przewidywała powstanie trzech wspólnot wyodrębnionych na podstawie kryterium przynależności kulturowej – niderlandzkiej, francuskiej i niemieckiej – oraz podział państwa na trzy regiony według kryterium terytorialnego – Flandrię, Walonię i Brukselę. Lata osiemdziesiąte przyniosły dalsze spory pomiędzy Flamandami a Walonami o zakres dotacji budżetowych dla wspólnot i regionów, a zwłaszcza o zakres interwencji państwa w upadający przemysł Walonii. Pojawiły się także kryzysy parlamentarne prowadzące do przedterminowych wyborów oraz partie polityczne o charakterze nacjonalistycznym czy ekstremistycznym (np. Vlaams Blok). Ostatnim etapem federalizacji państwa stało się wprowadzenie w 1993 r. do konstytucji Belgii zapisu o federalnym charakterze tego państwa. Ostanie lata przynoszą coraz silniejszą presję ze strony flamandzkich nacjonalistów do separacji ich części państwa i powstania niepodległej Flandrii. Powoduje to, że od wielu lat nie dokonuje się zmian w relacjach federacja – państwa związkowe, a charakter belgijskiego federalizmu nadal pozostaje przedmiotem doraźnych przetargów politycznych.

8.7. Wybrane zagrożenia dla demokracji

Demokracja ma sama w sobie niewiele zalet: jest tak samo dobra lub tak samo zła, jak zasady ludzi, którzy ją uprawiają. W rękach ludzi liberalnych i tolerancyjnych przyniesie rządy tolerancyjne i liberalne; w rękach kanibali – rządy kanibali.

Norman DAVIES (ur. 1939 r.)
walijski historyk

ZAGROŻENIA DLA DEMOKRACJI

Populizm
- rozczarowanie „partiokracją”
- niechęć wobec rządzących elit
- brak zaufania do demokratycznych instytucji

Problemy gospodarcze
- niewydolność gospodarcza
- kryzys państwa opiekuńczego
- rosnące rozwarstwienie ekonomiczne społeczeństwa

Konflikty wewnętrzne
- etniczne, narodowościowe
- wyznaniowe, religijne
- społeczne, ekonomiczne

Czynniki zewnętrzne
- agresja ze strony państwa niedemokratycznego
- przykład innych niedemokratycznych państw
- międzynarodowy kryzys gospodarczy

Niewykształcone społeczeństwo
- niezrozumienie demokratycznych procedur
- uleganie demagogicznym hasłom

Bierność obywateli
- brak zainteresowania polityką („ucieczka od polityki”)
- rozczarowanie demokracją
- zanik poczucia wspólnoty

Patologie życia publicznego
- korupcja
- nepotyzm
- kumoterstwo
- klientelizm
- partykularyzm
- nadużywanie władzy

Patologie życia publicznego

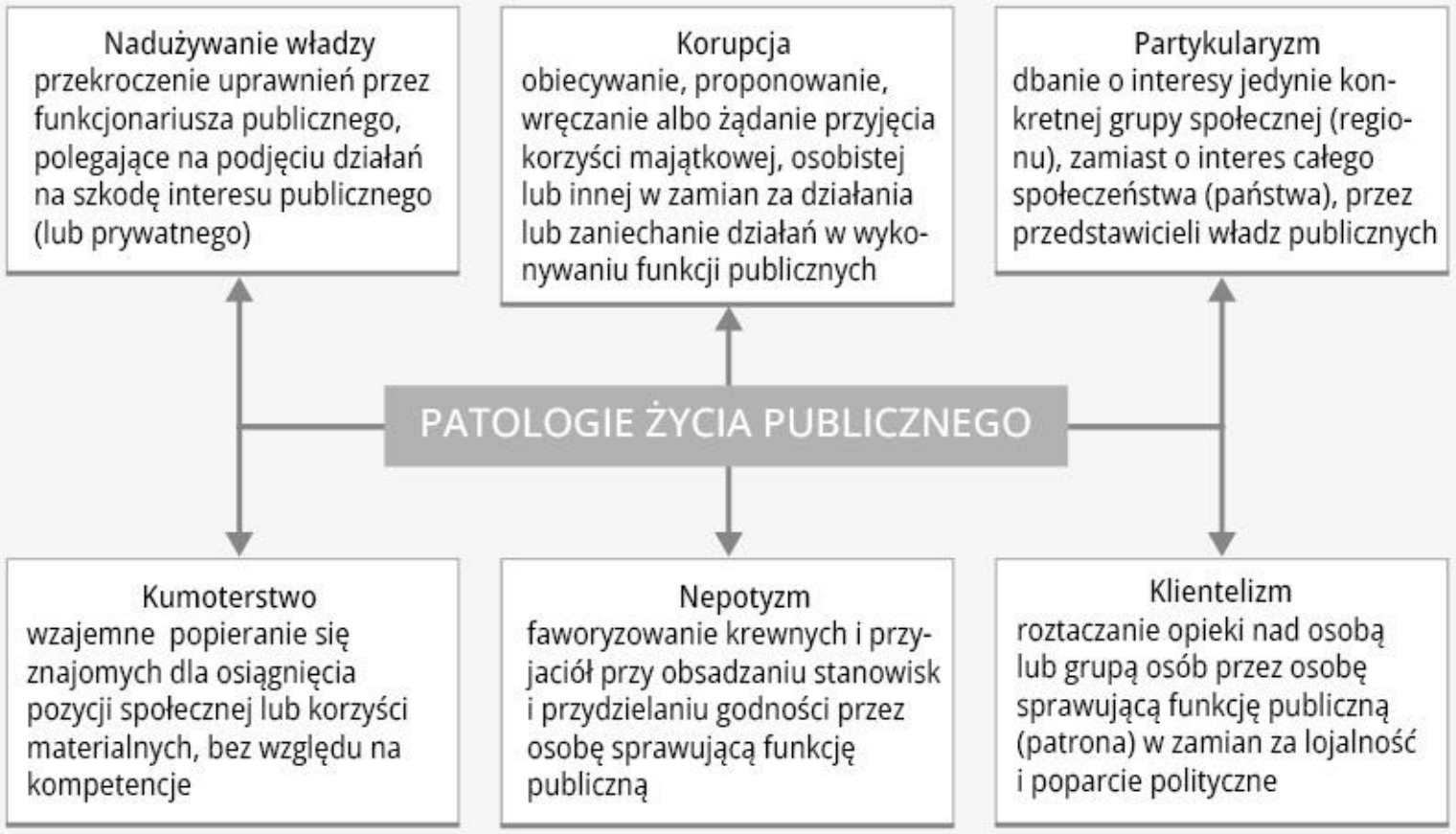

Wady demokracji pośredniej w stosunku do demokracji bezpośredniej:
- dzieli społeczeństwo na rządzących (elity) i rządzonych (plebs, „ciemny lud"),
- prowadzi do utożsamiania przez elity dobra wspólnego (wszystkich obywateli) z dobrem własnym,
- rodzi rozbieżności między tym, do czego dążą przedstawiciele, a tym, czego chcą obywatele,
- zmniejsza poczucie wpływu na zapadające decyzje, sprzyjając bierności obywateli,
- grozi „sejmokracją" („rządzeniem przez dyskusję"), marnowaniem czasu na jałowe debaty i spory w parlamencie.

Paradoksy demokracji pośredniej:
- zrównywanie kompetentnych i niekompetentnych obywateli przez przyznanie im takich samych praw politycznych (dwie osoby niewykształcone mogą przegłosować jedną osobę wykształconą),
- pozorna reprezentatywność/pozorne rządy większości (przy 62-procentowej frekwencji i 44-procentowym poparciu dla zwycięskiej partii jej posłowie reprezentują zaledwie 27% wszystkich dorosłych obywateli; przy 43-procentowej frekwencji i 53-procentowym poparciu dla konstytucji jej zwolennicy w chwili głosowania reprezentują tylko 23% wszystkich dorosłych obywateli),
- tyrania większości – narzucanie swojej woli wszystkim obywatelom przez – często pozorną i niekompetentną – większość.

Indeks Percepcji Korupcji 2020 według Transparency International

Kraje o najniższej korupcji

1	88	Dania
3	85	Finlandia, Singapur, Szwajcaria, Szwecja
7	85	Norwegia
8	82	Holandia
9	80	Niemcy, Luksemburg
35	60	Botswana, Brunei, Izrael, Słowenia, Litwa
40	59	Saint Vincent i Grenadyny
42	57	Kostaryka, Łotwa
45	56	**Polska**, Gruzja, Saint Lucia
48	55	Dominikana
49	54	Czechy, Rwanda, Oman
52	53	Malta, Grenada, Włochy Arabia Saudyjska, Mauritius

Kraje o najwyższej korupcji

165	19	Burundi, Kongo, Afganistan, Turkmenistan, Gwinea Bissau
170	18	Demokratyczna Republika Konga, Haiti, Korea Północna
173	17	Libia
174	16	Gwinea Równikowa, Sudan
176	15	Jemen, Wenezuela
178	14	Syria
179	12	Sudan Południowy, Somalia

Wskaźnik korupcji
0 – kraj najbardziej skorumpowany
100 – kraj najmniej skorumpowany

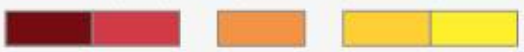

Źródło: Transparency International

Powody absencji obywateli w życiu politycznym

Udział Polaków w wyborach w latach 1989–2020

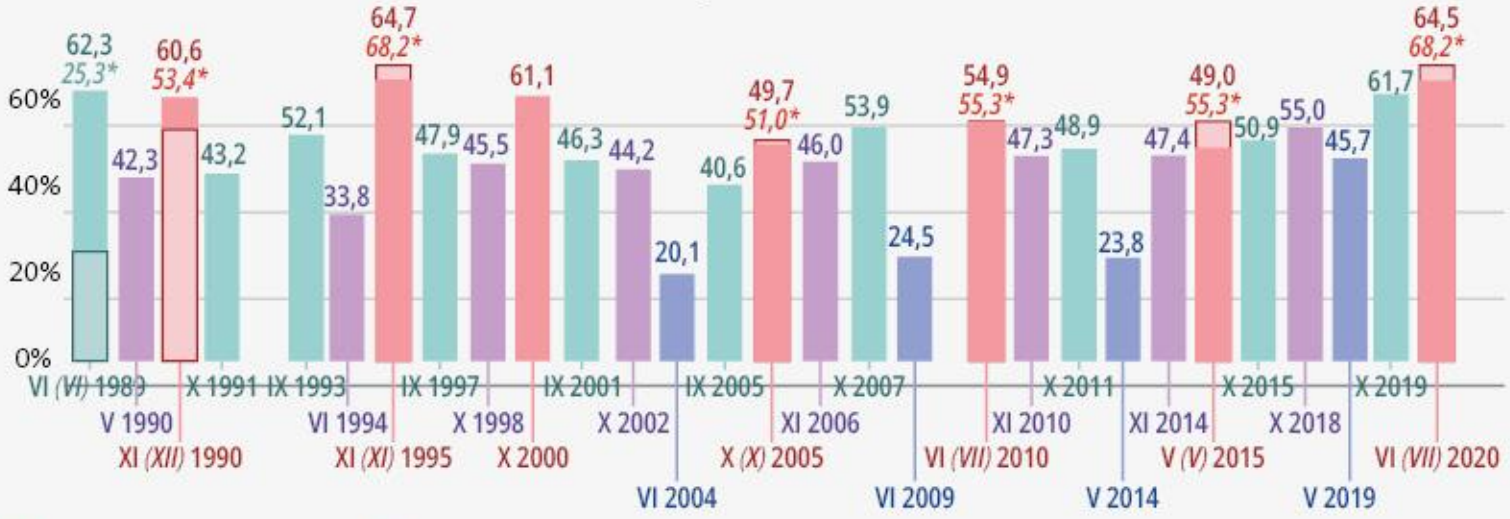

* wyniki II tury wyborów

Dlaczego nie wziął(ła) Pan(i) udziału w październikowych wyborach do Sejmu i Senatu?*

Uzasadnienie o charakterze obiektywnym — 39,4%
- choroba (własna lub kogoś bliskiego), złe samopoczucie
- pobyt poza miejscem zamieszkania
- problem z dotarciem do lokalu wyborczego ze względu na wiek, niepełnosprawność, zbyt dużą odległość
- brak dowodu, meldunku, względy religijne

Uzasadnienie o charakterze kontestacyjnym/krytycznym — 32,2%
- brak odpowiednich kandydatów
- brak wiary w sens wyborów i ich pozytywne skutki, w wypełnienie obietnic wyborczych
- brak zaufania do polityków, kwestionowanie ich uczciwości
- kwestionowanie uczciwości wyborców

Uzasadnienie o charakterze alienacyjnym — 15,5%
- brak zainteresowania polityką, obojętność wobec wyniku wyborów
- brak poczucia podmiotowości obywatelskiej – „mój głos niczego nie zmieni"
- zasada nieuczestniczenia w wyborach – „nie chodzę na wybory"
- brak kompetencji wyborczych, nieznajomość partii, kandydatów, programów

Brak motywacji — 4,3%
- „nie chciało mi się", „z lenistwa"

Ogólniki — 8,4%
- „brak czasu", „brak możliwości", „przyczyny niezależne", „względy osobiste", „bo nie"

* Pominięto odpowiedzi „trudno powiedzieć" oraz respondentów, którzy odmówili odpowiedzi.

Źródło: *Motywy niegłosowania*, Komunikat z badań CSBOS, Warszawa, listopad 2015.

Proceduralne sposoby zwiększania poziomu partycypacji to: dwudniowe głosowanie, proste procedury (np. wprowadzenie jednomandatowych okręgów wyborczych), głosowanie elektroniczne, listowne, przez przedstawicieli, przymus wyborczy.

Przymus wyborczy w Europie w 2019 r.**

Państwo	Data przyjęcia	Sankcja	Konstytucjonalizacja
Liechtenstein	1862	nie	tak
Belgia	1893	tak	tak
Luksemburg	1919	tak	nie
Grecja	1929	tak	tak
Cypr	1960	tak	nie
Turcja	1982	tak	tak

**W Europie przymus wyborczy występował także w Holandii (do 1967 r.), we Włoszech (do 1993 r.), w Austrii (do 2004 r.) i w Bułgarii (2016–2017). Obecnie przymus wyborczy występuje w kilkunastu państwach Ameryki Południowej i Środkowej (m.in. w Argentynie, Brazylii, Chile, Meksyku, Peru, Urugwaju, Wenezueli), w kilku państwach Azji i regionu Pacyfiku (m.in. Australii, Laosie, Singapurze, Tajlandii) oraz w Egipcie (tylko mężczyźni).

Argumenty przeciw przymusowi wyborczemu: narusza wolność jednostki, zmusza do głosowania także „politycznych ignorantów", generuje większą liczbę głosów nieważnych, jest trudny do wyegzekwowania, godzi w prawo jednostki do nieuczestniczenia w wyborach jako jednej z form wyrażania nastrojów społecznych (np. dezaprobaty dla rządzących).

9

Sprawowanie władzy w Rzeczypospolitej Polskiej

9.1. Finanse publiczne

Tzw. finanse publiczne obejmują finanse:
– państwa,
– jednostek samorządu terytorialnego,
– systemu ubezpieczeń społecznych.

Są one przeznaczane na realizację zadań publicznych, a gospodarowanie tymi środkami jest jawne i przedstawiane w postaci sprawozdań (np. z realizacji budżetu państwa lub jednostek samorządu terytorialnego).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych

Art. 3. Finanse publiczne obejmują procesy związane z gromadzeniem środków publicznych oraz ich rozdysponowywaniem, w szczególności:

1) gromadzenie dochodów i przychodów publicznych;

2) wydatkowanie środków publicznych;

3) finansowanie potrzeb pożyczkowych budżetu państwa;

4) zaciąganie zobowiązań angażujących środki publiczne;

5) zarządzanie środkami publicznymi;

6) zarządzanie długiem publicznym;

7) rozliczenia z budżetem Unii Europejskiej. [...]

Art. 5.1. Środkami publicznymi są:

1) dochody publiczne;

2) środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej oraz niepodlegające zwrotowi środki z pomocy udzielanej przez państwa członkowskie Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA); [...]

3) środki pochodzące ze źródeł zagranicznych niepodlegające zwrotowi, inne niż wymienione w pkt 2;

4) przychody budżetu państwa i budżetów jednostek samorządu terytorialnego oraz innych jednostek sektora finansów publicznych [...];

5) przychody jednostek sektora finansów publicznych pochodzące z prowadzonej przez nie działalności oraz pochodzące z innych źródeł.

9.2. Budżet państwa

Dochody i wydatki państwa

Na podstawie przewidywanych dochodów i wydatków państwa, Rada Ministrów opracowuje **projekt budżetu państwa**, który jest następnie uchwalany w formie ustawy przez władzę prawodawczą (Sejm i Senat) i podpisany przez Prezydenta RP.

Budżet państwa powinien:

– zawierać wszystkie dochody i wydatki państwa,
– być opublikowany (jawny) w „Dzienniku Ustaw" i np. w internecie,
– zawierać szczegółowe cele, na które są wydatkowane dochody,
– być precyzyjny,
– równoważyć dochody i wydatki (jeśli dochody przewyższają wydatki, mamy do czynienia z nadwyżką budżetową, a jeśli wydatki przewyższają dochody – z deficytem budżetowym),
– być wiążący dla wydatków (dochody są prognozami),
– obejmować okres roku (nie musi być to rok kalendarzowy).

Jeśli niemożliwe jest uchwalenie budżetu państwa, w Polsce można uchwalić ustawę o prowizorium budżetowym (obejmującą okres krótszy niż rok lub stanowiącą jedynie zarys ogólnych założeń).

Przykładowe dochody i wydatki państwa

Dochody	Wydatki
• podatki • cła • czynsze • opłaty administracyjne • dochody z instytucji państwowych • wpłaty z Unii Europejskiej • wpłaty z zysku NBP • dywidendy* z przedsiębiorstw państwowych	• utrzymanie instytucji państwowych (np. armia, policja, administracja, sądy, więzienia) • finansowanie rozwoju społeczno-gospodarczego (np. drogi, mosty, szkoły, szpitale) • wydatki na dofinansowanie przedsiębiorstw państwowych (np. dopłaty) • pomoc socjalna dla obywateli (np. zasiłki, renty) • obsługa długu publicznego • składki na rzecz organizacji międzynarodowych (np. UE)

*** Dywidendy – dochód otrzymywany przez akcjonariuszy z tytułu posiadanych przez nich akcji.**

Podatki w Polsce

Podatki są pieniężnym, przymusowym, bezzwrotnym, nieodpłatnym świadczeniem m.in. na rzecz państwa i są głównym źródłem dochodów państwa.

Klasyfikacja podatków

Bezpośrednie (nakładane bezpośrednio na podatnika), np.: • od dochodów osobistych (PIT) • od dochodów przedsiębiorstw (CIT) • od spadków i darowizn • od nieruchomości	**Pośrednie** (nakładane na transakcje, których dokonuje podatnik), np.: • od towarów i usług (VAT) • akcyzowy
Nakładane *ad valorem* (odsetek od ceny netto czy dochodu), np.: • od towarów i usług (VAT) • od dochodów osobistych (PIT)	**Kwotowe** (jednakowe dla wszystkich podatników), np.: • akcyzowy • od posiadania psa

Progresywny
– rosnąca stopa podatkowa
– np. w Polsce od dochodów osobistych (PIT) – 12% i 32%

Proporcjonalny (liniowy)
– stała stopa podatkowa

Regresywny (degresywny)
– malejąca stopa podatkowa

9.3. Dochody i wydatki samorządu terytorialnego

Dochody (własne, dotacje, subwencje) i wydatki jednostek samorządu terytorialnego

Dochody własne – w wąskim znaczeniu są to środki finansowe, służące do realizacji zadań jednostek samorządu terytorialnego, które: 1) pochodzą ze źródeł znajdujących się na terenie działania danego samorządu, 2) są przekazane do dyspozycji samorządu w całości, bezterminowo i z mocy prawa, 3) pochodzą ze źródeł, na które samorządy mają wpływ; należą do nich środki pozyskiwane z majątku samorządu (np. sprzedaż mienia) oraz wpływy z podatków lokalnych (np. od nieruchomości, rolnego, leśnego, od środków transportowych) i opłat lokalnych (np. targowych, skarbowych, od posiadania psów); w szerszym znaczeniu – także udziały we wpływach z podatku od osób fizycznych (PIT) i od osób prawnych (CIT).

Subwencje ogólne – środki finansowe zasilające jednostki samorządu terytorialnego z budżetu państwa.

Dotacje celowe – środki finansowe zasilające jednostki samorządu terytorialnego z budżetu państwa, przeznaczone przez ministrów i wojewodów na finansowanie lub dofinansowanie konkretnych działań:
– realizacji zadań z zakresu administracji rządowej oraz innych zadań zleconych ustawami,
– zadań realizowanych na podstawie porozumień z organami administracji rządowej (zadania powierzone),

– bieżących zadań własnych samorządów (inwestycje oświatowe, stypendia dla młodzieży, wyrównywanie szans edukacyjnych),
– usuwania bezpośrednich zagrożeń dla bezpieczeństwa i porządku publicznego (skutki kataklizmów, klęsk żywiołowych).

Rodzaje i cele subwencji

Jednostki samorządu terytorialnego	Rodzaj subwencji ogólnej	Cel subwencji
Gminy	oświatowa	prowadzenie szkół podstawowych i przedszkoli
	wyrównawcza	wsparcie najsłabszych ekonomicznie gmin
	równoważąca	wsparcie najbiedniejszych gmin z wpłat wnoszonych do budżetu przez najbogatsze gminy (tzw. janosikowe)
	rekompensująca	wyrównanie ubytku dochodów gmin, które nie uzyskały dochodów na skutek zwolnienia przedsiębiorców z podatku od nieruchomości
Powiaty	oświatowa	prowadzenie szkół ponadpodstawowych, schronisk młodzieżowych, poradni psychologicznych, ośrodków wychowawczych
	wyrównawcza	wsparcie najsłabszych ekonomicznie powiatów
	równoważąca	wsparcie najbiedniejszych powiatów z wpłat wnoszonych do budżetu przez najbogatsze powiaty (tzw. janosikowe)
Województwa	oświatowa	prowadzenie szkół o znaczeniu regionalnym oraz placówek doskonalenia nauczycieli
	wyrównawcza	wsparcie najsłabszych ekonomicznie województw
	regionalna	wsparcie najbiedniejszych województw z wpłat wnoszonych do budżetu przez województwa najbogatsze (tzw. janosikowe)

Uchwalanie budżetu gminy

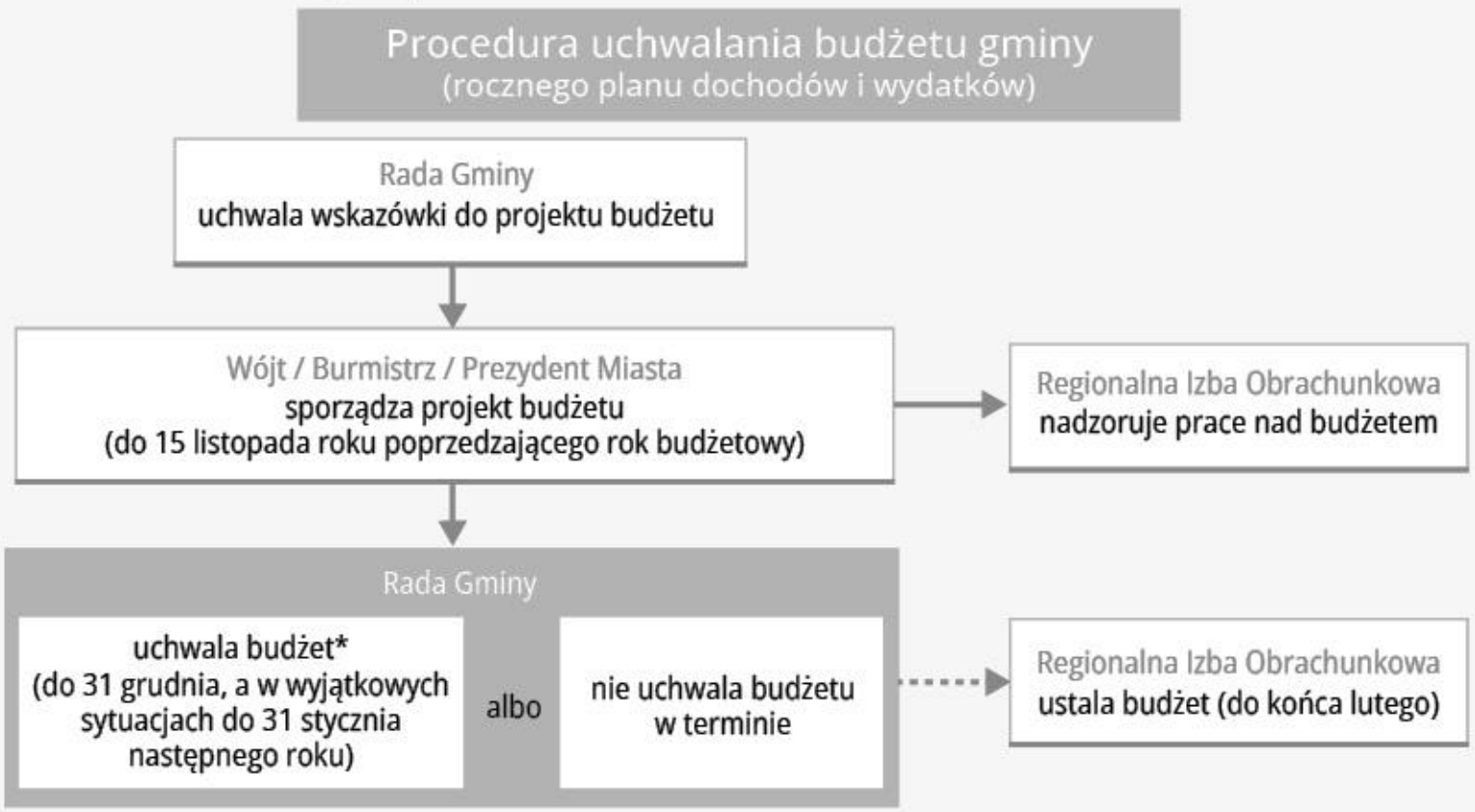

* Budżet zrównoważony (wydatki gminy = dochodom gminy), nadwyżka budżetowa (wydatki gminy są mniejsze niż dochody gminy), deficyt budżetowy (wydatki gminy są większe niż dochody gminy).

Zadania i kompetencje samorządu gminnego, powiatowego i wojewódzkiego

Rodzaje zadań jednostek samorządu terytorialnego

	Obszar	Realizacja	Finansowanie	Przykłady
Własne	lokalny	we własnym imieniu (dobrowolna)	dochody własne, subwencje ogólne	utrzymywanie szkół i ośrodków zdrowia, budowa dróg, pomoc społeczna, transport zbiorowy
Powierzone	ponadlokalny	z innymi samorządami (dobrowolna)	dochody własne samorządów	ponadlokalny transport zbiorowy, ponadlokalna straż gminna
	lokalny	w porozumieniu z administracją rządową (dobrowolna)	dotacje celowe	pomoc dla repatriantów, rodziny zastępcze
Zlecone	ogólnopaństwowy	w imieniu administracji rządowej (niedobrowolna)	dotacje celowe	spisy powszechne ludności, ewidencja ludności, przeprowadzenie wyborów do Sejmu i Senatu

Zakres zadań własnych administracji samorządowej

Kategorie zadań	Samorząd gminny (zadania o charakterze lokalnym)	Samorząd powiatowy (zadania o charakterze ponadgminnym)	Samorząd wojewódzki (zadania o charakterze regionalnym)
Edukacja	• przedszkola • szkoły podstawowe	• szkoły ponadpodstawowe • szkoły sportowe, artystyczne • poradnie psychologiczno-pedagogiczne • schroniska młodzieżowe	• placówki doskonalenia nauczycieli • wszelkie szkoły o znaczeniu regionalnym • wyższe szkoły zawodowe
Kultura	• biblioteki, muzea, domy kultury i inne gminne instytucje upowszechniania kultury • ochrona zabytków	• biblioteki, muzea, domy kultury, kina, galerie i inne instytucje (jako uzupełnienie tych prowadzonych przez gminy)	• muzea, galerie, opery, filharmonie, teatry i inne instytucje o znaczeniu regionalnym • ochrona zabytków
Zdrowie	• przychodnie i poradnie • opieka położnicza i ginekologiczna • podstawowa opieka stomatologiczna	• szpitale rejonowe • specjalistyczna opieka zdrowotna • inspekcja sanitarno-epidemiologiczna	• promocja ochrony zdrowia • szpitale specjalistyczne • medycyna pracy
Pomoc społeczna	• profilaktyka i zwalczanie problemów alkoholowych • ośrodki pomocy społecznej • jadłodajnie • schroniska dla bezdomnych	• profilaktyka i zwalczanie problemów alkoholowych • ośrodki pomocy społecznej • domy dziecka, organizowanie opieki w rodzinach zastępczych • pomoc cudzoziemcom w integracji społecznej	• ośrodki pomocy społecznej • profilaktyka i rozwiązywanie problemów alkoholowych • koordynowanie programów pomocy społecznej
Bezrobocie	• roboty publiczne itp.	• Powiatowy Urząd Pracy	• Wojewódzki Urząd Pracy
Ochrona konsumentów		• powiatowy (miejski) rzecznik konsumentów	

Kategorie zadań	Samorząd gminny (zadania o charakterze lokalnym)	Samorząd powiatowy (zadania o charakterze ponadgminnym)	Samorząd wojewódzki (zadania o charakterze regionalnym)
Drogi	• drogi lokalne	• drogi powiatowe	• drogi wojewódzkie
Transport zbiorowy	• transport lokalny	• koordynowanie transportu na obszarze powiatu i kilku powiatów	• koordynowanie transportu w obrębie województwa i sąsiednich województw • transport kolejowy
Usługi komunalne	• wodociągi, kanalizacja, gaz, prąd, ogrzewanie, wysypiska śmieci	• usuwanie odpadów niebezpiecznych	• samorząd wojewódzki nie wykonuje zadań z zakresu usług komunalnych
Nieruchomości	• budownictwo komunalne • plan zagospodarowania przestrzennego	• geodezja, kartografia • administracja architektoniczno-budowlana	• regionalny plan zagospodarowania przestrzennego
Bezpieczeństwo	• straże gminne/miejskie	• ochrona przeciwpożarowa (powiatowe komendy państwowej straży pożarnej) • ochrona przeciwpowodziowa	• ochrona przeciwpowodziowa
Inne	• promocja gminy • tereny zielone, parki • utrzymywanie targowisk • utrzymywanie cmentarzy komunalnych	• promocja powiatu • sprawy z zakresu rolnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego • rejestracja pojazdów, wydawanie prawa jazdy (zadania zlecone)	• promocja regionu • strategia rozwoju regionu • modernizacja terenów wiejskich • rozdzielanie pomocy finansowej Unii Europejskiej

9.4. Polityka publiczna

Polityka publiczna – działania władz państwowych dotyczące obywateli, będące realizacją programu politycznego rządu. Realizacja polityki publicznej polega na rozwiązywaniu problemów publicznych poprzez tworzenie aktów normatywnych, programów oraz konkretnych działań.

Rodzaje polityk publicznych:
– sektorowe (np. gospodarcza, energetyczna),
– horyzontalne (np. regionalna),
– strategiczne (np. opracowanie programów na podstawie analizy problemów),
– redystrybucyjne (np. dotyczące świadczeń społecznych),
– regulacyjne (np. opracowanie właściwych aktów normatywnych),
– administracyjne (np. wprowadzanie i realizacja zadań przez urzędników),
– zarządcze (np. podejmowanie decyzji o realizacji programów).

Etapy realizacji polityki publicznej:
– wybory programowe (pomysły na rozwiązanie problemów publicznych, tzw. agendy, wypracowanie programów, uchwalenie ustawy lub przyjęcie strategii),
– wykonywanie programów publicznych (działania publiczne, czyli implementacja),
– rezultaty działań publicznych wraz z ewaluacją.

Ryzyko podejmowania błędnych decyzji w polityce publicznej można minimalizować przez:
– współpracę partnerów z różnych opcji politycznych (dyskurs polityczny),
– konsultację z różnorodnymi podmiotami (np. związki zawodowe, organizacje pozarządowe, obywatele),
– uporządkowany proces projektowania działań,

– korzystanie z wiedzy ekspertów,
– audytowanie, ewaluowanie i badanie tzw. wskaźników efektywności,
– wysoką jakość struktur administracyjnych,
– stabilny stan finansów państwa,
– edukowanie społeczeństwa.

Zasady polityki publicznej
– zasada zrównoważonego rozwoju (równowaga celów gospodarczych, społecznych i związanych z ochroną środowiska; całościowe spojrzenie na kwestie gospodarcze, społeczne i środowiskowe),
– zasada niedyskryminacji w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym,
– zasada solidarności (w tym również solidarność wewnątrz- i międzypokoleniowa),
– zasada spójności (spójność terytorialna, regionalna, regulacyjna),
– zasada dobra publicznego i demokratycznego państwa.

9.5. Polityka gospodarcza w Rzeczypospolitej Polskiej

Polityka gospodarcza (ekonomiczna) państwa – celowe działanie władz państwowych ukierunkowane na funkcjonowanie i rozwój gospodarki oraz stosunki ekonomiczne w kraju, a także na relacje gospodarcze z innymi państwami.

Cele polityki ekonomicznej państwa:
– postęp społeczno-gospodarczy, w tym wspieranie innowacji, rozwój produktywności, rozwój przedsiębiorczości,
– sprawiedliwy podział zasobów, w tym ochrona praw konsumentów (funkcja alokacyjna),
– ochrona przed skutkami kryzysów, w tym zapobieganie wykluczeniu społecznemu (funkcja stabilizacyjna),
– wzrost dobrobytu w kraju, w tym łagodzenie nierówności społecznych (funkcja redystrybucyjna),
– reagowanie na zmiany związane np. z globalizacją czy rozwojem gospodarki postindustrialnej (funkcja adaptacyjna),
– zrównoważony rozwój, w tym ochrona środowiska,
– zapewnienie bezpieczeństwa gospodarczego państwa, w tym wzmacnianie potencjału obronnego i suwerenności państwa.

Uwarunkowania polityki gospodarczej państwa

zewnętrzne	wewnętrzne	ustrojowo-systemowe
• położenie geograficzne • sytuacja międzynarodowa (gospodarcza, polityczna) • przynależność do organizacji międzynarodowych • wskaźnik konkurencyjności państwa na arenie międzynarodowej	• zasoby (majątkowe, ludzkie, przyrodnicze) • zagospodarowanie przestrzenne państwa • układ sił politycznych w państwie • stosunek społeczeństwa do władzy oraz instytucji finansowych • stosunki narodowościowe	• podział administracyjny • ustrój społeczno-polityczny, • rozwiązania instytucjonalno-systemowe

Modele polityki gospodarczej

centralnie sterowana	rynkowa
• dominacja własności państwowej • rozwój ekonomiczny na podstawie planów makroekonomicznych • obowiązująca zasada ingerencji państwa • charakterystyczna dla państw komunistycznych, stosuje się ją także w okresie wojny	• dominacja własności prywatnej • rozwój ekonomiczny na podstawie popytu i podaży • obowiązująca zasada wolności konkurencji, • występująca głównie w państwach demokratycznych

W niektórych państwach model gospodarczy łączy cechy wymienionych wyżej modeli i jest określany jako „gospodarka mieszana" albo „regulowana gospodarka rynkowa". Jest to gospodarka charakterystyczna dla tzw. państw dobrobytu (opiekuńczych).

Polska polityka gospodarcza

Cele polskiej polityki gospodarczej określone w Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju w Polsce (SOR):
– stały wzrost produktywności,
– podtrzymywanie konkurencyjności polskiej gospodarki,
– wspieranie sektorów strategicznych (np. środków transportu, lotniczo-kosmicznego, żywności wysokiej jakości, systemów militarnych),
– działania regulacyjne (np. zamówienia publiczne),
– wsparcie w ramach programów rządowych (np. wzmocnienia kadr, zwiększenia innowacyjności, wsparcia ekspansji zagranicznej),
– wsparcie internacjonalizacji polskich firm (np. ograniczenie ryzyka kontrahenta zagranicznego, zapewnienie finansowania inwestycyjnego),
– ułatwienia fiskalne (np. ulgi na działalność badawczo-rozwojową),
– dostęp do informacji i promocji (np. prognoz i analiz).

9.6. Polityka rozwoju regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej

Polityka rozwoju regionalnego – działania dotyczące rozwoju obszarów (regionów) państwa i wzrostu ich konkurencyjności przy wykorzystaniu ich zasobów. Powinna uwzględniać zróżnicowanie i specyfikę poszczególnych regionów (np. warunki ekonomiczne, kwestię ochrony środowiska, potrzeby ludności, infrastrukturę, poziom kapitału społecznego i kapitału ludzkiego). Jest częścią polityki społeczno-ekonomicznej państwa.

Modele polityki regionalnej

1) ze względu na podmiot decyzyjny	
scentralizowana	**zdecentralizowana**
Głównym podmiotem programowania i implementacji jest władza centralna (np. właściwe ministerstwo).	Podmiotami programowania i implementacji są władza centralna i władze regionalne (jest wprowadzana zasada subsydiarności).

2) ze względu na podmiot prowadzący	
interregionalna (międzyregionalna)	**intraregionalna (wewnątrzregionalna)**
Władza centralna prowadzi działania, kierując się interesem państwa; priorytetem jest długofalowy rozwój całego kraju i zmniejszanie różnic między regionami.	Władze regionalne kształtują i wykorzystują potencjał regionu, wspierają branże i dziedziny regionalnej gospodarki i są nastawione głównie na zaspokojenie potrzeb mieszkańców regionu.

3) ze względu na obszar działania	
wsparcia ośrodków wzrostu	**wyrównywania różnic**
Zakłada skupienie się na rozwoju dużych ośrodków, które będą pozytywnie oddziaływały na obszary peryferyjne, prowadząc w efekcie do zmian w całym regionie.	Zakłada niwelowanie różnic przez wspieranie obszarów słabszych gospodarczo, tak by te obszary „dogoniły" regiony silne ekonomicznie.

Cele polityki regionalnej:
– zwiększenie produkcji, dochodu i zatrudnienia,
– równomierne rozmieszczenie działalności: gospodarczej, społecznej, kulturalnej, naukowej, edukacyjnej i politycznej,
– efektywniejsze rozmieszczenie działalności produkcyjnej,
– poprawa struktury osadnictwa miejskiego i wiejskiego oraz jakości życia mieszkańców,
– rozbudowa infrastruktury techniczno-ekonomicznej i społecznej,
– ochrona środowiska naturalnego.

Polska polityka regionalna

Instrumenty polityki regionalnej w Polsce:
- strategiczne – np. wyznaczenie sektorowych i regionalnych programów operacyjnych oraz programów współpracy terytorialnej,
- finansowe – np. fundusze europejskie,
- legislacyjne – np. przepisy prawne wyznaczające kompetencje podmiotów polityki regionalnej,
- inwestycyjne – np. rozbudowa infrastruktury technicznej,
- informacyjne – np. wspieranie działalności konsultacyjnej i edukacyjnej.

Udział makroregionów i regionów w tworzeniu produktu krajowego brutto w 2019 r. (ceny bieżące)

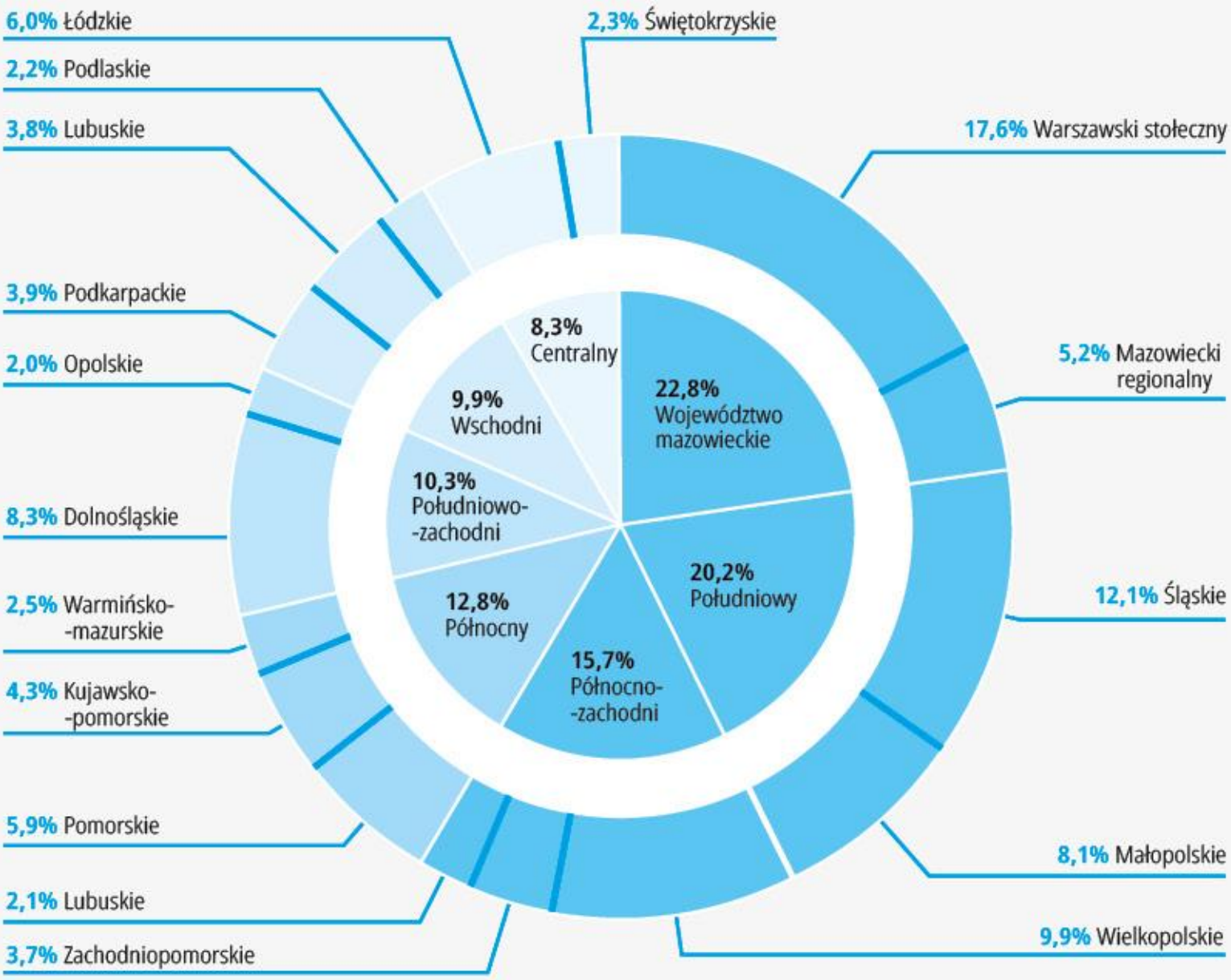

Źródło: GUS, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rachunki-narodowe/rachunki-regionalne/produkt-krajowy-brutto-rachunki-regionalne-w-latach-2017-2019,1,20.html (dostęp: 8.02.2022).

Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca według regionów w 2019 r. (ceny bieżące) (w tys. zł, Polska=100)

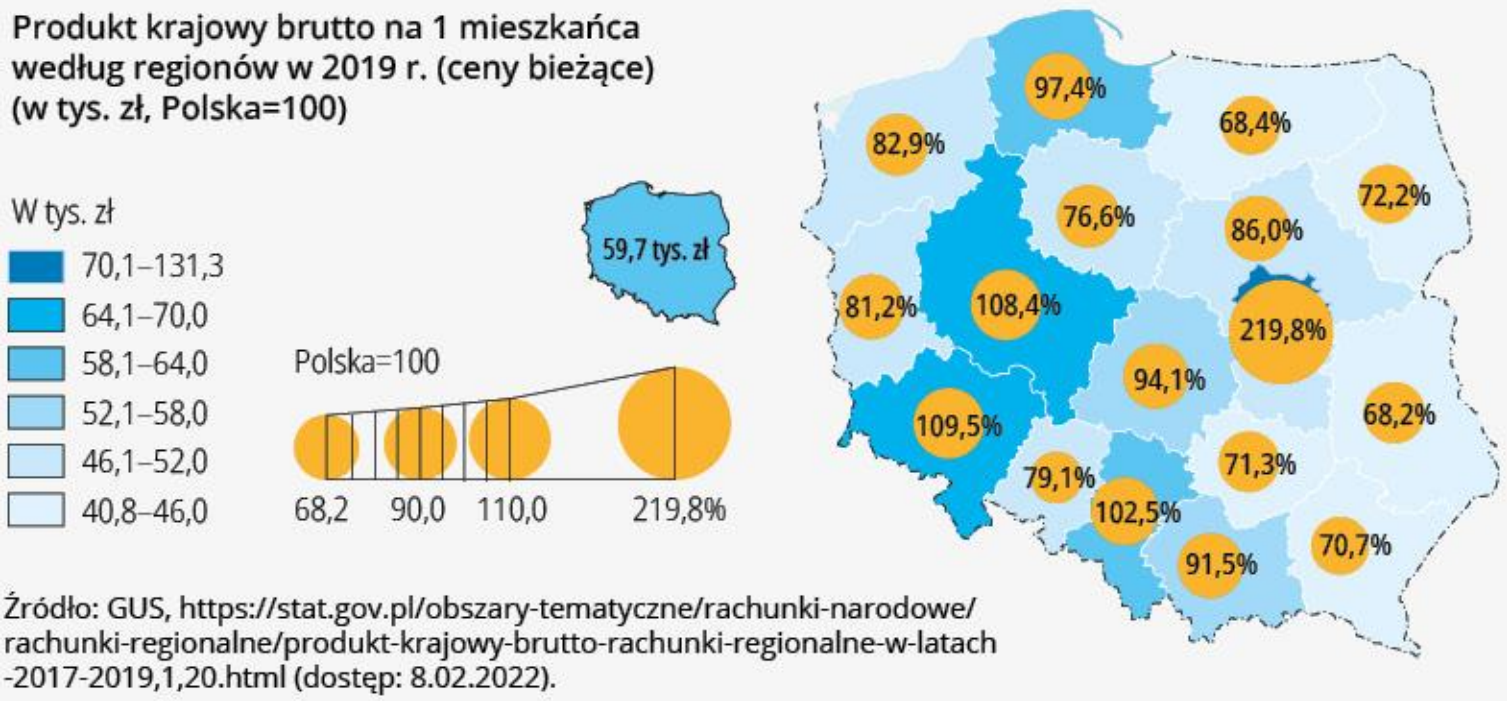

Źródło: GUS, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rachunki-narodowe/rachunki-regionalne/produkt-krajowy-brutto-rachunki-regionalne-w-latach-2017-2019,1,20.html (dostęp: 8.02.2022).

Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju

Art. 3. Politykę rozwoju prowadzą:

1) Rada Ministrów;

2) samorząd województwa;

2a) związki metropolitalne;

3) samorząd powiatowy i gminny oraz ich związki.

Art. 3a. Minister właściwy do spraw rozwoju regionalnego koordynuje przygotowanie oraz realizację strategii rozwoju współfinansowanych ze środków budżetu państwa lub środków rozwojowych pochodzących z Unii Europejskiej lub z innych źródeł zagranicznych [...].

Podstawowy dokument dotyczący polityki regionalnej Rzeczypospolitej – Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR)

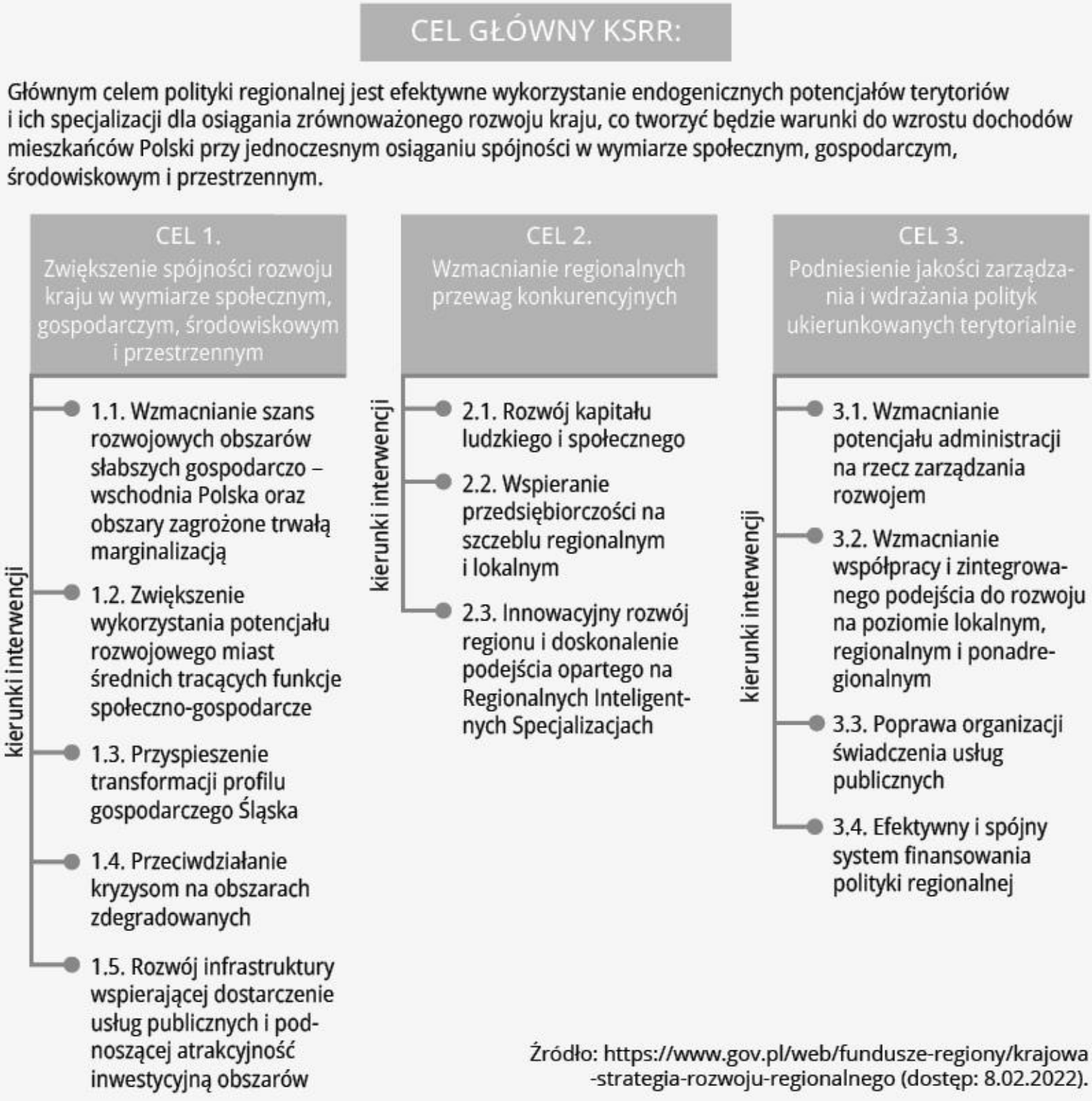

Źródło: https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego (dostęp: 8.02.2022).

Na programowanie i wdrażanie krajowej polityki regionalnej miało wpływ przystąpienie Polski do Unii Europejskiej. Ten proces nosi nazwę europeizacji.

Polityka regionalna UE polega na udzielaniu pomocy słabiej rozwiniętym regionom i sektorom gospodarek państw członkowskich w celu zwiększenia spójności ekonomicznej i społecznej.

Regiony UE

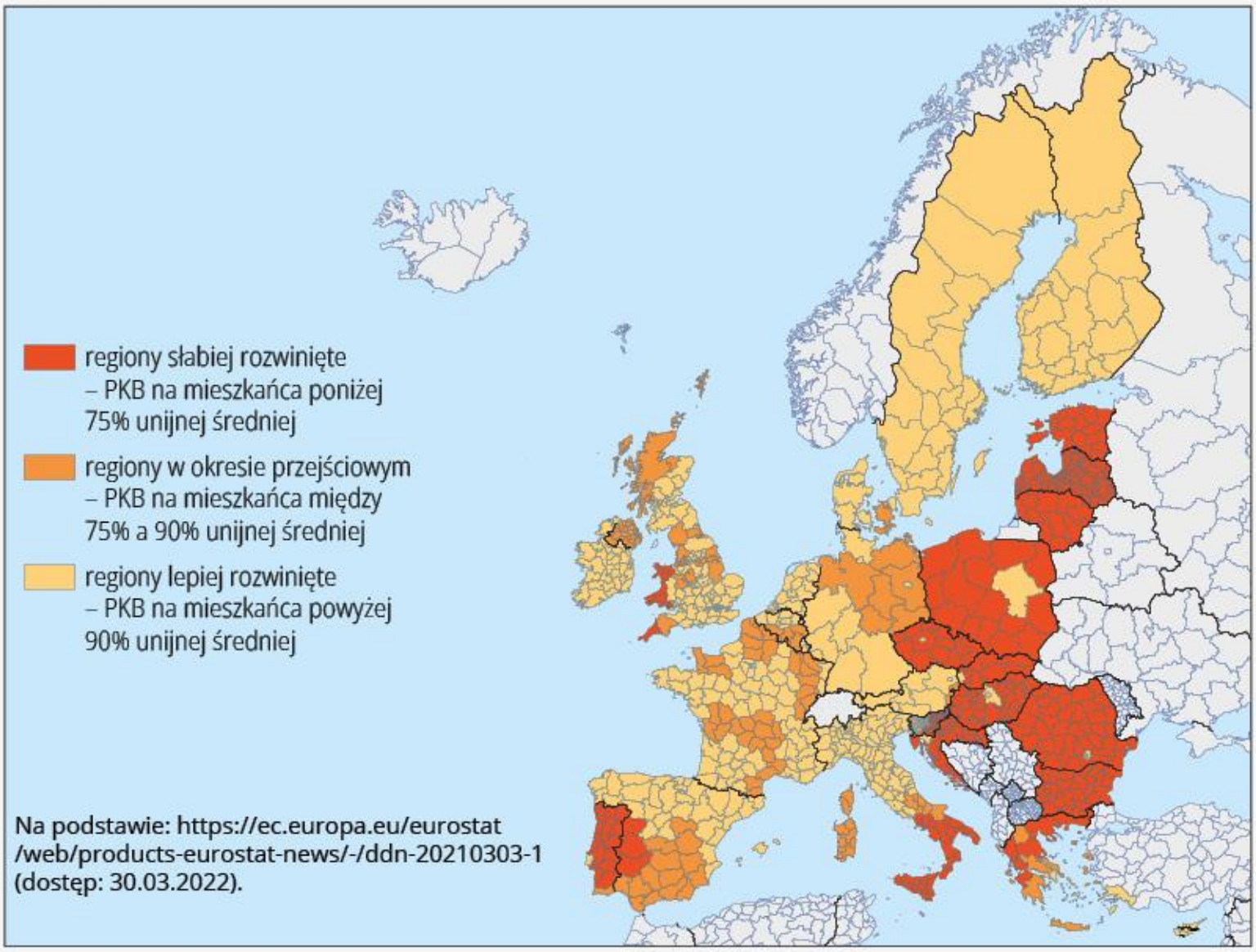

Na podstawie: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210303-1 (dostęp: 30.03.2022).

Fundusze unijne

WYBRANE FUNDUSZE UNIJNE

Fundusze strukturalne

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR)

Adresat: regiony

Cel: niwelowanie różnic między regionami bogatszymi a biedniejszymi

Działania:
- inicjatywy na rzecz rozwoju lokalnego, zatrudnienia oraz działalności małych i średnich przedsiębiorstw
- wspieranie rentownych inwestycji produkcyjnych umożliwiających tworzenie lub utrzymanie trwałego zatrudnienia
- rozwój turystyki oraz inwestycji w dziedzinie kultury
- ochrona i poprawa stanu środowiska
- rozwój społeczeństwa informacyjnego
- rozwój infrastruktury

Europejski Fundusz Społeczny (EFS)

Adresat: regiony

Cel: poprawa jakości i dostępności miejsc pracy i możliwości zatrudnienia w UE

Działania:
- promocja aktywnej polityki rynku pracy, służąca przeciwdziałaniu i zapobieganiu bezrobociu
- przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia społecznego
- zwiększenie dostępu i uczestnictwa kobiet na rynku pracy
- rozwój przedsiębiorczości
- reforma systemów kształcenia
- doskonalenie kształcenia ustawicznego

Europejski Fundusz Spójności

Adresat: samorządy lokalne (poprzez państwa członkowskie)

Cel: ochrona środowiska i rozwój transportu

Działania:
- poprawa jakości wód powierzchniowych
- polepszenie jakości i dystrybucji wody przeznaczonej do picia
- racjonalizacja gospodarki odpadami i ochrona powierzchni ziemi
- zapewnienie bezpieczeństwa przeciwpowodziowego
- zapewnienie spójności krajowej sieci komunikacyjnej z innymi krajami Unii
- rozwój bezpiecznej infrastruktury drogowej

Środki przekazane Polsce przez UE (transfery) na poszczególne obszary w 2014 r.

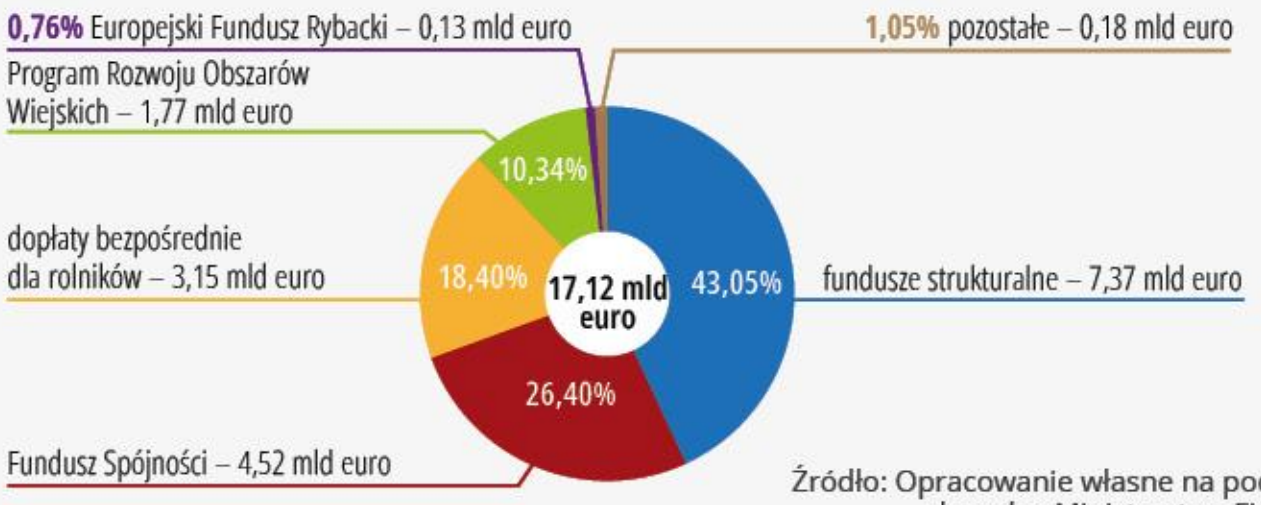

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Ministerstwa Finansów

Formą rozwoju regionalnego jest także współpraca na obszarach transgranicznych w ramach tzw. euroregionów.

Euroregiony na granicach Polski

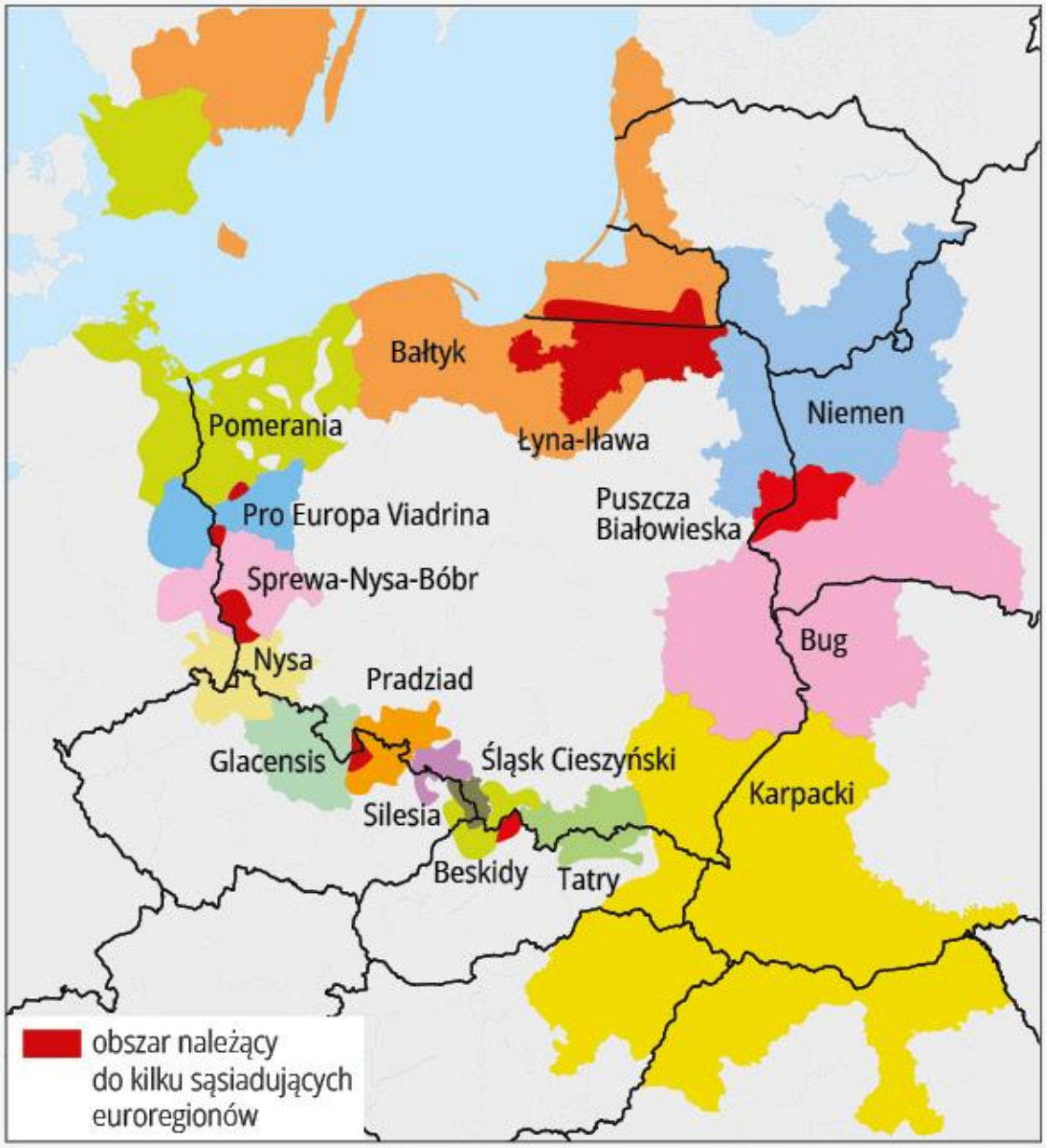

Źródło: http://www.euroregion-nysa.eu/euro-regiony-w-polsce (dostęp: 30.03.2022).

9.7. Polityka przemysłowa i gospodarka żywnościowa w Rzeczypospolitej Polskiej

Polityka przemysłowa – polityka państwa mająca na celu rozwój przemysłu przez zwiększanie jego konkurencyjności na rynkach zagranicznych oraz wprowadzanie zmian strukturalnych i innowacji, a także dbałość o efektywność wykorzystania zasobów.

Modele polityki przemysłowej

sektorowa (selektywna, interwencjonistyczna)	horyzontalna
Polega na promowaniu przez państwo wybranych gałęzi przemysłu lub przedsiębiorstw zgodnie z przyjętymi preferencjami lub pod wpływem silnych grup nacisku.	Polega na całościowym wspieraniu przemysłu, często przy zastosowaniu form niefinansowych, np. rozbudowy infrastruktury państwa.

Narzędzia polityki przemysłowej:
- polityka naukowa, np. parki naukowo-technologiczne, inkubatory przedsiębiorczości;
- pomoc finansowa, np. ulgi podatkowe, kredyty, pożyczki;
- protekcjonizm, np. cła, ograniczenia importowe;
- nacjonalizacja, czyli upaństwowienie;
- prywatyzacja, czyli uzyskanie prawa własności składników majątku państwowego, samorządowego, jego zorganizowanych części (np. przedsiębiorstw) przez osoby fizyczne lub prawne;
- regulacja, np. mechanizmy antyinflacyjne;
- zamówienia rządowe, np. gałęzi przemysłu wymagających wsparcia.

Polska polityka przemysłowa

Polityka przemysłowa jest oparta na 5 osiach rozwojowych:
- cyfryzacja – usprawnienie działalności przemysłowej od projektowania produktów aż po zmianę modeli biznesowych z wykorzystaniem technologii cyfrowych;
- bezpieczeństwo – w obrębie technologii i surowców, w tym odtworzenie zdolności produkcyjnych kluczowych produktów niezbędnych dla zapewnienia bezpieczeństwa obywateli, m.in. wyrobów farmaceutycznych czy medycznych;
- lokalizacja produkcji przemysłowej – zapewnienie autonomii gospodarczej, skrócenie łańcuchów dostaw oraz dywersyfikacja źródeł surowców i półproduktów;
- Zielony Ład – przyspieszenie transformacji w kierunku gospodarki niskoemisyjnej, w tym o obiegu zamkniętym;
- nowoczesne społeczeństwo – dopasowanie kompetencji pracowników do potrzeb rynku pracy.

Przykładowe instrumenty wykorzystywane do realizacji polityki przemysłowej:
- deregulacja – zniwelowanie istniejących barier prawnych rozwoju przemysłu;
- kontrakt branżowy – umowy między rządem a reprezentatywnymi przedstawicielami poszczególnych branż, gdzie obie strony zobowiązują się do określonych działań, np. rząd do poprawy regulacji, inwestycji infrastrukturalnych, dofinansowania badań naukowych, a branża – do inwestycji, ograniczenia emisji, szkolenia pracowników czy transferu wiedzy;
- agendy badawcze/programy sektorowe – ustanawianie programów badawczych i rozwojowych wspierających branże, które będą poprzedzone ustrukturyzowanym dialogiem z przedsiębiorstwami;
- wsparcie kompetencji potrzebnych branżom – rozwój kompetencji pracowników dla utrzymania dotychczasowych operacji oraz zabezpieczenia przyszłych działań;
- polityka zakupowa – odpowiednie reguły nadane zamówieniom publicznym stymulujące rozwój przemysłu w zakresie nowych technologii, kooperacji, innowacyjnych produktów i ich standardów;
- wsparcie eksportu i ekspansji zagranicznej – promocja polskiej gospodarki na rynkach zagranicznych, aktywne włączanie dyplomacji ekonomicznej we wsparcie ekspansji zagranicznej polskich przedsiębiorstw, wsparcie rodzimych inwestycji za granicami naszego kraju.

Na podstawie: https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologia/polityka-przemyslowa-polski (dostęp: 08.02.2022).

Gospodarka żywnościowa – polityka państwa polegająca na oddziaływaniu na sferę gospodarczą związaną z procesami od wytwarzania żywności aż po dotarcie do konsumenta.

Uczestnicy gospodarki żywnościowej

Producenci	sfera przedprodukcyjna (np. producenci maszyn, nawozów)
	sfera produkcyjna (np. przetwórstwo produktów rolnych)
Dystrybutorzy	magazynowanie
	transport
	handel

Specjaliści	kadra zawodowa (np. fachowcy pracujący w rolnictwie i zakładach przemysłu spożywczego)
	zaplecze naukowo-badawcze (np. opracowanie nowych technologii i metod produkcji)
Konsumenci	

Cele polityki żywnościowej:
– zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego,
– dostosowanie do potrzeb konsumentów,
– wykorzystanie możliwości i infrastruktury wsi,
– zapewnienie zrównoważonego rozwoju regionów wiejskich,
– ochrona środowiska (rolnictwo ekologiczne).

Polska polityka żywnościowa

Działania państwa polskiego

pośrednie	bezpośrednie
Działania prawne, np.: • ustawodawstwo (np. Ustawa o bezpieczeństwie żywności i żywienia), • cła i podatki (związane z prowadzeniem rolniczej działalności gospodarczej, np. podatek rolny), • dotacje i kredyty (np. dopłaty bezpośrednie z UE).	Działalność naukowo-badawcza, np.: • tworzenie rezerw żywności (np. skupowanie nadwyżek żywności), • restrukturyzacja rolnictwa (np. wsparcie finansowe na wzrost konkurencyjności i rentowności gospodarstw), • koordynowanie współpracy międzynarodowej (np. działania marketingowe związane z promowaniem polskiej żywności).

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (oraz na okres przejściowy 2021–2022) – opracowany na podstawie przepisów Unii Europejskiej, którego celem jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Jest to m.in. pomoc finansowa (programy, np. premie dla młodych rolników, restrukturyzacja małych gospodarstw rolnych), doradztwo rolnicze, wsparcie inwestycji związanych z przetwórstwem i marketingiem artykułów rolnych, przedsięwzięcia z zakresu ochrony środowiska.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa – państwowa agencja zajmująca się rozwojem rolnictwa i wspieraniem obszarów wiejskich (np. koordynuje wypłatę dopłat bezpośrednich z UE, dopłat do paliwa rolniczego, dotacji na zakup ubezpieczeń rolnych).

Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa – agencja państwowa zajmująca się m.in. gospodarowaniem nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (sprzedaż i dzierżawa), nadzorem nad spółkami o szczególnym znaczeniu dla gospodarki narodowej, wydawaniem decyzji dotyczących zgody na prywatny obrót ziemią, promocją polskich produktów rolno-spożywczych w kraju i za granicą.

Struktura towarowa polskiego eksportu rolno-spożywczego w 2018 r. (w %)

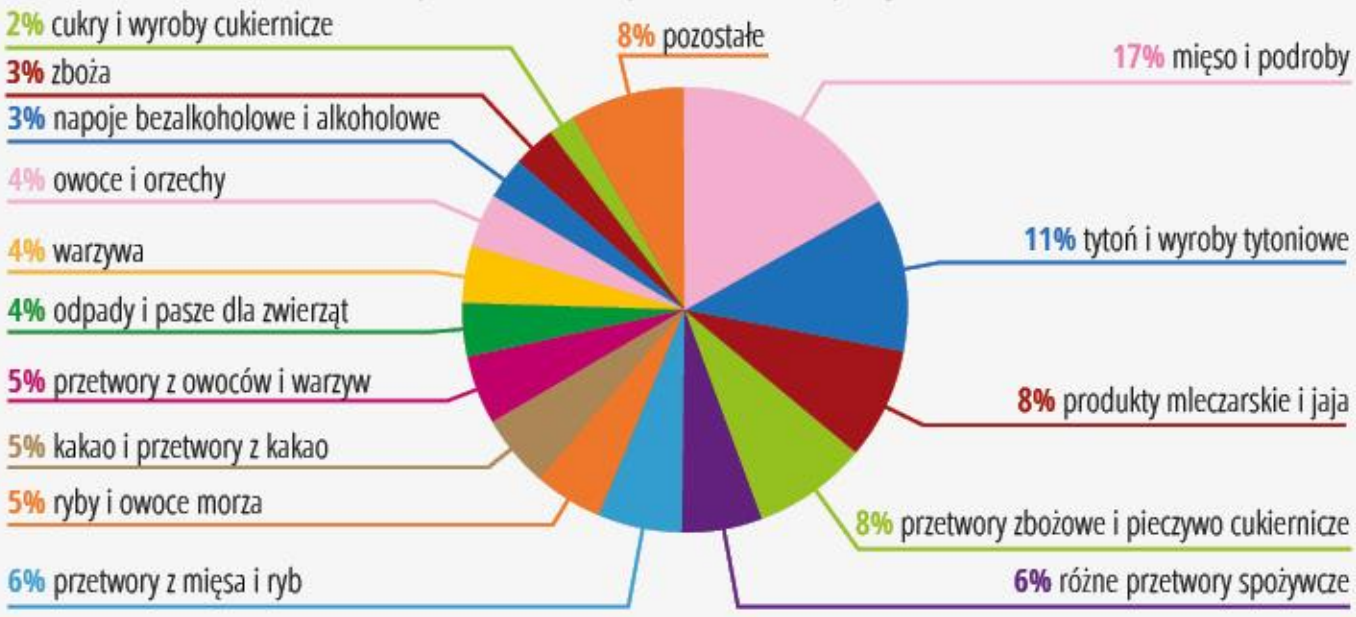

Źródło: *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce 2019*, s. 47, https://www.gov.pl/web/rolnictwo/rolnictwo-i-gospodarka-zywnosciowa-w-polsce (dostęp: 10.02.2022).

9.8. Ochrona środowiska i bezpieczeństwo ekologiczne w Rzeczypospolitej Polskiej

Ochrona środowiska – działania zmierzające do naprawy środowiska przyrodniczego i zmniejszenia ryzyka wyrządzenia szkód w tym środowisku oraz zaniechanie działań prowadzących do tych szkód.

Problemy środowiska naturalnego:
- degradacja środowiska (np. topnienie lodowców, degradacja gleby),
- zmiany klimatyczne (np. efekt cieplarniany),
- zanieczyszczenie powietrza i wód,
- klęski żywiołowe (np. kwaśne deszcze, powodzie, susze),
- ograniczenie różnorodności biologicznej.

Emisje gazów cieplarnianych w Polsce wg sektorów w 2015 r.

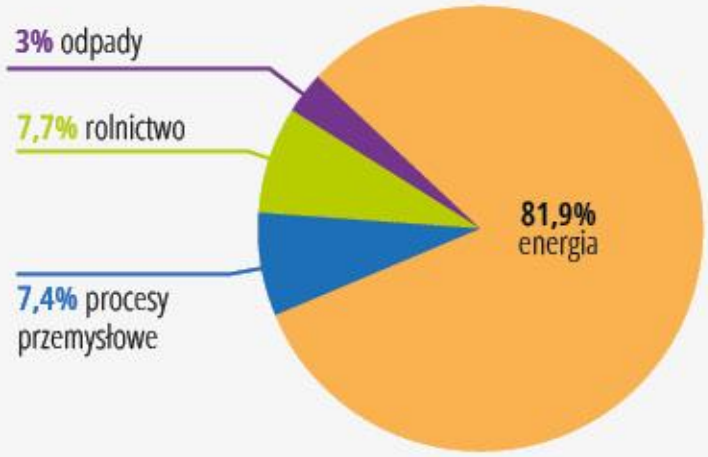

Źródło: *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej rolnictwa, obszarów wiejskich i rybactwa w Polsce,* Warszawa 2019, s. 91, https://www.gov.pl/web/rolnictwo/rolnictwo-i-gospodarka-zywnosciowa-w-polsce (dostęp: 10.02.2022).

Polska polityka ekologiczna

Działania proekologiczne (wynikające z artykułów Konstytucji RP)

władz	obywateli
Art. 74. 1. Władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom. 2. Ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych. 3. Każdy ma prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska. 4. Władze publiczne wspierają działania obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska.	Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.
• ochrona przyrody • ochrona powierzchni Ziemi • ochrona klimatu i atmosfery • gospodarowanie wodami • edukacja ekologiczna	• racjonalne gospodarowanie zasobami (np. wody) • segregacja odpadów (recykling) • ograniczanie emitowania zanieczyszczeń

Instytucje nadzorujące ochronę środowiska:
- Ministerstwo Klimatu i Środowiska,
- Główny Inspektorat Ochrony Środowiska,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Państwowa Rada Ochrony Przyrody,
- Państwowa Rada Ochrony Środowiska.

Strategie, plany programy ochrony środowiska w Polsce mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego:

- **Polityka Surowcowa Państwa –** dokument, którego głównym celem jest zapewnienie bezpieczeństwa surowcowego kraju przez zagwarantowanie dostępu do niezbędnych surowców (krajowych oraz importowanych) zarówno obecnie, jak i w perspektywie wieloletniej, uwzględniającej zmieniające się potrzeby przyszłych pokoleń.

– **Polityka ekologiczna Państwa 2030 –** strategia, której celem jest zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego Polski oraz wysokiej jakości życia dla wszystkich mieszkańców (dostęp do czystej wody, likwidacja zanieczyszczeń powietrza, ziemi, zrównoważona gospodarka leśna, przeciwdziałanie zmianom klimatu i adaptacja do tych zmian, zarządzanie ryzykiem klęsk żywiołowych, poprawa stanu różnorodności biologicznej i krajobrazu).

– **Polityka Energetyczna Polski do 2040 r. –** decyzje inwestycyjne, mające na celu wykorzystanie krajowego potencjału gospodarczego, surowcowego, technologicznego i kadrowego oraz stworzenie przez sektor energii dźwigni rozwoju gospodarki, sprzyjającej sprawiedliwej transformacji polskiej gospodarki w kierunku niskoemisyjnym.

– **Polska Strategia Wodorowa do roku 2030 z perspektywą do roku 2040 –** cele i działania dotyczące rozwoju krajowych kompetencji i technologii na rzecz budowy niskoemisyjnej gospodarki wodorowej. Odnoszą się one do trzech sektorów wykorzystania wodoru – energetyki, transportu i przemysłu, a także do jego produkcji, dystrybucji oraz koniecznych zmian prawnych i finansowania.

– **Krajowy Program Ograniczania Zanieczyszczenia Powietrza –** strategia w zakresie redukcji emisji antropogenicznych zanieczyszczeń do atmosfery: dwutlenku siarki (SO_2), tlenków azotu (NO_x), niemetanowych lotnych związków organicznych (NMLZO), amoniaku (NH_3) i pyłu drobnego (PM2,5).

Na podstawie: https://bip.mos.gov.pl/strategie-plany-programy (dostęp: 10.02.2022).

9.9. Polityka na rynku pracy w Rzeczypospolitej Polskiej

Polityka rynku pracy – oddziaływanie władz państwowych na rynek pracy, czyli podejmowanie interwencji głównie w sytuacji spadku zatrudnienia i wzrostu bezrobocia.

Filary europejskiej strategii zatrudnienia

Zatrudnialność	Przedsiębiorczość	Zdolność adaptacyjna pracowników i pracodawców	Równość szans
działania umożliwiające bezrobotnym powrót do pracy	działania ułatwiające obywatelom UE zakładanie i prowadzenie firm oraz zatrudnianie innych osób	promocja modernizacji organizacji pracy	walka z dyskryminacją osób niepełnosprawnych, kobiet i osób nieposiadających wykształcenia
Przykładowe aktywne działania podejmowane w Polsce w ramach podanych filarów			
• działania na rzecz utrzymania istniejących miejsc pracy oraz tworzenia nowych miejsc pracy • organizowanie prac interwencyjnych • pośrednictwo pracy (wojewódzkie i powiatowe urzędy pracy oraz agencje zatrudnienia)	• promowanie małej przedsiębiorczości • wsparcie finansowe na podjęcie działalności przez osoby bezrobotne	• szkolenia dla osób bezrobotnych pomagające zdobyć nowe kwalifikacje • doradztwo zawodowe • staże dla absolwentów	• ulgi podatkowe dla pracodawców zatrudniających osoby niepełnosprawne • działalność PFRON (Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych) • działalność Ochotniczych Hufców Pracy

Obok aktywnych metod działania państwa na rynku pracy funkcjonują także metody pasywne, np.:
– zasiłki i świadczenia dla bezrobotnych (w Polsce finansowane głównie z tzw. Funduszu Pracy),
– wprowadzanie podziału istniejących stanowisk pracy,
– obniżanie wieku emerytalnego,
– dzielenie czasu pracy,
– wydłużenie obowiązku szkolnego.

Polskie Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej w ramach polityki rynku pracy uczestniczy w pracach tzw. sieci europejskich:

1. **EURES** (Europejska Sieć Służb Zatrudnienia) – sieć współpracy Komisji Europejskiej, administracji publicznych na szczeblu centralnym, publicznych służb zatrudnienia oraz innych wyznaczonych pod-

miotów krajowych, regionalnych i lokalnych z państw członkowskich UE/EFTA oraz Szwajcarii; świadczy bezpłatne usługi w zakresie unijnego pośrednictwa pracy oraz informowania o warunkach życia i pracy w krajach UE/EFTA;

2. **EPSZ** (sieć Europejskich Publicznych Służb Zatrudnienia) – sieć współpracy między państwami członkowskimi w obszarze działania publicznych służb zatrudnienia; podejmuje m.in. działania na rzecz wdrażania założeń europejskiej polityki zatrudnienia i integracji europejskiego rynku pracy, modernizacji i wzmocnienia publicznych służb zatrudnienia w kluczowych obszarach zgodnie z celami strategii *Europa 2020*; rozwija współpracę, wymianę informacji, doświadczeń i pracowników między członkami sieci.

9.10. Polityka społeczna w Rzeczypospolitej Polskiej

Polityka społeczna – działalność państwa, samorządu i organizacji pozarządowych, zmierzająca do poprawy warunków pracy i życia ludności.

Cele polityki społecznej (określane często mianem „inwestowania w człowieka"):
– zaspokojenie potrzeb społecznych i indywidualnych ludności,
– usunięcie nierówności społecznych,
– osiągnięcie ładu społecznego,
– kształtowanie prorozwojowych struktur społecznych,
– kształtowanie kapitału ludzkiego.

Modele polityki społecznej według J. Orczyka

Interwencji doraźnej	Antycypacji	Dystrybucji	Integracji
• usunięcie lub zmniejszenie tzw. luk społecznych • obniżanie napięć społecznych	• przewidywanie i uprzedzanie negatywnych zjawisk społecznych	• oparty na tzw. konsumpcji społecznej, wyznaczonej i zaspokajanej przez odpowiednie instytucje	• polegający na scalaniu, łączeniu różnych wartości i przejawów życia społecznego

Polska polityka prorodzinna

Jej głównym celem jest wspieranie powstawania rodzin oraz pomoc w ich funkcjonowaniu. Stanowi próbę zmiany niekorzystnej sytuacji demograficznej w obliczu starzenia się społeczeństwa.

Programy funkcjonujące w 2022 r.:

– **Rodzina 500+** – wypłacanie comiesięcznego tzw. świadczenia wychowawczego na każde dziecko do ukończenia 18. roku życia bez względu na dochód w rodzinie;

– **Dobry start** – 300 zł na wyprawkę szkolną dla każdego uczącego się w szkole dziecka (do 20. roku życia, a na dziecko niepełnosprawne – do 24. roku życia), przysługujące raz w roku bez względu na dochody;

– **Karta Dużej Rodziny** – system przywilejów dla rodzin z co najmniej trójką dzieci. Dotyczy ułatwień dla tych rodzin w instytucjach publicznych i zniżek na zakup wielu produktów i usług prywatnych przedsiębiorstw;

– **Mama 4+** – rodzicielskie świadczenie uzupełniające skierowane do osób w wieku emerytalnym, które zrezygnowały z zatrudnienia, aby wychowywać co najmniej czwórkę dzieci lub z tego powodu w ogóle go nie podjęły;

– **Maluch+** – program, którego celem jest wsparcie systemu opieki nad dziećmi do 3 lat. Głównym założeniem programu jest dofinansowywanie nowo powstających lub już istniejących żłobków, klubów dziecięcych albo miejsc opieki dziennej.

W Polsce funkcjonuje także system świadczeń dla rodzin.

Świadczenia rodzinne			Świadczenie alimentacyjne
Zasiłek rodzinny	**Świadczenie rodzicielskie**	**Świadczenie opiekuńcze**	
• dla rodzin o niskich dochodach • na dziecko do ukończenia 18 roku życia (lub 24, gdy kontynuuje naukę albo jest niepełnosprawne)	• dla osób nieotrzymujących zasiłku macierzyńskiego (np. bezrobotni, studenci)	• dla rodzin z dziećmi z niepełnosprawnościami • zasiłek pielęgnacyjny (dla niepełnosprawnego dziecka i dla osób powyżej 16 roku życia ze znacznym stopniem niepełnosprawności) • świadczenie pielęgnacyjne (dla niepracującego rodzica lub opiekuna dziecka niepełnosprawnego)	• dla osób, które nie otrzymują zasądzonych alimentów • do ukończenia 18 roku życia (lub 25 w przypadku kontynuowania nauki albo bezterminowo w przypadku osób niepełnosprawnych) • obowiązuje kryterium dochodowe w przeliczeniu na osobę w rodzinie • jest wypłacane z tzw. funduszu alimentacyjnego

Polska polityka senioralna

Głównym celem polityki senioralnej jest stworzenie warunków satysfakcjonującego życia osób z najstarszej grupy wiekowej (wiek poprodukcyjny). Stanowi duże wyzwanie dla państwa z powodu postępującego zjawiska starzenia się społeczeństwa i niekoniecznie dobrej sytuacji materialnej tych osób.

Programy funkcjonujące w 2022 r.:
– **Emerytura+** – jednorazowe świadczenie pieniężne w wysokości minimalnej emerytury, potocznie określane mianem „trzynastej emerytury";
– **Opieka 75+** – uzyskanie finansowego wsparcia przez zgłoszone gminy w realizacji usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych, dla osób w wieku 75 lat i więcej, do 50% przewidywanych kosztów realizacji zadania;
– **Leki 75+** – bezpłatnie leki wymienione w wykazie Ministerstwa Zdrowia przysługujące wszystkim seniorom 75+, których obejmuje ubezpieczenie zdrowotne;
– **Aktywni+** – kontynuacja programu ASOS z 2014 r., za pomocą którego są finansowane działania organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów, mające na celu zwiększenie aktywności seniorów w życiu społecznym i zawodowym.

Na podstawie: http://senior.gov.pl/ (dostęp: 31.03.2022).

System obowiązkowych ubezpieczeń społecznych w Polsce

System ubezpieczeń uprawniających ubezpieczonego do pobierania świadczeń w razie wystąpienia zdarzenia objętego ubezpieczeniem obsługuje FUS (Fundusz Ubezpieczeń Społecznych). Zasady przyznawania ubezpieczeń reguluje Ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych. Podmiotami, które w Polsce zajmują się tym systemem, są:
– ZUS (Zakład Ubezpieczeń Społecznych),
– KRUS (Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego).

Ubezpieczenie	Umowa o pracę	Umowa zlecenie	Umowa o dzieło	Działalność gospodarcza	Zasiłek macierzyński	Członkostwo w radzie nadzorczej
emerytalne	obowiązkowe	obowiązkowe	brak	obowiązkowe	obowiązkowe	obowiązkowe
rentowe	obowiązkowe	obowiązkowe	brak	obowiązkowe	obowiązkowe	obowiązkowe
wypadkowe	obowiązkowe	obowiązkowe	brak	obowiązkowe	brak	brak
chorobowe	obowiązkowe	dobrowolne	brak	dobrowolne	brak	brak

Na podstawie: https://www.zus.pl/pracujacy/system-ubezpieczen-spolecznych-w-polsce/podleganie-ubezpieczeniom-spolecznym (dostęp: 12.02.2022).

Zadania ZUS:
– zbieranie składek na ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne,
– przyznawanie i wypłacanie emerytur, rent, rent rodzinnych, zasiłków,
– sprawdzanie, czy ktoś jest chory, czy zdrowy, i zdolności do pracy,
– wysyłanie na rehabilitację.

W Polsce funkcjonuje zasada solidaryzmu społecznego w ubezpieczeniach społecznych, która oznacza, że emerytury i renty są wypłacane z bieżących składek osób czynnych zawodowo. Jej przeciwieństwem jest zasada indywidualizmu.

Ubezpieczenie emerytalne – jest to jedno z ubezpieczeń społecznych, które osobie opłacającej składkę zapewnia dochód w momencie zaprzestania pracy zawodowej po osiągnięciu wieku emerytalnego (60 lat dla kobiet, 65 lat dla mężczyzn). Im dłuższy czas aktywności zawodowej, tym wyższa emerytura.

Ubezpieczenie rentowe – gwarantuje świadczenia pieniężne w przypadku utraty dochodów pieniężnych związanej z wystąpieniem ryzyka inwalidztwa (niezdolność do pracy lub śmierć żywiciela). Osoba, która opłaca składki na ubezpieczenia rentowe, może liczyć w takiej sytuacji na rentę (renta z tytułu niezdolności do pracy), która zastępuje utracone wynagrodzenie, dochód. W przypadku śmierci ubezpieczonego żywiciela wypłacane są renty rodzinne dla członków rodziny (renta rodzinna). Specjalne świadczenie przysługuje także na pokrycie kosztów pogrzebu osoby ubezpieczonej lub pobierającej świadczenie (zasiłek pogrzebowy).

Ubezpieczenie wypadkowe – daje prawo do świadczeń w razie utraty zdolności do pracy w wyniku wypadku przy pracy lub choroby zawodowej. Z tego tytułu z ubezpieczenia wypadkowego przysługują następujące świadczenia:
– **zasiłek chorobowy** – otrzymuje osoba, która z powodu choroby czy wypadku stała się czasowo niezdolna do pracy,
– **świadczenie rehabilitacyjne** – przysługuje osobom, które po wyczerpaniu zasiłku chorobowego są nadal niezdolne do pracy, a dalsze leczenie lub rehabilitacja lecznicza rokują na odzyskanie zdolności do pracy w okresie do 12 miesięcy,
– **zasiłek wyrównawczy** – jego celem jest skierowanie ubezpieczonego pracownika na rehabilitację, której konieczność wynika z charakteru wykonywanego zawodu lub zamiaru przekwalifikowania się rehabilitanta,
– **jednorazowe odszkodowanie** – forma pomocy z ZUS skierowana do ubezpieczonych, którzy są niezdolni do pracy, bo z powodu wypadku przy pracy lub choroby zawodowej doznali stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu,
– **renta z tytułu niezdolności do pracy, w tym renta szkoleniowa** – przysługuje osobie uznanej za całkowicie lub częściowo niezdolną do wykonywania pracy zarobkowej z powodu stanu zdrowia,
– **dodatek pielęgnacyjny** – świadczenie wypłacane przez ZUS dla osób, które zostały uznane za całkowicie niezdolne do pracy oraz do samodzielnej egzystencji albo ukończyły 75 lat,
– **dodatek do renty rodzinnej** – dla tzw. sieroty zupełnej,
– pokrycie kosztów leczenia z zakresu stomatologii i szczepień ochronnych oraz zaopatrzenia w przedmioty ortopedyczne.

Ubezpieczenie chorobowe – jedno z ubezpieczeń społecznych, którego podstawowym zadaniem jest ochrona finansowa osób nim objętych w razie choroby lub macierzyństwa. Osobie posiadającej ubezpieczenie chorobowe przysługują następujące świadczenia:
– **zasiłek chorobowy** – przysługuje osobom niezdolnym do pracy z powodu choroby potwierdzonej zwolnieniem lekarskim. Może trwać nie dłużej niż przez okres 182 dni oraz 270 dni w przypadku, gdy niezdolność do pracy jest spowodowana gruźlicą lub przypada w trakcie ciąży,
– **zasiłek macierzyński** – pomoc finansowa kierowana do kobiet, które urodziły dziecko lub przyjęły dziecko na wychowanie,
– **zasiłek opiekuńczy** – wypłacany w razie zwolnienia z wykonywania pracy w związku koniecznością opieki np. nad chorym dzieckiem lub chorymi dorosłymi członkami rodziny (małżonkiem, rodzicem, teściem, dziadkiem, wnukiem, rodzeństwem).

Wysokości składek na ubezpieczenia emerytalne, rentowe, chorobowe i wypadkowe są wyrażone w formie stopy procentowej i wynoszą:
– na ubezpieczenie emerytalne – 19,52% podstawy wymiaru,
– na ubezpieczenia rentowe – 8,00% podstawy wymiaru,
– na ubezpieczenie chorobowe – 2,45% podstawy wymiaru,
– na ubezpieczenie wypadkowe – stopa procentowa składki jest zróżnicowana, zgodnie z ustawą o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych oraz odpowiednimi aktami wykonawczymi do tej ustawy.

Na podstawie: https://www.zus.info.pl (dostęp: 12.02.2022).

Ochrona zdrowia w Polsce

Ochrona zdrowia – polityka państwa, której celem jest zapobieganie chorobom i ich leczenie, utrzymanie rozwoju psychicznego, fizycznego i społecznego człowieka, przedłużanie życia, zapewnienie zdrowego rozwoju następnym pokoleniom.

Zadania państwa dotyczące zdrowia publicznego według Ustawy o zdrowiu publicznym:

Art. 2. Zadania z zakresu zdrowia publicznego obejmują:
1) monitorowanie i ocenę stanu zdrowia społeczeństwa, zagrożeń zdrowia oraz jakości życia związanej ze zdrowiem społeczeństwa;
2) edukację zdrowotną dostosowaną do potrzeb różnych grup społeczeństwa, w szczególności dzieci, młodzieży i osób starszych;
3) promocję zdrowia;
   3a) kreowanie postaw zdrowotnych i społecznych sprzyjających profilaktyce zachowań ryzykownych;
   3b) zapobieganie uzależnieniom oraz skutkom zdrowotnym i społecznym wynikającym z uzależnień;
4) profilaktykę chorób;
5) działania w celu rozpoznawania, eliminowania lub ograniczania zagrożeń i szkód dla zdrowia fizycznego i psychicznego w środowisku zamieszkania, nauki, pracy i rekreacji;
6) analizę adekwatności i efektywności udzielanych świadczeń opieki zdrowotnej w odniesieniu do rozpoznanych potrzeb zdrowotnych społeczeństwa;
7) inicjowanie i prowadzenie:
   a) działalności naukowej w zakresie zdrowia publicznego,
   b) współpracy międzynarodowej dotyczącej działalności naukowej w zakresie zdrowia publicznego;
8) rozwój kadr uczestniczących w realizacji zadań z zakresu zdrowia publicznego;
9) ograniczanie nierówności w zdrowiu wynikających z uwarunkowań społeczno-ekonomicznych;
10) działania w obszarze aktywności fizycznej.

Polski system opieki zdrowotnej

1. Finansowanie

Głównym źródłem finansowania jest system ubezpieczeniowy. Niektóre świadczenia wysokospecjalistyczne są bezpośrednio finansowane z budżetu Ministerstwa Zdrowia, a nie ze środków NFZ.

Ubezpieczenia zdrowotne

obowiązkowe	dobrowolne	prywatne

• składka na ubezpieczenie zdrowotne jest przekazywana do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS), a następnie do Narodowego Funduszu Zdrowia (NFZ)
• obejmuje świadczenia opieki zdrowotnej, m.in.: wizyty lekarskie, zabiegi i pobyt w szpitalu, refundację recept i niektórych środków leczniczych
• obowiązkowe ubezpieczenie zdrowotne przysługuje m.in.:
  • osobom zatrudnionym na umowę o pracę lub zlecenie
  • osobom prowadzącym działalność gospodarczą
  • rolnikom
  • bezrobotnym zarejestrowanym w Urzędzie Pracy
  • osobom pobierającym zasiłek stały z pomocy społecznej
  • żołnierzom, policjantom, funkcjonariuszom ABW i innym
  • posłom, senatorom, sędziom
  • emerytom i rencistom
  • uczniom i studentom
  • osobom na urlopie wychowawczym
  • składka na ubezpieczenie zdrowotne w 2022 r. dla większości osób wynosi 9% podstawy wymiaru; Polski Ład zlikwidował także możliwość odliczania składki zdrowotnej od podatku
	• składka dla osób, które nie mają obowiązkowego ubezpieczenia zdrowotnego, a mieszkają w Polsce
	• w celu ubezpieczenia należy złożyć pisemny wniosek do Narodowego Funduszu Zdrowia (NFZ)
		• zawierane z prywatną firmą ubezpieczeniową
		• jego cena waha się w zależności od wybranej firmy i abonamentu
		• zapewnia dostęp do prywatnej służby zdrowia

Obowiązkowe ubezpieczenie zdrowotne obejmuje także niektórych członków rodziny ubezpieczonego (np. dzieci, małżonków, wnuków, dziadków) pod warunkiem, że nie posiadają oni takiego ubezpieczenia i zostaną zgłoszeni przez ubezpieczonego.

2. Zarządzanie

- Ministerstwo Zdrowia, którego zadaniem jest wytyczanie kierunków polityki zdrowotnej kraju; posiada ono również uprawnienia kontrolne,
- Narodowy Fundusz Zdrowia (NFZ), czyli instytucja ubezpieczenia zdrowotnego, pełniąca funkcję płatnika i koordynatora funkcjonowania ochrony zdrowia (np. analiza kosztów, zawieranie umów ze świadczeniodawcami, nadzorowanie realizacji),
- organy kontroli i nadzoru: Państwowa Inspekcja Sanitarna (tzw. sanepid), Państwowa Inspekcja Farmaceutyczna, Rzecznik Praw Pacjenta,
- wojewodowie i działające przy nich wojewódzkie centra zdrowia publicznego oraz konsultanci wojewódzcy w poszczególnych specjalnościach medycznych,
- jednostki samorządu terytorialnego w ramach wypełniania zadań własnych.

3. Świadczenia

Opieka

I podstawowa	II specjalistyczna (ambulatoryjna)	III szpitalna
• świadczenia zdrowotne, profilaktyczne, diagnostyczne, lecznicze, rehabilitacyjne oraz pielęgnacyjne z zakresu medycyny ogólnej, rodzinnej, chorób wewnętrznych i pediatrii; udzielane w ramach ambulatoryjnej opieki zdrowotnej • lekarz POZ planuje i realizuje opiekę lekarską nad ubezpieczonym oraz koordynuje udzielanie świadczeń przez współpracujący z nim personel medyczny	• porada specjalistyczna to wydanie przez lekarza specjalistę opinii o stanie zdrowia pacjenta oraz wskazanie dalszego toku leczenia na podstawie wykonanych badań diagnostycznych • ambulatoryjne świadczenia specjalistyczne obejmują ponadto: zlecanie zaopatrzenia w wyroby medyczne, kierowanie na inne konsultacje specjalistyczne, leczenie szpitalne, leczenie uzdrowiskowe lub rehabilitację leczniczą, niezbędną edukację i promocję zachowań prozdrowotnych, wykonywanie badań profilaktycznych (cytologia) oraz wydanie karty diagnostyki i leczenia onkologicznego • realizacja wizyty u specjalisty (kontynuacja leczenia) odbywa się zawsze na podstawie skierowania od lekarza POZ	• pacjent ma prawo wyboru szpitala mającego umowę z NFZ w danym zakresie na terenie całej Polski; skierowanie na leczenie szpitalne może być wystawione przez każdego lekarza lub felczera; skierowanie do szpitala może być wystawione również przez lekarza, który nie jest lekarzem ubezpieczenia zdrowotnego; w określonych przypadkach do szpitala można zgłosić się bez skierowania (np. sytuacja zagrożenia życia) • hospitalizacja może obejmować długotrwały lub jednodniowy pobyt, natychmiastowy lub zaplanowany

Na podstawie: http://www.nfz-warszawa.pl (dostęp: 12.02.2022).

9.11. Polityka kulturalna w Rzeczypospolitej Polskiej

Polityka kulturalna państwa – działania władz w zakresie sztuki i kultury, promujące różnorodność i dostępność kultury.

Cele polityki kulturalnej:

- zachowanie tożsamości kulturowej narodu,
- zachowanie duchowego i materialnego dorobku (dziedzictwo kulturowe),
- zapewnienie równego dostępu do kultury,
- promocja twórczości (zarówno na rynku wewnętrznym, jak i zewnętrznym),
- zróżnicowanie oferty kulturalnej,
- dbałość o wysoką jakość dóbr i usług,
- edukacja kulturalna,
- stworzenie systemu finansowania i wsparcia.

Polska polityka kulturalna

Konstytucja RP z 2.04.1997 r.

Art. 6.

1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

Zmiany w polityce kulturalnej państwa polskiego po 1989 r. to m.in.:
– decentralizacja uprawnień administracji publicznej,
– prywatyzacja większości ośrodków kultury (np. kina, muzea, wydawnictwa),
– zniesienie cenzury,
– zmiany legislacyjne.

Działania władz zgodnie z zasadą decentralizacji

Władze centralne (minister właściwy ds. kultury oraz minister spraw zagranicznych)	Władze samorządowe (na poziomie gminy, powiatu, województwa)
Na przykład: • wspieranie i popularyzacja działalności kulturalnej, • nadzór nad instytucjami z obszaru teatru, muzyki, plastyki i filmu, • promocja polskiej kultury, • promocja, ochrona i odzyskiwanie polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, • pomoc prowadzącym działalność kulturową instytucjom polonijnym i emigracyjnym, • nadzór nad publicznym szkolnictwem artystycznym, • nadzór nad przestrzeganiem przepisów prawa autorskiego, medialnego i filmowego, • nadzór nad ochroną zabytków.	Samorządy samodzielnie kształtują i finansują zadania własne z zakresu kultury. Przeznaczają na to swoje środki własne oraz dotacje celowe z budżetu państwa (mecenat państwa, zasada subsydiarności).

Wybrane narodowe instytucje kultury w Polsce:
– Instytut Adama Mickiewicza
– Instytut Książki
– Narodowy Instytut Fryderyka Chopina
– Międzynarodowe Centrum Kultury Kraków
– Polski Instytut Sztuki Filmowej
– Instytut Teatralny
– Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny
– Narodowe Centrum Kultury
– Narodowy Instytut Dziedzictwa
– Instytut Muzyki i Tańca
– Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów
– Polskie Wydawnictwo Muzyczne

9.12. Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej

Społeczeństwo informacyjne – społeczeństwo korzystające z rozwiązań technicznych (głównie środków komunikacji i komputera) w celu wytwarzania, pobierania, wykorzystywania i przechowywania informacji. O rozwoju tego typu społeczeństwa można mówić, gdy większa część PKB pochodzi z sektora informacyjnego. Termin powstał w Japonii w latach sześćdziesiątych XX w., tam też opracowano pierwszy plan wdrażania społeczeństwa informacyjnego. Do Europy dotarł w latach siedemdziesiątych XX w. Na przełomie XX i XXI w. informację zaliczono do zasobów (obok np. pracy czy ziemi), podkreślając jej rolę dla funkcjonowania gospodarki. Czasem jest określane mianem „społeczeństwa ryzyka" (ze względu np. na szum informacyjny, bańkę informacyjną, fałszywe przekazy, wzrost nierówności, duży dostęp do informacji o członkach społeczeństwa, oszustwa internetowe, manipulowanie informacjami).

Cechy społeczeństwa informacyjnego:
– wysoki rozwój technologii teleinformatycznych,
– znaczenie informacji jako towaru, który można kupić bądź sprzedać,
– znaczenie informacji dla jednostki i państwa,

– sprawne komunikowanie się na odległość,
– wysoko rozwinięty sektor usług, głównie nowoczesnych, np. bankowość, telekomunikacja,
– wysoki poziom skolaryzacji (odsetek osób uczących się),
– wysoki poziom alfabetyzmu funkcjonalnego (posługiwanie się informacją w analizowaniu, argumentowaniu i interpretowaniu problemów),
– wysoki poziom analfabetyzmu funkcjonalnego (brak umiejętności korzystania z wiedzy, np. nieumiejętność czytania ze zrozumieniem),
– wysoki stopień rozwoju społeczeństwa otwartego,
– duża ruchliwość społeczna.

Elementy koniecznie do rozwoju społeczeństwa informacyjnego

ekonomiczny	technologiczny	kulturowy	społeczny
wytwarzanie technik informacyjnych i informacji oraz ich dystrybucja	umożliwianie dostępu do urządzeń przetwarzających, gromadzących, udostępniających i przechowujących informacje	sprzyjanie akceptacji informacji jako towaru oraz dobra strategicznego dzięki wysoko rozwiniętej kulturze informatycznej	zapewnienie korzystania z informacji przez wysokie wykształcenie pod względem technologii informatycznych

Polska strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego

Cele i oczekiwane rezultaty rozwoju społeczeństwa informacyjnego zostały zamieszczone w Strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju (SOR).

Obejmują one działania na rzecz wzmocnienia

1) cyfrowego rozwoju kraju:
– **rozwój nowoczesnej sieci cyfrowej**, co ma być zapewnione przez **Narodowy Plan Szerokopasmowy** – zapewnienie wszystkim obywatelom dostępu do infrastruktury szerokopasmowej, umożliwiającej dostęp do szybkiego internetu, wpływającej na rozwój społeczeństwa cyfrowego, rozwój nowoczesnej edukacji, rozwój badań i innowacji, tworzenie jednolitego rynku cyfrowego, bezpieczny i szybki dostęp do elektronicznych usług publicznych oraz sprawną komunikację między instytucjami publicznymi, obywatelami i biznesem;
– **bezpieczeństwo danych** dzięki **Zintegrowanemu Systemowi Zarządzania Bieżącego Bezpieczeństwem Cyberprzestrzeni RP** – jego celem jest objęcie monitoringiem i korelacją zdarzeń kluczowych usług informatycznych zapewniających bezpieczeństwo funkcjonowania państwa, obywateli i podmiotów gospodarczych. Projekt ma na celu dostarczenie rozwiązań, które umożliwią dostęp do bieżącej informacji o stanie bezpieczeństwa teleinformatycznego niezbędnego do oceny sytuacji i stanu bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni w Polsce oraz koordynacji reagowania na incydenty komputerowe na poziomie krajowym.
– **budowa społeczeństwa informacyjnego, co pomogą zrealizować 3 programy:**
  • **Kompetencje w społeczeństwie informacyjnym** – realizacja działań na rzecz włączenia obywateli w kreowanie społeczeństwa informacyjnego przez ograniczenie zjawiska wykluczenia cyfrowego oraz umiejętności cyfrowych na każdym poziomie;
  • **Otwarte Dane Publiczne** – program mający na celu poprawę jakości i zwiększenie liczby danych dostępnych na portalu danepubliczne.gov.pl.
  • **Ogólnopolska Sieć Edukacyjna** – stworzenie sieci łączącej wszystkie szkoły w Polsce, która zapewni dostęp do internetu, usług i treści edukacyjnych oraz bezpieczeństwo sieci.

Na podstawie: *Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju*, s. 298–300, https://www.gov.pl/web/ fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju (dostęp: 11.02.2022).

2) cyfrowego państwa usługowego:
– budowa i rozwój e-administracji
  • **Program Zintegrowanej Informatyzacji Państwa** – stworzenie spójnego, logicznego i sprawnego systemu informacyjnego państwa, zapewniającego przejrzystość funkcjonowania administracji i dostarczającego na poziomie wewnątrzkrajowym i europejskim usługi kluczowe dla obywateli i przedsiębiorców; komponenty programu:
    – rozbudowa **Systemu Rejestrów Państwowych**,
    – budowa **eID** – system identyfikacji i uwierzytelniania obywateli,
    – wprowadzenie **EZD** – jednolitego systemu elektronicznego zarządzania dokumentacją w administracji rządowej,

– zapewnienie **Wspólnej Infrastruktury Państwa** w zakresie informatyzacji,
– utworzenie **Portalu Rzeczypospolitej Polskiej** – jednolitej bramy informacyjno-usługowej administracji, umożliwiającej dostęp do informacji o działaniach administracji i rejestrów państwowych oraz możliwość korzystania z pełnej oferty usług publicznych,
– koncepcja **Głównego Informatyka Kraju** – centralizacja infrastruktury teleinformatycznej oraz integracja zasobów i systemów teleinformatycznych państwa; celem jest obniżenie kosztów wytwarzania oraz utrzymania systemów IT.

- **E-usługi w obszarze wymiaru sprawiedliwości i sądownictwa** – celem projektu jest zastąpienie tradycyjnej (papierowej) formy utrwalania przebiegu postępowania sądowego zapisem cyfrowym (audio-wideo) oraz umożliwienie świadczenia e-usług wymiaru sprawiedliwości: m.in. udostępnianie protokołu elektronicznego, przeprowadzanie rozprawy odmiejscowionej oraz automatyczna transkrypcja ustnych orzeczeń.
- **Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej** – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Na podstawie: *Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju*, s. 243–244, https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju (dostęp: 11.02.2022).

9.13. Nauka i innowacje w Rzeczypospolitej Polskiej

Polityka naukowa – działalność państwa mająca na celu stymulowanie rozwoju nauki w celu zwiększenia rozwoju gospodarczego i społecznego państwa.

Nauka w Rzeczypospolitej Polskiej

Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych

Art. 4a. Ilekroć w ustawie jest mowa o:
26) działalności badawczo-rozwojowej – oznacza to działalność twórczą obejmującą badania naukowe lub prace rozwojowe, podejmowaną w sposób systematyczny w celu zwiększenia zasobów wiedzy oraz wykorzystania zasobów wiedzy do tworzenia nowych zastosowań.

Działalność badawczo-rozwojowa (działalność B+R)

Badania naukowe			Prace rozwojowe
podstawowe	**stosowane**	**przemysłowe**	
• prace badawcze, eksperymentalne lub teoretyczne • nastawione na zdobywanie nowej wiedzy, a nie na zastosowanie komercyjne	• prace badawcze w celu zdobycia nowej wiedzy • nastawione na zastosowanie w praktyce	• prace badawcze w celu zdobycia nowej wiedzy i umiejętności • nastawione na opracowanie nowych produktów, procesów, usług, ulepszeń	• nabywanie, łączenie, kształtowanie i wykorzystanie wiedzy i umiejętności z dziedziny nauki • nastawione na planowanie produkcji, tworzenie, projektowanie, zmienianie, ulepszanie produktów, procesów, usług • odbywa się przez opracowywanie prototypów oraz projektów pilotażowych

Zadania i priorytety określone według projektu Polityki Naukowej Państwa z 2020 r.:
– określenie i promocja roli nauki i szkolnictwa wyższego w państwie, co przyczyni się do podniesienia ich prestiżu i zwiększenia zaufania społecznego do wyników badań naukowych i naukowców,
– wzmocnienie i zapewnienie rozwoju systemu nauki i szkolnictwa wyższego zgodnie z podstawowymi wartościami i zasadami oraz aktualnymi trendami i wyzwaniami,
– umożliwienie optymalnego wykorzystania potencjału polskiej nauki i szkolnictwa wyższego poprzez:
  • wskazanie priorytetów działań,
  • optymalizację finansowania,
  • stałe podnoszenie jakości kształcenia i prowadzenia badań naukowych,

- ułatwienie rozwoju i zwiększenie atrakcyjności kariery w sektorze,
- ułatwienie cyrkulacji utalentowanych naukowców w sposób korzystny dla polskiej nauki i gospodarki,
- zapewnienie spójności działań podmiotów zaangażowanych w jej realizację, poprawę wizerunku polskiej nauki w świecie i wzmocnienie jej międzynarodowego oddziaływania.

Źródło: Polityka Naukowa Państwa, https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/projekt-polityki-naukowej-panstwa (dostęp: 11.02.2022).

Polskie instytucje polityki naukowej:
– Narodowe Centrum Nauki,
– Narodowe Centrum Badań i Rozwoju,
– Polska Akademia Nauk,
– Komitet Polityki Naukowej,
– Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej.

Polityka innowacyjna – działalność organów władz publicznych w celu wprowadzania wyników badań naukowych, wynalazków i usprawnień do praktyki gospodarczej.

RELACJE POMIĘDZY PODMIOTAMI UCZESTNICZĄCYMI W PROCESIE INNOWACYJNOŚCI

Środowisko przemysłowe	→	Środowisko rządowe	→	Środowisko naukowe
– zgłasza popyt na nowe metody naukowo-techniczne – zapewnia podaż innowacji innym konsumentom		– tworzy regulacje prawne, np. ochrona własności intelektualnej – wspiera rozwój szkolnictwa wyższego oraz tworzy jednostki badawczo-rozwojowe – stymuluje współpracę między środowiskami naukowymi a przedsiębiorstwami – wspomaga finansowo, np. przez dotacje, granty, pożyczki		– prowadzi badania naukowo-techniczne – oferuje innowacyjne rozwiązania

Podział innowacji ze względu na:

– obiekt
- produktowe – produkt do tej pory nieznany lub produkt znacznie zmodernizowany;
- technologiczne – modyfikacja czynników i właściwości procesów wytwórczych;
- organizacyjne – nowe lub unowocześnione systemy organizacyjne;
- społeczne – zmiany w zakresie technik motywacyjnych;
- marketingowe – udoskonalenie systemów marketingowych.

– skalę zmian
- wielkie (przełomowe) – powstają w wyniku długotrwałych prac badawczo-rozwojowych. Dotyczą zmian strategicznych, mogą wpłynąć na cały sektor gospodarki;
- średnie (przyrostowe) – dotyczą reorganizacji przedsiębiorstwa spowodowanej przez unowocześnienie produktu lub technologii;
- drobne (przyrostowe) – ulepszenie produktu, technologii lub procesów, które wpływa na bieżącą działalność przedsiębiorstwa.

– stopień oryginalności zmian
- kreatywne – powstają w wyniku prac naukowo-badawczych, dotyczą nowych produktów lub procesów, wpływają na rozwój gospodarki;
- imitujące – wzorowane na wcześniej powstałych produktach i procesach;
- pozorne – w rzeczywistości nie są to innowacje; są to jedynie drobne zmiany oferujące rzekome nowości.

– stopień złożoności zmian
- wiązane – zmiana jednej gałęzi gospodarki wpływa na kształtowanie się innej;
- izolowane – dana innowacja nie pociąga za sobą zmian w innych sektorach.

– sposób finansowania
- inwestycyjne – dotowane z funduszy inwestycyjnych;
- bezinwestycyjne – wydatki organizacyjne uwzględniają koszty, jakie pociąga za sobą wprowadzenie innowacji.

– stosunek do środowiska przyrodniczego
  • proekologiczne – dotyczą działalności nastawionej na rozwój ekologii;
  • obojętne – nie mają wpływu na otoczenie przyrodnicze;
  • naruszające równowagę ekologiczną – wpływają negatywnie na środowisko naturalne.
– uczestników procesu innowacji
  • sprzężone – zespół prowadzący badania złożony jest z naukowców reprezentujących różne gałęzi gospodarki;
  • niesprzężone – realizowane przez niewielką grupę osób.

Źródło: L. Białoń, *Zarządzanie działalnością innowacyjną*, Warszawa 2010, s. 21–22.

Innowacje w Rzeczypospolitej Polskiej

Cechy polskiej polityki innowacyjnej:
– ewolucja od modelu centralnego w kierunku modelu nowego zarządzania, opartego na wprowadzeniu ekonomicznych mechanizmów kontroli wydatków publicznych, realizacji przez sektor publiczny nowych funkcji oraz rozwoju innowacji na szczeblu lokalnym (np. działanie Regionalnych Systemów Innowacji, w ramach których współpracują władze wojewódzkie i samorządowe, agencje rozwoju regionalnego, wyższe uczelnie, ośrodki innowacji i przedsiębiorczości, instytuty badawczo-rozwojowe, stowarzyszenia twórcze i zawodowe, firmy konsultingowe, ośrodki doradztwa, instytucje finansowe, firmy produkcyjne i usługowe oraz ich zaplecze badawczo-rozwojowe),
– próba zwiększenia tempa rozwoju innowacyjności, ponieważ odbiega on negatywnie od średniej unijnej (np. tworzenie parków naukowo-technologicznych, inaczej określanych jako parki badawcze, naukowo-badawcze, technologiczne),
– próba propagowania postaw proinnowacyjnych wśród przedsiębiorców oraz współpracy środowisk biznesu z ośrodkami nauki (np. działalność Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, Narodowego Centrum Badań i Rozwoju),
– finansowe i prawne wspieranie innowacyjności, np. w ramach korzystania z funduszy unijnych, takich jak POIR (Program Operacyjny Inteligentny Rozwój) czy FENG (Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki),
– próba zmiany charakteru polskich innowacji – z odtworzeniowego (importującego) na bardziej samodzielny i twórczy (eksportujący).

9.14. Bezpieczeństwo wewnętrzne w Rzeczypospolitej Polskiej

Bezpieczeństwo – teoria i praktyka zapewniania możliwości przetrwania (egzystencji) i realizacji własnych interesów przez dany podmiot, w szczególności przez wykorzystywanie szans (okoliczności sprzyjających), podejmowanie wyzwań, redukowanie ryzyka oraz przeciwdziałanie (zapobieganie i przeciwstawianie się) wszelkiego rodzaju zagrożeniom dla podmiotu i jego interesów.

Bezpieczeństwo narodowe (bezpieczeństwo państwa) – to taki rodzaj bezpieczeństwa, którego podmiotem jest naród zorganizowany w państwo.

Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa (bezpieczeństwo krajowe) – transsektorowy obszar bezpieczeństwa, którego treść (cele, warunki, sposoby i środki) odnosi się do środowiska wewnętrznego państwa (środowiska krajowego).

Bezpieczeństwo zewnętrzne państwa – transsektorowy obszar bezpieczeństwa, którego treść (cele, warunki, sposoby i środki) odnosi się do środowiska zewnętrznego państwa (środowiska międzynarodowego).

Bezpieczeństwo zintegrowane (kompleksowe, całościowe) – bezpieczeństwo, w którym występują (naturalne i celowo ustanowione) sprzężenia i interakcje między różnymi jego podmiotami i ich elementami, ogniwami oraz rodzajami, dziedzinami, sektorami, działami, obszarami itd., integrujące go w wewnętrznie spójną całość i dzięki efektowi synergiczności zapewniające jego większą skuteczność.

Źródło: https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,minislownik-bbn-propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html (dostęp: 12.02.2022).

Rodzaje, dziedziny, sektory, działy i obszary bezpieczeństwa:
– **ze względu na podmiot:** indywidualne (personalne), grupowe, narodowe (w tym państwowe i terytorialne: wojewódzkie, powiatowe, gminne), międzynarodowe (regionalne i globalne), w tym międzypaństwowe (sojusznicze, koalicyjne) i transnarodowe;

– **ze względu na przedmiot:** możemy wyróżnić tyle rodzajów, dziedzin, sektorów działów, obszarów itd., ile jest możliwych sfer aktywności danego podmiotu.

SYSTEM ZINTEGROWANEGO BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA, CZYLI BEZPIECZEŃSTWO NARODOWE

W ramach zintegrowanego bezpieczeństwa narodowego (bezpieczeństwa państwa) można wyróżnić dwa konstytucyjne obszary:
– bezpieczeństwo zewnętrzne,
– bezpieczeństwo wewnętrzne.

→ W każdym z tych obszarów wyróżniamy podstawowe dziedziny:
– obronność (obrona narodowa, czyli bezpieczeństwo militarne),
– ochrona (bezpieczeństwo cywilne, niemilitarne),
– bezpieczeństwo społeczne,
– bezpieczeństwo gospodarcze.

→ Z kolei w ramach tych dziedzin wyodrębniamy (zgodnie z przyjętą strukturą działalności państwowej) sektory bezpieczeństwa narodowego, np.:
– dyplomacja na rzecz bezpieczeństwa,
– wojskowość,
– wywiad i kontrwywiad,
– bezpieczeństwo publiczne,
– ratownictwo,
– bezpieczeństwo społeczne (w tym np. ochrona dziedzictwa, edukacja na rzecz bezpieczeństwa, media w systemie bezpieczeństwa),
– bezpieczeństwo gospodarcze (w tym np. energetyczne, finansowe, infrastrukturalne).

Z istoty bezpieczeństwa zintegrowanego wynika także występowanie transsektorowych/transdziałowych obszarów bezpieczeństwa, np. cyberbezpieczeństwo, bezpieczeństwo informacyjne państwa.

Na podstawie: https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,minislownik-bbn-propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html (dostęp: 12.02.2022).

Formy zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa:
– potencjalne (np. zagrożenie wojenne) i realne (np. działania zbrojne),
– zewnętrzne (np. atak militarny) i wewnętrzne (np. terroryzm wewnętrzny obcego pochodzenia),
– militarne (np. wojna) i niemilitarne (np. walka informacyjna),
– kryzysowe (np. niepokoje społeczne) i wojenne (np. agresja zbrojna),
– intencjonalne (np. wojna hybrydowa) i przypadkowe (np. awaria nuklearna).

Polskie bezpieczeństwo narodowe według Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020

Cele w zakresie bezpieczeństwa

Interesy narodowe w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego obejmują:
1. Strzeżenie niepodległości, nienaruszalności terytorialnej, suwerenności oraz zapewnienie bezpieczeństwa państwa i obywateli.
2. Kształtowanie porządku międzynarodowego, opartego na solidarnej współpracy i poszanowaniu prawa międzynarodowego, dającego gwarancje bezpiecznego rozwoju Polski.
3. Umacnianie tożsamości narodowej i strzeżenie dziedzictwa narodowego.
4. Zapewnienie warunków do trwałego i zrównoważonego rozwoju społecznego i gospodarczego oraz ochronę środowiska naturalnego.

Źródło: *Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020*, s. 11, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf (dostęp: 12.02.2022).

Środowisko bezpieczeństwa – wszelkie, zewnętrzne i wewnętrzne [...], militarne i niemilitarne [...], potencjalne i realne [...], intencjonalne [...] i losowe [...] warunki realizacji interesów przez podmiot bezpieczeństwa poprzez wykorzystanie pojawiających się szans, podejmowanie wyzwań, ograniczanie ryzyka własnego działania podmiotu bezpieczeństwa oraz przeciwdziałanie zagrożeniom.

Źródło: *Vademecum bezpieczeństwa*, red. O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć, s. 641, http://link.operon.pl/d1 (dostęp: 12.02.2022).

Środowisko bezpieczeństwa Polski według Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020:
– neoimperialna polityka władz Federacji Rosyjskiej,

– ryzyko osłabienia spójności stanowiska i działań państw członkowskich Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej,
– konflikty regionalne i wewnętrzne w południowym sąsiedztwie Europy,
– strategiczna rywalizacja między Stanami Zjednoczonymi Ameryki, Chińską Republiką Ludową oraz Federacją Rosyjską,
– szerokie spektrum form konfliktów zbrojnych (w tym wojna hybrydowa),
– podważanie traktatów i porozumień rozbrojeniowych, proliferacja broni masowego rażenia oraz zagrożenie terroryzmem i przestępczością zorganizowaną,
– rozwój nowych technologii (np. bezzałogowe i autonomiczne systemy, zautomatyzowane i zrobotyzowane platformy uzbrojenia wykorzystujące sztuczną inteligencję, systemy broni precyzyjnego rażenia, wzrost prawdopodobieństwa użycia broni jądrowej),
– postęp w dziedzinie technologii cyfrowych (np. cyberprzestrzeń oraz przestrzeń informacyjna),
– niepewność sytuacji energetycznej,
– postęp w dziedzinie technologii finansowych,
– brak zastępowalności pokoleń,
– zagrożenia dla zdrowia,
– postępujące zmiany klimatu,
– postępująca globalizacja.

Filary bezpieczeństwa Polski według Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020

I Bezpieczeństwo państwa i obywateli

Cel główny
Strzeżenie niepodległości, nienaruszalności terytorialnej, suwerenności oraz zapewnienie bezpieczeństwa państwa i obywateli.

Cele strategiczne:
– zintegrowanie zarządzania bezpieczeństwem narodowym, w tym kierowania obroną państwa oraz budowanie zdolności adaptacyjnych,
– podniesienie odporności państwa na zagrożenia przez tworzenie systemu obrony powszechnej, opartego na wysiłku całego narodu, oraz budowanie zrozumienia dla rozwoju odporności i zdolności obronnych Rzeczypospolitej Polskiej,
– wzmocnienie zdolności operacyjnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do odstraszania i obrony przed zagrożeniami bezpieczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem podniesienia poziomu mobilności i modernizacji technicznej,
– podniesienie poziomu odporności na cyberzagrożenia i zwiększenie poziomu ochrony informacji w sektorze publicznym, militarnym, prywatnym oraz promowanie wiedzy i dobrych praktyk umożliwiających obywatelom lepszą ochronę ich informacji,
– zapewnienie bezpiecznego funkcjonowania państwa i obywateli w przestrzeni informacyjnej.

II Polska w systemie bezpieczeństwa narodowego

Cel główny
Kształtowanie porządku międzynarodowego, opartego na solidarnej współpracy i poszanowaniu prawa międzynarodowego, dającego gwarancje bezpiecznego rozwoju Polski.

Cele strategiczne:
– wzmocnienie zdolności Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej do zapewniania bezpieczeństwa Polski oraz całego obszaru euroatlantyckiego,
– rozwinięcie współpracy w formule bilateralnej, regionalnej oraz w wymiarze globalnym na rzecz wzmocnienia pozycji Polski jako istotnego elementu systemu bezpieczeństwa międzynarodowego.

III Tożsamość i dziedzictwo narodowe

Cel główny
Umacnianie tożsamości narodowej oraz strzeżenie dziedzictwa narodowego.

Cele strategiczne:
– wzmocnienie tożsamości narodowej, zakorzenionej w chrześcijańskim dziedzictwie i uniwersalnych wartościach,
– wzmacnianie pozytywnego wizerunku Rzeczypospolitej Polskiej oraz jej atrakcyjności kulturowej i gospodarczej.

IV Rozwój społeczny i gospodarczy oraz ochrona środowiska

Cel główny
Zapewnienie warunków do trwałego i zrównoważonego rozwoju społecznego i gospodarczego oraz ochrona środowiska naturalnego.

Cele strategiczne
– poprawa warunków do ochrony i rozwoju rodziny; zwiększanie poziomu bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli,
– skoordynowanie polityki migracyjnej z polityką gospodarczą, społeczną i polityką bezpieczeństwa,
– wzmocnienie bezpieczeństwa ekonomicznego, w tym finansowego,
– zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego państwa, opartego na tradycyjnych źródłach energii, przez tworzenie warunków do rozwoju ich alternatyw,
– zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego państwa,
– zagospodarowanie kapitału ludzkiego oraz potencjału naukowego i technologicznego do rozwoju gospodarczego kraju.

Zadania instytucji ze sfery bezpieczeństwa wewnętrznego w Rzeczypospolitej Polskiej

1. Podsystem kierowania

Prezydent RP, np.:
– reprezentuje państwo w stosunkach zewnętrznych,
– jest zwierzchnikiem Sił Zbrojnych RP (w okresie pokoju pośrednictwo Ministra Obrony Narodowej, w okresie wojny dowodzenie Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych),
– zarządza powszechną lub częściową mobilizację na wniosek premiera,
– wprowadza stan wojenny lub wyjątkowy na wniosek premiera,
– decyduje o stanie wojny, jeśli Sejm RP nie może zebrać się na posiedzeniu,
– wykonuje swoje zadania za pomocą Biura Bezpieczeństwa Narodowego,
– jego organem doradczym jest Rada Bezpieczeństwa Narodowego;

Rada Ministrów, np.:
– sprawuje kierownictwo nad działaniami w dziedzinie obronności państwa,
– opracowuje projekty strategii,
– wprowadza stan klęski żywiołowej;

Sejm RP, np.:
– decyduje o wprowadzeniu stanu wojny i zawarciu pokoju,
– może uchylić rozporządzenie dotyczące stanu wojennego lub stanu wyjątkowego,
– decyduje o przedłużeniu stanu wyjątkowego lub stanu klęski żywiołowej.

2. Podsystemy wykonawcze
– operacyjne (obronny i ochronny)
  • Siły Zbrojne RP – służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic, składają się z: Sił Powietrznych, Marynarki Wojennej, Wojsk Lądowych, Wojsk Specjalnych, Wojsk Obrony Terytorialnej, wyspecjalizowaną służbą Sił Zbrojnych jest Żandarmeria Wojskowa.
  • Straż Graniczna – służy do ochrony granicy państwowej, kontroli ruchu granicznego, zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji.
  • Służba Ochrony Państwa – służy do zapewnienia bezpieczeństwa osobom pełniącym ważne funkcje w państwie.
  • Centralne Biuro Antykorupcyjne – służba specjalna właściwa do zwalczania korupcji i działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa.
  • Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego – służba specjalna właściwa do sprawowania ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i jego porządku konstytucyjnego.
  • Agencja Wywiadu – służba specjalna właściwa do sprawowania bezpieczeństwa zewnętrznego państwa i nienaruszalności terytorium RP.
  • Służba Wywiadu Wojskowego – wojskowa służba specjalna w sprawach ochrony przed zagrożeniami zewnętrznymi dla obronności państwa, bezpieczeństwa i zdolności bojowej Sił Zbrojnych oraz innych jednostek organizacyjnych.
  • Służba Kontrwywiadu Wojskowego – wojskowa służba specjalna w sprawach ochrony przed zagrożeniami wewnętrznymi.
  • Policja – służy ochronie ludzi i mienia oraz utrzymywaniu bezpieczeństwa i porządku publicznego.
  • Rządowe Centrum Bezpieczeństwa – służy do zapobiegania kryzysom i minimalizowania ich skutków oraz informowania ludności o zagrożeniach.
– wsparcia (społeczne i gospodarcze)
  • wspomagają podsystemy operacyjne odpowiednimi zdolnościami i zasobami, do których należą np.: Ochotnicza Straż Pożarna, Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe.

9.15. Modele relacji państwo – Kościół

Współczesne modele stosunków między władzą świecką a władzą duchowną

Stopień powiązania władzy świeckiej z władzą duchowną (w kolejności od najniższego do najwyższego)

1. Państwo ateistyczne	2. Państwo świeckie	3. Uprzywilejowanie głównego wyznania	4. Państwo wyznaniowe (teokratyczne)
• oficjalne promowanie ateizmu przez władze • brak tolerancji dla jakiejkolwiek religii • otwarta walka ze wspólnotami religijnymi (represje wobec duchowieństwa i wyznawców) • zakaz wyznawania religii i jej praktykowania	• państwo jest neutralne światopoglądowo • kościoły (religie, wyznania) są równoprawne • władze publiczne w sprawach przekonań religijnych są bezstronne • państwo i kościoły (religie, wyznania) szanują wzajemną niezależność i autonomię	• jeden kościół (religia, wyznanie) ma szczególny status prawny • w przeszłości dyskryminacja innych kościołów (religii, wyznań) • w przeszłości wpływ kościoła (religii, wyznania) na prawodawstwo, media, edukację • (czasami) głowa państwa jest głową kościoła	• prawo religijne jest nadrzędne wobec wszystkich innych praw • prawo religijne reguluje wszystkie aspekty życia publicznego • prawo i instytucje państwowe i religijne są ze sobą połączone • (często) walka z innymi wspólnotami religijnymi (religiami, wyznaniami), represje wobec ich członków
KRL-D, Ch-RL, Kuba, ZSRR	Francja, USA, Niemcy	Anglia, Dania, Grecja, Malta, Argentyna	Iran, Arabia Saudyjska

Przepisy dotyczące relacji państwo – Kościół w Polsce

Najważniejsze relacje pomiędzy państwem a Kościołem w Polsce określają: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz Konkordat z 28 lipca 1993 r. między Stolicą Apostolską i Rzecząpospolitą Polską.

Wybrane zasady w stosunkach państwo – obywatel według Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.:
- gwarancja wolności sumienia i religii przez państwo,
- wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru,
- uzewnętrznianie religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, nauczanie,
- prawa obywateli do posiadania świątyń i innych miejsc kultu,
- zagwarantowanie przez państwo swobody wyrażania przekonań religijnych w życiu publicznym,
- możliwość wychowania i nauczania moralnego i religijnego dzieci zgodnie z przekonaniami rodziców,
- zapewnienie obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych prawa do tworzenia własnych instytucji służących ochronie tożsamości religijnej.

Wybrane zasady w stosunkach między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi według Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.:
- równoprawność kościołów i związków wyznaniowych,
- bezstronność władz publicznych w sprawach przekonań religijnych,
- poszanowanie przez państwo i kościoły oraz związki wyznaniowe wzajemnej autonomii i niezależności,
- współdziałanie państwa z kościołami i związkami wyznaniowymi dla dobra człowieka i dobra wspólnego,
- konkordatowe i ustawowe uregulowanie stosunków między państwem a Kościołem katolickim,
- ustawowe uregulowanie relacji między państwem a innymi kościołami i związkami wyznaniowymi,
- wolność nauczania religii w szkołach przez kościoły i związki wyznaniowe o uregulowanej sytuacji prawnej,
- niezmuszanie obywateli do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w praktykach religijnych,
- niezmuszanie obywateli do ujawnienia swoich przekonań religijnych lub wyznania,
- ograniczenie uzewnętrzniania religii jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.

10

Kontrola władzy

10.1. Polskie tradycje demokratyczne

– przywileje XV w. (czerwiński 1422 r., jedlneńsko-krakowski 1430/33 r., cerekwicko-nieszawski 1454 r.): gwarancje nietykalności majątkowej i osobistej, wymóg zgody szlachty na nowe prawa i podatki
– sejmiki ziemskie i prowincjonalne
– sejm walny 1468 r. w Piotrkowie (trzy stany sejmujące: król, senat, izba poselska)
– konstytucja *Nihil novi* 1505 r.
– akt konfederacji warszawskiej, artykuły henrykowskie, *pacta conventa*, elekcja *viritim* (wolna elekcja) 1573 r.
– demokracja szlachecka – Sejm Wielki („czteroletni") 1788–1792, Konstytucja 3 maja 1791 r.
– „mała" konstytucja 1919 r., konstytucja marcowa 1921 r.
– „polskie miesiące": czerwiec 1956 r., marzec 1968 r., grudzień 1970 r., czerwiec 1976 r., sierpień 1980 r.
– opozycja demokratyczna: Komitet Obrony Robotników, Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Wolne Związki Zawodowe, Ruch Młodej Polski, Konfederacja Polski Niepodległej, NSZZ „Solidarność"
– „Okrągły Stół" 1989 r., „mała" konstytucja 1992 r.

Prace nad Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.

Data	Kto?	Działanie
23 kwietnia 1992 r.	Sejm RP	uchwalenie Ustawy Konstytucyjnej (o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji RP); powołanie Komisji Konstytucyjnej; prawo wnoszenia projektów Konstytucji: Komisja Konstytucyjna, Prezydent RP, co najmniej 56 członków ZN, co najmniej 500 tys. obywateli*
2 kwietnia 1997 r.	Zgromadzenie Narodowe	uchwalenie Konstytucji: „za" – 451 głosów „przeciw" – 40 głosów wstrzymujących się – 6
25 maja 1997 r.	Obywatele	referendum ogólnonarodowe „za" – 52,71% głosów „przeciw" 45,90% głosów frekwencja – 42,86%**
16 lipca 1997 r.	Prezydent RP	podpis i zarządzenie publikacji w Dzienniku Ustaw
17 października 1997 r.		wejście Konstytucji RP w życie

* Wniesiono 8 projektów konstytucji: Prezydenta RP, Komisji Konstytucyjnej, SLD, UD, PSL+UP, KPN, PC, obywatelski (koordynowany przez NSZZ „Solidarność").
** Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1992 r. nie uzależniała ważności referendum od frekwencji.

Referendum ogólnokrajowe z 25 maja 1997 r.

Frekwencja

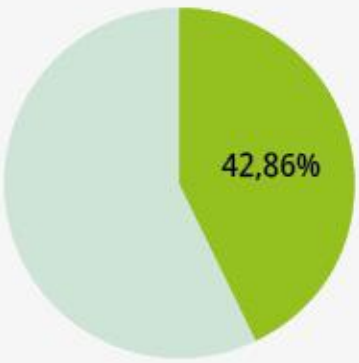

Badanie opinii publicznej z 13–17 czerwca 1997 r.

Czy jesteś za przyjęciem Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej uchwalonej przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r.?

25 maja odbyło się referendum w sprawie nowej Konstytucji. Czy uczestniczył(a) Pan(i) w tym referendum?

Czy głosował(a) Pan(i) za przyjęciem czy też za odrzuceniem Konstytucji uchwalonej przez Zgromadzenie Narodowe?

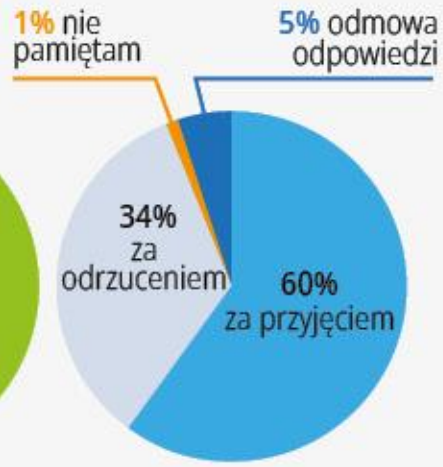

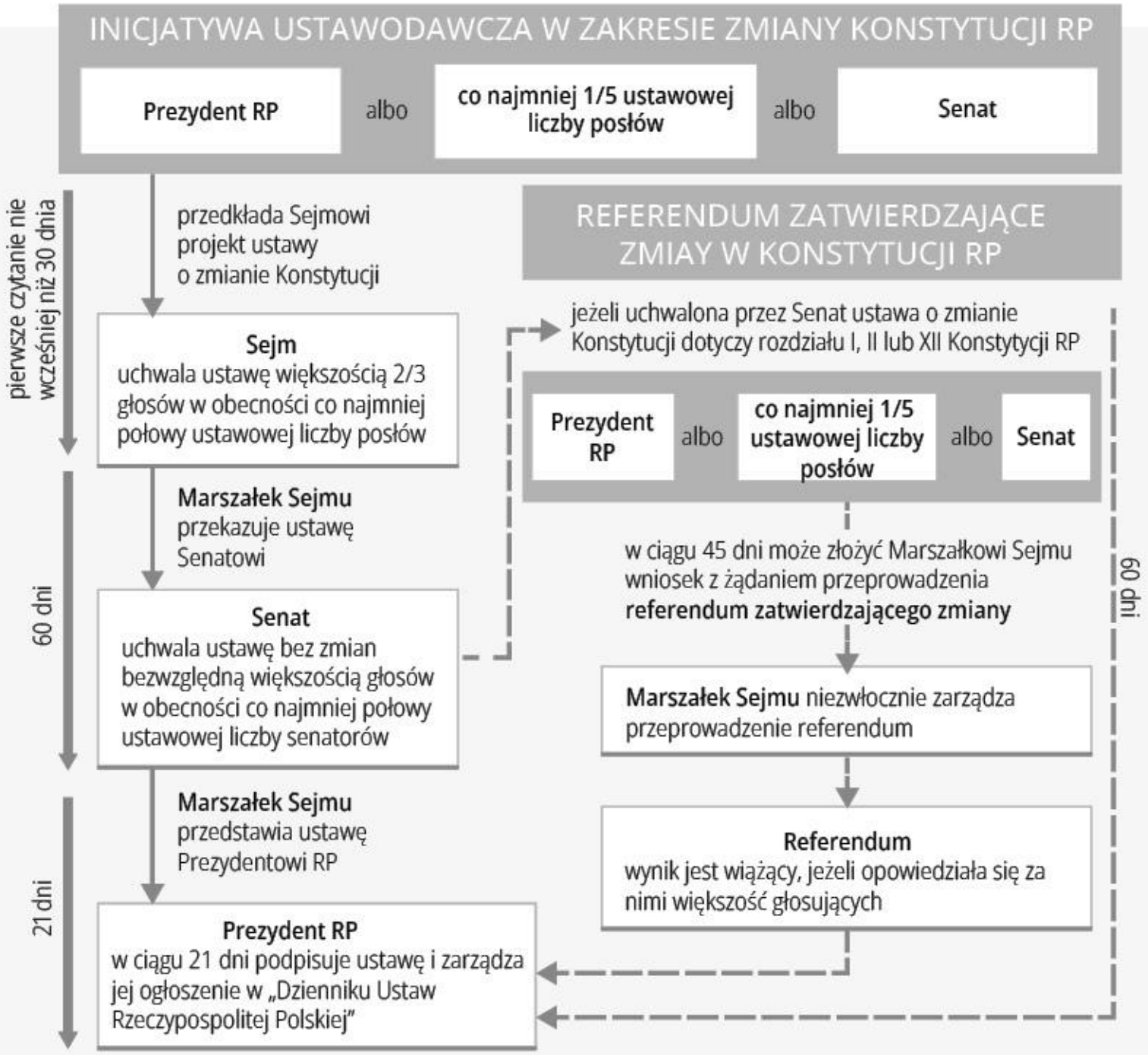

I nowelizacja Konstytucji RP z 2006 r.

Data	Kto?	Działanie	
8 września 2006 r.	Sejm	uchwalenie ustawy o zmianie Konstytucji „za" – 344 głosy „przeciw" – 48 głosów wstrzymujących się – 0	Art. 55. Konstytucji wprowadzenie możliwości ekstradycji obywatela polskiego na wniosek innego państwa lub sądowego organu międzynarodowego w związku z popełnieniem za granicą czynu, który stanowi przestępstwo zarówno za granicą, jak i w Polsce, jeżeli ekstradycję taką dopuszcza ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa wykonująca akt prawa stanowiącego przez instytucję międzynarodową, której Polska jest członkiem; nowelizacja umożliwiła dokonywanie ekstradycji m.in. na podstawie europejskiego nakazu aresztowania.
14września 2006 r.	Senat	uchwalenie ustawy o zmianie Konstytucji: „za" – 81 głosów „przeciw" – 0 głosów wstrzymujących się – 0	
6 listopada 2006 r.	Prezydent RP	podpis i zarządzenie publikacji w Dzienniku Ustaw	
7 listopada 2006 r.		publikacja i wejście w życie nowelizacji	

II nowelizacja Konstytucji RP z 2009 r.

Data	Kto?	Działanie	
7 maja 2009 r.	Sejm	uchwalenie ustawy o zmianie Konstytucji: „za" – 404 głosy „przeciw" – 0 głosów wstrzymujących się – 9	Art. 99. Konstytucji ograniczenie praw wyborczych do Sejmu i Senatu osobom skazanym prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne, ścigane z oskarżenia publicznego.

Data	Kto?	Działanie	
1 lipca 2009 r.	Senat	uchwalenie ustawy o zmianie Konstytucji: „za" – 61 głosów „przeciw" – 3 głosy wstrzymujących się – 16	
9 lipca 2009 r.	Prezydent RP	podpis i zarządzenie publikacji w Dzienniku Ustaw	
21 października 2009 r.		publikacja i wejście w życie nowelizacji	

10.2. Zasady ustrojowe RP

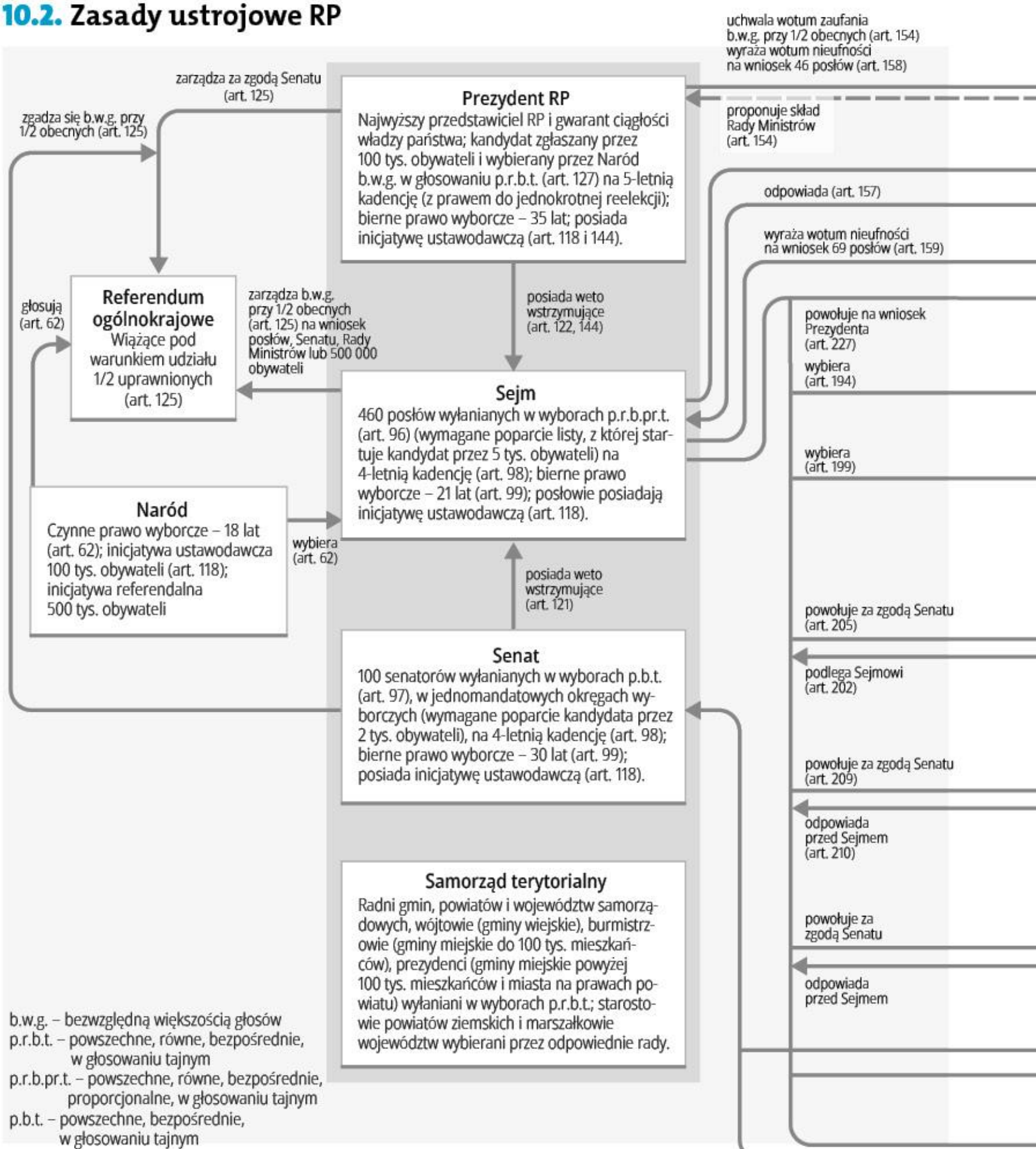

STRUKTURA ORGANÓW PAŃSTWA POLSKIEGO WG KONSTYTUCJI Z 4 KWIETNIA 1997 R.

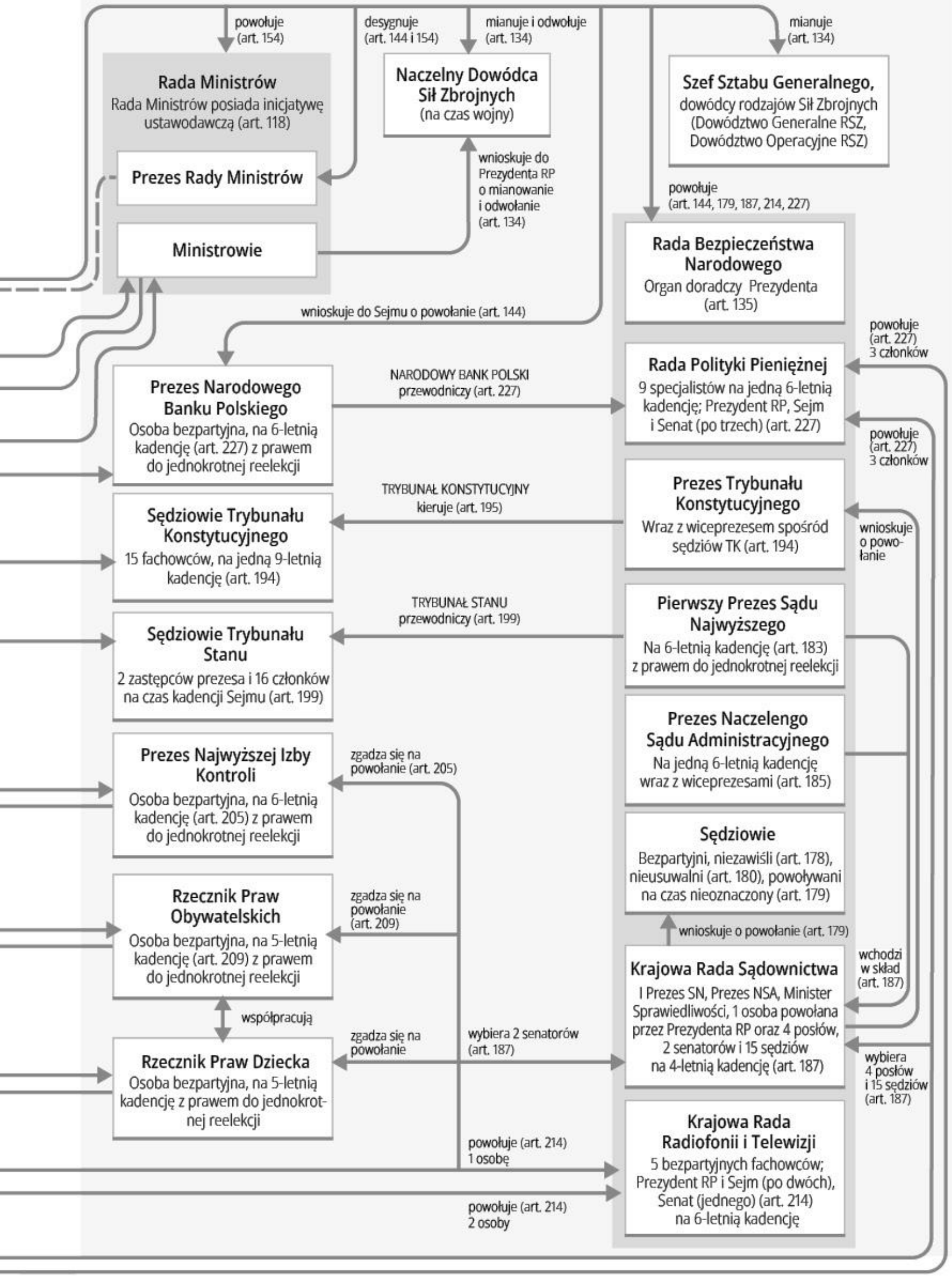

Konstytucyjne zasady ustroju Polski

NAJWAŻNIEJSZE KONSTYTUCYJNE ZASADY USTROJU RP

Demokratycznego państwa prawnego; rządów prawa
Państwo odzwierciedla akceptowany przez obywateli system wartości, urzeczywistnia zasady sprawiedliwości społecznej; organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa.
art. 2 i 7 Konstytucji RP

Społecznej gospodarki rynkowej
Wolność działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych.
art. 20 Konstytucji RP

Podziału władz
Podział i równowaga władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej.
art. 10 Konstytucji RP

Niepodległości i suwerenności
Polska jest odrębnym bytem państwowym, strzegącym swojego terytorium i bezpieczeństwa obywateli.
art. 5 Konstytucji RP

Jednolitości państwa
Na całym terytorium państwa obowiązuje jedna konstytucja, jednolity system prawa, jednolita władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza oraz jednolity podział administracyjny.
art. 3 Konstytucji RP

Republikańskiej formy rządu
Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli – wyklucza jakąkolwiek władzę dziedziczną albo dożywotnią.
Preambuła, art. 1 Konstytucji RP

Pluralizmu politycznego
Wolność tworzenia i działania partii politycznych zrzeszających na zasadach dobrowolności i równości obywateli polskich.
art. 11 Konstytucji RP

Suwerenności (zwierzchnictwa) narodu
Zwierzchnia władza należy do narodu, który sprawuje ją poprzez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio.
art. 4 Konstytucji RP

10.3. Wybory i systemy wyborcze

Sejm i Senat
- wybory do Sejmu i Senatu zarządza Prezydent RP, wyznaczając wybory na dzień wolny od pracy;
- 460 posłów jest wyłanianych w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich, proporcjonalnych (z zastosowaniem formuły d'Hondta) i w głosowaniu tajnym w 41 wielomandatowych okręgach wyborczych (od 7 do 20 posłów z okręgu);
- 100 senatorów jest wyłanianych w wyborach powszechnych, bezpośrednich, nierównych, większościowych i w głosowaniu tajnym w 100 jednomandatowych okręgach wyborczych (z wymogiem uzyskania zwykłej większości głosów);
- Sejm i Senat są wybierane na czteroletnią wspólną kadencję;
- kandydatów na posłów i senatorów mogą zgłaszać partie polityczne oraz wyborcy;
- nie można kandydować równocześnie do Sejmu i Senatu;
- ważność wyborów stwierdza Sąd Najwyższy.

Podział Polski na 41 okręgów wyborczych w wyborach do sejmu w 2019 r.
(liczba mandatów w okręgach)

W 2019 r. w okręgu wyborczym 32 (Sosnowiec) mieszkało ok. 646 tys. obywateli, którzy wybrali 9 posłów.
646 : 9 = 71,8 tys. obywateli/1mandat.

Wybory do Sejmu w Gdańskim Okręgu Wyborczym w 2019 r. (wg formuły d'Hondta)

Liczba mandatów do zdobycia – 12, liczba zarejestrowanych komitetów wyborczych – 5, liczba mieszkańców uprawnionych do głosowania – 832 tys., frekwencja – 64,21%, liczba oddanych ważnych głosów 534 tys.

Komitet wyborczy	Uzyskane głosy (tys.)		Liczba ważnych głosów podzielona przez kolejne liczby naturalne						Uzyskane mandaty	
			1	2	3	4	5	6		
KO	218	41%	218,0	109,0	72,7	54,5	43,6	36,3	6	50%
PiS	170	32%	170,0	85,0	56,7	42,5	34		4	33%
SLD	71	14%	71,0	35,5					1	8%
Konfederacja	38	7%	38,0	19					1	8%
PSL	31	6%	31,0						0	0%

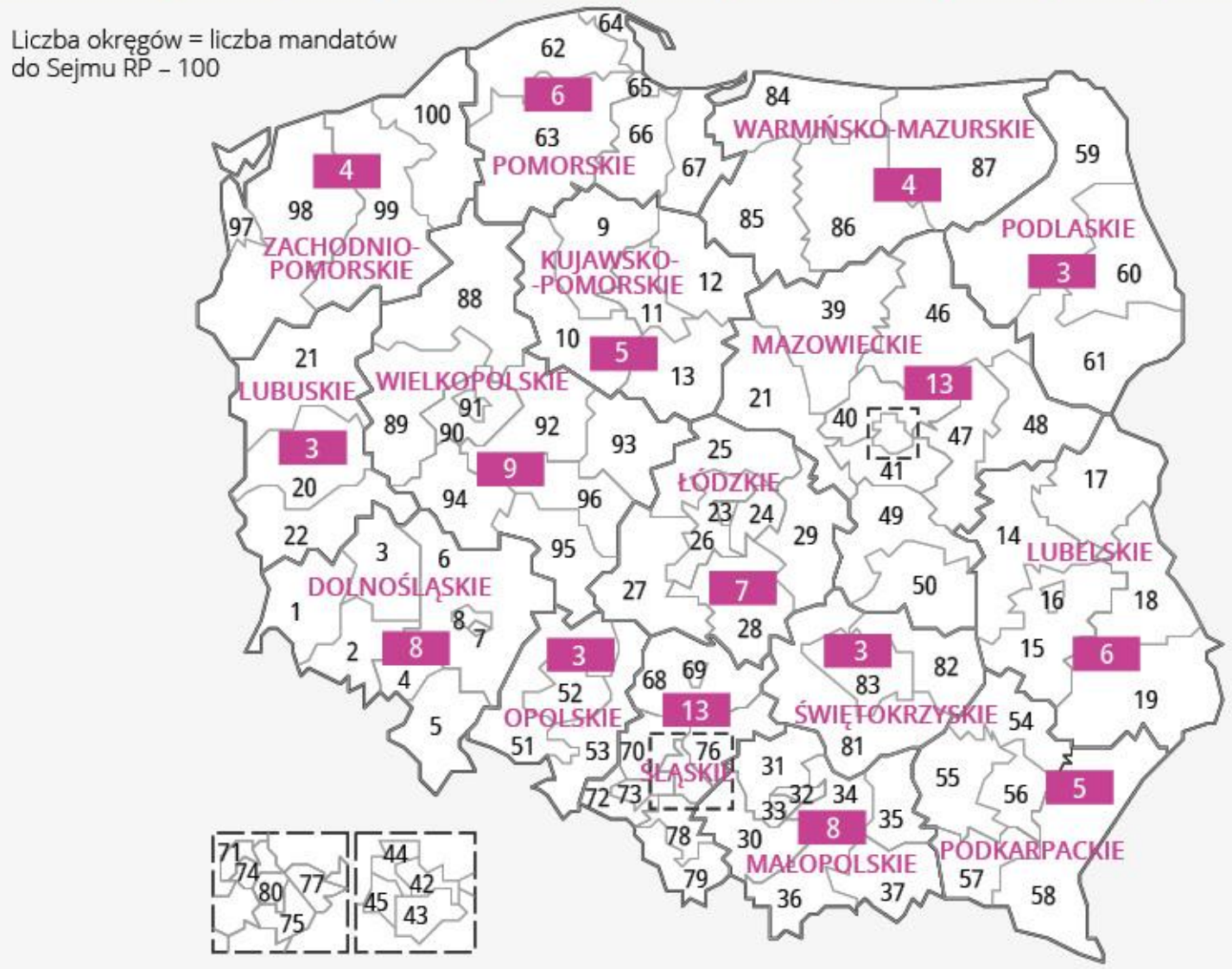

Komitety wyborcze zarejestrowane w okręgu nr 18 (OKW Chełm)

Kandydaci na senatorów		Komitet Wyborczy
1.	Konrad Rękas	KWW Przywrócić Prawo
2.	Józef Zając	KW Prawo i Sprawiedliwość
3.	Rafał Stachura	KKW Koalicja Obywatelska PO .N IPL Zieloni

Wyniki wyborów w okręgu nr 18 (OKW Chełm)

Kandydaci na senatorów		Oddane ważne głosy	
		liczba	procent
2.	Józef Zając	61 416	60,72
3.	Rafał Stachura	31 778	31,42
1.	Konrad Rękas	7 958	7,87

Koła i kluby parlamentarne w lutym 2021 r.

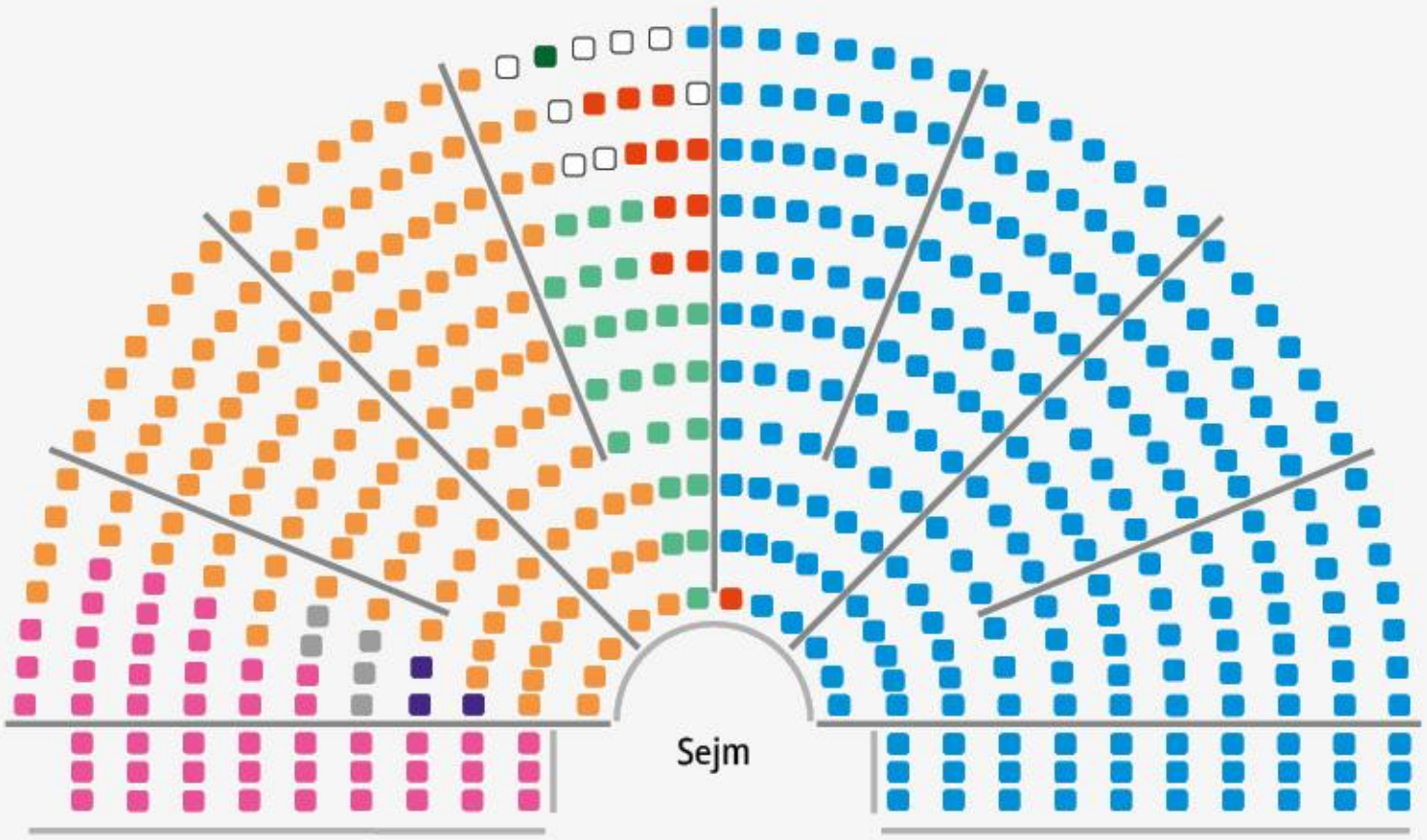

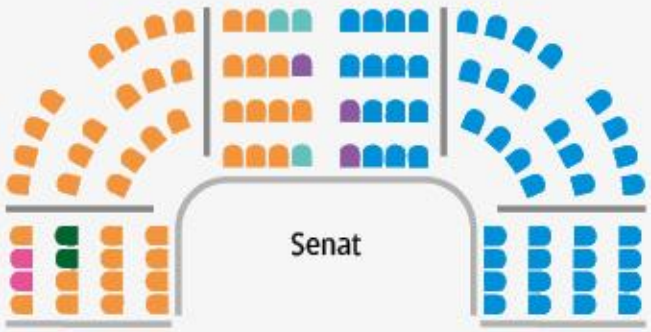

Klub parlamentarny Prawo i Sprawiedliwość – 234 posłów i 48 senatorów
Prawo i Sprawiedliwość – 199 posłów,
Porozumienie – 13 posłów, Solidarna Polska – 19 posłów

Klub parlamentarny Koalicja Obywatelska – 132 posłów i 42 senatorów
Platforma Obywatelska – 117 posłów, Nowoczesna – 7 posłów,
Inicjatywa Polska – 5 posłów, Zieloni – 3 posłów

Koalicyjny Klub Lewicy – 48 posłów i 2 senatorów
Sojusz Lewicy Demokratycznej – 24 posłów, Wiosna – 18 posłów,
Lewica Razem – 6 posłów

Klub Parlamentarny Koalicja Polska – 23 posłów
Polskie Stronnictwo Ludowe – 19 posłów,
Unia Europejskich Demokratów – 1 poseł, niezależni – 3 posłów

Koło Senatorów Koalicja Polska – 3 senatorów

Koło Poselskie Konfederacja – 11 posłów
KORWiN – 5 posłów, Ruch Narodowy – 5 posłów, Konfederacja Korony Polskiej – 1 poseł

Koło Poselskie Kukiz'15 – 5 posłów

Koło Poselskie Polska 2050 – 3 posłów

Koło Senatorów Niezależnych – 3 senatorów

niezrzeszeni – 3 posłów i 2 senatorów

wolne miejsca

Prezydent RP
- wybory Prezydenta RP zarządza marszałek Sejmu, wyznacza je na dzień wolny od pracy;
- Prezydent RP jest wyłaniany przez Naród w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i w głosowaniu tajnym;
- jest wybierany na pięcioletnią kadencję i może być ponownie wybrany tylko raz;
- kandydata zgłasza co najmniej 100 tys. obywateli mających prawo wybierania do Sejmu;
- Prezydentem RP zostaje wybrany kandydat, który otrzymał więcej niż połowę ważnie oddanych głosów;
- jeżeli żaden z kandydatów nie uzyska wymaganej większości głosów, to czternaście dni później odbywa się ponowne głosowanie; w drugim głosowaniu dokonuje się wyboru spośród dwóch kandydatów, którzy w pierwszym głosowaniu otrzymali kolejno największą liczbę głosów;
- Prezydentem RP zostaje wybrany kandydat, który w ponownym głosowaniu otrzymał więcej ważnych głosów;
- ważność wyborów stwierdza Sąd Najwyższy.

Wybory prezydenckie w 2020 r.

Wyniki głosowania w I turze

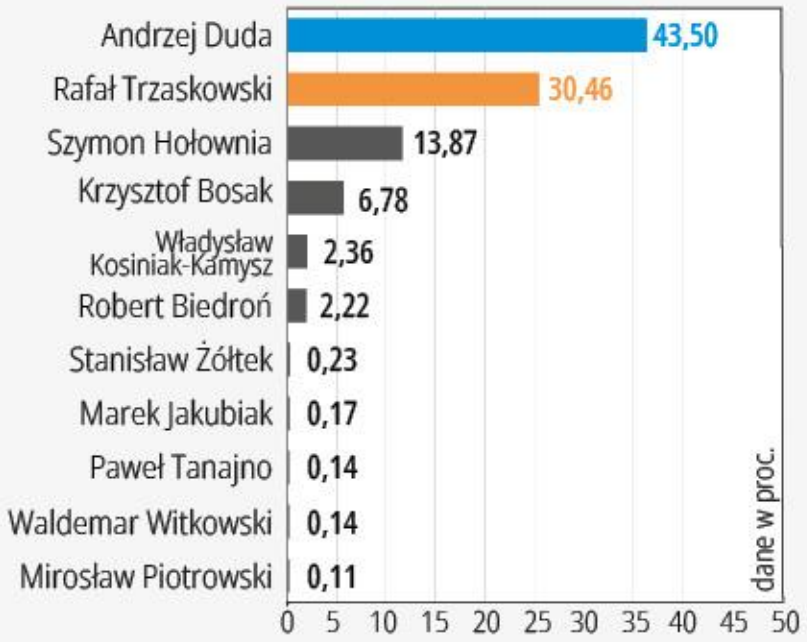

Poparcie dla kandydatów w II turze wyborów prezydenckich 12 lipca 2020 r.

Andrzej Duda	Rafał Trzaskowski
51,03 proc.	48,97 proc.

Frekwencja 68,18 proc.

Organy samorządu terytorialnego

– wybory samorządowe zarządza Prezes Rady Ministrów, wyznacza wybory na dzień wolny od pracy;
– radni są wybierani na pięcioletnią kadencję;
– wójtowie, burmistrzowie i prezydenci miast są wyłaniani w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i w głosowaniu tajnym na pięcioletnią kadencję i mogą być ponownie wybrani tylko raz;
– kandydatów na radnych, wójtów, burmistrzów i prezydentów miast mogą zgłaszać partie polityczne, organizacje oraz wyborcy;
– można kandydować równocześnie wyłącznie do jednego z tych organów: rady gminy, rady powiatu, sejmiku województwa, wójta, burmistrza, prezydenta miasta;
– radni gmin do 20 tys. mieszkańców są wyłaniani w wyborach powszechnych, bezpośrednich, równych, większościowych i w głosowaniu tajnym w jednomandatowych okręgach wyborczych (z wymogiem uzyskania zwykłej większości głosów);
– radni gmin powyżej 20 tys. mieszkańców, radni powiatów i sejmików województw są wyłaniani w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich, proporcjonalnych (z zastosowaniem formuły d'Hondta) i w głosowaniu tajnym w wielomandatowych okręgach wyborczych (od 5 do 8 radnych z okręgu w gminach, od 3 do 10 w powiatach i od 5 do 15 w województwach);
– mandat wójta, burmistrza, prezydenta miasta otrzymuje kandydat, który zdobył więcej niż połowę ważnie oddanych głosów;
– jeżeli żaden z kandydatów nie uzyska wymaganej większości, to czternaście dni później odbywa się ponowne głosowanie; w drugim głosowaniu dokonuje się wyboru spośród dwóch kandydatów, którzy w pierwszym głosowaniu otrzymali kolejno największą liczbę głosów;
– wójtem, burmistrzem, prezydentem miasta zostaje wybrany kandydat, który w ponownym głosowaniu otrzymał więcej ważnych głosów;
– ważność wyborów stwierdza Sąd Najwyższy.

Parlament europejski

– wybory do PE zarządza Prezydent RP, wyznacza wybory na dzień wolny od pracy;
– 52 eurodeputowanych jest wyłanianych w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich, proporcjonalnych (z zastosowaniem formuły d'Hondta) i w głosowaniu tajnym w 13 okręgach wyborczych, które obejmują obszar 1 lub 2 województw albo część województwa (od 2 do 7 posłów z okręgu);
– PE wybierany jest na pięcioletnią kadencję;
– kandydatów na posłów PE mogą zgłaszać partie polityczne oraz wyborcy;
– ważność wyborów stwierdza Sąd Najwyższy.

Uwaga!

Kwoty płci – we wszystkich wyborach odbywających się według ordynacji proporcjonalnej (do Sejmu, rad gmin powyżej 20 tys. mieszkańców, rad powiatów, rad sejmików województw i Parlamentu Europejskiego) liczba kandydatów kobiet/mężczyzn na liście komitetu wyborczego nie może być mniejsza niż 35% liczby wszystkich kandydatów.

Progi wyborcze – **w wyborach do rad gmin** powyżej 20 tys. mieszkańców, rad powiatów, rad sejmików województw i Parlamentu Europejskiego w podziale mandatów uczestniczą listy kandydatów tych komitetów wyborczych, na które oddano co najmniej 5% ważnych głosów w skali okręgu; **w wyborach do Sejmu** w podziale mandatów uczestniczą listy kandydatów tych komitetów wyborczych, na które oddano co najmniej 5% ważnych głosów w skali kraju oraz tych koalicyjnych komitetów wyborczych, na które oddano co najmniej 8% ważnych głosów.

Prawo do subwencji – w wyborach do Sejmu partia polityczna, która tworząc samodzielnie komitet wyborczy, uzyskała w skali kraju co najmniej 3% ważnych głosów (albo współtworząc koalicję wyborczą, otrzymała co najmniej 6% ważnych głosów), otrzymuje na działalność statutową subwencję z budżetu państwa przez okres kadencji Sejmu.

Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego w 2019 r.

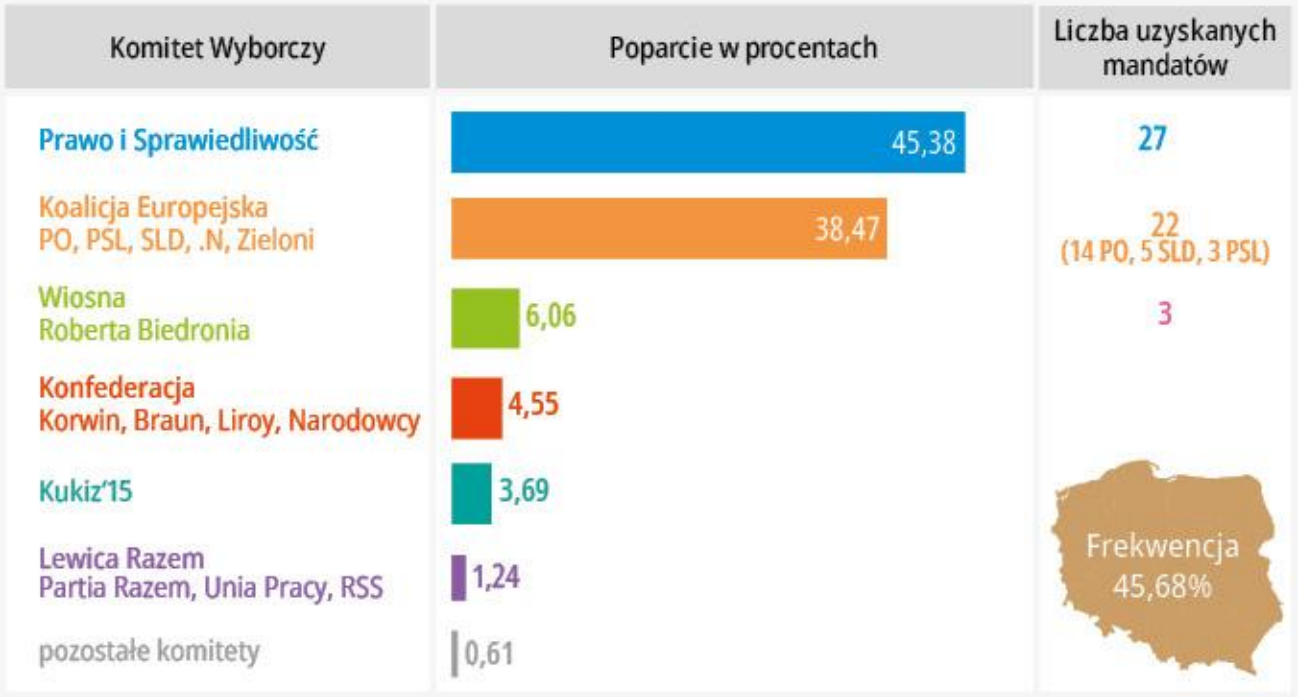

Warunki, jakie musi spełnić obywatel RP, aby wziąć udział w wyborach

Wybory	Obywatelstwo	Cenzus wieku		Miejsce zamieszkania (domicyl)	Posiadanie praw cywilnych
		czynne prawo wyborcze	bierne prawo wyborcze		
Prezydenta RP	polskie (czynne i bierne prawo wyborcze)	18	35	brak	pełna zdolność do czynności prawnych (czynne i bierne prawo wyborcze)
Senatorów			30		
Posłów			21		
Europosłów				stałe na terytorium UE od co najmniej 5 lat	
Wójtów, burmistrzów, prezydentów miast	polskie (czynne i bierne prawo wyborcze) lub kraju-członka UE (czynne prawo wyborcze)		25	stałe na terytorium okręgu wyborczego (czynne i bierne prawo wyborcze)	
Radnych gmin	polskie lub kraju-członka UE (czynne i bierne prawo wyborcze)		18	stałe na terytorium okręgu wyborczego (czynne i bierne prawo wyborcze)	
Radnych powiatów, sejmików wojewódzkich	polskie (czynne i bierne prawo wyborcze)			stałe na terytorium okręgu wyborczego (czynne i bierne prawo wyborcze)	

Ograniczenie praw wyborczych w Polsce

(pozbawienie biernego i/lub czynnego prawa wyborczego)

1) utrata czynnego i biernego prawa wyborczego
- ubezwłasnowolnienie prawomocnym orzeczeniem sądu osób, które nie są w stanie kierować swoim postępowaniem z powodu: choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego, zaburzeń psychicznych (alkoholizm, narkomania);
- pozbawienie praw publicznych prawomocnym orzeczeniem sądu za przestępstwo popełnione w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie;
- pozbawienie praw publicznych prawomocnym orzeczeniem Trybunału Stanu za umyślne lub nieumyślne naruszenie konstytucji lub ustaw w związku z zajmowanym stanowiskiem (delikt konstytucyjny).

2) utrata biernego prawa wyborczego
- pozbawienie wolności prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego lub za umyślne przestępstwo skarbowe;
- utrata biernego prawa wyborczego za złożenie niezgodnego z prawdą oświadczenia lustracyjnego.

10.4. Formy demokracji bezpośredniej

Referenda w Polsce

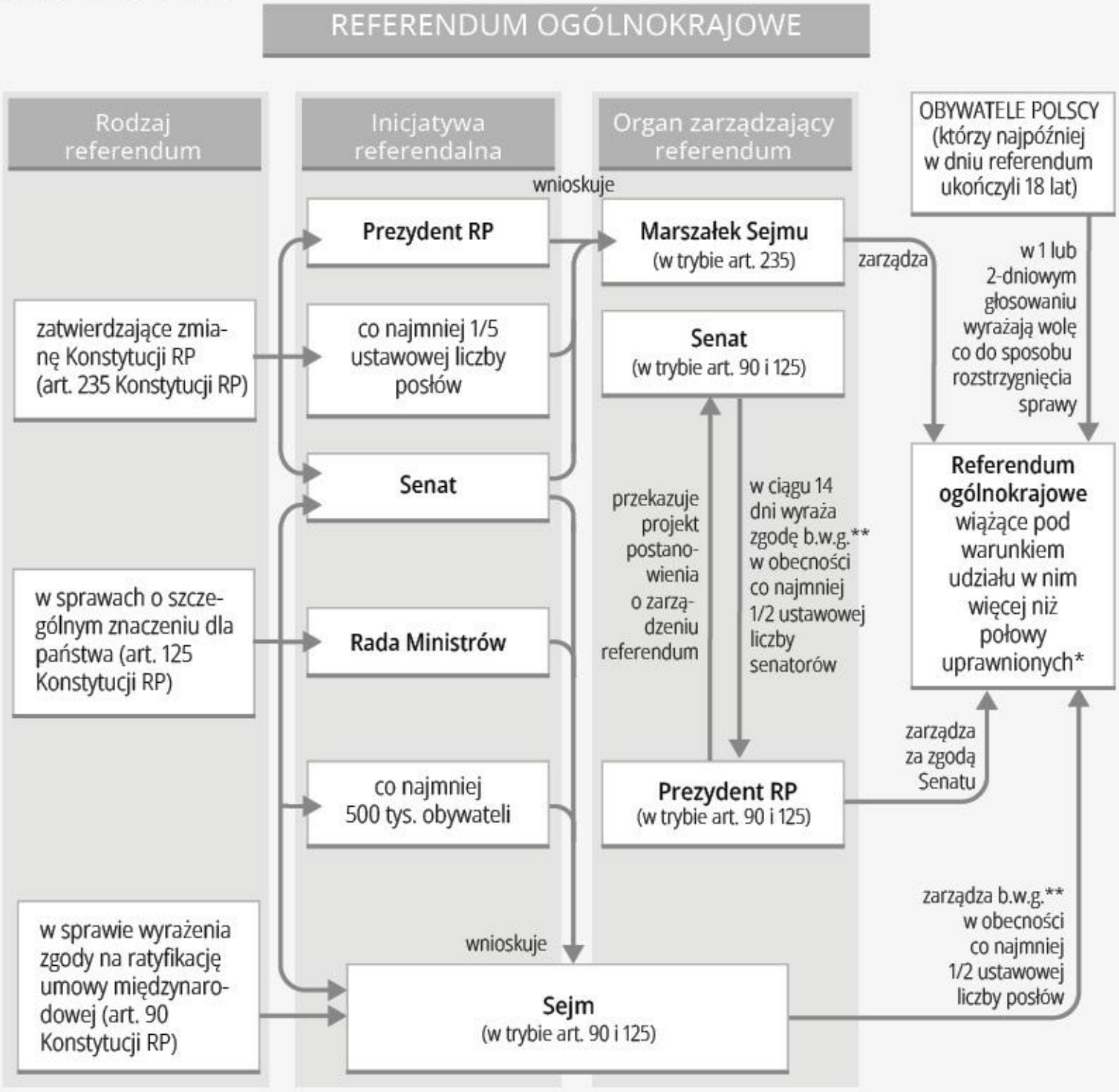

* W przypadku referendum konstytucyjnego nie ma określonego progu frekwencyjnego.
**b.w.g. – bezwzględna większość głosów.

Referendum ogólnokrajowe
– referendum ogólnokrajowe jest **ważne**, kiedy o jego ważności rozstrzygnie **Sąd Najwyższy** (w składzie całej Izby Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych). Uchwała w tej sprawie musi zostać podjęta nie później niż w 60 dniu od dnia ogłoszenia wyniku referendum.

Referendum zatwierdzające zmianę Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej
– **wynik** referendum jest **wiążący** wówczas, gdy opowiedziała się za nią **większość głosujących.**

Referendum w sprawie wyrażenia zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej
– **wynik** referendum jest **wiążący**, jeżeli wzięła w nim udział **więcej niż połowa uprawnionych do głosowania.**

Referendum w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa
– wynik referendum jest **wiążący**, jeżeli wzięła w nim udział **więcej niż połowa uprawnionych do głosowania;**
– wynik referendum jest **rozstrzygający**, jeżeli w odpowiedzi na postawione pytanie oddano **większość ważnych głosów** pozytywnych albo negatywnych albo jeżeli na **jeden z zaproponowanych wariantów rozwiązań** w sprawie poddanej pod referendum **oddano najwięcej ważnych głosów.**

Od 1989 r. w Polsce odbyło się pięć referendów ogólnokrajowych

Data	Temat	Frekwencja	Głosy za	Wynik ważny – wiążący – rozstrzygający
18 lutego 1996 r.	referendum o powszechnym uwłaszczeniu obywateli (uwłaszczeniowe – 1 pytanie)	32,40%	94,54%	ważny, niewiążący
18 lutego 1996 r.	referendum o niektórych kierunkach wykorzystania majątku państwowego (prywatyzacyjne – 4 pytania)	32,44%	72,52–93,70% (w zależności od pytania)	ważny, niewiążący
25 maja 1997 r.	referendum dotyczące przyjęcia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (konstytucyjne – 1 pytanie)	42,86%	52,70%	ważny, wiążący
7–8 czerwca 2003 r.	referendum w sprawie wyrażenia zgody na ratyfikację Traktatu dotyczącego przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej (unijne – 1 pytanie)	58,85%	77,45%	ważny, wiążący
6 września 2015 r.	referendum w trzech sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa: 1) wprowadzenie jednomandatowych okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu RP 2) utrzymanie dotychczasowego sposobu finansowania partii politycznych z budżetu państwa 3) wprowadzenie zasady ogólnej rozstrzygania wątpliwości co do wykładni przepisów prawa podatkowego na korzyść podatnika	7,80%	1) 78,75% 2) 17,37% 3) 94,51%	ważny, niewiążący

Od 1989 r. w Polsce Senat jeden raz odrzucił wniosek Prezydenta RP w sprawie referendum

Planowana data	Temat	Wynik
25 października 2015 r.	referendum w trzech sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa: 1) utrzymanie dotychczasowego systemu funkcjonowania Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe 2) zniesienie obowiązku szkolnego sześciolatków i przywrócenie obowiązku szkolnego od 7 roku życia 3) obniżenie wieku emerytalnego i powiązanie uprawnień emerytalnych ze stażem pracy	referendum nie odbyło się – wniosek Prezydenta RP został odrzucony przez Senat

Przedmiot referendum lokalnego:
1) odwołanie organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego (gminy, powiatu, województwa);
2) odwołanie wójta, burmistrza, prezydenta miasta;
3) sposób rozstrzygnięcia sprawy dotyczącej wspólnoty samorządowej;
4) inne istotne sprawy dotyczące więzi łączących wspólnotę samorządową;
5) samoopodatkowanie się mieszkańców gminy na cele publiczne.

Inicjatorzy referendum w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego przed upływem kadencji:
– mieszkańcy (co najmniej pięciu i co najmniej piętnastu w przypadku powiatu i województwa, statutowa struktura terenowa partii politycznej, organizacja społeczna posiadająca osobowość prawną);
– rady gminy (referendum w sprawie odwołania wójta, burmistrza, prezydenta miasta).

Inicjatorzy pozostałych referendów:
– organ stanowiący danej jednostki samorządu terytorialnego;
– co najmniej 10% uprawnionych do głosowania mieszkańców gminy (co najmniej piętnastu mieszkańców gminy w sprawie utworzenia, połączenia, podziału i zniesienia gminy oraz ustalenia granic) albo powiatu, 5% uprawnionych do głosowania mieszkańców województwa.

Referendum jest ważne, jeżeli wzięło w nim udział:
– co najmniej 30% uprawnionych do głosowania;
– nie mniej niż 3/5 liczby biorących udział w wyborze odwoływanego organu (referendum w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego pochodzącego z wyborów bezpośrednich).

Wynik referendum jest rozstrzygający, jeżeli:
– za jednym z rozwiązań wsprawie poddanej pod referendum oddano więcej niż połowę ważnych głosów;
– jeżeli za samoopodatkowaniem oddano co najmniej 2/3 ważnych głosów (dotyczy samoopodatkowania się mieszkańców gminy na cele publiczne).

REFERENDA W SPRAWIE ODWOŁANIA ORGANÓW JEDNOSTEK SAMORZĄDÓW TERYTORIALNYCH PRZED UPŁYWEM KADENCJI

Organy gmin odwołane przed upływem kadencji 2010–2014*

- rada gminy Janowie
- wójt gminy Lewin Kłodzki
- wójt gminy Międzyrzec
- wójt gminy Wiżajny
- wójt gminy Wymiarki
- rada gminy Nowinka
- burmistrz Brzeszcz
- burmistrz Kłodawy
- burmistrz Ostródy
- burmistrz Raciąża
- burmistrz Wojkowic
- wójt i rada gminy Piekoszów
- prezydent i rada miasta Bytomia
- prezydent i rada miasta Elbląga
- burmistrz i rada miasta Żagania

Organy gmin odwołane przed upływem kadencji 2014–2018*:

- burmistrz Chrzanowa
- burmistrz Trzebiatowa
- burmistrz Sulmierzyc
- rada gminy Dobrcz
- wójt Gietrzwałdu
- rada gminy Slupno

*Osiągnięto frekwencję ustawową.

10.5. Struktura oraz organizacja pracy Sejmu i Senatu RP

Zasady funkcjonowania polskiego parlamentu
– Zasada autonomii (regulaminowej) – regulamin Sejmu (Senatu) uchwalony przez Sejm (Senat) określa wewnętrzną organizację i porządek prac Sejmu (Senatu) oraz tryb powoływania i działalności jego organów, a także sposób wykonywania obowiązków organów państwowych wobec Sejmu (Senatu).
– Zasada permanencji – Sejm (Senat) jest stale aktywny, obraduje na posiedzeniach zwoływanych autonomicznie przez wewnętrzne organy kierownicze (Marszałka Sejmu, Marszałka Senatu).

– **Zasada jawności obrad** – posiedzenia Sejmu (Senatu) są jawne i dostępne dla każdego obywatela; na wniosek Prezydium lub grupy 30 posłów (10 senatorów) Sejm (Senat) może utajnić obrady bezwzględną większością głosów ze względu na dobro państwa.

Prezydium Sejmu (Prezydium Senatu) – organ kierujący pracami izby, złożony z marszałka i wicemarszałków; zwołuje posiedzenia i ustala porządek obrad izby; czuwa nad przebiegiem obrad i dokonuje wykładni regulaminu izby.

Konwent Seniorów – organ doradczy w Sejmie (Senacie) złożony z członków prezydium i przewodniczących klubów; umożliwia współpracę między prezydium a klubami.

Klub parlamentarny – formalna grupa parlamentarzystów (klub poselski – co najmniej 15 posłów, klub senacki – co najmniej 7 senatorów), złożona z członków jednej partii albo kilku partii o zbliżonym programie politycznym; jest reprezentowany w Konwencie Seniorów.

Koło parlamentarne – formalna grupa parlamentarzystów (koło poselskie i senackie – co najmniej 3 posłów), złożona z członków jednej partii lub kilku partii o zbliżonym programie politycznym; nie jest reprezentowane w Konwencie Seniorów.

Komisje sejmowe (senackie) – organy kontroli sejmowej (senackiej); w polskim parlamencie występują trzy rodzaje komisji:
– **stałe** – powoływane przez Sejm (Senat) w celu rozpatrywania i przygotowywania spraw stanowiących przedmiot rutynowych prac Sejmu (Senatu), np. edukacji, etyki poselskiej, gospodarki, obrony narodowej, skarbu państwa, spraw zagranicznych, ustawodawcza, zdrowia;
– **nadzwyczajne** – powoływane przez Sejm (Senat) w celu realizacji konkretnych zadań, np. prawa spółdzielczego, ograniczenia biurokracji, energetyki i surowców energetycznych;
– **śledcze** – powoływane w składzie 11 posłów przez Sejm bezwzględną większością głosów do zbadania określonej sprawy (występują tylko w Sejmie), np. w sprawie afery Rywina, PKN Orlen.

Marszałek Sejmu/Senatu – najwyższy przedstawiciel izby; wybierany przez posłów (senatorów) z grona parlamentarzystów na pierwszym jej posiedzeniu; stoi na straży praw i godności izby, kieruje jej pracami i reprezentuje ją wobec innych organów władzy.

Marszałkowie „kontraktowego" Sejmu i pierwszego wyłonionego w demokratycznych wyborach Senatu 1989–1991

Sejm X kadencji PRL (od 31.12.1989 Sejm RP)	Senat I kadencji
Mikołaj Kozakiewicz 04.07.1989–24.11.1991 (ZSL)	Andrzej Stelmachowski 04.07.1989–24.11.1991 (OKP)

ZSL – Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, OKP – Obywatelski Klub Parlamentarny

Marszałkowie pierwszego wyłonionego w demokratycznych wyborach Sejmu i Senatu 1991–1993

Sejm I kadencji	Senat II kadencji
Wiesław Chrzanowski 25.11.1991–14.10.1993 (ZChN)	August Chełkowski 26.11.1991–15.10.1993 (NSZZ „S")

ZChN – Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe, NSZZ „S" – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność"

Marszałkowie Sejmu i Senatu 1993–2011

Sejm II kadencji	Senat III kadencji
Józef Oleksy 1993–1995 (SLD) Józef Zych 1995–1997 (PSL)	Adam Struzik 1993–1997 (PSL)

Sejm III kadencji	Senat IV kadencji
Maciej Płażyński 1997–2001 (AWS, PO)	Alicja Grześkowiak 1997–2001 (PSL)

Sejm IV kadencji	Senat V kadencji
Marek Borowski 2001–2004 (SLD, SdPL) Józef Oleksy 2004–2005 (SLD) Włodzimierz Cimoszewicz 2005–2005 (SLD)	Longin Pastusiak 2001–2005 (SLD)

Sejm V kadencji	Senat VI kadencji
Marek Jurek 2005–2007 (PiS/Prawica RP) Ludwik Dorn 2007–2007 (PiS)	Bogdan Borusewicz 2005–2007 (niezależny)

Sejm VI kadencji	Senat VII kadencji
Bronisław Komorowski 2007–2010 (PO) Grzegorz Schetyna 2010–2011 (PO)	Bogdan Borusewicz 2007–2011 (PO)

Marszałkowie Sejmu (V–IX kadencji) i Senatu (VI–X kadencji)

Sejm V, VI, VII, VIII i IX kadencji	Senat VI, VII, VIII, IX i X kadencji
Marek Jurek 26.10.2005–27.04.2007 (PiS/Prawica RP) Ludwik Dorn 27.04.2007–04.11.2007 (PiS)	Bogdan Borusewicz 20.10.2005–4.11.2007 (niezależny)
Bronisław Komorowski 5.11.2007–8.07.2010 (PO) Grzegorz Schetyna 8.07.2010–7.11.2011 (PO)	Bogdan Borusewicz 5.11.2007–8.11.2011 (niezależny, PO)
Ewa Kopacz 8.11.2011 –22.09.2014 (PO) Radosław Sikorski 24.09.2014–23.06.2015 (PO) Małgorzata Kidawa-Błońska 25.06.2015–11.11.2015 (PO)	Bogdan Borusewicz 8.11.2011–11.11.2015 (PO)
Marek Kuchciński 12.11.2015–9.08.2019 (PiS) Elżbieta Witek 9.08.2019–11.11.2019	Stanisław Karczewski 12.11.2015–11.11.2019 (PiS)
Elżbieta Witek od 12.11.2019 r. (PiS)	Tomasz Grodzki od 12.11.2019 r. (KO)

KO – Koalicja Obywatelska, PO – Platforma Obywatelska, PiS – Prawo i Sprawiedliwość

Kworum – liczba posłów (senatorów) obecnych podczas obrad, która umożliwia podjęcie, w drodze głosowania, prawomocnych decyzji; do uchwalenia lub zmiany ustawy wymagany jest udział co najmniej połowy ustawowej liczby posłów (senatorów).

Głosowanie – jedna z technik (sposób) podejmowania decyzji w parlamencie, zgodnej z wolą większości, polegająca na dokonaniu wyboru jednej lub więcej spośród propozycji/możliwości w drodze indywidulanej decyzji (wyrażenia woli). Głosowanie większością to podstawowe narzędzie stosowane w demokracji, a jego wynik w dużej mierze zależy od przyjętej metody. Głosujący może: 1) wypowiedzieć się „za" lub „przeciw", lub wstrzymać się od głosu, albo 2) wybrać jedną z kilku propozycji.

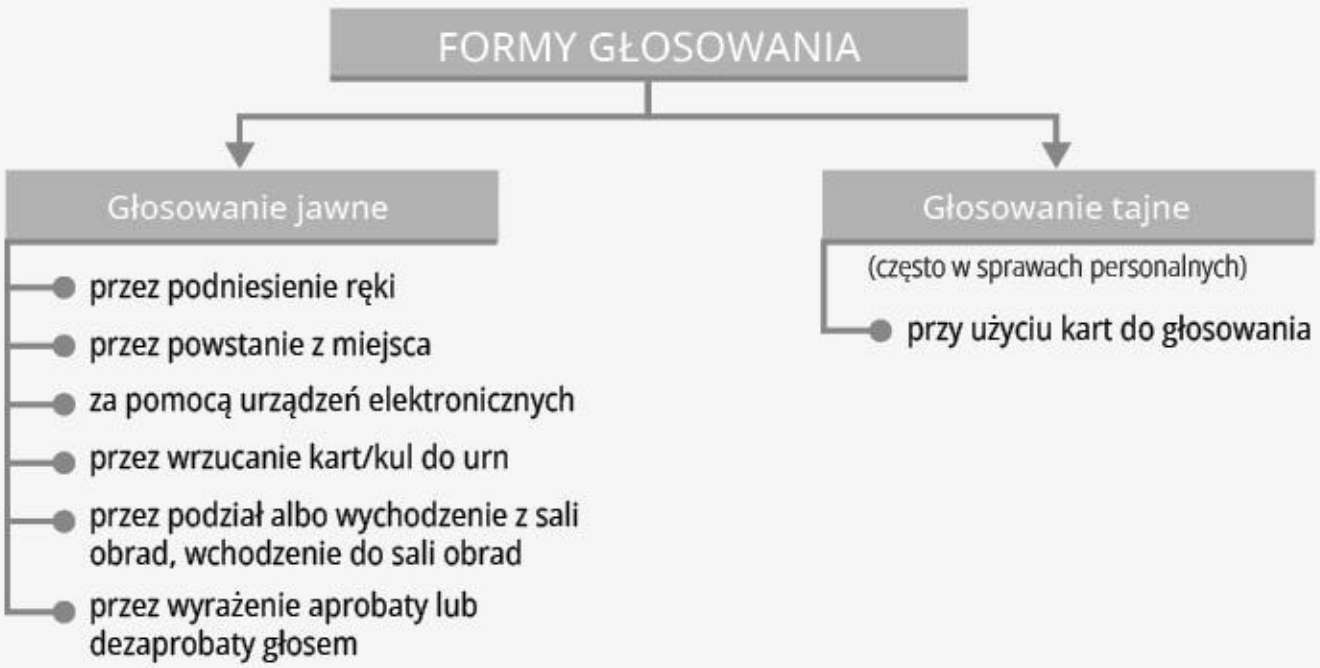

Rodzaje większości stosowane podczas głosowania w Sejmie i Senacie w RP

Rodzaje większości	Przykłady zastosowania
Względna (zwykła) większość głosów (liczba głosów „za" jest większa niż „przeciw"; głosów wstrzymujących się nie bierze się pod uwagę)	Sejm i Senat RP podejmują uchwały (chyba, że Konstytucja lub regulamin izby stanowią inaczej): Sejm, np. • uchwala ustawę • udziela Radzie Ministrów wotum zaufania w III kroku (próbie) jej powoływania • udziela wotum zaufania Radzie Ministrów na wniosek Prezesa Rady Ministrów Senat, np. • uchwala poprawki do ustaw uchwalonych przez Sejm • odrzuca ustawę uchwaloną przez Sejm
Bezwzględna (absolutna) większość głosów (liczba głosów „za" jest większa niż łącznie głosów „przeciw" i wstrzymujących się)	Sejm, np. • powołuje i odwołuje marszałka i wicemarszałków • odrzuca poprawki uchwalone przez Senat • odrzuca odrzucenie ustawy przez Senat • udziela Radzie Ministrów wotum zaufania w I i II kroku (próbie) jej powoływania • powołuje/wybiera i odwołuje organy państwowe (np. Prezesa NBP, Prezesa NIK, sędziów TK, sędziów TS, RPO) Senat, np. • powołuje i odwołuje marszałka i wicemarszałków • uchwala ustawę o zmianie Konstytucji • wyraża zgodę na referendum zarządzone przez Prezydenta RP • powołuje/wybiera i odwołuje organy państwowe (np. senatorów do KRS, członka KRRiT)
Kwalifikowana większość głosów (liczba głosów „za" jest wyrażona ułamkiem zwykłym)	Sejm • uchwala ponownie większością 3/5 głosów ustawę skierowaną przez Prezydenta RP do ponownego rozpatrzenia przez Sejm (odrzuca weto Prezydenta RP) • uchwala większością 2/3 głosów ustawę o zmianie Konstytucji
Większość ustawowej liczby członków izby (liczba głosów „za" musi stanowić większość ustawowego składu izby)	Sejm • wyraża Radzie Ministrów (konstruktywne) wotum nieufności • wyraża wotum nieufności ministrom

Rodzaje większości	Przykłady zastosowania
Kwalifikowana większość ustawowej liczby członków izby (liczba głosów „za" musi stanowić większość ustawowego składu izby i jest wyrażona ułamkiem zwykłym)	Sejm • uchwala większością 2/3 głosów decyzję o skróceniu kadencji Sejmu

Mandat parlamentarny

Mandat przedstawicielski – upoważnienie (prawo) do sprawowania funkcji w organach przedstawicielskich (np. posła, senatora, radnego). Mandat upoważnia do reprezentowania wyborców, przedstawiania opinii i poglądów oraz podejmowania decyzji w drodze głosowania.

Wyróżnia się dwa typy mandatu przedstawicielskiego:
- **wolny** (niezależny) mandat przedstawicielski – przedstawiciel jako reprezentant całego narodu ma prawo podejmować działania zgodne z własnymi przekonaniami, nie może też być przez wyborców odwołany przed upływem kadencji;
- **imperatywny** (związany) mandat przedstawicielski – nakłada na przedstawiciela obowiązek uwzględniania opinii i woli elektoratu, wyborcy mogą go odwołać przed upływem kadencji.

Mandat wolny jest:
- **generalny**, ponieważ poseł wyraża wolę całego narodu, a nie wyborców, którzy go wybrali;
- **niezależny**, gdyż poseł nie ma obowiązków prawnych wobec konkretnych wyborców w postaci sprawozdań lub uzgadniania z nimi swojego postępowania w parlamencie;
- **nieodwoływalny**, bo wyborcy nie mogą cofnąć posłowi udzielonego mu pełnomocnictwa. Poseł nie jest prawnie związany programem głoszonym w toku wyborów.

W Polsce jest stosowany mandat wolny, co oznacza, że poseł i senator reprezentują cały naród, a nie wyborców, którzy go wybrali.

Art. 104. Konstytucji RP z 1997 r.
1. Posłowie (i senatorowie) są przedstawicielami Narodu. Nie wiążą ich instrukcje wyborców.

Immunitet parlamentarny i jego formy

Immunitet jest klasyczną instytucją prawa konstytucyjnego, której korzenie sięgają XIV-wiecznej Anglii, w której często dochodziło do walk parlamentu z monarchą. Wkrótce stał się jedną z najważniejszych gwarancji niezawisłego i wolnego od nacisków sprawowania tych funkcji publicznych, które tego wymagają – głównie piastowania mandatu parlamentarnego.

W zachodnich demokracjach na instytucję immunitetu parlamentarnego składają się trzy podstawowe, związane ze sobą elementy:

1) **immunitet materialny** – wyłącza odpowiedzialność związaną z zawodową działalnością parlamentarzysty; może być ograniczony do działań na terenie parlamentu (przemówienia, inicjatywy ustawodawcze, głosowania) albo obejmować także aktywność poza parlamentem (podczas spotkań z wyborcami, interwencji, wydawania odezw); immunitet materialny nie wyklucza ścigania, ale wyłącza możliwość skazania; ma charakter trwały (chroni posła także po zakończeniu sprawowania przez niego tej funkcji) i bezwzględny (nie można go uchylić);

2) **immunitet formalny** – ogranicza możliwość ścigania parlamentarzysty za przestępstwa zwykłe; zawsze dotyczy odpowiedzialności karnej, jednak często bywa traktowany szerzej i wówczas włącza odpowiedzialność karną skarbową, wykroczeniową, zawodową, dyscyplinarną; immunitet formalny jest zwykle nietrwały (ograniczony do okresu sprawowania mandatu), a wówczas towarzyszą mu przepisy zawieszające bieg przedawnienia popełnionego czynu zabronionego na okres kadencji parlamentu; immunitet formalny ma charakter względny (parlament może go uchylić albo można się go zrzec);

3) **instytucja nietykalności** – uzupełnienie immunitetu formalnego, które ma także charakter nietrwały i względny (obowiązuje w czasie sprawowania funkcji albo do czasu, aż uprawniony organ wyrazi zgodę na zatrzymanie bądź aresztowanie, z wyjątkiem przyłapania na tzw. gorącym uczynku, wiąże się to jednak na ogół z obowiązkiem powiadamiania przewodniczącego parlamentu o zatrzymaniu bądź aresztowaniu).

10.6. Kompetencje Sejmu RP i Senatu RP oraz Zgromadzenia Narodowego RP

Funkcje Sejmu i Senatu

1) ustrojodawcza
– Uchwalają ustawy o zmianie Konstytucji (nowelizują Konstytucję).
– Posiadają ustawodawczą inicjatywę konstytucyjną (grupa co najmniej 1/5 liczby posłów, Senat):
  • nowela z 2006 r.: zgodna na ekstradycję obywateli RP (art. 55.);
  • nowela z 2009 r.: zakaz wyboru do Sejmu i Senatu osób skazanych prawomocnym wyrokiem sądu na karę pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne (art. 99.).

2) ustawodawcza
– Sejm uchwala ustawy;
– Senat wnosi poprawki do ustaw lub je wetuje;
– Posiadają inicjatywę ustawodawczą (grupa co najmniej 15 posłów, komisja sejmowa lub Senat).

3) kreacyjna
– Powołują/wybierają i odwołują inne organy władzy i osoby zajmujące kierownicze stanowiska w państwie:
  • Sejm powołuje rząd poprzez udzielenie rządowi wotum zaufania lub wybór premiera (w szczególnym wypadku prawo do samodzielnego powołania rządu przez uchwalenie tzw. konstruktywnego wotum nieufności;
  • Sejm odwołuje rząd (ministrów) poprzez udzielenie rządowi (ministrowi) wotum nieufności lub nieudzielenie rządowi wotum zaufania;
  • Sejm wybiera sędziów TK, zastępców przewodniczącego i członków TS;
  • Sejm za zgodą Senatu powołuje Prezesa NIK i RPO;
  • Sejm powołuje Prezesa NBP na wniosek Prezydenta RP;
  • Sejm wybiera 4 posłów, a senat 2 senatorów do KRS;
  • Powołują członków KRRiT i 6 członków RPP.

4) kontrolna
– Sejm nadzoruje prace rządu:
  • pociąga do odpowiedzialności członków rządu przed TS;
  • wyraża rządowi konstruktywne wotum nieufności;
  • wyraża ministrom wotum nieufności;
  • wyraża rządowi (na wniosek premiera) wotum zaufania);
  • udziela rządowi absolutorium budżetowego;
– Sejm powołuje stałe komisje sejmowe (Senat – senackie) do obserwacji i analizy działań ministerstw oraz komisje nadzwyczajne i śledcze.
– Posłowie kierują interpelacje i zapytania poselskie do członków rządu i innych organów państwa: Prezesa NIK i Prezesa NBP.
– Zgromadzenie Narodowe stawia Prezydenta RP w stan oskarżenia przed TS.

5) własne
– Uchwalają swoje regulaminy.
– Powołują marszałków i wicemarszałków.
– Sejm skraca swoją kadencję większością 2/3 głosów.

6) inne
– Posiadają inicjatywę referendalną (grupa co najmniej 1/5 liczby posłów, Senat).
– Sejm zarządza referendum ogólnokrajowe, a Senat zgadza się na zarządzenie referendum przez Prezydenta RP.
– Sejm decyduje o stanie wojny i zawarciu pokoju.
– Sejm uchyla rozporządzenia Prezydenta RP o wprowadzeniu stanu wojennego lub wyjątkowego.
– Sejm zgadza się na przedłużenie stanu wyjątkowego i stanu klęski żywiołowej.

Prawo inicjatywy ustawodawczej – prawo zgłoszenia projektu ustawy, który musi być rozpatrzony przez Sejm; projekt ustawy mogą zgłosić posłowie (grupa co najmniej 15 posłów lub komisja sejmowa), Prezydent, Senat (uchwała poparta przez większość izby), Rada Ministrów lub grupa co najmniej 100 000 obywateli.

Czytania sejmowe – omawianie przez posłów, w komisjach sejmowych i podczas obrad plenarnych, projektów ustaw; w Sejmie przeprowadza się trzy czytania:
I – odbywa się na ogół w komisjach, a na obradach plenarnych tylko w przypadku bardzo ważnych regulacji prawnych (np. ustawa budżetowa); polega na przedstawieniu przez wnioskodawcę uzasadnienia wniesionego projektu oraz na debacie poświęconej ogólnym zasadom projektu; projekt zyskujący aprobatę Sejmu kierowany jest do dalszych prac w komisjach sejmowych, w czasie których wnoszone są do niego poprawki;

II – na obradach plenarnych poseł sprawozdawca referuje wyniki prac komisji; odbywa się debata poselska, po której mogą być proponowane kolejne poprawki, co wymaga dalszych prac w komisjach;
III – na obradach plenarnych sprawozdanie z prac komisji i głosowanie (bez debaty) proponowanych poprawek, a następnie całego projektu.

Tryb ustawodawczy (ścieżka legislacyjna) według Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r.

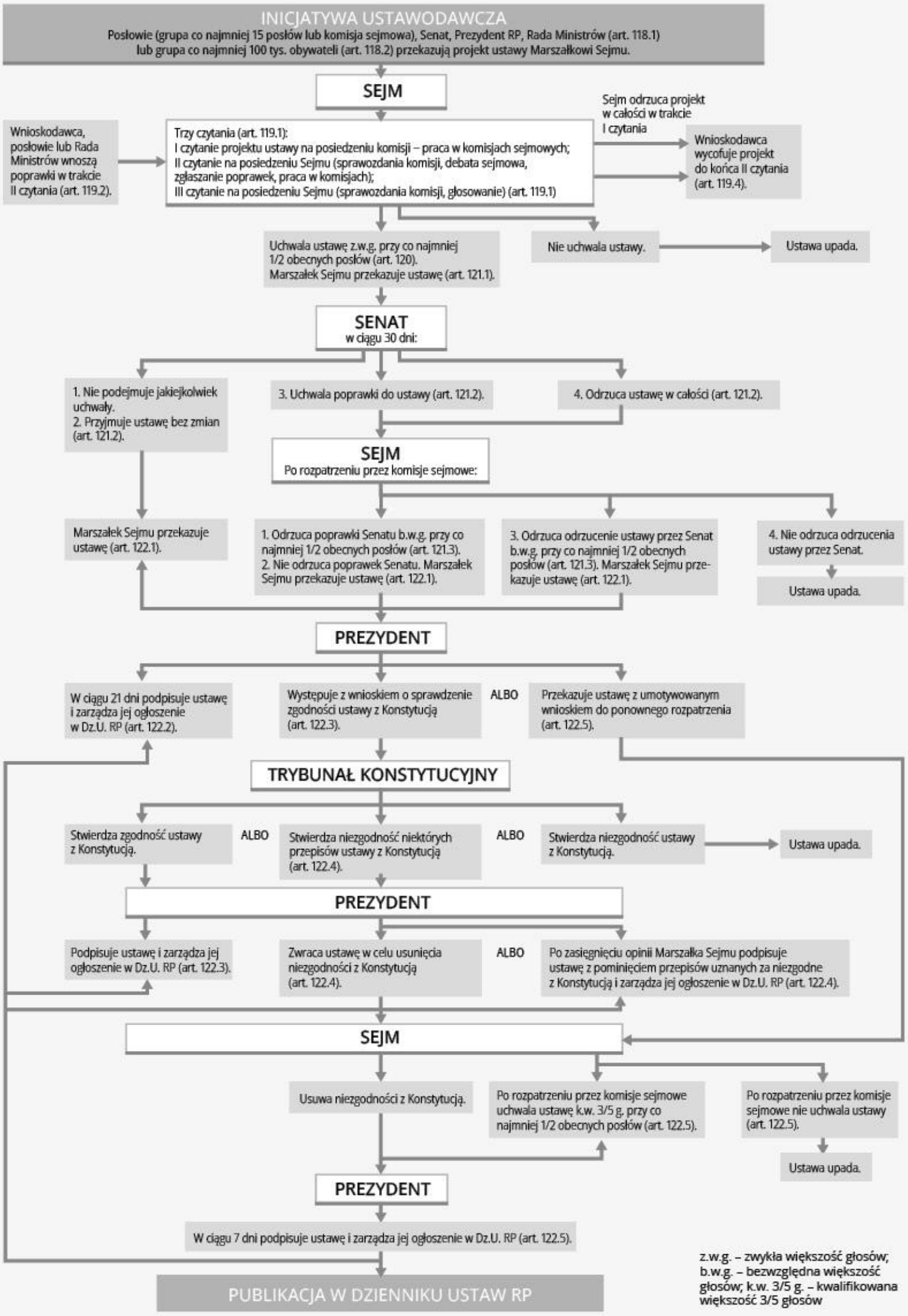

z.w.g. – zwykła większość głosów;
b.w.g. – bezwzględna większość głosów;
k.w. 3/5 g. – kwalifikowana większość 3/5 głosów

Projekty ustaw przedłożonych w Sejmie według wnioskodawców w latach 1997–2019

Wnioskodawca projektu	Kadencja Sejmu						Ogółem
	III 1997–2001	IV 2001–2005	V 2005–2007	VI 2007–2011	VII 2011–2015	VII 2015–2019	
Rada Ministrów	553	808	377	674	463	704	3579
Grupa posłów	469	358	273	493	500	482	2575
Komisja sejmowa	82	40	11	183	42	48	406
Senat	27	25	16	114	101	53	336
Prezydent RP	16	21	23	28	22	29	139
Grupa obywateli	5	13	8	19	28	25	98
Ogółem	1152	1265	708	1511	1156	1341	7133

Na podstawie: S. Wójcik, *Inicjatywy ustawodawcze obywateli. Analiza socjologiczna*, Warszawa 2016, s. 41.

Stanowiska Sejmu wobec wniosków Senatu o odrzucenie ustawy (weta Senatu)

Kadencja	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Ogółem
Wnioski Senatu o odrzucenie ustawy	6	7	11	7	6	4	4	4	0	49
Sejm przyjął wniosek	3	3	4	3	1	1	1	1	0	17
Sejm odrzucił wniosek	3	4	7	2	5	2	2	3	0	28
Sejm nie rozpatrzył wniosku	0	0	0	2	0	1	1	0	0	4

Tryb ustawodawczy w zależności od rodzaju ustawy*

Rodzaj ustawy (art. Konstytucji RP z 1997 r.)	Inicjatywa ustawodawcza	Sejm	Senat	Prezydent RP
Ustawa zwykła art. 118, 119, 121, 122	• posłowie (co najmniej 15 lub komisja sejmowa) • Senat • Prezydent • Rada Ministrów • obywatele (co najmniej 100 tys. mających prawo wybierania posłów)	Rozpatruje w trzech czytaniach. Uchwala ustawę z.w.g.	W ciągu 30 dni rozpatruje w komisjach i: • przyjmuje ustawę bez zmian z.w.g. • uchwala poprawki do ustawy z.w.g. • odrzuca ustawę z.w.g.	W ciągu 21 dni: • podpisuje ustawę • wetuje ustawę • kieruje ustawę do TK*
Ustawa budżetowa art. 219, 221, 224	Rada Ministrów	Rozpatruje w trzech czytaniach. Uchwala ustawę z.w.g.	W ciągu 20 dni rozpatruje ustawę i: • przyjmuje ustawę bez zmian z.w.g. • uchwala poprawki do ustawy z.w.g.	W ciągu 7 dni: • podpisuje ustawę • kieruje ustawę do TK

Rodzaj ustawy (art. Konstytucji RP z 1997 r.)	Inicjatywa ustawodawcza	Sejm	Senat	Prezydent RP
Ustawa konstytucyjna art. 235	• posłowie (co najmniej 1/5 ustawowej liczby) • Senat • Prezydent RP	Rozpatruje projekt ustawy w 3 czytaniach w komisjach i na posiedzeniach plenarnych. Uchwala ustawę k.w.g. (2/3)	W ciągu 60 dni rozpatruje ustawę. Uchwala ustawę w jednakowym brzmieniu jak Sejm b.w.g.	W ciągu 21 dni podpisuje ustawę (nie może odmówić podpisania ustawy, nie może jej zawetować ani skierować do TK).
Tryb pilny ustawy art. 123	Rada Ministrów	Rozpatruje w trzech czytaniach. Uchwala ustawę z.w.g.	W ciągu 14 dni rozpatruje ustawę i: • przyjmuje ustawę bez zmian z.w.g. • uchwala poprawki do ustawy z.w.g. • odrzuca ustawę z.w.g.	W ciągu 7 dni: • podpisuje ustawę • wetuje ustawę • kieruje ustawę do TK

*TK – Trybunał Konstytucyjny

Okoliczności skrócenia kadencji Sejmu

Skrócenie kadencji Sejmu

Uchwała Sejmu	Zarządzenie Prezydenta RP	
Sejm może skrócić swoją kadencję uchwałą podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby posłów.	Prezydent RP może zarządzić skrócenie kadencji Sejmu po zasięgnięciu opinii marszałków Sejmu i Senatu w dwóch sytuacjach określonych w Konstytucji (w formie postanowienia, bez wymogu kontrasygnaty ze strony premiera).	
	Obligatoryjne W razie nieudzielenia Radzie Ministrów wotum zaufania w tzw. trzecim kroku powoływania rządu (art. 155 ust. 2).	Fakultatywne W razie nieprzedstawienia Prezydentowi RP ustawy budżetowej do podpisu w ciągu 4 miesięcy od dnia przedłożenia Sejmowi jej projektu (art. 225).
Skutki skrócenia kadencji Sejmu: 1) skrócenie kadencji Senatu, 2) zarządzeniem wyborów do Sejmu i Senatu przez Prezydenta RP.		

Skrócenie kadencji a rozwiązanie Sejmu

Warto pamiętać, że Konstytucja RP z 1997 r. nie daje możliwości ani rozwiązania, ani samorozwiązania Sejmu. Jedyną drogą doprowadzenia do przedterminowych wyborów jest skrócenie kadencji Sejmu jego uchwałą albo zarządzeniem Prezydenta RP. Konstytucja nie daje także możliwości ani skrócenia kadencji, ani rozwiązania, ani samorozwiązania Senatu.

Od 1997 r. tylko raz (7 września 2007 r.) Sejm 377 głosami „za" (przy 20 „przeciw" i 54 wstrzymujących się) uchwalił skrócenie swojej kadencji. Wcześniejsze sześciokrotne próby (w latach 2003–2006) zakończyły się niepowodzeniem.

Znaczenie i kompetencje Zgromadzenia Narodowego

Zgromadzenie Narodowe – organ będący połączeniem obu izb parlamentu (Sejmu i Senatu), powoływany do wypełnienia szczególnie ważnych zadań. Obraduje pod przewodnictwem Marszałka Sejmu lub w jego zastępstwie Marszałka Senatu.

Funkcje Zgromadzenia Narodowego wg Konstytucji Rzeczypospolitej

Nr artykułu Konstytucji RP	Funkcja	Treść artykułu Konstytucji RP
145	postawienie Prezydenta RP w stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu	1) wniosek co najmniej 140 członków ZN o postawienie Prezydenta RP w stan oskarżenia 2) uchwała podjęta kwalifikowaną większością 2/3 ustawowej liczby członków ZN 3) funkcje Prezydenta RP przechodzą na Marszałka Sejmu
131	stwierdzenie trwałej niezdolności Prezydenta RP do sprawowania urzędu ze względu na stan zdrowia	1) uchwała podjęta kwalifikowaną większością 2/3 ustawowej liczby członków ZN 2) funkcje Prezydenta RP przechodzą na Marszałka Sejmu
130	odebranie przysięgi od osoby wybranej na urząd Prezydenta RP (od Prezydenta-elekta)	Prezydent RP przysięga dochowanie wierności postanowieniom Konstytucji, stanie na straży godności Narodu, niepodległości i bezpieczeństwa Państwa oraz dbanie o dobro Ojczyzny i pomyślności obywateli.
140	wysłuchanie orędzia Prezydenta RP	Marszałek Sejmu musi zwołać posiedzenie ZN, jeżeli Prezydent RP wyrazi chęć wygłoszenia orędzia.

10.7. Wybory i kompetencje Prezydenta RP

Prezydenci na uchodźstwie

Władysław Raczkiewicz (1939–1947)

August Zaleski (1947–1972)

Stanisław Ostrowski (1972–1979)

Edward Raczyński (1979–1986)

Kazimierz Sabbat (1986–1989)

Ryszard Kaczorowski (1989–1990)

22 grudnia 1990 r. nastąpiło symboliczne przekazanie insygniów władzy prezydenckiej: chorągwi II RP, rękopisu Konstytucji kwietniowej z 1935 r., pieczęci Kancelarii Prezydenta oraz insygniów Orderu Orła Białego. Na zdjęciu Ryszard Kaczorowski (ostatni prezydent na uchodźstwie) oraz Lech Wałęsa (urzędujący wówczas Prezydent RP).

Prezydenci III Rzeczypospolitej

Wojciech **Jaruzelski** (1923–2014) – Prezydent PRL i RP w latach 1989–1990, wybrany przez Zgromadzenie Narodowe	Lech **Wałęsa** (ur. 1943) – Prezydent RP w latach 1990–1995, wybrany w wyborach powszechnych	Aleksander **Kwaśniewski** (ur. 1954) – Prezydent RP w latach 1995–2005, dwukrotnie wybrany w wyborach powszechnych	Lech **Kaczyński** (1949–2010) – Prezydent RP w latach 2005–2010, wybrany w wyborach powszechnych	Bronisław **Komorowski** (ur. 1952) – Prezydent RP w latach 2010–2015, wybrany w wyborach powszechnych	Andrzej Duda (ur. 1972) – Prezydent RP od 2015 r., dwukrotnie wybrany w wyborach powszechnych

Uprawnienia Prezydenta RP

Uprawnienia	Przykłady
Wobec władzy wykonawczej (Rady Ministrów)	• desygnuje Prezesa Rady Ministrów; powołuje Prezesa i członków Rady Ministrów; odbiera od nich przysięgę (art. 154) • może zwołać **Radę Gabinetową** w sprawach szczególnej wagi; przewodniczy jej obradom (art. 141) • wnioskuje do Sejmu o pociągnięcie do odpowiedzialności członka Rady Ministrów przed Trybunałem Stanu (art. 156)
Wobec władzy sądowniczej	• powołuje sędziów na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa (art. 179) • powołuje Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego (art. 183) • powołuje Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego (art. 185) • powołuje Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Trybunału Konstytucyjnego (art. 194) • powołuje jedną osobę do Krajowej Rady Sądownictwa (art. 187)
W polityce zagranicznej	• jest reprezentantem państwa w stosunkach zewnętrznych (art. 133) • współdziała z Prezesem Rady Ministrów i właściwym ministrem w zakresie polityki zagranicznej (art. 133) • ratyfikuje i wypowiada umowy międzynarodowe (o czym zawiadamia Sejm i Senat) (art. 133) • mianuje i odwołuje przedstawicieli RP w innych państwach i przy organizacjach międzynarodowych (art. 133) • przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące akredytowanych przy nim przedstawicieli dyplomatycznych innych państw i organizacji międzynarodowych (art. 133)

Uprawnienia	Przykłady
W polityce obronnej	• jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (art. 134) • za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej sprawuje zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi w czasie pokoju (art. 134) • mianuje Szefa Sztabu Generalnego i dowódców rodzajów Sił Zbrojnych (wojsk lądowych, powietrznych i marynarki wojennej) (art. 134) • na wniosek Prezesa Rady Ministrów na czas wojny mianuje (i odwołuje) Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych (art. 134) • na wniosek Ministra Obrony Narodowej nadaje określone w ustawach stopnie wojskowe (art. 134) • na wniosek Prezesa Rady Ministrów, w razie bezpośredniego zewnętrznego zagrożenia państwa, zarządza powszechną lub częściową mobilizację i użycie Sił Zbrojnych do obrony Rzeczypospolitej Polskiej (art. 136) • jeżeli Sejm nie może się zebrać, w razie zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji, postanawia o stanie wojny (art. 116) • na wniosek Rady Ministrów, w razie zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji, może wprowadzić stan wojenny na części albo na całym terytorium państwa (art. 229)
Tradycyjne (honorowe)	• nadaje obywatelstwo polskie (art. 137) • wyraża zgodę na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego (art. 137) • nadaje ordery i odznaczenia (art. 138) • nadaje tytuły profesorskie • stosuje prawo łaski (za wyjątkiem osób skazanych przez TS) (art. 139)
Tzw. własne	• nadaje statut Kancelarii Prezydenta (art. 143) • powołuje i odwołuje Szefa Kancelarii Prezydenta RP (art. 143) • wydaje akty urzędowe, w tym rozporządzenia i zarządzenia (art. 144 i 141) • ma prawo zarządzić referendum ogólnokrajowe za zgodą Senatu (art. 125) • powołuje i odwołuje członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego (art. 144) • powołuje część członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji (art. 214) • powołuje 1/3 składu Rady Polityki Pieniężnej (art. 227) • wnioskuje do Sejmu o powołanie Prezesa Narodowego Banku Polskiego (art. 227) • na wniosek Rady Ministrów, w razie zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego, może wprowadzić (na czas oznaczony, nie dłuższy niż 90 dni) stan wyjątkowy na części albo na całym terytorium państwa (art. 230) • zrzeka się urzędu (art. 131)

Inicjatywy ustawodawcze Prezydenta RP w latach 1995–2020

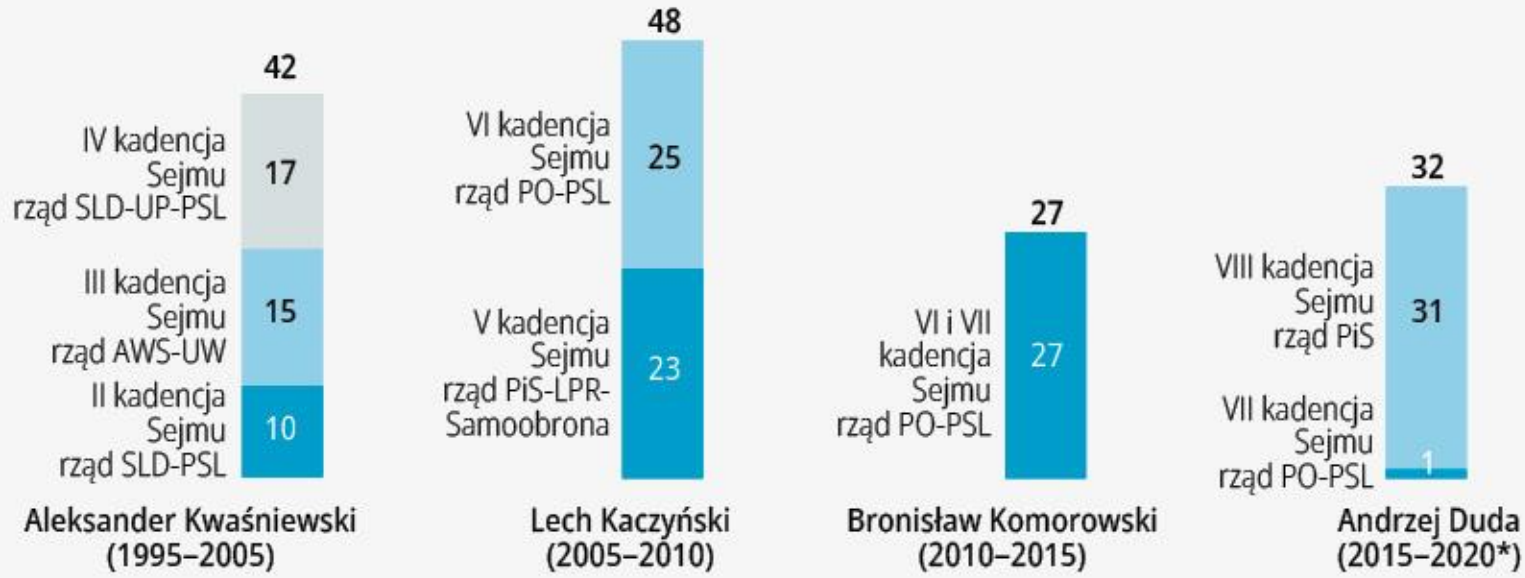

* do 3 czerwca 2020

Sposoby ingerowania Prezydenta RP w proces legislacyjny w latach 1995–2020

* do 3 czerwca 2020

Odpowiedzialność Prezydenta RP

Art. 145. Konstytucji RP

1. Prezydent Rzeczypospolitaj za naruszenie Konstytucji, ustawy lub za popełnienie przestępstwa może być pociągnięty do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu.

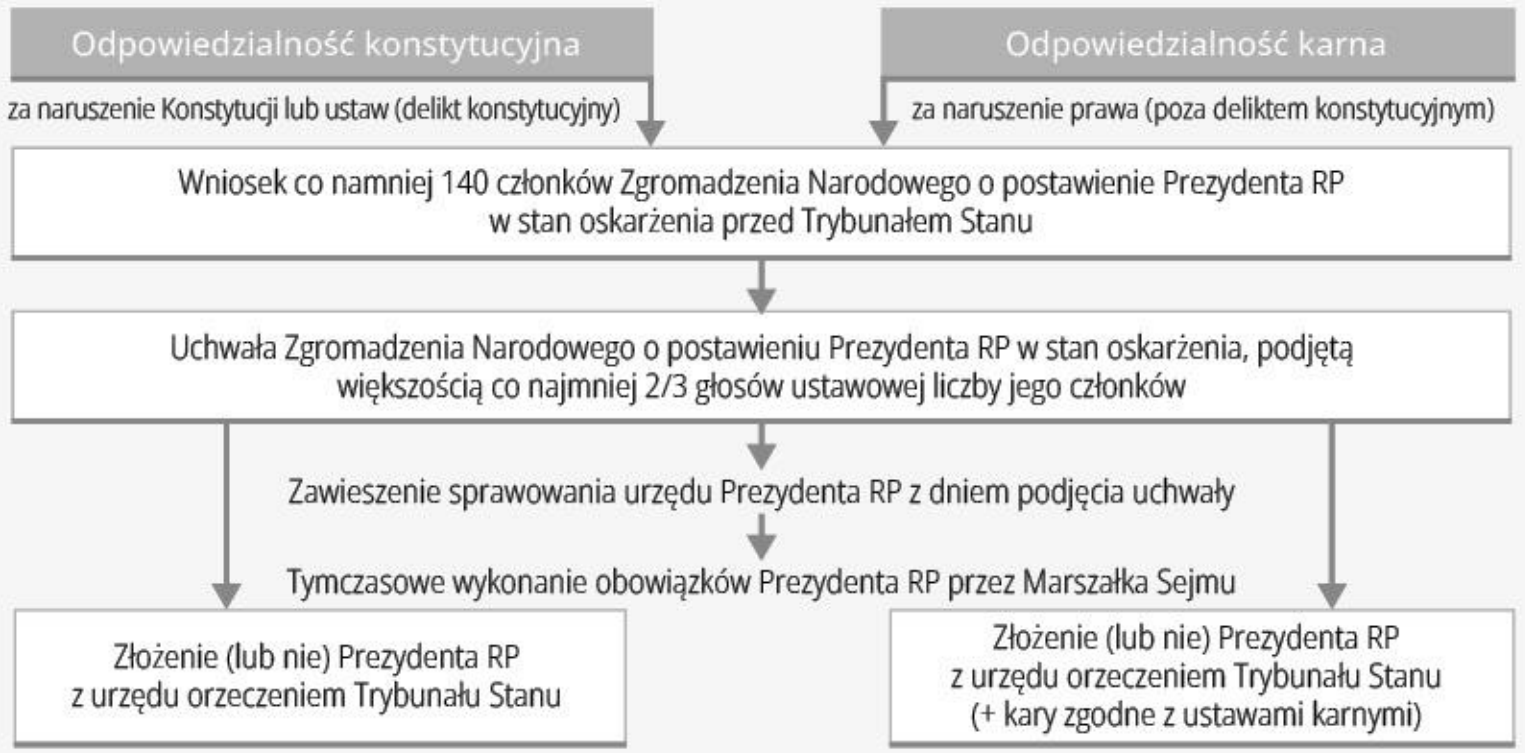

Przeszkody w sprawowaniu urzędu Prezydenta RP

Art. 131. Konstytucji RP
2. Marszałek Sejmu tymczasowo [...] wykonuje obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej [...]

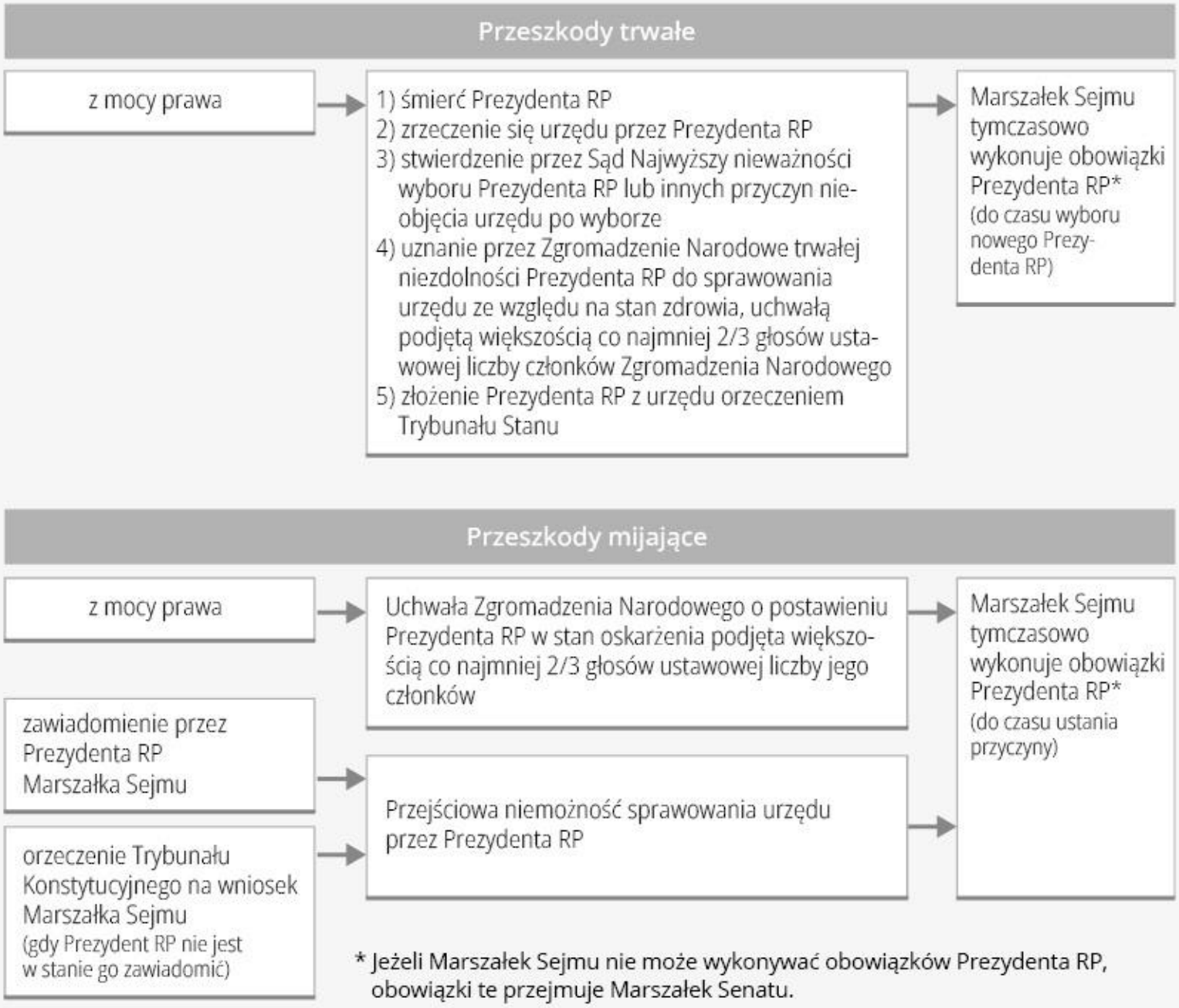

* Jeżeli Marszałek Sejmu nie może wykonywać obowiązków Prezydenta RP, obowiązki te przejmuje Marszałek Senatu.

Śmierć Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego w katastrofie smoleńskiej 10 kwietnia 2010 r. spowodowała uruchomienie art. 131 ust. 2 pkt. 1 Konstytucji RP z 1997 r.

Osoby tymczasowo wykonujące obowiązki Prezydenta RP

Osoba	Data rozpoczęcia	Data zakończenia
Marszałek Sejmu Bronisław Komorowski	10.04.2010 śmierć Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego w katastrofie smoleńskiej	08.07.2010 rezygnacja z funkcji Marszałka Sejmu
Marszałek Senatu Bogdan Borusewicz	08.07.2010	08.07.2010 po wyborze nowego Marszałka Sejmu
Marszałek Sejmu Grzegorz Schetyna	08.07.2010	06.08.2010 po objęciu urzędu przez Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego

10.8. Powoływanie i odwoływanie oraz kompetencje Rady Ministrów

Skład i funkcjonowanie Rady Ministrów

* Prezes i Wiceprezes Rady Ministrów może pełnić funkcję ministra.

Kompetencje Prezesa Rady Ministrów jako przewodniczącego Rady Ministrów

Kompetencje w stosunku do Rady Ministrów:
– reprezentuje Radę Ministrów,
– kieruje pracami Rady Ministrów,
– koordynuje i kontroluje pracę członków Rady Ministrów,
– może zwrócić się do Sejmu o wyrażenie rządowi wotum zaufania.

Wybrane kompetencje merytoryczne:
– proponuje Prezydentowi RP skład Rady Ministrów,
– przedstawia Sejmowi program działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania,
– wnioskuje do Prezydenta RP o dokonanie zmian w składzie rządu,
– wydaje rozporządzenia,
– sprawuje nadzór (wraz z wojewodami) nad samorządem terytorialnym,
– wnioskuje do Sejmu o rozwiązanie organu stanowiącego samorządu terytorialnego, jeżeli organ ten rażąco narusza Konstytucję lub ustawy,
– wnioskuje do Prezydenta RP o mianowanie (odwołanie) na czas wojny Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych,
– wnioskuje do Prezydenta RP o zarządzenie powszechnej lub częściowej mobilizacji i użycia Sił Zbrojnych do obrony Rzeczypospolitej Polskiej,
– kontrasygnuje akty urzędowe Prezydenta RP w celu uzyskania przez nie ważności i ponosi za nie odpowiedzialność przed Sejmem,
– występuje z wnioskami do Trybunału Konstytucyjnego.

Wybrane kompetencje Rady Ministrów
– prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną Rzeczypospolitej Polskiej,
– posiada kompetencje generalne (do jej zadań należy wszystko to, co nie zostało zastrzeżone dla innych organów państwowych i samorządu terytorialnego – domniemanie kompetencji),
– zapewnia wykonanie ustaw,
– wydaje rozporządzenia,
– uchwala projekt budżetu państwa,
– kieruje wykonaniem budżetu państwa, uchwala sprawozdanie z wykonania budżetu, przedkłada Sejmowi sprawozdanie z wykonania ustawy budżetowej,
– zapewnia bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz porządek publiczny,
– zapewnia bezpieczeństwo zewnętrzne państwa,
– sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi,
– zawiera umowy międzynarodowe wymagające ratyfikacji oraz zatwierdza i wypowiada inne umowy międzynarodowe,
– wnioskuje do Prezydenta RP o wprowadzenie stanu wojennego,
– wnioskuje do Prezydenta RP o wprowadzenie stanu wyjątkowego,
– wprowadza na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni, stan klęski żywiołowej,
– wnioskuje do Prezydenta RP o wydanie rozporządzeń z mocą ustawy, jeżeli w czasie stanu wojennego Sejm nie może zebrać się na posiedzenie.

Konstytucyjne procedury powoływania Rady Ministrów

TWORZENIE RZĄDU WG KONSTYTUCJI RZECZYPOSPOLITEJ Z 2 KWIETNIA 1997 R. (PROCEDURA „TRZECH KROKÓW")

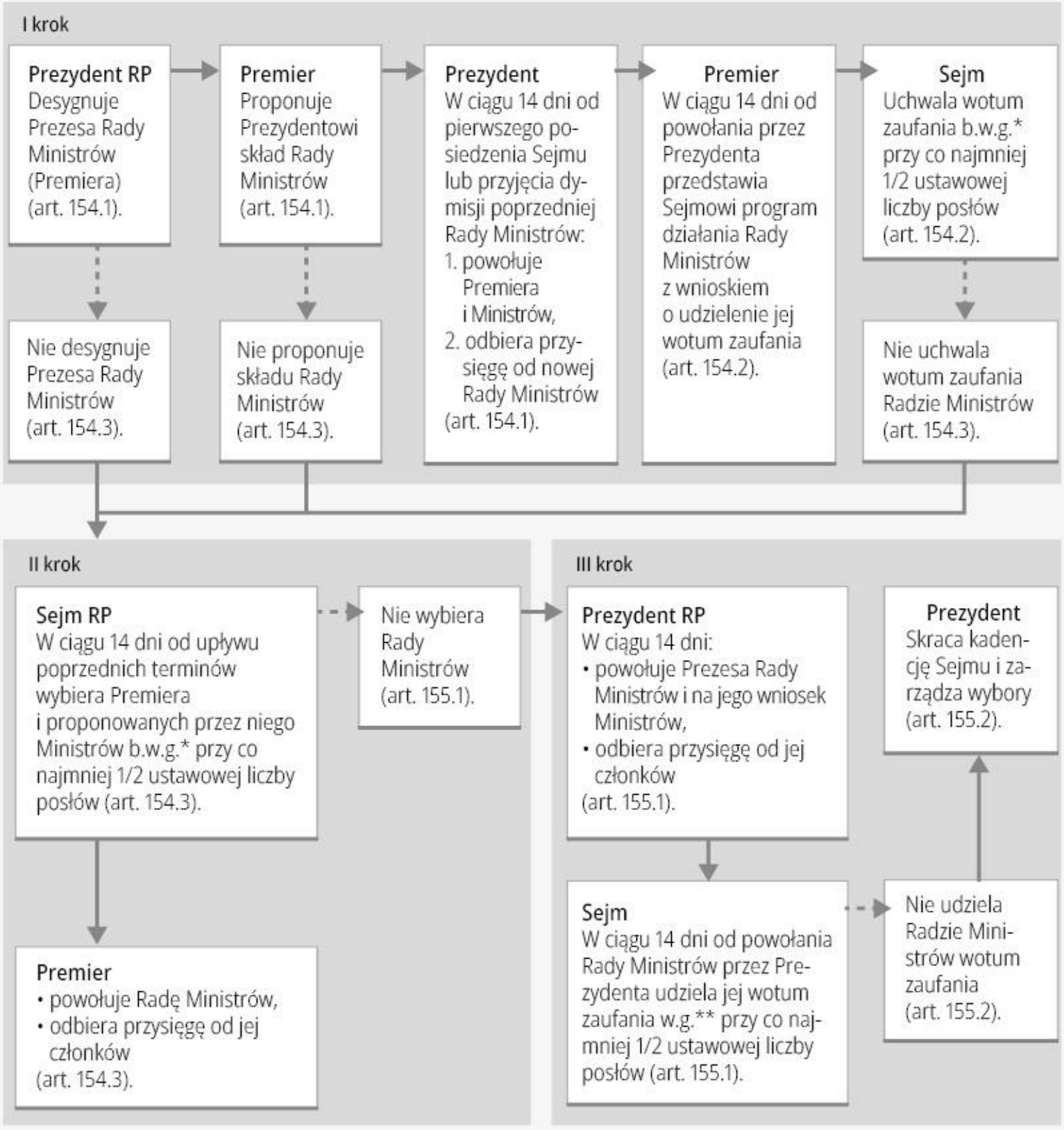

* b.w.g. – bezwzględna większość głosów
** w.g. – większość głosów

Utworzenie II rządu Mateusza Morawieckiego w 2019 r.

– 13 października – wybory do Sejmu i Senatu,
– 12 listopada – pierwsze posiedzenie Sejmu (ślubowanie posłów, wybór prezydium Sejmu), przyjęcie przez Prezydenta RP Andrzeja Dudę dymisji rządu Mateusza Morawieckiego w Pałacu Prezydenckim,
– 14 listopada – Prezydent RP desygnuje Mateusza Morawieckiego na premiera – powierza mu misję sformowania rządu,
– 15 listopada – powołanie i zaprzysiężenie przez Prezydenta RP rządu Mateusza Morawieckiego w Pałacu Prezydenckim,
– 19 listopada – przedstawienie przez premiera Mateusza Morawieckiego programu działania rządu (exposé) i uchwała Sejmu o udzieleniu mu wotum zaufania; obecnych 454 posłów, większość bezwzględna 228, 237 głosów „za" (235 z PiS i 2 z KO), 214 głosów „przeciw" (KO, Lewica, PSL-Kukiz'15, Konfederacja), 3 głosy wstrzymujące się (KO, PSL-Kukiz'15, niezależny).

Rządy III Rzeczypospolitej

Kadencja Sejmu	Prezes Rady Ministrów	Okres urzędowania	Czas urzędowania (dni)
X 1989–1991 (do 30.12.1989 Sejm PRL)	Tadeusz Mazowiecki	1989–1991	498
	Jan Krzysztof Bielecki	1991	336
I 1991–1993	Jan Olszewski	1991–1992	182
	Waldemar Pawlak*	1992	35
	Hanna Suchocka	1992–1993	465
II 1993–1997	Waldemar Pawlak	1993–1995	491
	Józef Oleksy	1995–1996	325
	Włodzimierz Cimoszewicz	1996–1997	632
III 1997–2001	Jerzy Buzek	1997–2001	1449
IV 2001–2005	Leszek Miller	2001–2004	926
	Marek Belka (I rząd)** Marek Belka (II rząd)	2004–2004 2004–2005	40 507
V 2005–2007	Kazimierz Marcinkiewicz	2005–2006	255
	Jarosław Kaczyński	2006–2007	490
VI 2007– 2011	Donald Tusk	2007–2011	1463
VII 2011–2015	Donald Tusk Ewa Kopacz	2011–2014 2014–2015	2502 420
VIII 2015–2019	Beata Szydło Mateusz Morawiecki	2015–2017 2017–2019	756 704
IX 2019	Mateusz Morawiecki	2019–	

* Nie zdołał sformować rządu.
** Nie uzyskał wotum zaufania od Sejmu.

Prezydent RP przyjmuje dymisję Rady Ministrów:

– na pierwszym posiedzeniu nowo wybranego Sejmu (art. 162),
– w razie niewyrażenia jej przez Sejm wotum zaufania (art. 162),
– w razie wyrażenia jej przez Sejm konstruktywnego wotum nieufności (art. 158),
– w razie rezygnacji Prezesa Rady Ministrów (art. 162),
– w razie śmierci Prezesa Rady Ministrów.

Interpretacja wyprowadzona z art. 154: „Prezydent Rzeczypospolitej desygnuje Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów".

Prezydent RP, przyjmując dymisję Rady Ministrów, powierza dalsze pełnienie jej obowiązków do czasu powołania nowej Rady Ministrów (art. 154, 155).

Procedury, które służą opozycji do kontroli działań rządu

1) Konstruktywne wotum nieufności wobec rządu
Sejm wyraża Radzie Ministrów wotum nieufności większością ustawowej liczby posłów na wniosek zgłoszony przez co najmniej 46 posłów i wskazujący imiennie kandydata na Prezesa Rady Ministrów.

Jeżeli uchwała została przyjęta przez Sejm, Prezydent Rzeczypospolitej przyjmuje dymisję Rady Ministrów i powołuje wybranego przez Sejm nowego Prezesa Rady Ministrów, a na jego wniosek – pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę.

2) Wotum nieufności wobec ministra
Sejm może wyrazić ministrowi wotum nieufności. Wniosek o wyrażenie wotum nieufności może być zgłoszony przez co najmniej 69 posłów. Przepis art. 158 ust. 2 stosuje się odpowiednio.

Prezydent Rzeczypospolitej odwołuje ministra, któremu Sejm wyraził wotum nieufności większością głosów ustawowej liczby posłów.

Uprawnienia posłów Sejmu RP

Uprawnienie		Podmiot korzystający z uprawnienia w Polsce
Pytanie w sprawach bieżących	forma kontroli parlamentarnej polegająca na ustnym zobowiązaniu członka rządu do udzielenia krótkiego ustnego wyjaśnienia podczas posiedzenia Sejmu; nad pytaniem i udzieloną odpowiedzią nie przeprowadza się dyskusji w Sejmie	pojedynczy poseł
Zapytanie poselskie, interpelacja	forma kontroli parlamentarnej polegająca na pisemnym zobowiązaniu członka rządu do pisemnego wyjaśnienia jednostkowego problemu związanego z polityką wewnętrzną bądź zagraniczną rządu lub zadaniami realizowanymi przez administrację rządową (zapytanie poselskie) albo wyjaśnienia zasadniczego problemu odnoszącego się do polityki państwa (interpelacja); odpowiedź na zapytanie i interpelację musi zostać udzielona najpóźniej w ciągu 21 dni	pojedynczy poseł
Żądanie informacji bieżącej	forma kontroli parlamentarnej polegająca na pisemnym zobowiązaniu członka rządu do udzielenia dłuższego ustnego wyjaśnienia podczas posiedzenia Sejmu jednostkowego problemu związanego z polityką wewnętrzną bądź zagraniczną rządu lub zadaniami realizowanymi przez administrację rządową; w sprawie przedstawionej informacji przeprowadza się dyskusję w Sejmie, która nie może trwać dłużej niż 90 minut	grupa co najmniej 15 posłów

Poza tymi działaniami opozycja parlamentarna dodatkowo ma prawo do:
– inicjatywy ustawodawczej (grupa co najmniej 15 posłów),
– zgłaszania poprawek do projektów ustaw i uchwał,
– składania wniosków mniejszości do sprawozdań komisji sejmowych.

Wotum zaufania wobec rządu
Prezes Rady Ministrów może zwrócić się do Sejmu o wyrażenie Radzie Ministrów wotum zaufania.

Udzielenie wotum zaufania Radzie Ministrów następuje większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Odpowiedzialność rządu
– **Polityczna** (parlamentarna – przed Sejmem RP) – Prezes Rady Ministrów oraz członkowie Rady Ministrów (głosowanie w Sejmie nad wotum nieufności). Członkowie Rady Ministrów ponoszą przed Sejmem solidarną odpowiedzialność za działalność Rady Ministrów. Członkowie Rady Ministrów ponoszą przed Sejmem również odpowiedzialność indywidualną za sprawy należące do ich kompetencji lub powierzone im przez Prezesa Rady Ministrów.

– **Konstytucyjna** (przed Trybunałem Stanu za złamanie ustaw lub konstytucji) – Prezes Rady Ministrów, członkowie Rady Ministrów oraz osoby, którym Prezes Rady Ministrów powierzył kierowanie ministerstwem. Członkowie Rady Ministrów ponoszą odpowiedzialność przed Trybunałem Stanu za naruszenie Konstytucji lub ustaw, a także za przestępstwa popełnione w związku z zajmowanym stanowiskiem. Uchwałę o pociągnięciu członka Rady Ministrów do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu Sejm podejmuje na wniosek Prezydenta Rzeczypospolitej lub co najmniej 115 posłów większością 3/5 ustawowej liczby posłów.

– **Karna** (przed sądami powszechnymi za przestępstwa natury kryminalnej) – wszyscy politycy, tak jak inni obywatele (jedynym ograniczeniem jest immunitet formalny).

10.9. Organy stanowiące i wykonawcze samorządu terytorialnego na poziomie gminy i miasta na prawach powiatu oraz powiatu i województwa w RP

Wybory organów jednostek samorządu terytorialnego

ADMINISTRACJA SAMORZĄDOWA W POLSCE OD 1 STYCZNIA 1999 R.

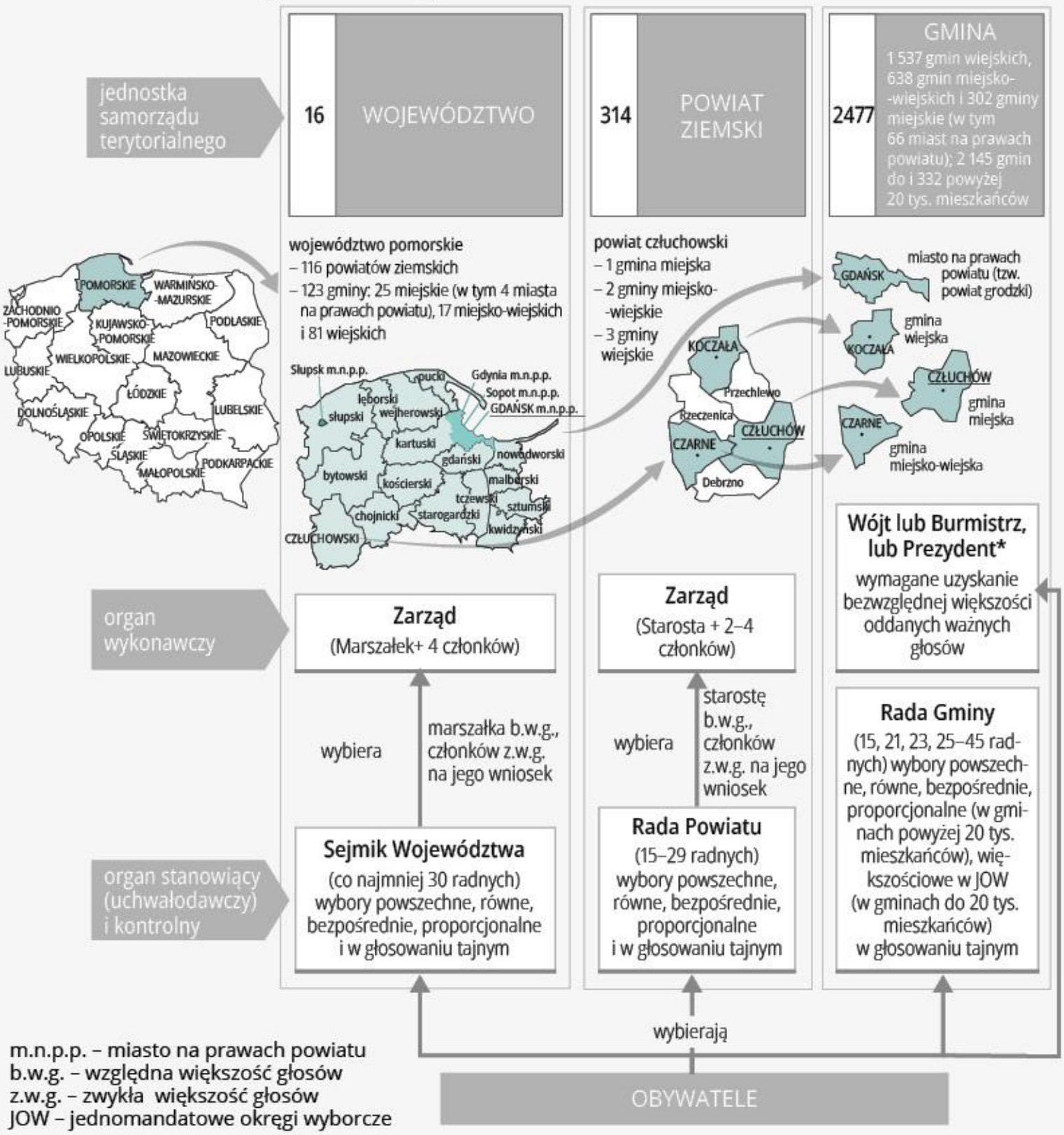

m.n.p.p. – miasto na prawach powiatu
b.w.g. – względna większość głosów
z.w.g. – zwykła większość głosów
JOW – jednomandatowe okręgi wyborcze

* Wójt – gminy wiejskie; burmistrz – gminy miejskie; prezydent – gminy miejskie powyżej 100 tys. mieszkańców, miasta na prawach powiatu, miasta, które miały prezydenta przed wejściem w życie reformy administracyjnej.

Rodzaje zadań jednostek samorządu terytorialnego

	Obszar	Realizacja	Finansowanie	Przykłady
Własne	lokalny	we własnym imieniu (dobrowolna)	dochody własne, subwencje ogólne	utrzymywanie szkół i ośrodków zdrowia, budowa dróg, pomoc społeczna, transport zbiorowy
Powierzone	ponadlokalny	z innymi samorządami (dobrowolna)	dochody własne samorządów	ponadlokalny transport zbiorowy, ponadlokalna straż gminna
	lokalny	w porozumieniu z administracją rządową (dobrowolna)	dotacje celowe	pomoc dla repatriantów, rodziny zastępcze
Zlecone	ogólnopaństwowy	w imieniu administracji rządowej (niedobrowolna)	dotacje celowe	spisy powszechne ludności, ewidencja ludności, przeprowadzenie wyborów do Sejmu i Senatu

Uprawnienia nadzorcze premiera i wojewody wobec samorządów terytorialnych

Organami uprawnionymi do nadzoru działalności samorządów terytorialnych z punktu widzenia legalności (zgodności z prawem) są:
– premier,
– wojewodowie,
– regionalne izby obrachunkowe.

Środki nadzoru przez nich stosowane mogą dotyczyć:
– aktów prawnych uchwalanych przez władze samorządowe,
– organów samorządów terytorialnych,
– osób piastujących funkcje w tych organach.

Środki nadzoru

– **Rozwiązanie organu stanowiącego gminy** (powiatu, województwa) **przez Sejm na wniosek premiera** za rażące naruszenie Konstytucji lub ustaw (w przypadku powiatu i województwa rozwiązaniu ulegają także ich organy wykonawcze – zarządy). Skutkiem takiej decyzji jest konieczność przeprowadzenia przedterminowych wyborów.
– **Rozwiązanie organu wykonawczego gminy** (powiatu, województwa) **przez premiera na wniosek wojewody**. Skutkiem takiej decyzji jest konieczność wybrania nowych organów wykonawczych.
– **Ustanowienie zarządu komisarycznego w gminie** (powiecie, województwie) **przez premiera na wniosek ministra ds. administracji** (maksymalnie na 2 lata), jeżeli organy stanowiące i wykonawcze gminy (powiatu, województwa) nie są w stanie wykonywać swoich zadań.
– **Wydawanie zarządzeń zastępczych przez wojewodę** w sprawie (w przypadku) wygaśnięcia mandatu radnego gminy (powiatu, województwa), wójta, burmistrza, prezydenta miasta, odwołania zastępcy wójta, burmistrza, prezydenta miasta oraz sekretarza skarbnika gminy (powiatu, województwa) lub odwołania z funkcji członka zarządu powiatu i województwa.
– **Stwierdzenie nieważności uchwały lub zarządzenia organu gminy** (powiatu, województwa) **przez wojewodę**, jeżeli została wydana bezprawnie.
– **Stwierdzenie nieważności uchwały lub zarządzenia organu gminy** (powiatu, województwa) **przez regionalną izbę obrachunkową**, jeżeli dotyczy ona spraw finansowych (budżetu, zobowiązań, podatków, dotacji).
– **Zastępcze ustalenie budżetu gminy** (powiatu, województwa) **przez regionalną izbę obrachunkową**, jeżeli nie udało się go uchwalić w terminie określonym przez prawo.

10.10. Sądy i trybunały

Struktura sądownictwa w Polsce

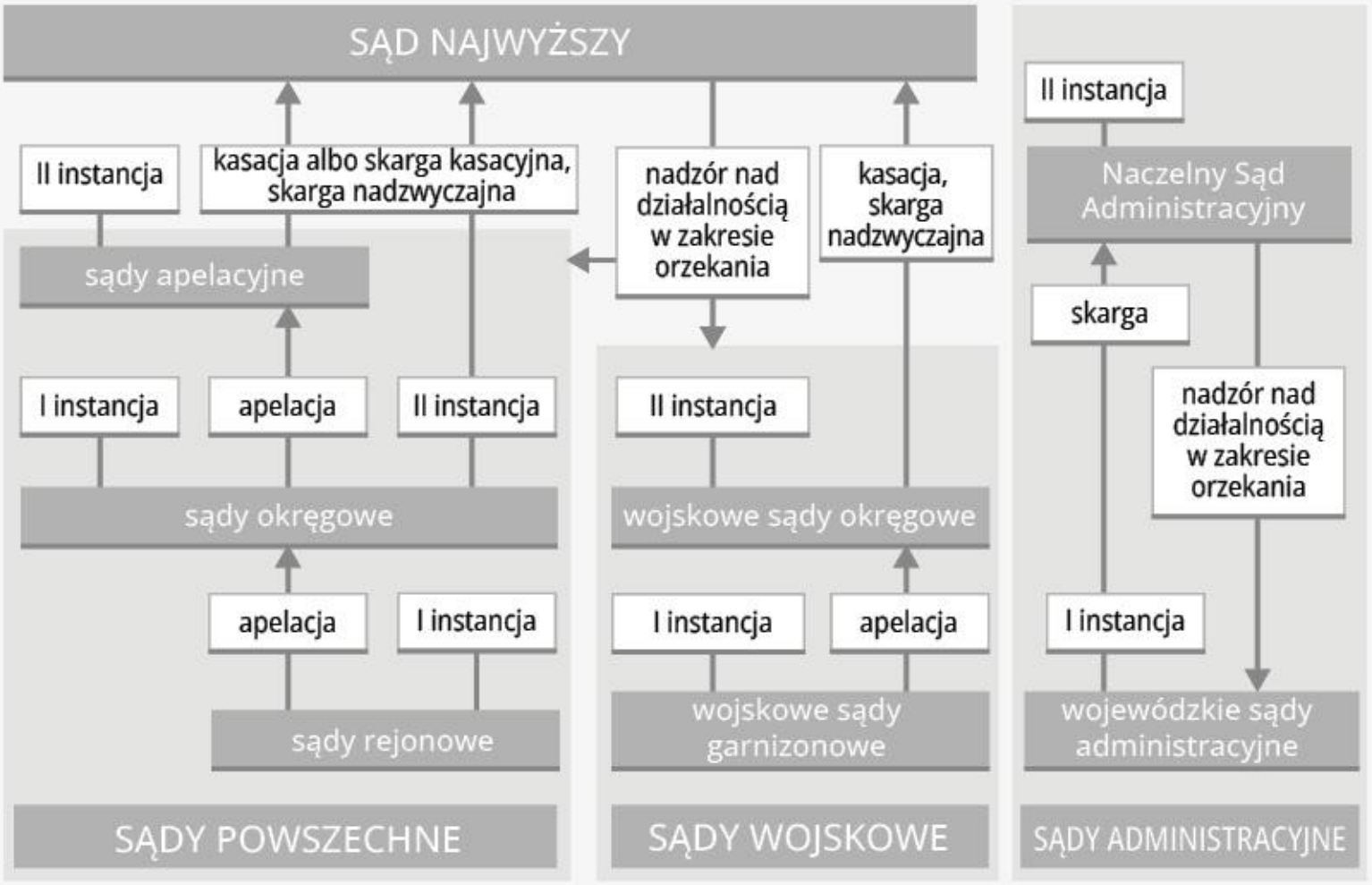

W 2020 r. w Polsce było 318 sądów rejonowych, 46 sądów okręgowych i 11 sądów apelacyjnych. Sądy rejonowe znajdują się w większych miejscowościach. W dużych miastach sąd rejonowy może być nawet utworzony dla jednej lub kilku dzielnic tego miasta (Gdańsk, Kraków, Łódź, Warszawa, Wrocław). Sądy okręgowe mają swoje siedziby w większych miastach, a apelacyjne – w największych (Białystok, Gdańsk, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów, Szczecin, Warszawa i Wrocław). W Polsce istnieją 2 wojskowe sądy okręgowe (w Poznaniu i Warszawie) oraz 7 garnizonowych.

PRZEBIEG KONKURSU NA WOLNE STANOWISKO SĘDZIEGO SĄDU POWSZECHNEGO

Minister Sprawiedliwości	decyduje o liczbie wakatów oraz ogłasza nabór na wolne stanowisko sędziowskie
Zgłaszanie kandydatów	kandydat na sędziego sam zgłasza swoją kandydaturę
Sąd okręgowy lub apelacyjny	• sędzia wizytator dokonuje oceny kandydata • Kolegium sądu wyraża opinie o kandydacie • Zgromadzenie sędziów wyraża opinię o kandydacie
Krajowa Rada Sądownictwa	• zespół roboczy rekomenduje kandydata • KRS w drodze uchwały wnioskuje o powołanie kandydata
Prezydent RP	powołuje sędziego

Sąd Najwyższy

Sąd Najwyższy jest naczelnym organem władzy sądowniczej w Polsce. Jest sądem kasacyjnym (do niego wnosi się kasację, czyli zaskarżenie wyroku lub postanowienia wydanego przez sąd II instancji). Sąd Najwyższy nie rozpoznaje ponownie sprawy, ale sprawdza, czy sądy powszechne i wojskowe prawidłowo zastosowały prawo przy orzekaniu. Kasacja musi być złożona przez adwokata lub radcę prawnego.

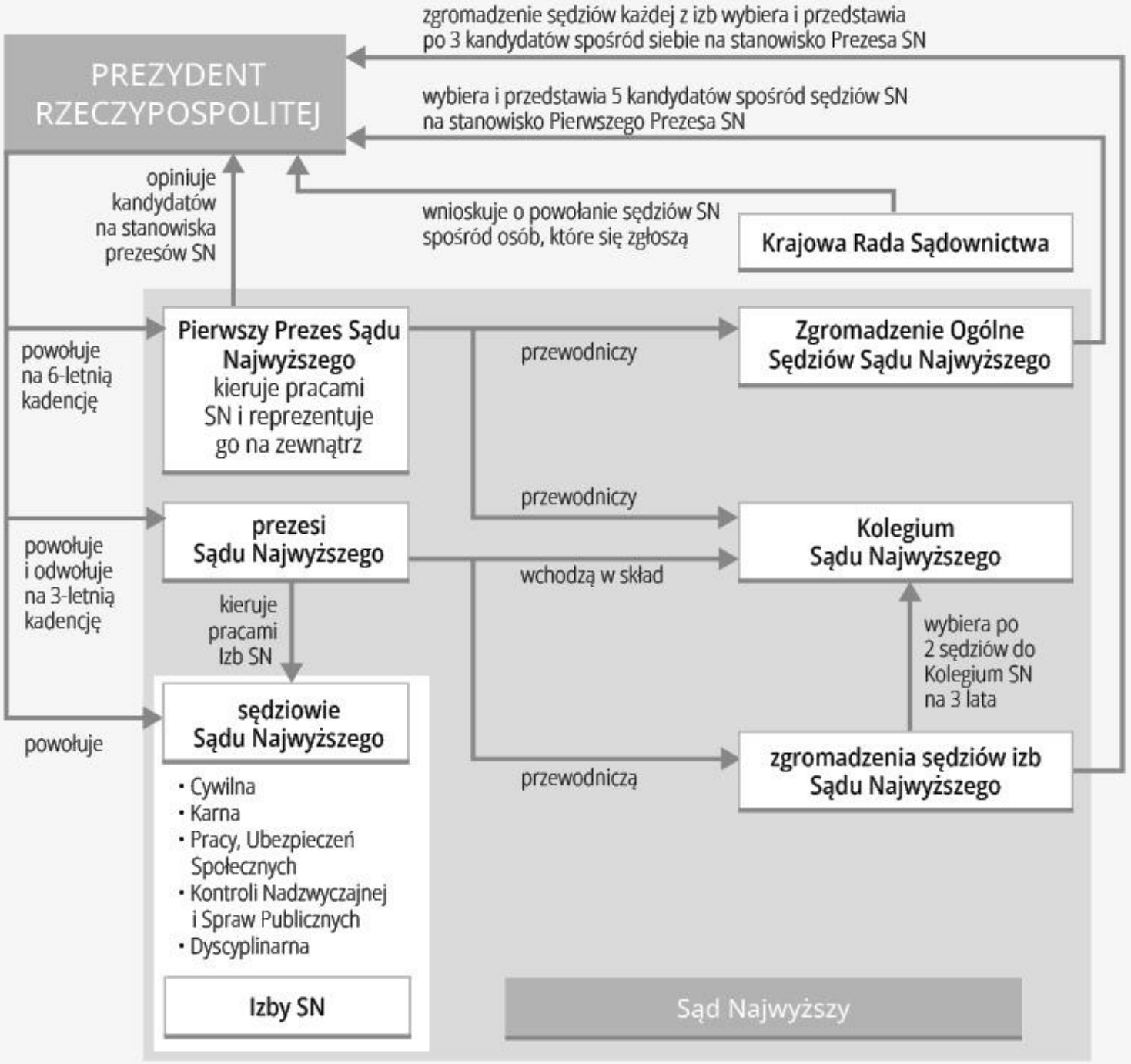

Organy

Organami Sądu Najwyższego są: Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego, Prezesi Sądu Najwyższego (dla każdej z pięciu izb), Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego, zgromadzenie sędziów izby Sądu Najwyższego (dla każdej z izb), Izby Sądu Najwyższego (Cywilna, Karna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych, Dyscyplinarna). Pracami każdej z izb kierują Prezesi Sądu Najwyższego. Izby dzielą się na wydziały.

Pierwszego Prezesa powołuje Prezydent RP na sześcioletnią kadencję spośród pięciu kandydatów wybranych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego. Obecnie funkcję tę pełni prof. **Małgorzata Manowska** (od 26.05.2020 r.).

Sędziowie

Cechą najwyższych organów sądowniczych w każdym państwie jest to, że orzekają w nich najbardziej uznane autorytety w dziedzinie prawa. Do SN powoływani są z jednej strony bardzo znani przedstawiciele nauki prawa, a z drugiej – sędziowie z bardzo dużym doświadczeniem. Ma to zapewnić wysoki poziom merytoryczny orzeczeń. W 2020 r. w Sądzie Najwyższym było zatrudnionych 99 sędziów.

Funkcje SN:
- nadzoruje działalność sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania w trybie nadzwyczajnej kontroli orzeczeń poprzez rozpoznawanie kasacji oraz innych środków odwoławczych;
- rozpoznaje skargi kasacyjne w postępowaniu cywilnym od prawomocnych orzeczeń kończących postępowanie w sprawie;
- rozpoznaje skargi kasacyjne w postępowaniu karnym od prawomocnych wyroków sądów odwoławczych;
- podejmuje uchwały w celu wyjaśnienia przepisów prawnych rodzących rozbieżności w orzecznictwie;
- rozstrzyga zagadnienia prawne kierowane przez sądy odwoławcze;

– rozpoznaje protesty wyborcze oraz stwierdza ważność wyborów do Sejmu i Senatu, wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, wyborów do Parlamentu Europejskiego, a także ważność referendów ogólnokrajowych;
– opiniuje projekty ustaw i innych aktów normatywnych, na których podstawie funkcjonują i orzekają sądy, a także innych ustaw, jeżeli uzna to za celowe;
– podejmuje uchwały z zakresu rozstrzygania nadzorczego w stosunku do samorządów zawodowych: adwokatów, radców prawnych oraz notariuszy;
– rozpatruje skargi kasacyjne na orzeczenia Trybunału do Spraw Sportu przy PKOl.

Naczelny Sąd Administracyjny

Naczelny Sąd Administracyjny – organ państwowy sprawujący kontrolę nad funkcjonowaniem działalności administracji publicznej pod względem jej zgodności z prawem. Kontrola ta obejmuje również orzekanie o zgodności z ustawami uchwał organów samorządu terytorialnego i aktów normatywnych terenowych organów administracji rządowej.

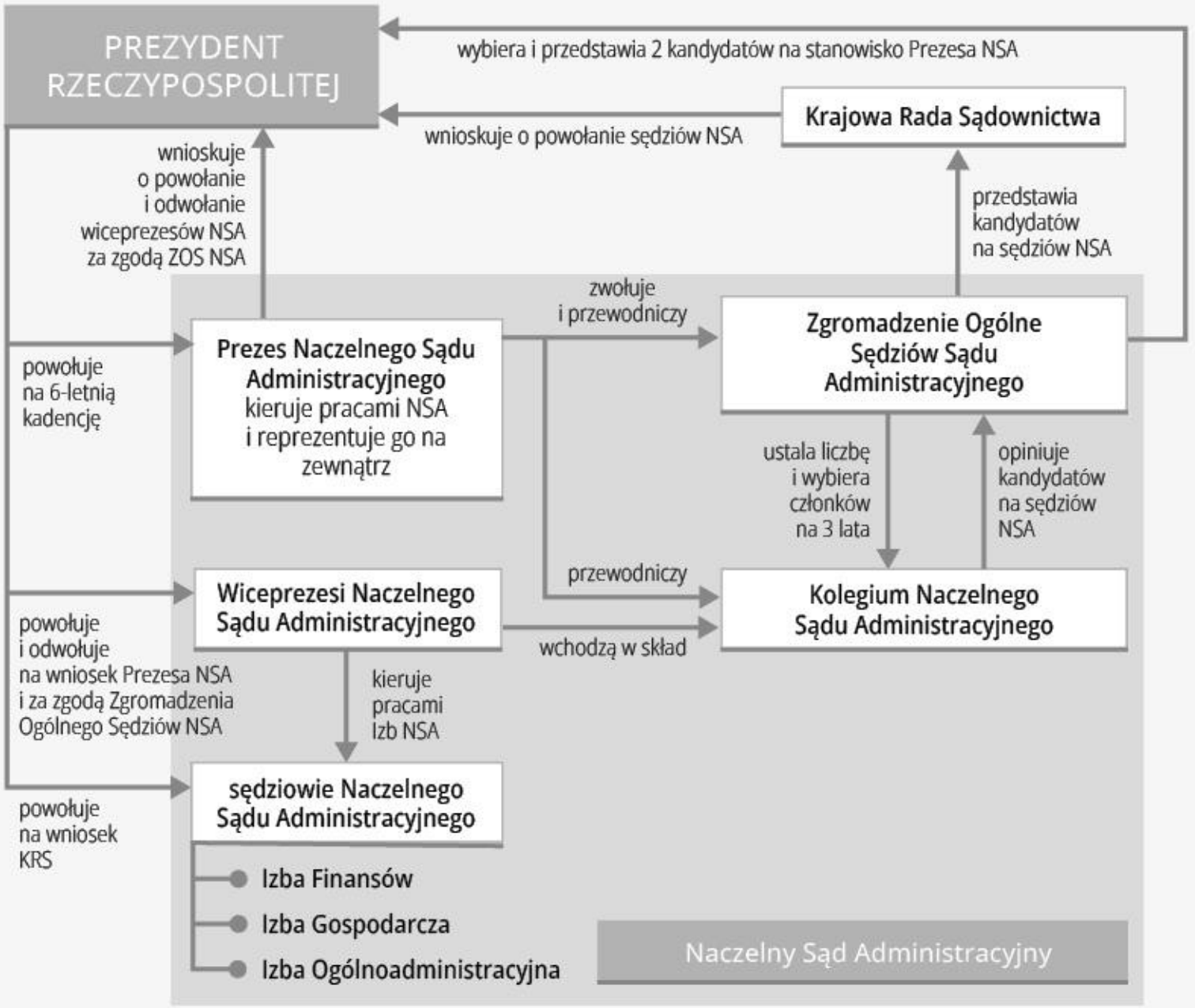

Organy

Organami Naczelnego Sądu Administracyjnego są: Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego, Zgromadzenie Ogólne Sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego i Kolegium Naczelnego Sądu Administracyjnego. W obrębie NSA funkcjonują trzy Izby: Finansowa, Gospodarcza i Ogólnoadministracyjna. Pracami każdej z Izb kieruje wiceprezes wyznaczony przez Prezesa NSA.

Prezesa NSA powołuje Prezydent RP na sześcioletnią kadencję spośród dwóch kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów NSA. Obecnie funkcję tę pełni dr hab. **Jacek Chlebny** (od 18.02.2022 r.).

Sędziowie

Postępowanie przed sądem administracyjnym jest dwuinstancyjne. Pierwszą instancję stanowią Wojewódzkie Sądy Administracyjne (WSA), których jest 16. Orzeka w nich ok. 500 sędziów. Drugą instancją jest Naczelny Sąd Administracyjny (NSA), który znajduje się w Warszawie. W 2020 r. w NSA było zatrudnionych 121 sędziów.

Funkcje NSA:
– rozpoznaje środki odwoławcze od orzeczeń wojewódzkich sądów administracyjnych,
– podejmuje uchwały mające na celu wyjaśnienie przepisów, których stosowanie wywołało rozbieżności w orzecznictwie sądów administracyjnych,
– podejmuje uchwały zawierające rozstrzygnięcie zagadnień prawnych budzących poważne wątpliwości w konkretnej sprawie sądowo-administracyjnej,
– rozstrzyga spory o właściwość między organami jednostek samorządu terytorialnego i między samorządowymi kolegiami odwoławczymi oraz spory kompetencyjne między organami tych jednostek a organami administracji rządowej.

Wojewódzkie Sądy Administracyjne orzekają w sprawach skarg przede wszystkim na:
– decyzje administracyjne (np. zgoda na budowę, nakaz zapłaty podatku),
– akty prawa organów jednostek samorządu terytorialnego i terenowych organów administracji rządowej (np. ustalanie stawek podatków lokalnych, zasady parkowania w mieście),
– bezczynność organów administracji.

Sądy administracyjne mogą jedynie uchylić, unieważnić albo podtrzymać zaskarżony akt administracyjny. Nie mogą one wydać żadnej nowej decyzji administracyjnej kształtującej prawa i obowiązki obywatela. Wybór odpowiedniego sądu administracyjnego, do którego kieruje się sprawę, zależy od miejsca siedziby organu, na którego działalność wnosi się skargę.

Krajowa Rada Sądownictwa

Krajowa Rada Sądownictwa (KRS) jest kolegialnym organem konstytucyjnym powołanym do życia 29 grudnia 1989 r. W jej skład wchodzi dwudziestu pięciu członków: Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego, Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego, Minister Sprawiedliwości, jedna osoba powołana przez Prezydenta Rzeczypospolitej, piętnastu członków wybranych spośród sędziów Sądu Najwyższego, sądów apelacyjnych, sądów administracyjnych, sądów okręgowych i sądów wojskowych, czterech członków wybranych przez Sejm spośród posłów oraz dwóch członków wybranych przez Senat spośród senatorów. Kadencja wybieranych członków KRS wynosi 4 lata. Przewodniczącą KRS jest **Dagmara Pawełczyk-Woicka** (od 24.05.2022 r.).

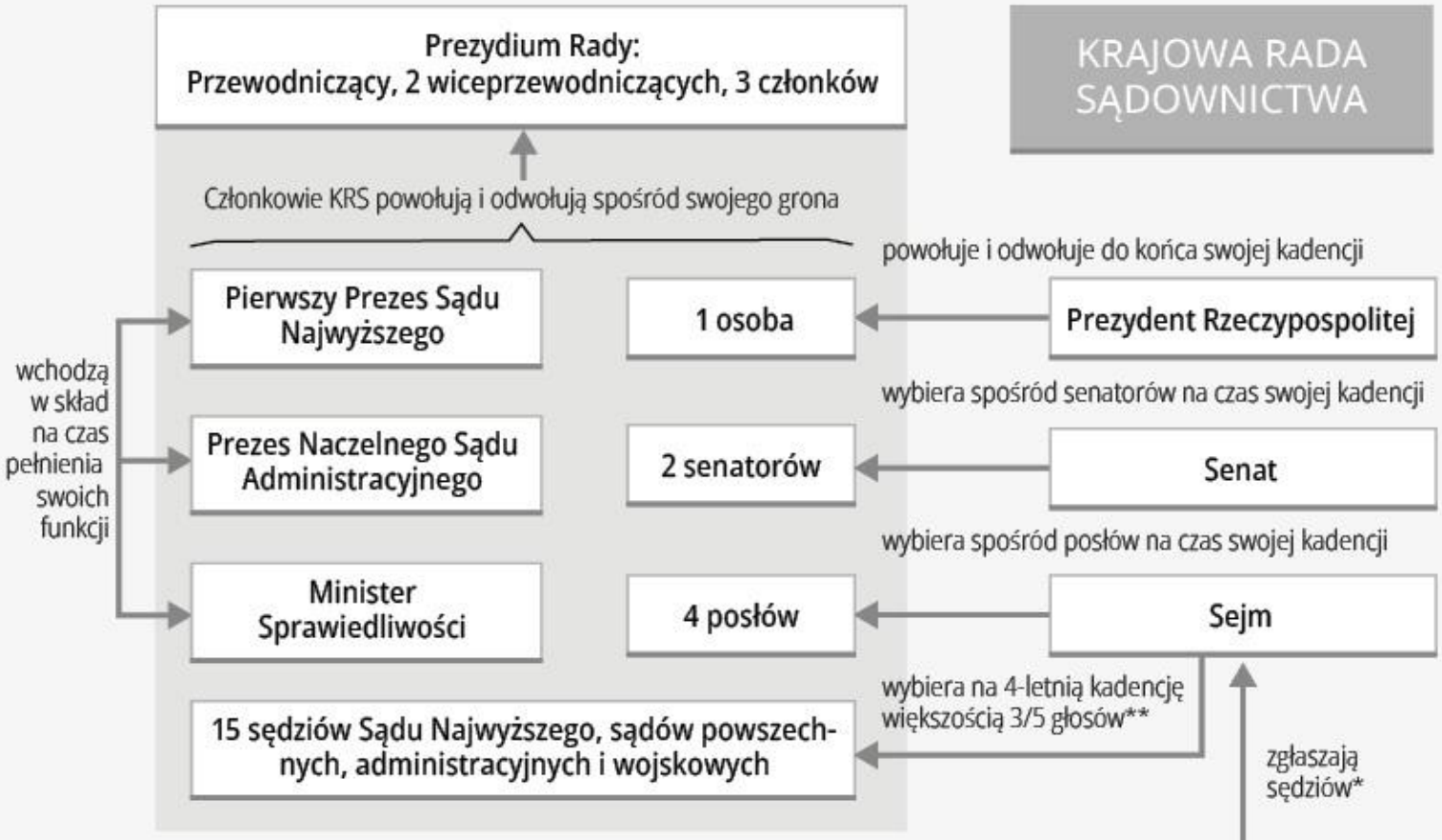

* Spośród nich każdy klub poselski może wskazać maksymalnie po 9 kandydatów, a spośród nich właściwa komisja sejmowa wskazuje 15 kandydatów (w tym co najmniej po 1 wskazanym przez każdy z klubów poselskich).
** W przypadku niedokonania wyboru członków Rady Sejm wybiera ich bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Uprawnienia regulujące ustrój sądów
– podejmuje uchwały w sprawach wystąpienia do Trybunału Konstytucyjnego o zbadanie zgodności z Konstytucją RP aktów normatywnych w zakresie dotyczącym niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Uprawnienia kreacyjne
– rozpatruje wnioski o przeniesienie sędziów w stan spoczynku,
– wyraża zgodę na dalsze zajmowanie stanowiska przez sędziów, którzy ukończyli 65 rok życia,
– rozpatruje i ocenia kandydatury do pełnienia urzędu sędziowskiego oraz przedstawia Prezydentowi RP wnioski o powołanie sędziów Sądu Najwyższego, Naczelnego Sądu Administracyjnego, sądów powszechnych, wojewódzkich sądów administracyjnych i sądów wojskowych,
– wyraża opinie w sprawie powołania i odwołania prezesów i wiceprezesów sądów powszechnych i sądów wojskowych.

Uprawnienia dyscyplinarne
– wybiera Rzecznika Dyscyplinarnego sędziów sądów powszechnych,
– występuje do Rzecznika Dyscyplinarnego z żądaniem wszczęcia postępowania dyscyplinarnego w stosunku do sędziów oraz odwołuje się od wyroków sądów dyscyplinarnych pierwszej instancji,
– uchwala zbiór zasad etyki zawodowej sędziów i czuwa nad ich przestrzeganiem,
– przeprowadza wizytacje sądów albo lustruje pracę sędziów, których indywidualna sprawa podlega rozpatrzeniu przez Radę.

Trybunał Konstytucyjny
Organ sądownictwa konstytucyjnego w Polsce, znany także w ustrojach innych państw. Jego podstawowym zadaniem jest kontrolowanie zgodności norm prawnych niższego rzędu (rangi ustawowej lub podstawowej) z normami prawnymi wyższego rzędu, przede wszystkim z Konstytucją i niektórymi umowami międzynarodowymi (tzw. sąd nad prawem).

W Polsce Trybunał Konstytucyjny ustanowiono Ustawą z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, a powołano do życia – po trzech latach ostrych sporów – Ustawą z dnia 29 kwietnia 1985 r. o Trybunale Konstytucyjnym. Działalność orzeczniczą rozpoczął w 1986 r. **VIII Prezesem Trybunału Konstytucyjnego** jest **Julia Przyłębska** (od 21.12.2016 r.).

Skład i sposób powoływania
Trybunał Konstytucyjny składa się z piętnastu sędziów, wybieranych przez Sejm na indywidualną dziewięcioletnią kadencję. Sędzią Trybunału może zostać osoba posiadająca kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska sędziego Sądu Najwyższego lub Naczelnego Sądu Administracyjnego (m.in. warunek co najmniej dziesięcioletniego stażu pracy na stanowisku sędziego lub prokuratora albo wykonywania przez co najmniej dziesięć lat zawodu adwokata, radcy prawnego lub notariusza). Niezależność Trybunału zapewnia przede wszystkim zakaz wybierania sędziego na kolejną kadencję oraz nieusuwalność ze stanowiska w trakcie kadencji. Prezesa i Wiceprezesa Trybunału mianuje Prezydent RP spośród dwóch kandydatów przedstawionych na każde z tych stanowisk przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Trybunału spośród swojego grona.

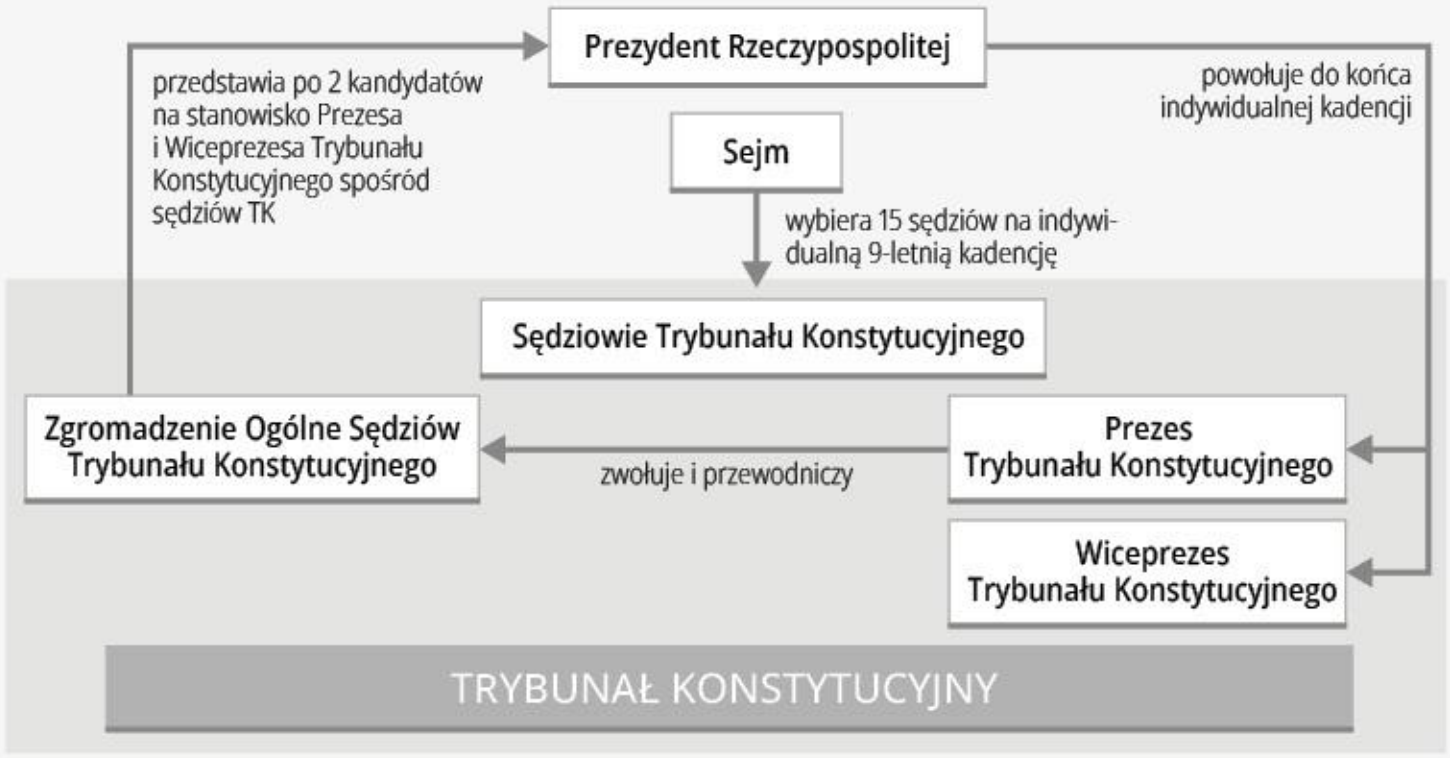

Funkcje Trybunału Konstytucyjnego
– badanie zgodności ustaw i ratyfikowanych umów międzynarodowych z Konstytucją,
– badanie zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie,

– badanie zgodności umów międzynarodowych z ustawami,
– rozpatrywanie skarg konstytucyjnych,
– rozstrzyganie sporów kompetencyjnych między centralnymi konstytucyjnymi organami państwa,
– orzekanie o zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych,
– uznawanie przejściowej niemożności sprawowania urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej i powierzanie Marszałkowi Sejmu tymczasowego wykonywania obowiązków Prezydenta,
– rozpatrywanie pytań prawnych skierowanych przez sądy (art. 193 Konstytucji).

Podstawowym zadaniem Trybunału jest **kontrola normatywnych aktów prawnych**: ustaw, umów międzynarodowych oraz innych przepisów prawa wydawanych przez centralne organy państwowe.

Na podstawie: M. Batorski, *Wiedza o społeczeństwie 3. Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych. Zakres rozszerzony*, Gdynia 2020, s. 101.

Wyroki i postanowienia Trybunału Konstytucyjnego

Wyszczególnienie	2010	2015	2019	2020	2021
Zgodność ustaw lub ratyfikowanych umów międzynarodowych z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej oraz zgodność ustaw z umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie	25	44	18	26	10
Zgodność przepisów prawa (wydawanych przez centralne organy państwowe) z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami	3	6	2	4	2
Pytania prawne	46	78	16	12	8
Skargi konstytucyjne	30	45	34	26	58

Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego mają moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne. Podlegają niezwłocznemu ogłoszeniu w organie urzędowym, w którym był ogłoszony akt normatywny. Jeżeli akt nie był ogłoszony, orzeczenie ogłasza się w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski". Orzeczenie Trybunału wchodzi w życie z dniem ogłoszenia, jednak Trybunał może określić inny termin utraty mocy obowiązującej aktu normatywnego (osiemnaście miesięcy, gdy chodzi o ustawę; dwanaście miesięcy, gdy chodzi o inny akt normatywny).

Skarga konstytucyjna jest podstawowym środkiem ochrony praw i wolności. Skargę może wnieść każdy (obywatel, cudzoziemiec, bezpaństwowiec), kogo konstytucyjne prawa i wolności zostały naruszone w wyniku wydania ostatecznego rozstrzygnięcia przez sąd lub organ administracyjny.
Skargę należy wnieść w terminie trzech miesięcy od dnia, w którym osobie skarżącej doręczono ostateczne rozstrzygnięcie w sprawie. Skarga konstytucyjna musi być sporządzona przez adwokata lub radcę prawnego.
Zadaniem Trybunału Konstytucyjnego podczas rozpoznawania skargi konstytucyjnej jest stwierdzenie, czy akt prawny, na którego podstawie wydano rozstrzygnięcie naruszające prawa i wolności konstytucyjne, jest zgodny z przepisami Konstytucji RP, ustawami oraz umowami międzynarodowymi. Orzeczenie braku takiej zgodności skutkuje możliwością wznowienia postępowania lub uchylenia ostatecznych rozstrzygnięć.

Skarga konstytucyjna:
- stanowi gwarancję realnej ochrony praw i wolności zawartych w Konstytucji,
- jest instrumentem pozwalającym na kwestionowanie legalności aktów normatywnych,
- pozwala na usuwanie niespójności w systemie prawnym państwa,
- pozwala wnieść skargę zarówno obywatelom polskim, cudzoziemcom oraz bezpaństwowcom, jak i osobom prawnym.

Trybunał Stanu

Jest to konstytucyjny organ władzy sądowniczej, którego główne zadanie polega na egzekwowaniu odpowiedzialności najwyższych organów i urzędników państwowych za naruszenie Konstytucji lub ustawy w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania, jeśli czyn ten nie wyczerpuje znamion przestępstwa (inaczej: popełnienie deliktu konstytucyjnego), oraz za przestępstwa pospolite i skarbowe w przypadku Prezydenta RP.
Instytucję odpowiedzialności konstytucyjnej wprowadziła Konstytucja marcowa, uchwalona w 1921 r. Została ona utrzymana również w kolejnej Konstytucji kwietniowej z 1935 r.
Instytucja Trybunału Stanu została przywrócona w 1982 r. przez Ustawę z dnia 26 marca 1982 r. o Trybunale Stanu z dniem 6 kwietnia 1982 r. Ustawa ta, wraz z kolejnymi nowelizacjami, obowiązuje do dziś.
Przewodniczącym Trybunału Stanu jest **Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego**. Funkcję tę pełni prof. **Małgorzata Manowska** (od 26.05.2020 r.).

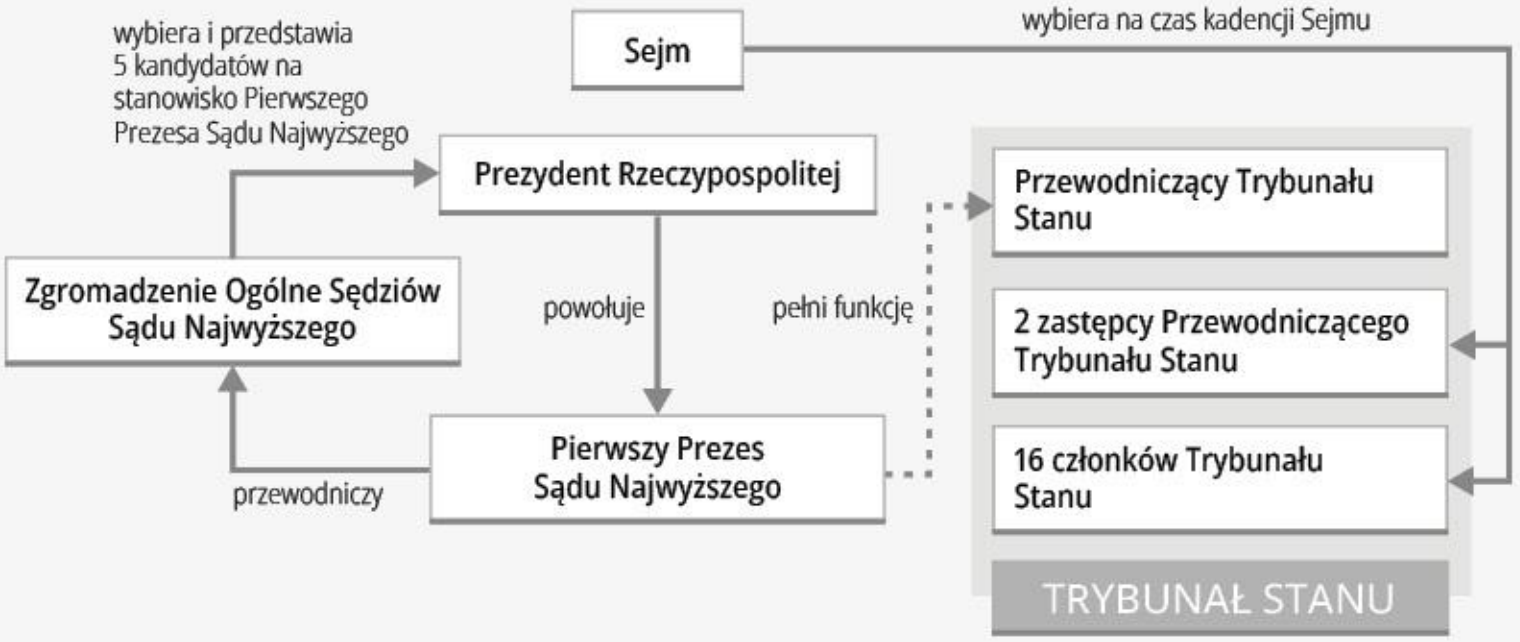

Skład i sposób powoływania

Określa go art. 199 Konstytucji. Trybunał składa się z szesnastu członków wybieranych przez Sejm na czas trwania jego kadencji, dwóch zastępców Przewodniczącego, również wybieranych przez Sejm, oraz z Przewodniczącego, którym jest Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego. Obaj zastępcy Przewodniczącego i co najmniej połowa członków Trybunału muszą mieć kwalifikacje sędziowskie.

Zgodnie z art. 200 Konstytucji członkowie Trybunału Stanu objęci są immunitetem formalnym oraz przywilejem nietykalności. Żaden z członków Trybunału Stanu nie może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności bez zgody Trybunału. Członkowie Trybunału nie mogą być też zatrzymani ani aresztowani z wyjątkiem sytuacji, gdy zostali przyłapani na gorącym uczynku, a ich zatrzymanie jest konieczne dla dobra śledztwa. W takiej sytuacji o zatrzymaniu musi zostać niezwłocznie powiadomiony Przewodniczący Trybunału Stanu, który może zażądać natychmiastowego zwolnienia zatrzymanej osoby.

Podmioty ponoszące odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu

Przed Trybunałem Stanu mogą zostać postawieni jedynie przedstawiciele najwyższych władz państwowych, wymienieni w art. 198 Konstytucji. Są to:
- Prezydent – za naruszenie Konstytucji lub ustawy, ale też za przestępstwa pospolite i skarbowe,
- Premier i ministrowie – za naruszenie Konstytucji lub ustawy lub za przestępstwa związane z pełnioną przez nich funkcją,
- prezes NBP, prezes NIK, członkowie KRRiT, kierownicy ministerstw, Naczelny Dowódca Sił Zbrojnych – za naruszenie Konstytucji lub ustawy,
- posłowie i senatorowie – w razie złamania zakazu działalności gospodarczej i czerpania korzyści z majątku Skarbu Państwa.

O postawieniu przed Trybunałem Stanu decydują:

1. Zgromadzenie Narodowe
   - w odniesieniu do Prezydenta RP, wniosek w tej sprawie musi podpisać co najmniej 1/4 (140) członków ZN, a decyzja o postawieniu Prezydenta przed Trybunałem Stanu zapada, jeśli zagłosuje za nią co najmniej 2/3 członków ZN.

2. Sejm
   - w odniesieniu do prezesa i członków Rady Ministrów, wniosek w tej sprawie może złożyć co najmniej 1/4 (115) posłów lub Prezydent RP, a decyzja o postawieniu członka Rady Ministrów przed Trybunałem Stanu zapada, jeśli zagłosuje za nią co najmniej 3/5 (276) posłów;
   - w odniesieniu do Prezesa NBP, Prezesa NIK, członków KRRiT oraz Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych, wniosek w tej sprawie może złożyć co najmniej 1/4 (115) posłów lub Prezydent RP, a decyzja o postawieniu przed Trybunałem Stanu zapada bezwzględną większością głosów w Sejmie;
   - w odniesieniu do posłów, wniosek w tej sprawie może złożyć Marszałek Sejmu, a decyzja o postawieniu posła przed Trybunałem Stanu zapada bezwzględną większością głosów w Sejmie.

3. Senat
   - w odniesieniu do senatorów, wniosek w tej sprawie może złożyć Marszałek Senatu, a decyzja o postawieniu senatora przed Trybunałem Stanu zapada bezwzględną większością głosów w Senacie.

Wniosek o postawienie przed Trybunałem Stanu może też złożyć sejmowa komisja śledcza w odniesieniu do Prezesa NBP, Prezesa NIK, członków KRRiT oraz Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych, jeśli zostanie on poparty przez co najmniej 2/3 składu Komisji, w obecności co najmniej połowy jej członków. Aby któryś z wymienionych podmiotów stanął przed Trybunałem Stanu, podobnie jak w przypadku wniosku złożonego przez posłów, musi on zostać poparty w trakcie głosowania bezwzględną większością głosów w Sejmie.

Trybunał Stanu może orzekać kary:
- utraty czynnego i biernego prawa wyborczego,
- utraty wszystkich lub niektórych orderów, odznaczeń i tytułów honorowych,
- zakazu zajmowania kierowniczych stanowisk lub pełnienia funkcji związanych ze szczególną odpowiedzialnością w organach państwowych i organizacjach społecznych,
- pozbawienia mandatu poselskiego,
- utraty zajmowanego stanowiska, z którego pełnieniem związana jest odpowiedzialność przed Trybunałem Stanu,
- przewidziane w ustawach – za przestępstwa i przestępstwa skarbowe.

10.11. Organy kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego

Najwyższa Izba Kontroli

Najwyższa Izba Kontroli (NIK) – naczelny organ kontroli państwowej; instytucja państwowa, podlegająca bezpośrednio Sejmowi. Głównym zadaniem prowadzonych przez NIK kontroli jest dostarczanie Sejmowi i opinii publicznej informacji o działaniach organów państwa, które są oceniane pod kątem legalności, gospodarności, celowości oraz rzetelności. Szczególną konstytucyjną rolę odgrywa opinia NIK w procedurze zatwierdzania sprawozdania budżetowego rządu przez parlament. Najwyższa Izba Kontroli jest zorganizowana w 16 delegatur regionalnych oraz 15 departamentów.
Na czele Najwyższej Izby Kontrolnej stoi chroniony immunitetem **prezes**, wybierany przez Sejm RP za zgodą Senatu na sześcioletnią kadencję. Funkcję tę pełni **Marian Banaś** (od 30.08.2019 r.).

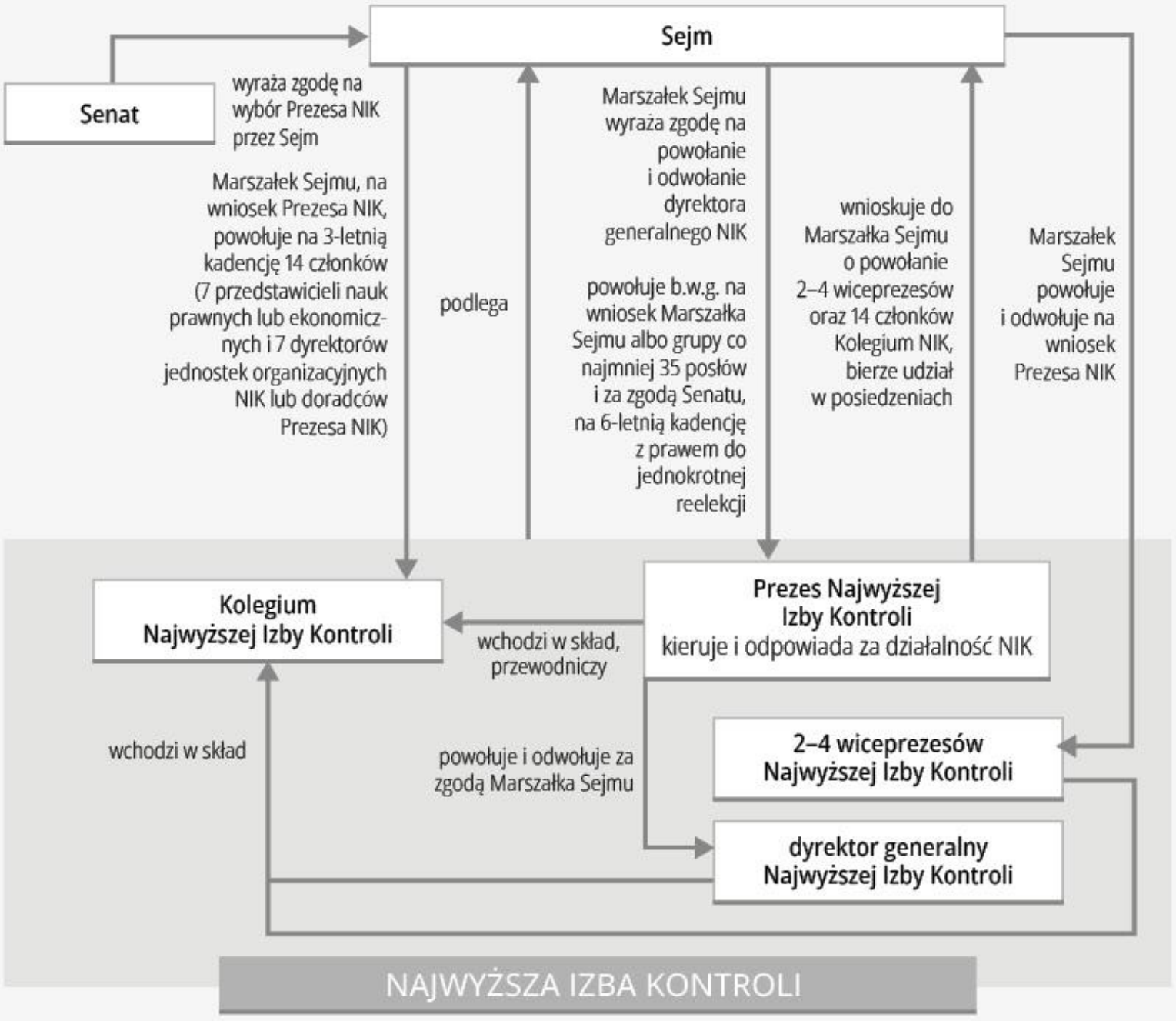

Do zadań NIK należy m.in. kontrolowanie z punktu widzenia legalności, gospodarności i rzetelności działalności:
– organów administracji rządowej,
– Narodowego Banku Polskiego,
– osób prawnych i innych państwowych jednostek organizacyjnych,
– organów samorządu terytorialnego,
– komunalnych osób prawnych i innych komunalnych jednostek organizacyjnych.

Najwyższa Izba Kontroli może również kontrolować z punktu widzenia legalności i gospodarności działalność innych jednostek organizacyjnych i podmiotów gospodarczych w takim zakresie, w jakim wykorzystują one majątek lub środki państwowe lub komunalne oraz wywiązują się z zobowiązań finansowych na rzecz państwa.

Najwyższa Izba Kontroli przedkłada Sejmowi:
1. analizę wykonania przez rząd budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej,
2. opinię w przedmiocie absolutorium dla Rady Ministrów,
3. informacje o wynikach kontroli, wnioski i wystąpienia, określone w ustawie,
4. coroczne sprawozdanie ze swojej działalności.

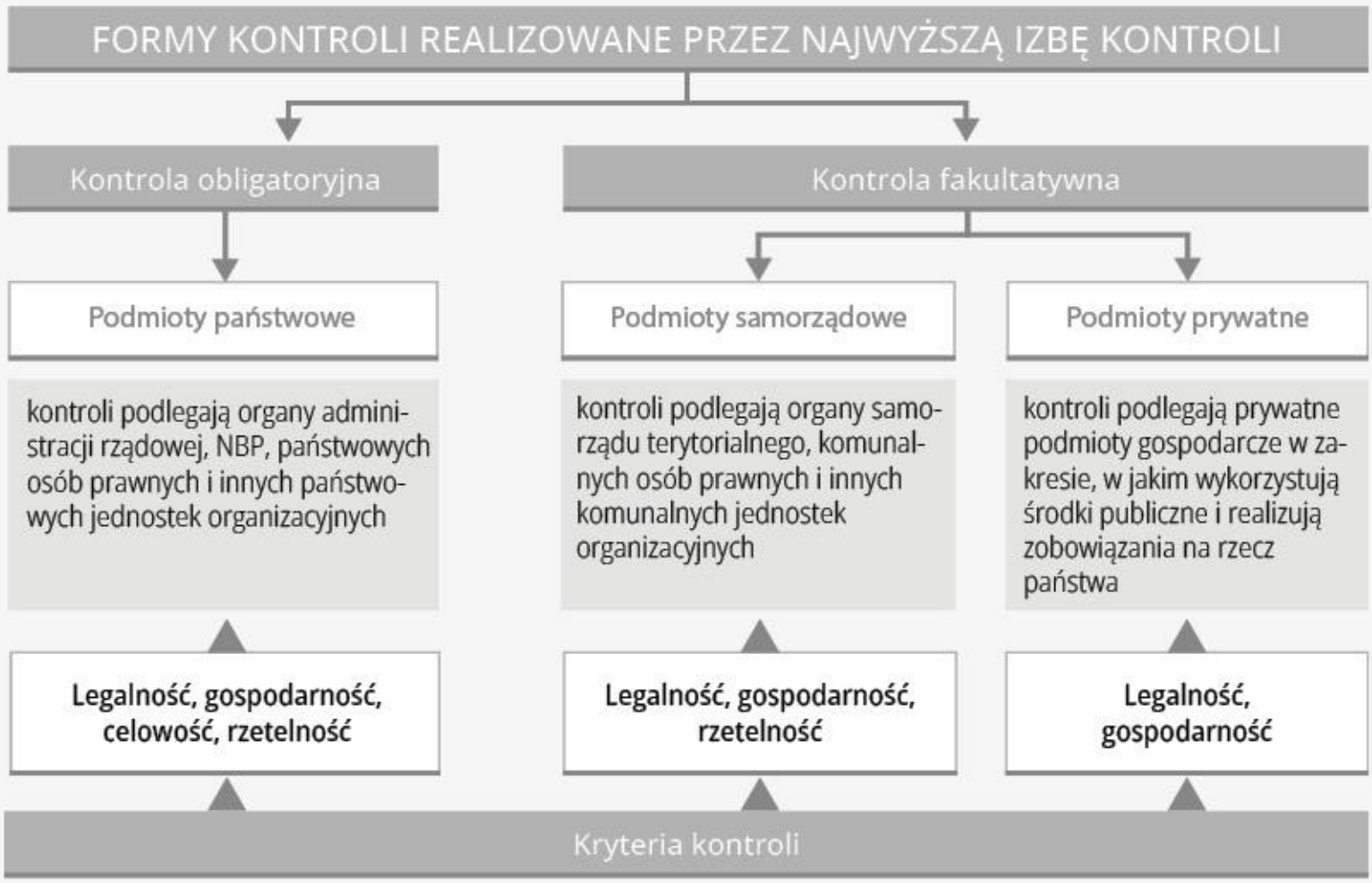

Na podstawie: M. Batorski, *Wiedza o społeczeństwie 3. Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych. Zakres rozszerzony*, Gdynia 2020, s. 107.

Prezes Najwyższej Izby Kontroli nie może zajmować innego stanowiska, z wyjątkiem stanowiska profesora szkoły wyższej, ani wykonywać innych zajęć zawodowych. Nie może także należeć do partii politycznej i związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej, niedającej się pogodzić z godnością jego urzędu. Nie może być bez uprzedniej zgody Sejmu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Nie może być zatrzymany, aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Marszałka Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji

Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (KRRiT) to konstytucyjny organ stojący na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji. Przewodniczącym KRRiT od 2022 r. jest wybrany przez Sejm RP **Maciej Świrski**. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji wydaje rozporządzenia, a w sprawach indywidualnych podejmuje uchwały. Członek KRRiT nie może należeć do partii politycznej i związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej, niedającej się pogodzić z godnością pełnionej funkcji.

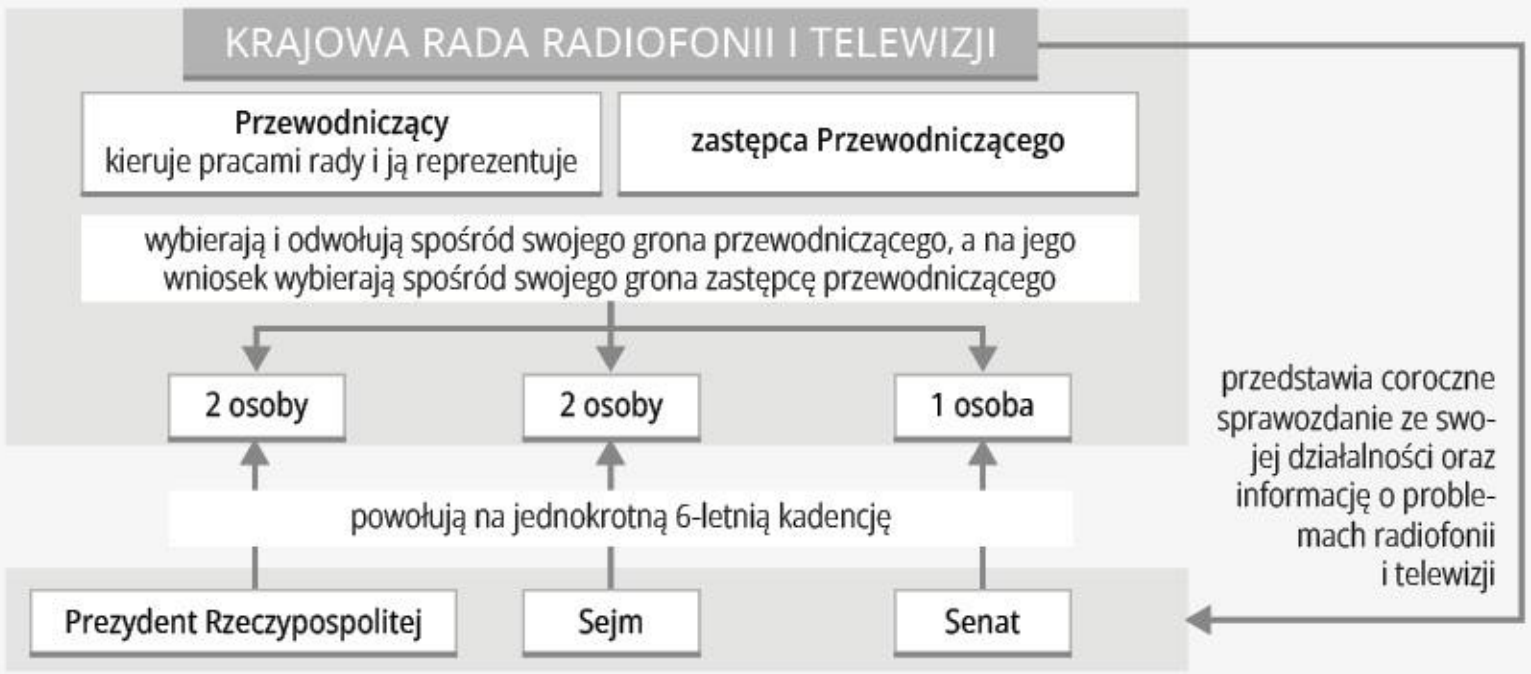

Prokuratura w RP

Prokuratura – organ ochrony prawnej, na której czele stoi Prokurator Generalny. Podlegają mu prokuratorzy Prokuratury Krajowej, powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury oraz Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Podstawą działania prokuratury jest Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze oraz Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Funkcję **Prokuratora Generalnego** pełni minister sprawiedliwości – obecnie (od 4 marca 2016 r.) **Zbigniew Ziobro**.

PROKURATURA W POLSCE

PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ

- proponuje kandydata na stanowisko ministra sprawiedliwości
- opiniuje kandydatury zastępców Prokuratora Generalnego i wyraża zgodę na ich odwołanie

PREZES RADY MINISTRÓW

- powołuje ministra sprawiedliwości, który równocześnie sprawuje urząd Prokuratora Generalnego
- na wniosek Prokuratora Generalnego powołuje i odwołuje Prokuratora Krajowego i pozostałych jego zastępców

Prokurator Generalny (minister sprawiedliwości)

- kieruje działalnością prokuratury osobiście lub za pośrednictwem Prokuratora Krajowego oraz pozostałych zastępców,
- powołuje i odwołuje prokuratorów regionalnych, okręgowych i rejonowych na wniosek Prokuratora Krajowego, a prokuratorów Głównej Komisji i oddziałowych komisji ŚZpNP, Biura Lustracyjnego i oddziałowych biur lustracyjnych na wniosek Prezesa IPN,
- powołuje i odwołuje prokuratorów na wniosek Prokuratora Krajowego,
- przedstawia premierowi sprawozdanie z rocznej działalności prokuratury.

kieruje działalnością całej prokuratury

przewodniczy

Prokuratura Krajowa

Prokurator Krajowy
(I zastępca Prokuratora Generalnego)

- zapewnia udział prokuratora w postępowaniach przed Trybunałem Konstytucyjnym, Sądem Najwyższym i Naczelnym Sądem Administracyjnym.

Krajowa Rada Prokuratorów

(Prokurator Krajowy, 4 prokuratorów Prokuratury Krajowej, 1 prokurator wybrany przez prokuratorów IPN, po 1 prokuratorze z każdej prokuratury regionalnej, 5 prokuratorów powołanych przez Prokuratora Generalnego)

- stoi na straży niezależności prokuratorów.

sprawuje nadzór

Powszechne jednostki organizacyjne prokuratury

Prokuratura Regionalna
(dla obszaru co najmniej dwóch prokuratur okręgowych)

- zapewnia udział prokuratora w postępowaniach przed sądami powszechnymi i wojewódzkimi sądami administracyjnymi,
- prowadzi i nadzoruje postępowania przygotowawcze w sprawach ścigania przestępczości zorganizowanej i korupcji.

sprawuje nadzór

Prokuratura Okręgowa
(dla obszaru co najmniej dwóch prokuratur rejonowych)

- zapewnia udział prokuratora w postępowaniach przed sądami powszechnymi,
- prowadzi i nadzoruje postępowania przygotowawcze w sprawach o poważne przestępstwa kryminalne, finansowe i skarbowe.

sprawuje nadzór

Prokuratura Rejonowa
(dla obszaru 1 lub większej liczby gmin)

- zapewnia udział prokuratora w postępowaniach przed sądami powszechnymi.

sprawuje nadzór

Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Dyrektor Głównej Komisji
(zastępca Prokuratora Generalnego)
Główna Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

sprawuje nadzór

Oddziałowe Komisje ŚZpNP
(11 komisji)

Dyrektor Biura Lustracyjnego
(3-letnia kadencja)
Biuro Lustracyjne

sprawuje nadzór

Oddziałowe Biura Lustracyjne
(11 biur)

Zadaniami prokuratury są strzeżenie praworządności oraz czuwanie nad ściganiem przestępstw. Prokurator Generalny i podlegli mu prokuratorzy swoje zadania wykonują m.in. przez:
- prowadzenie lub nadzorowanie postępowania przygotowawczego w sprawach karnych oraz sprawowanie funkcji oskarżyciela publicznego przed sądami,
- wytaczanie powództw w sprawach karnych i cywilnych oraz udział w postępowaniu sądowym w sprawach cywilnych, ze stosunku pracy i ubezpieczeń społecznych,
- sprawowanie nadzoru nad wykonaniem postanowień o tymczasowym aresztowaniu oraz innych decyzji o pozbawieniu wolności,
- zaskarżanie do sądu niezgodnych z prawem decyzji administracyjnych oraz udział w postępowaniu sądowym w sprawach zgodności z prawem takich decyzji,
- gromadzenie, przetwarzanie, analizowanie i udostępnianie danych, w tym danych osobowych, pochodzących z prowadzonych lub nadzorowanych postępowań,
- koordynowanie działalności w zakresie ścigania przestępstw, prowadzonej przez inne organy państwowe,
- współdziałanie z organami i jednostkami organizacyjnymi państwa oraz organizacjami społecznymi w zapobieganiu przestępczości i innym naruszeniom prawa,
- współpracę z jednostkami naukowymi w zakresie prowadzenia badań dotyczących problematyki przestępczości, jej zwalczania i zapobiegania oraz kontroli,
- współpracę i udział w działaniach podejmowanych przez organizacje międzynarodowe lub ponadnarodowe oraz zespoły międzynarodowe, działające na podstawie umów międzynarodowych.

10.12. Służba cywilna oraz zasady postępowania urzędnika służby cywilnej w RP

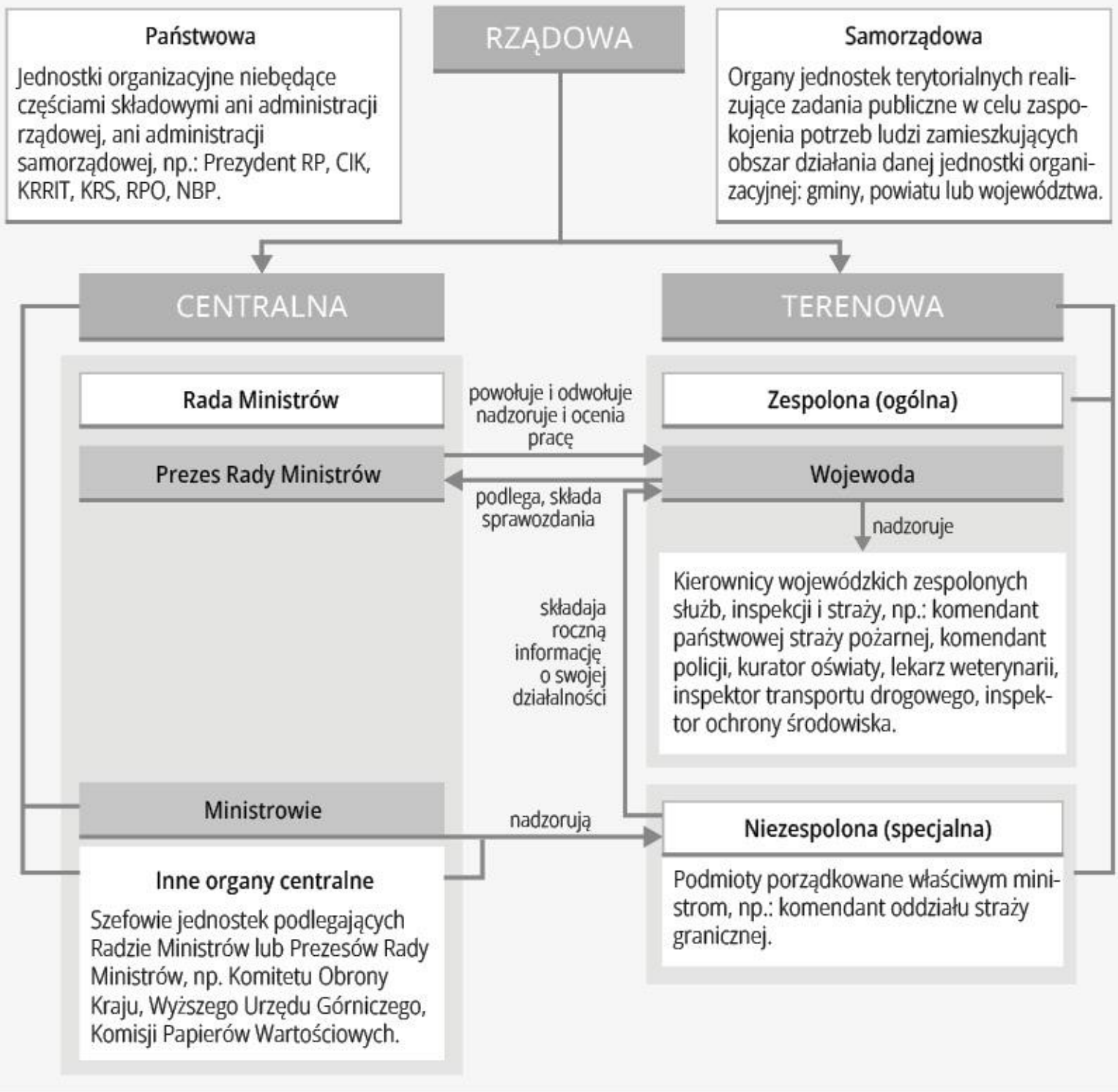

Procedura powoływania wojewody i jego kompetencje

Wojewoda jest organem rządowej administracji zespolonej w województwie oraz przedstawicielem Rady Ministrów na obszarze województwa. Do jego kompetencji należą m.in.:
- wykonywanie polityki Rady Ministrów w województwie,
- reprezentowanie Skarbu Państwa,
- reprezentowanie Rady Ministrów na uroczystościach państwowych,
- wydawanie poleceń obowiązujących wszystkie organy administracji rządowej działające w województwie,
- nadzór nad działalnością jednostek samorządu terytorialnego i ich związków pod względem legalności,
- kontrolowanie pod względem legalności, gospodarności i rzetelności wykonywania przez organy samorządu terytorialnego zadań z zakresu administracji rządowej, realizowanych przez nie na podstawie ustawy lub porozumienia z organami administracji rządowej.

Wojewodę powołuje i odwołuje Prezes Rady Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw administracji publicznej. Wojewoda wykonuje zadania przy pomocy wicewojewody albo I i II wicewojewody. Wicewojewodę powołuje i odwołuje Prezes Rady Ministrów na wniosek wojewody. Na urząd wojewody i wicewojewody może zostać powołana osoba, która jest m.in. obywatelem polskim, posiada tytuł zawodowy magistra, posiada 3-letni staż pracy w zakresie kierowania zespołami ludzkimi, korzysta z pełni praw publicznych.

Służba cywilna i zasady, jakimi powinien kierować się urzędnik państwowy

Służba cywilna – pracownicy administracji rządowej, tworzący korpus służby cywilnej, którego zwierzchnikiem jest Prezes Rady Ministrów; w jej skład wchodzą urzędnicy szczebla centralnego (Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, ministerstwa, inne urzędy centralne) oraz urzędnicy rządowej administracji terenowej zespolonej i niezespolonej (urzędy wojewódzkie, wojewódzkie i powiatowe inspektoraty weterynarii, regionalne dyrekcje ochrony środowiska, wojewódzkie i powiatowe inspektoraty nadzoru budowlanego, komendy policji, komendy państwowej straży pożarnej, kuratoria oświaty, urzędy skarbowe, izby skarbowe, urzędy kontroli skarbowej, urzędy statystyczne, wojskowe komendy uzupełnień, wojewódzkie sztaby wojskowe, urzędy górnicze itp.); na początku 2012 r. korpus służby cywilnej liczył ponad 121 tys. urzędników (nie licząc żołnierzy i funkcjonariuszy straży granicznej, policji i straży pożarnej).

Prezes Rady Ministrów w Zarządzeniu z dnia 6 października 2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej ustalił zasady służby cywilnej oraz zasady etyki korpusu służby cywilnej.

Najważniejsze zasady służby cywilnej:
- zasada legalizmu, praworządności i pogłębiania zaufania obywateli do organów administracji publicznej,
- zasada ochrony praw człowieka i obywatela,
- zasada bezinteresowności,
- zasada jawności i przejrzystości,
- zasada dochowania tajemnicy ustawowo chronionej,
- zasada profesjonalizmu,
- zasada odpowiedzialności za działanie lub zaniechanie działania,
- zasada racjonalnego gospodarowania środkami publicznymi,
- zasada otwartości i konkurencyjności naboru.

Zasady etyki korpusu służby cywilnej:
- zasada godnego zachowania,
- zasada służby publicznej,
- zasada lojalności,
- zasada neutralności politycznej,
- zasada bezstronności,
- zasada rzetelności.

Korpus służby cywilnej tworzą pracownicy zatrudnieni m.in. na stanowiskach urzędniczych w:
- Kancelarii Prezesa Rady Ministrów,
- urzędach ministrów i przewodniczących komitetów wchodzących w skład Rady Ministrów oraz urzędach centralnych organów administracji rządowej,
- urzędach wojewódzkich oraz innych urzędach stanowiących aparat pomocniczy terenowych organów administracji rządowej podległych ministrom lub centralnym organom administracji rządowej,

– komendach, inspektoratach i innych jednostkach organizacyjnych stanowiących aparat pomocniczy kierowników zespolonych służb, inspekcji i straży wojewódzkich oraz kierowników powiatowych służb, inspekcji i straży,
– jednostkach budżetowych obsługujących państwowe fundusze celowe, których dysponentami są organy administracji rządowej.

Przeciętne zatrudnienie w korpusie służby cywilnej w latach 2002–2022*

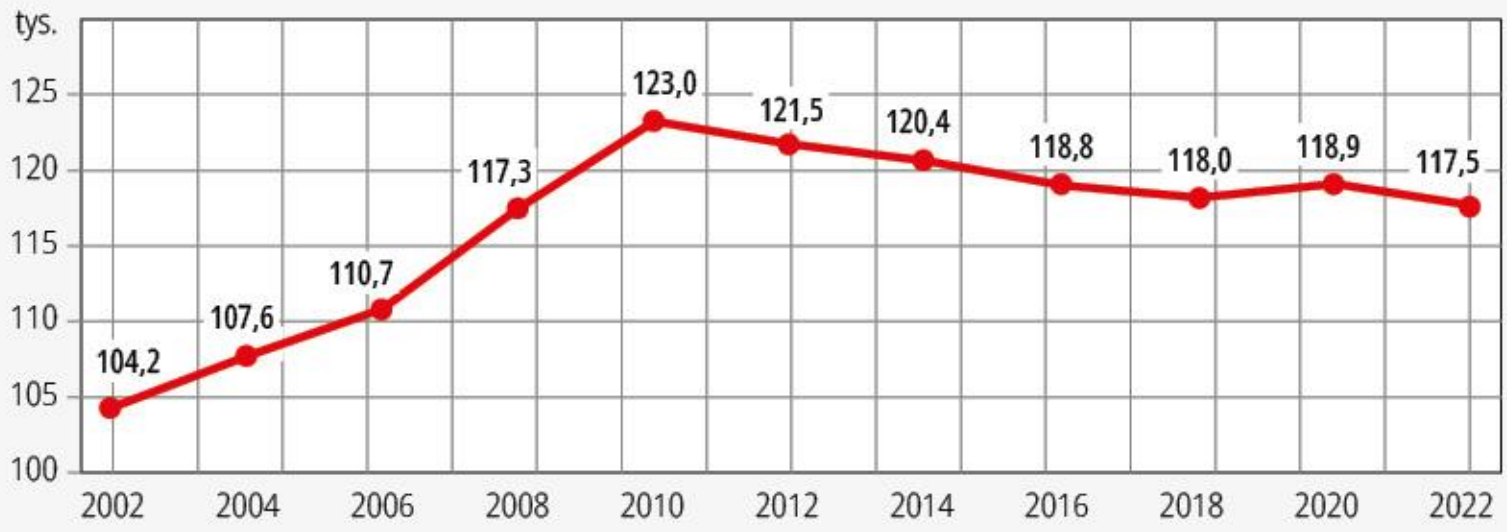

* Bez żołnierzy i funkcjonariuszy (m.in. policji, straży granicznej, państwowej straży pożarnej), których np. 2022 r. zatrudnionych było ponad 300 tys.

Źródło: Departament Służby Cywilnej Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, https://dsc.kprm.gov.pl/

Ocena funkcjonowania służby cywilnej w Polsce w 2016 r.

Co sądzi Pan(i) o uczciwości i rzetelności ludzi, którzy pracują lub działają w różnych dziedzinach, wykonują różne zawody? Jak by Pan(i) ocenił(a) uczciwość i rzetelność?

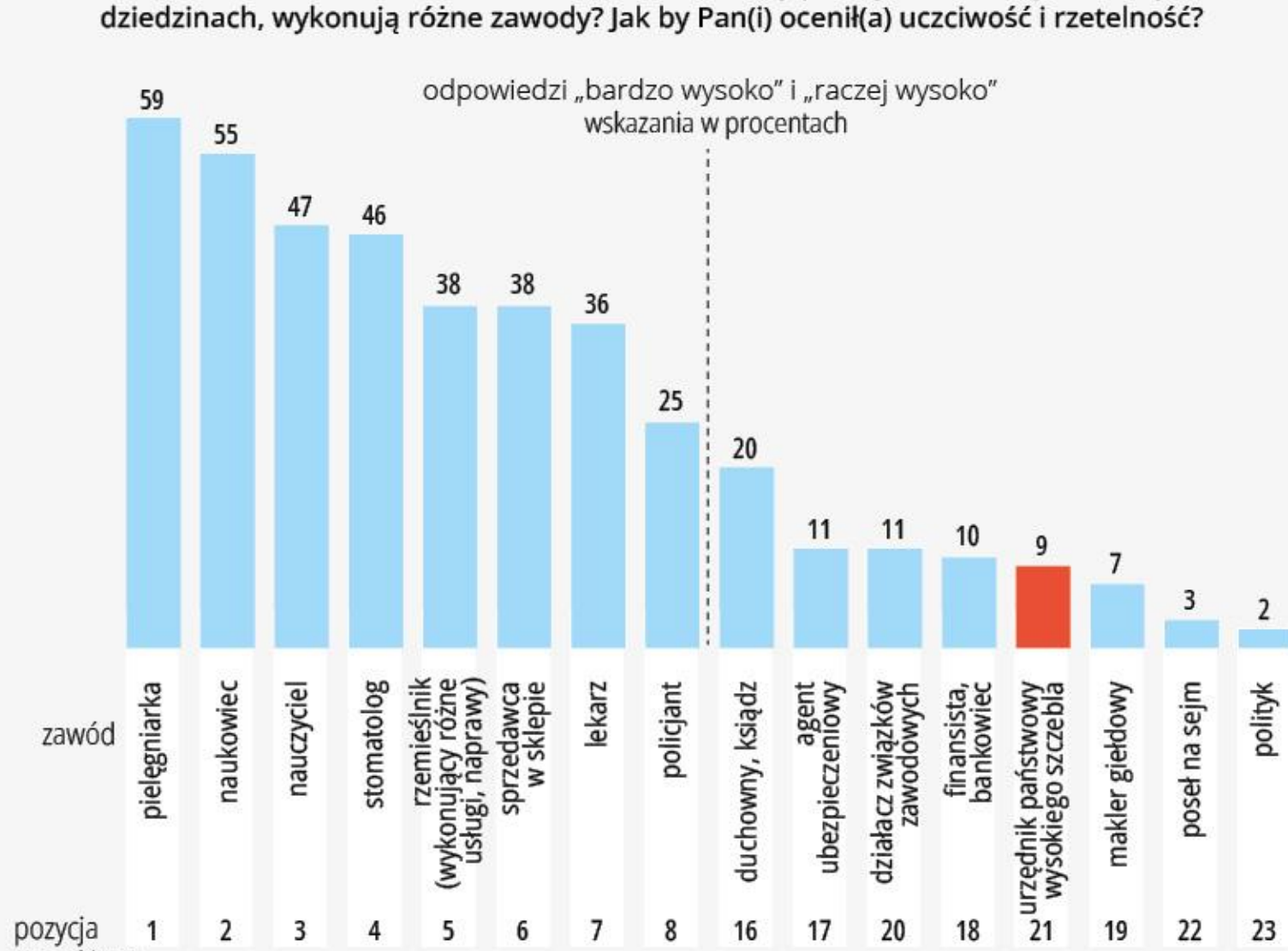

Źródło: *Społeczne oceny uczciwości i rzetelności zawodowej,* Komunikat z badań CBOS, Warszawa, marzec 2016 r.

10.13. Stany nadzwyczajne w RP i warunki ich wprowadzania

Stany nadzwyczajne – Rozdział XI Konstytucji RP

Art. 228 Konstytucji RP z 1997 r. stanowi, że „w sytuacjach szczególnych zagrożeń, jeżeli zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające, może zostać wprowadzony odpowiedni stan nadzwyczajny: stan wojenny, stan wyjątkowy lub stan klęski żywiołowej".

Stan nadzwyczajny	Powód	Wnioskujący	Decydent	Czas trwania i obszar
stan wojenny (art. 229, 231)	• zewnętrzne zagrożenie państwa • zbrojna napaść na terytorium Polski • zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji wynikającej z umowy międzynarodowej	Rada Ministrów	Prezydent RP zarządza w drodze rozporządzenia (Sejm może je uchylić b.w.g. przy co najmniej połowie ustawowej liczby posłów)	• na czas nieoznaczony • na części albo na całym terytorium państwa
stan wyjątkowy (art. 230, 231)	• zagrożenie konstytucyjnego ustroju państwa • zagrożenie bezpieczeństwa obywateli • zagrożenie porządku publicznego	Rada Ministrów	Prezydent RP zarządza w drodze rozporządzenia (Sejm może je uchylić b.w.g. przy co najmniej połowie ustawowej liczby posłów)	• na czas oznaczony, nie dłuższy niż 90 dni (możliwe jednokrotne przedłużenie za zgodą Sejmu na maksymalnie 60 dni) • na części albo na całym terytorium państwa
stan klęski żywiołowej (art. 231, 232)	• zapobieżenie skutkom katastrof naturalnych noszących znamiona klęski żywiołowej oraz w celu ich usunięcia • zapobieżenie skutkom awarii technicznych noszących znamiona klęski żywiołowej oraz w celu ich usunięcia	–	Rada Ministrów wprowadza w drodze rozporządzenia	• na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni (możliwe przedłużenie za zgodą Sejmu) • na części albo na całym terytorium państwa

Stan wojenny a stan wojny – Rozdział IV Konstytucji RP

Stan wojny jest skierowany do agresora i społeczności międzynarodowej. Stanowi podstawę do wprowadzenia działań zbrojnych. Nie pociąga za sobą bezpośrednich skutków dla sytuacji wewnętrznej państwa, chyba że zostanie dodatkowo wprowadzony stan wojenny.

Stan wyjątkowy	Powód	Wnioskujący	Decydent	Czas trwania i obszar
stan wojny (art. 116)	zbrojna napaść na terytorium Polski zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji wynikające z umowy międzynarodowej	–	Sejm decyduje w drodze uchwały (albo Prezydent RP, jeżeli Sejm nie może zebrać się na posiedzenie)	na czas nieznaczony, zakończony zawarciem pokoju, o którym decyduje Sejm

11

System prawa w Rzeczypospolitej Polskiej

11.1. Prawo

Systemy prawne

System prawny to zbiór norm prawnych obowiązujących w państwie. W zależności od źródła, z którego normy się wywodzą, wyróżniamy następujące systemy prawne:

Systemy prawne

zwyczajowe	precedensowe	religijne	pozytywne
wykształcone przez społeczeństwo, a nie przez instytucję; zwyczaje były przekazywane ustnie z pokolenia na pokolenie, z czasem zaczęto je spisywać; odegrało rolę w rozwoju prawa międzynarodowego (zwyczaj międzynarodowy)	wykształcone przez instytucję (sędziów) jako precedens (interpretacja postanowień) wiążący w sprawach przyszłych; odegrało rolę w rozwoju prawa w państwach anglosaskich	reguluje prawa i obowiązki obywateli według zasad obowiązującej religii; charakterystyczne np. dla państw islamskich (szariat)	tworzone przez uprawnione władze państwowe (organy ustawodawcze) charakterystyczne dla większości państw określane inaczej jako stanowione lub ustawowe

W niektórych państwach (np. Egipt, Szkocja, Japonia, RPA) funkcjonuje system prawa hybrydalnego (mieszanego), stworzony pod wpływem prawa stanowionego i prawa precedensowego.

Definicja prawa

Prawo – całokształt przepisów regulujących stosunki między różnorodnymi podmiotami życia społecznego, określających zasady postępowania oraz formułujących zakazy, których naruszenie jest zagrożone sankcją.

Funkcje prawa

– ze względu na kierunek oddziaływania:
- **stabilizacyjna** – utrwalenie ładu politycznego, gospodarczego oraz układu stosunków społecznych w państwie;
- **dynamizująca (innowacyjna)** – wprowadzenie zmian w życiu społecznym poprzez tworzenie nowych instytucji prawnych;

– ze względu na rodzaj oddziaływania:
- **regulacyjna** (organizacyjna) – koordynowanie życia społecznego poprzez modyfikowanie zachowań jednostkowych i zbiorowych, tworzenie struktur wzajemnych oddziaływań, określenie stosunków nadrzędności i podrzędności pomiędzy różnymi podmiotami prawa;
- **ochronna** – eliminowanie naruszania przyjętych w danym społeczeństwie wartości:
  – **dystrybucyjna** – określanie zasad sprawiedliwego podziału dóbr i ciężarów pomiędzy członków społeczeństwa,
  – **gwarancyjna** – ochrona dóbr indywidualnych członków społeczeństwa (np. życia, zdrowia, wolności, własności),
  – **opiekuńcza** – ochrona obywateli mających słabszą pozycję społeczną (np. niepełnosprawnych, emerytów, dzieci);

ze względu na sposób działania:
– **ochronna** – wpływanie na zachowania podmiotów prawa poprzez określenie wiążących ich norm postępowania:
- **represyjna** – wymierzanie kar, np. za przestępstwa;
- **motywacyjna** – pobudzanie adresatów norm prawnych do konkretnych zachowań;

– **wychowawcza** – kształtowanie określonych postaw i zachowań poprzez wdrażanie pozytywnych wartości:
- **prewencyjna (zapobiegawcza)** – upowszechnianie dezaprobaty dla działań niezgodnych z prawem;
- **resocjalizacyjna** – przywracanie społeczeństwu sprawców czynów karalnych.

Zasady prawa

W Europie większość państw opiera zasady prawa na regułach wywodzących się ze starożytnego prawa rzymskiego, np.:

dura lex, sed lex – twarde prawo, ale prawo,

lex retro non agit – prawo nie działa wstecz,
ignorantia iuris nocet – nieznajomość prawa szkodzi,
nullum crimen sine lege – nie ma winy bez prawa,
lex posteriori derogat legi priori – prawo późniejsze uchyla prawo wcześniejsze,
audiatur et altera pars – należy wysłuchać dwóch stron sporu,
nemo iudex in causa sua – nikt nie może być sędzią we własnej sprawie,
non bis in idem – nie można być karanym dwukrotnie w tej samej sprawie,
testis unus, testis nullus – jeden świadek, żaden świadek,
nemo tenetur se ipsum accusare – nikt nie musi obwiniać samego siebie.

Cechy dobrego prawa

Prawo jest dobre, gdy jego normy są:
– **ogólne** – powinny dotyczyć wszystkich obywateli, grup osób, a nie jednostek,
– **możliwe do spełnienia** – nie mają żadnej innej właściwości, która uniemożliwiłaby podporządkowanie się im,
– **podane do powszechnej wiadomości** (ogłoszone) – w Dzienniku Ustaw, Monitorze Polskim,
– **tworzą spójny system** – są zupełne (bez luk) i wewnętrznie niesprzeczne,
– **trwałe** (stabilne) – ludzie mogą się kierować w życiu swoją znajomością ich treści,
– **jasne** – napisane w sposób precyzyjny, jednoznaczny i zrozumiały,
– **prospektywne** – nie działają wstecz.

Wykładnia prawa

To interpretacja obowiązujących przepisów prawnych w celu sformułowania normy prawnej. Może być dokonana przez różne podmioty, jak:

1) **organ prawodawczy** (wykładnia autentyczna),
2) **organ uprawniony do interpretacji** (wykładnia legalna),
3) **organ stosujący prawo** (wykładnia operatywna),
4) **przedstawiciele nauk prawnych** (wykładnia doktrynalna – bez mocy wiążącej),
5) **prawnicy** (wykładnia nieoficjalna).

Praworządność

Praworządność to zasada demokracji, określająca stosunki między organami państwa oraz między organami a obywatelami na podstawie i w granicach prawa. Regulują je akty prawne, wśród których najważniejsza jest konstytucja.

Rządy prawa wymagają: ścisłego przestrzegania prawa przez organy władzy państwowej, istnienia procedur postępowania przed sądami, równości wobec prawa, respektowania praw człowieka, funkcjonowania instytucji stojących na straży praworządności.

Przykładowe instytucje stojące na straży praworządności w Rzeczypospolitej Polskiej
– Najwyższa Izba Kontroli (zob. s. 237–238),
– Rzecznik Praw Obywatelskich (s. 294–295),
– Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (s. 238),
– Trybunał Konstytucyjny (s. 233–234),
– Trybunał Stanu (s. 235–236),
– Prokuratura (s. 239–240).

Niezależność sądów, niezawisłość sędziów

Władzę sądowniczą w Polsce sprawują sądy i trybunały. Zasady, według których funkcjonują, to:
– **zasada instancyjności** – istnieje możliwość odwołania się od wyroku sądu pierwszej instancji do sądu odwoławczego;
– **zasada niezawisłości** – sędzia nie podlega żadnym naciskom i żadnym zależnościom z zewnątrz, zwłaszcza ze strony władzy wykonawczej; niezawisłość jest gwarancją niezależności sędziego w orzekaniu;

– **zasada jawności postępowania** – obywatele mogą uczestniczyć w postępowaniu sądowym jako publiczność, chyba że ustawa stanowi inaczej lub sąd zdecyduje o wyłączeniu jawności postępowania; każda ze stron sprawy ma dostęp do akt sprawy, może otrzymywać odpisy orzeczeń i protokołów;
– **zasada jednolitości** – sądy działają na podstawie i w granicach tego samego, obowiązującego na całym terytorium Polski prawa, wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej.

Niezależność sądów, czyli niewywieranie jakichkolwiek nacisków na sąd i brak ingerencji w rozstrzygane sprawy przez pozostałe władze, jest zapisana w Konstytucji RP:
– art. 10 – „Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej",
– art. 173 – „Sądy i Trybunały są władzą odrębną i niezależną od innych władz",
– art. 186 – „Krajowa Rada Sądownictwa stoi na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów".

W systemie demokratycznym zagrożenie dla niezależności sądów może wynikać z kształtowania podstaw działania władzy sądowniczej przez pozostałe władze:
– **władza ustawodawcza uchwala prawo**, które stanowi podstawę pracy orzeczniczej sądów, a także określa ustrój sądów i zasady wynagrodzeń sędziów;
– **władza wykonawcza powołuje sędziów** (Prezydent RP) i ma wpływ na warunki organizacyjne i finansowe działalności sądownictwa (Rada Ministrów).

Gwarancje niezawisłości sędziów

(art. 178 – Sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom)

Nieusuwalność	Nieprzenoszalność	Zakaz określonej działalności publicznej	Immunitet i nietykalność
art. 179 – Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej, na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa, na czas nieoznaczony. art. 180 – Sędziowie są nieusuwalni.	art. 180 – Złożenie sędziego z urzędu, zawieszenie w urzędowaniu, przeniesienie do innej siedziby lub na inne stanowisko wbrew jego woli może nastąpić jedynie na mocy orzeczenia sądu i tylko w przypadkach określonych w ustawie.	art. 178 – Sędzia nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej niedającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów.	art. 181 – Sędzia nie może być, bez uprzedniej zgody sądu określonego w ustawie, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Sędzia nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się prezesa właściwego miejscowo sądu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Norma prawna

Normy prawne (formalne, czyli spisane) – rodzaj norm społecznych (obok zwyczajowych, obyczajowych, moralnych, religijnych):
– tworzą je właściwe organy władzy publicznej,
– każdy, kto znajdzie się na obszarze ich występowania, musi się im podporządkować,
– muszą być przestrzegane także przez organy władzy publicznej,
– w celu ich wyegzekwowania organy władzy publicznej mogą stosować przymus,
– za ich nieprzestrzeganie organy władzy publicznej stanowią sankcje.

Norma prawna a przepis

norma prawna – reguła ustanowiona lub uznana przez państwo, która określa, jak należy postępować w oznaczonych okolicznościach; elementy normy prawnej podają wszystkie informacje niezbędne dla prawidłowego postępowania: hipotezy, dyspozycji i sankcji (lub tylko hipotezy i dyspozycji);

przepis prawny – samodzielna część tekstu (aktu) prawnego: artykuł, ustęp, paragraf, punkt; zazwyczaj wskazuje sposób postępowania; kilka przepisów prawnych może składać się na jedną normę prawną.

Rodzaje norm prawnych:
– **nakazujące** – wymagają określonego zachowania,
– **zakazujące** – zabraniają określonego zachowania,
– **przyzwalające (uprawniające)** – zezwalają na określone zachowanie.

Klasyczna koncepcja budowy normy prawnej

Hipoteza normy prawnej – określa, **kto jest adresatem normy**, czyli kto ma obowiązek postępowania wyznaczonego przez normę prawną.

Adresaci normy prawnej mogą być różnie opisani, np.:
– każda **osoba fizyczna**, **osoba prawna**, każdy, **kto ukończył 17 lat**, **podatnik**, **przedsiębiorca**, **obywatel**.

Hipoteza normy prawnej **może** także **określić okoliczności**, które jeżeli powstaną, powodują, że adresat ma obowiązek postąpić tak, jak jest to opisane w normie, np.:
– podatnik, który uzyskał dochód,
– właściciel, jeżeli chce przenieść własność nieruchomości.

Dyspozycja normy prawnej – określa, jak musi postąpić (lub nie może postąpić) adresat normy prawnej (zachowanie zakazane, nakazane, dozwolone), gdy zdarzą się okoliczności przewidziane w hipotezie normy prawnej, np.:
– podatnik, który uzyskał dochód zapłaci podatek,
– właściciel, jeżeli chce przenieść własność nieruchomości, musi to uczynić w formie aktu notarialnego.

Sankcja normy prawnej – jest konsekwencją, jaką ponosi adresat normy prawnej, jeżeli postąpi wbrew dyspozycji normy prawnej, np.:
– podatnik, który uzyskał dochód i nie zapłacił podatku, zostanie ukarany grzywną,
– przeniesienie własności nieruchomości przez właściciela w innej formie niż akt notarialny będzie nieważne.

Kodeks karny
H ► D ► S►

Art. 148. § 1.
Kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Kodeks wykroczeń
H ► D ►

Art. 51. § 1.
Kto krzykiem, hałasem, alarmem lub innym wybrykiem zakłóca spokój, porządek publiczny, spoczynek nocny albo wywołuje zgorszenie w miejscu publicznym, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny. S►

Inna koncepcja budowy normy prawnej – koncepcja norm sprzężonych

– norma sankcjonowana (zawierająca hipotezę i dyspozycję),
– norma sankcjonująca (zawierająca hipotezę jako naruszenie normy sankcjonowanej i dyspozycję jako sankcję).

Obie normy przyjmują/przewidują innego adresata, okoliczności oraz powinności.

Gdy nie zostanie zastosowana pierwsza norma, jest realizowana druga.

Rodzaje sankcji

1) **karne** – o charakterze represyjnym (np. ograniczenie wolności; zob. też Kary i środki karne, s. 264),
2) **egzekucji** – o charakterze wykonawczym (np. działania komornika),
3) **nieważności** – o charakterze nieprawomocności (np. nieważna umowa sprzedaży mieszkania podpisana bez obecności notariusza).

Rodzaje prawa

Podział ze względu na obszar występowania (zasięg)

Prawo międzynarodowe	Prawo krajowe (wewnętrzne)	Prawo miejscowe
normy regulujące stosunki między państwami, organizacjami międzynarodowymi lub innymi podmiotami (minipaństwa, Stolica Apostolska, Zakon Kawalerów Maltańskich, wspólnoty powstańcze, narody)	normy obowiązujące na terytorium danego państwa	normy dotyczące mieszkańców danego terenu (województwa, powiatu, gminy)

Podział ze względu na „korzyść"

Prawo prywatne	Prawo publiczne
• dotyczy jednostek, reguluje stosunki między nimi • opiera się na normach względnie obowiązujących (zasada swobody umów) • charakteryzuje się równouprawnieniem stron stosunków prawnych • obejmuje gałęzie prawa, takie jak prawo cywilne, rodzinne, handlowe, pracy	• chroni interesy publiczne (państwa, zbiorowości, dobra wspólnego), a nie poszczególnych jednostek, opiera się na normach bezwzględnie obowiązujących, charakteryzuje się nierównouprawnieniem stron stosunków prawnych (np. urzędy mają do dyspozycji większe środki i uprawnienia niż jednostka), obejmuje gałęzie prawa, takie jak prawo konstytucyjne, administracyjne, karne

Podział ze względu na treść

Prawo materialne	Prawo formalne
normy określające obowiązki i prawa oraz regulujące zachowanie się ludzi i instytucji w społeczeństwie (np. normy określające prawa wierzyciela wobec dłużnika), mają charakter pierwotny i stanowią istotę systemu prawa, np. prawo konstytucyjne, cywilne, karne	normy regulujące postępowanie przed organami administracji publicznej i wymiaru sprawiedliwości: prawo administracyjne formalne, prawo karne procesowe, prawo cywilne procesowe (np. normy wskazujące sposób dochodzenia należności przed sądem), mają charakter wtórny i pozwalają egzekwować prawo materialne

Temida jako uosobienie prawa

Bogini, która w mitologii greckiej była uosobieniem sprawiedliwości, prawa i porządku, do dziś jest uważana za personifikację prawa. Jej atrybutami są waga (symbol obiektywizmu oceny) oraz miecz (symbol władzy sędziowskiej i kary).

Zazwyczaj przedstawia się ją z opaską na oczach, co ma być symbolem bezstronności.

Oddajemy się w niewolę prawa, aby zachować wolność.

Cyceron

Gałąź prawa

Gałąź prawa – to zbiór norm z określonej dziedziny stosunków społecznych, tworzących typowe dla tych stosunków instytucje prawne. Podział norm prawnych zależy od rodzaju stosunków społecznych, które prawo reguluje.

Gałęzie prawa

Prawo konstytucyjne (państwowe) – oparte na konstytucji (pisanej lub rozproszonej) i innych aktach prawnych z nią związanych (np. Kodeks wyborczy); reguluje działania konstytucyjnych organów władzy oraz podstawowe prawa i obowiązki obywateli.

Prawo cywilne – dotyczy spraw majątkowych i niemajątkowych (np. prawo do patentów) pomiędzy osobami fizycznymi i prawnymi.

Prawo rodzinne – reguluje stosunki osobiste i majątkowe pomiędzy małżonkami oraz rodzicami a dziećmi, dotyczy także przysposobienia, opieki, kurateli.

Prawo pracy – zawiera normy dotyczące stosunków pracy i płacy, prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy.

Prawo administracyjne – reguluje działania administracji publicznej, stanowi zbiór obowiązków i uprawnień urzędników.

Prawo finansowe – dotyczy budżetów, podatków, opłat, działalności banków, zakładów ubezpieczeń i innych instytucji finansowych, a także zagadnień podatkowych osób fizycznych i prawnych.

Prawo gospodarcze – reguluje zagadnienia związane z działalnością gospodarczą, zarówno publiczną, jak i prywatną.

Prawo karne – normuje kwestie związane z odpowiedzialnością karną za czyny zabronione (przestępstwa i wykroczenia) pod groźbą kary kryminalnej.

Gałęzie prawa i kodeksy

Prawo w Rzeczypospolitej Polskiej jest prawem stanowionym, spisanym w formie aktów prawnych, zwanych kodeksami. Każdy kodeks jest podstawowym aktem dotyczącym danej gałęzi prawa.

WYBRANE GAŁĘZIE PRAWA – PODZIAŁ PRAWA ZE WZGLĘDU NA ZAKRES MERYTORYCZNY

Prawo cywilne	• Kodeks cywilny z 23 kwietnia 1964 r. • Kodeks postępowania cywilnego z 17 listopada 1964 r.
Prawo rodzinne	Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 25 lutego 1964 r.
Prawo karne	• Kodeks karny z 6 czerwca 1997 r. • Kodeks postępowania karnego z 6 czerwca 1997 r. • Kodeks karny wykonawczy z 6 czerwca 1997 r. • Kodeks wykroczeń z 20 maja 1971 r. • Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia z 20 maja 1971 r. • Kodeks karny skarbowy z 10 września 1999 r.
Prawo administracyjne	Kodeks postępowania administracyjnego z 14 czerwca 1960 r.
Prawo handlowe	Kodeks spółek handlowych z 15 września 2000 r.
Prawo pracy	Kodeks pracy z 26 czerwca 1974 r.

Poza kodeksami istnieją inne akty normatywne regulujące różne dziedziny życia, np. Prawo budowlane, Prawo o ruchu drogowym, Prawo lokalowe, Prawo o postępowaniu w sprawach nieletnich.

11.2. Zasady systemu prawa

Hierarchiczność, spójność, zupełność

System prawa to normy prawne związane z różnorodnymi dziedzinami życia, obowiązujące w państwie i uporządkowane. Zasady, które je regulują, przedstawiono w poniższej tabeli.

Zasada hierarchiczności	Zasada spójności	Zasada zupełności
• akty prawne mają różną moc prawną, która zależy od ich rodzaju i organu wydającego • akty wyższego rzędu są ogólniejsze niż akty niższego rzędu • akty wyższego rzędu mogą uchylać akty niższego rzędu • wydanie rozporządzenia lub aktu prawa miejscowego wymaga zezwolenia w ustawie (upoważnienie/delegacja ustawowa)	• akty prawne nie mogą być ze sobą sprzeczne; pomiędzy aktami prawnymi istnieje więź • zasada kompetencyjna: akty niższego rzędu muszą być zgodne z aktami wyższego rzędu • zasada treściowa: stosowane w aktach prawnych pojęcia muszą być jednolite i zbudowane na wspólnej podstawie (moralnej)	• system prawny reguluje istnienie ładu społecznego w państwie; jest on pozbawiony luk prawnych; luki w systemie prawnym pojawiają się, gdy: – istnieje rozbieżność między prawem a oczekiwaniami społecznymi (luka aksjologiczna) – istnieje czynność prawna, a nie istnieją zasady wykonywania tej czynności (luka konstrukcyjna)

Źródła prawa powszechnie obowiązującego w Polsce

Według Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. – źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są (art. 87, 89–91, 234 Konstytucji):

1) Konstytucja Rzeczypospolitej
Najważniejszy akt prawny Rzeczypospolitej Polskiej.

2) Ratyfikowane umowy międzynarodowe (wymagające ustawowej zgody Sejmu)
Dwa spośród trzech występujących w Konstytucji sposobów ratyfikacji:

Duża – Prezydent RP ratyfikuje umowę po uzyskaniu zgody parlamentu, wyrażonej w ustawie (art. 89 ust. 1).
(Jeżeli umowa dotyczy m.in.:
– pokoju, sojuszy, układów politycznych lub układów wojskowych,
– wolności, praw lub obowiązków obywatelskich określonych w Konstytucji,
– członkostwa Polski w organizacji międzynarodowej,
– znacznego obciążenia państwa pod względem finansowym).

W trybie art. 90 – Prezydent RP ratyfikuje ustawę po uprzedniej zgodzie wyrażonej w formie ustawy podjętej kwalifikowaną większością głosów przez Sejm i Senat lub w wiążącym referendum ogólnokrajowym.
(Jeżeli ustawa dotyczy przekazania przez Polskę organizacji lub organowi międzynarodowemu na podstawie umowy międzynarodowej kompetencji organów władzy państwowej w niektórych sprawach).

Ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw RP, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy. Umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową. Jeżeli wynika to z ratyfikowanej przez Polskę umowy konstytuującej organizację międzynarodową, prawo przez nią stanowione jest stosowane bezpośrednio, ma pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami.

3) Ustawy
Powszechnie obowiązujące akty prawne uchwalone w procesie legislacyjnym przez parlament. Po podpisaniu przez Prezydenta RP zostają ogłoszone i – po okresie tzw. *vacatio legis* – stają się obowiązujące.

4) Rozporządzenia z mocą ustawy
Rozporządzenia wydawane przez Prezydenta RP na wniosek Rady Ministrów, tylko w czasie trwania stanu wojennego, jeżeli Sejm nie może się zebrać na posiedzenie (w hierarchii aktów prawnych równe ustawom) – art. 234.

5) Ratyfikowane umowy międzynarodowe
Nie wymagają ustawowej zgody Sejmu; tzw. mała ratyfikacja – Prezes Rady Ministrów przedkłada Prezydentowi RP wniosek o ratyfikację, wcześniej o tym zamiarze informuje Sejm (art. 89 ust. 2).

6) Rozporządzenia
Akty prawne wydane na podstawie upoważnienia zawartego w ustawie (delegacji ustawowej), mające na celu jej wykonanie.

7) Akty prawa miejscowego

Akty prawne obowiązujące wyłącznie na obszarze działania organu, który je wydał (województwa, powiatu, gminy). Są wydawane na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawie (delegacja ustawowa).

Promulgacja – ogłoszenie aktu normatywnego (akt normatywny wchodzi w życie po jego ogłoszeniu).

Vacatio legis – okres między momentem publikacji aktu normatywnego a momentem jego wejścia w życie.

Implementacja – wejście w życie aktu normatywnego.

Organy publikacyjne (promulgacyjne) w Rzeczypospolitej Polskiej

Dziennik Ustaw RP	Dziennik Urzędowy RP „Monitor Polski”	Dzienniki urzędowe ministrów	Wojewódzkie dzienniki urzędowe
Wydawany jest przez Prezesa Rady Ministrów; zawiera np.: Konstytucję RP, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe, rozporządzenia z mocą ustawy, rozporządzenia m.in.: Prezydenta RP, Rady Ministrów, premiera, KRRiT, orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów publikowanych w Dzienniku Ustaw RP.	Wydawany jest przez Prezesa Rady Ministrów; zawiera np.: zarządzenia Prezydenta RP, uchwały Rady Ministrów, zarządzenia Prezesa Rady Ministrów, uchwały Zgromadzenia Narodowego, uchwały Sejmu RP i Senatu RP, orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów publikowanych w „Monitorze Polskim”.	Wydawane przez ministrów; zawierają np.: akty wydawane przez ministrów, uchwały Rady Ministrów uchylające zarządzenia ministrów, orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów publikowanych w dziennikach urzędowych ministrów.	Wydawane przez wojewodów, zawierają np.: akty prawa miejscowego, akty Prezesa Rady Ministrów uchylające akty prawa miejscowego.

Akty prawne niebędące źródłami prawa

W Rzeczypospolitej Polskiej obok źródeł prawa powszechnie obowiązującego są także wydawane akty o charakterze wewnętrznym, czyli takie, które nie stanowią podstawy decyzji wobec obywateli. Nie mogą one kolidować ze źródłami prawa powszechnie obowiązującego. Są to:
- **uchwały** – wydawane przez Sejm, Senat, Radę Ministrów; co do zasady mają charakter techniczno-organizacyjny i są wydawane na podstawie ustawy lub Konstytucji RP,
- **zarządzenia** – wydawane przez Prezydenta RP, Prezesa Rady Ministrów, ministrów na podstawie ustawy,
- **akty prawa miejscowego** – wyłącznie te, które są skierowane do podległych jednostek organizacyjnych. Mogą to być uchwały organów stanowiących oraz zarządzenia organów wykonawczych,
- **nieratyfikowane umowy międzynarodowe** – mogą je zawierać zarówno centralne, jak i terenowe organy państwowe w sprawach należących do zakresu ich działania i kompetencji.

Prawo wtórne Unii Europejskiej

Są to akty prawne tworzone przez instytucje UE. Prawo wtórne UE ma pierwszeństwo przed ustawami krajowymi – podobnie jak ratyfikowane umowy międzynarodowe (duża ratyfikacja i ratyfikacja w trybie art. 90. Konstytucji).

Prawo wtórne Unii Europejskiej
(tworzone przez Radę, Parlament Europejski i Komisje Unii Europejskiej)

Akt prawny	Cechy	Adresat i skutki prawne
Rozporządzenie	Stosowane najczęściej w tych dziedzinach funkcjonowania UE, w których uzasadnione jest pełne ujednolicanie prawa państw członkowskich – np. Wspólna Polityka Rolna, polityka handlowa, transportowa, polityka konkurencji.	• obowiązuje w całości we wszystkich państwach członkowskich • ma zasięg ogólny (ogólna moc wiążąca): dotyczy państw (w tym ich instytucji, włącznie z sądami) oraz jednostek (osób fizycznych i prawnych) • jest stosowane wprost (bezpośrednio) – nie wymaga wdrożenia do prawa krajowego
Dyrektywa	Jest instrumentem harmonizacji prawa państw członkowskich (nie ujednolicania), który pozwala na poszanowanie odrębności prawa krajowego. Wskazuje cel, pozostawiając pewien zakres swobody co do wyboru form i środków jego realizacji. Stosowana w takich dziedzinach prawa UE, jak rynek wewnętrzny, polityka socjalna, ochrona środowiska.	• wiąże wyłącznie państwa członkowskie, do których jest skierowana • jej adresatem nie są pozostałe podmioty prawa ani jednostki (osoby fizyczne i prawne) • nie jest bezpośrednio stosowana • państwa członkowskie mają zazwyczaj od 1 roku do 3 lat na jej wdrożenie do swoich porządków prawnych
Decyzja	Stosowana w konkretnych przypadkach w prawie konkurencji, polityce handlowej, w ramach Wspólnej Polityki Rolnej oraz Unii Gospodarczej i Walutowej. Jej odpowiednikiem w państwowym porządku prawnym jest akt administracyjny.	• obowiązuje w całości tych, do których jest adresowana • może być wydana bez wskazania adresata • może mieć charakter indywidualny – jest wówczas skierowana do wskazanego adresata (zarówno państwo członkowskie, jak i jednostki – osoby fizyczne i prawne)
Zalecenie	Jest przyjmowane przez Komisję, Radę UE i Europejski Bank Centralny. Wyraża stanowisko lub ocenę w danej kwestii oraz zawiera rekomendacje do podjęcia przez adresata określonych działań. Często poprzedza wydanie aktu obligatoryjnego (rozporządzenia, dyrektywy) i ma na celu przygotowanie państwa do jego przyjęcia.	• skierowane do państwa członkowskiego, osoby fizycznej lub prawnej • nie ma mocy wiążącej (nie podlega kontroli legalności ze strony Trybunału Sprawiedliwości UE)
Opinia	Jest przyjmowana przez wszystkie instytucje UE i jest najczęściej wykorzystywana w stosunkach między samymi organami UE. Wyraża tylko stanowisko lub ocenę w danej kwestii, ale często poprzedza wydanie rozporządzenia lub dyrektywy.	• skierowana do państwa członkowskiego, osoby fizycznej lub prawnej • nie ma mocy wiążącej (nie podlega kontroli legalności ze strony Trybunału Sprawiedliwości UE)

11.3. Prawo cywilne

Pojęcia i zasady prawa cywilnego

Podmiotami stosunków cywilnoprawnych są **osoby fizyczne** (czyli każdy człowiek) i **osoby prawne** (organizacje utworzone przez osoby fizyczne, np. stowarzyszenie, spółdzielnia, partia polityczna, szkoła wyższa).

	Osoba fizyczna	Osoba prawna
Zdolność prawna	Zdolność do nabycia określonych praw i obowiązków	
	• uzyskiwana w momencie narodzin (bądź w momencie poczęcia – pod warunkiem, że dziecko urodzi się żywe) • utracona w momencie śmierci (której potwierdzeniem jest akt zgonu bądź orzeczenie sądu o uznaniu za zmarłego, gdy dana osoba np. zaginęła)	• uzyskiwana w momencie wpisu do właściwego rejestru • utracona w momencie wykreślenia z właściwego rejestru
Zdolność do czynności prawnych	Zdolność do dokonywania czynności prawnych (np. zaciąganie zobowiązań)	
	• ograniczona – posiada ją osoba po ukończeniu 13 roku życia oraz osoba częściowo ubezwłasnowolniona (może nabywać prawa i zaciągać zobowiązania wyłącznie za zgodą ustawowego przedstawiciela) • pełna – posiada ją osoba pełnoletnia (z reguły po ukończeniu 18 roku życia, choć także kobieta, która ukończyła 16 lat i za zgodą sądu wstąpiła w związek małżeński) • brak – nie posiada jej osoba, która nie ukończyła 13 roku życia oraz osoba ubezwłasnowolniona całkowicie (wszystkie czynności podejmuje wówczas przedstawiciel ustawowy)	• zawsze przysługuje w pełnym zakresie • osoba prawna działa przez przedstawicieli, np. zarząd lub dyrektora

Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r.

Art. 95.
§ 1. Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych albo wynikających z właściwości czynności prawnej, można dokonać czynności prawnej przez przedstawiciela.
§ 2. Czynność prawna dokonana przez przedstawiciela w granicach umocowania pociąga za sobą skutki bezpośrednio dla reprezentowanego.

Art. 96.
Umocowanie do działania w cudzym imieniu może opierać się na ustawie (przedstawicielstwo ustawowe) albo na oświadczeniu reprezentowanego (pełnomocnictwo). [...]

Art. 98.
Pełnomocnictwo ogólne obejmuje umocowanie do czynności zwykłego zarządu. Do czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu potrzebne jest pełnomocnictwo określające ich rodzaj, chyba że ustawa wymaga pełnomocnictwa do poszczególnej czynności.

Art. 99.
§ 1. Jeżeli do ważności czynności prawnej potrzebna jest szczególna forma, pełnomocnictwo do dokonania tej czynności powinno być udzielone w tej samej formie.
§ 2. Pełnomocnictwo ogólne powinno być pod rygorem nieważności udzielone na piśmie. [...]

Art. 101.
§ 1. Pełnomocnictwo może być w każdym czasie odwołane, chyba że mocodawca zrzekł się odwołania pełnomocnictwa z przyczyn uzasadnionych treścią stosunku prawnego będącego podstawą pełnomocnictwa.
§ 2. Umocowanie wygasa ze śmiercią mocodawcy lub pełnomocnika, chyba że w pełnomocnictwie inaczej zastrzeżono z przyczyn uzasadnionych treścią stosunku prawnego będącego podstawą pełnomocnictwa.

Udzielić pełnomocnictwa może:
– osoba fizyczna,
– osoba prawna,
– jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, ale mająca zdolność prawną.

Przedstawicielem ustawowym mogą być:
– rodzice, którzy są przedstawicielami dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską,
– małżonek, który może być przedstawicielem swojego współmałżonka,
– opiekun,
– kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo lub osoby niepełnosprawnej,
– kurator osoby nieobecnej oraz osoby prawnej.

Zasady prawa cywilnego:
– **równości** – przyznająca wszystkim obywatelom równość wobec prawa;
– **autonomii woli stron** – czyli samodzielność w kształtowaniu stosunków prawnych osób fizycznych bądź prawnych (np. strony mogą zawrzeć umowę o treści przez siebie skonstruowanej, ale zgodnej z obowiązującym prawem, nie muszą też sporządzać jej na piśmie – może to być umowa ustna; wyjątkiem jest np. umowa sprzedaży mieszkania, którą należy sporządzić pisemnie u notariusza);
– **ochrony dobrej wiary** – chroniąca osobę, której działanie obarczone jest błędem niewynikającym z jej złej woli;
– **łagodzenia** – czyli dążność stron do jak najmniejszej destabilizacji porządku prawnego;
– **odpowiedzialności cywilnej** – czyli odpowiedzialność za długi całym swym majątkiem.

Spawy regulowane przez prawo cywilne

Prawo rzeczowe – normy regulujące różne formy władania rzeczą:
– **własność** – nieograniczone prawo władania rzeczą, tj. korzystanie z niej, pobieranie pożytków, rozporządzanie nią itd.;
– **użytkowanie wieczyste** – ustanowione na okres od 40 do 99 lat, dotyczy np. gruntów Skarbu Państwa czy jednostek samorządu terytorialnego;
– **użytkowanie** – korzystanie z cudzej rzeczy i pobieranie z niej pożytków;
– **służebność** – obciążenie cudzej rzeczy prawem, które zwiększy użyteczność własnej nieruchomości, np. służebność drogi, jeśli nieruchomość nie posiada własnego dojazdu; może też oznaczać korzystanie z urządzeń, które znajdują się na cudzej nieruchomości;
– **zastaw** – zabezpieczenie wierzytelności pewną częścią majątku dłużnika, gdyby nie mógł on wywiązać się z zobowiązania;
– **hipoteka** – zabezpieczenie wierzytelności pieniężnej z obciążonej nieruchomości;
– **własnościowe spółdzielcze prawo do lokalu** – właścicielem nieruchomości jest spółdzielnia mieszkaniowa, ale osoba posiadająca tę formę władania rzeczą może nią rozporządzać;
– **spółdzielcze prawo do lokalu** – właścicielem nieruchomości jest spółdzielnia, osoba posiadająca tę formę władania rzeczą nie może nią rozporządzać.

Własność może dotyczyć:
– **nieruchomości**:
  • części powierzchni ziemskiej stanowiące odrębny przedmiot własności (nieruchomość gruntowa),
  • budynków związanych trwale z gruntem (nieruchomość budynkowa),
  • części takich budynków, jeżeli na mocy przepisów szczególnych stanowią odrębny od gruntu przedmiot własności (nieruchomość lokalowa).
– **ruchomości** – wszystkie rzeczy, które nie są nieruchomościami.

Własność może przysługiwać kilku osobom – wówczas są oni **współwłaścicielami**. Wyróżniamy współwłasność:
– **ułamkową** (wyznaczenie wielkości udziałów, możliwość rozporządzania swoim udziałem bez zgody współwłaścicieli – sprzedaż, darowizna, hipoteka, podział przychodów oraz ponoszenie wydatków proporcjonalnie do wielkości udziałów),
– **łączną** (brak oznaczenia udziału właścicieli, brak możliwości rozporządzania bez zgody współwłaścicieli, np. wspólność majątkowa małżonków, majątek wspólników spółki cywilnej).

W prawie rzeczowym istnieje także definicja **posiadacza**, którym jest każdy, kto włada rzeczą. Kodeks cywilny wyróżnia posiadacza:
– **samoistnego** – właściciel, który nie traci posiadania przez to, że oddaje drugiemu rzecz w posiadanie zależne,
– **zależnego** – ten, kto rzeczą faktycznie włada za kogoś innego; może być nim dzierżyciel (np. rodzice sprawujący zarząd rzeczami wchodzącymi w skład majątku dziecka, przewoźnik działający w ramach umowy przewozu rzeczy). Przeniesienie posiadania samoistnego na posiadacza zależnego albo na dzierżyciela następuje na mocy umowy między stronami.

Prawo spadkowe – reguluje kwestie związane z majątkiem osoby zmarłej i jego przejściem na inne podmioty; po otwarciu spadku tzw. spadkobiercy mogą otrzymać części majątku zmarłego poprzez dziedziczenie testamentowe (jeśli osoba zmarła, mając pełną zdolność do czynności prawnych, pozostawiła testament lub jeśli testament zawiera wady prawne); dziedziczenie testamentowe może być ustanowione jako akt notarialny, własnoręcznie spisane lub przekazane ustnie; dziedziczenie ustawowe w pierwszej kolejności powołuje do spadku małżonka i dzieci zmarłego, w dalszej – kolejnych zstępnych lub, jeśli nie postawił zstępnych, małżonka lub wstępnych.

Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r.

Art. 1012.
Spadkobierca może bądź przyjąć spadek bez ograniczenia odpowiedzialności za długi (przyjęcie proste), bądź przyjąć spadek z ograniczeniem tej odpowiedzialności (przyjęcie z dobrodziejstwem inwentarza), bądź też spadek odrzucić. [...]

Art. 1015.
§ 1. Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku może być złożone w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym spadkobierca dowiedział się o tytule swego powołania.
§ 2. Brak oświadczenia spadkobiercy w terminie określonym w § 1 jest jednoznaczny z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza. [...]

Art. 1017.
Jeżeli przed upływem terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku spadkobierca zmarł, nie złożywszy takiego oświadczenia, oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku może być złożone przez jego spadkobierców. Termin do złożenia tego oświadczenia nie może się skończyć wcześniej, aniżeli termin do złożenia oświadczenia co do spadku po zmarłym spadkobiercy.

Art. 1018.
§ 1. Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku złożone pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu jest nieważne.
§ 2. Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku nie może być odwołane.
§ 3. Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku składa się przed sądem lub przed notariuszem. Można je złożyć ustnie lub na piśmie z podpisem urzędowo poświadczonym. Pełnomocnictwo do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku powinno być pisemne z podpisem urzędowo poświadczonym.

Prawo spadkowe przewiduje także uprawnienie określane jako **zachowek**. Dotyczy on najbliższych krewnych spadkodawcy (zstępnych, małżonka, rodziców). Osoby te mogą żądać od osoby powołanej do spadku zapłaty kwoty pieniężnej, jeśli z różnych względów zostali pominięci w testamencie, a dziedziczyliby po zmarłym w przypadku dziedziczenia ustawowego. Zachowek może być określony jedynie w kwocie pieniężnej. Co do zasady osobom uprawnionym do zachowku należy się połowa udziału spadkowego, który otrzymaliby w dziedziczeniu ustawowym, chyba że są trwale niezdolni do pracy lub nie mają ukończonych 18 lat (wówczas wysokość zachowku to 2/3 tego udziału). Przy ustalaniu udziału uwzględnia się także spadkobierców niegodnych i tych, którzy odrzucili spadek.

Prawo zobowiązań – reguluje rodzaje umów cywilnych (np. najem, sprzedaż, ubezpieczenia, pożyczki) oraz określa prawa i obowiązki stron umowy.

Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r.

Art. 353.
§ 1. Zobowiązanie polega na tym, że wierzyciel może żądać od dłużnika świadczenia, a dłużnik powinien świadczenie spełnić.
§ 2. Świadczenie może polegać na działaniu albo na zaniechaniu.

Art. 353.
Strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego.

Art. 354.
§ 1. Dłużnik powinien wykonać zobowiązanie zgodnie z jego treścią i w sposób odpowiadający jego celowi społeczno-gospodarczemu oraz zasadom współżycia społecznego, a jeżeli istnieją w tym zakresie ustalone zwyczaje – także w sposób odpowiadający tym zwyczajom.
§ 2. W taki sam sposób powinien współdziałać przy wykonaniu zobowiązania wierzyciel.

Zarówno osoby fizyczne, jak i osoby prawne ponoszą **odpowiedzialność cywilną**, czyli obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej drugiej osobie na skutek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania lub popełnienia czynu niedozwolonego.

Odpowiedzialność cywilna

kontraktowa	deliktowa
• wynika z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania wynikającego z umowy • jest ponoszona za umowę własną	• wynika z popełnienia czynu niedozwolonego (deliktu), w wyniku którego nastąpiła szkoda u drugiej osoby; jest ponoszona za czyny własne, a także za czyny osób trzecich (np. rodzice za czyny dziecka, pracodawca za czyny pracownika, Skarb Państwa za czyny funkcjonariuszy państwowych)

Umowy cywilnoprawne

Umowa-zlecenie – polega na zobowiązaniu przyjmującego zlecenie do dokonania określonej czynności prawnej dla dającego zlecenie. Zobowiązanie biorącego zlecenie polega na świadczeniu określonych czynności w sposób pozwalający mu na samodzielne organizowanie odpowiednich działań – nie ma tu zatem ścisłego podporządkowania kierownictwu określonej osoby, jak w przypadku umowy o pracę. Umowę można wykonywać odpłatnie lub nieodpłatnie (np. wolontariat). Pracownikowi nie przysługuje płatny urlop ani zwolnienie lekarskie. Kwestie sporne rozstrzyga wydział cywilny sądu powszechnego. Jest to tzw. umowa działania.

Umowa o dzieło – jej cel stanowi określony wynik pracy, nie zaś samo świadczenie pracy w sposób ciągły. Nie stwarza organizacyjnego podporządkowania, jakie istnieje między pracownikiem a pracodawcą w przypadku umowy o pracę. Jest wykonywana odpłatnie. Nie daje uprawnienia do urlopu ani zwolnienia lekarskiego. Kwestie sporne, podobnie jak w przypadku umowy zlecenia, rozstrzyga wydział cywilny sądu powszechnego. Jest to tzw. umowa rezultatu.

Prawo pracy

Umowa o pracę – stosunek pracy, w którym pracownik zobowiązuje się do wykonywania pracy określonego rodzaju na rzecz pracodawcy i pod jego kierownictwem oraz w miejscu i czasie wyznaczonym przez pracodawcę. Pracodawca zobowiązuje się zaś do zatrudniania pracownika za wynagrodzeniem. Umowa musi zostać sporządzona pisemnie na czas określony lub nieokreślony. W ramach umowy o pracę pracownikowi przysługuje płatny urlop oraz prawo do zwolnienia lekarskiego w razie choroby. Kwestie sporne, które pojawiają się między pracownikiem a pracodawcą, rozwiązuje sąd pracy.

Umowa o pracę rozwiązuje się:
- na mocy porozumienia stron,
- przez oświadczenie jednej ze stron z zachowaniem okresu wypowiedzenia (rozwiązanie umowy za wypowiedzeniem),
- przez oświadczenie jednej ze stron bez zachowania okresu wypowiedzenia (rozwiązanie umowy bez wypowiedzenia),
- z upływem czasu, na który była zawarta.

Okres wypowiedzenia jest uzależniony od okresu zatrudnienia u danego pracodawcy:
- dwa tygodnie – w przypadku zatrudnienia krócej niż sześć miesięcy,
- miesiąc – przy zatrudnieniu trwającym min. sześć miesięcy, ale mniej niż trzy lata,
- trzy miesiące – w przypadku stażu pracy o długości co najmniej trzech lat.

Pracodawca może rozwiązać umowę o pracę bez okresu wypowiedzenia, jeśli:
- pracownik naruszył podstawowe obowiązki pracownicze:
  - przyszedł nietrzeźwy do pracy,
  - nie wykonał polecenia,
  - opuścił miejsce pracy bez usprawiedliwienia,
  - zakłócił porządek w miejscu pracy,
  - dopuścił się przywłaszczenia mienia;
- w czasie trwania umowy popełnił przestępstwo, które uniemożliwia dalsze wykonywanie pracy na danym stanowisku;
- z własnej winy utracił uprawnienia, które były niezbędne do wykonywania pracy na zajmowanym stanowisku;
- pracownik był niezdolny do wykonywania pracy z powodu choroby:
  - dłużej niż trzy miesiące – gdy zatrudnienie trwało krócej niż sześć miesięcy,
  - dłużej niż łączny okres pobierania z tego tytułu wynagrodzenia i zasiłku oraz pobierania świadczenia rehabilitacyjnego przez pierwsze trzy miesiące – jeżeli pracownik był zatrudniony co najmniej sześć miesięcy lub jeżeli przyczyną niezdolności do pracy były: wypadek przy pracy albo choroba zawodowa,
- nieobecność w pracy z innych przyczyn niż wcześniej wymienione trwała dłużej niż 1 miesiąc.

Urlopy przysługujące pracownikowi:
- wypoczynkowy – pełnopłatna nieobecność w pracy w terminie uzgodnionym z pracodawcą,
- bezpłatny – zwolnienie od świadczenia pracy bez otrzymywania wynagrodzenia,
- okolicznościowy – płatny urlop w związku z zaistniałą ważną okolicznością (ślub własny lub dziecka, narodziny dziecka, śmierć i pogrzeb matki, ojca, macochy, ojczyma, małżonka, dziecka, brata, siostry, dziadka, babci, teścia, teściowej, osoby na utrzymaniu lub pod opieką pracownika),
- na żądanie – część urlopu wypoczynkowego, maksymalnie 4 dni (wykorzystane jednorazowo bądź pojedynczo),
- opieka nad dzieckiem – do 14 roku życia dziecka (5 dni),

– ojcowski – do 24 miesiąca życia dziecka w wymiarze 14 dni, może być podzielony na dwie równe części,
– macierzyński – do regeneracji sił po porodzie oraz do sprawowania opieki nad dzieckiem w pierwszym okresie jego życia (długość zależna od liczby dzieci urodzonych przy jednym porodzie i wynosi od 20 do 37 tygodni),
– rodzicielski – przyznawany po wykorzystaniu urlopu macierzyńskiego (od 32 do 34 tygodni, do sierpnia 2022 r. Polska musi wdrożyć unijną dyrektywę przyznającą rodzicom do 4 miesięcy urlopu dzielonych po równo bez prawa przeniesienia),
– wychowawczy – w celu sprawowania opieki nad małym dzieckiem (wynosi łącznie do 36 miesięcy i może być wykorzystywany przez oboje rodziców jednocześnie i podzielony na maksymalnie 5 części, jest bezpłatny),
– na poszukiwanie pracy – jeśli pracodawca wypowie umowę o pracę (płatny),
– szkoleniowy – dla pracownika podnoszącego swoje kwalifikacje zawodowe (z inicjatywy własnej lub pracodawcy).

Działalność gospodarcza osoby fizycznej:
– dostępna dla osób **pełnoletnich** (brak wymogu posiadania polskiego obywatelstwa),
– musi zostać **zarejestrowana w Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej – CEIDG** (wyjątek – np. przychody z działalności nie przekraczają w żadnym miesiącu 50% minimalnego wynagrodzenia, jeśli dotyczy działalności agroturystycznej rolników, produkcji wina przez rolników lub rolniczego handlu detalicznego),
– czasami wymaga określonych uprawnień zawodowych, posiadania określonego sprzętu, warunków lokalowych, pozwolenia (licencji, koncesji, zezwolenia lub wpisu do rejestru działalności),
– wymaga **zadeklarowania formy opodatkowania dochodów** (na zasadach ogólnych, według stawki liniowej 19%, ryczałtem lub na zasadach karty podatkowej),
– **wymaga opłacania składek do ZUS** (obowiązkowe ubezpieczenia emerytalne, rentowe, wypadkowe zdrowotne, Fundusz Pracy i Fundusz Solidarnościowy oraz dobrowolne ubezpieczenie chorobowe).

11.4. Prawo rodzinne

Małżeństwo jako instytucja prawna

Według polskiego prawa, nowa rodzina powstaje poprzez **zawarcie związku małżeńskiego** (ślub cywilny lub konkordatowy).

Prawnymi przeszkodami do zawarcia związku małżeńskiego w Polsce są:
– wiek poniżej 18 roku życia (wyjątek – ciąża pozwala ubiegać się o zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła 16 rok życia),
– zbyt bliskie pokrewieństwo lub powinowactwo w linii prostej,
– całkowite ubezwłasnowolnienie,
– bigamia (pozostawanie w innym, ważnym związku małżeńskim),
– adopcja.

Prawa i obowiązki małżonków według Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego:
– art. 23 – Małżonkowie mają równe prawa i obowiązki w małżeństwie. Są obowiązani do wspólnego pożycia, do wzajemnej pomocy i wierności oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli.
– art. 24 – Małżonkowie rozstrzygają wspólnie o istotnych sprawach rodziny; w braku porozumienia każdy z nich może zwrócić się o rozstrzygnięcie do sądu.
– art. 27 – Oboje małżonkowie obowiązani są, każdy według swych sił oraz swych możliwości zarobkowych i majątkowych, przyczyniać się do zaspokajania potrzeb rodziny, którą przez swój związek założyli.
– art. 28 – Jeżeli prawo do mieszkania przysługuje jednemu małżonkowi, drugi małżonek jest uprawniony do korzystania z tego mieszkania w celu zaspokojenia potrzeb rodziny.
– art. 29 – W razie przemijającej przeszkody, która dotyczy jednego z małżonków pozostających we wspólnym pożyciu, drugi małżonek może za niego działać w sprawach zwykłego zarządu, w szczególności może bez pełnomocnictwa pobierać przypadające należności, chyba że sprzeciwia się temu małżonek, którego przeszkoda dotyczy.
– art. 30 – Oboje małżonkowie są odpowiedzialni solidarnie za zobowiązania zaciągnięte przez jednego z nich w sprawach wynikających z zaspokajania zwykłych potrzeb rodziny.

Pomiędzy małżonkami powstaje współwłasność przedmiotów majątkowych, czyli wspólność majątkowa ustawowa (powstaje automatycznie w momencie zawarcia związku) lub umowna (powstaje po podpisaniu intercyzy).

Rodzina składa się z:
– **krewnych** – to osoby pochodzące od wspólnego przodka: krewni w linii prostej to np. matka, dziadek, a w linii bocznej to np. brat, kuzynka; krewni wstępni to osoby, od których pochodzimy, a zstępni to potomkowie;
– **powinowatych** – to krewni współmałżonka: powinowatym w linii prostej jest np. teściowa, a w linii bocznej – np. szwagier.

Zakończenie związku małżeńskiego może nastąpić w wyniku:
– **ustania** – rozwód lub śmierć jednego z małżonków,
– **unieważnienia** – gdy istniała przeszkoda, a mimo to związek został zawarty, wówczas małżeństwo traktuje się tak, jakby nigdy nie zostało zawarte.

Separacja następuje na skutek zupełnego rozkładu pożycia. Separacja może być orzeczona przez sąd (separacja formalna) lub może być jedynie decyzją małżonków (separacja faktyczna). Separacja formalna niesie za sobą skutki podobne do orzeczenia rozwodu (np. ustanie wspólności majątkowej), nie umożliwia jednakże wstąpienia w nowy związek małżeński.

Konkubinat jest nieformalnym związkiem dwóch osób:
– nie umożliwia dochodzenia praw spadkowych (chyba że z testamentu), alimentacyjnych dla konkubenta i jakichkolwiek innych osób z tytułu pozostawania w konkubinacie, wspólnego przysposobienia dziecka,
– umożliwia współwłasność majątkową na ogólnych zasadach prawa cywilnego (umowy konkubenckie) oraz dochodzenie renty po śmierci jednej ze stron, jeśli konkubinat był stały i długotrwały.

Władza rodzicielska, prawa i obowiązki dzieci

W rodzinie składającej się także z dzieci (biologicznych lub przysposobionych, czyli adoptowanych), rodzice mają nad nimi **władzę rodzicielską**, która wygasa, gdy dziecko osiągnie pełnoletniość. Sąd może zdecydować o:
– **pozbawieniu** władzy rodzicielskiej, gdy:
  • nie może być ona wykonywana z powodu trwałej przeszkody (np. całkowite ubezwłasnowolnienie),
  • rodzice nadużywają władzy rodzicielskiej,
  • rodzice w sposób rażący zaniedbują swe obowiązki względem dziecka,
  • rodzice trwale nie interesują się dzieckiem,
– **ograniczeniu i zawieszeniu** władzy rodzicielskiej, gdy:
  • wystąpi przemijająca przeszkoda w jej sprawowaniu,
  • dobro dziecka jest zagrożone.

Dziecko w rodzinie

Prawa, np.:	Obowiązki, np.:
• poszanowania jego tożsamości, godności i prywatności • opieki ze strony rodziców • podejmowania samodzielnych decyzji (z uwzględnieniem zaleceń formułowanych dla jego dobra) • działania zgodnie z jego dobrem	• pomoc we wspólnym gospodarstwie • nauka do 18 roku życia • współfinansowanie kosztów utrzymania rodziny (jeśli ma ukończone 16 lat i uzyskuje dochód)

11.5. Postępowanie cywilne

Postępowanie cywilne

Sprawy z zakresu prawa cywilnego mogą być rozpatrywane przez sąd w postępowaniu procesowym i nieprocesowym.

Postępowanie cywilne

procesowe	nieprocesowe
• charakter tych spraw ma charakter sporu • wszczynane są przez złożenie powództwa strony • strony w tym postępowaniu to powód (występuje z żądaniem) i pozwany (przeciwko niemu kierowane jest żądanie) • kończy je wydanie wyroku • rozpatrywane są przez jednego sędziego, w niektórych sprawach uczestniczą także ławnicy* • toczą się przed sądem rejonowym lub okręgowym	• charakter tych spraw nie ma charakteru sporu • wszczynane są na wniosek strony lub z urzędu • strony w tym postępowaniu to uczestnicy postępowania o identycznym statusie procesowym • kończy je wydanie postanowienia • rozpatrywane są przez jednego sędziego • większość z nich toczy się przed sądem rejonowym, nieliczne przed okręgowym

*** Ławnik – stanowi część składu orzekającego wyłącznie w I instancji w niektórych sprawach z zakresu prawa cywilnego i karnego. Jest niezawisły, a w głosowaniu nad wyrokiem jego głos ma taką samą wagę jak głos sędziego. Musi być obywatelem polskim z pełnią praw cywilnych i obywatelskich, mieć od 30 do 70 lat, wykształcenie co najmniej średnie, nieskazitelny charakter.**

Złożenie powództwa w procesie cywilnym odbywa się poprzez wniesienie do biura podawczego sądu **pisma procesowego – pozwu** – który według Kodeksu postępowania cywilnego powinien zawierać:
– oznaczenie sądu, do którego jest skierowane, imię i nazwisko lub nazwę stron, ich przedstawicieli ustawowych i pełnomocników,
– oznaczenie rodzaju pisma,
– osnowę wniosku lub oświadczenia oraz dowody na poparcie przytoczonych okoliczności,
– podpis strony albo jej przedstawiciela ustawowego lub pełnomocnika,
– wymienienie załączników,
– oznaczenie miejsca zamieszkania lub siedziby stron, ich przedstawicieli ustawowych i pełnomocników oraz przedmiotu sporu,
– dokładnie określone żądanie,
– przytoczenie okoliczności faktycznych uzasadniających żądanie.

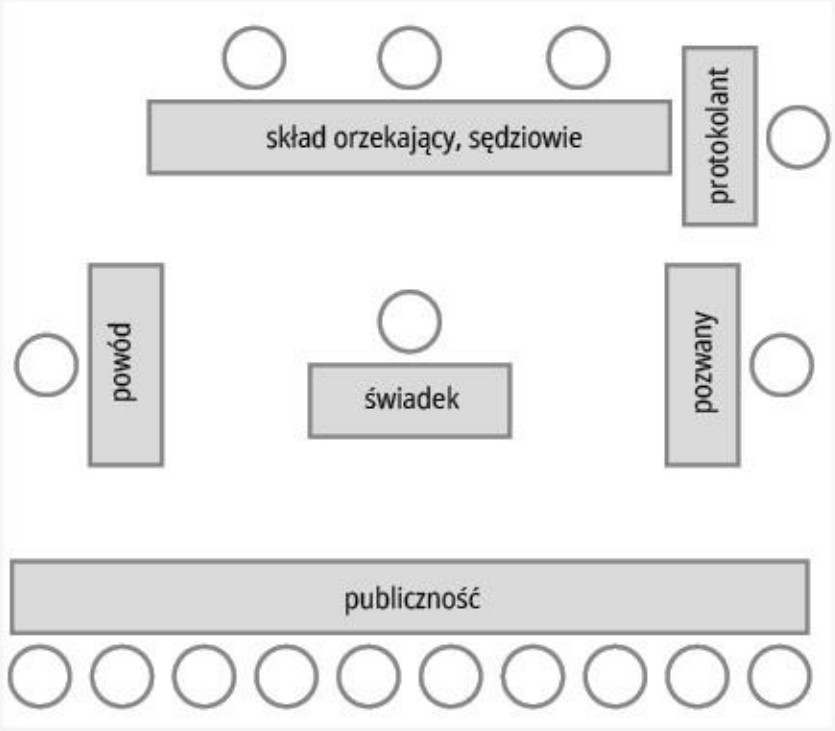

Sala sądowa podczas rozprawy cywilnej

Etapy postępowania cywilnego (postępowanie procesowe):
– **przewód** – przedstawienie i rozpoznanie wniosków stron oraz przeprowadzenie dowodów (np. zeznania świadków, opinie biegłych),
– **głosy końcowe** – przedstawienie żądań zgodnie z wynikiem postępowania dowodowego,

Wyrokowanie – następuje po naradzie (np. jeśli w rozprawie uczestniczyli ławnicy) i sporządzeniu orzeczenia rozstrzygającego (wyroku, postanowienia lub zarządzenia).

Postępowanie egzekucyjne

Jego celem jest przymusowe wykonanie orzeczeń i innych aktów wydanych w sprawach cywilnych, a podstawą – tzw. tytuł wykonawczy (dokument urzędowy stwierdzający istnienie roszczenia wierzyciela i odpowiadającego mu obowiązku dłużnika).
Wszczęcie egzekucji odbywa się z urzędu lub na wniosek wierzyciela, prokuratora, organizacji społecznej. Organami egzekucyjnymi są sądy rejonowe, komornicy (działają przy sądach rejonowych), „inne organy egzekucyjne", np. organy policji, wojska, banki (wykonują tylko niektóre czynności w postępowaniu egzekucyjnym). Egzekucja **może być przeprowadzona** np. z ruchomości, nieruchomości, wynagrodzenia za pracę, rachunku bankowego.

11.6. Prawo karne

Pojęcie prawa karnego

Prawo karne określa odpowiedzialność karną człowieka za czyny zabronione (działanie lub zaniechanie). Takimi czynami mogą być: przestępstwa, wykroczenia, przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe.

Działy prawa karnego

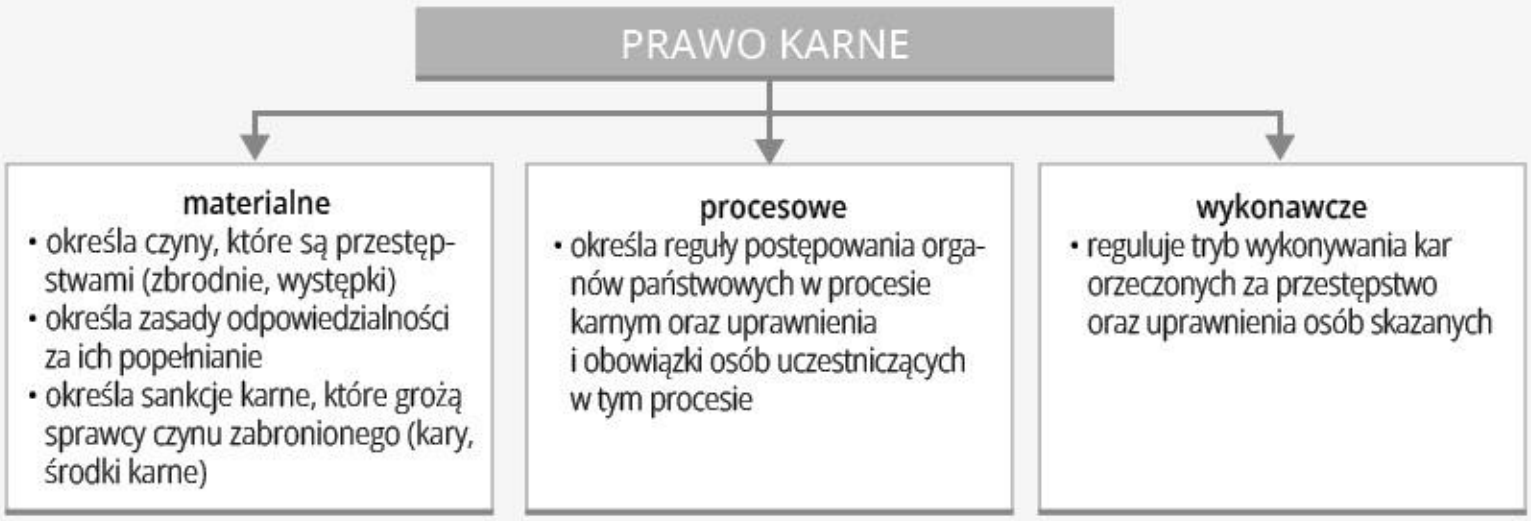

Zasady prawa karnego

zasada odpowiedzialności karnej za czyn – odpowiedzialność karną jednostka ponosi za popełnienie czynu zabronionego, a nie za myśli, poglądy lub zamiary;

zasada winy (subiektywizmu) – odpowiedzialność karną ponosi jednostka za czyn, który wynika z jej własnej winy, jeśli w chwili popełnienia czynu była poczytalna, czyli wykazywała zdolność do rozpoznania znaczenia zarzucanego czynu i pokierowania swoim postępowaniem;

zasada odpowiedzialności indywidualnej i osobistej – odpowiedzialności karnej podlega jednostka, która popełniła czyn, nie może jej przejąć na siebie jednostka inna niż sprawca, choć sposób popełnienia przestępstwa może być różny (np. sprawstwo, podżeganie, pomocnictwo);

zasada humanitaryzmu – kary i środki karne wymierzane za popełnienie czynu zabronionego nie mogą być okrutne, poniżające ani nieludzkie, muszą odpowiadać wadze czynu;

zasada *nullum crimen sine lege* (nie ma przestępstwa bez prawa) – odpowiedzialność karną jednostka ponosi za czyn, który jest niezgodny z prawem w chwili jego popełnienia, a nie za czyn popełniony przed wejściem w życie ustawy;

zasada domniemania niewinności – jednostka jest winna dopiero, gdy sąd w wyroku orzeknie jej winę;

zasada prawa do obrony – jednostka może mieć obrońcę, nie musi także składać niekorzystnych dla siebie zeznań.

Przestępstwa
– są czynami bezprawnymi (sprzecznymi z normami prawa karnego),
– mają większą niż znikoma szkodliwość społeczną,
– dzielą się na **zbrodnie** (zagrożone karą pozbawienia wolności powyżej 3 lat lub karą surowszą) i **występki** (zagrożone grzywną powyżej 30 stawek dziennych, ograniczeniem wolności lub pozbawieniem wolności powyżej miesiąca),
– mogą być **ścigane**:
  • z **oskarżenia publicznego: z urzędu** (należą do nich wszystkie poważne przestępstwa) lub **na wniosek osoby pokrzywdzonej** (przestępstwa o niewielkiej szkodliwości społecznej),
  • z **oskarżenia prywatnego** (pokrzywdzony samodzielnie składa prywatny akt oskarżenia bezpośrednio do sądu),
– mogą być **popełnione umyślnie**, czyli z zamiarem popełnienia (zarówno zbrodnie, jak i występki) lub **nieumyślnie**, czyli bez zamiaru, ale popełnione przez nieostrożność, lekkomyślność lub niedbalstwo (wyłącznie występki).

Przykłady przestępstw ściganych z:

oskarżenia publicznego		oskarżenia prywatnego
z urzędu	**na wniosek**	
• ciężki uszczerbek na zdrowiu • naruszenie miru domowego • zgwałcenie • kazirodztwo • kradzież z włamaniem • rozbój	• seksualne wykorzystanie zależności • kradzież • groźba karalna • naruszenie tajemnicy korespondencji • zniszczenie cudzej rzeczy	• lekkie uszkodzenie ciała • pomówienie • zniewaga • naruszenie nietykalności cielesnej

Przykładowe rodzaje przestępstw w Rzeczypospolitej Polskiej:

– przeciwko życiu i zdrowiu (np. zabójstwo, doprowadzenie do samobójstwa, aborcja za zgodą kobiety, nieumyślne spowodowanie śmierci, nieudzielenie pomocy, narażenie człowieka na zarażenie),
– przeciwko wolnościom osobistym (np. handel ludźmi, kradzież tożsamości, bezprawne pozbawienie wolności),
– przeciwko mieniu (np. kradzież, rozbój, oszustwo, zniszczenie mienia ruchomego, kradzież drzewa z lasu, zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia).

Przykładowe formy popełniania przestępstw

Formy zjawiskowe (dotyczące współdziałania sprawcy przestępstwa z innymi osobami):
1) **sprawstwo** – popełnienie (indywidualnie bądź w grupie), kierowanie, polecenie popełnienia przestępstwa osobie zależnej (np. zależność służbowa),
2) **podżeganie** – nakłanianie do popełnienia przestępstwa,
3) **pomocnictwo** – umożliwienie lub ułatwienie popełnienia przestępstwa (także poprzez zaniechanie, czyli działanie wbrew obowiązkowi niedopuszczenia do popełnienia przestępstwa).

Formy stadialne (wyróżnione ze względu na etap realizacji czynu zabronionego):
1) **dokonanie** – doprowadzenie do końca zamierzonego celu,
2) **usiłowanie** – podjęcie działań w celu popełnienia przestępstwa, bez jego ostatecznego popełnienia,
3) **przygotowanie** – podjęcie czynności przygotowawczych do popełnienia przestępstwa (np. sporządzanie planu działania).

Przykładowe okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną (kontratypy)

1) **niepoczytalność** – brak rozumienia popełnianych czynów lub brak możliwości decydowania o swoim postępowaniu, np. choroba psychiczna,
2) **obrona konieczna** – odparcie bezprawnego zamachu na dobro społeczne lub dobro jednostki, np. na życie,
3) **stan wyższej konieczności** – ratowanie dobra chronionego poprzez poświęcenie dobra cudzego (o niższej wartości od dobra chronionego),
4) **rozkaz** – wykonanie rozkazu bez zdawania sobie sprawy, że popełniony zostaje czyn zabroniony,
5) **działanie w granicach uprawnień** – działanie w ramach obowiązków służbowych, np. policjant,
6) **eksperyment medyczny** – działanie dla dobra nauki pod warunkiem poinformowania uczestnika eksperymentu o ewentualnych niebezpieczeństwach.

Wykroczenia

– są zagrożone karą aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 5000 złotych, nagany lub środkiem karnym,
– nie są przestępstwami,
– mogą być popełnione umyślnie lub nieumyślnie,
– są regulowane Kodeksem wykroczeń z 20 maja 1971 r. (wykroczenia skarbowe są opisane w Kodeksie karnym skarbowym z 10 września 1999 r.),
– mogą się zakończyć tzw. postępowaniem mandatowym (prawo takie mają np. policja, Straż Pożarna, Straż Graniczna, Straż Ochrony Kolei, Straż Miejska, Państwowa Inspekcja Sanitarna, urząd skarbowy).

Przykładowe rodzaje wykroczeń w Rzeczypospolitej Polskiej:

– przeciwko osobie (np. skłanianie do żebractwa, złośliwe niepokojenie drugiego człowieka, szczucie psem człowieka, dopuszczenie do przebywania małoletniego w okolicznościach niebezpiecznych),
– przeciwko zdrowiu (np. zanieczyszczenie wody, zatrudnienie chorego przy niedozwolonych pracach, niezachowanie właściwej czystości przy świadczeniu usług, niepoddanie się obowiązkowi szczepienia lub badania),
– przeciwko mieniu (np. kradzież lub przywłaszczenie rzeczy do 500 zł, kradzież ogrodowa, szalbierstwo, paserstwo, niezawiadomienie w terminie o znalezieniu cudzej rzeczy, urządzanie gry hazardowej, wyrób, posiadanie, nabywanie, dostarczanie wytrychów),
– przeciwko bezpieczeństwu osób i mienia (np. wadliwe wykonanie urządzeń, niezabezpieczenie miejsca niebezpiecznego, rzucanie przedmiotami w pojazd mechaniczny, uszkadzanie wału przeciwpowodziowego).

Kary i środki karne

Sąd, wydając wyrok, może wymierzyć karę, środek karny lub zastosować łącznie oba rodzaje sankcji.

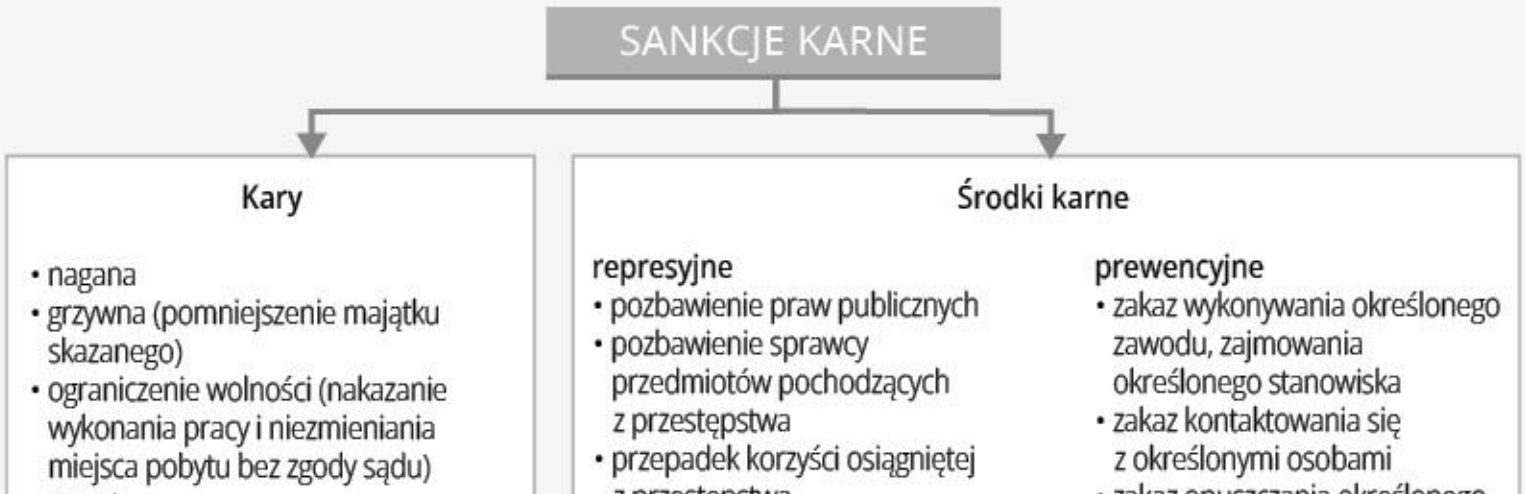

Czyny zabronione oraz rodzaje kar (według Kodeksu karnego i Kodeksu wykroczeń)

Wykroczenie	Przestępstwo	
	występek	zbrodnia
nagana	–	–
grzywna (do 5000 zł)	grzywna (powyżej 30 stawek dziennych)	–
ograniczenie wolności (1 miesiąc)	ograniczenie wolności (1–24 miesiące)	–
areszt (5–30 dni)	–	–
–	pozbawienie wolności (powyżej 1 miesiąca)	pozbawienie wolności (3–15 lat)
–	–	pozbawienie wolności (25 lat)
–	–	pozbawienie wolności (dożywotnie)

Areszt

W prawie wykroczeń – jedna z kar będącą odpowiednikiem kary pozbawienia wolności w prawie karnym. Wykonywanie kary aresztu reguluje prawo karne wykonawcze.

W prawie cywilnym – jeden ze środków stosowanych w toku egzekucji, służący zmuszeniu dłużnika do zachowania zgodnego z nałożonym na niego obowiązkiem. Areszt stosuje wyłącznie sąd zgodnie z kodeksem postępowania cywilnego.

W postępowaniu karnym – potoczne określenie tymczasowego aresztowania – izolacyjnego środka zapobiegawczego albo poprzedzający je okres zatrzymania. Jego stosowanie reguluje kodeks postępowania karnego.

Kara jako odpłata lub sposób resocjalizacji

Obecnie sporną kwestią jest problem związany z rolą kary i można go sformułować w ten oto sposób: Jaką funkcję powinna odgrywać kara wymierzana przestępcy za popełniony czyn karalny?

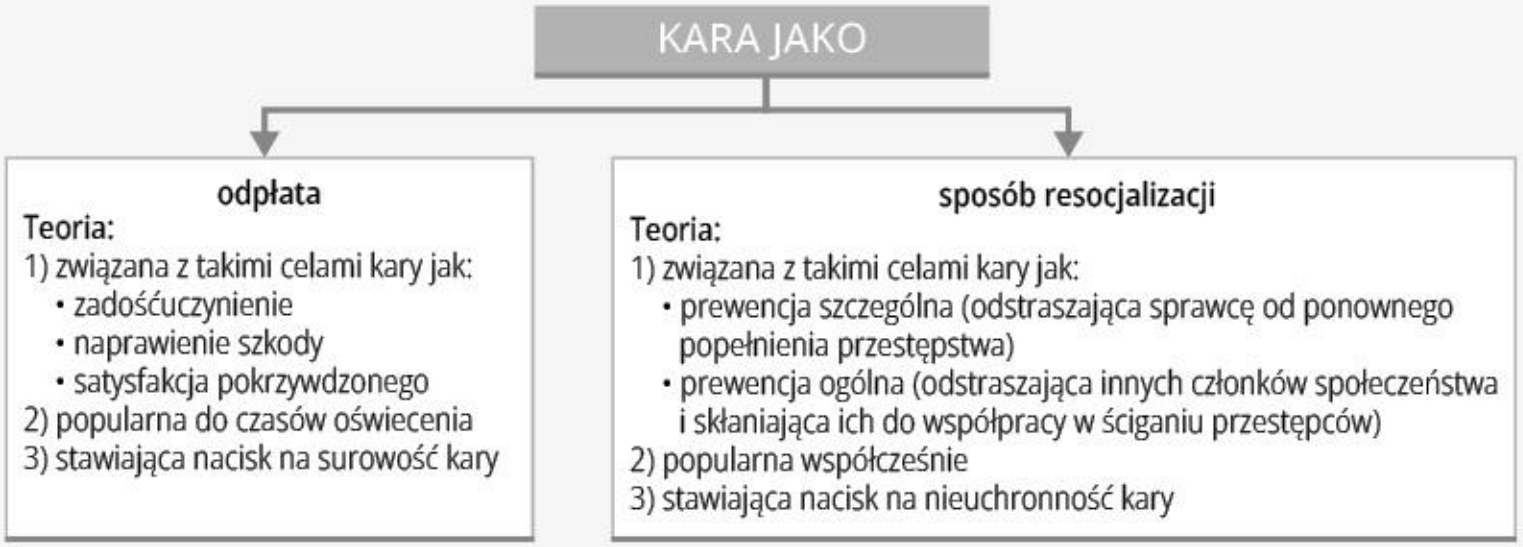

Funkcje kar:

1) **odstraszająca** – wpływanie na inne podmioty, by nie popełniały podobnych czynów,
2) **represyjna** – sankcjonowanie osoby, która popełniła czyn zabroniony,
3) **resocjalizacyjna** – umożliwienie powrotu do społeczeństwa,
4) **izolacyjna** – oddzielenie przestępcy od społeczeństwa w celu zapobiegania kolejnym czynom zabronionym.

Zasady odpowiedzialności nieletnich za popełnienie przestępstwa

Nieletni – w polskim prawie karnym osoba, która w momencie popełnienia czynu zabronionego nie ukończyła 17 roku życia (odpowiada karnie tylko w szczególnych przypadkach); podstawowym dokumentem dotyczącymi nieletnich jest Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Młodociany – w polskim prawie karnym osoba, która w chwili popełnienia czynu zabronionego nie osiągnęła 21 roku życia i w chwili orzekania przed sądem pierwszej instancji nie osiągnęła 24 roku życia; w prawie pracy osoba, która ukończyła 16 lat, a nie ukończyła 18 lat.
Odpowiedzialność karna przed sądem powszechnym za występek dotyczy osoby, która popełniła taki czyn po ukończeniu 17 lat. W stosunku do sprawcy, który popełnił występek po ukończeniu 17 lat, lecz przed ukończeniem 18 lat, sąd zamiast kary może zastosować środki wychowawcze, poprawcze albo lecznicze przewidziane dla nieletnich, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają.

Nieletni odpowiada z zasady **przed sądem rodzinnym**, a **przed sądem powszechnym** w przypadku, gdy wszczęto postępowanie po ukończeniu przez niego 18 roku życia, gdy popełnił czyn zagrożony karą wraz z osobą dorosłą i gdy łączne rozpatrywanie tej sprawy jest konieczne.

Jeżeli nieletni ukończywszy 15 lat dopuścił się **najcięższego przestępstwa**, to w pewnych sytuacjach może odpowiadać na zasadach określonych **w Kodeksie karnym przed sądem powszechnym** (orzeczona kara nie może jednak przekroczyć 2/3 górnej granicy możliwej kary, a wobec sprawcy, który w czasie popełnienia przestępstwa nie ukończył 18 lat, nie orzeka się kary dożywotniego pozbawienia wolności).

ŚRODKI STOSOWANE WOBEC NIELETNICH SPRAWCÓW CZYNÓW ZABRONIONYCH, KTÓRZY NIE PODLEGAJĄ ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ

Środek poprawczy:
- umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym

Środek poprawczy stosowany jest wobec osoby, która dopuściła się czynu karalnego po ukończeniu 13 lat, jeśli przemawia za tym wysoki stopień jej demoralizacji oraz okoliczności i charakter czynu, którego się dopuściła.

Środki wychowawcze:
- upomnienie
- zobowiązanie do naprawienia wyrządzonej szkody
- zobowiązanie do przeproszenia pokrzywdzonego
- zobowiązanie do podjęcia nauki lub pracy
- zobowiązanie do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach
- nadzór rodziców, opiekuna, organizacji młodzieżowej lub kuratora
- skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą
- zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych

Środki wychowawcze stosuje się wobec nieletniego, który w chwili czynu nie ukończył 13 lat oraz w stosunku do nieletniego, który ukończył 13 lat, ale zastosowanie wobec niego środka poprawczego jest niecelowe.

Wśród najcięższych przestępstw, których popełnienie powoduje odpowiedzialność nieletniego od ukończenia 15 roku życia znajdują się m.in.: zamach na życie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, zabicie człowieka, spowodowanie u człowieka ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, spowodowanie zdarzenia, które zagraża życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach, przejęcie kontroli nad statkiem wodnym lub powietrznym przez zastosowanie podstępu albo gwałtu na osobie, sprowadzenie katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym zagrażającej życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach, gwałt wspólnie z inną osobą, wobec małoletniego poniżej lat 15, wobec wstępnego, zstępnego, przysposobionego, przysposabiającego, brata lub siostry, wzięcie lub przetrzymywanie zakładnika, kradzież z użyciem przemocy lub groźby jej użycia wobec osoby (rozbój).

11.7. Postępowanie karne

Postępowanie karne

Postępowanie karne ma na celu wykrycie sprawcy przestępstwa i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej:
- osoby, które ukończyły 17 lat, odpowiadają przed wydziałem karnym sądu powszechnego, w sprawach poważnych przestępstw (np. morderstwa); Kodeks karny dopuszcza możliwość sądzenia osób, które skończyły 15 lat,
- osoby, które ukończyły 13 lat, a nie ukończyły 17 lat, określane są mianem *nieletnich* i odpowiadają przed wydziałem rodzinnym i nieletnich sądu powszechnego,
- sprawcy, którzy w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończyli 21 lat, a w czasie orzekania w pierwszej instancji 24 lat, są określani mianem *młodocianych*.

Etapy postępowania karnego
- przygotowawcze:
  - toczy się w formie śledztwa (prokuratorskiego lub policyjnego),

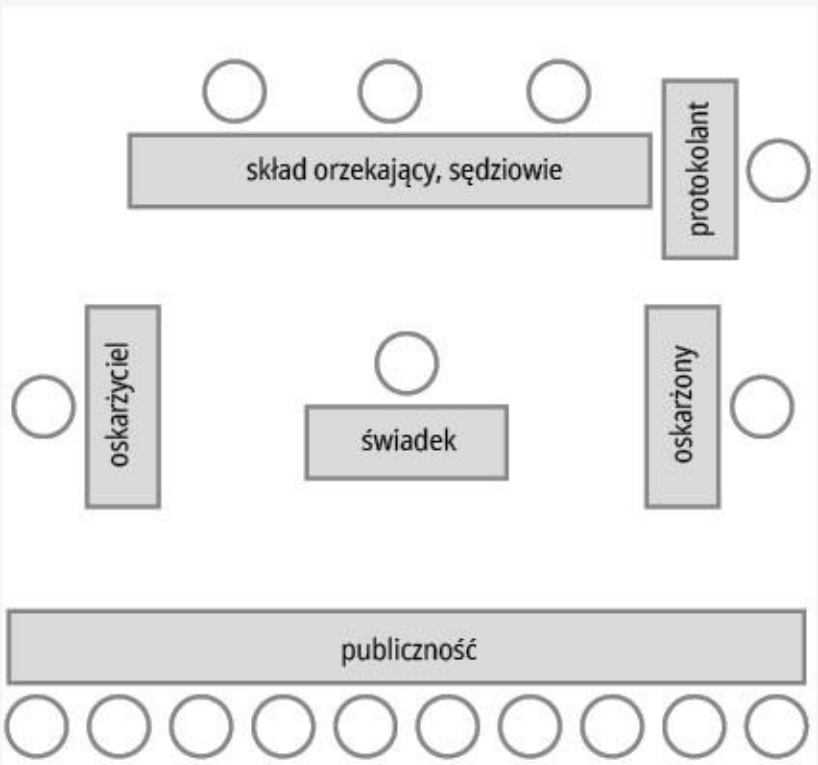

Sala sądowa podczas rozprawy karnej

- polega na zbieraniu dowodów i przesłuchiwaniu świadków,
- kończy się wniesieniem aktu oskarżenia do sądu (jeśli sprawca zostanie wykryty),

– **główne:**
- toczy się w formie rozprawy przed sądem,
- polega na przedstawieniu aktu oskarżenia przez prokuratora i próbie udowodnienia go,
- kończy się wydaniem wyroku skazującego, uniewinnieniem lub umorzeniem,

– **odwoławcze (apelacyjne):**
- toczy się w formie rozprawy przed sądem drugiej instancji (po wniesieniu odwołania),
- polega na kontroli wyroku pod względem prawnym i faktycznym,
- kończy się utrzymaniem wyroku w mocy, uchyleniem lub zmianą zaskarżonego wyroku,

– **wykonawcze:**
- rozpoczyna się w momencie uprawomocnienia się wyroku,
- polega na wykonaniu kary lub środka karnego.

W procesie karnym stroną postępowania może być także **oskarżyciel posiłkowy**:
– **uboczny** – działający obok oskarżyciela publicznego,
– **subsydiarny** – działający samodzielnie, gdy oskarżyciel publiczny odmówił wszczęcia postępowania lub umorzył je bez skierowania do sądu.

Oskarżyciel posiłkowy może zgłaszać wnioski dowodowe, zadawać pytania przesłuchiwanym, wnosić środki odwoławcze.

11.8. Ofiara, sprawca, świadek przestępstwa

Prawa i obowiązki strony w procesie sądowym, świadka przestępstwa, ofiary

Prawa i obowiązki strony w postępowaniu cywilnym, karnym i sądowoadministracyjnym

Prawa		Obowiązki
• do sądu • do rozpoznania spraw bez nieuzasadnionej zwłoki • do dwuinstancyjnego postępowania • do jawnego rozpatrzenia sprawy • do poszanowania wolności i godnego postępowania	• do obrony • do pomocy w postępowaniu • do dowodzenia • do informacji • do ugodowego zakończenia sprawy • do wynagrodzenia niezgodnych z prawem decyzji sądu	• stawienia się na każde wezwanie organu procesowego, by złożyć zeznania • powiadomienia organu prowadzącego o zmianie adresu zamieszkania lub pobytu • poddania się oględzinom i badaniom lekarskim, jeśli karalność czynu zależy od stanu jego zdrowia

Prawa i obowiązki świadka w postępowaniu sądowym

Prawa	Obowiązki
• uchylenia się od odpowiedzi, jeśli mogłoby to narazić jego lub osobę jemu najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo (przestępstwo skarbowe) • żądania, by przesłuchanie odbyło się na rozprawie z wyłączeniem jawności, jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dla niego najbliższą • zastrzeżenia danych dotyczących miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu • złożenia wniosku o utajnienie jego danych osobowych (świadek *incognito*)	• stawienia się na wezwanie sądu we wskazanym miejscu i czasie[1] • złożenia przyrzeczenia[2] • mówienia prawdy i niezatajania prawdy[3] • wyrażenie zgody na przesłuchanie w obecności biegłego lekarza lub biegłego psychologa, jeśli zarządzi tak sąd lub prokurator

[1] Jeśli świadek nie stawi się na wezwanie sądu bez usprawiedliwienia, sąd może nałożyć pieniężną karę porządkową, zarządzić zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie.
[2] Nie odbiera się przyrzeczenia:
– od osób poniżej 17 roku życia,
– gdy świadek z powodu zaburzeń psychicznych nie zdaje sobie sprawy z wagi przyrzeczenia,
– gdy świadek jest podejrzany o popełnienie przestępstwa będącego przedmiotem postępowania,
– gdy świadek był prawomocnie skazany za fałszywe zeznanie lub oskarżenie.
[3] W postępowaniu przygotowawczym świadek podpisuje oświadczenie, że został uprzedzony o odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań lub zatajenie prawdy.

Prawa i obowiązki pokrzywdzonego (ofiary) w postępowaniu karnym

Prawa	Obowiązki
• występowania w charakterze strony w postępowaniu przygotowawczym i dopuszczenia do udziału w czynnościach procesowych w toku postępowania przygotowawczego[1] • reprezentowania przez przedstawiciela ustawowego (jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni lub ubezwłasnowolniony) lub osoby, pod której pieczą pozostaje (jeśli jest nieporadny ze względu na wiek lub stan zdrowia)[2] • ustanowienia pełnomocnika w toku postępowania[3] • domagania się, by okazanie osoby podejrzewanej odbyło się w sposób wyłączający możliwość rozpoznania pokrzywdzonego • zwrócenia się do sądu z żądaniem przesłuchania świadka w postępowaniu przygotowawczym, jeśli zachodzi niebezpieczeństwo, że nie będzie go można przesłuchać na rozprawie • przeglądania akt w toku postępowania przygotowawczego i sporządzania z nich odpisów oraz odpłatnego otrzymania kserokopii lub uwierzytelnionych odpisów[4] • złożenia zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia dochodzenia oraz umorzenia postępowania[5] • występowania w charakterze oskarżyciela posiłkowego w toku postępowania głównego	• stawienia się na każde wezwanie organu procesowego, by złożyć zeznania • powiadomienia organu procesowego o zmianie adresu zamieszkania lub pobytu • poddania się oględzinom i badaniom lekarskim, jeśli karalność czynu zależy od stanu jego zdrowia

[1] Uczestnicząc w czynnościach i podpisując protokół, pokrzywdzony może zgłosić zarzuty co do jego treści.
[2] Jeśli nastąpi śmierć pokrzywdzonego, jego prawa mogą wykonywać osoby najbliższe lub prokurator.
[3] Jeśli pokrzywdzony wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów potrzebnych do ustanowienia pełnomocnika, może żądać, by wyznaczono mu pełnomocnika z urzędu.
[4] Jeśli pokrzywdzony otrzyma odmowę udostępnienia akt, może złożyć zażalenie.
[5] Jeśli prokurator ponownie odmówi wszczęcia dochodzenia lub umorzy postępowanie, pokrzywdzony może wnieść do sądu akt oskarżenia o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego.

11.9. Środki odwoławcze w postępowaniu sądowym

Środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym i karnym

Od wyroku sądu pierwszej instancji przysługuje **odwołanie do sądu drugiej instancji**:
– w postępowaniu nieprocesowym w sprawach z zakresu prawa cywilnego odwołanie przysługuje od postanowienia kończącego postępowanie w sprawie;
– w postępowaniu procesowym (prawo cywilne i karne) sądami powszechnymi pierwszej instancji mogą być sądy rejonowe (wówczas odwołanie składamy do sądu okręgowego) lub sądy okręgowe (w tym przypadku odwołanie trafia do sądu apelacyjnego);
– jeśli sprawa karna jest rozpatrywana przez sąd garnizonowy, wówczas sądem drugiej instancji jest wojskowy sąd okręgowy.

Środki odwoławcze

Apelacja	Kasacja
• przysługuje od orzeczenia sądu pierwszej instancji w sądach powszechnych i wojskowych • przed jej złożeniem należy wystąpić do sądu o sporządzenie uzasadnienia orzeczenia • jeśli strona nie zażąda uzasadnienia orzeczenia w obowiązującym terminie, wówczas termin do wniesienia apelacji biegnie od dnia, w którym upłynął termin żądania uzasadnienia	• nadzwyczajny środek zaskarżenia po wydaniu orzeczenia przez sąd drugiej instancji • w postępowaniu cywilnym nosi on nazwę skargi kasacyjnej i musi być sporządzony przez adwokata lub radcę prawnego • w postępowaniu karnym nosi on nazwę kasacji i musi być sporządzony przez adwokata • skargę kasacyjną i kasację w naszym imieniu może wnieść Rzecznik Praw Obywatelskich lub Prokurator Generalny, którzy nie są związani terminami obowiązującymi strony postępowania

Ważne terminy w sądach powszechnych po wydaniu orzeczenia przez sąd pierwszej instancji

Orzeczenie	Działanie	Termin złożenia	Miejsce złożenia
• wyrok (postępowanie procesowe) • postanowienie (postępowanie nieprocesowe – prawo cywilne)	złożenie wniosku o uzasadnienie orzeczenia	7 dni od ogłoszenia 7 dni od doręczenia[1]	sąd, który wydał orzeczenie[2]
• wyrok (postępowanie procesowe) • postanowienie (postępowanie nieprocesowe – prawo cywilne)	złożenie apelacji	21 dni od ogłoszenia wyroku 14 dni od doręczenia wyroku z uzasadnieniem[1]	sąd, który wydał orzeczenie[2]

[1] Jeśli strona w trakcie postępowania była pozbawiona wolności i nie miała pełnomocnika, np. adwokata.
[2] Adresatem jest sąd wyższego rzędu.

Ważne terminy w sądach powszechnych po wydaniu orzeczenia przez sąd drugiej instancji

Orzeczenie	Działanie	Termin złożenia	Miejsce złożenia
• wyrok (postępowanie procesowe – prawo cywilne) • postanowienie (postępowanie nieprocesowe – prawo cywilne)	złożenie skargi kasacyjnej[1]	2 miesiące od doręczenia orzeczenia wraz z uzasadnieniem	sąd odwoławczy[2]
• wyrok (postępowanie procesowe – prawo karne)	złożenie kasacji[3]	30 dni od daty doręczenia orzeczenia z uzasadnieniem	sąd odwoławczy[2]

[1] Przysługuje tylko w niektórych sprawach w postępowaniu procesowym i nieprocesowym (np. nie przysługuje w sprawach o rozwód, o separację, o alimenty, o czynsz najmu lub dzierżawy).
[2] Adresatem jest Sąd Najwyższy.
[3] Złożenie kasacji jest możliwe, jeśli w trakcie postępowania wystąpiły błędy proceduralne (np. przyjęcie przez sąd dowodów po terminie).

11.10. Prawo administracyjne

Prawo administracyjne reguluje stosunki społeczne związane z organami administracji publicznej (rządowej i samorządowej) i wszystkimi podmiotami wykonującymi funkcje administracyjne. W celu wykonania norm prawa administracyjnego państwo może zastosować przymus.

Administracja publiczna jest zhierarchizowana – obowiązuje w niej zasada kierownictwa i koordynacji działań. Decyzje podejmowane są jednoosobowo bądź kolegialnie według właściwości (kompetencji) organu:
– **właściwość miejscowa** – służąca do określenia organu, który ma kompetencję do rozstrzygnięcia danej sprawy z punktu widzenia terytorialnego zasięgu działania,
– **właściwość rzeczowa** – przyznająca organowi administracji prawo do rozstrzygnięcia tylko określonych spraw,
– **właściwość instancyjna** – wskazująca instancję właściwą do rozstrzygnięcia danej sprawy.

PRAWO ADMINISTRACYJNE

ustrojowe
dotyczy organów administracji publicznej, ich klasyfikacji, kompetencji i właściwości oraz zasad powiązań pomiędzy organami administracji publicznej

materialne
zawiera normy ustanawiające wzajemne uprawnienia i obowiązki organów administracji publicznej i obywateli; źródłami prawa administracyjnego materialnego są ustawy, rozporządzenia z mocą ustawy, umowy międzynarodowe, uchwały, rozporządzenia, zarządzenia; w zależności od tego, jakiej sprawy urzędowej dotyczy postępowanie, szukamy informacji np. w Ustawie Prawo budowlane czy Ustawie o systemie oświaty; funkcjonuje również Kodeks postępowania administracyjnego z 1960 r., który reguluje zasady działania urzędników oraz prawa i obowiązki obywateli załatwiających sprawy urzędowe

procesowe
dotyczy postępowania sądowoadministracyjnego; kwestie te są regulowane m.in. przez Ustawę Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi z 2002 r.

Akty administracyjne

Organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego wydają postanowienia i decyzje administracyjne, które doręczają stronie lub jej przedstawicielowi.

Postanowienie	Decyzja administracyjna
• jest aktem, który bądź jest odmową wydania zaświadczenia, bądź odnosi się tylko do części danej sprawy i jest wtedy wydawane z reguły w toku postępowania • adresatami postanowienia obok strony mogą być także inni uczestnicy postępowania (strony postępowania, biegli, świadkowie) • w ciągu 7 dni od dnia otrzymania postanowienia, a w przypadku ustnego załatwiania sprawy – od ustnego ogłoszenia, można złożyć zażalenie od postanowienia	• akt, w którym organ administracji rozstrzyga najczęściej merytorycznie (co do istoty) sprawę należącą do jego kompetencji wynikiem takiego rozstrzygnięcia może być: – **przyznanie** obywatelowi określonego uprawnienia – **odmowa** przyznania uprawnienia – **cofnięcie** wcześniej przyznanego uprawnienia – **nałożenie** na obywatela określonego obowiązku – **cofnięcie** wcześniej nałożonego obowiązku • adresatami decyzji administracyjnej są tylko i wyłącznie strony postępowania • w ciągu 14 dni od dnia doręczenia lub ogłoszenia decyzji administracyjnej można żądać jej uzupełnienia co do rozstrzygnięcia bądź prawa odwołania

Jeśli obywatele są niezadowoleni z działalności organów administracji, mogą wnieść skargę lub złożyć wniosek.

Skarga	Wniosek
według Kodeksu postępowania administracyjnego	
Art. 227 Przedmiotem skargi może być w szczególności zaniedbanie lub nienależyte wykonywanie zadań przez właściwe organy albo przez ich pracowników, naruszenie praworządności lub interesów skarżących, a także przewlekłe lub biurokratyczne załatwianie spraw.	Art. 241 Przedmiotem wniosku mogą być w szczególności sprawy ulepszenia organizacji, wzmocnienia praworządności, usprawnienia pracy i zapobiegania nadużyciom, ochrony własności, lepszego zaspokajania potrzeb ludności.

Zgodnie z obowiązującym prawem, aby **akt administracyjny był ważny**, musi: być wydany przez właściwy organ (zgodnie z kompetencjami tego organu), być zgodny w formie i treści z przepisami prawa, realizować prawa w określonym celu.

Postępowanie administracyjne

Postępowanie administracyjne jest dwuinstancyjne. Według prawa administracyjnego na postanowienie sądu lub organu można złożyć **zażalenie**, a od decyzji administracyjnej można złożyć **odwołanie**:
- nie muszą one spełniać szczególnych wymogów formalnych, nie wymagają też szczegółowego uzasadnienia,
- wnosi się je do organu odwoławczego za pośrednictwem organu, który wydał zaskarżone postanowienie lub decyzję.

Organy odwoławcze to organy wyższego stopnia w stosunku do organu wydającego decyzję administracyjną:
- w stosunku do organów jednostek samorządu terytorialnego – samorządowe kolegia odwoławcze (chyba że ustawy szczególne stanowią inaczej),
- w stosunku do wojewodów – właściwi w sprawie ministrowie,
- w stosunku do innych organów administracji publicznej – odpowiednie organy nadrzędne lub właściwi ministrowie, a w razie ich braku – organy państwowe sprawujące nadzór nad ich działalnością.

Jeśli decyzja administracyjna została wydana przez ministra lub Samorządowe Kolegium Odwoławcze, odpowiednikiem odwołania jest **wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy**:
- stosuje się do niego przepisy dotyczące odwołań,
- składa się go do organu, który wydał decyzję administracyjną,
- składa się go w terminie 14 dni od dnia doręczenia decyzji lub jej ogłoszenia.

Decyzja organu drugiej instancji ma charakter ostateczny:
- nie można się od niej odwołać,
- można złożyć skargę do sądu administracyjnego lub skorzystać z trybu nadzwyczajnego (tj. wznowienie postępowania, stwierdzenie nieważności decyzji, uchylenie lub zmiana decyzji ostatecznej).

Sądownictwo administracyjne

Sąd administracyjny orzeka w sprawach skarg na:

1) decyzje administracyjne,
2) niektóre postanowienia wydane w postępowaniu administracyjnym, egzekucyjnym i zabezpieczającym,
3) inne akty lub czynności z zakresu administracji publicznej, dotyczące uprawnień lub obowiązków wynikających z przepisów prawa,
4) pisemne interpretacje przepisów prawa podatkowego, wydawane w indywidualnych sprawach,
5) akty prawa miejscowego,
6) inne niż akty prawa miejscowego akty organów jednostek samorządu terytorialnego i ich związków,
7) akty nadzoru nad działalnością organów jednostek samorządu terytorialnego,
8) bezczynność organów lub przewlekłe prowadzenie sprawy.

Sprawy należące do właściwości sądów administracyjnych w pierwszej instancji rozpoznają wojewódzkie sądy administracyjne, potem odwołanie można skierować do Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Skarga do wojewódzkiego sądu administracyjnego	Skarga kasacyjna do Naczelnego Sądu Administracyjnego
• można ją wnieść po wyczerpaniu środków zaskarżenia, czyli zażalenia, odwołania lub wniosku o ponowne rozpatrzenie sprawy (chyba że skargę wnosi prokurator, Rzecznik Praw Obywatelskich lub Rzecznik Praw Dziecka) • wnosi się ją w terminie 30 dni od dnia doręczenia skarżącemu rozstrzygnięcia w sprawie • wnosi się ją do sądu administracyjnego za pośrednictwem organu, którego działanie, bezczynność lub przewlekłe prowadzenie postępowania jest przedmiotem skargi	• można ją wnieść od wyroku lub postanowienia kończącego postępowanie, wydanego przez wojewódzki sąd administracyjny • wnosi się ją w terminie 30 dni od dnia doręczenia orzeczenia wojewódzkiego sądu administracyjnego (w przypadku spóźnienia można złożyć wniosek o przywrócenie terminu – w ciągu 7 dni od ustąpienia przyczyny jego przekroczenia) • wnosi się ją do NSA za pośrednictwem sądu, który wydał zaskarżony wyrok (można też wysłać ją pocztą lub złożyć w polskim urzędzie konsularnym)

11.11. Alternatywne sposoby rozwiązywania sporów między stronami

Mediacja

– może być podjęta w postępowaniu cywilnym, karnym i sądowoadministracyjnym,
– jest próbą ugodowego zakończenia sprawy ze stroną postępowania,
– prowadzi ją instytucja lub osoba wskazana np. przez sąd lub prokuratora,
– jeśli skończy się powodzeniem, mówimy o zawartej pomiędzy stronami ugodzie.

Arbitraż (sąd polubowny)

– może być podjęty w postępowaniu cywilnym,
– jest dobrowolnym wyborem stron,
– jest określany „niepaństwowym sądem" powołanym na mocy woli stron,
– jego wyrok jest równy mocą wyrokowi sądu państwowego,
– w jego składzie nie może uczestniczyć czynny zawodowo sędzia (może sędzia w stanie spoczynku),
– wyrok sądu polubownego jest poddany kontroli przez sąd powszechny co do zgodności z prawem i zasadami współżycia społecznego,
– przykłady sądów polubownych w Polsce: Sąd Arbitrażowy przy Krajowej Izbie Gospodarczej, Sąd Polubowny (Arbitrażowy) przy Związku Banków Polskich, Sąd Arbitrażowy przy Konfederacji Lewiatan.

11.12. Pomoc prawna

Pomoc prawna

W ramach pomocy prawnej obywatel może np. uzyskać: poradę prawną, opracowanie aktów prawnych, zastępstwo procesowe lub pozaprocesowe, obronę w sprawach karnych.

Zakres udzielania pomocy prawnej

Magister prawa	Adwokat/ aplikant adwokacki	Radca prawny/ aplikant radcowski
• pomoc pozasądowa (zakres pełny) – np. udzielanie informacji i wyjaśnień w zakresie stosowania prawa, konsultacje, porady prawne, opinie prawne, sporządzanie aktów prawnych i dokumentacji prawnej, rokowania, zastępstwo prawne • pomoc sądowa (zakres ograniczony) – np. sporządzanie pism procesowych, zastępstwo procesowe w postępowaniu administracyjnym (z wyłączeniem postępowania przed sądami administracyjnymi), w postępowaniu cywilnym (z wyłączeniem postępowań przed Sądem Najwyższym)	• pomoc pozasądowa (zakres pełny) – np. udzielanie informacji i wyjaśnień w zakresie stosowania prawa, konsultacje, porady prawne, opinie prawne, sporządzanie aktów prawnych i dokumentacji prawnej, rokowania, zastępstwo prawne • pomoc sądowa (zakres pełny) – zastępstwo procesowe we wszelkich postępowaniach i przed wszelkimi sądami (nie dotyczy postępowań przed Urzędem Patentowym RP)	• pomoc pozasądowa (zakres pełny) – np. udzielanie informacji i wyjaśnień w zakresie stosowania prawa, konsultacje, porady prawne, opinie prawne, sporządzanie aktów prawnych i dokumentacji prawnej, rokowania, zastępstwo prawne • pomoc sądowa (zakres pełny) – zastępstwo procesowe we wszelkich postępowaniach i przed wszelkimi sądami (nie dotyczy występowania w charakterze obrońcy w postępowaniu karnym lub o przestępstwa skarbowe oraz przed Urzędem Patentowym RP)

Notariusz/ asesor notarialny	Rzecznik patentowy/ aplikant rzecznikowski	Doradca podatkowy
• sporządzanie aktów notarialnych, poświadczeń, oświadczeń, protestów, weksli i czeków, wypisy, odpisy i wyciągi z dokumentów, na żądanie stron projektów aktów, oświadczeń i innych dokumentów, spisywanie protokołów, przyjmowanie na przechowanie dokumentów, pieniędzy i papierów wartościowych	• pomoc pozasądowa (zakres ograniczony) – świadczenie pomocy w sprawach własności przemysłowej (np. wynalazków, wzorów użytkowych i przemysłowych, nazw handlowych oraz zwalczanie nieuczciwej konkurencji w tym zakresie) • pomoc sądowa (zakres ograniczony) – zastępstwo procesowe w postępowaniach przed Urzędem Patentowym RP oraz w postępowaniu cywilnym w sprawach własności przemysłowej (z wyłączeniem postępowań przed Sądem Najwyższym oraz postępowań z nimi związanych)	• pomoc pozasądowa (zakres ograniczony) – udzielanie podatnikom, płatnikom i inkasentom, na ich zlecenie lub na ich rzecz, porad, opinii i wyjaśnień z zakresu ich obowiązków podatkowych, prowadzenie ksiąg podatkowych i innych ewidencji do celów podatkowych, sporządzanie zeznań i deklaracji podatkowych • pomoc sądowa (zakres ograniczony) – zastępstwo procesowe w postępowaniu administracyjnym i sądowoadministracyjnym w sprawach dotyczących obowiązków podatkowych

11.13. Dokumentacja gromadzona w urzędach

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach

Art. 6.
1. Organy państwowe oraz państwowe jednostki organizacyjne, organy jednostek samorządu terytorialnego oraz samorządowe jednostki organizacyjne obowiązane są zapewnić odpowiednią ewidencję, przechowywanie oraz ochronę przed uszkodzeniem, zniszczeniem bądź utratą:
1) powstającej w nich dokumentacji, w sposób odzwierciedlający przebieg załatwiania i rozstrzygania spraw;
2) nadsyłanej i składanej do nich dokumentacji, w sposób, o którym mowa w pkt 1.

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego

Art. 73.
§ 1. Strona ma prawo wglądu w akta sprawy, sporządzania z nich notatek, kopii lub odpisów. Prawo to przysługuje również po zakończeniu postępowania.
§ 1a. Czynności określone w § 1 są dokonywane w lokalu organu administracji publicznej w obecności pracownika tego organu.

W Polsce funkcjonuje tzw. **elektroniczna administracja** (e-administracja, e-government). Jest to wykorzystanie technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych w administracji publicznej w celu poprawienia jakości świadczonych usług publicznych, wzmocnienia zaangażowania obywatela w procesy demokratyczne oraz poparcia dla polityki państwa.

Przykłady świadczenia usług publicznych drogą elektroniczną:
– zamówienie wizyty lekarskiej przez internet,
– złożenie deklaracji podatkowych przez osoby fizyczne i prawne,
– przeglądanie księgi wieczystej,
– przesyłanie pracodawcy zwolnień lekarskich,
– rejestracja bezrobotnych,
– składanie wniosków o dopłaty rolnicze.

1 stycznia weszła w życie ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie **do informacji publicznej**. Ustawa nakazuje organom władzy państwowej (i innym podmiotom) udostępniać każdą informację o sprawach publicznych Wyjątek stanowią jedynie informacje niejawne. Prawo to przysługuje każdej osobie. Od osoby występującej o informację publiczną nie wolno żądać uzasadnienia wniosku.

Informacje podlegające udostępnianiu to m.in. informacje o:
– organach władzy publicznej – w tym o ich statusie prawnym, organizacji, kompetencjach, majątku, osobach sprawujących w nich funkcje i ich kompetencjach;
– zasadach funkcjonowania organów władzy publicznej – w tym o sposobach załatwiania spraw, stanie przyjmowanych spraw i kolejności ich załatwiania, prowadzonych rejestrach, ewidencjach i archiwach;
– polityce władz – w tym o zamierzeniach, projektach aktów normatywnych, programach dotyczących realizacji zadań publicznych;
– danych publicznych – w tym dokumenty urzędowe, stanowiska w sprawach publicznych zajęte przez funkcjonariuszy publicznych, treść wystąpień i ocen dokonywanych przez organy władzy publicznej, informacja o stanie państwa;
– majątku publicznym.

Formy udostępniania informacji publicznej:
– ogłaszanie w internetowym Biuletynie Informacji Publicznej,
– udostępnianie na wniosek zainteresowanego,
– wyłożenie w powszechnie dostępnym miejscu lub poprzez terminale informacyjne (infomaty).

Zasady udostępniania informacji publicznej:
– udostępnianie informacji na wniosek następuje „bez zbędnej zwłoki", nie później niż w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku,
– jeśli informacja może być przekazana niezwłocznie, w formie ustnej lub pisemnej, osoba występująca o informację nie składa pisemnego wniosku,
– instytucja udostępniająca informację ma obowiązek umożliwić jej skopiowanie, wydrukowanie, przesłanie lub przeniesienie na powszechnie używany nośnik informacji,
– dla tego, kto, wbrew ciążącemu na nim obowiązkowi, nie udostępnia informacji publicznej ustawa przewiduje grzywnę, karę ograniczenia lub pozbawienia wolności do roku.

12

Prawa człowieka

12.1. Idea praw naturalnych i praw człowieka

Prawo naturalne (boskie, nadrzędne) – istniejący obok prawa pozytywnego (stanowionego przez ludzi) porządek moralny (zbiór moralnych absolutów). Jego normy są obiektywne i niezmienne. Obowiązują niezależnie od aktów prawa stanowionego, wyznaczają jego treść i stanowią kryterium oceny. Według zwolenników prawa naturalnego, prawo stanowione sprzeczne z prawem naturalnym nie jest obowiązujące, nie jest w ogóle prawem, ponieważ normy prawa naturalnego mają swoje źródło w Bogu, rozumie, naturze ludzkiej, godności człowieka.

Święte są prawa nieśmiertelnych co nie zrodziły się ani dziś, ani wczoraj, ale na ziemi istnieją od wieków. **Sofokles (V w. p.n.e.)**	Prawo naturalne jest niczym innym, jak istniejącym udziałowo w rozumnym stworzeniu prawem wiecznym. **św. Tomasz z Akwinu (XIII w.)**	Prawo natury jest do tego stopnia niezmienne, że sam Bóg nie może go zmienić. **Hugo Grotius (XVII w.)**	Lud może być równie niebezpieczny jak dyktator, kiedy popadnie w bałwochwalstwo, zapominając, że obowiązuje go prawo nieustanowione przez człowieka. **Hugo Grotius (XVII w.)**

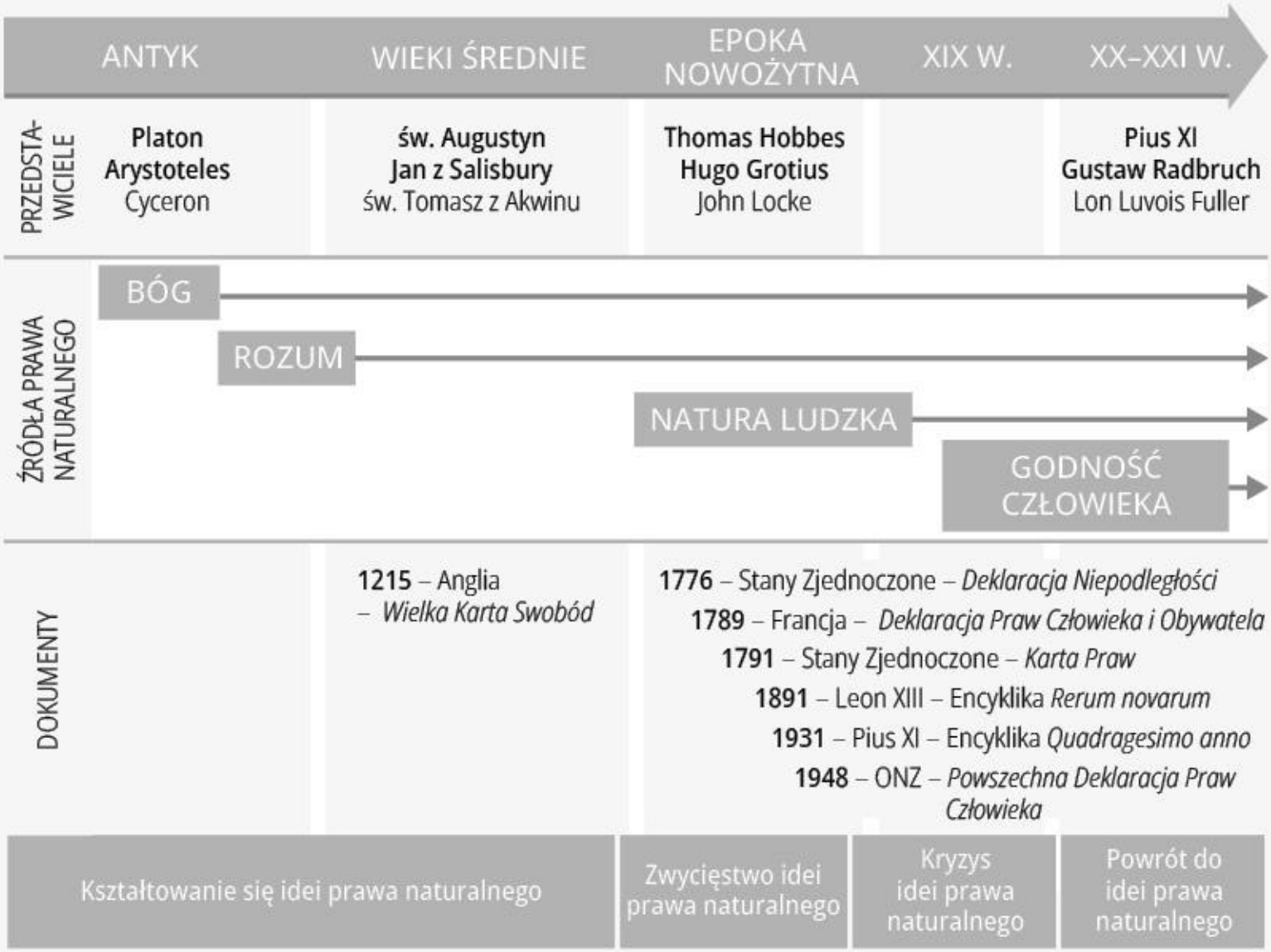

Prawa człowieka – idea, która pod koniec XVIII w. wyrosła z doktryny naturalno-prawnej; zakłada, że każdemu człowiekowi przysługują podstawowe standardy (uprawnienia, wolności) z samego faktu bycia człowiekiem. Prawa człowieka są takie same dla wszystkich ludzi bez względu na rasę, płeć, wyznanie, przekonania polityczne, pochodzenie etniczne, społeczne i narodowe, orientację seksualną. Ideologia prawoczłowiecza traktuje prawa człowieka za fundament współczesnej demokracji, społeczeństwa obywatelskiego, sprawiedliwości i pokoju na świecie.

Cechy praw człowieka

Przyrodzone (naturalne) – każdy człowiek posiada je przez urodzenie (przez poczęcie), z racji posiadania godności osobowej (z faktu bycia człowiekiem), a nie z powodu czyjejś decyzji czy nadania. Istnieją niezależnie od woli władzy czy przepisów prawa.

Nienaruszalne – przysługują człowiekowi przez całe życie; żadna władza czy społeczność nie może ich człowiekowi odebrać (może jedynie czasowo zawiesić ich wykonywanie).

Niezbywalne – żaden człowiek nie może się ich zrzec na czyjąkolwiek korzyść ani zrezygnować z nich (jeżeli to robi, to takie działanie nie powoduje żadnych skutków prawnych).

- **Powszechne** (uniwersalne i ponadczasowe) – przysługują wszystkim ludziom, którzy kiedykolwiek i gdziekolwiek żyli, żyją lub będą żyć na Ziemi; są takie same dla każdego człowieka na całym świecie niezależnie od wyznawanych wartości, religii czy kultury.
- **Podstawowe** (fundamentalne) – umożliwiają spełnienie potrzeb, bez których realizacji człowiek nie mógłby się harmonijnie rozwijać i stać się w pełni człowiekiem; nie trzeba ich także uzasadniać, powołując się na jakiekolwiek inne prawa.
- **Indywidualne** – ich podmiotem jest pojedynczy człowiek, jednostka, a nie grupy społeczne; wyjątkiem są prawa narodów do samostanowienia, prawa mniejszości narodowych i prawa uchodźców (w tych przypadkach myślimy jednak o prawach poszczególnych osób należących do tych grup).
- **Wertykalne** – obowiązują wyłącznie w relacjach jednostki z organami władzy publicznej (państwem i jego instytucjami).

Wolności a prawa człowieka

Wolności (prawa negatywne, prawa „od")	Prawa (prawa pozytywne, prawa „do")
Oznaczają obowiązek powstrzymania się państwa od działań w określonych obszarach naszego życia (np. wolność OD tortur zakazuje jakimkolwiek instytucjom władzy stosowania tortur wobec jednostki).	Oznaczają obowiązek podjęcia przez państwo działań na rzecz jednostki (np. prawo DO sprawiedliwego sądu zobowiązuje państwo do tworzenia systemu sądów, kształcenia sędziów czy zapewnieniu dostępu do sądu dla wszystkich osób). Jednostka ma prawo żądać przysługujących jej praw, a państwo musi zagwarantować ich realizację.

Generacje i rodzaje wolności i praw człowieka

Typologia stworzona pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. przez Karela Vasaka (1929–2015), francuskiego prawnika pochodzenia czeskiego.

I generacja praw człowieka – prawa klasyczne („stare prawa człowieka") wywodzą z praw naturalnych i odwołują się do wolności. Ich źródła wypływają z liberalnej, XVIII-wiecznej tradycji oświeceniowej (walka burżuazji z arystokracją rodową i absolutnym państwem. Trzon stanowią prawa osobiste i polityczne, a zagwarantowanie większości spośród nich nie wymaga aktywności państwa (wolności, prawa „negatywne", prawa „od").

II generacja praw człowieka – prawa nowego typu, które odwołują się do idei równości. Uzupełniają listę klasycznych praw człowieka. Ich źródeł należy szukać w rewolucji przemysłowej i jej skutkach oraz w rewolucjach społecznych XIX w. i XX w. Należą do nich przede wszystkim prawa społeczne, ekonomiczne i kulturalne, a ich zagwarantowanie wymaga aktywności ze strony państwa (prawa „pozytywne", prawa „do").

III generacja praw człowieka – to prawa solidarnościowe, odwołujące się do idei braterstwa i pomocniczości. Wynikają one z nowych, wspólnych dla całego świata, globalnych wyzwań, które pojawiły się w drugiej połowie XX w. Prawa III generacji mają bardziej charakter zbiorowy (kolektywny) niż indywidualny i pozostają raczej w sferze deklaracji (jak dotąd nie wypracowano mechanizmów umożliwiających ich egzekwowanie).

Generacje praw człowieka

I GENERACJA	Rodzaje praw człowieka	osobiste	• prawo do życia • prawo do wolności • prawo własności • wolność od tortur • wolność słowa	• wolność myśli, sumienia, wyznania • równość wobec prawa • prawo do prywatności • prawo do sprawiedliwego sądu • prawo do obywatelstwa
		polityczne	• prawo do zrzeszania się • prawo do zgromadzeń • prawo do wyrażania opinii • prawo do składania petycji, skarg	• prawo do uczestnictwa w rządzeniu krajem (wybierania i bycia wybieranym)

II GENERACJA	Rodzaje praw człowieka	ekonomiczne (gospodarcze)	• prawo do pracy • prawo do wyboru zawodu • prawo do godnego wynagrodzenia • prawo do dni wolnych od pracy • prawo do płatnego urlopu • prawo do strajku
		społeczne (socjalne)	• prawo do godnego poziomu życia • prawo do ochrony zdrowia • prawo do zabezpieczeń społecznych (ze względu na wiek, kalectwo, chorobę, brak pracy)
		kulturalne	• prawo do nauki • prawo do badań naukowych • prawo do twórczości artystycznej • prawo do korzystania z dóbr kultury
III GENERACJA		solidarnościowe (kolektywne)	• prawo do samostanowienia • prawo do rozwoju • prawo do życia w pokoju • prawo do życia w czystym środowisku • prawo do pomocy humanitarnej • prawo do udziału we wspólnym dziedzictwie ludzkości i korzystania z niego

IV generacja

Obecnie coraz częściej mówi się o **IV generacji** praw człowieka, pod którą rozumie się:

1) prawa dyskryminowanych mniejszościowych grup społecznych (mniejszości etnicznych, inwalidów, homoseksualistów), np. prawo do zawierania związków małżeńskich przez homoseksualistów, prawo do adopcji przez nich dzieci,
2) prawo gwarantujące życie wszystkim ludziom od poczęcia do naturalnej śmierci (w związku z dynamicznym rozwojem badań i eksperymentów biomedycznych).

Używane w kontekście praw człowieka określenie *prawa obywatelskie* oznacza prawa, które przysługują wyłącznie obywatelom danego państwa (należy do nich większość praw politycznych), nie są więc odrębnym rodzajem praw człowieka.

Zastrzeżenia formułowane przez przeciwników praw człowieka

Przeciwnicy ideologii praw człowieka

Odrzucenie tezy, że człowiek z natury posiada określone przyrodzone prawa wynikające z jego człowieczeństwa.

– **Tradycjonaliści** (zwolennicy społecznej nauki Kościoła; do pontyfikatu Jana XXIII) za źródło prawa uznają Boga, a nie człowieka; odrzucają ideę naturalnych uprawnień człowieka wynikających jedynie z jego człowieczeństwa; uznają ideologię praw człowieka za przejaw buntu przeciwko woli Boga.

– **Konserwatyści** odrzucają pogląd o przyrodzonej równości ludzi; negują uniwersalizm praw człowieka, wyżej stawiając lokalną tradycję i kulturę; sprzeciwiają się burzeniu tradycyjnego, wspólnotowego i hierarchicznego społeczeństwa w imię praw jednostki.

– **Totalitaryści** uznają państwo za jedyne źródło prawa; odrzucają prawa człowieka jako „liberalny wymysł", zastępując je stanowionymi przez totalne państwo prawami proletariatu (komunizm) albo aryjskiej rasy (nazizm).

Krytycy ideologii praw człowieka

Krytyka kształtu niektórych praw, niektórych grup praw albo całych generacji (zgoda co do tego, że człowiekowi przysługują określoneprzyrodzone prawa).

– **Posoborowa nauka społeczna Kościoła** (od czasów Jana XXIII), której zwolennicy negują te wolności, które podważają prawo do życia od poczęcia do naturalnej śmierci; krytykują jej nowe trendy (prawo do homoseksualnych małżeństw, prawo do adopcji dzieci przez homoseksualistów).

– **Libertarianie** krytykują ciągłe rozszerzanie kanonu społecznych praw człowieka („hiperinflację" praw człowieka), obawiając się nadmiernego udziału państwa w życiu społecznym; odrzucają ideę równości szans, realizowaną poprzez przymusową redystrybucję dóbr.

– **Socjaldemokraci** uznają wyższość praw człowieka II generacji (a także III i IV) nad prawami I generacji; uważają, że równość wobec prawa nie niweluje społecznej nierówności ludzi; ich zdaniem abstrakcyjne wolności polityczne powinny być uzupełnione przez gwarancje odpowiedniego poziomu życia.

– **Grupy mniejszościowe**, których przedstawiciele uważają, że zniesienie nierówności prawnych nie rozwiązuje problemu praktycznej nierówności mniejszości; dążą do likwidacji zjawiska tzw. wykluczenia społecznego, żądając preferencji dla praw mniejszości, np. seksualnych („uprzywilejowanie wyrównawcze").

12.2. Międzynarodowe systemy ochrony wolności i praw człowieka

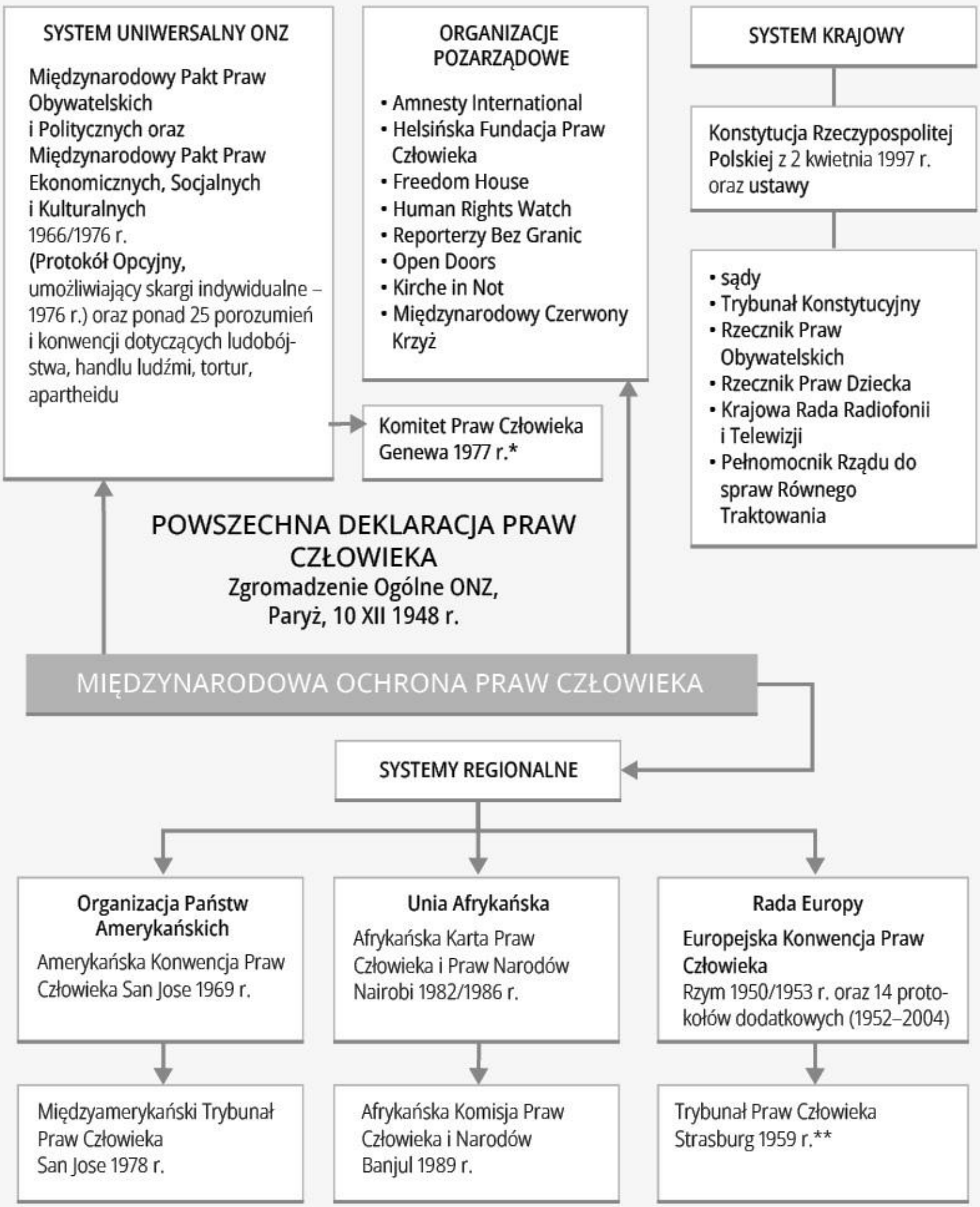

* Polska: 1977 r. – ratyfikowanie Paktów; 1991 r. – ratyfikowanie Protokołu Opcyjnego.
** Polska: 1991 r. – podpisanie Konwencji i przyjęcie do Rady Europy; 1993 r. – ratyfikowanie Konwencji (IV 93 r. – wchodzi w życie).

Najważniejsze dokumenty praw człowieka

Nazwa organizacji	Data uchwalenia	Nazwa dokumentu
ONZ	26 VI 1945 r.	• Karta Narodów Zjednoczonych
	10 XII 1948 r.	• Powszechna Deklaracja Praw Człowieka
	7 III 1966 r.	• Konwencja w sprawie wyeliminowania wszelkich form dyskryminacji rasowej
	16 XII 1966 r.	• Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
	16 XII 1966 r.	• Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych
	18 XII 1979 r.	• Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet
	10 XII 1984 r.	• Konwencja przeciwko torturom i innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu
	20 XI 1989 r.	• Konwencja o prawach dziecka
	18 XII 1990 r.	• Konwencja o ochronie praw pracowników migrujących i członków ich rodzin
Rada Europy	4 XI 1950 r.	• Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (tzw. Europejska Konwencja Praw Człowieka)
	18 X 1961 r.	• Europejska Karta Społeczna
	26 XI 1987 r.	• Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu
	1 II 1995 r.	• Europejska konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych
	4 IV 1997 r.	• Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny
	6 XI 1997 r.	• Europejska konwencja o obywatelstwie
Unia Europejska	7 XII 2000 r.	• Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej
Inne	11 IV 1963 r.	• Encyklika Jana XXIII *Pacem in terris*
	10 XII 1974 r.	• Kościół i prawa człowieka Papieskiej Komisji *Iustitia et Pax*

12.3. Uniwersalne systemy ochrony praw człowieka

System uniwersalny ochrony praw człowieka ONZ

Kalendarium		
1966 r.	**Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych** (MPPOiP) oraz **Pierwszy Protokół Fakultatywny**	Przyjęcie przez ONZ dokumentów, które umożliwiają osobom fizycznym wnoszenie skarg przeciwko władzy państwa łamiącego prawa człowieka.
1976 r.	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Pierwszy Protokół Fakultatywny	Dokumenty wchodzą w życie.
1977 r.	**Komitet Praw Człowieka** (Human Rights Committee – HRC)	Powołanie przez ONZ organu kontrolnego monitorującego przestrzeganie postanowień Paktu oraz umożliwiającego składanie skarg indywidualnych i międzypaństwowych.
1989 r.	**Drugi Protokół Fakultatywny**	Przyjęcie przez ONZ dokumentu znoszącego karę śmierci.
1991 r.	**Drugi Protokół Fakultatywny**	Dokument wchodzi w życie.
7 lutego 1992 r.	**Pierwszy Protokół Fakultatywny**	Początek obowiązywania dokumentu w Polsce.

Komitet Praw Człowieka – organ kontrolny powołany w 1977 r. na mocy artykułu 28. Międzynarodowego paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r., którego celem jest monitorowanie przestrzegania postanowień Paktu oraz jego dwóch Protokołów Fakultatywnych. Nie jest organem ONZ, a jedynie organem traktatowym.
Składa się z 18 niezależnych ekspertów w dziedzinie praw człowieka. Osoby te są wybierane na czteroletnią kadencję przez państwa, które ratyfikowały Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Pierwszy Protokół Fakultatywny. Do Komitetu Praw Człowieka określone podmioty mogą składać skargi (zawiadomienia) na naruszenie praw zapisanych w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych.

Zasady składania skargi (zawiadomienia) do Komitetu Praw Człowieka

Skarga:
- może być złożona przez każdą osobę podlegającą jurysdykcji państwa-strony Paktu oraz Pierwszego Protokołu Fakultatywnego, która twierdzi, że stała się ofiarą naruszenia przez to państwo praw przyznanych w Pakcie,
- jest wnoszona do Komitetu za pośrednictwem Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka w Genewie,
- może zostać złożona także wówczas, gdy osoba podlegająca jurysdykcji państwa-strony znajduje się poza terytorium tego państwa lub gdy zarzucane naruszenia Paktu miały miejsce poza tym terytorium,
- może dotyczyć jedynie zarzucanych naruszeń Paktu, które miały miejsce po jego wejściu w życie w państwie, przeciwko któremu skarga została skierowana,
- może zostać złożona po wyczerpaniu wszystkich dostępnych krajowych środków ochrony prawnej,
- nie zostanie przyjęta, jeżeli jest równocześnie rozpatrywana przez inną międzynarodową procedurę.

Rada Praw Człowieka

Rada Praw Człowieka ONZ – organ pomocniczy Zgromadzenia Ogólnego ONZ działający od 2006 r., który zastąpił istniejącą od 1946 r. Komisję Praw Człowieka ONZ. Jej siedziba znajduje się w Genewie. W jej skład wchodzi obecnie 47 państw, wybranych na trzyletnią kadencję. Sekretariatem Rady jest biuro powołanego w 1993 r. Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (UNHCHR).
Jednym z ważniejszych zadań Rady jest reagowanie na poważne i masowe naruszenia praw człowieka, które odbywa się na podstawie „procedury 1503". Procedura ta umożliwia pojedynczym osobom lub grupom osób zgłaszanie wszelkich przypadków łamania praw człowieka. Rada opracowuje co 4 lata Powszechny Przegląd Okresowy – raport przedstawiający stan przestrzegania praw człowieka we wszystkich krajach członkowskich ONZ – oraz uchwala rezolucje umożliwiające opracowywanie zaleceń dotyczących wszystkich aspektów przestrzegania praw człowieka.

Logo UNHCHR

Volker Türk , Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka od 2022 r.

Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców

Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR) – organ specjalny ONZ powołany przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1950 r. Jest upoważniony do prowadzenia i koordynacji działań międzynarodowych na rzecz ochrony uchodźców i rozwiązywania problemów związanych z tą kwestią na całym świecie. Posiada również uprawnienia do pomocy bezpaństwowcom. Obecnie ponad 7 tys. pracowników Biura Wysokiego Komisarza NZ ds. Uchodźców w ponad 120 krajach pomaga dziesiątkom milionów ludzi na całym świecie. UNHCR został dwukrotnie uhonorowany Pokojową Nagrodą Nobla (1954 i 1981 r.). Od stycznia 2016 r. funkcję Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców pełni włoski dyplomata Filippo Grandi.

Logo UNHCR

Filippo Grandi, Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców od stycznia 2016 r.

Międzynarodowy Trybunał Karny

Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK, ang. ICC) – międzynarodowy organ sądowniczy, pierwszy w historii stały sąd międzynarodowy powołany do sądzenia osób fizycznych w sprawach najcięższych zbrodni: ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i agresji (od 2017 r.), które wydarzyły się po 1 lipca 2002 r. MTK działa na podstawie Statutu Rzymskiego z 1998 r., a jego siedzibą jest Haga (Holandia).

Trybunał składa się z 18 sędziów wybieranych na sześcioletnią kadencję w tajnym głosowaniu przez państwa, które poddały się jego jurysdykcji. Sędzią Trybunału może zostać osoba o wysokich walorach moralnych, posiadająca najwyższe kwalifikacje sędziowskie, doświadczenie w sądzeniu spraw karnych oraz ciesząca się uznaniem w dziedzinie prawa międzynarodowego.

W 2020 r. w jurysdykcji Trybunału były 123 państwa, które ratyfikowały Statut Rzymski. Wśród krajów, które nie uznają jurysdykcji Trybunału, są: USA, Rosja, Chiny i Izrael, co nie sprzyja jego autorytetowi na arenie międzynarodowej.

W latach dziewięćdziesiątych XX w. Rada Bezpieczeństwa ONZ powołała do życia dwa doraźne międzynarodowe trybunały:
- 1993 r. – Międzynarodowy Trybunał Karny dla Byłej Jugosławii w celu osądzenia zbrodni wojennych popełnionych na terytorium byłej Jugosławii od stycznia 1991 r.
- 1994 r. – Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy w celu osądzenia osób odpowiedzialnych za ludobójstwo i inne poważne naruszenia prawa międzynarodowego na terytorium Rwandy oraz dla ukarania obywateli Rwandy odpowiedzialnych za takie zbrodnie na terytoriach państw ościennych między 1 stycznia 1994 a 31 grudnia 1994 r.

Ich powołanie i działalność natrafiły na poważne trudności, dlatego społeczność międzynarodowa w 1998 r. postanowiła utworzyć trybunał stały.

12.4. Regionalny system ochrony praw człowieka Rady Europy

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Siedziba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu

Podstawą systemu ochrony praw człowieka Rady Europy jest **Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności**, zwana Europejską konwencją praw człowieka (EKPC).

Została ona przyjęta w Rzymie 4 listopada 1950 r., a weszła w życie w 1953 r. (po ratyfikacji przez 10 państw członkowskich Rady Europy). Konwencję uzupełnia 14 protokołów dodatkowych. Konwencja i protokoły dodatkowe 1, 4, 6, 7, 12 i 13 zawierają katalog praw osobistych i politycznych. Prawa zawarte w Konwencji rozciągają się na wszystkie osoby przebywające na terytorium państwa-strony (nie tylko obywateli, lecz także cudzoziemców i bezpaństwowców).

W ten sposób powstał system kontroli przestrzegania zobowiązań przyjętych przez państwa-strony Konwencji. Wykonywanie funkcji związanych z kontrolą przestrzegania Konwencji powierzono dwom instytucjom: **Europejskiemu Trybunałowi Praw Człowieka** z siedzibą w Strasburgu (utworzonemu w 1959 r.) oraz Komitetowi Ministrów Rady Europy (ministrowie spraw zagranicznych państw członkowskich lub ich reprezentanci).

Trybunał składa się z 47 sędziów wybieranych na 9 lat przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy (bez prawa do reelekcji). Każde państwo członkowskie ma jednego sędziego. Trybunał jest podzielony na cztery sekcje, a w ramach każdej sekcji ustanawia się 7-osobowe izby orzekające (w każdej z nich musi zasiadać sędzia z państwa osoby skarżącej). Komitet Ministrów Rady Europy czuwa nad wykonaniem wyroku.

Postanowienia Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

Europejska Konwencja Praw Człowieka (4 listopada 1950 r.)	
• prawo do życia (art. 2) • zakaz tortur (art. 3) • zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej (art. 4) • prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5) • prawo do rzetelnego procesu sądowego (art. 6) • zakaz karania bez podstawy prawnej (art. 7) • poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego (art. 8)	• wolność myśli, sumienia i wyznania (art. 9) • wolność słowa (art. 10) • wolność zrzeszania się i stowarzyszania (art. 11) • prawo do zawarcia związku małżeńskiego (art. 12) • prawo do skutecznego środka odwoławczego (art. 13) • zakaz dyskryminacji przy korzystaniu z praw i wolności EKPC (art. 14)

Protokoły dodatkowe (1952–2004)	
Protokół nr 1 (1952 r.) • ochrona własności prywatnej • prawo do nauki • prawo do wolnych wyborów Protokół nr 4 (1963 r.) • zakaz pozbawiania wolności za długi • prawo swobodnego poruszania się • zakaz wydalania własnych obywateli • zakaz zbiorowego wydalania cudzoziemców Protokół nr 6 (1983 r.) • zakaz kary śmierci w czasie pokoju	Protokół nr 7 (1984 r.) • gwarancje proceduralne przy wydalaniu cudzoziemców, prawo do odwołania w sprawach karnych • odszkodowanie za niesłuszne skazanie • zakaz ponownego sądzenia lub karania • równość małżonków w sferze cywilno-prawnej Protokół nr 12 (2000 r.) • ogólny zakaz dyskryminacji Protokół nr 13 (2002 r.) • całkowity zakaz kary śmierci (także w czasie wojny)

Warunki dopuszczalności skargi indywidualnej (art. 34 i 35 Konwencji)
– skargę może złożyć osoba (lub w jej imieniu rodzina, opiekun, pełnomocnik), grupa osób (organizacja pozarządowa, stowarzyszenie, firma komercyjna),
– skargę można złożyć tylko przeciwko krajowi członkowi RE (krajowym władzom publicznym: administracji, sądom, samorządom),
– skarga musi dotyczyć pogwałcenia praw zawartych w Konwencji lub jej protokołach,
– skarga może zostać złożona dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych przewidzianych przez prawo krajowe (wyjątek: długotrwałość procedur w kraju),
– skarga zostanie przyjęta, jeżeli nie jest identyczna ze sprawą rozpatrzoną już przez Trybunał lub sprawą, która została poddana innej międzynarodowej procedurze,
– skarga może dotyczyć wydarzenia, które miało miejsce po ratyfikacji Konwencji przez dane państwo (w przypadku Polski – po 30 kwietnia 1993 r.).

Liczba skarg wpływających do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w latach 2000–2022*

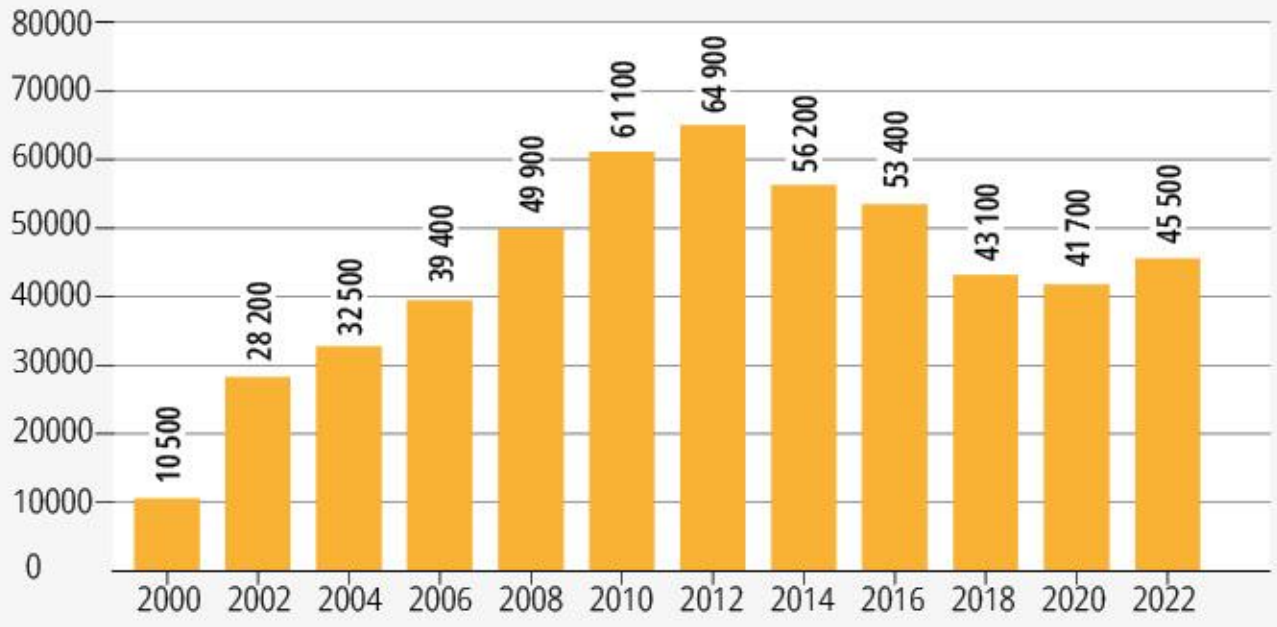

Skargi zawisłe przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu
(stan na 31 stycznia 2020 r.)

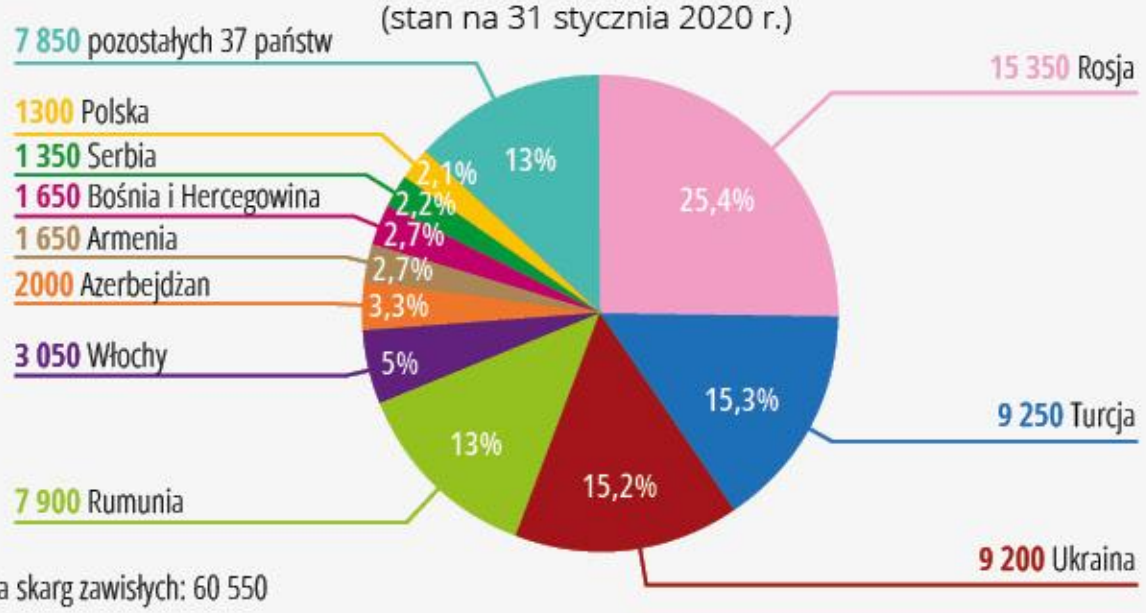

Całkowita liczba skarg zawisłych: 60 550

POSTĘPOWANIE PRZED EUROPEJSKIM TRYBUNAŁEM PRAW CZŁOWIEKA

SKARGA INDYWIDUALNA
(na podstawie art. 34 EKPC:
osoba, grupa osób, organizacja pozarządowa)

↓

Pojedynczy sędzia, Komitet Trybunału (3 sędziów) albo Izba Trybunału (7 sędziów)
uznanie skargi za dopuszczalną

- - - → uznanie skargi za niedopuszczalną, koniec postępowania

↓

kontynuowanie postępowania przez Izbę lub Komitet

↓

Izba Trybunału albo Komitet Trybunału
uznanie skargi za zasadną (doszło do naruszenia praw zawartych w Konwencji lub Protokołach Dodatkowych), równoczesne postępowanie i poufne negocjacje, brak ugody między stronami

- - - → uznanie skargi za niezasadną, koniec postępowania

- - - → zawarcie ugody przez strony, koniec postępowania

↓

kontynuowanie postępowania przez Izbę

↓

Izba Trybunału
wydanie wyroku większością głosów

odwołanie się od wyroku → **Panel Wielkiej Izby Trybunału (5 sędziów)**

- zaakceptowanie odwołania → **Wielka Izba Trybunału (17 sędziów)** wydanie ostatecznego wyroku większością głosów
- utrzymanie wyroku w mocy

↓

Komitet Ministrów Rady Europy
nadzór nad wykonaniem wyroku

12.5. Dylematy związane z prawami socjalnymi i sposobem ich realizacji przez państwo

Europejska Karta Socjalna

Europejska Karta Socjalna została przyjęta przez Radę Europy w 1961 r. w Turynie. Zawiera głównie prawa pracownicze. Karta zobowiązuje strony do przestrzegania co najmniej 5 z 7 artykułów: 1, 5, 6, 12, 13, 16 i 19.

Wybrane prawa zagwarantowane w Europejskiej Karcie Socjalnej z 1961 r.
Mieszkanie:
– gwarancje dostępu do mieszkań o odpowiednim standardzie.
Zdrowie:
– zapewnienie efektywnego dostępu do odpowiedniej opieki zdrowotnej w przystępnej cenie.
Edukacja:
– bezpłatna edukacja na poziomie szkoły podstawowej i średniej dla wszystkich dzieci.
Zatrudnienie:
– polityka pełnego zatrudnienia i działania promujące równość w zatrudnieniu,
– równe szanse i równe traktowanie kobiet i mężczyzn,
– zakaz pracy przymusowej lub obowiązkowej,
– zakaz zatrudniania dzieci poniżej 15 roku życia,
– swoboda w zakładaniu związków zawodowych i przystępowaniu do nich,
– uczciwe warunki pracy i godne wynagrodzenie.
Opieka społeczna:
– ochrona przed ubóstwem i wykluczeniem społecznym.
Integracja i uczestnictwo:
– umożliwienie starszym osobom pozostawanie aktywnymi członkami społeczeństwa.
Niedyskryminacja:
– brak dyskryminacji na jakiejkolwiek podstawie.
Postanowień Europejskiej Karty Socjalnej strzeże Europejski Komitet Praw Społecznych, który orzeka o zgodności krajowego prawa i praktyki z Kartą. W skład Komitetu wchodzi 15 członków wybieranych przez Komitet Ministrów Rady Europy na sześcioletnią kadencję z prawem do jednokrotnej reelekcji. Komitet wydaje orzeczenia w ramach dwóch procedur:
– sprawozdania krajowego – państwa-strony przesyłają regularnie sprawozdania dotyczące wprowadzania w życie postanowień Karty;
– skargi zbiorowej – Protokół dodatkowy do Karty, który wszedł w życie w 1998 r., pozwalający złożyć skargę do Komitetu krajowym i europejskim związkom zawodowym oraz krajowym i europejskim organizacjom pracodawców, a także Międzynarodowej Organizacji Pracodawców (IOE).

Skarga musi być sporządzona w języku angielskim lub francuskim albo (w przypadku organizacji krajowych) w oficjalnym języku danego państwa. Komitet bada skargę, a gdy uzna ją za dopuszczalną, rozpoczyna się pisemna procedura polegająca na wymianie stanowisk między stronami. Następnie Komitet podejmuje decyzję co do meritum i przekazuje ją stronom skargi oraz Komitetowi Ministrów w sprawozdaniu. W przypadku gdy Komitet stwierdza naruszenie Karty, zaprasza dane państwo do wskazania działań podjętych w celu dostosowania sytuacji do wymogów Karty. Komitet Ministrów przyjmuje rezolucję i może, w stosownych przypadkach, zalecić państwu podjęcie konkretnych środków w celu doprowadzenia sytuacji do zgodności z Kartą.

12.6. System ochrony wolności i praw człowieka Unii Europejskiej

Etapy prac nad Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej

1999 r.	Początek prac nad opracowaniem dokumentu zawierającego podstawowe prawa Unii Europejskiej.
7 grudnia 2000 r.	Uchwalenie i podpisanie Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej podczas szczytu Rady Europejskiej w Nicei.
13 grudnia 2007 r.	Podpisanie Traktatu lizbońskiego, nadającego Karcie charakter prawnie wiążący.
1 grudnia 2009 r.	Wejście w życie Traktatu lizbońskiego.

Od 1 grudnia 2009 r. prawa, wolności i zasady określone w Karcie mają taką samą rangę prawną, jaką mają unijne traktaty, a obywatele Unii mogą, powołując się bezpośrednio na jej treść, dochodzić swoich praw przed sądami państw członkowskich Unii.

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej

W traktacie z Maastricht z 1992 r., na mocy którego powstała Unia Europejska, zadeklarowano: *Unia Europejska respektuje podstawowe prawa zagwarantowane w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Praw Podstawowych Wolności*. Podczas szczytu Rady Europejskiej w Nicei 7 grudnia 2000 r. proklamowano **Kartę Praw Podstawowych**, która od momentu ratyfikacji traktatu lizbońskiego (1 grudnia 2009 r.) nabrała mocy prawnej. Odtąd prawa, wolności i zasady określone w Karcie mają taką samą rangę prawną, jaką mają unijne traktaty, a obywatele Unii mogą, powołując się bezpośrednio na jej treść, dochodzić swoich praw przed sądami państw członkowskich Unii. Karta Praw Podstawowych składa się z preambuły oraz 54 artykułów. Polska i Wielka Brytania zastrzegły sobie prawo do ograniczenia stosowania Karty wobec swoich obywateli przez zapisy w protokole 7 dołączonym do traktatu lizbońskiego.

Wybrane wolności i prawa zagwarantowane w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 7 grudnia 2000 r.

Godność:
– prawo do życia – zakaz skazywania na karę śmierci i jej wykonywania,
– zakaz tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania,
– zakaz niewolnictwa, poddaństwa, pracy przymusowej lub obowiązkowej, handlu ludźmi.

Wolność:
– prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego,
– prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, domu i komunikowania się,
– wolność myśli, sumienia i wyznania,
– prawo do wolności wypowiedzi oraz otrzymywania i przekazywania informacji,
– prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzania się i stowarzyszania się,
– wolność uprawiania sztuki i badań naukowych bez ograniczeń,
– prawo do nauki,
– prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami religijnymi, filozoficznymi i pedagogicznymi.

Równość:
– równość wobec prawa,
– zakaz dyskryminacji z jakichkolwiek powodów,
– poszanowanie zróżnicowania kulturowego, religijnego i językowego,
– prawa osoby w podeszłym wieku do godnego i niezależnego życia oraz uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym,
– prawo osób niepełnosprawnych do korzystania ze środków mających zapewnić im niezależność, integrację społeczną i zawodową oraz udział w życiu społeczności.

Solidarność:
– prawo do ochrony przed nieuzasadnionym zwolnieniem z pracy,
– prawo pracownika do warunków pracy szanujących jego zdrowie, bezpieczeństwo i godność,
– prawo do zabezpieczenia społecznego i pomocy społecznej,
– prawo do ochrony zdrowia,
– zapewnienie wysokiego poziomu ochrony środowiska.
– Prawa obywateli:
– prawo obywatela Unii do głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego,
– prawo obywatela Unii do głosowania i kandydowania w wyborach lokalnych,
– prawo obywatela Unii do zwracania się do Rzecznika Praw Obywatelskich Unii,
– prawo obywatela Unii do swobodnego poruszania się i zamieszkania na terytorium państw członkowskich,
– prawo obywatela Unii do ochrony dyplomatycznej i konsularnej.

Wymiar sprawiedliwości:
– prawo do skutecznego środka prawnego i do rzetelnego procesu sądowego,
– domniemanie niewinności i prawo do obrony,
– zasada legalności oraz proporcjonalności czynów zagrożonych karą i kar,
– zakaz ponownego sądzenia i karania w postępowaniu karnym za ten sam czyn.

Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich

Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich – jeden z organów pomocniczych Unii Europejskiej, powołany na mocy traktatu z Maastricht z 1992, rozpoczął swoją działalność w 1995 r., jednak Biuro Ombudsmana zainaugurowało ją w kwietniu 1997 r. Siedziba Rzecznika mieści się w Strasburgu. Od 2013 r. tę funkcję pełni irlandzka dziennikarka Emily O'Reilly. Przyjmuje i bada skargi przeciw działaniom instytucji i organów Unii Europejskiej.

Skargi mogą składać obywatele Unii lub osoby zamieszkałe na jej terytorium oraz przedsiębiorstwa i instytucje mające siedzibę w UE. Rzecznik jest wybierany przez Parlament Europejski na odnawialną pięcioletnią kadencję. Wszczyna on dochodzenia na podstawie skarg lub z własnej inicjatywy. W sytuacji, gdy jego działania nie odnoszą oczekiwanego rezultatu, może on wystosować zalecenia do instytucji, której dotyczy skarga. Jeżeli instytucja nie przyjmie zaleceń Rzecznika, może on przedstawić Parlamentowi Europejskiemu specjalne sprawozdanie, w wyniku którego Parlament będzie musiał podjąć niezbędne działania. Skargę należy wnieść w ciągu dwóch lat od zaistnienia danego problemu.

Logo Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich

Emily O'Reilly Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich od 2013 r.

W ciągu swojej dwudziestopięcioletniej działalności Biuro Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich rozpatrzyło ponad 57 tys. skarg. Organ jest całkowicie niezależny i nie przyjmuje poleceń od żadnego rządu ani organizacji.

Od 1996 r. Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich razem z rzecznikami krajowymi i regionalnymi tworzą Europejską Sieć Rzeczników. W sieci znajduje się 95 biur krajowych i regionalnych z 36 krajów europejskich, które ułatwiają współpracę między rzecznikami, aby chronić prawa obywateli Unii i osób fizycznych podlegających prawu UE.

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE, ang. OSCE) – regionalna organizacja międzynarodowa, której celem jest wczesne ostrzeganie przed konfliktami, zapobieganie im oraz pokojowe rozwiązywanie sporów i kryzysów w regionie euroatlantyckim. Powstała 1 stycznia 1995 r. w wyniku przekształcenia Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Oprócz państw europejskich jej członkami są także: Stany Zjednoczone, Kanada, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan i Mongolia.

Logo OSCE

OBWE opiera swoją działalność w zakresie ochrony praw człowieka na dokumentach stworzonych w ramach porozumień z okresu zimnej wojny. Najważniejszym z nich jest Akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) z 1975 r. W ramach OBWE działa powołane w 1990 r. Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka. Głównymi zadaniami Biura są nadzór nad przeprowadzaniem wyborów w państwach członkowskich oraz organizowanie seminariów i zbieranie informacji o sytuacjach kryzysowych.

Od 1992 r. działalność biura uzupełnia Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych, którego zadanie polega na zapobieganiu konfliktom etnicznym przez wskazywanie ich potencjalnych źródeł.

W 1997 r. powołano Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów. Zajmuje się on sprawami związanymi z przestrzeganiem standardów międzynarodowych w zakresie wolności środków masowego przekazu w państwach członkowskich.

Działania OBWE wymuszają przestrzeganie praw człowieka jedynie w wymiarze politycznym, a nie prawnym, dlatego jej działania nie zawsze przynoszą efekty, zwłaszcza w odniesieniu do państw azjatyckich. Jest to główna różnica między OBWE a innymi systemami ochrony praw człowieka, takimi jak ONZ czy Rada Europy.

12.7. Organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka

Organizacje pozarządowe (NGOs*) – organizacje prywatne (stowarzyszenia, federacje, związki, instytuty, grupy), nieutworzone przez państwa lub porozumienia międzyrządowe, mogące przez swoją działalność odegrać rolę w sprawach międzynarodowych.

* NGO (ang. *non-governmental organization*) – organizacja pozarządowa.

NGOs mogą mieć charakter krajowy (członkostwo organizacji lub jego działalność jest ograniczona do konkretnego państwa) lub międzynarodowy (szersza działalność); organizacje pozarządowe są najczęściej non profit, co oznacza, że prowadząc swoją działalność, skupiają się na wspieraniu dobra prywatnego lub publicznego i nie kierują się osiągnięciem zysku, ale wszystkie pozyskane środki finansowe przeznaczają na realizację celów statutowych.

Transnarodowe sieci	Międzynarodowe organizacje pozarządowe	Krajowe organizacje pozarządowe działające w Polsce
• Międzynarodowa Kampania na Rzecz Zakazu Min Przeciwpiechotnych • Światowa Organizacja przeciwko Torturom • Koalicja na rzecz Zaprzestania Wykorzystywania Dzieci w Konfliktach Zbrojnych	• Anti-Slavery International • Human Rights Watch • Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża • Amnesty International • Freedom House • Reporterzy bez Granic • Open Doors	• Międzynarodowy Festiwal Filmowy WATCH DOCS. Prawa Człowieka w Filmie • Helsińska Fundacja Praw Człowieka • Polski Czerwony Krzyż • Caritas Polska • Polska Akcja Humanitarna • Pomoc Kościołowi w Potrzebie

Anti-Slavery International – niezależna organizacja działająca na rzecz zniesienia wszelkich form niewolnictwa i związanych z nim nadużyć na całym świecie. Jest najstarszą organizacją pozarządową istniejącą do dziś i działającą na rzecz praw człowieka. Została założona w 1839 r. jako Brytyjskie Towarzystwo Przeciwko Niewolnictwu. Posiada status doradcy przy Radzie Gospodarczej i Społecznej ONZ oraz status obserwatora w Międzynarodowej Organizacji Pracy.

Logo organizacji Anti-Slavery International

Human Rights Watch (HRW) – pozarządowa organizacja z siedzibą w Nowym Jorku zajmująca się ochroną praw człowieka, która powstała w 1988 r. z przekształcenia utworzonej dziesięć lat wcześniej Helsinki Watch. W przeciwieństwie do wielu innych organizacji HRW nie jest organizacją członkowską, lecz skupia się na lobbingu i pracy z mediami.

Logo Human Rights Watch

Międzynarodowy Festiwal Filmowy WATCH DOCS. Prawa Człowieka w Filmie – jeden z najstarszych i największych festiwali filmów dokumentalnych o prawach człowieka na świecie. Od 2001 r. jest corocznie organizowany w Warszawie, od 2006 r. pod aktualną nazwą i w nowej formule konkursowej: konkurs dokumentalnych filmów pełnometrażowych i dokumentalnych filmów krótkich.

Logo Festiwal Filmowy WATCH DOCS

Helsińska Fundacja Praw Człowieka

Helsińska Fundacja Praw Człowieka – niezależna instytucja naukowo-badawcza, powstała w 1989 r. z inicjatywy Komitetu Helsińskiego (odtąd Komitet Helsiński pełni funkcję rady programowej przy Fundacji), której misją jest budowanie państwa prawa, ochrona praw i wolności człowieka oraz propagowanie kultury tych praw w Polsce. Fundacja prowadzi szeroki program edukacji w zakresie ochrony praw człowieka, monitoruje działalność rozmaitych instytucji, od których zależy poziom praworządności w Polsce oraz działa na rzecz ochrony praw jednostki poprzez prowadzenie ważnych spraw sądowych w ramach Programu Spraw Precedensowych.

Logo Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka

W 2011 r. Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Izba Wydawców Prasy oraz Stowarzyszenie Gazet Lokalnych rozpoczęły kampanię społeczną „Wykreśl 212 kk". Organizacje dążą do tego, żeby w Sejmie została podjęta inicjatywa ustawodawcza mająca na celu usunięcie art. 212 z Kodeksu karnego. Obecnie w Polsce każdemu obywatelowi grozi kara do roku pozbawienia wolności, kara ograniczenia wolności lub kara grzywny, jeżeli za pomocą środków masowego komunikowania dopuścił się zniesławienia innej osoby, grupy osób czy instytucji.

Kampania społeczna na rzecz zniesienia artykułu 212 Kodeksu karnego

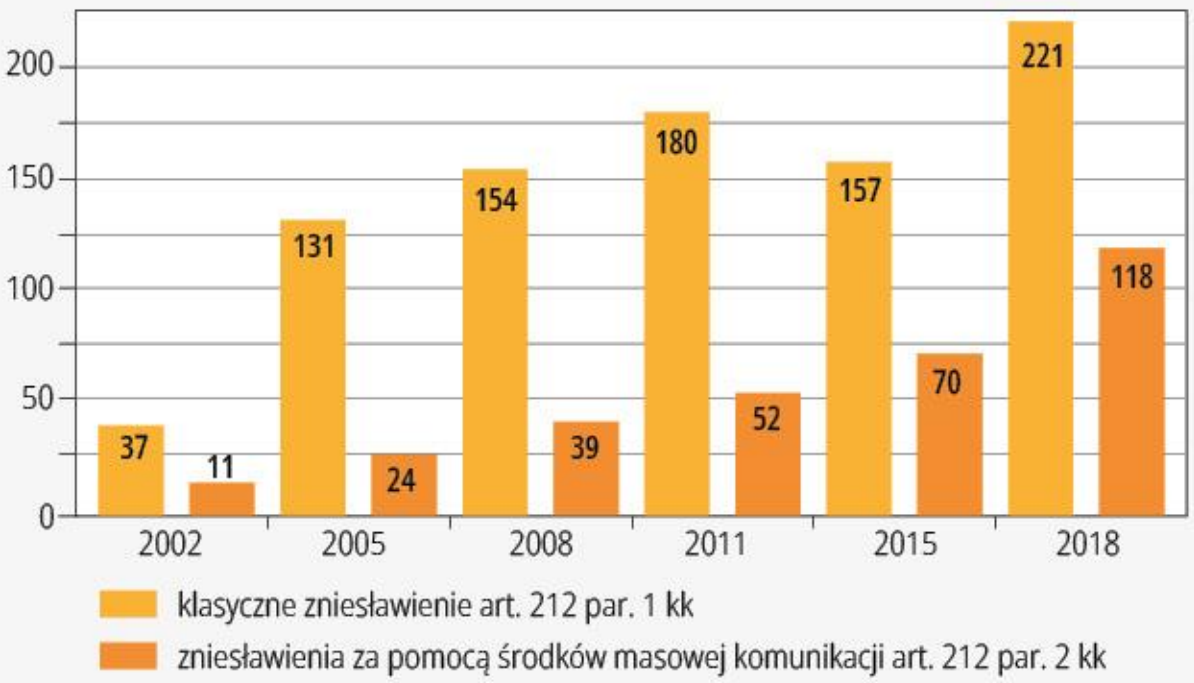

Amnesty International

Amnesty International (AI) – międzynarodowa organizacja pozarządowa, która za cel stawia sobie przeciwdziałanie naruszaniu fundamentalnych praw człowieka przez pokojowe akcje i kampanie obywatelskie, prowadzone na podstawie wartości zawartych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ z 1948 r.

Powstała w lipcu 1961 r. jako odpowiedź na apel brytyjskiego prawnika **Petera Benensona**, który 28 maja 1961 r. w londyńskim tygodniku „The Observer" opublikował artykuł pt. *Zapomniani więźniowie*, wzywający do solidarnych działań w obronie więźniów sumienia. W 1962 r. organizacja przyjęła nazwę Amnesty International.

Logo organizacji Amnesty International

Peter Benenson (1921–2005) angielski prawnik, założyciel Amnesty International

Obecnie jest największą tego typu organizacją na świecie, liczącą ponad 2 miliony aktywistów, członków i zwolenników w ponad 150 krajach. Centrala AI, tzw. międzynarodowy sekretariat, znajduje się w Londynie. Od 2018 r. Sekretarzem Generalnym organizacji jest Hindus **Kumi Naidoo**.

Za główny cel stawia sobie:
- uwolnienie wszystkich więźniów sumienia na świecie,
- zapewnienie wszystkim więźniom politycznym bezzwłocznego i rzetelnego procesu sądowego,
- zniesienie kary śmierci, tortur oraz innych form okrutnego, nieludzkiego bądź poniżającego traktowania.

Jej działalność polega m.in. na organizowaniu akcji pisania listów do rządów krajów łamiących prawa człowieka w obronie tzw. więźniów sumienia, informowaniu opinii publicznej o naruszeniach praw człowieka, udzielaniu pomocy finansowej i prawnej poszkodowanym osobom.

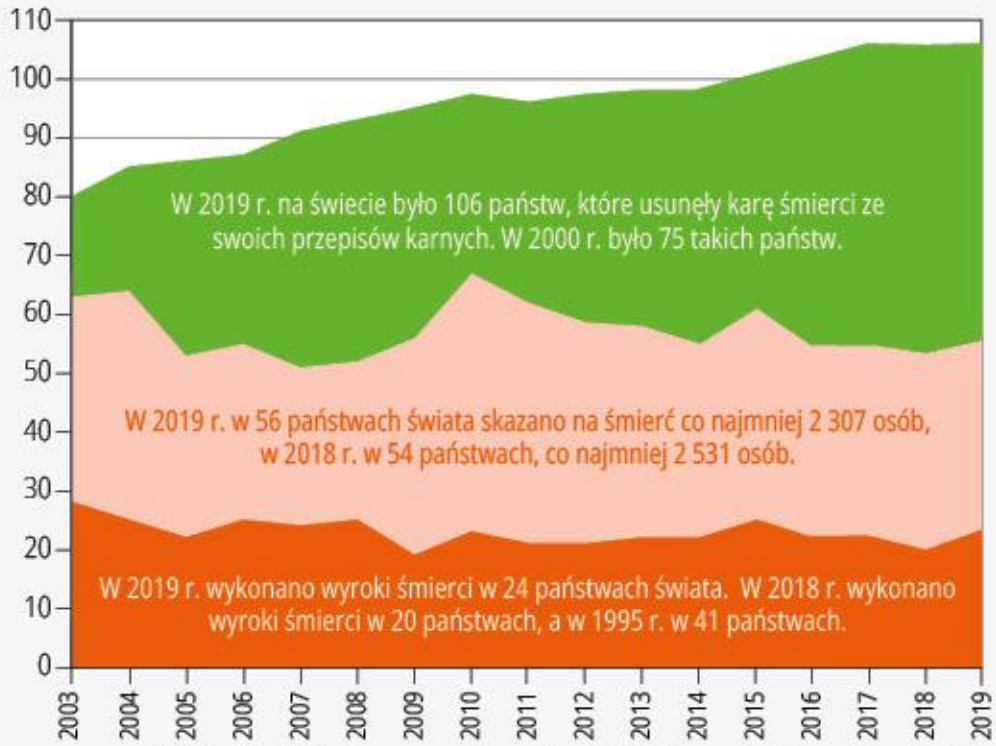

Źródło: *Death Sentences and Executions 2019*, Amnesty International 2020.

W 1977 r. otrzymała Pokojową Nagrodę Nobla za „umacnianie podstaw wolności, sprawiedliwości, a tym samym pokoju na całym świecie", a w 1978 r. – Nagrodę Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych za „szczególny wkład w ochronę praw człowieka".

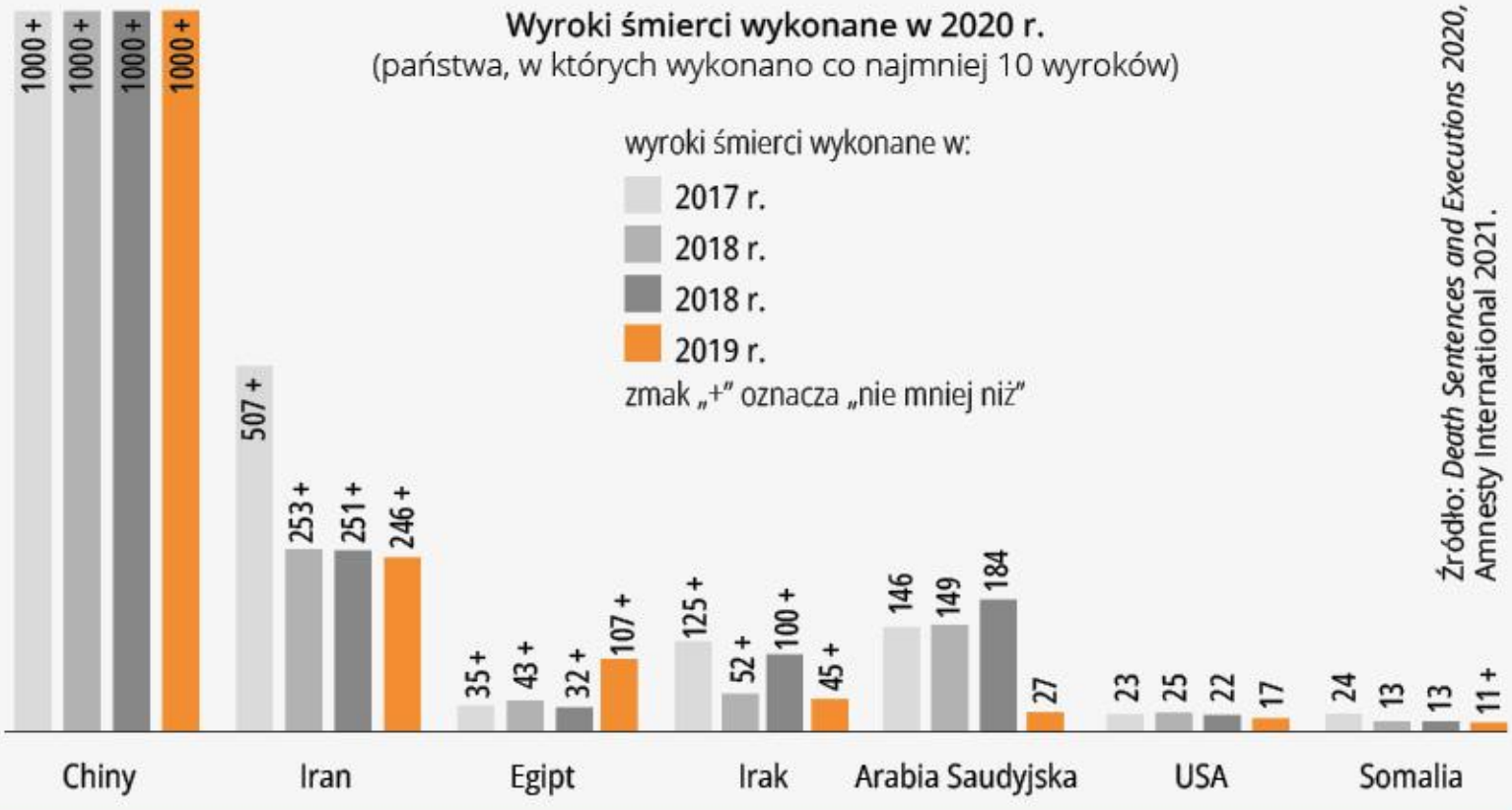

Freedom House

Freedom House – utworzona w 1941 r. przez żonę prezydenta USA Eleanor Roosevelt i Wendella Willkiego amerykańska organizacja non profit, działająca na rzecz demokracji i wolności. W przeszłości Freedom House była orędownikiem ruchu praw obywatelskich w USA, wspierała ruch „Solidarności" w Polsce i wyrażała stanowczy sprzeciw wobec dyktatur w Ameryce Środkowej i Chile, apartheidu w Afryce Południowej, radzieckiej inwazji w Afganistanie oraz ludobójstwa w Bośni i Rwandzie. Obecnie występuje przeciwko gwałceniu praw człowieka na Kubie, w Korei Północnej, Chinach, Iranie. Ma biura na całym świecie, także w Warszawie.

Logo organizacji Freedom House

Freedom House od 1972 r. opracowuje coroczny raport o stanie demokracji i wolności na świecie – „Freedom in the World". Według Freedom House państwa wolne to takie, które gwarantują swoim obywatelom prawa polityczne (wolne i sprawiedliwe wybory, pluralizm polityczny, swobodę działań opozycji, prawa mniejszości, odpowiedzialny i kontrolowany przez parlament rząd) i respektują wolności obywatelskie (wolność słowa, wyznania, sumienia, nauki, stowarzyszania się, zgromadzeń, prawo do sprawiedliwego sądu, poruszania się, własności, działalności gospodarczej, prawa kobiet i rodziny).

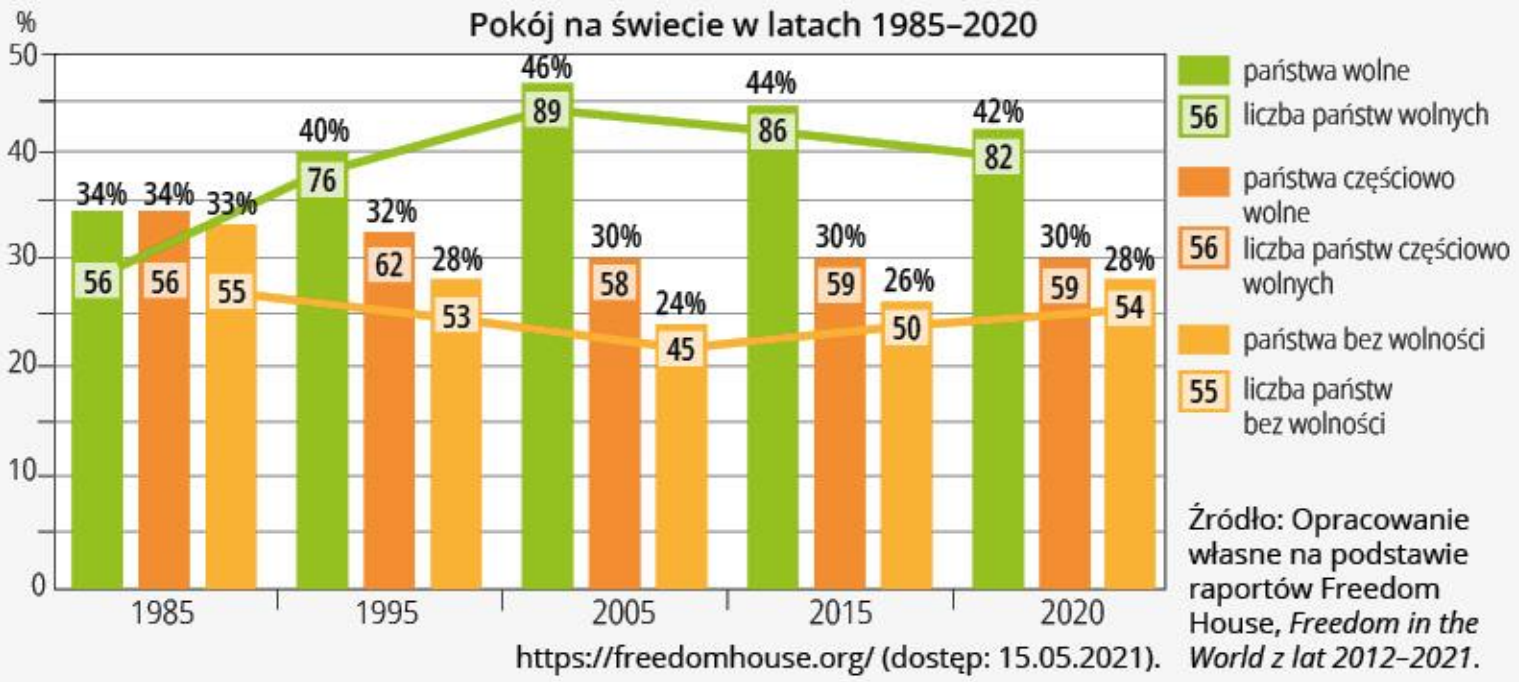

Źródło: Opracowanie własne na podstawie raportów Freedom House, *Freedom in the World* z lat 2012–2021. https://freedomhouse.org/ (dostęp: 15.05.2021).

Reporterzy bez Granic

Reporterzy bez Granic – założona w 1985 r. międzynarodowa organizacja pozarządowa, propagująca prawo do wolności prasy na całym świecie. Od 2012 r. sekretarzem generalnym organizacji jest Christophe Deloire.

Logo organizacji Reporterzy bez Granic

Mottem organizacji jest hasło: „Bez wolnej prasy nie usłyszy się o żadnej walce". Organizacja skupia się przede wszystkim na:
- walce o zniesienie cenzury i o wolność prasy,
- ochronie dziennikarzy zatrzymanych lub prześladowanych z powodu aktywności zawodowej,
- pomocy finansowej dziennikarzom znajdującym się w potrzebie oraz rodzinom uwięzionych dziennikarzy,
- działaniach na rzecz bezpieczeństwa dziennikarzy w strefach konfliktów.

Reporterzy bez Granic monitorują naruszenia wolności wypowiedzi i prowadzą kampanie w obronie dziennikarzy, pisarzy i obrońców praw człowieka. Efektem monitoringu jest stale aktualizowana lista „Prześladowców wolności prasy". Umieszcza się na niej sprawców i inspiratorów ataków na dziennikarzy i media (głowy państw, dyktatorów, przywódców religijnych, liderów grup militarnych) odpowiedzialnych za stosowanie cenzury, więzienie, porwania, torturowanie, mordowanie dziennikarzy.
Od kilku lat organizacja corocznie opracowuje listę państw według stopnia poszanowania wolności prasy – „Barometr Wolności Prasy".

Open Doors

Open Doors – utworzona w 1955 r. przez Holendra Andrew van der Bijla (brat Andrzej) międzynarodowa i międzywyznaniowa chrześcijańska organizacja non profit, wspierająca i monitorująca prześladowanych za wiarę w Jezusa Chrystusa, niezależnie od wyznania. Organizacja pomaga więzionym z powodu wiary i ich rodzinom, zapewnia miejsca schronienia uciekinierom, wspomaga kredytami i kursami szkolącymi (nauka czytania i pisania) oraz niesie pomoc humanitarną.

Logo organizacji Open Doors

Angażuje się w dystrybucję Biblii i religijnej literatury wśród mieszkańców centralnej Azji, Wietnamu, Bliskiego Wschodu i Afryki subsaharyjskiej oraz prowadzi szkolenia duchownych i liderów religijnych „podziemnych kościołów". W 2010 r. Open Doors uruchomiła polski oddział organizacji z siedzibą w Warszawie.

12.8. Humanitarne i charytatywne organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną wolności i praw człowieka

Prawo humanitarne chroni jednostki (osoby cywilne, jeńców i rannych) podczas konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym i wewnętrznym oraz w czasie kataklizmów i klęsk naturalnych. Początek prawa humanitarnego wiąże się z powołaniem w 1863 r. przez Henriego Dunanta Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża. Podstawą prawa humanitarnego są cztery konwencje genewskie z 1949 r. i dwa protokoły dodatkowe do tych konwencji z 1977 r.

Polskie organizacje humanitarne zajmujące się ochroną wolności i praw człowieka

Polski Czerwony Krzyż (PCK) – najstarsza polska organizacja humanitarna założona w 1919 r. Należy do Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca. Zajmuje się pomocą humanitarną w czasie klęsk żywiołowych i wojen, pomocą socjalną, nauką udzielania pierwszej pomocy, medycznym zabezpieczaniem imprez masowych oraz propagowaniem idei honorowego krwiodawstwa.

Logo PCK

Caritas Polska – katolicka organizacja charytatywna działająca pod nadzorem Konferencji Episkopatu Polski reaktywowana w 1990 r. i od 1926 r. będąca częścią Caritas Internationalis.

Zajmuje się pomocą materialną i finansową osobom bezrobotnym, bezdomnym, chorym, starszym, ubogim dzieciom, imigrantom i uchodźcom. Prowadzi placówki opiekuńczo-wychowawcze, kuchnie dla ubogich, świetlice dla dzieci. Pomaga także ofiarom wojen i kataklizmów poza granicami Polski.

Logo Caritas

Polska Akcja Humanitarna (PAH) – organizacja humanitarna założona w 1994 r., wywodząca się z założonej dziesięć lat wcześniej we Francji organizacji EquiLibre. Zajmuje się pomocą humanitarną ofiarom kataklizmów i wojen w Polsce i za granicą – zaopatrywaniem ludzi z terenów objętych suszą w wodę pitną, budową studni, pomocą uchodźcom, wspieraniem szkół oraz ośrodków zdrowia w rejonach dotkniętych ubóstwem.

Logo PAH

Pomoc Kościołowi w Potrzebie – utworzona w 2006 r. polska sekcja założonej w 1947 r. w Belgii katolickiej organizacji Kirche in Not. Zajmuje się pomocą chrześcijanom prześladowanym za wiarę i opracowywaniem raportów dotyczących skali tego zjawiska. Współfinansuje katolickie stacje radiowe i telewizyjne. Pomaga uchodźcom z krajów dotkniętych wojną i kataklizmami.

Logo Pomoc Kościołowi w Potrzebie

12.9. Łamanie praw człowieka w państwach demokratycznych i niedemokratycznych

Ofiary łamania praw i wolności człowieka

1. Mniejszości etniczne
   - Afryka, Bliski Wschód, Azja: eksmisje, deportacje, przymusowa sterylizacja, przymusowa aborcja, zabijanie noworodków; więzienie, torturowanie
   - Europa, Ameryka Pn., Ameryka Pd.: zamykanie szkół należących do mniejszości etnicznych, eliminacja języka mniejszości z życia publicznego (szkół, urzędów), zakaz pisowni imion, nazwisk, nazw ulic i innych obiektów zgodnie z ich oryginalną pisownią
2. Homoseksualiści
   - kraje arabskie: wyroki śmierci, długoletnie więzienie
   - Afryka, Azja, Ameryka Środkowa, Oceania: torturowanie, dożywotnie albo długoletnie więzienie, przymusowe terapie konwersyjne
3. Chrześcijanie
   - Afryka, Bliski Wschód, Azja: umieszczanie w obozach pracy przymusowej, niszczenie przedmiotów i miejsc kultu, więzienie i tortury, deportacje, inwigilacja
   - Europa, Ameryka Pn., Azja: szykany w sferze publicznej, ograniczanie wolności słowa i sumienia
4. Dzieci
   - Europa, Ameryka Pn., Azja: aborcje na życzenie, zabijanie noworodków
   - Afryka, Bliski Wschód, Azja: ograniczanie dostępu do edukacji, ograniczanie dostępu do opieki medycznej, zmuszanie do podejmowania pracy, przymusowe małżeństwa, handel dziećmi, nielegalne aborcje, obrzezanie dziewczynek
5. Kobiety
   - Afryka, Bliski Wschód, Azja: ograniczanie dostępu do edukacji, przymusowa sterylizacja, przymusowa aborcja, zabijanie noworodków, okaleczanie narządów płciowych, zabójstwa „honorowe"

Rodzaje naruszonych praw zgłaszanych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w latach 1959–2019

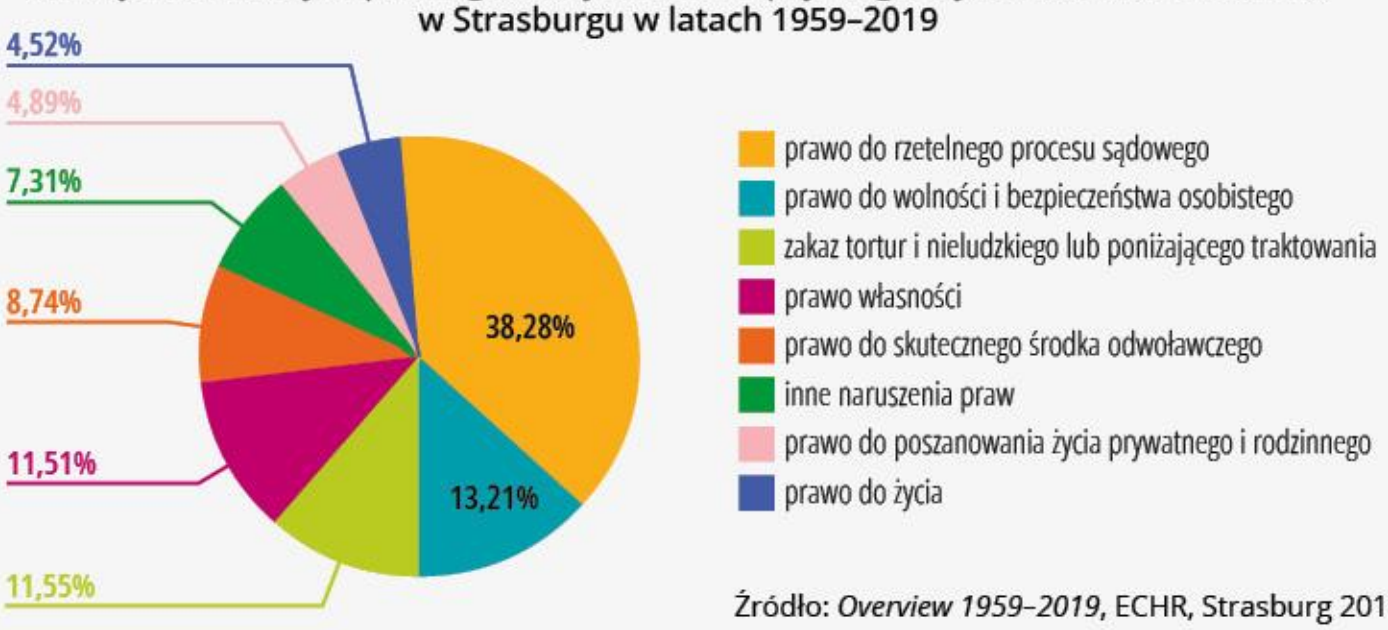

Źródło: *Overview 1959–2019*, ECHR, Strasburg 2019.

12.10. Środki i mechanizmy ochrony wolności i praw w Polsce

Ogólne zasady oraz katalog wolności i praw człowieka zapisany w Konstytucji RP

Organy ochrony prawnej i kontroli w Polsce

Organy orzekające	Organy kontroli przestrzegania prawa	Organy pomocy i obsługi prawnej
• Trybunał Konstytucyjny • Trybunał Stanu • sądy powszechne • sądy administracyjne • sądy wojskowe • pozasądowe państwowe organy orzekające	• prokuratura • Rzecznik Praw Obywatelskich • Rzecznik Praw Dziecka • Państwowa Inspekcja Pracy • Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych • Najwyższa Izba Kontroli • Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji • policja i inne służby porządkowe	• adwokatury • radcostwa prawne • notariaty

Źródło: M. Batorski, *Wiedza o społeczeństwie 3. Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych. Zakres rozszerzony*, Gdynia 2021, s. 398.

Dochodzenie roszczeń z zakresu łamania praw człowieka w Polsce

Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r.
- wprowadza zasadę równości wobec prawa, stanowiąc, że wszyscy są równi wobec prawa, wszyscy mają prawo do jednakowego traktowania przez władze publiczne oraz że nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny (art. 32);
- stanowi, że przepisy umów ratyfikowanych przez Polskę i ogłoszonych w „Dzienniku Ustaw", są bezpośrednio stosowane w krajowym porządku prawnym; obywatel może – po spełnieniu określonych warunków – powoływać się przed sądem na naruszenia postanowień umów międzynarodowych ratyfikowanych przez Polskę w drodze ustawy (art. 91);
- zakazuje istnienia partii politycznych i innych organizacji, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową (art. 13);
- przyznaje każdemu, kogo konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, prawo wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na którego podstawie sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji (art. 79);
- przyznaje każdemu prawo wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej (art. 80).

Kodeks karny z 1997 r.
- wprowadza przepisy dotyczące dyskryminacji rasowej (art. 119) oraz zwalczania nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość oraz znieważania z wyżej wymienionych przyczyn (art. 256 i 257).

Kodeks cywilny z 1964 r.
– przewiduje kilka sposobów dochodzenia odszkodowania lub zadośćuczynienia za naruszenie dóbr osobistych, w szczególności zdrowia, wolności, czci, swobody sumienia i innych (art. 23–24).

Kodeks pracy z 1974 r.
– zakazuje jakiejkolwiek dyskryminacji bezpośredniej lub pośredniej w zatrudnieniu, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, narodowość, przekonania, zwłaszcza polityczne lub religijne, oraz przynależność związkową, jak też zawiera gwarancje ich przestrzegania (art. 11).

Wybrane prawa i wolności zagwarantowane w Konstytucji RP

Prawa i wolności osobiste	Prawa i wolności polityczne	Prawa i wolności ekonomiczne, socjalne i kulturalne	Środki ochrony wolności i praw
• prawo do ochrony życia • zakaz tortur, okrutnego, nieludzkiego i poniżającego traktowania • wolność i nietykalność osobista • prawo do sprawiedliwego i jawnego postępowania sądowego • prawo do ochrony danych osobowych • wolność sumienia i wyznania	• wolność zrzeszania się • wolność pokojowych zgromadzeń • prawo dostępu do służby publicznej • prawo do udziału w referendum i w wyborach • prawo składania petycji, skarg i wniosków • prawo do informacji o działalności władz publicznych	• prawo do własności • prawo do dziedziczenia majątku • wolność wyboru i wykonywania zawodu • prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy • prawo do zabezpieczenia emerytalnego i rentowego • prawo do ochrony zdrowia • prawo do nauki	• prawo do wynagrodzenia za szkody wyrządzone przez organy władzy • prawo do dochodzenia swoich praw na drodze sądowej • prawo do zaskarżania orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji • prawo do skargi konstytucyjnej • prawo wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich

Rzecznik Praw Obywatelskich

Rzecznik Praw Obywatelskich – jednoosobowy konstytucyjny centralny organ państwa, pełniący funkcję ombudsmana. Powstał 1 stycznia 1988 r. Działalność Rzecznika reguluje Konstytucja RP oraz Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich. RPO jest powoływany na pięcioletnią kadencję przez Sejm za zgodą Senatu. Pierwszym RPO była **prof. Ewa Łętowska**, a od 21.07.2021 r. tę funkcję pełni (jako Rzecznik VIII kadencji) **prof. Marcin Więcek**.

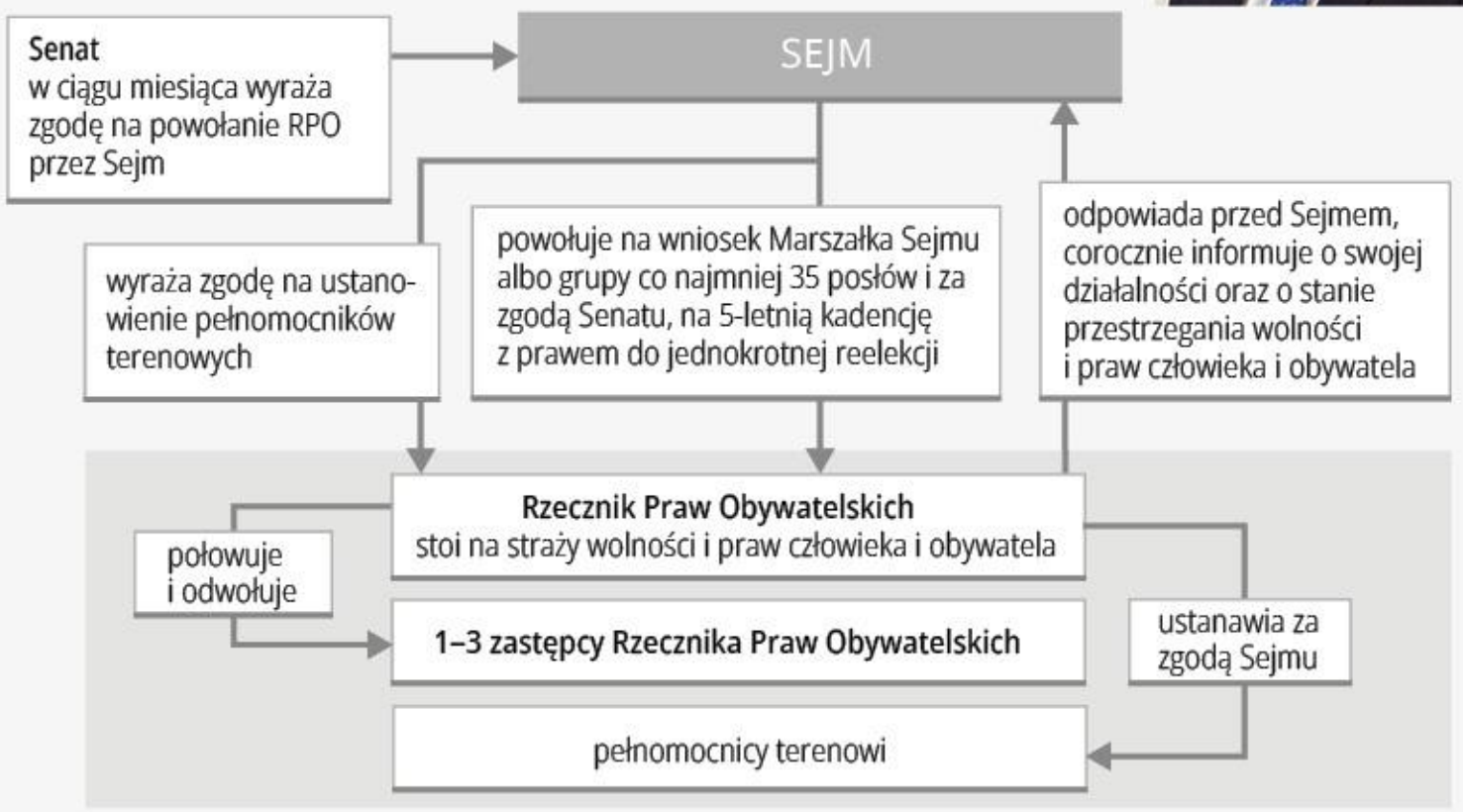

Zadania i działalność Rzecznika Praw Obywatelskich

Rzecznik, któremu pomagają jego zastępcy oraz Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, stoi na straży wolności oraz praw człowieka i obywatela. Kontroluje, a także podejmuje stosowne czynności, jeśli stwierdzi, że z powodu celowego działania lub jego zaniechania przez różne organy, organizacje albo instytucje zobowiązane do przestrzegania i realizacji wolności człowieka i obywatela nastąpiło naruszenie prawa oraz zasad współżycia i sprawiedliwości społecznej. Do RPO można się zwrócić w przypadku wykorzystania wszystkich możliwości załatwienia sprawy we właściwym trybie i niewątpliwego stwierdzenia rzeczywistego naruszenia wolności lub praw obywatelskich. Rzecznik pełni cztery funkcje: prewencyjną, diagnostyczną, kontrolną i kreującą.

Art. 209 Konstytucji RP mówi o tym, że Rzecznik Praw Obywatelskich nie może zajmować innego stanowiska, z wyjątkiem stanowiska profesora szkoły wyższej ani wykonywać innych zajęć zawodowych oraz nie może należeć do partii politycznej i związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej, niedającej się pogodzić z godnością jego urzędu. RPO jest w swojej działalności niezawisły, niezależny od innych organów państwowych i odpowiada jedynie przed Sejmem na zasadach określonych w ustawie. Bez uprzedniej zgody Sejmu nie może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Nie może być zatrzymany ani aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu należy niezwłocznie powiadomić Marszałka Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Prawa mniejszości narodowych i etnicznych oraz grupy posługującej się językiem regionalnym w RP

Osoby należące do mniejszości narodowej, etnicznej oraz posługujące się językiem regionalnym (na podstawie Ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym) **mają prawo do:**

- używania i pisowni swoich imion i nazwisk zgodnie z zasadami pisowni języka mniejszości (w szczególności do rejestracji w aktach stanu cywilnego i dokumentach tożsamości),
- swobodnego posługiwania się językiem mniejszości w życiu prywatnym i publicznie (rozpowszechniania i wymiany informacji, zamieszczania informacji o charakterze prywatnym),
- nauki języka mniejszości lub w języku mniejszości,
- używania języka mniejszości jako języka pomocniczego przed organami gminy (w gminach, w których liczba mieszkańców gminy należących do mniejszości jest nie mniejsza niż 20% ogólnej liczby mieszkańców i które zostały wpisane do Urzędowego Rejestru Gmin): zwracania się do organów gminy w języku pomocniczym w formie pisemnej lub ustnej i uzyskiwania odpowiedzi w tym języku,
- używania dodatkowych tradycyjnych nazw miejscowości, obiektów fizjograficznych oraz nazw ulic w języku mniejszości (obok nazw urzędowych)*,
- uzyskiwania od organów władzy publicznej wsparcia na realizację celów służących ochronie, zachowaniu i rozwoju tożsamości kulturowej mniejszości (dotacje celowe lub podmiotowe, środki przekazywane z budżetu jednostek samorządu terytorialnego organizacjom lub instytucjom, realizującym takie cele).

*** Nazwy te mogą być ustalone na wniosek rady gminy, jeżeli 1) liczba mieszkańców gminy należących do mniejszości jest nie mniejsza niż 20% liczby mieszkańców tej gminy, albo 2) jeżeli za ustaleniem nazwy miejscowości w języku mniejszości opowiedziała się w konsultacjach ponad połowa mieszkańców tej miejscowości biorących w nich udział, 3) wniosek rady gminy uzyskał pozytywną opinię Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych (nazwy te nie mogą nawiązywać do nazw nadanych przez władze Trzeciej Rzeszy Niemieckiej lub Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich; umieszczane są po nazwie w języku polskim i nie mogą być stosowane samodzielnie).**

Łamanie praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych w Polsce

Naruszanie praw i wolności ze względu na rasę lub pochodzenie etniczne:

- odmowa przyjęcia do pracy osób, które mają równorzędne lub wyższe kwalifikacje w stosunku do innych kandydatów, ale należą do mniejszości narodowej lub etnicznej.

Naruszanie praw i wolności ze względu na religię lub przekonania:

- odmowa zatrudnienia osób w związku z wyznawaną przez nie religią lub przekonaniami,
- odmowa zwolnienia od pracy w dni będące świętami religijnymi w celu umożliwienia pracownikowi uczestniczenia w obrzędach religijnych.

Skargi obywateli Polski do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasbusgu w latach 2012–2020

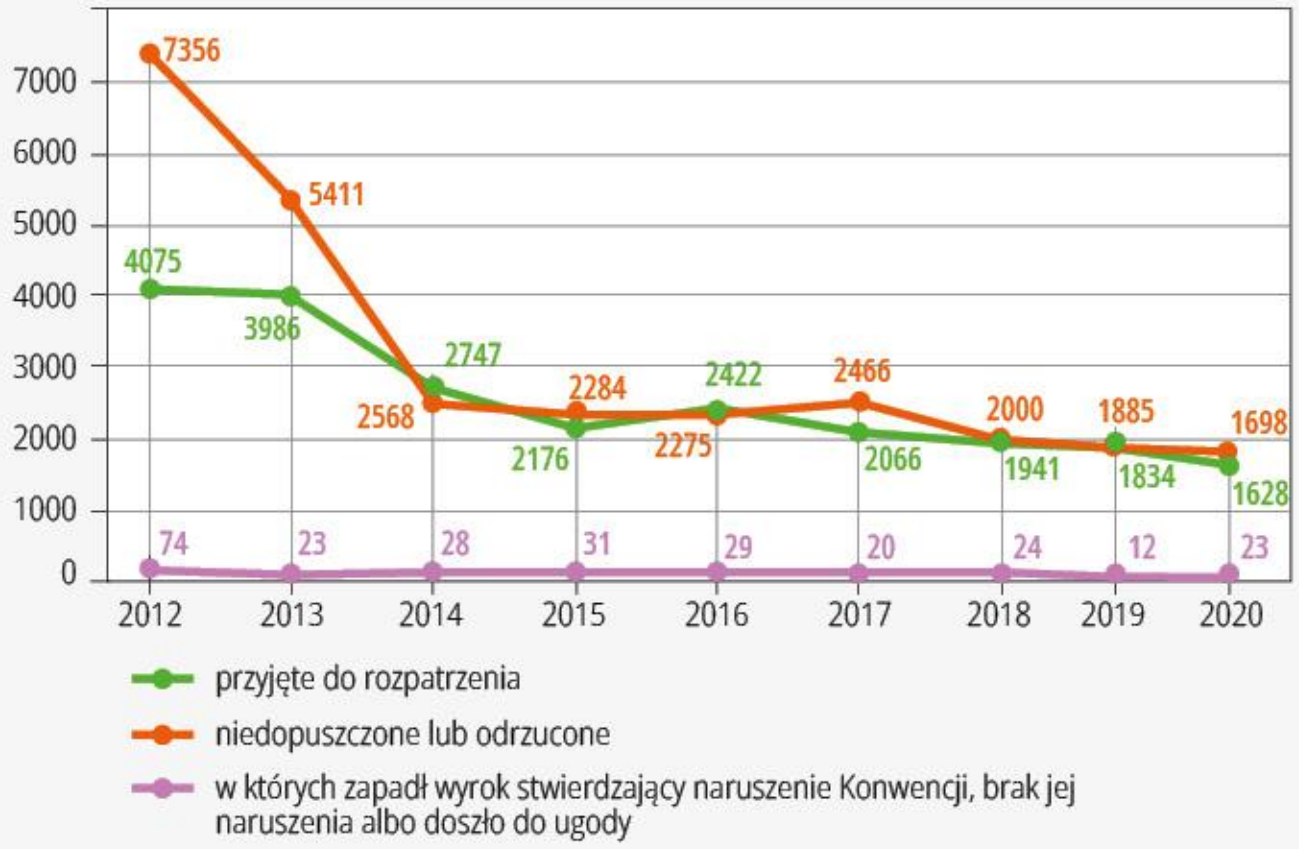

Źródło: European Court of Human Rights, *Analysis of Statistics 2020*, styczeń 2021, s. 48

13

Ład międzynarodowy

13.1. Ład międzynarodowy

Ład międzynarodowy (światowy) – zbiór państwowych i niepaństwowych podmiotów prawa międzynarodowego połączonych wzajemnymi relacjami (rywalizacja – kooperacja, zależność – niezależność, nadrzędność – równorzędność – podrzędność) o charakterze politycznym, ekonomicznym, społecznym, militarnym itp., działających według przyjętych wspólnie lub narzuconych reguł.

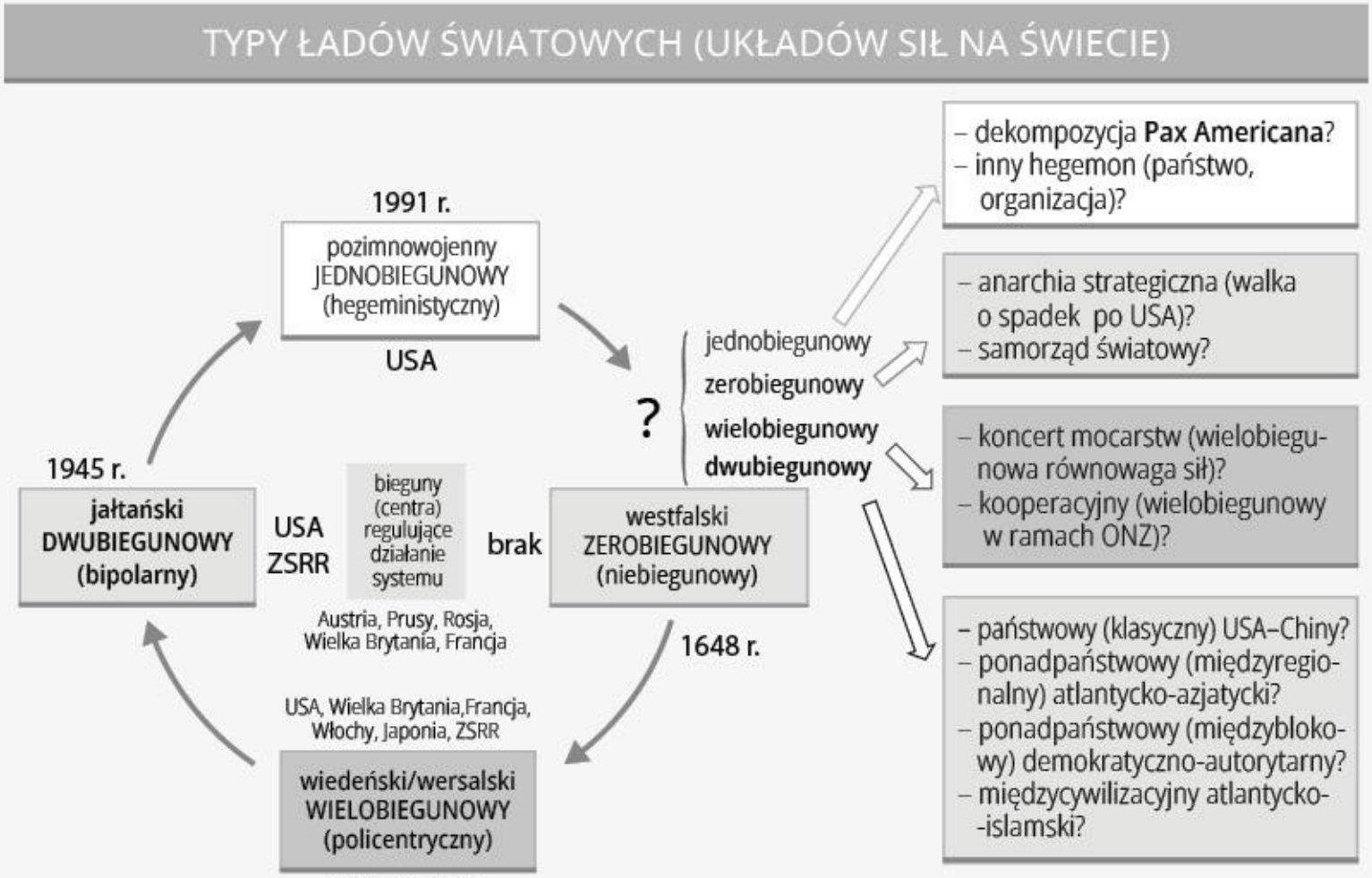

13.2. Prawo międzynarodowe publiczne

Prawo międzynarodowe (prawo międzynarodowe publiczne) – jedna z gałęzi prawa, obejmująca zespół norm prawnych regulujących stosunki między państwami, rządowymi organizacjami międzynarodowymi oraz innymi podmiotami prawa międzynarodowego.

Źródła prawa międzynarodowego publicznego

- **Umowa międzynarodowa** (traktat, karta, pakt, konwencja, porozumienie) – złożone w dowolnej formie, zgodne oświadczenie woli dwóch lub większej liczby podmiotów prawa międzynarodowego (państw, organizacji międzynarodowych), które rodzi uprawnienia i obowiązki na gruncie prawa międzynarodowego.
- **Zwyczaj międzynarodowy** (niepisane prawo zwyczajowe) – sposób, w jaki zwykło się postępować, który staje się, po upływie pewnego czasu, sposobem, w jaki należy postępować.
- Ogólne zasady prawa, uznane przez cywilizowane narody – niepisane zasady występujące równolegle w różnych systemach prawa krajowego, które zostały „przeniesione" na grunt prawa międzynarodowego (np. umów należy przestrzegać, nikt nie może drugiemu przekazać więcej praw, aniżeli sam posiada).
- **Akty jednostronne państw** – przejawy woli wywołujące skutki prawne zarówno w stosunku do państwa dokonującego aktu, jak i w stosunku do innych podmiotów prawa międzynarodowego (przyrzeczenie, zrzeczenie się, uznanie, protest).
- **Uchwały organizacji międzynarodowych** (rezolucje) – stają się źródłem prawa międzynarodowego tylko wówczas, gdy mają charakter wiążący w stosunku do państw członkowskich (np. niektóre rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ).

Podstawowe zasady prawa międzynarodowego

- **Suwerenność** – każde państwo ma zdolność do samodzielnego występowania w stosunkach międzynarodowych (posiada prawną niezależność od czynników zewnętrznych oraz kompetencję normowania swoich stosunków wewnętrznych).
- **Suwerenna równość** – wszystkie państwa mają równe prawa i obowiązki na arenie międzynarodowej, niezależnie od różnic między nimi, i korzystają z tych praw w pełni suwerennie.
- **Powstrzymywanie się od użycia siły** – państwa powinny powstrzymać się od groźby użycia lub użycia siły przeciwko integralności terytorialnej lub niepodległości politycznej innych państw.
- **Pokojowe rozstrzyganie sporów międzynarodowych** – państwa powinny załatwiać spory międzynarodowe środkami pokojowymi w taki sposób, by nie zostały zagrożone pokój, bezpieczeństwo czy sprawiedliwość.
- **Nieingerowanie w sprawy wewnętrzne państw** – żadne państwo pod żądnym pozorem nie może mieszać się bezpośrednio lub pośrednio w wewnętrzne lub zewnętrzne sprawy jakiegokolwiek państwa.
- **Nienaruszalność granic** – państwa powinny uznawać granice innych państw za nienaruszalne i powstrzymać się od ich naruszania.
- **Integralność terytorialna** – państwa muszą szanować integralność terytorialną, niepodległość i jedność innych państw; powinny powstrzymać się od wojskowej okupacji jakiegokolwiek państwa.
- **Samostanowienie narodów** – państwa szanują prawa wszystkich narodów do samostanowienia, do określenia przez nie swojego wewnętrznego i zewnętrznego statusu politycznego oraz dążenia do ich samorozwoju.
- **Dotrzymywanie umów** (*pacta sunt servanda*) – państwa powinny wzajemnie przestrzegać zobowiązań międzynarodowych.
- **Poszanowanie praw człowieka** – wszelkie działania państw powinny respektować podstawowe prawa człowieka.

PODMIOTY PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

pierwotne – są podmiotami przez sam fakt istnienia
pełne – posiadają wszelkie możliwe kompetencje prawno-międzynarodowe
suwerenne – podejmują decyzje całkowicie samodzielnie i niezależnie

wtórne (pochodne) – ich podmiotowość wynika z uznania przez podmioty pierwotne
niepełne – zakres ich podmiotowości jest ograniczony do niektórych czynności
niesuwerenne – ich decyzje zależą od innych podmiotów

- terytorialne
  - państwa
    - np. Polska, Japonia
  - minipaństwa
    - np. Andora, San Marino
- bezterytorialne
  - np. Stolica Apostolska, Suwerenny Zakon Maltański
- terytorialne
  - ruchy narodowowyzwoleńcze, powstańcy
    - np. Syryjska Koalicja Narodowa, Organizacja Wyzwolenia Palestyny
- bezterytorialne
  - rządowe organizacje międzynarodowe
    - np. Rada Europy, Unia Afrykańska
  - narody
    - np. czeski (1916–1919), polski (1917–1919)

13.3. Stosunki międzynarodowe

Mocarstwa XXI w.

Czynniki tworzące potęgę państwa to: terytorium, ludność, położenie geograficzne, potencjał ekonomiczny (surowce, przemysł), potencjał naukowo-techniczny, siła wojskowa, siła dyplomacji, autorytet moralno-polityczny.

PODMIOTY PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

globalne
(dominujące, supermocarstwa)

- posiada olbrzymie wpływy na całym świecie
- posiada olbrzymie wpływy na wszystkie aspekty stosunków międzynarodowych
- ma zdecydowaną przewagę nad innymi mocarstwami (hegemonia)

USA jedyne supermocarstwo

ponadregionalne
(wielkie)

- mają znaczne wpływy polityczne i gospodarcze także poza własnym regionem
- posiadają globalne aspiracje (dążą do rozciągnięcia swoich wpływów na cały świat)
- próbują rzucić wyzwania dominującemu mocarstwu i zdobyć pozycję supermocarstwa

CHINY **JAPONIA**
ROSJA **INDIE**
UE (NIEMCY)

regionalne
(lokalne, „średnie")

- mają duże znaczenie w regionie
- próbują rywalizować z mocarstwami ponadregionalnymi

KANADA – Ameryka Pn.
BRAZYLIA – Ameryka Pd.
WIELKA BRYTANIA – Europa Pn.
WŁOCHY – Europa Pd.
PAKISTAN – Azja Pd.
IZRAEL **IRAN** **ARABIA SAUDYJSKA**
TURCJA – Bliski Wschód
KOREA Pd. – Daleki Wschód
INDONEZJA **AUSTRALIA** – Azja Pd.-Wsch.
RPA **NIGERIA** – Afryka

subregionalne
(małe)

- odgrywają znaczącą rolę w subregionie
- są rywalami aktualnych mocarstw regionalnych

MEKSYK – Ameryka Środkowa
POLSKA – Europa Środkowa
ARGENTYNA – Ameryka Pd.
HISZPANIA – Europa Pd.-Zach.
EGIPT – Afryka Pn.

	USA	UE-27	Chiny	Japonia	Niemcy	Wlk. Brytania	Francja	Indie	Brazylia	Kanada	Rosja
Powierzchnia (mln km²) 2019 r.	9,53	4,23	9,57	0,38	0,36	0,24	0,55	3,17	8,52	9,98	17,13
Ludność (mln) 2019 r.	329	448	1 397	126	83	67	67	1 387	210	38	145
Broń nuklearna	tak	tak				tak	tak	tak			tak
Stałe członkostwo w Radzie Bezpieczeństwa ONZ	tak		tak			tak	tak				tak
Wydatki na obronę (mld USD) 2020 r.	738	–	193	50	51	62	55	64	22	20	61
Wielkość armii (tys.) 2020 r.	1388	b.d.	2035	247	184	149	203	1459	367	67	900
PKB (bln USD) 2018 r.	20,5	18,8	13,6	5,0	4,0	2,8	2,8	2,7	1,9	1,7	1,7

	USA	UE-27	Chiny	Japonia	Niemcy	Wlk. Brytania	Francja	Indie	Brazylia	Kanada	Rosja
Kapitalizacja (wartość) giełdowa spółek (mld USD) 2017 r.	28,1	6,3[1]	7,6	5,8	2,4	3,6	2,5	2,0	0,9	2,3	0,6
Wydatki na badania i rozwój (% PKB) 2015 r.	2,8	2,3[4]	2,4[4]	3,3	3,1[4]	1,8[3]	2,4[4]	0,6	1,2[2]	b.d.	1,1
Studenci – obcokrajowcy (tys.) 2019 r.	1 095	b.d.	492	209	282	497	343	b.d.	b.d.	435	335
Medale olimpijskie 2018 i 2020 r.	136	b.d.	97	69	68	70	48	7	21	53	88

[1] 2015 r. (UE-28)
[2] 2014 r.
[3] 2019 r.
[4] 2020 r.

NAJWIĘKSZE BUDŻETY OBRONNE NA ŚWIECIE W MLD USD

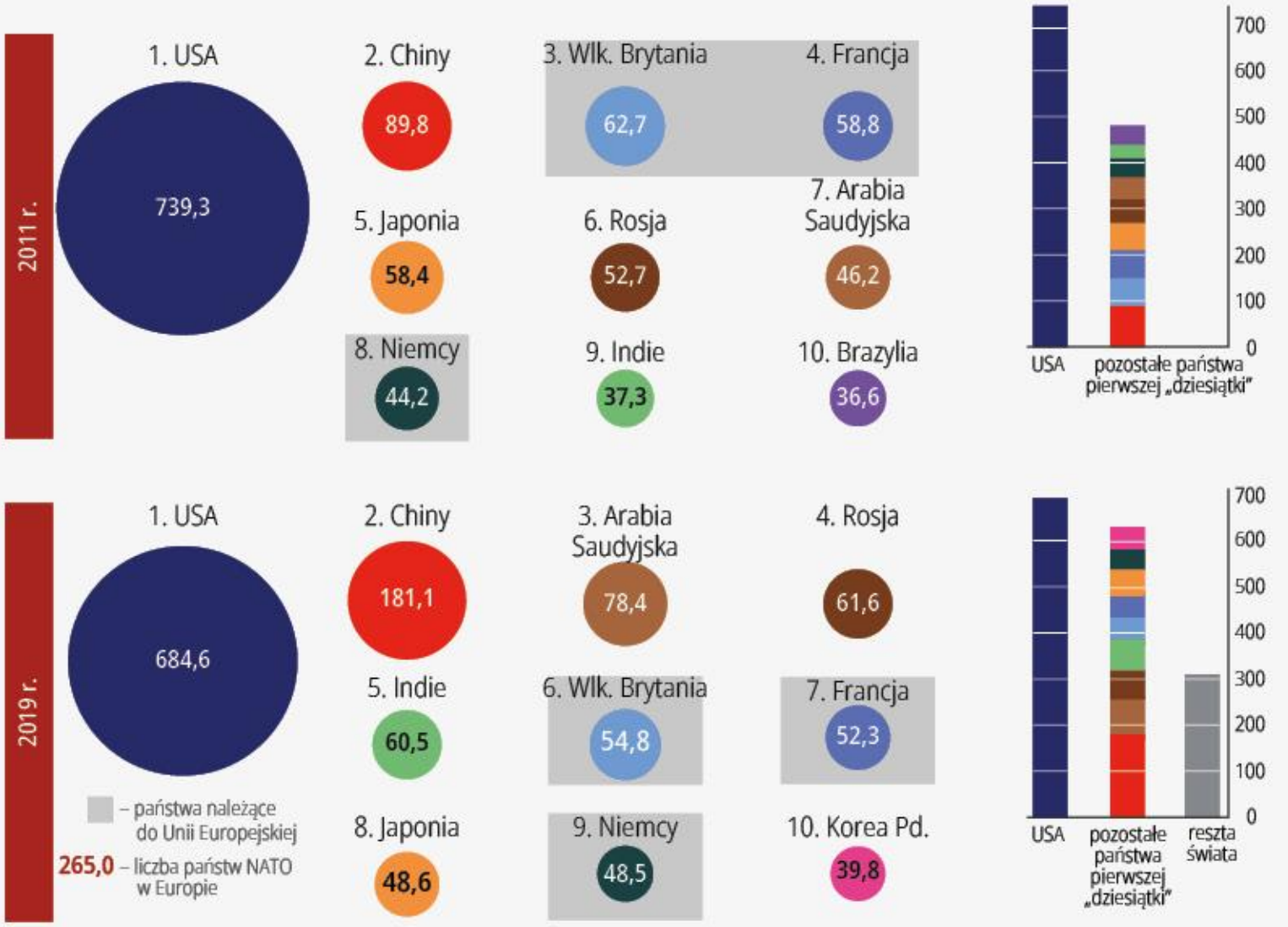

Źródło: *The Military Balance 2020'*, The International Institute for Strategic Studies.

W latach 2011–2014 Stany Zjednoczone zredukowały swój budżet obronny z 739 do 581 mld USD. W tym samym czasie Chiny zwiększyły go z 90 do 129 mld USD, a Rosja – z 53 do 68 mld USD. Amerykańska hegemonia w tym zakresie zaczęła ustępować ładowi wielobiegunowemu. Jednak od 2015 r. Amerykanie zaczęli systematycznie zwiększać swój budżet obronny i w 2020 r. powrócili do jego poziomu sprzed 10 lat.

Mocarstwa nuklearne w 2020 r.
(według posiadanych głowic jądrowych)

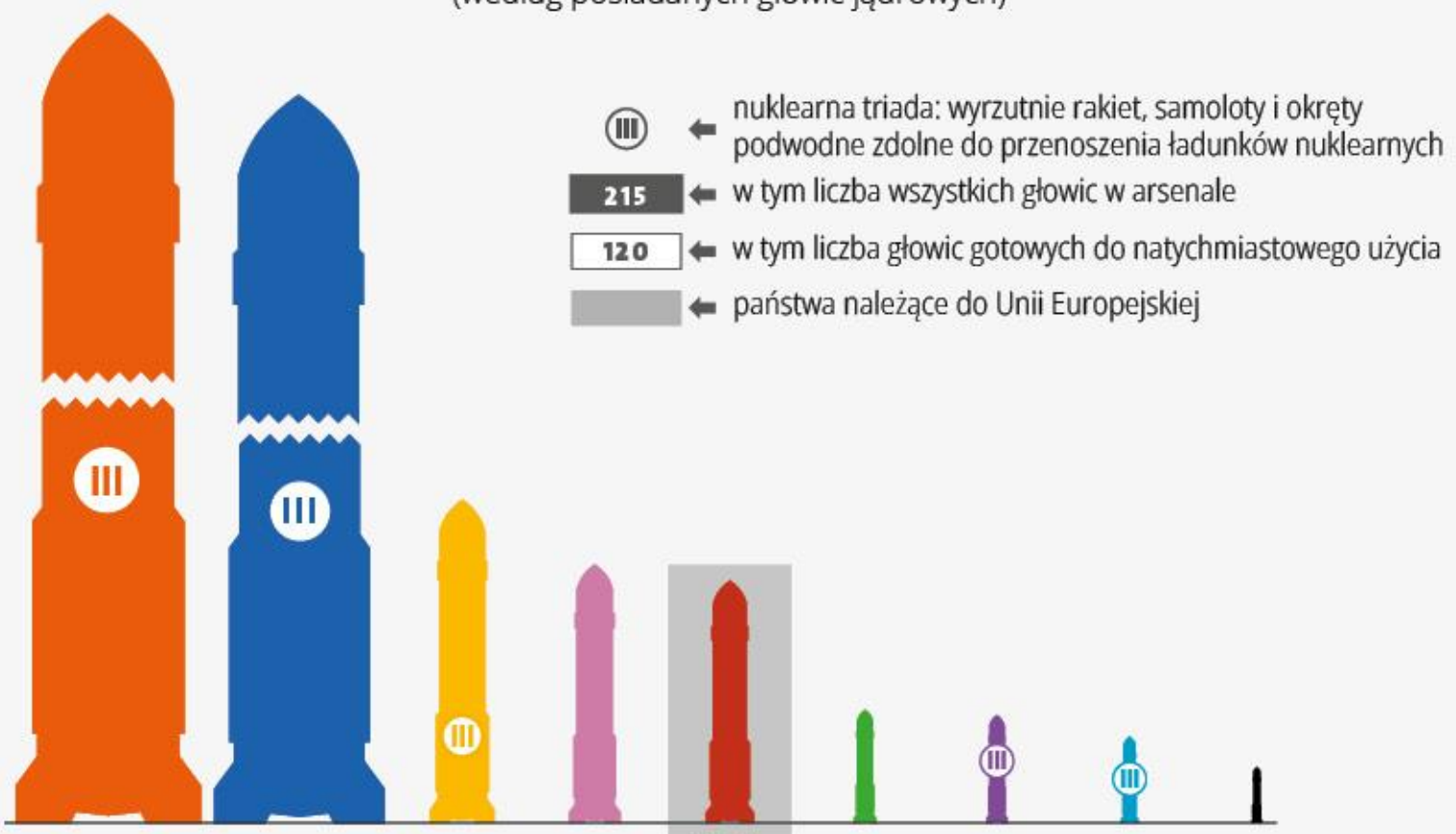

Uwaga: Orientacyjne szacunki ekspertów FAS, które mogą odbiegać od stanu faktycznego. Liczby amerykańskich i rosyjskich głowic nuklearnych nie uwzględniają tych głowic, które zostały wycofane ze służby lub oczekują na demontaż.

Procesy integracyjne w Europie Środkowej i Wschodniej

Państwo	Rok przystąpienia				
	Rada Europy	NATO	Unia Europejska	Strefa euro	Strefa Schengen
Albania	1995	2009	–	–	–
Białoruś	–	–	–	–	–
Bośnia i Hercegowina	2002	–	–	–	–
Bułgaria	1992	2004	2007	–	–
Chorwacja	1996	2009	2013	2023	2023
Czarnogóra	2007	2017	–	*	–
Czechy	1993	1999	2004	–	2007
Estonia	1993	2004	2004	2011	2007
Kosowo	–	–	–	*	–
Litwa	1993	2004	2004	2015	2007
Łotwa	1995	2004	2004	2014	2007
Macedonia Północna	1995	2020	–	–	–
Mołdawia	1995	–	–	–	–

Państwo	Rok przystąpienia				
	Rada Europy	NATO	Unia Europejska	Strefa euro	Strefa Schengen
Polska	1991	1999	2004	–	2007
Rosja	1996–2022**	–	–	–	–
Rumunia	1993	2004	2007	–	–
Serbia	2003	–	–	–	–
Słowacja	1993	2004	2004	2009	2007
Słowenia	1993	2004	2004	2007	2007
Ukraina	1995	–	–	–	–
Węgry	1990	1999	2004	–	2007

*Nie należy do Unii Gospodarczej i Walutowej, ale używa euro jako swojej waluty (przeprowadziły tzw. jednostronną euroizację).

** Wykluczona z organizacji w 2022 r.

13.4. Globalizacja – jej formy i skutki

W 1969 r. na sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ jego Sekretarz Generalny Sithu U Thant przy okazji ogłaszania raportu *Człowiek i jego środowisko* zwrócił uwagę na najpoważniejsze zagrożenia dla ludzkości:
– pogarszający się stan środowiska,
– eksplozję demograficzną,
– wyścig zbrojeń,
– dysproporcje rozwojowe pomiędzy regionami świata.

Cechy problemów globalnych
– skala – ogólnoświatowa/obejmująca całą ludzkość/ponadregionalna,
– waga – olbrzymia/krytyczna,
– sposób rozwiązania – współpraca zainteresowanych stron/współpraca całej społeczności międzynarodowej.

Klasyfikacja problemów globalnych
– płaszczyzna polityczna: utrzymanie pokoju, wojny i konflikty zbrojne, wyścig zbrojeń, zachowanie suwerenności państw,
– płaszczyzna społeczno-ekonomiczna: dynamiczny przyrost naturalny, narkobiznes, epidemie, dysproporcje w rozwoju gospodarczym, kryzys żywnościowy, niedobory surowców energetycznych,
– płaszczyzna kulturowa: walka ideologii i religii, łamanie praw człowieka, międzynarodowy terroryzm,
– płaszczyzna ekologiczna: deficyt wody, zanieczyszczenie wód, rabunkowa eksploatacja lasów, wymieranie gatunków roślin i zwierząt, efekt cieplarniany.

Globalizacja – zmiany zachodzące w stosunkach międzynarodowych, realizujące się na płaszczyźnie politycznej, gospodarczej, społecznej, kulturowej i ekologicznej, które charakteryzują się „kompresją czasoprzestrzeni" oraz nasileniem różnorodnych zjawisk i procesów (przepływu kapitału, dóbr, usług, ludzi, technologii, informacji, powiązań politycznych, wzorców kulturowych, terroryzmu i zorganizowanej przestępczości, zanieczyszczenia środowiska).

Kompresja czasoprzestrzeni – dzięki postępowi technologicznemu zarówno czas, jak i przestrzeń skurczyły się dla współczesnego człowieka – człowiek jest w stanie dotrzeć osobiście albo wirtualnie w dowolne miejsce na Ziemi w bardzo krótkim czasie.

Początki i przyczyny globalizacji

Koncepcje	Charles Oman	Milton Friedman
Początki globalizacji	Pierwsza fala globalizacji miała miejsce w latach 1870–1914 (kolejne w połowie XX w. i na początku XXI w.).	Rozpoczęła się w dwóch ostatnich dekadach XX w. (w połowie lat osiemdziesiątych).

Koncepcje	Charles Oman	Milton Friedman
Przyczyny globalizacji	Powstanie i rozwój wymiany handlowej (zamorska działalność pierwszych kampanii handlowych), wzrost skali, zasięgu i form ekspansji organizacji transnarodowych, integrowanie wielu rynków i gospodarek przez przepływy kapitałów i finanse międzynarodowe.	Globalizacja jest związana z rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnych (szczególnie komputerów osobistych i internetu) w połowie lat osiemdziesiątych XX w. oraz z rozpadem systemu realnego socjalizmu na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.

Trzy obszary skutków globalizacji:
– społeczny – tworzenie się społeczeństwa światowego, globalnego („globalnej wioski"),
– organizacyjny – wzrost znaczenia międzynarodowych struktur (organizacji rządowych, korporacji),
– państwowy – ograniczenie roli państw narodowych.

Korzyści płynące z globalizacji (zdaniem jej zwolenników):
– możliwość poznania odległych czy izolowanych dotąd kultur,
– upowszechnienie dorobku cywilizacyjnego (szkolnictwa, elektryczności, telefonii, telewizji, internetu, kanalizacji),
– możliwość korzystania przez biedne kraje z pomocy humanitarnej (pochodzącej z zysków transnarodowych korporacji),
– pokojowa koegzystencja między państwami, wynikająca z rosnącej zależności pomiędzy nimi,
– upowszechnienie demokracji i praw wyborczych,
– szybszy rozwój badań w zakresie nowych technologii dzięki zaangażowaniu międzynarodowego kapitału,
– ułatwienia w walce z międzynarodową przestępczością zorganizowaną i terroryzmem.

Człowiek z Davos (*Homo Davoniensis*) – globalista, zwolennik procesów zachodzących w światowej gospodarce (przeciwnik antyglobalisty – człowieka z Seattle). Określenie pochodzi od miejsca organizacji Światowego Forum Gospodarczego – Davos w Szwajcarii. Odbywa się ono (coroczne od 1971 r.) z udziałem prezesów najbogatszych światowych korporacji, prezydentów i premierów państw oraz wybranych intelektualistów i dziennikarzy. Po 11 września 2001 r. na znak solidarności z Ameryką organizatorzy przenieśli spotkanie do Nowego Jorku.

Turbokapitalizm – rozwinięta współczesna forma kapitalizmu, w której najważniejsza jest efektywność rynkowa, pozbawiona wszelkiej kontroli. Cechami turbokapitalizmu są: deregulacja, prywatyzacja oraz globalizacja. System ekonomiczny jest pod kontrolą międzynarodowych korporacji (nie leży w gestii władz państwowych), a jego pierwszorzędnym celem jest zysk. Autorem tego określenia jest amerykański ekonomista Edward Luttwak.

Makdonaldyzacja – zjawisko stopniowego upowszechniania się zasad działania restauracji szybkiej obsługi we wszystkich dziedzinach życia społecznego na całym świecie (w życiu codziennym, politycznym, religijnym). Ujednolicanie to wspierane jest przez niewidzialne, ale wszechpotężne sieci wysoko rozwiniętych technik informacyjnych i płynne transnarodowe rynki. Makdonaldyzacja jest oparta na trzech zasadach: pracować szybko, pracować sprawnie, pracować za niewielkie pieniądze. Autorem tego określenia jest amerykański socjolog George Ritzer.

McŚwiat – globalny wolny rynek, kierujący się neoliberalnymi zasadami, kontrolowany przez korporacje, obecny w prawie każdym państwie naszego globu, będący skutkiem makdonaldyzacji. W McŚwiecie wszystko jest z góry ustalone i wyliczone. Wytwarza on identyczne zachowania, kosmopolityczny miejski styl życia, niszczy kulturę wysoką oraz powoduje wzrost bezrobocia. Autorem tego określenia jest amerykański politolog Benjamin Barber.

Idea zrównoważonego rozwoju – formułowane od końca lat osiemdziesiątych XX w. przekonanie o konieczności ciągłej poprawy jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń z poszanowaniem różnorodności biologicznej i ochroną zasobów, które miało być alternatywą dla globalizacji i jej neoliberalnej ideologii. Została oparta na przygotowywanych przez ONZ krytycznych raportach o stanie współczesnej cywilizacji. Zrównoważony rozwój to taki typ społeczno-ekonomicznego rozwoju, który zaspakaja potrzeby teraźniejszego społeczeństwa, a jednocześnie nie powoduje zagrożenia w zaspakajaniu potrzeb przyszłych pokoleń; to rozwój, w którym osiąga się równowagę ekonomiczną, społeczną i ochrony środowiska przez odpowiednią realizację poszczególnych celów.

Antyglobalizm – oddolny ruch sprzeciwu wobec globalizacji współczesnego świata. Nie posiada jednorodnego ani zinstytucjonalizowanego charakteru. Antyglobaliści rekrutują się spośród przeciwników działalności Światowej Organizacji Handlu (WTO), Banku Światowego (WB), Międzynarodowego

Funduszu Walutowego (MFW), transnarodowych konsorcjów i innych instytucji ekonomicznych, usiłujących nadać jednolity charakter światowemu systemowi gospodarczemu. Wśród nich znajdują się ekologowie, obrońcy praw człowieka, anarchiści, utopijni lewicowcy, przeciwnicy transgenicznej żywności, zwolennicy kulturowej różnorodności i zachowania regionalnych autonomii, obrońcy praw lokalnych, zwolennicy silnego jednonarodowego państwa. Ruch antyglobalistyczny narodził się w 1999 r. w Seattle, gdzie 50 tys. demonstrantów zerwało obrady Światowej Organizacji Handlu, podczas których miał być wypracowany nowy model ładu ekonomicznego świata.

Wybrane globalne zjawiska krytykowane przez antyglobalistów:
- dominacja globalnej ekonomii nad lokalną i globalną polityką społeczną,
- neoliberalna idea wolnego handlu i swobodnego przepływu kapitału oraz uruchomione przez nie procesy ekonomiczne,
- społeczne skutki neoliberalnej ekonomii (wzrost strukturalnego bezrobocia w krajach ubogich, obniżanie tempa wzrostu płac, pogłębianie lokalnych i globalnych podziałów społecznych),
- koncentracja kapitału światowego w rękach niewielkiej grupy ludzi, rodząca u wielu poczucie ekonomicznej niestabilności, życiowej niepewności i społecznej frustracji,
- przemysłowa działalność transnarodowych korporacji, bezwzględnie dewastujących środowisko naturalne,
- zmniejszenie roli państwa i jego podporządkowanie międzynarodowym ośrodkom (WTO, WB, MFW) w skali lokalnej i globalnej,
- zagrożenie lokalnych demokracji i realizacji ideału społeczeństwa obywatelskiego,
- spychanie na margines tzw. kultury wysokiej przez kulturę masową, zabijającą kultury lokalne i rozpowszechniającą jednolite i uniwersalne wzorce kulturowe,
- pogłębianie dysproporcji pomiędzy bogatą północą a biednym południem,
- sprzyjanie koncentracji kapitału w rękach bardzo wąskich grup społeczeństwa.

Alterglobalizm – ruch społeczny, który wyrósł z przekonania o jałowości antyglobalistycznych wystąpień (manifestujących się często w formie ulicznych „zadym") oraz o nieodwracalności procesów globalizacyjnych. Ruch ten nie posiada instytucjonalnych struktur ani przywództwa. Alterglobaliści dostrzegają pozytywne strony procesów globalizacyjnych, nie występują przeciwko samej globalizacji, ale przeciwko jej bezdusznej wersji, pozbawionej społecznej wrażliwości, pragnąc „globalizacji z ludzką twarzą". Wskazują, jak powinna ona przebiegać, żeby służyła człowiekowi oraz rozpowszechnianiu praw obywatelskich, praw człowieka i praw pracowniczych. Wśród alterglobalistów są się pacyfiści, ekolodzy, obrońcy praw konsumenckich, działacze na rzecz praw człowieka, feministki, związkowcy, anarchiści, socjaliści, komuniści. Początki alterglobalizmu sięgają początków XXI w. (Światowe Fora Społeczne w brazylijskim Porto Alegre w latach 2001–2003).

Światowe Forum Społeczne – odbywające się co roku spotkania alterglobalistów, które mają na celu koordynację światowych kampanii, dzielenie się i wypracowywanie wspólnej strategii działania oraz wymianę informacji pomiędzy działaczami z różnych stron świata. Trzy pierwsze fora odbyły się w latach 2001–2003 w brazylijskim Porto Alegre i brały w nich udział tysiące delegatów i dziesiątki tysięcy uczestników z całego świata (w 2002 r. po raz pierwszy uczestniczyli w nich delegaci z Polski: Maciej Muskat i Ewa Ziółkowska).

Wybrane postulaty głoszone przez alterglobalistów:
- wyjście poza dominujący w globalizującym się świecie ekonomiczny wymiar rzeczywistości (makroekonomiczne wskaźniki wzrostu, deficytu, inflacji),
- wzmocnienie państwa jako instytucji mogącej reprezentować interesy ludzi we wszystkich obszarach życia społecznego (w edukacji, kulturze, służbie zdrowia, ubezpieczeniach czy opiece społecznej),
- wprowadzenie globalnych regulacji prawnych i politycznych, mających na celu kontrolę międzynarodowych rynków finansowych,
- dążenie do zbliżania się gospodarek i społeczeństw (globalna koordynacja wymiany towarów i usług) z uwzględnieniem celów społecznych (godna płaca i warunki pracy, ochrona środowiska naturalnego, promowanie modelu zrównoważonego rozwoju w krajach Trzeciego Świata),
- wspieranie „rewolucji informatycznej", umożliwiającej swobodny przepływ informacji, a przez to będącej głównym środkiem społecznego oddziaływania i warunkiem budowy społeczeństwa obywatelskiego,
- odejście od neoliberalnej, skrajnie deterministycznej wizji świata na rzecz przekonania o możliwości realnego wpływu ruchów społecznych (zwłaszcza organizacji pozarządowych) na rzeczywistość społeczną,
- walka ze społeczną uniformizacją poprzez budowę nowej formy organizacji społecznej – „społeczności glokalnych" (zgodnie z hasłem „myśl globalnie, działaj lokalnie"), które korzystają z możliwości, jakie daje globalizacja (np. internet), ale zachowują swój lokalny (regionalny, etniczny, narodowy) charakter, tradycyjne wzorce i wartości.

Dysproporcje między globalną Północą i globalnym Południem

Globalna (bogata) Północ – najbardziej rozwinięte (najbogatsze) państwa świata, z których większość leży na północ od równika.

Globalne (ubogie) Południe – słabo i średnio rozwinięte (biedne i średnio bogate) kraje świata, z których większość leży na południe od równika.

Wybrane przyczyny nierówności między państwami:
- szybszy wzrost liczby ludności w krajach biednych,
- spadek cen produktów eksportowanych przez biedne kraje,
- przenoszenie produkcji z krajów bogatych do krajów z niższymi płacami, powodujący stagnację płac wśród słabiej wykształconej siły roboczej,
- rosnąca podaż niewykwalifikowanej siły roboczej na skutek migracji ze wsi do miasta, utrzymujący się niski poziom płac robotników,
- wzrastające zadłużenie krajów biednych, ich kłopoty ze spłatą długów i nękające je kryzysy finansowe,
- postęp technologiczny, który dokonuje się w najbogatszych krajach, skupiających ośrodki badawcze i najbardziej innowacyjne firmy.

Globalna Północ i globalne Południe według UN DESA, WB i UNDP

Departament ONZ ds. Ekonomicznych i Społecznych (UN DESA)

Globalna Północ – kraje rozwinięte (Europa, USA, Kanada, Japonia, Australia, Nowa Zelandia).

Globalne Południe – kraje rozwijające się (Afryka, Ameryki bez USA i Kanady, Karaiby, Azja bez Japonii, Oceania bez Australii i Nowej Zelandii).

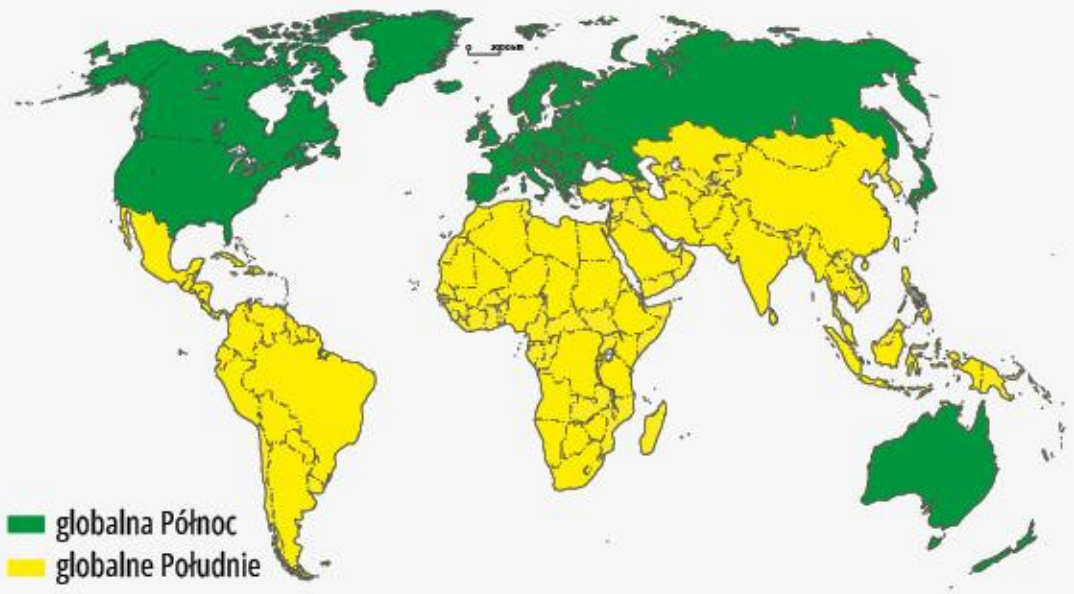

Bank Światowy (WB)

Globalna Północ – kraje o wysokim dochodzie narodowym brutto (DNB, GNI) *per capita* (od 12 616 USD).

Globalne Południe – kraje o niskim i średnim dochodzie narodowym brutto (DNB, GNI) *per capita* (poniżej 12 616 USD).

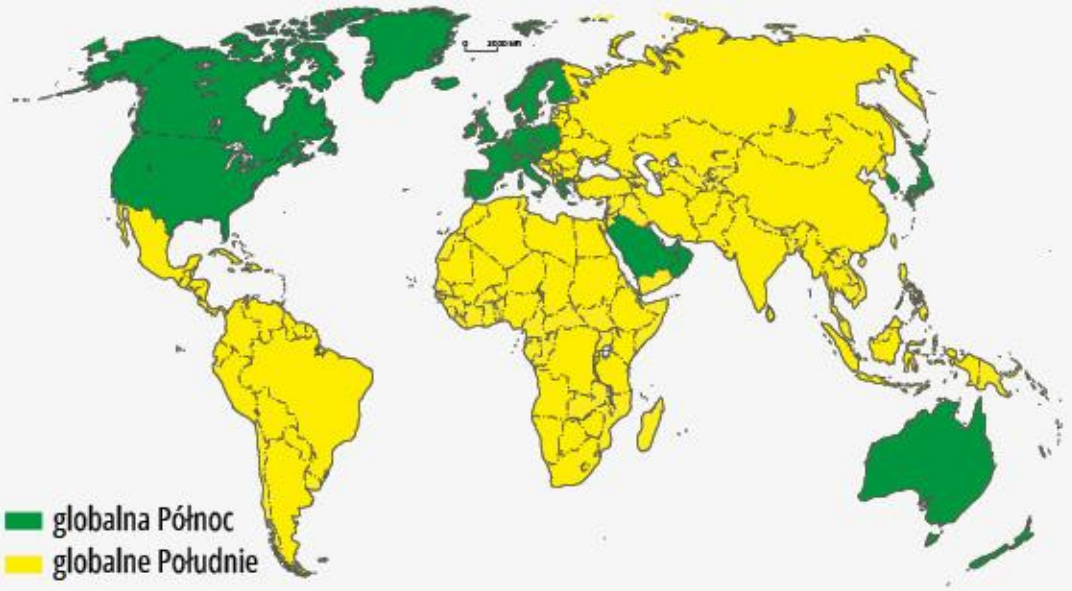

Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP)

Globalna Północ – kraje o bardzo wysokim wskaźniku rozwoju społecznego (HDI 0,801–1,0).

Globalne Południe – kraje o niskim, średnim i wysokim wskaźniku rozwoju społecznego (HDI 0,0–0,8).

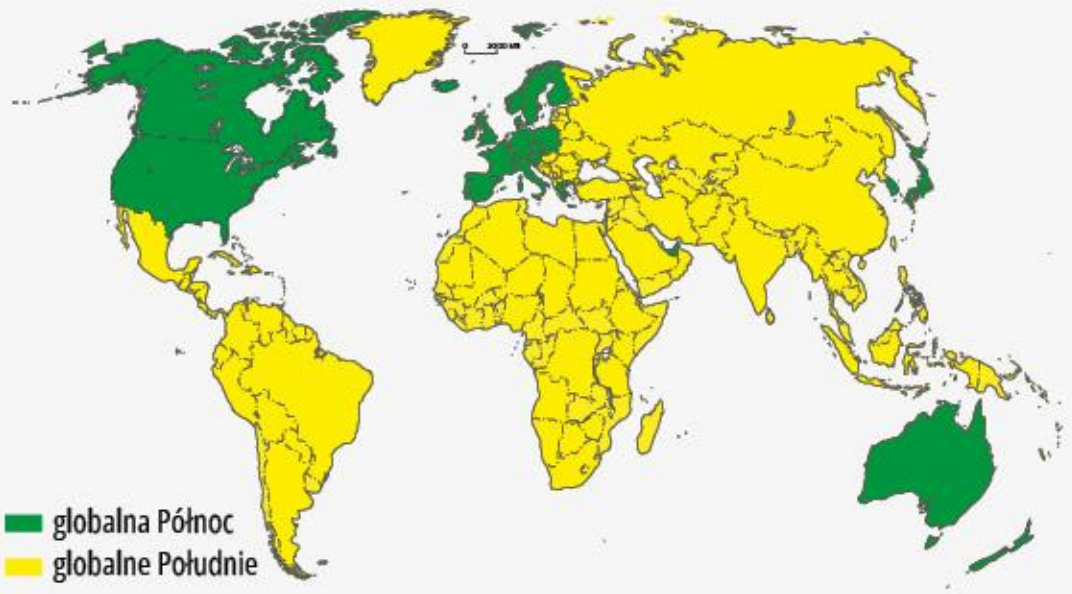

HDI pozwala na pełniejszą ocenę poziomu rozwoju niż PKB czy DNB na jednego mieszkańca, a także inne stosowane miary makroekonomiczne, ponieważ zwraca uwagę także na dane pozaekonomiczne. HDI jest miarą syntetyczną opartą na średniej wskaźników obejmujących trzy podstawowe sfery życia:
- zdrowie (oceniane poprzez wskaźnik przeciętnej długości życia),
- edukację (wskaźnik alfabetyzmu, tj. umiejętności pisania i czytania ze zrozumieniem, oraz ogólny wskaźnik skolaryzacji brutto dla wszystkich poziomów nauczania),
- produkt krajowy brutto, przypadający na jednego mieszkańca (PKB *per capita*) liczony według parytetu siły nabywczej USD.

Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) – jedna z agend ONZ utworzona w 1965 r., wspierająca rozwiązywanie globalnych i lokalnych problemów rozwojowych poprzez udostępnianie społeczeństwom wiedzy, doświadczenia oraz środków intelektualnych i finansowych. Dzięki działaniom UNDP kraje rozwijające się mogą w efektywny sposób wykorzystywać otrzymaną pomoc. Siedzibą UNDP jest Nowy Jork.

HDI 5 najbardziej rozwiniętych państw świata w 2018 r.

Państwo		HDI	Średnia długość życia	Średni czas nauki w szkole	Dochód narodowy *per capita*
miejsce w rankingu		współczynnik	lata	lata	według parytetu nabywczego USD
1.	Norwegia	0,954	82,3	12,6	68 059
2.	Szwajcaria	0,946	83,6	13,4	59 375
3.	Irlandia	0,942	82,1	12,5	55 660
4.	Niemcy	0,939	81,2	14,1	46 946
4.	Hongkong	0,939	84,7	12,0	60 221
32.	**Polska**	**0,872**	**78,5**	**12,3**	**27 626**

Źródło: *Human Development Report 2018*, UNDP, New York 2019.

HDI 5 najbardziej zacofanych państw świata w 2018 r.

Państwo		HDI	Średnia długość życia	Średni czas nauki w szkole	Dochód narodowy *per capita*
miejsce w rankingu		współczynnik	lata	lata	według parytetu nabywczego USD
185.	Burundi	0,423	61,2	3,1	660
186.	Sudan Południowy	0,413	57,6	4,8	1 455
187.	Czad	0,401	54,0	2,4	1 716

Państwo		HDI	Średnia długość życia	Średni czas nauki w szkole	Dochód narodowy *per capita*
miejsce w rankingu		współczynnik	lata	lata	według parytetu nabywczego USD
188.	Republika Środkowoafrykańska	0,381	52,8	4,3	777
189.	Niger	0,377	62	2,0	912

Źródło: *Human Development Report 2018*, UNDP, New York 2019.

13.5. Konflikty międzynarodowe i etniczne w XXI w.

Konflikt zbrojny jest szerszym pojęciem od wojny – obejmuje wszelkie przejawy walki zbrojnej, natomiast wojna (w klasycznym ujęciu) jest przeciwstawiana stanowi pokoju i oznacza walkę zbrojną między państwami. Do konfliktu zbrojnego najczęściej prowadzi kombinacja kilku przyczyn.

Źródła i przyczyny wojen i konfliktów zbrojnych na świecie: rywalizacja o dominację w regionie, roszczenia terytorialne, rywalizacja o surowce, problemy społeczne, spory ideologiczne, podziały etniczne, spory religijne, osłabienie i dekompozycja państwa.

Cechy współczesnych konfliktów zbrojnych
– najczęściej mają charakter wewnątrzpaństwowy (z ewentualnym zaangażowaniem państw trzecich),
– często biorą w nich udział organizacje uważane za terrorystyczne,
– zazwyczaj w jednym państwie występuje równocześnie kilka konfliktów,
– nigdy nie obejmują w tym samym stopniu całego terytorium państwa,
– zwykle większe znaczenie mają różnice etniczne i religijne niż ideologiczne,
– często łączą się z upadkiem państwa lub przekształceniami społecznymi napędzanymi przez procesy globalizacyjne,
– zacierają się w nich różnice między publicznymi i prywatnymi uczestnikami walk.

Klasyfikacja konfliktów zbrojnych

Kryterium	Rodzaj	Przykłady
Strony konfliktu	międzypaństwowe	wojna indyjsko-pakistańska (1971 r.) wojna w Syrii (od 2011 r.)
	wewnątrzpaństwowe (domowe, cywilne)	wojna w Somalii (od 2006 r.) wojna w Libii (od 2011 r.)
Zasięg terytorialny	globalne (prowadzone na całym obszarze kuli ziemskiej)	I wojna światowa (1914–1918) II wojna światowa (1939–1945)
	lokalne (prowadzone na ograniczonym obszarze)	wojna sześciodniowa (1967) wojna w Wietnamie (1965–1975)
Rodzaj użytej broni	z użyciem broni masowej zagłady	I i II wojna światowa (w ograniczonej skali broń chemiczna i atomowa)
	bez użycia broni masowej zagłady	wojna w Korei (1950–1953) wojna w Afganistanie (1979–1989)
Stopień ruchliwości	pozycyjne (oparte na umocnieniach i fortyfikacjach)	front zachodni I wojny światowej (1914–1918) wojna iracko-irańska (1980–1988)
	manewrowe (z użyciem wojsk zmechanizowanych, czołgów i lotnictwa)	kampania wrześniowa (1939) I i II wojna w Zatoce Perskiej (1990–1991 i 2003)

Kryterium	Rodzaj	Przykłady
Organizacja i rodzaj użytych sił	regularne (z udziałem profesjonalnych armii)	wojna Jom Kippur (1973) wojna o Falklandy (1982)
	nieregularne (asymetryczne, hybrydowe, partyzanckie)	wojny w Czeczenii (1994–1996, 1999–2009) wojna w Afganistanie (od 2001)

Konflikty na świecie w 2020 r.

Instytut Badania Konfliktów Międzynarodowych z Heidelbergu corocznie od 27 lat opracowuje raport (*Conflict Barometer*), w którym analizuje konflikty trwające na świecie i za pomocą pięciostopniowej skali określa poziom ich natężenia, rozumiany jako suma użytych środków na określonym obszarze w określonym czasie.

Według najnowszego raportu Instytutu w 2020 r. na świecie toczyło się 359 konfliktów. Spośród nich 21 nadano najwyższy status – „wojna". Toczyły się na terenie Afryki Subsaharyjskiej (Demokratyczna Republika Konga, Etiopia, Mali, Mozambik, Nigeria, Somalia, Sudan Południowy), Magrebu (Libia), Bliskiego Wschodu (Afganistan, Irak, Jemen, Syria, Turcja), Europy (Armenia – Azerbejdżan) oraz Ameryki Południowej (Brazylia).

Konflikty na świecie w 2020 r.

poziom natężenia	rodzaj konfliktu	liczba konfliktów	poziom przemocy	skala natężenia
5	wojna	21	z użyciem przemocy	wysokie
4	ograniczona wojna	19		
3	kryzys z użyciem przemocy	180		średnie
2	kryzys bez użycia przemocy	70	bez użycia przemocy	niskie
1	spór	69		

Konflikty w Afryce

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Nigeria	2003 r.	
Strony konfliktu	władze Nigerii (od 2014 r. także Czadu, Kamerunu, Nigru) vs Boko Haram (od 2015 r. Państwo Islamskie w Afryce Zachodniej – ISWAP)	
Rodzaj konfliktu	religijny, etniczny, polityczny	
Religie	chrześcijaństwo – 50,5% islam – 43,5% pozostałe – 6%	

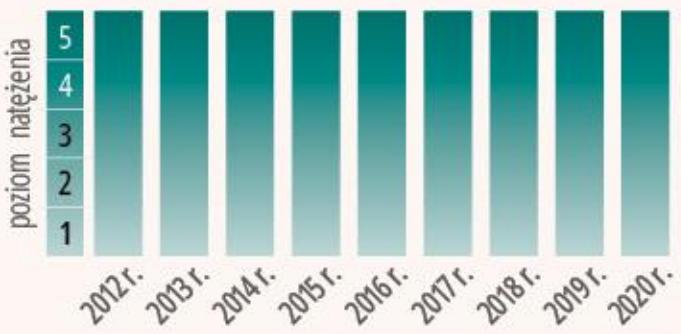

1999 r. – demokratyzacja Nigerii i nasilenie tendencji islamistycznych (wprowadzenie szariatu w północnych stanach, pogromy chrześcijan).

2003 r. – początek rebelii wywołanej przez islamistyczną organizację terrorystyczną Boko Haram (sunnickie zrzeszenie na rzecz nawracania na islam i dżihadu), dążącą do wprowadzenia szariatu i zakazu prowadzenia zachodniej oświaty w całej Nigerii (na jej czele od 2009 r. stoi Abubakr Shekau i 20-osobowa rada – Szura).

2011 r. – natężenie działań Boko Haram, regularne walki z armią nigeryjską; zamachy bombowe, pogromy chrześcijan, porwania obywateli państw Zachodu, uprowadzenia kobiet i dziewcząt, ataki na wsie, miasteczka, uczelnie, lotniska i bazy wojskowe; w walkach wykorzystywano dzieci jako żołnierzy i stosowano zamachy samobójcze z wykorzystaniem dziewcząt.

2015–2020 – w 2015 r. podporządkowanie się części Boko Haram Państwu Islamskiemu (powstaje Państwo Islamskie w Afryce Zachodniej – ISWAP z Abu-Musab al Barnawim, synem Yousufa, na czele): podział organizacji na dwie konkurujące ze sobą frakcje – Boko Haram Shekau vs ISWAP Barnawiego i spadek jej aktywności. Wojna pochłonęła tysiące ofiar, a liczba uchodźców wewnętrznych przekracza 2 mln.

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Sudan (Darfur)	2003 r.	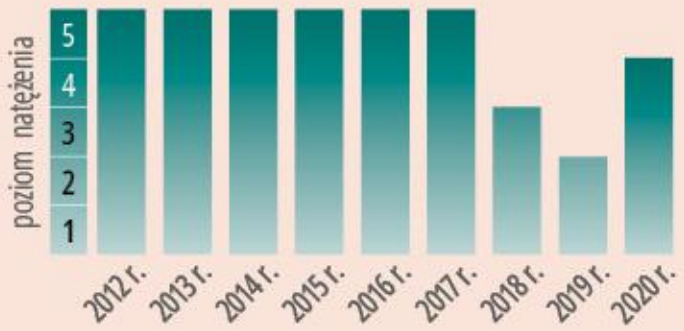
Strony konfliktu	władze Sudanu, Dżandżawidzi, paramilitarne Siły Szybkiego Wsparcia (RSF) vs Sudański Front Rewolucyjny (SRF)	
Rodzaj konfliktu	polityczny, etniczny, religijny i surowcowy	
Religie	islam – 95,5% chrześcijaństwo – 3,5% plemienne i animizm – 1,0%	

2003 r. – początek kolejnego etapu konfliktu między północną a południową częścią Sudanu – rebelia niearabskich mieszkańców Darfuru (zachodniej prowincji kraju) przeciwko islamskiemu reżimowi **Omara al-Baszira** (od 1989 r. prezydenta Sudanu) dyskryminującemu region i czarnoskórą ludność kraju; żądanie autonomii dla prowincji, walki armii Sudanu wspieranej przez Dżandżawidów (prorządowych milicji złożonych z arabskich pasterzy) i paramilitarnych Sił Szybkiego Wsparcia (RSF) z rebeliantami; rabunki gwałty, mordy, palenie wsi, porwania dzieci, pogromy chrześcijan.

2007 r. – powołanie hybrydowej operacji humanitarnej ONZ i Unii Afrykańskiej w Darfurze (UNAMID); to największa trwająca misja pokojowa na świecie.

2009 r. – oskarżenie al-Baszira przez Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze o współudział w czystkach etnicznych i ludobójstwie – wydanie międzynarodowego nakazu jego aresztowania.

2011 r. – dalsze walki w Darfurze i południowych prowincjach Sudanu (Dafur Południowy, Kordofan Południowy, Błękitny Nil) między siłami rządowymi a siłami opozycji zjednoczonej od 2011 r. w Sudańskim Froncie Rewolucyjnym (SRF); rozmowy pokojowe, zawieszenia broni, bratobójcze walki między frakcjami opozycji i walki międzyplemienne – spory o dostęp do surowców (złoto) ziemi (pastwiska) i wody; katastrofa humanitarna i ludobójstwo – śmierć poniosło co najmniej 300 tys. osób, a ponad 2,5 mln wyemigrowało.

2019 r. – początek deeskalacji konfliktu po obaleniu dyktatury al-Baszira.

2020 r. – podpisanie w Dżubie porozumienia między tymczasowym rządem Sudanu a częścią ugrupowań należących do SRF.

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Somalia	2006 r.	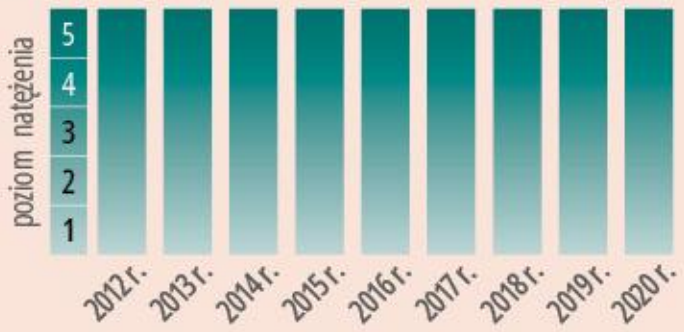
Strony konfliktu	władze Somalii, wojska Etiopii (ENA), Kenii (KDF), Misja Unii Afrykańskiej w Somalii (AMISOM) vs Asz-Szabab (Szebabowie)	
Rodzaj konfliktu	etniczny, religijny, polityczny	
Religie	islam – 99,6% chrześcijaństwo – 0,3% plemienne i animizm – 0,1%	

1991 r. – obalenie dyktatora Somalii gen. **Mohammeda Siad Barre** – początek wojny domowej i rozpadu Somalii (powstanie na północy Somalilandu, którego mieszkańcy w 2001 r. w referendum opowiedzieli się za niepodległością).

2006 r. – zajęcie centralnej i południowej Somalii oraz stolicy kraju (Mogadiszu) przez **Unię Trybunałów Islamskich** (UTI, umiarkowane organizacje islamskie) z **Sharifem Sheikh Ahmedem** na czele i jej sojuszników m.in. z **Asz-Szabab (Szebabowie)**; interwencja wojsk etiopskich, wspieranych przez oddziały tymczasowego rządu Somalii na uchodźstwie, zdobycie Mogadiszu, opanowanie centrum i południa kraju, utrata władzy przez UTI i ogłoszenie przez Ahmeda dżihadu przeciwko Etiopii.

2007 r. – skierowanie do Somalii misji wojskowej **UA AMISOM**.

2008–2009 – porozumienie między umiarkowanym skrzydłem UTI i rządem na uchodźstwie – wycofanie wojsk etiopskich z Somalii, wybór Ahmeda na prezydenta przez somalijski parlament; brak uznania dla nowego prezydenta ze strony wspieranych przez Al-Kaidę fundamentalistów z **Asz-Szabab** i **Hizbul Islam** (mimo wprowadzenia przez niego szariatu), dążących do utworzenia islamskiego kalifatu w Somalii.

2009–2020 – walki fundamentalistów z Asz-Szabab (i do 2013 r. z Hisbul Islam) z **Somalijską Armią Narodową** (SAN), wspieraną przez armię etiopską i kenijską oraz siły AMISOM – wyparcie **Szebabów** z Mogadiszu i innych miast – w 2013 r. **Szebabowie stają się komórką Al-Kaidy** w „Rogu Afryki" – odbywają się częstsze zamachy terrorystyczne (także w Ugandzie i Kenii), ataki na bazy wojskowe oraz walki z oddziałami SAN i AMISOM w południowej Somalii (wsparcie SAN i AMISOM przez doradców, sił specjalnych, dronów i lotnictwa USA.

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Libia	2011 r.	
Strony konfliktu	Rząd Jedności Narodowej (GNA) w Trypolisie, Turcja, Sudan, Katar vs Izba Reprezentantów (HoR) w Tobruku, Libijska Armia Narodowa (LNA), Egipt, ZEA, Rosja vs ugrupowania islamistyczne (np. Ansar asz-Szaria, Państwo Islamskie)	
Rodzaj konfliktu	polityczny, etniczny, religijny, surowcowy	
Religie	islam – 96,1% chrześcijaństwo – 3,2% plemienne – 0,1% pozostałe – 0,6%	

2011 r. – w lutym na fali tzw. Arabskiej Wiosny początek ogólnonarodowego powstania przeciwko dyktatorowi Libii płk. **Muammarowi Kaddafiemu**, które przerodziło się w wojnę domową; zezwolenie przez Radę Bezpieczeństwa ONZ siłom międzynarodowym na podjęcie w Libii operacji wojskowej – operacja „Świt Odysei" (bombardowanie libijskich celów militarnych przez lotnictwo koalicji USA, Francji, Włoch, Wielkiej Brytanii i Kanady); zdobycie przez rebeliantów Bengazi i Trypolisu, zabójstwo płk. Kaddafiego w Syrcie i ogłoszenie przez nowe władze wyzwolenia kraju.

2011–2013 – walki między rebeliantami, milicjami plemiennymi, bojówkami islamistycznymi, siłami rządowymi, zwolennikami płk. Kaddafiego i separatystami z Cyrenajki oraz Państwem Islamskim (IS, od 2012 r. na terenie Libii); wybór Powszechnego Kongresu Narodowego (GNC) z siedzibą w Trypolisie.

2014 r. – konflikt wewnętrzny między dwoma konkurującymi ze sobą ośrodkami władzy (tzw. **II wojna domowa w Libii**):

1) **Powszechny Kongres Narodowy** (**GNC** z siedzibą w Trypolisie), który wbrew ustaleniom, po wyborze Izby Reprezentantów, nie uległ rozwiązaniu i uważa się za jedyną legalną władzę w Libii; jego członkowie wspierają islamistyczną koalicję „Świt Libii", wspomaganą przez Turcję, Sudan i Katar.

2) **Izba Reprezentantów** (**HoR** wybrana w czerwcu 2014 r. z siedzibą w Tobruku) uznawana na arenie międzynarodowej, ale nieuznana przez libijski Sąd Najwyższy, dysponująca regularną armią, milicjami plemiennymi oraz wsparciem lotnictwa Egiptu, Zjednoczonych Emiratów Arabskich i Jordanii.

2014–2016 – utworzenie **islamistycznej Rewolucyjnej Rady Bengazi** – koalicja kilku radykalnych organizacji (m.in. Ansar asz-Szaria); sukcesy IS (opanowanie Syrty, zamachy terrorystyczne, mordy na chrześcijanach); operacje lotnictwa USA; negocjacje GNC z HoR pod egidą ONZ i UE – układ w marokańskim Skhirat: utworzenie w Trypolisie Rządu Jedności Narodowej (GNA) z premierem Fajizem as-Sarradżem na czele w 2016 r. (uznany przez ONZ, UE i USA); koniec współpracy GNC i HoR z GNA; odbicie Syrty z rąk IS przez siły GNA (wsparcie lotnictwa USA).

2017–2020 – rosnąca rola dowódcy **Libijskiej Armii Narodowej** (LNA) marszałka **Chalifa Haftara**, uznającego tobrucką HoR i szukającego zbliżenia z Rosją; próby wzmocnienia władzy na zachodzie kraju przez GNA; rozmowy między GNA, GNC i Hor w Tunisie, Kairze, Palermo; odbicie Begazi (2017) i Derny (2018) przez LNA z rąk organizacji islamistycznych; walki LNA z grupami zbrojnymi z Sudanu i Czadu w południowo-wschodniej Libii w okolicach Kufry (operacja „Pustynna furia"); poparcie Turcji dla GNA – umowa o podziale stref ekonomicznych na Morzu Śródziemnym uderzająca w interesy Grecji, Cypru, Izraela i Egiptu (2019); 14-miesięczna ofensywa LNA przeciwko GNA (zajęcie lotniska i przedmieść Trypolisu w 2019 r., zdobycie Syrty w 2020 r.); kontrofensywa GNA ze wsparciem Turcji – odrzucenie siłą Haftara od Trypolisu, podpisanie w Genewie zawieszenia broni i zapowiedź utworzenia rządu tymczasowego, wyborów do parlamentu i wyborów prezydenckich w 2021 r.

Libia jest (obok Syrii) **jednym z dwóch najbardziej zdestabilizowanych państw arabskich:** wojna domowa doprowadziła do upadku struktur administracyjnych państwa („państwo upadłe"), katastrofy humanitarnej oraz masowego napływu nielegalnych imigrantów z całej Afryki do Włoch (w latach 2013–2018 do tego kraju dotarło 700 tys. osób, głównie przez Libię). Grozi także dalszym umiędzynarodowieniem konfliktu.

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie konfliktu
Etiopia	2020 r.	
Strony konfliktu	władze Etiopii i Erytrei vs Tigrajski Ludowy Front Wyzwolenia	
Rodzaj konfliktu	polityczny, ideologiczny	
Religie	chrześcijaństwo – 62,8% islam – 34,6% plemienne i animizm – 2,6%	

2018 r. – wybór na premiera Etiopii **Abiya Ahmeda Aliego** pochodzącego z ludu Oromo – kryzys w łonie rządzącej Etiopią od czasu obalenia w 1991 r. dyktatury prezydenta **Mengystu Hajle Marjama** koalicyjnego Etiopskiego Ludowo-Rewolucyjnego Frontu Demokratycznego EPRDF; utrata wpływów i **opuszczenie koalicji przez** najsilniejszą partię w EPRDF – **Tigrajski Ludowy Front Wyzwolenia** (TPLF), której członkowie dotąd dominowali w etiopskiej polityce; utworzenie przez Aliego nowej **Partii Dobrobytu** (2019).

2020 r. – wzrost napięcia między rządem Etiopii a TPLF – zorganizowanie wyborów do parlamentu regionalnego Tigraju wbrew zakazowi rządu federalnego, który je odwołał ze względu na pandemię COVID-19, i zajęcie przez siły zbrojne TPLF głównej bazy wojsk rządowych w Mekelle; **uznanie TPLF** przez władze Etiopii **za organizację terrorystyczną** i wprowadzenie stanu wyjątkowego w regionie; ofensywa wojsk rządowych w Tigraju (z pomocą oddziałów erytrejskich) – **początek etnicznej wojny totalnej** (eksterminacja przeciwnika przez odcięcie go od żywności i energii, dehumanizująca narracja wymierzona w Tigrajczyków, tworzenie obozów koncentracyjnych i masowe egzekucje).

Do końca 2020 r. w walkach zginęło ok. 10 tys. osób, 220 tys. zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów, 30 tys. uciekło do Sudanu, a ponad 1 mln osób potrzebuje pilnej pomocy humanitarnej.

Konflikty na Bliskim Wschodzie

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Izrael	1987 r.	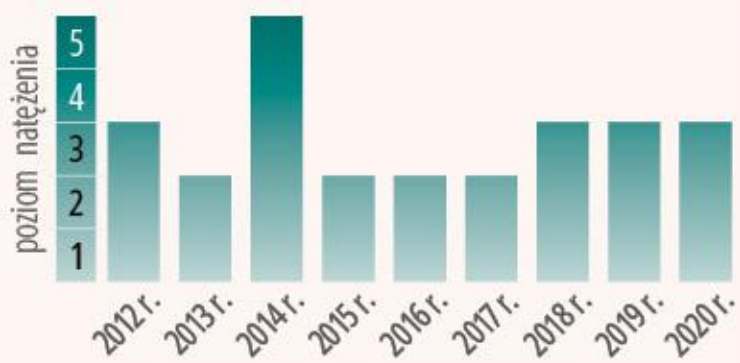
Strony konfliktu	władze Izraela vs Islamski Ruch Oporu „Hamas", Islamski Dżihad (PIJ), Ludowe Komitety Oporu (PRC), Hezbollah	
Rodzaj konfliktu	polityczny, terytorialny, religijny	

1967 r. – w wyniku tzw. **wojny sześciodniowej zajęcie przez Izrael Wzgórza Golan** (kosztem Syrii), **Zachodniego Brzegu Jordanu** (kosztem Jordanii) i **Strefy Gazy** (administrowanej przez Egipt); uznanie przez zamieszkujących Zachodni Brzeg i Strefę Gazy Palestyńczyków (ok. 900 tys.), że znajdują się pod izraelską okupacją.

1987–1991 – pierwsza Intifada („rewolucja kamieni") – powstanie palestyńskie w Strefie Gazy i w Zachodnim Brzegu Jordanu przeciwko izraelskiej okupacji i w celu utworzenia własnego państwa; podczas powstania kluczową rolę odegrał powołany wówczas do życia przez palestyńskich radykałów **Islamski Ruch Oporu „Hamas"**, a wsparła je **Organizacja Wyzwolenia Palestyny (OWP) Jasira Arafata**.

1994 r. – utworzenie **Autonomii Palestyńskiej** (od 2013 r. **Państwa Palestyny**) – tymczasowych władz Strefy Gazy i Zachodniego Brzegu Jordanu (w wyniku porozumienia zawartego między Izraelem i OWP); w 1996 r. jej prezydentem został **Jasir Arafat**.

2000–2004 – druga Intifada (tzw. Intifada Al-Aksa); bardzo ważna rola bojówek Brygady Męczenników al-Aksy (od 2004 r. Brygady Męczenników Jasira Arafata), której członkowie przeprowadzali ataki (także samobójcze) na izraelskich żołnierzy i cywilów; latem 2002 r. rozpoczęcie przez Izrael budowy muru bezpieczeństwa wokół Zachodniego Brzegu; śmierć Jasira Arafata w listopadzie 2004 r. i wygaszenie powstania; wybór Mahmuda Abbasa na nowego prezydenta Autonomii Palestyńskiej; w 2005 r. wycofanie się Izraela ze Strefy Gazy i rozpoczęcie jej lądowej, morskiej i powietrznej blokady.

2006–2013 – w 2006 r. zdobycie przez **Hamas** większości miejsc w parlamencie Autonomii Palestyńskiej, a w 2007 r. zbrojne przejęcie kontroli nad Strefą Gazy i wypieranie z niej bojówek **Al-Fatah** (**Palestyński Ruch Wyzwolenia Narodowego** – dotąd najsilniejsza partia palestyńska); początek trwającego do wiosny 2014 r. konfliktu między umiarkowanym Al-Fatah a radykalnym Hamasem i podziału Autonomii Palestyńskiej na kontrolowany przez Al-Fatah Zachodni Brzeg i kontrolowaną przez Hamas Strefę Gazy (w 2007 r. na powierzchni 360 km² mieszkało ok. 1,5 mln. osób); na przełomie 2008 i 2009 r. przeprowadzenie przez Izrael **operacji „Płynny ołów"**, mającej na celu likwidację bojowników i zniszczenie infrastruktury Hamasu w Strefie Gazy oraz obronę przed palestyńskimi atakami rakietowymi i moździerzowymi.

2014 r. – **„strategia tunelowa" Hamasu** (stosowana od 2006 r.) – budowa podziemnych tuneli biegnących ze Strefy Gazy na terytorium Izraela (przemyt różnych produktów, w tym także broni i amunicji) oraz nasilenie ataków rakietowych Hamasu na Izrael, będących odpowiedzią na izraelską blokadę Strefy Gazy oraz regularnie przeprowadzane na jej terytorium izraelskie operacje militarne; w czerwcu rozpoczęcie przez armię Izraela w Strefie Gazy wojskowej **operacji „Ochronny brzeg"**; bombardowanie celów w Strefie Gazy przez izraelskie lotnictwo i odwetowe ataki rakietowe na terytorium Izraela; podczas zakończonych w sierpniu działań zbrojnych zginęło ok. 1400 Palestyńczyków (kilka tysięcy zostało rannych), w tym kilkaset kobiet i dzieci oraz 63 izraelskich żołnierzy (kilkuset zostało rannych); ponad 250 tys. Palestyńczyków mieszkających w Strefie Gazy zostało wysiedlonych; zniszczono kilka tysięcy budynków (w tym szkoły i szpitale); wykrycie i zniszczenie przez Izrael wielu tuneli i ok. 80% arsenału rakietowego Hamasu.

2015–2020 – pojedyncze **ataki rakietowe Hamasu, Hezbollahu i Islamskiego Dżihadu** na cele w Izraelu; skuteczna obrona jego terytorium przez **system „Iron Dome"** (Żelazna Kopuła), który przechowuje ok. 90% rakiet pocisków wroga; tłumienie palestyńskich demonstracji w Gazie oraz odwetowe naloty izraelskiego lotnictwa i dronów (rzadziej ostrzał artyleryjski) na cele Hamasu w Strefie Gazy oraz bazy Hezbollahu w południowym Libanie i Syrii (punkty dowództwa, arsenały broni, stanowiska rakiet, obozy szkoleniowe, tunele).

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Afganistan	2001 r.	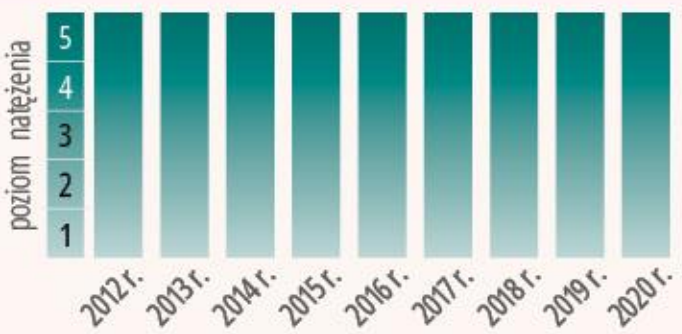
Strony konfliktu	Taliban, Sieć Haqqani, Al-Kaida w Afganistanie, Partia Afgańskich Islamistów (Hezb-e-Islami), Islamski Ruch Uzbekistanu i ich organizacje zbrojne vs władze Afganistanu, Międzynarodowe Siły Wsparcia Bezpieczeństwa (NATO-ISAF)	
Rodzaj konfliktu	polityczny, religijny	
Religie	islam – 99,8% pozostałe – 0,2%	

1994 r. – początek rebelii talibów (fundamentalistycznych studentów pasztuńskich) w Afganistanie; przejęcie przez nich władzy nad 90% terytorium państwa i utworzenie w 1996 r. **Islamskiego Emiratu Afganistanu; współpraca talibów z Al-Kaidą** i przebywającym na terytorium Afganistanu jej liderem **Osamą bin Ladenem**; atak terrorystyczny Al-Kaidy na budynki **World Trade Center i Pentagonu w USA** (11.09.2001 r.). 7.10.2001 r. – początek operacji wojskowej NATO (m.in. USA, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji, Włoch, Kanady), Sojuszu Północnego (różne ugrupowania afgańskie) oraz tadżyckich, uzbeckich i pasztuńskich mudżahedinów przeciwko reżimowi talibów; do końca grudnia 2001 r. rozbicie sił Talibanu (pełniącym obowiązki prezydenta, a od 2004 r. prezydentem kraju został **Hamid Karzaj**).

2002–2013 – działania zmierzające do ustabilizowania sytuacji politycznej i społecznej w Afganistanie; zamachy terrorystyczne na okupujące Afganistan oddziały **NATO-ISAF** (ostrzał granatnikami, ataki na konwoje, miny pułapki, zamachowcy samobójcy) i ludność cywilną; 2 maja 2011 r. **wytropienie i zabicie na terytorium Pakistanu lidera Al-Kaidy Osamy bin Ladena**; śmierć w pakistańskim szpitalu przywódcy talibów mułły **Mohammeda Omara**; jego następcą zostaje mułła **Achtar Mohammed Mansur**; w czerwcu 2013 r. oddanie Afgańczykom kontroli nad całym terytorium Afganistanu; w grudniu 2014 r. zakończenie misji bojowej NATO-ISAF w Afganistanie (w latach 2001–2014 w Afganistanie zginęło 2 244 amerykańskich żołnierzy, z czego aż 1519 w latach 2008–2012); najdłuższa wojna od czasu wojny w Wietnamie (ok. 100 tys. rebeliantów vs ok. 140 tys. żołnierzy NATO i 380 tys. żołnierzy afgańskich; ok. 60 tys. ofiar śmiertelnych); umowa z urzędującym od września 2014 r. nowym prezydentem kraju **Aszrafą Ghani Ahmadzajem**, na mocy której w Afganistanie pozostaje ok. 10 tys. żołnierzy NATO w ramach **Resolute Support Mission** (RSM).

2015–2017 – stały wzrost aktywności talibów: liczne zamachy terrorystyczne oraz regularne walki z oddziałami afgańskiej armii (ANSF – Narodowe Siły Bezpieczeństwa) i policji wspieranymi przez amerykańskie lotnictwo; wzrost aktywności Państwa Islamskiego (także walki talibów z IS); decyzja o przedłużeniu obecności oddziałów RSM w sile co najmniej 14 tys. żołnierzy w Afganistanie; atak amerykańskiego drona w Pakistanie, w którym zginął przywódca talibów mułła Achtat Mohammed Mansur, następcą zostaje **Hajbatullah Ahundzadeh**.

2018–2020 – operacje afgańskich sił rządowych przeciwko talibom i IS; kolejne ofensywy talibów, ich sukcesy w walce z siłami rządowymi i propozycja rozmów z USA; prezydent Aszrafa Ghani proponuje talibom rozmowy pokojowe, uznanie ich za legalną partię polityczną i uwolnienie więźniów; w 2019 r. rozmowy pokojowe w Katarze, podpisanie przez USA i talibów **tymczasowego porozumienia pokojowego w lutym 2020 r. w Doha** – deklaracja wycofania wojsk amerykańskich do lata 2021 r. i uwolnienia więźniów; zobowiązanie się talibów do zaprzestania ataków na siły koalicji; odrzucenie warunków umowy przez rząd afgański, który nie jest jej stroną.

2021 r. – wielka **wiosenna ofensywa talibów**: zajęcie prawie całego Afganistanu z Kabulen (15 sierpnia), ucieczka z kraju prezydenta Aszrafy Ghaniego i przywrócenie rządów talibów; **30 sierpnia opuszczenie Afganistanu przez ostatni amerykański samolot wojskowy**, co kończy 20-letnią zachodnią obecność wojskową w tym kraju.

Wojna w Afganistanie pochłonęła ponad 170 tys. ofiar (46 tys. i 70 tys. żołnierzy i policjantów oraz co najmniej 53 tys. bojowników); po inwazji w 2001 r. do Afganistanu powróciło ponad 5,7 mln uchodźców (nadal 2,6 mln pozostaje uchodźcami, a 4 mln pozostaje uchodźcami wewnętrznymi).

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Irak	2003 r.	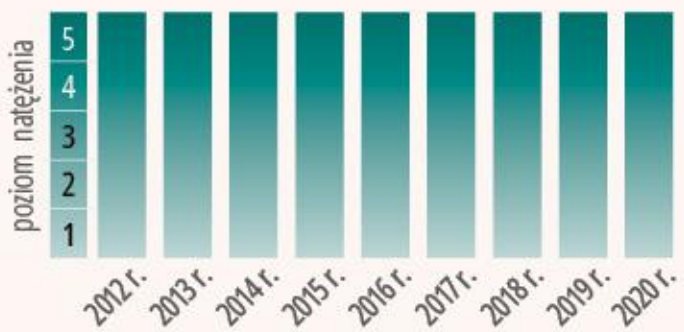
Strony konfliktu	władze Iraku vs „koalicja chętnych" na czele z USA (w 2003 r.); władze Iraku i siły okupacyjne vs Al-Kaida w Iraku, Państwo Islamskie (IS), Ansar al-Islam (2003–2011); władze Iraku, Kurdowie i lotnictwo koalicji vs Państwo Islamskie (od 2014 r.)	
Rodzaj konfliktu	polityczny, religijny	
Religie	islam – 99,8% pozostałe – 0,2%	

od 20 marca do 1 maja 2003 r. – tzw. **II wojna w Zatoce Perskiej** i obalenie prezydenta Iraku **Saddama Husajna** (inwazja na Irak kierowanych przez USA wojsk koalicji, niemającej mandatu ONZ, pod pretekstem naruszenia przez Husajna rezolucji Rady Bezpieczeństwa nr 687 i późniejszych umów ONZ

w sprawie zawieszenia broni z 1991 r.); atak był usprawiedliwiany podejrzeniami o posiadanie przez Irak broni chemicznej i biologicznej oraz oskarżeniami o wspieranie terroryzmu; bezpośrednim skutkiem inwazji była wojna domowa i długotrwała okupacja Iraku.

2003–2011 – okupacja Iraku przez wojska koalicji (m.in. USA, Wielkiej Brytanii, Polski); początek ataków rebeliantów, sunnickich terrorystów i zagranicznych ekstremistów na przedstawicieli nowych władz irackich (urzędników, policjantów, żołnierzy), ataki na żołnierzy koalicji (miny pułapki, zamachowcy samobójcy) i na ludność cywilną (zwłaszcza szyitów, Kurdów), dokonywane za pomocą granatników, moździerzy lub bomb (bazary, meczety); porwanie ludzi (z pobudek politycznych albo dla okupu), w tym obcokrajowców, i przeprowadzanie na nich egzekucji poprzez ścięcie (zwłaszcza w środkowym Iraku, tzw. **sunnickim trójkącie śmierci**); w **2006 r. skazanie Saddama Husajna na karę śmierci przez bagdadzki trybunał**; w 2011 r. opuszczenie Iraku przez wojska koalicji (w Iraku ginie 4,5 tys. amerykańskich żołnierzy i ponad 1 mln ludzi).

2014–2019 – **proklamowanie przez lidera ISIS Abu Bakra al-Baghdadiego Państwa Islamskiego (IS)** – zbrodnie na jeńcach i ludności cywilnej (m.in. eksterminacja chrześcijan i jazydów), prowadzące do **nalotów na bazy IS** lotnictwa USA, Francji, Wielkiej Brytanii, Jordanii, Arabii Saudyjskiej; zacięte walki o kilka ważnych strategicznie miast: w północno-zachodniej części kraju kurdyjscy **Peszmergowie** („ci, którzy patrzą śmieci w oczy") utrzymują Kirkut, na północno-wschodzie zdobywają Sindżar; na północ od Bagdadu siły rządowe odzyskują Tikrit, a na zachód od stolicy Ramadi (w 2015 r.); bitwa o Mosul zakończona odbiciem miasta z rąk IS w Iraku w 2017 r.; początek konfliktu iracko-kurdyjskiego po przeprowadzeniu referendum, w którym Kudowie opowiadają się za niepodległością, ale tracą kontrolę nad Kirkukiem i Sindżarem w 2017 r.; w północno-zachodniej Syrii zabicie przywódcy IS al-Baghdadiego przez amerykańskie siły specjalne (2019 r.); bilans lat 2015–2019 jest korzystny dla koalicji walczącej z IS, które praktycznie przestało istnieć, ale równocześnie wzrosło napięcie między USA a Iranem, wynikające z ich rywalizacji o wpływy w Iraku – ataki na bazy i ambasadę USA w Bagdadzie oraz przeprowadzone przez proirańską milicję szyicką **Kataib Hezbollah**, będących częścią irackich sił zbrojnych – odwetowe ataki amerykańskich dronów na bazy milicji w Iraku i Syrii w 2019 r.; zabicie w Bagdadzie przez amerykańskiego drona irańskiego generała **Kasema Solejmaniego** oraz dowódcę Kataib Hezbollah (oskarżanego o zorganizowanie ataku na ambasadę).

2020 r. – odwetowe ataki rakietowe Iraku na irackie bazy lotnicze z amerykańskim personelem.

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Jemen	2004 r.	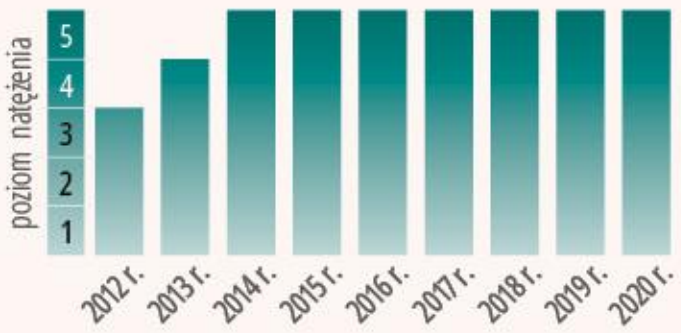
Strony konfliktu	władze Jemenu (wsparcie Arabii Saudyjskiej, innych państw arabskich i USA) vs Huti (wsparcie Iranu i Hezbollahu); Huti, plemiona szyickie, rząd Jemenu vs Al-Kaida Półwyspu Arabskiego (AQAP), Ansar asz-Szaria, plemiona sunnickie	
Rodzaj konfliktu	plemienny, religijny, polityczny, terytorialny	
Religie	islam – 99,1% hinduizm – 0,6% pozostałe – 0,3%	

2004–2010 – rebelia **Huti** (zajdytów – odłamu szyitów zamieszkujących głównie północno-zachodnią część Jemenu) w północno-zachodnim Jemenie pod przywództwem Husajna Badreddin al-Huti przeciwko dyskryminowaniu społeczności zajdyckiej przez rząd w Sanie oraz w celu wprowadzenia w Jemenie reżimu teokratycznego; po śmierci Husajna we wrześniu 2004 r. na czele rebelii staje jego brat **Abdul Malik al-Huti**; regularne walki z wojskami rządowymi w prowincji Sada i Dżabal al-Duchan i Abyan (wsparcie dla Huti ze strony Iranu i Hezbollahu); od 2009 r. pomoc dla władz Jemenu ze strony Arabii Saudyjskiej (także Jordanii, Maroka, Pakistanu) i lotnictwa USA; w 2010 r. początek konfliktu między **Huti** i utworzoną w 2009 r. **Al-Kaidą Półwyspu Arabskiego (AQAP)**; w 2010 r. rozmowy pokojowe i zakończenie konfliktu ogłoszone w marcu przez prezydenta Jemenu Ali Abdullaha Saliha.

2011–2013 – w 2011 r. masowe protesty antyrządowe w Jemenie na fali tzw. **Arabskiej Wiosny**; poparcie demonstrantów przez lidera szyickich Huti Abdula-Malika al-Huti i rozpoczęcie walk z oddziałami rządowymi, bojówkami prorządowymi, opozycyjnymi bojówkami plemiennymi i AQAP; zdobycie kon-

troli nad kilkoma zachodnimi prowincjami; wzmocnienie tendencji secesjonistycznych na południu Jemenu – ofensywa powiązanego z AQAP jemeńskiego odłamu Ansar asz-Szaria (salaficcy „Zwolennicy Prawa Koranicznego"); walki Ansar asz-Szaria z armią Jemenu i Huti (początek wojny religijnej w Jemenie); w 2012 r. ustąpienie prezydenta Saliha i przekazanie urzędu **Abdowi Rabbuhowi Mansurowi Hadiemu**.

2014–2019 – tzw. **rewolucja 21 września** 2014 r. – przejęcie przez Huti kontroli nad stolicą Jemenu Saną i nad zachodnią częścią Jemenu; w 2015 r. zamach stanu Huti z poparciem byłego prezydenta Jemenu Saliha (odsunięcie prezydenta Hadiego, rozwiązanie parlamentu) i powołanie **Rady Rewolucyjnej** z **Muhammadem Ali al-Husim** na czele; operacja „Przełomowa burza" – początek nalotów na Huti sił „koalicji chętnych" (państw wspierających Hadiego): Arabia Saudyjska, ZEA, Kuwejt, Egipt, Sudan i Katar (do 2017 r.) oraz USA; zajęcia przez Huti Adenu i jego utrata w wyniku operacji sił lądowych koalicji; w 2016 r. rozwiązanie Rady Rewolucyjnej i zastąpienie jej Najwyższą Radą Polityczną z Salihem Ali as-Samadem na czele, a po jego śmierci w 2019 r. z **Mahdim al-Maszatem**; w 2017 r. najazdy Huti na przygraniczne tereny Arabii Saudyjskiej i ataki rakietowe na jej terytorium; naloty lotnictwa koalicji państw arabskich na obszary kontrolowane przez Huti; zerwanie sojuszu z Huti przez Ali Abdullaha Saliha – porozumienie się z rządem Jemenu oraz jego śmierć w Sanie w grudniu 2017 r. z rąk Huti; w 2018 r. operacja „Złota włócznia" – ofensywa oddziałów prezydenta Hadiego, saudyjskich i ZEA na strategicznie położone nad Morzem Czerwonym duże miasto portowe Al-Hudajda (kluczowe w dostarczanej Jamenowi pomocy humanitarnej, a także broni dla Huti), znajdujące się w rękach Huti: ciężkie walki o miasto i port; niespodziewana decyzja ZEA o wycofaniu sił z Jemenu oraz przejęcie kontroli nad Adenem przez proemirackich separatystów południowojemeńskich (Rada Przejściowa Południa – STC) – rozłam między dwoma najważniejszymi członkami sunnicko-arabskiej koalicji antyirańskiej (ZEA i Arabią Saudyjską); porozumienie dotyczące deeskalacji działań w Al-Hudajdzie, zawarte pod auspicjami ONZ w Sztokholmie: wycofanie się sił obu stron z miasta i portu oraz oddanie go pod zarząd ONZ; w 2019 r. i 2020 r. operacja „Zwycięstwo Boga" – zajęcie przez Huti znaczących obszarów na północnym-zachodzie kraju, wzięcie do niewoli wielu saudyjskich żołnierzy oraz przejęcie sprzętu bojowego; nasilenie ataków Huti oraz instalacje naftowe z użyciem rakiet i dronów; odwetowe ataki lotnictwa koalicji na cele Huti.

Do połowy 2020 r. w wyniku tej „zapomnianej wojny" ponad 3,6 mln osób opuszcza swoje domy (w tym ponad 200 tys. – terytorium państwa), a kryzys pogłębia epidemia cholery i klęska głodu (1/3 mieszkańców Jemenu głoduje, w wyniku konfliktu ginie łącznie ponad 10 tys. jego mieszkańców).

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Syria	2011 r.	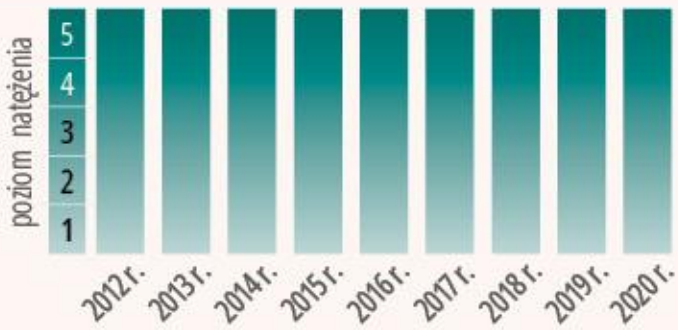
Strony konfliktu	władze Syrii, rosyjskie lotnictwo (od 2015 r.) vs Syryjska Koalicja Narodowa (NC), Wolna Armia Syrii (FSA), Front Islamski (IF), Państwo Islamskie (IS), Front al-Nusra; władze Syrii, NC, FSA, IF, Front al-Nursa, Kurdowie, lotnictwo koalicji (od 2013 r.), rosyjskie lotnictwo (od 2015 r.) vs Państwo Islamskie (IS)	
Rodzaj konfliktu	polityczny, religijny, etniczny	
Religie	islam – 92,8% chrześcijaństwo – 5,2% pozostałe – 2,0%	

2011 r. – początek antyrządowego powstania skierowanego przeciwko reżimowi **Baszara al-Asada** w Syrii oraz wojny domowej inspirowanych przez udane rewolucje w Tunezji i Egipcie oraz wojnę domową w Libii (tzw. **Arabską Wiosnę**); powołanie pierwszych władz powstańczych: **Narodowej Rady Syryjskiej w Stambule** (pełniącej funkcję opozycyjnej władzy na emigracji) oraz **Wolnej Armii Syrii** (FSA).

2012 r. – zjednoczenie syryjskiej opozycji politycznej (poza fundamentalistyczną) w **Syryjskiej Koalicji Narodowej** (NC) i uznanie jej na arenie międzynarodowej przez większość państw arabskich, europejskich i amerykańskich.

2013–2014 – wkroczenie wojny domowej w fazę **multilateralną**: równoczesna walka opozycji z reżimem Asada wspieranym przez Iran i libański Hezbollah oraz walka między radykalnymi islamistami z Państwa Islamskiego w Iraku i Lewancie (ISIS) a umiarkowanymi rebeliantami z FSA, sunnickimi bojownikami z Frontu Islamskiego (utworzonego w 2013 r., opozycyjnego także wobec NC i FSA) oraz z Kurdami; w czerwcu 2014 r. **proklamowanie** przez lidera ISIS Abu Bakra al-Baghdadiego **Państwa Islamskiego** (IS) – samozwańczego kalifatu (z tymczasową stolicą w syryjskim Ar-Rakka), na którego czele stanął al-Baghdadi jako kalif Ibrahim ibn Awwad; postępy militarne Państwa Islamskiego w Syrii oraz zbrodnie na jeńcach i ludności cywilnej doprowadziły w sierpniu 2014 r. do użycia lotnictwa bojowego (USA oraz Francja, Wielka Brytania, Australia, Arabia Saudyjska, Jordania i Katar) przeciwko bojownikom IS.

2015–2019 – 30 września 2015 r. **rosyjska interwencja zbrojna w Syrii** (na prośbę Baszara al-Asada): utworzenie bazy lotniczej w Latakii i początek nalotów na IS i opozycję; w drugiej połowie 2015 r. ciężkie walki o Aleppo oraz obszary wokół miasta między IS, oddziałami różnych sił opozycyjnych, wojskami Asada wspieranymi przez rosyjskie lotnictwo, irański Korpusu Strażników Rewolucji, irackie szyickie milicje, w wyniku których w 2015 r. siły rządowe odzyskały kontrolę nad południową częścią miasta; walki toczyły się także w Damaszku, Hims, Kobane; w październiku 2015 r. utworzenie kurdyjsko-arabskich **Syryjskich Sił Demokratycznych** (SDF, zdominowanych przez Kurdów), których głównym celem była walka z IS; w drugiej połowie 2016 r., po półrocznym zawieszeniu broni między stronami konfliktu (z wyłączeniem IS i Frontu al-Nusra), odbicie Palmiry przez wojska rządowe z rąk IS i interwencja zbrojna Turcji w pn. Syrii – walki z IS i Kurdami; pod koniec 2016 r. odzyskanie przez siły rządowe kontroli nad Aleppo po trwających 4 lata walkach z siłami opozycji i IS; we wrześniu 2017 r. armia syryjska, wspierana przez lotnictwo rosyjskie, pokonuje oddziały IS oblegające przez ponad 3 lata 200-tysięczne miasto **Daj az-Zaur**; w październiku 2017 r. zdobycie miasta po rocznych walkach przez wojska syryjskie, Kurdów z SDF i USA stolicy IS Rakki; we wrześniu 2018 r. siły SDF, wsparte lotnictwem USA, zdobyły Hadżin, najważniejsze miasto w ostatniej enklawie IS w Syrii, a w marcu 2019 r. Baguz – ostatni bastion IS przy granicy z Irakiem; w październiku 2019 r. w Syrii samobójcza śmierć Abu Bakr al-Baghdadiego, otoczonego przez amerykańskie siły specjalne USA; następnie turecki atak na kurdyjską Rożawę (północna Syria) i początek opuszczania płn.-wsch. Syrii przez oddziały amerykańskie (ok. 1 tys. żołnierzy) – otwarcie nowego frontu wojny i próby odbudowy IS; nasilenie ataków sił rządowych i rosyjskich na związaną z Al-Kaidą i **Hayat Tahrir asz-Szam** (w tym Front al-Nursa). Podczas konfliktu w Syrii doszło do największej katastrofy humanitarnej po II wojnie światowej: do końca 2019 r. wojna pochłonęła ok. 400 tys. ofiar śmiertelnych (w tym 115 tys. cywilów); ok. 6,2 mln osób zostało przesiedlonych, a prawie 5,6 mln osób znalazło schronienie w sąsiednich krajach (ponad 3,5 mln w Turcji, ponad 1 mln w Libanie, 670 tys. w Jordanii).

Syria i Irak w lutym 2020 r.

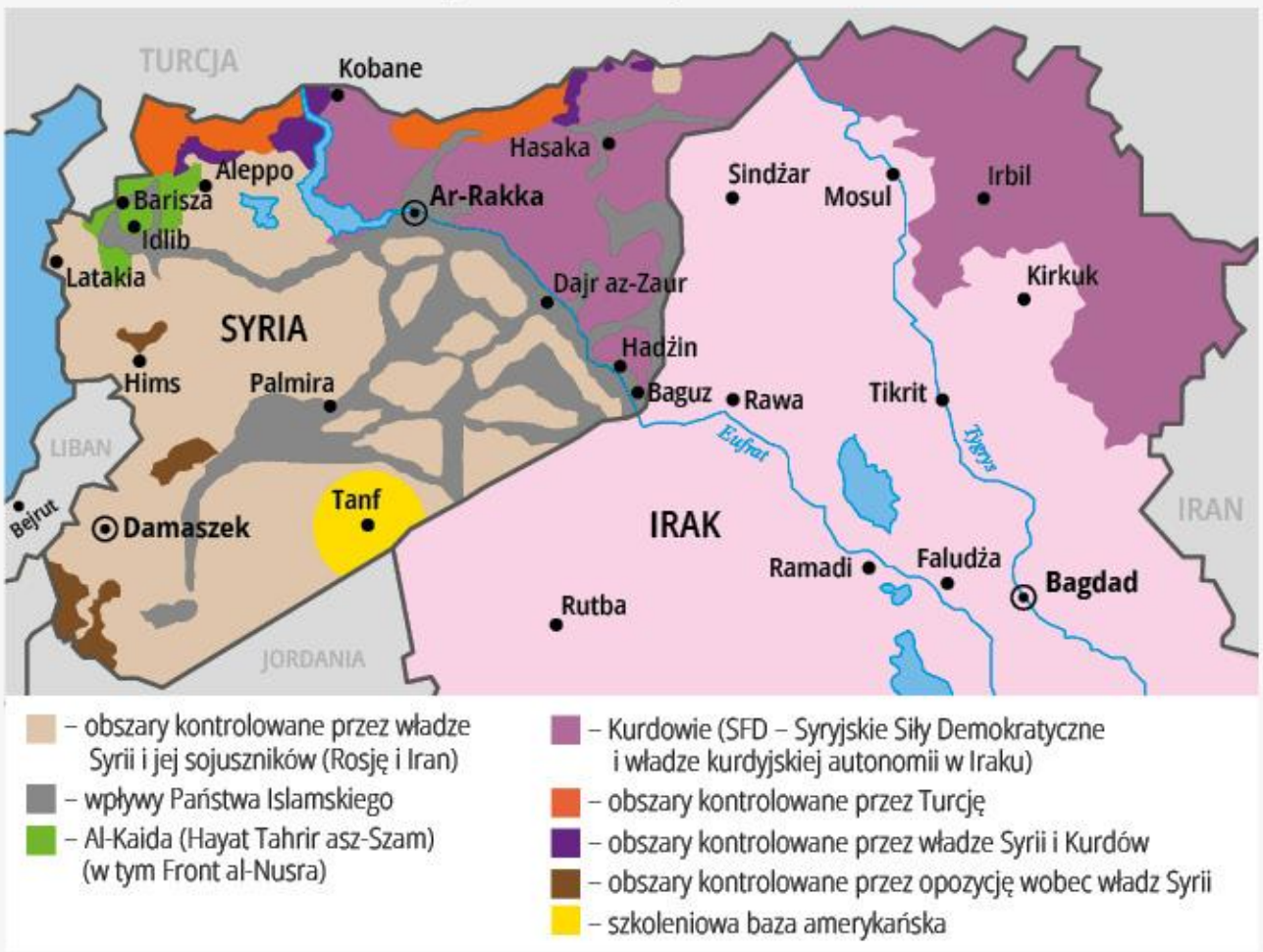

Konflikty na Dalekim Wschodzie

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Filipiny	1969 r.	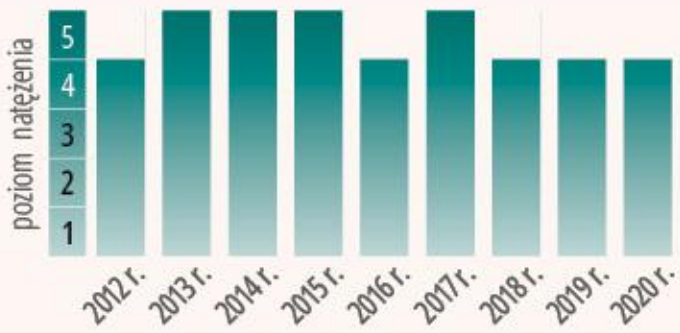
Strony konfliktu	Narodowy Front Wyzwolenia Moro (MNLF), Islamski Front Wyzwolenia Moro (MILF), Islamscy Bojownicy o Wolność Bangsamoro (BIFM/BIFF), Abu Sayyaf vs rząd	
Rodzaj konfliktu	religijny, polityczny, terytorialny	
Religie	chrześcijaństwo – 92,2% islam – 5,5% plemienne – 1,5% pozostałe – 0,8%	

1969–2008 – w 1969 r. początek działań przeciwko „chrześcijańskiemu reżimowi" w Manili zorganizowanych przez separatystyczny, islamistyczny **Narodowy Front Wyzwolenia Moro** (MNLF) w południowej części wyspy Mindanao oraz na sąsiadujących z nią wyspach zamieszkałych przez 4–5 mln muzułmanów (tzw. **Bangsamoro**); MNLF domaga się utworzenia niepodległego państwa islamskiego Moro, a od 1972 r. prowadzi m.in. wojnę partyzancką i akcje terrorystyczne; w 1977 r. rozłam w łonie MNLF i utworzenie bardziej radykalnego Islamskiego Frontu Wyzwolenia Moro (MILF), który nie akceptował rozmów prowadzonych przez MNLF z rządem Filipin i będącego ich wynikiem porozumienia (m.in. przyznania autonomii terenom zamieszkanym przez muzułmanów); w 1991 r. wyłonienie się z MNLF kolejnej grupy rozłamowej Abu Sayyaf, przeciwstawiającej się negocjacjom z Manilą i dążącej do zbrojnego ustanowienia islamskiego państwa nie tylko na południu Filipin, lecz także na obszarze Azji Południowo-Wschodniej; w 1997 r. porozumienie MILF z rządem w Manilii o wzajemnym zaprzestaniu wrogich akcji – jego złamanie przez stronę rządową w 2000 r. spowodowało ogłoszenie **dżihadu** (świętej wojny) przez rebeliantów z MILF.

2008–2014 – wyodrębnienie się z MILF Islamskich Bojowników o Wolność Bangsamoro (BIFF) – kolejnej radykalnej grupy islamistów sprzeciwiającej się rozmowom pokojowym prowadzonym przez MILF, ponieważ nie prowadzą one do utworzenia odrębnego państwa muzułmańskiego na południu Filipin; objęcie dowództwa w BIFF przez Amerila Umbra Kato; od 2008 r. prowadzenie przez filipińską armię zakrojonych na szeroką skalę operacji wojskowych przeciwko rebeliantom z BIFF; na początku 2014 r. podpisanie porozumienia pokojowego między rządem a MILF (zapowiedź utworzenia muzułmańskiego autonomicznego regionu Bangsamoro w zamian za zrezygnowanie z walki przez MILF); zerwanie kontaktów z Al-Kaidą i złożenie przysięgi na wierność Państwu Islamskiemu przez lidera **Abu Sayyaf Isnilona Hapilona**.

2015–2017 – śmierć Kato i zapowiedź kontynuacji walki z rządem Filipin przez jego następcę **Ismaela Abubakara „Bongosa"**; kolejne operacje wojsk filipińskich, walki z islamistami z Abu Sayyaf i grupy Maute (islamistyczna organizacja kierowana przez braci Abdullaha i Omara Maute) przy użyciu wojsk lądowych, artylerii, samolotów, śmigłowców oraz przy technicznym wsparciu USA; na początku 2016 r. ogłoszenie się emirem Państwa Islamskiego w Azji Południowo-Wschodniej przez lidera Abu Sayyafa Isnilona Hapilona; w maju 2017 r. zajęcie 200-tysięcznego miasta Marawi na Mindanao przez bojowników grupy Maute i Abu Sayyaf; ogłoszenie na wyspie stanu wojennego przez prezydenta Filipin Rodriga Duterte (przedłużonego do końca 2018 r.); śmierć Hapilona oraz braci Maute podczas trwających do października 2017 r. walk o miasto; walki o Marawi spowodowały śmierć ponad 1 tys. osób, w tym ponad 900 bojowników i 200 wojskowych i cywilów. Z powodu walk w 2017 r. co najmniej 400 tys. osób musiało opuścić swoje miejsca zamieszkania; od 2018 r. trwa ograniczona wojna między rządem a BIFM/BIFF, między rządem a Abu Sayyaf i grupą Maute oraz BIFM/BIFF a MILF (wspieranym przez rząd) – okazjonalne potyczki między oddziałami wszystkich stron; w 2019 r. porozumienie między rządem a liderem MILF Muradem Ebrahimim; referendum i utworzenie **Autonomicznego Regionu Bangsamoro**; powołanie rządu tej prowincji z Ebrahimim na czele.

„Zamrożone" konflikty w azjatyckiej części obszaru poradzieckiego

Upadek Związku Radzieckiego w 1991 r. spowodował problemy z wytyczeniem granic w nowo powstałych republikach, a w efekcie pojawienie się quasi-państw, które powstały na spornych terytoriach po

oderwaniu się od takich państw, jak Gruzja, Armenia i Azerbejdżan (w Europie także Ukraina i Mołdawia). Rosja wykorzystuje „zamrożone" konflikty w dawnych republikach radzieckich w celu utrzymania swojej strefy wpływów. Kontrola nad tymi państwami oddala perspektywę ich integracji z NATO i UE. Władze Moskwy upatrują największego zagrożenia dla swojego bezpieczeństwa w integracji euro-atlantyckiej Kaukazu Południowego i Europy Wschodniej, ponieważ rozszerzenie NATO i UE o państwa tego regionu skutkowałoby „wypchnięciem" jej z tej części świata.

Abchazja i Osetia Południowa

Po zwycięstwie tzw. Rewolucji Róż w Gruzji w 2003 r. nastąpiło przeorientowanie jej polityki zagranicznej na prozachodnią. Celem Gruzji stały się demokratyczne reformy, uniezależnienie się Rosji oraz wstąpienie do NATO. Rosja, wykorzystując separatyzm abchaski oraz południowo-osetyński, w sierpniu 2008 r. dokonała agresji na Gruzję (tzw. wojna pięciodniowa). W jej wyniku separatystyczne regiony Gruzji ogłosiły niepodległość. Rosja zawarła z Abchazją i Osetią Południową układ o partnerstwie strategicznym, mimo że w świetle prawa międzynarodowego te regiony nadal są integralną częścią Gruzji Jednak najważniejszym celem Rosji było zapobieżenie integracji Gruzji z NATO.

Górski Karabach

Górski Karabach jest enklawą zamieszkałą przez ludność ormiańską na terytorium Azerbejdżanu. W konflikt zaangażowane są zarówno Azerbejdżan, jak i Armenia wspierająca separatystyczne rządy quasi-państwa funkcjonującego od 1994 r. pod nazwą Republika Górskiego Karabachu. Azerbejdżan jest państwem wspieranym gospodarczo i militarnie przez Turcję. Natomiast Armenię wspiera Rosja (na terytorium tego państwa istnieją rosyjskie bazy wojskowe). Rosja nie angażuje się bezpośrednio w konflikt między Armenią i Azerbejdżanem – próbuje zachować wpływy w obydwu państwach. Militarnie wspiera Armenię, ale równocześnie prowadzi wobec niej politykę wymuszeń (w 2012 r. zmusiła Erywań do rezygnacji z podpisania Umowy Stowarzyszeniowej z UE). Armenia jest słabsza militarnie i gospodarczo od Azerbejdżanu, więc jedynie wsparcie Rosji umożliwia zachowanie równowagi sił w tym regionie. We wrześniu 2020 r. w wyniku kilkunastodniowej wojny armeńsko-azerskiej siły zbrojne Azerbejdżanu zajęły znaczne obszary Górskiego Karabachu, ale Rosja wymusiła na obu stronach podpisanie zawieszenia broni. Azerbejdżan odzyskał kontrolę nad większością spornego obszaru (jego zachodnią i południową częścią), a Rosja rozmieściła w regionie swoich żołnierzy jako siły pokojowe.

Problem separatyzmów w Europie

Niespokojna Europa – wybrane konflikty, ruchy etniczne i separatystyczne w XXI w.

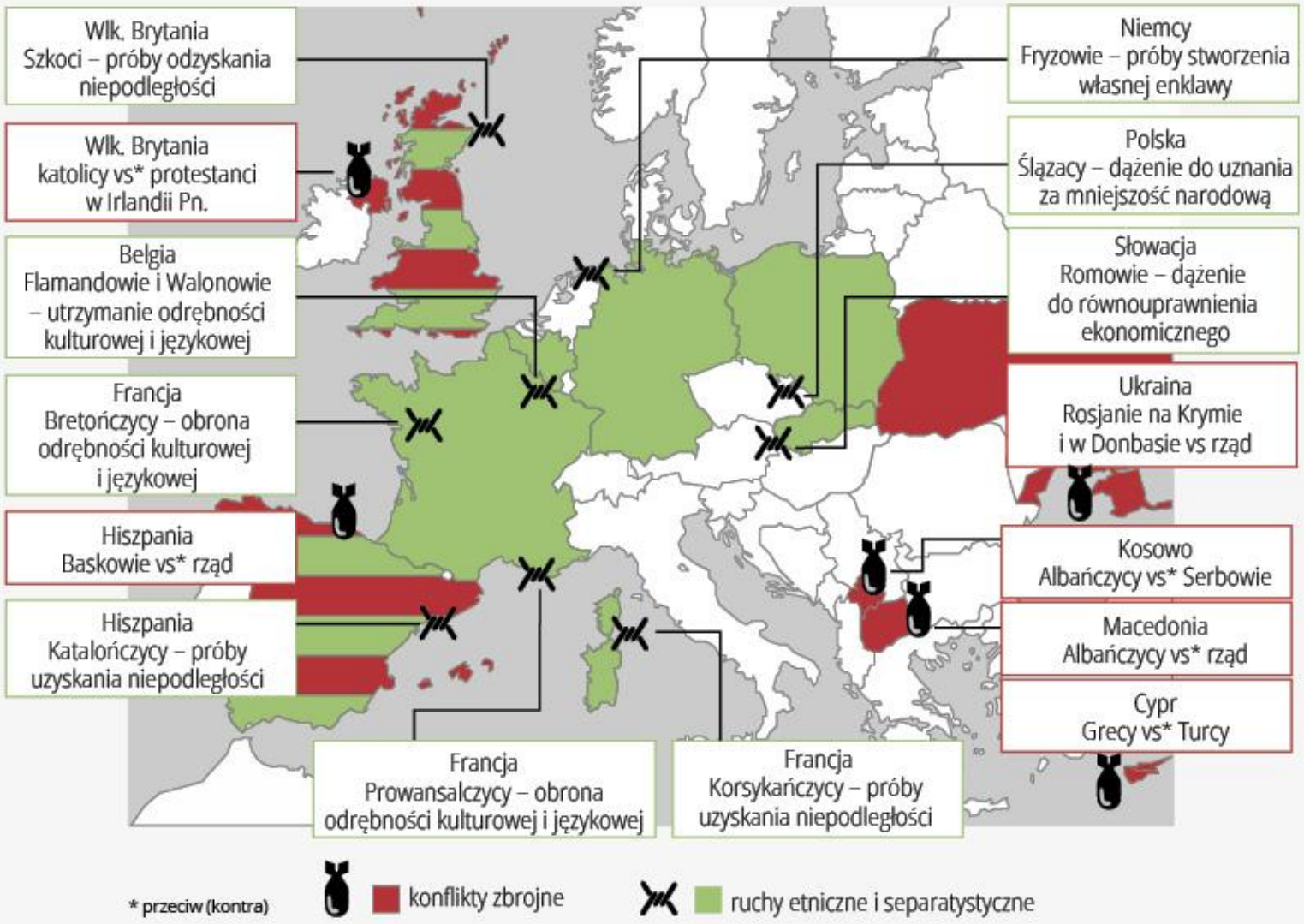

Państwo	Początek konfliktu	Natężenie i dynamika konfliktu
Ukraina	2013 r.	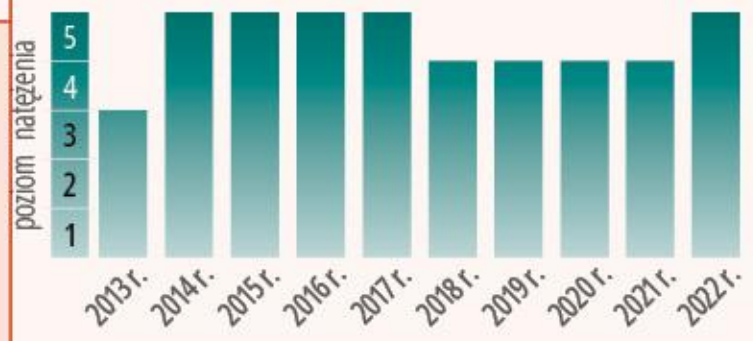
Strony konfliktu	władze Ukrainy (różne partie prorządowe) vs prozachodnia opozycja (różne partie opozycyjne i organizacje społeczne); władze Ukrainy (wojsko i oddziały ochotnicze) vs Doniecka Republika Ludowa i Ługańska Republika Ludowa, separatyści krymscy, Rosja	
Rodzaj konfliktu	polityczny, terytorialny	

2009 r. – początek unijnego **programu Partnerstwa Wschodniego** zakładającego zacieśnienie współpracy UE z Ukrainą, Białorusią, Mołdawią, Gruzją, Armenią i Azerbejdżanem; działania Rosji zmierzające do utrzymania państw regionu (głównie Ukrainy) w jej strefie wpływów i zablokowanie pogłębiania ich współpracy z UE (m.in. przez obietnice korzystnych cen na rosyjskie surowce energetyczne).

2013–2014 – latem 2013 r. zintensyfikowanie działań Rosji wobec państw regionu, dążenie do zablokowania planów ich integracji z UE; 21 listopada 2013 r. ogłoszenie przez **prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza** zawieszenia przygotowań do planowanego na 28 listopada w Wilnie podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE; wybuch powszechnego oburzenia i największa w wolnej Ukrainie fala manifestacji i protestów, które przekształcają się w ogólnonarodową rewolucję – tzw. **rewolucja Euromajdanu** (inaczej: **rewolucja godności, Ukraińska Wiosna**); w styczniu 2014 r. ustępienie premiera Mykoły Azarowa z prorosyjskiej Partii Regionów, a w lutym – prezydenta Janukowycza; premierem Ukrainy zostaje Arsenij Jaceniuk (w czerwcu wybór w wyborach powszechnych Petra Poroszenko na prezydenta); 21 marca podpisanie przez nowe władze Ukrainy umowy stowarzyszeniowej z UE.

2014 r. – wzrost inspirowanego i wspieranego przez Moskwę prorosyjskiego separatyzmu na Krymie; w lutym prorosyjskie demonstracje w Kerczu, Sewastopolu i stolicy Krymu – Symferopolu; zajęcie budynków rządowych przez uzbrojone oddziały, opanowanie najważniejszych lotnisk przez rosyjskie wojsko; w marcu w referendum opowiedzenie się 96,6% mieszkańców Krymu za przyłączeniem Krymu do Rosji; ogłaszenie niepodległości przez władze Republiki Autonomicznej Krymu i podpisanie umowy z Rosją o **włączeniu Krymu do Rosji 21 marca**.

2014–2019 – w lutym i marcu 2014 r. masowe prorosyjskie demonstracje w południowo-wschodniej części Ukrainy (przede wszystkim w tzw. **Donbasie** – obwodzie ługańskim i donieckim); wiosną wystąpienie zbrojnie prorosyjskich separatystów, wspieranych zbrojnie przez Rosję przeciwko rządowi w Kijowie i **proklamowanie powstania Donieckiej Republiki Ludowej** (6 kwietnia) i **Ługańskiej Republiki Ludowej** (27 kwietnia); początek wojny hybrydowej w Donbasie (ciężkie walki w Słowiańsku, Mariupolu i Doniecku); w maju ogłaszenie niepodległości przez władze obu samozwańczych republik w wyniku przeprowadzonego referendum i zawiązanie konfederacji pod nazwą **Federacyjna Republika Noworosji** ze stolicą w Doniecku; wiosną i latem 2014 r. w odpowiedzi na działania Rosji destabilizujące sytuację na Ukrainie oraz zestrzelenie malezyjskiego samolotu przypisywane prorosyjskim separatystom (298 ofiar śmiertelnych) sankcje wizowe i sektorowe (sektor bankowy, energetyczny, zbrojeniowy) wobec Rosji wprowadzone przez Unię Europejską i USA; we wrześniu 2014 r. w Mińsku, dzięki mediacji OBWE, Niemiec i Francji, podpisanie porozumienia (tzw. protokół miński) między Ukrainą, Rosją i separatystami, które zakładało m.in. natychmiastowe dwustronne zawieszenie broni, wycofanie zagranicznych formacji wojskowych z terytorium Ukrainy, utworzenie strefy bezpieczeństwa (linii demarkacyjnej) wzdłuż wspólnej granicy, uwolnienie jeńców, monitoring OBWE, decentralizację Donbasu; w lutym 2015 r. w Mińsku z udziałem prezydentów Petra Poroszenki, Władimira Putina, Francoisa Hollande'a i kanclerz Angeli Merkel podpisanie kolejnego porozumienia (tzw. drugi protokół miński), które dodatkowo nakazywało: wycofanie ciężkiego uzbrojenia w celu utworzenia strefy bezpieczeństwa, przyjęcie przez Ukrainę nowej konstytucji, specjalny autonomiczny status dla Donbasu, przekazanie władzom w Kijowie kontroli nad utraconą częścią granicy rosyjsko-ukraińskiej pod warunkiem przeprowadzenia reformy ustrojowej; ich efektem jest „kruchy pokój" – ograniczenie walk na dużą skalę i zmniejszenie liczby ofiar, także wśród ludności cywilnej; z drugiej strony Moskwa i Kijów zarzucają sobie wzajemnie niewypełnianie postanowień mińskich porozumień, co potwierdzają m.in. obserwatorzy OBWE.

24 lutego 2022 r. – rozpoczęcie inwazji przez Rosję; atak został poprzedzony żądaniem wykluczenia możliwości dalszego poszerzania NATO oraz redukcji potencjału militarnego przez sojusz na jego tzw. wschodniej flance; oskarżenie Ukrainy przez Prezydenta Rosji Władimira Putina o nieprzestrzeganie

porozumień mińskich i „ludobójstwo" w Donbasie, a Zachód o „zachęcanie Kijowa do agresji militarnej" oraz ogłoszenie zamiaru „zdemilitaryzowania" i „zdenazyfikowania" rządzonej rzekomo przez neonazistów Ukrainy; uznanie także przez Putina niepodległości „republik" (ługańskiej i donieckiej), które zwróciły się do Rosji o pomoc w odparciu ukraińskiej „agresji".

Stutysięczna armia rosyjska zaatakowała z czterech kierunków: od północy z terytorium Białorusi w kierunku Kijowa, od północnego-wschodu w kierunku Charkowa, od wschodu z kontrolowanego przez rosyjskich separatystów Donbasu i od południa z anektowanego w 2014 r. Krymu. W odpowiedzi Prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski ogłosił wprowadzenie w całym kraju stanu wojennego. Zachód wprowadził wobec Rosji znaczące sankcje gospodarcze oraz skierował do Ukrainy pomoc humanitarną i wojskową.

Donbas

Konflikt w Donbasie jest następstwem rewolucji z lutego 2014 r., zwanej Euromajdanem; toczy się od wiosny 2014 r. pomiędzy prorosyjskimi separatystami ze wschodu Ukrainy oraz wspierającą ich Federacją Rosyjską a siłami legalnych władz Ukrainy. Do czasu rosyjskiej agresji w lutym 2022 r. walki pochłonęły już ponad 14 tys. ofiar.

Krym

Wchodzący w skład Ukrainy Półwysep Krymski został zaanektowany przez Federację Rosyjską w marcu 2014 r., w następstwie rewolucji z lutego 2014 r. (Euromajdan) po referendum uznanym przez władze Ukrainy i państwa Zachodu za nielegalne.

Naddniestrze

Naddniestrze to region Mołdawii, który od czasów konfliktu w latach dziewięćdziesiątych XX w. (kiedy ten separatystyczny region otrzymał wsparcie militarne Federacji Rosyjskiej) funkcjonuje jako nieuznawane państwo, głównie dzięki wsparciu Moskwy.

Wojna w Ukrainie

Sposoby rozwiązywania długotrwałych konfliktów między narodami i państwami

1. dyplomatyczne	rokowania, negocjacje	• odbywają się wyłącznie z udziałem stron konfliktu • istnieje duże ryzyko zerwania rozmów • opierają się na kompromisie	
	mediacja	• konieczność zaakceptowania mediatora • aktywny udział mediatora w rozmowach	z udziałem stron trzecich
	dobre usługi	• przygotowanie i doprowadzenie obu stron do bezpośrednich rokowań	
	koncyliacja	• dążenie do ustalenia istoty konfliktu, jego uregulowania i pojednania stron	
2. sądowe	rozjemcze (arbitrażowe)	• wyznaczenie arbitrów przez strony konfliktu • wiążący dla stron charakter orzeczenia • możliwość skorzystania z międzynarodowego Stałego Trybunału Rozjemczego	
	stałe	• dobrowolność złożenia wniosku do trybunału • wiążący dla stron charakter orzeczenia (np. Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze)	
3. siłowe	bez użycia sił zbrojnych	• sankcje, blokady, groźba użycia armii	
	z użyciem sił zbrojnych	• użycie armii	

Pomoc humanitarna, współpraca rozwojowa, interwencje humanitarne, misje pokojowe

Pomoc humanitarna w ramach ONZ

Organizacja	Rodzaj aktywności
FAO (Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa)	• zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego • wczesne ostrzeganie o zbliżających się kryzysach żywieniowych • wspieranie procesów produkcji żywności • wspieranie obszarów dotkniętych skutkami katastrof naturalnych
UNDP (Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju)	• koordynowanie działań mających na celu zapobieganie i ewentualnie łagodzenie skutków klęsk żywiołowych • koordynowanie dostarczania pomocy i działań na rzecz odbudowy • wspieranie działań na rzecz rozbrojenia obszarów dotkniętych konfliktami • wspieranie repatriacji i reintegracji uchodźców
UNHCR (Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców)	• ochrona uchodźców z obszarów dotkniętych konfliktami i pomaganie im • wspieranie działań zmierzających do integracji uchodźców w krajach przyjmujących • pomaganie w repatriacji uchodźców po wygaśnięciu konfliktów
UNICEF (Fundusz Narodów Zjednoczonych Pomocy Dzieciom)	• inicjowanie i nadzorowanie programów pomocy dzieciom • wspieranie ochrony dzieci zamieszkujących obszary dotknięte konfliktami • negocjowanie zawieszenia broni między stronami konfliktów w celu umożliwienia udzielenia pomocy ich ofiarom
WHO (Światowa Organizacja Zdrowia)	• ocenianie potrzeb zdrowotnych ludzi pokrzywdzonych przez los (katastrofy, konflikty) • dostarczanie leków i sprzętu medycznego • prowadzenie nadzoru epidemiologicznego i kontroli epidemii (w tym także HIV/AIDS)

Pomoc rozwojowa

finansowa	rzeczowa (w naturze)	techniczna (doradztwo)
pomoc w postaci pieniężnej do krajów-beneficjentów	przekazywanie rzeczy materialnych do krajów-beneficjentów	transfer wiedzy i *know-how* do krajów-beneficjentów
• ogólne wsparcie budżetu • wsparcie celowe (np. oświata, rolnictwo) • granty • kredyty preferencyjne	• żywność • leki • maszyny (np. rolnicze, przemysłowe) • urządzenia (np. komputery, aparatura medyczna)	• usługi doradcze • usługi konsultingowe • szkolenia obywateli (w krajach-beneficjentach, w krajach-darczyńcach)

13.6. Źródła współczesnego terroryzmu

Terroryzm

Terroryzm – szerzenie strachu i grozy; używanie siły lub przemocy przeciwko osobom lub własności z pogwałceniem prawa, mające na celu zastraszenie i w ten sposób wymuszenie na danej grupie ludzi realizacji określonych celów. Działania terrorystyczne mogą dotyczyć całej populacji, jednak najczęściej są one uderzeniem w jej niewielką część, aby pozostałych zmusić do odpowiednich zachowań. Termin *terroryzm* wywodzi się z języka łacińskiego (*terror* – strach, trwoga, przerażenie).

Rodzaje terroryzmu

polityczny	kryminalny	indywidualny	zbiorowy
dążenie do obalenia rządu, zmiany systemu politycznego, oderwania części terytorium, utworzenia nowego państwa, przyłączenia go do już istniejącego	dążenie do pozyskania środków na finansowanie dalszej działalności (porwania dla okupu lub szantaż), a także niszczenie mienia, sabotaż	celem ataków są konkretne, ściśle określone osoby	celem ataków są przypadkowe (lub nie) zbiorowości ludzi

Różne rodzaje terroryzmu bardzo często występują równocześnie.

Terroryzm indywidualny

Data zamachu	Politycy – ofiary zamachów terrorystycznych w XX i XXI w.	Osoba lub organizacja dokonująca zamachu
1914 r.	Franciszek Ferdynand – następca tronu Austro-Węgier arcyksiążę Habsburg (i jego żona Zofia)	Gavrilo Princip i Czarna Ręka
1922 r.	Gabriel Narutowicz – prezydent Polski	Eligiusz Niewiadomski
1963 r.	John F. Kennedy – prezydent USA	Lee Harvey Oswald
1981 r.	Anwar Sadat – prezydent Egiptu	Egipski Dżihad
1984 r.	Indira Gandhi – premier Indii	ekstremiści sikhijscy Beanta Singh, Satwanta Singh
1995 r.	Icchak Rabin – premier Izraela	prawicowy ekstremista żydowski Jigal Amir
2007 r.	Benazir Bhutto – premier Pakistanu	zamachowcy powiązani z Al-Kaidą

Terroryzm zbiorowy

Rok	Miejsce	Organizator	Przebieg	Ofiary śmiertelne
1972	Monachium (Niemcy)	palestyńska organizacja Czarny Wrzesień	atak na sportowców izraelskich podczas olimpiady i nieudany szturm sił specjalnych	11 sportowców
1988	Lockerbie (Szkocja)	agenci wywiadu libijskiego	zdetonowanie bomby w lecącym samolocie Boeing 747 linii Pan American nad szkockim miastem Lockerbie	259 (pasażerowie, załoga), 11 mieszkańców miasta
1995	Oklahoma City (USA)	T. McVeigh i T. Nichols	eksplozja ciężarówki wypełnionej materiałami wybuchowymi przed budynkiem federalnym	168
1997	Luksor (Egipt)	Egipskie Bractwo Muzułmańskie	atak terrorystów na zagranicznych turystów	62
1998	Omagh (Irlandia Pn.)	Prawdziwa IRA (Irlandzka Armia Republikańska)	zamach bombowy (samochód pułapka), którego celem był budynek sądu	29
2001	Nowy Jork, Waszyngton (USA)	Al-Kaida	zamach na budynki World Trade Center, gmach Pentagonu i nieudany na Biały Dom za pomocą czterech porwanych samolotów pasażerskich	2 800

Terroryzm zbiorowy – największe zamachy terrorystyczne na świecie w latach 2016–2019

Rok	Miejsce	Organizacja	Przebieg	Ofiary śmiertelne
2016	Palmyra (Syria)	Państwo Islamskie	Około 5 tys. bojowników zaatakowało i zdobyło strategicznie położone 50-tysięczne miasto Palmyra znajdujące się na zachodzie kraju.	433
	Bagdad (Irak)	Państwo Islamskie	Zamachowcy samobójcy zdetonowali samochód z materiałami wybuchowymi w okolicach centrum handlowego.	383
	Mosul (Irak)	Państwo Islamskie	Bojownicy zamordowali 300 cywilów i członków irackich sił bezpieczeństwa w Mosulu okupowanym od 2014 r. przez ISIS.	300
2017	Mogadisz (Somalia)	Asz-Shabaab (Szebabowie)	Zamachowiec samobójca zdetonował samochód z ładunkiem wybuchowym oraz cysternę z paliwem w pobliżu Hotelu „Safari" w stolicy kraju.	588
	Bir al-Abd (Egipt)	Państwo Islamskie (na Synaju)	Kilkudziesięciu napastników zdetonowało materiały wybuchowe i otworzyło ogień do wiernych w meczecie Al-Rawda w Bir al-Abd na północy Synaju.	311
	Mosul (Irak)	Państwo Islamskie	Napastnicy zaatakowali budynek mieszkalny i wzięli cywilnych zakładników w Mosulu.	230

Rok	Miejsce	Organizacja	Przebieg	Ofiary śmiertelne
2018	Ghazni (Afganistan)	Talibowie	Ponad 1 tys. bojowników zaatakowało i na kilka dni zdobyło strategicznie położone 270-tysięczne miasto Ghazni znajdujące się na wschodzie kraju.	466
	Farah (Afganistan)	Talibowie	Około 2 tys. bojowników (w tym zamachowców samobójców) zaatakowało i na dwa dni zdobyło 50-tysięczne miasto Farah na zachodzie kraju.	330
	Darengarh (Pakistan)	Państwo Islamskie (Khorasan)	Zamachowiec samobójca zdetonował ładunek wybuchowy podczas wiecu wyborczego lidera partii Awami w Buldżystanie.	150
2019	Kolombo i dwa inne miasta (Sri Lanka)	Państwo Islamskie	Seria ośmiu skoordynowanych ataków bombowych na kościoły i hotele w Niedzielę Wielkanocną.	266
	Ogossogou, Welingara (Mali)	Dan Na Ambassagou	Napastnicy z plemienia Dogon otworzyli ogień z broni palnej do mieszkańców dwóch wiosek zamieszkałych przez plemię Peulh.	157
	Maydan Shahr (Afganistan)	Talibowie	Zamachowcy samobójcy zdetonowali pojazd wypełniony materiałem wybuchowym i otworzyli ogień w bazie szkoleniowej afgańskiego wywiadu.	129

Wybrane cechy terroryzmu politycznego

Motywy działania	• odwet • osłabienie pozycji władz • wymuszenie zmian politycznych • wymuszenie uwolnienia więźniów • zmuszenie wroga do opuszczenia określonego terytorium
Cele ataków	• przypadkowi ludzie w dużych skupiskach (targowiska, centra handlowe, uczelnie, sale koncertowe, stadiony, statki, samoloty) • przedstawiciele władz (politycy, urzędnicy, wojsko, służba bezpieczeństwa, policja) • wyznawcy innych religii, ludzie o innych poglądach politycznych • pracownicy organizacji humanitarnych • ludzie mediów
Metody	• zamachy samobójcze (także z wykorzystaniem kobiet i dzieci) • samochody pułapki • egzekucje zakładników • porywania osób (statków, samolotów) • cyberterroryzm

Organizacje terrorystyczne

6 najgroźniejszych organizacji terrorystycznych w 2019 r.

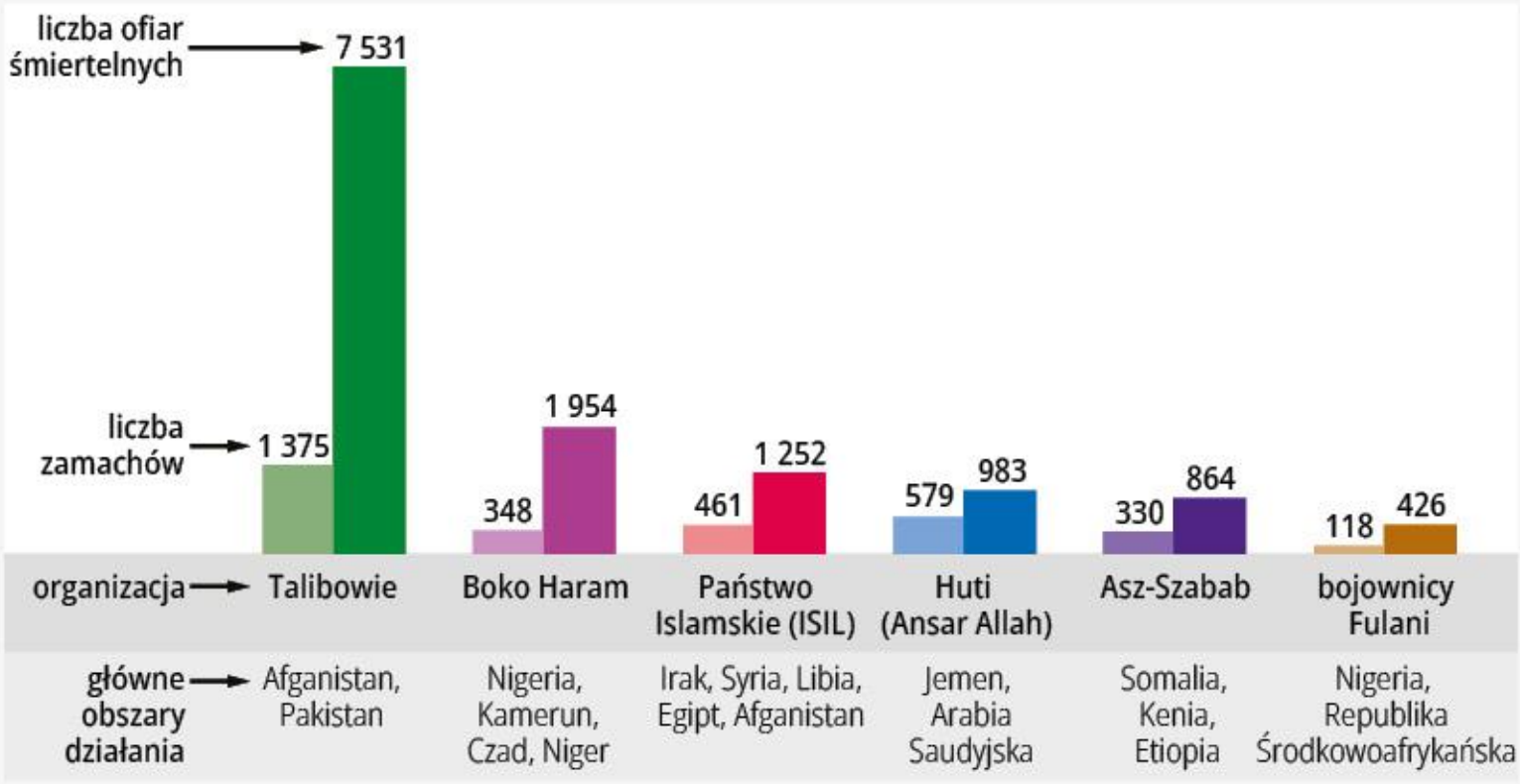

Źródło: *Global Terrorism Overview: Terrorism in 2019*, University of Maryland, czerwiec 2020 r.

Al-Kaida (arab. „Baza", „Zasada") – islamistyczna sunnicka organizacja terrorystyczna, utworzona w 1988 r. Początkowo Al-Kaida miała na celu przeciwstawiać się interwencji ZSRR w Afganistanie i wspierać ugrupowania islamskie walczące z armią radziecką. W 1990 r. została przekształcona w organizację terrorystyczną, obejmującą swoim zasięgiem kilkadziesiąt krajów, a na jej czele stanął saudyjski milioner Osama bin Laden. Al-Kaida ma luźną, zdecentralizowaną strukturę i współpracuje z wieloma organizacjami fundamentalistycznymi. Dąży do usunięcia wojsk amerykańskich z terytorium Arabii Saudyjskiej, na którym znajdują się święte miejsca islamu, i zwalcza wpływy Stanów Zjednoczonych oraz pozostałych państw Zachodu w krajach muzułmańskich. W 1996 r. kwaterą główną organizacji stał się Afganistan. Po zamachach na budynki World Trade Center i Pentagonu w USA 11 września 2001 r. (prawie 3 tys. ofiar śmiertelnych) Al-Kaidę uznano za najgroźniejszą organizację terrorystyczną na świecie, a jej likwidacja stała się jednym głównych celów „wojny z terroryzmem" ogłoszonej w 2001 r. przez prezydenta USA G.W. Busha. Od 2003 r. oddziały Al-Kaidy uczestniczyły w walce przeciw siłom amerykańskim w Iraku. Dnia 2 maja 2011 r. oddział specjalny armii amerykańskiej wytropił i zabił Osamę bin-Ladena na terytorium Pakistanu. Po jego śmierci na czele organizacji stanął Egipcjanin Ajman az-Zawahiri.

Talibowie (arab. „studenci, uczniowie") – sunnickie, skrajnie fundamentalistyczne ugrupowanie islamistyczne, utworzone w 1994 r. przez mułłę Mohammada Omara w afgańskim Kandaharze, określające się mianem Islamskiego Emiratu Afganistanu (IEA). Początkowo członkami ugrupowania byli studenci pasztuńskich szkół muzułmańskich (sprzeciwiali się m.in. nauczaniu i pracy kobiet, zmuszali mężczyzn do noszenia bród, a dzieciom zakazywali bawienia się lalkami). Wypowiedziało wojnę zwolennikom prezydenta Burhanuddina Rabbaniego, a ich celem stało się wprowadzenie w Afganistanie prawa muzułmańskiego w jego skrajnej interpretacji. W latach 1994–1997 talibowie przejęli rządy na 90% obszarów kraju. W latach 1999–2002 na terenach kontrolowanych przez talibów ukrywał się Osama bin Laden, co stało się przyczyną wojny z Afganistanem rozpoczętej przez USA w 2001 r. W jej wyniku talibowie zostali pokonani i utracili władzę w kraju. Kontrolowali jednak znaczne jego części, prowadząc walkę partyzancką, która doprowadziła po 20-letniej wojnie z siłami misji bojowej NATO-ISAF oraz nowym rządem do odzyskania władzy latem 2021 r. Po śmierci przywódcy talibów mułły Omara (w 2013 r.) i zabiciu przez amerykańskiego dron jego następcy mułły Achtara Mohammada Mansura (w 2016 r.), na czele talibów stanął Hibatullah Achundzada.

Państwo Islamskie – sunnicka (salaficka*) organizacja terrorystyczna utworzona w 2003 r. przez Jordańczyka Abu Musaba az-Zarkawiego jako część Al-Kaidy działającej w Iraku. W 2004 r. organizacja wypowiedziała wojnę wojskom okupującym Irak oraz zamieszkującym kraj szyitom. W 2006 r. przyjęła nazwę Islamskie Państwo w Iraku. W 2010 r. na czele organizacji stanął Abu Bakr al-Baghdadi. Jego celem stało się stworzenie na terytorium Iraku, Syrii oraz Libanu państwa opartego na zasadach szariatu (prawa koranicznego). W 2014 r. al-Baghdadi proklamował powstanie Państwa Islamskiego (IS, ISIS, ISIL) – samozwańczego kalifatu (dżihadystycznego quasi-państwa z tymczasową stolicą w syryjskim Ar-Rak-

ka) i stanął na jego czele jako kalif Ibrahim ibn Awwad. „Państwo" to opanowało rozległe obszary na pograniczu Iraku i Syrii. W 2019 r., po pięcioletniej wojnie z Państwem Islamskim, oddziały sił specjalnych USA otoczyły w syryjskiej Bariszy Abu Bakr al-Baghdadiego, który popełnił samobójstwo, wysadzając się w powietrze.

***Salafizm – muzułmański ruch religijny i polityczny postulujący odrodzenie islamu przez powrót do jego pierwotnych źródeł, „religii przodków"; z salafizmu wywodzi się XX-wieczny fundamentalizm islamski.**

Boko Haram (sunnickie zrzeszenie na rzecz nawracania na islam i dżihadu) – założona w 2002 r. islamistyczna organizacja terrorystyczna dążąca do wprowadzenia szariatu i zakazu prowadzenia zachodniej oświaty w całej Nigerii. Rozpoczęła swoje działania w 2003 r. W 2009 r. przywództwo nad organizacją objął Abubakar Shekau. Od 2011 r. prowadziła regularne walki z armią nigeryjską, organizowała zamachy bombowe (także samobójcze z udziałem kobiet i dzieci), pogromy chrześcijan, ataki na wsie, miasteczka, targowiska, szkoły, uczelnie, lotniska i bazy wojskowe. Wykorzystywała w walkach dzieci jako żołnierzy. W 2014 r. rozpoczęła operacje poza granicami Nigerii (Czad, Kamerun, Niger). W 2015 r. części organizacji podporządkowała się Państwu Islamskiemu, co zaowocowało utworzeniem w 2016 r. Państwa Islamskiego w Afryce Zachodniej (ISWAP). Jego dowódcą został mianowany przez IS Abu-Musab al Barnawi, co doprowadziło do podziału organizacji na dwie frakcje (Boko Haram Shekau i ISWAP Barnawiego) i spadek jej aktywności. W latach 2014–2019 przeprowadziła prawie 2 tys. zamachów, w których zginęło 17 tys. osób.

Asz-Szabab (Szebabowie) – utworzona w 2006 r. i wspierana przez Al-Kaidę fundamentalistyczna organizacja terrorystyczna dążąca do utworzenia islamskiego kalifatu w Somalii. W 2013 r. Szebabowie stali się komórką Al-Kaidy w „Rogu Afryki". Organizują zamachy terrorystyczne m.in. na obiekty rządowe, kawiarnie, teatry, sale koncertowe, centra handlowe, autobusy, także poza Somalią, np. w Kenii i Ugandzie. W 2014 r. na czele Asz-Szabab stanął Ahmad Umar. W 2015 r. doszło do rozłamu w organizacji: większość bojowników pozostała wierna Al-Kaidzie, a część podporządkowała się Państwu Islamskiemu. W latach 2013–2019 dokonała 2,5 tys. zamachów, w których zginęło prawie 6 tys. osób.

Huti (Husi) – jemeński ruch polityczno-militarny, skupiający głównie plemiona zajdyckie zamieszkujące północno-zachodni Jemen. Zbrojna część Huti określa się mianem Ansar Allah (*Wyznawcy Allaha).* Ruch deklaruje się jako antysyjonistyczny i antysemicki. Ruch powstał u schyłku XX w., a do 2004 r. jego przywódcą był Husajn Badreddin al-Huti (nazwa ruchu pochodzi od jego nazwiska). Huti zachowują bliskie stosunki z Iranem i jego sojusznikami. W 2004 r. rozpoczęli antyrządową rebelię przeciwko sunnickim władzom Jemenu, które poparły amerykańską interwencję w Iraku. Są jedną z głównych stron wojny domowej w Jemenie, która wybuchła po tym, jak w latach 2014–2015 Huti zajęli jego stolicę Sanę i dokonali zamachu stanu. Przez niektóre kraje Huti jest uznawane za organizację terrorystyczną (Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie). Od 2004 r. na czele ruchu stoi brat jego założyciela Abdul-Malik Badruldeen al-Huti.

Hezbollah („Partia Boga") – libańskie ugrupowanie szyickie o charakterze politycznym, wojskowym i społecznym, wspierane przez Iran i Syrię, utworzone w 1982 r. podczas wojny domowej w Libanie i uważane przez niektóre państwa (USA, Wielką Brytanię, Kanadę, Izrael) za organizację terrorystyczną. Unia Europejska uznaje za terrorystyczny jedynie wojskowy pion Hezbollahu. Przywódcą Hezbollahu jest Hassan Nasrallah, a sam ruch odgrywa poważną rolę polityczną w Libanie. W 1983 r. Hezbollah dokonał zamachu terrorystycznego na ambasadę USA w Bejrucie (49 zabitych), na koszary Korpusu Amerykańskiej Piechoty Morskiej (240 zabitych) oraz na francuskich spadochroniarzy (60 zabitych). Hezbollah od swojego powstania prowadzi działania wymierzone w Izrael, a w 2006 r. kulminacją tego konfliktu była wojna trwająca 34 dni. Od 2012 r. bojownicy Hezbollahu walczą w Syrii po stronie reżimu prezydenta Baszara al-Asada (m.in. na pograniczu libańsko-syryjskim, pod Damaszkiem i w Aleppo). Bojówki Hezbollahu specjalizują się w walkach miejskich oraz zabójstwach.

Hamas („Zapał", „Entuzjazm") – radykalna islamska organizacja palestyńska działająca w Strefie Gazy i na Zachodnim Brzegu, związana ideologicznie z Bractwem Muzułmańskim*. Izrael, USA i UE uznają ją za organizację terrorystyczną. Utworzona w 1987 r. przez szejka Ahmeda Jassina podczas powstania palestyńskiego (I Intifada). Działa przeciwko Izraelczykom i Arabom, którzy zaakceptowali pokój między Egiptem a Izraelem w Camp David z 1978 r. Jej celem jest zniszczenie Izraela i stworzenie państwa palestyńskiego od Morza Śródziemnego do rzeki Jordan. Organizuje liczne zabójstwa, zamachy, porwania oraz przeprowadza ataki rakietowe na terytorium Izraela. W wyniku wyborów z 2006 r. Hamas zdobył władzę w Autonomii Palestyńskiej, a w 2007 r. zbrojnie przejął kontrolę nad Strefą Gazy. W 2008 Izrael i Hamas zawarły porozumienie o zawieszeniu broni, a Tel Awiw uznał władzę Hamasu w Strefie Gazy.

*** Bractwo Muzułmańskie (Bracia Muzułmanie) – najstarszy ruch islamistyczny i organizacja religijno-społeczno-polityczna, założona w 1928 r. w Egipcie. Jej utworzenie było reakcją na rozpad Imperium Osmańskiego. Motto ruchu: *Allah jest naszym celem. Prorok naszym przywódcą. Koran naszym prawem. Dżihad naszą ścieżką. Śmierć w imię Allaha jest naszą nadzieją.***

7 państw o największym zagrożeniu terroryzmem w 2019 r.
(ze względu na liczbę zamachów)

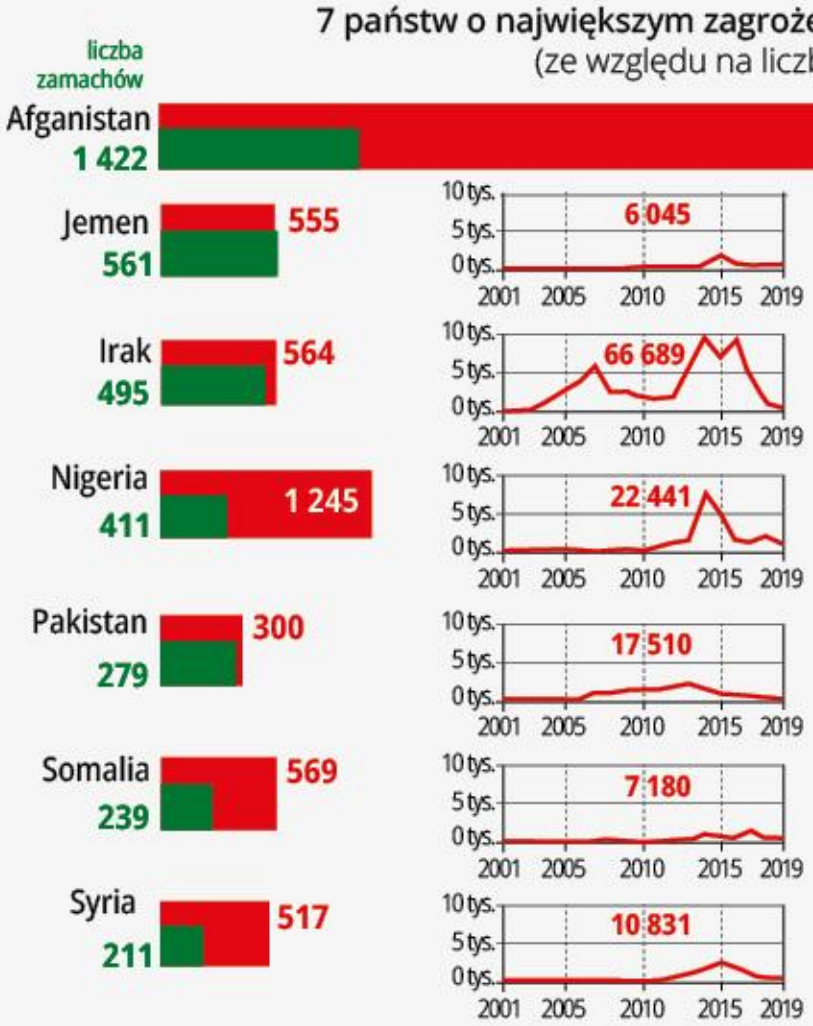

Cele 7,8 tys. ataków terrorystycznych w 2019 r.

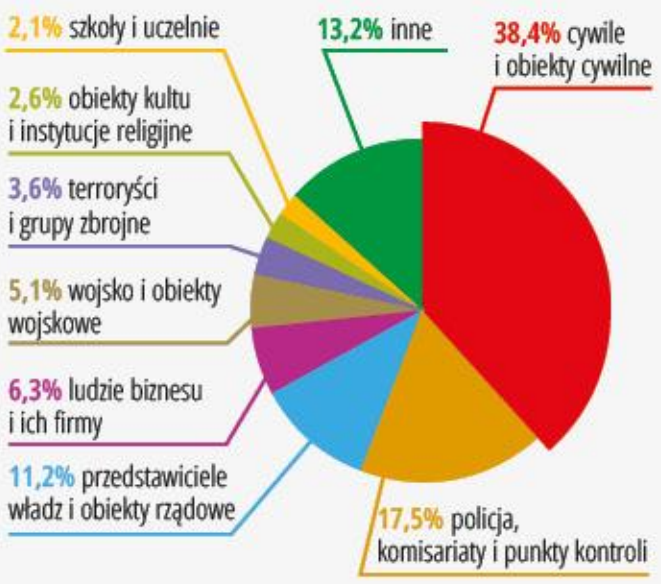

Źródło: *Global Terrorism Index 2020*, Institute for Economics & Peace, listopad 2020 r.

Największe zamachy terrorystyczne w Europie Zachodniej w latach 2011–2019*

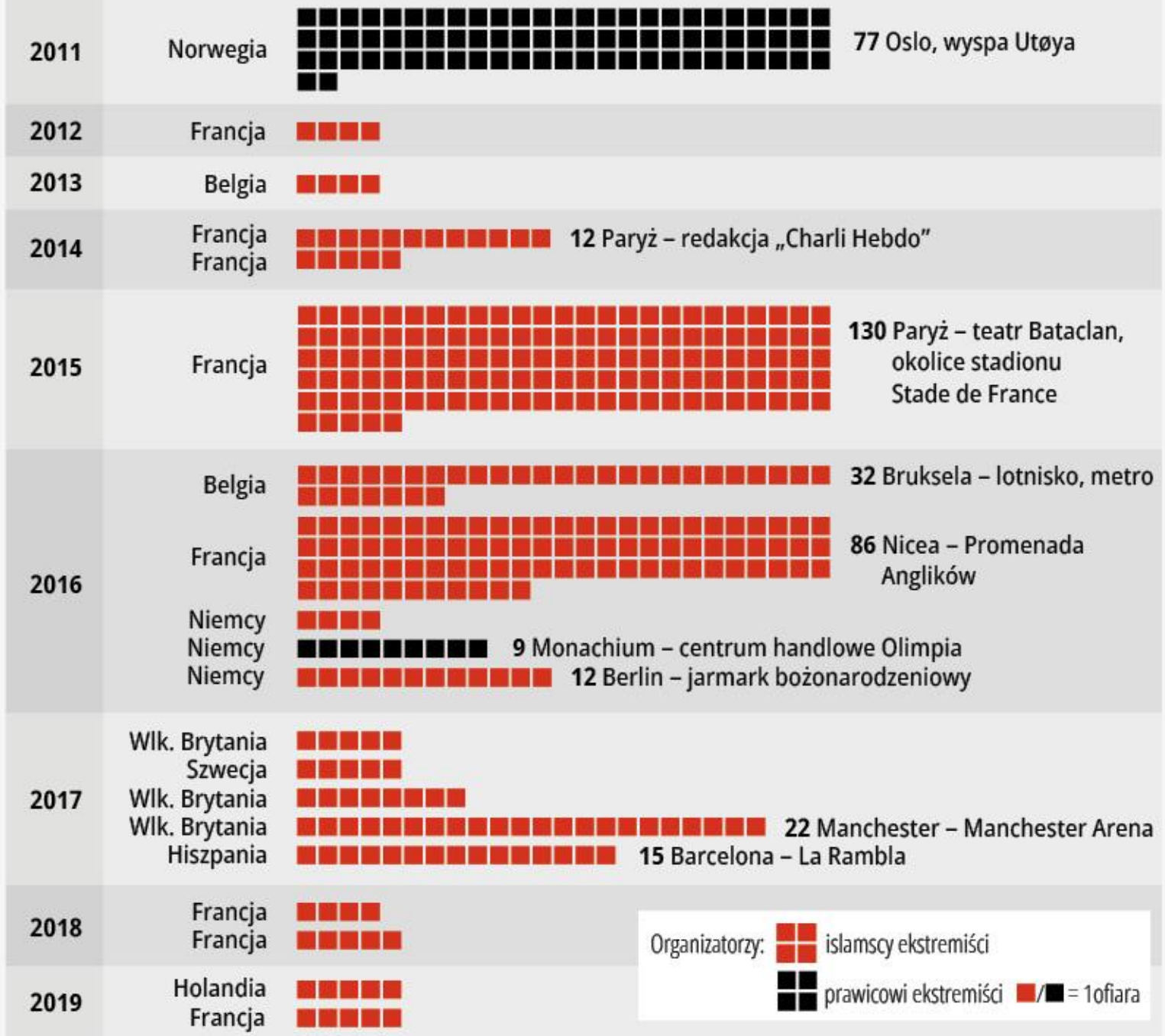

*Zamachy, w których zginęły co najmniej 4 osoby (nie licząc terrorystów).

Strategie zwalczania terroryzmu

Działania represyjne	Działania prewencyjne	Walka z przyczynami terroryzmu
Bezpośrednia walka z terroryzmem za pomocą armii, policji, tajnych służb, konfidentów.	Zniechęcanie terrorystów do działań i zapobieganie podejmowaniu przez nich jakiejkolwiek aktywności.	Poprawa sytuacji społeczno-ekonomicznej i politycznej krajów zagrożonych terroryzmem.
• aresztowanie, likwidacja przywódców i członków ugrupowań terrorystycznych • likwidacja arsenałów organizacji terrorystycznych • nakładanie sankcji na państwa wspierające terroryzm („państwa zbójeckie")	• inwigilacja radykalnych środowisk • skuteczne ustawodawstwo (np. w USA Patriot Act* i NDA Act**) • współpraca państw i organizacji międzynarodowych (ONZ, NATO, OBWE, UE, Interpol)	• wpieranie edukacji na obszarach zagrożonych terroryzmem • pomoc humanitarna i rozwojowa dla mieszkańców • rozmowy pokojowe i porozumienia z organizacjami terrorystycznymi (gwarantujące akceptowalny dla nich system polityczny, wolność religijną i światopoglądową)

* USA Patriot Act – ustawa uchwalona w 2001 r.; pozwala na przetrzymywanie przez nieokreślony czas bez wyroku sądu obywateli nieamerykańskich, którzy zostali uznani za zagrożenie dla bezpieczeństwa kraju; rząd USA nie musi informować o takich aresztowaniach ani ich uzasadniać.

** National Defence Authorization Act – ustawa uchwalana corocznie od 2012 r.; umożliwia wojsku aresztowanie i więzienie przez nieokreślony czas bez wyroku sądu każdego człowieka na świecie (w tym obywateli amerykańskich) podejrzewanego o terroryzm.

Co jest najbliższe Pana(i) poglądom na temat zagrożenia terroryzmem w Polsce?

Czy, Pana(i) zdaniem, polskie władze, instytucje państwowe są dobrze przygotowane do zapobiegania atakom terrorystycznym?

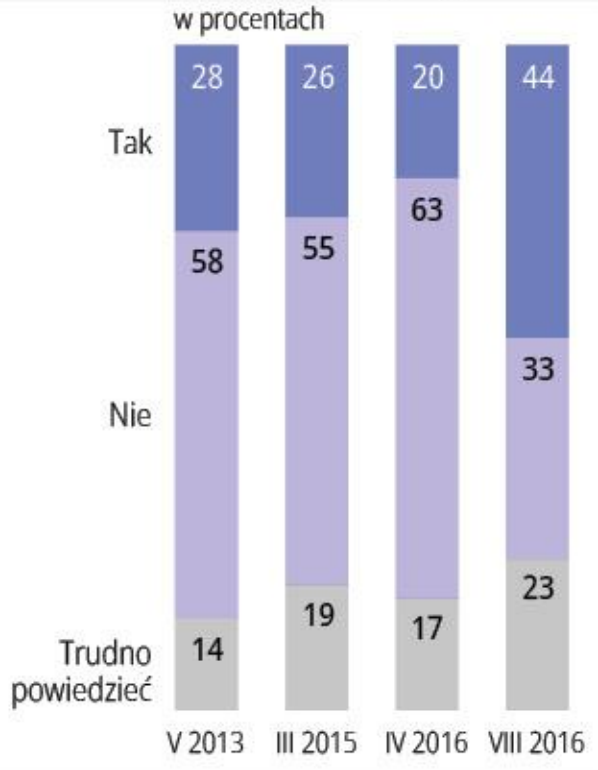

Źródło: *Zagrożenie terroryzmem po zamachach w Brukseli*, Komunikat z badań CBOS, nr 65/2016, Warszawa 2016 r.

13.7. Klasyfikacja organizacji międzynarodowych

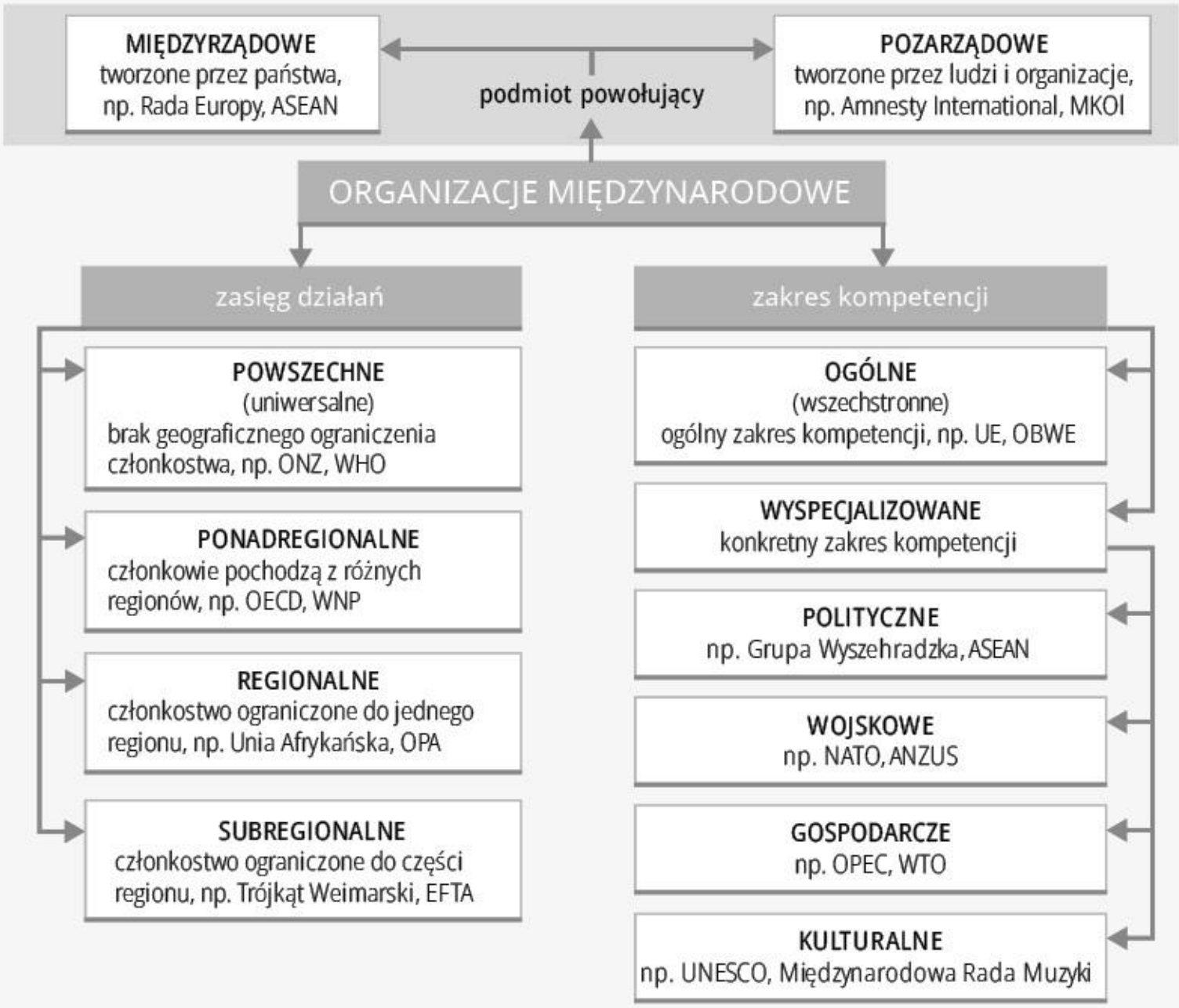

Organizacja Narodów Zjednoczonych

ONZ (ang. United Nations, UN) – uniwersalna organizacja międzynarodowa utworzona 24 października 1945 r. z siedzibą w Nowym Jorku (część instytucji funkcjonuje w innych miastach świata: w Genewie, Hadze, Nairobi, Wiedniu).

Kalendarium

listopad – grudzień 1943 r.	Konferencja Wielkiej Trójki w Teheranie	Narodziny idei powołania Organizacji Narodów Zjednoczonych, która zastąpiła Ligę Narodów.
sierpień – październik 1944 r.	Konferencja USA, Wielkiej Brytanii, ZSRR, Francji i Chin w Waszyngtonie	Określenie zakresu, celów i sposobu działania nowej organizacji.
luty 1945 r.	Konferencja Wielkiej Trójki w Jałcie	Ustalenie terminu i miejsca konferencji założycielskiej ONZ.
25 kwietnia 1945 r.	Konferencja w San Francisco	Pierwsza konferencja ONZ z udziałem przedstawicieli 50 państw z całego świata.
26 czerwca 1945 r.		Podpisanie Karty Narodów Zjednoczonych – aktu prawnego regulującego działalność ONZ.

24 października 1945 r.		Powołanie do życia Organizacji Narodów Zjednoczonych (ratyfikowanie Karty Narodów Zjednoczonych przez pięciu stałych członków Rady Bezpieczeństwa (USA, Wielka Brytania, ZSRR, Francja, Chiny) oraz większość pozostałych państw członkowskich).
kwiecień 1946 r.		Samorozwiązanie się Ligi Narodów.

Cele ONZ
- utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa za pomocą zbiorowych i pokojowych wysiłków,
- rozwijanie przyjaznych stosunków między narodami na zasadach samostanowienia i równouprawnienia,
- rozwiązywanie konkretnych problemów międzynarodowych (gospodarczych, społecznych, kulturalnych, humanitarnych czy dotyczących praw człowieka) na zasadzie współpracy międzynarodowej oraz uznania równości ras, płci, języków i wyznań,
- ustanowienie ośrodka uzgadniania działań narodów w imię wspólnych celów.

Członkostwo w ONZ

Członkiem ONZ, według artykułu 4 Karty NZ, może być „każde państwo miłujące pokój, które przyjęło zobowiązania zawarte w Karcie" i – zdaniem ONZ – „jest w stanie je wypełniać". W skład ONZ wchodzą obecnie 193 państwa (ostatni przyłączył się Sudan Pd. w 2011 r.). Watykan jest jedynym w pełni suwerennym i powszechnie uznanym na arenie międzynarodowej państwem, które nie należy do ONZ. Członkostwo w ONZ opiera się na:
- suwerennej równości wszystkich członków,
- wykonywaniu w dobrej wierze zobowiązań zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych,
- rozwiązywaniu sporów środkami pokojowymi,
- powstrzymaniu się od groźby użycia siły lub użycia jej w sposób nieuzgodniony z celami ONZ,
- okazywaniu wszelkiej pomocy ONZ w każdej akcji podjętej zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych jako środka zapobiegawczego lub przymusu,
- wpływaniu na państwa, które nie są członkami ONZ, aby postępowały zgodnie z jej zasadami w stopniu koniecznym do utrzymania pokoju i bezpieczeństwa.

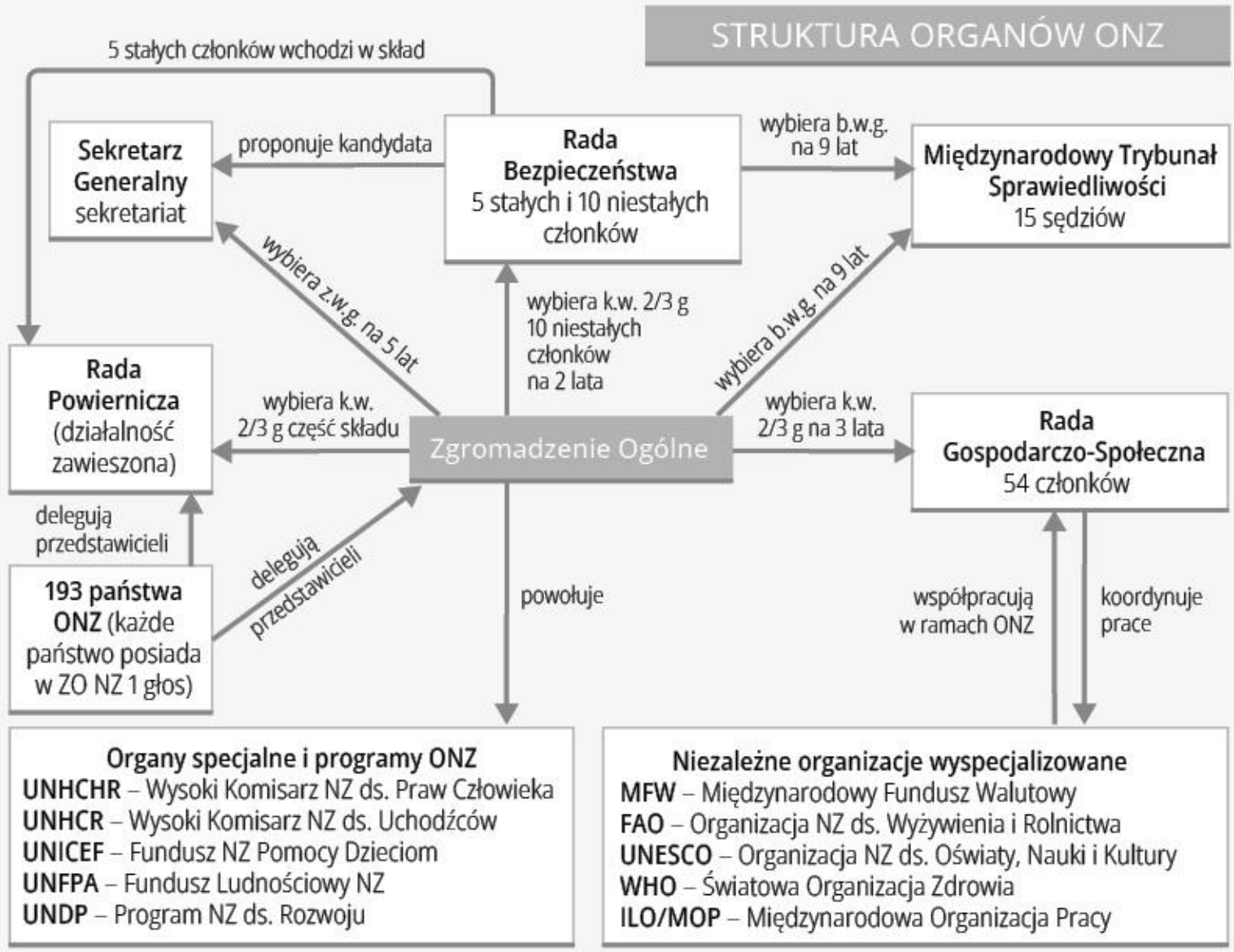

Rada Bezpieczeństwa ONZ

Najważniejszy organ ONZ, który składa się z 5 stałych członków oraz 10 członków niestałych. Stałymi członkami Rady Bezpieczeństwa są: Chińska Republika Ludowa (do 1971 r. Tajwan), Francja, Rosja (do 1991 r. ZSRR), USA i Wielka Brytania. Niestali członkowie są wybierani przez Zgromadzenie Ogólne ONZ na 2 lata (co roku po 5) zgodnie z kluczem regionalnym (2 z Europy Zachodniej, 1 z Europy Środkowej, 5 z Afryki i Azji, 2 z Ameryki Łacińskiej). Polska była dotąd niestałym członkiem Rady sześciokrotnie (ostatni raz w latach 2018–2019).

Na Radzie Bezpieczeństwa ciąży odpowiedzialność za utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa na świecie (w tym zakresie Karta Narodów Zjednoczonych przyjęła zasadę priorytetu kompetencji Rady Bezpieczeństwa). Rada przyjmuje uchwały większością 9 głosów spośród 15 członków. Do ważności uchwały wymagana jest zgoda wszystkich członków stałych. Do zawetowania rezolucji wystarczy sprzeciw jednego z członków stałych lub 7 innych państw.

Stosowanie prawa weta przez stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ w latach 1946–2019

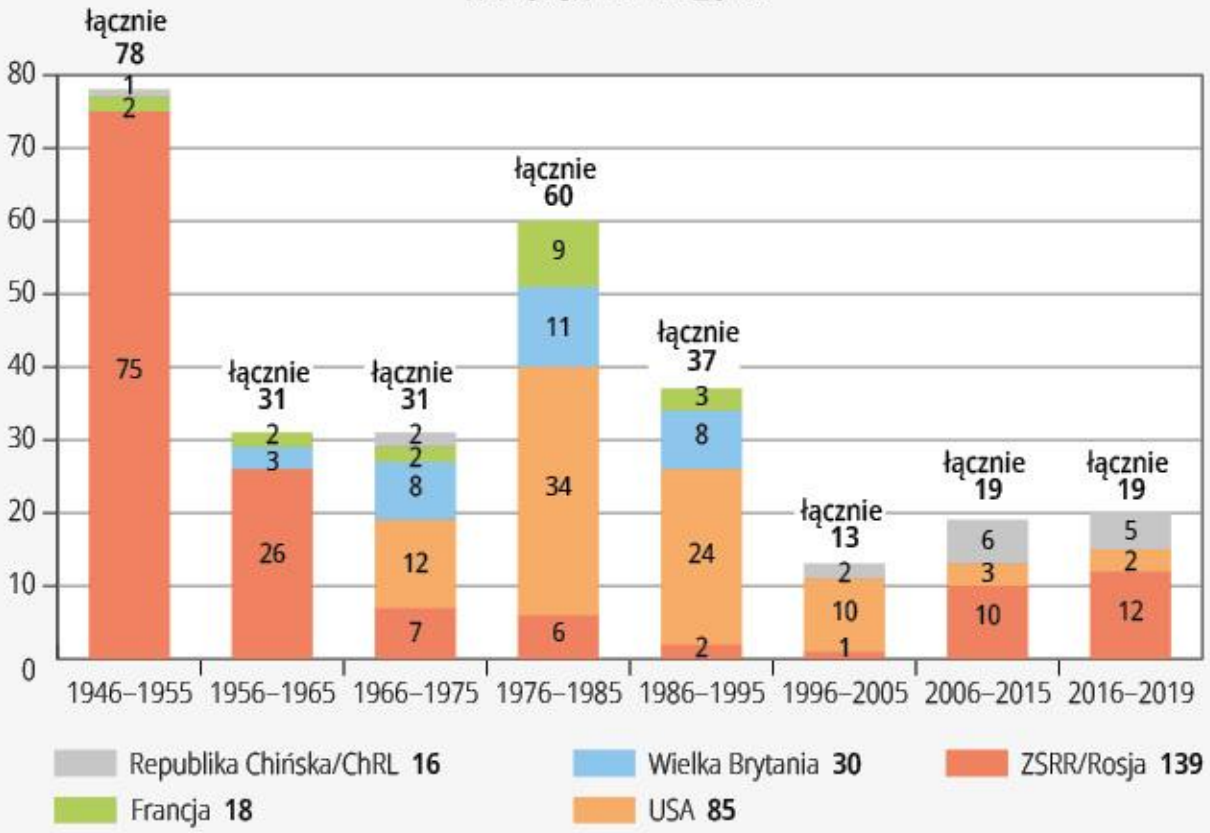

Rada Bezpieczeństwa może:
– nakładać sankcje na państwa członkowskie,
– rozwiązywać spory w pokojowy sposób,
– organizować zbiorowe akcje (także z pomocą Oddziałów Pokojowych ONZ, tzw. błękitnych hełmów) zapobiegające naruszeniu pokoju albo w celu jego przywracania,
– podejmować szczególne kroki prowadzące do kontroli zbrojeń.

Zgromadzenie Ogólne ONZ
Składa się ze wszystkich członków ONZ. Zgromadzenie zbiera się w Nowym Jorku na doroczne sesje zwyczajne (oraz sesje nadzwyczajne). Zgromadzenie podejmuje decyzje w formie uchwał, mających charakter obowiązujący w sprawach wewnętrznych, a zalecający (nieobowiązkowy) dla państw członkowskich.

Do kompetencji ONZ należą:
– omawianie wszelkich spraw wchodzących w zakres działalności ONZ,
– omawianie wszelkich zagadnień dotyczących funkcji i kompetencji organów ONZ,
– wydawanie zaleceń pod adresem państw członkowskich i organów ONZ.

Sekretariat ONZ
Jest organem wykonawczym ONZ kierowanym przez Sekretarza Generalnego. Siedziba sekretariatu znajduje się w Nowym Jorku. Do kompetencji Sekretarza Generalnego należą:
– bieżące nadzorowanie prac ONZ,
– sygnalizowanie Radzie Bezpieczeństwa zagrożeń dla pokoju na świecie,
– zarządzanie majątkiem ONZ,
– uczestniczenie w posiedzeniach pozostałych organów organizacji.

Sekretarze Generalni ONZ

Imię i nazwisko	Kraj pochodzenia	Lata sprawowania urzędu
Sir Gladwyn Jebb	Wielka Brytania	1945–1946 (pełniący obowiązki)
Trygve Lie	Norwegia	1946–1952
Dag Hammarskjöld	Szwecja	1953–1961
U Thant	Birma	1961–1971
Kurt Waldheim	Austria	1972–1981
Javier Pérez de Cuéllar	Peru	1982–1991
Boutros Boutros-Ghali	Egipt	1992–1996
Kofi Annan	Ghana	1997–2006
Ban Ki-moon	Korea Południowa	2007–2016
António Guterres	Portugalia	od 2017 r.

António Guterres, obecny Sekretarz Generalny

Rada Gospodarcza i Społeczna

Radę Gospodarczą i Społeczną tworzą przedstawiciele 54 państw członkowskich. Obraduje raz na pół roku w Genewie albo w Nowym Jorku. Uchwały Rady są podejmowane zwykłą większością głosów. Rada zajmuje się sprawami gospodarczymi, społecznymi i kulturalnymi oraz prawami człowieka, przygotowuje projekty konwencji, ustala wytyczne dla organów pomocniczych i niezależnych organizacji wyspecjalizowanych. Ma prawo do inicjowania i przeprowadzania badań oraz wydawania raportów na wymienione tematy. Współorganizuje także międzynarodowe konferencje dotyczące tematyki ekonomiczno-społecznej.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS)

Trybunał ten jest głównym organem sądowym ONZ. Jego siedzibą jest Pałac Pokoju w Hadze. Każdy sędzia MTS musi być obywatelem innego państwa. Sędziowie nie są reprezentantami swych państw – są niezawiśli. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości rozstrzyga spory wyłącznie między państwami. Członkostwo w ONZ nie oznacza automatycznej zgody państwa na jurysdykcję MTS. Potrzebne jest do tego odrębne wyrażenie woli poddania się właściwości Trybunału. Sędziowie decydują o wyroku większością głosów. Wyrok MTS bezwzględnie wiąże strony.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości wydaje także opinie doradcze na żądanie Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Rady Bezpieczeństwa oraz Rady Gospodarczej i Społecznej, a także upoważnionych organizacji wyspecjalizowanych. Chociaż opinia doradcza nie ma mocy wiążącej, to jednak jest uważana za ostateczne potwierdzenie legalności lub nielegalności zachowań będących jej przedmiotem.

Rada Powiernicza ONZ

Rada Powiernicza ONZ została powołana do sprawowania kontroli nad terytoriami powierniczymi do momentu ich usamodzielnienia się (terytoria mandatowe Ligi Narodów oraz terytoria przejęte od państw Osi po drugiej wojnie światowej). Ze względu na to, że terytoria te uzyskały już samodzielność, działalność Rady Powierniczej została zawieszona. Ostatnim takim terytorium było Palau, które stało się członkiem ONZ w 1994 r.

Wybrane operacje pokojowe ONZ w XX w.

- 1950–1953 – Korea – mandat ONZ dla koalicji kilkunastu państw z USA na czele (na podstawie rezolucji nr 85 Rady Bezpieczeństwa), która zahamowała ekspansję komunizmu (KRL-D, ChRL) i utrzymała podział Półwyspu Koreańskiego.
- 1960–1964 – Kongo (obecnie Demokratyczna Republika Konga) – interwencja sił ONZ, która doprowadziła do utrzymania niepodległości kraju, jego integralności terytorialnej i wyniosła do władzy prezydenta Mobutu Sese Seko.
- 1990–1991 – Zatoka Perska – mandat ONZ dla sił amerykańsko-brytyjskich (na podstawie rezolucji nr 687 Rady Bezpieczeństwa), które wyzwoliły Kuwejt okupowany przez wojska Saddama Husajna (operacja „Pustynna burza").
- 1992–1993 – Kambodża – największa operacja pokojowa sił ONZ zakończona demokratyzacją kraju.
- 1992–1994 – Somalia – nieudana operacja sił ONZ w ramach operacji „Przywrócić nadzieję", która miała skłonić do rozbrojenia uczestników wojny domowej i zabezpieczenia dostaw z pomocą humanitarną; zakończona tragiczną akcją amerykańskich sił specjalnych (tzw. bitwa w Mogadiszu).

– 1992–1995 – była Jugosławia – zakończona fiaskiem operacja sił ONZ, która miała zaprowadzić pokój w dawnych republikach związkowych Jugosławii (w 1995 r. oddziały ONZ zostały zastąpione przez siły wojskowe IFOR pod dowództwem NATO).

Misje pokojowe ONZ w dniu 31 stycznia 2020 r.

Od 1948 r. ONZ zorganizowało 71 misji pokojowych. Na początku 2020 r. kontynuowano 13 misji, w których brało udział ponad 95,5 tys. osób ze 121 państw świata.

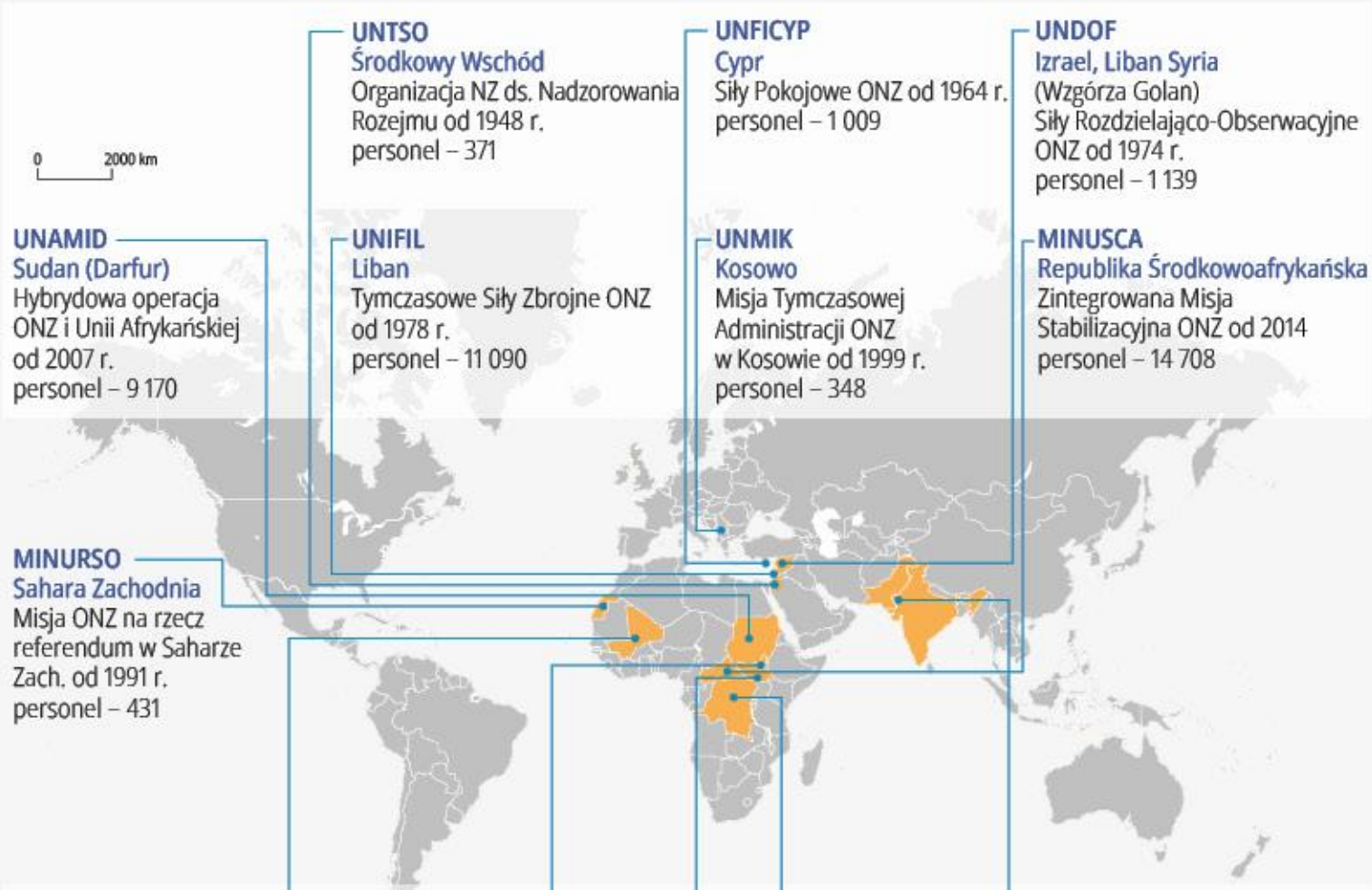

Źródło: United Nations, http://link.operon.pl/da (28.06.2022).

Działania wybranych niezależnych organizacji wyspecjalizowanych będących częścią systemu ONZ

Organizacje wyspecjalizowane powiązane z ONZ

Nazwa	Logo	Data utworzenia i siedziba	Cele działania
Światowa Organizacja Zdrowia (WHO)		1948 r. Genewa	• podnoszenie poziomu służby zdrowia • walka z epidemiami i chorobami zakaźnymi, rozwój oświaty i szkolnictwa medycznego
Międzynarodowa Organizacja Pracy (ILO/MOP)		1919 r. Genewa	• umacnianie sprawiedliwości społecznej, działalność na rzecz poprawy warunków życia i pracy

Nazwa	Logo	Data utworzenia i siedziba	Cele działania
Organizacja NZ ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO)		1945 r. Rzym	• rozwój rolnictwa i wymiany produktów rolnych między państwami, poprawa warunków i wyżywienia na świecie
Międzynarodowy Fundusz Walutowy (IMF/MFW)		1944 r. Waszyngton	• stabilizacja finansowa państw członkowskich, wspieranie stabilizacji walut
Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju (IBRD)		1944 r. Waszyngton	• wspieranie rozwoju gospodarczego i społecznego państw członkowskich
Światowa Organizacja Handlu (WTO)		1994 r. Genewa	• liberalizacja międzynarodowego handlu dobrami i usługami, prowadzenie polityki inwestycyjnej wspierającej handel, rozstrzyganie sporów dotyczących wymiany handlowej, przestrzeganie praw własności intelektualnej
Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)		1961 r. Paryż	• wspieranie trwałego wzrostu gospodarczego i handlu światowego, podnoszenie poziomu życia i zwiększanie zatrudnienia, pomoc w rozwoju gospodarczym innych państw
Organizacja NZ ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO)		1945 r. Paryż	• podejmowanie działań na rzecz rozwoju nauki, sztuki i kultury, udzielanie pomocy materialnej, technicznej i kadrowej w organizowaniu oświaty
Organizacja NZ ds. Rozwoju Przemysłowego (UNIDO)		1966 r. Wiedeń	• popieranie rozwoju przemysłu krajów rozwijających się, pomoc przy modernizacji przemysłu, wypracowanie nowych koncepcji rozwoju ekonomicznego
Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (IAEA)		1957 r. Wiedeń	• praca na rzecz bezpiecznego i pokojowego wykorzystania energii jądrowej, wspieranie badań naukowych nad energią atomową i ośrodków badawczych, ułatwianie wymiany informacji między ekspertami w dziedzinie atomistyki, wyznaczanie norm bezpieczeństwa przy pracach nad energią atomową

Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego

Pakt Północnoatlantycki (nazwa potoczna), ang. North Atlantic Treaty Organization, NATO – ponadregionalna organizacja polityczno-wojskowa, oparta na sojuszniczym systemie bezpieczeństwa, skupiająca 30 państw.

Rozwój NATO w Europie

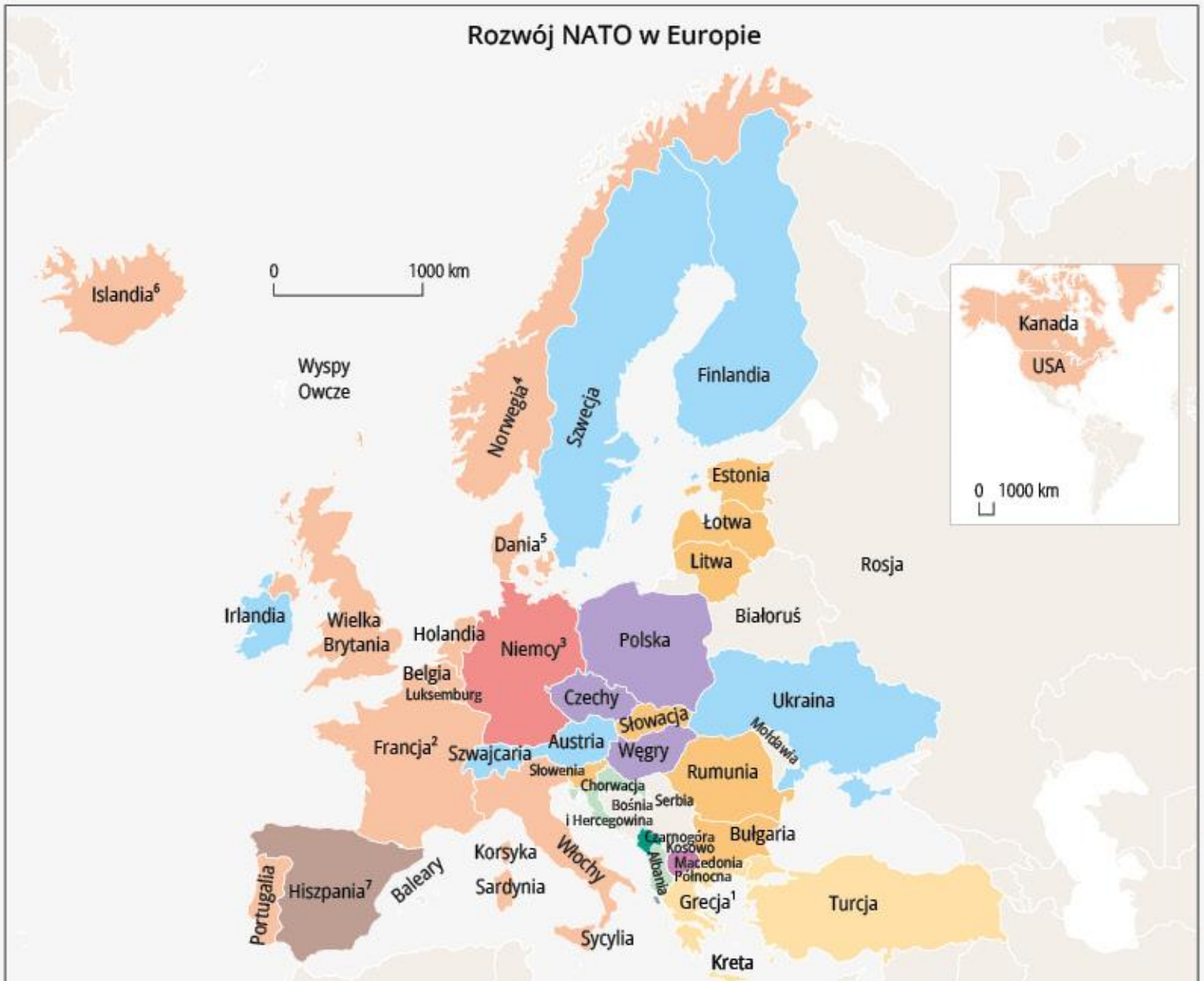

1 – **Grecja** – w latach 1974–1980 poza militarnymi strukturami NATO z powodu konfliktu z Turcją.
2 – **Francja** – w latach 1966–2009 poza militarnymi strukturami NATO z powodu chęci rozwijania własnego systemu obrony opartego na broni jądrowej.
3 – **Niemcy** – na mocy tzw. Układu 2+4 z 1990 r. na terytorium byłej NRD nie mogą stacjonować zagraniczne siły zbrojne.
4 – **Norwegia** – nie wyraża zgody na stacjonowanie na swoim terytorium obcych wojsk.
5 – **Dania** – nie wyraża zgody na stacjonowanie na swoim terytorium obcych wojsk.
6 – **Islandia** – nie posiada własnych sił zbrojnych.
7 – **Hiszpania** – od momentu wstąpienia w 1982 r. do 1997 r. była poza strukturami wojskowymi NATO.

Rozszerzanie się NATO (stan na 2020 r.)

- państwa założycielskie
- państwa, które przystąpiły w 1952 r.
- państwo, które przystąpiło w 1955 r.
- państwo, które przystąpiło w 1982 r.
- państwa, które przystąpiły w 1999 r.
- państwa, które przystąpiły w 2004 r.
- państwa, które przystąpiły w 2009 r.
- państwo, które przystąpiło w 2017 r.
- państwo, które przystąpiło w 2020 r.
- państwa neutralne

Powstanie NATO

Kalendarium	
4 kwietnia 1949 r.	Podpisanie w Waszyngtonie Traktatu Północnoatlantyckiego przez 10 państw europejskich (Belgię, Danię, Holandię, Luksemburg, Francję, Islandię, Norwegię, Portugalię, Wielką Brytanię i Włochy) oraz USA i Kanadę.
24 sierpnia 1949 r.	Utworzenie Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego z siedzibą w Paryżu (od 1966 r. w Brukseli).

Kalendarium	
1952 r.	Poszerzenie NATO o Grecję i Turcję.
1955 r.	Poszerzenie NATO o Republikę Federalną Niemiec.
1982 r.	Poszerzenie NATO o Hiszpanię.
1990 r.	Powiększenie NATO o terytorium Niemieckiej Republiki Demokratycznej w wyniku zjednoczenia Niemiec.
12 marca 1999 r.	Poszerzenie NATO o Polskę, Czechy i Węgry.
2004 r.	Poszerzenie NATO o Bułgarię, Estonię, Łotwę, Litwę, Rumunię, Słowację i Słowenię.
2009 r.	Poszerzenie NATO o Albanię i Chorwację.
2017 r.	Poszerzenie NATO o Czarnogórę
2020 r.	Poszerzenie NATO o Macedonię Północną

Traktat Północnoatlantycki podstawą działań NATO

Głównym aktem prawnym, będącym podstawą działania NATO, jest Traktat Północnoatlantycki, który składa się z 14 artykułów określających najważniejsze zobowiązania sojuszników. Początkowo rzeczywistym celem (choć niewyrażonym wprost) istnienia organizacji, na mocy traktatu waszyngtońskiego, była obrona militarna przed ewentualną agresją Związku Radzieckiego. W tej chwili NATO zajmuje się przede wszystkim zapobieganiem rozszerzania się konfliktów regionalnych w ramach tzw. operacji *out of area*. Pakt Północnoatlantycki gwarantuje swoim członkom suwerenne prawa, a także nakłada zobowiązania międzynarodowe, które należy bezwzględnie respektować. Szczególnie ważny z punktu widzenia aspektu obronności jest art. 5, który mówi o tym, że atak zbrojny z zewnątrz zwrócony przeciwko jednemu lub kilku państwom członkowskim będzie traktowany jako atak przeciwko całej organizacji. Głównym celem NATO jest zagwarantowanie – środkami politycznymi i militarnymi – wolności i bezpieczeństwa wszystkim państwom członkowskim.

Amerykanie o polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych

Cele NATO

- zapewnienie środków odstraszania i obrony przed każdą formą ataku na terytorium państw członkowskich,
- zapewnienie trwałego bezpieczeństwa w Europie, opartego na rozwoju instytucji demokratycznych i pokojowym rozwiązywaniu konfliktów,
- rozwijanie bezpieczeństwa międzynarodowego poprzez aktywną współpracę ze wszystkimi państwami partnerskimi należącymi do programu Partnerstwo dla Pokoju (PdP),
- wysyłanie misji wojskowych do państw, na których terytoriach toczą się konflikty zbrojne, w celu zażegnania tych konfliktów.

Organy NATO

Jedynym organem traktatowym NATO jest Rada Północnoatlantycka (NAC, czyli Rada Ministerialna). W jej skład wchodzą reprezentanci wszystkich państw członkowskich NATO. Przewodniczy jej Sekretarz Generalny wybierany na 4-letnią kadencję. Od 1 października 2014 r. jest nim były premier Norwegii Jens Stoltenberg (wcześniej tę funkcję pełnili m.in. Hiszpan Javier Solana, Brytyjczyk George Robertson, Holender Jaap de Hoop Scheffer i Duńczyk Anders Fogh Rasmussen). Rada Północnoatlantycka obraduje na szczeblu Stałych Reprezentantów (ambasadorów) wszystkich państw członkowskich NATO, którzy spotykają się przynajmniej raz w tygodniu. Rada obraduje również dwa razy w roku na szczeblu Ministrów Spraw Zagranicznych i Ministrów Obrony Narodowej. Podejmuje decyzje jednomyślnie, bez głosowania, przez konsensus, a przestrzeganie decyzji Rady jest obligatoryjne dla państw członkowskich.

Najważniejsze operacje wojskowe NATO

- 1995–1996 – misja pokojowa IFOR w Bośni i Hercegowinie.
- 1996–2004 – misja pokojowa SFOR w Bośni i Hercegowinie.
- 1999 r. – NATO zaangażowało się w pierwszy konflikt zbrojny w Kosowie (Kosovo Force, KFOR); 11-tygodniowa kampania lotnicza przeciwko Jugosławii, zakończona 11 czerwca 1999 r.; patrolowanie albańskiej granicy z serbskim Kosowem (siły AFOR) – operacja „Sojusznicza przystań".
- 2001 r. – pierwsze w historii NATO uruchomienie procedur związane z art. 5 Traktatu Północnoatlantyckiego, będące odpowiedzią na atak na Stany Zjednoczone, który miał miejsce 11 września 2001 r.; obecność Międzynarodowych Sił Wspierających Bezpieczeństwo (ISAF) w Afganistanie od grudnia 2001 r.
- 2003 r. – zgoda NATO na przejęcie dowództwa nad ISAF w Afganistanie; decyzję podjęto na prośbę Niemiec i Holandii, które dotychczas dowodziły operacją ISAF (pierwsza w historii sytuacja, w której NATO podjęło się prowadzenia operacji poza regionem północnego Atlantyku).
- 2005 r. – wsparcie logistyczne Unii Afrykańskiej w czasie katastrofy humanitarnej w Darfurze.
- 2011 r. – operacja lotnicza w Libii, wspierająca opozycję libijską przeciwko płk. Muammarowi Kaddafiemu „Świt Odysei".

13.8. Organizacje regionalne i subregionalne o charakterze ogólnym

Organizacje regionalne o charakterze ogólnym

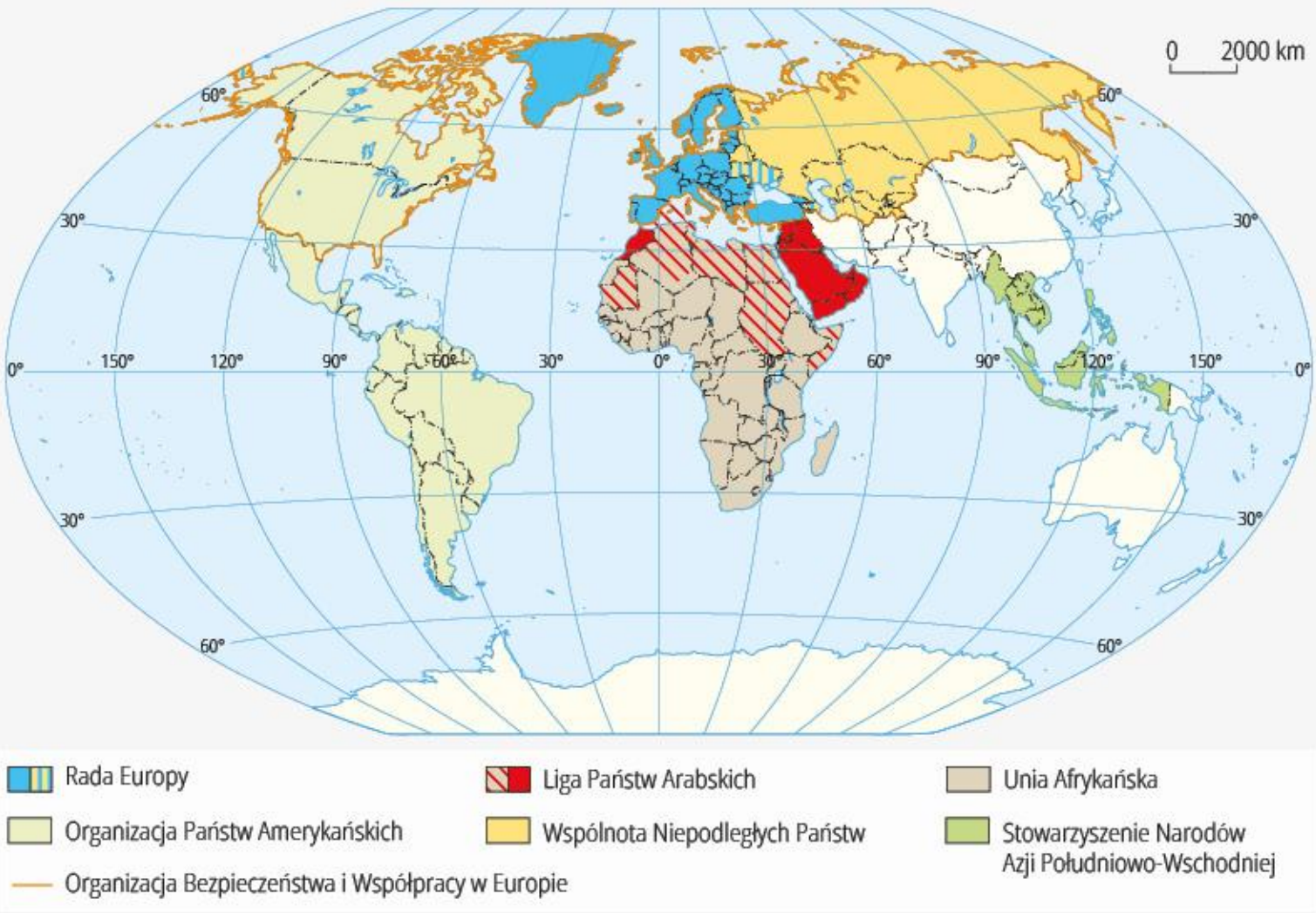

Rada Europy

Rada Europy (**RE**, ang. *Council of Europe*, **CE**) – międzyrządowa organizacja skupiająca prawie wszystkie państwa Europy, zajmująca się przede wszystkim **ochroną praw człowieka, ochroną demokracji i współpracą w dziedzinie kultury.**

Flaga Rady Europy

Historia Rady Europy

Rada Europy powstała **5 maja 1949** r. w wyniku podpisania **Traktatu londyńskiego** przez **10 państw** (Belgię, Holandię, Luksemburg, Danię, Norwegię, Szwecję, Francję, Włochy, Wielką Brytanię i Irlandię). Obecnie Rada **liczy 46 członków. Polska stała się członkiem RE w 1991 r.** Siedzibą RE jest **Strasburg**. Członkiem Rady Europy może zostać każde zaproszone przez tę organizację państwo europejskie akceptujące zasady ochrony praw człowieka, demokracji parlamentarnej i rządów prawa.

Status obserwatora przy przynajmniej jednym organie RE mają: Watykan, Kazachstan, Japonia, Stany Zjednoczone Kanada, Meksyk i Izrael. Białoruś złożyła wniosek o członkostwo w Radzie Europy w 1993 r., do stycznia 1997 r. miała status specjalnego gościa RE, ale utraciła go z powodu niespełniania demokratycznych standardów.

25 lutego 2022 r. Komitet Ministrów Rady Europy zawiesił członkostwo Federacji Rosyjskiej w Komitecie Ministrów oraz w Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy w związku z jej agresją w Ukrainie. 15 marca 2022 r. Rosja zgłosiła wniosek w sprawie wystąpienia z organizacji, a dzień później Komitet Ministrów Rady Europy podczas sesji specjalnej przyjął jednogłośnie rezolucję o wykluczeniu Federacji Rosyjskiej z Rady Europy z dniem 16 marca 2022 r.

Cele Rady Europy

Statut Rady Europy

Artykuł 1

a) Celem Rady Europy jest osiągnięcie większej jedności między jej członkami, aby chronić i wcielać w życie ideały i zasady, stanowiące ich wspólne dziedzictwo, oraz aby ułatwić ich postęp ekonomiczny i społeczny.

b) Cel ten będzie urzeczywistniany za pośrednictwem organów Rady w drodze omawiania wspólnych problemów, przez zawieranie porozumień i wspólne działanie w sprawach gospodarczych, społecznych, kulturalnych, naukowych, prawnych i administracyjnych, jak również przez przestrzeganie i rozwój praw człowieka i podstawowych wolności. [...]

d) Sprawy dotyczące obrony narodowej nie wchodzą w zakres kompetencji Rady Europy.

Rada Europy przyjmuje dokumenty mające charakter traktatów międzynarodowych, zwane **konwencjami**, do których mogą przystępować państwa członkowskie Rady Europy, a w niektórych przypadkach także europejskie (i pozaeuropejskie) kraje nieczłonkowskie. Kraje przystępujące do konwencji mogą wyłączyć lub ograniczyć stosowanie na ich terytorium niektórych artykułów danej konwencji. Konwencja wchodzi w życie, jeśli zostanie podpisana i ratyfikowana przez odpowiednią liczbę państw.

Za najbardziej imponujące osiągnięcie Rady Europy uznaje się ustanowienie systemu ochrony praw człowieka opartego na **Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności** (zwanej **Europejską konwencją praw człowieka**) z 1950 r. Bezpośrednio z prawami człowieka powiązana jest polityka ochrony mniejszości narodowych, etnicznych, językowych, religijnych, kulturalnych czy seksualnych; polityka językowa oraz ochrona praw migrantów: emigrantów, imigrantów, reemigrantów i repatriantów, uchodźców i azylantów, czy ludów koczowniczych, jak Romowie (Cyganie) czy Samowie (Lapończycy). Rada Europy prowadzi także działania w wielu innych dziedzinach, niepowiązanych bezpośrednio z prawami człowieka. Są to sprawy społeczne i gospodarcze, ochrona zdrowia, edukacja, kultura, media, ochrona środowiska, sprawy młodzieży i sportu czy współpraca prawna. Do dzisiaj pod auspicjami Rady Europy zawarto ok. 200 umów międzynarodowych.

Organy Rady Europy

Komitet Ministrów – zarządzający i decyzyjny organ Rady Europy, składający się z ministrów spraw zagranicznych państw członkowskich lub ich przedstawicieli (stałych zastępców ministrów, czyli stałych przedstawicieli państw akredytowanych przy Radzie Europy). Ważne decyzje podejmuje jednomyślnie, przyjęcie nowych członków zatwierdza większością 2/3 głosów, inne bezwzględną. Komitet Ministrów działa w imieniu całej organizacji, nadzoruje jej działalność, dba o dalszy rozwój. W celu wykonywania swoich zadań może zawierać umowy międzynarodowe oraz wydawać zalecenia rządom państw członkowskich.

Zgromadzenie Parlamentarne – organ doradczy składający się z delegatów parlamentów krajowych państw członkowskich RE. Jest jednym z dwóch głównych organów statutowych RE (powstało jako pierwsze zgromadzenie tego typu w Europie). Zasiada w nim 636 członków – 318 przedstawicieli parlamentów krajowych i 318 zastępców. Ich liczba zależna jest od liczby mieszkańców państw (najwięcej: Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Włochy, Rosja – 18; najmniej: Monako, San Marino, Andora, Lichtenstein – 2; Polska, Ukraina, Turcja – 12). Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy jest ciałem obradującym, doradczym i nie posiada uprawnień prawodawczych. Co kwartał każdego roku delegacje zbierają się na sesje w Pałacu Europy w Strasburgu. Zgromadzenie może debatować i uchwalać zalecenia w sprawach dotyczących ważnych zagadnień pojawiających się we współczesnym świecie. Zgromadzenie Parlamentarne wybiera Sekretarza Generalnego RE i sędziów Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Sekretarz Generalny Rady Europy – wybierany przez Zgromadzenie Parlamentarne na 5-letnią kadencję (od 18.09.2019 r. jest nim Chorwatka Marija Pejčinović Burić). Jest organem administracyjnym (doradczym). Odpowiada za codzienne funkcjonowanie organizacji.

Ponadto w ramach Rady Europy funkcjonuje wiele **instytucji** formalnie niebędących jej organami, np.:
– **Europejski Trybunał Praw Człowieka** – organ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,
– **Europejski Komitet Zapobiegania Torturom** – organ Europejskiej Konwencji do spraw zapobiegania torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu,
– **Europejski Komitet Praw Społecznych**.

Organizacja Państw Amerykańskich (OPA, ang. *Organization of American States*, OAS) – organizacja regionalna skupiająca większość państw amerykańskich. Została utworzona 30 kwietnia w 1948 r. na IX Międzyamerykańskiej Konferencji w Bogocie. Członkami OPA są wszystkie państwa Ameryki Łacińskiej oraz USA i Kanada (łącznie 35 państw). Jej statutem jest Karta Organiczna (tzw. Karta OPA lub Karta z Bogoty), która weszła w życie 13 grudnia 1951 r.
Do zadań OPA należy umacnianie pokoju i bezpieczeństwa kontynentu amerykańskiego, pokojowe regulowanie sporów między państwami członkowskimi, wspólne rozwiązywanie problemów ekonomicznych, społecznych i politycznych, wspieranie współpracy gospodarczej, kulturalnej i społecznej, przestrzeganie praw człowieka i promowanie demokracji przedstawicielskiej.

Logo OPA

Unia Afrykańska (UA, ang. *African Union,* fr. *Union africaine*, AU) – organizacja regionalna o charakterze politycznym, wojskowym i gospodarczym. Powstanie UA wiąże się z dążeniami części afrykańskich przywódców do pogłębienia integracji w celu głębszej realizacji idei panafrykanizmu.
Została powołana 9 lipca 2002 r. na szczycie w Durbanie; zastąpiła Organizację Jedności Afrykańskiej. Swoim zasięgiem obejmuje wszystkie państwa afrykańskie. Siedzibą jest stolica Etiopii Addis Abeba.
Za „ojca duchowego" UA jest uznawany wieloletni rzecznik panafrykanizmu, libijski przywódca Muammar Kaddafi, który na szczycie OJA w Algierze w 1999 r. zaproponował stworzenie „Zjednoczonych Stanów Afryki".
UA zajmuje się promocją zasad i instytucji, ochroną praw człowieka, wprowadzaniem mechanizmów zapobiegających zbrojnym konfliktom, tworzeniem i podtrzymywaniem ogólnokontynentalnego rynku zbytu, ograniczaniem wymiany handlowej z byłymi potęgami kolonialnymi na rzecz wymiany wewnątrz kontynentu (wyjście z uzależnienia), przyciąganiem zagranicznego kapitału.

Logo Unii Afrykańskiej

Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ang. *Association of South East Asian Nations*, ASEAN) – regionalna organizacja polityczno-gospodarcza. Została założona 8 sierpnia 1967 r. w Bangkoku. Jej siedzibą jest Dżakarta. Członkami ASEAN jest 10 państw: Filipiny, Indonezja, Malezja, Singapur, Tajlandia (od 1967 r.), Brunei (1984 r.), Wietnam (1995 r.), Laos i Mjanma (1997 r.) oraz Kambodża (1999 r.).
Deklaracja ASEAN (z 8 sierpnia 1967 r.) stwierdza, że jej głównym celem jest przyspieszanie wzrostu ekonomicznego, rozwoju socjalnego i kulturalnego w regionie, promowanie regionalnego pokoju i stabilizacji przez trwałe respektowanie sprawiedliwości i reguł prawa w stosunkach między krajami w regionie i dochowywanie zasad Karty NZ.
Głównym zadaniem ASEAN jest współpraca gospodarcza, kulturalna i naukowo-techniczna w swoim regionie. Dąży również do utworzenia strefy pokoju, neutralności i wolności, pozbawionej broni jądrowej. W 2005 r. ASEAN zadecydował o wprowadzeniu na swoim obszarze strefy wolnego handlu (AFTA). Współuczestniczy w konsolidacji działań w całym regionie Pacyfiku i wchodzi w skład APEC.

Logo ASEAN

Wspólnota Niepodległych Państw (WNP, ros. *Содружество Независимых Государств*, СНГ, ang. CIS) – organizacja regionalna powstała na terenie państw dawnego ZSRR. WNP powstała na podstawie tzw. **układu białowieskiego z 8 grudnia 1991 r.** podpisanego przez prezydentów Borysa Jelcyna, Leonida Krawczuka i Stanisława Szuszkiewicza. WNP obejmowała wówczas jedynie trzy kraje słowiańskie: **Rosję, Ukrainę** i **Białoruś**. Na mocy protokołu z Ałma Aty z 21 grudnia 1991 r. do organizacji przystąpiło kolejnych osiem republik rozwiązanego ZSRR: **Kazachstan, Kirgistan, Mołdawia, Turkmenistan, Uzbekistan, Tadżykistan, Armenia** i **Azerbejdżan**. W 2018 r. Ukraina na mocy dekretu prezydenta Petra Poroszenki wystąpiła z WNP. Obecnie organizacja liczy 9 państw członkowskich i 1 stowarzyszone (Turkmenistan, który zmienił swój status w 2005 r.).

Logo WNP

Celem WNP jest prowadzenie wspólnej polityki zagranicznej państw (ze wspólnej polityki wyłączone są kwestie obronne), stworzenie wspólnej przestrzeni gospodarczej, wspólnego systemu komunikacyjnego, ochrona środowiska, prowadzenie wspólnej polityki migracyjnej i zwalczanie przestępczości. WNP jest organizacją międzyrządową, w której nie ma organów ponadnarodowych. Do organów decyzyjnych WNP zaliczyć można Radę Szefów Państw (skupiającą prezydentów) i Radę Szefów Rządów. Podejmują one strategiczne decyzje dotyczące rozwoju Wspólnoty.

Liga Państw Arabskich (potocznie Liga Arabska, ang. *League of Arab States*, **LAS**) – subregionalna organizacja międzyrządowa skupiająca państwa arabskie. Została założona 22 marca 1945 r. w Kairze przez Arabię Saudyjską, Egipt, Irak, Liban, Syrię i Transjordanię (Jordania). Jemen podpisał Pakt LAS w maju 1945 r. Obecnie LAS liczy 22 członków, a 4 państwa mają status obserwatora (Erytrea, Brazylia, Wenezuela, Indie). Siedziba organizacji znajduje się w Kairze.

Logo Ligi Arabskiej

Zgodnie z Paktem celem istnienia LAS jest zacieśnianie stosunków między państwami i koordynacja działań politycznych w celu zapewnienia bliższej współpracy, zabezpieczenia niepodległości i suwerenności oraz realizowania interesów arabskich. Zakres współpracy obejmuje też sprawy ekonomiczne, finansowe, handlowe, celne i walutowe; rolnictwo i przemysł; komunikację; sprawy kulturalne; sprawy związane z obywatelstwem; sprawy społeczne; ochronę zdrowia. W styczniu 2005 r. weszło w życie porozumienie 17 państw LAS w sprawie utworzenia strefy wolnego handlu GAFTA (ang. *Greater Arab Free Trade Area*).

13.9. Międzynarodowe inicjatywy i organizacje gospodarcze

Grupa G7 (Great Seven, grupa siedmiu najbardziej wpływowych państw świata) – niezinstytucjonalizowane forum współpracy czołowych państw uprzemysłowionych. Została założona na szczycie w Rambouillet we Francji **15–17 listopada 1975 r.**, w którym udział wzięli przywódcy **Francji, Japonii, Niemiec, Wielkiej Brytanii, Włoch** i **USA** (G6). Na drugim szczycie w Puerto Rico (1976 r.) do ugrupowania dołączyła **Kanada** (G7). Szczyt w USA (1997 r.) po raz pierwszy odbył się w formule G8 z udziałem prezydenta **Rosji**. Na kolejnym szczycie w Wielkiej Brytanii (1998 r.) Rosja była już dopuszczona do wszystkich dyskusji i stała się pełnoprawnym członkiem G8.

Logo G7

Od 2005 r. odbywają się spotkania Grupy z przywódcami pięciu czołowych państw rozwijających się (Brazylia, Chiny, Indie, Meksyk, RPA). W 2014 r. w wyniku agresji Rosji i aneksji Krymu zawieszono Rosję w prawach członka Grupy.

G7 nie ma kwatery głównej, budżetu ani stałego personelu. Główną formą współpracy w ramach G7 są coroczne szczyty organizowane przez państwo przewodniczące w danym roku. Ponadto regularnie odbywają się spotkania ministerialne, zwłaszcza ministrów spraw zagranicznych, finansów i środowiska naturalnego. Grupa początkowo powstała z myślą o omawianiu kwestii gospodarczych i handlowych, ale zakres tematyczny ugrupowania uległ ostatnio poszerzeniu o takie kwestie, jak: współpraca z krajami rozwijającymi, globalne i regionalne bezpieczeństwo czy globalne zmiany klimatyczne.

Grupa G20 – grupa państw rozwiniętych i najważniejszych państw rozwijających się wraz z państwami Unii Europejskiej. Ugrupowanie formalnie założone na spotkaniu ministrów finansów Grupy G7 25 września 1999 r. w Waszyngtonie. Do G20 należą państwa Unii Europejskiej i 19 innych państw: państwa Grupy G8 oraz Arabia Saudyjska, Argentyna, Australia, Brazylia, Chiny, Indie, Indonezja, Korea Południowa, Meksyk, RPA, Turcja.

Członkowie spotykają się raz w roku, a ich reprezentantami są ministrowie finansów, prezesi banków centralnych oraz rotacyjna prezydentura UE i Europejski Bank Centralny. Ponadto w dyskusjach w ramach G20 uczestniczą m.in. dyrektor zarządzający Międzynarodowego Funduszu Walutowego (IMF) i prezydent Banku Światowego.
G20 nie ma stałego personelu. Przewodnictwo zmienia się corocznie, a państwo przewodniczące ustanawia tymczasowy sekretariat na okres swojej kadencji. Państwa G20 składają się na ok. 90% światowego PKB i 80% światowej wymiany handlowej. Celem jest dyskusja nad wspólną polityką finansową.

Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (ang. *Organisation for Economic Cooperation and Development*, OECD) – ponadregionalna organizacja o profilu ekonomicznym, skupiająca państwa wysoko rozwinięte. Założona przez 18 państw Europy Zachodniej, Kanadę i USA na mocy konwencji podpisanej **14 grudnia 1960 r.** w Paryżu. Kolejnymi członkami OECD zostały: Japonia (1964), Finlandia (1969), Australia (1971), Nowa Zelandia (1973), Meksyk (1994), Czechy (1995), Węgry, Polska, Korea Południowa (1996), Słowacja (2000), Chile, Słowenia, Izrael, Estonia (2010), Łotwa (2016), Litwa (2018), Kolumbia (2020) i Kostaryka (2021). Liczy łącznie 38 państw.

Logo OECD

Główne organy OECD to: Rada, złożona z przedstawicieli państw członkowskich i Komisji Europejskiej, podejmująca decyzje przez konsensus, komitety branżowe, w liczbie ok. 200, składające się z przedstawicieli państw członkowskich i państw-obserwatorów, zajmujące się konkretnymi dziedzinami zainteresowania organizacji. Kwatera główna OECD znajduje się w Paryżu.
OECD stawia sobie za cele: wspieranie trwałego wzrostu gospodarczego, przyczynianie się do wzrostu handlu światowego, podnoszenie poziomu życia, zwiększanie zatrudnienia, utrzymywanie stabilności finansowej, pomoc w rozwoju gospodarczym innych państw. W tym celu OECD wydaje wiele publikacji porównawczych, analiz i prognoz ekonomicznych oraz tworzy forum debaty i koordynacji polityk gospodarczych i handlowych.

Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (ang. *Central European Free Trade Agreement*, CEFTA, ew. Środkowoeuropejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu) – subregionalne porozumienie handlowe między krajami Europy Środkowej. Porozumienie zawarły Polska, Węgry i Czechosłowacja („Trójkąt Wyszehradzki") 21 grudnia 1992 r. w Krakowie.

Logo CEFTA

Przyczyną powstania CEFTA był drastyczny spadek wymiany handlowej między krajami Europy Środkowej po transformacji politycznej przełomu lat 1989 i 1990 oraz rozwiązaniu RWPG, a celem porozumienia było zniesienie ceł w handlu między krajami członkowskimi.
Po rozpadzie Czechosłowacji członkami CEFTA stały się osobno Czechy i Słowacja. W 1996 r. dołączyła Słowenia, w 1997 r. – Rumunia, w 1999 r. – Bułgaria, w 2002 r. – Chorwacja, w 2006 r. – Macedonia, w 2007 r. – Bośnia i Hercegowina, Mołdawia, Serbia, Czarnogóra, Albania i Kosowo.
Po przystąpieniu większości państw CEFTA do Unii Europejskiej w 2004, 2007 i 2013 r. ta umowa straciła na znaczeniu. Obecnie członkami CEFTA jest 7 państw: Serbia, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Macedonia Północna, Mołdawia, Albania i Kosowo.

Współpraca Gospodarcza Azji i Pacyfiku

Współpraca Gospodarcza Azji i Pacyfiku (ang. *Asia-Pacific Economic Cooperation*, APEC) – luźne ugrupowanie integracyjne, tworzące największy na świecie region gospodarczy.

Asia-Pacific Economic Cooperation

Logo APEC

Powstało w listopadzie 1989 r. na spotkaniu w Canberze ministrów spraw zagranicznych i handlu 12 państw regionu Pacyfiku: Australii, Brunei, Filipin, Indonezji, Japonii, Kanady, Korei Południowej, Malezji, Nowej Zelandii, Singapuru, Tajlandii i USA. W 1991 r. nastąpiło „chińskie rozszerzenie APEC" – przystąpiły do niego Chiny, Hongkong i Tajwan. Od 1993 r. członkami są Meksyk i Papua Nowa Gwinea, od 1994 r. – Chile, od 1998 r. – Peru, Rosja i Wietnam. Obecnie w skład APEC wchodzi 21 państw.
Od 1993 r. głównym organem APEC są coroczne szczyty (spotkania szefów państw i rządów). W tym samym roku został utworzony w Singapurze Sekretariat APEC.
Dwudziestu jeden członków APEC odpowiada za ok. 60% światowej produkcji i ok. 45% światowego handlu. Wśród członków APEC znajdują się cztery gospodarki narodowe ze światowej pierwszej dziesiątki: USA, Japonia, Chiny i Kanada, a także cztery z drugiej dziesiątki: Rosja, Korea Południowa, Meksyk i Australia.

Celem APEC jest liberalizacja stosunków handlowych między państwami członkowskimi i wspólne występowanie na międzynarodowych forach handlowych, takich jak WTO czy UNCTAD.

Północnoamerykańska Strefa Wolnego Handlu (ang. *North American Free Trade Agreement,* NAFTA) – porozumienie zawarte 17 grudnia 1992 r. (weszło w życie 1 stycznia 1994 r.) między Stanami Zjednoczonymi Ameryki, Kanadą i Meksykiem, tworzące strefę wolnego handlu. Kraje należące do NAFTA zniosły stawki celne w handlu wzajemnym, zachowując jednak autonomiczne stawki celne w handlu z krajami trzecimi. W odróżnieniu od Unii Europejskiej NAFTA nie tworzy ponadpaństwowych ciał rządowych.

Logo NAFTA

Głównymi przyczynami podpisania tego układu były wspólne interesy gospodarcze USA i Kandy, ich bliskie położenie geograficzne i język oraz dążenie do modernizacji gospodarki przez Meksyk. Ważnym czynnikiem była także perspektywa budowy w Europie jednolitego rynku.
Powołanie do życia Północnoamerykańskiej Strefy Wolnego Handlu spowodowało powstanie obszaru handlowego liczącego 364 mln ludzi. Był to wówczas największy obszar wolnego handlu na świecie. Obecnie istnieją plany poszerzenia układu o państwa Ameryki Środkowej i Południowej.

Organizacja Państw Eksportujących Ropę Naftową (ang. *Organization of the Petroleum Exporting Countries*, OPEC) – organizacja czołowych producentów ropy naftowej. OPEC założyło pięciu czołowych producentów ropy naftowej: **Arabia Saudyjska**, Irak, Iran, Kuwejt i Wenezuela na konferencji w Bagdadzie 14 września 1960 r. Następnie członkami OPEC zostały: Katar, Indonezja, Libia, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Algieria, Nigeria, Ekwador, Angola, Gabon, Gwinea Równikowa i Kongo. Obecnie OPEC liczy 13 państw. Kwatera główna OPEC znajduje się w Wiedniu.

Logo OPEC

Celem OPEC jest kontrolowanie światowego wydobycia ropy naftowej, poziomu cen i opłat eksploatacyjnych przez koordynację i ujednolicanie polityk naftowych państw członkowskich.

Szanghajska Organizacja Współpracy (SOW, ros. *Шанхайская организация сотрудничества*) – polityczna regionalna organizacja międzynarodowa, skupiająca 8 państw. Została utworzona 15 czerwca 2001 r. przez istniejącą od 1996 r. tzw. Szanghajską Piątkę: Rosję, Chińską Republikę Ludową, Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan. W 2001 r. dołączył do niej Uzbekistan, a w 2017 r. – Indie i Pakistan. Jej celem jest umacnianie bezpieczeństwa regionalnego w Azji przez dbałość o wzajemne relacje i wielopłaszczyznową przyjazną współpracę w dziedzinie bezpieczeństwa, gospodarki, kultury oraz zwalczania terroryzmu, separatyzmu i ekstremizmu. Istnieją plany przekształcenia SOW w sojusz wojskowy.

Logo SOW

BRICS – określenie grupy państw rozwijających się, które pojawiło się w 2001 r.: **Brazylii, Rosji, Indii, Chin**, a od **2011 r.** także **RPA**. Nazwa pochodzi od pierwszych liter nazw tych państw (w latach 2001–2011 używano określenia BRIC). Państwa BRICS dążą do stworzenia nowego systemu walutowego, zwiększenia roli państw rozwijających się w światowych instytucjach walutowych oraz zreformowania ONZ (rozszerzenie składu Rady Bezpieczeństwa). Grupa BRICS zajmuje łącznie 26% powierzchni Ziemi, a jej mieszkańcy stanowią 43% jej ludności. Ich łączny PKB to 25% PKB całego świata. Według prognoz w 2027 r. PKB państw należących do BRICS dorówna połączonym PKB wszystkich krajów G7 (USA, Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Włochy, Kanada, Japonia).

Logo BRICS

13.10. Formy współpracy regionalnej z udziałem Polski

Grupa Wyszehradzka (V4, do końca 1992 r. Trójkąt Wyszehradzki) – nieformalne określenie stosowane w stosunku do subregionalnych spotkań szefów rządów i państw czterech krajów środkowoeuropejskich: Węgier, Czech, Słowacji i Polski.

Logo V4

15 lutego 1991 r. na zamku w węgierskim mieście Wyszehrad doszło do spotkania premiera Węgier Józsefa Antalla, prezydenta Czechosłowacji Václava Havla i prezydenta Polski Lecha Wałęsy. Odtąd w stosunku do tych trzech państw zaczęto używać określenia „Trójkąt Wyszehradzki". Po rozpadzie Czechosłowacji od 1 stycznia 1993 r. określenie *trójkąt* zostało zastąpione określeniem *grupa*.

Głównym celem Grupy stało się wzajemne wspieranie w drodze do członkostwa w NATO i Unii Europejskiej. Ustalono, że przywódcy tych państw będą koordynować swoje działania. Spowolnienie europejskich procesów integracyjnych spowodowało utworzenie w ramach Trójkąta w 1992 r. Środkowoeuropejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (CEFTA).

Współpraca V4 opiera się wyłącznie na konsultacjach, na które składają się regularne spotkania na różnych poziomach: co pół roku odbywają się spotkania premierów, a co roku – spotkania prezydentów i przewodniczących parlamentów.

Jedyną stałą instytucją Grupy jest Międzynarodowy Fundusz Wyszehradzki założony w 1999 r. z siedzibą w Bratysławie. Fundusz wspiera różne formy współpracy regionalnej między tymi krajami przez realizację wielostronnych projektów, zwłaszcza kulturalnych, naukowych, badawczych i edukacyjnych oraz związanych z wymianą młodzieży, promocją turystyki i współpracą transgraniczną.

Trójkąt Weimarski (właśc. Komitet Wspierania Współpracy Francusko-Niemiecko-Polskiej) – subregionalna organizacja powołana przez Polskę, Niemcy i Francję w 1991 r. w celu rozwoju współpracy między tymi krajami i promocji odradzającej się Polski na arenie międzynarodowej.

Początek organizacji jest związany ze spotkaniem ministrów spraw zagranicznych: Krzysztofa Skubiszewskiego (Polska), Rolanda Dumasa (Francja) i Hansa-Dietricha Genschera (Niemcy), które odbyło się 28 sierpnia 1991 r. w Weimarze.

Działalność trójkąta Weimarskiego sprowadza się do organizowania szczytów z udziałem przywódców krajów członkowskich: w Gdańsku (1993), Poznaniu (1998), Nancy (1999), Hambach (2001), Wrocławiu (2003), Nancy (2005), Mettlach (2006), Warszawie (2011 i 2013), Berlinie (2022), Monachium (2023). Ostatni szczyt odbył się 12 czerwca 2023 r. w Paryżu. Częściej spotkania odbywają się na szczeblu ministrów spraw zagranicznych (ostatnie w 2021 r. w Weimarze).

Do 2004 r. nadrzędnym celem współpracy w ramach Trójkąta Weimarskiego było przezwyciężenie podziału Europy i wprowadzenie państw Europy Środkowowschodniej, w tym głównie Polski, do wspólnoty państw europejskich. W rozszerzonej UE Trójkąt Weimarski odgrywa rolę forum konsultacji i wypracowywania wspólnych stanowisk w kluczowych sprawach polityki europejskiej.

14

Integracja europejska

14.1. Unia Europejska

Unia Europejska (UE) to gospodarczo-polityczny związek demokratycznych państw europejskich, który od 1 grudnia 2009 r. jest organizacją międzynarodową. Powstała 1 listopada 1993 r. na mocy traktatu z Maastricht.

Od 2009 r. podstawę prawną Unii Europejskiej stanowią dwa traktaty: Traktat o Unii Europejskiej (z Maastricht z 1992 r.) oraz Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej w brzmieniu, jaki nadał im Traktat lizboński z 2009 r.

Od 1 lutego 2020 r., po jej opuszczeniu przez Wielką Brytanię, Unia Europejska składa się z 27 państw członkowskich. Obecnie jest zamieszkiwana przez ponad 447 mln osób i zajmuje obszar ok. 4,14 mln km². Geograficznie leży na 5 kontynentach: w Europie (większość terytorium), w Azji (Cypr), w Afryce (m.in. Reunion, Ceuta), w Ameryce Południowej (Gujana Francuska) i w Ameryce Północnej (m.in. Martynika).

Kulturowe i historyczne podwaliny jedności europejskiej

Źródła tożsamości europejskiej:
– greckie tradycje kulturalno-intelektualne i polityczne,
– rzymskie tradycje państwowe i prawne,
– uniwersalistyczne idee chrześcijańskie,
– demokratyczne państwa prawa,
– rozwinięty demokratyzm i społeczeństwo obywatelskie.

Ojcowie współczesnej Europy

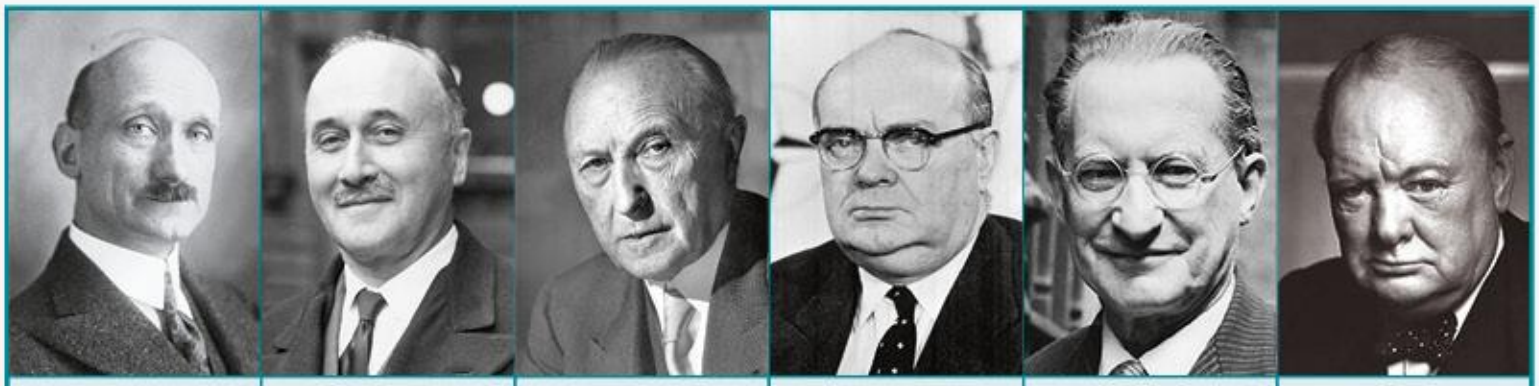

Robert Schuman	Jean Monnet	Konrad Adenauer	Paul-Henri Spaak	Alcide De Gasperi	Winston Churchill

W poczet ojców integracji europejskiej zalicza się sześciu polityków, którzy mieli największy wpływ na powstanie Wspólnot Europejskich.

Robert Schuman (1886–1963) – francuski premier i minister spraw zagranicznych, inicjator pojednania pomiędzy Francją a Niemcami poprzez połączenie obu państw silnymi więzami gospodarczymi, społecznymi i politycznymi, w latach 1958–1960 przewodniczący Parlamentu Europejskiego. Jego plan był pierwszym w pełni zrealizowanym projektem zjednoczenia Europy.

Jean Monnet (1888–1979) – francuski polityk, dyplomata i ekonomista, architekt wspólnot europejskich, współtwórca Planu Schumana, inicjator i twórca Komitetu dla Zjednoczenia Państw Europy (1954), któremu przewodniczył do 1975 r. Rok później za swoje zasługi otrzymał tytuł Obywatela Europy.

Konrad Adenauer (1876–1967) – pierwszy kanclerz demokratycznych Niemiec, zwolennik zjednoczenia Europy opartego na tradycjach i wartościach chrześcijańskich. Doprowadził do odbudowy gospodarczej Niemiec oraz integracji z Europą Zachodnią, od przyjęcia planu Marshalla, przez członkostwo w EWG oraz NATO.

Paul-Henri Spaak (1899–1972) – belgijski premier i minister spraw zagranicznych, w latach 1952–1953 przewodniczący Zgromadzenia Ogólnego Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, przewodniczący roboczej komisji opracowującej raport dotyczący stworzenia podstaw wspólnego rynku europejskiego, przewodniczący pierwszej sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, sekretarz generalny NATO.

Alcide De Gasperi (1881–1954) – włoski premier i polityk, współtwórca Rady Europy i Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, propagujący ideę współpracy gospodarczej przez zacieśnianie współpracy obronnej.

Winston Churchill (1874–1965) – brytyjski polityk, mówca, strateg, pisarz historyk, minister obrony, Przewodniczący Izby Gmin, dwukrotny premier Zjednoczonego Królestwa, laureat Literackiej Nagrody Nobla, jeden z pierwszych polityków popierających ideę zjednoczenia Europy – pomysłodawca utworzenia „Stanów Zjednoczonych Europy" oraz autor terminu *żelazna kurtyna*, określającego linię podziału Europy na blok wschodni i zachodni (pierwszy raz użył go 5 marca 1946 r. podczas przemówienia w Fulton).

14.2. Przebieg integracji europejskiej

DEKLARACJA SCHUMANA Z 9 MAJA 1950 R.

Główna przeszkoda we współpracy narodów Europy	Proponowany sposób usunięcia przeszkody
odwieczne konflikty między Francją a Niemcami	połączenie francuskiej i niemieckiej produkcji węgla i stali oraz oddanie jej pod wspólny nadzór

Przewidywane skutki wprowadzenia w życie planu

uniknięcie wojny między Francją a Niemcami, stworzenie podstaw rozwoju gospodarczego Europy, stworzenie podstaw zjednoczenia gospodarczego Europy, rozpoczęcie tworzenia federacji europejskiej

Od Traktatu paryskiego do Traktatu lizbońskiego

– 18 kwietnia 1951 r. z inicjatywy jednego z ojców integracji europejskiej, **Roberta Schumana**, podpisano **Traktat paryski** (wszedł w życie 23 lipca 1952 r. i obowiązywał przez 50 lat), na mocy którego utworzono **Europejską Wspólnotę Węgla i Stali** (EWWiS). Stała się ona zalążkiem przyszłej Unii Europejskiej. W skład EWWiS weszło 6 państw: **Belgia, Holandia, Luksemburg, Republika Federalna Niemiec, Francja i Włochy.**

Pierwsza flaga EWWiS w latach 1958–1973

– 25 marca 1957 r. podpisano **Traktaty rzymskie**, na mocy których 1 stycznia 1958 r. utworzono **Europejską Wspólnotę Gospodarczą** (EWG) oraz **Europejską Wspólnotę Energii Atomowej** (Euratom). W ich skład weszli wszyscy członkowie EWWiS.

Wybrane zadania wspólnot europejskich

EWWiS	Euratom	EWG
• zapewnienie systematycznych dostaw węgla i stali • kontrolowanie cen i ujednolicenie warunków dostępu do węgla i stali • wykluczenie ochronnych regulacji poszczególnych krajów • poprawa warunków życia oraz pracy robotników	• koordynacja programów szkoleniowych i badawczych w obszarze energii atomowej • pomoc finansowa, płatne dostarczanie materiałów atomowych, sprzętu, urządzeń i ekspertów, prowadzenie własnych szkoleń i badań wg programu ustalonego przez Radę ugrupowania	• eliminacja opłat celnych i ograniczeń ilościowych w handlu pomiędzy państwami członkowskimi • wprowadzenie Wspólnej Taryfy Celnej oraz wspólnej polityki handlowej w stosunku do państw trzecich • ustanowienie wspólnej polityki rolnej i transportowej, likwidacja barier w przepływie usług, osób i kapitału • koordynacja polityki gospodarczej

Źródło: E. Latoszek, *Integracja europejska. Mechanizmy i wyzwania*, Warszawa 2007, s. 64–68.

– 1965 r. podpisano w Brukseli **Traktat Fuzyjny** (wszedł w życie w 1967 r.), w wyniku którego doszło do pełnego połączenia instytucjonalnego i utworzenia jednej Komisji i Rady dla trzech Wspólnot Europejskich (od 1958 r. Wspólnoty miały już wspólne Zgromadzenie Parlamentarne i Trybunał Sprawiedliwości).

– **17 i 28 lutego 1986 r.** podpisano w Luksemburgu i Hadze **Jednolity Akt Europejski** (wszedł w życie **1 lipca 1987 r.**), który ustanowił **utworzenie wspólnego rynku wewnętrznego, nadał kształt organizacyjny europejskiej współpracy politycznej** i sformalizował odbywające się szczyty przywódców państw członkowskich; w wyniku tego utworzono **Radę Europejską**.

– **7 lutego 1992 r.** został podpisany **w Maastricht Traktat o Unii Europejskiej** (TUE), na mocy którego **1 listopada 1993 r. powstała Unia Europejska**. Traktat zmienił nazwę EWG na **Wspólnota Europejska** (WE przejęła kompetencje rozwiązanej 23 lipca 2002 r. EWWiS). W Maastricht znacznie rozszerzono zakres wspólnej polityki, ustanowiono **obywatelstwo europejskie**, powołano Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich i opracowano harmonogram utworzenia Unii Gospodarczo-Walutowej (jej efektem było m.in. wprowadzanie **wspólnej waluty euro od 1999 r.**).

Podstawowe cele Unii Europejskiej (według Traktatu o Unii Europejskiej):
- promowanie ekonomicznego i społecznego postępu przez zacieśnianie współpracy gospodarczej i likwidowanie barier w obrocie handlowym między państwami członkowskimi,
- wzmacnianie obrazu Unii jako jednego ciała politycznego, mówiącego jednym głosem na arenie międzynarodowej, przez prowadzenie wspólnej polityki zagranicznej,
- dążenie do stworzenia obywatelstwa europejskiego i poczucia przynależności do jednej wspólnoty u zwykłych obywateli przez zapewnienie jednakowych norm prawnych i pełnej swobody przepływu ludzi w obrębie Unii,
- rozwijanie obszaru wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwego traktowania, którym ma być UE, przez wprowadzanie wspólnych norm prawnych, socjalnych i stałą poprawę poziomu życia państw uboższych,
- ujednolicenie struktury gospodarczej krajów członkowskich, wyrównanie rozwoju gospodarczego regionów, polepszenie standardów życia.

– **2 października 1997 r.** podpisano **Traktat amsterdamski** (wszedł w życie **1 maja 1999 r.**), który częściowo zmienił i jednocześnie rozszerzył wcześniejsze ustalenia z Maastricht (uproszczenie traktatów założycielskich, prawo stosowania sankcji wobec państw łamiących standardy demokratyczne).

– **26 lutego 2001 r.** został podpisany **Traktat nicejski** (wszedł w życie 1 lutego 2003 r.), reformujący **instytucje unijne w celu zapewnienia sprawnego funkcjonowania po planowanym na 2004 r. rozszerzeniu UE**. Na szczycie w Nicei proklamowano również **Kartę Praw Podstawowych**, mającą gwarantować prawa człowieka i swobody obywatelskie.

– **13 grudnia 2007 r.** podpisano **Traktat lizboński** (wszedł w życie **1 grudnia 2009 r.**), będący umową międzynarodową zakładającą m.in. reformę instytucji Unii Europejskiej i likwidację Wspólnoty Europejskiej.

Najważniejsze postanowienia traktatu z Lizbony:
1) nadanie Unii Europejskiej osobowości prawnej,
2) przekształcenie UE w organizację międzynarodową o jednolitej strukturze,
3) zniesienie obowiązującego na mocy Traktatu z Maastaricht podziału UE na 3 filary (I – unia gospodarcza, II – unia polityczna, III – unia policyjno-sądowa),
4) jasny podział kompetencji między Unię a państwa członkowskie:
   - kompetencje wyłączne (dziedziny, w których tylko UE może stanowić prawo – np. unia celna, reguły konkurencji jednolitego rynku, polityka pieniężna w strefie euro, handel i umowy międzynarodowe),
   - kompetencje dzielone (dziedziny, w których prawo może stanowić UE lub rządy krajowe – np. jednolity rynek, zatrudnienie i sprawy społeczne, rolnictwo, rybołówstwo, środowisko, transport, energia, sprawiedliwość, migracje, badania naukowe, pomoc humanitarna),
   - kompetencje koordynujące (dziedziny, w których prawo stanowią państwa członkowskie – np. zdrowie publiczne, przemysł, kultura, turystyka, kształcenie, młodzież, sport, powołanie nowych instytucji (Przewodniczący Rady Europejskiej; Wysoki Przedstawiciel Unii ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa),
5) wzmocnienie roli Parlamentu Europejskiego w legislacji i uchwalaniu budżetu,
6) zreformowanie systemu głosowania w Radzie Unii Europejskiej (od 1 listopada 2014 r. zastąpienie tzw. nicejskiego systemu głosowania system podwójnej większości),
7) nadanie prawnego charakteru Karcie Praw Podstawowych,
8) usunięcie wszelkich zapisów sugerujących państwowość Unii Europejskiej (nazwy *konstytucja*, artykułów o symbolach Unii: flaga, hymn, dewiza), określenie (po raz pierwszy) procedur wyjścia kraju z Unii.

Najważniejsze traktaty europejskie

Nazwa traktatu	Miejsce podpisania	Data zawarcia Data wejścia w życie	Okres obowiązywania
Traktat ustanawiający EWWiS	Paryż	18.04.1951 25.07.1952	50 lat
Traktat ustanawiający EWG	Rzym	25.03.1957 01.01.1958	nieograniczony
Traktat ustanawiający Euratom	Rzym	25.03.1957 01.01.1958	nieograniczony
Traktat ustanawiają-cy jedną Radę i jedną Komisję	Bruksela	08.04.1965 01.07.1967	nie dotyczy
Jednolity Akt Europejski	Luksemburg Haga	17.02.1986, 28.02.1986 01.07.1987	nieograniczony
Traktat o UE	Maastricht	07.02.1992 01.11.1993	nieograniczony
Traktat z Amsterdamu	Amsterdam	02.10.1997 01.05.1999	nieograniczony
Traktat z Nicei	Nicea	26.02.2001 01.02.2003	nieograniczony
Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy	Rzym	29.10.2004 nieratyfikowany	nieograniczony
Traktat z Lizbony	Lizbona	13.12.2007 01.12.2009	nieograniczony

Źródło: J. Barcz, E. Kawecka-Wyrzykowska, K. Michałowska-Gorywoda, *Integracja europejska w świetle Traktatu z Lizbony*, Warszawa 2012, s. 39.

Flaga europejska

Flaga europejska od 1955 r. (Rada Europy) i 1986 r. (Wspólnoty Europejskie/Unia Europejska)

Istnieje kilka nieoficjalnych symboli, które pozwalają zidentyfikować Unię Europejską. Obok Dnia Europy obchodzonego 9 maja na pamiątkę Deklaracji Schumana z 1950 r., uważanej za akt narodzin Unii Europejskiej, wspólnej waluty euro (od 1999 r.) i dewizy Europy „Jedność w różnorodności" (od 2000 r.), należy do nich flaga europejska.
W styczniu 1985 r. przewodniczący Komisji Wspólnot Europejskich (dzisiejszej Komisji Unii Europejskiej) Jacques Delors uznał flagę Rady Europy używaną od 1955 r. za najlepszy symbol zjednoczonej Europy i wybrał ją na flagę Komisji Wspólnot. Później Delors, administracja Parlamentu Europejskiego i Rady Ministerialnej postanowili uznać dwanaście złotych gwiazd na lazurowym tle za symbol Wspólnot Europejskich. Po raz pierwszy ta flaga pojawiła się na posiedzeniu Rady Ministerialnej w maju 1986 r. po przystąpieniu Hiszpanii i Portugalii do Wspólnot, co zwiększyło liczbę ich członków do dwunastu. Liczba gwiazd na fladze nie była już zmieniana po kolejnych rozszerzeniach UE w latach 1995, 2004, 2007 i 2013.

Etapy integracji

Od 1993 r. państwa starające się o członkostwo w Unii Europejskiej muszą spełniać tzw. kryteria kopenhaskie, uchwalone przez Radę Europejską na szczycie w Kopenhadze w czerwcu tego roku.

Kryteria kopenhaskie:
- stabilność instytucji gwarantujących demokrację, praworządność, prawa człowieka oraz poszanowanie i ochrona mniejszości,
- sprawnie funkcjonująca gospodarka rynkowa oraz możliwość sprostania konkurencji i radzenia sobie z siłami rynkowymi wewnątrz UE,
- zdolność do przyjęcia zobowiązań członka Unii, w tym dostosowania się do celów unii politycznej, gospodarczej i walutowej, oraz przyjęcia wspólnych przepisów, norm i polityki, które tworzą prawodawstwo UE (wspólnotowy dorobek prawny).

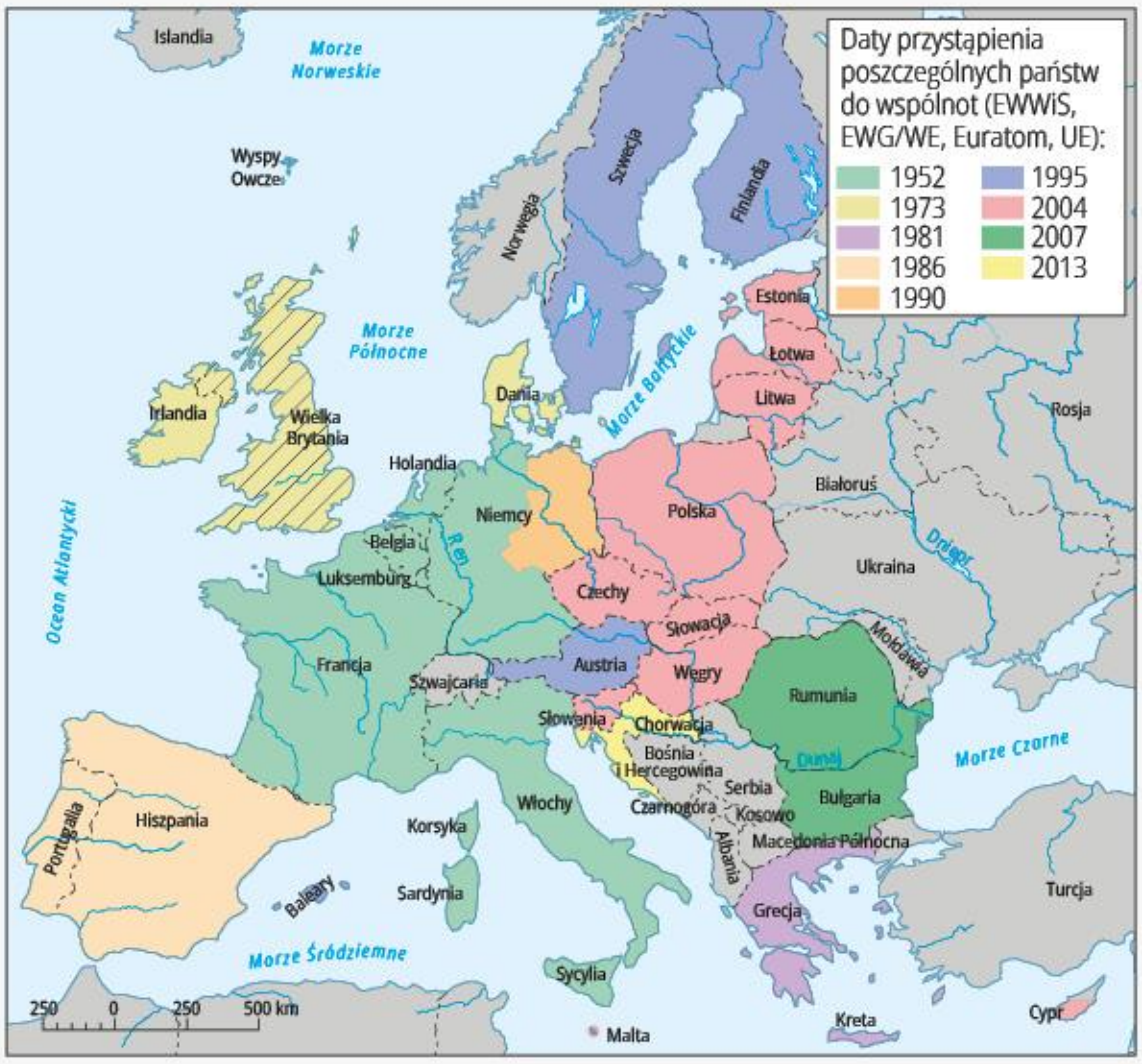

– **1952–1972** – **wspólnoty** (**EWWiS**, a od 1958 r. także **EWG** i **Euratom**) tworzyło 6 państw: Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, Niemcy, Włochy.
– **1973–1980** – **wspólnoty tworzyło 9 państw** (1 stycznia 1973 r. rozszerzenie o Wielką Brytanię, Danię i Irlandię; Norwegia nie przyłączyła się z powodu sprzeciwu obywateli wyrażonego w referendum).
– **1981–1985 – wspólnoty tworzyło 10 państw** (1 stycznia 1981 r. rozszerzenie o Grecję).
– **1986–1994 – wspólnoty tworzyło 12 państw** (1 stycznia 1986 r. rozszerzenie o Hiszpanię i Portugalię); 1 listopada 1993 r. **powstaje Unia Europejska** – UE12.
– **1995–2004 – UE15** (1 stycznia 1995 r. rozszerzenie o Austrię, Finlandię i Szwecję; Norwegowie ponownie odmówili wstąpienia).
– **2004–2006 – UE25** (1 maja 2004 r. rozszerzenie o Cypr, Czechy, Estonię, Litwę, Łotwę, Maltę, Polskę, Słowację, Słowenię i Węgry – największe rozszerzenie UE w historii).
– **2007–2013 – UE27** (1 stycznia 2007 r. rozszerzenie o Bułgarię i Rumunię).
– **2013–2020 – UE28** (1 lipca 2013 r. rozszerzenie o Chorwację).
– **od 1 lutego 2020 – UE27** (brexit – opuszczenie UE przez Wielką Brytanię – pierwszy taki przypadek w historii UE).

Referenda akcesyjne w 2003 r. w krajach kandydujących do Unii Europejskiej

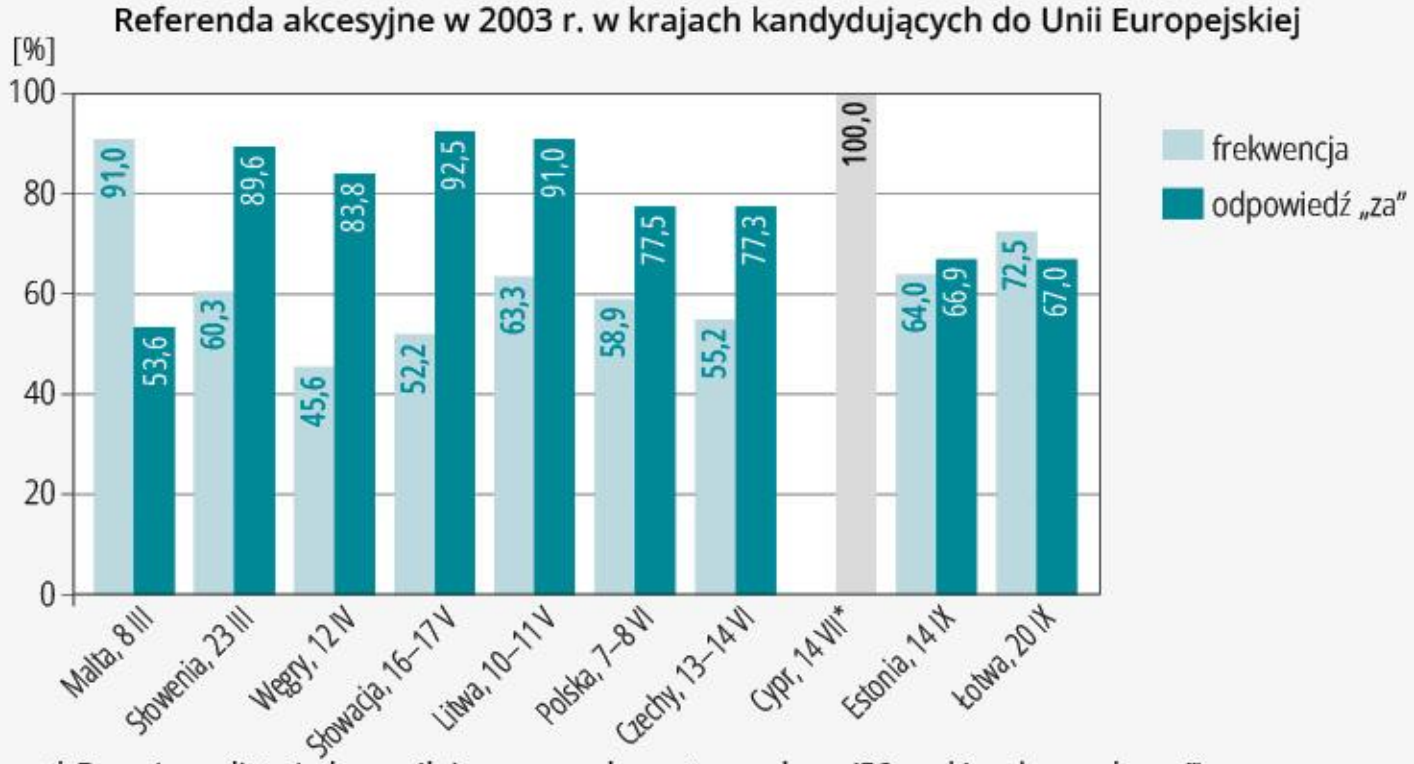

* Decyzja podjęta jednomyślnie przez parlament narodowy (56 posłów głosowało „za").

Prawa i obowiązki wynikające z posiadania obywatelstwa UE

Wszyscy obywatele państw członkowskich Unii mają także obywatelstwo Unii Europejskiej. Z jego posiadaniem wiążą się prawa i obowiązki. Prawa obywateli są regulowane przez traktat lizboński.

Prawa obywateli UE
- swobodne przemieszczanie się i przebywanie na terytorium państw członkowskich,
- korzystanie z czynnego i biernego prawa wyborczego w wyborach do Parlamentu Europejskiego na terytorium swojego lub innego państwa Unii,
- korzystanie z czynnego i biernego prawa wyborczego w wyborach lokalnych w państwach Unii, w których zamieszkują, a których obywatelstwa nie posiadają,
- zwracanie się z petycją do Parlamentu Europejskiego,
- możliwość skargi do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich,
- opieka dyplomatyczna i konsularna ze strony przedstawicielstw państw członkowskich,
- zwracanie się do instytucji i organów UE w dowolnym języku traktatowym i otrzymywanie w tym języku odpowiedzi.

Obowiązki obywateli UE
- brak traktatowych obowiązków obywateli Unii Europejskiej poza oczywistym przestrzeganiem prawa UE.

14.3. Najważniejsze instytucje Unii Europejskiej

Instytucje Unii Europejskiej (art. 13 Traktatu o Unii Europejskiej)
- Parlament Europejski,
- Rada Europejska,
- Rada (Rada Unii Europejskiej),
- Komisja Europejska,
- Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej,
- Trybunał Obrachunkowy,
- Europejski Bank Centralny.

Struktura najważniejszych organów Unii Europejskiej od 1 lutego 2020 r.

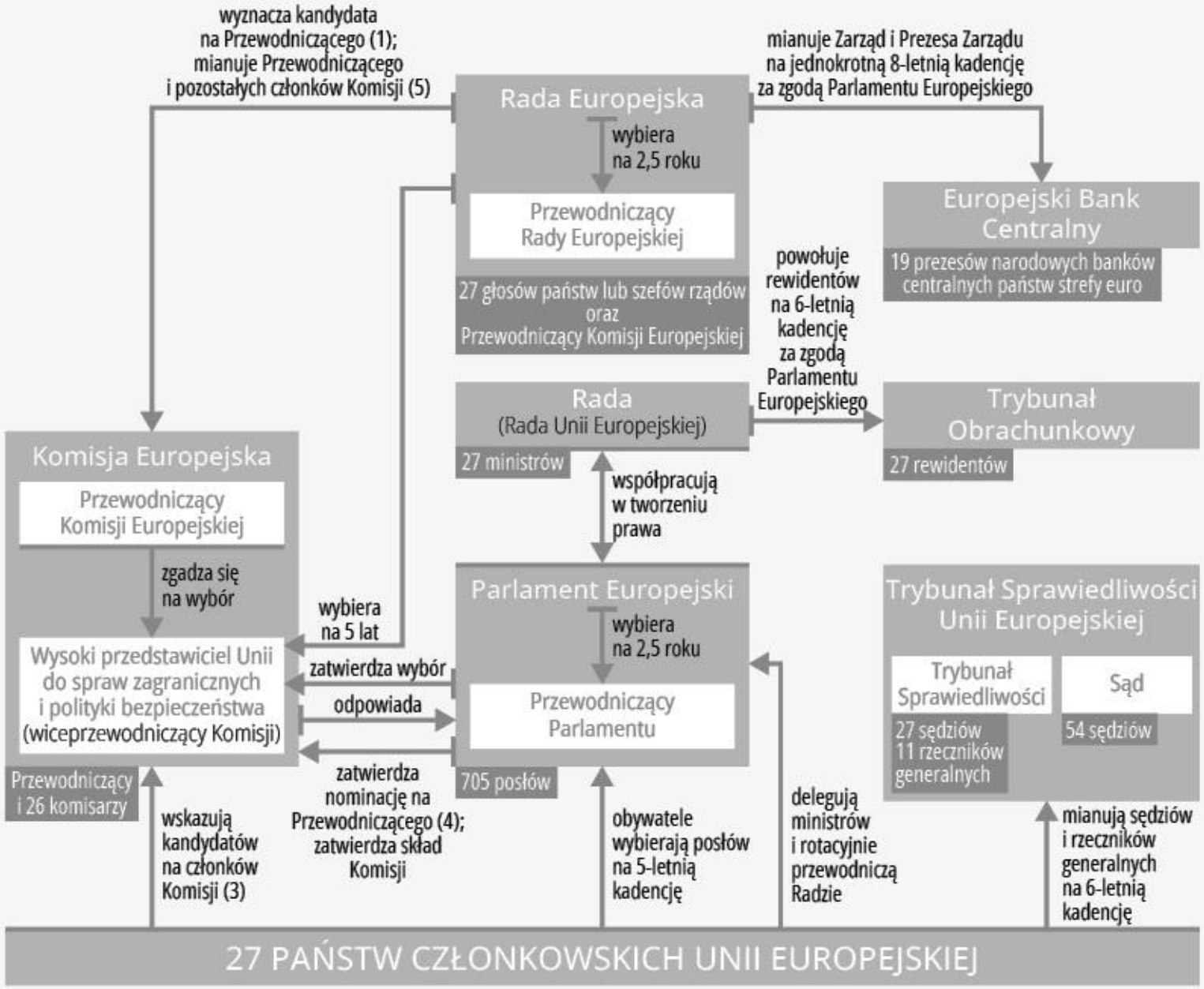

Uwaga: Cyfry w nawiasach (1–5) oznaczają kolejne kroki podczas powoływania Komisji Unii Europejskiej.

Parlament Europejski

Jedyny organ, który reprezentuje narody państw należących do Unii Europejskiej i którego członkowie są wybierani w wyborach powszechnych i bezpośrednich (od 1979 r.). Wcześniej jego deputowanych desygnowały parlamenty państw członkowskich spośród swoich członków (wówczas sprawowali podwójny mandat przedstawicielski).

Wybory parlamentarne odbywają się według ordynacji proporcjonalnych co pięć lat (ostatnie – w maju 2019 r.). Do głosowania jest uprawniony każdy obywatel UE zarejestrowany jako wyborca w swoim kraju. Obywatele UE zamieszkujący w innym państwie członkowskim mogą głosować i kandydować w wyborach na terenie tego państwa.

Od maja 2019 r. Parlament Europejski liczy 705 deputowanych (w tym przewodniczący bez prawa głosu). Deputowani w Parlamencie Europejskim zasiadają nie w grupach narodowych, ale w ogólnoeuropejskich grupach (frakcjach) politycznych, skupiających główne partie polityczne działające w państwach członkowskich UE. Każda grupa polityczna musi składać się z 25 posłów z przynajmniej 7 państw członkowskich. Parlament Europejski obraduje na comiesięcznych sesjach plenarnych w Strasburgu (dodatkowe sesje i spotkania Komisji odbywają się w Brukseli, a Sekretariat Generalny Parlamentu mieści się w Luksemburgu).

Roberta Metsola – przewodnicząca Parlamentu Europejskiego od 2022 r.

Prace Parlamentu Europejskiego nadzorują wybierany na dwuipółletnią kadencję przewodniczący oraz prezydium. Przewodniczący kieruje obradami oraz administracją parlamentarną. Reprezentuje on Parlament na spotkaniach oficjalnych oraz na płaszczyźnie międzynarodowej. W latach 2009–2012 funkcję przewodniczącego pełnił Jerzy Buzek. Od 11 stycznia 2022 r. przewodniczącą Parlamentu Europejskiego jest chadecka maltańska polityk **Roberta Metsola**.

Przygotowaniem prac Parlamentu zajmuje się 20 komisji, m.in.: ds. spraw zagranicznych, ds. handlu zagranicznego, ds. budżetu, ds. zatrudnienia i spraw socjalnych, ds. ochrony środowiska naturalnego, zdrowia publicznego i bezpieczeństwa żywności, ds. przemysłu, badań naukowych i energii, ds. transportu i turystyki, ds. rozwoju regionalnego, ds. rolnictwa, ds. rybołówstwa, ds. kultury i edukacji, ds. wolności obywatelskich, sprawiedliwości i spraw wewnętrznych, ds. praw kobiet i równouprawnienia, ds. petycji.

Uprawnienia Parlamentu Europejskiego

- **legislacyjne**: Parlament Europejski uczestniczy w tzw. zwykłej procedurze ustawodawczej oraz w specjalnych procedurach ustawodawczych (konsultacji i zgody).
- **budżetowe**: Parlament dzieli je z Radą Unii Europejskiej. Do Parlamentu należy decydujący głos przy uchwalaniu tzw. wydatków nieobligatoryjnych, czyli niewynikających z dyspozycji traktatowych ani uchwalonych na jego podstawie aktów prawnych. W przypadku wydatków obligatoryjnych może zaproponować zmianę projektu budżetu. Parlament ma prawo do odrzucenia w całości projektu budżetu. Budżet nabiera obowiązującej mocy prawnej dopiero po podpisaniu go przez Przewodniczącego Parlamentu.
- **kontrolna**: Parlament kontroluje działalność Komisji oraz innych organów, wykorzystując prawo obywateli UE do petycji oraz komisje śledcze; w wymiarze politycznym w ograniczonym zakresie nadzoruje Radę Europejską i Radę (Radę Unii Europejskiej).
- **kreacyjne**: powołuje inne organy, np. uczestniczy w powoływaniu przewodniczącego Komisji i jej członków (zatwierdza kandydaturę na przewodniczącego Komisji oraz aprobuje skład całej Komisji), powołuje Rzecznika Praw Obywatelskich, zatwierdza skład Trybunału Obrachunkowego oraz Zarząd i Prezesa Zarządu Europejskiego Banku Centralnego.

Podział miejsc w Parlamencie Europejskim w latach 2014–2024

ogółem: **705**

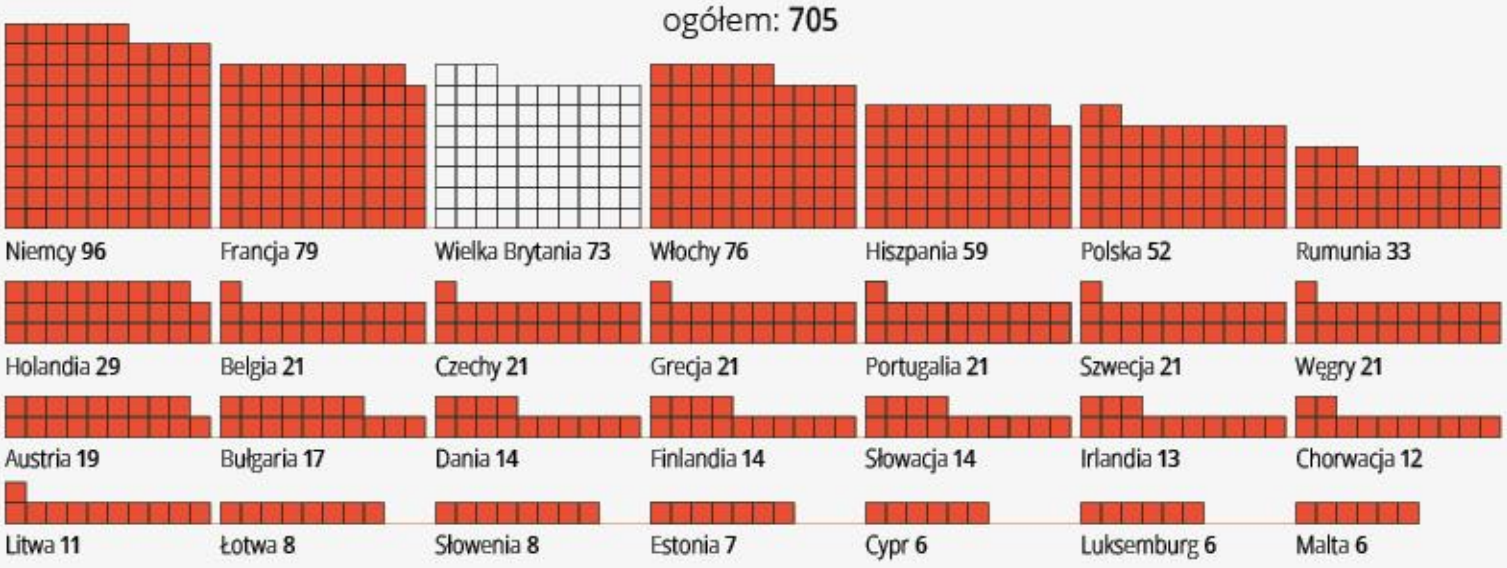

Wybory do Parlamentu Europejskiego w Polsce w 2019 r.

Zasady wyborów posłów do Parlamentu Europejskiego reguluje **Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy.** Stanowi ona, że wybory te są powszechne, równe, bezpośrednie i proporcjonalne oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.
W wyborach do PE wybiera się posłów w liczbie określonej w przepisach prawa Unii Europejskiej. Wybierani na pięć lat posłowie do PE są przedstawicielami narodów państw UE, nie są związani żadnymi instrukcjami i nie mogą być odwołani.
Prawo wybierania do PE (czynne prawo wyborcze) ma obywatel polski oraz obywatel UE niebędący obywatelem polskim, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat (obywatel UE musi dodatkowo stale zamieszkiwać na terytorium Polski).
Prawo wybieralności (bierne prawo wyborcze) ma osoba mająca prawo wybierania w wyborach do PE, która najpóźniej w dniu głosowania kończy 21 lat i od co najmniej pięciu lat stale zamieszkuje w Polsce lub na terytorium innego państwa członkowskiego UE.
Prawo zgłaszania kandydatów w wyborach do PE przysługuje komitetom wyborczym, które następnie prowadzą kampanię wyborczą na rzecz kandydatów. Komitety wyborcze mogą być tworzone przez partie polityczne i koalicje partii politycznych oraz przez wyborców.
W celu przeprowadzenia wyborów do PE tworzy się okręgi wyborcze, które obejmują obszar jednego lub więcej województw albo część województwa. W podziale mandatów uwzględnia się wyłącznie listy kandydatów tych komitetów wyborczych, które otrzymały co najmniej 5% ważnych głosów w skali kraju. Państwowa Komisja Wyborcza dokonuje podziału wszystkich 52 mandatów pomiędzy uprawnione komitety wyborcze zgodnie z metodą (formułą) d'Hondta. Ordynacja wyborcza PE przewiduje 13 wielomandatowych okręgów wyborczych.

Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego IX kadencji 23–26 maja 2019 r.*

Nazwa grupy (frakcji)	Skrót angielski	Orientacja polityczna	Najliczniejsze delegacje	Delegacja polska	Liczba mandatów
Europejska Partia Ludowa	EPP	chrześcijańscy demokraci, liberalni konserwatyści	Niemcy, Polacy	14 – Platforma Obywatelska, 3 – Polskie Stronnictwo Ludowe	187
Postępowy Sojusz Socjalistów i Demokratów	S&D	socjaliści, socjaldemokraci	Hiszpanie, Włosi	5 – Sojusz Lewicy Demokratycznej 3 – Wiosna	148
Odnówmy Europę	RE	liberalni demokraci, centryści	Francuzi, Włosi		97
Tożsamość i Demokracja	ID	nacjonaliści, eurosceptycy	Włosi, Francuzi		76
Zieloni/Wolny Sojusz Europejski	G/EFA	zieloni, regionaliści	Niemcy, Francuzi		68
Europejscy Konserwatyści i Reformatorzy	ECR	konserwatyści, umiarkowani eurosceptycy	Polacy, Włosi	27 – Prawo i Sprawiedliwość	61
Zjednoczona Lewica Europejska/ Nordycka Zielona Lewica	GUE/NGL	socjaliści, eurokomuniści	Hiszpanie, Francuzi, Grecy		39
niezrzeszeni	–	–	Włosi, Grecy		29
Razem				**52**	**705**

* Stan na połowę 2020 r.

Źródło: European Parliament, http://www.europarl.europa.eu/meps/pl/crosstable.html.

Rada Europejska

Główny, polityczny i międzypaństwowy organ Unii Europejskiej, tworzony przez 27 szefów państw i rządów państw członkowskich. Od 2009 r. Rada wybiera swojego Przewodniczącego na dwuipółroczną kadencję. Od 1 grudnia 2019 r. urząd przewodniczącego Rady Europejskiej obejmuje belgijski liberalny polityk **Charles Michel** (po Belgu Hermanie Achille van Rompuyu i Polaku Donaldzie Tusku). Rada zbiera się w Brukseli przynajmniej dwa razy w roku na tzw. szczytach europejskich.
W spotkaniach Rady uczestniczą także Przewodniczący Komisji Europejskiej oraz ministrowie spraw zagranicznych państw członkowskich (jeżeli wymaga tego porządek Rady). Status gościa w Radzie ma przewodniczący Parlamentu Europejskiego. Planowaniem i koordynacją prac Rady zajmuje się Sekretariat Rady UE. Rada jest organem niezależnym (przed nikim nie odpowiada i nikomu nie podlega). Rada Europejska nadaje Unii impulsy niezbędne do jej rozwoju i określa ogólne kierunki i priorytety polityczne.

Charles Michel – przewodniczący Rady Europy od 2019 r.

Rada (Rada Unii Europejskiej)

Główny organ decyzyjny Unii Europejskiej. Wraz z Parlamentem Europejskim pełni głównie funkcje prawodawczą i budżetową. Składa się z 27 przedstawicieli państw członkowskich szczebla ministerialnego, upoważnionych do działania w imieniu rządu danego państwa. Każde państwo reprezentuje jedna osoba. Skład Rady nie jest stały, zmienia się w zależności od omawianych tematów. W skład Rady ds. Ogólnych wchodzą ministrowie spraw zagranicznych, koordynujący prace pozostałych rad, które tworzą pozostali ministrowie.

Skład Rady Unii Europejskiej
– Rada ds. Ogólnych (GAC)
– Rada ds. Spraw Zagranicznych (FAC)
– Rada ds. Gospodarczych i Finansowych (ECOFIN)
– Rada ds. Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych (JHA)
– Rada ds. Zatrudnienia, Polityki Społecznej, Zdrowia i Ochrony Konsumentów (EPSCO)
– Rada ds. Konkurencyjności (COMPET)
– Rada ds. Transportu, Telekomunikacji i Energii (TTE)
– Rada ds. Rolnictwa i Rybołówstwa (AGRIFISH)
– Rada ds. Środowiska (ENV)
– Rada ds. Edukacji, Młodzieży, Kultury i Sportu (EYCS)

Źródło: Rada Unii Europejskiej. Składy Rady, http://link.operon.pl/dc (dostęp 30.12.2021 r.).

Przewodnictwo w Radzie sprawują kolejno przez sześć miesięcy wszystkie państwa członkowskie. Państwo sprawujące prezydencję Rady odpowiada za organizowanie i prowadzenie wszystkich posiedzeń, w tym także wielu grup roboczych, oraz za wypracowywanie kompromisów (w drugiej połowie 2011 r. Radzie przewodniczyła Polska). Przygotowaniem obrad zajmuje się Sekretariat Generalny. Jego siedziba znajduje się w Brukseli, tam też najczęściej odbywają się spotkania Rady. Prace Rady przygotowuje COREPER – Komitet Stałych Przedstawicieli Rządów Państw Członkowskich. Składa się z przedstawicieli państw członkowskich akredytowanych przy UE.

Prezydencja w Radzie (Unii Europejskiej) w latach 2022–2027

Francja	styczeń – czerwiec 2022
Republika Czeska	lipiec – grudzień 2022
Szwecja	styczeń – czerwiec 2023
Hiszpania	lipiec – grudzień 2023
Belgia	styczeń – czerwiec 2024
Węgry	lipiec – grudzień 2024
Polska	styczeń – czerwiec 2025
Dania	lipiec – grudzień 2025
Cypr	styczeń – czerwiec 2026
Irlandia	lipiec – grudzień 2026
Litwa	styczeń – czerwiec 2027
Grecja	lipiec – grudzień 2027

Źródło: Decyzja Rady (UE) 2016/1316 z dnia 26 lipca 2016 r

Uprawnienia Rady

– stanowienie prawa (rozporządzenia, dyrektywy, decyzje),
– koordynacja ogólnej polityki gospodarczej państw członkowskich,
– określanie i wdrażanie wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Unii na podstawie ogólnych wytycznych Rady Europejskiej,
– zawieranie w imieniu Unii umów międzynarodowych pomiędzy UE a innymi krajami lub organizacjami międzynarodowymi,
– koordynacja działań państw członkowskich i przyjmowanie środków w zakresie współpracy policyjnej i sądowej w sprawach karnych,
– uchwalanie budżetu Wspólnoty wspólnie z Parlamentem Europejskim.

Głosowanie w Radzie

Rada podejmuje decyzje w trzech trybach: większością kwalifikowaną (najczęściej), jednomyślnie (tylko w niektórych szczególnie wrażliwych obszarach, np. dotyczących wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, podatków, polityki azylowej i imigracyjnej), zwykłą większością głosów (np. w sprawach proceduralnych, przy przyjęciu regulaminu wewnętrznego).
Zgodnie z Traktatem lizbońskim z 2007 r., **od 1 listopada 2014 r.** większość kwalifikowaną określa się za pomocą **systemu podwójnej większości**:
– jeżeli akt głosowany będzie na wniosek Komisji lub Wysokiego Przedstawiciela Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa, to większość kwalifikowaną stanowi co najmniej 55% uczestniczących w głosowaniu członków Rady (jednak nie mniej niż 15 z nich) reprezentujących co najmniej 65% ludności tych państw (jeżeli w głosowaniu biorą udział wszyscy członkowie Rady, to mniejszość blokująca wynosi co najmniej czterech członków Rady; jeżeli nie wszyscy, to minimalna mniejszość blokująca obejmuje liczbę państw głosujących, których łączna ludność jest większa niż 35% ludności tych państw, powiększonej o jeszcze jedno państwo);
– w pozostałych przypadkach – większość kwalifikowaną stanowi co najmniej 72% uczestniczących w głosowaniu członków reprezentujących co najmniej 65% ludności tych państw.

Komisja Europejska

Główny organ wykonawczy Unii Europejskiej, który reprezentuje całą UE i dba o jej interesy. W skład Komisji wchodzi przynajmniej jeden obywatel państwa członkowskiego, ale liczba członków mających obywatelstwo tego samego państwa nie może przekroczyć dwóch. Komisja liczy 27 komisarzy (po jednym z każdego państwa członkowskiego Unii). Każdy komisarz jest odpowiedzialny za jeden lub kilka obszarów polityki, np. rolnictwo, handel, sprawy wewnętrzne.
Na czele Komisji Europejskiej stoi Przewodniczący, który kieruje pracą komisarzy. Przewodniczący, tak jak cała Komisja, jest powoływany na pięć lat, z prawem do jednokrotnej reelekcji. Komisja zbiera się na posiedzeniach raz w tygodniu, w każdą środę rano. Pracuje kolegialnie, a jej decyzje są podejmowane zwykłą większością głosów (każdy komisarz ma jeden głos). Od 1 grudnia 2019 r. funkcję przewodniczącej Komisji Europejskiej sprawuje Niemka **Ursula von der Leyen**.

Ursula von der Leyen – Przewodnicząca Komisji Europejskiej od 2019 r. (minister obrony Niemiec w latach 2013–2019)

Powołanie Przewodniczącego Komisji Europejskiej

Kandydata na Przewodniczącego Komisji Europejskiej wyznacza Rada Europejska. Jego nominacja podlega zatwierdzeniu kandydatury przez Parlament Europejski. Następnie Rada Europejska w porozumieniu z kandydatem na Przewodniczącego tworzy listę pozostałych osób, które zamierza mianować członkami Komisji (propozycje kandydatów wysuwają państwa członkowskie). Przewodniczący i pozostali członkowie Komisji podlegają łącznie zatwierdzeniu przez Parlament Europejski, a następnie zostają mianowani przez Radę Europejską.

Uprawnienia Komisji Europejskiej

– **Prawo inicjatywy**: ma wyłączne prawo inicjatywy w unijnym procesie stanowienia prawa (przygotowuje wnioski ustawodawcze, które są następnie przyjmowane przez obie instytucje decyzyjne: Parlament Europejski i Radę);
  • pełna inicjatywa:
    – inicjatywa ustawodawcza (przygotowuje i przedkłada Radzie i Parlamentowi wszelkie wnioski ustawodawcze niezbędne do wdrażania traktatów),
    – inicjatywa budżetowa (przygotowuje projekt budżetu, który następnie przedkłada Radzie i Parlamentowi),

– stosunki z państwami trzecimi (odpowiada za negocjowanie umów międzynarodowych, które przedkłada Radzie w celu ich zawarcia);

• ograniczona inicjatywa:
  – w ramach unii gospodarczej i walutowej (uczestniczy w zarządzaniu unią gospodarczą i walutową i przedkłada Radzie związane z jej funkcjonowaniem zalecenia, ostrzeżenia, oceny),
  – w ramach wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa (wspiera Wysokiego Przedstawiciela Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa, który pełni funkcję wiceprzewodniczącego Komisji).

– **Uprawnienia w zakresie monitorowania wdrażania prawa unijnego**: ma obowiązek zapewnienia właściwego wdrożenia traktatów oraz wszelkich decyzji wykonawczych przez państwa członkowskie (rola „strażniczki traktatów").

– **Uprawnienia wykonawcze**:

• uprawnienia główne (przewidziane na mocy traktatów):
  – wykonanie budżetu,
  – egzekwowanie przestrzegania reguł konkurencji (przez kontrolowanie pomocy przyznawanej przez państwo),
  – odpowiada za zarządzanie środkami pochodzącymi z budżetu UE i gwarantowanymi w jego ramach;

• uprawnienia przekazane przez Parlament i Radę:
  – wykonuje uprawnienia powierzone jej w celu wprowadzenia w życie aktów ustawodawczych przyjętych przez Parlament i Radę;

• akty delegowane (przepisy prawne o charakterze nieustawodawczym, stanowiące pośrednią formę między aktami ustawodawczymi a wykonawczymi):
  – przyjmuje akty delegowane, które uzupełniają lub zmieniają niektóre elementy aktów ustawodawczych (aktów podstawowych).

– **Uprawnienia regulacyjne i uprawnienia w zakresie procedury konsultacji**:

• czuwanie nad stosowaniem przepisów Unii dotyczących przedsiębiorstw publicznych i przedsiębiorstw świadczących usługi świadczone w ogólnym interesie gospodarczym (kierowanie stosownych dyrektyw lub decyzji do państw członkowskich),
• formułowanie zaleceń lub przedstawiania sprawozdań i opinii w różnych kwestiach,
• zasięganie opinii Komisji przy podejmowaniu przez UE niektórych decyzji (przyjęcie do Unii nowych państw członkowskich, zmiany w statutach różnych instytucji i organów).

Wysoki Przedstawiciel Unii Europejskiej ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa

Organ UE odpowiedzialny za prowadzenie wspólnej polityki zagranicznej oraz wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony. Wysoki przedstawiciel jest powoływany na pięcioletnią kadencję. Od 1 grudnia 2019 r. funkcję sprawuje Hiszpan **Joseph Borrell**.

Podpisany w 1997 r. traktat amsterdamski ustanowił urząd Wysokiego Przedstawiciela Unii do spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa. Został on połączony z funkcją sekretarza generalnego Rady Unii Europejskiej. Traktat lizboński dokonał reformy tego stanowiska i zmienił jego nazwę.

Obecnie zadaniem tego organu jest kierowanie unijną dyplomacją. Wybiera go Rada Europejska za zgodą przewodniczącego Komisji, a następnie ten wybór zatwierdza Parlament Europejski. Kadencja jest połączona z kadencją Komisji Europejskiej i trwa pięć lat. W wykonywaniu obowiązków Wysokiego Przedstawiciela wspierają urzędnicy Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych, która współpracuje ze służbami dyplomatycznymi państw członkowskich.

Joseph Borrell – Wysoki Przedstawiciel Unii ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa od 2019 r.

Kompetencje

– reprezentuje UE w zakresie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa,
– pełni funkcję jednego z wiceprzewodniczących Komisji,
– przewodniczy Radzie Spraw Zagranicznych,
– uczestniczy w pracach Rady Europejskiej,
– czuwa nad spójnością działań zewnętrznych UE,
– wyraża stanowisko UE w organizacjach i na konferencjach międzynarodowych,
– opracowuje i prowadzi Wspólną Politykę Zagraniczną i Bezpieczeństwa oraz Wspólną Politykę Bezpieczeństwa i Obrony,
– konsultuje z Parlamentem Europejskim sprawy związane z WPZiB oraz WPBiO,
– wykonuje decyzje przyjęte przez Radę Europejską i Radę Unii Europejskiej,

– czuwa nad koordynacją cywilnych i wojskowych aspektów misji utrzymania pokoju, zapobiegania konfliktom i wzmacniania międzynarodowego bezpieczeństwa,
– czuwa nad poszanowaniem zasad lojalności i solidarności działań państw członkowskich UE w dziedzinie stosunków zewnętrznych.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

System sądowniczy Unii Europejskiej (zwany **Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej**) obejmuje dwa organy sądowe: **Trybunał Sprawiedliwości** oraz **Sąd**. Jest najwyższą instancją sądową UE, a jego wyroki są niepodważalne i wiążące dla sądów państw członkowskich (ostateczne). Siedzibą Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej jest Luksemburg.
W skład Trybunału Sprawiedliwości wchodzi jeden sędzia z każdego państwa członkowskiego. Trybunał jest wspomagany przez 11 rzeczników generalnych. W skład Sądu wchodzi 54 sędziów (po dwóch z każdego państwa członkowskiego). Zarówno sędziowie, jak i rzecznicy generalni muszą mieć kwalifikacje wymagane w ich państwach członkowskich do zajmowania najwyższych stanowisk sądowych lub być prawnikami o uznanej kompetencji. Sędziowie i rzecznicy generalni są mianowani za wspólnym porozumieniem przez rządy państw członkowskich na 6 lat i sprawują swoją funkcję niezależnie. Ich mandat jest odnawialny.

Podstawowe kompetencje Trybunału Sprawiedliwości

Trybunał Sprawiedliwości zapewnia jednolitą wykładnię prawa unijnego we wszystkich krajach członkowskich, a także orzeka o jego przestrzeganiu przez poszczególne kraje i instytucje Unii:
– kontroluje legalność aktów prawnych Unii,
– czuwa nad poszanowaniem przez państwa członkowskie obowiązków wynikających z traktatów,
– dokonuje obowiązującej wykładni prawa Unii, odpowiadając na pytania prejudycjalne zadawane przez sądy krajowe,
– rozpatruje skargi Komisji lub państwa członkowskiego przeciwko innemu państwu członkowskiemu dopuszczającemu się uchybień w zakresie zobowiązań, jakie ciążą na nim na mocy Traktatów (o stwierdzenie nieważności aktów prawnych wydanych przez instytucje Unii, na bezczynność instytucji unijnych, dotyczące odszkodowań za działania instytucji Unii lub pracowników Unii, związane z wykonywaniem ich funkcji, w sporach Unii i jej funkcjonariuszy,
– wydaje tzw. orzeczenia wstępne w odpowiedzi na pytania prejudycjalne zadawane przez sądy powszechne państw członkowskich, które w toku rozpoznawania zawisłych przed nimi spraw powezmą wątpliwości co do ważności i wykładni prawa unijnego,
– opiniuje umowy międzynarodowe zawierane przez Unię pod względem ich zgodności z traktatami.

Podstawowe kompetencje Sądu

Sąd rozpoznaje skargi:
– wnoszone przez osoby fizyczne lub prawne mające na celu stwierdzenie nieważności aktów prawnych instytucji Unii, których są one adresatami lub które dotyczą ich bezpośrednio (np. skarga złożona przez firmę na decyzję Komisji nakładającą na nią grzywnę), jak również aktów prawnych regulacyjnych, które dotyczą ich bezpośrednio oraz skarg wniesionych przez te same osoby na zaniechanie działania przez instytucje Unii,
– wnoszone przez państwa członkowskie przeciwko Komisji i Radzie, dotyczące aktów z dziedziny pomocy państwa, handlowych środków ochronnych oraz aktów, za pomocą których korzysta ona z uprawnień wykonawczych,
– o naprawienie szkody wyrządzonej przez instytucje, organy lub jednostki organizacyjne Unii lub ich pracowników,
– dotyczące umów zawartych przez Unię, w których właściwość Sądu została wyraźnie określona,
– z dziedziny własności intelektualnej przeciwko Urzędowi Unii Europejskiej ds. Własności Intelektualnej,
– personelu instytucji Unii dotyczące stosunków pracy, a także systemu zabezpieczeń społecznych.

Europejski Trybunał Obrachunkowy

Organ kontrolujący rachunki wszystkich organów Unii. Bada, jak instytucje europejskie wywiązują się ze swoich zadań i jak wykorzystują powierzone im środki publiczne, oraz sprawdza legalność i prawidłowość dochodów i wydatków. W skład Trybunału Obrachunkowego wchodzi po jednym obywatelu z każdego kraju członkowskiego. Członkowie są mianowani przez Radę Europejską na podstawie kwalifikowanej większości głosów po konsultacji z Parlamentem Europejskim.

Głównym zadaniem Europejskiego Trybunału Obrachunkowego jest kontrola właściwego wykonania budżetu Unii – wspiera w tym Parlament Europejski i Radę. W budżecie Unii Europejskiej każdego roku przewiduje się i zatwierdza prognozowane wydatki i dochody Unii. Zawiera przede wszystkim ogólny wykaz dochodów. Jego sprawozdania i opinie są publikowane w Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej. Po zamknięciu każdego roku obrachunkowego Trybunał sporządza sprawozdanie roczne. Nie posiada kompetencji sądowych.

Europejski Bank Centralny (EBC)

Utworzony w 1998 r. najważniejszy organ Unii Gospodarczo-Walutowej z siedzibą we Frankfurcie nad Menem. Stanowi centralny element Europejskiego Systemu Banków Centralnych (EBC oraz banki centralne państw członkowskich Unii). Organami decyzyjnymi EBC są Rada Prezesów, Zarząd oraz Rada Ogólna.

Zadania Europejskiego Systemu Banków Centralnych:
– monitorowanie zmian cen na rynkach i utrzymywanie ich stabilności,
– definiowanie i realizacja polityki pieniężnej Unii (ustalanie stóp procentowych dla strefy euro, kontrolowanie podaży pieniądza),
– zarządzanie oficjalnymi rezerwami walutowymi państw strefy euro,
– zapewnianie sprawnego działania systemów płatniczych,
– emisja banknotów i monet euro, będących jedynym oficjalnym środkiem płatniczym w państwach, które przyjęły tę walutę,
– gromadzenie informacji statystycznych, niezbędnych do wykonywania swoich zadań.

Strefa euro

Tworzy ją 20 państw Unii Europejskiej, w których **prawnym środkiem płatniczym jest euro** – wspólna waluta europejska, wprowadzona w miejsce walut krajowych (inne nazwy: *euroland*, *euro-obszar*, *obszar euro*). Na obszarze tej unii walutowej działa Europejski Bank Centralny, prowadzący niezależną politykę pieniężną. Waluta euro jest także używana w 11 krajach i terytoriach nienależących do UE.

Kalendarium	
1979 r.	Utworzenie Europejskiego Systemu Walutowego.
1992 r.	Podjęcie decyzji o utworzeniu wspólnej waluty Unii Europejskiej na szczycie w Maastricht i powołanie Unii Gospodarczej i Walutowej.
1 stycznia 1999 r.	Początek stosowania euro w transakcjach bezgotówkowych w 11 krajach UE (bez Grecji).
1 stycznia 2002 r.	Wprowadzenie euro w formie gotówkowej w 12 państwach UE: Austria, Belgia, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Portugalia, Włochy, oprócz Wielkiej Brytanii, Szwecji i Danii.
1 stycznia 2007 r.	Przyjęcie Słowenii do strefy euro.
1 stycznia 2008 r.	Przyjęcie Cypru i Malty do strefy euro.
1 stycznia 2009 r.	Przyjęcie Słowacji do strefy euro.
1 stycznia 2011 r.	Przyjęcie Estonii do strefy euro.
1 stycznia 2014 r.	Przyjęcie Łotwy do strefy euro.
1 stycznia 2015 r.	Przyjęcie Litwy do strefy euro.
1 stycznia 2023 r.	Przyjęcie Chorwacji do strefy euro.

Obecnie członkami Unii Gospodarczej i Walutowej jest 20 z 27 państw członkowskich Unii Europejskiej oraz trzy inne państwa (Monako, San Marino, Watykan). W kolejnych trzech państwach euro jest także walutą, mimo że te kraje nie są członkami Unii Gospodarczej i Walutowej (Andora, Czarnogóra, Kosowo).

Kryteria konwergencji (zbieżności) będące warunkiem przyjęcia państwa do strefy euro
1) prawne – niezależność narodowego banku centralnego,
2) monetarne:
– stabilność cen – inflacja nie większa niż 1,5 punktu procentowego średniej stopy inflacji trzech państw członkowskich z najniższą inflacją,

– stopy procentowe – długoterminowe oprocentowanie stóp procentowych nie może różnić się o więcej niż 2 punkty procentowe od średniej stopy oprocentowania trzech państw członkowskich, w których jest ona najniższa,
– stabilny kurs wymiany waluty (mieszczący się w określonym przez UE marginesie),

3) budżetowe (fiskalne):
– deficyt budżetowy nie większy niż 3% PKB,
– dług publiczny nie większy niż 60% PKB.

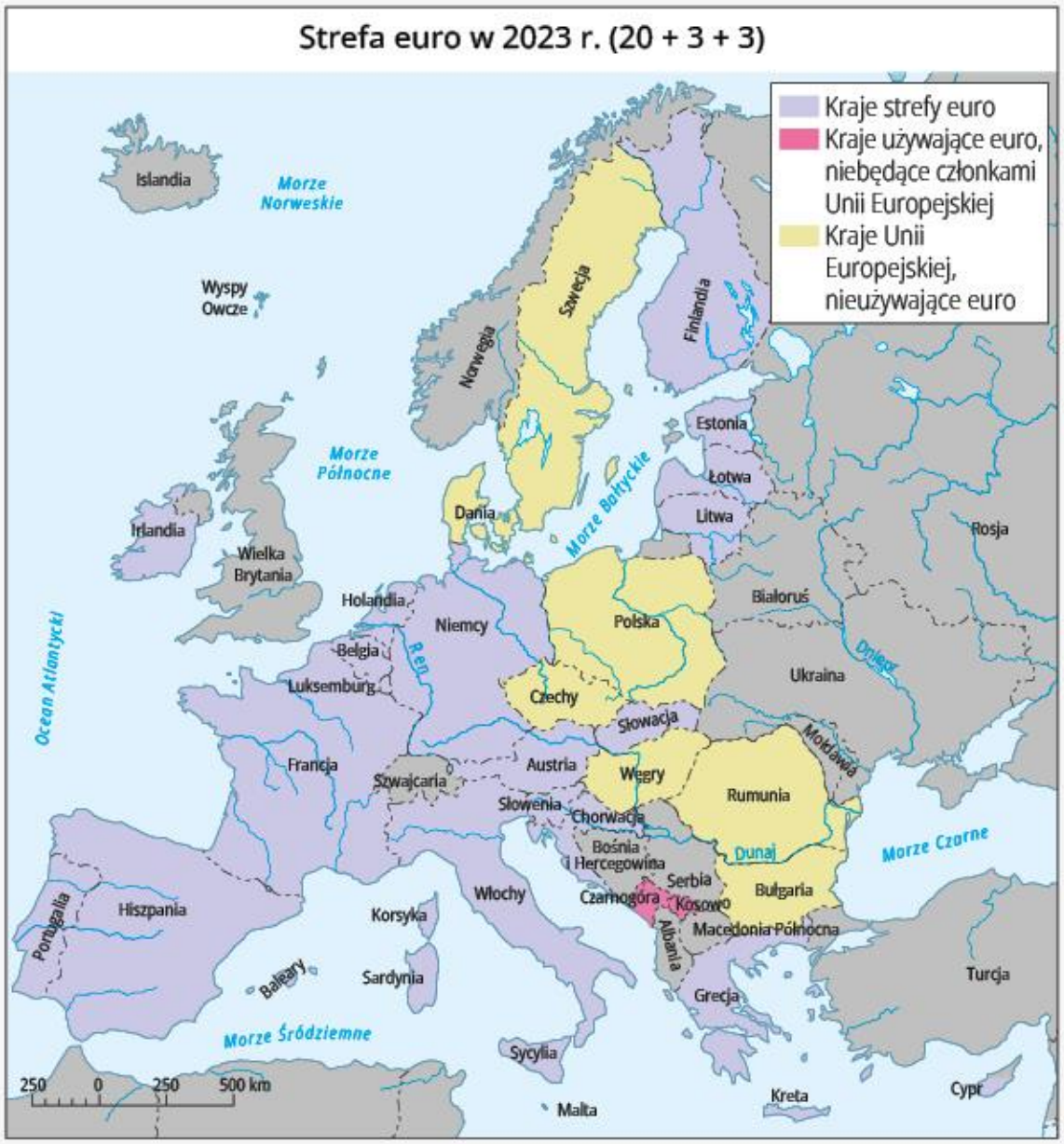

Układ z Schengen

Porozumienie, które zniosło kontrolę osób przekraczających granice między państwami członkowskimi układu, a także wzmocniło między nimi współpracę w zakresie bezpieczeństwa i polityki azylowej oraz współpracę przygraniczną.

Kalendarium	
14 czerwca 1985 r.	Podpisanie przez Francję, RFN, Belgię Holandię i Luksemburg porozumienia w Schengen w Luksemburgu o stopniowym znoszeniu kontroli na wspólnych granicach (tzw. Schengen I; podpisane poza wspólnotowym porządkiem prawnym).
1986 r.	Wprowadzenie przez sygnatariuszy porozumienia zwykłej kontroli wzrokowej na granicach lądowych, dokonywanej w stosunku do pojazdów przekraczających ją ze zmniejszoną prędkością.
1995 r.	Rozszerzenie strefy o Hiszpanię i Portugalię.
26 marca 1995 r.	Całkowite zniesienie kontroli na granicach państw – sygnatariuszy.
1997 r.	Rozszerzenie strefy o Austrię i Włochy.
2000 r.	Rozszerzenie strefy o Grecję.
2001 r.	Rozszerzenie strefy o Danię (bez Grenlandii i Wysp Owczych), Finlandię, Islandię, Norwegię, Szwecję.

Kalendarium	
21 grudnia 2007 r.	Rozszerzenie strefy o Czechy, Estonię, Litwę, Łotwę, Maltę, Polskę, Słowację, Słowenię, Węgry (granica powietrzna i morska od 30 marca 2008 r.).
2008 r.	Rozszerzenie strefy o Szwajcarię.
2011 r.	Rozszerzenie strefy o Liechtenstein.
2023 r.	Rozszerzenie strefy o Chorwację.

Z układu wynika swoboda przepływu osób wewnątrz tzw. strefy Schengen. Nie tylko obywateli państw – sygnatariuszy, lecz także wszystkich osób wszelkiej narodowości i o dowolnym obywatelstwie, które przekraczają granice wewnętrzne na terenie objętym porozumieniem.
Do układu Schengen należą obecnie 23 państwa Unii Europejskiej oraz 4 państwa spoza UE (Szwajcaria, Liechtenstein, Islandia i Norwegia). Przyjęcie przepisów wynikających z Układu z Schengen jest jednym z wymogów uzyskania członkostwa w Unii Europejskiej przez kraje kandydujące.

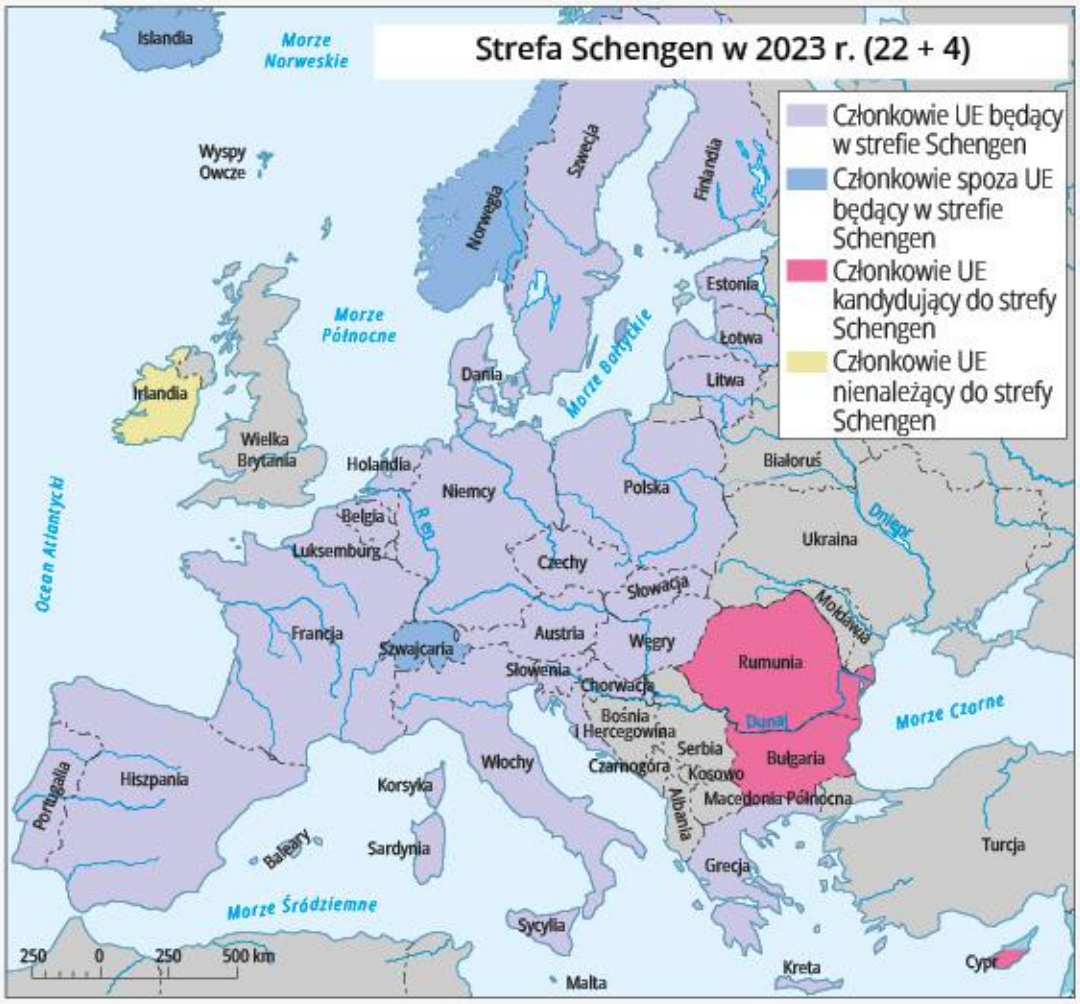

Jakie korzyści przyniesie Pani(u) otwarcie granic wewnętrznych Unii Europejskiej?

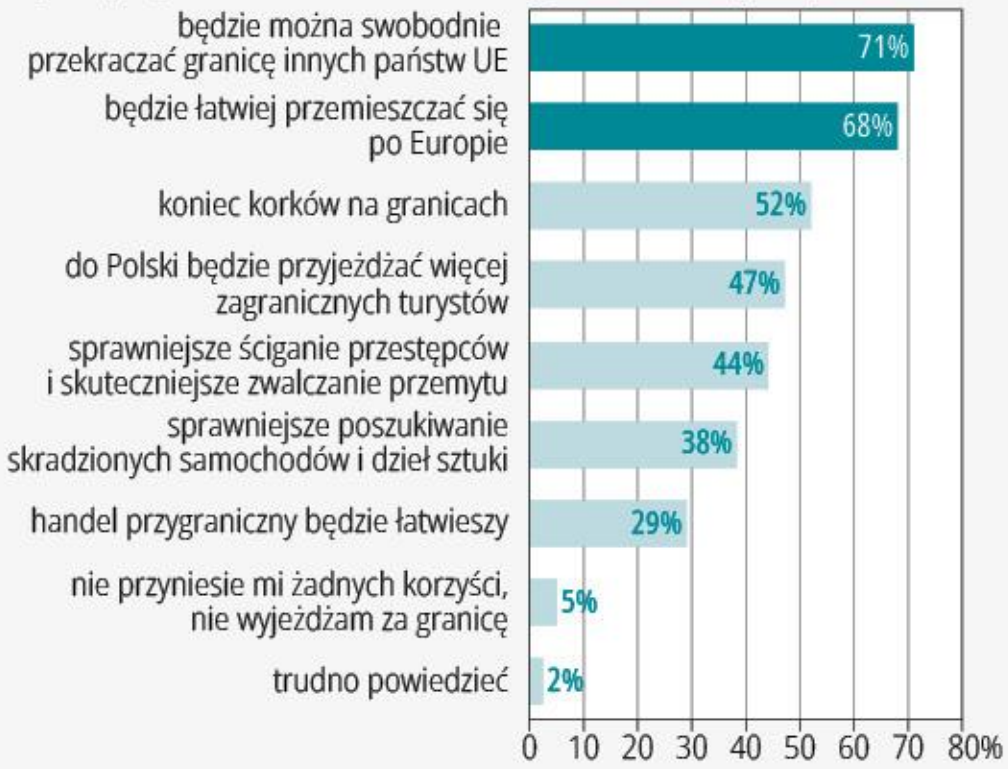

Najczęściej wskazywane osobiste korzyści z wejścia Polski do strefy Schengen w 2007 r. dotyczyły ułatwień w poruszaniu się po Europie (swobodne przekraczanie granic państw UE i łatwiejsze podróżowanie – 71% i 68% wskazań). Inne korzyści były wskazywane rzadziej (koniec korków na granicach, zwiększenie ruchu turystycznego w Polsce czy większa skuteczność w walce z przestępczością). Tylko 5% Polaków uznało, że nie przyniesie im to osobiście żadnych korzyści.

Źródło: *Opinie na temat wejścia Polski do strefy Schengen*, TNS OBOP, Warszawa, grudzień 2007 r.

14.4. Sposoby podejmowania decyzji w Unii Europejskiej

Zasady subsydiarności i solidarności

Podejmując decyzje, organy Unii Europejskiej kierują się dwoma zasadami:

1) **subsydiarność** (pomocniczość) nakazuje, aby Unia podejmowała działania tylko wówczas i tylko w takim zakresie, w jakim cele zamierzonego działania nie mogą zostać osiągnięte w sposób wystarczający przez państwa członkowskie, zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym oraz lokalnym;

2) **solidarność** nakłada na państwa członkowskie obowiązek przestrzegania prawa unijnego i stawiania interesów Unii ponad interes krajowy, a w odniesieniu do unijnych instytucji oznacza respektowanie interesów państw członkowskich, wspieranie ich organów przy wykonywaniu unijnego prawa oraz informowanie o planowanych działaniach.

Źródła prawa UE – przykłady

Prawo międzynarodowe	Prawo pierwotne		Prawo wtórne (pochodne)
	pisane	niepisane	
• Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ z 1948 r. • Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności Rady Europy z 1950 r. • Międzynarodowy pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych z ONZ 1966 r. • Konwencja o Prawach Dziecka ONZ z 1989 r.	• traktaty założycielskie Wspólnot • aneksy i protokoły uzupełniające • traktaty modyfikujące prawo wspólnotowe (rewizyjne) • Karta Praw Podstawowych • traktaty akcesyjne	• ogólne zasady prawa • prawo zwyczajowe • prawo sędziowskie (orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości UE)	• rozporządzenia • dyrektywy • decyzje • zalecenia • opinie

Prawo wtórne UE (tworzone przez Radę, Parlament Europejski i Komisję Unii Europejskiej)

Akt prawny	Cechy	Adresat i skutki prawne
Rozporządzenie	Stosowane najczęściej w tych dziedzinach funkcjonowania UE, w których uzasadnione jest pełne ujednolicanie prawa państw członkowskich – np. Wspólna Polityka Rolna, polityka handlowa, transportowa, polityka konkurencji.	• obowiązuje w całości we wszystkich państwach członkowskich • ma zasięg ogólny (ogólna moc wiążąca): dotyczy państw (w tym ich instytucji, włącznie z sądami) oraz jednostek (osób fizycznych i prawnych) • jest stosowane wprost (bezpośrednio) – nie wymaga wdrożenia do prawa krajowego

Akt prawny	Cechy	Adresat i skutki prawne
Dyrektywa	Jest instrumentem harmonizacji prawa państw członkowskich (nie ujednolicania), który pozwala na poszanowanie odrębności prawa krajowego. Wskazuje cel, pozostawiając pewien zakres swobody co do wyboru form i środków jego realizacji. Stosowana w takich dziedzinach prawa UE, jak rynek wewnętrzny, polityka socjalna, ochrona środowiska.	• wiąże wyłącznie państwa członkowskie, do których jest skierowana • jej adresatem nie są pozostałe podmioty prawa ani jednostki (osoby fizyczne i prawne) • nie jest bezpośrednio stosowana • państwa członkowskie mają zazwyczaj od 1 roku do 3 lat na jej wdrożenie do swoich porządków prawnych
Decyzja	Stosowana w konkretnych przypadkach w prawie konkurencji, polityce handlowej, w ramach Wspólnej Polityki Rolnej oraz Unii Gospodarczej i Walutowej. Jej odpowiednikiem w państwowym porządku prawnym jest akt administracyjny.	• obowiązuje w całości tych, do których jest adresowana • może być wydana bez wskazania adresata • może mieć charakter indywidualny – jest wówczas skierowana do wskazanego adresata (zarówno państwo członkowskie, jak i jednostki – osoby fizyczne i prawne)
Zalecenie	Jest przyjmowane przez Komisję, Radę UE i Europejski Bank Centralny. Wyraża stanowisko lub ocenę w danej kwestii oraz zawiera rekomendacje do podjęcia przez adresata określonych działań. Często poprzedza wydanie aktu obligatoryjnego (rozporządzenia, dyrektywy) i ma na celu przygotowanie państwa do jego przyjęcia.	• skierowane do państwa członkowskiego, osoby fizycznej lub prawnej • nie ma mocy wiążącej (nie podlega kontroli legalności ze strony Trybunału Sprawiedliwości UE)
Opinia	Jest przyjmowana przez wszystkie instytucje UE i jest najczęściej wykorzystywana w stosunkach między samymi organami UE. Wyraża tylko stanowisko lub ocenę w danej kwestii, ale często poprzedza wydanie rozporządzenia lub dyrektywy.	• skierowana do państwa członkowskiego, osoby fizycznej lub prawnej • nie ma mocy wiążącej (nie podlega kontroli legalności ze strony Trybunału Sprawiedliwości UE)

Powstawanie unijnego prawa

Od czasu wprowadzenia procedury współdecyzji (zwykłej procedury ustawodawczej) na mocy Traktatu z Maastricht w 1993 r. jej znaczenie w porównaniu z procedurą konsultacji powoli wzrastało. Ale dopiero Traktat z Lizbony z 2009 r. zasadniczo zmienił ramy ustawodawcze UE.

W trakcie siódmej kadencji prawie 90% wniosków ustawodawczych przyjętych przez Komisję podlegało już zwykłej procedurze ustawodawczej. Równocześnie nastąpił stopniowy spadek liczby wniosków ustawodawczych ogółem przyjętych przez Komisję.

Wnioski ustawodawcze przyjęte w poszczególnych kadencjach w rozbiciu na procedury współpracy, konsultacji i zwykłą procedurę ustawodawczą

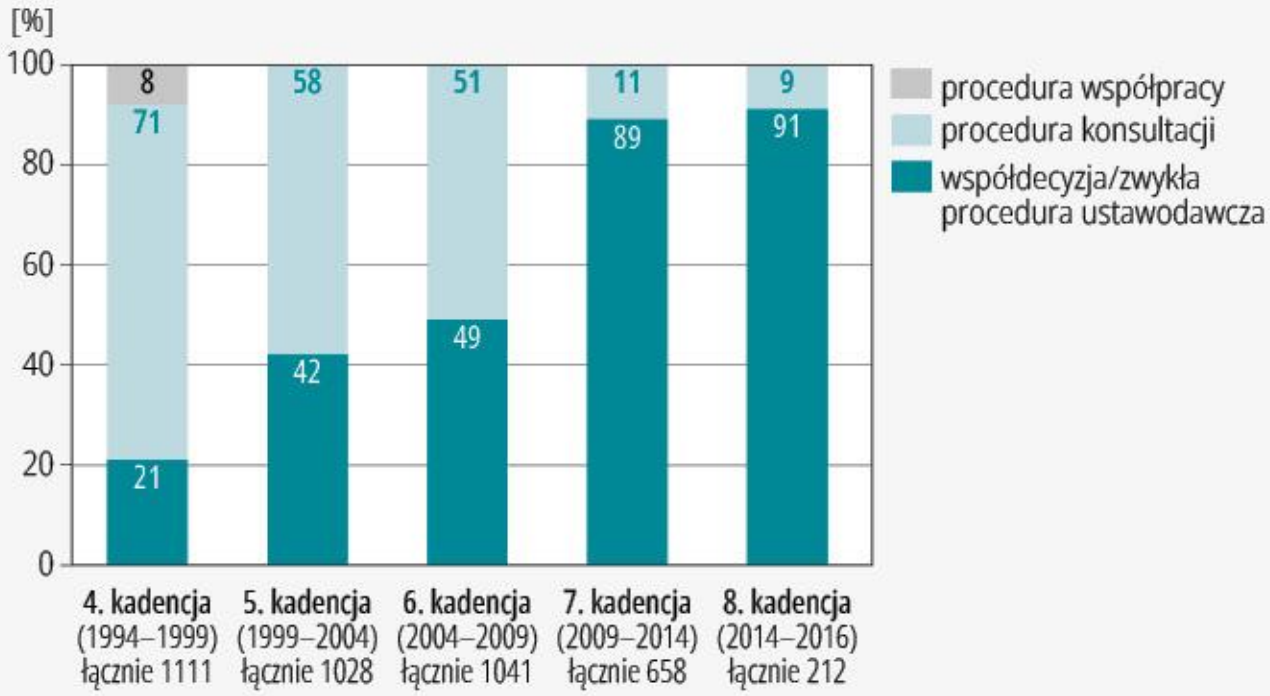

14.5. Dochody i wydatki budżetowe UE oraz procedura tworzenia budżetu ogólnego

Procedura uchwalania budżetu unijnego

Cechy budżetu Unii Europejskiej:
- budżet nie może przekroczyć 1,23% łącznego dochodu narodowego brutto wszystkich państw członkowskich,
- budżet na każdy kolejny rok jest częścią tzw. perspektywy budżetowej ustalanej raz na siedem lat,
- budżet UE jest największym spośród budżetów wszystkich współczesnych organizacji międzynarodowych.

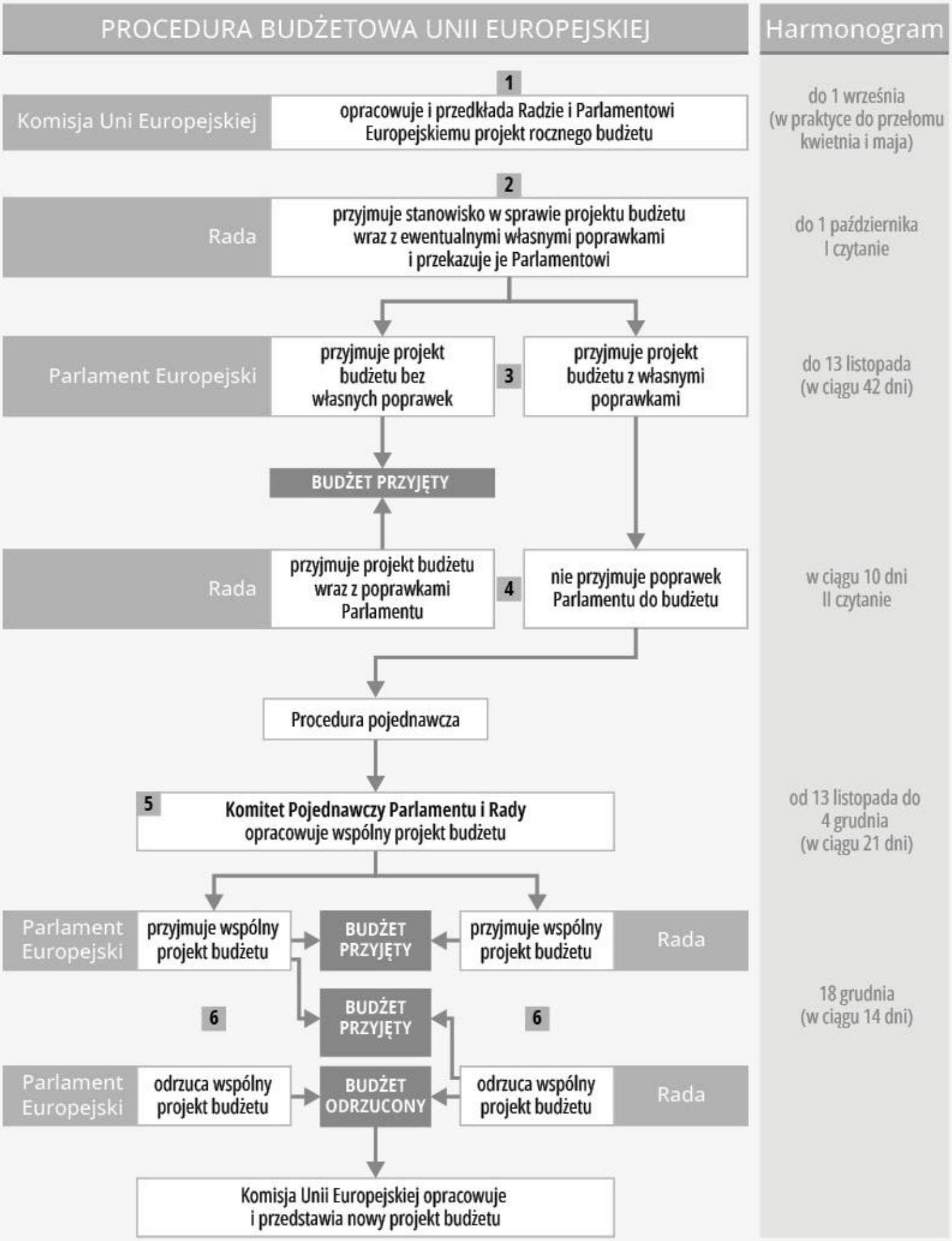

Główne dochody i wydatki budżetowe UE

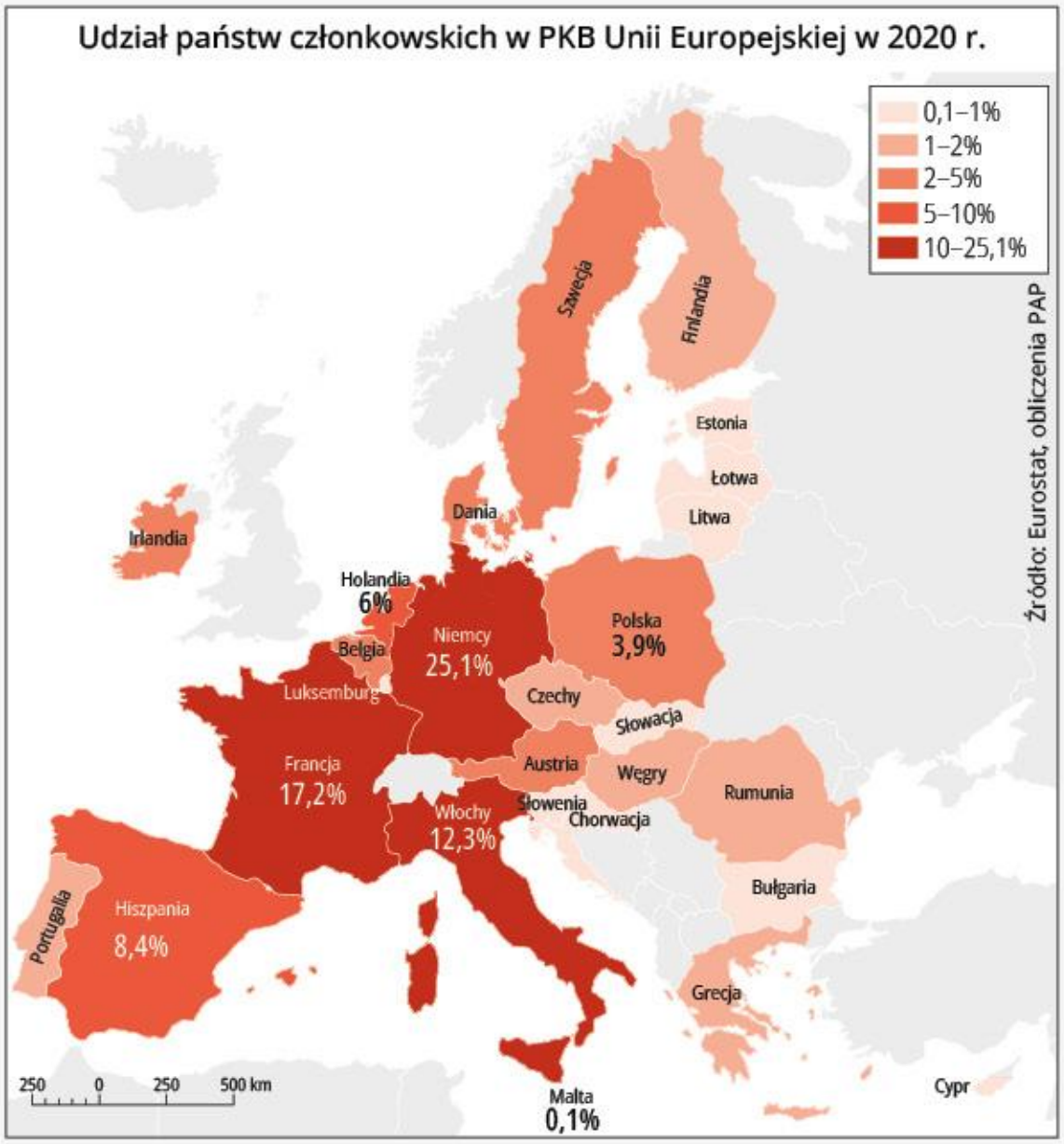

Budżet UE na lata 2021–2027 i unijny plan odbudowy po pandemii

Podczas nadzwyczajnego szczytu w Brukseli 21 lipca 2020 r. przywódcy krajów członkowskich UE uzgodnili budżet o łącznej wartości 1 824,3 mld euro na lata 2021–2027. Wynegocjowano pakiet pomocowy, łączący Wieloletnie Ramy Finansowe (WRF) o wartości 1 074,3 mld euro oraz nowy nadzwyczajny plan europejskiej odbudowy Next Generation EU (NGEU) o wartości 750 mld euro.

Plan europejskiej odbudowy Next Generation EU będzie wymagał dużych inwestycji publicznych i prywatnych na szczeblu europejskim, które zostaną przekazane na **stworzenie miejsc pracy i naprawy bezpośrednich szkód spowodowanych pandemią COVID-19** przy jednoczesnym wspieraniu **zielonych i cyfrowych priorytetów** UE. W celu zapewnienia Unii środków do realizacji najważniejszych zadań związanych z pandemią COVID-19 **Komisja w imieniu Unii zaciągnie 360 mld euro pożyczki na rynkach kapitałowych.**

Według planu pieniądze z NGEU mają trafić do krajów i sektorów najbardziej dotkniętych kryzysem: 70% dotacji zostanie przydzielonych w latach 2021–2022, a 30% – w 2023 r.

14.6. Przykłady działalności UE w polityce spójności społecznej i gospodarczej, konkurencji i ochronie konsumentów oraz w wybranych politykach sektorowych

Polityki publiczne Unii Europejskiej – działania podejmowane przez instytucje unijne mające na celu rozwiązywanie problemów istotnych dla pojedynczych obywateli państw członkowskich oraz społeczności europejskiej jako całości.

Polityka spójności Unii Europejskiej – działania służące harmonijnemu rozwojowi całej Unii, wzmocnieniu jej spójności społecznej, gospodarczej, terytorialnej i środowiskowej, zwłaszcza zmniejszeniu dysproporcji w poziomie rozwoju różnych regionów oraz zacofania tych najmniej uprzywilejowanych.

Cele polityki spójności wyznaczone przez Komisję Europejską na lata 2021–2027 (obszary i przykładowe działania)

1. Bardziej konkurencyjna i inteligentna Europa.

Badania i innowacje oraz wykorzystywanie zaawansowanych technologii:
– wsparcie wszystkich etapów tworzenia innowacji w przedsiębiorstwach,
– wzmocnienie działań sektora nauki na rzecz gospodarki.

Potencjał przedsiębiorstw i administracji publicznej:
– cyfryzacja przedsiębiorstw i sektora publicznego,
– wsparcie inwestycji w małych i średnich przedsiębiorstwach.

2. Bardziej przyjazna dla środowiska niskoemisyjna Europa.

Efektywność energetyczna:
– poprawa efektywności energetycznej firm, budynków mieszkalnych i publicznych,
– wymiana nieefektywnych źródeł ciepła opartych na paliwach stałych.

Infrastruktura energetyczna i inteligentne rozwiązania:
– rozbudowa systemu magazynowania energii,
– rozwój sieci punktów ładowania pojazdów elektrycznych.

Energia ze źródeł odnawialnych:
– budowa i rozbudowa odnawialnych źródeł energii wraz z magazynami,
– rozwój energetyki prosumenckiej, czyli rozproszonych instalacji o małej mocy.

Zmiany klimatu:
– wspieranie retencjonowania (magazynowania) wody, w tym małej retencji,
– dostosowanie infrastruktury do ekstremalnych stanów pogodowych.

Wykorzystanie zasobów:
– zapobieganie powstawaniu odpadów i ograniczanie ich ilości,
– efektywne gospodarowanie zasobami: naprawy oraz recykling.

Zrównoważona gospodarka wodna i ściekowa:
– rozwój i modernizacja infrastruktury wodno-kanalizacyjnej,
– rozwój systemów ujęć, uzdatniania, dostawy i magazynowania wody.

Niskoemisyjny transport i mobilność miejska:
– rozwój infrastruktury dla rowerzystów i pieszych oraz transportu zbiorowego,
– rozbudowa infrastruktury szynowej komunikacji miejskiej, w tym metra.

3. Lepiej połączona Europa.

Transport:
– rozwój lądowej oraz wodnej infrastruktury transportowej z priorytetem dla rozwoju kolei,
– integracja różnych rodzajów transportu pasażerskiego i towarowego.

Cyfryzacja:
– budowa ultraszybkiej sieci szerokopasmowej dla wszystkich gospodarstw domowych,
– zapewnienie gigabitowego dostępu do internetu dla wszystkich.

4. Europa o silniejszym wymiarze społecznym.

Rynek pracy i zasobów ludzkich:
– aktywizacja niewykorzystanych zasobów pracy,
– wzmacnianie zdolności przedsiębiorstw i pracowników do szybkiego zatrudnienia w nowych warunkach.

Edukacja i kształcenie:
– upowszechnianie i podnoszenie jakości edukacji przedszkolnej,
– rozwój kompetencji cyfrowych wszystkich grup społecznych.

Włączanie i integracja społeczna:
– wspieranie osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym,
– pomoc dla osób z niepełnosprawnościami w pokonywaniu codziennych trudności.

Ochrona zdrowia:
– realizacja kompleksowych programów promocji zdrowia i profilaktyki chorób,
– podnoszenie jakości świadczonych usług zdrowotnych.

Kultura i turystyka:
– utrzymanie w dobrym stanie i modernizacja obiektów dziedzictwa kulturowego,
– inwestycje w tworzenie szlaków turystycznych.

5. Europa bliżej obywateli.

Zrównoważony i zintegrowany rozwój obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych:
– realizacja strategii przygotowanych na poziomie ponadlokalnym i lokalnym,
– działania adresowane do obszarów słabiej rozwiniętych, w tym miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze oraz obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją.

6. Łagodzenie skutków transformacji w kierunku gospodarki neutralnej dla klimatu.

Gospodarka neutralna dla klimatu:
– wsparcie w sektorze „zielonej energetyki" i ograniczenie niskiej emisji,
– regeneracja obszarów pogórniczych i poprzemysłowych.

Polityka sektorowa (przedmiotowa) Unii Europejskiej – działania na rzecz rozwoju określonych obszarów funkcjonowania państw członkowskich.

Swobodny przepływ osób, kapitału, towarów i usług w UE

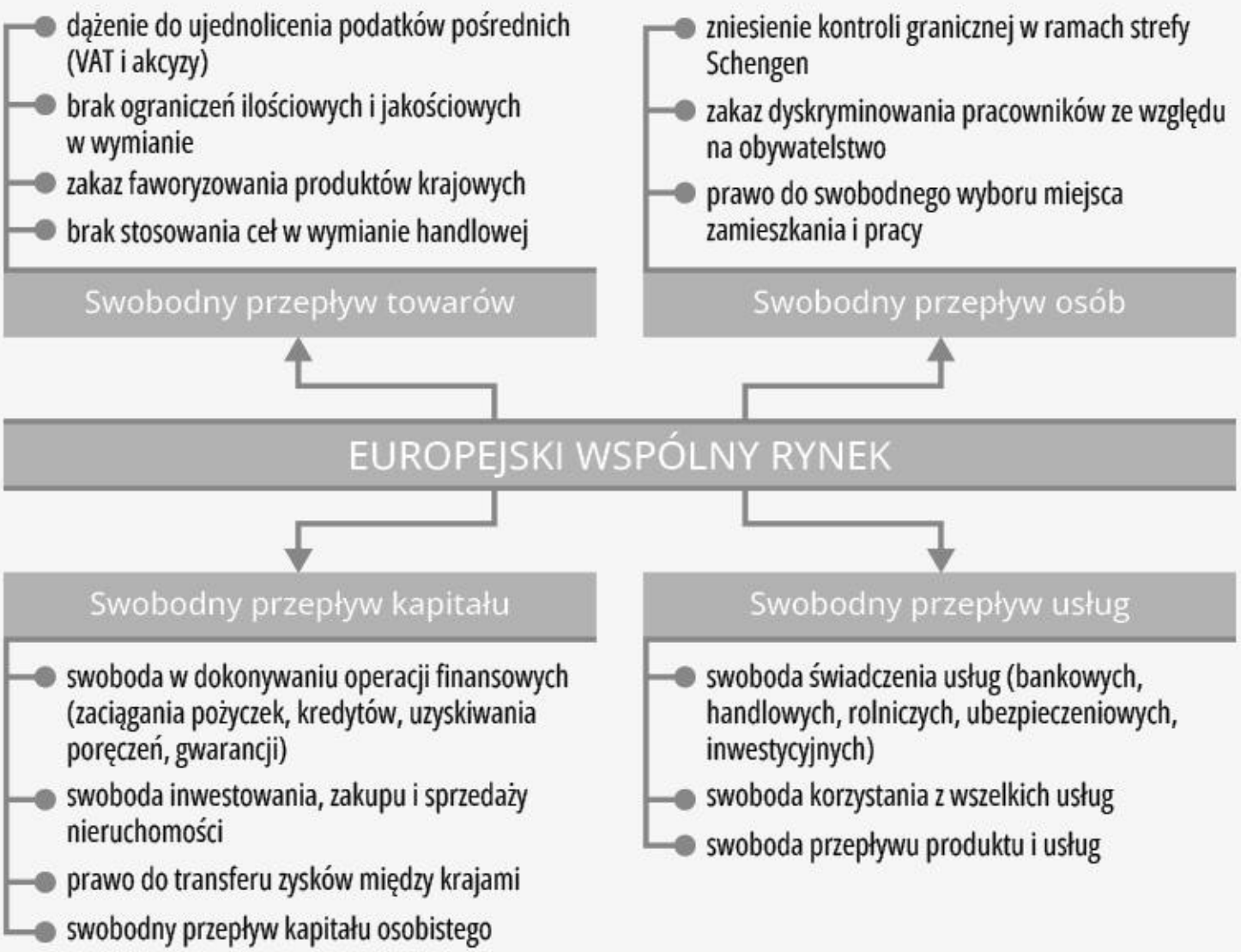

Wybrane polityki sektorowe Unii Europejskiej

1. Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa

Mówienie jednym głosem i jednomyślne działania w sprawach światowych, pozwalające państwom członkowskim stawiać czoła wyzwaniom, z którymi nie mogą poradzić sobie w pojedynkę, i zapewniające bezpieczeństwo i dobrobyt obywateli Unii.
– Globalna strategia na rzecz polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Unii Europejskiej – zwiększenie stabilności w krajach objętych i nieobjętych europejską polityką sąsiedztwa, wzmocnienie bezpieczeństwa i obronności oraz podjęcie takich wyzwań, jak bezpieczeństwo energetyczne, nieuregulowana migracja, zmiana klimatu i terroryzm. Zakłada ona, że Europa będzie w większym stopniu ponosiła odpowiedzialność za bezpieczeństwo międzynarodowe.

– **Europejski Fundusz Obronny** – koordynuje, uzupełnia i zwiększa krajowe inwestycje w obronność, podnosząc potencjał obronny i wspierając rozwój technologii obronnych oraz produkcję sprzętu obronnego w celu zaspokojenia obecnych i przyszłych potrzeb w zakresie bezpieczeństwa.
– **Misje cywilne i operacje wojskowe** – operacje pokojowe w wielu regionach świata dotkniętych konfliktem na trzech kontynentach, szkolenie funkcjonariuszy policji, straży przybrzeżnej i żołnierzy, wspieranie budowy państwowości po zakończeniu konfliktu oraz zwalczanie piractwa u wybrzeży Rogu Afryki. UE nie ma stałej armii, ale łączy siły udostępniane przez państwa członkowskie.

2. Wspólna Polityka Rolna

Zapewnienie stabilnego zaopatrzenia w żywność produkowaną w sposób zrównoważony po przystępnych cenach dla ponad 447 mln konsumentów w UE. Wspomaganie tworzenia miejsc pracy i stymulowanie wzrostu gospodarczego na obszarach wiejskich.
– **Płatności bezpośrednie** – forma zapłaty dla rolników za dostarczanie dóbr publicznych, które przynoszą korzyści całemu społeczeństwu i zwiększają dochody rolników. Nie płaci za nie rynek. Stanowią 72% budżetu UE przeznaczonego na rolnictwo, pod warunkiem że rolnicy przestrzegają rygorystycznych przepisów dotyczących bezpieczeństwa żywności, ochrony środowiska oraz zdrowia i dobrostanu zwierząt.
– **Programy rozwoju obszarów wiejskich** (współfinansowane przez państwa członkowskie) – które promują innowacje i konkurencyjność, aby obszary wiejskie stawały się atrakcyjnymi miejscami do życia i pracy. Działania obejmują modernizację gospodarstw rolnych i wsparcie młodych rolników, a także produkcję żywności tradycyjnej oraz ekologicznej.
– **Działanie na rzecz środowiska naturalnego** – odtwarzanie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa oraz promowanie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną, a także odporną na zmianę klimatu.

3. Ochrona środowiska

Ochrona przyrody i jakości życia obywateli, promowanie zielonej gospodarki prowadzące do oszczędnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych dzięki stosowaniu jednego z najbardziej rygorystycznych na świecie systemu norm środowiskowych.
– **Unijne programy działań w zakresie środowiska** – wyznaczają kierunki unijnej polityki w dziedzinie środowiska do 2050 r. Ich celem jest stworzenie środowiska, w którym nic się nie marnuje, zasobami naturalnymi gospodaruje się w sposób zrównoważony, a różnorodność biologiczna jest chroniona, ceniona i przywracana. Priorytetem tej polityki jest ochrona, zachowanie i poprawienie kapitału naturalnego Unii; przekształcenie Unii w zasobooszczędną, zieloną i konkurencyjną gospodarkę niskoemisyjną; ochrona obywateli Unii przed związanymi ze środowiskiem problemami i zagrożeniami dla zdrowia oraz dobrostanu.
– **Natura 2000** – sieć chronionych obszarów naturalnych w całej Unii, na których zrównoważona działalność człowieka może współistnieć z rzadkimi i zagrożonymi gatunkami i siedliskami (UE stara się chronić te zasoby i powstrzymać wymieranie zagrożonych gatunków i siedlisk). Ta polityka ma na celu zagwarantowanie bezpiecznej wody pitnej i wody w kąpieliskach, poprawę jakości powietrza, ograniczenie hałasu i zredukowanie lub wyeliminowanie skutków stosowania szkodliwych chemikaliów.
– **Strategia w dziedzinie tworzyw sztucznych** – działania zmierzające do tego, aby do 2030 r. wszystkie opakowania z tworzyw sztucznych w UE nadawały się do ponownego wykorzystania lub recyklingu oraz aby tworzywa sztuczne jednorazowego użytku były stosowane w sposób ograniczony. Przeformowanie cyklu życia produktów pomoże gospodarować cennymi zasobami w sposób bardziej zrównoważony, zminimalizować marnotrawstwo i zmniejszyć zależność Europy od zewnętrznych dostaw surowców.

4. Edukacja (kształcenie i szkolenie)

Poprawianie jakości kształcenia przez promowanie współpracy między państwami członkowskimi i uzupełnianie działań krajowych. Stwarzanie możliwości dla osób w każdym wieku i umożliwianie w szczególności osobom młodym studiowanie, szkolenie, zdobywanie doświadczenia zawodowego lub odbywanie wolontariatu za granicą.
– **„Erasmus+"** – unijny program na rzecz kształcenia, szkolenia, młodzieży i sportu, który pomaga zwalczać bezrobocie młodzieży przez pobudzanie rozwoju osobistego i podnoszenie umiejętności osób młodych oraz zwiększanie ich zdolności do zatrudnienia.
– **Proces boloński i europejski obszar szkolnictwa wyższego** – ułatwiają poruszanie się między różnymi systemami edukacji w Europie przez promowanie wzajemnego uznawania okresów studiów za granicą, porównywalnych kwalifikacji i jednakowych norm jakości.
– **Europass** – zestaw dokumentów pomagający pracownikom ubiegać się o pracę za granicą dzięki prezentowaniu ich umiejętności i kwalifikacji w obowiązującym w całej Europie standardowym formacie, który jest bardziej zrozumiały dla pracodawców.

Możliwości podejmowania nauki i pracy w państwach UE

Programy promujące wymiany edukacyjne w Unii Europejskiej

Program	Obszar	Założenia
„Comenius"	Edukacja szkolna	Wymiana młodzieży ze szkół partnerskich z różnych państw. Nauka języków obcych, tolerancji, poznawanie innych kultur, zwieranie nowych znajomości.
„Erasmus"	Edukacja akademicka	Możliwość darmowego studiowania na zagranicznych uczelniach przez jeden lub dwa semestry. Zbieranie punktów edukacyjnych uznawanych przez uczelnie macierzyste.
„Leonardo da Vinci"	Edukacja zawodowa	Skierowany do uczniów, studentów i absolwentów szkół i uczelni. Odbywanie praktyk i zdobywanie umiejętności zawodowych w europejskich szkołach technicznych.
„Grundtvig"	Edukacja dorosłych	Umożliwia niezawodową edukację osobom niepełnosprawnym, starszym, o niskich kwalifikacjach oraz mniejszościom narodowym i etnicznym.
„Jean Monnet"	Edukacja europejska	Stymuluje nauczanie, badania i debaty w ramach studiów nad integracją europejską.

* większość programów funkcjonuje obecnie w ramach programu Erasmus+

5. Kultura i media

Podejmowanie wysiłku na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego Europy i zagwarantowania jego powszechnej dostępności. Wspieranie sztuki i stwarzanie warunków sprzyjających rozwojowi sektora kultury oraz sektora kreatywnego, w szczególności za pośrednictwem programu „Kreatywna Europa".

- **„Kreatywna Europa"** – wzmacnianie europejskiego sektora kultury i europejskiego sektora kreatywnego oraz finansowanie organizacji kulturowych, artystów i osób zawodowo związanych z kulturą, kin, filmów oraz tłumaczeń książek. Promowanie różnorodności kulturowej i językowej Europy, napędzanie wzrostu gospodarczego oraz konkurencyjności w sektorach kreatywnych, tworzenie warunków sprzyjających jak najpowszechniejszemu wykorzystywaniu technologii cyfrowych, przedstawianie utworów szerszej publiczności w Europie i na arenie międzynarodowej.
- **Programy Unijne: Nagrody UE w obszarze dziedzictwa kulturowego, architektury, literatury i muzyki, Znak dziedzictwa europejskiego, Europejskie stolice kultury** – zachęcenie większej liczby osób do odkrywania i poznania europejskiego dziedzictwa kulturowego oraz wspieranie poczucia przynależności do wspólnej przestrzeni europejskiej.
- **Unijna polityka audiowizualna i medialna** – zagwarantowanie, aby media audiowizualne (film, telewizja i materiały wideo) zostały objęte przepisami, które zapewniłoby ich swobodny i sprawiedliwy przepływ na jednolitym rynku niezależnie od formy, w jakiej są one dostarczane.

6. Ochrona praw konsumentów

Strzeżenie praw konsumentów, zapewnianie bezpieczeństwa produktów, wspieranie podejmowania świadomych wyborów przy kupnie towarów i usług, a także oferowanie narzędzi służących do rozwiązywania problemów, które mogą napotkać konsumenci.

- **Uprawnienia, z których mogą skorzystać konsumenci w przypadku wystąpienia trudności:**
  - w odniesieniu do wszystkich rodzajów transportu istnieją określone standardy w zakresie praw pasażerów; w przypadku odwołania połączeń lub wystąpienia poważnych opóźnień udzielane są stosowne informacje i wsparcie oraz wypłacane odszkodowanie,
  - w przypadku zakupów przez internet konsumenci mają 14 dni na przemyślenie swojej decyzji o zakupie i na wycofanie się z transakcji kupna; konsumenci mogą zawsze zwrócić produkt w terminie 2 tygodni i odzyskać swoje pieniądze,
  - jeżeli przedmiot zakupiony w UE (przez internet lub w sklepie) nie odpowiada opisowi przedstawionemu w reklamie lub nie funkcjonuje w prawidłowy sposób, konsument jest uprawniony do dochodzenia przynajmniej jego bezpłatnej naprawy lub wymiany.
- **Opłaty roamingowe** – Europejczycy podróżujący na obszarze UE od 2017 r. płacą cenę krajową za połączenia głosowe, SMS-y i transmisję danych w roamingu.
- **Platforma internetowego rozstrzygania sporów** – umożliwia konsumentom i przedsiębiorstwom handlowym szybkie i skuteczne rozstrzyganie sporów zarówno krajowych, jak i transgranicznych – dotyczących zakupów dokonanych online – w całości przez internet.
- **Sieć Europejskich Centrów Konsumenckich** – udziela konsumentom bezpłatnego wsparcia i porad w kwestii dokonywanych przez nich zakupów transgranicznych.
- **System RAPEX** – umożliwia zgłaszanie produktów niebezpiecznych dla użytkownika zabawek, urządzeń elektrycznych, kosmetyków, produktów leczniczych i pozwala na wycofanie takich produktów z rynku.

7. Konkurencja

Zapewnienie wszystkim przedsiębiorstwom możliwości prowadzenia sprawiedliwej i równej konkurencji na jednolitym rynku z korzyścią dla konsumentów, przedsiębiorstw i ogólnie rozumianej europejskiej gospodarki przez system unijnych reguł konkurencji.

Unia Europejska podejmuje działania:
- w stosunku do karteli lub innych niezgodnych z prawem ustaleń między przedsiębiorstwami, mających na celu unikanie konkurencji lub ustalanie sztucznie zawyżonych cen,
- wobec przypadków, w których duże podmioty nadużywają pozycji dominującej na rynku, aby wypierać z niego konkurentów lub naliczyć wygórowane ceny,
- wobec przypadków połączenia i przejęcia przedsiębiorstw, które mogłyby ograniczyć konkurencję na jednolitym rynku,
- polegające na wsparciu finansowym państwa udzielanego przedsiębiorstwom przez rządy państw członkowskich, które może zakłócać konkurencję na jednolitym rynku przez zapewnianie korzyści tylko niektórym przedsiębiorstwom,
- promowania kultury konkurencji na szczeblu międzynarodowym, tak aby przedsiębiorstwa z Unii mogły działać na rynkach w innych częściach świata na zasadach uczciwej konkurencji.

Fundusze UE i przykłady ich wykorzystania

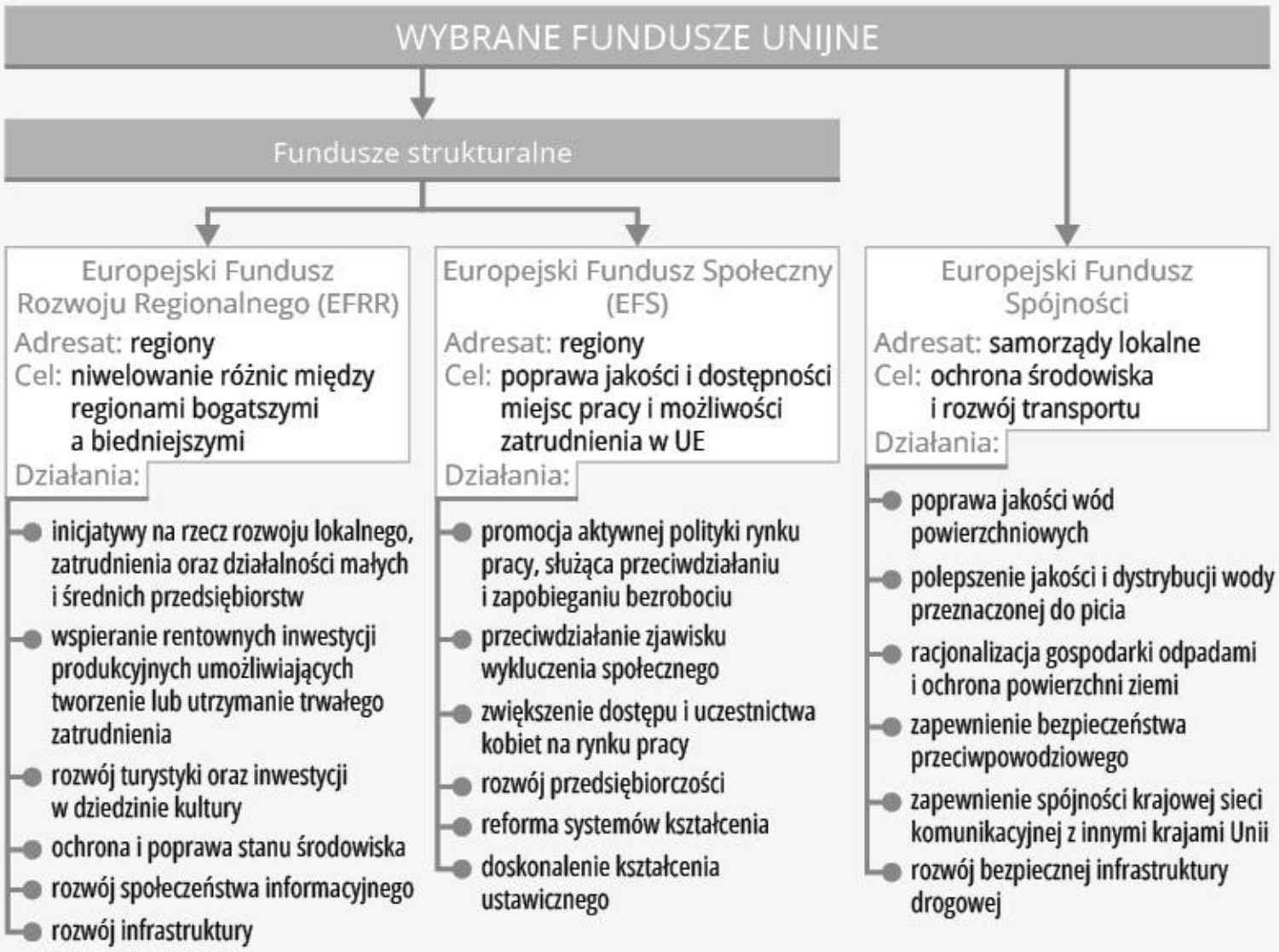

14.7. Przyszłość UE w zakresie jej struktury i zadań oraz jej składu członkowskiego

Scenariusze transformacji tożsamości zbiorowych i Unii Europejskiej
- w Europie będą dominować tożsamości narodowe, a Unia Europejska będzie międzyrządową organizacją zrzeszającą państwa narodowe,
- rozwój instytucji unijnych doprowadzi do pojawienia się nowego rodzaju tożsamości europejskiej – równie silnej, a może nawet silniejszej od tożsamości narodowych,
- oprócz narodów i zbudowanej na ich podstawie tożsamości, będzie się rozwijać idea europejskości oraz tożsamość europejska (idea „jedności w różnorodności").

Tak jak trudno jest przewidzieć, który scenariusz będzie realizowany w polityce unijnej, tak samo nie ma jasności, jaki model tożsamości będzie leżał w przyszłości u jej podstaw.

Dylematy związane z dalszym rozszerzaniem Unii Europejskiej

Status państw kandydujących do członkostwa w Unii Europejskiej mają: Islandia, Czarnogóra, Serbia i Macedonia. Potencjalnymi kandydatami są: Albania, Bośnia i Hercegowina, Kosowo, Turcja i Ukraina.

Argumenty za rozszerzaniem (z perspektywy UE):
- zwiększenie pozycji i konkurencyjności Unii Europejskiej na świecie,
- otwieranie kolejnych rynków pracy i rynków zbytu,
- wzrost produkcji, zmniejszenie bezrobocia, zwiększenie PKB, rozwój gospodarczy Unii Europejskiej,
- zmniejszenie niedoborów pracowników wielu branż na rynkach pracy głównie w wyżej rozwiniętych, starzejących się krajach UE,
- możliwość podniesienia poziomu technologicznego Unii dzięki efektowi synergii,
- ułatwienie walki z przestępczością międzynarodową i nielegalną imigracją,
- przyczynienie się do stabilizacji i pokoju na Bałkanach.

Argumenty przeciw rozszerzaniu (z perspektywy UE):
- wzrost kosztów związanych z koniecznością intensywnej i długotrwałej pomocy finansowej świadczonej nowym członkom,
- utrata przez państwa „starej" Unii znacznej części funduszy, np. na wspieranie własnego rolnictwa czy innowacje,
- napływ znacznej liczby imigrantów i destabilizacja unijnego rynku pracy,
- zaostrzenie konfliktów na tle kulturowym, religijnym i narodowościowym,
- zagrożenie dla tożsamości kulturowej „starej" Europy,
- utrata poczucia bezpieczeństwa przez Europejczyków i groźba destabilizacji wewnętrznej przez otwarcie się Europy na świat islamu,
- kłopoty z realizacją standardów europejskich przez nowych kandydatów (np. łamanie praw człowieka, korupcja).

Stosunek do planów rozszerzenia Unii Europejskiej o następujące państwa:

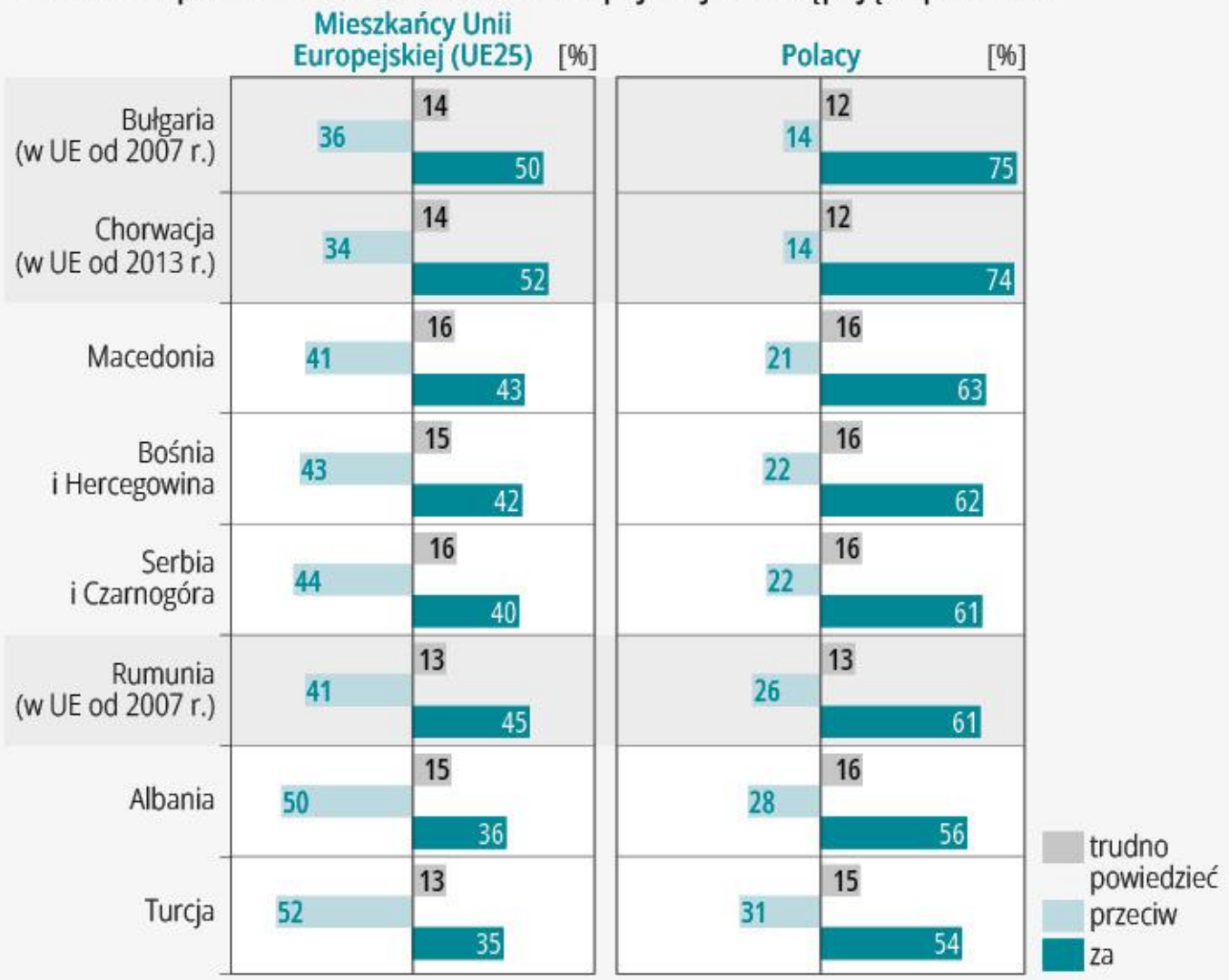

Źródło: Eurobarometr 63.4., *Opinia publiczna w Unii Europejskiej*, wiosna 2005 r.

Rok po wejściu Polski do Unii Europejskiej większość Polaków zdecydowanie popierała plany rozszerzenia Unii o nowe państwa Europy Południowej i Wschodniej. Ponad 75% ankietowanych uznawało, że warto przyjąć do Unii Bułgarię i Chorwację. Ponad połowa – że także Macedonię, Bośnię i Hercegowinę, Serbię i Czarnogórę, Rumunię, Albanię i Turcję. Pozostali mieszkańcy Unii tylko w przypadku Chorwacji w większości popierali ideę rozszerzenia UE (52% wskazań). Najsilniejszy opór budził pomysł członkostwa Turcji w Unii Europejskiej. Aż 52% mieszkańców Unii było przeciwnych temu projektowi, przy czym przeciwko niemu opowiedział się tylko co trzeci Polak.

14.8. Polska w UE

Kalendarium integracji Polski z UE

Polska w latach 1949–1991 należała do Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG), konkurencyjnej w stosunku do EWG wspólnoty ekonomicznej państw bloku wschodniego.

- 16.09.1988 r. – nawiązanie stosunków dyplomatycznych z Europejską Wspólnotą Gospodarczą (EWG)
- 19.09.1989 r. – podpisanie umowy o sprawie handlu i współpracy gospodarczej z EWG
- 16.12.1991 r. – podpisanie Układu Europejskiego (umowy stowarzyszeniowej) ze Wspólnotami Europejskimi
- 8.04.1994 r. – złożenie na szczycie w Atenach oficjalnego wniosku o członkostwo w Unii Europejskiej
- 8.08.1996 r. – powołanie Komitetu Integracji Europejskiej (I 1997 r. uchwalenie Narodowej Strategii Integracji), koordynującego wszystkie sprawy związane z integracją Polski z UE
- 12.1997 r. – decyzja o podjęciu negocjacji członkowskich z Polską (i pięcioma innymi państwami) na szczycie w Luksemburgu
- 31.03.1998 r. – rozpoczęcie negocjacji z UE
- 12.2000 r. – uzgodnienie tekstu roboczego Traktatu Nicejskiego na szczycie w Nicei
- 13.12.2002 r. – zakończenie negocjacji akcesyjnych przez premiera Polski Leszka Millera na szczycie w Kopenhadze
- 16.04.2003 r. – podpisanie traktatu akcesyjnego na szczycie w Atenach
- 7–8.06.2003 r. – przeprowadzenie dwudniowego referendum w sprawie członkostwa (frekwencja – 58,9%, poparcie – 77,5%)
- 1.05.2004 r. – wstąpienie Polski do UE razem z dziewięcioma innymi krajami
- 21.12.2007 r. – wejście Polski do strefy Schengen

Polacy o członkostwie Polski w UE

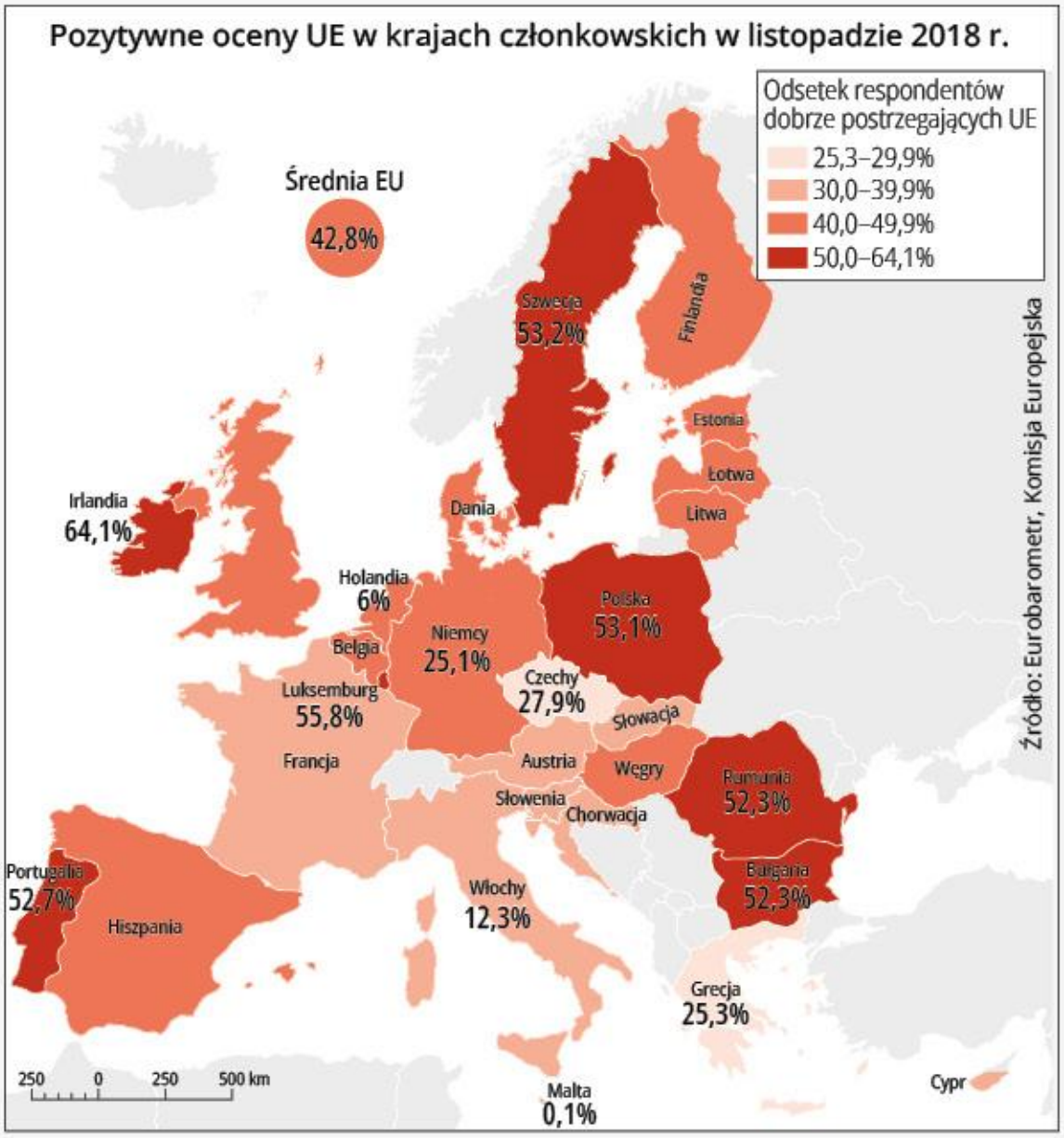

Czy, Pana(i) zdaniem, przystąpienie do UE wpłynęło raczej korzystnie, raczej niekorzystnie, czy też nie miało wpływu na pozycję Polski w Europie?

Źródło: *15 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa, kwiecień 2019 r.

Skutki członkostwa Polski w UE

Wpłaty Polski do budżetu UE oraz środki przekazane Polsce przez UE w latach 2004–2020

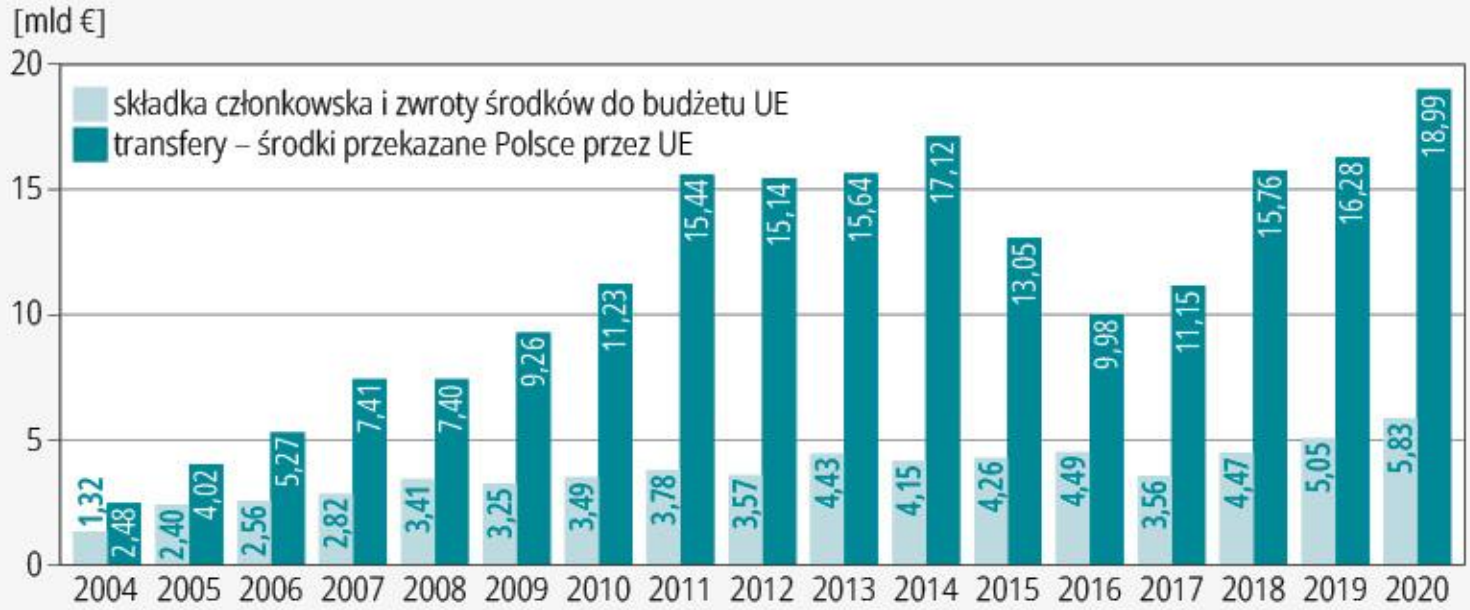

Od 1 maja 2004 r. do 31 grudnia 2020 r. wartość transferów z budżetu UE do Polski wynosiła 194,8 mld euro, a wartość składek odprowadzanych do budżetu EU i kwot zwróconych przez nasz kraj – 60,9 mld euro. Oznacza to, że w ciągu 16 lat członkostwa Polska posiadała dodatnie saldo rozliczeń z UE, które wynosiło łącznie 134,0 mld euro.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Ministerstwa Finansów.

Wyrównywanie różnic rozwojowych w latach 2004–2019

Od 2021 r. Polska jest beneficjentem czwartej puli unijnych funduszy w ramach polityki spójności (2004–2006, 2007–2013, 2014–2020, 2021–2027). Europejskie fundusze przyczyniają się do podnoszenia tempa wzrostu gospodarczego i poziomu życia obywateli, wzmacniają aktywność inwestycyjną i krajowy rynek pracy, wpływają na wzrost liczby zatrudnionych i podnoszenie ich kwalifikacji. Zmniejsza się dystans między stopniem rozwoju społeczno-gospodarczego Polski (mierzony wysokością PKB na mieszkańca a średnim poziomem rozwoju we UE). W 2004 r. PKB *per capita* wynosił w Polsce niespełna 50% średniej unijnej, a w 2017 r. zbliżył się do 70%. Rośnie również aktywność zawodowa Polaków. W 2004 i 2018 r. było to odpowiednio 57% i 72%.

Największą część funduszy (36%) otrzymują projekty z zakresu poprawy dostępności terytorialnej (budowa dróg, kolei i infrastruktury lotniczej). Kolejna pula środków jest przeznaczana na rozwój kapitału ludzkiego przez podnoszenie kwalifikacji zawodowych, godzenie życia rodzinnego z zawodowym, rozwój żłóbków i przedszkoli (19%). Na kolejnych miejscach znalazły się inwestycje w przedsiębiorczość, innowacyjność, badania i rozwój, ochronę środowiska.

Ponadto dofinansowania uzyskały następujące sektory:

– Transport
- ponad 15 tys. km zbudowanych lub zmodernizowanych autostrad, dróg ekspresowych, krajowych, wojewódzkich, powiatowych, gminnych
- prawie 4,5 tys. km zbudowanych lub zmodernizowanych linii kolejowych
- ponad 4 tys. zakupionych lub zmodernizowanych jednostek taboru komunikacji miejskiej
- ok. 200 zakupionych lub zmodernizowanych jednostek taboru kolejowego

– Infrastruktura
- ponad 8 tys. km wybudowanych lub zmodernizowanych sieci wodociągowych
- ponad 24 tys. wybudowanych lub zmodernizowanych sieci kanalizacyjnych

– Praca i przedsiębiorczość
- ponad 400 tys. nowych miejsc pracy
- ponad 670 tys. bezrobotnych, którzy otrzymali wsparcie
- ponad 45 tys. wspartych przedsiębiorstw

– Badania i rozwój, innowacje
- pond 1,8 tys. wspartych uczelni i jednostek naukowych
- ponad 3,6 tys. wdrożonych technologii
- ponad 4,8 tys. wspartych innowacji produktowych, procesowych i nietechnologicznych

– Społeczeństwo informacyjne
- ponad 56 tys. km sieci internetu szerokopasmowego
- ponad 234 tys. gospodarstw domowych, które otrzymały dofinansowanie dostępu do internetu

– Ochrona środowiska
- ponad 500 zbudowanych i zmodernizowanych oczyszczalni ścieków
- ponad 1,8 tys. inwestycji podnoszących efektywność energetyczną
- ponad 700 inwestycji w zakresie odnawialnych źródeł energii

Kapitał społeczny
- 1,1 mln osób wspartych w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego
- 122 tys. zakupionych stanowisk komputerowych

Nauka i edukacja
- ponad 70 tys. uczniów uczestniczących w stażach i praktykach u pracodawcy
- ponad 33 tys. nowych miejsc wychowania przedszkolnego
- ponad 400 wspartych uczelni

Usuwanie barier dla osób niepełnosprawnych
- ponad 64 tys. osób z niepełnosprawnościami objętych wsparciem
- prawie 1,7 obiektów dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami

Środki z budżetu UE na lata 2021–2027 dla Polski

Wieloletnie Ramy Finansowe UE (WRF) na lata 2021–2027 przewidują ok. 139 mld euro w formie dotacji oraz 34 mld euro w pożyczkach dla Polski. W cenach bieżących oznacza to 776 mld zł łącznie w latach 2021–2027. Polska będzie największym beneficjentem polityki spójności w UE i otrzyma z tego tytułu 66,8 mld euro. Środki ze Wspólnej Polityki Rolnej będą wynosić 28,5 mld euro. Dodatkowe środki z polityki spójności w odpowiedzi na kryzys to 3 mld euro. Polska będzie też największym beneficjentem Funduszu Sprawiedliwej Transformacji. Pochodzące z niego środki mają trafić na wsparcie przejścia od gospodarki opartej na paliwach kopalnych do gospodarki niskoemisyjnej. Polska może liczyć na 3,5 mld euro dofinansowania.

Z 750 mld euro przeznaczonych przez UE na nadzwyczajny plan europejskiej odbudowy Next Generation EU (NGEU) Polska może otrzyma 34,2 mld euro w postaci kredytów (153 mld złotych) i 23,1 mld euro (103 mld złotych) w postaci bezzwrotnych dotacji.

14.9. Globalna rola Unii Europejskiej w 2020 r.

Unia Europejska i największe państwa świata		Powierzchnia km²
1.	Rosja	17 098 200
2.	Kanada	9 984 670
3.	Chiny	9 572 900
4.	USA	9 526 468
5.	Brazylia	8 514 877
6.	Australia	7 702 501
	UE27 (od 1 II 2020 r.)	4 138 876
7.	Indie	3 166 414
8.	Argentyna	2 780 403
9.	Kazachstan	2 724 900
10.	Algieria	2 381 741

Unia Europejska i najludniejsze państwa świata w 2018 r.		Ludność mln
1.	Chiny	1 427,6
2.	Indie	1 352,6
	UE27 (od 1 II 2020 r.)	446,8
3.	Stany Zjednoczone	327,1
4.	Indonezja	267,7
5.	Pakistan	212,2
6.	Brazylia	209,5
7.	Nigeria	195,9
8.	Bangladesz	161,4
9.	Rosja	145,7
10.	Japonia	127,2

Źródło: www.stat.gov.pl/statystyka-miedzynarodowa (dostęp: 05.06.2020 r.).

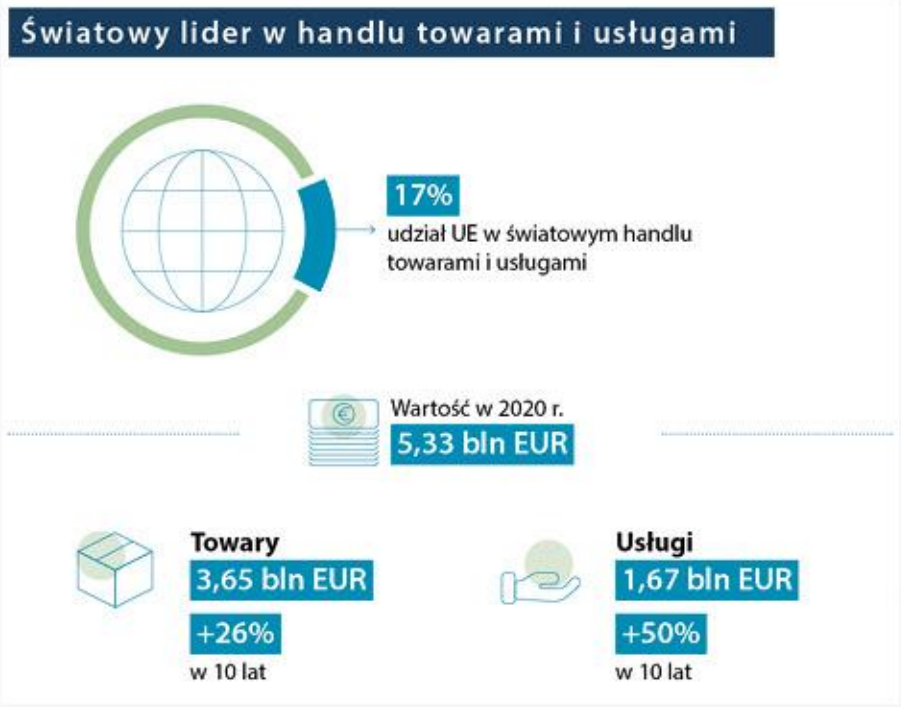

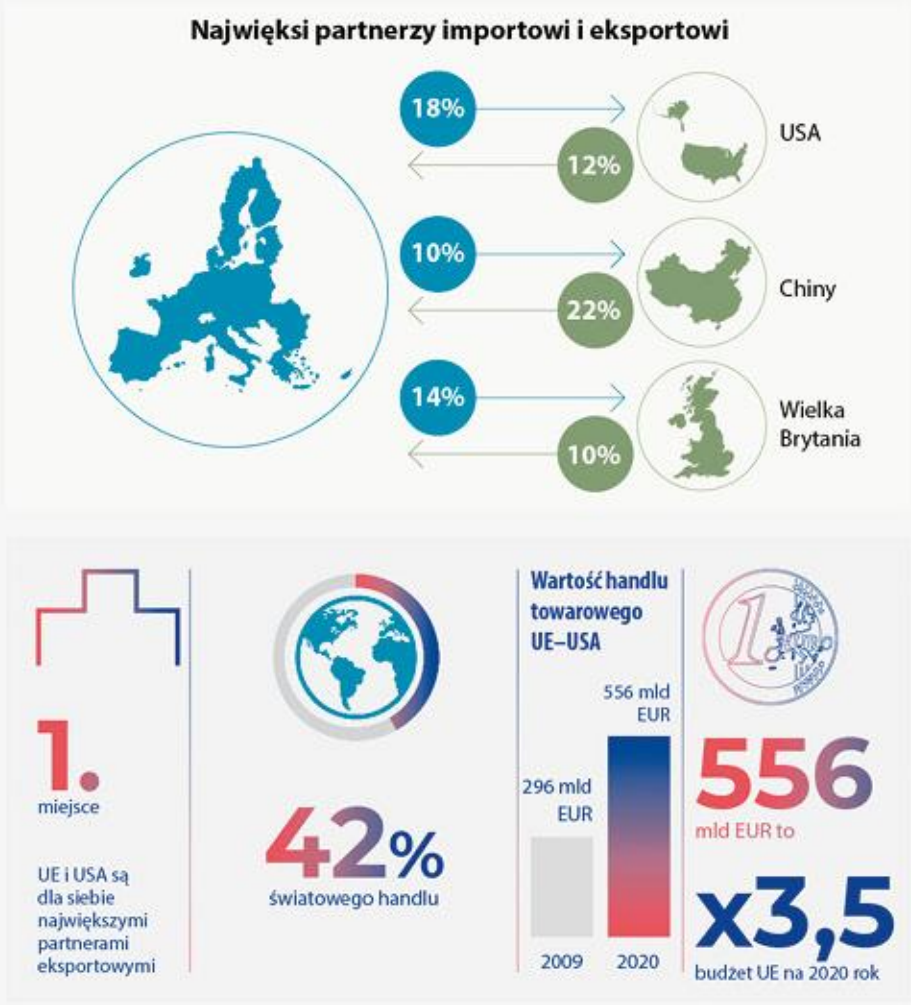

Źródło: Rada Europejska, http://link.operon.pl/db (dostęp: 28.06.2022 r.).

15

Polska polityka zagraniczna

15.1. Racja stanu w polityce zagranicznej państwa

Racja stanu – nadrzędny interes państwowy, wyższość interesu państwa nad innymi interesami i normami, wspólny dla większości obywateli i organizacji działających w państwie lub poza jego granicami, ale na jego rzecz. Treść racji stanu to niepodległość, suwerenność i integralność terytorialna, ochrona bezpieczeństwa państwa, narodowej tożsamości i możliwości rozwojowych kraju. Za twórcę koncepcji racji stanu uważa się Niccola Machiavellego, a to pojęcie po raz pierwszy pojawiło się w pracy włoskiego filozofa Giovanniego Botero pod koniec XVI w.

Polska racja stanu

Filary bezpieczeństwa narodowego RP

1. Strzeżenie niepodległości, nienaruszalności terytorialnej, suwerenności oraz zapewnienie bezpieczeństwa państwa i obywateli.

2. Kształtowanie porządku międzynarodowego, opartego na solidarnej współpracy i poszanowaniu prawa międzynarodowego, dającego gwarancje bezpiecznego rozwoju Polski.

3. Umacnianie tożsamości narodowej i strzeżenie dziedzictwa narodowego.

4. Zapewnienie warunków do trwałego i zrównoważonego rozwoju społecznego i gospodarczego oraz ochronę środowiska naturalnego.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, zatwierdzona w 2020 r. przez Prezydenta RP, na wniosek Prezesa RM

Ocena zagrożenia dla niepodległości Polski w latach 1991–2020

Czy, Pana(i) zdaniem, w chwili obecnej istnieje czy też nie istnieje zagrożenie dla niepodległości Polski?

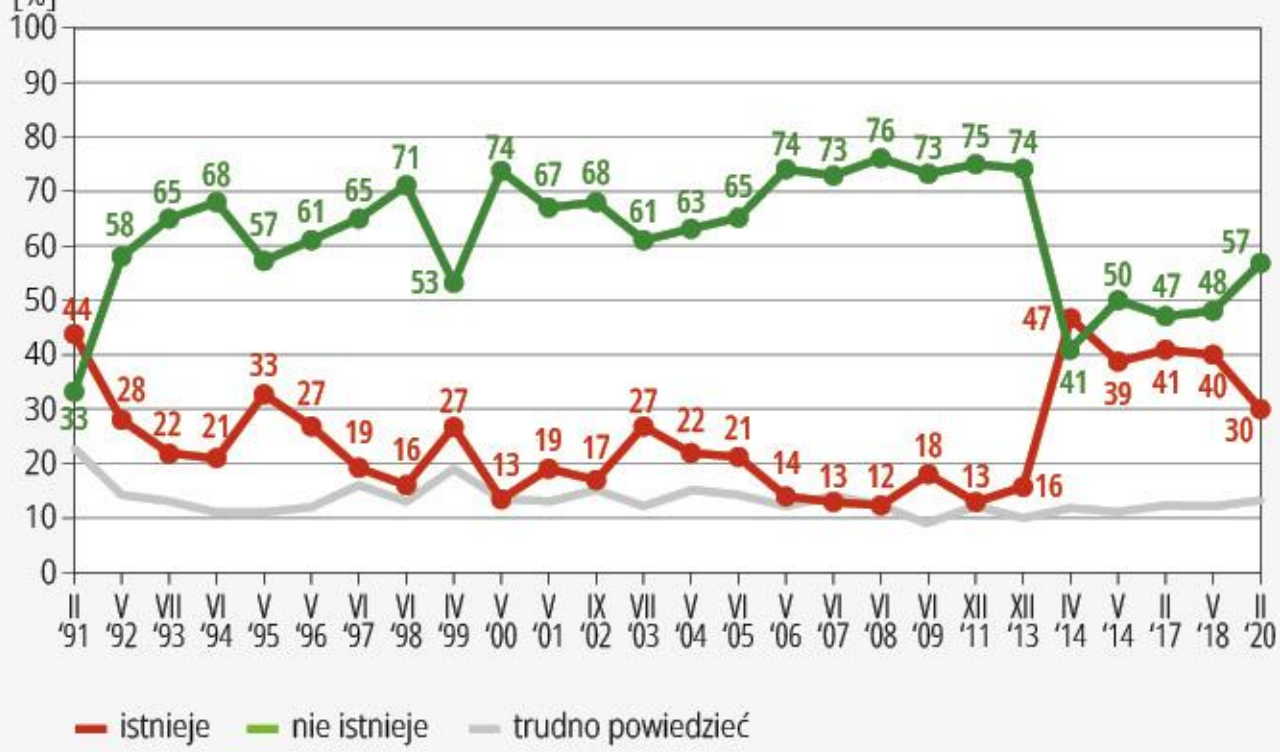

Źródło: *Postrzeganie bezpieczeństwa państwa i stosunek do NATO*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa, marzec 2020 r.

15.2. Cele, instrumenty i treści polskiej polityki zagranicznej od 1989 r.

Najważniejsze kierunki polskiej polityki zagranicznej po 1989 r.

Historyczne geopolityczne położenie Polski między Wschodem a Zachodem przez wieki kształtowało polską tożsamość narodową i polską państwowość oraz determinowało politykę zagraniczną Rzeczypospolitej.

Polską politykę zagraniczną prowadzi Rada Ministrów, a Prezydent RP jako reprezentant państwa w stosunkach zewnętrznych współdziała w tej dziedzinie z premierem i ministrem spraw zagranicznych. Minister spraw zagranicznych koordynuje politykę zagraniczną rządu i jako szef polskiej dyplomacji zapewnia utrzymanie stosunków z innymi państwami, dba o interesy Polski i jej obywateli, a także o wizerunek naszego kraju w świecie. Polityka zagraniczna Polski jest realizowana przez służbę zagraniczną (urzędników i dyplomatów pracujących w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w Warszawie oraz na placówkach dyplomatycznych).

Priorytety Polski w zakresie polityki obronnej (umacniania obronności państwa):
– tworzenie sił zbrojnych zdolnych do skutecznej obrony Polski,
– unowocześnienie polskiej armii,
– doskonalenie zdolności operacyjnych i bojowych żołnierzy,
– współpraca operacyjna jednostek sił zbrojnych i układu pozamilitarnego,
– pełna realizacja zadań w ramach sojuszu NATO,
– pogłębienie współpracy polsko-amerykańskiej w zakresie sytemu obrony,
– moralna odnowa polskiego wojska.

1. Polska – Unia Europejska:
– budowanie konkurencyjnej, solidarnej, otwartej i bezpiecznej UE,
– ponoszenie współodpowiedzialności za przyszłość integracji europejskiej,
– troska o poszanowanie polskich interesów przez pozostałych członków UE,
– konstruktywne uczestniczenie w procesie decyzyjnym UE dla dobra Polski w Unii oraz dla dobra UE na świecie.

2. Polska – ład euroatlantycki:
– wzmacnianie własnych zasobów i zdolności wojskowych,
– utrzymywanie wiarygodności NATO jako sojuszu obronnego,
– rozwijanie zdolności UE w sferze środków i zasobów budowania bezpieczeństwa,
– udział w budowie środków wzajemnego zaufania pomiędzy Zachodem a Rosją,
– ścisła współpraca z Ukrainą i innymi państwami Europy Wschodniej oraz Kaukazu Południowego,
– zwalczanie terroryzmu i przeciwdziałanie proliferacji broni masowego rażenia.

3. Polska – współpraca regionalna:
– współpraca z Zachodem na rzecz bezpieczeństwa i silnej polskiej gospodarki,
– otwarcie i solidarność ze Wschodem,
– korzystanie z wzorców globalnej Północy w trosce o jakość życia obywateli,
– partnerstwo z globalnym Południem w realizacji wspólnych celów cywilizacyjnych,
– umacnianie współdziałania państw Grupy Wyszehradzkiej.

4. Polska – współpraca rozwojowa, promocja demokracji i praw człowieka:
– zwiększenie roli współpracy rozwojowej w polityce zagranicznej Polski,
– wspieranie działań służących upowszechnianiu praw człowieka, rządów prawa i demokracji.

5. Polska – promocja za granicą:
– kampanie promocyjne, które wpłyną na wzmocnienie pozycji Polski w Europie i na świecie,
– kampanie promocyjne, które uczynią Polskę krajem bardziej konkurencyjnym i silniej przyciągającym inwestorów i turystów,
– rozwój polskiej gospodarki, zwłaszcza promocja eksportu.

6. Polska – Polonia i Polacy za granicą:
– partnerska współpraca z Polonią i Polakami za granicą,
– uzyskanie zrozumienia i skutecznego poparcia Polonii dla polskiej racji stanu i polskiej polityki zagranicznej,
– korzystanie z potencjału Polonii i Polaków za granicą do promocji i budowy pozytywnego wizerunku Polski w świecie.

Źródło: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, *Priorytety polskiej polityki zagranicznej 2012–2016*, Warszawa, marzec 2012 r.

Siły zbrojne Polski i jej sąsiadów w 2020 r.

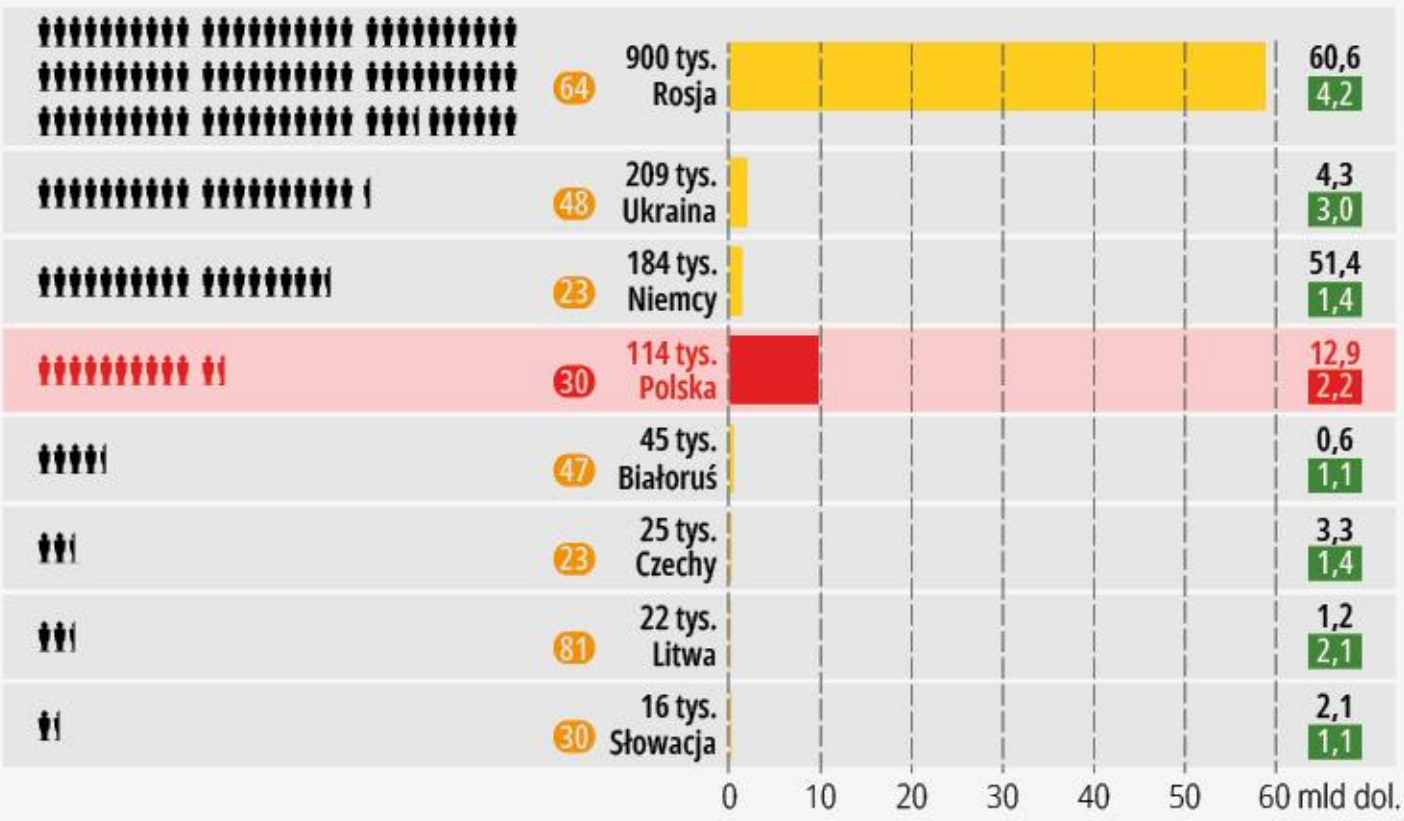

Źródło: *The Military Balance 2021*, International Institute for Strategic Studies.

Jakie powinny być obecnie główne cele, kierunki polityki zagranicznej Polski?

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wskazać dwa cele.

Źródło: *Polityka zagraniczna Polski – oceny i postulaty*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa, kwiecień 2018 r.

Europeizacja polityki zagranicznej

Europeizacja polityki zagranicznej – zmiana polityki państwa lub stylu jej prowadzenia wynikająca z rozpoczęcia procesu integracji, a następnie członkostwa w Unii Europejskiej. Jest dwuwymiarowa: 1) dostosowanie (adaptacja) polityki państwa oraz jego struktur do standardów europejskich, 2) przekazywanie (projekcja) interesów narodowych na poziom Wspólnoty.

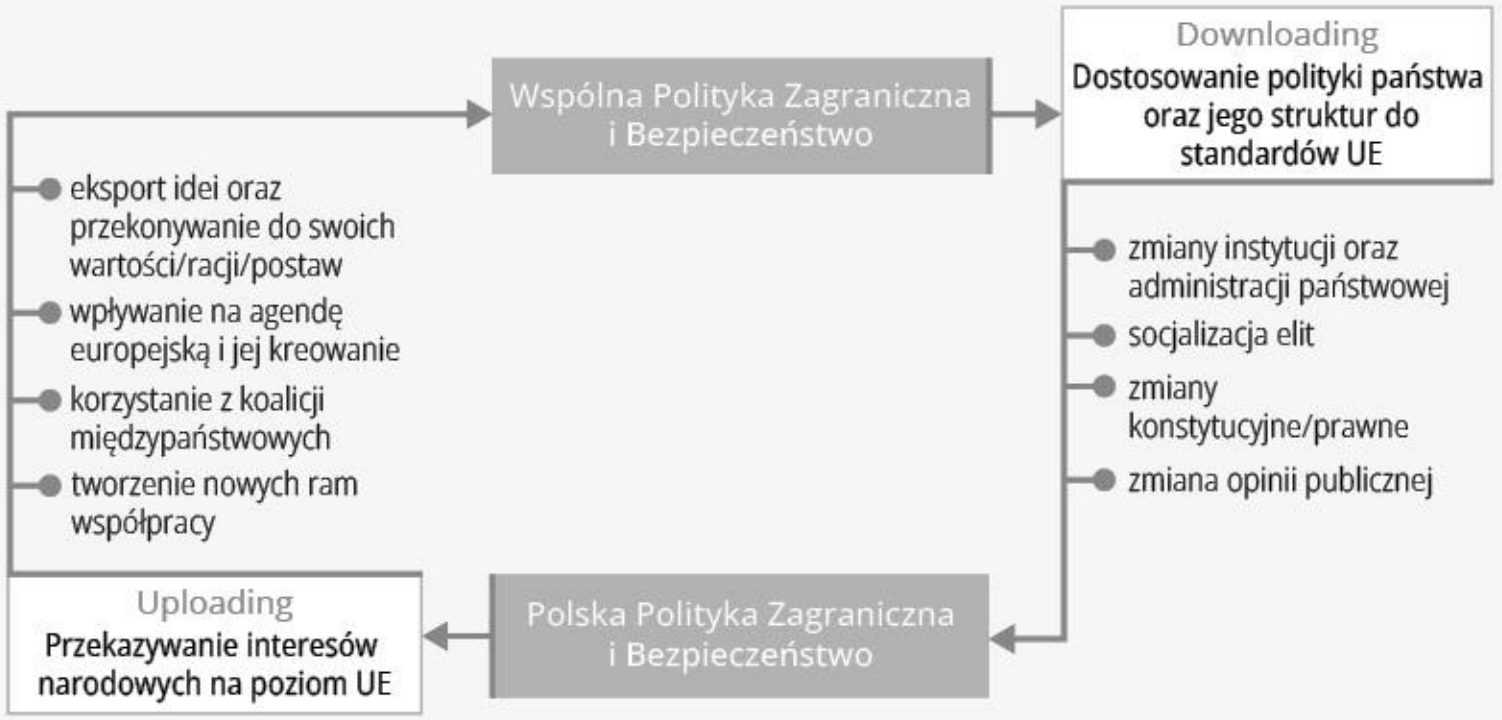

Na podstawie: J. Kamińska, *Europeizacja polskiej polityki zagranicznej*, „Studia Europejskie" 2008, nr 3, s. 26–27.

Ocena wpływu członkostwa w UE na międzynarodowe bezpieczeństwo Polski w latach 2005–2019

Czy, Pana(i) zdaniem, w wyniku przystąpienia Polski do UE bezpieczeństwo międzynarodowe Polski raczej zwiększyło się, raczej zmniejszyło się, czy też integracja nie miała na to wpływu?

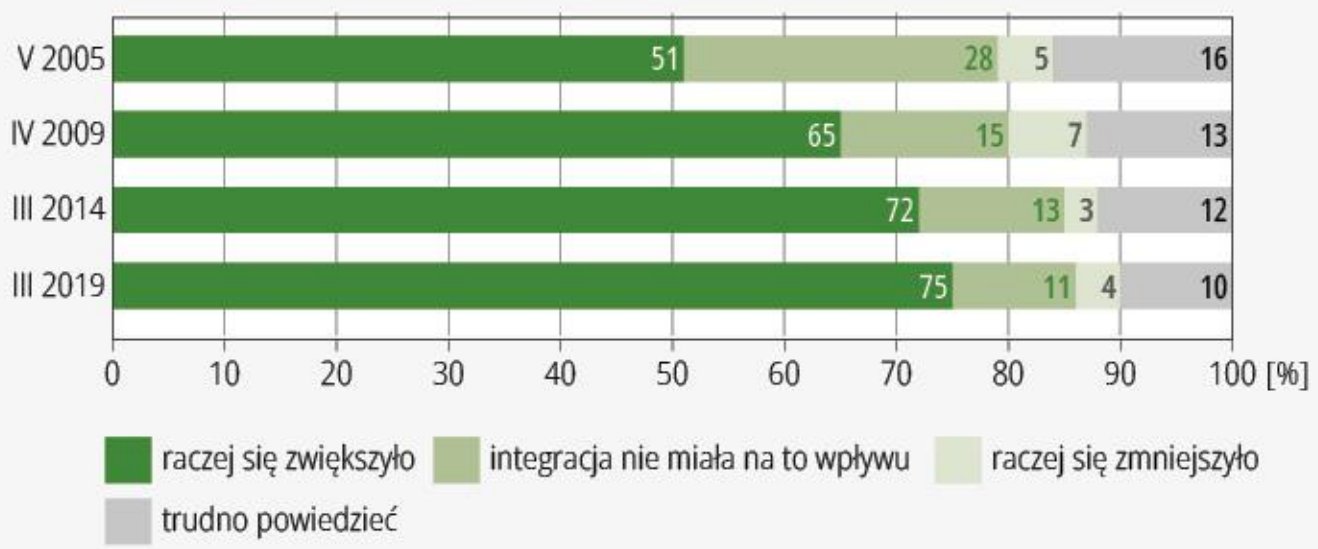

Źródło: *15 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa, kwiecień 2019 r.

15.3. Relacje Polski z innymi państwami

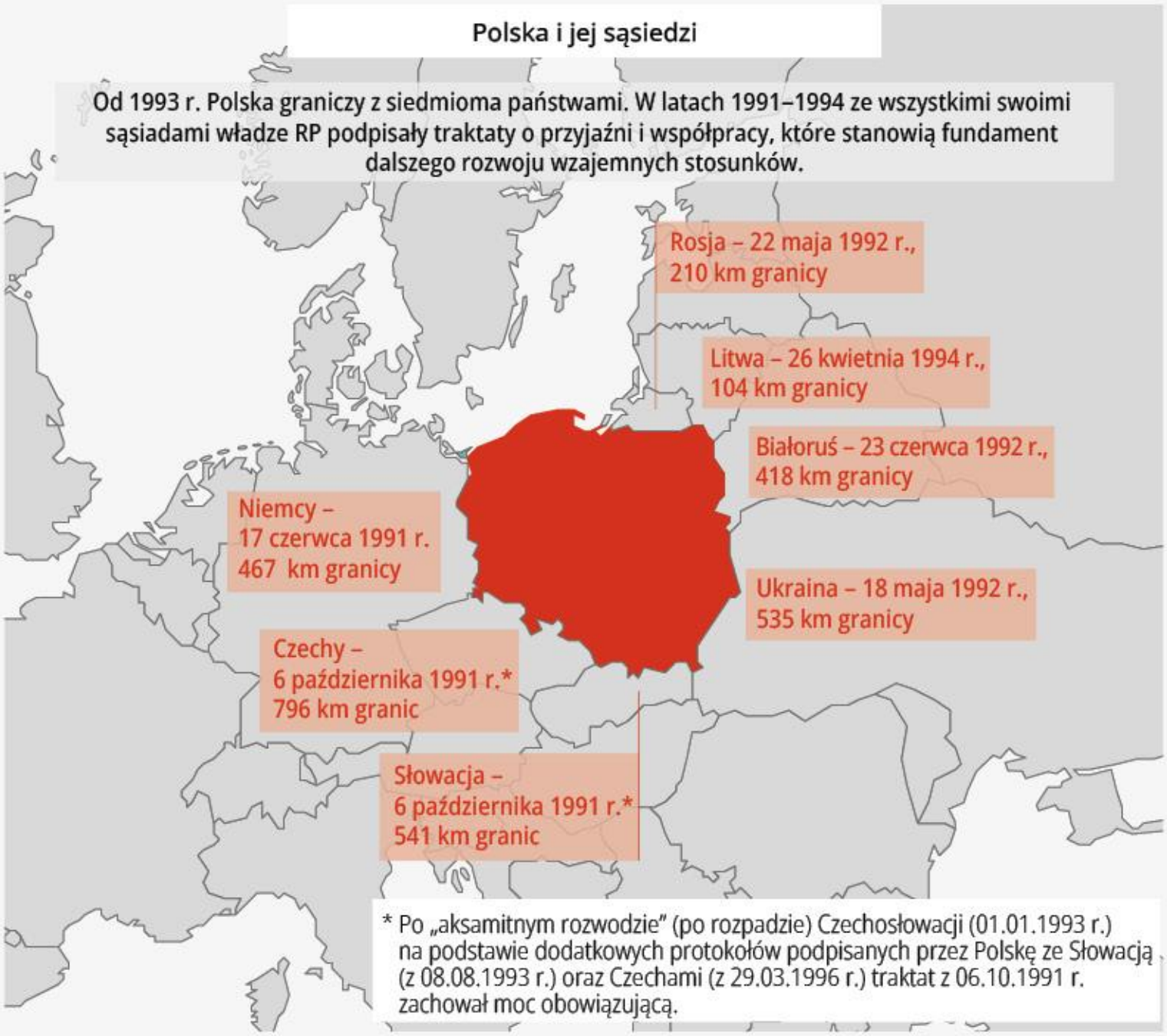

* Wyniki zostały obliczone bez uwzględnienia odpowiedzi „nie wiem/trudno powiedzieć".

Źródło: *Polska–Rosja. Daignoza społeczna 2020. Polacy na temat Rosji i Rosjan oraz stosunków polsko-rosyjskich*, Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, Warszawa 2020, s. 8–9.

Obroty towarowe handlu zagranicznego Polski – najwięksi partnerzy w 2020 r.

Eksport		
	mld USD	%
Ogółem	272,7	100,0
w tym: UE	202,0	74,0
1. Niemcy*	79,0	29,0
2. Czechy*	16,0	5,9
3. Wielka Brytania	15,9	5,7
4. Francja	15,3	5,6
5. Włochy	11,8	4,3
6. Holandia	11,6	4,3
7. Rosja*	8,1	3,0
8. Szwecja	8,0	2,9
9. USA	7,6	2,8
10. Węgry	6,9	2,5
Razem 1–10	180,2	66,0

Import		
	mld USD	%
Ogółem	260,6	100,0
w tym: UE	144,5	55,8
1. Niemcy*	57,0	21,9
2. Chiny	37,6	14,4
3. Włochy	13,4	5,1
4. Rosja*	11,6	4,4,
5. Holandia	10,3	4,0
6. Francja	9,0	3,5
7. Czechy*	8,3	3,2
8. USA	8,1	3,1
9. Korea Południowa	6,2	2,4
10. Belgia	6,0	2,3
Razem 1–10	167,5	64,3

*sąsiedzi Polski

Źródło: *Obroty towarowe handlu zagranicznego ogółem i według krajów w 2020,* Informacje sygnalne GUS, Warszawa, 30 lipca 2021 r.

Sąsiedzi Polski będący członkami UE – Niemcy, Czechy, Słowacja, Litwa

Jak Pana/Pani zdaniem układają się stosunki między Polską a Niemcami?

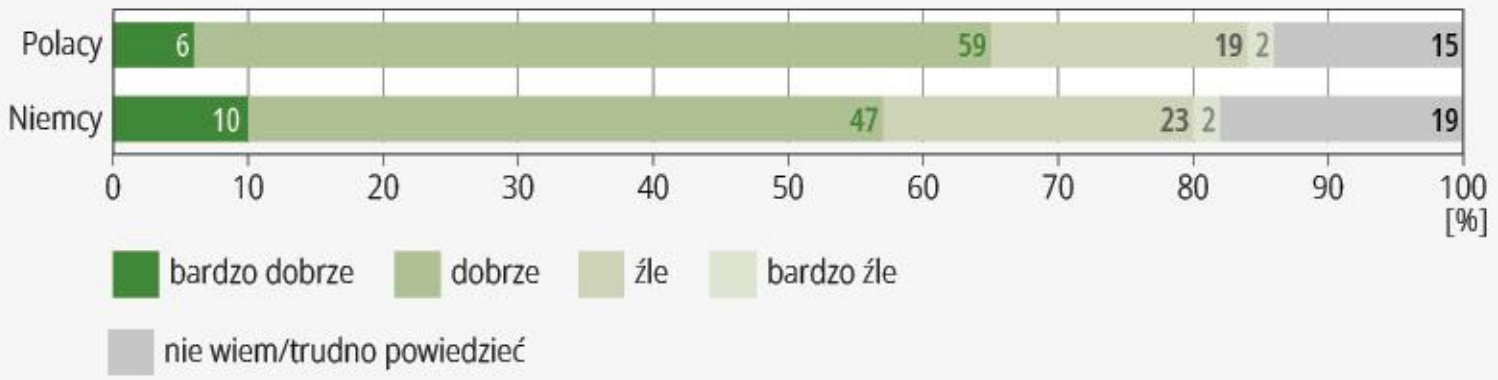

Źródło: J. Kucharczyk, A. Łada, *Polacy i Niemcy we wspólnej Europie: ocen wzajemnych relacji i sytuacji międzynarodowej 30 lat po podpisaniu „Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy"*, Barometr Polska – Niemcy 2021, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2021, s. 10.

Niemcy

Sukcesy	Problemy
• podpisanie traktatów o granicach i przyjaźni (14 listopada 1990 r. traktat potwierdzający istniejące granice na Odrze i Nysie Łużyckiej; 17 czerwca 1991 r. traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy) • pojednanie polsko-niemieckie (popieranie procesu zjednoczenia Niemiec przez rząd Tadeusza Mazowieckiego, wizyta prezydenta Romana Herzoga w Warszawie z okazji 50. rocznicy wybuchu powstania warszawskiego; przemówienia ministra spraw zagranicznych Władysława Bartoszewskiego w Bundestagu w 1995 r.) • wpieranie przez Niemcy polskich starań o członkostwo w NATO i UE (od 1994 r.) • prowadzenie od 1991 r. regularnego dialogu polsko-niemiecko-francuskiego w ramach Trójkąta Weimarskiego (szczyt przywódców Trójkąta Weimarskiego w Polsce w 2013 r., wystąpienie Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego w Bundestagu w 2014 r., wizyta w Berlinie Prezydenta RP Andrzeja Dudy w 2015 r.) • zorganizowanie przez Polskę w 2013 r. szczytu przywódców Trójkąta Weimarskiego (premier Polski, kanclerz Niemiec i prezydent Francji) oraz Grupy Wyszehradzkiej (premierzy Czech, Słowacji i Węgier), a także ministrów obrony tych państw (przyjęcie wspólnego oświadczenia w sprawie aktywnej współpracy na rzecz rozwijania zdolności obronnych i Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony oraz wzmacniania NATO) • prowadzenie ożywionej wymiany handlowej i liczne inwestycje niemieckie w Polsce (w 2019 r. 29% polskiego eksportu trafiło do Niemiec, a 22% polskiego importu pochodziło od naszego zachodniego sąsiada) • wspólne obchody ważnych rocznic w 2014 r. (25-lecia obalenia komunizmu, 15-lecia członkostwa Polski w NATO, 10-lecia członkostwa Polski w UE, 75. rocznicy wybuchu II wojny światowej i 70. rocznicy powstania warszawskiego) • dynamiczna współpraca wojskowa (w latach 2002–2015 przekazanie Polsce 248 czołgów Leopard), naukowa, kulturalna i społeczna (Instytut Polski w Berlinie, Düsseldorfie i Lipsku, Instytut Goethego i Niemiecki Instytut Historyczny w Polsce, Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzieży)	• asymetria w partnerstwie z Niemcami na wszystkich płaszczyznach (politycznej, gospodarczej, wojskowej, społecznej) wynikająca z różnic w potencjale i statusie międzynarodowym obu państw • nierówny status prawny mniejszości niemieckiej w Polsce i mniejszości polskiej w Niemczech • stosunek do USA (krytyka polskiego zaangażowania się w wojnę w Iraku w 2003 r.), popierania przez Polskę rozszerzenia NATO o Ukrainę i Gruzję, dystans wobec idei wzmocnienia tzw. wschodniej flanki NATO przez rozmieszczenie amerykańskich baz m.in. na terytorium Polski • stosunek do Rosji (spór o budowany w latach 2010–2011 Gazociąg Północny Rosja – Niemcy, tzw. Nord Stream-1, z pominięciem Polski, co skutkowało także spłyceniem przez gazociąg toru podejściowego prowadzącego do portu w Świnoujściu), a od 2015 r. dwóch jego nowych nitek, tzw. Nord Stream-2 • od 2015 r. rozbieżności w sprawie polityki UE wobec kryzysu migracyjnego (niemiecka polityka „otwartych drzwi" wobec fali imigrantów kontra dystans władz polskich) • od 2015 r. krytyka (wraz z innymi państwami UE) polskich reform wewnętrznych, w tym wymiaru sprawiedliwości, zainicjowanych w Polsce przez rząd Beaty Szydło • polskie żądania odszkodowawcze dla ofiar zbrodni nazistowskich oraz za szkody wyrządzone przez Niemcy w Polsce w latach 1939–1945 • projekt Eriki Steinbach utworzenia w Berlinie Centrum przeciwko Wypędzeniom (2000 r.) zastąpiony projektem rządu RFN „Widoczny znak" (2008 r.), który zdaniem strony polskiej będzie służył wypaczaniu historii najnowszej i rozmyciu odpowiedzialności Niemiec za skutki II wojny światowej

Litwa

Sukcesy	Problemy
• uznanie niepodległości Litwy przez Polskę w 27 sierpnia 1991 r. i podpisanie polsko-litewskiego traktatu o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy 26 kwietnia 1994 r. • częste kontakty na szczycie: spotkania prezydentów Polski i Lecha Wałęsy, Aleksandra Kwaśniewskiego, Lecha Kaczyńskiego i Andrzeja Dudy z prezydentami Litwy Algirdasem Brazauskasem, Valdasem Adamkusem, Dalią Grybauskaite i Gitanu Nausedą • uznawanie przez obie strony wzajemnych stosunków za „strategiczne partnerstwo" (wspieranie się w drodze do wejścia w struktury NATO i UE, wspólne stanowisko wobec polityki Rosji – sprzeciw wobec budowy gazociągu północnego, dążenie do wzmocnienia wschodniej flanki NATO) • udana współpraca wojskowa: w latach 1997–2007 utrzymywanie wspólnego batalionu LITPOLBAT – udział w misjach w Libanie, Syrii i Kosowie, od 2006 r. osłona powietrzna terytorium Litwy przez polskie samoloty w ramach natowskiej misji Baltic Air Policing, od 2014 r. tworzenie w Lublinie międzynarodowej polsko-litewsko-ukraińskiej brygady (LITPOLUKRBRYG) • polsko-litewskie pojednanie (od 2004 r. wspólne spotkania kombatantów, a od 2007 r. uroczystości rocznicowe uchwalenia Konstytucji 3 maja) • współpraca w ramach powołanej w 2016 r. z inicjatywy polskiej i chorwackiej Inicjatywy Trójmorza skupiającej 12 państw Europy Środkowej i Wschodniej • powstanie Trójkąta Lubelskiego – polsko-litewsko-ukraińskiego sojuszu regionalnego w 2020 r. (wzmocnienie dialogu między sąsiadami, pomoc Ukrainie w odzyskaniu integralności terytorialnej i integracji UE i NATO)	• postawa Polaków mieszkających na Litwie: od połowy lat 90. kontestowanie niepodległości Litwy, oskarżanie Polaków na Litwie o prorosyjskość • spory o historię: litewskie żądania potępienia przez Polskę „agresji Żeligowskiego" z 1920 r. i uznania, że w latach 1920–1939 Wileńszczyzna znajdowała się pod polską okupacją, różna ocena działań polskiej AK i oddziałów litewskich szaulisów na Wileńszczyźnie w latach 1939–1945 • brak respektowania przez rząd litewski części postanowień polsko-litewskiego traktatu o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy wobec Polaków na Litwie (polityka asymetryczna w stosunku do działań strony polskiej wobec mniejszości litewskiej w Polsce): zakaz używania polskojęzycznych nazw ulic i miejscowości na Wileńszczyźnie (grzywny i procesy) oraz pisania polskich imion i nazwisk w dokumentach (zniesiony w 2022 r.), ograniczenia liczby przedmiotów wykładanych w języku ojczystym w polskich szkołach na Litwie

Czechy i Słowacja

Sukcesy	Problemy
• podpisanie polsko-czechosłowackiego traktatu o dobrym sąsiedztwie, solidarności i przyjacielskiej współpracy 6 października 1991 r. • współpraca w ramach Trójkąta Wyszehradzkiego od 1991 r., a od 1993 r. – w ramach Grupy Wyszehradzkiej V4 (wzajemne wspieranie swoich starań o członkostwo w NATO i UE, liczne konsultacje ministrów spraw zagranicznych i obrony oraz regularna współpraca zakończona sukcesem, spotkania przywódców państw grupy z udziałem prezydentów Polski, Czech, Słowacji i Węgier) • wspólne stanowisko V4 dotyczące konieczności wspierania uchodźców w obozach, z których dostają się do Europy, potrzeby odróżnienia uchodźców od migrantów ekonomicznych, ochrony granic Schengen i UE oraz sposobów redukcji gazów cieplarnianych • wspólna proamerykańska polityka Polski, Czech i Słowacji: od 2005 r. konsultacje dotyczące planów umieszczenia na terytorium obu krajów elementów amerykańskiej tarczy antyrakietowej, wspólne dążenie do wzmocnienia tzw. wschodniej flanki NATO • współpraca w ramach powołanej w 2016 r. z inicjatywy polskiej i chorwackiej Inicjatywy Trójmorza skupiającej 12 państw Europy Środkowej i Wschodniej • ożywiona wymiana handlowa z Czechami, które są dla Polski drugim największym rynkiem zbytu i siódmym największym eksporterem produktów na rynek polski	• zadrażnienia historyczne z Czechami związane z aneksją Zaolzia w 1938 r. i udziałem polskiego wojska w interwencji w Czechosłowacji w 1968 r. • tzw. wojna spożywcza w 2012 r. (próby ograniczenia czeskiego rynku dla polskich produktów) • niski poziom wzajemnych polskich inwestycji na Słowacji i słowackich w Polsce • trwający w latach 2021–2022 spór o polską kopalnię węgla brunatnego „Turów", która zdaniem strony czeskiej miała negatywny wpływ na jakość życia mieszkańców przygranicznych miejscowości – czeski pozew przeciwko Polsce do TSUE w 2021 r., nakaz zamknięcia kopalni oraz porozumienie zawarte w 2022 r.

Sąsiedzi, niebędący członkami UE – Rosja, Białoruś, Ukraina

Jak Pan(i) ocenia obecne stosunki polsko-rosyjskie? Czy są one:

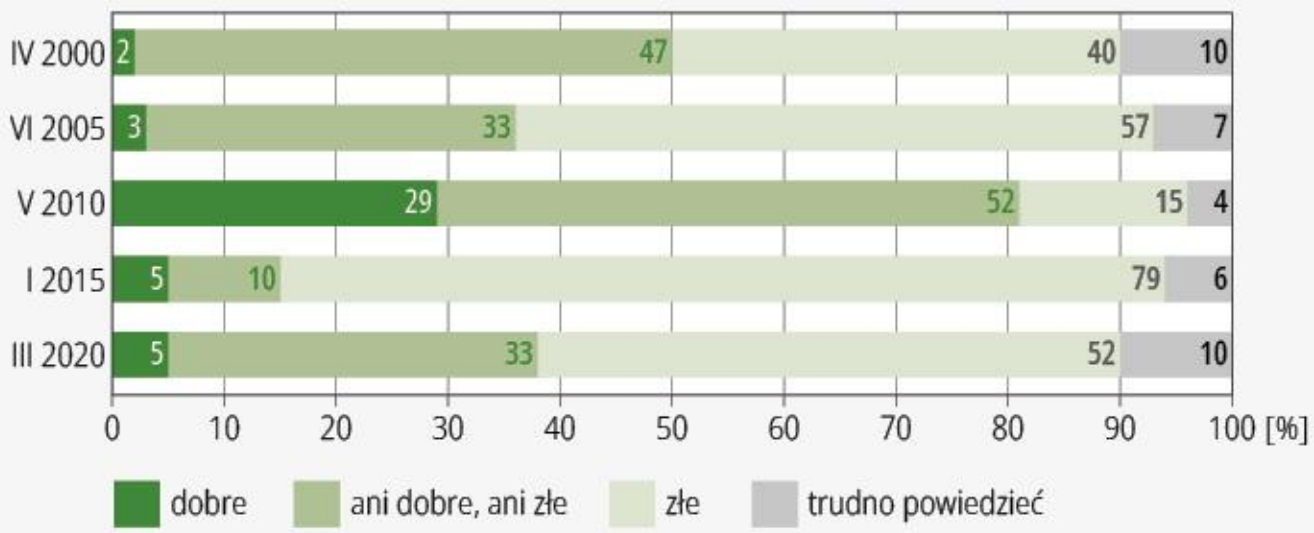

Źródło: *Opinie Polaków na temat stosunków polsko-rosyjskich*, Komunikaty z badań CBOS z lat 2011, 2014, 2015 i 2020.

Rosja

Sukcesy	Problemy
• podpisanie polsko-rosyjskiego traktatu o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy 22 maja 1992 r. • wycofanie w 1993 r. wojsk radzieckich z terytorium Polski • wyjaśnienie zbrodni katyńskiej i paktu Ribbentrop–Mołotow: przekazanie Polsce przez prezydenta Rosji B. Jelcyna dokumentacji katyńskiej i złożenie przez niego kwiatów pod Krzyżem Katyńskim na Powązkach w sierpniu 1993 r., otwarcie Polskich Cmentarzy Wojennych w Miednoje i Katyniu w 2000 r. • likwidacja wzajemnego zadłużenia: porozumienie z 1996 r. z tzw. opcją „0 plus" – Rosja zapłaciła Polsce 20 mln USD • ożywiona wymiana handlowa: Rosja jest dla Polski siódmym największym rynkiem zbytu i czwartym największym eksporterem produktów na polski rynek • wizyty Władimira Putina w Polsce (jako prezydent w 2002 r. i w 2005 r. w związku z 60. rocznicą wyzwolenia niemieckiego nazistowskiego obozu Auschwitz-Birkenau; jako premier w 2009 r. na Westerplatte podczas obchodów 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej) • spotkanie premierów Donalda Tuska i Władimira Putina w Katyniu 7 kwietnia 2010 r. (wspólne upamiętnienie ofiar zbrodni katyńskiej w jej 70. rocznicę) oraz spotkania prezydentów B. Komorowskiego i D. Miedwiediewa w Krakowie na pogrzebie Lecha i Marii Kaczyńskich w 2010 r. i ponownie w Warszawie w tym samym roku oraz w 2011 r. w Smoleńsku • spotkanie ministrów spraw zagranicznych Radosława Sikorskiego i Siergieja Ławrowa w Moskwie w 2011 r. (m.in. podpisanie umowy o małym ruchu granicznym z Obwodem Kaliningradzkim) i w 2013 r. w Moskwie (ogłoszenie resetu wzajemnych stosunków i nakreślenie „mapy polsko-rosyjskich stosunków")	• sprzeciwy Rosji wobec rozszerzania się NATO na wschód i współpracy Polski z Sojuszem (wejście Polski do NATO, wzmocnienie wschodniej flanki sojuszu przez rozmieszczenie amerykańskich baz w Polsce) • poparcie Polski dla tzw. pomarańczowej rewolucji (2004–2005) i demokratyzacji Ukrainy • stosowanie restrykcji gospodarczych przez Rosję jako narzędzia dyplomacji: zakaz importu polskiego mięsa i produktów roślinnych od 2005 r. i ponownie od 2014 r., próba wyeliminowania polskich przewoźników (transportu kołowego) z rosyjskiego rynku w 2015 r. i 2016 r. • spór wokół oceny zbrodni katyńskiej i paktu Ribbentrop–Mołotow: odmowa uznania przez Rosję zbrodni katyńskiej za zbrodnię ludobójstwa, odmowa potępienia przez Rosję paktu Ribbentrop–Mołotow • blokowanie przez Rosję żeglugi przez Cieśninę Pilawską i po Zalewie Wiślanym • polityczne wsparcie przez Polskę Gruzji w okresie konfliktu o Południową Osetię i wojny rosyjsko-gruzińskiej w 2008 r. oraz imigrantów z Czeczenii • katastrofa samolotu Tu-154M pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r. (śmierć Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego wraz z 95 osobami w drodze na uroczystości w Katyniu), jednostronne obarczanie Polski winą za katastrofę, przetrzymywanie wraku samolotu i czarnych skrzynek • spór o budowany w latach 2010–2011 Gazociąg Północny Rosja-Niemcy, tzw. Nord Stream-1 z pominięciem Polski, a od 2015 r. dwóch jego nowych nitek, tzw. Nord Stream-2 • poparcie Polski dla przemian politycznych na Ukrainie, jej dążeń do zbliżenia z UE (2013–2014) i sprzeciw wobec rosyjskiej inkorporacji Krymu i wspieraniu separatystów rosyjskich w Donbasie (2014–2015), wspieranie przez Polskę idei nałożenia na Rosję międzynarodowych sankcji • manewry rosyjskiej armii przy polskiej granicy (rozmieszczanie w Obwodzie Kaliningradzkim rakiet krótkiego zasięgu „Iskander-M" wyposażonych w głowice nuklearne w 2016 r.) • zawieszenie przez Polskę małego ruchu granicznego z Obwodem Kaliningradzkim (2016 r.), rozpoczęcie budowy przekopu Mierzei Wiślanej dla „odblokowania" portu w Elblągu (2019 r.)

Ukraina

Sukcesy	Problemy
• uznanie niepodległości Ukrainy przez Polskę w 1991 r. (Polska była pierwszym krajem, który to uczynił, zgodnie z hasłem „nie ma niepodległej Polski bez niepodległej Ukrainy") • podpisanie polsko-ukraińskiego traktatu o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy 18 maja 1992 r. • wspieranie starań o wejście do UE i NATO, utworzenie batalionu UKRPOLBAT, który wziął udział w operacji NATO w Kosowie • polsko-ukraińskie pojednanie (oświadczenia obu parlamentów oraz spotkanie prezydentów A. Kwaśniewskiego i L. Kuczmy na Wołyniu w 60. rocznicę wydarzeń z 1943 r., otwarcie odbudowanego Cmentarza Orląt Lwowskich w 2005 r., wspólne potępienie przez prezydentów Lecha Kaczyńskiego i Wiktora Juszczenkę Akcji „Wisła" w jej 60. rocznicę) • polskie wsparcie „pomarańczowej rewolucji" (2004–2005) i tzw. Euromajdanu (2013–2014): poparcie dla nowych prozachodnich władz Ukrainy, sprzeciw wobec rosyjskiej aneksji Krymu i wspierania separatystów w Donbasie, lobbing w zagranicznych mediach oraz na forum Unii Europejskiej i NATO • kontynuowanie współpracy wojskowej: tworzenie w Lublinie międzynarodowej polsko-litewsko-ukraińskiej brygady (LITPOLUKRBRYG) na mocy umowy podpisanej w 2014 r., od 2015 r. szkolenie ukraińskich oficerów i podoficerów w Polsce • powstanie Trójkąta Lubelskiego – polsko-ukraińsko-litewskiego sojuszu regionalnego w 2020 r. (wzmocnienie dialogu pomiędzy sąsiadami, pomoc Ukrainie w odzyskaniu integralności terytorialnej i integracji UE i NATO) • wszechstronna polska pomoc dla zaatakowanej w 2022 r. przez Rosję Ukrainy: wsparcie dyplomatyczne i finansowe, dostarczanie broni i amunicji, żywności i lekarstw, przyjęcie w ciągu trzech pierwszych miesięcy wojny 3,5 mln uchodźców	• pogorszenie stosunków po wyborze Leonida Kuczmy na prezydenta Ukrainy w latach 1994–1996 (sprzeciw Ukrainy wobec planów rozszerzenia NATO) • spory wokół wspólnej historii (blokowanie przez Ukrainę odrestaurowania i otwarcia Cmentarza Orląt Lwowskich, odpowiedzialność Ukraińców za pacyfikację Wołynia w 1943 r., odpowiedzialność Polaków za Akcję „Wisła" w 1947 r., gloryfikowanie działań UPA przez władze Ukrainy – ustawa z 2015 r. uznająca twórców UPA za bohaterów narodowych)

Białoruś

Sukcesy	Problemy
• podpisanie polsko-biało-ruskiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 23 czerwca 1992 r. • poprawne stosunki z Białorusią aż do wyboru Aleksandra Łukaszenki na prezydenta Białorusi w 1994 r. • wspieranie przez Polskę białoruskiego społeczeństwa w ramach Partnerstwa Wschodniego powołanego z inicjatywy polskiej w ramach UE w 2009 r. • od 2011 r. zniesienie przez Polskę opłat wizowych dla obywateli Białorusi	• stopniowe zbliżanie się Białorusi do Rosji • łamanie zasad demokratycznych na Białorusi przez reżim prezydenta Aleksandra Łukaszenki od 1994 r. (represje wobec liderów demokratycznej opozycji, tłumienie wolności słowa) • stosunek władz Białorusi do mniejszości polskiej: apel Aleksandra Łukaszenki do białoruskich Polaków o lojalność wobec władz w 1997 r., odmowa uznania przez Białoruś władz Związku Polaków na Białorusi i obsadzenie tego stanowiska kandydatem lojalnym wobec Mińska, wycofanie polskiego ambasadora z Mińska w latach 2005–2006 • wspieranie białoruskiej opozycji demokratycznej przez polskie władze i społeczeństwo: pomoc rzeczowa i materialna, koncerty solidarności z Białorusią, akcje informujące polską opinię publiczną o panującej tam sytuacji, reaktywowanie w 2006 r. białoruskiej radiostacji Racja i telewizji Biełsat nadającej z terytorium Polski • zaangażowanie Polski po stronie opozycji w konflikcie z prezydentem Łukaszenką po sfałszowanych wyborach prezydenckich w 2020 r. (doprowadzenie do zwołania specjalnego szczytu Rady Europejskiej i zaakceptowanie polskiej propozycji wsparcia dla białoruskiej opozycji oraz nałożenia na Białoruś sankcji przez Komisję Europejską, udzielenie azylu uchodźcom politycznym z Białorusi i zamknięcie przez Polskę granic dla przedstawicieli władz białoruskich, którzy brali udział w represjach wobec opozycji) zamknięcie przez Polskę granic dla przedstawicieli władz białoruskich, którzy brali udział w represjach wobec opozycji • odwetowe represje reżimu Łukaszenki: deportowanie z Białorusi do Polski kilku polonijnych działaczy i aresztowanie w 2021 r. byłej przewodniczącej Związku Polaków na Białorusi Andżeliki Borys (po roku opuściła więzienie) oraz dziennikarza Andrzeja Poczobuta • kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej w latach 2020–2021 (sprowadzanie na terytorium Białorusi mieszkańców Bliskiego Wschodu i wspieranie ich w nielegalnym przekraczaniu polskiej granicy, budowa ogrodzenia wzdłuż całej wspólnej granicy z Białorusią)

15.4. Euroatlantycki kierunek polskiej polityki zagranicznej

Cele, instrumenty i treści euroatlantyckiego kierunku polskiej polityki zagranicznej
– tworzenie sił zbrojnych zdolnych do skutecznej obrony Polski,
– unowocześnienie polskiej armii,
– doskonalenie zdolności operacyjnych i bojowych żołnierzy,
– współpraca operacyjna jednostek sił zbrojnych i układu pozamilitarnego,
– pełna realizacja zadań w ramach sojuszu NATO,
– pogłębienie współpracy polsko-amerykańskiej w zakresie sytemu obrony,
– moralna odnowa polskiego wojska.

Czy, Pana(i) osobiście popiera przynależność Polski do NATO czy też jest temu przeciwny(a)?

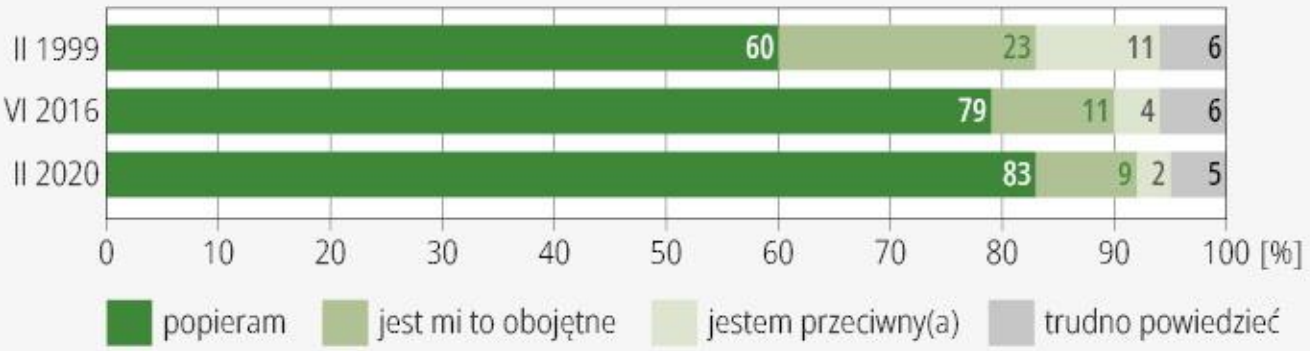

Stosunek do członkostwa Polski w UE

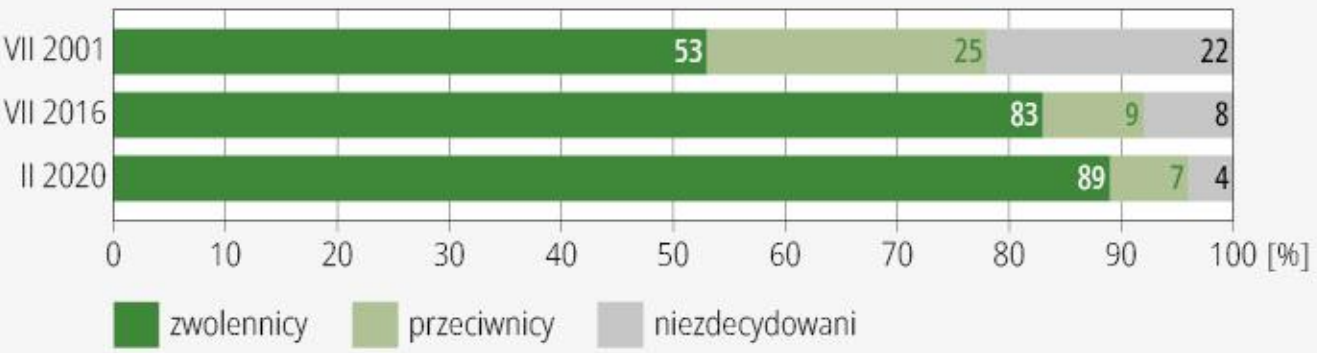

Jak ocenia Pan(i) obecne stosunki polsko-amerykańskie?

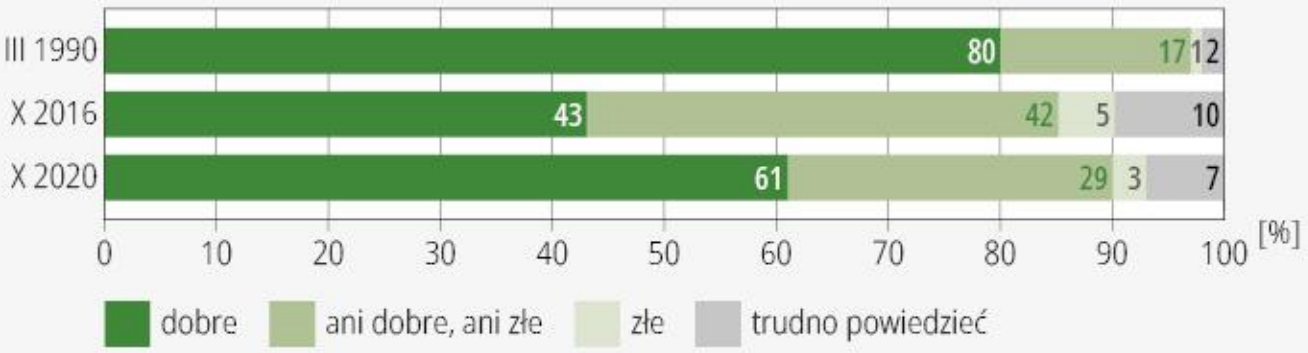

Źródło: *Postrzeganie bezpieczeństwa państwa i stosunek do NATO,* Komunikat z badań CBOS nr 28/2020, *Poziom poparcia dla integracji z Unią Europejską przed szczytem w Kopenhadze,* Komunikat z badań CBOS BS 206/2020, *Polska w Unii Europejskiej*, Komunikat z badań CBOS nr 139/2021, *Opinia publiczna w Polsce o amerykańskich wyborach prezydenckich,* Komunikat z badań CBOS nr 134/2020.

Relacje ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki

USA

Sukcesy	Problemy
• pomoc Stanów Zjednoczonych w transformacji ustrojowej Polski, wspieranie przemian demokratycznych w Europie Wschodniej od 1989 r. • anulowanie o 70% zadłużenia Polski wobec USA i pomoc w zredukowaniu o 50% polskiego długu wobec Klubu Paryskiego • poparcie przez USA polskich starań o członkostwo w NATO od 1994 r. • wzrost wzajemnych obrotów handlowych i inwestycji amerykańskich w Polsce: w 2020 r. USA były 9. najważniejszym partnerem handlowym dla Polski, a Polska – 37. dla USA • współpraca wojskowa: przekazanie Polsce dwóch fregat rakietowych (2000–2002), zakup 48 samolotów F-16 (2006–2008) • poparcie przez Polskę amerykańskiej walki z terroryzmem: zorganizowanie w Warszawie Konferencji Przywódców Narodów Centralnej i Wschodniej Europy ws. zwalczania terroryzmu w 2001 r. • w latach 2003–2008 zaangażowanie się Polski w wojnie w Iraku: udzielenie Amerykanom politycznego wsparcia, wysłanie tam polskich żołnierzy i objęcie dowództwa nad jedną z czterech stref okupacyjnych w tym kraju • wysłanie przez Polskę do Afganistanu w ramach NATO jednostki GROM i saperów w 2002 r., stacjonowanie w tym kraju (misja NATO ISAF) Polskiego Kontyngentu Wojskowego w latach 2004–2014 (dowództwo nad prowincją Ghazni w 2008 r.) • od 2014 r. stopniowe ocieplanie relacji w wyniku konfliktu ukraińsko-rosyjskiego: ćwiczenia wojsk amerykańskich w Polsce, zapowiedź operacji Atlantic Resolve (obecność wojsk USA w Polsce i krajach sąsiednich w ramach wzmocnienia tzw. wschodniej flanki NATO) • pięć spotkań prezydentów Polski Andrzeja Dudy i USA Donalda Trumpa (w 2017 r. w Warszawie i w latach 2018–2020 w Waszyngtonie): deklaracja o wzajemnym partnerstwie strategicznym, dostawy gazu LNG z USA do Polski (od 2017 r.), początek rotacyjnej obecności wojsk w Polsce (2017 r.), deklaracja o współpracy obronnej i obecności sił zbrojnych USA w Polsce (zamówienie dwóch baterii rakiet „Patriot" w 2018 r. i 32 samolotów F-35 w 2020 r.), wprowadzenie ruchu bezwizowego (od 2019 r.), utworzenie wysuniętego dowództwa V Korpusu Sił Lądowych USA w Poznaniu, amerykańskie wsparcie finansowe i technologiczne dla budowy elektrowni atomowej w Polsce, sankcje na firmy związane z Nord Stream-2 (2020 r.)	• utrzymywanie obowiązku wizowego dla Polaków udających się do USA (do 2019 r.) • mniejsza niż się spodziewano wartość kontraktów podpisanych przez polskie firmy w Iraku po obaleniu reżimu Saddama Husajna • niewywiązanie się Amerykanów z umów offsetowych związanych z zakupem przez RP samolotów wielozadaniowych F-16 w latach 2006–2008 • od 2009 r. ochłodzenie relacji w wyniku ogłoszenia przez Baracka Obamę nowego otwarcia („resetu") stosunków z Rosją • krytyka amerykańskiej administracji polityki polskich władz wobec środowisk LGBTQ+ • opóźnianie przedłużenia koncesji na nadawanie telewizji TVN w Polsce (części amerykańskiego Discovery Channel) • zarzuty łamania przez Polskę praworządności w związku z reformą krajowego wymiaru sprawiedliwości

Relacje Polski z wybranymi państwami pozaeuropejskimi

Partnerstwo Wschodnie – polityka UE w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa zainicjowana przez Polskę i zainaugurowana na szczycie UE w Pradze w 2009 r. Zakłada zacieśnienie współpracy UE z Białorusią, Ukrainą, Mołdawią, Gruzją, Azerbejdżanem i Armenią. Polega na wprowadzaniu preferencji handlowych, ułatwień wizowych i programów pomocowych.

Od 2020 r. UE w relacjach z Białorusią zacieśniała współpracę z podmiotami niepaństwowymi (społeczeństwem obywatelskim, niezależnymi mediami i młodzieżą), dlatego w czerwcu 2021 r. władze Białorusi zawiesiły swój udział w Partnerstwie Wschodnim.
W latach 2017–2019 Polska przekazała krajom Partnerstwa Wschodniego ponad 1,2 mld złotych (w 2017 r. – 350 mln, w 2018 r. – 392 mln, w 2019 r. – 487 mln).

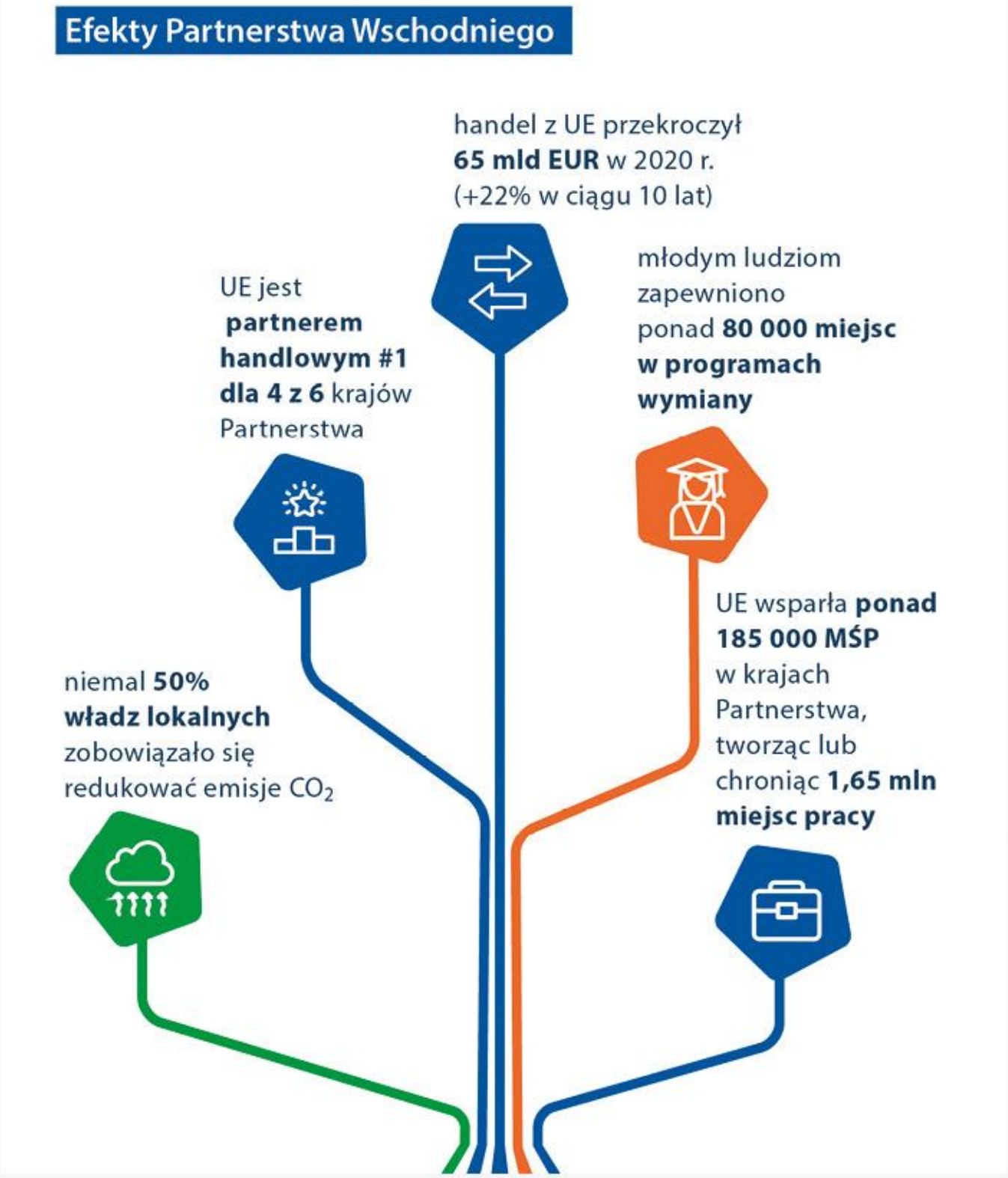

Źródło: Rada Europy, http://link.operon.pl/de (dostęp: 28.06.2022).

15.5. Wkład Polski w utrzymanie pokoju i demokracji na świecie

Udział Polski w międzynarodowych misjach pokojowych i operacjach militarnych
- Z inicjatywy Organizacji Narodów Zjednoczonych i innych organizacji międzynarodowych Polska uczestniczy w misjach pokojowych i operacjach militarnych od 1953 r– W latach 1953–2021 polscy żołnierze i pracownicy cywilni wojska uczestniczyli w 106 misjach i operacjach pokojowych, w tym w 42 zorganizowanych pod auspicjami ONZ.
- Wzięło w nich udział (łącznie z Międzynarodowymi Siłami Stabilizacyjnymi w Iraku w latach 2003–2008) 134,5 tys. osób (żołnierzy i pracowników cywilnych wojska).

Udział Wojska Polskiego w misjach pokojowych i operacjach militarnych

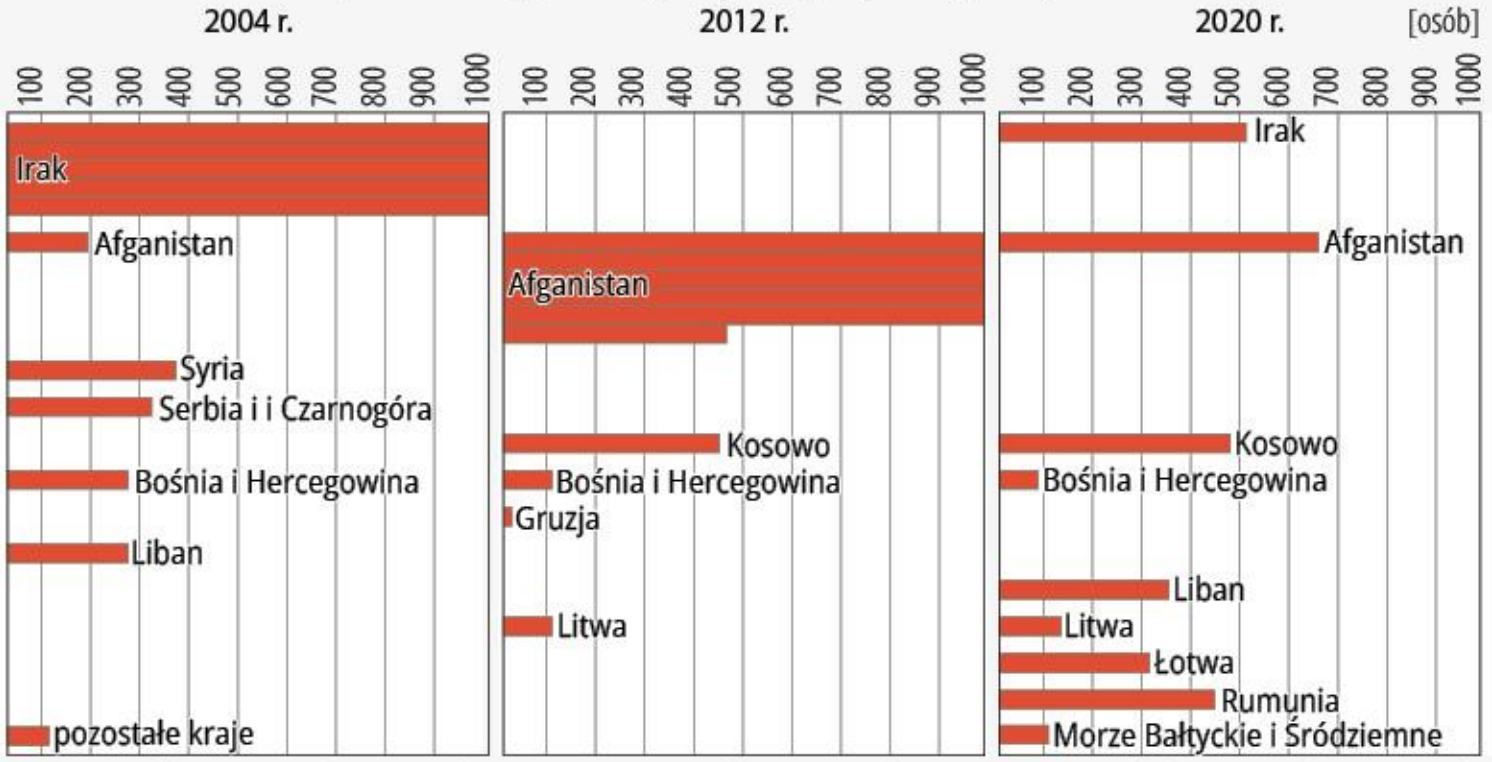

W 2004 r. Polska uczestniczyła w 18 misjach pokojowych i operacjach militarnych, w których wzięło udział **1410** osób (głównie żołnierzy) oraz w Międzynarodowych Siłach Stabilizacyjnych w Iraku. Polski Kontyngent Wojskowy (2 zmiany) liczył ok. **5000** osób, z czego ok. 4800 żołnierzy.

W 2012 r. Polska uczestniczyła w 10 misjach pokojowych i operacjach militarnych, w których wzięło udział **6140** osób (głównie żołnierzy).

W 2020 r. Polska uczestniczyła w 19 misjach pokojowych i operacjach militarnych, w których wzięło udział **3286** osób, z tego 3180 żołnierzy i 106 pracowników cywilnych wojska.

Źródło: *Małe Roczniki Statystyczne Polski*, GUS, Warszawa 2019–2021.

Misje pokojowe ONZ, NATO i UE z udziałem Polski w styczniu 2020 r.

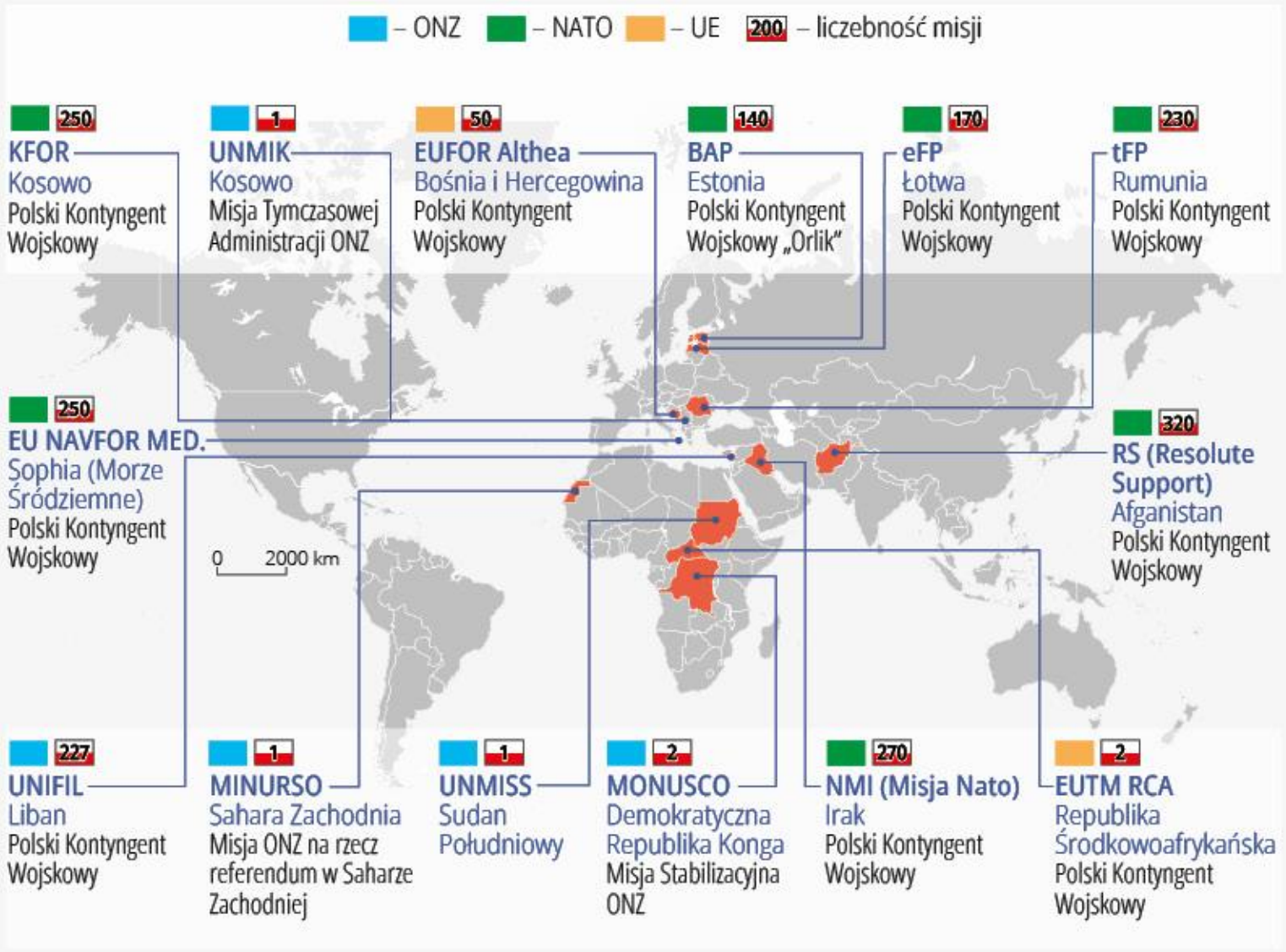

Źródło: United Nations, http://link.operon.pl/da (dostęp: 28.06.2022 r.).

Polska w ONZ – operacje pokojowe

– W 1945 r. Polska została członkiem-założycielem ONZ (15.10.1945 r. podpisała Kartę NZ).
– Do 1989 r. na forum ONZ była jedynie niesuwerenną częścią bloku sowieckiego.
– Od 1946 r. Polska była sześciokrotnie wybierana na niestałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ (ostatnio w 1996 r. i 2018 r.).
– Od 1953 r. Polska uczestniczy w pracach komisji rozjemczych i obserwacyjnych (Korea Pn. – Korea Pd., Kambodża, Laos, Wietnam).
– Od 1973 r. uczestniczy także w misjach pokojowych ONZ (żołnierze, policjanci, obserwatorzy).
– Od 1999 r. pozycja Polski w ONZ jest funkcją jej członkostwa w NATO, a od 2004 r. także w Unii Europejskiej.
– Polska jest postrzegana także przez pryzmat swojego członkostwa w tych organizacjach, a na forum ONZ zajmuje stanowisko zbliżone do państw UE i innych struktur zachodnich.

Misja	Lata	Personel (maksymalna liczba jednorazowa)
UNEF II (Półwysep Synaj – Egipt)	1973–1979	1000
UNDOF (Wzgórza Golan – Syria)	1974–2009	360
UNTAG (Namibia)	1989–1990	390
UNTAC (Kambodża)	1992–1993	700
UNPROFOR (Jugosławia)	1992–1995	1200
UNIFIL (Liban)	1992–2009	600
UNMIK (Kosowo)	1999–2008	125

Udział Polski w misjach pokojowych ONZ (stan na 31.01.2020 r.)

Misja	Rozpoczęcie	Rodzaj	Personel
MINURSO (Sahara Zachodnia)	1991	ekspert	1
UNMIJ (Kosowo)	1999	ekspert	1
MONUSCO (Demokratyczna Republika Konga	2010	eksperci	2
UNMISS (Sudan Południowy)	2011	ekspert	1
UNIFIL (Liban)	2019	kontyngent wojskowy	227

Polska w NATO – operacje militarne

– Do 1 lipca 1991 r. Polska była członkiem Układu Warszawskiego.
– W grudniu 1991 r. zaangażowała się w prace Północnoatlantyckiej Rady Współpracy (NACC).
– Od 1994 r. uczestniczyła w programie Partnerstwo dla Pokoju – PdP (dostosowywanie polskiej armii do standardów NATO, wspólne ćwiczenia wojskowe, udział w operacjach pokojowych i humanitarnych).
– Od 12 marca 1999 r. Polska jest członkiem NATO.
– Od 1995 r. Polska uczestniczy w operacjach *out of area* (poza obszarem państw NATO, niezwiązanych z odparciem bezpośredniej agresji).
– Największą i najtrudniejszą z nich była operacja ISAF w Afganistanie. Poległo w niej 43 polskich żołnierzy i 2 pracowników cywilnych wojska. Rannych zostało 361 żołnierzy. W jej trakcie straciliśmy m.in. 8 KTO „Rosomak" i 3 śmigłowce Mi-24.

Operacja	Lata	Żołnierze (maksymalna liczba jednorazowa)
IFOR i SFOR (Bośnia i Hercegowina)	1996–2004	700
KFOR (Kosowo)	od 1999 r.	800
Amber Fox i Allied Harmony (Macedonia)	2001–2003	25
NTM-I (Irak)	2005–2009	20
ISAF (Afganistan)	2002–2014	2600

Udział Polski w operacjach militarnych NATO (stan na 31.01.2020 r.)

Operacja	Rozpoczęcie	Rodzaj	Personel
KFOR (Kosowo)	1999	pokojowa	250
Baltic Air Policing (Estonia)	2006	bojowa	140 (samoloty Lockheed F-16)
Resolute Support (Afganistan)	2015	szkoleniowa	320
NATO Mission in Iraq – NMI (Irak)	2016	szkoleniowa	270
enhanced Forward Presence – eFP (Łotwa)	2017	bojowa	170 (czołgi PT-91 „Twardy")
tailored Forward Presence tFP (Rumunia)	2017	bojowa	230 (KTO „Rosomak")

Ocena zaangażowania Polski w operacje NATO poza granicami kraju

Argumenty ZA	Argumenty PRZECIW
Podniesienie poziomu bezpieczeństwa międzynarodowego przez walkę ze światowym terroryzmem.	Zwiększenie niestabilności międzynarodowej przez relatywizację zakazu użycia siły w prawie międzynarodowym i radykalizację nastrojów antyzachodnich.
Poparcie dla procesów demokratycznych i odbudowa państw upadłych.	Niewielkie szanse na demokratyzację Bliskiego Wschodu.
Podniesienie poziomu bezpieczeństwa Polski przez eliminację wielu współczesnych zagrożeń asymetrycznych jeszcze poza granicami RP.	Obniżenie poziomu bezpieczeństwa Polski przez zwiększanie zagrożenia zamachami terrorystycznymi na terytorium RP.
Wzrost międzynarodowej pozycji Polski dzięki współpracy z mocarstwami, zwłaszcza USA i Wielką Brytanią.	Pogorszenie międzynarodowego wizerunku Polski u przeciwników USA (świat arabski) i państw krytykujących ich politykę (Niemcy, Francja).
Wzmocnienie związków z USA, wzmocnienie NATO przez współpracę i doświadczenia zdobywane podczas wspólnych operacji.	Śmierć żołnierzy uczestniczących w operacjach wojskowych oraz koszty stanowiące duże obciążenie dla budżetu RP i zagrażające modernizacji WP.
Nabycie niezbędnego doświadczenia bojowego, modernizacja i profesjonalizacja WP.	Wątpliwa przydatność doświadczeń bojowych z zagranicznych misji dla ewentualnego polskiego pola walki.

Polska w „koalicjach chętnych"

- Polska uczestniczy także w tzw. koalicjach chętnych (ang. *coalitions of the willing*) budowanych wokół USA (zwalczanie konkretnych zagrożeń i wyzwań, wymiana informacji wywiadowczych, współpraca policyjna).
- W latach 2003–2008 polscy żołnierze brali udział w Międzynarodowych Siłach Stabilizacyjnych w Iraku (jednorazowo maksymalnie 2 500 żołnierzy, poległo 22, ok. 150 zostało rannych).

Polska w UE – operacje pokojowe

– Polska jako członek UE od 2004 r. jest zaangażowana w unijną Wspólną Politykę Bezpieczeństwa i Obrony (WPBiO), która jest jednym z głównych filarów bezpieczeństwa Polski (oprócz członkostwa w NATO i współpracy z kluczowymi partnerami).
– Polska opowiada się za zawieszeniem globalnej roli UE i wzmocnieniem WPBiO. Postrzega tę politykę jako niezbędny dodatek do inicjatyw prowadzonych w ramach NATO oraz jako narzędzie zacieśniania współpracy z sąsiadami UE, w tym z krajami Partnerstwa Wschodniego.

Udział Polski w operacjach pokojowych UE (stan na 31.01.2020 r.)

Operacja	Rozpoczęcie	Rodzaj	Personel
EUFOR Althea (Bośnia i Hercegowina)	2004	szkoleniowo-obserwacyjna	50
EUTM RCA (Republika Środkowej Afryki)	2014	szkoleniowa	2
EUNAVFOR MED Sophia (Włochy, Morze Śródziemne)	2018	operacyjna	60 (samolot PZL M28 „Bryza")

Polskie inicjatywy na rzecz międzynarodowego pokoju i demokracji

Inicjatywy władz PRL (uzgadniane z polityką sowiecką):
– 1957 r. – plan Rapackiego (ministra spraw zagranicznych PRL) przewidujący utworzenie strefy bezatomowej obejmującej Polskę, Czechosłowację, NRD i RFN,
– 1963–1964 – plan Gomułki (I sekretarza KC PZPR) określający utworzenie strefy kontrolowanego zamrożenia zbrojeń jądrowych w Europie Środkowej oraz innych państwach, które przyłączą się do tego planu,
– 1968 r. – Konwencja o niestosowaniu przedawnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości,
– 1990 r. – Konwencja o prawach dziecka.

Polskie inicjatywy w zakresie pomocy humanitarnej i rozwojowej od 1989 r.

Oficjalna Pomoc Rozwojowa (ODA) – fundusze przekazywane przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) krajom rozwijającym się. Ma na celu wspieranie krajów uboższych przez najbardziej rozwinięte państwa członkowskie OECD. Głównym organem koordynującym tę pomoc jest Komitet Pomocy Rozwojowej OECD (DAC). DAC jest najbardziej prestiżowym międzynarodowym forum zajmującym się współpracą rozwojową. Członkostwo w Komitecie przyznawane jest największym dawcom pomocy rozwojowej. W jego skład wchodzi 29 państw członkowskich OECD (w tym od 2013 r. także Polska) oraz Unia Europejska. Na liście biorców ODA znajduje się ok. 150 państw i terytoriów zamorskich (kraje o niskim i średnim poziomie dochodu narodowego brutto *per capita* według Banku Światowego).

Źródło: *Polska współpraca rozwojowa*, Raport 2018, Zespół Departamentu Współpracy Rozwojowej MSZ, Warszawa 2019.

W 2019 r. polska **Oficjalna Pomoc Rozwojowa** (ODA) wyniosła 2,98 mld zł, co stanowiło 0,14% polskiego dochodu narodowego brutto. Na tzw. **pomoc wielostronną** Polska przeznaczyła 2,12 mld zł (71% ODA), z czego 1,76 mld zł w formie składki do budżetu UE (83% pomocy wielostronnej). Resztę stanowiły wpłaty do budżetów (także na konkretne projekty) kilku międzynarodowych organizacji (m.in. ONZ, regionalnych banków rozwojowych, Banku Światowego, Rady Europy).
W 2019 r. wartość polskiej **dwustronnej pomocy** rozwojowej wyniosła 857 mln zł (29% ODA). Najważniejszym obszarami pomocy dwustronnej były: edukacja, pomoc humanitarna, wsparcie niezależnych mediów, działania na rzecz budowy demokracji i społeczeństwa obywatelskiego. Główny kanał dystrybucji środków stanowiły uniwersytety oraz instytuty naukowe i badawcze, a także ministerstwa, placówki zagraniczne i organizacje pozarządowe. W 2019 r. głównymi odbiorcami polskiej pomocy dwustronnej były: **Ukraina** (303,5 mln zł), **Białoruś** (150,3 mln zł), **Turcja** (51,6 mln zł), **Tanzania** (39,1 mln zł), **Indie** (29,0 mln zł), **Mongolia** (27,2 mln zł) i **Chiny** (20,5 mln zł).

15.6. Zadania ambasad i konsulatów na przykładzie placówek RP

Skład i organizacja służby zagranicznej RP

Minister spraw zagranicznych – koordynuje współpracę międzyrządową z innymi krajami, odpowiada za realizację polityki zagranicznej państwa, kieruje służbą zagraniczną RP. Funkcjonowanie polskiej dyplomacji reguluje Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o służbie zagranicznej.

Służba zagraniczna		
Dyrektor generalny służby zagranicznej zapewnia funkcjonowanie i ciągłość pracy urzędu, warunki jego działania i organizację pracy	Dyplomaci i urzędnicy zatrudnieni w centrali MSZ w Warszawie	Dyplomaci i urzędnicy zatrudnieni na placówkach zagranicznych: • ambasadach (w 89 państw świata) • przedstawicielstwach przy organizacjach międzynarodowych • innych przedstawicielstwach (np. Instytut Polski w Wilnie) • konsulatach zawodowych (36 konsulatów generalnych w 19 państwach świata)

Stopnie dyplomatyczne w służbie zagranicznej

Są one jednocześnie stanowiskami pracy/funkcjami w placówkach zagranicznych. Są to:

1) szefowie misji dyplomatycznych – **ambasador tytularny**, któremu tytuł nadaje minister spraw zagranicznych na wniosek dyrektora generalnego służby zagranicznej;

2) personel dyplomatyczny składający się z:
– radcy – ministra,
– I radcy,
– II radcy,
– I sekretarza,
– II sekretarza,
– III sekretarza,
– attaché.

Tytuły nadaje dyrektor generalny służby zagranicznej.

Osobom wyznaczonym do wykonywania zadań ministra obrony narodowej w placówce zagranicznej nadaje się stopień dyplomatyczny:
1. **attaché obrony** (wojskowy, morski, lotniczy),
2. **zastępca attaché** (wojskowy, morski, lotniczy).

Kierowanie placówkami zagranicznymi

Ambasadorzy	Kierownik placówek zagranicznych	Konsulowie
mianowani przez prezydenta na wniosek ministra spraw zagranicznych, zaakceptowany przez premiera	wyznaczani przez ministra spraw zagranicznych spośród personelu dyplomatyczno-konsularnego	wyznaczani przez dyrektora generalnego służby zagranicznej spośród personelu dyplomatyczno-konsularnego

Ambasadorzy	Kierownik placówek zagranicznych	Konsulowie
podlegają służbowo ministrowi spraw zagranicznych	odpowiadają przed dyrektorem generalnym służby zagranicznej	odpowiadają przed dyrektorem generalnym służby zagranicznej
kierują przedstawicielstwem dyplomatycznym w innym państwie lub stałym przedstawicielstwem przy organizacji międzynarodowej	kierują pozostałymi placówkami zagranicznymi	kierują urzędem konsularnym

Zadania ambasad i konsulatów RP

Placówki zagraniczne Rzeczypospolitej Polskiej

Rodzaj	Ambasada	Konsulat
Ranga	najwyższej rangi stałe przedstawicielstwo zagraniczne państwa (misja dyplomatyczna)	niższej rangi zagraniczne stałe przedstawicielstwo zagraniczne państwa (misja konsularna)
Kierownik	ambasador	konsul
Powoływanie	mianowany i odwoływany przez Prezydenta RP na wniosek ministra spraw zagranicznych i zaakceptowany przez premiera	wyznaczany i odwoływany przez ministra spraw zagranicznych na wniosek dyrektora generalnego służby zagranicznej
Liczba	w jednym kraju jedna ambasada	w jednym kraju wiele konsulatów
Siedziba	stolica państwa przyjmującego	różne miasta państwa przyjmującego
Zadania w państwie przyjmującym	• ochrona interesów Polski oraz jej obywateli • wspieranie przyjaznych stosunków Polski z państwem przyjmującym • promocja Polski w różnych obszarach (kultura, nauka, gospodarka) • przekazywanie polskim władzom informacji na temat państwa przyjmującego	
	Główne zadania dyplomatyczne: • reprezentowanie Polski • prowadzenie rokowań między Polską a państwem przyjmującym • uczestniczenie w działaniach (i ich wspieranie) przedstawicieli polskich władz w państwie przyjmującym • pomoc i współdziałanie w realizacji zadań podejmowanych przez członków polskiej służby zagranicznej w państwie przyjmującym • nadzorowanie działalności wszystkich placówek zagranicznych	Zadania o mniejszym znaczeniu: • czuwanie nad wykonywaniem umów z państwem przyjmującym • rozwijanie współpracy (gospodarczej, naukowej, kulturalnej) z państwem przyjmującym • umacnianie więzi między Polonią a Polską • udzielanie pomoc i opieki obywatelom Polski • wydawanie, wznawianie, unieważnianie obywatelom polskim paszportów lub innych dokumentów uprawniających do przekraczania granicy • udzielanie wiz i wydawanie zastępczych dokumentów podróży obywatelom innych państw

16

Edukacja i nauka

16.1. Edukacja w XXI w.

Rola szkoły i edukacji nieformalnej

Sam proces edukacji trwa przez całe życie. Przyjmuje on różne wymiary – formalny i nieformalny. Edukacja nieformalna stanowi uzupełnienie edukacji formalnej i polega na zdobywaniu umiejętności i wiedzy, które prowadzą do rozwoju osobistego jednostki, a co za tym idzie – do znacznie łatwiejszego odnalezienia się na rynku pracy w szybko zmieniającym się społeczeństwie informacyjnym.

Edukacja

formalna	pozaformalna
• realizowana przez system szkolnictwa (podstawowego, ponadpodstawowego, wyższego) • przeprowadzana pod nadzorem państwa (programy nauczania, kuratoria oświaty) • obowiązkowa (w Polsce do 18. roku życia) • pozwalająca na zdobycie przede wszystkim wiedzy, a także umiejętności • realizowana przez metody podające (np. wykład), problemowe (np. dyskusja), eksponujące (np. film), praktyczne (np. projekt edukacyjny)	• realizowana przez samokształcenie oraz wpływ otoczenia (rodzina, znajomi) • przeprowadzana spontanicznie • dobrowolna • pozwalająca zdobyć wiedzę i umiejętności • realizowana przez samodzielne działanie (np. informacje zdobywane z internetu), rozmowy z innymi lub w połączeniu z zabawą (tzw. edutainment), czasem przez kursy i szkolenia

Planowanie edukacji

System szkolnictwa w Polsce daje różnorodne możliwości – osoba, która jest zdecydowana i wie, jaki zawód chce wykonywać w przyszłości, po szkole podstawowej będzie mogła kontynuować naukę w szkole przygotowującej ją do przyszłej profesji. Osoba mniej zdecydowana może się uczyć w liceum ogólnokształcącym i odłożyć tę decyzję na później (np. skorzystać z oferty szkoły policealnej) bądź po prostu przygotować się do studiowania. Nawet jeśli ktoś zdecyduje się na naukę w szkole zawodowej, nie zamyka mu to drogi do ukończenia szkoły wyższej.

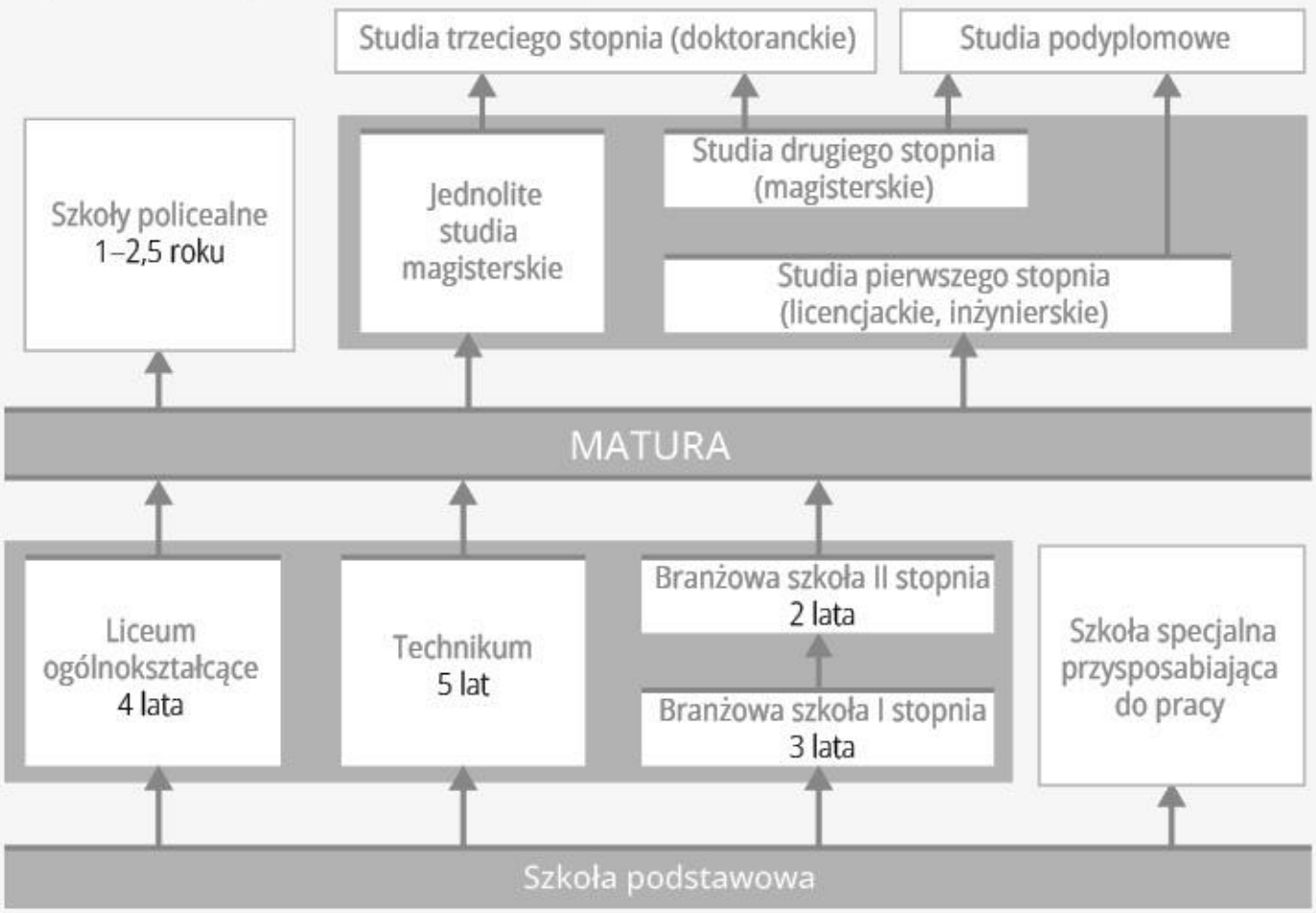

Planując edukację, należy wziąć pod uwagę:
– zdolności,
– zainteresowania,
– przedmioty, które wybieramy na egzamin maturalny,
– możliwości przyszłego zatrudnienia.

Uczenie się przez całe życie

Kształcenie ustawiczne to podnoszenie swoich kwalifikacji przez całe życie. Stało się ono warunkiem koniecznym we współczesnym świecie. Przyczynami tego zjawiska są: globalizacja, postęp technologiczny, zmiany na rynku pracy, funkcjonowanie społeczeństwa otwartego, chęć pełniejszego uczestniczenia w życiu społecznym, ciekawość jednostki.

Formy kształcenia ustawicznego: programy Unii Europejskiej w ramach **Uczenia się przez całe życie** (Lifelong Learning Programme – LLP), np. Erasmus (dla studentów i pracowników naukowych), Leonardo da Vinci (szkolenia zawodowe), Grundtvig (niezawodowa edukacja dorosłych), szkolenia, kursy zawodowe, studia podyplomowe, e-learning, zajęcia w ramach Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

Zależność między systemem edukacyjnym a rynkiem pracy

Edukacja szkolna ma wpływ na przyszłą drogę zawodową jednostki. Czynnikami sprzyjającymi sukcesowi na rynku pracy są:
- **jakość wykształcenia** – nowoczesna szkoła to nowoczesne metody nauczania, a także nowe technologie; to także nauka języków obcych – potrzebna w dobie globalizacji;
- **poziom wykształcenia** – wyższe kwalifikacje zwiększają szanse na znalezienie i utrzymanie zatrudnienia oraz na wyższe wynagrodzenie; osoby z wyższym wykształceniem przeważnie też wykazują większą zdolność do podnoszenia swoich kwalifikacji; przyglądając się prognozom, można stwierdzić, że ten fakt wydaje się być oczywisty dla Polaków;
- **rodzaj wykształcenia** – rozwój społeczeństwa informacyjnego niesie ze sobą wzrost zapotrzebowania na zawody związane z dystrybucją i wykorzystaniem wiedzy i informacji.

Wykształcenie Polaków ze względu na sytuację zawodową

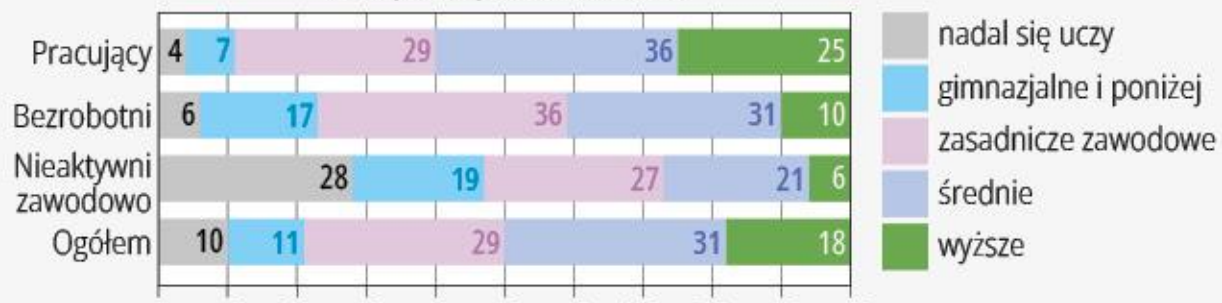

Źródło: S. Czarnik, K. Turek, *Polski rynek pracy – aktywność zawodowa i struktura wykształcenia*, Warszawa 2015.

16.2. Nauki społeczne i humanistyczne w Polsce

Nauki humanistyczne i społeczne są często niedoceniane, tymczasem przyczyniają się one zarówno do rozwoju osobistego oraz zawodowego, jak i społeczno-gospodarczego. Nauki społeczne i humanistyczne są źródłem kreatywności i innowacyjności. Coraz częściej są to studia praktyczne, nastawione na współpracę z biznesem i powiązane z nowymi technologiami.

GRUPA 2

NAUKI HUMANISTYCZNE I SZTUKA

Podgrupa artystyczna
- techniki audiowizualne i produkcja mediów
- moda
- wystrój wnętrz i projektowanie przemysłowe
- sztuki plastyczne
- rękodzieło
- muzyka i sztuki sceniczne

Podgrupa humanistyczna
- religia i teologia
- historia i archeologia
- filozofia i etyka

Podgrupa językowa
- nauka języków
- literatura
- językoznastwo (lingwistyka)

Najczęściej oferowane stanowiska dla absolwentów NSH

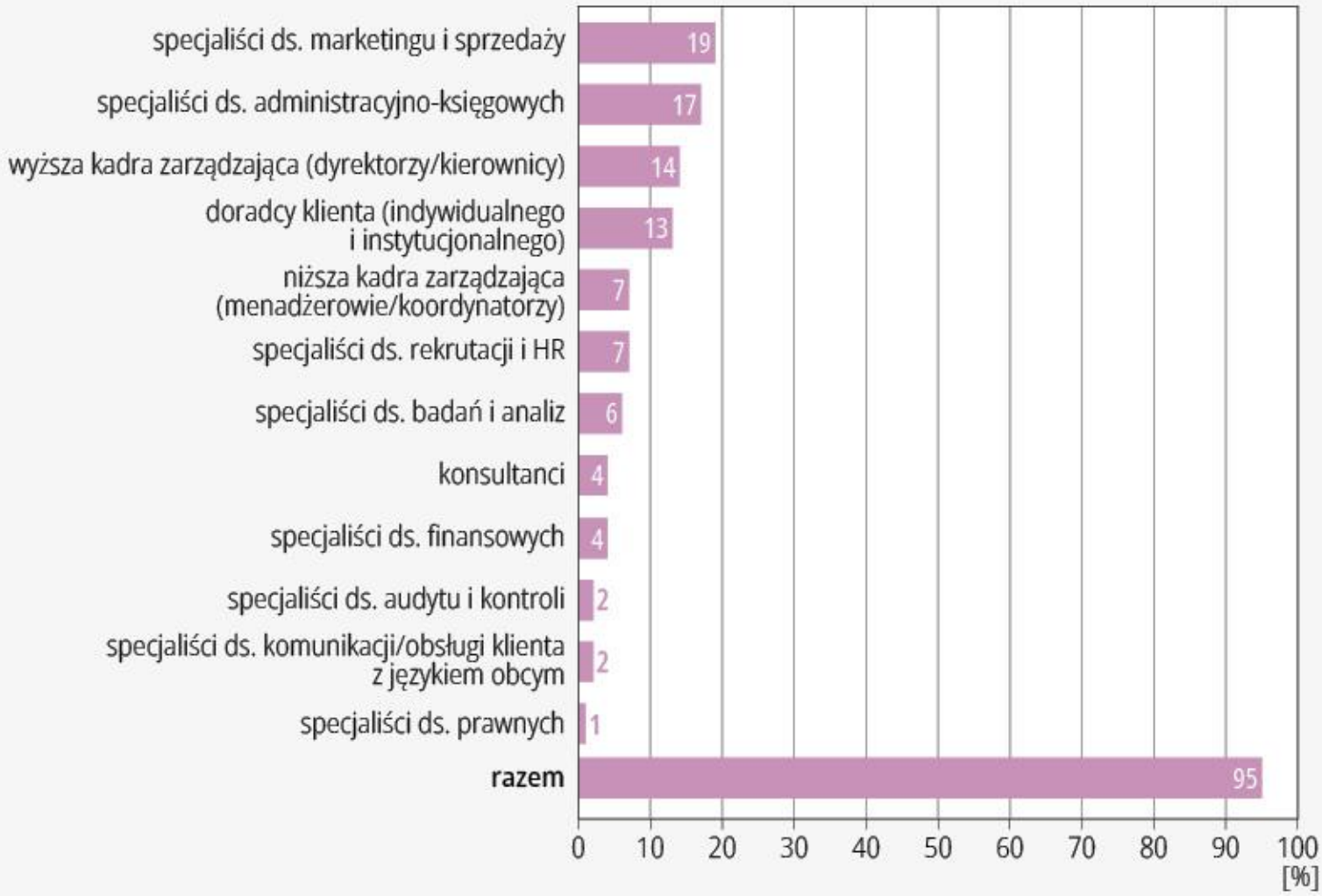

Źródło: Research Gate, http://link.operon.pl/df

16.3. Wkład Polaków w rozwój nauk społecznych

Bronisław Malinowski (1884–1942)	Florian Znaniecki (1882–1958)	Leon Petrażycki (1867–1931)
• antropolog społeczny i ekonomiczny, filozof, etnolog, religioznawca, socjolog • prowadził badania w Australii i Oceanii oraz w Afryce • stworzył podstawy teorii funkcjonalistycznej (nacisk na funkcje zjawisk kulturowych w ramach systemu, w którym istnieją – kultura jako mechanizm zaspokajania potrzeb, przeciwieństwo ewolucjonizmu kulturowego i dyfuzjonizmu) oraz tzw. brytyjskiej antropologii społecznej • wprowadził nowy styl pracy terenowej (badania empiryczne) • publikacje: *Życie seksualne dzikich w północno-zachodniej Melanezji*, *Argonauci zachodniego Pacyfiku*	• filozof, socjolog • twórca polskiej socjologii akademickiej • przedstawiciel socjologii humanistycznej (ważne są interakcje społeczne, czyli świadome działania oraz interpretacja przyczyn działania jednostek, a nie jedynie ich zachowania) • zastosował metodę badania dokumentów osobistych, takich jak autobiografie, listy czy pamiętniki (socjologia empirystyczna) • publikacje: *Wstęp do socjologii*, *Nauki o kulturze*	• prawnik, filozof, socjolog prawa, etyk i logik • jego teorie są znane z przekazów uczniów naukowca • uznawany za twórcę psychospołecznej teorii prawa (prawo to nie system norm, lecz emocje o charakterze dwustronnym – wiąże się zarówno z obowiązkiem, jak i uprawnieniem – w odróżnieniu od moralności, która jest jednostronna), • prawo dzielił na: – intuicyjne (charakter indywidualny i subiektywny – świadomość prawna jednostek) – pozytywne (indywidualne sądy wzbogacone o „fakty normatywne", np. sądy prawników, tradycja, ustawa) – oficjalne (stosowane i popierane przez władze) • publikacje: *Zarys filozofii prawa*, *O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*

16.4. Zasady przyjmowania do szkół wyższych w Polsce

Zasady przyjmowania do szkół wyższych w Polsce

Podstawą przyjęcia na studia w Polsce jest zdany **egzamin maturalny**, a na niektóre kierunki (np. artystyczne) przeprowadzane są jeszcze dodatkowe egzaminy. Każda uczelnia przedstawia swoje wymagania odnośnie do przedmiotów i sposobu ich punktowania (uczelnie są autonomiczne, dlatego według art. 6 Prawa o szkolnictwie wyższym z 27 lipca 2005 r. same ustalają warunki przyjęcia na studia, liczbę miejsc na poszczególnych kierunkach oraz formy studiów).

Uczelnie wyższe w Polsce

Tryby studiowania	Założyciel	Rodzaje studiów
• tryb stacjonarny • tryb niestacjonarny (zaoczny lub wieczorowy) • tryb eksternistyczny (wolny słuchacz)	• uczelnia publiczna • uczelnia niepubliczna	• studia humanistyczne • studia techniczne • studia ekonomiczne

Od 2001 r. Polska włączyła się do tzw. **systemu bolońskiego**, który ma ujednolicić system szkolnictwa wyższego w Europie.

Cechy systemu bolońskiego:
– podział na studia I stopnia (licencjackie lub inżynierskie), studia II stopnia (magisterskie) i studia III stopnia (doktoranckie),
– porównywalność systemu szkolnictwa wyższego w Europie,

– porównywalność dyplomów uczelni wyższych w Europie,
– wprowadzenie tzw. suplementu do dyplomu,
– zaliczanie zajęć przez studentów odbywa się poprzez przyznawanie im tzw. punktów ECTS (European Credit Transfer System).

Kandydat na studenta powinien: wybrać kierunek studiów i uczelnię, sprawdzić informacje na temat zasad przyjmowania, czyli rekrutacji (odbywa się ona na podstawie Internetowej Rejestracji Kandydatów). W Polsce można studiować: na studiach I i II stopnia lub jednolitych studiach magisterskich (zob. schemat System szkolnictwa w Polsce), na różnych uczelniach i w różnym trybie (por. informacje w tabeli). Można też zdecydować się na naukę na tzw. **kierunkach zamawianych** (uznanych przez ekspertów za strategiczne dla rozwoju polskiej gospodarki).

Rekrutacja na studia wyższe odbywa się na podstawie **Internetowej Rejestracji Kandydatów**. Uczelnie są autonomiczne i same ustalają warunki przyjęcia na studia, liczbę miejsc na poszczególnych kierunkach oraz formy studiów (wyjątek stanowią kierunki lekarskie i lekarsko-dentystyczne).

16.5. Warunki podejmowania nauki w Unii Europejskiej

Warunki podejmowania nauki w UE

Z chwilą wejścia Polski do Unii Europejskiej znacznie zwiększyły się możliwości studiowania za granicą. Może to być wyjazd:
– po egzaminie maturalnym w ramach rekrutacji studentów zagranicznych,
– na zagraniczne studia doktoranckie,
– w trakcie nauki w Polsce (np. w ramach programu Erasmus).

Kroki, które pomogą rozpocząć studia zagraniczne:
– wybór kraju, w którym chcemy studiować (ważny jest język nauczania),
– wybór kierunku i uczelni,
– sprawdzenie, ile wynoszą opłaty za studia oraz czy możliwe jest uzyskanie kredytu studenckiego lub stypendium,
– wybór wymaganych przez daną uczelnię przedmiotów na egzamin maturalny.

Informacji o procedurze rekrutacyjnej, dokumentach, terminach, ewentualnych egzaminach i opłatach (rekrutacyjnej lub rejestracyjnej) czy akademikach należy szukać w biurach ds. studentów zagranicznych, które prowadzą uczelnie. Istnieją także polskie biura rekrutujące studentów na uczelnie zagraniczne. Z reguły mają one podpisane umowy z wybranymi uniwersytetami.

Studiując w krajach Unii Europejskiej, należy:
– zarejestrować swój pobyt (w zależności od kraju trzeba to zrobić na posterunku policji, w urzędzie administracji lokalnej lub urzędzie ds. cudzoziemców),
– posiadać ubezpieczenie zdrowotne (należy złożyć wniosek do Narodowego Funduszu Zdrowia w swoim miejscu zamieszkania o wydanie Europejskiej Karty Ubezpieczenia Zdrowotnego).

WZORY PISM

Wzór pozwu w sprawie cywilnej

Powód: .....
(imię i nazwisko)

.....
(adres do korespondencji)

.....
(PESEL)

Pozwany: .....
(imię i nazwisko)

.....
(adres do korespondencji)

.....
(PESEL)

Wartość przedmiotu sporu: ..... zł

.....
(miejsce i data sporządzenia pozwu)

.....
(adres sądu – właściwy jest sąd rejonowy wg miejsca zamieszkania dłużnika)

POZEW O ZAPŁATĘ

W imieniu własnym wnoszę o:

1. Zasądzenie od pozwanego (imię i nazwisko pozwanego) na moją rzecz kwoty ..... zł (cała suma) wraz z ustawowymi odsetkami od dnia wniesienia pozwu do dnia zapłaty.
2. Dopuszczenie powołanych w piśmie dowodów, których kopie przedstawiam w załączeniu.
3. Przeprowadzenie rozprawy także pod nieobecność powoda.
4. Zarządzenie od pozwanego na moją rzecz kosztów procesu według norm przepisanych.

UZASADNIENIE

.....

.....

.....

.....

.....

.....

(opis sprawy: data podżyrowania kredytu – Dowód 1.: umowa z bankiem, daty otrzymania powiadomień z banku – Dowód 2.: pisma z banku, daty i kwoty ściągniętych kwot lub kwot, które dobrowolnie wpłaciłeś – Dowód 3.: dowody wpłat; informacja o tym, że wezwałeś dłużnika oraz drugiego żyranta do dobrowolnej spłaty, z której się nie wywiązali – Dowód 4.: kopie pism z potwierdzeniem odbioru).

W załączeniu
1. Odpis pozwu z załącznikami (szt. 1.).
2. Umowa z bankiem.
3. Pisma i wezwania z banku
4. Potwierdzenia dokonanych wpłat.
5. Korespondencja z dłużnikiem.

.....
(własnoręczny podpis wnoszącego pozew)

Na podstawie: Kodeks Pracy i Prawo Ogólnie–Blog, http://link.operon.pl/d2 (dostęp: 20.12.2021).

Przykład aktu oskarżenia prywatnego

Oskarżyciel prywatny:
Marian Kowalski
ul. Długa 17
31-124 Kraków

Kraków, dnia 1 czerwca 2009 r.
Sąd Rejonowy dla Krakowa – Śródmieścia w Krakowie
Wydział II Karny
ul. Przy Rondzie 7
31-547 Kraków

AKT OSKARŻENIA

oskarżyciela prywatnego

Na podstawie art. 59 k.p.k. oskarżam Jana Nowaka, zamieszkałego w Krakowie, przy ul. Nieznanej 3/4, o to, że:
w dniu 14 lutego 2009 r. w Krakowie, w godzinach wieczornych, w tramwaju linii numer 4 znieważył mnie słowami powszechnie uznanymi za obraźliwe, tj. o czyn określony w art. 216 § 1 kk

UZASADNIENIE

W dniu 14 lutego 2009 r., około godziny 21.00, czekałem z moją narzeczoną Dorotą Krawczyk na tramwaj linii numer 4 na przystanku przy ul. Karmelickiej w Krakowie. Kiedy nadjechał tramwaj, wsiadłem do niego z moją narzeczoną. W tramwaju podszedł do mnie Marian Kowalski, którego znałem z sąsiedztwa. Marian Kowalski powołał się na naszą znajomość i poprosił mnie o pieniądze na alkohol. Kiedy odmówiłem, Marian Kowalski zdenerwowany krzyknął do mnie głośno: „ty kanalio, łapówkarzu, sprzedajna krowo, dorobiłeś się trochę kasy na lewo i już ci się we łbie od tego poprzewracało". Po tych słowach poprosiłem Mariana Kowalskiego, aby uspokoił się i przestał krzyczeć, po czym zdenerwowany sytuacją wysiadłem wraz z moją narzeczoną na kolejnym przystanku.
Świadkami całego zdarzenia byli: moja narzeczona, Dorota Krawczyk, zamieszkała w Krakowie przy ul. Miłej 156 oraz pasażer tramwaju, Grzegorz Dąbrowski, zamieszkały w Wieliczce, przy ul. Nowej 11.
Uważam, że Jan Nowak znieważył mnie, gdyż użył w stosunku do mnie wielu wyrazów powszechnie uważanych za obraźliwe, zrobił to w mojej obecności, mojej narzeczonej oraz mojego pacjenta Grzegorza Dąbrowskiego, w związku z czym słowa wypowiedziane przez Jana Nowaka, z racji wykonywanego przeze mnie zawodu lekarza, naraziły na szwank moje dobre imię.

Załączniki:
– dowód uiszczenia opłaty od prywatnego aktu oskarżenia

Mariusz Kowalski
.....
(własnoręczny podpis)

Źródło: http://lodz.sa.gov.pl/download/305-wzory-pism-procesowych-1599658522.pdf (dostęp: 22.12.2021).

Wzór zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa

.....
(imię i nazwisko zawiadamiającego)

.....
(adres do zamieszkania)

.....
(nazwa zawiadamianego organu)

.....
(adres organu – Prokuratury lub Policji)

ZAWIADOMIENIE O POPEŁNIENIU PRZESTĘPSTWA

Na podstawie art. 304 § 1 Kodeksu postępowania karnego zawiadamiam o popełnieniu przestępstwa przez ..... (imię i nazwisko/nazwa), ... (adres zamieszkania/siedziby), polegającego na ..... (rodzaj popełnianego przestępstwa).

UZASADNIENIE

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Załączniki
1. .....
2. .....

.....
(Podpis)

Źródło: Cyberlaw by Judyta, http://link.operon.pl/d3 (dostęp: 22.12.2021).

Wzór wniosku o udostępnienie informacji publicznej

WNIOSKODAWCA

.....

.....

.....
(imię i nazwisko/nazwa, adres, adres e-mail)

Minister Sprawiedliwości
Biuro Komunikacji i Promocji
Al. Ujazdowskie 11
00-950 Warszawa

WNIOSEK O UDOSTĘPNIENIE INFORMACJI PUBLICZNEJ

Na podstawie art. 2 ust. 1 i art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (j. t. Dz. U. z 2022 r., poz. 902 ze zm.) proszę o udostępnienie informacji w następującym zakresie:

.....

.....

.....

.....

Jednocześnie, na podstawie art. 14 ust. 1 powołanej ustawy, wnoszę o udostępnienie mi powyższych informacji w następujący sposób*:

- ☐ przesłanie informacji pocztą elektroniczną na podany powyżej adres
- ☐ przesłanie informacji w formie wydruku pocztą na podany powyżej adres
- ☐ udostępnienie dokumentów do wglądu w urzędzie
- ☐ inny sposób: .....

Wyrażam zgodę na przetwarzanie moich danych osobowych zawartych w niniejszym formularzu przez Ministra Sprawiedliwości z siedzibą w Warszawie, Al. Ujazdowskie 11 w związku z postępowaniem z zakresu dostępu do informacji publicznej**

....
miejscowość i data podpis wnioskodawcy

Uwagi:
* proszę zakreślić jedno właściwe pole krzyżykiem
** proszę zakreślić pole krzyżykiem (dot. art. 6 ust. 1 lit. a rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (RODO). W przypadku niewyrażenia zgody Ministerstwo Sprawiedliwości nie ma możliwości rozpatrzenia wniosku.

Pouczenie:
Zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy o dostępie do informacji publicznej - udostępnianie informacji publicznej na wniosek następuje bez zbędnej zwłoki, nie później jednak niż w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku. Jeżeli informacja nie może być udostępniona w tym terminie, Ministerstwo Sprawiedliwości powiadamia w ciągu 14 dni od dnia złożenia wniosku o powodach opóźnienia oraz o terminie, w jakim udostępni informację, nie dłuższym jednak niż 2 miesiące od dnia złożenia wniosku. W przypadku uchybienia przez Ministerstwo Sprawiedliwości powyższemu terminowi - wnioskujący jest uprawniony do wniesienia skargi do wojewódzkiego sądu administracyjnego.

Źródło: https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/formularz-wniosku-o-udostepnienie-informacji-publicznej (dostęp: 3.01.2022).

ANEKS

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział I Rzeczpospolita

Art. 1.

Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli.

Art. 2.

Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.

Art. 3.

Rzeczpospolita Polska jest państwem jednolitym.

Art. 4.

1. Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.

2. Naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio.

Art. 5.

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6.

1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

Art. 7.

Organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa.

Art. 8.

1. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.

2. Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej.

Art. 9.

Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego.

Art. 10.

1. Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej.

2. Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały.

Art. 11.

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych. Partie polityczne zrzeszają na zasadach dobrowolności i równości obywateli polskich w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa.

2. Finansowanie partii politycznych jest jawne.

Art. 12.

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji.

Art. 13.

Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa.

Art. 14.

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu.

Art. 15.

1. Ustrój terytorialny Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia decentralizację władzy publicznej.

2. Zasadniczy podział terytorialny państwa uwzględniający więzi społeczne, gospodarcze lub kulturowe i zapewniający jednostkom terytorialnym zdolność wykonywania zadań publicznych określa ustawa.

Art. 16.

1. Ogół mieszkańców jednostek zasadniczego podziału terytorialnego stanowi z mocy prawa wspólnotę samorządową.

2. Samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej. Przysługującą mu w ramach ustaw istotną część zadań publicznych samorząd wykonuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność.

Art. 17.

1. W drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należytym wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony.

2. W drodze ustawy można tworzyć również inne rodzaje samorządu. Samorządy te nie mogą naruszać wolności wykonywania zawodu ani ograniczać wolności podejmowania działalności gospodarczej.

Art. 18.

Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 19.

Rzeczpospolita Polska specjalną opieką otacza weteranów walk o niepodległość, zwłaszcza inwalidów wojennych.

Art. 20.

Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 21.

1. Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia.

2. Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem.

Art. 22.

Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny.

Art. 23.

Podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Zasada ta nie narusza postanowień Art. 21 i art. 22.

Art. 24.

Praca znajduje się pod ochroną Rzeczypospolitej Polskiej. Państwo sprawuje nadzór nad warunkami wykonywania pracy.

Art. 25.

1. Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione.

2. Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym.

3. Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego.

4. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a Kościołem katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy.

5. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami.

Art. 26.

1. Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic.

2. Siły Zbrojne zachowują neutralność w sprawach politycznych oraz podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli.

Art. 27.

W Rzeczypospolitej Polskiej językiem urzędowym jest język polski. Przepis ten nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych.

Art. 28.

1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu.

2. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony.

3. Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest Mazurek Dąbrowskiego.

4. Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej Polskiej podlegają ochronie prawnej.

5. Szczegóły dotyczące godła, barw i hymnu określa ustawa.

Art. 29.

Stolicą Rzeczypospolitej Polskiej jest Warszawa.

Rozdział II Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela

Zasady ogólne

Art. 30.

Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Art. 31.

1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej.

2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje.

3. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

Art. 32.

1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.

2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny.

Art. 33.

1. Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym.

2. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń.

Art. 34.

1. Obywatelstwo polskie nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami polskimi. Inne przypadki nabycia obywatelstwa polskiego określa ustawa.

2. Obywatel polski nie może utracić obywatelstwa polskiego, chyba że sam się go zrzeknie.

Art. 35.

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury.

2. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.

Art. 36.

Podczas pobytu za granicą obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 37.

1. Kto znajduje się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, korzysta z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji.

2. Wyjątki od tej zasady, odnoszące się do cudzoziemców, określa ustawa.

Wolności i prawa osobiste

Art. 38.

Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia.

Art. 39.

Nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody.

Art. 40.

Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych.

Art. 41.

1. Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie.

2. Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalno-

ści tego pozbawienia. O pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności.

3. Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami.

4. Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny.

5. Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania.

Art. 42.

1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego.

2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu.

3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu.

Art. 43.

Zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości nie podlegają przedawnieniu.

Art. 44.

Bieg przedawnienia w stosunku do przestępstw, nie ściganych z przyczyn politycznych, popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych lub na ich zlecenie, ulega zawieszeniu do czasu ustania tych przyczyn.

Art. 45.

1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.

2. Wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Wyrok ogłaszany jest publicznie.

Art. 46.

Przepadek rzeczy może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.

Art. 47.

Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym.

Art. 48.

1. Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania.

2. Ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.

Art. 49.

Zapewnia się wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Art. 50.

Zapewnia się nienaruszalność mieszkania. Przeszukanie mieszkania, pomieszczenia lub pojazdu może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Art. 51.

1. Nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby.

2. Władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym.

3. Każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych. Ograniczenie tego prawa może określić ustawa.

4. Każdy ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą.

5. Zasady i tryb gromadzenia oraz udostępniania informacji określa ustawa.

Art. 52.

1. Każdemu zapewnia się wolność poruszania się po terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz wyboru miejsca zamieszkania i pobytu.

2. Każdy może swobodnie opuścić terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

3. Wolności, o których mowa w ust. 1 i 2, mogą podlegać ograniczeniom określonym w ustawie.

4. Obywatela polskiego nie można wydalić z kraju ani zakazać mu powrotu do kraju.

5. Osoba, której pochodzenie polskie zostało stwierdzone zgodnie z ustawą, może osiedlić się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na stałe.

Art. 53.

1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii.

2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują.

3. Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami. Przepis Art. 48 ust. 1 stosuje się odpowiednio.

4. Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób.

5. Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.

6. Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych.

7. Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.

Art. 54.

1. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.

2. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej.

Art. 55.

1. Ekstradycja obywatela polskiego jest zakazana, z wyjątkiem przypadków określonych w ust. 2 i 3.

2. Ekstradycja obywatela polskiego może być dokonana na wniosek innego państwa lub sądowego organu międzynarodowego, jeżeli możliwość taka wynika z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej lub ustawy wykonującej akt prawa stanowionego przez organizację międzynarodową, której Rzeczpospolita Polska jest członkiem, pod warunkiem że czyn objęty wnioskiem o ekstradycję:

1) został popełniony poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oraz

2) stanowił przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej lub stanowiłby przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej w razie popełnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, zarówno w czasie jego popełnienia, jak i w chwili złożenia wniosku.

3. Nie wymaga spełnienia warunków określonych w ust. 2 pkt 1 i 2 ekstradycja mająca nastąpić na wniosek sądowego organu międzynarodowego powołanego na podstawie ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej, w związku z objętą jurysdykcją tego organu zbrodnią ludobójstwa, zbrodnią przeciwko ludzkości, zbrodnią wojenną lub zbrodnią agresji.

4. Ekstradycja jest zakazana, jeżeli dotyczy osoby podejrzanej o popełnienie bez użycia przemocy przestępstwa z przyczyn politycznych lub jej dokonanie będzie naruszać wolności i prawa człowieka i obywatela.

5. W sprawie dopuszczalności ekstradycji orzeka sąd.

Art. 56.

1. Cudzoziemcy mogą korzystać z prawa azylu w Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w ustawie.

2. Cudzoziemcowi, który w Rzeczypospolitej Polskiej poszukuje ochrony przed prześladowaniem, może być przyznany status uchodźcy zgodnie z wiążącymi Rzeczpospolitą Polską umowami międzynarodowymi.

Wolności i prawa polityczne

Art. 57.

Każdemu zapewnia się wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich. Ograniczenie tej wolności może określać ustawa.

Art. 58.

1. Każdemu zapewnia się wolność zrzeszania się.

2. Zakazane są zrzeszenia, których cel lub działalność są sprzeczne z Konstytucją lub ustawą. O odmowie rejestracji lub zakazie działania takiego zrzeszenia orzeka sąd.

3. Ustawa określa rodzaje zrzeszeń podlegających sądowej rejestracji, tryb tej rejestracji oraz formy nadzoru nad tymi zrzeszeniami.

Art. 59.

1. Zapewnia się wolność zrzeszania się w związkach zawodowych, organizacjach społeczno-zawodowych rolników oraz w organizacjach pracodawców.

2. Związki zawodowe oraz pracodawcy i ich organizacje mają prawo do rokowań, w szczególności w celu rozwiązywania sporów zbiorowych, oraz do zawierania układów zbiorowych pracy i innych porozumień.

3. Związkom zawodowym przysługuje prawo do organizowania strajków pracowniczych i innych form protestu w granicach określonych w ustawie. Ze względu na dobro publiczne ustawa może ograniczyć prowadzenie strajku lub zakazać go w odniesieniu do określonych kategorii pracowników lub w określonych dziedzinach.

4. Zakres wolności zrzeszania się w związkach zawodowych i organizacjach pracodawców oraz innych wolności związkowych może podlegać tylko takim ograniczeniom ustawowym, jakie są dopuszczalne przez wiążące Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowe.

Art. 60.

Obywatele polscy korzystający z pełni praw publicznych mają prawo dostępu do służby publicznej na jednakowych zasadach.

Art. 61.

1. Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa.

2. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu.

3. Ograniczenie prawa, o którym mowa w ust. 1 i 2, może nastąpić wyłącznie ze względu na określone w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa.

4. Tryb udzielania informacji, o których mowa w ust. 1 i 2, określają ustawy, a w odniesieniu do Sejmu i Senatu ich regulaminy.

Art. 62.

1. Obywatel polski ma prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania Prezydenta Rzeczypospolitej, posłów, senatorów i przedstawicieli do organów samorządu terytorialnego, jeżeli najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat.

2. Prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania nie przysługuje osobom, które prawomocnym orzeczeniem sądowym są ubezwłasnowolnione lub pozbawione praw publicznych albo wyborczych.

Art. 63.

Każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. Tryb rozpatrywania petycji, wniosków i skarg określa ustawa.

Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne

Art. 64.

1. Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia.

2. Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej.

3. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności.

Art. 65.

1. Każdemu zapewnia się wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy. Wyjątki określa ustawa.

2. Obowiązek pracy może być nałożony tylko przez ustawę.

3. Stałe zatrudnianie dzieci do lat 16 jest zakazane. Formy i charakter dopuszczalnego zatrudniania określa ustawa.

4. Minimalną wysokość wynagrodzenia za pracę lub sposób ustalania tej wysokości określa ustawa.

5. Władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego, produktywnego zatrudnienia poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia, w tym organizowanie i wspieranie poradnictwa i szkolenia zawodowego oraz robót publicznych i prac interwencyjnych.

Art. 66.

1. Każdy ma prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy. Sposób realizacji tego prawa oraz obowiązki pracodawcy określa ustawa.

2. Pracownik ma prawo do określonych w ustawie dni wolnych od pracy i corocznych płatnych urlopów; maksymalne normy czasu pracy określa ustawa.

Art. 67.

1. Obywatel ma prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego. Zakres i formy zabezpieczenia społecznego określa ustawa.

2. Obywatel pozostający bez pracy nie z własnej woli i nie mający innych środków utrzymania ma prawo do zabezpieczenia społecznego, którego zakres i formy określa ustawa.

Art. 68.

1. Każdy ma prawo do ochrony zdrowia.

2. Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych. Warunki i zakres udzielania świadczeń określa ustawa.

3. Władze publiczne są obowiązane do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku.

4. Władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska.

5. Władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży.

Art. 69.

Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej.

Art. 70.

1. Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18. roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa.

2. Nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna. Ustawa może dopuścić świadczenie niektórych usług edukacyjnych przez publiczne szkoły wyższe za odpłatnością.

3. Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznych w ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi określa ustawa.

4. Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. Warunki udzielania pomocy określa ustawa.

5. Zapewnia się autonomię szkół wyższych na zasadach określonych w ustawie.

Art. 71.

1. Państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych.

2. Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa.

Art. 72.

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.

2. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.

3. W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka.

4. Ustawa określa kompetencje i sposób powoływania Rzecznika Praw Dziecka.

Art. 73.

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Art. 74.

1. Władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom.

2. Ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych.

3. Każdy ma prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska.

4. Władze publiczne wspierają działania obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska.

Art. 75.

1. Władze publiczne prowadzą politykę sprzyjającą zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych obywateli, w szczególności przeciwdziałają bezdomności, wspierają rozwój budownictwa socjalnego oraz popierają działania obywateli zmierzające do uzyskania własnego mieszkania.

2. Ochronę praw lokatorów określa ustawa.

Art. 76.

Władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Zakres tej ochrony określa ustawa.

Środki ochrony wolności i praw

Art. 77.

1. Każdy ma prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została mu wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej.

2. Ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw.

Art. 78.

Każda ze stron ma prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Wyjątki od tej zasady oraz tryb zaskarżania określa ustawa.

Art. 79.

1. Każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji.

2. Przepis ust. 1 nie dotyczy praw określonych w art. 56.

Art. 80.

Każdy ma prawo wystąpienia, na zasadach określonych w ustawie, do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej.

Art. 81.

Praw określonych w art. 65 ust. 4 i 5, art. 66, art. 69, art. 71 i art. 74–76 można dochodzić w granicach określonych w ustawie.

Obowiązki

Art. 82.

Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Art. 83.

Każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 84.

Każdy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków określonych w ustawie.

Art. 85.

1. Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny.

2. Zakres obowiązku służby wojskowej określa ustawa.

3. Obywatel, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie.

Art. 86.

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

Rozdział III Źródła prawa

Art. 87.

1. Źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są: Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia.

2. Źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są na obszarze działania organów, które je ustanowiły, akty prawa miejscowego.

Art. 88.

1. Warunkiem wejścia w życie ustaw, rozporządzeń oraz aktów prawa miejscowego jest ich ogłoszenie.

2. Zasady i tryb ogłaszania aktów normatywnych określa ustawa.

3. Umowy międzynarodowe ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie są ogłaszane w trybie wymaganym dla ustaw. Zasady ogłaszania innych umów międzynarodowych określa ustawa.

Art. 89.

1. Ratyfikacja przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej i jej wypowiedzenie wymaga uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie, jeżeli umowa dotyczy:

1) pokoju, sojuszy, układów politycznych lub układów wojskowych,

2) wolności, praw lub obowiązków obywatelskich określonych w Konstytucji,

3) członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w organizacji międzynarodowej,

4) znacznego obciążenia państwa pod względem finansowym,

5) spraw uregulowanych w ustawie lub w których Konstytucja wymaga ustawy.

2. O zamiarze przedłożenia Prezydentowi Rzeczypospolitej do ratyfikacji umów międzynarodowych, których ratyfikacja nie wymaga zgody wyrażonej w ustawie, Prezes Rady Ministrów zawiadamia Sejm.

3. Zasady oraz tryb zawierania, ratyfikowania i wypowiadania umów międzynarodowych określa ustawa.

Art. 90.

1. Rzeczpospolita Polska może na podstawie umowy międzynarodowej przekazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach.

2. Ustawa, wyrażająca zgodę na ratyfikację umowy międzynarodowej, o której mowa w ust. 1, jest uchwalana przez Sejm większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz przez Senat większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.

3. Wyrażenie zgody na ratyfikację takiej umowy może być uchwalone w referendum ogólnokrajowym zgodnie z przepisem art. 125.

4. Uchwałę w sprawie wyboru trybu wyrażenia zgody na ratyfikację podejmuje Sejm bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 91.

1. Ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy.

2. Umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową.

3. Jeżeli wynika to z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy konstytuującej organizację międzynarodową, prawo przez nią stanowione jest stosowane bezpośrednio, mając pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami.

Art. 92.

1. Rozporządzenia są wydawane przez organy wskazane w Konstytucji na podstawie szczegółowego upoważnienia zawartego w ustawie i w celu jej wykonania. Upoważnienie powinno określać organ właściwy do wydania rozporządzenia i zakres spraw przekazanych do uregulowania oraz wytyczne dotyczące treści aktu.

2. Organ upoważniony do wydania rozporządzenia nie może przekazać swoich kompetencji, o których mowa w ust. 1, innemu organowi.

Art. 93.

1. Uchwały Rady Ministrów oraz zarządzenia Prezesa Rady Ministrów i ministrów mają charakter wewnętrzny i obowiązują tylko jednostki organizacyjnie podległe organowi wydającemu te akty.

2. Zarządzenia są wydawane tylko na podstawie ustawy. Nie mogą one stanowić podstawy decyzji wobec obywateli, osób prawnych oraz innych podmiotów.

3. Uchwały i zarządzenia podlegają kontroli co do ich zgodności z powszechnie obowiązującym prawem.

Art. 94.

Organy samorządu terytorialnego oraz terenowe organy administracji rządowej, na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawie, ustanawiają akty prawa miejscowego obowiązujące na obszarze działania tych organów. Zasady i tryb wydawania aktów prawa miejscowego określa ustawa.

Rozdział IV Sejm i Senat

Art. 95.

1. Władzę ustawodawczą w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sejm i Senat.

2. Sejm sprawuje kontrolę nad działalnością Rady Ministrów w zakresie określonym przepisami Konstytucji i ustaw.

Wybory i kadencja

Art. 96.

1. Sejm składa się z 460 posłów.

2. Wybory do Sejmu są powszechne, równe, bezpośrednie i proporcjonalne oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.

Art. 97.

1. Senat składa się ze 100 senatorów.

2. Wybory do Senatu są powszechne, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym.

Art. 98.

1. Sejm i Senat są wybierane na czteroletnie kadencje. Kadencje Sejmu i Senatu rozpoczynają się z dniem zebrania się Sejmu na pierwsze posiedzenie i trwają do dnia poprzedzającego dzień zebrania się Sejmu następnej kadencji.

2. Wybory do Sejmu i Senatu zarządza Prezydent Rzeczypospolitej nie później niż na 90 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji Sejmu i Senatu, wyznaczając wybory na dzień wolny od pracy, przypadający w ciągu 30 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji Sejmu i Senatu.

3. Sejm może skrócić swoją kadencję uchwałą podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby posłów. Skrócenie kadencji Sejmu oznacza jednoczesne skrócenie kadencji Senatu. Przepis ust. 5 stosuje się odpowiednio.

4. Prezydent Rzeczypospolitej, po zasięgnięciu opinii Marszałka Sejmu i Marszałka Senatu, może w przypadkach określonych w Konstytucji zarządzić skrócenie kadencji Sejmu. Wraz ze skróceniem kadencji Sejmu skrócona zostaje również kadencja Senatu.

5. Prezydent Rzeczypospolitej, zarządzając skrócenie kadencji Sejmu, zarządza jednocześnie wybory do Sejmu i Senatu i wyznacza ich datę na dzień przypadający nie później niż w ciągu 45 dni od dnia zarządzenia skrócenia kadencji Sejmu.

Prezydent Rzeczypospolitej zwołuje pierwsze posiedzenie nowo wybranego Sejmu nie później niż na 15 dzień po dniu przeprowadzenia wyborów.

6. W razie skrócenia kadencji Sejmu stosuje się odpowiednio przepis ust. 1.

Art. 99.

1. Wybrany do Sejmu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 21 lat.

2. Wybrany do Senatu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 30 lat.

3. Wybraną do Sejmu lub do Senatu nie może być osoba skazana prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego.

Art. 100.

1. Kandydatów na posłów i senatorów mogą zgłaszać partie polityczne oraz wyborcy.

2. Nie można kandydować równocześnie do Sejmu i Senatu.

3. Zasady i tryb zgłaszania kandydatów i przeprowadzania wyborów oraz warunki ważności wyborów określa ustawa.

Art. 101.

1. Ważność wyborów do Sejmu i Senatu stwierdza Sąd Najwyższy.

2. Wyborcy przysługuje prawo zgłoszenia do Sądu Najwyższego protestu przeciwko ważności wyborów na zasadach określonych w ustawie.

Posłowie i senatorowie

Art. 102.

Nie można być równocześnie posłem i senatorem.

Art. 103.

1. Mandatu posła nie można łączyć z funkcją Prezesa Narodowego Banku Polskiego, Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka i ich zastępców, członka Rady Polityki Pieniężnej, członka Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, ambasadora oraz z zatrudnieniem w Kancelarii Sejmu, Kancelarii Senatu, Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej lub z zatrudnieniem w administracji rządowej. Zakaz ten nie dotyczy członków Rady Ministrów i sekretarzy stanu w administracji rządowej.

2. Sędzia, prokurator, urzędnik służby cywilnej, żołnierz pozostający w czynnej służbie wojskowej, funkcjonariusz policji oraz funkcjonariusz służb ochrony państwa nie mogą sprawować mandatu poselskiego.

3. Inne przypadki zakazu łączenia mandatu poselskiego z funkcjami publicznymi oraz zakazu jego sprawowania może określić ustawa.

Art. 104.

1. Posłowie są przedstawicielami Narodu. Nie wiążą ich instrukcje wyborców.

2. Przed rozpoczęciem sprawowania mandatu posłowie składają przed Sejmem następujące ślubowanie:

„Uroczyście ślubuję rzetelnie i sumiennie wykonywać obowiązki wobec Narodu, strzec suwerenności i interesów Państwa, czynić wszystko dla pomyślności Ojczyzny i dobra obywateli, przestrzegać Konstytucji i innych praw Rzeczypospolitej Polskiej".

Ślubowanie może być złożone z dodaniem zdania „Tak mi dopomóż Bóg".

3. Odmowa złożenia ślubowania oznacza zrzeczenie się mandatu.

Art. 105.

1. Poseł nie może być pociągnięty do odpowiedzialności za swoją działalność wchodzącą w zakres sprawowania mandatu poselskiego ani w czasie jego trwania, ani po jego wygaśnięciu. Za taką działalność poseł odpowiada wyłącznie przed Sejmem, a w przypadku naruszenia praw osób trzecich może być pociągnięty do odpowiedzialności sądowej tylko za zgodą Sejmu.

2. Od dnia ogłoszenia wyników wyborów do dnia wygaśnięcia mandatu poseł nie może być pociągnięty bez zgody Sejmu do odpowiedzialności karnej.

3. Postępowanie karne wszczęte wobec osoby przed dniem wyboru jej na posła ulega na żądanie Sejmu zawieszeniu do czasu wygaśnięcia mandatu. W takim przypadku ulega również zawieszeniu na ten czas bieg przedawnienia w postępowaniu karnym.

4. Poseł może wyrazić zgodę na pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej. W takim przypadku nie stosuje się przepisów ust. 2 i 3.

5. Poseł nie może być zatrzymany lub aresztowany bez zgody Sejmu, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Marszałka Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

6. Szczegółowe zasady pociągania posłów do odpowiedzialności karnej oraz tryb postępowania określa ustawa.

Art. 106.

Warunki niezbędne do skutecznego wypełniania obowiązków poselskich oraz ochronę praw wynikających ze sprawowania mandatu określa ustawa.

Art. 107.

1. W zakresie określonym ustawą poseł nie może prowadzić działalności gospodarczej z osiąganiem korzyści z majątku Skarbu Państwa lub samorządu terytorialnego ani nabywać tego majątku.

2. Za naruszenie zakazów, o których mowa w ust. 1, poseł, uchwałą Sejmu podjętą na wniosek Marszałka Sejmu, może być pociągnięty do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu, który orzeka w przedmiocie pozbawienia mandatu.

Art. 108.

Do senatorów stosuje się odpowiednio przepisy art. 103–107.

Organizacja i działanie

Art. 109.

1. Sejm i Senat obradują na posiedzeniach.

2. Pierwsze posiedzenia Sejmu i Senatu Prezydent Rzeczypospolitej zwołuje na dzień przypadający w ciągu 30 dni od dnia wyborów, z wyjątkiem przypadków określonych w art. 98 ust. 3 i 5.

Art. 110.

1. Sejm wybiera ze swojego grona Marszałka Sejmu i wicemarszałków.

2. Marszałek Sejmu przewodniczy obradom Sejmu, strzeże praw Sejmu oraz reprezentuje Sejm na zewnątrz.

3. Sejm powołuje komisje stałe oraz może powoływać komisje nadzwyczajne.

Art. 111.

1. Sejm może powołać komisję śledczą do zbadania określonej sprawy.

2. Tryb działania komisji śledczej określa ustawa.

Art. 112.

Organizację wewnętrzną i porządek prac Sejmu oraz tryb powoływania i działalności jego organów, jak też sposób wykonywania konstytucyjnych i ustawowych obowiązków organów państwowych wobec Sejmu określa regulamin Sejmu uchwalony przez Sejm.

Art. 113.

Posiedzenia Sejmu są jawne. Jeżeli wymaga tego dobro państwa, Sejm może bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów uchwalić tajność obrad.

Art. 114.

1. W przypadkach określonych w Konstytucji Sejm i Senat, obradując wspólnie pod przewodnictwem Marszałka Sejmu lub w jego zastępstwie Marszałka Senatu, działają jako Zgromadzenie Narodowe.

2. Zgromadzenie Narodowe uchwala swój regulamin.

Art. 115.

1. Prezes Rady Ministrów i pozostali członkowie Rady Ministrów mają obowiązek udzielenia odpowiedzi na interpelacje i zapytania poselskie w ciągu 21 dni.

2. Prezes Rady Ministrów i pozostali członkowie Rady Ministrów mają obowiązek udzielenia odpowiedzi w sprawach bieżących na każdym posiedzeniu Sejmu.

Art. 116.

1. Sejm decyduje w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej o stanie wojny i o zawarciu pokoju.

2. Sejm może podjąć uchwałę o stanie wojny jedynie w razie zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umów międzynarodowych wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji. Jeżeli Sejm nie może się zebrać na posiedzenie, o stanie wojny postanawia Prezydent Rzeczypospolitej.

Art. 117.

Zasady użycia Sił Zbrojnych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej określa ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa. Zasady pobytu obcych wojsk na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i zasady przemieszczania się ich przez to terytorium określają ratyfikowane umowy międzynarodowe lub ustawy.

Art. 118.

1. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje posłom, Senatowi, Prezydentowi Rzeczypospolitej i Radzie Ministrów.

2. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje również grupie co najmniej 100 000 obywateli mających prawo wybierania do Sejmu. Tryb postępowania w tej sprawie określa ustawa.

3. Wnioskodawcy, przedkładając Sejmowi projekt ustawy, przedstawiają skutki finansowe jej wykonania.

Art. 119.

1. Sejm rozpatruje projekt ustawy w trzech czytaniach.

2. Prawo wnoszenia poprawek do projektu ustawy w czasie rozpatrywania go przez Sejm przysługuje wnioskodawcy projektu, posłom i Radzie Ministrów.

3. Marszałek Sejmu może odmówić poddania pod głosowanie poprawki, która uprzednio nie była przedłożona komisji.

4. Wnioskodawca może wycofać projekt ustawy w toku postępowania ustawodawczego w Sejmie do czasu zakończenia drugiego czytania projektu.

Art. 120.

Sejm uchwala ustawy zwykłą większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów, chyba że Konstytucja przewiduje inną większość. W tym samym trybie Sejm podejmuje uchwały, jeżeli ustawa lub uchwała Sejmu nie stanowi inaczej.

Art. 121.

1. Ustawę uchwaloną przez Sejm Marszałek Sejmu przekazuje Senatowi.

2. Senat w ciągu 30 dni od dnia przekazania ustawy może ją przyjąć bez zmian, uchwalić poprawki albo uchwalić odrzucenie jej w całości. Jeżeli Senat w ciągu 30 dni od dnia przekazania ustawy nie podejmie stosownej uchwały, ustawę uznaje się za uchwaloną w brzmieniu przyjętym przez Sejm.

3. Uchwałę Senatu odrzucającą ustawę albo poprawkę zaproponowaną w uchwale Senatu, uważa się za przyjętą, jeżeli Sejm nie odrzuci jej bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 122.

1. Po zakończeniu postępowania określonego w art. 121 Marszałek Sejmu przedstawia uchwaloną ustawę do podpisu Prezydentowi Rzeczypospolitej.

2. Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje ustawę w ciągu 21 dni od dnia przedstawienia i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

3. Przed podpisaniem ustawy Prezydent Rzeczypospolitej może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności ustawy z Konstytucją. Prezydent Rzeczypospolitej nie może odmówić podpisania ustawy, którą Trybunał Konstytucyjny uznał za zgodną z Konstytucją.

4. Prezydent Rzeczypospolitej odmawia podpisania ustawy, którą Trybunał Konstytucyjny uznał za niezgodną z Konstytucją. Jeżeli jednak niezgodność z Konstytucją dotyczy poszczególnych przepisów ustawy, a Trybunał Konstytucyjny nie orzeknie, że są one nierozerwalnie związane z całą ustawą, Prezydent Rzeczypospolitej, po zasięgnięciu opinii Marszałka Sejmu, podpisuje ustawę z pominięciem przepisów uznanych za niezgodne z Konstytucją albo zwraca ustawę Sejmowi w celu usunięcia niezgodności.

5. Jeżeli Prezydent Rzeczypospolitej nie wystąpił z wnioskiem do Trybunału Konstytucyjnego w trybie ust. 3, może z umotywowanym wnioskiem przekazać ustawę Sejmowi do ponownego rozpatrzenia. Po ponownym uchwaleniu ustawy przez Sejm większością 3/5 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów Prezydent Rzeczypospolitej w ciągu 7 dni podpisuje ustawę i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. W razie ponownego uchwalenia ustawy przez Sejm Prezydentowi Rzeczypospolitej nie przysługuje prawo wystąpienia do Trybunału Konstytucyjnego w trybie ust. 3.

6. Wystąpienie Prezydenta Rzeczypospolitej do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności ustawy z Konstytucją lub z wnioskiem do Sejmu o ponowne rozpatrzenie ustawy wstrzymuje bieg określonego w ust. 2 terminu do podpisania ustawy.

Art. 123.

1. Rada Ministrów może uznać uchwalony przez siebie projekt ustawy za pilny, z wyjątkiem projektów ustaw podatkowych, ustaw dotyczących wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej, Sejmu, Senatu oraz organów samorządu terytorialnego, ustaw regulujących ustrój i właściwość władz publicznych, a także kodeksów.

2. Regulamin Sejmu oraz regulamin Senatu określają odrębności w postępowaniu ustawodawczym w sprawie projektu pilnego.

3. W postępowaniu w sprawie ustawy, której projekt został uznany za pilny, termin jej rozpatrzenia przez Senat wynosi 14 dni, a termin podpisania ustawy przez Prezydenta Rzeczypospolitej wynosi 7 dni.

Art. 124.

Do Senatu stosuje się odpowiednio przepisy art. 110, art. 112, art. 113 i art. 120.

Referendum

Art. 125.

1. W sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa może być przeprowadzone referendum ogólnokrajowe.

2. Referendum ogólnokrajowe ma prawo zarządzić Sejm bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów lub Prezydent Rzeczypospolitej za zgodą Senatu wyrażoną bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.

3. Jeżeli w referendum ogólnokrajowym wzięła udział więcej niż połowa uprawnionych do głosowania, wynik referendum jest wiążący.

4. Ważność referendum ogólnokrajowego oraz referendum, o którym mowa w art. 235 ust. 6, stwierdza Sąd Najwyższy.

5. Zasady i tryb przeprowadzania referendum określa ustawa.

Rozdział V Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 126.

1. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej i gwarantem ciągłości władzy państwowej.

2. Prezydent Rzeczypospolitej czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium.

3. Prezydent Rzeczypospolitej wykonuje swoje zadania w zakresie i na zasadach określonych w Konstytucji i ustawach.

Art. 127.

1. Prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany przez Naród w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i w głosowaniu tajnym.

2. Prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany na pięcioletnią kadencję i może być ponownie wybrany tylko raz.

3. Na Prezydenta Rzeczypospolitej może być wybrany obywatel polski, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 35 lat i korzysta z pełni praw wyborczych do Sejmu. Kandydata zgłasza co najmniej 100 000 obywateli mających prawo wybierania do Sejmu.

4. Na Prezydenta Rzeczypospolitej wybrany zostaje kandydat, który otrzymał więcej niż połowę ważnie oddanych głosów. Jeżeli żaden z kandydatów nie uzyska wymaganej większości, czternastego dnia po pierwszym głosowaniu przeprowadza się ponowne głosowanie.

5. W ponownym głosowaniu wyboru dokonuje się spośród dwóch kandydatów, którzy w pierwszym głosowaniu otrzymali kolejno największą liczbę głosów. Jeżeli którykolwiek z tych dwóch kandydatów wycofa zgodę na kandydowanie, utraci prawo wyborcze lub umrze, w jego miejsce do wyborów w ponownym głosowaniu dopuszcza się kandydata, który otrzymał kolejno największą liczbę głosów w pierwszym głosowaniu. W takim przypadku datę ponownego głosowania odracza się o dalszych 14 dni.

6. Na Prezydenta Rzeczypospolitej wybrany zostaje kandydat, który w ponownym głosowaniu otrzymał więcej głosów.

7. Zasady i tryb zgłaszania kandydatów i przeprowadzania wyborów oraz warunki ważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej określa ustawa.

Art. 128.

1. Kadencja Prezydenta Rzeczypospolitej rozpoczyna się w dniu objęcia przez niego urzędu.

2. Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej zarządza Marszałek Sejmu na dzień przypadający nie wcześniej niż na 100 dni i nie później niż na 75 dni przed upływem kadencji urzędującego Prezydenta Rzeczypospolitej, a w razie opróżnienia urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej – nie później niż w czternastym dniu po opróżnieniu urzędu, wyznaczając datę wyborów na dzień wolny od pracy przypadający w ciągu 60 dni od dnia zarządzenia wyborów.

Art. 129.

1. Ważność wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej stwierdza Sąd Najwyższy.

2. Wyborcy przysługuje prawo zgłoszenia do Sądu Najwyższego protestu przeciwko ważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej na zasadach określonych w ustawie.

3. W razie stwierdzenia nieważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej przeprowadza się nowe wybory, na zasadach przewidzianych w art. 128 ust. 2 dla przypadku opróżnienia urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej.

Art. 130.

Prezydent Rzeczypospolitej obejmuje urząd po złożeniu wobec Zgromadzenia Narodowego następującej przysięgi:

„Obejmując z woli Narodu urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, uroczyście przysięgam, że dochowam wierności postanowieniom Konstytucji, będę strzegł niezłomnie godności Narodu, niepodległości i bezpieczeństwa Państwa, a dobro Ojczyzny oraz pomyślność obywateli będą dla mnie zawsze najwyższym nakazem."

Przysięga może być złożona z dodaniem zdania „Tak mi dopomóż Bóg".

Art. 131.

1. Jeżeli Prezydent Rzeczypospolitej nie może przejściowo sprawować urzędu, zawiadamia o tym Marszałka Sejmu, który tymczasowo przejmuje obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej. Gdy Prezydent Rzeczypospolitej nie jest w stanie zawiadomić Marszałka Sejmu o niemożności sprawowania urzędu, wówczas o stwierdzeniu przeszkody w sprawowaniu urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej rozstrzyga Trybunał Konstytucyjny na wniosek Marszałka Sejmu. W razie uznania przejściowej niemożności sprawowania urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej Trybunał Konstytucyjny powierza Marszałkowi Sejmu tymczasowe wykonywanie obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej.

2. Marszałek Sejmu tymczasowo, do czasu wyboru nowego Prezydenta Rzeczypospolitej, wykonuje obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej w razie:

1) śmierci Prezydenta Rzeczypospolitej,

2) zrzeczenia się urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej,

3) stwierdzenia nieważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej lub innych przyczyn nieobjęcia urzędu po wyborze,

4) uznania przez Zgromadzenie Narodowe trwałej niezdolności Prezydenta Rzeczypospolitej do sprawowania urzędu ze względu na stan zdrowia, uchwałą podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków Zgromadzenia Narodowego,

5) złożenia Prezydenta Rzeczypospolitej z urzędu orzeczeniem Trybunału Stanu.

3. Jeżeli Marszałek Sejmu nie może wykonywać obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej, obowiązki te przejmuje Marszałek Senatu.

4. Osoba wykonująca obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej nie może postanowić o skróceniu kadencji Sejmu.

Art. 132.

Prezydent Rzeczypospolitej nie może piastować żadnego innego urzędu ani pełnić żadnej funkcji publicznej, z wyjątkiem tych, które są związane ze sprawowanym urzędem.

Art. 133.

1. Prezydent Rzeczypospolitej jako reprezentant państwa w stosunkach zewnętrznych:

1) ratyfikuje i wypowiada umowy międzynarodowe, o czym zawiadamia Sejm i Senat,

2) mianuje i odwołuje pełnomocnych przedstawicieli Rzeczypospolitej Polskiej w innych państwach i przy organizacjach międzynarodowych,

3) przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące akredytowanych przy nim przedstawicieli dyplomatycznych innych państw i organizacji międzynarodowych.

2. Prezydent Rzeczypospolitej przed ratyfikowaniem umowy międzynarodowej może zwrócić się do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie jej zgodności z Konstytucją.

3. Prezydent Rzeczypospolitej w zakresie polityki zagranicznej współdziała z Prezesem Rady Ministrów i właściwym ministrem.

Art. 134.

1. Prezydent Rzeczypospolitej jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

2. W czasie pokoju Prezydent Rzeczypospolitej sprawuje zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej.

3. Prezydent Rzeczypospolitej mianuje Szefa Sztabu Generalnego i dowódców rodzajów Sił Zbrojnych na czas określony. Czas trwania kadencji, tryb i warunki odwołania przed jej upływem określa ustawa.

4. Na czas wojny Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Prezesa Rady Ministrów mianuje Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych. W tym samym trybie może on Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych odwołać. Kompetencje Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasady jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej określa ustawa.

5. Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Ministra Obrony Narodowej, nadaje określone w ustawach stopnie wojskowe.

6. Kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej, związane ze zwierzchnictwem nad Siłami Zbrojnymi, szczegółowo określa ustawa.

Art. 135.

Organem doradczym Prezydenta Rzeczypospolitej w zakresie wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa jest Rada Bezpieczeństwa Narodowego.

Art. 136.

W razie bezpośredniego, zewnętrznego zagrożenia państwa Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, zarządza powszechną lub częściową mobilizację i użycie Sił Zbrojnych do obrony Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 137.

Prezydent Rzeczypospolitej nadaje obywatelstwo polskie i wyraża zgodę na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego.

Art. 138.

Prezydent Rzeczypospolitej nadaje ordery i odznaczenia.

Art. 139.

Prezydent Rzeczypospolitej stosuje prawo łaski. Prawa łaski nie stosuje się do osób skazanych przez Trybunał Stanu.

Art. 140.

Prezydent Rzeczypospolitej może zwracać się z orędziem do Sejmu, do Senatu lub do Zgromadzenia Narodowego. Orędzia nie czyni się przedmiotem debaty.

Art. 141.

1. W sprawach szczególnej wagi Prezydent Rzeczypospolitej może zwołać Radę Gabinetową. Radę Gabinetową tworzy Rada Ministrów obradująca pod przewodnictwem Prezydenta Rzeczypospolitej.

2. Radzie Gabinetowej nie przysługują kompetencje Rady Ministrów.

Art. 142.

1. Prezydent Rzeczypospolitej wydaje rozporządzenia i zarządzenia na zasadach określonych w art. 92 i art. 93.

2. Prezydent Rzeczypospolitej wydaje postanowienia w zakresie realizacji pozostałych swoich kompetencji.

Art. 143.

Organem pomocniczym Prezydenta Rzeczypospolitej jest Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej. Prezydent Rzeczypospolitej nadaje statut Kancelarii oraz powołuje i odwołuje Szefa Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej.

Art. 144.

1. Prezydent Rzeczypospolitej, korzystając ze swoich konstytucyjnych i ustawowych kompetencji, wydaje akty urzędowe.

2. Akty urzędowe Prezydenta Rzeczypospolitej wymagają dla swojej ważności podpisu Prezesa Rady Ministrów, który przez podpisanie aktu ponosi odpowiedzialność przed Sejmem.

3. Przepis ust. 2 nie dotyczy:

1) zarządzania wyborów do Sejmu i Senatu,

2) zwoływania pierwszego posiedzenia nowo wybranych Sejmu i Senatu,

3) skracania kadencji Sejmu w przypadkach określonych w Konstytucji,

4) inicjatywy ustawodawczej,

5) zarządzania referendum ogólnokrajowego,

6) podpisywania albo odmowy podpisania ustawy,

7) zarządzania ogłoszenia ustawy oraz umowy międzynarodowej w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,

8) zwracania się z orędziem do Sejmu, do Senatu lub do Zgromadzenia Narodowego,

9) wniosku do Trybunału Konstytucyjnego,

10) wniosku o przeprowadzenie kontroli przez Najwyższą Izbę Kontroli,

11) desygnowania i powoływania Prezesa Rady Ministrów,

12) przyjmowania dymisji Rady Ministrów i powierzania jej tymczasowego pełnienia obowiązków,

13) wniosku do Sejmu o pociągnięcie do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu członka Rady Ministrów,

14) odwoływania ministra, któremu Sejm wyraził wotum nieufności,

15) zwoływania Rady Gabinetowej,

16) nadawania orderów i odznaczeń,

17) powoływania sędziów,

18) stosowania prawa łaski,

19) nadawania obywatelstwa polskiego i wyrażania zgody na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego,

20) powoływania Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego,

21) powoływania Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego,

22) powoływania Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego,

23) powoływania prezesów Sądu Najwyższego oraz wiceprezesów Naczelnego Sądu Administracyjnego,

24) wniosku do Sejmu o powołanie Prezesa Narodowego Banku Polskiego,

25) powoływania członków Rady Polityki Pieniężnej,

26) powoływania i odwoływania członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego,

27) powoływania członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji,

28) nadawania statutu Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej oraz powoływania i odwoływania Szefa Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej,

29) wydawania zarządzeń na zasadach określonych w art. 93,

30) zrzeczenia się urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej.

Art. 145.

1. Prezydent Rzeczypospolitej za naruszenie Konstytucji, ustawy lub za popełnienie przestępstwa może być pociągnięty do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu.

2. Postawienie Prezydenta Rzeczypospolitej w stan oskarżenia może nastąpić uchwałą Zgromadzenia Narodowego podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków Zgromadzenia Narodowego na wniosek co najmniej 140 członków Zgromadzenia Narodowego.

3. Z dniem podjęcia uchwały o postawieniu Prezydenta Rzeczypospolitej w stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu sprawowanie urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej ulega zawieszeniu. Przepis art. 131 stosuje się odpowiednio.

Rozdział VI Rada Ministrów i administracja rządowa

Art. 146.

1. Rada Ministrów prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną Rzeczypospolitej Polskiej.

2. Do Rady Ministrów należą sprawy polityki państwa nie zastrzeżone dla innych organów państwowych i samorządu terytorialnego.

3. Rada Ministrów kieruje administracją rządową.

4. W zakresie i na zasadach określonych w Konstytucji i ustawach Rada Ministrów w szczególności:

1) zapewnia wykonanie ustaw,

2) wydaje rozporządzenia,

3) koordynuje i kontroluje prace organów administracji rządowej,

4) chroni interesy Skarbu Państwa,

5) uchwala projekt budżetu państwa,

6) kieruje wykonaniem budżetu państwa oraz uchwala zamknięcie rachunków państwowych i sprawozdanie z wykonania budżetu,

7) zapewnia bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz porządek publiczny,

8) zapewnia bezpieczeństwo zewnętrzne państwa,

9) sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi,

10) zawiera umowy międzynarodowe wymagające ratyfikacji oraz zatwierdza i wypowiada inne umowy międzynarodowe,

11) sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie obronności kraju oraz określa corocznie liczbę obywateli powoływanych do czynnej służby wojskowej,

12) określa organizację i tryb swojej pracy.

Art. 147.

1. Rada Ministrów składa się z Prezesa Rady Ministrów i ministrów.

2. W skład Rady Ministrów mogą być powoływani wiceprezesi Rady Ministrów.

3. Prezes i wiceprezes Rady Ministrów mogą pełnić także funkcję ministra.

4. W skład Rady Ministrów mogą być ponadto powoływani przewodniczący określonych w ustawach komitetów.

Art. 148.

Prezes Rady Ministrów:

1) reprezentuje Radę Ministrów,

2) kieruje pracami Rady Ministrów,

3) wydaje rozporządzenia,

4) zapewnia wykonywanie polityki Rady Ministrów i określa sposoby jej wykonywania,

5) koordynuje i kontroluje pracę członków Rady Ministrów,

6) sprawuje nadzór nad samorządem terytorialnym w granicach i formach określonych w Konstytucji i ustawach,

7) jest zwierzchnikiem służbowym pracowników administracji rządowej.

Art. 149.

1. Ministrowie kierują określonymi działami administracji rządowej lub wypełniają zadania wyznaczone im przez Prezesa Rady Ministrów. Zakres działania ministra kierującego działem administracji rządowej określają ustawy.

2. Minister kierujący działem administracji rządowej wydaje rozporządzenia. Rada Ministrów na wniosek Prezesa Rady Ministrów może uchylić rozporządzenie lub zarządzenie ministra.

3. Do przewodniczącego komitetu, o którym mowa w art. 147 ust. 4, stosuje się odpowiednio przepisy odnoszące się do ministra kierującego działem administracji rządowej.

Art. 150.

Członek Rady Ministrów nie może prowadzić działalności sprzecznej z jego obowiązkami publicznymi.

Art. 151.

Prezes Rady Ministrów, wiceprezesi Rady Ministrów i ministrowie składają wobec Prezydenta Rzeczypospolitej następującą przysięgę:

„Obejmując urząd Prezesa Rady Ministrów (wiceprezesa Rady Ministrów, ministra), uroczyście przysięgam, że dochowam wierności postanowieniom Konstytucji i innym prawom Rzeczypospolitej Polskiej, a dobro Ojczyzny oraz pomyślność obywateli będą dla mnie zawsze najwyższym nakazem". Przysięga może być złożona z dodaniem zdania „Tak mi dopomóż Bóg".

Art. 152.

1. Przedstawicielem Rady Ministrów w województwie jest wojewoda.

2. Tryb powoływania i odwoływania oraz zakres działania wojewodów określa ustawa.

Art. 153.

1. W celu zapewnienia zawodowego, rzetelnego, bezstronnego i politycznie neutralnego wykonywania zadań państwa, w urzędach administracji rządowej działa korpus służby cywilnej.

2. Prezes Rady Ministrów jest zwierzchnikiem korpusu służby cywilnej.

Art. 154.

1. Prezydent Rzeczypospolitej desygnuje Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów. Prezydent Rzeczypospolitej powołuje Prezesa Rady Ministrów wraz z pozostałymi członkami Rady Ministrów w ciągu 14 dni od dnia pierwszego posiedzenia Sejmu lub przyjęcia dymisji poprzedniej Rady Ministrów i odbiera przysięgę od członków nowo powołanej Rady Ministrów.

2. Prezes Rady Ministrów w ciągu 14 dni od dnia powołania przez Prezydenta Rzeczypospolitej przedstawia Sejmowi program działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania. Wotum zaufania Sejm uchwala bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

3. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie ust. 1 lub nieudzielenia jej wotum zaufania w trybie ust. 2 Sejm w ciągu 14 dni od upływu terminów określonych w ust. 1 lub ust. 2 wybiera Prezesa Rady Ministrów oraz proponowanych przez niego członków Rady Ministrów bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Prezydent Rzeczypospolitej powołuje tak wybraną Radę Ministrów i odbiera przysięgę od jej członków.

Art. 155.

1. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie art. 154 ust. 3 Prezydent Rzeczypospolitej w ciągu 14 dni powołuje Prezesa Rady Ministrów i na jego wniosek pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę. Sejm w ciągu 14 dni od dnia powołania Rady Ministrów przez Prezydenta Rzeczypospolitej udziela jej wotum zaufania większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

2. W razie nieudzielenia Radzie Ministrów wotum zaufania w trybie określonym w ust. 1 Prezydent Rzeczypospolitej skraca kadencję Sejmu i zarządza wybory.

Art. 156.

1. Członkowie Rady Ministrów ponoszą odpowiedzialność przed Trybunałem Stanu za naruszenie Konstytucji lub ustaw, a także za przestępstwa popełnione w związku z zajmowanym stanowiskiem.

2. Uchwałę o pociągnięciu członka Rady Ministrów do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu Sejm podejmuje na wniosek Prezydenta Rzeczypospolitej lub co najmniej 115 posłów większością 3/5 ustawowej liczby posłów.

Art. 157.

1. Członkowie Rady Ministrów ponoszą przed Sejmem solidarną odpowiedzialność za działalność Rady Ministrów.

2. Członkowie Rady Ministrów ponoszą przed Sejmem również odpowiedzialność indywidualną za sprawy należące do ich kompetencji lub powierzone im przez Prezesa Rady Ministrów.

Art. 158.

1. Sejm wyraża Radzie Ministrów wotum nieufności większością ustawowej liczby posłów na wniosek zgłoszony przez co najmniej 46 posłów i wskazujący imiennie kandydata na Prezesa Rady Ministrów. Jeżeli uchwała została przyjęta przez Sejm, Prezydent Rzeczypospolitej przyjmuje dymisję Rady Ministrów i powołuje wybranego przez Sejm nowego Prezesa Rady Ministrów, a na jego wniosek pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę.

2. Wniosek o podjęcie uchwały, o której mowa w ust. 1, może być poddany pod głosowanie nie wcześniej niż po upływie 7 dni od dnia jego zgłoszenia. Powtórny wniosek może być zgłoszony nie wcześniej niż po upływie 3 miesięcy od dnia zgłoszenia poprzedniego wniosku. Powtórny wniosek może być zgłoszony przed upływem 3 miesięcy, jeżeli wystąpi z nim co najmniej 115 posłów.

Art. 159.

1. Sejm może wyrazić ministrowi wotum nieufności. Wniosek o wyrażenie wotum nieufności może być zgłoszony przez co najmniej 69 posłów. Przepis art. 158 ust. 2 stosuje się odpowiednio.

2. Prezydent Rzeczypospolitej odwołuje ministra, któremu Sejm wyraził wotum nieufności większością głosów ustawowej liczby posłów.

Art. 160.

Prezes Rady Ministrów może zwrócić się do Sejmu o wyrażenie Radzie Ministrów wotum zaufania. Udzielenie wotum zaufania Radzie Ministrów następuje większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 161.

Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Prezesa Rady Ministrów dokonuje zmian w składzie Rady Ministrów.

Art. 162.

1. Prezes Rady Ministrów składa dymisję Rady Ministrów na pierwszym posiedzeniu nowo wybranego Sejmu.

2. Prezes Rady Ministrów składa dymisję Rady Ministrów również w razie:

1) nieuchwalenia przez Sejm wotum zaufania dla Rady Ministrów,

2) wyrażenia Radzie Ministrów wotum nieufności,

3) rezygnacji Prezesa Rady Ministrów.

3. Prezydent Rzeczypospolitej, przyjmując dymisję Rady Ministrów, powierza jej dalsze sprawowanie obowiązków do czasu powołania nowej Rady Ministrów.

4. Prezydent Rzeczypospolitej, w przypadku określonym w ust. 2 pkt 3, może odmówić przyjęcia dymisji Rady Ministrów.

Rozdział VII Samorząd terytorialny

Art. 163.

Samorząd terytorialny wykonuje zadania publiczne nie zastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych.

Art. 164.

1. Podstawową jednostką samorządu terytorialnego jest gmina.

2. Inne jednostki samorządu regionalnego albo lokalnego i regionalnego określa ustawa.

3. Gmina wykonuje wszystkie zadania samorządu terytorialnego nie zastrzeżone dla innych jednostek samorządu terytorialnego.

Art. 165.

1. Jednostki samorządu terytorialnego mają osobowość prawną. Przysługują im prawo własności i inne prawa majątkowe.

2. Samodzielność jednostek samorządu terytorialnego podlega ochronie sądowej.

Art. 166.

1. Zadania publiczne służące zaspokajaniu potrzeb wspólnoty samorządowej są wykonywane przez jednostkę samorządu terytorialnego jako zadania własne.

2. Jeżeli wynika to z uzasadnionych potrzeb państwa, ustawa może zlecić jednostkom samorządu terytorialnego wykonywanie innych zadań publicznych. Ustawa określa tryb przekazywania i sposób wykonywania zadań zleconych.

3. Spory kompetencyjne między organami samorządu terytorialnego i administracji rządowej rozstrzygają sądy administracyjne.

Art. 167.

1. Jednostkom samorządu terytorialnego zapewnia się udział w dochodach publicznych odpowiednio do przypadających im zadań.

2. Dochodami jednostek samorządu terytorialnego są ich dochody własne oraz subwencje ogólne i dotacje celowe z budżetu państwa.

3. Źródła dochodów jednostek samorządu terytorialnego są określone w ustawie.

4. Zmiany w zakresie zadań i kompetencji jednostek samorządu terytorialnego następują wraz z odpowiednimi zmianami w podziale dochodów publicznych.

Art. 168.

Jednostki samorządu terytorialnego mają prawo ustalania wysokości podatków i opłat lokalnych w zakresie określonym w ustawie.

Art. 169.

1. Jednostki samorządu terytorialnego wykonują swoje zadania za pośrednictwem organów stanowiących i wykonawczych.

2. Wybory do organów stanowiących są powszechne, równe, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym. Zasady i tryb zgłaszania kandydatów i przeprowadzania wyborów oraz warunki ważności wyborów określa ustawa.

3. Zasady i tryb wyborów oraz odwoływania organów wykonawczych jednostek samorządu terytorialnego określa ustawa.

4. Ustrój wewnętrzny jednostek samorządu terytorialnego określają w granicach ustaw ich organy stanowiące.

Art. 170.

Członkowie wspólnoty samorządowej mogą decydować w drodze referendum o sprawach dotyczących tej wspólnoty, w tym o odwołaniu pochodzącego z wyborów bezpośrednich organu samorządu terytorialnego. Zasady i tryb przeprowadzania referendum lokalnego określa ustawa.

Art. 171.

1. Działalność samorządu terytorialnego podlega nadzorowi z punktu widzenia legalności.

2. Organami nadzoru nad działalnością jednostek samorządu terytorialnego są Prezes Rady Ministrów i wojewodowie, a w zakresie spraw finansowych regionalne izby obrachunkowe.

3. Sejm na wniosek Prezesa Rady Ministrów może rozwiązać organ stanowiący samorządu terytorialnego, jeżeli organ ten rażąco narusza Konstytucję lub ustawy.

Art. 172.

1. Jednostki samorządu terytorialnego mają prawo zrzeszania się.

2. Jednostka samorządu terytorialnego ma prawo przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych oraz współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw.

3. Zasady, na jakich jednostki samorządu terytorialnego mogą korzystać z praw, o których mowa w ust. 1 i 2, określa ustawa.

Rozdział VIII Sądy i trybunały

Art. 173.

Sądy i Trybunały są władzą odrębną i niezależną od innych władz.

Art. 174.

Sądy i Trybunały wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej.

Sądy

Art. 175.

1. Wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe.

2. Sąd wyjątkowy lub tryb doraźny może być ustanowiony tylko na czas wojny.

Art. 176.

1. Postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.

2. Ustrój i właściwość sądów oraz postępowanie przed sądami określają ustawy.

Art. 177.

Sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych dla właściwości innych sądów.

Art. 178.

1. Sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.

2. Sędziom zapewnia się warunki pracy i wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu oraz zakresowi ich obowiązków.

3. Sędzia nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 179.

Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa, na czas nieoznaczony.

Art. 180.

1. Sędziowie są nieusuwalni.

2. Złożenie sędziego z urzędu, zawieszenie w urzędowaniu, przeniesienie do innej siedziby lub na inne stanowisko wbrew jego woli może nastąpić jedynie na mocy orzeczenia sądu i tylko w przypadkach określonych w ustawie.

3. Sędzia może być przeniesiony w stan spoczynku na skutek uniemożliwiających mu sprawowanie jego urzędu choroby lub utraty sił. Tryb postępowania oraz sposób odwołania się do sądu określa ustawa.

4. Ustawa określa granicę wieku, po osiągnięciu której sędziowie przechodzą w stan spoczynku.

5. W razie zmiany ustroju sądów lub zmiany granic okręgów sądowych wolno sędziego przenosić do innego sądu lub w stan spoczynku z pozostawieniem mu pełnego uposażenia.

Art. 181.

Sędzia nie może być, bez uprzedniej zgody sądu określonego w ustawie, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Sędzia nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się prezesa właściwego miejscowo sądu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 182.

Udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa.

Art. 183.

1. Sąd Najwyższy sprawuje nadzór nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania.

2. Sąd Najwyższy wykonuje także inne czynności określone w Konstytucji i ustawach.

3. Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej na sześcioletnią kadencję spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego.

Art. 184.

Naczelny Sąd Administracyjny oraz inne sądy administracyjne sprawują w zakresie określonym w ustawie, kontrolę działalności administracji publicznej. Kontrola ta obejmuje również orzekanie o zgodności z ustawami uchwał organów samorządu terytorialnego i aktów normatywnych terenowych organów administracji rządowej.

Art. 185.

Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej na sześcioletnią kadencję spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Art. 186.

1. Krajowa Rada Sądownictwa stoi na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

2. Krajowa Rada Sądownictwa może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności z Konstytucją aktów normatywnych w zakresie, w jakim dotyczą one niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 187.

1. Krajowa Rada Sądownictwa składa się z:

1) Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Ministra Sprawiedliwości, Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego i osoby powołanej przez Prezydenta Rzeczypospolitej,

2) piętnastu członków wybranych spośród sędziów Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, sądów administracyjnych i sądów wojskowych,

3) czterech członków wybranych przez Sejm spośród posłów oraz dwóch członków wybranych przez Senat spośród senatorów.

2. Krajowa Rada Sądownictwa wybiera spośród swoich członków przewodniczącego i dwóch wiceprzewodniczących.

3. Kadencja wybranych członków Krajowej Rady Sądownictwa trwa cztery lata.

4. Ustrój, zakres działania i tryb pracy Krajowej Rady Sądownictwa oraz sposób wyboru jej członków określa ustawa.

Trybunał Konstytucyjny

Art. 188.

Trybunał Konstytucyjny orzeka w sprawach:

1) zgodności ustaw i umów międzynarodowych z Konstytucją,

2) zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie,

3) zgodności przepisów prawa, wydawanych przez centralne organy państwowe, z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami,

4) zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych,

5) skargi konstytucyjnej, o której mowa w art. 79 ust. 1.

Art. 189.

Trybunał Konstytucyjny rozstrzyga spory kompetencyjne pomiędzy centralnymi konstytucyjnymi organami państwa.

Art. 190.

1. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego mają moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne.

2. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego w sprawach wymienionych w art. 188 podlegają niezwłocznemu ogłoszeniu w organie urzędowym, w którym akt normatywny był ogłoszony. Jeżeli akt nie był ogłoszony, orzeczenie ogłasza się w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski".

3. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego wchodzi w życie z dniem ogłoszenia, jednak Trybunał Konstytucyjny może określić inny termin utraty mocy obowiązującej aktu normatywnego. Termin ten nie może przekroczyć osiemnastu miesięcy, gdy chodzi o ustawę, a gdy chodzi o inny akt normatywny – dwunastu miesięcy. W przypadku orzeczeń, które wiążą się z nakładami finansowymi nie przewidzianymi w ustawie budżetowej, Trybunał Konstytucyjny określa termin utraty mocy obowiązującej aktu normatywnego po zapoznaniu się z opinią Rady Ministrów.

4. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego o niezgodności z Konstytucją, umową międzynarodową lub z ustawą aktu normatywnego, na podstawie którego zostało wydane prawomocne orzeczenie sądowe, ostateczna decyzja administracyjna lub rozstrzygnięcie w innych sprawach, stanowi podstawę do wznowienia postępowania, uchylenia decyzji lub innego rozstrzygnięcia na zasadach i w trybie określonych w przepisach właściwych dla danego postępowania.

5. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego zapadają większością głosów.

Art. 191.

1. Z wnioskiem w sprawach, o których mowa w art. 188, do Trybunału Konstytucyjnego wystąpić mogą:

1) Prezydent Rzeczypospolitej, Marszałek Sejmu, Marszałek Senatu, Prezes Rady Ministrów, 50 posłów, 30 senatorów, Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego, Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego, Prokurator Generalny, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich,

2) Krajowa Rada Sądownictwa w zakresie, o którym mowa w art. 186 ust. 2,

3) organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego,

4) ogólnokrajowe organy związków zawodowych oraz ogólnokrajowe władze organizacji pracodawców i organizacji zawodowych,

5) kościoły i inne związki wyznaniowe,

6) podmioty określone w art. 79 w zakresie w nim wskazanym.

2. Podmioty, o których mowa w ust. 1 pkt 3–5, mogą wystąpić z takim wnioskiem, jeżeli akt normatywny dotyczy spraw objętych ich zakresem działania.

Art. 192.

Z wnioskiem w sprawach, o których mowa w art. 189, do Trybunału Konstytucyjnego wystąpić mogą: Prezydent Rzeczypospolitej, Marszałek Sejmu, Marszałek Senatu, Prezes Rady Ministrów, Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego, Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego i Prezes Najwyższej Izby Kontroli.

Art. 193.

Każdy sąd może przedstawić Trybunałowi Konstytucyjnemu pytanie prawne co do zgodności aktu normatywnego z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi lub ustawą, jeżeli od odpowiedzi na pytanie prawne zależy rozstrzygnięcie sprawy toczącej się przed sądem.

Art. 194.

1. Trybunał Konstytucyjny składa się z 15 sędziów, wybieranych indywidualnie przez Sejm na 9 lat spośród osób wyróżniających się wiedzą prawniczą. Ponowny wybór do składu Trybunału jest niedopuszczalny.

2. Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Trybunału Konstytucyjnego.

Art. 195.

1. Sędziowie Trybunału Konstytucyjnego w sprawowaniu swojego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji.

2. Sędziom Trybunału Konstytucyjnego zapewnia się warunki pracy i wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu oraz zakresowi ich obowiązków.

3. Sędziowie Trybunału Konstytucyjnego w okresie zajmowania stanowiska nie mogą należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 196.

Sędzia Trybunału Konstytucyjnego nie może być, bez uprzedniej zgody Trybunału Konstytucyjnego, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Sędzia nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Prezesa Trybunału Konstytucyjnego, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 197.

Organizację Trybunału Konstytucyjnego oraz tryb postępowania przed Trybunałem określa ustawa.

Trybunał Stanu

Art. 198.

1. Za naruszenie Konstytucji lub ustawy, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania, odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu ponoszą: Prezydent Rzeczypospolitej, Prezes Rady Ministrów oraz członkowie Rady Ministrów, Prezes Narodowego Banku Polskiego, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, osoby, którym Prezes Rady Ministrów powierzył kierowanie ministerstwem, oraz Naczelny Dowódca Sił Zbrojnych.

2. Odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu ponoszą również posłowie i senatorowie w zakresie określonym w art. 107.

3. Rodzaje kar orzekanych przez Trybunał Stanu określa ustawa.

Art. 199.

1. Trybunał Stanu składa się z przewodniczącego, 2 zastępców przewodniczącego i 16 członków wybieranych przez Sejm spoza grona posłów i senatorów na czas kadencji Sejmu. Zastępcy przewodniczącego Trybunału oraz co najmniej połowa członków Trybunału Stanu powinni mieć kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska sędziego.

2. Przewodniczącym Trybunału Stanu jest Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego.

3. Członkowie Trybunału Stanu w sprawowaniu funkcji sędziego Trybunału Stanu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.

Art. 200.

Członek Trybunału Stanu nie może być bez uprzedniej zgody Trybunału Stanu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Członek Trybunału Stanu nie może być zatrzymany

lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się przewodniczącego Trybunału Stanu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 201.

Organizację Trybunału Stanu oraz tryb postępowania przed Trybunałem określa ustawa.

Rozdział IX Organy kontroli państwowej i ochrony prawa

Najwyższa Izba Kontroli

Art. 202.

1. Najwyższa Izba Kontroli jest naczelnym organem kontroli państwowej.

2. Najwyższa Izba Kontroli podlega Sejmowi.

3. Najwyższa Izba Kontroli działa na zasadach kolegialności.

Art. 203.

1. Najwyższa Izba Kontroli kontroluje działalność organów administracji rządowej, Narodowego Banku Polskiego, państwowych osób prawnych i innych państwowych jednostek organizacyjnych z punktu widzenia legalności, gospodarności, celowości i rzetelności.

2. Najwyższa Izba Kontroli może kontrolować działalność organów samorządu terytorialnego, komunalnych osób prawnych i innych komunalnych jednostek organizacyjnych z punktu widzenia legalności, gospodarności i rzetelności.

3. Najwyższa Izba Kontroli może również kontrolować z punktu widzenia legalności i gospodarności działalność innych jednostek organizacyjnych i podmiotów gospodarczych w zakresie, w jakim wykorzystują one majątek lub środki państwowe lub komunalne oraz wywiązują się z zobowiązań finansowych na rzecz państwa.

Art. 204.

1. Najwyższa Izba Kontroli przedkłada Sejmowi:

1) analizę wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej,

2) opinię w przedmiocie absolutorium dla Rady Ministrów,

3) informacje o wynikach kontroli, wnioski i wystąpienia, określone w ustawie.

2. Najwyższa Izba Kontroli przedstawia Sejmowi coroczne sprawozdanie ze swojej działalności.

Art. 205.

1. Prezes Najwyższej Izby Kontroli jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu na 6 lat i może być ponownie powołany tylko raz.

2. Prezes Najwyższej Izby Kontroli nie może zajmować innego stanowiska, z wyjątkiem stanowiska profesora szkoły wyższej, ani wykonywać innych zajęć zawodowych.

3. Prezes Najwyższej Izby Kontroli nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością jego urzędu.

Art. 206.

Prezes Najwyższej Izby Kontroli nie może być bez uprzedniej zgody Sejmu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Prezes Najwyższej Izby Kontroli nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Marszałka Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 207.

Organizację oraz tryb działania Najwyższej Izby Kontroli określa ustawa.

Rzecznik Praw Obywatelskich

Art. 208.

1. Rzecznik Praw Obywatelskich stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji oraz w innych aktach normatywnych.

2. Zakres i sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich określa ustawa.

Art. 209.

1. Rzecznik Praw Obywatelskich jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu na 5 lat.

2. Rzecznik Praw Obywatelskich nie może zajmować innego stanowiska, z wyjątkiem stanowiska profesora szkoły wyższej, ani wykonywać innych zajęć zawodowych.

3. Rzecznik Praw Obywatelskich nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością jego urzędu.

Art. 210.

Rzecznik Praw Obywatelskich jest w swojej działalności niezawisły, niezależny od innych organów państwowych i odpowiada jedynie przed Sejmem na zasadach określonych w ustawie.

Art. 211.

Rzecznik Praw Obywatelskich nie może być bez uprzedniej zgody Sejmu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Rzecznik Praw Obywatelskich nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Marszałka Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 212.

Rzecznik Praw Obywatelskich corocznie informuje Sejm i Senat o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela.

Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji

Art. 213.

1. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji stoi na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji.

2. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji wydaje rozporządzenia, a w sprawach indywidualnych podejmuje uchwały.

Art. 214.

1. Członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji są powoływani przez Sejm, Senat i Prezydenta Rzeczypospolitej.

2. Członek Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością pełnionej funkcji.

Art. 215.

Zasady i tryb działania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, jej organizację oraz szczegółowe zasady powoływania jej członków określa ustawa.

Rozdział X Finanse publiczne

Art. 216.

1. Środki finansowe na cele publiczne są gromadzone i wydatkowane w sposób określony w ustawie.

2. Nabywanie, zbywanie i obciążanie nieruchomości, udziałów lub akcji oraz emisja papierów wartościowych przez Skarb Państwa, Narodowy Bank Polski lub inne państwowe osoby prawne następuje na zasadach i w trybie określonych w ustawie.

3. Ustanowienie monopolu następuje w drodze ustawy.

4. Zaciąganie pożyczek oraz udzielanie gwarancji i poręczeń finansowych przez państwo następuje na zasadach i w trybie określonych w ustawie.

5. Nie wolno zaciągać pożyczek lub udzielać gwarancji i poręczeń finansowych, w następstwie których państwowy dług publiczny przekroczy 3/5 wartości rocznego produktu krajowego brutto. Sposób obliczania wartości rocznego produktu krajowego brutto oraz państwowego długu publicznego określa ustawa.

Art. 217.

Nakładanie podatków, innych danin publicznych, określanie podmiotów, przedmiotów opodatkowania i stawek podatkowych, a także zasad przyznawania ulg i umorzeń oraz kategorii podmiotów zwolnionych od podatków następuje w drodze ustawy.

Art. 218.

Organizację Skarbu Państwa oraz sposób zarządzania majątkiem Skarbu Państwa określa ustawa.

Art. 219.

1. Sejm uchwala budżet państwa na rok budżetowy w formie ustawy budżetowej.

2. Zasady i tryb opracowania projektu budżetu państwa, stopień jego szczegółowości oraz wymagania, którym powinien odpowiadać projekt ustawy budżetowej, a także zasady i tryb wykonywania ustawy budżetowej określa ustawa.

3. W wyjątkowych przypadkach dochody i wydatki państwa w okresie krótszym niż rok może określać ustawa o prowizorium budżetowym. Przepisy dotyczące projektu ustawy budżetowej stosuje się odpowiednio do projektu ustawy o prowizorium budżetowym.

4. Jeżeli ustawa budżetowa albo ustawa o prowizorium budżetowym nie weszły w życie w dniu rozpoczęcia roku budżetowego, Rada Ministrów prowadzi gospodarkę finansową na podstawie przedłożonego projektu ustawy.

Art. 220.

1. Zwiększenie wydatków lub ograniczenie dochodów planowanych przez Radę Ministrów nie może powodować ustalenia przez Sejm większego deficytu budżetowego niż przewidziany w projekcie ustawy budżetowej.

2. Ustawa budżetowa nie może przewidywać pokrywania deficytu budżetowego przez zaciąganie zobowiązania w centralnym banku państwa.

Art. 221.

Inicjatywa ustawodawcza w zakresie ustawy budżetowej, ustawy o prowizorium budżetowym, zmiany ustawy budżetowej, ustawy o zaciąganiu długu publicznego oraz ustawy o udzielaniu gwarancji finansowych przez państwo przysługuje wyłącznie Radzie Ministrów.

Art. 222.

Rada Ministrów przedkłada Sejmowi najpóźniej na 3 miesiące przed rozpoczęciem roku budżetowego projekt ustawy budżetowej na rok następny. W wyjątkowych przypadkach możliwe jest późniejsze przedłożenie projektu.

Art. 223.

Senat może uchwalić poprawki do ustawy budżetowej w ciągu 20 dni od dnia przekazania jej Senatowi.

Art. 224.

1. Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje w ciągu 7 dni ustawę budżetową albo ustawę o prowizorium budżetowym przedstawioną przez Marszałka Sejmu. Do ustawy budżetowej i ustawy o prowizorium budżetowym nie stosuje się przepisu art. 122 ust. 5.

2. W przypadku zwrócenia się Prezydenta Rzeczypospolitej do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy budżetowej albo ustawy o prowizorium budżetowym przed jej podpisaniem, Trybunał orzeka w tej sprawie nie później niż w ciągu 2 miesięcy od dnia złożenia wniosku w Trybunale.

Art. 225.

Jeżeli w ciągu 4 miesięcy od dnia przedłożenia Sejmowi projektu ustawy budżetowej nie zostanie ona przedstawiona Prezydentowi Rzeczypospolitej do podpisu, Prezydent Rzeczypospolitej może w ciągu 14 dni zarządzić skrócenie kadencji Sejmu.

Art. 226.

1. Rada Ministrów w ciągu 5 miesięcy od zakończenia roku budżetowego przedkłada Sejmowi sprawozdanie z wykonania ustawy budżetowej wraz z informacją o stanie zadłużenia państwa.

2. Sejm rozpatruje przedłożone sprawozdanie i po zapoznaniu się z opinią Najwyższej Izby Kontroli podejmuje w ciągu 90 dni od dnia przedłożenia Sejmowi sprawozdania uchwałę o udzieleniu lub o odmowie udzielenia Radzie Ministrów absolutorium.

Art. 227.

1. Centralnym bankiem państwa jest Narodowy Bank Polski. Przysługuje mu wyłączne prawo emisji pieniądza oraz ustalania i realizowania polityki pieniężnej. Narodowy Bank Polski odpowiada za wartość polskiego pieniądza.

2. Organami Narodowego Banku Polskiego są: Prezes Narodowego Banku Polskiego, Rada Polityki Pieniężnej oraz Zarząd Narodowego Banku Polskiego.

3. Prezes Narodowego Banku Polskiego jest powoływany przez Sejm na wniosek Prezydenta Rzeczypospolitej na 6 lat.

4. Prezes Narodowego Banku Polskiego nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością jego urzędu.

5. W skład Rady Polityki Pieniężnej wchodzą Prezes Narodowego Banku Polskiego jako przewodniczący oraz osoby wyróżniające się wiedzą z za-

kresu finansów powoływane na 6 lat, w równej liczbie przez Prezydenta Rzeczypospolitej, Sejm i Senat.

6. Rada Polityki Pieniężnej ustala corocznie założenia polityki pieniężnej i przedkłada je do wiadomości Sejmowi równocześnie z przedłożeniem przez Radę Ministrów projektu ustawy budżetowej. Rada Polityki Pieniężnej w ciągu 5 miesięcy od zakończenia roku budżetowego składa Sejmowi sprawozdanie z wykonania założeń polityki pieniężnej.

7. Organizację i zasady działania Narodowego Banku Polskiego oraz szczegółowe zasady powoływania i odwoływania jego organów określa ustawa.

Rozdział XI Stany nadzwyczajne

Art. 228.

1. W sytuacjach szczególnych zagrożeń, jeżeli zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające, może zostać wprowadzony odpowiedni stan nadzwyczajny: stan wojenny, stan wyjątkowy lub stan klęski żywiołowej.

2. Stan nadzwyczajny może być wprowadzony tylko na podstawie ustawy, w drodze rozporządzenia, które podlega dodatkowemu podaniu do publicznej wiadomości.

3. Zasady działania organów władzy publicznej oraz zakres, w jakim mogą zostać ograniczone wolności i prawa człowieka i obywatela w czasie poszczególnych stanów nadzwyczajnych, określa ustawa.

4. Ustawa może określić podstawy, zakres i tryb wyrównywania strat majątkowych wynikających z ograniczenia w czasie stanu nadzwyczajnego wolności i praw człowieka i obywatela.

5. Działania podjęte w wyniku wprowadzenia stanu nadzwyczajnego muszą odpowiadać stopniowi zagrożenia i powinny zmierzać do jak najszybszego przywrócenia normalnego funkcjonowania państwa.

6. W czasie stanu nadzwyczajnego nie mogą być zmienione: Konstytucja, ordynacje wyborcze do Sejmu, Senatu i organów samorządu terytorialnego, ustawa o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej oraz ustawy o stanach nadzwyczajnych.

7. W czasie stanu nadzwyczajnego oraz w ciągu 90 dni po jego zakończeniu nie może być skrócona kadencja Sejmu, przeprowadzane referendum ogólnokrajowe, nie mogą być przeprowadzane wybory do Sejmu, Senatu, organów samorządu terytorialnego oraz wybory Prezydenta Rzeczypospolitej, a kadencje tych organów ulegają odpowiedniemu przedłużeniu. Wybory do organów samorządu terytorialnego są możliwe tylko tam, gdzie nie został wprowadzony stan nadzwyczajny.

Art. 229.

W razie zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na terytorium Rzeczpospolitej Polskiej lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić stan wojenny na części albo na całym terytorium państwa.

Art. 230.

1. W razie zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić, na czas oznaczony, nie dłuższy niż 90 dni, stan wyjątkowy na części albo na całym terytorium państwa.

2. Przedłużenie stanu wyjątkowego może nastąpić tylko raz, za zgodą Sejmu i na czas nie dłuższy niż 60 dni.

Art. 231.

Rozporządzenie o wprowadzeniu stanu wojennego lub wyjątkowego Prezydent Rzeczypospolitej przedstawia Sejmowi w ciągu 48 godzin od podpisania rozporządzenia. Sejm niezwłocznie rozpatruje rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej. Sejm może je uchylić bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 232.

W celu zapobieżenia skutkom katastrof naturalnych lub awarii technicznych noszących znamiona klęski żywiołowej oraz w celu ich usunięcia Rada Ministrów może wprowadzić na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni, stan klęski żywiołowej na części albo na całym terytorium państwa. Przedłużenie tego stanu może nastąpić za zgodą Sejmu.

Art. 233.

1. Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie może ograniczać wolności i praw określonych w art. 30 (godność człowieka), art. 34 i art. 36 (obywatelstwo), art. 38 (ochrona życia), art. 39, art. 40 i art. 41 ust. 4 (humanitarne traktowanie), art. 42 (ponoszenie odpowiedzialności karnej), art. 45 (dostęp do sądu), art. 47 (dobra osobiste), art. 53 (sumienie i religia), art. 63 (petycje) oraz art. 48 i art. 72 (rodzina i dziecko).

2. Niedopuszczalne jest ograniczenie wolności i praw człowieka i obywatela wyłącznie z powodu rasy, płci, języka, wyznania lub jego bra-

ku, pochodzenia społecznego, urodzenia oraz majątku.

3. Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w stanie klęski żywiołowej może ograniczać wolności i prawa określone w art. 22 (wolność działalności gospodarczej), art. 41 ust. 1, 3 i 5 (wolność osobista), art. 50 (nienaruszalność mieszkania), art. 52 ust. 1 (wolność poruszania się i pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej), art. 59 ust. 3 (prawo do strajku), art. 64 (prawo własności), art. 65 ust. 1 (wolność pracy), art. 66 ust. 1 (prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy) oraz art. 66 ust. 2 (prawo do wypoczynku).

Art. 234.

1. Jeżeli w czasie stanu wojennego Sejm nie może zebrać się na posiedzenie, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów wydaje rozporządzenia z mocą ustawy w zakresie i w granicach określonych w art. 228 ust. 3–5. Rozporządzenia te podlegają zatwierdzeniu przez Sejm na najbliższym posiedzeniu.

2. Rozporządzenia, o których mowa w ust. 1, mają charakter źródeł powszechnie obowiązującego prawa.

Rozdział XII Zmiana konstytucji

Art. 235.

1. Projekt ustawy o zmianie Konstytucji może przedłożyć co najmniej 1/5 ustawowej liczby posłów, Senat lub Prezydent Rzeczypospolitej.

2. Zmiana Konstytucji następuje w drodze ustawy uchwalonej w jednakowym brzmieniu przez Sejm i następnie w terminie nie dłuższym niż 60 dni przez Senat.

3. Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie Konstytucji może odbyć się nie wcześniej niż trzydziestego dnia od dnia przedłożenia Sejmowi projektu ustawy.

4. Ustawę o zmianie Konstytucji uchwala Sejm większością co najmniej 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz Senat bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.

5. Uchwalenie przez Sejm ustawy zmieniającej przepisy rozdziałów I, II lub XII Konstytucji może odbyć się nie wcześniej niż sześćdziesiątego dnia po pierwszym czytaniu projektu tej ustawy.

6. Jeżeli ustawa o zmianie Konstytucji dotyczy przepisów rozdziału I, II lub XII, podmioty określone w ust. 1 mogą zażądać, w terminie 45 dni od dnia uchwalenia ustawy przez Senat, przeprowadzenia referendum zatwierdzającego. Z wnioskiem w tej sprawie podmioty te zwracają się do Marszałka Sejmu, który zarządza niezwłocznie przeprowadzenie referendum w ciągu 60 dni od dnia złożenia wniosku. Zmiana Konstytucji zostaje przyjęta, jeżeli za tą zmianą opowiedziała się większość głosujących.

7. Po zakończeniu postępowania określonego w ust. 4 i 6 Marszałek Sejmu przedstawia Prezydentowi Rzeczypospolitej uchwaloną ustawę do podpisu. Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje ustawę w ciągu 21 dni od dnia przedstawienia i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział XIII Przepisy przejściowe i końcowe

Art. 236.

1. W okresie 2 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji Rada Ministrów przedstawi Sejmowi projekty ustaw niezbędnych do stosowania Konstytucji.

2. Ustawy wprowadzające w życie art. 176 ust. 1 w zakresie dotyczącym postępowania przed sądami administracyjnymi zostaną uchwalone przed upływem 5 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji. Do czasu wejścia w życie tych ustaw obowiązują przepisy dotyczące rewizji nadzwyczajnej od orzeczeń Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Art. 237.

1. W okresie 4 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji w sprawach o wykroczenia orzekają kolegia do spraw wykroczeń przy sądach rejonowych, przy czym o karze aresztu orzeka sąd.

2. Odwołanie od orzeczenia kolegium rozpoznaje sąd.

Art. 238.

1. Kadencja konstytucyjnych organów władzy publicznej i osób wchodzących w ich skład wybranych lub powołanych przed wejściem w życie Konstytucji kończy się z upływem okresu ustalonego w przepisach obowiązujących przed dniem wejścia w życie Konstytucji.

2. W przypadku, gdy przepisy obowiązujące przed dniem wejścia w życie Konstytucji nie ustalały tej kadencji, a od dnia wyboru lub powołania upłynął okres dłuższy niż ustalony przez Konstytucję, kadencja konstytucyjna organów władzy publicznej lub osób wchodzących w ich skład upływa po roku od dnia wejścia w życie Konstytucji.

3. W przypadku, gdy przepisy obowiązujące przed dniem wejścia w życie Konstytucji nie ustalały tej kadencji, a od dnia wyboru lub powołania upłynął okres krótszy niż ustalony przez Konstytucję dla konstytucyjnych organów władzy publicznej lub osób wchodzących w ich skład, czas, w którym organy te lub osoby pełniły funkcje według przepisów dotychczasowych, wlicza się do kadencji ustalonej w Konstytucji.

Art. 239.

1. W okresie 2 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego o niezgodności z Konstytucją ustaw uchwalonych przed dniem jej wejścia w życie nie są ostateczne i podlegają rozpatrzeniu przez Sejm, który może odrzucić orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego większością 2/3 głosów, w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. Nie dotyczy to orzeczeń wydanych w następstwie pytań prawnych do Trybunału Konstytucyjnego.

2. Postępowanie w sprawach o ustalenie przez Trybunał Konstytucyjny powszechnie obowiązującej wykładni ustaw wszczęte przed wejściem w życie Konstytucji podlega umorzeniu.

3. Z dniem wejścia w życie Konstytucji uchwały Trybunału Konstytucyjnego w sprawie ustalenia wykładni ustaw tracą moc powszechnie obowiązującą. W mocy pozostają prawomocne wyroki sądu oraz inne prawomocne decyzje organów władzy publicznej podjęte z uwzględnieniem znaczenia przepisów ustalonego przez Trybunał Konstytucyjny w drodze powszechnie obowiązującej wykładni ustaw.

Art. 240.

W okresie roku od dnia wejścia w życie Konstytucji ustawa budżetowa może przewidywać pokrywanie deficytu budżetowego przez zaciąganie zobowiązań w centralnym banku państwa.

Art. 241.

1. Umowy międzynarodowe ratyfikowane dotychczas przez Rzeczpospolitą Polską na podstawie obowiązujących w czasie ich ratyfikacji przepisów konstytucyjnych i ogłoszone w Dzienniku Ustaw uznaje się za umowy ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie i stosuje się do nich przepisy art. 91 Konstytucji, jeżeli z treści umowy międzynarodowej wynika, że dotyczą one kategorii spraw wymienionych w art. 89 ust. 1 Konstytucji.

2. Rada Ministrów w ciągu 2 lat od wejścia w życie Konstytucji przedstawi Sejmowi wykaz umów międzynarodowych zawierających postanowienia niezgodne z Konstytucją.

3. Senatorowie wybrani przed dniem wejścia w życie Konstytucji, którzy nie ukończyli 30 lat, zachowują swoje mandaty do końca kadencji, na którą zostali wybrani.

4. Połączenie mandatu posła lub senatora z funkcją lub zatrudnieniem, których dotyczy zakaz określony w art. 103, powoduje wygaśnięcie mandatu po upływie miesiąca od dnia wejścia w życie Konstytucji, chyba że poseł albo senator wcześniej zrzeknie się funkcji albo ustanie zatrudnienie.

5. Sprawy będące przedmiotem postępowania ustawodawczego albo przed Trybunałem Konstytucyjnym bądź Trybunałem Stanu, a rozpoczęte przed wejściem w życie Konstytucji, są prowadzone zgodnie z przepisami konstytucyjnymi obowiązującymi w dniu rozpoczęcia sprawy.

6. W okresie 2 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji Rada Ministrów ustali, które z uchwał Rady Ministrów oraz zarządzeń ministrów lub innych organów administracji rządowej podjęte lub wydane przed dniem wejścia w życie Konstytucji wymagają – stosownie do warunków określonych w art. 87 ust. 1 i art. 92 Konstytucji – zastąpienia ich przez rozporządzenia wydane na podstawie upoważnienia ustawy, której projekt w odpowiednim czasie Rada Ministrów przedstawi Sejmowi. W tym samym okresie Rada Ministrów przedstawi Sejmowi projekt ustawy określającej, które akty normatywne organów administracji rządowej wydane przed dniem wejścia w życie Konstytucji stają się uchwałami albo zarządzeniami w rozumieniu art. 93 Konstytucji.

7. Obowiązujące w dniu wejścia w życie Konstytucji akty prawa miejscowego oraz przepisy gminne stają się aktami prawa miejscowego w rozumieniu art. 87 ust. 2 Konstytucji.

Art. 242.

Tracą moc:

1) ustawa konstytucyjna z dnia 17 października 1992śr. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym (Dz. U. Nr 84, poz. 426, z 1995 r. Nr 38, poz. 184, Nr 150, poz. 729 oraz z 1996 r. Nr 106, poz. 488),

2) ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1992 r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 67, poz. 336 oraz z 1994 r. Nr 61, poz. 251).

Art. 243.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej wchodzi w życie po upływie 3 miesięcy od dnia jej ogłoszenia.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

ZWAŻYWSZY, że uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju świata,

ZWAŻYWSZY, że nieposzanowanie i nieprzestrzeganie praw człowieka doprowadziło do aktów barbarzyństwa, które wstrząsnęły sumieniem ludzkości, i że ogłoszono uroczyście jako najwznioślejszy cel ludzkości dążenie do zbudowania takiego świata, w którym ludzie korzystać będą z wolności słowa i przekonań oraz z wolności od strachu i nędzy,

ZWAŻYWSZY, że konieczne jest zawarowanie praw człowieka przepisami prawa, aby nie musiał – doprowadzony do ostateczności – uciekać się do buntu przeciw tyranii i uciskowi,

ZWAŻYWSZY, że konieczne jest popieranie rozwoju przyjaznych stosunków między narodami,

ZWAŻYWSZY, że Narody Zjednoczone przywróciły swą wiarę w podstawowe prawa człowieka, godność i wartość jednostki oraz w równouprawnienie mężczyzn i kobiet, oraz wyraziły swe zdecydowanie popierania postępu społecznego i poprawy warunków życia w większej wolności,

ZWAŻYWSZY, że Państwa Członkowskie podjęły się we współpracy z Organizacją Narodów Zjednoczonych zapewnić powszechne poszanowanie i przestrzeganie praw człowieka i podstawowych wolności,

ZWAŻYWSZY, że jednakowe rozumienie tych praw i wolności ma olbrzymie znaczenie dla ich pełnej realizacji,

Przeto

Zgromadzenie Ogólne

OGŁASZA UROCZYŚCIE niniejszą Powszechną Deklarację Praw Człowieka jako wspólny najwyższy cel wszystkich ludów i wszystkich narodów, aby wszyscy ludzie i wszystkie organy społeczeństwa – mając stale w pamięci niniejszą Deklarację – dążyły w drodze nauczania i wychowywania do rozwijania poszanowania tych praw i wolności i aby zapewniły za pomocą postępowych środków o zasięgu krajowym i międzynarodowym powszechne i skuteczne uznanie i stosowanie tej Deklaracji zarówno wśród Państw Członkowskich, jak i wśród narodów zamieszkujących obszary podległe ich władzy.

Artykuł 1

Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa.

Artykuł 2

Każdy człowiek posiada wszystkie prawa i wolności zawarte w niniejszej Deklaracji bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek innego stanu.

Nie wolno ponadto czynić żadnej różnicy w zależności od sytuacji politycznej, prawnej lub międzynarodowej kraju lub obszaru, do którego dana osoba przynależy, bez względu na to, czy dany kraj lub obszar jest niepodległy, czy też podlega systemowi powiernictwa, nie rządzi się samodzielnie lub jest w jakikolwiek sposób ograniczony w swej niepodległości.

Artykuł 3

Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby.

Artykuł 4

Nie wolno nikogo czynić niewolnikiem ani nakładać na nikogo służebności; niewolnictwo i handel niewolnikami są zakazane we wszystkich swych postaciach.

Artykuł 5

Nie wolno nikogo torturować ani karać lub traktować w sposób okrutny, nieludzki lub poniżający.

Artykuł 6

Każdy człowiek ma prawo do uznawania wszędzie jego osobowości prawnej.

Artykuł 7

Wszyscy są równi wobec prawa i mają prawo, bez jakiejkolwiek różnicy, do jednakowej ochrony prawnej. Wszyscy mają prawo do jednakowej ochrony przed jakąkolwiek dyskryminacją, będącą pogwałceniem niniejszej Deklaracji, i przed jakimkolwiek narażeniem na taką dyskryminację.

Artykuł 8

Każdy człowiek ma prawo do skutecznego odwoływania się do kompetentnych sądów krajowych przeciw czynom stanowiącym pogwałcenie podstawowych praw przyznanych mu przez konstytucję lub przez prawo.

Artykuł 9

Nikogo nie wolno samowolnie aresztować, zatrzymać lub wygnać z kraju.

Artykuł 10

Każdy człowiek ma na warunkach całkowitej równości prawo, aby przy rozstrzyganiu o jego pra-

wach i zobowiązaniach lub o zasadności wysuwanego przeciw niemu oskarżenia o popełnienie przestępstwa być słuchanym sprawiedliwie i publicznie przez niezależny i bezstronny sąd.

Artykuł 11

1) Każdy człowiek oskarżony o popełnienie przestępstwa ma prawo, aby uznawano go za niewinnego dopóty, dopóki nie udowodni mu się winy zgodnie z prawem podczas publicznego procesu, w którym zapewniono mu wszystkie konieczne środki obrony.

2) Nikt nie może być skazany za przestępstwo z powodu działania lub zaniechania nie stanowiącego w chwili jego dokonania przestępstwa według prawa krajowego lub międzynarodowego. Nie wolno także wymierzać kary wyższej niż ta, która była przewidziana w chwili popełnienia przestępstwa.

Artykuł 12

Nie wolno ingerować samowolnie w czyjekolwiek życie prywatne, rodzinne, domowe, ani w jego korespondencję, ani też uwłaczać jego honorowi lub dobremu imieniu. Każdy człowiek ma prawo do ochrony prawnej przeciwko takiej ingerencji lub uwłaczaniu.

Artykuł 13

1) Każdy człowiek ma prawo swobodnego poruszania się i wyboru miejsca zamieszkania w granicach każdego Państwa.

2) Każdy człowiek ma prawo opuścić jakikolwiek kraj, włączając w to swój własny, i powrócić do swego kraju.

Artykuł 14

1) Każdy człowiek ma prawo ubiegać się o azyl i korzystać z niego w innym kraju w razie prześladowania.

2) Nie można powoływać się na to prawo w przypadku ścigania wszczętego rzeczywiście z powodu popełnienia przestępstwa pospolitego lub czynu sprzecznego z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Artykuł 15

1) Każdy człowiek ma prawo do posiadania obywatelstwa.

2) Nie wolno nikogo pozbawiać samowolnie obywatelstwa ani nikomu odmawiać prawa do zmiany obywatelstwa.

Artykuł 16

1) Mężczyźni i kobiety bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, narodowości lub wyznania mają prawo po osiągnięciu pełnoletności do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Mają oni równe prawa w odniesieniu do zawierania małżeństwa, podczas jego trwania i po jego ustaniu.

2) Małżeństwo może być zawarte jedynie za swobodnie wyrażoną pełną zgodą przyszłych małżonków.

3) Rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i Państwa.

Artykuł 17

1) Każdy człowiek, zarówno sam, jak i wespół z innymi, ma prawo do posiadania własności.

2) Nie wolno nikogo samowolnie pozbawiać jego własności.

Artykuł 18

Każdy człowiek ma prawo wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje swobodę zmiany wyznania lub wiary oraz swobodę głoszenia swego wyznania lub wiary bądź indywidualnie, bądź wespół z innymi ludźmi, publicznie i prywatnie, poprzez nauczanie, praktykowanie, uprawianie kultu i przestrzeganie obyczajów.

Artykuł 19

Każdy człowiek ma prawo wolności opinii i wyrażania jej; prawo to obejmuje swobodę posiadania niezależnej opinii, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów wszelkimi środkami, bez względu na granice.

Artykuł 20

1) Każdy człowiek ma prawo spokojnego zgromadzania i stowarzyszania się.

2) Nikogo nie można zmuszać do należenia do jakiegoś stowarzyszenia.

Artykuł 21

1) Gdy człowiek ma prawo do uczestniczenia w rządzeniu swym krajem bezpośrednio lub poprzez swobodnie wybranych przedstawicieli.

2) Każdy człowiek ma prawo równego dostępu do służby publicznej w swym kraju.

3) Wola ludu jest podstawą władzy rządu; wola ta wyraża się w przeprowadzanych okresowo rzetelnych wyborach, opartych na zasadzie powszechności, równości i tajności, lub na innej równorzędnej procedurze, zapewniającej wolność wyborów.

Artykuł 22

Każdy człowiek ma jako członek społeczeństwa prawo do ubezpieczeń społecznych; ma również prawo do urzeczywistniania – poprzez wysiłek narodowy i współpracę międzynarodową oraz zgodnie z organizacją i zasobami każdego Państwa – swych praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, niezbędnych dla jego godności i swobodnego rozwoju jego osobowości.

Artykuł 23

1) Każdy człowiek ma prawo do pracy, do swobodnego wyboru pracy, do odpowiednich i zadowalających warunków pracy oraz do ochrony przed bezrobociem.

2) Każdy człowiek, bez względu na jakiekolwiek różnice, ma prawo do równej płacy za równą pracę.

3) Każdy pracujący ma prawo do odpowiedniego i zadowalającego wynagrodzenia, zapewniającego jemu i jego rodzinie egzystencję odpowiadającą godności ludzkiej i uzupełnianego w razie potrzeby innymi środkami pomocy społecznej.

4) Każdy człowiek ma prawo do tworzenia związków zawodowych i do przystępowania do związków zawodowych dla ochrony swych interesów.

Artykuł 24

Każdy człowiek ma prawo do urlopu i wypoczynku, włączając w to rozsądne ograniczenie godzin pracy i okresowe płatne urlopy.

Artykuł 25

1) Każdy człowiek ma prawo do stopy życiowej zapewniającej zdrowie i dobrobyt jego i jego rodziny, włączając w to wyżywienie, odzież, mieszkanie, opiekę lekarską i konieczne świadczenia socjalne, oraz prawo do ubezpieczenia na wypadek bezrobocia, choroby, niezdolności do pracy, wdowieństwa, starości lub utraty środków do życia w inny sposób od niego niezależny.

2) Matka i dziecko mają prawo do specjalnej opieki i pomocy. Wszystkie dzieci, zarówno małżeńskie jak i pozamałżeńskie, korzystają z jednakowej ochrony społecznej.

Artykuł 26

1) Każdy człowiek ma prawo do nauki. Nauka jest bezpłatna, przynajmniej na stopniu podstawowym. Nauka podstawowa jest obowiązkowa. Oświata techniczna i zawodowa jest powszechnie dostępna, a studia wyższe są dostępne dla wszystkich na zasadzie równości w zależności od zalet osobistych.

2) Celem nauczania jest pełny rozwój osobowości ludzkiej i ugruntowanie poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności. Krzewi ono zrozumienie, tolerancję i przyjaźń między wszystkimi narodami, grupami rasowymi lub religijnymi; popiera działalność Organizacji Narodów Zjednoczonych zmierzającą do utrzymania pokoju.

3) Rodzice mają prawo pierwszeństwa w wyborze nauczania, które ma być dane ich dzieciom.

Artykuł 27

1) Każdy człowiek ma prawo do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa, do korzystania ze sztuki, do uczestniczenia w postępie nauki i korzystania z jego dobrodziejstw.

2) Każdy człowiek ma prawo do ochrony moralnych i materialnych korzyści wynikających z jakiejkolwiek jego działalności naukowej, literackiej lub artystycznej.

Artykuł 28

Każdy człowiek ma prawo do takiego porządku społecznego i międzynarodowego, w którym prawa i wolności zawarte w niniejszej Deklaracji byłyby w pełni realizowane.

Artykuł 29

1) Każdy człowiek ma obowiązki wobec społeczeństwa, bez którego niemożliwy jest swobodny i pełny rozwój jego osobowości.

2) W korzystaniu ze swych praw i wolności każdy człowiek podlega jedynie takim ograniczeniom, które są ustalone przez prawo wyłącznie w celu zapewnienia odpowiedniego uznania i poszanowania praw i wolności innych i w celu uczynienia zadość słusznym wymogom moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu demokratycznego społeczeństwa.

3) Z niniejszych praw i wolności nie wolno w żadnym przypadku korzystać w sposób sprzeczny z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Artykuł 30

Żadnego z postanowień niniejszej Deklaracji nie można rozumieć jako udzielającego jakiemukolwiek Państwu, grupie lub osobie jakiegokolwiek prawa do podejmowania działalności lub wydawania aktów zmierzających do obalenia któregokolwiek z praw i wolności zawartych w niniejszej Deklaracji.

INDEKS

Indeks rzeczowy

A

administracja
  samorządowa 171
administracja publiczna 269
  właściwość instancyjna 269
  właściwość miejscowa 269
  właściwość rzeczowa 269
akceptacja 25
aksamitna rewolucja 100
aksjologia 34
akt administracyjny 270
  decyzja administracyjna 270
  postanowienie 270
  skarga 270
  wniosek 270
aktywność obywateli 106
Al-Kaida 314, 326
alterglobalizm 305
ambasada 398
ambasador tytularny 397
analfabetyzm funkcjonalny 45
anomia społeczna 21
antyglobalizm 304
antykonformizm 19
Arabska Wiosna 315, 316
asertywność 24
asymilacja 60
Asz-Szabab 327
attaché 397
autochtoni 69
Autonomia Palestyńska 313
autoprezentacja 27
autorytaryzm 142
autorytet 84

B

badania genetyczne 39
bezpaństwowiec 77
bikameralizm 158
Boko Haram 309, 327
brexit 350
BRICS 343
budżet
  gminy 170
  państwa 168

C

charakter 21
chrześcijańska demokracja 85
człowiek z Davos 304
czytania sejmowe 214

D

demokracja 92, 142
  bezpośrednia 93
  konstytucyjna 94
  pośrednia 93
  większościowa 94
demokratyzacja 97
determinizm społeczny 85
dewiacja społeczna 21
  strategia prewencji 21
  strategia reformy 21
  styl karny 21
  styl kompensacyjny 21
  styl koncyliacyjny 21
  styl terapeutyczny 21
dochody własne 169
doktryna 81
dokumenty praw człowieka 280
dotacje celowe 169
dywidendy 169
dziecko 260
  obowiązki 260
  prawa 260
dzienniki urzędowe ministrów 253
Dziennik Urzędowy RP „Monitor Polski" 253

E

edukacja 50, 400, 401
  egzamin maturalny 403
  formalna 400
  jakość wykształcenia 401
  kształcenie ustawiczne 401
  nieformalna 400
  rodzaj wykształcenia 401
  system boloński 403
  system szkolnictwa 400
  uczelnie wyższe 403
egalitaryzm 84
ekologizm 91
emigracja 65
emocje 24

Euromajdan 388
europeizacja polityki zagranicznej 380
Europejska Karta Socjalna 285
Europejska Konwencja Praw Człowieka 283
Europejski Bank Centralny (EBC) 358
Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich 286
Europejski Trybunał Obrachunkowy 357
eutanazja 39

F

faszyzm 86, 88
feminizm 91
finanse publiczne 168
formuła wyborcza 129
  formuła D'Hondta 129
  formuła Hare-Niemeyera 130
  formuła Sainte-Laguë 129
fundacje 108
fundusze unijne 177
Fundusz Narodów Zjednoczonych Pomocy Dzieciom (UNICEF) 322

G

generacje praw człowieka 277
genetyka 39
globalizacja 303
globalna (bogata) Północ 306
globalna wioska 30
globalne (ubogie) Południe 306
głosowanie 211
godność osoby ludzkiej 85
gospodarka żywnościowa 179
Grupa G7 341
grupa odniesienia
  negatywnego 15
  pozytywnego 15
grupa społeczna 13
Grupa Wyszehradzka (V4) 344, 386

H

Hamas 313
Hezbollah 313, 315, 317, 327
hierarchia 84
homo sovieticus 47
Huti 315, 316, 327

I

idea zrównoważonego rozwoju 304
ideologia 81
imigracja 53
immunitet parlamentarny
  formalny 213
  instytucja nietykalności 213
  materialny 213
impeachment 151
implementacja 253
indeks demokracji 102
indywidualizm 34, 83
Inicjatywa Trójmorza 385, 386
inteligencja 46
inteligencja emocjonalna 24
interwencjonizm państwowy 85
Intifada 313

J

Jugosławia 163

K

kapitał społeczny 105
Karta Etyczna Mediów 116
Karta Polaka 65, 66
klub parlamentarny 210
Kodeks cywilny 294
Kodeks pracy 294
kolektywizm 34
koło parlamentarne 210
Komisja Europejska 355
komisje sejmowe (senackie) 210
Komitet Praw Człowieka 281
kompresja czasoprzestrzeni 303
komunizm 86, 87
konflikt ról 16
konflikty społeczne 28
konkubinat 260
konserwatyzm 84
konstruktywne wotum nieufności 131
konstytucja 5, 95, 412
  elastyczna 95
  niepełna 95
  niepisana (rozproszona) 95
  oktrojowana 95
  pełna 95
  pisana 95
  sztywna 95
  uchwalona 95

Konstytucja RP 293
konstytucjonalizm 84, 95
konsulat 398
kontratyp 263
  działanie w granicach uprawnień 263
  eksperyment medyczny 263
  niepoczytalność 263
  obrona konieczna 263
  rozkaz 263
  stan wyższej konieczności 263
kontrola społeczna 19
  obyczaj 19
  sankcja 19
  zwyczaj 19
Konwencja o ochronie praw człowieka
i podstawowych wolności 282, 339
Konwent Seniorów 210
kosmopolityzm 59
Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji 238
Krajowa Rada Sądownictwa 232
Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030
(KSRR) 176
krytycy praw człowieka
  grupy mniejszościowe 279
  libertarianie 278
  posoborowa nauka społeczna Kościoła 278
  socjaldemokraci 279
ksenofilia 59
ksenofobia 59
kultura 35
  dorobek duchowy 35
  dorobek materialny 35
  masowa 36
  wysoka 36
kultura polityczna 111
kworum 211
kwoty płci 205

L

laickość 85
legitymizacja władzy 73
liberalizm 83
Liga Państw Arabskich (LAS) 341

Ł

ład międzynarodowy 298

M

makdonaldyzacja 304
makiawelizm 73
małżeństwo 259
  prawa i obowiązki 259
  unieważnienie 260
  ustanie 260
mandat przedstawicielski 213
  imperatywny (związany) 213
  wolny (niezależny) 213
    generalny 213
    nieodwoływalny 213
    niezależny 213
marketing
  społeczny 118
    edukacja 118
    ekonomia 118
    kampania społeczna 118
    legislacja 118
    reklama społeczna 118
    religia 118
marketing polityczny 133
„marketing szokujący" 134
Marszałek Sejmu/Senatu 210
McŚwiat 304
media społecznościowe 117
metody rozwiązywania problemów 29
  analiza SWOT 29
  drzewo decyzyjne 29
  mapa myśli 29
  metoda 635 29
Międzynarodowa Agencja
Energii Atomowej (IAEA) 335
Międzynarodowa Organizacja Pracy (ILO/MOP)
334
Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju
(IBRD) 335
Międzynarodowy Fundusz Walutowy (IMF/MFW)
335
Międzynarodowy Trybunał Karny 282
Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS)
333
migracja 52
  emigracja 53
  przesiedlenie 53
  reemigracja 53
  repatriacja 53
minister spraw zagranicznych 397
młodociany 265
mniejszość 63
  etniczna 61
  narodowa 61
  seksualna 40
monarchia 139

N

nacjonalizm 59
Naczelny Sąd Administracyjny 231
Najwyższa Izba Kontroli 237
narodowość 62
naród 58, 80
natywizacja 60
nazizm 86, 88
nieletni 265
nieposłuszeństwo obywatelskie 113
nietolerancja 25
nonkonformizm 19
norma prawna 248
  dyspozycja 249
  hipoteza 249
  nakazująca 249
  przyzwalająca 249
  sankcja 249
  zakazująca 249
normy społeczne 20
NSZZ „Solidarność" 99

O

obrady „Okrągłego Stołu" 99
obrzęd przejścia 38
obywatel 77
obywatelstwo 77
  podwójne 79
ochrona praw i wolności człowieka
  Karta Praw Podstawowych 285
  system uniwersalny ONZ 280
ochrona środowiska 181
ochrona zdrowia 186
Oficjalna Pomoc Rozwojowa (ODA) 396
ograniczone rządy większości 95
opieka zdrowotna 50
opinia publiczna 119
  CBOS 120
  ESOMAR 120
  manipulacja 120
  OFBOR 120
opozycja polityczna 160
optymizm antropologiczny 83
organicyzm 84, 85
Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy
w Europie 287
Organizacja Narodów Zjednnoczonych (ONZ) 330
Organizacja Narodów Zjednoczonych ds.
Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) 322, 335
Organizacja NZ ds. Oświaty, Nauki i Kultury
(UNESCO) 335
Organizacja NZ ds. Rozwoju Przemysłowego
(UNIDO) 335
Organizacja Państw Amerykańskich (OPA) 340
Organizacja Państw Eksportujących Ropę Naftową
(OPEC) 343
Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju
(OECD) 335
organizacje pozarządowe 287
  fundacja
    Fundacja Dzieci Niczyje 108
    Porozumienie bez Barier 108
    Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy 108
  stowarzyszenie
    Stowarzyszenie Eko-Edukacja 107
    Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta
    107
organizacje pożytku publicznego 107
osoba
  fizyczna 255
  prawna 255
osobowość 21

P

Pakt Północnoatlantycki (NATO) 336
państwo 80
  ateistyczne 196
  jednolite (unitarne) 160
  świeckie 196
  wyznaniowe (teokratyczne) 196
  złożone 161
Państwo Islamskie 315, 317
Państwo – Kościół 196
państwo – obywatel 196
Parlament Europejski 352
partia polityczna 122
Partnerstwo Wschodnie 392
patriotyzm 59
personalizacja wyborów (polityczna) 131
personalizm 85
pesymizm antropologiczny 84
piramida potrzeb 12
plan Balcerowicza 100
pluralizm 85, 31
  mediów 115
    Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (KRRiT)
    115
    Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
    (UOKiK) 115
pluralizm polityczny 95
podatek 169
podział władz 95

pokrzywdzony (ofiara) w postępowaniu 268
obowiązki 267, 268
prawa 267, 268
polityk 80
polityka 80
gospodarcza (ekonomiczna) 173
innowacyjna 191
kulturalna 187
naukowa 190
przemysłowa 178
publiczna 172
rozwoju regionalnego 174
rynku pracy 182
społeczna 183
polityka sektorowa (przedmiotowa) Unii Europejskiej 367
Polityka spójności Unii Europejskiej 365
Polityki publiczne Unii Europejskiej 365
Polonia 64
„pomarańczowa rewolucja" 387, 388
pomoc prawna 272
adwokat/aplikant adwokacki 272
doradca podatkowy 273
magister prawa 272
notariusz/asesor notarialny 273
radca prawny/aplikant radcowski 272
rzecznik patentowy/aplikant rzecznikowski 273
populizm 92
postawa 24
postępowanie administracyjne 271
odwołanie 271
organy odwoławcze 271
wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy 271
zażalenie 271
postępowanie cywilne 261
nieprocesowe 261
procesowe 261
głosy końcowe 261
pismo procesowe – pozew 261
przewód 261
wyrokowanie 261
postępowanie egzekucyjne 261
postępowanie karne
główne 267
odwoławcze (apelacyjne) 267
oskarżyciel posiłkowy 267
subsydiarny 267
uboczny 267
przygotowawcze 266
wykonawcze 267
Powszechna Deklaracja Praw Człowieka 5, 438
Północnoamerykańska Strefa Wolnego Handlu (NAFTA) 343
pragmatyzm 84
prawa człowieka 276
I generacja
osobiste 277
polityczne 277
II generacja
ekonomiczne 278
społeczne 278
III generacja
kulturalne 278
solidarnościowe 278
prawo 246
administracyjne 251, 269, 270
cywilne 251, 256
autonomia woli stron 256
łagodzenie 256
ochrona dobrej wiary 256
odpowiedzialność cywilna 256
równość 256
finansowe 251
formalne 250
funkcje 246
dynamizująca 246
ochronna 246
organizacyjna 246
regulacyjna 246
represyjna 246
stabilizacyjna 246
wychowawcza 246
gałąź prawa 251
gospodarcze 251
karne 251, 262
zasada domniemania niewinności 262
zasada humanitaryzmu 262
zasada *nullum crimen sine lege* 262
zasada odpowiedzialności indywidualnej i osobistej 262
zasada odpowiedzialności karnej za czyn 262
zasada prawa do obrony 262
zasada winy (subiektywizmu) 262
konstytucyjne 251
krajowe 250
miejscowe 250
międzynarodowe 250
naturalne 276
pozytywne 246
pracy 251
precedensowe 246
prywatne 250
publiczne 250
religijne 246
rodzinne 251
rzeczowe 256
spadkowe 256
wykładnia 247
organ prawodawczy 247
organ stosujący prawo 247
organ uprawniony do interpretacji 247
prawnicy 247
przedstawiciele nauk prawnych 247
zasady 246
zobowiązań 257
zwyczajowe 246

prawo do subwencji 206
prawo inicjatywy ustawodawczej 214
praworządność 95, 247
Prezydium Sejmu 210
problemy społeczne 47
  bezdomność 47
  ubóstwo 47
    „kultura ubóstwa" 48
    ujęcie absolutne 47
      minimum egzystencji 47
      minimum socjalne 47
    ujęcie względne (relatywne) 47
  uzależnienia 50
    alkoholizm 50
    narkomania 50
progi wyborcze 206
Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju 307
Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) 322
program polityczny 82
prokuratura 239
promulgacja 253
przeciwnicy praw człowieka
  konserwatyści 278
  totalitaryści 278
  tradycjonaliści 278
przepis prawny 249
przestępczość 49
  cyberprzestępczość 49
  ekonomiczna 49
  korupcyjna 49
przestępstwo 262, 264, 266
  dokonanie 263
  podżeganie 263
  pomocnictwo 263
  popełnione nieumyślnie 262
  popełnione umyślnie 262
  przygotowanie 263
  sprawstwo 263
  ścigane z oskarżenia prywatnego 262, 263
  ścigane z oskarżenia publicznego 262, 263
  usiłowanie 263
  występek 262, 264
  zbrodnia 262, 264
przymus wyborczy 166

R

racja stanu 378
racjonalność 24
Rada Bezpieczeństwa ONZ 332
Rada Europejska (RE) 354
Rada Europy (RE) 339
Rada Gospodarcza i Społeczna 333
Rada Powiernicza ONZ 333
Rada Praw Człowieka ONZ 281
rasizm 59
referendum 207
reformizm 85
regionalizm 90
religia a kultura 36
repatriacja 78
reprezentacja 95
republika 139
rewolucja Euromajdanu 320
rodzina 16, 260
  funkcje 17
  krewny 260
  kryzys 17, 18
    niski poziom dzietności 18
    sieroctwo społeczne 18
    spadek zawieranych małżeństw 17
    wzrost liczby rozwodów oraz separacji 17
    zanik tradycyjnych funkcji rodziny 18
  powinowaty 260
role grupowe 16
ruchliwość społeczna 43
  pionowa 43
  pozioma 43
rytuał cykliczny 38
Rzecznik Praw Obywatelskich 294

S

samorząd terytorialny 171, 228
sankcja
  etyczna 20
  prawna 20
  religijna 20
  satyryczna 20
  społeczna 20
sankcje 250
  egzekucji 250
  kara 265
  karne 250
  nieważności 250
sąd
  administracyjny 271
  powszechny 265
  rodzinny 265
Sąd Najwyższy 229
sądy 247
  zasada instancyjności 247
  zasada jawności postępowania 248
  zasada jednolitości 248
  zasada niezawisłości 247
Sejmu 217
Sekretariat ONZ 332
separacja 260
separatyzm 90

sędzia
immunitet i nietykalność 248
nieprzenoszalność 248
nieusuwalność 248
zakaz określonej działalności publicznej 248
skarga konstytucyjna 235
służba cywilna 241
socjaldemokracja 85
socjalizacja 18
pierwotna 18
wtórna 18
solidaryzm społeczny 85
społeczeństwo 42
globalne 30
industrialne 29
informacyjne 30
konsumpcyjne 31
masowe 31
nowoczesne 30
obywatelskie 104
otwarte 31
pierwotne 29
postindustrialne 29, 30
tradycyjne 29
zamknięte 31
społeczeństwo indywidualistyczne 34
społeczeństwo informacyjne
informacyjne 188
społeczeństwo kolektywistyczne 34
spółdzielnie 109
sprawiedliwość społeczna 85
stan nadzwyczajny 243
stan klęski żywiołowej 243
stan wojenny 243
stan wojny 243
stan wyjątkowy 243
status społeczny 16
stereotypy 26
stosunki gospodarcze 30
stosunki społeczne 29
stowarzyszenia 107
stratyfikacja 42
strefa euro 358
Strefa Gazy 313
struktura demograficzna 42, 44
struktura klasowa 42
klasa niższa 42
klasa średnia 42
klasa wyższa 42
underclass (podklasa) 42
struktura klasowo-warstwowa 46
drobnomieszczaństwo 46
inteligencja 46
klasa chłopska 46
klasa niższa 46
klasa robotnicza 46
klasa średnia 46
klasa wyższa 46
podklasa 46
struktura narodowościowa 43
struktura warstwowa 42
struktura wyznaniowa 43
struktura zawodowa 43
stygmatyzacja 25
subkultura 38
subsydiarność 86
subwencje ogólne 169
suwerenność narodu 94
system parlamentarny 147
system partyjny 124
dwupartyjny 125
jednopartyjny 125
niezrównoważony 125
partii hegemonicznej 125
rozproszony 126
wielopartyjny 125
zrównoważony 125
system polityczny 146
gabinetowo-parlamentarny 149
kanclerski 155
parlamentarno-gabinetowy 152
parlamentarno-komitetowy 154
półprezydencki (semioprezydencki) 153
prezydencki 150, 156
system prawa 252
hierarchiczność 252
spójność 252
zupełność 252
system prawny 246
Szanghajska Organizacja Współpracy (SOW) 343
szowinizm 59

Ś

środki masowego przekazu 116
funkcje
edukacyjna 114
informacyjna 113
kontrolna 114
kulturotwórcza 114
mobilizacyjna 114
opiniotwórcza 113
propagandowa 113
rozrywkowa 113
internet 117
niezależność mediów 115
prasa wielkonakładowa 117
zasady etyczne 116
środki nadzoru 228
środki odwoławcze 268
apelacja 268
kasacja 268

Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA) 342
świadek w postępowaniu
obowiązki 267
prawa 267
Światowa Organizacja Handlu (WTO) 335
Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) 322, 334
Światowe Forum Społeczne 305

T

Talibowie 326
temperament 21
terroryzm 323
think tanki 109
tolerancja 25
totalitaryzm 142
Traktat lizboński 346
Traktat o Unii Europejskiej 346
Trójkąt Lubelski 385, 388
Trójkąt Weimarski 344, 384
Trójkąt Wyszehradzki 386
tryb pilny ustawy 217
Trybunał Konstytucyjny 233
Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej 357
Trybunał Stanu 235
turbokapitalizm 304

U

ubezpieczenie 184
chorobowe 185
emerytalne 185
rentowe 185
wypadkowe 185
uchodźca 53
uchodźca wewnętrzny (IDP) 53
Układ z Schengen 359
umowa cywilnoprawna 258
umowa o dzieło 258
umowa o pracę 258
umowa społeczna 84
Unia Afrykańska (UA) 340
Unia Europejska
programy promujące wymiany edukacyjne 369
Unia Europejska (UE) 346
unikameralizm 158
ustawa budżetowa 216
ustawa zwykła 216
ustrój
Polski 202

V

vacatio legis 253

W

wartości 34
więzi społeczne 15
władza 72
państwowa 72
polityczna 72
rodzicielska 260
ograniczenie i zawieszenie 260
pozbawienie 260
ustawodawcza 248
wykonawcza 248
własność 84, 86
wojewoda 241–242
wojewódzkie dzienniki urzędowe 253
wolność 83
wotum nieufności 159
wotum zaufania 159, 226
Wspólnota Niepodległych Państw (WNP) 341
Współpraca Gospodarcza Azji i Pacyfiku (APEC) 342
wybory 127, 206
wybory powszechne 127
wykroczenie 263, 264
Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców 281
Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR) 322
Wysoki Przedstawiciel Unii Europejskiej ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa 356

Z

Zgromadzenie Narodowe 218
Zgromadzenie Ogólne ONZ 332
związki zawodowe 108

Indeks osobowy

A

Abubakar Ismael „Bongos" 318
Acton John 72, 95
Adamkus Valdas 385
Adenauer Konrad 346
Adler Alfred 22
Ahmadzaj Aszraf Ghani 314
Ahmed Sharif Sheikh 311
Ahundzadeh Hajbatullah 314
al-Asad Baszar 316
al-Baghdadi Abu Bakr 315, 317
al-Baszir Omar 310
al-Husim Muhammad Ali 316
al-Maszat Mahdi 316
Ali Abiy Ahmed 312
Allport Gordon 23
Annan Kofi 333

B

Bachelet Michelle 281
Banaś Marian 237
Bandura Albert 23
Barack Obama 391
Bartnik Łukasz 203
Bartoszewski Władysław 384
Belka Marek 225
Bell Daniel 30
Bergson Henry 31
Berti Luisa Maria 142
Biden Joe 150
Bielecki Jan Krzysztof 225
Bierce Ambrose 84
Bocheński Adolf Maria 130
Borowski Marek 210
Borrell Joseph 356
Borusewicz Bogdan 211
Boutros-Ghali Boutros 333
Brazauskas Algirdas 385
Buzek Jerzy 225

C

Cassis Ignazio 154
Chełkowski August 210
Chlebny Jacek 231
Chrzanowski Wiesław 210
Churchill Winston 80, 346
Ciavatta Manuel 142
Cichosz Lucjan 203
Cimoszewicz Włodzimierz 225
Ciosek Stanisław 99
Clemencau Georges 85
Cuéllar Javier Pérez de 333
Cyceron 250
Cyryl książę Bułgarii 139

D

Dahl Robert A. 93
Dahrendorf Ralf 30
Davies Norman 88, 92, 164
Dorn Ludwik 211
Dubček Alexander 101
Duda Andrzej 384, 219
Duverger Maurice 125

E

Eliot Thomas Stearns 31
Erikson Erik 23

F

Friedman Milton 303
Fromm Erich 31
Frycz Modrzewski Andrzej 158

G

Garton Ash Timothy 99
Gasperi Alcide De 346
Gasset José Ortega y 127
Gennep Arnold van 38
Gołoś Michał 203
Gorbaczow Michaił 162
Grabczuk Krzysztof 203
Grandi Filippo 281
Grodzki Tomasz 211
Grybauskaite Dalia 385
Grześkowiak Alicja 210
Guterres António 333

H

Hadi Abd Rabbuh Mansur 316
Hammarskjöld Dag 333
Hapilon Abu Sayyaf Isnilon 318
Havel Václav 99
Heller Michał 86
Hobbes Thomas 72
Huntington Samuel P. 97
Husajn Saddam 391
Husák Gustáv 101

J

Janukowycz Wiktor 320
Jaruzelski Wojciech 219
Jebb Gladwyn 333
Jung Carl Gustav 22
Jurek Marek 211

K

Kaczorowski Ryszard 218
Kaczyński Jarosław 225
Kaczyński Lech 219, 385
Kádár János 99
Kaddafi Muammar 311, 338
Karczewski Stanisław 211
Karzaj Hamid 314
Kelly George 23
Kidawa-Błońska Małgorzata 211
Ki-moon Ban 333
Kiszczak Czesław 99
Klaus Václav 162
Kłoskowska Antonina 31
Komorowski Bronisław 211, 219
Kopacz Ewa 211, 225
Kotański Marek 108
Kozakiewicz Mikołaj 210
Kuchciński Marek 211
Kwaśniewski Aleksander 219, 385

L

Laden Osama bin 314
Leyen Ursula von der 355
Lie Trygve 333

Ł

Ławrow Siergiej 387
Łukaszenka Aleksander 389

M

Machiavelli Niccolò 73, 138
Macron Emmanuel 153
Maffesoli Michel 30
Malinowski Bronisław 403
Mann Tomasz 81
Manowska Małgorzata 230, 235
Marcinkiewicz Kazimierz 225
Maslow Abraham 12
Mazowiecki Tadeusz 100, 225
McLuhan Herbert Marshall 31
Mečiar Vladimír 162
Meloni Giorgia 152
Mengystu Hajle Marjam 312
Metsola Roberta 352
Michel Charles 354
Miller Leszek 225
Monnet Jean 346
Morawiecki Mateusz 225
Moroz Mirosław 118

N

Nagy Imre 99
Nauseda Gitanu 385
Niekricz Aleksander 86

O

Oleksy Józef 225
Olszewski Jan 225
Oman Charles 303
O'Reilly Emily 286
Otrega y Gasset José 31
Owsiak Jerzy 108

P

Paine Thomas 94
Pastusiak Longin 210
Pawełczyk-Woicka Dagmara 232
Pawlak Waldemar 225
Pejčinović Burić Marija 340
Petrażycki Leon 403

Pipes Richard 86
Płażyński Maciej 210
Podgórecki Adam 106
Popper Karl 31
Przeworski Adam 127
Przyłębska Julia 233
Putin Władimir 156, 320, 387

R

Ritzer George 30
Rogers Carl 23

S

Saddam Husajn 314
Salih Ali Abdullah 315
Scheller Max 34
Schetyna Grzegorz 211
Scholz Olaf 155
Schuman Robert 346
Sheldon William 23
Siad Barre Mohammed 310
Sikorski Radosław 211, 387
Skinner Burrhus 23
Smith Gordon 125
Solejmani Kasem 315
Spaak Paul-Henri 346
Stelmachowski Andrzej 210
Struzik Adam 210
Suchocka Hanna 225
Sunak Rishi 149
Szydło Beata 225

T

Talleyrand Charles M. 72
Thant U 333
Tourain Alain 30
Truman Harry S. 142
Trump Donald 151, 391
Tusk Donald 225

V

Valéry Paul 80

W

Waldheim Kurt 333
Wałęsa Lech 99, 219, 385
Warren Earl 77
Weaver Richard M. 81
Weber Max 122
Wielomski Adam 89
Więcek Marcin 294
Witek Elżbieta 211
Wollstonecraft Mary 91
Woshinsky Oliver H. 111

Z

Zając Józef 203
Zełenski Wołodymyr 321
Ziobro Zbigniew 239
Znaniecki Florian 403
Zych Józef 210